

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2006.

16.

kötet

175 ÉVE HALT MEG
KAZINCZY FERENC

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Tellingér István
rajzaival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
A portré Stunder János Jakab
festménye alapján ismeretlen mester
műve (1791).

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

Kazinczy Ferenc Európája – Európa Kazinczy Ference
Kazinczy Ferenc erdélyi utazása
Kazinczy lánykérésének története – több változatban
Kazinczy, a biográfus
Kazinczy Ferenc és Sárospatak

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

Tűnődés a kihalt nyelvekről
A nyelvművelésről, nyelvünk változásáról
Zempléni helynevek - 1864

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Cseh protestáns emigránsok Magyarországon
Monok és az Andrásyok
Szabók és szűrművesek Zemplén vármegyében
A zsidóság helyzete Sátoraljaújhely társadalmában
Amerikába kivándorolt református magyarok sorsa

MESTEREK ÉS MŰVEK

A megálmodott aranykor Vörösmarty költészetében
Sáfáry László, Kárpátalja költője
Az intertextualitás mint megközelítési lehetőség
Nagy Gáspár költeményének verstani elemzése

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Egy reformkori utazó emlékeiből – III. rész
Az 1950-es évek valósága és válsága
Emlékek 1956-ból
Önéletrajzok, életrsorok

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Balassi Bálint nagytárhányi szobra előtt
Új tiszteletbeli tagunk: DrTh. Erdélyi Géza
Jeles elődök emlékezete
Búcsú Sütő Andrástól és Hőgye Istvántól
Csorba Csaba szakirodalmi munkássága

TARTALOM

LÉVAY JÓZSEF: Kazinczy Ferenc (vers)

1

KAZINCZY ÉS KORA

KÖLCSEY FERENC: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett	3
FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc Európája – Európa Kazinczy Ference	11
KISS LÁSZLÓ: Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben	23
MEZEI MÁRTA: Kazinczy Ferenc leánykérésének története, több változatban	29
TÓTH ORSOLYA: A „retorikai” és a „betű szerinti olvasat”: Kazinczy, a biográfus	47
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy a magánéletben (4.)	73
FINTA ÉVA: Három vers	84
BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc fogsága rajzaival elbeszélve	85
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Versek	94
KRETT TIBOR: „A magyar literátusok atyja”, Ráday Gedeon	95
KOVÁTS DÁNIEL: Kazinczy Ferenc és Sárospatak	113
KISS ENDRE JÓZSEF: Egy kiállítás könyvei (Kazinczy sárospataki gyűjteményéből)	121
KOVÁCS ELEONÓRA: Kazinczy Ferenc alakja Ady Endre publicisztikájában	127
CSEH KÁROLY: Versek	134

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

NYIRKOS ISTVÁN: Tűnődés a kiháló nyelvekről	135
MADÁR JÁNOS: Versek	144
BALÁZS GÉZA: Milyen a magyar nyelvművelés?	145
HALÁSZI ALADÁR: Nyelvünk változásának főbb irányai	155
MIZSER LAJOS: Zemplén megyei helynevek – 1864	165
HANÁCSEK ERZSÉBET: Versek	176
DEME LÁSZLÓ: Fiatalok – fiatalokért	177
MARTOS JÓZSEFNÉ: Anyanyelvünkről – aggodalommal	179
KATONA KÁLMÁN: Versek	184

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

CSALOG JUDIT: Az ismeretlen Szent Erzsébet	185
OLÁH TAMÁS: Pusztafalu története a 14-15. században	193
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: A reformációtól a filantropizmusig	205
RICHARD, PRAŽÁK: A türelmi rendelet és a cseh protestáns emigránsok Magyarországon	213
TAMÁS EDIT: Monok és az Andrásyak	217
GYULAI ÉVA: A szabók és szűrművesek Zemplén vármegyében a 16-19. században	229
BENCsik JÁNOS: Adatok a tarcali szőlőültetvények 18. századi történetének ismeretéhez	249
KÁLMÁN ÉVA – KÁLMÁN FERENC: A zsidóság Sátoraljaújhely társadalmában (1870)	253
UGRAI JÁNOS: Nyíry István sárospataki professzor vagyona	263
EVVA MARGIT: Az abaújdevecseri reformátusok krónikája	269
BENKE GYÖRGY: Az Amerikába kivándorolt református magyarok a hőskorban	273
BOJTOR ISTVÁN: Dókus Gábor (1861–1936)	281
BARSI ERNŐ: Egy bükkaljai falu Patak vonzásában	287
MARTINÁK JÁNOS: Hangulatok (versek)	296
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Mikszáth Kálmán Borsiban	297
VINCZE TAMÁS: Móra Ferenc és Péterfy Sándor kapcsolata	305
SOMOGYI GÁBOR: Egy felvidéki magyar földműves-iskola életéből	311
SOMOGYI DEZSŐ ANDRÁS: Az emlékek lován ma este visszatérek (vers)	322
KOMPORDAY LEVENTE: A sátoraljaújhelyi köztemető családi sírboltjai	323
CAP GYÖRGY: A „Bodrogköz mulató helye”, a <i>Nyjes</i>	331
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: 120 éve született Molnár Mária misszionáriusnő	343
KÉZI ERZSÉBET: 75 éve nyílt meg a Sárospataki Református Kollégium Angol Internátusa	349
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: A gyerekek játéka a régi Tarcalon	355

LÉVAY JÓZSEF Kazinczy Ferenc

Nem a közélet víg tréfáinak
Tárul ma föl e kis tündérvilág,
Hogy a bánat rejtett fulánkinak
Mérget enyhítse itt minden virág;
Nem is homályos gyásztörténetek
Szálából alkotunk ma oly mesét,
Mely a rideg valónál bűvösebb
Erőt sugároz innen szerteszét:
Emlékünnepre gyúlnak lángjaink,
Fényt hintetgetve a bölcső körül,
Mely bár rég hamvvederré változott,
Késő időknek szolgál tűkörül;
Megemlegetni hálás érzélemmel,
Száz év letűntén, a hív bajnokot,
Ki éltét váltságul adá örömmel,
Míg nemzetének nyelvet alkotott;
Fölújítgatni bús küzdelmeit
És hűlt porára áldást zengetni...
Az ő nevét susogva lengnek itt
A művészetnek nyájas isteni! –
– Füstölg az oltár, ég az áldozat,
Körülte szívünk hangosan dobog.
Megédesül a földi kárhozat,
S az érdem új dicsőségben ragyog.
Mozdul az elfelejtett sírhalom,
S a bent nyugvó magasztos árnya,
Mint egy megidvezült szent fájdalom,
Fölkél az örvendők zajára.

Kél s látja, mint buzog, röptül felé
Ónszárnyain a késő elismerés,
Mint lesz babérrá fűrtin a tövis
S üdvösségévé a múlt szenvedés;
Kél s hallja, mint zendül az ajkakon
A hála víg dicsőítő szava,
Mint zengi vissza most nevét a hon,
A honnak szíve, a nemzet java...
És leng közöttünk, mintha intene,
A nagy szellem, K a z i n c z y szelleme.
– Mert zsibbasztó halálos álom ült
Ez önmagát felejtő nép felett,
Mint kit nehéz láncokba verve tart
Egy megfoghatatlan átkos bűvölet;
Őrszellemét magától ellöké,
És lőn magához hűtlen, mostoha;
Szeszélye, a külföld bálványira
Fénylő, igézetes fátyolt vona.
Jég volt a szív, tévedt a gondolat,
Idegenre szállt minden hódolat,
A hölgy szerelme, az ifjú baja,
A férfigond, a lányka sóhaja
Nem ős-hangján, de más nyelven beszélt,
S öntelkén a magyar száműzve élt,
Száműzve a pór-tűzhelyhez vonult,
Míg úrrá lőn a fölvelt s eltanult. –

S ha volt, ki még lantot pendíteni mert,
 Az elvesztő divatnak ellene,
 Gúnnyal fordultak messze tőle, mert
 A lant hangjának nem volt kelleme,
 Nem zendülének szívet hódító
 Búbájjal a rendhez kötött szavak,
 Az érzés: egy hullám nélküli tó,
 S a nyelv: pusztán felejtett, holt anyag.
 – K a z i n c z y jött! és íme, völgy halom
 Kődét elúzó lenge fúvalom,
 Hajnalfény csókdosá a hegytetőt,
 S ezernyi ajk zengé az ébredőt;
 Rendült a tó, hullám hullámra dült,
 A holt anyag mozdul, meglelkesült...
 Búbájt s erőt kapott a gyöngye lant,
 Zöngelmivel hódíta fönt s alant,
 S az oltár, mely már nem hevíté itt,
 Újonnan visszakapta híveit,
 Megjött a látás, tisztult a zavar,
 S lett a magyarból újjólag magyar!
 „Oh, drága nemzet! – így sohajta föl –,
 Ne hagyj el nyelved; sőt azon haladj;
 Idegen nép zsarnok divatja öl,
 S ha nyelved nincs: többé magad se vagy.
 Miveld, javítsd! nagy ősök nyelve ez,
 Ebben zokognak a múlt bánatok,
 S midőn rózsás ajakról zengedez,
 Kedvellik ezt az istenek magok.”
 Ekképp sohajta, s mesterujjai
 Leplezgeték az elzárt kellemet,
 Ajkán égtek a múzsa csókjai,
 S fuvallt az óba jobb, új szellemet.
 Irtott, rombolt s építé újjólag,
 A rémképekkel bátran szembeszállt,
 S átülteté, mit a mivelt világ
 Mezőin szépet és nemest talált.

Az í z l é s volt vezére, mestere,
 Mely lépreit folyvást egyengeté;
 Olthatlan lángot a mennytől nyere,
 Hogy azzal törjön a szent cél felé. –
 – S mit szenvedett nehéz küzdelmiben,
 Oh, hol van arra kép, hol arra szó?
 Lázás tenger, amely sosem pihen,
 S hulláma van csak, vésszel birkozó.
 Haraggal néze rá a zord idő;
 Űzött hajós volt rémes éjszakán,
 S vívott a messze parton feltűnő
 Fároszi fény: h o n s z e r e l m e után. –
 S elzengjük-é, hogy forró sóhaját
 A gúny hideg viharja kapta el,
 Hogy tornyosulni látta búbáját,
 S jég volt körülte a rokonkebel;
 Hogy homlokára szent küzdelmiért,
 Míg a dicsők útján csodát mivel,
 A megvetés kötött mártírfüzért!
 – Oh, fátyolt, fátyolt a gyászképre! és
 Váljék örömmé most a szenvedés,
 Zengjünk örömdalt, hogy miénk vala,
 S dicsőségünk magasb lón általa,
 Köszöntsük hévvel s áldjuk e napot,
 Mely benne néküink egy nemtőt adott,
 Szent emlékének, mely szívünkben él,
 Visszhangja légyen most ez ünnepély,
 És ajkaink ömlengő szózata,
 Törekvésének győzelemdala;
 Hogy, mint e nap, amely száz év előtt,
 Rengő bölcsőben üdvözölte őt:
 Míg magyar szóra, magyar szív dobog,
 Zengjék nevét a késő századok,
 S hódoljon szellemének Hunnia,
 Miként ma hódol annak Thália!!

(1859)¹

¹ A címlapunkon közölt Kazinczy-arckép a Vasárnapi Újság 1869. febr. 7-i számának címlapján jelent meg azzal a megjegyzéssel: „a nagy író közkézen forgó öregkori arczképe helyett egy fiatalabb éveiből, 1791-ből fönmaradt arczképét mutatjuk be olvasóinknak”. Ez az ábrázolás Stunder János Jakab olajfestménye alapján készült. (A Szerk.)

KAZINCZY ÉS KORA

KÖLCSEY FERENC

Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett

A 175 évvel ezelőtt, 1831. augusztus 23-án elhunyt Kazinczy emlékezetét Kölcseynek az emlékbeszédével idézzük fel, amely a Tudós Társaság 1832. szeptember 8-án tartott közgyűlésén hangzott el. Az Akadémia évkönyvében megjelent szöveg hasonmás kiadása ez.¹

KAZINCZY FERENCZ, VIDÉKI RENDES TAG, FELETT.

Mi szép az emberi élet, midőn a' mindennapiság³ parányi köréből kiemelkedik; 's magát valami nagy, és szent, és milliomokat érdeklő czél után intézi! Mi szép, világosító csillagként tűnni fel ezrek előtt; és szabadon, de általmegült lélekkel választani magának pályát: 's azt jó és bal szerencse közt, örökre tiszta, és soha nem hidegülő szenvedelemben futni meg! Azonban ez a' mi illy szép, nem egyszersmind illy boldogító is. Hányszor nem talál a' hévvel ölelő kar borzalmat okozó hideg illetésre! hányszor sülyed el a' küzdő fénynyel és veszélylyel teljes pályája' közepén, áldás és szánakozás által nem kísérve! sőt hányszor kell magának a' fennragyogó célnak nyom és remény nélkül leszállnia, midőn az érette vívó lelke' elkeseredésében áll ott, 's honának és korának érzéketlenségét átkozza! A' sorsnak kedvencei nincsenek, csak eszközei. Kemény részvétlenséggel az egyesek iránt, intézi ez az egész' menetelét. 'S így a' már elveszettnek látszó magból gyakran hosszú évek után virágoztatja fel a' teljes szépségű plántát; nem tartván figyelmére méltónak, hogy Az, ki a' magot a' jelenlét' pusztaságaiban, egyedül a' még akkor kétes reményért hintette el, többé nincs; 's emléktelen sírja felett diszlik a' virágbokor, midőn már sem illat, sem árnyék nem enyhítheti az égő fájdalmat, minek gyötrelmei közt elhamvadott.

E' gondolatok támadának lelkemben a' hírvételkor, hogy Kazinczy Ferencz élni megszűnt vala. Képzeletim előmbe állították a' nagy férjfiút, úgy a' mint őtet legutólszor e' társasági körben láthatám. Itt ült ő

¹ Pest, 1833. 148-155. Az eredeti példány dr. Kazinczy Ferenc ajándéka Svédországból.

közöttünk, a' hetven évet meghaladott ősz, a' több mint félszázados író, egy készüllettel és küzdéssel teljes időszak' legrégibb bajnoka; 's keblében hordozta borzasztólag szép pályája' emlékezetét; 's vészek után egy, a' nemzet előtt valahára felcsillámló reménytől biztatva, tetteinek önértésében keresett az élet' nyomvasztó terhe ellen enyhületet, enyhületet a' gondok ellen, mik végnapjáig kínozták. Eszköz volt ő is a' sors' kezében; izzadott ő is azért, a' minek gyümölcseit aratni más fogja; félszázadig küzdött a' pusztában, 's egy messze pillantás az ígért' földébe lőn minden jutalma.

Jól érzem én T. Társaság, midőn e' tiszteletre méltó kör' elhunyt tagjának emlékezetét megújítom, nem kellene illy elbúsító képeket mutatnom fel. Azok közt állok, kiknek szent kötelességök, minden egyebet félre tévén, a' haza' dicsőségét eszközteni; 's felednem kellett volna talán Kazinczyt az embert, a' szenvedettet; és egyedül a' Literatort állítanom elő, tiszta nyugalomban: mint művész a' márvány szobrot, hogy reá koszorúkat aggassunk. De az én lelkem minden ideái összeolvadásban vagynak egymással, 's a' szív húrain rezegnek keresztül. Rokonom és barátom, tanítóm és társam vala; 's most midőn szavam az elnyúgodott felett fog hangozni: kebelembe zárjam-e fájdalommat? féljek-e, ha kinos érzelmeket rezzentek fel; 's a' visszaemlékezés szelíd óhajtásai helyett könnyecskéket fakasztok? És bár fakaszthatnék szívből forró vérkönyveket! bár szózatom villámerővel rázhatná keresztül a' hazát, 's e' nemzetet! melly saját jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani, 's nem tudá, hogy kebeleik sebbel rakvák valának — ő érette; nem tudá, hogy neki áldozának fel minden szerencsét; maradékaikra nem hagyhatván egyebet, a' meg nem ismert, meg nem jutalmazott, sokszor épen eltaposott érdem' keserű dicsőségénél.

A' végzet akará ezt így! És valóban ritka szép és jó kezdődött és tenyésztett valaha előre ment áldozatok nélkül. Kenyér után indul a' sokaság; magányos hasznokat vadász; 's azt, a' mi az egészet érdekli, a' mi lelket táplál, nemzeti erőt fejt, 's gyümölcsei csak jövőben érnek meg, gyűlöli. Atyáinkat hosszú zsibbadás lankasztá; volt idő, midőn bű-

nösen feledének mindent, a' mi őket a' porból, hova hullának, felemelheté vala. Nehány kevésnek mellyében támadt a' gondolat: a' haza' xeszélyben forgó nyelvét ragadni meg, ezt felvirágoztatni, ezt erőre hozni; 's erejével rázni fel az álomba süllyedt népet, hogy lásson és érezzen. De a' nép őket nem hallgatá; de a' népnek ereje nem volt ő reájok fel, 's a' jövőbe ki pillantani: 's így elhagyatva futák meg a' pályát, külöködőknek tartattak, 's kinevettetének; mert nem akarák követni a' bölcseséget, melly egyedül a' jelenlét' hasznairól gondoskodik. Illy környülmények közt lépett fel, illy környülmények közt küzdött a' mi Kazinczynk is; nem haszon nélkül a' nemzetre, nem nyom nélkül a' jövő korra nézve; de fájdalommal önmagának. Mert koszorúi nem enyhíték, hanem égették homlokát; 's neve híres voltát élte' nyugalmaival fizeté. Pedig ő vala, ki fiatalsága' küszöbén, még csak tizenhat évű gyermek, íróink parányi körében megjelenvén, nemes, de tiszteletben kevesektől tartott czélját el nem csüggedő erőben, páratlan állandósággal, szünetlen haladásban követte. Ő vala, ki nemzetének negyven év előtt hirtelen fellobbanó 's hirtelen elalvó tüzet olthatatlan hordá kebelében, még akkor is, mikor lélekfagylaló vészek környékezék. Ő vala, ki a' szerencsét sem nem ígérő, sem nem nyújtó literatori pályára számosokat tüzelt fel; 's mozgást és életet öntött a' tövises utra, mit sok mások elunatkozva, kétségtől leverve pusztán hagytanak. Ki nem emlékezik vissza az ő Gessnerére, 's Bácsmegyeijére? mi maradandó behatást tőn a' szép ízlésű fiatal író, ki alantmászás és iskolai feszesség helyett könnyű lebegésű fennséggel és csínal jelene meg; 's a' valaha tökéletre jutandó magyar prósának első talpkövét alapítá! A' kassai magyar Muzeum, 's az ő Orpheusa sebesen eltűnő jelenetek valának ugyan: de az általok hintett mag, évtizedek után sokat ígérő virágokat vala termendő.

Azonban miért emlitem ezt? Ő még akkor ifjúsága' erejében élt; 's polgári fekvése' által, a' literatorkodást kísérő kedvetlenségektől, földözteték. Csuda-e, ha a' lánglelkű ember fáradatlan munkált? ha a' közőnség' részvétlenségét csüggedetlen tűrte? ha magát feledvén, hazájának szentelé mindenét; és a' sivatag jelenben csak a' virágzó jövődőt

szemlélte? De jött az idő pont, egyike azoknak, miket a' sors lesújtó villámként rejteget felhőiben, hogy váratlan rohanással öldököljenek; és íme ő tettei', 's hatása' munkás köréből lánczok közé jut, és szabadságát 's élte minden reményeit hetedfél hosszú évig siratja. Hány nem veszté el bátorságát, hány nem mondott le keble' legforróbb vágyairól, kit a' szerencse nem épen illy keményen próbála meg! A' mi Barátunk búban mint örömben, kétség mint remény közt, saját ideáljához hű maradt; és a' brünni erősségben, mint a' kufsteini hegyormon, 's a' munkácsi vár' falai közt szerelme a' nyelvhez nem kisebbedék. Ott, a' vígasztalástól üres magányban érlelte meg ő a' nagy gondolatot: újító változást hozni a' nyelvbe; 's ez által ízlésünknek, gondolkodásunk módjának, 's tudományi művelődésünknek más és nagy befolyású utat mutatni.

A' mi magyar nyelvünkkel véghez vitt újításokat sokan nevelték, 's nevetik maiglan; pedig azok a' nemzeti, ébredező szellem' természetes kiütései valának. Ezen szellem, mint mindig és mindenütt: úgy most is és közöttünk egyes jelenetekben tüntette fel magát, hogy lassanként közösleges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelőbb, ez lévén a' legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat venni és adni, 's azt, a' mi a' kebelben titkon és külön forr, nyilvánvá és egyetemivé csinálni. Illy szempontból tekintem én a' nyelvvel kezdett, 's gyors rohanással előre törekedő változást. Mert semmi sem esik e' világon ok és egybefüggés nélkül; a' mi történik ma, annak magvai század előtt, 's talán senkitől nem sejtve, hintettek el; 's a' mi történni fog század után, az a' mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejdítések-ből ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az író, 's egykorúi által kicsinységekkel bajlódónak tartatik; mert idejét idegen szavak' magyarrá tételével, régiek' keresgélésével, 's több illy parányisággal vesztegeti. De a' vezető okot legtöbbsnyire csak a' következés világosítja fel; 's tisztán csak a' maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet, 's tett által jóltevő egyetemi változásokat; miként lettek százados előítéletek semmivé; miként enyésztek el egymás után száz meg száz lélekszorongató formák; 's mind ezek után

miként lőn lehetőségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek.

Kazinczy nem vala legelső, nem is egyetlen egy, ki a' nyelvvel történt nevezetes fordulást kezdé és eszközlé. De övé a' dicsőség, hogy ízlést párosított igyekezeteivel, hogy dolgozásait érzelmei' hevével el tudta önteni, 's hagy a' régiség' tudományát, mit Baróti Szabó keresett, 's a' mi Révait nagygyá' tevé, teljesen méltánylá. Csak így, 's csak Neki lehetett hatalmában olly széles terjedtségű befolyást szerezni, 's olly közönséges erővel hatni a' nyelvre és írókra: mint nem még ez ideig senki más. A' közelebb múlt ötven 's egynehány év alatt ki volt íróink közül, kivel e' férjfiú kisebb vagy nagyobb érintésben nem állott volna? Ki nem kereste ismeretségét a' Jelesnek, kit Orczy és Ráday szerettek, kit Báróczi kedvele, kinék Virág és Révai barátai valának, ki Dayka és Csokonai kifejlésökre nagy befolyást gyakorolt? Keresztül nézek íróinknak itt, e' tiszteletre méltó gyülekezetben jelen álló koszorúján: és sokat látok, ki a' legelső szikrát Kazinczy' lánglelkétől kapá; 's kit futásában ennek példája vezérlett, 's állhatossága őrizett meg visszahanyatlástól. Neki nem volt elég lelke' minden erejét, és szíve' minden érzelmeit a' nagy célra szentelni; dolgozásoktól elborítva sem fordítá el a' haza' serdülő ifjairól tekintetét; 's minden hevülő pillantás, minden kilobbanó gerjelem, melly benküzdő erőt, 's munkavágyat bármi távolról sejdítetett, részvételét nagy mértékben nyéré meg. E' részvétel által adott ő sok mulólag kipattanni látszó szikrának maradandóságot; e' részvétel által pótolá ki sok kezdőnek azt, a' mit boldogabb fekvésű népeknél az olvasó közönség első tapsai visznek véghez. Mert volt idő, keserűen emlékezem vissza, midőn a' literátori pályára készülő ifjút szülői, mint veszni indultat siratták; midőn magyar könyvet magyar írón kívül más nem ismert; 's midőn a' fiatal művész egykorúi közt sem talált keblet, hol kiömölhessen. Hány nem némult el akkor, mint a' fogságba zárt fülmüle végképen? Hány nem fogott volna még elnémulni, hanem ha ő, a' síriglan buzgó, nyújtott volna vigasztaló szót? Mert ő mondhatá, még nagyobb igazzal, mint az Anchises fija: Ifjú, rényt és való munkát tőlem tanúlj, szerencsét másoktól!

'S nem csak azokra hatott ő, kik nevét és műveit tiszteletben tartották; hanem azokra is, kik eránta ellenséges indulattal viselteték. Valának ugyan is nem kevesen, kik vagy érdemeit irigylették, vagy művételei által érdekeltettek, vagy okfejeit, mikén dolgozásait alapítá, veszélyeseknek lenni hitték. Ezek' köréből üté ki magát a' sokáig titokban forrott, nyelvújítási pör; melly Kazinczy ellen intézett személyes csapást; sok, a' literatori viadalokkal köz, illetlen scénákat tüntetett fel: de tárgya által a' nemzetben eddig szokatlan figyelmet gerjeszte; 's a' rá következő ellenhatásnál fogva íróinkba. elevenséget öntött, serdülő ifjúságunk elébe szebb és terjedetebb pályát jelelt, 's azt a' mit ez ideig nem bíránk, egy olvasó közönséget alkotott, számra és részvételre kicsinyt ugyan, de reményadót, hogy valaha nevedni 's íróink eránt melegedni nagyobb mértékben fog. 'S ez okra nézve az én ősz barátomat soha sem tartottam szánásra méltónak a' nyilak miatt, miket ellenségi kezek reája, mint íróra, lőtenek. Nem zavarhatták volna ezek öreg kora' nyugalma, ha azt a' sors más oldalról keményebb csapásokkal ne rabolja el. Mert példaként ragyogni, 's minden fogyatkozások mellett is, miket az emberi természet szükségesen hoz magával, 's minden ellenigyekezetek mellett is, mik ezen fogyatkozásokat vagy nagyon kitüntetni, vagy költöttekkel is számosítani törekednek, tisztelőket és követőket találni: vigasztaló érzelem. 'S mint kell e' vigasztaló érzelemnek erősödnie, midőn az ellenfél által hintett mag saját örömeinkre 's hasznunkra virúl fel! 'S ha Kazinczy, mint hiszem és tudom, a' nemzeti nyelvet és hazát tiszta szerelemmel ölelte által: milly könnyen kellett neki gúnyt és megtámadtatást tűrnie, midőn az ellene szánt csapások által, a' nyelv feléledése nagy munkáját elősegíttetni szemlélte! Az önértés, mit ő olly méltan hordhatott keblében, irigylést érdemelne; ha valamit irigyenünk lehetne a' férjfiúnak, kinek a' sors ez érzelmen kívül olly igen keveset nyújt vala.

Sok mindennapi embert hallék már életében és halálában magasztaló beszéddel hirdettetni; de gyűlöletes előttem minden hízelkedés, 's kivált a' koporsón túl, hol a' történet komoly Múzájának országa kezdődik.

A' való érdem' alakja, nagyító csövek nélkül is tisztán látható, 's úgy hiszem, azoknak, miket eddig elmondottam, sem bizonyítására, sem mentségére szükségem nem leend. Mert nem állítám, hogy Kazinczy örök emlékü műveket hagyott maga után: mint Iliás; nem mondám, hogy nyelvünket a' lehetőség felső pontjára hágtatta, 's hogy törekedésein túl már nincs haladás, kívül már nincsen út. Csak azt mondám: Kazinczy ízlést erőhez csatolva, kezdett a' nyelvvel küzdeni olly korban, midőn az egy nagy és következással teljes mozdúlatra vala hajlandó, 's ízetlenség és gyöngeség által örökre hibás utat vett volna magának; Kazinczy a' maga Gessnerétől fogvást a' Pannonhalmi útig minden írásait csínnal, hévvel és ifjúi léttel öntötte be, 's ez által az író sereg figyelmét magához ragadván, literatúránkban új időszak' alapítója lón; Kazinczy fellázasztott maga ellen sok író, 's ezzel olly kilobbanást okozott, melly írókra és nemzetre elektromi szikra gyanánt munkált, 's a' literatura parányi körét kiszélesítette. Ezek az ő nagy és tagadhatatlan érdemei. Mert prózája, minden fogyatkozási mellett is, örökre szép lesz ugyan; versein művészi kéz fog ismerszeni, 's kivált epigrammjai a' költés' koszorújában hervadatlan virágok maradnak: de a' nemzetet nem ezek által tevé hálaadásává. Szellem vala ő, melly a' tespedő egészet olly sokáig csak nem egyedül eleveníté; 's lépcső, mellyen egykorú magasbb-ra hághassanak, 's a' szerencsésebb maradék tetőre juthasson. A' sors talán nem fog bennünket ismét elsülyeszteni; 's így eljön az idő, el kell az időnek jőnie, midőn az ő és az együttélők' dolgozásai ragyogó művek által fognak homályba tétetni; csak a' lélek, mellyet ő az egésznek kölcsönözött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a' nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad. Ez oldalról kell őtet méltatnunk; 's ez oldalról mit nem érdemlett ő mitőlünk? Nyelvünk' bajnokává szentelé magát; 's e' nyelv a' mi őseink' egyetlen egy hagyománya, mit a' századok' pusztító vészei közül kevés hű kezek ragadhatának ki. És ti Hűvek, hol vagytok? hol a' hála, mit a' hazától érdemlétek? hol a' köny, melly szentté tenné a' sirdombot, mit hamvaitok felett a' mindennapi szokás szűken hányatott?

Epések lesznek talán szavaim; de keserű, kínos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a' népről, melly Zrínyit az író el tudta feledni; melly Faludyt, míg élt, nem ismeré; melly Révairól hallani nem akart; melly Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; 's mellynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. Ő szép reményekre születve, sokat ígérő ifjúságot élve, hirtelen a' sors által leveretett; 's midőn előtte minden pálya a' literatorin kívül bezáródék, ez egyetlen egy pályán közönségünk elvoná kezét a' magát neki áldozó elől; hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, 's arcza izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kézíratain, 's árva gyermekein inségét. Két rendbeli folyóírásai részvétlenség miatt, mindjárt kezdetben, elakadtanak; nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség közt vevőt nem leltenek; legnagyobb becsű kézíratainak nyomtatót nem talált; 's halálig tartott fáradásai jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyert magának. Voltak ugyan, tagadni nem fogom, kik Ő felé ~~is részvevő keblet nyitottak, 's kik életének gondjait egyes jótételekkel enyhítgeték:~~ de a' nemzet nagy írójának jótételekre szorúlni nem kellene; 's pillantatonként nyújtott vigasztalás hosszú kínokat nem orvosol. Ah, láttam én ezen kínokat! Mert tanúja valék álmatlanul töltött éjjeleinek; tanúja valék a' fájdalmas eljajdulásnak, midőn barátja' vidám asztala mellett gyermekeire vissza emlékezett. Megrezzent akkor minden ideg kebelében; 's véráldozatnak képzelém a' szent öreget, melly a' nép' bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik.)

Társaim, nem szenvedő többet! Lenyugvék ősz fürteiben; a' széphalmi lak' romai közt úgy hűnyván el: mint, századok előtt, a' nyugoti tenger' partjain egy más hazának fia — Camoens. És gyermekeit idegen kéz fogja ápolni; és sírját szívszorúlva kerüli ki a' magyar nyelv-művész, sorsától rettegven. 'S bár emlékezete' keserű voltát szerencsésb évek hamar feledtetnék el! Hogy a' maradék előtt csak dicsősége ragyogjon; kínai pedig megfoghatatlanok legyenek.

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferenc Európája – Európa Kazinczy Ference

„Nékem az emberiség s Pest-Buda tája hazám”

A magyar irodalom „európaizálódása” összefüggésbe hozható a magyar felvilágosodás és klasszicizmus ama törekvésével, amely tömören ekképpen foglalható össze; egy műfajilag minden tekintetben differenciált irodalom szervezése, beleértve az irodalmi mechanizmusnak, máshogy kifejezve: az irodalmi életnek a differenciáltabb irodalmakéihoz hasonló kiépítését. Leegyszerűsítve írhatnám azt is, hogy nem pusztán a líra és az epika, hanem a dráma, a kritika, az irodalmi publicisztika, Goethe és Schiller példáját szem előtt tartva az irodalmi (és nem-irodalmi, de az írói életmű egészében szemlélve, mégis irodalmi) levelezést, illetőleg az átmenet sürgetését a historia litteraria és az irodalomtörténet között. Ha körülnézzünk a kelet-közép-európai irodalomalakulásokban, ehhez hasonló törekvések fedezhetők föl (több évtizedre elosztva) a szlovákban, a csehben, némi időbeli késéssel és a romantikus, romantizáló irodalom/művelődés teremtésének lendületében a szerbben, a horvátban és a szlovénben. Míg a lengyeleknél ez jórészt a XVIII. században lezajlott, és az 1820-as évekre a klasszicista irodalom-felfogásnak, műfajelméletnek, az 1830-as esztendőkre a drámáról kialakított elképzelésnek, a drámaírás gyakorlatának romantikus újrastrukturálása lett időszéri.

Kazinczy Ferenc évtizedeit éppen úgy egy klasszikus-romantikus periódusnak foghatjuk föl, mint a német irodalom hasonló korszakát. Mindezt természetesen ajánlatos úgy értelmezni, hogy az 1759-1831 közötti irodalomtörténetek előbb a klasszicizmus különféle irányzatainak, illetőleg a felvilágosodott klasszicizmussal több tekintetben rokon érzékenységeknek alakzataiban kísérelték meg a magyar irodalom műfaji rendszerének kialakítását, majd az 1810-es esztendőkben merül föl az európai új irodalmi minőségek befogadásának igénye: aligha szükséges különösképpen igazolnom, hogy legalább oly mértékben a mából visszatekintő-alárendező-osztályozó szándék gondolja egymás mellé a különmemű minőségeket, amelyek az alábbiakban nevezhetők meg:

1) Kazinczy Ferenc manifestálja a magyar klasszikát, azaz a neoklasszicizmus poétikáját többek között versfordításaival, epigrammaival és kibontakozó Goethe-„kultusz”-ával. Ezzel jórészt párhuzamosan fordításainak kilenc kötetével prezentálja a maga világirodalom-elképzelését, amely egyben olyan műfajok kanonizációja, mint az útleírás (Goethe segítségével), a polgári színmű (Goethe Egmontjának segítségével), a vígjátéké (itt annak a Molière-nek lesz tolmácsa, aki látványosan merít az antikvitas komédiáiból, a népi színjátékból, azaz a farce-ból, minek következtében életművében tragédiái mellé emeli az alantasabb környezetben, olykor a komornák és inasok nyelvén megszólaló vígjátékot; mely vígjátéki hang értő közvetítőre lelt Kazinczyban). S bár a korszak számára láthatatlan ösvényt nyit a széphalmi mester; az

1810-es években a Hamlet újra-fordításával kísérletezik, jóllehet az előszöveg ezúttal nem a német színiigazgató Friedrich Ludwig Schröderé, hanem August Wilhelm Schlegelé. Csak-hogy ez a fordítás éppen úgy töredékes marad, mint a XVIII. századi Werther-átültetés. 1790-ben még nem volt eléggé rétegzett a szókincs a Goethe-kisregény magyar megfelelőjének létrehozására, az 1810-es esztendőik közepére Kazinczy irodalmi nyelvészmenye jókora távolságban volt a Schlegelekétől, nem csoda, hogy nyelviileg nem győzte velük (mármint Au. W. Schlegellel) a fordítói versenyt. Vörösmarty lesz az első, aki a romantikába hajló Shakespeare-felfogást képes lesz magyarul megszólaltatni.

2) Kazinczytól egyáltalában nem függetlenül készült el Berzsenyi Dániel verseskötete. Igaz, az „ódák” akkor kerülnek az olvasók elé, amikor Berzsenyi műfajt és versformát vált; episztoláinak jó része poétikai váltás jele, jóllehet akadnak olyan részletek, amelyek a neoklasszicizmusba igyekeznek integrálni a felvilágosodott klasszicizmus, a racionalista világszemlélet néhány tézisé. Berzsenyi költészete olyanmódon ért a klasszika határába, mint – több tanulmány igazolja – Hölderliné; az antik versformák korántsem az iskolás klasszicizmusba, netán Baróti Szabó vagy Révai Miklós versformálásába való visszahajlásnak jelei, hanem a korlátok közé szorított, elszabadulni igyekvő nyelv, amely szokatlannak érezteti a megszokottnak látszót, és amely az egzisztenciára kérdés tragikumának feloldási kísérletéül az antik toposzok megverselését mutatja föl. Berzsenyi új minősége átírja a Kazinczy népszerűsített „szokatlan”-t, amelyhez a „kecses” képzete társul, de eltávolít Baróti Szabó allegóriáitól (például a ledőlt diófaétól), hogy korszerűsített Horatius-imitációjával az antik forma és a „modern” életérzés feszültségének lehetőségeit érzékeltesse.

3) Kazinczytól ugyan függetlenül, áttételesen azonban a Kazinczy-kor rendhagyó darabjaként írja meg Katona József a Bánk bánt, előbb a Sturm und Drang hangvételét trivializáló lovagdrámák eszköztárának érvényesítésével, utóbb mérsékelve a sztereotíppá vált lovagdrámai módszert. Ugyanis amit Kazinczy Hamlet-fordításával kezdeményezett, onnan vezetett út a Bánk bánig. Nemcsak a Kazinczy-fordítás előszava utal a Hamlet-fordításból kiolvasható szituáció és a trón jogos-jogtalan birtoklása 1790-es magyar felfogására (erre Kazinczy hívja föl eléggé nyomatékosan a figyelmet), hanem az a tény is, hogy Kazinczy elitszínházban gondolkodott (amelyre az akkori magyar színijátás még nem volt képes), olyan színházi mozgalomban, amely érdekelt a világirodalmi szerzők (Shakespeare mellett például Goethe és Lessing) színműveinek előadásában, és amely nyelviileg nem kevésbé felel meg az irodalomalapítás kazinczyi igényének. Mármost éppen azok a szerzők, Shakespeare és Lessing, Katona József „példái”, hogy aztán a cenzúra akadékoskodásainak elhárítására megjelölje közvetlenebb forrásait (például a Tiborc panaszáinak passzusait illetőleg), amelyek a népszerű másodlagos irodalom köréből valók. Mindazonáltal Kazinczy Shakespeare-fordítása messze ható következményekkel járt, jó darabig (minden nyelvi furcsasága ellenére) „hiteles” Shakespeare-műként hatott.

5) Az 1810-es éveknek azonban bőven akadt olyan fejleménye, amely Kazinczy ellenére jött létre, jóllehet előzménye Kazinczy működésében keresendő. Ezek között első hely jut Kölcsy Ferenc „függetlenedési” törekvéseinek. S bár a Csokonai-életmű megítélésében Kölcsy közelebb állt Kazinczyhoz, mint a Berzsenyiről írt kritikában, ezúttal inkább azt emelném ki, hogy Kazinczy kezdeményezte a szigorúbb kritikát, Kisfaludy Sándorról és Verseggy Ferencről a német nyelvű (bécsi) sajtóban megjelentetett bírálaival új műfajt honosított meg,

bár népszerűvé nem sikerült tennie. A „kritiká”-nak nemigen volt Magyarországon múltja, hiszen részint nem jelentek meg olyan (irodalmi) folyóiratok, lapok, amelyek kritikai rovattal rendelkeztek volna, a reklám ízü ismertetések korántsem illeszthetők be a szó szoros értelmében vett kritikátörténetbe, részint a XVIII. századi, XIX. századi irodalmi (verstani és egyéb) polémiaiak nemcsak személyeskedésbe fulladtak, hanem legfeljebb részterületekre terjedtek ki, alig érintettek általánosabb, fontosabb, a műegészre vonatkoztatható kéréseket. Kazinczyról sem állítható, hogy bírálati túlságosan mélyre szántottak volna, hol azt kifogásolta, hogy a költő túlságosan tapadt az eredeti vershez, amelynek nem tűntette föl forrását, hol formai, szókincsbeli, a genera dicendi-t sértő elemeket sorolt föl. Vállalkozása azonban még akkor is jelentős, ha olykor háttérbe szorulnak egy/a költészet lényeges kérdései. Az is igaz, hogy Kölcssey nem Kazinczy kezdeményeit viszi tovább, hiszen kritikái valójában tanulmányok. Ám e téren sem tétlenkedett Kazinczy: az ún. tübingai pályairat jeles értekező próza, a magyar nyelv és irodalom „európaizálódás”-ának igazolása, irodalomtörténeti áttekintés. A kortársak csupán egy részletét ismerhették meg az Erdélyi Múzeumból, egy „kimaradt” részlet Bécsben jelent meg németül, 1916-ban adta ki Heinrich Gusztáv a megtalált szövegeket. S bár közvetlen kapcsolat Kazinczy és Kölcssey írásai között nem fedezhető föl, némi nézetkülönbség annál inkább, Kazinczy működése azonban egyáltalában nem hagyható figyelmen kívül.

6) Kölcssey Ferenc úgynevezett lasztóci leveleiben nem szakít Kazinczyval, mindössze a „korszakváltás” igényét jelenti be. A fő kérdés az irodalmi rendszeré, nevezetesen az, miért lett Kazinczy pusztán (vagy elsősorban) fordítóvá, mit eredményezett az eredeti művek készítésének feladása, mi történt volna akkor, ha Kazinczy eredeti művekkel áll elő. A levelek értékelésekor (szintén) tekintettel kell lennünk a kortársi viszonyokra, amelyek rekonstruálása elvégezhető ugyan, ám értelmezésébe belejátszik e levelek mai (kritikátörténeti) értékelése. Aligha kétséges, hogy a kutatás Kölcssey „igaza” mellett foglalt állást, az önnön „nyelvújításába”, fordítás-esztétikájába belemerevedő, egy állítólagosan régebbi típusú klasszicizmust képviselő, majdnem korszerűtlen Kazinczy rajzolódt ki az „anti-kazinczyánus” irodalomtörténeti tanulmányokban. A magam részéről nem vitatnám, hogy Kazinczy átdolgozott fordítási egy közvetkezeten végigvinni akart irodalom-elképzelés jegyében készültek, s ez az irodalomképzet a korai német vagy az angol romantika irodalom-felfogásához képest korszerűtlen volt. Persze, a korai német romantika csupán néhány tézisével szüremkedett be a magyar irodalmi gondolkodásba (akkoriban), helyenként a Kazinczy által részlegesen ismert Herdert többet idézték. Azt azért ne felejtjük: Goethe kortárs szerző volt, s az maradt 1832-ig. Marmontelt sem mondanám elavultnak, Wielandból még Vörösmarty is merített, Molière-fordításait Illyés Gyula korszerűsítette a XX. századi színpadi nyelvnek megfelelően. Mégsem erre hivatkoznék nyomtatékosan. Hanem arra, hogy majdnem mindenütt így történt a kelet-közép-európai irodalmakban. Amennyiben a cseh irodalomtörténetbe tekintünk bele, Kazinczyt részint az elsősorban nyelvész Josef Dobrovskýval és még inkább a szótárszerkesztő-fordító Josef Jungmann-nal láthatjuk párhuzamban. Az a józanság, a „nemzeti dicsekedés”-től, a „neki-dühült hazafiság”-tól való tartózkodás, amely Kazinczyt jellemezte, Dobrovskýnak ugyancsak jellemzője, jól mutatja ezt kettejük műltszemlélete, irodalmi értékítélete. Jungmann Kazinczyhoz hasonlóan gondolta azt, hogy differenciálatlan irodalmát fordításokkal gyarapítja, és XIX. század eleji Chateaubriand-átültetése (amely egyébként évszámban majdnem megegyezik egy különösebb

hatást el nem érő magyar nyelvű Chateaubriand-fordítással) az új cseh széppróza egyik első, kiemelkedő teljesítménye. A szlovák felvilágosodás irodalmának első szakaszában sem kisebb a fordítások szerepe, még a romantika felé tájékozódni kezdő P. J. Šafárik – egyébként a szlovák evangélikusok cseh bibliai nyelvén megszólaló – verseskötetében (1814) is helyet kapnak a fordítások; a XVIII-XIX. század fordulóján már arra törekszenek szlovák költők, hogy a felvilágosodott klasszicizmus műfajait meghonosítsák, élven az idegen nyelvű példák követésének módszerével. Az orosz és a lengyel irodalomban a XVIII. század folyamán már megvalósult az irodalmi nyelv létrehozása, de eredetiség és adaptálás viszonya a magyar irodalom későbbi fejleményeiéhez hasonlóan alakult, nem jelentéktelen különbséggel: az orosz és a lengyel költők, írók elsősorban a francia irodalomból emelték át azt, amire irodalmuknak szüksége volt, ám a svájci Gessner idilljeinek hazaivá hasonítása jelzi az egybevethető irodalmi gondolkodást.

Az 1820-as esztendőkből Kazinczy kénytelen volt tudomásul venni az újabb irányok átöröztetését, Kisfaludy Károly sosem készíti el azt a drámát, amit Kazinczynak ajánlott volna, viszont köréből nő ki a magyar irodalom igen tekintélyes triásza; e triász viszonya Kazinczyhoz több szempontból ambivalens. Kazinczy nem vagy alig befogadja a romantikának, lírája helyett a prózában kísérli meg helyének őrzését. S bár a kortársak nem fedezték föl Kazinczy kései műveinek prózatörténeti jelentőségét, Vörösmarty szerkesztőként a nemzeti mozgalom felé tájékozódó olvasók esetleges érzékenysége miatt kért módosítást a Pályám emlékezete szövegében, Toldy Ferencnek pedig jó oka volt arra, hogy hallgasson arról: őrzésre megkapta a Fogaságom naplóját. A meginduló Kazinczy-összkiadás már irodalomtörténeti vállalkozásnak számított, amellyel nem a romantika igazolta önnön törekvéseit, hanem éppen ellenkezőleg; olyan dokumentum, amely a közeli múltat végképpen lezártnak minősítette, és az 1830-as esztendők végén egy másik írói életművet és magatartást jelölt meg „előszövegétül”, Kisfaludy Károlyét. Hogy ennek ellenében aztán Petőfi Sándor versben és prózában ismét Kazinczy magatartásának jelentőségére, a Kazinczyhoz fűződő viszony újragondolására hívja föl a figyelmet, ezúttal Kisfaludy Károlyt és kanonizálóját, Toldy Ferencet utasítva vissza a múltba. Petőfinek ezt a gesztusát úgy is értelmezhetjük, hogy számára a művészeti korszak nem Kazinczy Ferenc halálával ér véget, hanem azzal, hogy Vörösmartytól mintegy „átveszi” a nemzeti költői funkciót, és a Vörösmarty-típusú magyar „korai romantika”-val szemben átvezeti a magyar irodalmat a romantika második fázisába (Heine romantikus romantika-bírálatának analógiájára, párhuzamban a hasonló cseh, szlovén, szerb, részben szlovák jelenségekkel, különös tekintettel a korai szerb és szlovák Petőfi-fordításokra, amelyek szintén kapcsolatba hozhatók a nemzeti irodalmi romantika szervezetrátaival).

Mármint visszatérve Kazinczy „alapozó” szerepére, tevékenysége mindenekelőtt ahhoz járult hozzá, hogy nem kisebb (vagy nagyobb jelentőségű) írói csoportok, még kevésbé magános szerzők, a legkevésbé a tájnyelvi-regionális megosztottság révén jöhet létre az irodalom valamennyi szegmensélt integráló irodalmi élet, hanem egy olyan irodalmi „központ” segítségével, amely szépirodalom, kritika, tudomány összejátsztatásával hozta létre a XVIII. század végén már szerveződő nemzeti mozgalom igényeinek megfelelő nemzeti irodalmat. Kazinczynak nem akármilyen „érdeme” egyrészt ennek felismerése, ezzel együtt azonban annak belátása, hogy a nemzeti irodalom fogalmából hiányoznia kellene az önelvűségnek, az elzárkózásnak. Éppen ellenkezőleg: az ő nemzeti irodalom fogalmára a nyitottság, a világra tárttság a jellemző.

Ezen a ponton aligha szükséges avval érvelnünk, hogy a romantikát megelőző korszak más-képpen gondolta el az eredetiség–utánzás–fordítás kérdését, mint majd a romantika fogja (ám éppen a korai romantikában alapozódik meg az az összehasonlító–világirodalmi szemlélet, amely Goethe életművével és világirodalom-elképzelésével hitelesítődik, és amely az általános irodalmi érdeklődés körébe hozza be az olasz és a spanyol irodalmat). Kazinczynak az a tézise, miszerint a jó fordítás többet ér a közepszerű „eredeti” műnél korántsem abszolutizálható, hiszen a fordítás természete és lényege körül viszonylag korán kezdődtek meg a viták, és viszonylag sokáig tartottak. Ez vonatkozik a verselési problémákra éppen úgy, mint a „rabi” fordítás kérdésére; érzékeltetni kell-e, hogy fordítás, azaz a közreadott szövegből vissza lehet-e következtetni az eredeti nyelvi világára, vagy pedig olyanná kell-e tenni a szöveget, mintha a szerző így írta volna meg, ha történetesen magyar poéta lenne. Ilyen és ehhez hasonló kérdésfeltevések a nemzeti irodalom fogalmának megteremtésével, illetőleg újraszituálásával vannak összefüggésben. Nevezetesen azzal – és ezen a területen egy Kazinczy–Goethe/Schiller viszonylat volna föltérképezhető –, hogy Kazinczy az európai irodalmak részeként tudja csak elképzelni anyanyelvi irodalmát, egy európai irodalmi reflexiós hálóban, ennek részeként viszont gondoskodni kell(ene) a magyar irodalom „idegen” nyelvű ismertetéséről és népszerűsítéséről. Talán itt lelhető annak magyarázata, hogy Kazinczy magyar irodalmi tárgyú recenzióit bécsi lapokban tette közzé, és Rumi Károly György hathatós segítségével egyes műveinek német nyelvű megjelentetéséről is gondoskodni igyekezett. Ám a közvetlen kapcsolatok építése mellett (amíg tehette olyan korszakos jelentőségű szerzőkkel levelezett, mint Wieland és Gessner, de megtalálta az utat a kisebb jelentőségű alkotókhoz is, akik a korszak reprezentatív műfajaiban tevékenykedtek, ilyen a Kártigám szerzője, Johann Martin Miller, ez az a regény, amelyet még Petőfi is ismert, és amely a mai magyar irodalom pszeudo-történeti regényeinek alkotójánál, Márton Lászlónál illeszkedik egy meta-diegetikus jellegű prózába). Kazinczy részint olvasói szokásokhoz igazodott, mikor le akarta fordítani ezt a korban igen nevezetessé lett regényt, részint irodalomtervezői igényei szerint járt el, hiszen Goethe Wertherének európai visszhangja az érzékeny regény „kontinentális” divatát tovább tartósította, ennek a divatnak adaptálása a hazai irodalomba a műfaji rendszer részleges kiteljesítését eredményezhette.

Később az Adolph's Briefe magyarításával új szempontokat hozott az eredetiség-fordítás-adaptálás vitájába: a magyarítás során ugyanis a tulajdonnevek, a helyszínek, néhány a couleur locale hazaiságát biztosító mozzanat segítségével sikerül megteremteni az „eredetiség” látszatát, azt ugyanis, hogy az idegen nyelvű irodalomból való „eredeti” a külsődlegesnek nevezhető átírás elfedi. Ennek a problémának egy másik vetülete (látszólag) kilép a szűkebben értett irodalom területéről, és mentalitástörténeti aspektusok figyelembe vételére készítet. Ugyanis a Bács-megyei öszveszedett levelei színre hozza a kulturált társalgás formáit, minek következtében nem egyszerűen adaptálja a német regényben megjelenített társasági életet, hanem egy beszédmód népszerűsítésével a felvilágosult klasszicizmus ízlés-programja szerint mutatja be az érintkezés kívánt és javasolt módját. Az ennek megfelelő nyelviség a korban általánossá lett (és a különféle levelezésekből kitetsző) érzékeny magatartást írja körül, ezzel párhuzamosan, mivel ez a fajta magatartás-kultúra nem köthető egyetlen nemzeti vagy nyelvi műveltséghez, az európai viselkedési, megszólalási „normá”-ra hoz példát. Az érzékeny regények európai divata (s itt nemcsak a reprezentatív életműveket érdemes számba venni, tehát nem kizárólag Richard-

sonét, Rousseau-ét és Goethéét) összeurópai irodalmi reaklási forma, amely részint a regény-műfaj további differenciálásának volt jelződése, részint azonban tiltakozás egy megmerevedett udvari szokásvilág ellen, a természetkultusz, az érzékeny személyiség, a hajlékony nyelvhasználat alkalmazása, ezáltal a műfaji hierarchia bontása. (Csupán röviden emlékeztetnék arra, hogy a Wertherben Homérosz és Osszián egymással egyenrangú szövegekként állnak szemben egymással, miáltal az epika változatai egymás alternatíváiként fogadhatók be.)

Kazinczy egészen kivételes érzékkel érzett rá arra, hogy minek pótlása szükséges a magyar irodalomban, de arra is, hogy az irodalom pusztán egyik médiuma a mind szükségesebb (társadalmi) szerkezetváltásnak. Ez utóbbin nem jakobinus vagy jakobinus-közel magatartást értek, hanem azt a programot, amely a fogság előtti és utáni korszakon ível át. Talán itt kell utalnom arra, hogy – amennyire Kazinczy anyagi lehetőségei megengedték, olykor azon túl is – olyan életmódot igyekezett a maga és családja számára megszervezni, amelyben a művészetekhez (tehát nemcsak az irodalomhoz!) fűződő viszony mentalitást meghatározó tényező. Anyagi lehetőségeihez képest gyakori bécsi látogatásai nem csupán képzőművészeti látásának nevelését szolgálták, remekművek és metszetek megismerését, valamint operalátogatást, hanem annak fölismerését, hogy a remekművek szemlélését bele kell építeni a hátköznapokba, metszetek és „Gyps-Abguss”-ok segítségével létre kell hozni egy olyan otthoni környezetet, amelyben teljesen természetes a művészetekkel folytatott állandó dialógus. Ennek jelentőségét nem azzal támasztanám alá, hogy Goethe, persze, egészen más méretekben, hasonlóképpen rendezte be weimari otthonát, inkább azzal, hogy a környezet és személyiség „esztétika”-jának összelátásával kísérelte meg Kazinczy népszerűsíteni a szerinte nélkülözhetetlen stílus- és ízlésváltást, a magyar műveltségnek az európai művészeti standardhoz közel hozását. Egyébként ez hatja át színházi törekvéseit, drámafordításait is.

Annyit tennék még hozzá, hogy a hétköznapiok illetén átesztétizálása nála összefügg a könyvkultúra magasabb szintre emelésével. Sokan és helyesen emlékeztek meg már arról, Kazinczy milyen roppant jelentőséget tulajdonított a könyvet díszítő metszeteknek, a jól megválogatott betűtípusnak, a finom papírnak, a szerző részéről a gondos korrektúrának, a kötet elrendezésének. Kazinczy formafogalma a kötettervezés „iparművészeti” vonatkozásait szintén tartalmazza, miként portré-elképzelései a személyiség megismertetését és – művei esetében – a kötet tartalmával való összhangját jelzik. Azok a mitológiai tárgyú metszetek, amelyek az általa elképzelt és megvalósított könyveket ékítik, jórészt visszavezethetők az emblematisz hagyományra, e hagyomány allegorizálása többnyire összegondolható a felvilágosodás allegorizáló törekvéseivel. Ugyanakkor a létesülő kötetben megvalósítható művészeti egymásrautaltságot sugallja, a kötetet bevezető metszet, illusztráció a maga módján olvasási utasítással szolgál, míg a szöveg értése akkor lehet teljesebb, ha olvasás közben a kép is megjelenik (előrejelzésként vagy visszautalásként, noha „konkrét” megfelelés nemigen tételezhető). Még inkább ez a helyzet, amennyiben portré lelhető a kötet elején. A képbe foglalt személyiség segíti az olvasót abban, hogy megalkossa magának a szöveg (beleértett vagy beleérthető) szerzőjét; amennyiben – mint Kazinczy fordított egyveleg írásainak gyűjteményében – egy közéleti személyiség portréja áll a kötet elején, a személyiségről közölt vagy tudható információk sugallják a könyv elhelyezését egy kulturális térben. Illetőleg; a személyiség helyeződik el egy olyan művelődési környezetben, amelyet a kötet tartalma ír körül. Ennélfogva a kötet és olvasója olyan kapcsolatrend-

szerben lelhet egymásra, amely egy összetett, rétegzett, de mindenképpen egymástól függő „medium-együttes”-t reprezentál. Ilyen módon az olvasó is részese lesz, valójában megteremtője (és nemcsak címzettje) annak a szemléletnek, amely mögött a provincialitást tagadó életforma rejtőzik.

A Kazinczy által elgondolt műfaji rendszerbe tagolódik bele a képzőművészetből érkező impulzusok esztétikai hozadéka, amely a kecsesnek és szokadannak összetartozását hirdette, és amely a fenséges újragondolását sürgette, különös tekintettel arra, hogy – mint ismeretes – fogsága előtt inkább a németalföldi festők művészete (fenséges?) gyönyörködtette Kazinczyt, fogsága után közelebb lépett a rokokóhoz, a goethei klasszika által értelmezett Raffaellóhoz, Guido Rennihez (kecses?). Ami változatlan maradt, a szerinte „jó” művek látása, „értése” a környezet és személyiség „kulturalitását” neveli. Amikor kritikáiban, leveleiben tájnyelvi esetlegességeket tesz szóvá, az önelvűséget kárhóztatja, az elzárkózást az európai irodalmak régebbi és újabb fejleményeitől, lényegében ízléshibákat pécéz ki, a kiejtési anomáliák éppen úgy a személy műveletlenségét mutatja, miként a félreértett „idegen” szavak. Kisfaludy Sándor versciklusainak túlírtága éppen úgy vét a jó ízlés ellen, miként a tónusvegyítés meggondolatlansága. Nem állítom, hogy Kazinczy irodalmi vitáiban mindig tévedhetetlen volt, azt sem állítom, hogy Goethe és Schiller xénia-hadjáratában minden alkalommal megkérdőjelezhetetlenül helyes álláspontot képviselt. Azt azonban továbbra is védhetőnek gondolom, hogy esztétikai epigrammaiban, ítéleteiben, irodalmi és művészeti vitáiban egy következetesen fölépített nézetrendszert képviselt, amelynek összetevői között a fogság után már megjelenik a göttingai neohumanizmus antikvitás-képzete, együtt Winckelmann műveinek tanulmányozásából elvont gondolatokkal, mindaz, amihez hozzájutott Goethe műveiből – és természetesen az iskolai, de nem feltétlenül iskolás klasszicizmus hagyománya. Hogy versforma és „tartalom” összetartozik, ennek megfelelően messze nem közböbs, hogy miféle témák miféle verselés révén közvetítődnek, erről talán nemcsak Kazinczy véleményét érdemes elolvasnunk, azt, amit Kisfaludy Sándor „obszcenitás”-áról egy levélben leírt, hanem figyelniünk a Goethe-példára, azaz Kazinczyra a római elégia egy helyének idézésével kapcsolatban, de magára Goethére is, aki Napló című versének formájával teszi elfogadhatóvá a több mint pittoreszk jelenet megverselését. Aminek következtében minden tárgy elfogadhatóvá válik, amennyiben adekvát formában közöltetik. Ezzel nem borul föl a „genera dicendi” rendje, pusztán könnyebben lesz kezelhető.

Valójában Kölcsey Berzsenyi-tanulmányában merevíti meg úgy azt, ami Kazinczynál már kissé fellazult, hogy egy újfajta költőiség és a hagyomány ütköztetése kevésbé megnyugtató módon prezentáltatik. Annyi azért elmondható, hogy Kazinczyval szemben Kölcsey nem Goethével érvel, még csak nem is Schillerrel, aki versben és prózában Berzsenyinek forrása volt. Kazinczy viszont – noha becsüli Schillert, a Don Carlost el is kezdte fordítani – határozottan Goethe interpretátoraként kívánja magát elismertetni, és ebben a törekvésben ott lelhető a weimari klasszika magyar továbbhagyományozásának akarása. Kazinczy Goethe-fordításaival mintegy megtervezi a jambikus szabadvers útját (Kölcseytől Petőfiig fog ívelni), de kisebb részben a goethei dalszerűségnek, számottevőbb részben a rapszodiába hajló gondolati költészet számára kísérletezi ki a magyar nyelvi lehetőséget, megint csak Kölcseynek példát mutatva. Megjegyzem, hogy a lírát tekintve Kazinczy esetében nem Schiller nyomában jár, hanem Klopstockéban. Az antikvitás-befogadás irányát Kazinczynak nem Schiller, hanem

Goethe és a Goethén átszűrt Winckelmann határozta meg, ennél fogva olyan versek, mint például a Görögország istenei vagy Az ideál és az élet nem kerültek, kerülhettek közelebb Kazinczyhoz, de nemigen kedvelte azt a Kantot sem, akit azért többeknek a schilleri közvetítés tett befogadhatóbbá. Klopstock „istenes” versei, bölcselkedő elemekkel gazdag ódái (még a pietetista áthallásokkal is) Kazinczynak – megint így írom – lehetőséget kínált egy lírai műfaj meghonosítására. A magyar változat egészen közel helyezhető Berzsenyi ódáihoz, és nem egészen elképzelhetetlen, hogy Kazinczy azért üdvözölte Berzsenyi verseit, mert bennük a Klopstock költészetével egybeolvasható lírát vélte fölfedezni. Más jellegű Kazinczy és Wieland viszonya. A prózai fordítások mellett Wieland Horatius-értelmezése színesíti az összképet, valamint az a mesepróza, amellyel Kazinczy Vörösmarty Tündérvölgye és mesenovellái előtt jár.

Nem módosítanám azt, amit idáig leírtam; önironikusan szólva, inkább további olvasási „tanácsadással” szolgálok. Szándékaim szerint sem le-, sem felértékelni nem szeretném Kazinczy fordításait. Nem azt állítom, hogy Kazinczytól (fordításából) indul el a „modern” magyar irodalom. Ezzel nincs ellentétben (talán?), hogyha megkockáztatom: Kazinczy erőteljesen hozzájárult a magyar irodalom modernizálódásához, egészen az 1820-as évekig főleg fordításával. Ezúttal nem érintem irodalomszervezői munkálkodását, pedig erről folyik vita a magyar irodalomtörténet különféle indíttatású szerzői között. A széphalmi szent és a nagy hibbantó csupán szélsőséges kijelentések, ellenben az, aki Kazinczyt rálátja Babitsra, Babitsot meg Kazinczyra, enyhén szólva ahistorikusan gondolkodik. Ehelyett azt hangsúlyoznám, hogy Kazinczy akképpen kísérelte meg a magyar irodalmat bekapcsolni az európai irodalmak áramába, hogy fordítóként a magyar irodalomba próbálta meg integrálni a legfontosabb szerzők egyikét-másikat. Kazinczy világirodalma csak részben kortársi (Goethe, Wieland stb.), részben a félmúltból való, részben a kanonizált világirodalmi szerzők köréből való (Shakespeare, Molière, Horatius, Anakreon). Aligha róható föl, hogy a romantika hiányzik Kazinczy világirodalmi tablójából, kérdés, hogy Kölcseyt (és részben Vörösmartyt és jóval később Toldyt leszámítva) ki az, aki közvetíti a korai romantika alkotóit, Shelley Petőfit fogja érdekelni, Novalis vagy Keats még jó darabig nem élménye a magyar irodalomnak. Ellenben Kazinczy fölfigyel (Verseghyvel együtt) Sterne-re, akinek prózáját igazán a XX. század értékeli, a bölcséleti írások közül Rousseau-tól A társadalmi szerződésről lesz fordítása tárgyává, folytatója a gördülékeny prózát teremteni igyekvő magyar Marmontel-befogadásnak. Ami a prózát illeti, ott például az útleírásnak fordítóként és eredeti szerzőként is művelője, az önéletrajz megformálásakor sem mellőzi a jelesebb példákat, de ezen a téren szabadabban tájékozódik és tájékoztat. Kazinczy ennél fogva az európai irodalmak terminológiájának magyar meghonosítására törekedett, főleg úgy, hogy fordította, adaptálta azt, amiről úgy vélte, hogy a korszerűség irányába mozdítja a magyar irodalmat. De részben úgy is, hogy maga kísérletezett egy magyar változat (amely a kortársak előtt eredetinek számított) megformálásával. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy másokat ösztönzött arra, hogy eltüntessék a magyar irodalom, műfaji rendszer fehér foltjait. Ha ezt a gondolatsort megfordítjuk, akkor egy a följebb leírtnál kevesebb sikerrel járó törekvést nyugtázhatunk. Kazinczy az elsők között volt, aki rádöbbsent, hogy a magyar irodalom külföldi befogadásáról Magyarországról kell gondoskodni, nem várható „spontán” reakció. Igaz, az együtt élő népek irodalmi képviselői (így szerbek, szlovákok) olykor fordítottak magyarból, néha németre is, de a folyamatos jelenlét csak olymódon biztosít

ható, hogy a népszerűbb lapokban, folyóiratokban rendszeresen ismertetik a magyar kultúra természetét. Kézenfekvőnek tetszett a bécsi folyóiratokban publikálás, adódott a német lapokban az ismertetés; viszont a francia, az olasz és az angol recepció előmozdítása rendkívüli nehézségekbe ütközött. Volt róla szó, hogy Rumy Károly György vállalta a közvetítést, még keresett lexikonokban is közzétett terjedelmes magyar címszavakat (például az Ersch-Gruber-féle enciklopédiában), de az ő rövid folyóirat közlései mennyiségük ellenére lényegében észrevétlenek maradtak az Intelligenzblattok adatainak tömegében, Kazinczy említett, valamint többek között Kis János recenziói sem keltettek visszhangot, mivel a bemutatott anyag nyelvi okokból ismeretlen maradt. Egyedül Kisfaludy Sándor, valamint részben Csokonai Vitéz Mihály verseibe ütközhetünk német lapokban, kiadványokban, Kisfaludy német közvetítéssel visszhangzott a cseh irodalomban. Mindazonáltal Kazinczy kezdeményezése folytatódott, Mailáth János a Kazinczy által gyűjtött anyagot beledolgozta fordításkötete bevezetőjébe, és a sok tekintetben Kazinczyt folytató Toldy Ferenc kézikönyvének (*Handbuch der ungrischen Poesie*) irodalomtörténeti anyaga tekinthető úgy is, mint a tübingai pályafutás korszerűsítése.

A magyar irodalom európaizálása nem jelent értéktényezőkről való megnyilatkozást. Konkrétan: Bessenyei György nem csekélyebb jelentőségű kelet-közép-európai szerző azért, hogy csak alaprajzát adhatta az európaiakkal jórészt azonos terminológiájú irodalmi rendszernek. Ugyanakkor jórészt kéziratban maradt életműve még a magyar irodalomnál differenciáltabb lengyellel is mutat hasonló vonásokat. Kazinczy Ferenc – mint írtam – az irodalom alapozása mellett, annak feltételeként az irodalmi mechanizmus létrehozását is célul tűzte ki. A cél megjelölésekor olyan fordítói program vázolódott föl, amely az adaptáció módszerével igyekezett magyar nyelvűvé és magyar irodalommá tenni a differenciáltabb irodalmak néhány fontos eredményét. Ennek ellentétjeként kísérlete meg a magyar irodalom és általában kultúra német nyelvű „kiközvetítés”-ét. Kazinczy irodalmi művei egy beszédmód, egy ízlésváltozat legitimálásában mutatkoztak érdekelteknek, az irodalmi jelenség elfogadtatásán kívül az érintkezés módjának megújítása vezette, ezen keresztül olyan jellegű szerkezetváltás, amelyben a műveltség elfoglalja méltó helyét. A szűkebb környezet esztétikumán kívül a képzőművészeti műveltség népszerűsítése fontos része a följebb említett célnak. Olyan magyar világot tervezett, amelyben a művelt lakosok jól érzik magukat, nyelvi és művészeti kultúrájuk nem marad el a szerencsésebb „nyugati” államok polgáraié mögött. Tette Kazinczy dolgát abban a korban, amelyben jó darabig „rendőri” megfigyelés vigyázta cselekedeteit, amelyben anyagi (de talán nem csupán anyagi) okok miatt csak rabként, státusfogolyként juthatott Bécsen túlra, a könyvbeszerzések igen nehézkesek voltak. Amikor Kosztolányi azt írta, hogy Kazinczynak ugyan nem voltak remekművei, az élete volt remekmű, azt érzékeltette, hogy a nemesi származású Kazinczy egy polgári életvitelt célzott meg annak tudatában, hogy közte és a vágyott életvitel között a művészet a közvetítő tényező.

Ugyanakkor a művészet mégsem csupán közvetítő tényező; ilyen módon átértékelendő, hogy Kazinczy a művészetbe menekült volna az élet „realitásai” elől. Levelezése a bizonyosság arra, hogy figyelemmel kísérte (de nemcsak ő, hanem Napóleon-epigrammája szerint Berzsenyi is, Kölcsyéről nem is szólva), mi történik az európai politikában, és amennyit a hozzá eljutott lapokból, folyóiratokból megtudhatott: mi történik az európai művészetekben. Elsősorban Goethe művei érdekelték, de a hagyatékában fennmaradt lapkivágatok alapján állítható: a

művészeti élet eseményei nem kevésbé foglalkoztatták. Tevékenységével és példájával azt célozta, hogy a művészet, az olvasás legyen a mindennapi élet része, nem bizonyosan meghatározója, de a hagyományos kis/középnemesi életvitellel szemben (ezt Csokonai, Bessenyei, Berzsenyi, majd Kisfaludy Károly is ostorozta) ne a kártya, a vadászat, az evészet-ivászat jelentse a társas összejövetelek „tartalmát”, hanem a tartalmas beszélgetések, a műveltségi anyaghoz való hozzáférés biztosítása, valamint az irodalmi/művészeti önképzés alkossák a nemesi életmód jellemzőit. Összefüggésbe hozható ez az urbánus kultúra meghonosításának vágyával; ez urbánus kultúrába látott bele bécsi időzései idején, ennek nyomait fedezte föl az 1820-as évek végén Pest-Budán. Ha másutt nem, ennek megvalósítására törekedett családi körében, ezt népszerűsítette levelezésében. Ennek a városi-európai kultúrának képviselőjét ünnepelte Széchenyi Istvánban, e művelődés hatékony népszerűsítését, hitelesítését remélte az akadémiai munkálatok megindításától. Nem tekinthetünk el attól, hogy a kortársak a Bács megyei első kidolgozását, a Gessner-idillek 1788-as fordításkötetét nem pusztán irodalomként fogadták be, hanem részint az „életbe” fordították vissza, részint további művekre készítő szöveggént kezelték (Csokonai-tól Kármán Józsefig, Vitkovics Mihálytól Döme Károlyig).

Azt följebb láttuk, hogy Kazinczy fordításai későbbi „eredeti” művekre utaltak előre, azt azonban még nem említettem, hogy az utókor Kazinczyt kora meghatározó személyiségeként minősítette, Jókai színművei éppen úgy beszédes tanúk, mint Babits Mihálynak A literátor című színműve, Márai Sándor A feladat című novellája mellett több rövidprózája. Amiről még a kutatásban viszonylag kevesebb szó esett, az éppen az irodalom európaizálásának folyamata, amelynek leghatásosabb szószólója Kazinczy volt. A magyar irodalom „felzárkóztatás”-áról volt sokáig szó; még ha kortársak (beleértve a kelet-közép-európai kortársakat) úgy érezték, hogy ez tekintendő elvégzendő feladatnak, a mából szemlélve az irodalomtörténeteket, feltehetőleg pontosabban fogalmazunk, ha részint az említett terminológiai egyeztetésről emlékeztünk meg, részint a szintén más összefüggésben szóba hozott műfaji tervezést nevezzük meg (élete vége felé Kazinczy novellát és vígjátékot írt). A tervezés szinte minden esetben fordítás formájában valósult meg, a fordítás ekképpen nem helyettesítette az úgynevezett „eredeti” művet, inkább előszövegül szolgált. Kazinczy ugyan tartósságot remélt műveinek, fordításainak úgyszintén, de már kortársai között is akadt, aki tudta vagy sejtette, hogy a majd megszülető „eredeti” művek ki fogják szorítani az adaptálásokat; és a Gessner-idillek is erre a sorsra jutottak, a Bács megyeinek mind első, mind második változata legfeljebb a magyar regény „elő”-történetében jut előkelő helyhez, a magyar regény története jóval később kezdődik. Ami azonban még sokáig időszerű marad, Kazinczynak az európai irodalomalakulásokra vetett figyelő tekintete. Az máig időszerű, hogy – képes beszédével élve – az „emberiség s Pest-Budája” egyként hazája, a nemzeti irodalomban játszott szerep és az európaiság számára nem egymással szembeállítandó tényező, hanem egymásnak megfeleltethető, sőt: megfeleltetendő. E felfogást egy magatartás hitelesíti, amely tanúsítja: miként töltődik föl tartalommal a klasszicista vonásokkal jellemezhető „irodalomalapítás”. Epigrammájának följebb idézett gondolata nemcsak Vörösmartynál visszhangzik („Legszentebb vallás: a haza s emberiség”), hanem immár a Dunatájra vonatkoztatva a XX. század magyar költőinél is.

Az e dolgozat címében jelölt témakörök közül a másodikról nem vagy csak alig volt szó. A kérdés, persze, nem úgy teendő föl, hogy mit jelentett Kazinczy Európának vagy az európai

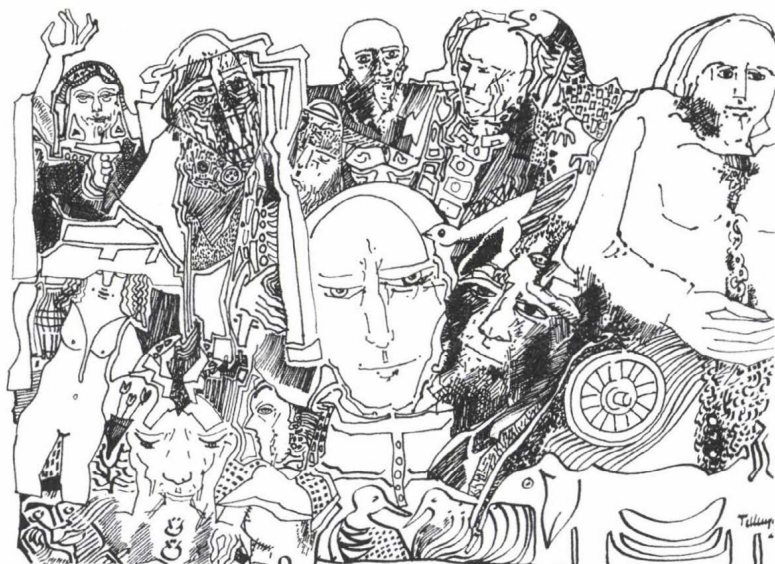
irodalmak együttesének; jogosabb ezt akképpen módosítani: hol foglal helyet Kazinczy a kelet-közép-európai irodalmi régióban. Néhány párhuzamosságról már volt szó, a leginkább a cseh irodalomalakulások rendje és Kazinczy nyelvújítása, ízlésváltási igyekezete tárgyában. Korábbi nyelvészeti kutatások a cseh-magyar viszonylatokról mint Sprachanschlusstról emlékeztek meg, azaz az európai nyelvi standardhoz való felcsatlakozást emelte ki H. Becker könyvében. Ennél fontosabb, jóllehet kevésbé irodalmi vonatkozást tartalmazó, inkább a multikulturalitás felé mutató gesztusokat, levélrészleteket lehetne említeni. A szerb költőnek, Lukijan Mušickinak küldött levelében fejt ki Kazinczy, hogy patriotizmusa nem ellenkezik kozmopolitizmusával, és noha mindennél inkább kívánja a magyar nyelv virágzását, annál kevésbé azt, hogy ez más nyelv kárára történjék. Hiszen vágya szerint valamennyi nép művelődését, boldogulását óhajtja. Hogy jó szándékát irodalmilag hitelesítse, felemlíti, hogy Goethe adaptációját, a Hasanaginicát lefordította, így azok között tartjuk számon, akik a délszláv népek népköltészetét népszerűsítették. Ennél tovább léphetünk: innen indul a Horváth János által szerbusz maniernak nevezett versalakzat útja, olyan állomásokkal, mint Kölcsény, Vörösmarty, Petőfi és Jókai. Kazinczy tolmácsolását többször többen idézték, Kazinczy Mušickihoz küldött levelének néhány passzusát a reformkor nemzetiiségi vitái közepette érvként használta részint a magyarországi német sajtó, részint a magyarországi nemzetiiségek néhány vitázó képviselője. Nagyot ugorva az időben jegyzem meg, hogy a Fogságom naplója Richard Pražák és Marcela Husová közreműködésével nemrég cseh nyelven jelent meg, és mint helytörténeti kiadvány (Spielberg!) a brnói történetet egészíti ki, mint kortörténeti emlékezés a kelet-közép-európai jakobinizmus szépirodalmi feldolgozását prezentálja. Ezek az adatok legfőljebb közelítik a kérdést, erre máshonnan kiindulni.

A Kazinczy Ferenc életét átfogó hét évtizedben nemcsak az európai tudat válsága fogalmazódott meg szépirodalmi formában, hanem e válságtudat (Rousseau, az érzékenység, a korai német romantika, byronizmus) párhuzamos volt a kelet-közép-európai „nemzeti ébredés”-sel (ez a szláv irodalomtörténetek terminusa). E nemzeti ébredés első szakasza „nyelvi” jellegű, napirendre kerül az, amit közönségesen nyelvújításnak, másutt az irodalmi nyelv létrehozásának nevezünk. Ez az első szakasz a klasszicizmus jegyében teszi lehetővé irodalmi iránnyá, stílusformációvá válását, az iskolás és a felvilágosodott klasszicizmus (Szauder József tanulmányát követem) költő- és verstípusai születnek meg, a szlovák, a cseh és a magyar irodalom „prozódiai” vitái érintik a versfelfogás, az esztétikai megfontolások kérdését. A századforduló idején kezdődik meg az irodalmi/esztétikai váltás kimunkálása, az egyes irodalmakban neoklasszicista újragondolások előtérbe helyeződésével. Az 1820-as esztendőkhöz viszont már a romantika vívja csatáit a még egy darabig utóvédharcokat folytató klasszicizmussal/klasszikával. Kazinczy Ferenc pályája ebben a stílustörténeti keretben helyezhető el, olyan szerző-szervező, aki a „nemzeti ébredés” első szakaszában alakította ki irodalomfogalmát és világnézetét, amely ugyan módosult 1800 után, de lényeges elemei (a felvilágosodás egyes irányainak magyar viszonyok közé elgondolása, a klasszicista, majd neoklasszicista irodalomeszmény, mint norma, a költők „döntő”-bírósa a nyelv kérdésében) mindvégig színezték, áthatották életművét. Így lett reprezentatív személyiség, akinek élete, sorsa rávetült műveire, miként a művekből, olykor még a fordításokból is, kiolvasható fordulatokban gazdag élet.

Amikor a regionális irodalomtörténet az irodalomköziség helyi, adott esetben kelet-közép-európai változatának jellegzetességeit keresi, Kazinczy Ferencnek életművébe rejtett élete, életműve fontos szerephez jut, a klasszicista/felvilágosodott irodalomszerveződés egyik típusaként mutatható be. Műveltsége révén integrálta a korszak európai művészeti irányainak egyikét-másikat, s ez integratív magatartásával megjelölte az irodalomtörténetek egyik lehetséges útját. Ha a kelet-közép-európai klasszicizmus/felvilágosodás irodalomtörténetének felvázolását vállalná el egy kutató, abban Kazinczy Ferencet nem az epizodisták között jelenítené meg. Hanem arra vetülne fény, hogy lehetetlen körülmények között is akadnak olyan személyiségek, akiknek európaiságát, művészethitét nem lehet szétrombolni.

Juhász Gyula 1934-es keltezésű Kazinczy-szonettjét záró tercettje a honi nyelv és a világ összetartozását hirdeti:

*Mert kilátása a gazdag tavasz volt,
Hol is a honi nyelv ezer virága
Pompázva tárja ékeit a világra.*

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

KISS LÁSZLÓ

**„... a Kazinczy haláláról vett hír nem igaz volt...”
Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben**

A révkomáromi Mindenes Gyűjtemény¹ 1789. szeptember 23-án megjelent XXV. levelének majdnem felét egy búcsúvers tölti ki. A költemény címe: *„A Kassai Kerületben a Nemzeti Oskolák Inspectorának Tek. Kazinczy Ferentz Úrnak haláláról hiteles hírt hallván egy jó Barátja, szomorúságának bizonyosságára, és egyszersmind soha sem látott² kedves Barátja emlékezetére, ez egynehány Sorokat írta 25. Julii 1789”*. Az emléksorok írójuk megnevezése nélkül jelentek meg, ám beleolvasva a költeménybe, egyértelműen kideríthető a sorok szerzője: Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820). Az ekkortájt már országszerte ismert, népszerű költő – Hunyadi Jánosról szóló „Hunniás” című, 1787-ben megjelent hőskölteménye a kor egyik legolvasottabb munkája – „a Magyar tenger” partjáról, Füredről küldte Komáromba Kazinczyt búcsúztató sorait. S mint írja, nemcsak ő sirathatja a hű barátot, mivel „szapora” leveleket váltott, hanem gyászolhat a nemzet is „hogyan nyelvünk tovább nyelvél szerentsés nem lehet”.

A búcsúvers megjelenésének idején azonban már Pálóczi Horváth is tudta, hogy a „hiteles hír” jelzője nem állja meg helyét. A három nap múlva kinyomtatott XXVI. levél ugyanis ismét egy verssel kezdődik: *„Ugyan azon jó Barát, meg-tudván, hogy a Kazinczy haláláról vett hír nem igaz volt; ez egynehány sorban örvendi fel-gyógyulását; és egyszersmind a Betegnek panaszára felel”*. Pálóczi Horváth ebben a versében a „komor Hír”-rel folytat párbeszédet, „aki” szégyelli hamis hírmondását és ezért – Kazinczy levelét megelőzve – szárnyalt Füredre az örömhírrrel. Négy heti késéssel megérkezik a „fel-éledt Barát” levele is, ám „fél holtat mutatnak tántorgó vonásai”. E levél kapcsán jegyzi meg Pálóczi Horváth: „az Elisiumról jönnek a panaszok ellenem”. A görög-római mitológia boldogság szigetére, a másvilági Elíziumba „kényszerített” Kazinczy ugyanis Pálóczi leveleit hiányolta, amelyek a posta „jóvoltából” késve érkezhettek címzettjükhöz. Ismerve a korabeli hírközlési viszonyokat, nem meglepő a fenti levélváltást kiváltó történet. Kazinczy, aki ez idő tájt valóban „inspektorként” (tanfelügyelőként) járta kerületét a Szepességtől a Kiskunságig, Gömörtől Beregig, 1789 májusában, szepesi útjáról hazatérve súlyosan megbetegedett. Évekkel később így emlékezik vissza a drámai napokra:

„Szüntelen tartó hivatalbéli útaim, az azokon való rendetlen élés, leg-közelébb pedig a Szepes Vgyei útam alatt egy hónapig tartó szörnyű hőség meg-gyengítették egészségemet. Szemeimnek fehérjek tsupa sárga

¹ A Mindenes Gyűjtemény 1789. július elsejétől 1790. június végéig jelent meg rendszeresen, heti két „levélben”; az 1791-es V. Negyed, ill. az 1792-es VI. Negyed már csak összevont számként, évkönyv formájában tudta magát fenntartani. Vö.: Kiss László: Kazinczy Hont megyei levelezőtársa: Majthényi László. = Irodalmi Szemle, 1990. június, 637-643.

² Kazinczy felépülése után, már 1789. november 3-án meglátogatta füredi barátját, aki „mutatta azon helyet, hol Kazinczynek halálán kesergett”. Busa Margit (szerk.): Kazinczy Ferenc utazásai. Bp.-Miskolc, 1995. 57.

volt. *Ind. Kassáról Ruskára, onnan pedig egész éjjel jövén, Regmetzre jöttem, attól tartván, hogy a Nagy Anyámat elszalasztom; 4-a Jun. vissza mentem Kassára, s már 6-a Juni mellyemben korgást, másnap pedig borzasztó hideglelést éreztem, azonnal küldöttem Doctor Viczayért,³ mert valami belső sugallást érzék a felől, hogy betegségem súlyos lesz. Negyed napon mi történt nem tudom. El-kezdettem phantasirozni...*⁴

A kór további lefolyásáról az egykoron – még Schedel néven – orvosi diplomát szerzett Toldy Ferenc leírásából értesülünk: „Kassának még most is emlegetett híres és ember-szerető orvosa, Viczaynak nappali és éjjeli gondjai, a nála virrasztó édesanya ápolásai dacára napról napra enyészék a gyógyulás reménye; június 19-dikén lemondanak életéről végképp... Kassa holtnak hirdeti, az irodalom emberei szerte az országban mint elhunytat siratják”.⁵ Sőt, mi több, Bécsbe is gyorsan eljutott Kazinczy halálos betegségének híre. A hitelességben nemigen lehetett kételkedni, hiszen a hírt egy orvos, Kazinczy sógora, dr. Weisz János⁶ hozta el Bécsbe. Bécsből gróf Teleki Sámuel⁷ vitte tovább Füredre⁸.

Nem csodálkozhatunk tehát Pálóczi Horváthon, akihez csak „júliusnak huszadika tályán” jutott el a „komor Hír, mellynél pedig nintsen serényebb állat”, hogy hitelt adott a Kazinczy halálát újságoló Péczeli Józsefnek. A Mindenés Gyűjtemény szerkesztőjével Füreden, „a kútnál” találkozott össze Pálóczi Horváth és a tőle vett hír hatására vette elő „szomorú Músám” író tollát. Ekkor születhetett meg a bevezetőben említett búcsúvers. Mindezeket Pálóczi 1789. augusztus 3-án, a felgyógyult Kazinczynak küldött leveléből tudjuk. Ugyanezen levélből az is kiderül, hogy Pálóczi el is küldte a búcsúverset barátjának. Váczy János, Kazinczy leveleinek összegyűjtője és közreadója valószínűleg nem tudhatott a búcsúvers Mindenés Gyűjteményben való megjelenéséről, ugyanis Pálóczi azon megjegyzéséhez: „ezt írtam, a mit ide rekesztek”, a következő jegyzetet fűzte: „... a levélhez semmi melléklet nincs kapcsolva. Elveszett-e az, vagy tán a 234. alatt közölt versére céloz, nem tudjuk. Mi ez utóbbit tartjuk valószínűnek”. Nos, a 234. alatti vers azonos a Mindenés Gyűjtemény XXVI. számában, a Kazinczy halálhírét visszavonó s felgyógyulásának örvendő verssel. Így ez semmi esetre sem lehetett a levélhez „rekesztett” vers. Ellen-tétben tehát Váczyval, mi a Mindenés Gyűjtemény XXV. számában közzétett búcsúverssel azonosítjuk a Pálóczi leveléhez rekesztett, ám Váczy kutatása idején már elkallódott mellékletet. S valószínűnek tűnik az is, hogy mind a búcsúvers, mind annak cáfolata Kazinczy beleegyezésével jelent meg a komáromi lapban.

Visszatérve témánkhoz, felmerülhet a kérdés: milyen betegségben szenvedhetett írónk valójában? A már idézett – és orvosi műveltséggel rendelkező – Toldy szerint Kazinczy „ideglázba esett”. Az idegláz, vagy még korábbi elnevezéssel az „ínláz” (febris nervosa) az orvostörténe-

³ Kis-Viczay (Witzay) József (1746-1810), Nagyszombatban (ma: Tmava, Szlovákia) az első magyar orvosi karon szerzett orvosi diplomát 1773-ban, 1782-től Kassa városának orvosaként működött. Kazinczyn kívül volt még egy híres betege: 1796-ban ő kezelte Dayka Gábor költő tüdőbaját is; sajnos ez utóbbi esetben a kór bizonyult erősebbnek. Vö.: Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely, 2006. 63.

⁴ *Kazinczy Ferenc*: Rothasztó forró-betegségem Kassán, 1789. Júniusban. (Kézirat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában: Vegyesek 4-r. 71. sz. A fénymásolat megszerzését ez úton is köszönöm dr. Hála Józsefnek.)

⁵ *Toldy Ferenc*: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlékek 1859-1860. Bp., 1987. 113-114.

⁶ Weisz, később Dercsényi János (1755-1837) Bécsben végzett orvos, 1782-től 1801-ig Zemplén vármegye főorvosa, később ásványtannal és borászattal foglalkozott. A tokaji borról írt tanulmányai e műfaj legjobbjai (vö. Kiss László i. m. 2006. 161.)

⁷ Teleki Sámuel gróf (1739-1822). Kazinczy betegsége idején királyi biztos a nagyváradi kerületben, mecénás, könyvgyűjtő, a marosvásárhelyi „Teleki-téka” alapítója.

⁸ *Váczy János*: Kazinczy Ferenc és kora, I. k., Bp., 1915. 188.

AZ ABELE ASSZONY ÁLTAL BÉCSBEN 1803-BAN KÉSZÜLT
ÁRNYÉKRAJZOLAT KAZINCZY FERENC RÖL

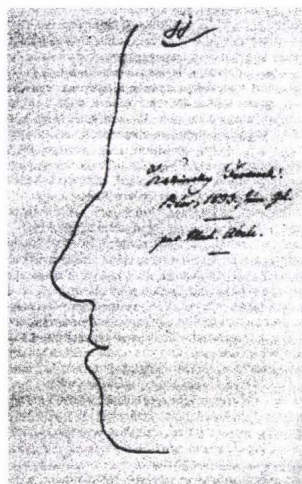
szerint a „hagymáz”-nak, azaz valamilyen tifuszos megbetegedésnek felel meg. Közelebb jutunk a helyes kórisméhez, diagnózishoz, ha magát a szenvedő alanyt „kérdezzük”. Természetesen nem várható el, hogy az élet s halál mezsgyéjén egyensúlyozó író e válságos napokban is feljegyezze „élményeit”, szerencsénkre azonban Kazinczy évek múltán is vissza-visszatér e csaknem végzetessé vált kór történetéhez.

1803. február 10-én Kazinczy levágatta addig copfban hordott haját, s e nevezetes eseményhez naplójában a következő kommentárt fűzte:

„Fogságom előtt minden ember copfot horda... Én 1789 júliusában költem ki ágyamból egy nekem halálössá lehetö rothasztó hideglelésből, s szeptemberben megkopaszodtam egészen. Midőn hajaim ismét megnöttek, éltem e betegség privilégiumával, túl azon, amint illett, s gömbölyegen hordám hajamat, mint a plebánusok s kálvinista papok... 1794-ben némely szép uracska Budán elvágatta copfját, s a palatinus leizent, hogy megnyitreti őket egészen; mert ez akkor revolucionális fej jelölül kezdé vétetni. Szentenciám⁹ után nekem megizenték, hogy copfom legyen”.

Az idézett naplórészletből orvostörténeti szempontból természetesen az a legérdekesebb adat, hogy Kazinczy nem „revolucionális” okokból – a Bastille-t leromboló párizsi forradalmárokat utánózva – hordta 1789 őszétől haját „gömbölyegen” (körben növesztve), hanem a betegség okozta hajhullást követően így akart megszabadulni a mindennapi fésülködés gondjától. A legismertebb betegség, amely hajhulláshoz (is) vezet: a hastífusz. Ennek a súlyos lefolyású belfertőzésnek a hajhullás csak egyik, inkább kellemetlen, semmint végzetes következménye. A napokon át magas lázban fekvő beteget ugyanis olyan szövődmények fenyegetik, mint a bélátfúródás és a vele járó – még az antibiotikumok birtokában is gyakran halálos kimenetelű – hashártyagyulladás. A betegség csúcspontja körül, a második és harmadik hét fordulóján, a magas láz okozta delírium, azaz a ködös, elborult elmeműködés, tudatzavar uralja a kórképet. A ködös elmeállapot annyira jellemző a tifuszra, hogy ettől kapta a nevét is: a görög „typhos” ködöt, füstöt jelent. A delíriumban a beteg félrebeszél – Kazinczy már idézett szavával: „fantáziroz” –, „őrjöng”, nem ismeri fel hozzátartozóit, látomásai lehetnek.

Orvostörténeti szempontból is érdekesek azok a „fantáziák”, amelyeket Kazinczy a már idézett „Rothasztó forró-betegségem...” című kéziratában lejegyzett. Ezeket az őt ápoló, körülvevő személyek emlékezései alapján vetette papírra felépülése során Kazinczy, és látta el húsz év múltán magyarázó megjegyzésekkel. E látomások visszatérő motívuma egy panasz, ti., hogy „nem kaptam enni semmit”. Kazinczy évek múltán egy betoldott sorral magyarázza a panasz valószínű okát: „Dr. Viczay sok ideig nem engedett ennem adni”. Más alkalommal arról „fantázirozott”, hogy „nagy zápor támadt, s a Plebánus azt a rendelést tette, hogy Gazdák, Ven-

⁹ Mint ismeretes, Kazinczyt 1794. december 14-én tartóztatták le és a magyar jakobinus mozgalomban való részvétele miatt 1795 és 1801 között 2387 napot töltött börtönben; a „szentenciám” a fogságra ítélt közzé végzést jelenti.

dég, *Parasztok egy szobában háljanak. Az első Clystirt,*¹⁰ és azt, hogy annak azonnal fogantja volt, itt éreztem, sőt emlékezem, hogy a szoba egész éjjel biüdös volt”. Kazinczy utólag ehhez is fűzött magyarázatot: „Igen biüdös faolaj lehetett a mit a Clystirhez vettek, mert íme 20. esztendő múlva is jól emlékezem, melly olajszag kінzott. Vagy talán csak az elgyengült organum még inkább utálta akkor az olajszagot”. „Fantázirozása” során Oeljutott Budára, sőt Bécsbe is, ahol sokat bosszankodott egy „nagyon selyem fejér” ruhadarab miatt. Utólag úgy vélte, hogy „ez a Vessicatoria”¹¹ volt, mellyet a fájdalom miatt egy éjjel le-téptem”.¹²

Legérdekesebb azonban a 13. számú „fantázirozása”:

„Azt gondoltam, hogy meg-hóltam. Jól emlékezem rá, hogy az Anyámtól azt tudakoztam: ha élek é most? Az Isten Thronusa elibe jutottam hol egyedül magát láttam, minden Angyali társaság nélkül... Én bátran feleltem, mind tselekedeteim, mind hitem miatt. — „Jól tselekedted, hogy emberi impostúrák”¹³ miatt el nem hagyad a Kálauzt, a Ratiót, a mellyet néked Én adtam”. S úgy nyertem kegyelmet, mint Socrates Klopstocknál.”¹⁴

E „látomás” ragadta meg leginkább Kazinczyt, még leveleiben is megemlékezik róla. 1803. március 3-án Puky Ferencnek írva, így emlékezik az 1789-es betegségére: „... az a fantáziám jött, hogy az Isten ítélőszéke előtt állok”.

Kazinczy „fantáziái” és a kézírata címében szereplő „rothasztó forró-betegség” kifejezés tifuszra tippelő állításunkat csak erősíti, hiszen valószínűleg ugyanarról a „rothasztó hidegről” (febris putrida) lehetett szó, amely 1772 és 1774 között járványként grasszált Magyarországon. E kórt az orvostörténészek többsége a hastífusszal azonosítja.¹⁵ S hogy e betegségben a 18. században a halálos kimenetel inkább szabály, mint kivétel, arra Kazinczy saját családjában láthatott példát. Az 1774-es nagy járvány során a „rothasztó hideg” – vagy amint más helyütt írja, az „ínhideg” – áldozata lett Kazinczy atya is. Valószínű azonban, hogy a mindössze 42 éves Kazinczy József halálában a szakszerűtlen „orvosi” el-látás is közrejátszott. Mint azt Kazinczy Ferenc később visszaemlékezésében megírta, 1774-ben nem volt orvos Sátoraljaújhelyen, és így a patikáriust hívták ki a súlyos állapotban lévő beteghez. „Ez a rothasztó hidegben lévő embert meleg ruhák alá rakatta, s eltított minden híveit”. Még a laikus Kazinczynak is úgy tűnt, hogy e „gyógymód” nem a leg-alkalmasabb a lázcsillapításra és nem is vezethetett más eredményre, minthogy „atyám... szerencsétlenül orvoslott ínhidegben elaludt”.

¹⁰ A latin „clyster” szónak több magyaros változata ismert: klistér, klistély; jelentése a végbélbe adott melegvizés beöntés, allóvet. Gyógyfűveket is gyakran kevertek bele. (Magyar László András: Különös gyógymódok kislexikona, Bp., 2004. 136.)

¹¹ Vescicator, azaz hólyaghúzó szer. A „hólyaghúzás” a kor gyakori gyógymódja, leginkább a kőrisbogárból (Lytta vesicatoria L.) készített tapaszt helyezték a bőrre. A mélyebben fekvő szervnek a gyulladást és bőverűségeit kívánták csökkenteni azáltal, hogy a főlös vértartalmat a felület felé, a bőrön keletkezett hólyagba vonták el (Pallas Nagy Lexikona, IX. k., Bp., 1895. 315.). Fájdalmas „gyógymód”, nem csoda, hogy Kazinczy is letépte magáról a „vessicatoriát”.

¹² Az éheztetés, a biüdös szagú beöntés és a fájdalmas hólyaghúzók ellenére is, Kazinczy nem haragudott kezelőorvosára. Röviddel felépülése után Vitéz Imrének írt levelében így állított emléket a kassai doktornak: „Már beléptem férfiu esztendeimbe... de még nincsen semmi, amit nemesebb tetteimnek jutalmául az égtől inkább kérjek, mint azt a szerelmet, amely... bennünket ... a legedesebb kínok között forgat. Ez az édes érzés késért engemet a sír széléig, honnan Vicaym csak kevéssel ezelőtt ragadott ki...” (Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora, 91.)

¹³ Csalafintaságok, szélhámosság.

¹⁴ Klopstock, Friderich Gottlieb (1724-1803), Kazinczy kedvenc német költője, a költői nyelv megújítója.

¹⁵ A Szilágyi Ferenc szerkesztésében megjelent „Kazinczy Ferenc: Az én életem” c. kötet jegyzetapparátusa – tévesen – válto-láznak véli a rothasztó hideget. A váltóláz a malária magyar neve.

KAZINCZY FERENC SZÉPHALMI OTTHONA. Seres János rajza

A figyelmes Olvasónak feltűnhet, hogy Kazinczy ismételten „hideget” emleget, viszont Toldy már „lázról” beszél. A dolog magyarázata a következő: a 19. század első harmadáig nemigen volt mód a testhőmérséklet mérésére. Viszont hőmérő, lázmérő hiányában is – laikusok által is – jól felismerhető volt a lázas állapotot bevezető didergés, hidegrázás. A fogait vacogtató, lúdbőrös, remegő beteg ilyen állapotát hideglelésnek vagy röviden „hidegnek” nevezték. A „láz” szó ugyan ismert volt, de egészen más értelemben: madárijesztőt jelentett. A palóc vidéken, mint pl. szülőfalumban Paláston (ma: Plášťovce, Szlovákia) ma is ilyen értelemben használják. Kazinczy betegsége idején azonban nem csak a tájnyelv ismerte ezt a jelentését.¹⁶ A láz szót a hideglelés, hideg helyett először Rácz István orvosdoktor használta az 1800-as évek első negyedében és tőle vette át s emelte terminus technicus rangra a magyar orvosi szaknyelv megújítója, Bugát Pál pesti orvosprofesszor.

A néphit úgy tartja: kinek holt hírért költik, hosszú életű lesz a földön. Kazinczy esete akár e népi bölcsesség érve is lehetne, hiszen a harminc éves korában híresztelt halálát 42 évvel élte túl. Szomorú fintora a sorsnak, hogy 72 éves korában egy másik fertőző bélbetegség, a hastífusz „rokona”, az ázsiai kolera – vagy ahogy 1831-ben nevezték az „epemirigy” – juttatta el Kazinczyt az elíziumi mezőkre. Oda, ahol a Mindenés Gyűjtemény búcsúverse már 1789-ben látni vélte őt.

¹⁶ Pl. a Mindenés Gyűjtemény 1789. augusztus 8-iki számában Bécs városának leírásában ezt olvashatjuk: „... kész láz gyanánt vagynak csoportosan a Bétsi útszákon a fekete hosszú köntösökbe öltözött Lengyel Zsidók”.

Tellingner 2006

MEZEI MÁRTA

Kazinczy Ferenc leánykérésének története, több változatban

Kazinczy pályáirásainak két részletét idézik legtöbbször, részben kortörténetfestő értékük, részben prózaírói kvalitásainak elismeréseként. Az egyik a *Fogságom naplójából* Martinovicsék kivégzésének leírása; a másik a *Pályám emlékezetéből* leánykérése eseményeinek bemutatása. Az előbbihez most csak annyit, hogy a látvány közvetlenségét éreztető, jellemképeket is felvillantó eseménysort maga fogsága cellájából nem láthatta, s harminc évnyi távolságban, több forrás alapján alakította ki narrációját. A másik történet, amelyről ezúttal szeretnék teljesebb képet adni, szintén formált történet, több változatban, különböző időpontokban és műfajokban örökítette meg. E változatokat áttekintve élete és a kor magánéleti világa teljesebb megismeréséhez nyerünk adalékokat, továbbá írói, prózaírói módszereibe is betekinthetünk.

Kazinczynál a pályakép írásához néhány személyes tulajdonsága is ösztönző lehetett. Ifjúkorától kezdve nagy gyűjtő volt, eltett, megőrzött minden kért és kapott dokumentumot, hivatalos vagy személyes iratot, leveleket, kész és tervezett, félbehagyott művek lapjait, élete eseményeiről, családjáról, barátairól, ismerőseiről lejegyzett különféle adalékokat, történeteket. Emellett éles szemű, jó megfigyelő volt, nyitott a természet, a teremtet világ jelenségei, s főként az emberi tulajdonságok iránt. Büszkén hivatkozott arra, hogy kiváló memóriája is sokat megőrzött a le nem írott eseményekről, apróbb részletekből. Pályáírói indítékai közé számlálható csorbítatlan öntudata: predestinációs meggyőződéssel hitt abban, hogy ő nagyra hivatott, nemes célok megvalósítására választott személyiség. Ennek jegyében vállalta kötelezettségeit, viselte el megpróbáltatásait, rendezte életét, s alakította (próbálta alakítani) a tiszteletre, követésre méltó jellemet és tevékenységeit. Mindezek mellett természetesen vele is történtek e meggyőződéséhez méltatlan események, benne is felmerültek kételyek önmagával, tettei helyességével kapcsolatban, maga és családja nem mindenben s nem minden időben felelt meg az elvárt viselkedési normáknak, a megörökítésre méltó értékeknek. Az alkotói tudatossággal formált *Pályám emlékezetében* ezeknek kevésbé lehetett helye, Kazinczy tehát, mint minden önéletrajzíró, kihagy, összevon, alakít eseményeket, magatartások bemutatását, illetve a maga szándékainak, eszményi énképének megfelelő fabulációval, fikcióval kiegészíti azokat.¹

Pályaképe írását illetően szerencsés esetben vagyunk, mivel a különböző korokban, különféle igénnyel, részletességgel lejegyzett és olvasható életrajzi dokumentumai jelentősen kiegészítik, árnyalják, esetleg meg is kérdőjelezik a leginkább kidolgozott változat eseményeit, én-

¹ Gérard Genette: Az elbeszélő diskurzus. = Az irodalom elméletei, I. Szerk. Thomka Beáta. Pécs, 1996. 71. Kazinczy módszereit a mű vizsgálata során taglalom részletesebben.

képét, család- és háttérrajzait. Iratai között vannak naplószerű, különböző szinten kidolgozott, hol vázlatosabb, hol részletesebben bemutató lapok, s vannak csupán a dátumokat, az eseményeket egy-egy mondatban, félmondatban rögzítő diáriumok. Szilágyi Ferenc nagy érdeme, hogy Dékány Kálmán folyóiratban kiadott szövegei után könyv alakban megjelentette a többféle irategyűttest, értékes kiegészítésekkel, magyarázatokkal, jegyzetekkel.² Főként e szövegek alapján, az időrendet a lehetőség szerint követve szeretném megrajzolni azt az összképet, amely a *Pályám emlékezetében* a leánykérés híres jelenetének bemutatásához tartozik, beleértve az előzmények, és a háttér néhány utólagos esemény közül azokat, amelyeknek jelentősége van a történetben. Fontos számunkra a megformálás mikéntje, változatai, szempontjai, s az alakítás különféle módzataiban önarc képe bemutatása. Az események ábrázolása során elkülöníttem a puszta, diáriumszerű *lejegyzést*; az *elbeszélést*, amely már alakított, de csak részleteiben formált szöveg; valamint a kimunkált, tudatos alkotói fogásokat, a jelentőségre, jelentésre koncentráló, az egység kialakítására törekvő *narrációt*. A megkülönböztetést természetesen (különösen az elbeszélés és a narráció között) korántsem lehet ezekben az írásokban határozott kontúrokkal megrajzolni, s mint ilyen osztályozás vitatható; magam az írói módszerek alakulása, lassú kiforrása bemutatása céljából alkalmaztam.

Diárium

Az iratcsomó *Kazinczy Ferencz Diáriuma 1805–1806* címet viseli; az első bejegyzés dátuma 1804. január 1., de mint Szilágyi Ferenc írja, már 1801 júniusa óta vezette.³ A diáriumban különféle feldolgozásban találunk eseményeket. Vannak elbeszéléssé kerekített részletek, történetek, pletykákban terjedő szerelmi históriák több személyről; helyenként a maga élete eseményeihez is fűz magyarázatokat, önreflexiót, szándékok és események összekapcsolt részletegységeit. S vannak valóban naptárszerű leírások, egymás után sorakoztatott dátumok, a történetek néhány szavas, egymondatos sorolása egymás után, elbeszélő mélyítés, jelentést formáló szándék nélkül. Számunkra különösen érdekesek ez utóbbiak, mivel bennük láthatjuk azt a primér, alakítás nélküli „nyersanyagot”, amely minden további feldolgozás, összehasonlítás alapja lehetett.

Itt azt írja, hogy 1804. augusztus 24-én este érkezett Kázmérba; 25-éről először azt olvassuk, hogy kik jöttek úríszerkre a grófhoz, majd: „Első deklaráción Sophie-nál. – 26d. Zápor éjjel. Reggel Sophie kopog az ajtómon. A grófné beszél velem. – 27d. Mennek a magisztrátusok. A gróf szól. Sophie-t ideigéri. A kis szobában már a kenyérsütés felől is foly a szó. Estve ki a Bikkpatakig Pepivel és Susie-val. – 28. El Kázmérból a gyűrűvel.” (351) Valóban diárium-sorozat, nemcsak az elbeszélő kiegészítés, hanem adalékok, részletek is hiányzanak az értelmezéshez, így elsősorban kérdések merülnek fel. Ha volt „első deklaráció”, föltehető, hogy volt egy második is. Mikor? S mit válaszolt Sophie az elsőre, válaszolt-e egyáltalán? Vagy csak másnap reggel, amikor kopogott az ajtaján? S ekkor mondta vagy nem mondta a *Pályám emlékezetéből* híressé vált mondatot: „Ferenc, s hol fogunk lakni?” Vagy akkor hallgatta meg az újabb deklarációt és erre válaszolt? Mit mondott neki a grófné? Vajon a család fő bejegyzésével vagy enélkül beszélt vele? S nem voltak-e neki anyai aggodalmai? Kazinczy későbbi lejegyzései, mint látni fogjuk, kérdése-

² *Kazinczy Ferenc*: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. Az innen vett idézetek lapszámaikat a szövegben, zárójelben közlöm.

³ Szilágyi Ferenc: Az emlékiró Kazinczy. = *Kazinczy Ferenc*: Az én életem. Bevezető tanulmány 25. A továbbiakban: Szilágyi.

ink jogosságát igazolják. Pusztán az eseményt regisztrálóként jegyezte le itt esküvőjét is. Felsorolja a jelenlévőket; innen tudjuk meg, hogy családjából csak legkedvesebb testvére, Klára volt jelen leányával és férjével, Kraynik Józseffel, aki az egyik „nyoszolyó” szerepét is vállalta. (353) Röviden szól arról is, hogy amikor feleségével ment haza, családi látogatásra, hidegen, sőt, József testvére részéről epés megjegyzésekkel fogadták őket, de ennek indítékairól, okairól itt semmit nem ír. Naptárszerű feljegyzéseiből értesülünk arról, hogy még esküvője előtt sokat utazott (szeptember 12-én Bessenyei Györgyöt is meglátogatta), többeknek vitte el a jó hírt; a hazalátogatást láthatóan halogatva, mint itt is, a későbbi iratokból is kitűnik, okkal.

A *Diárium*ban lejegyzésnél több, elbeszéléssé kerekített, jelentéssel bíró, kidolgozottabb, rövid részletek is találhatók (például Csokonairól, egy-egy keserű megnyilatkozásáról, viselkedéséről Rhédeyné temetésén 345-346). A többféle társasági hírekből ide kívánczik egy történet a *Diárium* elején, Sárosy Andrásné Illosvay Krisztináról. 1804. január 15-i találkozásukat írja le Debrecenben. Róla, későbbi írásaiban többet is olvashatunk, de már az itt található, néhány soros lejegyzésből is kitűnik, hogy egy számára jelentős kapcsolat végéről van szó. Kriska (ahogy többször nevezi) késve érkezett a találkozásra, „éreztem velem kegyeinek megfogytát. Én a filozófot jól játszom; mégpedig bántás nélkül”. (339) Leírja még azt is, hogy az asszony később nagyon kedves volt hozzá („simul, tapad”), de ő már nem engedett fel irányában. A távolodás és Kriska változó magatartása mellett, Kazinczy magáról is ad kissé árulkodó önjellemzést. Hiszen ha a „filozóf”-ot csak megjátszotta, bármilyen jól sikerült is ez, mégiscsak felvett szerep volt, nem az igazi érzelmé. Ez már valóban elbeszélés: esemény, jelenet, néhány vonallal megrajzolt jellemkép a maga részletvoltában, de házassága szempontjából is van némi jelentősége. A *Diárium* vegyesen kidolgozott lapjaiból is kitűnik helyenként a műgond igénye. Itt csupán egy beszűrt mondatban esik szó egy másik, számára sok keserűséget, botrányokká szélesedő otthoni konfliktusokat okozó ügyéről, szobalányukhoz, Marishoz fűződő kapcsolatról. Azt olvassuk 1804. május 20. dátumánál: „Kezdődik Maris históriája, melyet külön fogok megírni, hogy a beszéd folytatában menjen s meg ne szaggattassék”. (347) Fontos tehát számára a kronológiai folyamat egysége, amely már formai egység, még ha a legegyszerűbb is.⁴

Az önéletírás minden változatában hangsúlyosan fontos, funkcionális szerepe van a szerző önarcképe bemutatásának: cselekmény-összetartó, a jellem következtettségével kell a többféle elemből, sokféle írói fogásokkal alkotott összképet megteremtenie és elfogadtatnia önmagát és történetét.⁵ Kazinczy többféle elbeszélő technikával él, az idők során az énkép és az események változatos megörökítésében csiszolva módszereit. *Diárium*ából ide tartozik a témánkhoz szorosan kapcsolódó részlet házassági szándéka megformálódásáról, amelyben eseményeket sűrít, önreflexiót is ad. Röviden említi a családjától elszenvedett bántásokat, s hogy belebetegedett azokba; világosan látja, hogy menekülnie kell. „Elvégeztem magamban, hogy megházasodom. De kit? Sárosynét nem óhajtottam többé, s nem volt senki, akiről komolyan gondolkozhattam volna. Bár valakit találhatnék, mondám, akiben félannyi tökéletesség volna, mint gróf Török Sophieben! – Csak egynéhány nap múlva löködött fejembe az a gondolat, hogy hátha magát próbálnám elnyerni?” (350) Kétes esélyeit, börtönviselt múltját, enyhén szólva is bizonytalan

⁴ Szilágyi 25.

⁵ Paul Ricoeur: Az én és az elbeszél azonosság. = Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Szegedy-Maszák Mihály. A tanulmányt fordította Jeney Éva. Bp., 1999. 407-408.

anyagi helyzetét, jövőjét, s nem utolsósorban Sophie akkori jegyességét számba véve tudja, hogy nincs sok esélye, hogy a Török család és a választott „bennem sem nagyot s ragyogót, sem szépet s ifjút nem talál”. (350) Önarcképe rokonszenves vonásokkal rajzolódik ki itt. Házasodási szándékában minden leplezgetés nélkül az otthonról menekülést tünteti fel legerősebb indítéknak; választásában pedig nem valamilyen sejtetett érzelmek, hanem az érték keresése vezérli. A kilátástalanság tudatában mégis marad benne annyi életerő, remény, hogy elindul Kázmérba, s önállóan, családjától függetlenül akarja megpróbálni a hozzá méltó társal új élete megteremtését. Gondolhatunk persze arra, hogy az 1804-es dátumot viselő *Diárium*ba az írásait folyton alakító Kazinczy utólag szűrte be a Sophie-ról szóló részt. De bármikor is szötte be e sorokat, az önmagáról, helyzetéről adott képben a maradéktalan őszinteséget, a kudarcot vállaló elszántság erényét nem kérdőjelezhetjük meg. Önarcképe e vonásait az elkövetkezendő eseményekben és későbbi lejegyzéseiben is megőrizte.

Levél Kis Jánosnak

Házasságkötése után szűk két hónappal, 1805. január 1-jén dátumozta, ez az első, megbízhatóan datálható, részletesebb leírás az eseményről és háttéréről. A levél oldott közlés, de a korban még a retorikai előírások keretei között az, így az elbeszélés alakítása szempontjából amolyan köztes műfaj. A levél elején említi, hogy 1804. szeptember 1-jén küldött már egy híradást leánykéréséről Kisnek (ezt különben a *Diárium*ba is feltünteti), de a címzethez a levél nem jutott el. Az ott nyilván rövid közlést (sokaknak írt ekkor, 351), most látható örömmel egészíti ki, alakítja kerek egységgé a levélforma szabályaihoz alkalmazkodva. A levélről szóló oktatások, retorikák és leveleskönyvek szerint a levélhelyzet, a funkció, a levélíró és a címzett személye mellett meghatározó szerepe van a levél tárgyának, amely lehet egy- vagy többféle, s esetenként is rendkívülien változatos.⁶ Kazinczy levelezésére a sokféle tárgy s a már oldottabb levélforma jellemző, de még észlelhetőek nála is a tanult előírások. A tárgyat illetően a szabályok szerint ügyelni kell azok jó és hatásos elrendezésére, a részek kapcsolódására, a lényeges kiemelésére, az adott tárgy és előadásmódjának megfeleltetésére, a választékosságra. Kazinczy e levele egy tárgyról, leánykéréséről, házasságkötéséről és annak háttéréről szól.

Az oktatások szerint a levél elején a bevezető után a legfontosabb tárgynak, egy tárgy esetén az ahhoz kapcsolódó leginkább szükséges vagy kiemelő tudnivalónak kell állnia. Itt a bevezető a Kisnek írott elveszett levél; ezután Kazinczy a Török családhoz fűződő kapcsolatáról ír, hálájáról, amiért a nagyon tisztelt és szeretetre méltó gróf 1784-ben, tankerületi főigazgatóként maga mellé vette munkatársnak. Szó van azután a család politikai és anyagi helyzetéről, igen visszafogott beszámolóban. Elszegényedésüket Török Lajos atyjának igaztalan megvádoltatásából magyarázza; majd apóságról írja meg, hogy kémiai tudományával „négy rendbeli Tincturája által jövedelmét tetemesen megszorította”, s megemlíti, hogy 1796-ban hivatalától megfosztották.⁷ Tapintatosan elhallgatja ennek indokait, háttérét, azt, hogy a gróf szabadkőműves volt, hogy lelkesedett az angol alkotmányért, az 1791-es lengyel felkeltésért,⁸

⁶ A levélforma korabeli szakirodalmáról bővebben írtam: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Bp., 1994. 13-20.; a levél tárgyról bővebben 131-134.

⁷ KazLev. III. 243.

⁸ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 446., 597.

továbbá hogy a gyógyszerkészítés voltaképpen kényszerű jövedelemszerzés volt, s vagyona eme „tetemes” szaporításával sem ért fel egy nagybirtokos arisztokrata jövedelméhez. Szívesebben ír arról, hogy miként ismerte meg még gyermekként a két Török lányt, miként lovagoltatta őket térdén, s hogy szabadulása után első útja hozzájuk vezetett, s ott meghatott családi szeretettel fogadták. Ír aztán arról is, hogy ekkor, 1802-ben Törökék viszonzták a látogatást, de ezután a kapcsolatot a kisebbik lánnyal, Marie Susie-val folytatott levelezése tartotta csak fenn. E részlet – a levélforma szabályai szerint – még a legfontosabb tárgy előkészítéséhez tartozik, beszámolója azonban több, mint tényközlések sora, mást nyújt, mint diáriumos feljegyzései. Kazinczy itt már alakít, válogat, elhallgat és kiemel egyes elemeket, helyenként párbeszéddel élénkített jelenetet formál, ilyen például első látogatása leírása.

A Törökékhez fűződő régi és bensőséges viszonya szellemében ír aztán a jó barátnak házassági szándéka előzményeiről. „Két esztendeig hordott rabbilincsen Sárosiné”, írja itt, erősen összevonva azt, amit már *Diárium*a részletei is elárultak. E mondatból is kiderül, hogy érzelmi telítettségű, hosszú kapcsolatról volt szó, amelyet azonban már „megúnt” és lezárt; jelen helyzetében azt is sietve hozzáfűzi: „Nem léptem soha túl a határ lineáján, sőt házassági kötelekről álmodoztam”.⁹ Házassági szándéka indítékáról Kazinczy itt kevesebbet mond, mint *Diárium*ában, szó sem esik otthoni helyzetéről, menekülési vágyáról, sőt kényszeréről, inkább a társadalmi konvenciók természetesnek vett késztetéséről szól. „A házasság nálam elmúlászthatatlan kötelességnek tetszett mindég”, írja, s itt sem mond mást, mint diáriumos irataiban: nem tudta, kit vegyen el, mikor „valamelly jó Daemon a’ Sophie nevét súgá fülembé”. A nyomban felébredt kételyeket is sorolja; a családhoz fűződő, leírt kapcsolata szellemében vesz számba mindent: ő Török Lajosnak „ragyogó” vőt óhajtott, maga pedig nem az; fél, hogy vajon az ő bélyeges múltja nem gátolja-e a Török fiú, József (Pepi) érvényesülését, majd így folytatja: „Rettenet a’ Vallás különbsége is”, Lessing Bölcs Náthánját emlegeti,¹⁰ de homályban hagyja, hogy ez a „rettenet” mennyire volt a maga és az otthonról várható fenntartás, s mennyire Törökék esetleges elutasításának egyik indoka. A beszámoló eddigi része, elbeszéléssé kerekített bekezdéseivel, jelentésével, reflexióival készíti elő és alapozza meg a levélben a legfontosabb esemény, a leánykérés leírását.

„Hanyatlott a’ nap, midőn kocsim az udvarba beért”, írja augusztus 24-éről (*Diárium*a szerint este érkezett). A grófné és a két lány nagy örömmel fogadja; „Unser Ferencz! Unser Ferencz!” ez volt a kisebbik szava, midőn rám ismért; mert a kisebbik azt hitte, hogy én őtet exkluzíve szeretem.” A megérkezés perceiben tudja meg azt is, hogy Sophie vőlegénye megházasodott, amely hír természetesen megörvendezteti, de elhatározza, hogy előbb a fiútestvérrel beszél szándékáról, „mert kész voltam lemondani Sophieről, ha az övének útjában áll”,¹¹ de Török József nem volt otthon. A két lánnyal a felbontott jegyességről beszélgetnek; Sophie kedvesen kötődik vele, hogy Kazinczy soha nem mer megházasodni. Ő pedig nem cáfol, inkább a Pepivel való tisztázó beszélgetés szándékát erősíti magában, s vár másnap estig. Pepi azonban e napon sem érkezik meg, s este, egyedül maradv Sophie-val „Egyszer csak azon veszem észre magam’ midőn a declarationak közepette vagyok”. Időzjelben és magyarul írja le Kisnek az elmondottakat, azt, hogy Sophie ismerheti őt, „minden részeiben szívemnek”, is-

⁹ KazLev. III. 244.

¹⁰ KazLev. III. 244.

¹¹ KazLev. III. 244-245.

merheti helyzetét, családját, „kik, mint tudod, életemet kegyetlenül elkeserítik”; ezzel együtt kérdi, vállalná-e őt, sírig tartó szövetségben. Az itteni leírás szerint a lány a váratlan kéréstől meglepve, nem akarja elhinni, hogy komolyan veheti-e, amit hallott, az erről folyó (magyar nyelvű), zavart párbeszéd után magára hagyja Kazinczyt. „Und wo werden wir wohnen? kérdé, midőn kis idő múlva vissza jött. - Az Angyali lélek! Ez vala tehát a' felelet kérdésemre.” Sophie ekkor már beszélt anyjával és Susie-vel (vajon ő mit mondott?), a családfőnek felesége vitte a hírt, aki azt üzenté, hogy a szokással ellentétben, ő fog beszélni a kérővel. Ez utóbbit Kazinczy a levélben nagyon röviden foglalja össze: „Aug. 27dikén végre a' Gróf szóllott 's Sophie a' hűség zálogát ujjamra voná”.¹² Ez után – a levél szabályai szerint is – már csak a történet lekeresítése következik: az esküvő, majd a házasság első, boldog hetének leírása, s egy kérés az író-társ-baráthoz, írnia egy verset házasságáról.

A *Diáriumban* leírtaknál itt részletesebb képet látunk az eseményről, részben a háttérrel, s mindenképpen többet ismerünk meg Kazinczy önarcképéről. A Török család története, régi kapcsolatuk fontos helye a levél első részében nemcsak választását indokolja, hanem a maga erejéit is jelzi, ragaszkodását, nagyrabecsülését, háláját a gróf iránt, ezekkel az érzésekkel szól sorsáról, helyzetéről, a család légköréről. Kétségtelenül láthatjuk benne vonzódását a társadalmi ranglétrán egy fokkal feljebb álló arisztokráciához (szívesen választott barátokat is körükből, Dessewffyt, Cserey Farkast, Cserey Miklóst), de ezt inkább külső adalékokkal erősíthetjük meg, nem a leírotakkal. Az azonban kétségtelen, hogy e levélben is a személyek, a kapcsolatok értékeit hangsúlyozza, ezt szolgálják a saját esélyeit mérlegelő töprengései, elhallgatásai. Nem taglalja például, hogy jövődő apósa a maga kevésbé súlyos politikai vétkeivel szintén bélyeges ember; hogy nem túl fényes anyagi helyzetük, bár összehasonlíthatatlanul jobb a sajátjánál, biztató remény lehetett számára, hogy emberi értékei alapján elfogadják. Feltétlen tiszteletét bizonyítja, hogy kész lemondani a sorsát megváltó frigyről, ha az a családnak hátrányt jelent. Úgy is mondhatjuk, hogy a társadalmi érdeket a személyes előny fölé rendeli. Másként fogalmazva: Kazinczynál itt a magánélet társadalmi elvárásokhoz, szokásrendhez, értékrendhez igazodó beállítottsága tűnik ki (ezt láttuk házassági szándéka taglalásában a személyes motiváció háttérbe szorításánál, a társadalmi illemben elfogadott magatartás, viselkedés normáinak betartásánál vagy legalábbis erős szándékánál). Célja és az itt már formált történet szempontjából fontos jellemvonás ez: a bevett értékrendet a maga érdekei fölött is tisztelő személyt méltán fogadhatja be az arisztokrata család.

N a p l ó k

Az *én naplóm* című irategységet 1812-ben tisztázta; forrásai különböző, korábbi feljegyzései voltak. Így – mint Kazinczy is említi – *Diáriuma*; a többi részre címetek, dátumokat is írt; példák az e korszakra vonatkozókból: *Kazinczy Ferencz feljegyzései 1803–1805*, *Kazinczy Ferencz Diáriuma 1805–1806*, *Széphalom és házi dolgaim. Írtam ezt 1810. Decemberben*.¹³ A fentiekből is kitűnik, hogy a lejegyzés pontos dátuma nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Az egyes részekben továbbá jól látható a történetmondás változatossága, változó alakíthatósága: itt is vannak naptárszerű lejegyzések, az események bemutatásában a valós és a fikciós elemek keveredése,

¹² KazLev. III. 245-246.

¹³ Szilágyi 24.

a kiegészítés, az emlékek utólagos átformáló hatása, az önarcképben az eszményi vonások átszínező szerepe. Már *Diáriumában* is találtunk elbeszéléssé kerekített történeteket; még inkább jellemző ez naplóira. Ezek főként részletező, kiegészítő adalékokat adnak, helyenként a kordokumentum funkciójával; reflexív elmélyítést ritkán látunk. Jelen esetben a választott eseményhez igazodva próbáljuk kiemelni azokat a részeket, amelyek a valósnak tűnő történetek és a fikciók, az önábrázolásban a szándék és a tettek, az esendő és az eszményi vonások együtteséből a hiteles összképet rajzolják ki. A leánykérés és a hozzá tartozó előzmények, majd néhány utólagos történet bemutatásánál szükségképpen válogatnunk kellett a naplók anyagából, hiszen azonos események többször ismétlődnek az irategységekben, eltérések, bizonytalanságok vannak a datálásban; ezért nem látszott szükségesnek jelezni az egyes részek címeit, inkább az események, a problémák, a lehetséges kronológia csomópontjai köré csoportosítottuk az írottakat.

Elsősorban a történetek raja bővül itt, sokkal többet, jelentősebben is fontosabbakat tudunk meg házasodása előzményeiről. *Diáriumában* és a Kisnek írott levélben csak igen szűkszavúan írt az otthoni bajokról. Volt mit takargatnia. A fogságából hazatérő Kazinczyt megdöbbenően ellenséges érzésekkel fogadták. Testvérei közül különösen József és László mindent megtettek, hogy jogos örökségéből kisemmizzék, s akár egy érdekházasság révén is elüldözzék a családi birtokról. Kazinczy leírja, hogy még fogsága előtt kiválasztotta magának jövődő otthonául Széphalmot (ekkor Radvánszky Polyxént akarta elvenni), elfogatása előtt csaknem készen állt a ház. Szabadulása után rögtön látni akarta, de József sokáig megakadályozta ebben, s mikor végre mégis kijutott, siralmas kép fogadta. A házat istállónak használták, falai tönkrementek, ültetvényeit kivágták; része volt mindez a tervnek, hogy eltávolítsák otthonról. A leírás tárgyyszerűen felsorol, szikár, kommentár nélküli, amolyan „beszéljenek a tények”, amelyek valóban így is sokatmondóak. Ám ez a körkép is formált elbeszélés, a vágyott és várt, készülő otthon helyett a kormos falak, a vastagon lerakódott állati ürülék, a juhászok tüzeinek nyoma többet mond, mint bármely kárhoztató ítélet, düh vagy keserűség kitörése. A család magatartásáról, a rá váró megpróbáltatásokról egy jelenetben számol be. Amikor 1801. július 1-jén először lép be a házba, László öccse, ki korábban bizalmas jó barátja volt „fekve várt és öltözetlenül az ágyban. Úgy köszöntött, hogy rám sem néze.” (199) A családi birtokból, állatokból aztán csak töredékét kapja annak, ami megilleti, s amikor egy esztendő alatt kétszer jön a hivatalos irat, hogy fizesse meg fogsága emelkedő költségeit, testvérei és anyja olyan vehemenciával támadják, hogy belebetegszik. Betegsége azonban újabb családi botrányt kavár számára.

Kazinczy itt írja meg (a *Diáriumában* már említett) szobalányuk, a 15 esztendő Nagy Maris történetét, ki „teljességgel nem szép, de igen alkalmas s eleven lelkű” leány volt (369), aki ápolta, gondozta őt, felolvasott a rosszul látó betegnek, sőt, maga is írogatott verseket, elkísérte a felépült Kazinczyt látogatásaira. Mindez elég volt a családnak az új meg új vádakra. Azal gyanúsították őket, hogy viszonyuk van, hogy Maris gyereket vár tőle, és mindannyiuk újabb csúfságára még feleségül is akarja venni. A középkort felülmúló kegyetlenséggel bánnak aztán a szerencsétlen lánnyal (folyamatosan verik, mikor karját töri, nem engedik orvoshoz menni, ládához kötik, nyilvánosan megszégyenítik). Anyja oly mértékben azonosul a vádakkal, hogy a legszörnyűbbet is kimondja, amit szülő mondhat: „reárvalkodott a lányra, verte, kijött, s két ízben is azt kívánta, hogy *bár elüttették volna Budán a fejemet*” (396). Kazinczy maga húzta alá a megdöbbenő kifakadást, különben pedig tisztában van a lány ellen fordult ha-

rag lényegével: „a lányon elkövetett keménység, rajtam elkövetett keménység volt” (370). Maris lett kiszolgáltatott áldozata az ellene táplált indulat kiélésének, a hírnevükre gyalázatot, anyagi károkat hozó fiút „csak” lelki, materiális büntetéssel sújthatták. Kazinczy, amikor csak tehette, elment otthonról, rokonait, ismerőseit látogatta. Elment Kázmérba is, s „fiúti bizodalommal” elmondta a grófnak és a grófnénak az egész szerencsétlen Maris-históriát. Ők „vigasztalták, szánták, s tanácsoltak”, írja Kazinczy, azt tudniillik, hogy sajnálja és tisztelje anyját „megtévedéseiben” is (390). Nem lehetett könnyű megfogadni e tanácsot, mert a vádak, durvaságok folytatódtak, olyannyira, hogy Kazinczy újra megbetegszik, összes tüneteit is lejegyezve írja, „megütött a guta”. Anyja ezt is „hidegen fogadta”, Isten büntetéseként fia vétkeiért (360). A család magatartása egyértelmű: egy társadalmi konszenzuson alapuló ítéletet képviselnek a rend ellen sokszorosán vétő testvér és fiú felett.

Problematisabb, összetettebb e helyzetben Kazinczy viselkedése, reflexiói. Nincs annyi lehetősége, ereje, hogy a kegyetlen bánásmódot megszüntesse; naplója tanulása szerint részvételt nézi a lány szenvedéseit, segíteni csak ritkán tud (orvoshoz tudja küldeni balesete után, magával viszi egy-egy útjára). A család előtt pedig védekezik, esküvel bizonygatja, hogy soha, még csak „egyszerre fellobbant és ismét elalvó” gondolatként (373) sem merült fel benne Marissal kapcsolatban a házasság gondolata. Már korábbi írásaiban is láttuk Kazinczynak a magánéleti konvenciókban a társadalmi konszenzushoz alkalmazkodó nézeteit, igyekezetét azok vállalására. Igaz ez itt is, de annak kétarcúságával együtt; a kettősséget a közlésmód is érzékenyen jelzi. Amikor ugyanis a bűnösnek tartott kapcsolat vádjá ellen védekezik, azt helyenként nem a történetbe szöve, elbeszélésként mondja el, hanem naplóíróként, első személyben, egy kérdéssorban szól magatartásáról véleményéről. „S cselekedtem tehát vagy nem cselekedtem? Kit illet a kérdés? Alább majd meglátjuk a csalhatalan bizonyosságot, hogy nem cselekedtem. De tegyük fel, cselekedtem légyen! Oly valami rettenetes dolog-e ez, habár nem szép, nem jó, ha bár nem illő is?” (371) A vád itt erősen lefokozódik, csupán „nem szép, nem jó”, „nem illő”; a konvencionális társadalmi ítélettel szemben az egyéni természet jogának nevében érvel. Azt írja, hogy nem olyan rendkívüli dolog, „hogy egy férfi és egy lány egy ágyba kerüljenek” s hogy „erre nem kell igen sok” (370). A „csalhatalan bizonyosság” ártatlanságukra különben a család szélsőséges gyanakvásának leleplezése: Marist az éppen náluk járó orvossal megvizsgáltatják. Azt látjuk tehát, hogy Kazinczy lényegében elfogadta anyja és testvérei ítéletét, elöttük ártatlanságát bizonygatta. De elfogadta a korabeli morál képmutatását is, kérdésekbe formált mondatokban egyensúlyozva a valláserkölcsekre alapozott ítélet és a természetes emberi ösztönök érvényessége s ezek egyenes vállalása között.

Többet tudunk meg a naplóból a már említett másik nőügyéről, Sárosyné Ilosvay Krisztinához fűződő kapcsolatáról. Leírja, hogy az asszony vonzó külseje, olvasottsága sokakat meghódított, s maga, mint egyik nagyreményű udvarló valóban beleszeretett. Komolyan foglalkoztatja a vele kötendő házasság gondolata, s ezt megalapozottan tervezheti. A nagy beteg férj, Sárosy András barátságába fogadja, Kazinczy odaadón ápolja utolsó napjaiban, s a halálra készülő férfi szinte végrendeletként reá bízva feleségét. Valóban meghal nemsokára, de Kazinczy ekkorra már kiábrándult Kriskából, naplószerű írásaiban, de leginkább leveleiben már főként negatív tulajdonságait sorolja, kacérságát, műveltsége felületességét, nagyravágását; tudja továbbá, hogy igazi szerelme Batsányi volt, de végül gazdag, mágnás férjet választott.

Történetük kapcsán is hangsúlyozza, hogy betartotta a társadalmi konvenciókat, illetve, tartózkodóan viselkedett e kapcsolatban: „aki házasságot forgat elméjében, az nem vetemedik vétkes lépésekre” (233). Egyik bizonyító története, hogy a házaspár jó hírnevét féltve minden kérlelés ellenére sietve eltávozik a váradi fürdőből, ahol Csokonaival együtt forgolódtak a szép asszony körül. Aztán bőven kiderül, hogy több helyen, többször találkoztak, s pletykák tárgya lett kapcsolatuk. Amelyek természetesen a szülői házba is eljutottak, új támadásokat indukálva; ezek azonban most nem egészen érték el a kívánt célt. „Józi eleget tüzelte az anyámat, hogy Sárosyné nekem kurvám” (249), anyjának azonban tetszik a házassággal kecsegtető kapcsolat. Valószínűleg azért, mert Kriskát elég gazdagnak tartja, s mert e frigy révén sok bajt támasztó fia – óhajaik szerint – elkerülne otthonról. Kazinczy azonban még meglévő, de már lazuló kapcsolatuk idején (1802-ben), *Diáriumában* írottakhoz hasonlóan azt írja, hogy legfőbb óhaja mégis Sophie kezének elnyerése lenne: „Ha én hihettem volna, hogy Sophie enyém lehet valaha, odahagynám vala a világnak minden Ilosvay Kriskáját” (238). S persze itt is feltehetjük a kérdést: vajon mikor írta be e mondatot? Ekkor vagy valamely közbülső csiszolás, esetleg *Az én életem* tisztázása során, 1817-ben? A kérdés ma eldönthetetlen, de önbemutatósa következetességét jelzi: ragaszkodását az érték (Sophie emberi értéke) iránt. Megtudjuk még azt is, hogy Sophie 1804 márciusában két hétig vendégeskedett anyjánál Regmecen, s László öccse az ő jelenlétében taglalta a Sárosyné és Kazinczy körüli pletykákat, s nyilván nem fukarkodott az egyéb (például a Maris-ügy) dehonesztáló történet kitergetéséről sem (333).

S volt még egy ártatlan, de a Török családon belül valószínűleg nem egészen problémátlan ügye is. Már a Kisnek írott levélben is jelezte, hogy a fiatalabb Török-lány, Marie Susie azt hitte, hogy Kazinczy őt „exkluzíve” szereti. Naplóiban is megörökíti, hogy szabadulása után első látogatása a nagyra becsült családhhoz vezetett, a szívélyes fogadtatásról itt bővebben ír, mint a fenti levélben. A gróf „szaladva jött le a grádicson, hogy minél előbb szoríthasson szívére”, Sophie sírva fakadt. Az ott töltött idő szenvedései elbeszélésével telt, „s a kisebbik lány szívében a szánakozás érzései szerelemre gyulladtak, holott én szerelmet sem Sophie, se Marie iránt nem éreztem, hanem őket, mint régenten, csak testvéreimnek néztem” (200). Pár nap múlva a család viszonzta a látogatást, s szívesen fogadják őket. Kazinczy ekkor tudja meg, hogy Sophie jegyben jár egy francia arisztokratával, így vele, mint foglalt személlyel „szép tartózkodással” bánt, betartva most is a társadalmi illemet. Marie Susie-vel viszont, mint írja, „szabadabban enyelegtem”, s bár hozzáfűzi, hogy „úgy bántam vele, mint kedves gyermekkel” (230), viselkedése kétesnek tűnik. Hiszen tudja, hogy a lány „tüzet kapott” iránta, a „szabadabb enyelgést” így nyilván viszonzásnak vagy legalábbis biztatásnak vélhette. Ebben csak megerősíthette, hogy Kazinczy ezután vele levelezett, s ezeket Marie Susie mint szerelemes leveleket mutogatta barátnőinek, akik viszont nem így olvasták (251). Joggal kérdezhetjük, hogy Kazinczy ez utóbbit vajon honnan tudta? A lány aligha dicsekedett barátnői kételkedésével; azt azonban látjuk, hogy Kazinczy levélgyűjteményében erősen megrostálta őket. Csak a sajátjaiból olvashatunk „Liebe Schwester!”, „Liebenswürdige Schwester!” megszólítással kétségtelenül tartózkodó, testvéri-baráti hangon írottakat, egyikben sem mulasztva el a Sophie-nak, Pepinek küldött üzenetet, üdvözlét.¹⁴ Kazinczy lejegyzett, minden távolító gesztusát figyelembe véve sem mondhatjuk, hogy magatartása pusztán

¹⁴ KazLev. III. 131-133., 164-165., 175.

testvéri volt Marie Susie irányában. Innen nézve gondolhatunk arra is, hogy amikor a Kisnek írott levélben arról van szó, hogy Sophie kötődik vele, amiért nehezen szánja rá magát a házasságra, esetleg testvére számára óhajtott volna vallomásra bírni, s amikor aztán mégis őt kéri meg, zavarába húga érzelmei is belejátszhattak. Kazinczy önarcképe megformálásában szívesen emelte ki a következetesség, a megbízhatóság erényét, amelyet – úgy látszik – ha nőkről volt szó, nem mindig sikerült megvalósítania.

A leánykérés eseményéről, az előzmények részletes bemutatásához viszonyítva, igen szűkszavúan tudósít e naplószerű írásokban; csak a *Kazinczy Ferencz füljegyzései 1803–1805*, Dékányi Kálmán által kiadott, Szilágyi Ferencnél „*Második fogságom*” [1801–1806] címen közölt részben olvashatunk erről. Az adalékok és az egész helyzet leírása leginkább *Diáriumával* mutat egyezéseket (ez lehetett fő forrása), amelyeket részenként megerősít, illetve kibővít. E helyen is arról ír, hogy a házasság lehet egyetlen megoldás sorsa rendezésére, s hogy bármilyen reménytelen, makacsul erősödik óhaja, hogy Sophie-t nyerje el, így indul el Kázmérba: „Nem remélvén semmit, feltettem magamban, hogy feljövök, s elébb Pepivel aztán Sophie-val szólok; ha utamat kiadják, annál hamarabb állapodom meg másban” (398). Világosan kitűnik tehát, hogy elhatározásában Sophie emberi értékeinél is erősebb indíték, mégpedig sürgető indíték az otthonról menekülés, akár egy másik személy révén is. Legrészletesebben itt a család várható elutasítását, fenntartásait mérlegeli, s az esemény előtti jelentékből, történésekből mutat be néhányat. *Diáriumával* egyezően itt is azt írja, hogy „24d. augusztus éjszakára” érkezett meg; késő nem lehetett, mert azt olvassuk, hogy a család még ébren volt, s „mihelyt a szekérről leszállék”, Sophie elmondta jegyesége felbomlását. Sokszoros nyomatékkal erősíti, hogy előbb a fiútestvérrel akar beszélni, de ő nincsen otthon. S itt is azt írja, hogy elhatározása ellenére „azon vevém magamat észre, hogy benne vagyok a nyilvánosságos deklarációban” (398). Sophie magatartásáról, válaszárol itt semmit nem olvasunk, inkább arról számol be, hogy a családfő miként fogadta a hírt.

Kétségtelenül örömet kell látnunk abban, hogy köztük fölöslegesnek tartotta az illendő megkérés szokását, s ő akar szólni vele. Mint írja, csak az úrészék befejezése után, 27-én „veve elő a gróf”, s ekkor kiderül, hogy valóban vannak fenntartásai. Török Lajos az anyai beleegyezést hiányolja nyomatékkal, amely első pillantásra talán kissé furcsának tűnik, hiszen férfikorú, sokat megélt, jól ismert kőről van szó. Ám ha arra gondolunk, hogy ismerte családi, vagyoni hátterét, a személyeket, lánya érdekében érthetőbb kívánsága. Kazinczy részletesen taglalt magyarázkodásra kényszerül. Arra hivatkozik, hogy anyja mindig kedvelte Sophie-t, s azért sem szólt neki előzetesen szándékáról, nehogy azt higgye, hogy csupán a Maris-ügy lezárásaként, a maga mentéséül akarja a házasságot. A valláskülönbőség ügye is előkerül; Kazinczy már korábban is jelezte ennek „rettenetét”; itt világosodik meg értelme. A felvilágosult, szabadkőműves grófnak nem a maga, hanem Kazinczy családja várható ellenérzése miatt vannak aggályai. Kazinczy ugyanis azzal védekezik, hogy Klára húga és Miklós öccse is katolikussal kötött házasságot, amelyet anyja elfogadott. Indokai megértésre találnak, de még némi fenntartással. Török Lajos beleegyezik a gyűrűváltásba, de amíg az anyai jóváhagyás nem érkezik meg, a családon kívül senki, a ház népe sem tudhat róla; továbbá, ha az anya „csak fél szóval ellenzi is, légyen a dolog olyan, mintha semmi sem történt volna” (400). Az aggályok nem voltak alaptalanok. A beleegyezést halogatás, viszontagságok után megkapták ugyan, s november 11-én megtartották az esküvőt. Kazinczy meghívta anyját az eseményre, de ő nem ment el; a gróf Józsefnek írt invitáló levelet, aki feleletre sem mel-

tatta. Az esküvő után családi látogatásaik is ellenséges légkörben zajlottak. Sophie-t most hidegen fogadták, anyja pedig fiát is, a grófot is erős szavakkal támadta, amiért előzetes engedélye nélkül kötötték meg a frigyet. Kazinczynak még külön, újabb szidásokban is része van: elkövette ugyanis azt a „vétséget”, hogy Klára húgához utazva házassága bejelentésére, magával vitte Marist, akit testvére jól ismert és szeretett; megvádolják azzal is, hogy majd „kevélyen tekint le testvéreire, mert mágnáslányt vett feleségül” (405). A család ellenséges magatartását nyilván az táplálta, hogy nem sikerült a sok bajt, szegényt hozó fiút, testvért eltávolítani otthonról, s így igényt tarthatott jogos részére, amelyet anyja sok huzavona után részletekben és töredékekben adott át számukra; Sophie pedig nem hozott vagyont a házba, bár Kazinczy többször hivatkozik „erszényére”, ezüstjére, ékszereire (412, 432), de Kazinczyék nyilván többre vártak.

Hogy Kazinczy, a jelzett időkereten (1801–1806) belül mikor vetette papírra a történeteket, nem állapítható meg pontosabban. A leírások szikársága, a tényszerűség dominanciája, a naptárszerű felsorolások, a szerkezetlenség (ismétlések, későbbi események előhozása majd visszatérések) arra mutat, hogy sietve készült lapok ezek, talán közvetlenül az események után vagy közben. Azt mondhatjuk, hogy e rész főként dokumentumértékű, a nemesi családok házasodásánál elfogadott társadalmi szokásokra látunk, képet kapunk a bevett és a vétségnek, megrovásra ítélt konvenciókról, elfogultságokról. Kazinczy kiszolgáltatottsága börtönviselt múltja miatt is közvetve is megmutatkozik. Bár a Török család szánakozással, érzelmeket indító részvétellel tekint fogsága megpróbáltatásaira, Kazinczyék alapvetően innen eredeztethető ellenséges magatartását figyelembe véve mégis igényt tartanak a jóváhagyásukra. Egy másik iratkötegből aztán értesülhetünk otthonteremtésük küzdelmeiről. Az anyától kapott kevés pénz-ből, Sophie havi apanázsából, kölcsönökből sok viszontagsággal és lassan épülő házuokról Széphalmon, Sophie helytállásáról. Kazinczy leírja, hogy az őszi, szüreti időben, az ajtó, ablak nélküli ház ebédlőjében rakatott tüzet, s azon főzte ebédjüket; embertelen küzdelmeket folytatótt a rosszul, lassan, hanyagul dolgozó munkásokkal, cselédekkel (482–483). Kommentár nélküli, tényeket rögzítő leírások ezek, kifejtés nélkül is sokat mondanak.

Áttekintve a naplót, naplószerű írásokat, bennük Kazinczy önarcképe bemutatását, mindekelőtt azt látjuk, hogy 1801–1804 között rendkívülien nehéz, olykor drámai konfliktusokkal terhes események, bizonytalan egzisztenciális körülmények között kellett helytállnia. A szó legszorosabb értelmében mozgalmas esztendő volt ez, nagyon sokat utazott, mint maga is írja, „mert Semjénben lenni nem akarok” (398), s noha itt, fő témákra figyelve nem emlegettük, közben folytonosan olvasott, levelezett, dolgozott (például az aprólékos munkát igénylő Dayka-kiadáson, fordításain). Jelleme állandó vonásaként rajzolja meg itt kis az értékekhez ragaszkodást, elkötelezettségét a Török család és Sophie iránt, akár a saját érdeke feladása árán is. Látjuk nála a társadalmi konszenzussal elfogadott szokások tiszteletét, vállalva olykor azok kétarcúságát is. Helyzetét, gondolkozását, érzelmeit szépítés nélkül mutatja be; változatos nőügyeiben csak ott ír érzésekről, ahol valóban voltak (Ilosvay Krisztinánál, 237, 251), Sophie személyiségének minden elismerése, szeretete mellett sem beszél ilyenekről. Változatlanul és leplezetlenül megvallja itt is, hogy házasodási szándékát legnagyobb erővel az otthonról, a helyzetéből menekülés motiválta. Zilált személyes hátterét, nőügyeit Törökek és Sophie ismerték; Kazinczy írásaiban azt érezteti, hogy a megalázó pletykákkal együtt sajnálták és/vagy elnézték, de elfogadták őt, becsülve nyilván azt is, hogy mindent feltárt előttük. A megbízható, a tisztességes, a bajokban, megpróbáltatások-

ban is helytálló ember képét láttatta magáról ez írásokban. A jellem- és korrajzot festő adalékokhoz, Kazinczy célba éréséhez még jegyezzünk meg valamit, amelyről ugyan itt nem esik szó, de magyarázatként ide tartozik. 1804-ben Kazinczy már nem fiatal, 45 éves, de a nála 21 évvel ifjabb Sophie sem egészen az, ő ekkor 24 esztendőös, s ebben a korban, amikor 14-15 éves lányok eladó sorúnak számítottak, ő már „vénlány”. Érzelmei őt sem Kazinczyhoz, hanem a hűtlen vőlegényhez fűzték, aki mellett gondatlan élet várt volna rá; Kazinczy, mint Kisnek írta, tudott arról is, hogy jegyese miatt egy-két kérését elvesztette. Így elmondható, hogy Sophie is Kazinczy emberi értékei, tisztelete és szeretete alapján fogadta el a házasságot. A Kazinczy mellett vállalt nehéz, gondokkal teli életben tanúsított nagyszerű magatartását, összetartozásuk dokumentumait ismerve joggal mondhatjuk, hogy érzelmeik házasságuk hosszú esztendei alatt mélyültek el, s váltak ragaszkodó, sok próbát kiálló komoly szerelemmé.

A kötés napja – lírai közjáték a történet alakításában

Kazinczy 1812-ben írta a szonettet, nyilvánvalóan nem az események bemutatása szándékával; a műves forma keretében inkább a nevezetes nap érzelmi telítettségét, hangulatát akarta megörökíteni. A történetformálás vizsgálata így némileg önkényes, hiszen a szonett igen kevéssé alkalmas a funkcióra, s ha van is benne egyáltalán egy-egy esemény, annak inkább jelentését, lírai színezettségű sugalmazó erejét közvetíti. Kazinczy különben nagy figyelemmel fordult a forma felé, sajátosságairól, követelményeiről többször szól leveleiben;¹⁵ 1817-ben tanulmányt is írt róla (*Szonett*). Itt a formai elemzés mellett azt fejtegeti, hogy írásához „lágý, komoly” érzés, „forróság, hévség, olvadás és olvasztás kellenek”.¹⁶ A „hévséget” nem tagadhatjuk meg versétől, bár ez inkább a megírás, s az 1804-től eltelt idő érzelme volt, hiszen ha most el is tekintünk tőle, mi tudjuk, hogy az érzelmek ama napon inkább kételyekkel, bizonytalanságokkal terheltek voltak, s korántsem a „forróság” volt legfőbb jellemzőjük. Végül is a költőnek joga van az emlékezésből a legfontosabbat, a boldogságérzést poézissá formálni és alkotását átszínezni költői szándéka szerint. Attól viszont nem tekinthetünk el, hogy a szonettben éppen a saját felfogásával szembesítve, nem ez az érzés az egyedüli „olvasztó”, fő szervező erő, hanem a mi kutakodásunknak kedvezve, „történetek” vannak benne, túlságosan is sok, szinte folyamattá alakítva. Séta a „két szép testvér karjain”, „szökellés” (nyilván a boldogságtól), „elnyúlva” fekvés a romoknál, ahol a kedves „dallott”, ő pedig elfogódott az éneken. Az eddig leírtakat nappali vagy alkonyi fényben képzeljük el (különben nem látta volna a „lengenyéket”, a „rom halmait”), a következőkben aztán az „édes lány” már a „hold szelíd fényében” pirul, simul keblére, s „nyögte” a boldogító „Tiéd! Tiéd!” szavakat. Közben tehát este lett, s fel kell tennünk, hogy a másik „szép testvér” eltávozott, hiszen a bensőséges jelenet csak két ember között képzelhető el. A szonettben az utolsó sornak fordulatot, illetve megoldásfélét, amolyan lírai csattanót kell adnia; ez a követelmény itt teljesül, de a közhelyszerűségig túlrajzolva a környezetet és a beszédet is.

A Kazinczy-versek kritikai kiadása jegyzetében olvassuk Kazinczy tudósítását arról, hogy a séta idején Sophie még mit sem sejtett szándékából,¹⁷ innen nézve a lezárás a szonettben meg-

¹⁵ KazLev. IV. 322-323., 324-325., 345., 380-381., 395-396., 401., 423-424.

¹⁶ Kazinczy Ferenc: Szonett. = Kazinczy Ferenc Művei I-II., vál., kiad., jegyz. Szauder Mária. Bp., 1979. (A továbbiakban: KFM:) I. 808-809.

¹⁷ Kazinczy Ferenc Összes Köteményei. RMK. XVIII. század. Sajtó alá rendezte Gergye László. Bp., 1998. 233.

lehetősen indokolatlan gyorsasággal, hévvel hangzik. Gergye László egyik tanulmányában azt írja, hogy a környezettel, az énekkel Kazinczy Sophie-t szellemi lénné szublimálta, s szerinte innen ered a megjelenítés légies elvontsága.¹⁸ Kazinczy feleségéhez még két szonettet írt ekkoriban (*Az én boldogítottom, Az ő képe*, mindkettőt 1811-ben), amelyek sokkal hatásosabb beállítódást, érzelmeket mutatnak, s közelebb állnak a szonett poétikai követelményeihez. *A kötés napja*, ha – némiképp illetéktelen – történetmondói szempontunkból nézzük, a nagyon is erős érzelmi színezettségben, a költői emelkedettségben és keresettségében a poéta-narrátor összevonva és átalakítva mutatja be az emlékeiben élő szép napot, amelyben nyoma sincs mindazoknak a hitelesítő eseményeknek, tulajdonságoknak, amelyeket prózái lejegyzéseiből megismertünk. De ha eltekintünk az általunk felvett szempontoktól, a versről akkor sem lehetünk elragadtatva: éppen a formába nem illő történetmondások zsúfoltsága, tarkasága, a közhelyszerűségig túlfokozott érzelmesség alapján a három ez időben készült szonett legkevésbé sikeres darabjának látjuk. Szerencsére a mi választott történetünk időtálló, művészi és emberi értékekben legjobb variánsát gonddal formált pályáírásban, alkotói igénnyel kimunkált narrációval írta meg.

Pályám emlékezete

Kazinczyt már 1808-tól, majd 1816-tól kezdve egyre nyomatékosabban biztatták barátai életrajza megírására. Többször hozzáfog, félreteszi, s csak 1816-tól dolgozik rajta intenzívebben. Az önéletírás e korban még nem volt bevett, poétikákban kanonizált műfaj, leírást legfeljebb a történelmi életrajzokról talált retorikai művekben; mintákat az általa olvasott, emlegetett alkotók (Marmontel, Franklin, Goethe) pályáírásaiban láthatott.¹⁹ Nagy öntudattal hangzottatta, hogy ő a maga leleménye szerint alakította ki saját műfaját, amelyben nem az időrend, hanem bizonyos csomópontok, művelődési, történeti, életrajzi események szerint rendezte el anyagát, s elsősorban korát és nevezetes szereplőit mutatja be. Saját életéről pedig, mint írja, nem Rousseau-féle gyónásokban akar összképet adni, hanem csak élete egyes, kiemelkedő eseményéről úgy, hogy „magamat némelly szép szcénájában életemnek ragyogtatom”.²⁰ Kételyei, problémái éppen a magáról írottakkal kapcsolatosak, a leírások és az említett szerzők igen változó példát mutattak arra, hogy mennyire lehet tere itt a magánéletnek, az egyedi arculatnak, az esetlegességnek, netalán az emberi esendőségnek. Témánk, a leánykérés jó lehetőséget ad arra, hogy épp e kényes területen kísérjük figyelemmel az írói alakítás módszerét, annál is inkább, mert összevethetjük az előző, különféle szintű lejegyzésekkel. Az immár publikálásra szánt műben olvasói igényeinek is szeretne megfelelni, tetszést aratni.

Új, korszerű műfajt hirdet, de megcélozott, elképzelt közönségére gondolva alkalmazkodnia kellett bizonyos konvenciókhoz, társadalmi, erkölcsi nézetekhez, ízlésirányokhoz, műveltségi szinthez, az okulást megkönnyítő szórakoztatás, gyönyörködtetés igényéhez. Nyilvánvaló tehát, hogy az elbeszélő technikák különféle fogásaival kell élnie, illetve magának kell azokat megteremtenie, s mivel magánéleti eseményről van szó, különösen nehéz, összetett a feladat. E

¹⁸ Gergye László: A kassai Gráciák reinkarnációja (Kazinczy nőideáljai). = ItK., 1992. 3. sz. 284-285.

¹⁹ A műfaj korabeli leírásairól, az említett olvasmányokról bővebben írtam egy tanulmányban: „Magamat ragyogtatom” (Közelítések a Fogságom naplójához) = ItK., 2000. 3-4. sz. 419-423.; a műfajról és Kazinczy pályáírásairól, Szávai János: Magyar emlékirók. Bp., 1988. 119-128.

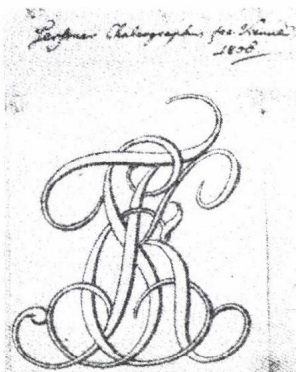
²⁰ KazLev. XX. 285.

műfajban nem számolhat be a házasodását megelőző esztendőkhöz minden otthoni megpróbáltatásáról, zavarairól, de a történet súlya, motiváló funkciója jegyében valamiképp írnia kell róla, úgy, hogy magára, a két családra, s főként a sajátjára ne vetődjék nagy árnyék. Kihagy, összevon egyes eseményeket, az általa kijelölt követelmények jegyében elsősorban a jelentést hordozóakat emeli ki. Itt nem számolhatott be testvérei minden embertelen cselekedetéről, szándékaikról, anyja változó, de inkább ellenséges magatartásáról. Most csak László öccséről ír, mint családi ellenfeléről, csalódását, megalázottsága mélységét hordozó jelentéssel választja ezt, mivel hozzáfűzheti, hogy „gondolkozással s minden érzései egykor teljesen egyezének az enyémmel most pedig teljesen ellenkezének”.²¹ Anyjáról mentegető szánakozással szól, a konvencionálisan kötelező szülői tiszteletet (s talán Törökék tanácsát) tartja szem előtt. „Távolylétem ideje alatt anyám értem azt szenvedé, amit a leghívebb nő szenvedhet férjeért”, (nyilván a börtön-években küldött adományok miatt); „zavarok támadtak” a családban, írja, tömören és homályosan jelezve az anyagi és birtokügyek vitáit, amelyekben anyja „eszközzé vala téve” (413). Az otthoni konfliktusok összefogott leírása, a hozzá legközelebb álló személyek szembefordulása vele, a kialakult ellenséges légkör, betegsége jelentést hordozó funkcionális igénnyel épülnek a műbe: mindez előkészítés, indoklás az otthonról való meneküléshez, a munkának szentelt életforma megteremtése vágyához. „Nékem egyetlen óhajomásom az vala, hogy nyugalomban élhessek s foghassak hozzá valaha dolgaimhoz; erre pedig az egyetlen út a házasodás” (413). E mondat zárja kerekre a magánéletéről szóló 24. fejezetet.

Szándékait illetően itt sem mond mást, mint régebbi írásaiban, választása indoklásában sem szépít, nem létező érzelmekről itt sincsen szó. „Meggyőződve azeránt, hogy kívánságaimat senki más úgy, mint Sophie ki nem töltheti, Kázmérba mentem fel” (413). Tudva Sophie jegyességéről, kétes reményeit itt csak röviden jelzi, inkább határozottságát rögzíti: „ha a dolog jól indúlna, mindent megtenni, amit az idő enged” (413). Valószínű, hogy szándékosan homályos a mondat befejezése: „az idő enged” jelentheti a reményt, hogy Sophie jegyessége már felbomlott, de jelentheti az otthon megteremtésének számukra igencsak bizonytalan feltételeit. Szükségesnek tartja most is megjegyezni, hogy anyja mennyire kedvelte Sophie-t, „s így biztosan lehete reménylenem, hogy lépésem megnyeri javallását” (414). Ismét a fejezet (a 25.) végére kerül a fontos mondat, amely itt is a társadalmi szokások betartását, tiszteletét jelzi. A kor házasodási szokásaiban, különösen a nemesi körökben, nagy szerepe van a családok társadalmi elismertségének, anyagi helyzetének, a birtokviszonyoknak, s ebben a szülők megfontolása, döntése meghatározóbb, mint az érintettek választása, érzelmei. Kazinczy – a mű tanulsága szerint – elfogadja a konvenciót, de másfelől, a jóváhagyást megelőzve, ragaszkodik a maga választásához; s azzal, hogy ha nem is az érzelmeiket, hanem az emberi értékeket hangsúlyozza jelöltjénél, voltaképpen már túl is lép a rangokra, vagyonokra alapozott frigykötések szokványos körein. E két fejezetben sorsot, eseményeket, vélekedéseket és ítéleteket háttérét foglalja össze, kiemelve legfontosabb jelentőségüket. Mindezek mintegy előkészítik a 26. fejezetben megformált sorsdöntő esemény narrációját úgy, hogy nekünk sincs hiányérzetünk, noha ismerjük az előzmények változatos eseményeit.

²¹ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. = KFM. I. 412. A továbbiakban az idézeteknél zárójelben közlöm a lapszámokat.

MONOGRAM SOPHIE, TERÉZ, SUSIE É S KAZINCZY NÉVBETŰVEL (1806)

Kazinczy kortársai sokszor dicsérték leveleiben az „elevenségget” a láttató erővel bemutatott események leírását, s ez művészi igényű prózáját is jellemzi. Kedvelt módszere az események, az emberi viselkedések jelenetekbe foglalása, amelyekbe a történetek, a néhány vonással felrajzolt környezet, a szereplők külseje (megjelenés, ruházat), párbeszéddek, esetleg a szükségesre szorítkozó magyarázat és reflexió is belefér. Így idézi fel Kázmérba érkezését augusztus 24-e „előestélyén”; itt úgy érthető, hogy alkonyatkor. Azt írja, hogy a grófné és a két Török-lány örömmel sietett elé, s hogy „míg cselédem a szekereim ajtaját megnyitotta, Sophie már melletttem állott” (414). Felidézi első, évődő párbeszédüket: Sophie azt kérdezte, mikor megy el tőlük, s aztán megállapodtak, hogy ez nem udvariatság, hanem a testvéri közvetlenség megnyilvánulása. Látszólag csak anekdota ez, a fő cselekmény kibontakoztatásának megakasztása, de valójában nagyon is hozzátartozik: találkozásuk első pillanatától a testvéri összetartozást hangsúlyozza, amelyben saját szándékai háttérét, kettejük viselkedését, kapcsolatukat lélektani érzékenységgel magyarázza. „Sophie úgy hitte, hogy az ő valójában van valami, ami engem tőle visszatól, ámbár véle, mint barát barátával s testvér testvérral megférék, s elfoglalva lévén, hogy őtet és engem külön választ a sexus, az eszébe sem jutott. Bánása velem így annál szabadabb, tartaléktalanabb volt” (414). Azt persze, hogy Sophie mit gondolt ekkor, már a visszatekintő, a mindent tudó narrátor beszéli el, s magyarázza a továbbiakban közeledésük fokozatait. Az így értelmezett fesztelenséggel panaszkodik el Sophie Kazinczynak, hogy amit mindig jövendőt, bekövetkezett, vőlegénye megházasodott, „egy ablakba vona, s önté ki keblembé szíve panaszait” (414). Az ő számára ez nagyon jó hír, érzelmei, mint megvallja, „meg valóának osztva az öröm és a legszívetlenebb szánás között” (415). Szándékát jó érzékkel nem is sejteti, inkább most is a várakozás, a hallgatás eltökéltségét erősíti magában. Most azonban nem a korábbi írásaiban emlegetett, nagyon is megalapozott társadalmi, anyagi, családi háttér tisztázásának szükségessége miatt; itt nem ír arról sem, hogy előbb a fiútestvérral akar beszélni.

Most inkább a személyes háttér, az érzések hullámmzásának bemutatására törekszik a hallgatás magyarázatában is. „Fukarkodám éltém legszebb gyönyöreivel s az utolsó cseppig akarám kiszörbölni, amely édes kelyhet nekem itt a Gondviselés annyi szenvedésemért nyújtja” (415). Kazinczy ismét a visszatekintő narrátor biztonságával ír lelkiállapotáról. Talán pontosabb lett volna, ha a remény édességéről ír, hiszen Sophie jegyességének vége csak egy volt az akadályok közül. Most azonban inkább a magánéleti, egyéni állapot kiemelésével, elmélyítésével akarja bemutatni, ami történt és történni fog, így elemzi és fogadtatja el késleltetési szándékát. Azt írja meg, mondhatni szükséges is megírnia, hogy az eddig következetesen hangoztatott testvéri érzést miként formálja át magában. „Sophiet a maga tiszta asszonyiságában akarám végig meg végig nézni, melyeknek kecsket ada a mély fájdalom” (415). A maga szempontjából látja és láttatja azt is, ami voltaképpen ellene szólna (a vőlegény elvesztésének mély fájdalma), inkább ennek megszépítő vonásaival most nézi meg, most fedezi fel a maga számára a nőt. Sophie pedig – mint írja – terveiről mit sem sejtve „inkább meg inkább tapada belém” (415), a bizalommal és kapott részvétellel fogadja el szorosabbá váló kapcsolatukat. Ez az érzelmi telítettség, a személyekben sok-

rétűen megélt átfarmálódás készíti elő a „nagyjelenetet”, s talán épp az összetettség magyarázza, hogy Kazinczy leánykérő magatartása nem volt egészen kifogástalan, legalábbis az illendőséget tisztelő eddigi önarcképe rajzához mérve. Minden korábbi lejegyzésében – változó kifejtéssel – azt írta, hogy a sorsdöntő kérdés a maga számára is váratlanul bukott ki belőle, az erősen elhatározott várakozás ellenére. A *Pályám emlékezetében* kimunkált narrációval alakítja többretegűen árnyalt, tömörségében, jelentésében gazdag jelenetté e „hibáját”.

Érdeemes bővebben idéznünk szövegéből. A várakozással eltelt nap után ezt olvassuk: „Viszszajövén estvéli sétálásunkból, a két leánytestvér engem magamban hagyta. Még nem szólok”, mondja kétszer is magában, „s összekulcsolt karral egy komódhoz támaszkodám, midőn megnyílnék ajtóm, s Sophie belépe.” A leírt, az alkalomhoz kevésbé illő tartásban szinte maga elé parancsolja a lányt, aki a testvéri kapcsolatuk alapján nem akad fel, mint írja, a „neveletlenség”. „Édes Sophie, – mondtam, még mindig összekulcsolt karral s megtámaszkodva; – ismer engemet és a zavart, melyben házunk most áll; de ismeri lelkes és jó, bár megtévesztett anyámat is; végye mindezt egytűvé, s mondja meg nekem, összeköthetné-e életét az én életemmel? – Sophieban az a gondolat támadt, hogy én produkálni akarom, ami felől tegnap folyt a szó.” Itt ismét a mindenre emlékező szerző beszél, de a narráció formálásában hiányosan: azt ugyanis, hogy előző nap a nehezen házasodó Kazinczy ugratásáról folyt a szó, nem itt, hanem a Kisnek írott levélben mondta el. Úgy látszik, itt a legfontosabb mozzanatokra akart koncentrálni, tömöríteni akart, némi hiányérzetet, zavart keltve olvasóiban. „Nem, édes Sophie –, mondtam sárgára, zöldre, pirosra, fejeire egymás után változó színekkel – én egyenesen azért jövék, hogy lássam, reménylhetek-e.” Zavarában, folytatja a beszámolót, észre sem vette, hogy Sophie kiment a szobából; ő pedig szégyellve, hogy elhatározását megszegve ily „balogúl” cselekedett, „sebes léptekkel járék fel a szobában, s akartam volna, nyeljen el a föld” (415–416).

A történet igen jól megválasztott írói eszközökkel jelenik meg itt. Az „ismer engemet” ki-tételben foglalja össze mindazt, amit Sophie eddig életéről, megpróbáltatásairól, jelleméről tud, de benne van a kettejük kapcsolatának hosszú folyamata, az őket összekötő meghittség, ragaszkodás, megalapozott bizalom. Emellett helyzetének reális képét is felvetíti választottjának, erős sűrítésben, de becsületesen elsorolva (a lány előtt ismert) minden árnyoldalát. A döntés megalapozottságát igényli ezzel, felidézve azt a családi, társadalmi, anyagi, korántsem fényes konstellációt, amelybe Sophie, a mágnáslány házassága révén kerül. Önreflexiójában a szándék és a tett eltéréseben emberi esendőségét is bemutatja, sőt a szégyen, az ügyetlenség, az önmaga kárhoztatása rajzát az olvasókat megnyerő önironia is színezi; s mindez a jelenet, a testtartás, a mozgás, az arcszínváltozás valóban láttató elevenségében. Sophie magatartásában megérkezése első pillanatától a természetes közvetlenséget, az elfogulatlanságot, a megértésre alapozott bizalmat emelte ki, most pedig, a nem várt fordulat után a narrációs folyamat megvilágítására indokolt lélektani magyarázattal írja le a változás új fordulatát. Azt, hogy ő a kérdés elhangzása után ébredt rá arra, hogy az eltelt napon a „meleg szánás” felé áradó érzelmei valami mást is jelentettek. A belső folyamatot, a jellemet biztos kézzel megrajzoló, minden lényeges vonást feltáró összefogottsággal rajzolja meg a jelenetet, Sophie magatartását és sokszor idézett választát. „Összefutának lelkében a barát, testvér, szerető ideái, s azzal a tettetést nem ismerő lélekkel, mely neki nem eltanúlt, hanem természettől vett tulajdona, jön s megszólít: – Ferenc, s hol fogunk lakni?” Nem kevésbé hatásosak a saját reagálását festő sorok, a kételyek-

ből, a zavarból, az önvádból a „legindulatosabb” örömbé és „triumfusba” átcsapó érzelmek, s viselkedésének bemutatása: „Megragadám a három esztendő olta minden mások felett becsült leányt, s ki nem eresztém rengő karjaim közül, míg a szót kimondta” (416). A sorsát megoldó elragadtatott örömben ismét az érték a leghangsúlyosabb: Sophie a mindenki, sőt „mindenek” felett „becsült” lány; s talán nem belemagyarázás, ha úgy értelmezzük, hogy a „szót” várva Kazinczy azt akarja tudni, hogy Sophie átgondolva és tudatosan is elfogadja őt és közös életüket, a rá váró minden gonddal, hátrányokkal együtt.

Már a Kisnek írott levélben is látható volt, hogy Kazinczy leánykérése a Török családot is zavarba hozta. Nagy jövésmenésről, többféle megbeszélésről számolt be barátjának: Sophie beszélt anyjával és Susie-vel, a grófné férjéhez sietett, aztán a hallottakkal Sophie-hoz, Sophie újra Kazinczyhoz. E sokféle ide-oda járást, közlést itt összevonja, most csak arról értesülünk, hogy anyja közvetítése után Sophie visszajön a családfő rendhagyó, sajátos beleegyezésével. „Izenet atyámtól: ő inkább barátod, mint hogy veled a szokott úton mehetne. Nem te fogsz vele szólni; ő fog veled. A nemeslelkű ember meghallván hitvesétől, amit ennek Sophie monda, felüle ágyában, s összetapadt tenyerével égre tekintve ezt mondá: Mondjátok meg Ferencnek, senkinek nem inkább, mint neki; ismerem őtet; a lányom szerencsés lesz” (416-417). E mondattal zárul a 26. fejezet, a szerkesztésben is kiemelve az életét meghatározó döntés jelentőségét. Azt, hogy nemcsak Sophie, hanem a Török család is elfogadta őt, immár nem bélyeges ember, mint otthon, hanem a társadalom előtt vállalt személyiség.

Kazinczy – érthetően – különösen jelentősnek tartotta e fordulatot, narrációs technikája is itt a leginkább megkomponált, eszközeiben a legsokoldalúbb. Az atyai válasz lényegét, a minden etikettet félretelől beleegyezést a szövegben Sophie közvetíti Kazinczynak, az azonban nem világos, hogy a közlés módjáról szólóakat ki mondta: folytatásként Sophie vagy a grófné, illetve hogy egyáltalán elhangzott-e akkor vagy az író utólagos leírása, amelybe az esemény jelentőségének, magánéleti és társadalmi súlyának emelésére fikciós elemet is vegyít. Hiszen mi, akik olvashattuk korábbi írásait, tudjuk, hogy ez az elfogadás az őt kétségtelenül becsülő és szerető családfő részéről korántsem volt fenntartás nélküli, s hogy Kazinczynak komoly problémákat kellett a személyes beszélgetésben tisztáznia. Így több oldalról is felmerül a kérdés, mennyire hiteles a *Pályám emlékezetében* e jelenet. Az összetett kézzel ég felé tekintő gesztus voltaképpen nem a grófhoz, hanem inkább Kazinczy akkori lelkiállapotához, akkor s később is többször hangoztatott reflexiójához illet, amelyről itt így ír: „nekem itt a Gondviselés annyi szenvedésemért nyújtja” kárpótlást (415), amely mélységes hálával töltötte el. Úgy tűnik, hogy a grófra átvitt személyes elemet, valóságot és fikciót vegyítve alakította ki beszámolóját, olvasóira bízva, mit tart meggyőzőnek. Különbözik az elbeszélő műfajok minden változatában, így az önéletrírásokban, s minden szerzőnél együtt van a tapasztalat és a fikció, egymásra hatásuk kiegészíti, összetetten formálja és átformálja a folyamat egészét, az egyes részcsелеkmények alakítását, legyen szó nagyobb vagy kisebb jelentőségű eseményekről.²² Egyik példa erre éppen Sophie híres válasza a leánykérésre. Korábbi írásait lapozva sokfelét kérdezhetünk. Akár azt is, hogy egyáltalán mondta-e, vagy a lány jellemét ismerő Kazinczy fikciója. Első lejegyzéseiben – a Kisnek írott levélén kívül – nem szerepel e mondat. Avagy mikor mondta? *Diáriumban* este volt „első deklarációja” a lánynál, aki

²² Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. = Pompeji, 1997. 2-3. sz. 94-95.; Paul Ricoeur i. m. 403.

reggel kopogott ajtaján. Ekkor mondta? Milyen nyelven mondta? A Kisnek írott beszámolóban németül. S ha mondta, mi volt a tartalmában? Illetve, a beleegyezés mellett mennyi konkrét aggodalom vegyült bele Kazinczy otthonát, háza állapotát ismerve? Kazinczy talán éppen ezért kérte még utána a döntő szót. Kideríthetetlen, mi s hogyan történt valójában, de nem is ezt kutatjuk. Inkább azt kell regisztrálnunk, hogy Kazinczy e gonddal formált alkotás narrációjában jellem- és helyzetfestő, jelentés-gazdag és hatásos változattal nyerte meg hajdani és mai olvasóit.

Önarcképe megformálása különösen nehéz feladat volt, hiszen mint említettük, egy ekkor még bizonytalan rangú, szabályozatlan műfajban kellett a maga által választott célnak, formai és olvasói igényeknek művészi szintű alkotásban megfelelnie. Könyve és előbbi naplószerű írásai, valamint az esemény magánéleti és társadalmi jelentőséggel bíró súlyának ismeretében szinte következményszerűnek látszik, hogy viselkedése, jelleme pozitív vonásaiból alakítja ki önarcképét, s úgy, hogy az fenntartsa a folyamatosságot élete előző szakaszaiban tanúsított magatartásával. Kazinczy megfelel e követelményeknek. Bemutatja itt is azokat a vonásokat, amelyek társadalmi és egyéb megbízhatóságát bizonyították: a család, a szülő tiszteletét, az értékek rangját az emberi kapcsolatokban, ragaszkodását a nagyra becsült emberekhez, őszinteségét szándékai szépítés nélküli megvallásában. E pozitív öszkép azonban erősen alakított, valós és fikciós elemek szövődnek össze benne, különféle írói fogások (elhagyások, összevonások, visszavetítések), változó narrátori szerep segítségével. Családját, saját helyzetét ábrázolva itt a leginkább jelentőséggel bíró eseményeket, megnyilvánulásokat emelte ki, a valós események így súlyuknak megfelelően állítják olvasói elé önarcképének egy-egy vonását (például anyja bánásmódjával kapcsolatban). Az pedig, hogy a leánykérés eseményében és közvetlen előzményében itt – eltérően korábbi irataitól – a magánéleti motivációra helyezte a hangsúlyt (így a halogatás indokolásában), szintén fikció: a visszatekintő narrátor magabiztosságot kölcsönöz az akkori szereplőnek, akinek 1804-ben, megalapozott kételyei árnyékában még korántsem volt erre alapja. Önarcképe így egyszerre csonka és kiegészített, valóságos és fikcionált, de Man kifejezésével élve „rongált” önarckép. A fő kérdés azonban az, hogy az arcmás ábrázolása mennyire hiteles, hogy ebben az alakított narrációban, a változó és változtatatosan bemutatott események során megőrizte-e öazonosságát, s hogy e számára döntő élethelyzetben mutat-e olyan személyiséget, amely megfelel mind a művészi követelményeknek, mind élete, munkássága, literátori rangjának. A kérdésekre igennel válaszolhatunk; bizonyítja a mű elismertsége, az által is büszkén emlegetett korabeli sikere.²³

A legszorosabb értelemben vett magánéleti eseményt, s benne önarcképét nemcsak a vizsgált narrációs módszerekkel formálta jelentőssé, hanem a szerkesztéssel is. A befejező hat fejezet (24–29.) az egyes részek utolsó, jelentésükben nyomatékos mondataival, s záró egységként, a mű hangsúlyos helyén foglalja össze az előzményeket, a sorsdöntő napok történéseit, majd a legutolsóban annak a korszaknak kezdetét, amelyben „a szerelem és barátság védőszárnyai alatt” megte-remthette a hazai literatúra újjászervezésére szentelt életformát. Más szóval, a zárás kiemelt pozícionáltságában a magánéleti esemény a közügynek szentelt munkálkodás alapja lett, s így nyer tágabb, a személyesen túlmutató, kultúrtörténetet, művelődéstörténetet alakító jelentőséget.

²³ Vörösmarty „gyönyörrel ’s nagy részvétellel” olvasta. (*Vörösmarty Mihály levelezése*. VMÖM. 17. 193. S. a. rend. *Brisits Frigyes*. Bp., 1965.) – Kazinczy és íróársai többször említik leveleikben a mű sikerét, *KazLev*. XX. 469, 472, 545, 562. XXI. 7, 26, 32. A pályairás részleteit 1929-től közölte a Tudományos Gyűjtemény-

TÓTH ORSOLYA

A „retorikai” és a „betű szerinti” olvasat: Kazinczy, a biográfus

1. A szerző és műve

Van-e közvetlen út az életből a költészetbe és a költészetből az életbe? Valahogy így formálódhatna kérdéssé Hofmannstahl állítása, amely határozottan tagadja ennek lehetőségét. Gottfried Benn¹ *Líraproblémák* című előadásában egyetértően idézi a német költőt, ám egyúttal azt is hozzáteszi, hogy a vers mögött minden esetben jól láthatóan ott áll a szerző; a lénye, a léte, a belső állapota s a dolgok is csak azért kerülnek előtérbe a versben, mert azelőtt az ő dolgai voltak. Persze Benn a szerző és műve közötti kapcsolat esetében aligha gondolt a biográfiai magyarázat üdvös következményeire, de az irodalomtörténeti hagyomány jól ismeri ezt a típusú líra-, illetve irodalomolvasatot. E tanulmány a szerző és műve, valamint irodalom és valóság – ez utóbbi meglehetősen devalválódott – fogalmát igyekszik szemügyre venni. Meggyőződése szerint *történeti* kérdés, hogy a valóság és fikció mennyiben hasonló és eltérő struktúrák,² s e kérdésre kizárólag egyedi és műfajfüggő válaszok adhatóak. Ehhez a vizsgálódáshoz hívom segítségül a hermeneutika történetének egyik sokat emlegetett distinkcióját, amely a „sensus literalis” és a „sensus spiritualis” fogalmáról beszél s míg az egyik intenció „azt akarja megállapítani, amit a szavak a meghatározott szöveghelyeken mondanak”, addig a másik ezen túlmenően „azt is meg akarja tudni, amire a szavak csak jelként utalnak”.³ E két – történetileg igencsak terhelte – fogalom távoli rokonságot mutat azzal, amit majd a tanulmányban „betű szerinti”, illetve „retorikai olvasatnak” nevezek, s meglehetősen kockázatos vizsgálatukra vállalkoznék a XVIII-XIX. század fordulóján, elsősorban Kazinczy biográfusi tevékenységében. Az első példa, amivel a kétféle olvasásmód különbségét érzékeltetném, mégis Toldy Ferenctől származik. Kazinczy „szellemi atyját” és egyben „szellemi gyermekét”⁴ a későbbiekben is (blumenbergi értelemben felfogott) tanúnak tekintem, és miközben kerülöm a korszakfogalom stílustörténeti

¹ Benn, Gottfried: *Líraproblémák*. Ford.: Kurdi Imre. = Holmi, 1991. 8. 959.

² Szilasi László véleményével némiképp vitatkozva, aki a következőképpen fogalmaz „Nem ma” című írásában: „Az irodalom tehát nem a dolgok, hanem a szavak és a mondatok művészete, elsősorban az ezekre vonatkozó szabályok által szerkeszti meg magát, s könnyen lehet, hogy a valóságra vonatkozó szabályok, a valóságban működő törvényszerűségek nem mindig érvényesülnek benne. Hogyan is érvényesülhének, ha egyszer nincs is bennük semmiféle *dolog*. Béketűrőbbben fogalmazva: bizonyosan léteznek olyan szövegek, amelyekben vannak olyan elemek, amelyeknek nem vagyunk képesek ki-elégítő értelmezését adni, ha úgy gondoljuk, hogy a valóság és fikció döntően hasonló struktúrák, hogy az irodalom a valóság valamiféle másolata, vagyis ha alapvetően megmaradunk a *mimézis* keretein belül.” Szilasi László: „Nem ma.” Az irodalom külfügeteitől való ideiglenes tartózkodásom okairól. (Válasz Takáts Józsefnek). = ItK. 2003. 6. 749.

³ Szondi, Peter: Bevezetés az irodalmi hermeneutikába. Ford. Bonyhai Gábor. Bp., 1996. 11.

⁴ Vö. *Dávidházi Péter*: „Iszonyodnám enmagam előtt” Egy írói Oidipusz-komplexum drámája. = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Szerk. Takáts József. Bp., 2003. 251.

minősítését (klasszika és romantika meghatározásában Csetri Lajos kételyeit osztom⁵), úgy gondolom, hogy a történeti hitelességre vonatkozó reflexióik olyan vonatkoztatási pontot jelentenek, amelyek felismerhetővé teszik kettőjük felcserélhetetlen történeti pozícióját.⁶

Amikor Toldy 1868-ban előszót ír a magyar államférfiak és írók életrajzai elé, arról biztosítja olvasóit, hogy ezek a szövegek „kútfő-tanulmányokon alapulnak”, amelyek közt első rangúnak hősei saját munkáit tekinti, majd később hozzáteszi: „Gondosan kilestem ezekből nem csak minden nyomot, mely életükre tarozik, hanem lélek és jellem nyilatkozásokat is...”⁷ A hősök „saját munkái” közé azonban nem csupán leveleik és életrajzi jegyzeteik tartoznak, hanem az ezektől eltérő retorikai-poétikai státuszú szövegek is. Az egyik Bajzához címzett levele már a Révai-életrajz terve kapcsán arra hivatkozik, hogy „Révai magát munkáiban lefestette, a lélekleső pedig az egyes vonásokat kémleli és gyűjti”,⁸ a Cornelius Nepos fordításhoz írt bevezető pedig Nepos „írásaiban kifejezett jelleméről”⁹ beszél. Vajon kizárólag szerzője jellemének hordozója a mű, vagy biográfiája egyéb adataira is következtethetünk belőle? Toldy egyik látványos példája ez utóbbira utal. Kései Vörösmarty-életrajzában a *Zalán futása* sorait idézi („Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok...”), majd megjegyzi, hogy ebből is látható, hogy Vörösmarty éjjel dolgozott, mivel nappal az ügyvédi vizsgájára készült.¹⁰ Kérdéses persze, hogy a Vörösmartyhoz fűződő személyes kapcsolat hiányában is megfogalmazódhatott volna ez az állítás, vagy sokkal inkább arról van szó, amivel Jacob Burckhardt történetírói eljárását jellemzik, aki szándéka szerint a művészek jellemét festményeikből kívánta megállapítani, ám valójában a fordítottja történt: belevetítette a művekbe mindazt, amit a művészek életéről tudott.¹¹ Annyit azonban mindenképpen elmondhatunk, hogy Toldy az eposz egyes szám első személyű elbeszélőjének szólamával illusztrálja az eposz biográfiai szerzőjének életútját. Téves következtetés lenne azonban ebből kizárólag a historizmus elvi problémáira következtetni. Egyrészt mert az a meglátás, hogy a művész jelleme és a műalkotás szorosan összefügg egymással, illetve hogy a műalkotások csalhatatlanul megismertetnek alkotójukkal, kellő intenzitású történeti buzgalom birtokában legalábbis a sztoikusokig visszavezethető, s jelenléte folyamatosan kimutatható egészen a XVIII. századi művészetelméletig.¹² Másrészt viszont, Toldy *Aesthetikai leveleinek* bevezetésében ugyancsak szerepel egy Vörösmarty-életrajz, ám a későbbiekben a biográfiai megfeleltetés semmiféle jelentőséget nem kap az elemzésben, az exordium értelmezésének szempontja pedig a Homérosztól kezdődő epikus hagyomány.¹³

A kétféle értelmezés időbeli tagolódása ellenére sem beszélnek a „korai” és a „kései” Toldy lehetséges szemléletváltásáról, sokkal inkább kétféle szerephez köthető kétféle olvasásmódról. Toldy kritikai normakészletében nem kap hangsúlyt a műalkotás és a biográfiai szerző egymás-

⁵ Csetri Lajos: Folytonosság és változás a felvilágosodás kori magyar irodalomban. = Folytonosság vagy fordulat? Szerk. Debreczeni Attila. Debrecen, 1996. 18-19.

⁶ Általános összefüggésben vö. Hans Blumenberg: A korszakfogalom korszakai. Ford.: Török Ervin. = Helikon, 2000. 3. 322.

⁷ Toldy Ferenc: Államférfiak és írók. Pest, 1868. IX.

⁸ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 110.

⁹ Cornelius Nepos fennmaradt minden munkái. Ford.: Czuczor Gergely. Pest, 1843. 1.

¹⁰ Toldy Ferenc: Magyar költők élete. II. Bp. 1871. 253.

¹¹ Wittkower, Rudolf – Wittkower, Margot: A Szaturnusz jegyében. A művész személyisége az ókortól a francia forradalomig. Ford.: Pap Mária. Bp., 1999. 382.

¹² A kérdéskör történeti ismertetéséhez: i. m. 138-141., 381-395.

¹³ Toldy Ferenc: Aesthetikai levelek Vörösmarty epicus munkáiról. = Toldy Ferenc Kritikai berke. I. Bp. 1874. 27.

ra vonatkoztatásának lehetősége,¹⁴ míg Toldy, a biográfus, a szépirodalmi műveket ezzel az igénnyel (is) olvassa. Fontos azonban megjegyezni – s ezzel a dolgozat egyik hipotézisét is megfogalmaznám – a két szerepkörhöz kapcsolódó kétféle olvasásmód az önellentmondás vétké nélkül, egymás mellett létezik, egyik sem törekszik egyeduralomra és egyik sem zárja ki a másikat.

A továbbiakban (1.) retorikai olvasatnak azt az értelmezésmódot nevezem, amely reflektál a különböző szövegtípusok retorikai-poétikai szerkesztettségére, ezért figyelembe veszi azok reprezentációs technikáit s a fikció keretein belül értelmezi azokat, (2.) betű szerinti olvasatnak pedig azt, amely mindezt figyelmen kívül hagyva a különböző szövegtípusok referenciális jellegét helyezi előtérbe.

A biográfus által preferált olvasásmódot – a betű szerinti olvasatot – a modern irodalomelmélet szempontjából kevésbé tekinthetjük relevánsnak, hiszen előfeltevése tagadja azt, hogy a szöveg bármilyen szignifikáns kapcsolatban lenne szerzője életrajzával.¹⁵ Ez azonban nem csupán a XX. századi elméleti iskolák, de a kortársak retorikai-poétikai iskolázottságát figyelembe véve is problematikusnak tűnik. Bajza a Révai-biográfia tervének olvasásakor kételyeinek ad hangot Toldyhoz címzett levelében: „Munkából ítélni az emberről (mint te kényszerítve vagy) lehet, de hogy valódi ítélet, valódi festés lehet-e ez, azt kétlem.”¹⁶ Kazinczy egyik levelezőtársa értetlenséget fejez ki az iránt, hogy a Mester kérésére Horatius munkáiból Horatius vallásosságára következtessen: „Soha én egyes személynek religiójáról nem ítélek, mert ítélni nem tudok, annál kevesebbé tudnék egy költőnek religiójáról csupán az ő költeményeiből ítélni, melyekből ha ítélni kellene, Horátz, valamint sok más költő, a legreligiosusabb és legvallástalanabb ember volna egyszersmind, most Bakkhus Venusz telhetetlen barátja, majd esküdt ellensége.”¹⁷

A kortársak tudatában tehát még nagyon is erőteljesen jelen volt az a retorikai-poétikai hagyomány, amely az irodalmi műveket *nem* szerzőik szólamaként olvasta. Mindezt megalapozhatták az újkori neoarisztotelianus poétikák, amelyek a beszélő pozíciója alapján osztották két csoportra az irodalmi műfajokat. Az egyik, ahol az író maga beszél vagy más helyett beszél, a másik, amikor szereplőket beszéltet. A beszédmód szerint osztályozó poétikában az epika gyakran mint mixtum szerepel.¹⁸ Kazinczy nem véletlenül figyelmeztet erre a poétikai elgondolásra a *Bácsmegyei*-kiadáshoz kapcsolódó *Jelentés*-ben: „Ebben nem a' Történetet-költő, hanem maga Bácsmegyei szól, még pedig levelekben és barátjaihoz...”¹⁹ A beszélő szerinti elkülönítésből adódó értelmezési problémát mint az olvasóra háruló feladatot fogalmazza meg Dúlházy Mihály jegyzete: „Az olvasónak pedig az a' kötelessége, hogy a' közt a' mit az Író be-

¹⁴ Toldy kritikus normakészletéről Fenyő István, Wéber Antal és Korompay H. János adnak tájékoztatást. Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. Irodalmi gondolkodásunk fejlődése 1817-1830. Bp., 1976. Wéber Antal: Toldy Ferenc. Bp., 1986.; Korompay H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Bp., 1998. 29-43.

¹⁵ Peters, Catherine: Secondary Lives: Biography in Context. = The Art of Literary Biography. Ed. John Batchelor. Oxford, 1995. 44.; illetve Gács Anna: Miért nem elég nekünk a könyv? Bp., 2002. 25.

¹⁶ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. i. m. 107.

¹⁷ Guzmics Izidor – Kazinczy Ferencnek. KazLev. XX. 360. A továbbiakban a Kazinczy-levelezés oldalszámait a főszövegben zárójelben adom meg.

¹⁸ A neoarisztotelianus poétikai rendszerről és Kazinczy poétikájáról bővebben: Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp., 1990. 126-156.; illetve Tóth Sándor: A latin humanitás poétikája. A studia humanitatis iskolás poétikájának elméleti kérdései a magyar irodalmi nyelvújítás korszakáig. I. Gradus ad Parnassum, Szeged, 1998. 123-129.

¹⁹ Kazinczy Ferenc: Bácsmegyeinek össze-szedett levelei. Kassa, 1789. 6.

szél, és a' mit az ő emberei beszélnek, külömbséget tegyen, 's ezt az utolsót... vígyázás nélkül, az elsőnek ne tulajdonítsa."²⁰ Toldy biográfiára vonatkoztatott *Zalán*-értelmezése ebben a poétikai összefüggésben megkaphatja a felhatalmazást az egyes szám első személyű elbeszélés és a biográfiai szerző szólamának azonosítására.

A helyzet azonban akkor sem egyértelmű, ha az „író maga beszél”. Igaz ugyan, hogy a XVIII-XIX. századi kiadásokban – Onder Csaba megfogalmazása szerint – a szerzői név mellett olyan lokalizációs jelek találhatók (foglalkozás, név, arckép) amelyek a szerzői nevet az empirikus szerzővel kapcsolják egybe, azonosítva egymással a kettőt;²¹ ám a lírai alany és az empirikus szerző azonosítása gyakran nem várt meglepetést szerez. Kazinczy arról igyekszik meggyőzni Döbrentei Gábort, hogy *A boldog alkonyban* megfogalmazottak távol állnak személyes tapasztalatától, valamint azt állítja, hogy „a' szerelem és a' bor Isteneit magasztaló Poeta gyakorta a' legtisztább életű ember és bornemisza.”²² A Mester számos esetben figyelmezteti olvasóit az irodalmi művek esetében érvényes retorikai-poétikai szabályok figyelembevételére: lényegében ez a professzionális értelmezésmód egyik feltétele. Cserey Farkas az egyik ilyen megjegyzésre, a *Nagyság és szépség* című epithalamionhoz csatolt prózai magyarázatára reagál sértődötten: „sajnálom azonban, hogy (...) aszt láttatol fel tenni róllam, hogy én több verset nem olvastam. Verseidbe én Napoleont Nagynak festve találtam, és az Lelkemre hatott, értettem igen jól, hogy Venusz festi annak, de tudtam, hogy ezen verset nem Venusz, hanem az általom tisztelve szeretet Kazinczy írta.”²³ A Kis János-kiadás kapcsán viszont azzal találkozhatunk, hogy a Mester nem tartja szükségesnek bevezetőjében feloldani az esetleges ellentmondást²⁴ az egyházi hivatalt betöltő szerző és a versekben megjelenő szerelmi tematika között. Elképzelhető, hogy ebben ezúttal a professzionális olvasói reakcióba vetett bizalma játszott szerepet.

Arról, hogy az olvasónak mennyiben szükséges tájékozódnia az irodalmi mű életrajzi kontextusáról, *Az ő képe* című szonethez mellékelt Kazinczy-levél alapján tájékozódhatunk. „Pesti barátim – írja Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek – kikiálták a' halálos sententiát. Das Sonett spricht sich nicht aus, mondának. Az az, magyarázat nélkül magából nem lehet megérteni. – Más darabban helyes volna a' crisis, de nem az olyanban, mely nem az Olvasónak, hanem magának az Irónak látszik készülvén lenni. Petrarcának sem minden Sonettjét lehet érteni a' nélkül hogy életével (ne) legyen igen jól ismeretes az Olvasó.” (IX. 139-140.) A sokat idézett részletből most azt tartom fontosnak kiemelni, hogy Kazinczy számára az számít *kivételes* esetnek, amikor a *műalkotás nem értelmezhető önmagában*; ha feltétlenül szükséges hozzá életrajzi kontextus ismerete. Miközben az életrajzi vonatkozások másodlagosnak minősülnek²⁵ a tervezett költői pályakép kapcsán, addig az irodalomtörténeti narratívában a Mester néha meglepően kapcsolja össze a kettőt. A *Tübingai pályaműben* olvasható Orczy-biográfiát *A bugaci csárdának tiszteletére* című

²⁰ Dülházy Mihály jegyzete. KazLev. XVIII. 216.

²¹ Onder Csaba: A klasszika virágai. (anthologia-praetexta-narrativa). Debrecen, 2003. 95.

²² Kazinczy levele Pápay Sámuelnek. KazLev. X. 455.

²³ KazLev. VII. 488. Arról, hogy a cím hogyan módosíthatja a lírai alany szerepét a Sonetto Múzsája című Kazinczy szonett (fő)értelmezése kapcsán derül fény. vö. KazLev. VII. 344.

²⁴ Kis János hiányolja is ezt a bevezetésből. vö. KazLev. XII. 106.

²⁵ A költői pályakép alakulását az életrajzi történetek helyett sokkal jobban meghatározzák az életkorhoz kapcsolódó műfaji és tematikai elvárások. Kazinczy fiának adja azt a tanácsot, hogy a szerelmi költészetben próbálja ki tehetségét: „Fiatal Poetától semmit sem vár az Olvasó inkább, mint vágyást vagy bánatot.” XXI. 251.

Orczy-műhöz kapcsolódó „jegyzések” követik, amelyekre az „idegen olvasónak” Kazinczy szerint szüksége van: „A tábornok az ország leggazdagabb magányemberei egyike volt. Földmivelés egyik fő kedvencz foglalkozása volt; ki lopózék a városból (Pestről), Örsére ment, nem messze Hatvan-tól, s földműves volt és kertész; nagy pusztáiban szemlét tartva lovai s szarvasmarháit nyájai között. E mérföldekre nyúló téreken, a szem néha nem lát egyebet, csárdáknak nevezett, nyomoru vi-tyillóknál, hol bort mérnek, s többnyire gaz nép tanyáz. Egy földbe ásott karó (bitófa) nyúlong (sic!) egy ilyen ház előtt, hogy az utazó, ki szomját oltani tetszik, lovát hozzá köthesse; s pinczenemű melléklakban többnyire izmos hetaera epedez, azoknak gyönyöreül, kik e magányos tájakon sporadice élnek.”²⁶ Kazinczy tehát a „csárda” fogalmát kívánja megértetni az „idegen olvasóval”, s teszi ezt úgy, hogy Orczy Lőrinc biográfiai adataival kapcsolja össze a vers „szabad fordítását”. E narratíva azt sugallhatja, hogy a mű szoros kapcsolatban van az Orczy által megtegyt kirándulásokkal. Kazinczy azonban ezt az esetet kivéve, kizárólag intertextuális viszonyrendszerében említi az adott verset, legfeljebb azon hezitál, hogy az általa fordításnak tartott opust, latin vagy francia nyelvű forrásokkal hozza kapcsolatba.²⁷

Fennáll tehát a biográfiai szerzőre történő következtetés lehetősége, nem kétséges a szerző felelőssége sem²⁸ (Kazinczy szerint a „mocskos versek” csak „mocskos lélek születményei” lehetnek, XIX. 344.), de eközben nem merül feledésbe az irodalmi nyelvhasználat értelmezésének feltételrendszere. A dolgozat alapvető kérdésfelvetése arra a hipotézisre épít (s ennek részleges felszámolásáig jut el), hogy amikor Kazinczy biográfusként próbál majd meg a fikcionális műfajokból az empirikus szerzőre vonatkoztatható, történeti szempontból hiteles adatokat nyerni, akkor elvileg még birtokában lehet egy olyan retorikai-poétikai tudásnak, amely adott esetben biztonsággal dönt a retorikai vagy a betű szerinti olvasat relevanciája mellett. Ez, a Kazinczynál feltételezésünk szerint még meglévő tudás később az irodalomtörténeti vizsgálódásokban háttérbe szorul – úgy is fogalmazhatnánk, hogy a betű szerinti és a retorikai olvasat párhuzamosságát a betű szerinti dominanciája váltotta fel – az irodalomtörténet-írás pedig az utóbbi negyven évben a történeti poétika módszerével kívánta visszanyerni.²⁹

Az első kérdésem tehát arra vonatkozott, hogy az irodalmi alkotások esetében hogyan működtethető a retorikai és a betű szerinti olvasat, s ezt Kazinczy biográfusi gyakorlata segítségével próbálom vizsgálni. A második kérdés viszont arra irányul, hogy maga a *biográfia* mennyiben engedi meg a betű szerinti olvasatot. Korántsem egyértelmű az erre adható válasz, hiszen a történeti poétika nem csak a hagyományosan fikcionálisnak tekintett műfajok, de a kortárs biográfia-

²⁶ Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről. S. a. r. Heinrich Gusztáv. Bp. 1916. 173-174.

²⁷ Vö. uo. 173.; valamint *Kazinczy Ferenc: Báró Orczy Lőrinc. = Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek.* É. n. 99.

²⁸ A szerző felelősségéről és a romantikus költészetszemlélet kapcsolatáról Dávidházi Péter tanulmánya beszél. *Dávidházi Péter: A kitagadástól az irodalmi kánonig. A Vanitatum vanitas és a magyar kritika. = Uő: Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára.* Bp., 1998. 144-150.

²⁹ Példa lehet erre Jankovits László eljárása, aki Huszti József Janus-monográfiáját idézi, amelyben a causa és az intentio elkülönítése vezet nehezen elfogadható érveléshez. Huszti József Janus Pannonius Guarino-panegyricusa kapcsán jut arra a következtetésre, hogy Janus az orvostudományt nem becülte sokra, miközben az általa idézett rész a causához és ezen belül is az origóhoz, a dicsoított Guarino személyéhez kapcsolódik, tehát nem érdemes önvallomásként értelmezni. *Jankovits László: Az indok és a szándék. Az idézés és a jelképes beszéd. = Uő: Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében.* Bp., 2002. 33.

ák és autobiográfiák referencialitását is megkérdőjelezte. Főként éppen azért, hogy az előbb említett retorikai-poétikai hagyományon *belül* és nem azon kívül értelmezte őket. Az értelmezőnek így a retorikai-poétikai elvek mérlegelésével lehetősége van feltárni a kortársak feltételezhető értelmezési horizontját. A korabeli argumentációs technika ismerete egyfajta dekódolás lehetőségét nyitja meg, ahogyan Kecskeméti Gábor teszi ezt egy halotti beszéd kapcsán: „ez az igencsak mértéktartó méltatás nagyjából azt jelenti: jó nagy uzsorás lehetett a megboldogult.”³⁰ Ugyanakkor az életrajzra vonatkozó kortárs műfaji konvenciók rekonstrukciójakor lényeges kérdésnek bizonyult a fikció és a történeti hitelesség viszonyának problémája.

Klaniczay Tibor a XV. századi életrajzokat a dicsőítő költészettel szemben úgy határozza meg, mint ahol szerepel ugyan a laudatio szempontja, de csak színezi, alakítja a valóságos tények elbeszélését.³¹ Az életrajz és az autobiográfia ebben az értelemben határterület, „neither fact nor fiction”,³² ahogyan az antik biográfia egyik kutatója fogalmaz, s elképzelése szerint éppen a fikció és a történeti realitás keveredését kellene a biográfia szignifikáns jegyének tekinteni. Amikor a szerzők kiaknázzák, hogy a biográfiában létrejövő „terep” egyszerre evilági és evilág fölötti, éppen a realitás és a fikció eme keveredését hívják segítségül. Patricia Cox monográfiája³³ szerint alapvető tévedés áldozata az, aki az antik biográfiát a „történetírás kánonja” felől kívánja megítélni (ahogyan ezt például Jacob Burckhardt tette), hiszen így nem veszi figyelembe azt a tradíciót, amelyhez tartozik. Ebben a hagyományban a biográfia nem egyszerűen a történetírásnak alárendelt műfaj (és a történeti igazság igénye sem tekinthető jellegzetességének), Plutarkhosz pedig éppen a történetírással szemben határozza meg a műfaját.³⁴ Történelmi és irodalmi, valós és valótlan megkülönböztetése helyett Cox inkább a történetírás és az „erudite research”³⁵ elkülönítését javasolja, mivel az antik biográfia inkább az utóbbi elvárásainak felel meg.

A késő antik biográfia kapcsán megfogalmazottak nem sokban különböznek attól, amit Richard Holmes³⁶ állapít meg egyik esszéjében a műfaj XVIII. századi jellegzetességéről. Véleménye szerint a biográfia eredet-mitoszát az invenció és az igazság szerelmi házassága alapozza meg, más megfogalmazásban: a műfaj meghatározó jegye a fikció és tények összjátéka. Holmes – főként Samuel Johnstontól származó³⁷ – idézetei azonban inkább arról tudósítanak, hogy az egyre népszerűbb irodalmi biográfia a fikcióval szemben kívánja meghatározni önmagát, még akkor is, ha például „Richard Savage igaz története” esetében jól érzékelhető, hogy a cselekményesítés

³⁰ Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században. Bp., 1998. 218.

³¹ Klaniczay Tibor: Nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században. = *Uő.*: Pallas magyar ivadéka. Bp. 1985. 54.

³² Cox, Patricia: Biography in Late Antiquity. A quest for the holy man. 1983. 7.

³³ Uo. 3-40.

³⁴ Cox itt a *praxis* és az *ethos* kategóriájának elkülönítésére hívja fel a figyelmet, ahol az első a történeti ábrázoláshoz, a második a biográfiához tartozik. A biográfia az ábrázolt személy tettei közül csak azt beszéli el, amely a karakter megvilágítását szolgálja. Uo. 12. Lásd még: Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. I. Ford. Máthé Elek. Bp., 2001. 529.

³⁵ Patricia Cox leírása szerint a hystoriográfia a politikai és a katonai események elbeszélését tűzi ki célul, amelyből ki vannak zárva a társadalmi vagy vallási élet kérdései. Didaktikus tónus jellemzi és az időrend szigorú megtartása. Thuküdidész tekinteti példájának, aki gúnyosan jegyzi meg, hogy a „román hiánya” minden bizonnyal unalmassá teszi elbeszélését, erősen kifogásolva azt a tradíciót, amely az igazság kárára teszi vonzóvá a narratívát. Az „erudite research” az egyénit helyezi előtérbe a történetírás kollektív jelleével szemben, inkább topikus mint kronológiai rend jellemzi, tárgyai a vallásos ceremóniák, a művészet, az erkölcsök. A másik lehetséges (az elsővel összefüggésben lévő) tipológia a plutarkhoszi és a suetoniusi hagyomány megkülönböztetése, ahol az első az államférfit és rajta keresztül az államot karakterizálja, a második literátor- és művész-portrékat fest. Uo. 4-5.

³⁶ Holmes, Richard: Biography: Inventing the Truth. = The Art of Literary Biography, i. m. 15-16.

³⁷ Uo. 22-24.

mintáit a korszak fikcionális műfajai nyújtják. Mindez nem csupán az angolszász hagyományra igaz; a mai elemző éppen ezért nem marasztalható el a történetietlenség vétkében, ha a történeti igazság jegyében vizsgálja a XVIII. századi biográfia műfaját. Amennyiben azonban Hamupipőke módjára igyekszik a tényeket elválasztani a fikcionális elemektől, úgy többnyire, sajnos, képtelen feladatra vállalkozik. Egyetlen lehetősége a források egyeztetése, illetve ezek hiányában a „józan ész”;³⁸ ezek alapján döntheti el, hogy adott esetben mit tekint valóságnak és mit a valóság „színezésének”. Ezen olvasásmód nehézségeivel találkozott a művészetrajzokat feldolgozó szerzőpáros, akik könyvük bevezető fejezetében akkurátusan meghatározták a forráskritika szabályait, de azt is hozzátették: „Be kell vallanunk, hogy semmiféle objektív módszerünk sincs annak ellenőrzésére, vajon egy történet igaz-e vagy hamis.” A nyomasztó bizonytalanságot végül a „nem zörög a haraszt...” meglehetősen bizonytalan „módszertani elvével” próbálják elhárítani.³⁹

Az életrajzok igazságértékének vizsgálata során erős a kísértés, hogy a dicsőítés inkább felkeltse az elemző gyanakvását mint a gáncs. Klaniczay a realizmusra való törekvés példáját látja Aeneas Sylvius életrajzában, ahol Zsigmond császár „ezer paráznaságban bűnös” és gyorsan haragra lobban.⁴⁰ Rimay Balassi epicédiuma ugyancsak a bujaság és a harag bűnét tekinti hőse sajátjának. Kőszeghy Péter⁴¹ mutatott rá ugyanakkor, hogy amíg az irodalomtörténészek szó szerint értelmezik az adott helyet és igyekeznek azt az életrajz példáival alátámasztani, addig ha az irodalomról való beszédet olyan sajátos közlésmódnak tekintjük, amely magában foglalja a mítoszteremtés rendszerét, akkor könnyen lehet, hogy nem valóságos megfeleléseket kellene keresni, hanem a Rimay-szöveget Boccaccio Dante életrajzával is érdemes párhuzamosan vizsgálni. Így rekonstruálható az az intertextuális háló, amely a kortársak számára lehetővé tette az értelmezést és az önértelmezést. Ebben az intertextuális viszonyban a „bujaság és a harag bűne” akár szubtilis neoplatonikus *dícséretnek* minősülhet. Nem a kijelentésben megnyilvánuló realitás-faktort, hanem sokkal inkább annak toposz-értékét erősíti olvasatomban Kecskeméti Gábor egyik tanulmánya, aki a Mátyás-életrajzok által emlegetett „hirtelen harag” tulajdonságát a Nagy Sándor életrajzok hasonló vonásával hozza összefüggésbe: „Lehetséges, hogy hazánk „Nagy Sándora” e történeti imitáció ismétlődő regisztrálása során örökölte meg a hirtelen harag attributumát.”⁴²

Az életrajzok történeti hitelessége helyett azok visszatérő narratív szegmenseinek tanulmányozását tűzte ki célul a már sokat emlegetett, antik biográfiákat tanulmányozó monográfia, amely bemutatja a késő antik biográfia filozófus-ábrázolásának tipikusnak tekinthető vonásait.⁴³ Ehhez hasonlóan a kultusz kutatás sem érdekelt a biográfia valóság tartalmának feltárásában, hiszen egyik tanulmányozója szerint: „A (jelentős) íróként való elismertetés, az (imaginárius) irodalmi panteonba való bebocsátatás elválaszthatatlan az életrajz kultikus célzatú konfigurálásától.”⁴⁴ Sokkal in-

³⁸ A „józan ész” használatáról a dokumentumok igazságértékének megállapítása kapcsán Voltaire beszél. Vö. Penke Olga: Filozófikus világtörténetek és történetfilozófiák. Bp., 2000. 96-98.

³⁹ „A mi szempontunkból nem sokat számít, hogy egy művész valóban olyan kicsapongó, a másik annyira tékozló, s egy harmadik akkora iszákos volt-e mint mondták róla – biztosan nem lehettek az aszkézis, a takarékoság és a mértékletesség mintaképei, ha ilyen híruk volt.” Wittkower, i. m. 13-15.

⁴⁰ Uo. 45.

⁴¹ Kőszeghy Péter: Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő. = ItK. 1994. 4-6. 199.

⁴² Kecskeméti, i. m. 185-186.

⁴³ Cox, i. m. 21-22.

⁴⁴ Porkoláb Tibor: „Üldöztötte a hatalomnak” Egy fejezet a Jókai-regényből. = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Szerk. Takáts József. Bp., 2003. 173.

kább az foglalkoztatja, hogy milyen minták szerint szerveződik az elbeszélés, a biográfia hogyan követi „többszörre öntudatlanul a krisztusi szenvedéstörténetet”⁴⁵ és más mintákat, avagy hogyan válik különböző elbeszélések hálójává a dokumentumnak szánt irat.⁴⁶ Amikor Kazinczy biográfusi tevékenységét vizsgálom, nem céloz az egyes életrajzok „visszatisztítása”. Ezt az eljárást egyébként, amennyiben kellően reflektív, szükséges és járható útnak tekintem, mivel egyetértek Chris Lorenz érveivel,⁴⁷ abban, hogy a történetírás nem azonosítható pusztán textuális jegyekkel, a „történelemcsinálás” szabályai pedig (ahogy az irodalomtörténeté is) alapvetően interszubjektív jellegűek. A kétféle vizsgálat jellegét nagyjából azzal a különbséggel tudnám érzékeltetni, amelyet Jan Assmann az emlékeztetőtörténet és ténytörténet fogalmaival ír le: a tulajdonképpeni értelemben vett történelemmel ellentétben az emlékeztetőtörténetet nem a múlt mint olyan érdekli, hanem a múlt, ahogyan emlékeznek rá.⁴⁸ Az itt következő elemzések kétségkívül közelebb állnak az utóbbi lehetőséghez: annak vizsgálatával foglalkozom, hogy Kazinczy életrajzai⁴⁹ milyen hitelesség-képzet birtokában fogalmazódnak meg, milyen elbeszélésmintákat követnek és ennek hátterében milyen viszonyban van/lehet egymással a retorikai és a betű szerinti olvasat.

A szerző és műve, valamint a valóság és fikció világának kapcsolatára irányuló vizsgálódásom az értelmezői gyakorlatra fókuszál, forrásom – a biográfiákon kívül – főként a Kazinczy-levelezés, s szinte bizonyos, hogy a kortárs elméleti szövegek, retorikák és poétikák alapos tanulmányozásával más következtetésekre jutottam volna. A levelezés egyes passzusainak értelmezése előtt le kell szögezmem, hogy meg fogok sérteni néhány általam is követendőnek tartott módszertani szabályt,⁵⁰ s a dolgozat elején emlegetett kockázat is ezzel áll összefüggésben. Az egyik ilyen, hogy nem vizsgálom körültekintően a személyközi viszonyokat, miközben egyetértek Szegedy-Maszák Mihály állításával: valamely levél önmagában véve értelmezhetetlen; csakis annak a helyzetnek a távlatából érthető, amely két személy időben szigorúan meghatározott viszonyától függ.⁵¹ Ugyanakkor Szegedy-Maszák ebben a tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy éppen azért nő meg az ilyen típusú szövegek (naplók, levelek) vizsgálatának értéke, mert ezekből következtethetünk arra, hogy mit és hogyan olvastak a különböző korszakokban. Amikor megsértem a fent említett módszertani szabályt – a szigorú szövegközpontúság jegyében – akkor azt a kortárs olvasás és befogadás-

⁴⁵ Tverdota György: Az életrajz mint passió. = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve, i. m. 159-171.

⁴⁶ Milbacher Róbert: „S mi vagyok én kérded...” (Az Arany-önéletrajz narratív rétegei). = Jelenkor, 2001. 7-8. 833.

⁴⁷ Lorenz, Chris: Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és a „metaforikus fordulat”. Ford.: Kiss Gábor Zoltán. = Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk. vál. Thomka Beáta. Bp., 2000. 139-146.

⁴⁸ Assmann, Jan: Mózes, az egyiptomi. Ford.: Gulyás András. Bp., 2003. 24.

⁴⁹ Kazinczy életrajzai alatt azt a szövegcsoporthoz értem, amely az életút teljes elbeszélésére vállalkozik: a születéstől a halálig. A biográfiák – amint erre Ötvös Péter felhívta a figyelmet – retorikai konstrukciójuk szempontjából jelentősen különböznek egymástól: egy részük az életrajz, más részük a gyászbeszéd, emlékbeszéd, a gyászjelentés vagy a gyászlevél csoportjába sorolható. (Vö. Ötvös Péter: Példák Kazinczy Ferenc metódusáról. = Serta Pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára. Szeged-Pompeji, 2004. 241.) Többek közt ennek a heterogenitásnak köszönhetően a Kazinczy-hagyatékhoz tartozó kéziratok, másolatok, nyomtatványok lelőhelye különböző: alapos áttekintést ad e szövegekről Busa Margit a Prózaírási Kéziratok Bibliográfiájának (Sátorlajújhely, 2001) II. és III. fejezetében. A biográfiák legteljesebb – ám filológiai szempontból mindenképpen felülvizsgálatra szoruló (vö. Hász-Fehér Katalin javaslatát Ötvös Péter tanulmányában) – kiadója Abafi Lajos. Vele ellentétben nem tekintem biográfiának az életrajzi feljegyzéseket, amelyek forrásának többsége az Akadémiai Kéziratár K.613 I-III. jelzete alatt található. Hivatkozásként rendszerint az Abafi-kiadás oldalszámait közlöm.

⁵⁰ Az elbeszélő elméletének és a levélkutatás összekapcsolásának lehetőségéről legutóbb Hász-Fehér Katalin publikált megfontolásra érdemes tanulmányt. *Hász-Fehér Katalin: Levéltudomány és irodalomtörténet-írás.* = It. 2003. I. 43-54.

⁵¹ Szegedy-Maszák Mihály: Műfajok a kánon peremén: napló és levél. = *Uő.*: A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet. Bp., 2003. 48. 50.

módokra vonatkozó értelmezésembeli nyereség reményében teszem. Az eljárás persze azt a veszélyt is magában hordozza, hogy az így kirajzolódó mozaikdarabok számos lehetséges és izgalmas interpretációját egyetlen kérdéskörnek rendelem alá: a plurális hermeneutika igényét adott pillanatban a szinguláris hermeneutika értelmezési javaslatai váltják fel. A másik, ám ehhez kapcsolódó vétség, hogy teljes corpusként kezelem a levelezés jelenleg hozzáférhető kiadását – Kosellecket parafrázálva a nem egyidejűt teszem egyidejűvé –, így valószínűleg fogva tart majd a „koherencia mitológiája.”⁵² Erről azonban azt gondolom, hogy nem kevésbé veszélyes módszer, mint az ellentmondások fejlődéstörténeti olvasatban történő feloldása, de Kazinczy biográfusi módszeréről nem kívánok ilyen típusú olvasatot adni, persze nem állítom, hogy ez nem is lehetséges.

A következő módszertani csapda, amely egy ilyen típusú vizsgálatot fenyeget az, amit Quentin Skinner a „doktrínák mitológiájának”⁵³ nevez: néhány elszórt vagy mellékesen odavetett megjegyzésre alapozva a történész maga alkotja meg a klasszikus szerző tanítását az adott témában, azon előfeltevés birtokában, hogy a vizsgált szerző tárgya minden fontosnak vélt kérdéséről véleményt alkotott. Amikor a történeti hitelességre vonatkozó reflexiókat próbálom – Toldy szavaival élve – „kilesni” a levelekből, akkor olyan problémával foglalkozom, amely Skinner fogalmai szerint nem nevezhető ugyan anakronisztikusnak, de releváns kérdés sem volt a kortársak számára. A botrányos Dayka- és Báróczy-életrajz fogadtatásakor nem a hiteltelenség vagy a kisa-játítás gesztusa foglalkoztatja a kortársakat, hanem a benne megfogalmazódó nyelvszemléleti alapvetés.⁵⁴ A mai értelmező számára az is különös lehet, hogy Kazinczy Pápay-bírálatra csupán egyetlen mondatnyi méltatást szán a recenzeált irodalomtörténeti vázlatának, míg a nyelvi kérdéseket hosszan vitatja. A Mester a Sallustius-fordítás bevezetését két történetíró (Tacitus és Sallustius) párhuzamos bemutatásának szenteli, ám hiába is keresnénk benne történetiszemléletük különbségének tárgyalását, hiszen Kazinczy érdeklődése ez esetben is fordításelméleti és stilisztikai természetű. Kazinczy nézőpontjából tekintve a történelemről és az irodalomtörténetről szóló diskurzus alárendelt szerepet játszik, ám nem kevésbé alárendeltet, mint amikor a nemzet kategóriája válik majd kulcsfogalommá, hiszen itt a nyelv tölti be ugyanezt a funkciót.

2. A biográfia műfaja és az elbeszélés mintái

A Kazinczy által is forgatott poétikai kézikönyvek – mint Mezei Márta megállapította⁵⁵ – a történeti életrajz tárgyában értekeznek hosszabban. Batteux-Ramler és Eschenburg kézikönyve is azt állapítja meg, hogy ezek nevezetes és kiváló emberekről szólnak, akinek sorsa, jellege, gondolatai tanulságul szolgálhatnak az olvasónak. Céljuk és rendeltetésük más, mint a történetírásé, hiszen itt egy jellem, egy személy tettei, elmékedései állnak a középpontban. Stilisztikai előírásait Eschenburg a retorika szellemében fogalmazza meg, a világosság, a pontosság, a rend, az élénkség és a természetesség követelményeinek jegyében.

⁵² Quentin Skinner használja a fogalmat azon metafizikus vélekedés megnevezésére, miszerint az értelmező szemszögéből a vizsgált szerző gondolkodása belső koherenciát mutat. Ennek előfeltétele, illetve következménye, hogy a vizsgált műben vagy művekben valójában nem lehet ellentmondás. Skinner, *Quentin*: Jelentés és megértés az eszméletörténetben. Ford.: Jónás Csaba. = A koramodern politikai eszméletörténet cambridge-i látkepe. Szerk. Horkay Hörcher Ferenc. Pécs, 1997. 22.

⁵³ Uo. 11-12.

⁵⁴ Az életrajzok fogadtatásáról lásd: KazLev. X. 217., XI. 306., XII. 507., XIX. 129.

⁵⁵ Batteux és Eschenburg megfogalmazásait Mezei Márta tanulmánya alapján foglaltam össze. Mezei Márta: „Magamat ragyogtatom”. Közéletések a Fogságom naplójához. = ItK. 2000. 3-4. 421.

A klasszikus római irodalomra vonatkozóan Adamik Tamás⁵⁶ az életrajz-írás három típusát különíti el. Az első az enkómion-jellegű életrajz, amely a szóban forgó személy életének tényeit erényei szerint csoportosítja, a második az irodalmi portrészerű életrajz, amely nem nyújt teljes leírást, csupán jellegzetes vonásokat emel ki az életpályából, a harmadik – a tulajdonképpeni életrajz – az egyén egész életéről (a születéstől a halálig) nyújt áttekintést, a pozitív és negatív tulajdonságokról egyaránt beszámol.⁵⁷ Az életírás tárgya tehát a már lezárt életút, s úgy tűnik, hogy ezt a Kazinczy-kortárs, az életírás teóriájáról értekező Döbrentei Gábor is így látja: „Az élő ember nem lehet tárgya az életírásnak. Életben cselekedni kell jelesen, halála után való az egyenes dicséretadás és gyengeségeink feltételezése. Lefesteni, ismertetni életében is lehet, de az nem életírás.”⁵⁸ Döbrentei egyik életrajzában a tacitusi minta követését tűzi ki célul: „Az Életírónak lelke előtt az igazság lebeg, és a' mint Tacitus mondja, úgy ír, hogy lelki-ismérete semmit szemére ne vethessen. Néki fel kell fedezni a' Rosszat is...”⁵⁹ Az apró, „kicsinységnek látszó” vonások életrajzi megjelenítéskor azonban Plutarkhoszra⁶⁰ hivatkozik. A teoretikus eszmefuttatás arányai arról árulkodnak, hogy szerzőjük számára sokkal fontosabb az életrajz elhatárolása a halotti oratóiotól, mint az, hogy megtalálja a helyét a görög-római életrajzi irodalom kontextusában: „Az Életíró... nem Halotti-Orátor, kiknek, gyengeségünk s' némiképpen az illendőség miatt kötelességévé vált, hogy tárgyról csak észrevehetőbbeket mondjon, s' egyéb olyast, a' mit a' hátra maradtak kedvetlenséggel hallanának, elhagyjon...”⁶¹

Kazinczy ugyan megvetően nyilatkozik ezen, az életrajzírás teóriáját tárgyaló tanulmányról (vagyis inkább annak szerzőjéről⁶²), a biográfiára vonatkozó megjegyzéseiből mégis arra következtethetünk, hogy szinte minden szempontból egyetért Döbrentéivel. Az életrajz olyan szoros összefüggésben van az életút lezárulásával, hogy az iránta való érdeklődés már-már a halál közeledésére figyelmeztethet. Kazinczy igen tapintatosan jár el a Révai-biográfia tanúsága szerint: „Láttam, hogy többé látni nem fogom, de meg akartam kímélni a halál emlékezetétől... Ravaszsgal éltem tehát, hogy amit belőle kicsikarni nem akartam, magát feledve mondja el.”⁶³ Maga a Mester a *Handbuch*-ban megjelenő életrajza olvasásakor arról beszél, hogy „Rendes érzés, amikor a' még élő ember olvassa a' maga Halotti Prédikációját”, hiszen Toldy Kazinczy-életrajza a Mester szerint „nem csak nem gáncsol, de tömjénez is szinte a' fullasztásig.”⁶⁴ Ebből és egyéb megjegyzéseiből az is következik, hogy a Mester számára az életírás különbözik a tények „hideg” és „száraz” elbeszélésétől és szorosan hozzátartozik az ítélezés mindkét aspektusa. A még élő emberről készített életrajz súlyos morális következményeivel

⁵⁶ Adamik Tamás: Római irodalom az aranykorban. Bp., 2001. 117-119. Részletesebben: *Albrecht, Michael von*: A római irodalom története. Ford.: *Tar Ibohya*. Bp., 2003. 348-357.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Döbrentei Gábor: Észrevételek az Életírás teóriájáról. = Erdélyi Múzeum. 1815. III. 132.

⁵⁹ Döbrentei Gábor: Barcsay Ábrahám. = Erdélyi Múzeum. 1814. I. 24. Érdekes adalék, hogy a Felelet a Mondolatra „görbétükörben” megmutatkozó Bohógyi Gedeon-életrajza is ezt az elképzelést támogatja: „Melyik félnek legyen igaza, meghatározni nem könnyű: s már megholt, s ezeknek írója mint a megboldogultnak historikusa köteles a maga ítéletét igazán s himezés nélkül előadni.” = Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781-1826. Vál. Jegyz. Szalai Anna. Bp., 1980. 504.

⁶⁰ Döbrentei i. m. 1814. 22.

⁶¹ Uo. 23.

⁶² „... megolvassd mit kíván Döbr. a' Biographustól. Az az Erdélyi Múzeumban Életírás czímet viselő Értekezésében. Tőle kell tanulnunk, mint kell életírást adni.” Kazinczy levele Kis Jánosnak. KazLev. XXI. 505.

⁶³ Kazinczy Ferenc: Révainak nevei és születési napja. = *Uő*: Magyar Pantheon. Bp. 207.

⁶⁴ Kazinczy levele Guzmics Izidornak. KazLev. XX. 423.

kénytelen szembenézni Bod Péter is a *Magyar Athénas* előszavában: „Mivel az efféle írásokban hogy az élők is előszámláltnak, nem szokatlan dolog más nemzeteknél; sőt a historia literariának írói a magok könyveiket is elő szokták számlálni. Nem is említetik itt senki szeretetlenül, ha szintén nem dicsértetik is sok szóval, amely illetlenséget hozna magával. Ez az, amitől félt Plinius históriát írni...”⁶⁵ Kazinczy számára az „illő” elbeszélés követelménye kerül összetitkőzésbe a szubjektum azon jogával, hogy felügyelje saját történetének elbeszélését. Az „Én mítoszában”⁶⁶ érdekelt mai olvasó paradoxonként érzékelheti Goethe megjegyzését: „életrajzi írásban megengedhető, hogy magunkról beszéljünk”,⁶⁷ ám Kazinczy számára még ismerős volt a kijelentés tékje. Legalábbis erre utalhat a Dayka-életrajz egyik bekezdése,⁶⁸ illetve a Mester tudta nélkül (Rumy Károly György által) megjelentetett Kazinczy-életrajzot követő szabadkozások⁶⁹ vagy az irodalomtörténet megírását fontolgató, Kölcseynek címzett⁷⁰ levele.

A Kazinczy számára kínálkozó lehetőségek egyike az illendőség megtartását és a szubjektum felügyeleti jogát egyeztetni egymással. Az életrajz adatszolgáltatója maga a biográfia alanya, aki az elbeszélés jogát másnak engedi át, viszont megtartja az utólagos ellenőrzés lehetőségét. Ennek jegyében kér „dátumokat” Vay Miklóstól: „A' nagy embernek életét addig kellene írni míg magok élnek, hogy a' botlásokat ők, a' kik azt legjobban látják, elháríthassák 's kipótolhassák a' hézagokat.” (XII. 267.) A Mester Toldynak is ezt az eljárást javasolja a Handbuch kiadása előtt. Nem idegen tőle azonban az önéletrajzi elbeszélés lehetősége sem – bár egyik megjegyzése szerint „az új modestia ellene van” –, de ezzel szemben Horatiusra és Tacitusra hivatkozik (VII. 213.). A szubjektum saját elbeszéléséhez való joga és a kortárs tanúságtételek kiemelt történeti forrásértéke⁷¹ meggyőzi az önéletírás lehetőségéről, de mindvégig jelen van az illendőség szabályának megsértéséből adódó lelkiismeretfurdalás.⁷²

Az önfelmagasztalás lehetőségét elvető Mester biográfia-elméleti megjegyzéseiben a gáncs és a dicséret együttes megjelenésére hívja fel a figyelmet, ezzel elhatárolva a műfajt az enkomion-szerű biográfiától és a halotti beszédekben megnyilvánuló laudáció hagyományától.⁷³ Kazinczy a halotti prédikációt is ugyanazokkal a kifogásokkal illeti, mint az alkalmi ver-

⁶⁵ Bod Péter: *Magyar Athenas*. S. a. r. Torda István. Bp., 1982. 247.

⁶⁶ Philippe Lejeune használja ezt a kifejezést. *Lejeune, Philippe: Önéletírás és irodalomtörténet*. Ford.: Varga Róbert. = Uo: Önéletírás, élettörténet, napló. Szerk. Z. Varga Zoltán. Bp., 2003. 101.

⁶⁷ Goethe, *Johann Wolfgang: Életemből. Költészet és valóság*. Ford.: Szöllősy Klára. Bp., 1982. 367.

⁶⁸ „Szó leszen itt magamról is, 's tudom, hogy azt a' világ illőnek nem tartja.” *Kazinczy Ferenc: Dayka. Élete*. = Újhelyi Dayka Gábor' versei. Pest, 1813. XII.

⁶⁹ „...hogy Biográphiám az Annálokban megjelent, az nem mutatja, hogy magam kürtölgetek magamnak.” Kazinczy levele Horváth Endrének. XIV. 332.; „Biográphiám megjelenésekor a bécsi Annálokban elémültem.” Kazinczy levele Döme Károlynak, XIV. 379.; „Ámbár örömet olvasom a mások biographiájakat, meg kell vallanom, hogy a magamét fellelté visszas érzések közt láttam ottan.” Kazinczy levele Aranka Györgynek. VIII. 2.

⁷⁰ „Én egy holnap olta azt próbálgatom, ha lehetne-e nekem literaturánk mi időnkbeli lépéseinek történeteit írnom, de nem lehet. Magamról kell szólnom, az pedig nem megy. Késértetbe bizony nem jövök magasztalni magamat: de minekutána úgy dolgozom most a' hogy most írok, a legszerűebb mód is nem magasztalás-e?” *KazLev.* XIII. 356-357.

⁷¹ Vö. Kölcsey levele Kazinczynak. *KazLev.* XIV. 85. Kazinczy levele Szentgyörgyi Józsefnek. VII. 471.

⁷² „Szemere arra akara bíni, hogy Biographiámat írjam-meg. Azt sem szerénységem, sem kevélységem, sem izlésem nem engedi.” Kazinczy levele Kis Jánosnak. *KazLev.* XI. 44.

⁷³ A halotti beszédekről, illetve a halotti prédikáció és oráció viszonyáról vö. Kecskeméti, i.m. 162-166., 221. Azonban a Kazinczy-levelezésben is találunk példát a gáncs és a dicséret együttes szerepeltetésére: „Szegény atyámnak temetési pompáján, mely esett Kolosvárt Január 7ik Napján, egy Oratio 's egy Praedicatio tartatott, itten az a' szokás, hogy az efféle munkák ki nyomtatassanak. Ez a' két munka szép volt ugyan, kivált az Oratio elmés mondásokkal bővülködött; de nem követ-

seket: „de én igen nem szeretem az Alkalmatosságra írt verset és Munkákat. Nyűgben van az Író 's elakad, hideg hízelkedésnek tetszik meg érdemlett magasztalása is, mert a' miket elpazérólva látunk azokra, a' kiket szemekkel láttunk, 's magunk között ismertünk, azok mind hazug dicséretetek. De ebben nem magát az Urat, hanem az Úr hívtalát vádoljuk” (III. 274.) – összegzi bíráló megjegyzéseit Kozma Gergely halotti prédikáció-gyűjteményéről. Kis János a Mester véleményével egybehangzóan nevezi egyik kollégájának munkáját Artner Théréz biográfiája helyett Artner Théréz „apotheosisának” (IX. 20.).

A halotti prédikációk és oratiók irányában tanúsított ellenállás azonban meglátásom szerint nem a műfaj, hanem bizonyos darabjainak (többek között) stilisztikai normák szerinti elutasítása. Kis János Prónay felett elmondott beszédét a *Tübingai pályáirat* átdolgozásában a próza fentebb nemei közé kívánja sorolni, megállapítva róla, hogy „Melly felséges folyamat, melly antik manier” (X. 168.) és ő maga is vállalja egy Wesselényiről szóló elógium elkészítését „a' szerént a' hogy Agricolának írt Tacitus” (VII. 331-332.). Az elutasítás másik oka az *indoklás nélküli dicsőítéstől* való idegenkedés melyet éppen a Wesselényi-életrajz kapcsán fejt ki adatszolgáltatójának, Pataky Mózesnek: „Semmi sem elégíti-ki kevésbbé az Olvasót mint a' közönségesen-kiejtett magasztalások, hogy jó hazafi volt, nagy katona volt. Tetteket kell említeni, nem magasztalást.” (XII. 328.) Az egyoldalú laudációt „a nagy emberek” jelleméről vallott elképzelése is lehetetlenné teszi. Seneca erénytanát idézve azt állítja hogy „a' nagy embernek a' fogyatkozásai is nagyok” (VI. 506-507.), s ehhez a klasszikus ókori szerzők mellett Shakespar-re (sic!) (VII. 73.) hivatkozik.

A halotti prédikáció és főként az oráció hagyománya több szállal is kapcsolódik a biográfiához. A különböző folyóiratokban megjelenő – a gyászjelentés szerepét is betöltő – biográfiák megírásakor/megjelentetésekor Kazinczy az „actus pietatis”⁷⁴ funkciójáról beszél. Az elhunyt kortársról készített biográfia szerzője⁷⁵ éppoly kiszolgáltatott a gyászoló család elvárásainak, mint a halotti prédikációk szerzői. Különösen jól érzékelhető ez Szirmay Antal életrajzában megírásakor, mivel Kazinczy szerint az emberek „a' leghalmozottabb dicséretet sem nézik soknak, ellenben a' feddés alá rejtett magasztalást vagy mentséget is kevésnek nézik”, s arra kéri Dulházy Mihályt, hogy olvassa el és javítsa ki a kéziratában mindazt „ami a Szirmayaknak kedves nem lehet.” (XIX. 393-394.)

Annak okát, hogy Kazinczy biográfusi tevékenysége nem aratott osztatlan elismerést, talán éppen a két műfaj, a biográfia és a halotti prédikáció azonos gyökereiben, de a hozzájuk kapcsolódó eltérő elvárásokban kell keresni. A halotti prédikációk esetében – mint Kecskeméti Gábor megjegyzi⁷⁶ – gyakori jelenség a bibliai párhuzamokra való hivatkozás, de nem volt ritka az ókori mitológián vagy antik történeti analógiákon alapuló történeti szerepjátszás sem, egy-egy jól megválasztott párhuzam pedig a prédikáció telitalálatát, egész invenciók rendszerének forrását jelentette. Kazinczy biográfiáiban rendre feltűnik ez az eljárás: Zrínyit Leonidassal, Bossányi Zsu-

te tántorodás nélkül azon szűk ösvényét a' halotti oratióknak, mely a hízelkedés és a motskolódás közt vezet; az elsőt kerülve, a másodikban esett.” – írja ifjabb Wesselényi Miklós. *KazLev.* VII. 316-317.

⁷⁴ Kazinczy levele Fazekas Istvánnak. *KazLev.* IX. 489-490.

⁷⁵ Arra is találunk példát, hogy valaki egy történelmi szereplő életrajzában kívánja fenntartani saját családjának tekintélyét, s Kazinczy enged is ennek a kívánságnak: „úgy tudom, hogy a nagy Zrínyinek Biographiáját irod- kérlek, el ne felelkezzél ebbe az ő Vezérlése alatt Siklósnál el esett Cserey Pálról emlékezni...Ezen rövid jegyzést kívántam Veled közleni olj kérdés mellett, hogy méltóztassál ezen érdemes Dicsőségét familiának fen tartani.” Cserey Farkas levele Kazinczynak. *KazLev.* XVIII. 306.

⁷⁶ *Kecskeméti*, i. m. 198-200.

zszannát Cornéliával, Kazinczy Lászlót Polykratessal azonosítja, ő maga pedig Phaedonként jelenik meg a kortársakról szóló életrajzokban. A literátor-biográfiákban viszont megszegi a klasszikus hősökhöz való hasonlítás normáját. Leveleiben és kritikáiban folyamatosan jelen van a magyar szerzők és a korabeli világirodalom nagyjainak azonosítása, ám a Csokonai gyászjelentésében olvasható Rousseau-párhuzam⁷⁷ az Árkádia-pör egyik sokat vitatott kérdésévé válik. Kazinczy így magyarázza a párhuzamot Szentgyörgyi Józsefnek: „Ki szerette valaha úgy az embereket mint Rousseau, s ki volt inkább misanthróp? Kinek írásain tetszik több cultura mint Rousseauén? Ezek incontestabilis állítások, s a magyarázat hosszas és azoknak a kik Rousseaut nem ismerik, érthetetlen. S Cs. kit teve exempláruúl magának az élet módjában, nem Rousseaut e? az ő gondatlan rendetlen, állhatatlan, plánum nélkül való, jámbor, szeretetre méltó élete nem hasonlított-e a Rousseau szép életéhez?” (III. 288)⁷⁸ Szentgyörgyi azonban láthatóan érzékenyen mind az analógia, mind az apológia iránt, és csupán a „silentio praeterire” elvének megsértését látja a nekrológban: „Még azt sem tagadom én, Kedvesem, hogy ő szegény embereket kerülő és valamely részbe talám Cynicus is volt... de más kérdés, hogy szükség é azt, és halála után két ország előtt még ártatlanul is ki kiáltani?” (III. 295.) Kazinczy feleslegesen hivatkozik arra, hogy „Csokonai előtt kedvesebb az a gáncs”, mellyel ő tisztelte meg, mint „az a fojtogató suffitus, melyet sírja mellett oly sokan gyújtottanak”,⁷⁹ a kortárs irodalmára vonatkozó analógia nem menti fel a nekrológban nem kívánatos gáncs és a kegyeletsértés vádja alól. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az életrajz a halotti prédikációtól és orációtól való műfaji elhatárolódással a történeti hitelességre és indoklásra igényt tartó ábrázolás irányába mozdul el, miközben invenciók rendszerének forrását a biblikus és az antik minták mellett a kortárs világirodalmi példákban kereshetjük. Kazinczy hiteles elbeszélést kíván adni, de eközben arra számít, hogy a biográfia emlékezteti olvasóját más életrajzok motívumaira. Egyik önéletrajzában⁸⁰ a gyermekkori makacsság felemlegetésekor az ifjú Cato életrajzához hasonló momentumára hívja fel az értelmező figyelmét. Ebben az összefüggésben pedig a szöveg hely inkább (ön)dicséretnek mint gáncsnak minősül.

3. A történeti hitelesség problémája

Közhely, de talán nem árt újra elmondani, hogy a történeti igazság relativitása és az, hogy a történész különböző elbeszéléseket hoz létre, nem kizárólag a modernség tapasztalata. Ismételten egyetértek Chris Lorenzzel, aki azt állítja, hogy a metaforikus narrativizmus az érdem annak felismerésében, hogy a történetírásnak szövegszerű aspektusai is vannak, ez azonban egyik megjegyzése szerint: *újr felismerés*.⁸¹ Az állítás elfogadásával nem azt kívánom sugallani, hogy már a XVIII-XIX. században (a korábbi korszakok kutatói szerint bizonyára jóval korábban) felfedezték a történeti igazság relativitását, s azt, hogy a tények többféleképpen alakíthatóak elbeszéléssé, amely tapasztalat pedig *azonos* lenne XX. századival. Ha ezt tenném, ugyanazt az érvelést használnám, amit a régiek és újak vitájának résztvevői; ezen érvelés alól pedig éppen ez idő tájt húzza

⁷⁷ Rousseau analógia a Csokonai-nekrológ mellett Ráday Gedcon biográfiájában is feltűnik. „A ki Rádayt látta, ezzel a nagy világba nem illő együgyű lélekkel, képzelheti Rousseaut. A francia bölcsnek nem volt ennyi és ilyen gyengéje, de a magyarnak nem volt epéje mint a franciának.” *Kazinczy Ferenc*: Magyar Pantheon. i. m. 19.

⁷⁸ Hasonló megfogalmazásban: *KazLev.* III. 302., 308.

⁷⁹ Kazinczy levele Kultsár Istvánnak. *KazLev.* IV. 223.

⁸⁰ MTA K. Kt. K. 606. 28.f.

⁸¹ *Lorenz*, i. m. 139-140.

ki a talajt a historista történetfelfogás. Csúpan azon – végtelenen leegyszerűsített – elbeszélések miatt tartom fontosnak mindezt elismételni, amelyek nem veszik figyelembe a történeti tudásról vallott korábbi elképzeléseket.

Kazinczy levelezéséből az az elgondolás rajzolódik ki, hogy léteznek „factumok” és van valamiféle történeti igazság. Korántsem állíthatjuk azonban, hogy a történetírással kapcsolatos reflexiókat naív realizmus jellemezné. Az elbeszélés relativitásával többek között akkor kénytelenek Kazinczy és kortársai szembenézni, amikor az egy-egy eseményről szóló egyidejű beszámolók mutatnak jelentős különbséget. Ezt az elkésztető tapasztalatot foglalja össze Kazinczy egyik Wécsey Pálhoz címzett levelében: „A’ Méltós. Úr utolsó levele megerősíte azon gondolatomban, hogy irtóztatóbb tudomány nincs mint a’ História. Azt hinné az ember, hogy midőn nemeslelkű ember írja-meg a’ mit szemével láta, a’ mit maga is tevé, az közel jár a Mathematikai igazságokhoz. Jelen valék Aug. 24d., s láttam, hallottam holmit, ’s valóságunkhoz tartozik szemünknek, füleinknek többet hinni mint minden mások bizonyosságának; ’s a’ Méltós. Úr előadása és az enyém ellenkezik; a’ Méltós. Úr ítéletei ’s érzései ’s az enyémekek hasonlóul.” (XIX. 423.)⁸²

A történeti tények nyelvi közvetítettségének tudatáról és ebből fakadóan a többféle elbeszélés lehetőségéről Kazinczy egyik megmosolyogtató, ám mégis keserű hangvételű példája árulkodik. A Mester a reformáció történetének feldolgozásához kér anyagot Somosy Jánostól, miközben megjegyzi: „Nem rettent engem a’ Világi Censor. Úgy kell szólni, hogy ne tilthassanak semmit, azt pedig lehet a’ Darvas József úr szava szerint... Ez megszólíta nem tudom melly ifjat, hogy a’ rútat is mondja szépen péld. Ezt ne mondja Öcsém Uram: Ismertem az Úr Assz. Anyját; nagy kurva volt – mert pofon csapja érte; mondja a’ gondolatot így: Volt szerencsém ismerni az Úr... Assz. Anyját Gyönyörű házat tartottak ’s az Asszony igen szép Asszonyosság volt, imádvá az egész világtól, boldognak érezte magát minden, a’ ki körülte foroghatott.” (XXI. 405.)

Az egyetlen hiteles történeti elbeszélésre vonatkozó szkepszis azonban nem veszélyeztette az igazság jegyében munkálkodó történész intencióját. Ideális esetben olyan elbeszélések születtek, amelyek miatt nem kellett „pirulni az Igazság Istenasszonya előtt.”⁸³ Az elbeszélés többféle megírásának és olvashatóságának igénye egyrészt történelmi kényszer, amely részben a cenzúra intézményével magyarázható. Dávidházi Péter egyik tanulmányában⁸⁴ arra utal, hogy a cenzúra kívánalmait ismerő szerzőben korán kialakulhat az öncenzúra beidegződése s ez adott esetben átjárja a megírás összes munkafázisát. Kazinczy éppen ezt szeretné elkerülni, miközben fenyegető lehetőségéről tudósít: „a’ ki minden sora, minden betűje mellett ezt kérdi: Nem töröl e itt a Censor? soha nem ír jól.”⁸⁵ A hatalom öncenzúrában vagy cenzúrában megnyilvánuló jelenléte torzítóan hat a történetírássra, de éppúgy a történetírás későbbi forrásaira is. Dessewffy József a pozsonyi országgyűlés „titkos jegyzőkönyvéről” beszél, amelynek elkészítése azért lenne lényeges, mert ebből a későbbiekben „jobban fog ki tetszeni... a’ jövőendő Dietának valóságos Historiája, mint valamennyi nyilván való Dietális Actákból.” (IX. 41.) Kazinczy szerint a levelekben olvas-

⁸² A történetírással kapcsolatosan hasonló felfogásokat fogalmaz meg Kazinczy sokat emlegetett olvasmányában Rousseau: „Tedd ugyanazt a tárgyat különböző nézőpontba, alig fogsz ráismerni, pedig semmi nem változott, csúpan a szemlélő tekintete.” Rousseau, Jean-Jacques: *Emil, avagy a nevelésről*. Ford.: Györy János. Bp., 1957. 170.

⁸³ Dessewffy József levele Kazinczynak. *KazLev.* XIX. 358.

⁸⁴ Dávidházi Péter: „És ki adta néked ezt a hatalmat?” = *Uő.*: *Per passivam resistentiam*, i. m. 14.

⁸⁵ Kazinczy levele Guzmics Izidomnak. *KazLev.* XIX. 86.

ható „vigyázatlan szóllás” a kései olvasók számára szerencsés adalékokkal szolgálhat: „Bár sokan tették volna ezt előttünk mind azok a’ kiknek leveleik a’ mi korunkra által jöttek, ’s most igazabb színben látnánk a’ mult idők embereiket ’s szokásaikat.”⁸⁶ Bizonyos nyomok arra utalnak, hogy a cenzúrák kijátszó írások esetében a kortársak számára nyilvánvaló volt a betű szerinti értelmezést felváltó „helyes olvasat”, a titkos összekacsintás. A Mester Virág Benedek munkájának lelkes tanulmányozójaként jegyzi meg: „Századjaidat senki nem olvashatja áhítatosbban mint én. Együtt érzettem veled mind azt a’ mit mondasz benne, ’s értelek ott is a’ hol nem mondod mind a’ mit érteni akarsz.” (VI. 344-345.) Más esetben viszont azt látjuk, hogy külső információ szükséges a megfelelő szövegmagyarázathoz, ahogyan ez Pray György írásai kapcsán felmerül: „Práyt olvasom Martinúzira, ki előtt lelkem térdre szokott ömleni, ’s csudálkozom Práyon, hogy az Epistolae Procerum’ Kiadója úgy ítélhet. De beszéllé nekem Schwartner, hogy neki a’ Gedankenstricheket is megtiltották a’ 2dik Kiadáshoz, Genersich pedig panaszla, hogy Historiája textusába olyakat szúrtak, a’ miktől ő iörtözik.”⁸⁷

Azonban nemcsak a politikai vonatkozások befolyásolhatják a narratívát, de a katolikus, illetve protestáns szempontból megírt történelmi vagy irodalomtörténeti munka is másféle elbeszélést eredményez (XX. 57-58.). Az elbeszélő nézőpontját befolyásolhatja ugyanakkor a hiúság (mint Kazinczy szerint Szirmay Antalt kortárs történeti beszámolójában, XIX. 361.), a személyes (VII. 331-332.) vagy a patrióta elfogultság, miként Horvát István egyik írását, amely a Mester szerint: „inkább patriotai mint igaz.”⁸⁸ Ám az ebből adódó problémák elvileg megelőzhetőek a harag és részrehajlás nélküli történetírás tacitusi parancsával, ahogyan Kazinczy fogalmaz: „A’ ki Történetet ír, fojts-on-el minden indulatot.”⁸⁹ Ezt a szemléletet többnyire az elbeszélő történetéhez képest megfelelő időbeli távolság garantálja, amely nem lehet sem túl közeli, sem túl távoli. A történelem folyamatában meghatározott térben és időben lokalizálódó pozíció egyúttal a lehetséges nézőpontot is kijelöli: „kiki a’ maga horizonáig lát, ’s a’ ki alatt áll, nem addig a’ mint a’ ki tetőn”⁹⁰ – írja a Mester. Kazinczy azért nem kíván ítélkezni a kortárs politikai eseményekről és azok szereplőiről mert „Közlebb állunk a’ történetekhez mint hogy felőlök bátran ítélhessünk” (X. 373.), de megrémítik Horvát István *Rajzolatainak* távlatai is: „követni a’ végig-láthatatlan tengeren, a’ századoknak, ezredeknek, ezen lelkemet elrémítő, elszédítő homályában, alig merlek.” (XX. 15.)

Hogyan viszonyul azonban a biográfiai hitelesség és igazság fogalma a történeti hitelesség kérdéséhez? A megfelelő időbeli távolság a biográfus számára is kívánatos lenne, de úgy tűnik, annak érdekében, hogy felszabadítsa az elbeszélést a család ellenőrzése alól. „Azt mondják némellyek – panaszkodik Dúlházy Mihálynak – hogy hatvan eszt. múlva kell az emberek életét adni. Nézzük ha a’ francziák várakoznak e addig, és kérdik e, hogy a’ biographizált férfi’ maradékaik örvendenek e abban minden arczvonásnak.” (XIX. 505.) Ebből a szempontból a már sokat emlegetett Szirmay-biográfia jelenti Kazinczy számára a legnagyobb kihívást, ahol a hozzátartozókat kínosan érintő jellemvonásokat nem kívánja teljesen elhallgatni, s arra kéri Dessewffy Józsefet, hogy az elbeszélés módján próbáljon szelídíteni. A hallgatás ebben az esetben alternatív-

⁸⁶ Kazinczy levele Döbrentei Gábornak. KazLev. XIV. 311.

⁸⁷ Kazinczy levele Guzmics Izidomnak. KazLev. XIX. 377.

⁸⁸ Kazinczy levele Sárközy Istvánnak. KazLev. XII. 442.

⁸⁹ Kazinczy levele Cserey Miklósnak. KazLev. XVIII. 281.

⁹⁰ Kazinczy Horvát Istvánnak. KazLev. XXI. 180.

vát kínál a hamis elbeszéléshez képest: „Vagy hallgassak, vagy nem igazat ne mondjak” (XIX. 360.) – írja felkért korrektorának. Kazinczy a jellemábrázolás hitelessége mellett érvel azokkal szemben, akik azt hiszik „minden fejt Apollóvá, Antoniuusszá kell csinálni.” (XIX. 505.)

A Mester úgy érzi, nem csak az irodalom, de a történetírás új korszakában is él, s nagy hatással van rá Pray György és Katona történetírói munkássága. Kazinczy szerint a historiográfia „az ő korukig sok részeiben inkább látszott Mesének mint Históriaának...”⁹¹ A mese és história megkülönböztetése egy jól kidolgozott forráskritikai módszeren alapul; úgy tűnik, ez a biográfiák megírásakor Kazinczyt sem hagyta érintetlenül, mint Mezei Márta megjegyzi: Kazinczy mérlegező kritikai munkát végzett az életrajzok megírásakor.⁹² A hitelesség igénye egyrészt az elsődleges források felhasználásának preferenciájában jelentkezik. A Szirmay-életrajznál is hangsúlyozza, hogy „Tulajdon írásaiból készítem az Öregnek.” (X. 128.) A saját kézírással⁹³ feljegyzett adatok a fokozott hitelesség státuszával rendelkeznek. Kazinczy biográfiai gyűjteményének bővítésére irányuló kérése rendszerint így hangzik: „Remélhetem-e hogy egyik leveledben születésed helyét ’s napját tudassd velem. Én az olly datumokat nagyon szeretem gyűjteni, még pedig magának annak keze írásával, a’kiről a’ beszéd foly. Ha holta után egynek vagy másnak ez eránt kérdés támad, az illy levél véget vet a’ pernek.”⁹⁴ A Mester Révai biográfiájának megírásakor viszont azzal az esettel szembesül, hogy az életrajz alanyának a saját keresztnévére és születési dátumára vonatkozó elbeszélése ellenkezik az egyházi anyakönyv bejegyzésével. Bár ez alapján születés időpontjára csak következtetni lehet (hiszen az anyakönyv a keresztelezés időpontját rögzíti), ám a Révai által közölt terminus és a keresztelezés időpontja között szokatlanul sok idő (közel fél év) telik el. „Mint kellessék ezt a tudósítást Révaiéval(...) összeegyeztetni?”⁹⁵ kérdezi a megtévesztett biográfus, majd végül – és ez esetben ezt hangsúlyoznám! – *némi hezitálás után* az egyházi anyakönyv alapján levonható konzekvenciát fogadja el hitelesnek.

Amennyiben nem áll rendelkezésre a biográfia alanyának feljegyzése, akkor a Mester nem csak az egyházi anyakönyvvel, de egyéb forrásokkal is egyeztet, és az is előfordul, hogy felülbírálja a korábbi életrajzírókat.⁹⁶ Dayka esetében nem sikerül megtalálni az anyakönyvi bejegyzést, így végül Bodnár Antal tudósítására szorítkozik, akinek hitelességét azzal hangsúlyozza, hogy közeli kapcsolatban állt az elhunytal: „a legrégibb, legszorosabb barát”, majd az információt Fekete Imre Dayka halálára írt elégiájából nyert adattal is megerősíti, s úgy tűnik az elégia az előzőhöz képest másodlagos forrásnak bizonyul. Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Kazinczy számára a cenzúra, illetve az öncenzúra az autentikus elbeszélés megfogalmazásának egyik legnagyobb akadálya, ám ugyanakkor ez az alternatív cselekményesítés segítségével és a megfelelő olvasásmóddal kijátszható. A hitelesség garanciáját a történész és ábrázolt tárgy közötti megfelelő időbeli távolságban, illetve az elbeszélő elfogulatanságában és a forráskritika szabályainak megtartásában látja. Ezeket az elvárásokat gyakran ő maga is problematizálja, sőt a forrásainak

⁹¹ Bevezetés a Monumenta Hung. kiadásához. Kazinczy levele Helmezy Mihálynak. KazLev. XIII. 350.

⁹² Mezei Márta: A kiadó mandátuma. Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig. Debrecen, 1998. 110.

⁹³ Egyetérték Sinkó Katalin feltételezésével, aki Kazinczy autobiográfiai gyűjteményében a fizionómia iránt érdeklődő kortárs szenvedélyét fedezi fel, mivel Lavater elméletében a kézírás is árulkodik a jellemről. Sinkó Katalin: Kazinczy Ferenc és a műgyűjtés. = Ars Hungarica 1983. 2. 272.

⁹⁴ Kazinczy levele Helmezy Mihálynak. KazLev. X. 64.

⁹⁵ Kazinczy Ferenc: Révainak nevei és születési napja. i. m. 206-208.

⁹⁶ Báróczi Sándor életrajzában például Horányi Eleket. Kazinczy Ferenc: Báróczi Sándor élete. = Báróczi Sándor minden munkája. VIII. Pest, 1814. 4.

megnevezésére vonatkozó elvárás – mint erre Ötvös Péter figyelmeztet⁹⁷ – biográfusi gyakorlatban nem egyszer megsérti. Van azonban Kazinczy egyik biográfiájában egy olyan mozzanat, amely mai fogalmaink szerint még ennél is nehezebben egyeztethető össze a történeti hitelesség igényével. Ez a mozzanat pedig Zrínyi, a szigeti hős életrajzában olvasható. Kazinczy Kis János és Guzmics Izidor figyelmét is felhívja Zrínyi beszédére; mondván „az egészen az enyém”, azt „én adám a’ Zrínyi szájába.” (XIX. 297., 181-182.) A Guzmicshoz szóló levélből úgy tűnik, hogy az eljárás némi indoklásra szorul: „A’ kik vele voltak mind elvesztek, ’s Zrínyi azt papiroson nem hagyá.” A (genette-i értelemben vett) jelenet beiktatását az elbeszélésbe tehát éppen a tanúk és a források hiánya indokolja. A válaszlevél szerint a levelezőpartner nem lepődik meg a fikció alkalmazásán: „...hogya Kazinczy Zrinyije a szigeti halhatatlan hős tellyes maga valóságában, azt ugyan magyar tagadni nem fogja: a neki tulajdonított beszéd csak olyan lélekből származhatik, millyen a magát ’s övét kötelességének feláldozott hősé lehet csak.”⁹⁸ Kazinczy eljárása könnyen igazolható a biográfia műfajának hagyománya felől. Cox monográfiája említi Xenophon *Memorabiliáját*, amely nem felel meg a biográfia hagyományos elvárásainak, sokkal inkább Szókratész filozófiai alapelveinek kommentárja.⁹⁹ Azok a beszélgetések, amelyeket Xenophon bemutat, nem autentikus reprodukciói Szókratész beszédeinek, hanem legjobb gondolatainak „párlata”, amely azt reprezentálja, amit a filozófus *mondhatott volna*, ha valójában ezt nem is tette meg. A későbbiekben ezt az elemet mítoszként definiálták a hiteles történeti elbeszéléshez képest, de továbbiakban is jellegzetes vonása maradt a biográfiának. Penke Olga¹⁰⁰ hívja fel rá a figyelmet, hogy a XVII-XVIII. századi francia történetírók sem vonakodtak a történeti hős szájába adott szónoklattól (*harangue*), amelyet más oldalról, a valóságosság és az igazság kritériumai nevében ők maguk is elvetettek. Mindez összefüggésben lehetett azzal a hatással, amelyet szándéka szerint a történetíró gyakorolt olvasóira, s ebből a szempontból a történeti hűség követelménye háttérbe szorult. Kazinczy abban reménykedik, hogy a Zrínyi-életrajz nem olvasható „felhevülés nélkül” (XIX. 297.), s többször is hangsúlyozza az életrajzok és az önéletírás művészi jellegét.¹⁰¹ Munkáinak erről az aspektusról számol be egyik levelezőpartnere. Guzmics Izidor, aki Kazinczy és Döbrentei életrajzait összehasonlítva a tanítás és a gyönyörködtetés maximája alapján készít tipológiát a két szerzőről, s arra a következtetésre jut, hogy a Mester a biográfiában inkább a szépet keresi és „mulatni” kíván, míg Döbrentei használni szeretne és az erkölcs-mester szerepében lép fel. (XXI. 304-305.) Kazinczy biográfusi tevékenysége azon a határmezsgyén értelmezhető, amelyet Jörn Rüsen a XVIII. század második felében bekövetkező változásokhoz köt: ettől kezdve a történészek tevékenységére vonatkozó elgondolások középpontjába már a kutatás módszertani szabályozása kerül, a historiográfiai beszédnek vagy írásnak a befogadók szívére kifejtett hatóerejét egyre inkább figyelmen kívül hagyják.¹⁰² A fikcionális jelenet szerepeltetésére Toldy életrajzában már nem találtam példát,¹⁰³ s Ranke majd éppen ezt a történetírói eljárást bírálja élesen.¹⁰⁴

⁹⁷ Vö. Ötvös, i. m. 242-246.

⁹⁸ KazLev. XIX. 277.

⁹⁹ Cox, i. m. 7-8.

¹⁰⁰ Penke, i. m. 54.

¹⁰¹ KazLev. IX. 44.

¹⁰² Rüsen, Jörn: A történelem retorikája. Ford.: V. Horváth Károly. = Narratívák 3. Szerk. Thomka Beáta. Bp., 1999. 39-40.

¹⁰³ Tapasztalható, hogy Toldy akkor is elhagyja a jelenetet, ha az a kortárs tanú jelenléte miatt elvileg hitelesíthető. Pl. Kazinczy: Dayka' élete. 1813. XVII-XVIII.; Toldy Ferenc: Dayka Gábor. = Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. III. 1870. 200. 260-266.

4. A portréábrázolás és a hitelesség problémája

A Kazinczy képzőművészeti tájékozódásával foglalkozó irodalom egyetért abban, hogy Kazinczy esetében a portré és biográfia között szoros kapcsolat tételezhető fel. Csatkai Endre tanulmánya¹⁰⁵ arra utal, hogy Kazinczy a biográfia-írás munkamódszeréről az arcképfestészet metaforikájával beszél. Fried István¹⁰⁶ megállapítása szerint a portrénak szinte biográfiai, „irodalomtörténeti” jelentősége van, a Mester pedig nem lát különbséget a festményben (metszetben)/szoborként ábrázolt és a tanulmányban, emlékezésben megjelenített alak, figura sugárzó ereje, „hatása” között. Kazinczy arcképekre vonatkozó kettős követelménye: a hűség és a szépség összeegyeztetése,¹⁰⁷ úgy tűnik valóban megfeleltethető a biográfia hitelességre és művészi megformálásra törekvő igényeivel. Arra is többen felhívták már a figyelmet, hogy a biográfiahoz szinte kötelező jelleggel kapcsolódó arckép mellett magukban a szövegekben is nagy szerepet kap az ábrázolt személy külső megjelenésének leírása,¹⁰⁸ és ezen írások értelmezéséhez segítséget jelenthet a fiziognómiai irodalom ismerete. Arról azonban kevesebb szó esett, hogy a kortársak számára rendkívül népszerű, ugyanakkor vitatott¹⁰⁹ lavateri tanok milyen helyet foglaltak el a fiziognómia történetében, és milyen típusú hitelesség-fogalom kapcsolódik ehhez az elképzeléshez.

A biográfia alanyának részletes külső bemutatására az antik biográfia hagyományában is találunk példát. Patricia Cox viszont arra figyelmeztet,¹¹⁰ hogy ezek a leírások valójában stilizált beszámolók, valószínűleg egyáltalán nincs köziük az ábrázolt személy valóságos megjelenéséhez. Suetonius Augustusról vagy Caliguláról szóló leírása nincs összhangban a róluk készült korabeli érmékkel vagy szobor-ábrázolásokkal, amelyek ikonográfiája ekkoriban egyre inkább közeledett a valósághűség felé, viszont szoros párhuzamot mutat a kurrens fiziognómiai kézikönyvekkel. Vagyis azt látjuk, hogy míg a fiziognómia klasszikus elmélete szerint a külső megjelenésből az ember belső tulajdonságaira lehet következtetni (a platonikus hagyomány szerint a fizikai megjelenés szépsége a lelki szépség jele), addig a fiziognómiai kézikönyvek ókori felhasználásakor gyakran éppen a fordítottja történik: az életrajz hőségnek jellembeli tulajdonságait hivatott illusztrálni megjelenésének leírása. Kazinczy biográfiai esetében kizárhatjuk ez utóbbi elképzelést. A Mester a hitelesség igényének sérülése miatt tartja rendkívül károsnak azt az esetet, amikor a szigetvári hős helyett véletlenül a költő Zrínyi arcképét jelentetik meg.¹¹¹ A portréfestészet valósághű ábrázolásának és befogadásának igényét egy különös példa szemléltetheti. E szerint Mátyóki Ádám

¹⁰⁴ Vö. Rüsen, i. m. 40.

¹⁰⁵ Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (1925). Szerk. Galavics Géza. Bp. 1983. 31.

¹⁰⁶ Fried: Kazinczy és a képzőművészetek. 1996. 103-104.

¹⁰⁷ Kazinczy hűségre és szépségre vonatkozó elveit vö. KazLev. XX. 280., XX. 355., V. 77. Az idealizálás és a hűség fogalmát Kazinczy portréesztétikájában Szabó Péter tanulmánya elemzi: Kazinczy portré-esztétikája = Ars Hungarica. 1983. 279-281.

¹⁰⁸ Elsőként Csatkai Endre vetette fel a kérdést 1925-ben készült, de csak 1983-ban kiadott disszertációjában. Csatkai, i. m. 44.; Rózsa György: Kazinczy Ferenc a művészetben. = Művészettörténeti Értesítő, 1957. VI. 175.; Sinkó, i. m. 271-272.; Hász-Fehér Katalin: Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Debrecen, 2000. 92-93.

¹⁰⁹ Kazinczy levelezőtársai gyakran hivatkoznak a fiziognómia elméletére. Sárközy István azok közé tartozik, akik bizalommal tekintenek erre a tudástípusra (XII. 18.). Többen vannak azonban (Kazinczy, Dessewffy, Vitkovits Mihály is ezek közé tartozik), akik alkalmazzák a fiziognómiai elemzés szempontjait, de ugyanakkor kételkednek is bizonyító erejében (XIV. 396., XX. 453-454., VIII. 133.). Ez az arány és hozzáállás nagyjából megfelel a lavateri tanok kortárs recepciójának. vö. Tyler, Graeme: Physiognomy in the European Novel: Faces and Fortune. 1982.; Goethe: Életemből. Költészet és valóság. 1982. 544-549.

¹¹⁰ Cox, i. m. 13-15.

¹¹¹ XIII. 216-217. Arra is találunk persze példát, hogy végszükség esetén olyan portré is megjelenhet, amely csak leírás alapján, utólag készül (XIX. 91), ám nem ez a jellemző.

készített Ráday Gedeonról egy gyermekkori arcképet, amelyen a Ráday szemének más a színe, mint a későbbiekben. Ebből persze könnyen adódhat a feltételezés: a valóság-hűség helyett talán a festészetre is nagy hatással lévő fiziognómiai irodalomban keresendő az interpretáció kulcsa, ahol a szemek színéből eltérő lelki alkatra¹¹² lehet következtetni. Az életrajz viszont fel sem tételezi ezt a lehetőséget, sokkal inkább azt, hogy valóban megváltozott Ráday szemszíne, hiszen „Mányoki felől nem lehet feltenni, hogy abba megtévedt volna.”¹¹³

Annak a fiziognómiai áramlatnak, amellyel Kazinczy kapcsolatba került – s az irányzat „atyjával”, Lavaterrel, levelezésben is állt –, kifejezetten lényeges volt, hogy az elemzés alapja vagy a régebbi korokból fennmaradt hitelesnek tekintett képmás, vagy hiteles kortárs ábrázolás, lehetőleg árnykép legyen. Maga Kazinczy is készített ilyen gyűjteményt,¹¹⁴ s Lavater alapműve is elsősorban árnyképeket vizsgál, hiszen a homlok és az orr formája az ábrázolt személy szellemi képességére és tehetségére enged következtetni. A Kazinczynál megjelenő, a portréábrázoláshoz kapcsolódó szebbítés követelménye talán ellentmond ennek az igénynek, viszont Szabó Péter tanulmánya meggyőzően érvel amellett, hogy a „szebbítés” előfeltétele a hasonlóság, vagyis hogy a kép az „originál” szelektált formatarából álljon elő.¹¹⁵

Használható-e ez esetben Lavater könyve fiziognómiai szótárként, annak érdekében, hogy megtudjuk, vajon az érzékletes és fotográfikus leírásokon túl miféle – a jellemekre vonatkozó – információt hordozhattak a kortárs olvasó számára Kazinczy biográfiai? Ha erre a kérdésre keressük a választ, mindenképp érdemes figyelembe venni Lavater művének korabeli kontextusát, ez pedig – Graeme Tytler monográfiája¹¹⁶ szerint – nem függetleníthető a kortárs esztétikai nézetektől. Lavater fiziognómiai elméletére nagy hatással voltak Hogarthnak és Hutchesonnak a szimmetriáról, formáról, a részek arányáról szóló írásai, amelyeket a XVIII. század közepén fordítottak német nyelvre, de éppúgy említhetjük Shaftesbury vagy Winckelmann műveinek továbbgondolását. Lavater munkája előszavában azt állítja, hogy a fiziognómia tudomány;¹¹⁷ a későbbiekben hasonló státuszt élvez majd, mint a matematika, ám a XVIII. századi esztétika örökségének köszönhetően a szerző a fiziognómia intuitív megközelítését helyezi előtérbe. Véleménye szerint mindannyian fiziognómusnak születünk, ha találkozunk egy ismeretlennel, fiziognómiai ítéletet alkotunk, anélkül, hogy valaha is hallottuk volna a szót: fiziognómia. Ez tehát egy minden emberben meglévő érzék – bizonyos szempontból az ízlés fogalmával rokoníthatnánk –, s ennek fejlesztése lenne Lavater művének a feladata. Tapasztalatom szerint éppen ezért Lavater művét egyáltalán nem vagy legalábbis nagyon nehezen lehet

¹¹² Lavater például összefüggést lát a szemek színe és a négy temperamentum között: „Hellblaue Augen habe ich faßt nie bey melancholischen, selten bey cholerischen, am allermeisten bey plegmatischen Temperamenten, die jedoch viel Activität hatten, angetroffen. (Világoskék szemet szinte sosem találtam a melankolikus temperamentumnál, ritkán a kolerikusnál, legáltalánosabb a flegmatikus temperamentum esetében, akik azonban sok aktivitást mutatnak.) J.C. Lavater's Physiognomik zur Beforderung der Menschenkenntniß und Menschenliebe. I-IV. Wien, 1829. III. 69.

¹¹³ Kazinczy Ferenc: Gróf Ráday Gedeon. Magyar Pantheon. I.m. 14.

¹¹⁴ Kazinczy Ferenc: Árnykérajzolatok. Bp. 1928.

¹¹⁵ Szabó, i. m. 280.

¹¹⁶ A fiziognómia történetére vonatkozóan a későbbiekben is erre a munkára hivatkozom. Tytler, Graeme: Lavater and the Physiognomische Fragmente. In: Tytler: Physiognomy..., i. m. 35-81.

¹¹⁷ A fiziognómia tudományos státuszáról szóló elképzelést (a chirognomiával szemben) a Tudományos Gyűjtemény egyik írása is megerősíti: „Különös elméleti erő és szorgalom kellett tehát arra, hogy a Physiognomia, mind a mellett, hogy elismervén benne a természet mesterünk, tudományos rangra kerülve, tökéletesedjék, és ha Lavater nem születik számára, talán a mai napig is régeni alacsony voltában heverne.” Szeder Fábán: A Chirographognomiáról. Tudományos Gyűjtemény, XI. 1828. 90.

fiziognómiai szótárként használni. Nem véletlen, hogy jó száz évvel később a magyar „arczisme” tudora¹¹⁸ majd éppen a kivételek, a fölösleges megjegyzések, áldások és kárhoztatások tömkelegét rója fel a „jó öreg Lavaternek”. Találunk persze példát¹¹⁹ Lavater művében is arra, hogy a kék szem a gyengeség és a feminitás jele, viszont azt a megjegyzést is hozzáfűzi, hogy számtalan határozott embernek van kék szeme. Az egyes vonások kizárólag az *egész összefüggésében nyernek értelmet* s ennek elemzéséhez a fiziognómus módszert és példát talál Lavater művében, nem pedig egyszerűen alkalmazható szabályrendszert.

Tytler szerint Lavater az arc vizsgálatánál elődeinél fontosabb szerepet szánt a szemöldök vonalának és a homlok formájának, s felhívta a figyelmet a ruházatra és a beszédhang jellegzetességeire is. Kazinczy leírásai követik az ajánlott szempontokat, és éppen ezért olvasói számára megteremtik a *fiziognómiai elemzés és tételek lehetőségét*, amelyhez helyenként olyan információval járulnak hozzá, amivel az arckép nem rendelkezik.¹²⁰ Az egyik életrajzból például megtudjuk, hogy Daykának „hosszan elvonuló szemölde” és „csontos magas homloka” volt, s „némelly hangja félíg selyp, melly nevelte kecsseit”¹²¹. Lavater – több kortársával együtt – a megjelenés egyszerűségét tartja kívánatosnak,¹²² Kazinczy pedig igyekszik hangsúlyozni, hogy Báróczy sokak által emlegetett „csínossága” nem volt több „a tisztaság’ szereteténél” és semmihez sem hasonlít kevésbé, mint „férjfit és öreget nem illető piperéhez.”¹²³ A Kazinczy-hagyatékban megtalálható név és forrásjelölés nélküli újságkivágás¹²⁴ arra enged következtetni, hogy a nőalakok ábrázolása-kor nem annyira a lavateri tanok a meghatározóak, sokkal inkább valamiféle populárfiziognómia. Az életrajzokban és az autobiográfiában is találkozhatunk azzal a módszerrel, hogy a hölgyek leírása a női szépség „háromszor kilencz bilyegei” szerint halad, s ennek ismeretében az olvasó egyúttal arról is megbizonyosodhat, hogy a hölgy hány „pontot” ér el a kilences skálán.

Meg kell jegyeznünk, hogy a levelezés alapján valószínűsíthető egy olyan ikonográfiai hagyomány jelenléte, amely meghatározhatta a nemzeti hősök ábrázolását és a festmények, metszetek és szobrok ilyen típusú értelmezését. Igaz Sámuel azért tartja szép munkának Ferenczy Csokonai-büszjtjét, mert „Homloka’ fűrtjeit, mint jeles Költőnek, borostyán-koszorú keríti, orcáját mint Magyarnek bajusz férjfitja, mejjén nemzeti köntösünk, mente van.”¹²⁵ Guzmics Izidor Zrínyi bajszos ábrázolásából Zrínyi hősiességére (XIX. 277.) következtet. Ez az ábrázolás és értelmezésmód sokkal jobban emlékeztet a fiziognómiai jegyek jellemillusztráló funkciójára, Kazinczy viszont az arcvonások hűséges ábrázolásával megteremtette a biográfiák olvasói számára a fiziognómiai elemzés lehetőségét, a biográfiához mellékelte portré esetében (a környezet és a ruházat ábrázolásakor) viszont a klasszikus antikvitás ikonográfiai hagyományát tartotta mérvadónak.

¹¹⁸ Gabányi Árpád: Arczisme. Bp., 1893. 1-5.

¹¹⁹ J.C. Lavater’s Physiognomik zur Beförderung der Menschenkenntniß und Menschenliebe. I-IV. Wien, 1829. III. 68-69.

¹²⁰ A beszédhang mellett ilyen a hajviselet, az öltözködés és a megjelenés leírása is, mivel Kazinczy igényei szerint ez a festményen vagy metszeten általában „ideális” és nem „az akkori hordás szerinti”. KazLev. IX. 339-340.

¹²¹ Kazinczy Ferenc: Dayka’ élete. 1813. XVI.

¹²² Tytler, 1982. 219-220.

¹²³ Kazinczy Ferenc: Báróczy Sándor élete. 1814. 5.

¹²⁴ MTAK. Kt. K.613. III. 6f.

¹²⁵ Váczy János közli Igaz Sámuelnek a Magyar Kurírban megjelent írását. (1822. 50.) KazLev. XVIII. 522.

5. Kizárások az elbeszélésből

Mi az, ami egyáltalán elbeszélhető az életrajzban, s az esetleges kizárások hogyan befolyásolják az elbeszélés hitelességét? Kazinczy a biográfia megírásakor erőteljesen szelektál a számára ismert információk és elbeszélések között, s úgy tűnik, ennek ellenére mégsem érzi veszélyeztetve az autentikus ábrázolás lehetőségét. A szelekciót pedig nem kizárólag a források szavahihetősége határozza meg, hanem a készülő életrajz típusa is. A Mester a Báróczy-biográfiát megelőző anyaggyűjtéskor¹²⁶ kifejezetten érdeklődik az iránt, hogy miként jutott az író a Theosophiára, ugyanakkor megnyugtató informátorát, hogy a továbbiakban kizárólag hőse literaturai és hazafiúi érdemeivel foglalkozik.¹²⁷ Csak részben kerül bele az életrajzba a Báróczy szobájában függő képen ábrázolt adeptus története is, amelynek pontosítását informátorától várja. Valószínű azonban, hogy az alkímiáról vagy akár a szabadkőművességről szóló aprólékos értesülések nem csupán azért maradnak ki, mert hőst literatorként és hazafiként kívánja megkonstruálni, hanem ezért is, mert az erről szóló nyilvános megszólalás meglehetősen problematikus.

Kazinczy érdeklődik, ám hangsúlyozottan nem kívánja publikussá tenni a vallás-váltások időpontját és mindazokat az információkat, amelyek sértőek lehetnek egy-egy felekezetre nézve.¹²⁸ A szerelmi élet esetleges szabadosságára vonatkozó elbeszélések morális megfontolásokból maradnak ki a biográfiából; így például Gráczné és Bessenyei kapcsolatának bővebb jellemzése, vagy Ányos „kerítőre” emlékeztető szerepköre.

Toldy és Kazinczy életrajzírásra vonatkozó előfeltevései éppen az elbeszélésből történő kizárások esetében mutatnak lényeges eltérést. Ez a különbség jól megfigyelhető kettejük Ányoskiadás körüli vitájában. Toldy tudomására jut ugyanis, hogy egy Ányos-levél van Kazinczy birtokában, melyet a Mester „pajkosnak” nevez, mivel ebben Ányos „Egy szép mátká leányt ajánlja barátjának, oktatóként mint szédítse-el.” (XIX. 45.) Kazinczy a „gaz erkölcstelenég” miatt nem engedí megjelentetni a levelet, míg Toldy szerint „a buja indulat talán nem elég ok elnyomásokra, s itt is Ányos szól, s magát egy más oldalról mutatja.” (XIX. 80.) Kazinczy egyébként hasonló probléma miatt kerül összeütközésbe Szalay Lászlóval, aki Fekete János biográfiáján dolgozik, és ennek elkészítéséhez Kazinczytól vár segítséget. A Mester nem fukarkodik a felvilágosítással. Elmeséli, hogy Fekete „a” szerelem testi gyönyörűségeit természeti szükségnek tekintvén... azzal nem látta szükségét titkon élni”, továbbá a természetesség jegyében járkált meztelenül és vizelt diétai követétszói felé fordulva a háznál tartott tanácskozás alatt.¹²⁹ Szalayt azonban figyelmezteti arra, hogy ezek az információk egy tágabb nyilvánosság számára nem publikusak. A történet értelmezésekor fontos azonban hangsúlyozni, hogy Kazinczy esetében a kulturális emlékezet Jan Assmann által prospektiviztikusnak nevezett oldaláról beszélhetünk, arról az intencióról, amely

¹²⁶ Érdemes lenne egyszer alaposan megvizsgálni, hogy Kazinczy a Báróczy-életrajzban hogyan használja, illetve nem használja fel két fő informátorának, Kenderessy Mihálynak és Z. Kis Sámuelnek az elbeszéléseit, illetve összevetni a publikált vagy publikálásra szánt életrajzok szövegét a kéziratban őrzött változatokkal. A készülő kritikai kiadás segítségével bizonyára erre is lesz lehetőség.

¹²⁷ Kazinczy levele Vay Miklósnak. KazLev. X. 413.

¹²⁸ A Wesselényi-életrajz kapcsán arról érdeklődik például, hogy az özvegy „A Kálvin feléhez hol tért?” – Ez csak pro privata notitia – megjegyzést fűzve hozzá. Kazinczy levele Pataky Mózesnek. (XII. 328.) Ugyancsak kimarad a Szirmay-család történetéből az a Kazinczy szerint hiteles információ, hogy Szirmay László azért neveltett pápistának, mert az apja szerint ő volt a legtovább eszű valamennyi közt. Kazinczy levele Dessesffy Józsefnek. KazLev. XIX. 360.

¹²⁹ KazLev. XXI. 400–401., 379.

nem csupán a múltat, de a jövőt is birtokolni kívánja.¹³⁰ A korabeli nyilvánosság számára nem közölhető információkról éppen azért lehet egyáltalán tudomásunk, mert ezeket megtartotta a levelezés, amely többször is reflektál arra, hogy ezen elbeszélések sorsa nem a *felejtés*, hanem, hogy ezeken az írásokon keresztül a „literatura történetét nyomozók” számára akkor vagy később hozzáférhetővé váljanak.¹³¹ Vagyis Kazinczy nézőpontja szerint lényeges különbség van aközött, hogy mi, hogyan és milyen típusú nyilvánosság számára beszélhető el jelenleg és a távoli jövőben. A Báróczy-életrajz nyilvánvalóvá is teszi ezt a különbséget, amikor csupán arra szorítkozik, amit „az idők elmondani nem tiltanak.”¹³²

Az Ányos-levél kiadása körüli vita arra utal, Toldy számára nem kívánatos az elbeszélés morális elvek alapján történő korlátozása. Mielőtt azonban arra gondolnánk, hogy Toldynak más fogalmai vannak a történeti hitelesség és az elbeszélés viszonyáról, illetve más erkölcsi normákat érvényesít, azt is érdemes fontolóra venni, hogy talán a „sodródó hasadék”¹³³ forráskezelésre vonatkoztatható jelenségével állunk szemben. Ami Kazinczy számára jelen vagy legalábbis közelmúlt, a nemzedékváltás miatt arra Toldy talán már a régebbi múltra¹³⁴ vonatkozó forráskezelési eljárást alkalmazza. Még ebben az esetben is Toldynál lényegesen keskenyebb a régmúltat és a közelmúltat elválasztó mezsgye. Gyanítom, hogy Toldy szempontjából az elhunyt celebritásra már csak a történeti hitelesség normái alkalmazhatóak. Megközelítően azonos idő: harminc év telik el Ányos halála és Kazinczy szemérmes nyilatkozata, valamint Kazinczy halála és Toldy Kazinczy-biográfiájának megírása között. Toldyt azonban a kortársi és személyes kapcsolat nem akadályozza majd meg a Mester szerelmi háromszögben való részvételének taglalásában, igaz mellékeli hozzá a morális értelmezést.

Tehát Kazinczy és Toldy kiadásokkal kapcsolatos polémiaja a múlthoz való ellentétes viszonyokra utal. Kazinczy saját kiadói gyakorlatát kétféle ideális olvasó megkonstruálásával legitimálja. A variánsok közlése azok számára lényeges, akik a „személy” vagy a „Mesterség gyarapodását nyomozzák”, a korrigált kiadás viszont az „örömet kereső”¹³⁵ olvasók igényeit szolgálja. Toldy viszont amellet próbál érvelni, hogy Kazinczy lehetőség szerint saját munkáinak újrakiadásakor is mellőzze a korrekciót, hiszen az utókor „históriai okokból úgy fogja látni szeretni, a mint azok először jöttek ki, mert nálunk nevezetes historiai tünemény voltak.” (XX. 443.)¹³⁶ Úgy tűnik, Toldy a történeti kontextusra reflektáló olvasásmódot helyezi előtérbe, míg Kazinczy szerint (XXI. 498.), aki „historiai bizonyítványt” keres, megtalálhatja azt az első kiadásban, s „az is historiai bizonyítvány, ha azt láttatjuk hogy most mi gondolkozásunk és ízlésünk.” Talán a sem

¹³⁰ Assmann, Jan: Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Ford.: Hidas Zoltán. Bp., 1999. 71.

¹³¹ Kazinczy mellett – gyakran Kazinczy figyelmeztetésére – a többi levelezőtárs is tudatosan használja fel a levelezés „megőrző” funkcióját. Sárközy István például Zrínyi halálának a maga számára is kevésbé hiteles változatát írja meg, hozzátéve hogy „Ha elől adásom nem oly stylussal esett mint néked tetszene, meg bocsáss. Én ahhoz nem is igen tudok, reá sem érek. Előre fel nem írtam, hanem hogy el ne vesszen ezen Traditio, most csak le firkáltam.” KazLev. XIII. 415-416.

¹³² Kazinczy Ferenc: Báróczy Sándor élete. 1814. 10.

¹³³ Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában.. 1999. 49.

¹³⁴ Kazinczynál is találunk példát arra, hogy a régmúlt alkotásaira nézve kevésbé érvényes az elbeszélés – ez esetben a kritikai megjegyzések – korlátozása. „De a' sok századok előtt megholt embernek nem bántás a' bántás...S miben bántottam én Ovidot? Abban, hogy ötet bugyogónak, az az felette bőv beszédűnek neveztem.” Kazinczy levele Desselwffy Józsefnek. KazLev. XVIII. 146.

¹³⁵ Kazinczy levele Szalay Lászlónak. KazLev. XXI. 344.

¹³⁶ Más helyen arra utal, hogy Kazinczy prózai írásai „literaturai documentumok”. KazLev. XXI. 448.

véletlen, hogy a *Fanni hagyományai*¹³⁷ értelmezésekor Toldy a történeti kontextus elsődlegességének jegyében a fikcionálissal szemben a referenciális olvasásmódot helyezi előtérbe.

Kettőjük vitája az organikus műalkotásra, a korrekció-elvre és az eredetiség kérdésére vonatkozó összetett esztétikatörténeti váltás¹³⁸ mellett a múlthoz való eltérő viszonyulást reprezentálja. Míg Kazinczy számára a jelen a közelmúlt kiterjesztése, s e kettő kölcsönös párbeszéde biztosítja a múlt folytonosságát, addig Toldy számára sokkal fontosabb a jelennek a múlttól történő *leválasztása*, mert csak így, megmerevített állapotában válhat a történeti narratíva alapjává.

6. A „retorikai” és a „betű szerinti” olvasat

Az eddigiekben azt láttuk, hogy Mester ugyan különböző preferenciák mentén és kompromisszumok árán, de igaz és történeti értelemben véve is hiteles biográfiák elkészítésére törekszik, ugyanakkor tökéletesen tisztában van az elbeszélés nyelvi megformáltságával. Ezen a ponton válik igazán fontossá, hogy Kazinczy a hiteles elbeszélés megalkotásakor hogyan próbál hiteles információhoz jutni a különböző forrásokból, mihez kezd a nyelv retorikus természetével és vajon e munka érdekében mennyiben fogadható el a különböző műfaji státuszú művek referenciális olvasata?

Kazinczy többször is utal rá, hogy a poézis az alkotó és a befogadó részéről a valóságra vonatkoztatástól eltérő viszonyulást kíván. „A poeta – írja – nem tartja magát szorosan a historiai igazsághoz.”¹³⁹ Adott esetben tehát nem kérdéses a poétai és historiai igazság kapcsolata, de koránt sem írható körül a tükör-metaforával. A „tündéri Románok” olvasóit pedig arra figyelmezteti, hogy ezek a művek a „Poesis narrativa” osztályához tartoznak, vagyis „nem philos józansággal kell olvasni, mert úgy ostobaság’ vehiculuma lesz, hanem mint Mívészi munkát.”¹⁴⁰ A művészi munkák befogadása párhuzamot mutat a Biblia szövegének két lehetséges olvasásmódjával. Az első a „józan ész”¹⁴¹ világánál „hidegen fessegetve” veszi szemügyre a bibliai történeteket, míg a második – és pedagógiai szempontból ezt ajánlja – az elsőt kiiktatva lehetővé teszi, hogy a szöveget „poétai fényben” szemléljék, ezzel előkészítve Homérosz olvasását.¹⁴²

Úgy tűnik, hogy a különböző típusú szövegekhez eltérő referencialitás-igény kapcsolódik. Hász-Fehér Katalin hívta fel rá a figyelmet, hogy ez az elvárás szerzőnként is különböző lehet, másként működik Kazinczy és másként Berzsenyi esetében.¹⁴³ Kazinczy ugyanis a Teleki-óda kapcsán arra figyelmezteti Berzsenyit, hogy Teleki nem Angliában tanult. Berzsenyi válasza („színtűgy elküldhetném őtet Angliába, mint Crétába”) viszont Hász-Fehér szerint arra utal, hogy a személyhez szóló ódáit is fikciónak tekinti. A továbbiakban arra szeretnék néhány példát hozni, hogy Kazinczynál a különböző műfajú szövegek milyen referencialitásra tarthatnak igényt és ennek kapcsán az előző fejezetben felvázolt retorikai és betű szerinti olvasat lehetőségei közül melyik kerül előtérbe.

¹³⁷ vö. Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. Debrecen, 1998.

¹³⁸ A vita ilyen típusú összefüggéséről vö. Csetri Lajos tanulmányait. *Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Bp., 1990.

¹³⁹ Kazinczy levele Vay Miklósnak. *KazLev.* XXI. 322.

¹⁴⁰ Kazinczy levele Guzmics Izidornak. *KazLev.* XXI. 72.

¹⁴¹ Nem kívánok foglalkozni Kazinczy és a protestáns hemeneutika kérdésével és ezen belül a „józan ész” fogalmával, hiszen az ehhez való viszonya nyilvánvalóan sokkal bonyolultabb. vö. *KazLev.* XVIII. 358., XX. 139.

¹⁴² Kazinczy levele Kis Jánosnak. *KazLev.* XIX. 554-556.

¹⁴³ *Hász-Fehér Katalin: Tanulmányfejek. Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai.* = *Klasszikus-magyar-irodalom-történet.* Szerk. *Dajkó Pál - Labádi Gergely.* Szeged, 2003. 53.

Az első példa műfaji szempontból egy epigrammát, egy halotti prédikációt és egy biográfiát érint. Mint ezt már láthattunk, Kazinczy a biográfia megírásakor gyakran használ forrásként halotti prédikációt. Ezt teszi a Rádayokról szóló ismertetés esetében is, ahol Veresmarti Sámuelnek Kajali Klára fölött elmondott beszédét idézi, aki boldognak nevezi az elhunyt gyermekeit, amiért „ily anyának emlőit szophatták.” Kazinczy ezt a mondatot a következőképpen interpretálja: „Az áldott anya tehát maga táplálá kisdedeit, nem dajkák által tápláltatá.”¹⁴⁴ Szükség van tehát az állítás értelmezésére és nyilván azért, hogy elkerülhető legyen az allegorikus szerkezetben rejlő kétértelműség. Az állítás ugyanis retorikai olvasatban jelentheti azt, hogy boldogok lehetnek az elhunyt gyermekei, amiért ilyen anyjuk volt, betű szerinti olvasatban viszont úgy interpretálható, hogy boldogok lehetnek az elhunyt gyermekei, mert ilyen anya szoptatta őket. Kazinczy a prédikáció biográfiába illesztésekor a második lehetőség mellett dönt, s ismerve álláspontját az anyai önfeláldozás és szoptatás kapcsolatáról, ez egyáltalán nem meglepő. A Gróf Ráday Erzsinek címzett epigrammája ugyancsak ezt az anya-gyermek képet idézi fel.

*„Természet gyönyörű remeke, o szép Erzsí, te nyugszol?
Kelj fel, s halld zokogó hímedet, halljad anyád,
S jó ipadat, s kebled két kisdedit. Oh, mi keserűben
Nyögnek mind szeretett Erzsíjek' ágya körül.”¹⁴⁵*

Kazinczy ebben az esetben viszont éppen az első interpretációs lehetőség mellett érvel a Prónay Sándornak küldött levelében: „emlőd' két kisdedit” – bár tejével nem táplálta; a kedvesség idejéért.” (XXI. 279.) Tisztában van tehát a szöveg kétféle értelmezési lehetőségével, az epigramma műfaja viszont feljogosítja arra, hogy figyelmen kívül hagyja a betű szerinti olvasatot. Arra, hogy ezt éppen a poétai és a történelmi igazság különbségtétele miatt teheti meg, egy másik epigrammához kapcsolódó jegyzetéből következtethetünk. A vers Gróf Mailáth Antal főispáni beiktatása alkalmából született és Zemplén-megye szólamaként értelmezhető.

*„Én szültem őtet én neveltem;
Kevélyen láttam nagy fejlődését,
Isten tévé első lépését,
De ah, a nem-hív elhagyott.”¹⁴⁶*

Kazinczy egyik levelezőtársának meséli el azt a történetet, hogy bár művét a „Fő-Nótárius” tetszéssel fogadta, csak annyi megjegyzést fűzött hozzá, hogy a „Fő Ispány nem Zemplényben született”. Kazinczy itt egyrészt arra hivatkozik, hogy „a” poeta nem tartja magát szorosan a ’historiai igazsághoz”, másrészt viszont a főispán zempléni származását az anya zempléni származásával indokolja, mondván „így Zemplényt nevezheti anyjának ’s Zemplény a ’Fő-Ispányt fiának.”¹⁴⁷ Vagyis a poétai igazság az epigrammában lehetővé teszi számára a personifikációt (Zemplén beszél), de ezen belül egy személyhez szóló epigrammában nem jogosítja fel a teljes

¹⁴⁴ Kazinczy Ferenc: A Rádayak. = *Uő*: Magyar Pantheon. é.n. 25.

¹⁴⁵ A versrészletet a Kazinczy líra kritikai kiadása alapján közlöm. Kazinczy Ferenc Összes költeményei. S. a. r. Gergye László. Bp., 1998. 100. (Kiemelés: T. O.)

¹⁴⁶ Kazinczy Ferenc: Gróf Mailáth Antalnak. II. = Kazinczy Ferenc Összes költeményei. 1998. 89.

¹⁴⁷ Kazinczy levele Vay Miklósnak. KazLev. XXI. 322.

fikcióra. Ez a történelmi szereplőt idéző művek esetében is igaz. A Zrínyi centhoz¹⁴⁸ mellékelt megjegyzések stróféként követik végig a verset, egyenként jelölve meg, hogy mely részek tekinthetők saját szerzeménynek és melyek forrása Zrínyi-idézet. Kazinczy levelei azonban azt mutatják, hogy a saját szerzeményű sorok háttérében is fellelhető a történelmi forráskutatás igénye. Toldy Ferenc a Zrínyi lengyel királyságára vonatkozó versszak felől érdeklődik: „említed, hogy a lengyelek királyoknak akarták választani. Ennek nyomát sehol nem találtam.” (XX. 269.) Kazinczy válasza szerint a kérdéses rész forrása Lehoczky *Stemmatographiája*. Toldy viszont hiteltelennek minősíti ezt a forrást, pontosabban éppen annak forrásjellegét kérdőjelezi meg: „Lehoczky előttem nem forrás, sőt nem is a leghitelesebb író.” (XX. 282.) Vagyis Kazinczy és Toldy nézőpontja nem a referenciális elvárások tekintetében mutat különbséget, hanem abból a szempontból, hogy mit tekintenek *történelmi forrásnak*. Kazinczy egyéb történelmi adatokra (XX. 286.) hivatkozva próbálja Toldyt meggyőzni a hitelességről, ám úgy tűnik sikertelenül, és végül ő maga is elfogadja Toldy álláspontját. A hitelesség hiánya azonban Kazinczy számára nem jelentené feltétlenül a versszak törlését, csupán a kommentár szükségességét.¹⁴⁹ Toldy viszont a *Handbuch* kiadásakor nem elégszik meg a prózai kommentárral,¹⁵⁰ a hitelesség hiányából fakadóan ki is hagyja a vitatott versszakot Zrínyi Kazinczytól közölt költői portréjából.

Az idézett példák arra utalnak, hogy Kazinczy esetében a különböző retorikai-poétikai státuszú szövegek a referencialitás különböző szintjeit képviselik. A vizsgált szövegek közül a halotti prédikáció magasabb, a személyhez szóló óda, epigramma, episztola alacsonyabb szinten található, a tündéri román pedig egyáltalán nem kíván megfelelni a referenciális igényeknek. Így az utóbbi kivételével Kazinczy számára ezek a műfajok felhasználhatóak a történelmi hitelesség igényével készült biográfiákban. Egy korábbi példából viszont az is kiderül, hogy hitelességük szempontjából mindegyik alacsonyabb szinten áll, mint az életrajzi jegyzetek és az anyakönyvi bejegyzések; felhasználásukra többnyire akkor kerül sor, ha mondandójukat más információk is megerősítik.

Az életrajzok elkészítése során és a források értelmezésekor Kazinczy többször is reflektált a nyelv metaforikus természetére. A betű szerinti olvasat a bibliai olvasásmódok „hideg fessegetésével” fordul a szöveg felé, abban a reményben, hogy a retorikai olvasat „leválasztásával” az áttetszővé vált nyelv a valóságra vonatkozó információkat rejt. Ismét megfigyelhető a különböző viszonyulás az egyes műfajok esetében: a halotti prédikáció inkább engedelmeskedik ennek az olvasásmódnak, a többi említett műfaj kevésbé. A betű szerinti olvasat (vagy ennek vágya)¹⁵¹ a mai napig megjelenik a filológus és az irodalomtörténész gyakorlatában, s erre akár a Kazinczy-kutatás történetében is találunk példát. Vajon hogyan értelmezhető az a kijelentés, hogy Kazinczy a fogság időszakában „saját véreivel írta műveit”? A Kazinczy-filológia kutatásai szerint az állítás legendák képződéséhez

¹⁴⁸ Vö. *Kazinczy Ferenc* Összes költeményei. 1998. 355-359.

¹⁴⁹ „Ez megérdemli, hogy Kazyt és Rátkayt megtekintsd, és ha jónak látod, a' Könyv hátuljában szót tehetnél róla, 's a' kihagyott strophát előadhatnád.” *KazLev.* XX. 286.

¹⁵⁰ „Falsch ist, wenn Lehoczki von Zrínyi schreibt: A Polonis in regem vocatus.” = *Handbuch der ungrischen Poesie*. (herausgegeben von *Franz Toldy*) 1828. I. 38.

¹⁵¹ Ezzel kapcsolatosan egyetlen példát idéznék a Bánk bán kritikai kiadásából, ahol a Katona-féle Jegyzés mondata minősül kétértelműnek. „Éles szemek olvasgatták, és figyelmetessé tettek a' szépre úgy mint a rútra...” Orosz László kommentárja szerint a mondatból nem teljesen világos, hogy az „éles szemek” csak Báránynak vonatkozik-e. *Katona József*. Bánk bán. S. a. r. *Orosz László*. Bp., 1983. 332.

vezetett, miközben csak jelképesen igaz.¹⁵² Vagyis az értelmezőnek döntenie kell a betű szerinti és a retorikai olvasat között, és az irodalomtörténet-írás szempontjából éppen az előbbi alakítja ki a legendát. A másik példa is a *Fogságom naplójával* kapcsolatos. „Gyertya, kés, írószer s újságunk nem volt. Utóbb már könyveket sem volt szabad venni. Nekem mégis majd háromszáz darabom volt” – írja a Mester. Fried István szerint a levelezés alapján kételkednünk kellene ebben a számban, s a Kazinczy-könyvtárjegyzék alapján összeszedhető kötetek átvizsgálása vezet majd közelebb a kérdés helyes megválaszolásához. Addig azonban csak úgy fogadható el ez az állítás, hogy a 2387 nap alatt volt a kezében ennyi kötet és nem egyszerre.¹⁵³ Vajon nem lehetséges, hogy a betű szerinti olvasat helyett a túlzás retorikai alakzatával értelmezendő az idézett részlet?

Befejezésül és a kérdésre adott válaszlehetőségeként álljon itt egy példa és egy gondolat kíséret. A példa arra vonatkozik: hogyan olvassa Kazinczy a *Szigeti veszedelem* előszavát és miként olvassa azt XX. századi értelmezője. Kovács Sándor Iván Zrínyi-monográfiája¹⁵⁴ külön fejezetben foglalkozik az „egy tél” kérdésével. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az „egy télben történt véghezvinnem munkámat” kijelentést eddig nem hogy szó szerint, de betű szerint értelmezte a kutatás. Olvasási javaslata alapján azonban szükség van a nyomatékosító stílárius fokozatok figyelembevételére. Az állítás nem a filológiai pontosság, hanem sokkal inkább a stílárius poentírozás keretein belül értelmezhető. Kazinczynak az előszóról alkotott véleménye a Döbrentei-féle Zrínyi-kiadás terve és a hozzá kapcsolódó eposztanulmány vitájában ismerhető meg. A Mester azért nem helyesli Zrínyi munkájának az európai epika kontextusában történő vizsgálatát, mert „a’ Zrínyiász igen lelkes munka, de egy télen készült” (XII. 383.), s az összehasonlításon alapuló vizsgálat csak rossz fényt vetne rá. Döbrentei azt fájlatja, hogy ha „Zrínyi kicsinységnek nem nézte volna a poézist, mint rendes Előbeszédjében arról szól, mely nagy lehetett volna.” (XII. 408.) Az idézeteknek (például a stílárius poentírozás elhagyása miatt) van olyan értelmezési lehetősége, mely szerint Kazinczy az „egy tél” kérdésében a szó szerinti, illetve a betű szerinti olvasat híve. Döbrentei pedig mintha nem a benevolentia-hoz kapcsolódó szerénység formulája felől értelmezné az előszót. Ha ez így van – s itt következne a gondolat kíséret – Kazinczynak aligha lehetne kifogása az ellen, hogy a vérrel való írást a metaforikus szerkezet hyperbolikus alakzata helyett betű szerinti értelemben vizsgálja a kutatás, s az ellen sem, hogy a „háromszáz könyv” esetében ugyanezt tegye. A dolgozat korábbi példái viszont azt mutatták, hogy Kazinczy nem ringatja magát az „áttetsző nyelv” illúziójában. A betű szerinti olvasat mellett a retorikai olvasat sem lesz a felejtés és fordítva: ugyanazon a szövegen belül mindkét olvasásmód működtethető. Azonban a kettő közti választás bizonyossága nem egy esetben ábránd marad. Kazinczy értelmezői gyakorlata alapján ugyancsak ábrándnak minősíthető a valóság és a fikció világának és szabályszerűségeinek a teljes szétválasztása: ha út nem is, de van járható és járhatatlan ösvény az életből a költészetbe.

¹⁵² Fried István: A „Fogságom naplója” regénye. = Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sátoraljaiújhely-Szeged, 1996. 133.

¹⁵³ Uo. 142-143.

¹⁵⁴ Kovács Sándor Iván: A lírikus Zrínyi. Bp., 1985. 59-63.

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy a magánéletben (4.)

IV.¹

Készülődés az erdélyi útra; az első tervek megíúsulnak. – Újabb tervezetés. – Mit óhajt látni Kazinczy Erdélyben? – Útra kel. – Krasznára érkezik; Cserey Farkasnál. – Kolozsvárott az ottani írókkal való találkozása; iparkodik őket az újtásnak megnyerni. Látogatás a gubernátornál, Tordán Göngyössy Jánosnál. — Andrásfalván a Gyulay család vendége. – A nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban. – Kirándulás Krassó vármegyébe sógorához, D'Ellevaux-hoz. Jósika János b. Hunyad vármegye táblabírájává ajánlja Kazinczyt. – Látogatás Jósikánál és Sípós Pálnál. Búcsú a Gyulay családtól. – Gyulafehérvárott; Bethlen Imre grófnál Nagyenyeden, Tihón Cserey Miklósnál, utoljára Zsibón. – Kazinczy nagyon megszereti Erdélyt; utazásának fontossága.

Kazinczyt nemcsak a baráti szeretet melege vonzza Erdélybe, hanem a tapasztalat és tanulmány célja is. Nemcsak azokkal óhajt bizalmasan érintkezni, akiknek barátságában él, hanem akiket a hír nagy és jó embereknek rajzol előtte. A szép tájakon kívül az ott látható műgyűjteményekben is gyönyörködni kíván. Az 1805-i rövid látogatása óta sok ízben szövögeti egy hosszabb erdélyi utazás tervét; de ez csak az ifjú Wesselényinek széphalmi látogatása után ölt határozottabb alakot, kivált mivel Kölcsey és Szemere is biztatják, hogy elkísérik. De ők elmaradnak. Hozzá vethetünk, mennyire igaztja az erdélyi út terve Kazinczyt, ha meggondoljuk, hogy az 1915-i bécsi utazása után alig piheni ki a fáradalmakat, még kevésbé a több mint 2000 fitnyi költséget, s máris egy még költségesebb s hosszabb ideig tartó utazásra készül, hogy – mint mondja – „isteneknek való napokat” élhessen. De mégis kétségei támadnak: nem árt-e meg a hosszas utazás egészségének? S vajon alkalmas idő-e ősszel egész körutat tenni Erdélyben, hol az októberi nedves éghajlat a rendesenél jobban megviseli az embert, mint az anyaországban? Aztán a nyelvújítás magasra csapkodó hullámainak is elsimulását várja, nem akarván semmivel zavarni a látogatás örömeit. Így kétségei mind inkább győznek. Az utazás a következő évre marad, mibe erdélyi barátai is belenyugodtak, s 1816 tavaszától várják a szándék teljesülését. Húsvét vagy pünkösöd ünnepe látszik legalkalmasabbnak, mert Gyulay Lajos és Wesselényi akkor szakíthat legkönnyebben időt, hogy néhány napot Kazinczy társaságában zavartalanul tölthessen.

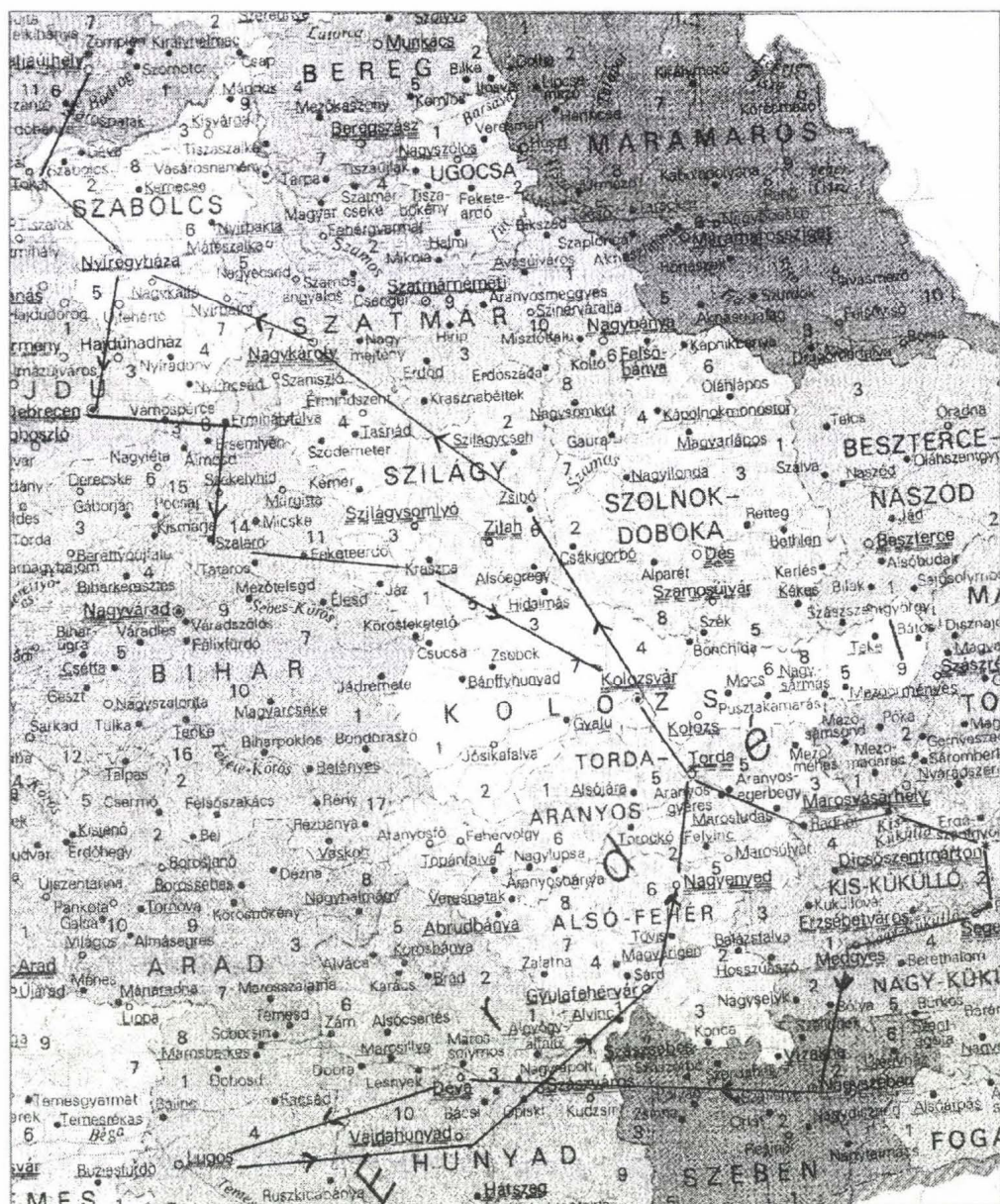
Amint Kazinczyban megérlelődik az utazás eszméje, fölkeri Cserey Farkast, készítsen úttervet számára: kiket kell meglátogatnia, a természet és művészet milyen remekeit kell

¹ E kötetünkben is folytatjuk VÁCZY JÁNOS kiadatlan munkájának, a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia II. kötetének közlését, amelynek kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r 296/I-VI. szám alatt található. A *Kazinczy a magánéletben* című résznek IV. alfejezete ez, amely a kézirat 310-324. oldalán olvasható. Köszönjük a Kézirattár vezetőjének a folytatólagos közlés lehetőségét. A mű eddig közölt fejezetei a *Széphalom* évkönyv korábbi köteteiben megtalálhatók: 2. k. 7-32.; 3. k. 61-94.; 4. k. 141-159.; 5. k. 123-150.; 6. k. 19-47.; 7. k. 173-284.; 9. k. 19-39.; 10. k. 75-86.; 11. k. 35-44.; 12. k. 61-74.; 13. k. 61-74.; 14. k. 31-43.; 15. k. 17-31. o. A helyesírást Váczy szövegében a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartjuk a szerző írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

megszemlélnie, s jó barátaival hol és mikor találkozhatnak? A kérést nem Cserey, hanem Döbrentei teljesíti. Cserey mélyen el van keseredve a közállapotok sivárságán s azt hiszi, vajmi kevés olyan embere van Erdélynek, aki méltó volna egy Kazinczy ismeretségére. Inti is, hogy nagyon vigyázzon a velük való érintkezésben, mert a sima külső alatt „átkozott rossz daemon” lappang. Erdélynek nem az emberei, csak természeti ajándékai érdemlik meg, hogy idegen is megismerje azokat. De Cserey Miklós és az ifjak annál inkább iparkodnak Kazinczyt meggyőzni, ne hagyja teljesületlenül a szép szándékot. Döbrentei részletes tervet dolgoz ki számára s megállapítja az útirányt, amelyen haladva egész Erdélyt megismerheti. Azonban figyelmezteti, hogy ez utat a maga lovain kell megtennie, mert Erdélyben előfogatra nem számíthat, csak a Gyulay család lovai állnak rendelkezésére. Döbrentei maga is ajánlkozik, hogy tanítványával együtt Kazinczyhoz csatlakozik, sőt Cserey Miklós is, Wesselényi pedig csak úgy, ha az utazás szeptemberre marad. Bármennyire óhajtja is Kazinczy, hogy barátaival együtt kelhessen körútra, nagyon bajos a különböző érdekek összeegyeztetése. Hónapokig foglalkozik a tervvel, s azon van, hogy pünkösdtől Zsibón tölthesse. Döbrentei főképp a saját tanítványa és Wesselényi együttes kíséretét tartja szem előtt. Gyulay grófné a júliusi utazás mellett szól, mert így „kétszer örvendhetne” Kazinczynak: Andrásfalván és Dédácson. De a másik ok, amiért Döbrentei a júliusi utazást óhajtja, mestere iránti aggódása. Hisz épp a múlt év őszén panaszkodik Kazinczy, mily könnyen megárvhat neki a nedves őszi idő. S mikor az özvegy Wesselényiné is beleegye, hogy fia legalább Nagyenyedig vagy Marosvásárhelyig kísérhesse Kazinczyt, minden akadály elhárul a nyári utazás elől. A végleges terv megállapítható.

De az irigy sors majd mindent elront. 1816 tavaszán – mint előadtuk – leég Kazinczy konyhája, s még nem tudja, miből építheti újra, mikor a jogügyi igazgató újabb felszólítása érkezik, hogy rabtartási díja fejében ismét mintegy 500 frtot fizessen. Idejárul a maga és felesége betegsége, az első francia kisasszony távozása s a fenyegető .évi terméketlenség. De Kazinczy már hallani sem akar a lemondásról, minden akadályt legyőz, és a sóvárgott élvezet sejtelve nem engedti a legalkalmasabbnak ígérkező időt elhalasztani. Megállapodik, hogy június 10-ét, Széphalomra költözésének tízévi fordulóját még családja körében tölti, s másnap indul Zsibó, illetőleg Kraszna felé. S a várva várt örömek poharát fenéig akarja üríteni, s előre megírja Cserey Farkasnak, hogy ne övele menjen Zsibóra, hanem utána 3-4 nappal, hogy zsibói örömeit meg ne kelljen osztania. „Örökkévalóságnak való napokat fogunk élni, édes barátom – írja Döbrenteinek –, s kipótoljuk a’ mit a’ sors nekünk eddig irigylett.” Tudja ugyan, hogy ez utazás most nagy áldozatába kerül, de szándéka már sokkal határozottabb, semhogy az áldozattól visszariadna. Magával viszi készülő munkájának, a *Pályám Emlékezetének* kéziratát, a Kölcsey segítségével lemásolt kódexet (ti. Pápai Pál fordítását), az irodalmi csatározások főbb adatait, amelyeket mindazokkal szándékozik megismertetni, akik a nyelvújító harc iránt érdeklődnek.

Így indul 1816. június 11-én délelőtt Zsenijével, szobalányával, inasával s kocsisával négylovas födeles kocsiján Tokaj, Nagyfalú, Nyíregyháza, Anarcs és Petneháza felé. Útba ejti Debrecen s Érsemlyént, s június 25-én ér Krasznára Cserey Farkashoz, aki éppen lábadozott ínhidegéből, s most meg szemfájásban szenvedett. Harmadfél napot időz itt Kazinczy, részint Csereyné társaságában, mert férjét orvosa eltiltja a fönnléttől, részint önmagára hagyatva, s így annál háborítatlanabban élvezve a különböző műgyűjteményeket, amelyek akár mint ereklyék, akár mint műreamek fogékony lelket gyönyörrel töltötték el. Különösen megragadta figyel-

KAZINCZY ÚTJA ERDÉLYBEN

mét Nagy Frigyes mellszobra és orvosságos szelencéje. Voltaire mellszobra sértette kényes ízlését. Ellenben nagyon tetszettek neki Cserey ásványai s régi etruszk és római edényei is. Éles szeme csakhamar meglátta a falon függő olajfestményeket s rézmetszeteket. Majd a pompás és drága növényekkel ékeskedő kert szemléletébe merült, hol az olasz nyárfák a szeles esőben kísérteties susogással fogadták. Távolabb a ritka növények közt, egy keleti platán alatt, egy em-

lékkövet pillantott meg, amelyen Wesselényire írott saját epigrammjának két első sorát olvashatta. A könyvtárban a kéziratok és ősnymtatványok érdekelték; amazok közt Kaprinay levelei² kötötték le figyelmét. S bár idejét a lehető legjobban iparkodott felhasználni, elégületlen volt krasznai pihenőjével, mert sem barátjával, az „igen nemes lelkűvel nem élte ki magát, sem nagy kincseivel”. Másfelől attól kellett rettegnie, hogy Cserey szembaja olyan fenyegetővé válik, hogyha ő még Krasznára kerül is visszafelé, meg sem láthatja őt barátja.

Innen Perje felé tart, honnan hatökrös szekéren folytatja útját a Meszesen át. Leszáll a kocsiról, hogy jobban gyönyörködhessek a táj szépségében, a domb és völgy változatosságában, a természet fönséges csöndjében. A bércről áttekinti egész Erdélyt. Rettenetes meredek utakon ereszkednek lefelé, s borzalom fogja el őt, amint a zápor mosta szakadékokon keresztülhaladnak. Elérvén a Nagyváradról Kolozsvárra vezető országotat, gyorsabban hajtat. Nagymáson Wass Sámuel grófné híres istállóját tekinti meg, s azt az emlékkövet, melyet a grófné férjének állított, s melyen a Cserey kérésére írt saját szép epigrammját olvashatja.

Június 30-án ér Kolozsvárra. A járókelők nem igen hagyják egy tekintetre sötétzöldlakkú kocsiját, amelyet gubás kocsisa debreceni szabású kék ruhájában hajt.³ Amint Kazinczy a Wesselényiek utcájába befordul, Döbrentei meg tanítványa és Wesselényi éppen az ablakon néznek ki, s mind a három a kedves vendég elé szalad. Itt öleli keblére Kazinczy először az ifjú Gyulay Lajos gróft s Bölöni Farkas Sándort, a későbbi híres amerikai utazót. Innen kezdve Kazinczy július 25-ig állandóan Döbrentei társaságában mulat. Ő vezeti el mesterét gr. Bánffy György kormányzóhoz, ismerteti meg Kenderessy Mihály kormányiszéki tanácsossal, akivel egyébként már régóta levelez; aztán Teleki József gróffal, a hasonló nevű koronaőr fiával és Molnár Borbálával. Buczy Emil, az ifjú Kornis Mihály gr. nevelője, Kornis Ignác grófnénak mutatja be, aki mióta Kazinczynak a Gróf Török Lajoshoz című epistoláját az *Erdélyi Múzeum*-ban olvasta, mindég vágyott őt megismerni. Erre az ismeretségre Kazinczy sokszor büszkén hivatkozik, mint az erdélyi nők nagy műveltségének döntő bizonyítékára. Egész irodalmi társaság gyűlik össze Döbrenteinél a vendég tiszteletére. Ott látja Kazinczy Naláczy István bárót, a Báróczy és Bessenyei volt testőrtársát; Inczedy Lászlót, aki *Kemény Simon* című tragédiáján dolgozott; Szabó Jánost, a kolozsvári plébánost, Koross Imre rektort (kit már említettünk), Szilágyi Ferenc és Molnos Dávid ref. kollégiumi tanárokat s néhány kezdő író, mint Füzesi Józsefet, Aranyosrákosi Székely Sándort s a 14 éves Kelemen Lajost, akinek egy költeményét máris méltónak találta Döbrentei, hogy folyóiratában közölje. Az *Erdélyi Múzeum* szerkesztőbizottságában alkalma nyílik Kazinczynak, hogy bemutassa a magával vitt műveit, a nyelvújító harc adatait, s kedvére beszélhet annak további folyamatáról, melytől irodalmunk s közéletünk átalakítását reméli.

Kolozsvárott időz akkoriban Döme Károly is, Rudnay Sándor erdélyi püspök oldalkanonkja, Kazinczy ifjúkori barátja, s ellátogat Döbrenteihez, hol Kazinczyval is találkozik. Együtt olvassák a Kazinczy elleni erős támadásokat s ennek védekezését. Döme nyíltan megmondja, hogy egy értelemben van a támadókkal, Takács Józseffel, Kisfaludy Sándorral és

² Kaprinay Ostván (1714–1785) előbb jezsuita, később világi pap, Cserey Farkas atyjának nevelője, kinek számos magyar és deák nyelvű munkája ismeretes. Különösen kéziratait, hazánk politikai és egyháztörténelmére vonatkozó adatgyűjteményei nevezetese, amelyeknek legnagyobb részét a budapesti egyetemi könyvtár őrzi. Ő a XVIII. század latin nyelvű történetíróinak és kutatóinak egyik legjelesebbike.

³ Kazinczy: *Erdélyi Levelek* (Nemzeti Könyvtár, XII. köt. kiadja Abafi L. 1880), 70. l.

Horváth Endrével. Kazinczy ezen nem akad fel, de megjegyzi, hogy mind Horváth Endrét, mind Dömét az újítkók közé sorozza, annyi újítsást hoztak nyelvünkbe. Azzal áztatja magát, hogy Döme barátságát sikerült ismét megnyernie, s Döbrentei társaságát az újítságok iránt engedékenyebbé tennie. Mint fáradhatatlan izgató egyetlen kínálkozó alkalmat sem szalaszt el itt sem, a kölcsönös baráti öröm napjaiban sem, hogy életének vezérgondolatát környezetével megismertesse, s híveket toborozzon. De másfelől mint a magyar műveltség buzgó apostola hatalmas táplálékot nyer ez utazásában s új eszközöket további működéséhez. Mily dicsekedve emlegeti ettől fogva úton, útfélen, hogy Erdélyben a főrangú nők közül többen ismerték már őt műveiből, s óhajtottak vele személyesen is megismerkedni.⁴ Még büszkébb érzéssel magasztalja Erdélyt azért, hogy ott a „nagy házaknál” is *magyar* a társalgás nyelve; hogy mindazok közt, akikkel megismerkedett, egyetlen nőt talált, akivel németül beszélt, s ez az egy is magyarországi volt, Batthyány-leány, Kemény Farkas grófné.⁵ A gubernátor szintén magyarul társalog vele, s csodálkozik, hogy „magyarul öltözött lengyel vendége olly derekasan megtanulá nyelvünket”.⁶ Sőt a gubernátorné idegen létére tökéletesen elsajátította nyelvünket úgy, hogy „azon folytában szólhatott ’s igen jól írt”. Menyét, Bánffy Ferenc grófnét, aki sziléziai születésű volt, Döbrentei tanította magyarra. Mi több, még Tartler János, a „szász nemzet legfőbb tisztviselője” is oly tiszta magyarsággal beszélt, mint akár a legmagyarabb.⁷ „De e’ földön nem is hallani más beszédet.”

Jellemző a nemzet közszellemére, hogy Erdélyben az a meggyőződés uralkodik, hogy a Királyhágón inneni magyarok rosszul beszélnek magyarul, s álmélkodva hallják, hogy Kazinczy, magyarországi létére, oly jól tud magyarul, mint az erdélyiek, s ezt egy fiatal tisztviselő „complimentként” meg is mondja neki.⁸ Kazinczy hazafias örömmel, sőt lelkesedéssel látja nemzetiségünk romlattan, ősi erejét, s arról győződik meg, hogy a nyelvújító harc tüze ott könnyebben megtisztítja a maradiság dohos levegőjét, mint nálunk; de ebben nagyon csalódik.

Jóllehet Kazinczy huzamosabban is szívesen időzött volt Kolozsvárt, mert „gyönyörűségei, mint a’ mágiai lámpás festései” úgy rajzottak előtte, és szemrehányást tett magának, hogy „a’ hó földet” hamarabb meg nem nézte: három nap múlva folytatnia kell útját, mivel Gyulay grófné úgy rendelkezett, hogy fia Kazinczy nélkül vissza ne térjen Andrásfalvára, ezért a grófné hat lova már napok óta Kolozsvárt várakozik. Kazinczy július 4-én indul el Kolozsvárról Döbrentei s tanítványai társaságában, hogy Marosvásárhelyre s onnan Andrásfalvára térjen. Négy ökör vontatja fel Kazinczy kocsiját a teleki tetőre, s Kazinczy és leánya, Döbrentei és Gyulay Lajos a grófné 6 szép szürkéjén haladnak Torda felé. Itt Kazinczy Gyöngyössi Jánost, a neves leoninus verselőt látogatja meg, akit felesége déli álmából keltvén föl, nagy zavarba esik, s nem is tudja megérteni, kik a vendégei. Csak napok múlva tudja meg másoktól, és sokáig évődik a maga együgyűségén, hogy álmos ésszel csak az ifjú gróf kísérlőjét látta Kazinczyban.⁹ Tordáról Marosvásárhely felé haladván Marosludason Bánffy György grófné kasté-

⁴ Kazinczy F. Lev. XIV. köt. 229. l.

⁵ Uo. 281. l.

⁶ Kazinczy Ferencz’ Eredeti Munkái. A’ Magyar Tudós Társaság megbízásából összeszedék Bajza és Schedel. II. köt. Utazások. Budán, 1839. 180. l.

⁷ Kazinczy F. Lev. XIV. köt. 245. l.

⁸ Az 5. sz. jegyzetben id. m. 180. l.

⁹ Kazinczy F. Lev. XIV. köt. 401. l.

lyában szállnak meg, s Kazinczy megbotránkozik a Kemény János fejedelem arcképén, meg nem foghatván: miképp tűrhetik a fejedelem maradékai ez irtózatos másolást. Bogáton harmadfél napig kell vesztegelnie a roppant vízáradások miatt. Gyulay Lajos, birtokos lévén ott, 24 embert rendel „a' hidast hajtani”. S mivel útjuk a Maros mellett víz alatt álló réteken vezetett, Gyulay bivalyokat fogatott a kocsikba. Menetelük „a' fekete elefántokon így amadiszi menés volt”.¹⁰ Bogátról Radnótra indultak, hol Bethlen Gábor fejedelem kastélya tűnik szemükbe, majd Ugrára érnek, hol azonban Kazinczy, nagy sajnálatára, nem találkozhatik a földesúrral, gr. Haller Gáborral, Erdély kincstartójával, Cserey Farkas ipával, akinek kivált könyvtára érdekli őt, egyszersmind a nagy műveltségű főúr társalgása is vonzza főleg azon ismeretségnél fogva, mely őt a testőrírókhoz, jelesen Barcsay Ábrahámhoz fűzte. Marosvásárhelyt utazónk természetesen a Telekiek híres könyvtárát szemléli behatóan, sokféle jegyzetet tesz hamarosan az ottani régi arcképekről s a klasszikusok kiadásairól. Itt ismerkedik meg Szabó Andrással, a bölcslelettudóssal, aki Wesselényit is tanította e tudományra. Itt látja Arankát, kivel régebben oly meleg barátságot tartott, s kivel azelőtt 25 évvel találkozott a hegyaljai szüreten. Most, a nyelvújítás nagy szálla lévén Aranka szemében, e találkozás egyikükre sem tett valami kellemes hatást. Közben még, noha Gyulay grófné nagy gondban volt a vízáradások miatt egyetlen fia iránt, s egyik inasát eléje küldte, hogy az utazást siettesse, megszállottak Tholdalaghy Zsigmond grófnénál, aki Vay-leány volt, s Kazinczy kedvére kibeszélhette magát Vay Józseftről és Vay Miklós tábornokról, akikről különben sem tudott „sem hidegen, sem röviden szólni”.¹¹

Útjuk Gyalakuta mellett Marosszentgyörgyön át vezet tovább, s ebédre a lóci fogadóba szállnak, hol Kazinczy a székely nyelvjárás sajátosságain elmélkedik, s legott meg is villan a gondolat elméjében, hogy erről egy külön munkát ír. Terve azonban csakhamar feledésbe jut. „Sippadozó hegyoldalakon” haladnak legközelebbi céljuk, Andrásfalva felé. „Az utat sok helyeken levert gerendák által kelle a' csuszamlás ellen védeni.” Július 10-én napnyugat táján egy magas bérctől megpillanthatják a szűk völgybe zárt andrásfalvi kastélyt s a grófi kertet. Estére odaérnek. „Ah, barátom – írja Kazinczy Dessewffynek – az Erdélyiek nem kevélykedésből járnak 6 lovon, 4 el nem bírja a' szekeret ezeken a' rettenetes dombokon. Olly nagy hegyek bércein járék, mint az Újhelyi hegyeké, 's ha Erdély nekem annyi örömet nem adott volna, átkoznám ide indulásom' óráját.” Hasonlóképp panaszkodik másoknak is, milyen irtóztató helyeken kellett járnia. De bár kimondhatatlan örömet érzett, nem tudta feledni, mily fáradalmakat kellett kiállnia. A túlradó szív ellágyulása sem fojthatja el panaszát, amely leginkább anyagi gondjai miatt fakad ajkán. De egyik fő célját eléri: viszondáthatja annyi idő óta Gyulaynéét s megismerheti egész családját. „Képzelheted – folytatja említett levelében –, melly örömek közt élek ennek az ifjuságom barátnéjának, szeretetre igen méltó három Kisasszonyának 's fíjának 's Döbrenteinek társaságában.”¹² Itt élvezi az „isteneknek való örömet”, itt újulnak ki legélénkebben képzeletében ifjúkori álmái. 12 évvel azelőtt látta a grófnét legidősb leányával, Karolinával, ki őt atyjának fogadta, s kit ő bizalmasan „kedves leányom”-nak szólított. Viszont Zseni „kicsiny anyám”-nak hívta. Kazinczy atyai öröme határtalan, Zsenijét Karolina karjaiban látva s tapasztalva, hogy le-

¹⁰ *Erdélyi Levelek*, Abafi kiad. 100. l.

¹¹ Uo. 100., 113. l.

¹² *Kazinczy F. Lev. XIV. köt. 244. l.*

ánykája reggeltől estig „kis anyjával” mulat; éjjel ágya előtt nyugszik, s ha fölébred, a Karolina neve cseng ajkán. Ha idegen látja együtt a két leányt, nem is sejtí, hogy nem testvérek, Kazinczy pedig feledi, hogy atyja a gyermeknek. A boldogság közepett Kazinczy egész utazásának egyedüli célját a grófné s gyermekeinek látásában keresi, s még évek múlva is visszarezeg szívében az együtt töltött szép napok öröme, s ha egy-egy órára feledni tudja súlyos anyagi helyzetét, mindjárt arra gondol, hogy megismétli erdélyi utazását mégpedig feleségével együtt. „Napjaim – írja – itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi november hoz az augusztus’ forrasztó hősége s a’ september’ perzselő derei után, hogy Psyche ismét feleled aludni kezdett őszi-tavaszi altából, s bujálkodva röpke körül az őszi-tavaszi ibolyáit. Hanyatló korom, melyben poltolékok remény-
 lettem találni életemnek 2387 napi csorbájáért, nem érez egyéb kedvelenséget, mint hogy az epistographphal én is elmondhatom: Mon coeur est étonné de voir sans désirs!”¹³ De itt panaszomnak vége. Ittam a’ Léthe’ vizét; felejtve vagynak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket egy tündéri csodatét által újra felvirulva szemlélem.”¹⁴

Boldogsága hetedfél napig tart, de csak egy röpke pillanatnak tűnik fel, noha csordultig telt szíve ömlengésén kívül az irodalom legfontosabb kérdései is szóba kerülnek közte és Döbrentei, meg a grófi kastélyban tartózkodó Puky László helytartói tanácsos s még inkább az odahívott Gyarmathy Sámuel (1751–1830) orvos közt, akit Kazinczy azért óhajtott főképp megismerni, mert Döbrenteitől már régóta hallotta, hogy a nyelvújításnak, különösen az ő fordításainak bírálatán dolgozik. E bírálat mostanában jutott csak Kazinczy kezébe.¹⁵ Közben Fehéregyházára rándulnak, hol a helység urának, Haller János grófnak palotáját „valóságos tündérlak”-nak mondja Kazinczy.

Július 17-én hagyja el Andrásfalvát leánya, Döbrentei, Gyulay Lajos és Wass György társaságában, s Nagyszebennek tart. Közben Segesvárott megállapodik, s először veheti behatóbban szemügyre a szászok viseletét, hallgathatja (éppen hetivásár lévén) beszédket, s tanulmányozhatja egész néprajzukat. Innen Ebesfalván át Medgyesre ér s úgy Nagyszebenbe. Itt véletlenül találkozik Naláczy István báróval, s együtt mennek a Bruckenthal-múzeumba. Kazinczy műértőleg vizsgálja a képtárt, s nem alaptalan dicsekvéssel emlegeti, hogy Choiseul-Gouffier francia követén kívül „nem nézte jobban elkészült szem, mint az övé”. Elismerte ugyan, hogy a képtár „örök kincse a’ nemzetnek”, de ő is azt ítélte művészeti értékéről, mint a francia követ: „On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela, mely nem francziának, hanem Magyarnek szájában ezt tenné: *Be sok ebadta rossz darab némelly kevés jó között.*”¹⁶ A tudós Seivert János kalauzolja, s később Kazinczy adatokat is kér tőle a képtár alapítására s egyes remekeire nézve, midőn az *Erdélyi Leveleket* javítgatja, s egyszersmind a szászok megítélése tekintetében elég éles vitába is bocsátkozik vele. Nagyszebenben találkozhatik Haller Gábor kincstartóval s Tartler Jánossal és az ennél töltött óráját az Erdélyben élt legszebb órái közé számolta. Ugyancsak itt ismerkedik meg Cserey Mihály kincstári tanácsossal, akivel egymást nagyon megszeretik. Nagyszebenből megint a Gyulay család birtokára tér vissza, de most már nem a Kisküküllő vármegyei Andrásfalvára, hanem a Hunyad vármegyei Dédácsra. A kies fekvésű Dédács, melynek kertje alatt ömlik a Sztrigy vize a

¹³ Kazinczy így fordítja: „El-rémül e’ fa szív, hogy már nincs semmi vágya”.

¹⁴ Az 5. sz. alatt id. m. 225–226. l.

¹⁵ L. a *Kazinczy* F. Lev. XII. köt. 129–143. l. V. ö. a VI. fejezet 5. §-ával.

¹⁶ Uo. 258. l.

Marosba, ismét nem remélt örömekeket ad Kazinczynak. Éppen aratás lévén (júl. 23-25), a bőrduda hangjai mellett víg mezei munka foly, ami könnyed szórakozásul szolgál az utazóknak. 48 órai pihenés után Kazinczy Krassó vármegyébe, Szpatára indul sógora, D'Ellevaux látogatására.

E kirándulás 16 napjába kerül. Szpatán augusztus 4-ig időz, és innen sógorával együtt Lugosra hajt, hol új ismeretségeket köt. Ideje hát kellemesen telik, de később mégis sajnálja, hogy oly sokáig távol marad Hunyad vármegyéből. Mielőtt ugyanis Krassóba indul, azt ígéri a grófnénak, hogy augusztus 3-ra már ismét Dédácson lesz, hogy másnap Dévára, vármegye székhelyére mehessen a grófnéval b. Jósika János főispán búcsúünnepére, akit a király kormányzó tanácsossá nevezvén ki, főispáni tisztségéről akart a közgyűlésen lemondani s a rendektől hivatalosan búcsút venni. Kazinczy azonban akkortájt még csak Lugosra indul, honnan 8-án folytatja útját Dédácsra; 9-én estére ér oda, tehát jóval később, mint számította. Így elkésik a vármegyei közgyűlésről is. A főispán csak várja, csak várja: hátha a gyűlés vége felé megérkezik. De mindhiába. Jósika meg akarja őt a rendek előtt tisztelni, hogy a vármegye táblabírájává felesküdteti, előre értekezvén a rendekkel, hogy őt megválasszák. Így e tiszteletnyilvánítás Kazinczy nagy sajnálatára elmarad.

Ha tudjuk, mily sokra becsüli ő Jósikát, mikor Cserey Miklóshoz hasonlítja, ha tudjuk, hogy Jósika arra bírja a rendeket, hogy 12 ezer frtot rakjanak össze a szászvárosi és hátszegi iskolák jobb karba hozatalára; emellett nem feledjük, mennyire megszereti Kazinczy az erdélyieket, s mennyire vágyik egy ottani vármegyei közgyűlésen részt venni: könnyen elhiszzük neki, mennyire szívesen elhalasztotta volna egész krassói kirándulását, hogy az említett megtiszteltetés részese lehessen. „Barátom – írja augusztus 10-én Dessewffynek –, én Magyar Ország Magyar Erdélyivé tettem volna, s Jósika által tiszteltettem volna meg, a' kihez e' szókkal végezhetém vala-el köszönetemet: Laetos laudari a Te laudatissimo viro (Cicero) 'S e' megtiszteltetést nem Kazinczy Ferencz nyerte volna, hanem Kazinczy Ferencz az Író, a' Magyar Író. Érezd melly szerencsétől vagyok megfosztva.” Wesselényi előtt is nagyon sajnálkozik emiatt. „Isten és lelkem a' bizonyosság reá – írja hozzá 12-ről –, hogy e' megtiszteltetésnek nem személyem miatt örültem volna, hanem Literaturánk miatt, 's oda van, mert itt nem valék.”¹⁷ Némi kárpótlást abban keres, hogy 11-én a Gyulay családdal Branyicskára rándul Jósika látogatására, s az egész napot körében töltheti. Nagyobb férfiúnak tapasztalja, mint hitte. De Branyicska nemcsak emiatt lett kedves előtte, hanem régi ereklyéje miatt is. A nagy Fráter György kápolnája faláról a régi idők lelke szól hozzá, s költői ihlete művészi kifejezést nyer ekkor fogant szép hazafias epigrammjában. Jósika is ünnepnek tekinti az ő látogatását, a hozzája írt epigrammot pedig örök emléknak. Egyszersmind figyelmezteti „szeretett anyai nyelve pallérozóját” a vajdahunyadi várra, melyet másnap csakugyan mély hazafiúi áhítattal szemlélhet Kazinczy. Oda is a grófnéval és gyermekeivel rándul el, s így annál kedvesebben telnek órái. A hajdani nagyság és erő, a fény és zaj ellentétben a most uralkodó csönddel megkapja költői lelkét, s hevülését tán legszebb epigrammjában fejezi ki.

Két nap múlva Sípos Pált látogatja meg Tordason s fél napot tölt nála Naláczy István társaságában, Bábolnán pedig Naláczyánál Sípossal együtt egész napot egy alvás nélkül virrasztott éjt. Síposnál találkozik P. Thewrewk Józseffel is, akinek szokása szerint nagy jövőt jósol. Ki

¹⁷ Uo. 253., 261. l.

hitte volna akkor még, hogy e találkozás után egy hónap múlva már Sípós halála hírére kell halania. De legalább az utójára együtt élt másfél nap emléke élénken megmarad a jó barát képzetében mindvégig. Bábólnáról ellátogat a gyógyi fürdőbe, s itt ismeri meg közelebbről Alsó-Fehér vármegye főjegyzőjét, a történelemben ritka jártasságú Kiss Józsefet, akinek nem tehet oly kérdést a politikából és statisztikából, melyre azonnal szabatos feleletet ne kapna. Pray, Schwartner és Smith Ádám munkái itt is vele vannak.¹⁸

Augusztus 17-én üt a válás órája. Kocsija a falu végén várja. Ide kíséri őt a grófné leányai-val együtt, azután Kiss József, Döbrentei és tanítványa. „Némán, elfogott, összeszorult szívvel” vesz búcsút a grófnétól, s leányaitól. Döbrentei és tanítványa még Bencencig kísérik. Itt hallja Kazinczy, hogy a Gyulayné s leányai „kisírt szemekkel” panaszkodtak a búcsúvétel szomorúságait. „Vártam azt – írja az *Erdélyi Levelekben*¹⁹ –, tudtam, hogy úgy lesz, és még is örültem a’ hírnek, mintha váratlanul ért volna. Az én szemeim rég óta elszoktak sírni fájdalomokban; könyeket nekem csak edesebb ellágyulásokban enged az elkeményedés, de nedvesedni kezdenek, ’s el kell fojtanom keblem’ sóhajását.” Itt aztán Döbrentei és Gyulay is elbúcsúzik tőle. Útja Gyulafehérvár felé vezet. Leánya és kísérője dúdolni kezdik:

*Itt hagynám én ezt a’ falut, ha lehetne,
Ha engemet comtesse Lotti nem szeretne.*

Arra számított, hogy Alvincen kiszáll és Fráter György kastélya omladékait megtekinti; azonban „lelke elborulásában” későn veszi észre, midőn már a helység mellett elhaladt, s így csak Gyulafehérvárról állapodik meg, hogy a Szent Mihály templomot jól szemügyre vehesse, meg a gr. Batthyány Ignác püspök alapította gazdag könyvtárt, tisztelegjen Rudnay Sándor püspöknél és Döme Károlynál. A templomban Hunyadi János, testvére s László fia üres koporsóit, valamint Izabella királyné és János Zsigmond fehér márvány szarkofágját megindult hazafi érzéssel szemléli. Zsebóráját, melyet anyósának apja Párizsban vett, ráteszi Hunyadi János koporsójára, hogy „új becset kapjon az otlétel által”.

Innen 19-én a közeli Gáldtőre hajtát, s az itteni tartózkodás életének „négy napjait ismét felejthetetlené tette, mind kies fekvése ’s kertje, mind kivált lelkes urának ’s asszonyának minden becset felülhaladó kegyességök ’s oktató társaságok által.” Gr. Bethlen Imre külföldi főispánt ugyan nem találja otthon, de a szíves vendégszeretet addig marasztja, míg a gróf megérkezik. Bethlen nemcsak maga óhajtja Kazinczyt megismerni, hanem a nagyenyedi tanárokkal is megismertetni, s ezért megérkezésekor azonnal megizeni nekik, hogy másnap az iskolában tartózkodjanak, hogy Kazinczyt fogadhassák. Maga a gróf viszi vendégét oda s 24 óráig mind őt magát, mind cselédjeit s lovait bőkezűen ellátja, s gondoskodik, hogy Kazinczy a lehető leghasznosabban tölthesse idejét a tanárok kalauzolása mellett. Kazinczyt mindenekelőtt a Báróczy hagyományai érdekelték, aztán a Bod Péter és Benkő József iratai. A gróftól is sok becses adatot szerzett a Bethlen családra, kivált Bethlen Miklós kancellárra, meg a kollégiumra, melynek jövőjét a gróf nagyon szíven viselte. Még „legszorosabb foglalatosságai között is feljárt a’ leczkékre, az ifjakat váratlanul kikérdezte ’s olykor 3 óráig is, ’s őket mindenek felett a classica literatura szeretetére gyúlasztotta, mert ez valóban mindenek felett való”.²⁰

¹⁸ *Erdélyi Levelek*, Abafi kiad., 245-146. l., Bajza és Schedel kiad. 307-308.

¹⁹ Bajza és Schedel kiad. 312. l.

²⁰ *Erdélyi Levelek*, Abafi kiad. 284. l.

Nagyenyedről Tordára utazott, s innen ismét Kolozsvárra. Idejét most nagyrészt Kenderegy Mihály társaságában tölthette, akinek vendégszeretete, tudománya, víg kedélye s adomái élvezetes órákat szereztek neki. Még csak két helyen óhajtott mulatni. Tihón Cserey Miklósnál és Zsibón Wesselényinél. Mintegy háromnegyed napig volt együtt Kazinczy Csereyvel, ki aztán Zsibóra is átrándult, hogy még tovább lehessen Kazinczy körében. „Íme – írja Kazinczy Buczynak –, láttam azt a nagy embert, a’ kit sok esztendőök oltá csudálok és szeretek”. Cserey magyaros őszinteséggel fogadta még nem látott jó barátját, s legbecsebb órái közé számolta a vele töltötteteket. Zsibón Kazinczy 6 napig időzött. Várta Cserey Farkast is, de őt orvosai most sem eresztették., Ellenben Buczy és tanítványa, Kornis Mihály gr. siettek őt meglátogatni a Wesselényiek ősi kastélyában. Itt tartózkodott Bölöni Farkas is. E társaságban repültek az órák, napok egymás után, mint egy szép álom tarka képei. Kazinczy sokat beszélt ifjú barátainak az id. Wesselényi Miklósról, kinek életrajzi adatait már rég gyűjtögette. Azonban csak az *Erdélyi Levelek*ben szánhatott néhány lapot a tőle oly sokszor magasztalt kiváló ember emlékezetének; külön munkában soha sem teljesítette oly melegen ápoltt szándékát.

Kazinczyt Zsibón az ember mellett legjobban a ló érdekelte, a Wesselényiek régi büszkesége, a híres zsibói ménes. Mert abban a meggyőződésben élt, hogy az „épen olly kevélysége a nemzetnek”, mint a marosvásárhelyi vagy gyulafehérvári könyvtár s a nagyszebeni múzeum. Már első itlétekor nagy figyelemmel nézegette a ménest, s azóta mind Tókéstől, mind Patakytól számos adatot szerzett arról. Most alkalma nyílt apróra megismerni a különféle fajokat, a lótarás és tenyésztés módjait s az idomítás sokféle fogásait. S az *Erdélyi Levelek* egyik célja az volt, hogy a zsibói ménesről méltó képet adjon. Az ifjú báró azáltal is emlékeztetessé kívánta tenni atyai barátjának nála töltött napjait, hogy egy szép paripával megajándékozta. Szeptember 3-án vesz búcsút Kazinczy Zsibótól. Wesselényi és Bölöni Farkas két inassal lóháton kísérik kocsiját Hadadig, Wesselényi Farkas kastélyáig, hol Kazinczyék megszállnak. Az 5-ére virradó éjt ébren tölti Kazinczy; Wesselényi kérte, hogy míg ő vissza nem indul, ne feküdjenek le. „Elvontuk magunkat – írja Kazinczy – Farkastól és a ház gyermekeinek nevelőjétől, ’s éjünk így műla-el, mint a’ legboldogabb, mellyet ember élhet.” S hogy a baráti szeretet poharát fenéig üríthesse, midőn reggel lekíséri Wesselényit és Bölönit az alsó udvarban úgy kívánja, hogy erdélyi barátai közt a Wesselényi végső csókjával léphesse át Magyarország határát, s ezért nem engedi, hogy Bölöni Wesselényi után csókolja meg.²¹

Hadadról szeptember 6-án indul Kazinczy s másnap Nagykárolyba ér. Amint Erdély határáról visszatekint a bérces földre, úgy érzi magát, mint a szerelmes ifjú, akit „vad sorsa elűz” a „hív lányka kebléről”, s elszorult szívéből néma fájdalommal tör elő a búcsúszó: Isten veled! Még aznap Nyírbátorba ér, s onnan küldi első sorait Gyulay Lajosnak. 9-én Liszván hál, ahonnan alkalma nyílik családjának üzenni. Tehát családjá 10-én estére várja. Gyermekei s tanuló társaik egész nap nyughatatlanul lesik az érkezőket. Csakugyan dél felé feltűnik Kazinczy kocsija a dombon. Gyermekei örömtől sikoltva elébük röptülnek, apjuk leszáll kocsijáról s összecsókolja őket. Felesége hallván a gyermekek zivajját, szintén férje elé siet. „Zokogva, fuldokolva sírtunk mind ketten – írja Wesselényinek –, ’s én egész mértékben érzem, mit vesszettünk Erdélyi megbecsülhetetlen örömeim által. E’ scéna nem talál szót kifejtésére. Nem

²¹ Uo. 328., 330. l. Lev. XIV. köt. 269., 271., 275., 278., 281. l.

bánhatom, nem bánom, hogy láttam Erdélyt, örvendek sorsomnak, hogy azt az áldott földet, a' Carlosz [Wesselényi] hazáját 's Zsibót 's annyi jó és nagy embert láttam, de sajnálom, hogy három holnapig voltam távol az én szeretetemre legméltóbb asszonytól! Elvesztett örömeimet illő lesz kipótolnom, 's ki fogom: sok ideig nem megyek-el a' háztól."

Napokig nem győzi Erdélyben szerzett örömeit, ismeretségeit, tapasztalatait magasztalni. Gyulay Karolinának azt írja, hogy soha sem érezte magát boldogabbnak, mint Erdélyben. Boldogságát sok részben Döbrentének köszönhetette, aki majd mindig vele volt. Egy nap híján 3 hónapba került utazása. „Sok idő! – kiált fel a Döbrentének 1816. szeptember 12-én írt levelében – de mennyi öröm és melly nagy öröm! Oh, mind a' mellett hogy sok idő, áldalak benneteket, édes barátaim, a' kik reá vevétek, hogy a' jó Erdélyt és a' világnak szeretetre legméltóbb háza népét meglássam. Így nevezem én mindég a' Dédácsit.” Dessewffynek eldicsekszik erdélyi barátai vendégszeretetével, pirulnia kell, ha Erdélyt Magyarországgal összehasonlítja. „Szebb 3 hónapot – írja Kis Jánosnak –, ha ide nem számlálom, a' mit a' szerelem ada, soha sem éltem.”

Anyagi áldozatának egy része Döbrentei s a Gyulay testvérek szívességéből megtérül. Ugyanis Kazinczy a Gyulay család körében említést tevén a jogügyi igazgató említett újabb követeléséről, panasza fogékony szívekre talál. Döbrentei kilesi az alkalmat, hogy elvonhassa magát mesterétől s Karolinával meghányja-vesse a segély ügyét. Karolina egymaga ígérkezik, hogy mind az 500 frtot megküldi Kazinczynak ismeretlenül. De Döbrentei maga sem akar részvétlen maradni, s tanítványát is bele akarja vonni a jótéteménybe. Így aztán megegyez a két testvérrel, hogy Karolina 200, Lajos 150, ő szintén 150 frttal járul az összeghez, amelyet Fried Sámuel kassai kereskedő útján juttat el Kazinczyhoz. A terv sikerül. Fried teljesíti Döbrentei kérelmét, s a forrást egy szóval sem árulja el. Érdekes, hogy Kazinczynak a Dunán túl is találkozik egy ismereten jótévője, aki a mondott összeget szintén megküldi neki; sajnos azonban Kazinczy csak a levelet kapja meg, a pénz elvész a postán.²²

Kazinczy alig kezdi meg erdélyi utazását, legott elhatározza, hogy utazásának maradandó emléket állít irodalmunkban, s általa a nemzeti egység eszméjét ha csak egy lépéssel is közelebb vihesse a megvalósuláshoz. Tudja, hogy az anyaországi magyar csak afféle gascogne-nak tartja az erdélyit, s inkább külföldre utazik, semhogy a másik magyar hazát ismerni tanulná. De ő semmit sem óhajt melegebben, mint hogy az anyaországi magyarokat Erdély megismerésére bírassa, s „őket és bennünket a' kölcsönös atyafiságos szeretetre gyúlaszthasson”. Amit ő tapasztalt, úgy hitte, más is tapasztalni fogja, csak olyan érzéssel lépjen Erdélybe, mint ő. Ez készlő művének, az *Erdélyi Leveleknek* vezérgondolata, melyet a nemzeti egység eszméje sugall, s mely egész utazásának megadja igazi fontosságát.²³

²² Kazinczy csakhamar sejtí a segély forrását, s megírja levelét az ismeretlenhez, és arra az útra bocsátja, amelyen a segélyt kapta. A következő évben Döbrentei fölfedezi a titkot, de úgy, hogy a Gyulay testvérek soha meg ne tudják, hogy Kazinczy ismeri a dolog nyitját. *Lev. XIV. köt. 290-291. l. XV. k. 8-9. l.*

²³ L. részletesebben *Kazinczy erdélyi utazását* hasonló című tanulmányomban: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1905. évf. 1-18. l.

FINTA ÉVA

Három vers

Boldogulásom

Velem született volna a hajlam
 hogy halljam
 az élet erezetén ha baj van
 és lássam a hangok odvaiban
 égben fában talajban
 hol a dallam
 hogy az érthető egészben véljem
 ne a részben
 a létem...

A visszabeszélő üregekbe rejtem
 a múltat ha felejttem
 a tompa robajba ásom
 jelenben maradásom
 nincs velem baja az időnek
 sose kérdi
 mért vagyok új ha új vagyok
 és mért vagyok régi? ...

**Ó, Istenem, követsz-e még
 a szavak dzsungelében? ...**

Szép porcelán és tetszerős
 törékeny gondolat
 edény, amelyben gyűjtődnek
 halomra a szavak
 dobál belé a tudomány
 és a politika
 a megtévesztett oktatás
 is ide tér haza
 valahogy együtt képezik
 vállunk fölél a lét
 árnyat, homályt és rejtőzést
 teremtmő dzsungelét
 minden elé s mögé kerül
 valami elfedett
 régtől titokzatos, tabu
 a létező helyett

Ázott daktilusok

Mint aki gyermeteg alkonyi perceket éget
 felbukik elpörög rajta a sárgatojás-nap
 zizzzen a fecske repülve hasító szárnya
 bevési a légből a mozdulatok kacagányos
 dolmányos mentés zsinórrajzolatát és
 feltüzi rája fondorlatos ficsegését.

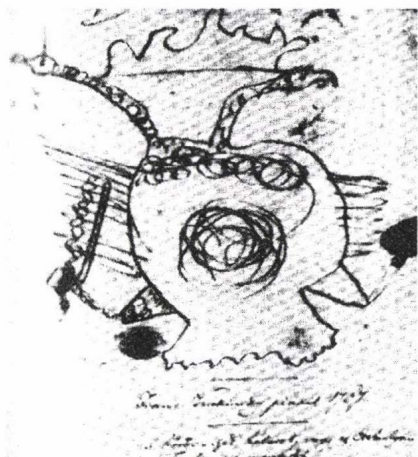
Játszik az alkonyi felhőrianás is az égen
 sűrű esők is játszanak játszanak egyre
 úszik az utca a város a kezdet a végek
 úsznak a felhők almásderes paripái
 úsznak az égen kiskutya testü habocskák
 gólemek és fátyolos asszonyok úsznak.

Ázik a házika ázik a ház meg a kert is
 ázik az udvari muskátli meg a lóca
 csobban a rettentő fecsegő eresz árka
 ázik a kőkerítés meg a rózsafa bokrok
 a krizantém és petúnia arca is ázik
 s fázik az ázó nedves augusztusi alkony.

Nem rak a nyár heve tűzpiros máglyarakást már
 füstöl a páracsomó a mezők tarajából
 csillagok szántanak éjjeli lomha sötétben
 holdra világít a nap biborának a tükre
 éjbe kapaszkodik a kései lassu uborka
 Éva kertjét keresve kuszik a fel az égbe.

BUSA MARGIT

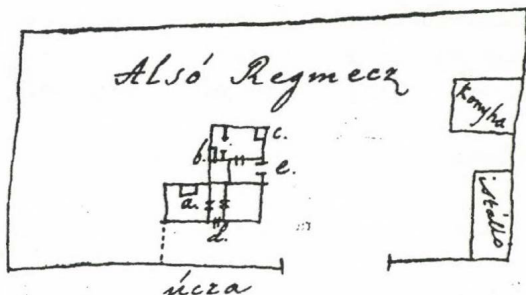
Kazinczy Ferenc fogsága – rajzaival elbeszélve

Kazinczy Ferenc, a kisfiúcska előbb rajzolt, utóbb ismerte meg a betűket, tanult meg olvasni. Öntudatlanul nyilvánult meg lelkében a rajzművészet iránti érdeklődés. Megfigyelte az érsemjéni templom menyegyzetén Boda Gergely festőnek kétféjű császári sast ábrázoló rajzát. Ilyen érdeklődő, lelki-szellemi hatás alatt emlékezetből lerajzolta a Bossányi nagyapa bőrszékének hátlapjára a kétféjű császári sast. (Lásd ábránkon, balra!) Mivel nem méltányoltuk eléggé irodalmunk tekintélyes nagyságának a rajzolás iránti érdeklődését. Ezt a mulasztásunkat szeretnénk pótolni most Kazinczy fellelhető rajzainak bemutatásával az események sorrendjében.

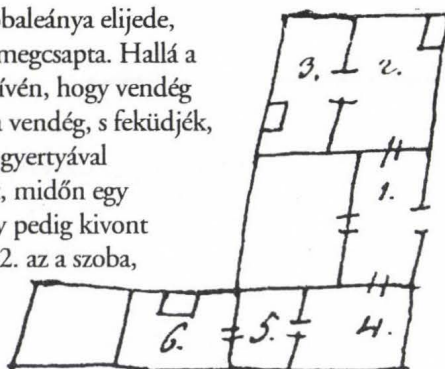
Ezúttal kiemeltük élete terjedelmes eseménysorából a *Fogságom naplója* című visszaemlékezésének ábrázolásait. A mű kézírata napjainkig ismeretlen. Kazinczy élete vége felé sajnálkozva írta: „Bár mindjárt akkor írtam volna meg szenvedésünk históriáját. Mint örvendek most, hogy csak rövid jegyzéseimet is bírom”. A 2000. évig elkészült Kazinczy-adattár bibliográfiai felsorolása szerint 21 kötet és ismertetés jelent meg Kazinczy visszaemlékezéséről, mind a rajzok mellőzésével. Az alábbiakban a rajzok kommentátorként magát Kazinczy Ferencet szövegeztük meg önéletrajzi írásából vett összeállításban.¹

1794. december 14. Vasárnap. – Szombat és vasárnap közt egyszerre fagyott meg a sár, s oly keményen, mintha a fagy két hét előtt állott volna be. Szombaton még irtóimnál voltam, közel az 1791. épülni kezdett házamhoz a Liget előtt; vasárnap egész nap írtam. Az anyám estve álmos volt, s sietteté a vacsorát, hogy lefekhessen. Én is lefekvém József öcsémmel. Az anyám az *a.* betű alatt feküdt, én a *b.* alatt, az öcsém *c.*

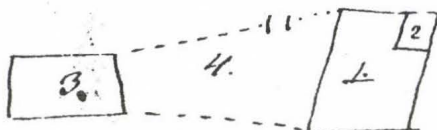
¹ A szövegek forrása: Kazinczy Ferenc: Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp., 1979. – Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., 1987. – Kazinczy Ferenc: Utazások. Bp., 1995.

Midőn az anyám már csaknem elszunnyada, két szobaleánya eljede, hallván, hogy ablaka rostélyát, a *d* betű alatt, valaki megcsapta. Hallá a csattanást a szomszéd szobában az anyám is, s úgy hívén, hogy vendég jöve, parancsolt, hívják elő a szakácsot, vacsoráljon a vendég, s feküdjék, mert maga nyugodni kívánt. Az egyik leány ment a gyertyával megnyitni a pitvar ajtaját az *e* alatt, s elsikoltá magát, midőn egy ulánus tiszt a pitvarba belépett, két ulánus közlegény pedig kivont karddal az ajtónál megállott. N° 1. volt a pitvar. N° 2. az a szoba, ahol József öcsém feküdt; ágya helyét feljegyeztem, mint a magamét a N° 3-ban és az anyámét a N° 6-ban. A lányok N° 5. voltak a tüzelőnél,

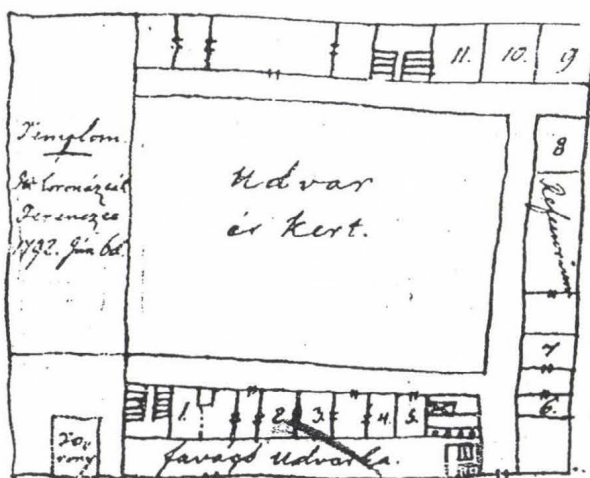
Horváth Ferenc 70 esztendősz gazdánkkal. A tiszt a csörtető karddal az öcsém felé ment. Én jól láthattam, és hallhattam, mert az ajtó a közfalon nyitva volt. Az öcsém mutatta, hol fekszem, s a tiszt jött, s egész nyájassággal elmondta, amit az öcsémnek: „Kazinczy úr, parancsom van, hogy Budára kísérjem önt. Öltözködjék, azonnal indulnunk kell. ... Saját kocsiján, saját lovaival utazik Újhelyig; azután előfogattal utazunk. Iratait, melyeket nem vihet magával, lepecsételtem, és kiküldenek majd valakit átvételére.”

Tizenkét dzsidás ulánus által kísérve így postakocsimon négy szép lovaimon Újhelybe beértem. Töretlen lévén az út, menésem lassan folyt, s éjjél vala, midőn Újhelybe a kispia fogadójának felső szobáiba beszállítottam. A Baksi-malom felé, azaz a csörgei töltsre kelle kerülni, mert a Torzsásnak menni lehetetlen volt. A tiszt egy fertelmes korcsmaszolgálo mellett maradt az alsó szobában, engemet pedig a felső szobába küldte fel katonáival, kik a szobában kivont fegyverrel strázsáltak. Ez a ház a paulinusok [pálos szerzetesek] vendégfogadója volt. 1. Vendégfogadó. 2. Az én szállásom fölül. 3. Szekér- és loálás. 4. Udvar.

December 19-én jöttem éjjeltájban Budára, hol a Ferenc-rendű szerzetesek zárdájában 1. sz. alatt levék bezáratva. A lánc megcsördült lépésem alatt, s elborzadtam. De egy perc alatt elmúlt rettenésem; tudtam, hogy azt viselnem kell. Levetkeztettek, s a kapitány megkövetett, hogy a láncot lábamra kénytelen tétetni.

Ímhol az épület alsó sora:
1. Kazinczy, 2. Verseghy, 8. Szulyovszly 1795 március óta, 10. Szulyovszky december óta márciusig.

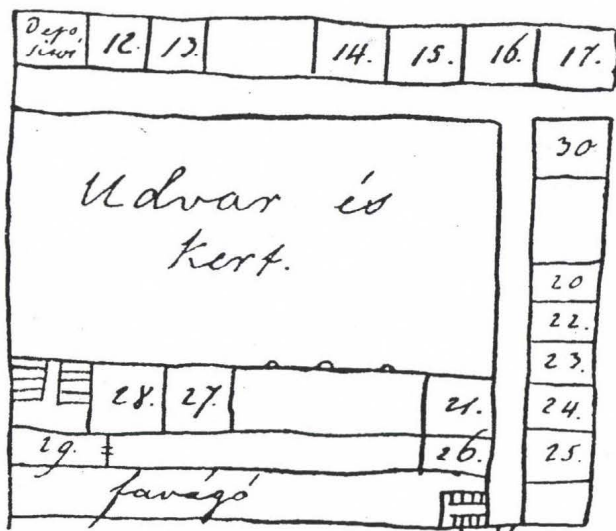
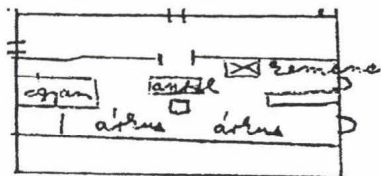
Utrak' uicája, Bu

Templom. Itt koronázták Ferencet 1792. jún. 6-án. Torony. Udvar és kert. Favágó udvarka. Refectórium.

A felső sor képe ez:

17. Szilágyi Iván. 20. Szulyovszky. 21. Vrchovszki. 22. Paul Őz. 23. Pruzsinszki. 24. Lukács. 25. Rosti Paul. 26. Kopasz.

Feltevék a láncot, a másik vége le vala srófolva a deszka gerendájához. Alig zártak el, s már aludtam, s egész reggelik. Oly nagy vala lankadtságom az öt nap útban.

December 29. Kapitány Novák jelentette, hogy kérdőre fogok vonattatni. Öltözzem tehát, és vegyem fel a postavasat. Franciakék mentében és nadrágban, de amelyben a kék szín közé fejér szín is volt tarkásan elegyítve fejér piquet

lajblicskával, s kéthetes szakállal, boglyos fejjel, készen várom az órát.

Jobb lábamra s bal kezemre fel volt téve a lánc. Hét katona

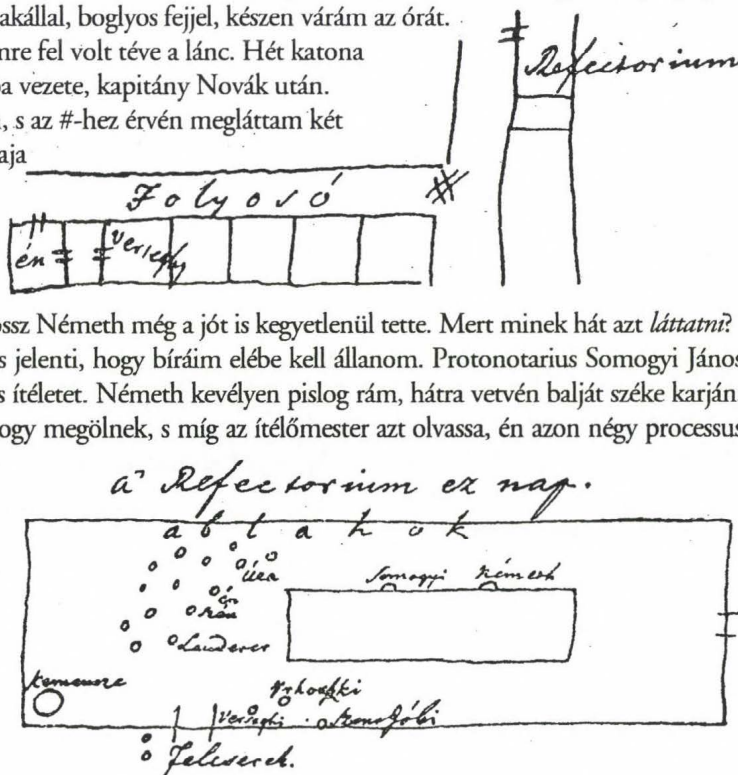
puskásan a refektóriumba vezete, kapitány Novák után.

Végigmenvén a folyosón, s az #-hez érven megláttam két felcsert a refektórium ajtaja

előtt, kezekben vala
az érvágó és a veres
posztó; hogyha vala-
melyikünk elájulna,

eret nyithassanak. Ez a rossz Németh még a jót is kegyetlenül tette. Mert minek hát azt *láttatni*?

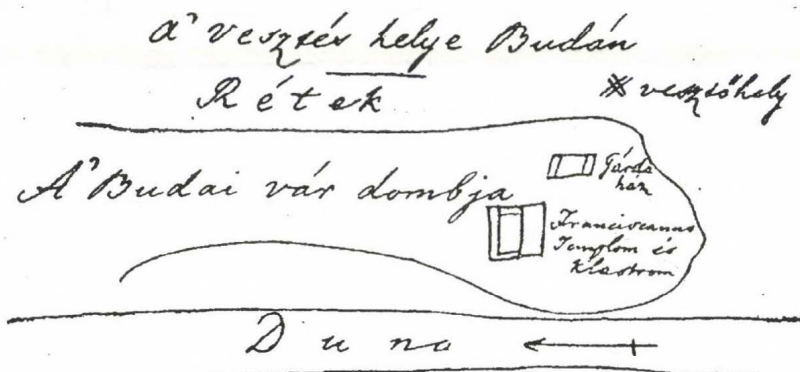
Május 8. Jön a tiszt s jelenti, hogy bírám elébe kell állanom. Protonotarius Somogyi János olvasá fel a hosszú halálos ítéletet. Németh kevélyen pislog rám, hátra vetvén balját széke karján. Nyugalommal hallám, hogy megölnék, s míg az ítélmester azt olvassa, én azon négy processus titulusát olvasám, mely előtte az asztalon feküdt, a betűk fonákul állván felém: Egyike a Szulyovszkyé vala, a másika Szent-Jóbi Szabó Lászlóé, a harmadik címjét el nem olvashattam, mert eltakará a rá-

vetett Szulyovszky pere. Midőn visszavittek szobámba, a hét katona közül egyik szobámban maradt, s ránk zárak az ajtót. Tudakozám, mit akar. Ujját ajakára nyomá, jelentvén, hogy szólnia nem szabad, de suttogva elmondá, hogy valaki ily ítéletet kap, őrt is kap.

A királyi tábla fölöttem a halálos ítéletet megadta. 8 napra reá (máj. 16.) a szeptemvirátus ugyanazt, s csak június 1-jén déli 12 órakor jöve a kegyelmezés...

Május 20. Reggel hét órakor egy tót katona jöve szobámba. Tudakozám tőle suttogó hangon, mi dolog, hogy az ablakkal átlellet álló házak cserepeit egy ölnyire leszedték, és hogy ott egy órával ezelőtt annyi ember gyűlt vala össze. „Már oda vannak”, mondák a katona. „Kik?” „Az az őt.” „Micsoda őt?” „A pap, viceispán, a kapitány, a szép ifjú és a vak gróf.” A pap alatt Martinovicsot értette; a viceispán alatt Hajnóczyt; a kapitány alatt Laczkovich Jánost; a szép ifjú alatt a szásas, sugárnövésű, szőke s lilomfejérségű, rózsapirosságú, délceg járású Szentmarjayt, és a vak gróf alatt Zsigrayt, kinek arcát és egyik szemét a himlő elrontotta.

Budán 1795. júniusnak 10-dik napjáig mindnyájan külön szobába valánk zárva. Ekkor odahagyánk a franciskánusok egykori klostromjokat, hol én 1794. december 19-dike olta a napnyugotra fekvő sor alsóbb szobáji közül abba valék szállítva, mely legközelebb áll a templomhoz, s által viteténk a gárdisták szállásokra, s ott engem Szulyovszky Menyhérttel egy szobába zártak. Azon szobába szállítottunk, amelyben Hajnóczy szenvedé.

Ímhol a gárda épülete, melyben a foglyok egy része tartatott:

- a) kaszárnya a közembereknek,
- b) gárdaház, akkor a mi lakásunk.

Június 11 olta ezen szobákban így lakánk: 1. Szén Antal és -, 2-3.

Szulyovszky és én, 4. Rosti János és Szentjóboi Szabó László, 3. Bacsányi és -, 6. Hiergeist és Smetanovics, 8-9. Bujanovics Cornelius és Aszalay János. 10. Versegly és 14. Szláv György.

Ezen gárdaépületre meg kell jegyeznem, hogy a palatínusnak tizenkét gárdistája volt a bécsiek közül. De midőn két bécsi gárdista, Ordódy és Csimesz 1795., az esztendő első hónapjaiban a magok kapitányokat, Vég helyit gyilkosan megölték, és ezért a bécsi glacin szarvasbőr nadrágban akasztófán veszték el, a palatínus a gárdát eltörlötte, s visszaküldötte.

Szulyovszky és én az 1. ablakú szobában lakánk; alól 2. a kapitányunk, Novák Ignác úr.

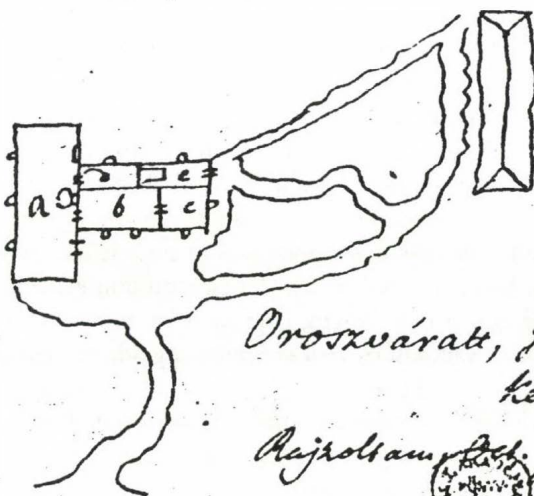
Belépve a szobába Novák azt kívánta, hogy a falon a kemence mellett csókoljak meg egy nagy foltot. Nekem a kívánság rendesnek látszott, s nem engedelmeskedtem. „Még köszönni fogod – mondá Novák –, ha megmondom micsoda folt az.”

Megcsókolám. A kemény télben, amilyen egy század alatt sincs, a fázékony Hajnóczy magára vette aszódó kék gubáját, s a fal a kék bundától piszkot kapott. Kérdeztem, melyik ágyban hált Hajnóczy, s elfoglaltam azt.

[1795.] Szept. 26. Öt üveges hintókban és három tiszti felvigyázása alatt Brünnbe indítottánk.

Szept. 29. Győr, hálás Ötveny. Győrben felkerestem az új rektor professzor, most sopronyi szuperintendens Kis János urat, kit ez nap láttam először, noha vele több esztendő óta levelezém.

Szept. 30. Ebéd Mosony, hálás Oroszvár. Nekem nagy gyönyörűségem a kertek. Már Ácson megkérém Pleczet, vinne el a gróf Eszterházy Károly kertjébe; Oroszváron a gróf Zichy Károlyét akarám látni. Plecz hajlandó vala reá.

- a. ebédlő
- b. nappali
- c. háló
- d. cseléd
- e. konyha.

Oroszváratt, Gróf Zichy Károly'
kertjében.

Rajzoltam 1795. jén.

Október elsőjén. Pozsonyba ebéd előtt. Akkor nap és másnap délig ott, a Rózsánál.

Október 2. Ebéd Pozsony, éjszakára Stomfán.

Október 3. Malackán az ebéd, a hálás Szent-Jánoson.

Október 7. Ebédre Brünnebe. Kapitány Plecz megszólítja, ennénk végre a fogadóban... Ebéd után megindul a két üveges hintó a vár felé, mely éppen úgy áll Brünn felett, mint Pozsony felett a Schlossberg. ...

Hívtak s mentem. Nro. 1. mutatták ki szobámat. Annak igen magas és igen kicsiny ablaka előtt egy zindelyezet emelkedék, s így a szoba még setétebbé vált. A szobában semmi bútor; nem csak egy korszó is.

A folyosón mentem a

grádcisig. Ott le az alsó sorra. Mégsem elég; újra le itt a grádcison a második sorra. A profosz elöl, két gyertyával, én utána. ... Félttem, el találok esni. Jobbomat tehát tapogatózva a szobák falához, balomat a folyosóhoz vettem, de úgy kaptam vissza a balt, mintha kígyót illetem volna a fűben, mert a

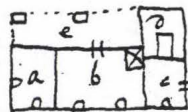
kőszikla penésze tenyeremen maradt. Itt azon szobát, mely a folyosón a negyedik vala, de a XIV. no. alatt állott, megnyitotta. Eljédtem, meglátván penésztől annyira általevert ajtaját, mint a pincéké lenni szokott, s amint benyitám az ajtót, megcsapott a penész bűze. ... Az egyik oldalfaltól a másikig egy gerenda vala vonva, s arra hídlás, mint a lovak alatt az istállóban. ... A hídláson lévén egy szalmazsák és egy pokróc, ráfekvém, ruhám vala párnám.

A tömlőc bűze annyira megdagadtatá gyomromat, hogy orvosra szorultam. A szerencsétlen ember bardanalevet itata velem minden ok nélkül, s az még jobban elgyengített. Midőn a gouverneur november utolsó napjaiban hozzám is bejőve, már fel nem tudtam kelni szalmazsákomról. ... December 21-dikén, midőn már nem hittem, hogy átviszen, jött, vitt. Tüdőm el vala szokva a jobb levegőtől, s a hirtelen változás azt cselekvé, hogy a grádcison elájultam. Fellocsolának. Minden megint mennék, ismét elájultam.

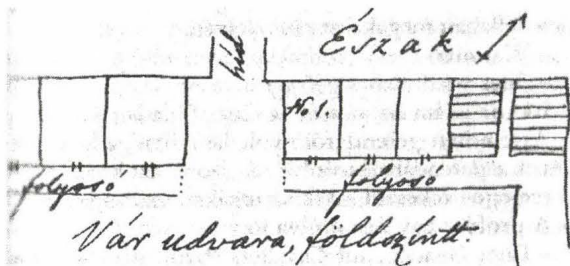
1796-ik év január 21-én jövének a brünni fegyházba, de még mindig mint államfoglyok (azért cipeltek bennünket a várból ide, mert megengedtetett, hogy szabad léget élvezhessünk, az pedig jobban hatott itt reánk, mint ama vermek üregeiben).

Ablakunk kicsiny, és oly magasan, hogy ha od akarok érni, széket asztalomra kelle feltennem, s ha székemre felállék, alig fére könyököm az ablakhoz. Azon rostélyvas, de drótozat nélkül. Szobáinknak két ajtajok, két zárok; egyikhez a kulcs a direktornál, másikhoz a controlornál. Folyosónkon brünni katona; s szolgálatunkra három invalidus.

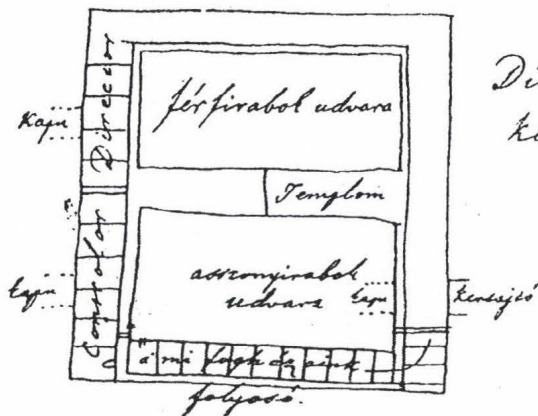
Gróf Pálffy Károly hollandus hája Malacysán.

- a. káló
- b. ebédő
- c. tanuló
- d. könyha
- e. folyosó 2. közfalal
- f. kút
- g. rabatár

Az épület rajzolatja ez:

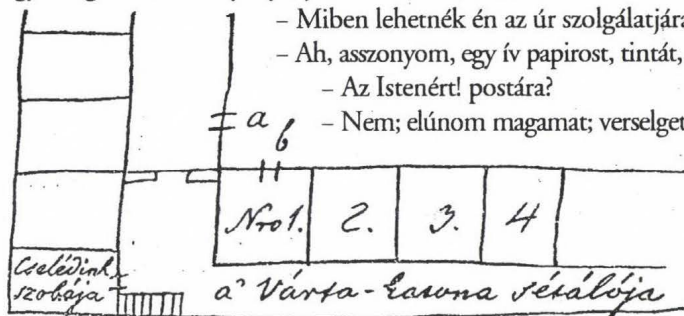

Egy nap hozzám jöve Grünersperg [az ellenőr]:

– Uram, a feleségem nagyon vágy látni, aki felől én neki oly sok szépet beszéltem. Nem volna-e kedved felmászni ablakodhoz, én a folyosó első ablakához mennék feleségemmel, leányommal, s ott beszélhetnénk

Grünersbergné egy rendes ábrázatú kised menyecske a maga folyosója ablakában állt (a), én a magaméhoz másztam, fel (b) s

egy óráig beszélénk. Lyánykája mellette volt, s az is beszélt.

– Miben lehetnék én az úr szolgálatjára? – kérde az asszony.

– Ah, asszonyom, egy ív papirost, tintát, egy-két tollat, s boldog vagyok.

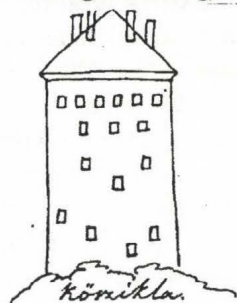
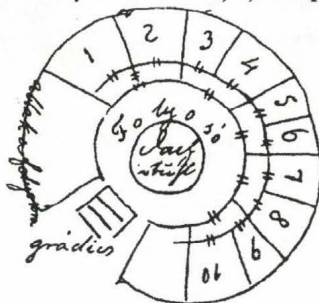
– Az Istenért! postára?

– Nem; elúnom magamat; verselgetek, rajzolgotok. Tölts tintát egy szegfőolaj flaconjába, hogy mindig magammal hordhassam. Így nem érhet veszély.

Június 22. 1799. tehát útnak indulánk [Kufstein felé], kilencen mindöszve: 1. Szulyovszky, 2. én, 3. Úza, 4. Hirgeist, 5. Smetanovics, 6. Szkávy János, 7. Laczkovics László, 8. Baranyai Mihály, 9. Újgyörgyi József.

A várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Szulyovszky, s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszeket foglal magában.

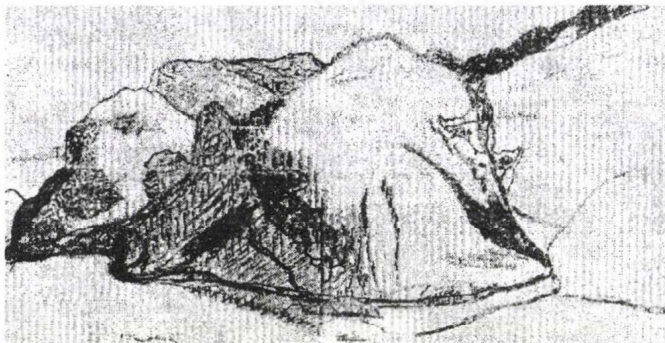
A dachstuhl (oszlop, mely a fedel közepét tartja) oly vastag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körül. Ez körül fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara van. A szoba alacsony, az ablak nagyocská, s párkányát elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótból font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. (Itt báró Wesselényi no. 7. lakott, talán ötödfél esztendeig, egy püspök és egy zsidó közt; nro. 13. Maret; nro. 12. Bacsányi 1795-ben, s e kettő beszélgete egymással). A szoba ajtaja belülről vas pléhhel

vala bevonva, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívülről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyitattott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megberetválá, s a gyomorszék kiürítettett.

Virradatkor kinézek ablakomon. Elöttem meredezett az egekig a Kaiserberg. Alattam fekvék a külvároska, s lelátam az ország útjára. Gyönyörű lakás, de szabadnak.

A kufsteini vár második numerusa alatt lévő tömlőcöm kinézete úgy nevezett Kaiserberg felé, mely a várhoz mintegy egy fertály órányira emelkedett a rajta úszkáló felhőkig. Rajzoltam ott 1799-ben, s nem lévén tintám és

plajbászom, cseresznye lév vagy málna ecettel festettem a rajzolás.

A szobák így osztatának ki. Nro. 1. senki, mert a szoba setét. 2. én. 3. Szlávy János. 4. Szmétanovics Károly. 5. Báró Behmelburg alhadnagy, a Brechanville gyalogseregénél. 6. Hirgeist Ferenc. 7. Heitzmann, adjutáns, ugyanott. 7. Űza Pál. 9. Carl Fourreau főhadnagy, ugyanott. 10. Baranyai Mihály. 11. Újgyörgyi József, 12. Laczkovics László. 13. Szulyovszky Menyhért. De őt két hónap múlva azután kivitetett a Grimmeln Ignác főprofosz szobájába.

Budai és brünni fogságunknak legalább az az öröme volt, hogy a mieink életek felől azáltal tudhatánk valamit, hogy tőlök pénzt, tokajit, ruhabelit vettünk. Kufsteinban nem vevénk e vigasztalást, s már tizedik hónap múlva is.

Június 30. Háromkor felébredtem. Gyönyörű volt a reggel a Kaiserberg megett. Ott az én hazám! Ott vannak az enyéme! Ez vala könnyörgésem.

Első dolgom az vala, hogy ajtóm vas pléhére ezt karmoljam nem emlékszem többé mivel:

FRANC KAZINCZY

HUNGARUS

a VI. Jul. 1799. ad 30 Junii 1800

Ímhol a hegy, mint egy óriási piramis merő feje sziklából s főveny iszapból, a kék színnek véghetetlen nianszaiban. A hegy aljában sok apró faluk. Alatta az út Innsbruck felé.

Leérvén a hegyen, meglátánk a hajót a hídnál ... Sokáig állánk ott, s nem tudánk megfogni, miért nem indulunk.

Nem képzelhetni, mely gyönyörűségek vártak itt ránk. Hajónk nyílsebességgel repüle el az Inn szélén, álló egyes fenyvek mellett; amott a szenvedés foka, s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég. Nemezis minden rosszért jót, minden jóért rosszat hoz reánk; boldog, akire sok kedvest a nem sok rosszért!

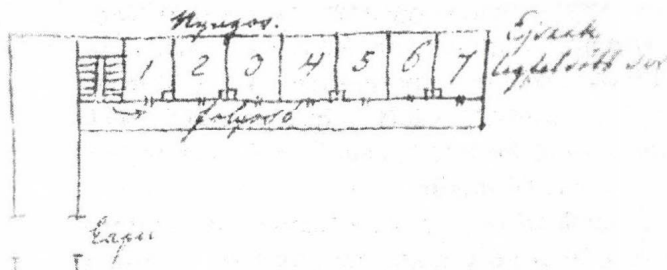
Július 26. este hajónk kiköte Pozsony alatt. Kilépvén a hajóból térdre estem, megcsókolám ujjom hegyét, s a magyar földre nyomám a csókot. Ölellek áldott föld! te bírd hamvaimat egykor. Hála istenimnek, hogy német földön nem haltam el, mint Szentjóni Kufsteinban 1795. október és Aszalay Gréciben 1796.

Augusztus 23. Gáttra érénk ebéd tájban. Ez az utolsó stáció Munkácshoz. A fogadó szobáskája mocskos volt és szűk, s a napok, az éjszakák szépek. Kinn vetteténk meg ágyainkat a gyepen.

Munkács. Augusztus 25. Éjfél tájban felérénk a várba. Az oszágzás foglyainak külön épületek van, három sor ablakkal. Mindenik sorban hét szoba.

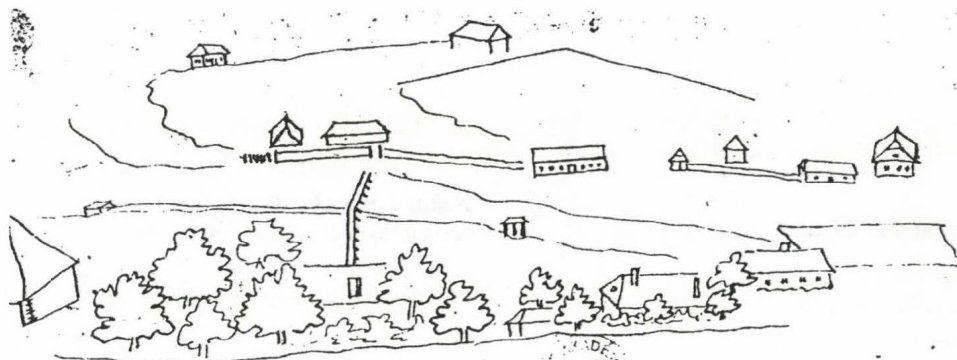
A felsősorban: no. 1. Dr. Menz, Bécsből; 2. Hackl, szerencsekerekes; 3. Úza Pál; 4. én; 5. Báró Riedele András Miklós; 6. Moguntiai consiliarius Rill; 7. Ruzsiczky György cseh híres muzsik.

A major felkísére szobámba, s nagyon szívemre kötötte, vigyáznék, hogy a falfestések kárt ne szenvedjenek... A falakon öt kép vala festve egy bankócsinálásért itt szenvedő fogoly által. Az vizet önte vaskemencéjére, s annak rozsdájával dolgozá e képeket. Ecsete a seprőből tört vessző vala.

Felmásztam asztalomra, székemre, s onnan néztem a lemenő n apot, s az újhelyi, regmeci, mikóházi hegyeket, hol anyám lakik. (A Hallgató nevű hegy Munkácsra igen jól kilátzott, mint az újhelyiek is.)

Június 28-d, 1801. Partra léptem, kétezer-háromszáznyolcvanhét napi hányattatásaim után.

a, Munkácsi ablakom kilátása: jún. 1801.

AK 232. 1801.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

A perc-vidékek végtelen ködén

Közöny szítál neszt csöndes halmokon.
Feledd a bajt, az éj ködét feledd!
Izzó napot hordj derűs homlokon!
Az őz-suta félénken felmered.
Remegni lenne, bizony jó okom:
jövő, már érzem furcsa vész-szeled.
Szivárvány hunyt a barnuló habokban;
a fájó hang emléke él a dobban.

A fűszálon egy szép bogárka jár,
a gondolat nagy ösvényen bolyong;
üvegcsöndű emlékezés-határ:
kövült őszök levele itt szorong.
Beléjük hervadt mind a büszke nyár,
hogy dolgozott az elmúlás-dorong!
Kapaszkodnának csapzottan az ágak,
csapást rájuk a szél korbácsa vághat.

A perc-vidékek végtelen ködén
üvegburokba bújt a kikelet,
ezer boltívet tarthatott fölém,
ezer titok-leplet a múlt levét.
A dúlt határban megriadt bölény,
de volt tavasz emléke még nevet.
A képeket kiszedem messze árból,
őszből, télből, tavaszból, drága nyárból.

Távoli dal dönög

Távoli dal dönög:
tompá kis ösztönök.
Felleg a tájakon,
múltba tűnő habon.

Barna az alkonyat.
Bíbor ívű vonat
csendben az éjbe megy,
száll a sugár-keret.

Az álom

Az éj kalapot tett a tájra.
Sötét vitorla felmered,
vagy vársz a mindenség-uszályra,
s mindegy, hogy pergő szél ered.

A semmit jobbra-balra vájva
fogynak álmos csönd-tengerek;
kis fények tűnnek, tündökölnek
ívén a végtelen öbölnek.

Az elsüllyedt ünnep

Álmomban szállt a régi ünnep,
talán még nem is éltem akkor.
Szeged fényei idetűnnek
a még nem ismert múltú habból.

A Dóm téren sok földi csillag;
a templom mása, mint mesében.
Cukrászi munka szembe villant,
egy palota kíséretében.

Ragyog, szikrázik mind a párkány;
az erkélyen paprikafűzér
simul a szép korlát-határán,
csokoládé, - de ez a mű él:

Kálmán bácsit kérdezni kéne,
hogyan formálta, készítette.
Felébredek tudatra térve,
kérdezni holttól hogy lehetne?

KRETT TIBOR

„A magyar literátusok atyja”, Ráday Gedeon

Amikor Kazinczy Ferenc megírta emlékiratait Ráday Gedeonról, ezt azzal okolta, hogy eljön még az idő, mikor késői nemzedékek lázasan kutatnak majd, hogy minél többet tudjanak meg róla. Ráday valóban egyike a 18. század legjelentősebb magyar alakjainak. Híres könyvgyűjtő és nagy hatású irodalmár, szenvedélyes érme gyűjtő. Jelentős szerepe volt kora református egyházpolitikájában, ami pedig szorosan összefügg az egész akkori magyar politikai élettel, amelyben közvetlenül is részt vett, mint megyei követ.

Ráday Gedeon a Nógrád vármegyei Ludányban született 1713. október 1-jén. Az apa, Ráday Pál a Rákóczi-szabadságharc bukása után a magyarországi protestánsok vezéralakja lett. A bölcs apa meggondolva azt, hogy a protestánsok országos hivatalt nem tölthettek be, a politikai közéletben nem érvényesülhettek ekkoriban, fiát tudatosan is a tudományok felé irányította.¹ Ez a szándék jól tükröződik az ifjú Gedeon iskoláztatásában is. Amikor Gedeon született, apja akkor kezdi harcát a protestáns vallásszabadságért, ami egyúttal a nemzeti ellenállás egyetlen lehetséges formája ebben az időben. Gedeon már gyermekkorában olyan légkörben él, ahol féltve őrzik a vallásszabadság és Rákóczi függetlenségi harcának emlékét. Rákóczi leveleire pedig külön gonddal vigyáznak a családi levéltárban. Gedeon gyermekévei leginkább a ludányi udvarházhoz kötődtek. Itt kezdte meg a tanulást is, mélyen vallásos környezetben. Pécel majd a húszas évektől válik a család központjává.

A t a n u l m á n y o k

Mivel Ráday Pál előtt kétségtelen volt, hogy a politikai életben csak teljes behódolással lehet érvényesülni, fia taníttatásának ügyét úgy intézte, hogy a nemzeti művelődés ügyét szolgálhassa majd. Ennek megfelelően Gedeont tíz évesen (1723-ban) a pozsonyi evangélikus gimnáziumba küldte, mely a pietizmus friss és modern pedagógiáját képviselte. A szoros barátság révén itt kora kiemelkedő tudására és leghíresebb pedagógusára, Bél Mátyásra² bízta Gedeont. A tudós nagy hatással volt rá úgyannyira, hogy nem nehéz a következő, Bél Mátyástól származó idézet és Ráday Gedeon későbbi irodalom terén kifejtett tevékenysége között összefüggést találni: *„Minden rendből való tudós férfiakat kellene összehtítni, egyesekre feladatokat bízni, másokat jutalommal serkenteni... Így megtörténnék, hogy rövidesen – más népek példájára – a hazai irodalom új és díszes ruhát öltene magára.”*³ Ráday Gedeon ezeknek a pozsonyi évek-

¹ Benda Kálmán: A „szent öreg”. = *Magyar Nemzet*, 1992. aug. 7. 8.

² Bél Mátyás a 18. század legnagyobb történet- és földrajztudósa, polihisztor. Fiait, tanítványait és országszerte számos munkatársat foglalkoztatva, két évtizeden át gyűjtötte az anyagot hatalmas műve, a „Notitia Hungariae” (Magyarország leírása) című földrajzi-történelmi-jogi szintézis megírásához. 1719-től a Pozsonyi Liceum igazgatója és egyben haláláig itt lelkesz.

³ *Keresztury Dezső*: A magyar irodalom képek könyve. Bp., 1981. 87.

nek köszönhette német és latin nyelvtudását, illetve jó általános műveltségét, ami képessé tette arra, hogy apja korán külföldi tanulmányútra küldje. Ráday Pál már 1727-ben – amikor Gedeon még csak 14 éves – tanácsot kér Bél Mátyástól, Kármán Andrástól (a költő nagypapjától), aki éppen külföldi tanulmányúton volt és Gyöngyösi Páltól, a száműzött kassai lelképásztortól, az odera-frankfurti professzortól. Feleségével is meghányták-vetették a dolgot, hogy hová is küldjék fiukat továbbtanulni. Arra az elhatározásra jutottak, hogy semmiképpen se Bécsbe, hanem Odera-Frankfurtba, mert ott szabad szellem uralkodik.⁴ A döntésben a legfontosabb érv a fejedelmi diplomáciai szolgálatban létrejött barátság volt, mely Daniel Ernest Jablonski-hoz, a porosz udvari lelkészhez fűzte. Ő mint befolyásos udvari ember, alkalmas volt arra, hogy a külföldre kerülő fiatal fiú támasza legyen. Így olyan ember keze alatt lehet, aki évekig volt a Habsburg-ellenes politika bázisa a Rákóczi-korban.⁵

Míg ilyen tervezgetések folynak, Gedeon éli a pozsonyi diákok életét. Egy alkalommal nagy verekedés főhőse lesz, és Beer Vilmos rektor szigorú levelet ír apjának fia konokságáról. Az utazás egyre csak halasztódik, közben Gedeon megnő. Az 1728-29-es országgyűlésre bejár meghallgatni hitsorsosai küzdelmét, akiket fenyegetéssel akarnak rákényszeríteni a Mária-esküire. Mindez nem maradhatott hatás nélkül a 15 éves fiúra. Több országos méltóság ismeri meg itt Ráday Pál fiát, akit egyébként tanárai – még a rektor is – nagyon dicsérnek. Szerénység és tehetség jellemzik. Ebben az időben kerül szorosabb kapcsolatba a Drezdából hazatért Mányoki Ádámmal, a híres festővel, apja barátjával, aki meg is festi a család többi tagjával együtt. Egy idő után, amikor Mányoki úgy látja, hogy Magyarországon nem tud megélhetéshez jutni, visszautazik német földre, Ráday Pál ekkor vele küldi ki a fiát.⁶

Amikor Ráday Gedeon már indulna, a haditanács sok nehézséget támaszt azzal, hogy nem hajlandó a fiúnak passzust adni, de 1731. május 2-án végre elindulhatnak. Gedeon előbb Berlinben tölt egy évet Jablonski tanácsára, a Joachimicum Gimnasiumban, hogy a frankfurti egyetemre előkészüljön. Erről ugyan erőteljesen igyekszik lebeszélni Ráday Pál egyik patronált frankfurti diákja, Varga István, mindhiába. Azzal érvel, hogy Berlinben a diákok züllöttek, verekedősek, a jogprofesszor pedig aluszékony. Poroszország ebben az időben szerveződik nagyhatalommá, a szigorú és takarékos I. Frigyes keze alatt, aki minden erejét a hadseregére költi. Magyarországról is toboroztat huszárokat. Gedeon örömmel találkozik velük odakint, mert a tisztek közül többeket is ismer, sőt a toborzó zászlóssal, Makkai Pállal levelet is küld haza. Berlinben sikerül bejutni a trónörökös, II Frigyes eljegyzésére és a porosz előkelőségek, apjára emlékezve, nagy barátsággal kezelik. Ráday Berlinben elég változatos anyagot hallgat: teológiát, régiségtant, logikát, egyházi-, világi- és politikai történelmet, stílus- és szónoklattant. Ezeket kívül privát órákon pedig franciát, rajzot és táncot tanul.

Ráday Gedeont 1732 húsvétján Jablonski végre átvitte Frankfurtba, és ott már önálló emberként rendezkedett be. Itt tágult ki leginkább látóköre, itt szívta magába azokat az új eszméket, amelyekről a Habsburgok országai, így hazánk is hermetikusan el volt zárva. Frankfurt egyetemén már általánosan elterjedtek a polgári irányba forduló műveltségi irányzatok és a korai felvilágosodás eszméi. Gedeon el-elszórakozgatott ugyan társaival, de már akkor job-

⁴ Beliczay Angéla: A két Ráday. Kézirat, 1960.

⁵ Zsindely Endre: Ráday Gedeon élete és munkássága. = *Református Egyház*, 1955. aug. 15. 366.

⁶ Uo. 367.

ban érdekelték a könyvek, mint a bor vagy a kártya. Ami zsebpénzt kapott otthonról, azt mind könyvek vásárlására költötte. Anyja meg is róta érte egyik levelében, hogy másra is költjön.⁷ Tanulmányai itt, a magyar köznemesi hagyományokat követve főleg jogiak, mint diáktársának, Szilágyi Sámuelnek, a későbbi bécsi református ágensnek (ügynök, közvetítő). A frankfurti egyetem kálvini irányú volt, sok magyar és főleg erdélyi peregrinus (idegen, vándorló, jövevény) diák támogatta. Az egész akkori német nevelést két tényező szabta meg: a hallei racionalizmus és a hallei pietizmus.⁸ Hatásukra a porosz iskolák az akkori legmodernebb tudományt képviselték, sokoldalú, gyakorlati embereket neveltek, így Odera Frankfurt is, melyet a nagy jogtudós, Heineccius tett híressé. Ráday tehát jogi műveltséget és francia nyelvtudást szerzett Frankfurtban, illetve Berlinben. Jablonski és Szilágyi dicsérik feltűnő műveltségét. Tanulmányútja nagy áldozatot jelentett a családnak. Többször kellett kölcsönt felvennie, mert a levelezés és a pénzküldés igen körülményes volt. Az elszámolásokból pontosan megállapíthatók kétévi frankfurti peregrinációs költségei: 4000 tallér, azaz kb. 40 hl (4000 liter) aszúbor. Tanulmányait apja hirtelen halála (1733. május 20.) szakította meg.⁹

Ráday Gedeon anyja kérésére, apja halálakor azonnal hazajött. Kint maradt könyveit, 3 ládába csomagolva, de csak a cenzúrával és vámmal való hosszas, 3 évi hercehurca után kapta vissza. A temetés után következett a kérdés: hogyan tovább? A kor szokása szerint a családfejjel halálával az özvegy külön házat kapott, ott élhette bús magányos életét, ezért is igyekeztek lehetőleg még egyszer férjhez menni. Gedeon az általános gyakorlattal ellentétben Pécelen tartotta maga mellett anyját, átvette apja könyvtárát, de a birtok vezetését továbbra is anyja kezében hagyta, aki nagyszerűen értett hozzá.¹⁰ Rádayné egészen 1741-ben bekövetkezett haláláig viszi is a gazdálkodást, sikerrel. Gedeon segít anyjának a birtokok kezelésében és megteszi első lépéseit a megyei életben. Gyakran megfordul Pozsonyban, sőt Bécsben is. Szilágyi Sámuellel, a bécsi ágenssel tartja a régi barátságot. Az ő segítségével nagyban hozzájárul, hogy végül is könyvei hazakerülhessenek Frankfurtról. Könyvtára, valamint nagy olvasottsága korán tekintélyt szerez neki. Közben eljegyzik a borsodi köznemesi családból származó Szentpétery Katalint, Szentpétery András Borsod megye alispánjának lányát. Az esküvőt 1737. február 25-én tartják. Házasságukból négy gyermek született, de csak az 1745-ben született Gedeon maradt életben.

A nagy gyűjtő

A 18. század Európa-szerte a nagy családi gyűjtemények keletkezésének kora. Nálunk is ekkor jönnek létre, elsősorban az arisztokrácia körében a bibliotékák, képtárak és érmegyűjtemények. Teleki Sámuel, Széchenyi Ferenc és Festetics György mellett a kor talán legtudatosabb gyűjtője, Ráday Gedeon volt. Számára a gyűjtés azonban korántsem nagyúri passzió volt csupán. A péceli gyűjtemény nyitva állt az írók és tudósok előtt. Az egyetemekről kiszorult protestáns értelmiség nagy nevelőiskolája volt a Ráday-kastély, ahol a fiatalok megismerhették a modern európai kultúrát, a felvilágosodás polgári irányba mutató politikai eszméit és a nem-

⁷ Beliczay Angéla i. m. 2.

⁸ A pietizmus a 17 század végén, lutheránus egyházi talajon fakadó lelki-megújulási mozgalom, mely a merev hittételekhez való ragaszkodás helyett a személyes megtérésre, megújulásra, a gyakorlati keresztyén életre, a szeretet gyakorlására helyezi a hangsúlyt.

⁹ Zsindely Endre i. m. 367.

¹⁰ Beliczay Angéla i. m. 2.

zeti múlt értékeit egyaránt. Kazinczy Ferenc visszaemlékezéseiben leírja, hogyan dolgozott többször is a könyvtárban, elbeszélgetve Rádayval, aki minden könyvet ismert és felvilágosította őt szerzője jelentőségéről és politikai hovatartozásáról. Sőt, titokban megmutatta neki Rákóczi György féltve őrzött Bibliáját és Rákóczi Ferenc Ráday Pálhoz írt leveleit is.

Az, hogy a 18. századi elnyomatás idején a látható társadalmi felszín alatt kinevelődött egy európai műveltségű fiatal magyar protestáns értelmiség, az jórészt Ráday Gedeonnak köszönhető. Az egész országot behálózó levelezése – terjedelmében vetekedik Kazinczy későbbi levelezésével – mely oktatott és buzdított, ébren tartotta a reményt, hogy a körülmények egyszer megváltoznak, tanúsítják, hogy tetteit, gyűjtőtevékenységét is tudatos politikai elképzelések irányították.¹¹ Az alábbiakban nézzük meg gyűjtőmunkájának három fő irányát.

A könyvek szerelme

Ráday Gedeon, könyvtára alapjait még apjától örökölte, annak kiemelkedő könyvszeretettel együtt. Ezt a kb. százötven kötetből álló nagyon értékes kis könyvtárat egy élet rendszeres gyűjtőmunkájával közel 15 ezer kötetet számláló bibliotékává növesztette, létrehozva a felvilágosodás európai irodalmának legteljesebb hazai gyűjteményét. Ráday Gedeon könyvvásárlásairól tudva levő, hogy csekély töredékét vette személyesen, hiszen Pécelen erre nem volt módja. Ő pedig ellentétben apjával, aki szinte fél Európát beutazta, tanulmányai végeztével nem igen mozdult ki Pécelről. Legfeljebb Pestre ment be megyegyűlésekre és színházba. Kazinczy írja is *Pályám emlékezetében*, hogy ha valaki tanácsát akarta kikérni, legjobb volt a színházban felkeresni, ott mindenkit szívesen fogadott. Pesten akkor már számos könyvkiadó és könyvkereskedő volt. Ezeknél szerezhetette be újdonságait. Egyébként megbízottai voltak, akik felkutatták és megvették a kívánt könyveket. Erdélyben, jeles tudós barátja, Bod Péter járta a falusi parókiákat, illetve felkeresett minden lelkész- és tanárözvegyet és a hagyatékban felbukkanó értékekért jó pénzt fizetett. Ráday e célra száz aranyat küldött neki.¹² Erdély természetesen a magyar nyelvű ritkaságok gyűjtőterülete volt elsősorban.

Ráday levelezett továbbá a kontinens nagy könyvkereskedő cégeivel, ágenseket tartott, akik jelen voltak minden fontos árverésen. Legfőbb ágense Nagy Sámuel volt, akit ő taníttatott Svájcban. Nagy Sámuel Bécsben élt és figyelemmel kísérte a könyvpiacot. Mindennaposak voltak az aukciók. Főurak, könyvgyűjtők tudósok hagyatékát bocsátották áruba az örökösök. Nagy Sámuel ügyes volt, ismert minden könyvkiadót, kereskedőt, jelen volt minden aukción. Megszerezte a nyomtatott katalógusokat, amelyekből Ráday kijelölte, mit vegyen meg. Még a tiltott könyvek „különös katalógusát” is megszerezte. Mária Terézia idején kétféle könyv volt tiltott: a protestáns eretnekek és a haladó felvilágosodás irodalma.¹³ Ráday Gedeonra több szempontból is jellemző az „elsőség”. Mert nemcsak az első köznemes volt, aki – apja nyomdokában – nagy könyvtárat tudott gyűjteni hazánkban, hanem elsőként gyűjtötte a haladó szellemű irodalmat akkor, amikor még sem főúri, sem kollégiumi, sem egyházi könyvtárak nem tették ezt. Nem tehették ugyanis, amikor a bécsi rendőrség üldözte, cenzúrázta és elkobozta az ilyen könyveket. A tiltott könyvek behozatalát tehát szigorú cenzúrarendeletek tiltották a Habsburg Birodalomban. Ha a határon megtalálták az ilyen könyveket, könyörtelenül elkobozták és rögtön meg is semmi-

¹¹ Benda Kálmán i. m. 8.

¹² Bottyán János: *Hitünk hősei*. Bp., 1991. 151.

¹³ Beliczay Angéla i. m. 3.

sítették azokat. Csak csempészúton jöhettek be az országba. Kettős kérdést vet fel az, hogy a haladó gondolkodású Ráday Gedeon, akinek nem volt sok pénze: miből tudott nagy számban hozzájutni a különleges darabokhoz és hogyan tudta a tilalom ellenére behozni azokat az országba? A talány megoldása a következő. Ráday legjobb esetben is jó módú köznemesnek nevezhető, de nem elég gazdagnak ilyen költséges tevékenységhez. Ellenben Hegyalján is volt szép birtoka, no meg finom tokaji bora, ami Európa-szerte jó hírű és keresett volt már ekkor is. A nagyobb mennyiségben külföldre szállított borok helyén, a dupla fenekű hordókban érkeztek a könyvek.¹⁴ A péceli kastélyban Ráday Gedeon könyvkötő üzemet is üzemeltetett. Minden munkát bőrbbe kötettetett, gerincüket gazdag aranyozás díszítette. Így könyvtárának a látványa is rendkívül impozáns volt. A könyvek kemény kötésének belső oldalán kézzel írt kis *G. R. betűk* (Gedeonis Ráday, azaz Ráday Gedeoné) jelezték csupán a tulajdonos nevét.

A görög-római klasszikus metszetekkel díszített kiadásait csakúgy beszerezte, mint a teológiai, jogi, történeti irodalom termékeit vagy a természettudományi és orvosi kiadványokat. Az antik művészeteket, egyiptomi régiségeket vagy a kínai kultúrát bemutató latin, francia, olasz, német és holland könyvek mellett szinte hiánytalanul megtalálhatók könyvtárában az európai egyetemek tudományos kiadványsorai. Párizstól Szentpétervárig, Rómától Lipcséig igyekezett mindent beszerezni, s járatta a francia folyóiratokat évtizedeken keresztül. Arról, hogy könyvtára milyen fontos helyet foglalt el életében, sokat elárul az a tény, hogy – bár gyűjteménye nyitva állt az írók és tudósok előtt, mégis – csak szobáján keresztül lehetett bejutni oda.

Mint ahogy erről fentebb szó volt, Erdély-szerte Bod Péter kutatta fel a könyvritkaságokat. Sikertült is összeszedni a régi magyar könyvek színe-javából több mint nyolcszáz darabot. Ezért érthető, hogy Ráday könyvei között megtalálható a régiek közül Thuróczy Jánosnak, Mátyás király idejében nyomtatott Krónikája, valamint Temesváry Perbált Prédikációi. A kiváló szónok az erkölcstelenség oly szellemes ostromozója volt, hogy találó, népies zamatú példáit átvette a külföldi irodalom is, és még a 16. században is népszerű volt Európa-szerte. De az ilyen értékeken kívül még sokkal többet is kaptunk ettől a könyvtártól. Hozzáértéssel, törődéssel és nagy áldozattal Ráday Gedeon a régi magyar irodalomnak olyan értékes gyűjtőhelyévé tudta tenni a könyvtárát, hogy némelyik jeles könyvet ő mentette meg az elkallódástól. Ezért történhetett meg az, hogy Ráday példányából nyomtattak ki újból nem egy, már elfeledett művet, köztük olyan remeket, mint Zrínyi Miklós „Ne bánts a magyart!” című szövegét. Ezzel olyan művet mentett meg a feledéstől, amelynek ma is van mondanivalója, hiszen Kodály Zoltán 1955-ben írt hozzá azóta világhírűvé vált muzsikát.¹⁵ Különösen értékes példány a magyar Bibliák közül Károli Gáspár fordításának az a példánya, amely I Rákóczi György volt. A „bibliás őrálló fejedelem”-nek nevezett Rákóczi saját kezű bejegyzése többek között az olvasásról is tanúskodik: „*Soli Deo Gloria! Az én kegyelmes Szentistenemnek kegyes segítségiből, s engedelmeiből Anno 1631. kezdettem volt olvasásához...*” Egy másik értékes darab, Kálvin Institúciója magyar fordításának az a példánya, amely szintén I Rákóczi György volt. Szenci Molnár Albert maga vitte el Sárospatakra, hazafelé a németországi Hanauból, ahol kinyomtatta. Benne van saját kézzel írt latin nyelvű ajánlása és Rákóczi bejegyzése is.¹⁶

¹⁴ Benda Kálmán i. m. 8.

¹⁵ Bottyán János i. m. 151.

¹⁶ Uo. 156.

KÉP GR. RÁDAY GEDEONRÓL HÁLÓSIPKÁBAN

Külföldről a könyvnyomtatás őskorából származó könyveket vásároltak Ráday megbízottai, a későbbiek közül a ritkaságokat és a művészi szempontból értékeseket. A felvilágosodás irodalmáról még később szó esik. A legrégebbi könyv a gyűjteményben Bessarion bíboros Platonról szóló műve. Rómában nyomták 1469-ben. Hosszú ideig Magyarországon csak ez az egyetlen példány volt belőle. Csak a közelmúltban tudott egy másikat szerezni az Országos Széchényi Könyvtár. Különleges és ritka Wagner operája hőségnek, Wolfram von Eschenbachnak Parsifal című könyve, melyet 1477-ben nyomtattak Strasbourgban. A szerző a hőse Wagner Tannhäuser c. operájának, azoknak a wartburgi dalnokversenyeknek, amelyek akkortájt zajlottak le, s keltettek izgalmat a lovagok és

hölgyek körében, amikor abban a várban töltötte ifjúkorát Árpádházi Szent Erzsébet. A hagyomány szerint bíraskodott a versenyeken. Ezt a jelenetet freskón is ábrázolták a díszterem falán. A könyv egyik lapjára évszázadokkal ezelőtt ezt írta valaki: „Oly ritka, mint a kézirat”.

Hatalmas kötet Schedel Világkrónikája. 1493-ban jelent meg. A világ teremtésével kezdődik, és képekkel illusztrálva mutatja be a teremtés minden napjának az eseményeit, majd az emberiség történetét. Szép, kézzel festett fametszetekben láthatjuk benne a híres városokat. Többek között Budát is Mátyás korában, a várat teljes pompájának az idején, mintegy száz tornyával. „Magyarország királyának igen fényes székhelye”, olvasható róla. Ez a könyv olyan becsben tartott, hogy egy Budapesten tartott német könyvkiállításra kölcsönkérték, és még ott is központi hellyel tisztelték meg. Nürnbergben, 1502-ben pergamenre nyomtatták és szebbnél szebb fametszetek díszítik Celtes Konrád német humanista költő latin nyelvű elégiáit. Ő volt az első német ember, akit költővé koronáztak. Ez a könyv azért páratlan, mert a végén a szerzőnek egy saját kezűleg beírt verse olvasható. Valószínű, hogy ez a példány a költőé volt, és így ezzel a kézirat toldalékkal ez verseinek legteljesebb költeménye. Celtes egyébként 1479-ben közös „Dunamenti Irodalmi Társaságba” szervezte Bécs és Buda költőit. A könyv értékét jól ismerte eladója, na meg Ráday is, aki 40 aranyat fizetett ki érte. Már ez az egy könyv önmagában kisebb vagyonnal felért.¹⁷

Többször szóba került már, hogy milyen kalandos utakon és mennyi viszontagságon át jutott el a péceli kastély könyvtáráig az új szellemiséget hordozó irodalom. Ráday Gedeon politikai gondolkodását kétségkívül az fejezi ki legjobban, hogy a felvilágosodás műveit, megjelenésük után azonnal megvásárolta. Voltaire több sorozata, Rousseau és Holbach művei vagy Diderot-

¹⁷ Uo. 152.

D'Alambert negyven kötetes Encyklopédiája, mind-mind első kiadásban találhatók meg nála.¹⁸ Nincs Magyarországon még egy könyvtár, amely a felvilágosodás irodalmát ennyire összegyűjtötte volna. Arról tudott a könyvtár minden ismerője, hogy a felvilágosodás klasszikusai hiány nélkül megtalálhatók benne. Volt azonban néhány érdekes felfedezés az 1980-as években. A magyar jakobinusok művei közül négyet is megtaláltak, amelyeknek ottlétéről ez idáig senki sem tudott. Egy a jezsuitákról szóló gúnyiratról pedig mindenki azt hitte, hogy az egykorú könyvcenzúra, egy híján megsemmisítette, és hogy az egyetlen megmaradt példány a Széchényi Könyvtárat gazdagítja. A sok ezer kötet között találták ezt a néhányat, mely nem az eredeti bőrkötésben pompázott. Ráday nyilván veszedelmes voltuk miatt nem merte könyvkötő kezébe adni azokat.

Nagy Péter cárban annyira a haladás emberét látta Ráday, hogy az érdeklődését Oroszország felé fordította. Megvásárolt egy négykötetes orosz néprajzi munkát. Ezek között Voltaire-nek Nagy Péterről szóló könyvét, Lomonoszovnak, a felvilágosodás oroszországi képviselőjének a könyvét, akinek nevével büszkélkedik a moszkvai egyetem. Sigismund Herberstein osztrák diplomata Oroszországról írt könyvét is megszerezte, aki elsőnek említi a magyar-ugor rokonságot, és aki már tudta azt az elméletet, hogy Jugriából költöztek őseink a Kárpát-medencébe, s a helyet meg is jelölte a térképen.¹⁹

A Ráday-könyvtár nagy mennyiségben gyűjtötte össze azokat az iratokat, amelyekben a Rádayak közvetítésével kéréssel, panasszal fordultak egyházközségek vagy magánszemélyek az uralkodóhoz vagy a legfőbb állami hivatalhoz, a kancelláriához. Templomépítési kérvények, áttérési- és templompererek forrásértékű anyagáról van szó. A 18. században a Habsburgok ún. csendes elnyomása alatt élnek a Monarchiában a protestánsok. A vallásszabadságharcok ideje lejárt. Az elnyomás ellen az egyetlen „fegyver” a kérés, a királyi kegyelem után való szüntelen folyamodás, sorozatos – legtöbbször hiábavaló – rimánkodás. Hogy milyen volt például egy templomper, megtudhatjuk ezeknek a köteteknek alsósegedi irataiból. 1766-ban az ottani reformátusoknak igazolniuk kellett, hogy már régen is volt templomuk és lelkészük, mert csak akkor tarthatják fenn továbbra is egyházközségüket. Az iratokban 70-80 éves emberek szólalnak meg, segediek és környékbeliek, és sorra elmondják, hogy gyermekkorukban, szüleik életében kik voltak a község lelkipásztorai. Olykor sikerült bizonyítaniuk, de legtöbbször nem. Így csak szaporodtak az „árva” gyülekezetek, melyek nem tarhattak se lelkészt, se tanítót, se iskolát. Éppen ilyen esetre szól a szentantalfaiak kérvénye. A parancs az, hogy a lelkésznek, tanítónak el kell költöznie télvíz idején. Ez ellen nem tehetnek semmit, csak emberségességet kérnek: *„Alázattal esedezünk, méltóztatásuk kegyesen minekiünk megengedni, hogy prédikátorunk és mesterünk maradhassanak meg a parochiális házban, csak addig amíglen prédikátorunk felesége gyermekágyban erőtlenkedvén meg nem erősödik, és egy házhoz ki nem megyen, mert a kised gyermek, mind szülőanyja erőtlének lévén, felfő és veszedelmes, hogyha kibontakoznak a házaikból a téli időnek mohósága halálos nyavalyát okoz.”* A két Ráday ezekkel az iratokkal olyan értékes forrásanyaghoz juttatta a történészeket, amely nem a főurak életéről, és nem háborúkról szól, hanem egy sötét évszázad kisembereinek mindennapi gondjairól.²⁰

¹⁸ Benda Kálmán i. m. 8.

¹⁹ Bottyán János i. m. 155.

²⁰ Uo. 154.

A PÉCELI RÁDAY-KASTÉLY DÍSZTERME, „EBÉDLŐPALOTÁJA”

A Ráday-képtár

A péceli kastélyhoz tartozott egy hosszú különálló épület, a *képesház*. Inkább csak következtetni lehet a nevéből, hogy ez lehetett a család képtára. A képek gyűjtését, mint a könyvtárét is Ráday Pál kezdte, majd fia, illetve unokája folytatta. Mányoky Ádám, aki egy szokoljai református lelkész fiaként a drezdai királyi udvar és II. Rákóczi Ferenc udvari festője is volt, Ráday Pál rendelkezésére elkészítette a család minden tagjának arcképét. Gedeon rendszeresen vásárolta külföldi mesterek műveit, olykor igen drága pénzen is. Főként Lipséből hozatta a képeket, amely sok bonyodalommal járt, már csak a messzi fuvarozás és persze a vámterhek miatt is. Kincset érő festménygyűjteménye a legnevesebbektől is tartalmazott képeket, úgy mint Tiziano, Tintoretto, Raffaello, Rubens, Holbein, Dürer és Cranach.²¹ Később fia Bécsben szerezte be a képeket, ahol gyakran eljárt művészeti árverésekre. Míg a könyvtárról pontos katalógus maradt fenn, addig a képtárról alig tudni valamit. Ez annál inkább fájdalmas, mert a gyűjtemény szinte maradéktalanul elpusztult az 1825. évi tűzvészben Pécelen. Hogy mi érték veszett el, azt titok fedi. A kastélyban megmaradt képeket eladták külföldre. Abból a négy képből, ami jelenleg a Ráday-könyvtárban van, kell elképzelniünk a veszteség mértékét illetve azt, hogy micsoda remekek lehettek abban a képtárban. Az első két kép Ráday Pál és felesége, Kajali Klára arcképe, Mányoky Ádám fentebb említett sorozatából. A többi nincs meg. A harmadik meglévő kép a Betlehemi gyermekgyilkosság. Az ún. „Dunai festőiskola” ismeretlen mesterének az alkotása. Ennek az iskolának volt a legnagyobb mestere Lucas Cranach, Luther barátja és festője. A negyedik kép a legnagyobb remekmű: Szent Katalin vértanúsága. Ez magának Cranachnak a műve. Ezt 1954-ben állapították meg a budapesti Cranach jubi-

²¹ Beliczay Angéla i. m. 2.

leumi kiállítás alkalmából, amelyen bemutatták. Történetének érdekessége, hogy a másik „dunai iskola” képpel együtt, több mint száz évvel a tűz után, még a tűzvészről kormosan került be a mai Ráday-könyvtárba. Valószínűleg a koromrétegnek köszönhető, hogy mai napig megvan, különben eladták volna az épségben maradt többivel együtt.²² Ami Ráday Gedeon halála után legelőször esett a család szűkös pénztárcájának áldozatául, az a metszetgyűjtemény volt. Az arcképeken a leg-híresebb történelmi nagyságok, tudósok és írók sorakoztak. Mivel ezeknek a metszeteknek a listái fennmaradtak, tudjuk, hogy a magyar királyok is szerepeltek köztük, Habsburg azonban egy sem található.²³ Ez is híven tükrözte Ráday Gedeon politikai nézeteit.

Az érmegyűjtemény

Ráday Gedeon érmegyűjtői munkásságáról sem maradt több biztos információ, mint a kép-tár történetéről. A néhány dolog, amit biztosan tudható, a következő. Az utolsó leltár több mint 1000 darab ezüstpénzt és 203 darab aranyat sorol fel. Ráday nagyon komoly áldozatokat hozott, hiszen csak 1781-ben közel 1000 forint értékű érmét vásárolt egyedül a frankfurti Rotschild-háztól. A gyűjtemény egy jelentős része római pénzekből állt, Rádayt azonban elsősorban a régi magyar pénzek érdekelték, s a református lelkészek és tanítók sokat küldözgettek neki. A gyűjtemény értékét jelzi az is, hogy Ráday büszkeségeit, első királyaink korából való két legértékesebb darabját, egy Szent István- és egy Salamon-érmét II. József felkérte Bécsbe a császári gyűjteménybe. Képzeltető, hogy mennyire el volt keseredve emiatt. A gazdag gyűjteményt az utódok sajnos nagyrészt bécsi kereskedőknek adták el, illetve elaprózódva került tovább, szétszóródott.²⁴

„A magyar literátusok atyja”

1785-ben egy akkor még ismeretlen fiatalember fordult Rádayhoz: *„Minekelőtte közhelyen megjelenék Gessner Idylliumainak fordításával, szükségesnek látom, hogy megítélésre olyan bírót válasszak, aki hibáit érzékeny fülekkel és szemekkel észreveszi és azokat nekem tudomra adja. Nagyságodon kívül nem ismerek senkit, aki kívánságomat teljesíthetné.”* Aláírás: *Kazinczy Ferenc*. Ráday kedvező véleménye után Kazinczy felbuzdult: *„Most már félénkség nélkül, sőt erős bizodalommal jelenek meg hazám előtt, mert nagyságodnak javallásával bírok.”*²⁵ Az 1780-as évek második felétől számítható Ráday Gedeon nemzeti szempontból legjelentősebb munkássága. Aktív irodalmi tevékenysége, a könyvtár kibővítésénél is kiemelkedőbb. Ahogy apja Rákóczi kancelláriáját és diplomáciáját tartotta kezében, hozzá futottak a szálak, úgy tartotta most Gedeon a magyar irodalmat kezében, amelynek szálai Pécelre vezettek. A péceli kastély hosszú időn át lesz a magyar irodalom központja. Olyan híres volt akkor, mint később Kazinczy Széphalomja. Ráday Gedeon műveltsége, kifinomult ízlése nagy tekintélyt ad neki. Több fiatal író a színházban próbál vele megismerkedni, mások műveiket küldik el neki, hogy mondjon véleményt róluk. Ezt teszi Batsányi, Horváth Ádám, Édes Gergely, a fenti példán említett Kazinczy és mások is. Az egész országból értesítik írók a munkájukról. Pozsonyból épp úgy, mint Marosvásárhelyről.²⁶ Kitűnő érzékkel bíralt és mindig tapintatosan. Jellemző volt rá, hogy másokat fellépésre buzdított, de ő szerényen háttérben maradt. Folyóiratokat

²² Bottyán János i. m. 156-157.

²³ Benda Kálmán i. m. 8.

²⁴ Zsindely Endre i. m. 367.

²⁵ Beliczay Angéla i. m. 2-3.

²⁶ Zsindely Endre i. m. 368.

szerkesztett, adott ki,²⁷ de neve sehol sem szerepelt. Csak egyszer mondott oda valakinek alaposan, az akkor agyonünnepelt cifrarímű rokokó költőnek: Gyöngyösi Jánosnak. A következőt írta neki: „*Higgyed, valaki maga versét / Kelletnél fellyebb szereti cifrázni, az úgy jár / Mint amaz, orcáit vakoló dámácska, ki mentül / Több pirosítóval kené képét, az annál ocsmányabb...*” Ha ő nincs, ki tudja, milyen irányban fejlődött volna tovább a magyar irodalom?²⁸ Hiszen, mint az irodalmi élet vezéralakja, ő dönt el maradandóan néhány fontos irodalmi kérdést. Ahogy az előző dologban, Gyöngyösi János követte stílussal kapcsolatban a „*Leoninus*”-nak nevezett tetszetős, de üres verselés kritikáját is ő fogalmazta meg,²⁹ úgy nagy jelentőségű az is, hogy a Gyöngyösi István népszerűségének árnyékában elfeledett Zrínyire ő hívta fel a figyelmet. Sőt, mindkettejükre igaz az állítás, még Gyöngyösi Istvánra is, hogy a magyar irodalomban Ráday Gedeon emelte őket méltó helyükre. Egy másik fontos kérdés volt a nyelvújítás helyes és helytelen módjának meghatározása. Az alábbiakból jól kiűnik Ráday egyértelmű állásfoglalása.

Kazinczy, miután először megkereste Rádayt, hogy egy nyilvánosság elé szánt munkájáról kritikát kérjen és bátorítást kapott, nagy fába vágta fejszéjét. Barczafalvi Szabó Dávid merész szóújításai felborzolták ugyan jó ízlését, de érezte, hogy nyelvújításra szükség van. Ezért ismét Ráday Gedeonhoz fordult és kikérte véleményét az új szóalkotókról. Ráday érdeme itt abban mutatkozik meg, hogy minden torzulásai mellett is felismerte a nyelvújítás szükségességét. 1788-ban írt levelében nemcsak helyeselte Kazinczy tervét, hanem mindjárt pontokba foglalva, irányt is adott annak, „*hogyan teremtsenek új szokat. 1.) Ha újból folyamatba hozzuk és fel-újítjuk a már feledésbe ment szólásokat, szokat, 2.) vagy pedig a magyar nyelvnek analógiájával megegyező új szokat faragunk, 3.) ismét más nyelvből már bevett és ismerteket magyarosítunk, 4.) vagy pedig még be nem vetteknek magyar végző hangot adunk.*” Ezt a négy alapelvet Kazinczy és később a nyelvújítás programjába vette.³⁰ Bátran elmondható, hogy Ráday Gedeon céljai és ízlése Kazinczyban él tovább, és így hatása saját életén messze túlterjed.

Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ez idáig Ráday Gedeon irodalmi munkásságának nyilvánosság előtt zajló szakaszáról, volt szó, ami életének utolsó szűk tíz évét jelentette. Ráday viszont már ifjúkorától kezdve verselt. A 18. század harmincas éveiben kísérletezett a klasszikus és rimes-időmértékes formák (hexameter) megvalósításával. Kazinczy szerint ekkortájt készült klasszikus mértékű verseit elégette.³¹ Ezt ő maga mondja el Kazinczynak, és valóban, már az egyik frankfurti

²⁷ Ráday Gedeon irodalmi tevékenységének új tere nyílt 1788-ban a kassai Tudós Társaság megalakulásával és a *Magyar Museum* megindításával. Neki is volt egy hasonló terve, de örömmel mond le a kezdeményezéséről. A *Museum* két fő irányítója Batsányi és Kazinczy nagyon hálásak neki, hogy elvállalta a gyámkodást lapjuk felett. Nagy tapasztalata és tudása óriási hasznot jelent a *Museum*nak. Minden szám az ő kezén megy át, ő gondoskodik korrektről Földi János személyében, de ígérete szerint maga is átjavít minden számot. Kihagy vagy teljesen átír egyes részeket, gyakran megfelelőbb idézetet tesz be, és némelyik számot egészen ő állítja össze. Batsányi be is vallja, hogy a *Museum* Bevezetését ki sem eresztette volna kezei közül, ha nem tudta volna, hogy munkáik a nyomtatás előtt még Rádayhoz kerülnek. Ha a szerkesztők nem tudnak megegyezni, őt kéri fel döntőbírónak. A *Museum* adminisztrációs teendőit is ő intézi. Amikor Kazinczy új lapot indít, az *Orpheust*, Batsányi, aki egyáltalán nem örül ennek a fordulatnak, Rádaynak panaszolja egy levélben: „maholnap több író lesz, mint sem olvasó”. Ráday azonban pártatlan marad és mindkét lapot támogatja írásaival és tanácsaival egyaránt. Batsányi még Kassáról is küldözgeti neki a *Museumot* javításra, Kazinczy *Orpheusának* pedig ő a fő munkatársa és félig meddig szerkesztője is. Írja mind ezeket Zsindely Endre.

²⁸ Beliczay Angéla i. m. 2.

²⁹ Zsindely Endre i. m. 369.

³⁰ Beliczay Angéla i. m. 3.

³¹ Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története III. Bp., 1965. 64.

levél hátulján olvashatók korai próbálkozásai. Külföldi útja azért is jelentős, mert ő hozta onnan magával a nyugat-európai versformákat. *Tavaszi este* című verse 1735 körül első rímes-mértékes verstünk. Az említett versformák aztán meghonosodtak, és nevüket róla kapták: „Ráday-rím”. Verseit csak élete utolsó öt évében közölte, de egész életén át foglalkozott költészettel. A *Tavaszi este* is csak 1790-ben jelenik meg Kazinczy *Orpheusában*, de voltak már néhányan, akik a korai időkben megismerhették tehetségét. Szászky Tomka János pozsonyi professzor elragadtatva ír Ráday verseiről, és mintákat kér tőle a ritmikus magyar verselés megállapításához, amire szerint Ráday a leghivatottabb: „Mert a Te feladatod . Uram, hogy a magyarok számára a verselés törvényeit meg-szabd”, írja a 25 éves Gedeonnak, már 1738-ban.³²

Ráday Gedeont általában inkább a versköltészet érdekelte, mint a széppróza. A verseknek is inkább a formája, mint a tartalma.³³ A nyugati mintákat követő, művelt, polgárosultabb irodalom kibontakozását segítette elő. Nem volt kiugró költői tehetség, főként azért írt, hogy példát nyújtson, és biztatást adjon az irodalom gyarapításához. Működésének jelentősége elsősorban mecénási-irányító munkásságában van.³⁴ Ebben viszont olyan kiemelkedő és meghatározó volt, hogy Orczy Lőrinc úgy jellemezte, Ráday a „magyar literátusok atyja”.

A magyar színjátszás pártfogója

Az 1770-es évek végétől a magyar anyanyelvűség, az anyanyelv pallérozásának jegyében bontakozott ki a magyar játékszíni mozgalom. A korabeli magyar értelmiség és nemesség néhány, magyar színesztet ügyét felkaroló jeles képviselője – mint az elsőként említendő Ráday Gedeon – felismerte a színház erkölcsnemesítő és szórakoztató jellegét. A színház az a hely, ahol „a munkában elfáradt polgárok sok unalmas órákat elújíthatnak” és „magokat gyönyörködtethetik”.³⁵ A kezdetekről szólva, Kazinczy többször említi Ráday Gedeon műértő színházrajongását.

„Ő nagy barátja volt a theátrumnak, s ha Pesten volt, ritkán mulasztotta el a játékot. A parterren (azaz a nézőtér földszinti részén) fogott mindig helyet, nem soha lózsiban. A ki vele szóba akart eredni, háta mögött fogott helyet, s a szomszédjához a darabnak vagy játszásnak helyes vagy hibás volta felől ejte szót, s bizonyos lehetett felőle, hogy az öreg részt fog venni beszédében.” „Pesten mulatván, a játékszínből ritkán marada el, s nem lózsikban foga helyet, menyé és fia mellett, hanem a parterren, hogy jobban hallhasson, láthasson. ...legördülvén a kárpit egyike a másinak fel hangon monda el ítéletét a játszott darab felől. ... Ráday megfordult, hogy vagy javulja értelmöket, vagy azon igaztson, s leckéket tartat nekik a dráma három egysége felől.”³⁶

Ráday feltehetően azonnal rendszeres látogatója lett az 1774-ben létesült Rondellának, Pest első kőszínházának. A Kazinczy által felidézett kép azonban valószínűleg inkább az 1787-ben megnyílt budai Várszínházhoz köthető, ahol az elegáns páholyosorokat eleve a főrangú bérlők reményében létesítették. Az a tény, hogy Ráday a földszinti nézőteret részesítette előnyben, magyarázatra szorul. A páholyokban inkább társadalmi élet zajlott, mintsem műélvezet. A darab ideje alatt itt általában folyamatosan és zavartalanul folytak az udvariassági- és baráti látogatások. Tehát aki a darabra volt kíváncsi, helyesebben tette, ha a földszinti széksorokban foglalt helyet.

³² Zsindely Endre i. m. 367.

³³ Varga Mihály: Pécel története. Pécel, 2000. 269.

³⁴ Pándi Pál (szerk.) i. m. 64.

³⁵ Glatz Ferenc (szerk.): A magyarok krónikája. Bp., 2000. 345.

³⁶ Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon 5. és 30-31. Idézi: Berecz Ágnes - Lángi József: Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban. Bp., 2003. 65.

Az imént említett színházakban azonban német nyelvű társulatok léptek föl. 1790-ben kezdte meg tevékenységét Pesten az első magyar nyelvű hivatásos színház. A II. József halála után kibontakozó erős nemzeti mozgalom, valamint az éppen Budán üléselő országgyűlés kedvező feltételeket s jelentős nézői létszámot biztosított Kelemen László és társulata számára. Még országgyűlési határozat is született a nemzeti kőszínház megépítésére. Az értelmiség legjava pedig szellemileg és anyagiilag is lelkesen támogatta a vállalkozást. Ráday Gedeon vállalta a védnökséget, Kazinczy pedig szállított előadandó darabokat. A folyamatos munkát, vagyis hogy a társulat Pesten maradhasson, politikai változások és anyagi nehézségek is megakadályozták. A hatás azonban még így is felbecsülhetetlen. A későbbi vállalkozások ugyanis mind ennek az elsőnek nyomán indultak el.³⁷ Ráday nagy pártfogója a magyar színjátszásnak, hiszen még Erdélyben is hallanak arról, hogy Ráday „magyar játéknéző hely” felállítására törekszik. Ezt a munkát majd Pál nevű unokája folytatja nagy lelkesedéssel. Tulajdonképpen családjának egyetlen tagja, aki némileg megértette az irodalom és művészet iránti szeretetét, mivel jórészt nagyapja mellett nevelkedett.³⁸

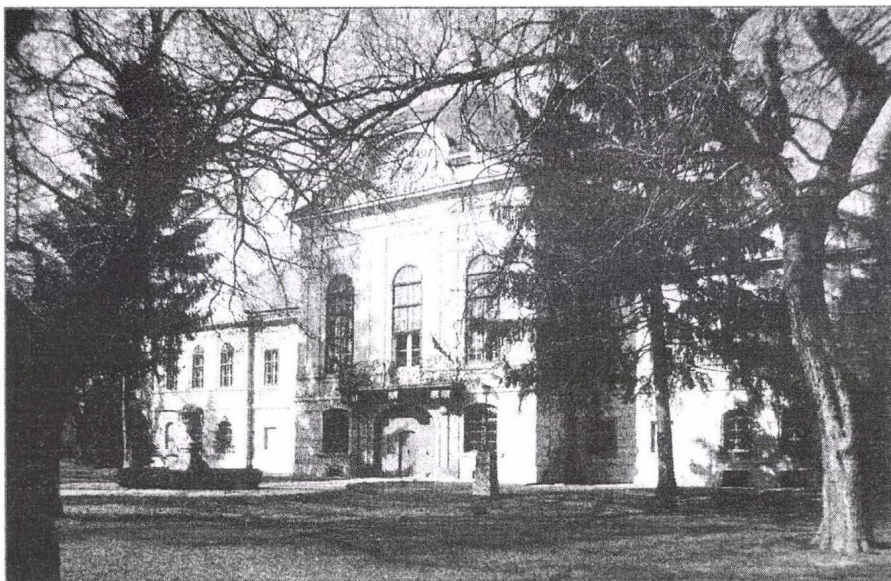
A péceli kastély

Ki kell még térnünk annak a helyszínnek a bemutatására, amely a 18. század második felében egy időre a magyar irodalom középpontjává és meghatározójává lett, és az egyetemes magyar kultúrára is hatást gyakorolt, köszönhetően annak a minden tudományágra kiterjedő könyvtárnak, ami az akkori Magyarországon egyedülálló volt. Valamint annak a nagy műveltségű és szabad gondolkodású embernek, Ráday Gedeonnak, akinek ajtaja mindig tárva volt a tudósok és nagy gondolkodók előtt. Az alapokat persze már Ráday Pál vetette meg a könyvtár, a kastély és a kultúra iránti elkötelezettség tekintetében is. Mint ahogy fontos kapcsolatok alapját is ő vetette meg tudósokkal, művészekkel, melyek Ráday Gedeon életére nézve is meghatározóak voltak. Annak idején a szabadságharc lezárását jelentő szatmári béke, majd a császár iránti hűségeskü letétele az amnesztiát jelentette Ráday Pálnak, jó néhány társával együtt. Hitvallása az volt, hogy otthon kell építeni az országot. Még képviselte megyéjét az 1712-ben Pozsonyba összehívott országgyűlésen, de közéleti tevékenységet később kizárólag a református egyház érdekében végzett. Hogy ez az országos szintű munka milyen mértékű terheket rótt a vállára, egy korábbi fejezetben leírásra került. Mindenestre a szabadságharc éveivel képest már otthon lehetett. Így idejének és energiájának felszabaduló részét birtokai rendbetételére és fejlesztésére fordította. A jelentős építkezések részeként, 1722 és 1730 között emeltette az addig elhanyagolt péceli birtokon azt a rezidenciális kúriát, mely a mai kastély őse volt. Ráday Pál célja ezzel az udvarházzal többrétű. A szabadságharc idején szerzett gyötrő betegsége a köszvény egy helyhez kötötte. Mivel országos tisztséget töltött be egyházánál, feltehetően Pest közelsége indokolta az addig elsődleges családi központ (Ludány) áthelyezését. Továbbá Ráday Pál életében a könyvek és az irodalom mindig is központi helyet foglaltak el. Ennek megfelelően nagyon vágyott már félrevonulni egy nyugalmas helyre szeretett könyvei társaságában. Kazinczy a következőképpen ír erről: „*Hogy e kincseinek illő templomuk legyen, Ráday lakását áttette Ludányból Pécelre (Pest várm.), s ott azon két szárnyú, két ablakosú, tágas és pompás kastélyt építé, mely a helyet ékesíti*”.³⁹

³⁷ Halmos József (főszerk.): Pannon enciklopédia. Bp., 2005. 522.

³⁸ Zsindely Endre i. m. 369.

³⁹ Kazinczy Ferenc: A Rádayak. = Felső-Magyarországi Minerva, 1827. 6. füzet, 1228.

A PÉCELI RÁDAY-KASTÉLY HOMLOKZATA

Ráday Gedeon, az apai szellemi hagyományokat folytató fiú végleg 1746-ban örökölte meg a birtokot. Ekkorra az országban már megszilárdult a gazdasági élet, a nemesség anyagi helyzetének javulását mutatta az országszerte épülő szép barokk kastélyok sora. Mivel Ráday Gedeon számára világossá vált, hogy a politikában nem tud úgy szerepet vállalni, ahogy elvei számára az elfogadható lenne, egész erejét a nemzeti kultúra szolgálatára fordította. A kastély kibővítése és átépítése is ezt a célt szolgálta. Egyfelől reprezentatív otthont, egy olyan szellemi központot szeretett volna megteremteni, ahol méltó körülmények között fogadhatja jeles vendégeit. Másrészt pedig megfelelő keretet akart biztosítani híres könyvgyűjteményének.⁴⁰ Ráday a kor legismertebb kastélyépítőjénél, a Mayerhoffer családnál rendelte meg az építkezést, amit Mayerhoffer János hamarosan meg is kezdett. Hatalmas összeget emésztett fel a két évtizedig tartó (1756-1777) nagy átépítés. Közben, az építkezés egész ideje alatt lakták a kastélyt. Míg az egyik szárnyon dolgoztak a mesterek, a család a másikat használta. Ráday Gedeon figyelme az építkezés minden külső és belső részletére kiterjedt. A homlokzat díszítő faragásait Leopold Antonio Conti, itáliai mester készítette. Külön figyelmet érdemelnek a középrizalitban látható finom kőfaragások. Az asztalosmunkákat Cancini András, míg a kastély szintén páratlan szépségű kovácsoltvas ablakrácsait és vaskorlátját Hopfner János gyöngyösi lakatosmester készítette.

A péceli kastély Ráday Gedeon életének utolsó éveiben élte fénykorát. Akkor, amikor a Ráday család nagyot emelkedett a társadalmi ranglétrán (1782-ben bárói, majd 1790-ben grófi címet kaptak II. Józseftől), a kastély pedig a magyar szellemi élet központja volt. A nagy változásokhoz nagyban hozzájárult, hogy II. József személyében felvilágosult uralkodó került a trónra. Az előzmények között pedig lényeges, hogy még trónörökös korában inkognitóban beutazta a

⁴⁰ Rézmetszett falak – A péceli Ráday-kastély. = Szép Magyarország, 2005/3. 22.

KAZINCZY ÍGY LÁTTA A RÁDAY-KASTÉLYT

birodalmat, Magyarországot is felkereste. Van adat arról, hogy Pécelen is megfordult és a könyvtárteremben beszélgetett Ráday Gedeonnal. A kalapos király megbecsülte az európai műveltséggel bíró, felvilágosult Rádayt, és amikor a Türelmi Rendelet (1781) kiadása után elhatározta, hogy megmutatja jóindulatát a protestánsok iránt is, azzal,

hogy főrangúsít közülük, az első között volt Ráday Gedeon. Az érem másik oldala persze az, hogy Rádayt inkább megrémítette a kitüntetés, nem szerzett örömet neki. József ugyanis a cím mellé nem adott főúri birtokot. Márpedig a főúri életmód kötelezett, és igen sokba került.⁴¹

A péceli Ráday-kastély az úgynevezett Grassalkovich-stílusú⁴² kastélyok körébe tartozik. Ezen az épületeken első ránézésre felismerhetők azok a közös építészeti jellegzetességek, amelyek a gödöllői kastéllyal egy korban, azonos tervező által alkotott és kivitelezett kastélyok világa tükröz. A stílus elnevezése a gödöllői kastélyra, pontosabban annak építetőjére, Grassalkovich Antalra utal. A korszak kastélyai, amelyeket a Mayerhoffer család tervezett és épített, szerkezeti és díszítésbeli hasonlóságuk alapján „testvéreknek” tekinthetők. Jellegzetességük az U alakú alaprajz, az egyemeletes építkezés és az erősen kiemelt középrész, benne a díszteremmel, melyhez a szárnyak csatlakoznak. Késő barokk jegyeik mellett sajátosan magyar, szinte nemzeti stílust képviselnek. Belépve az épületbe a földszintről nyílik a kastély legendás könyvtárterme. Valójában az épület hat helyiségét töltötte meg a nagyjából 12-15.000 kötetes, enciklopédikus jellegű, tehát valamennyi tudományágat felölelő, páratlanul értékes gyűjtemény. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy minőségileg és mennyiségileg is vetekedett a kor európai uralkodóinak könyvtáraival. Ezért túlzás nélkül állítható, hogy Ráday Gedeon számára a könyvtárterem a legfontosabb hely a kastélyban. Itt alkalmazták a legjobb anyagokat, és ennek a helyiségnek a kialakítására került legelőször sor. A közel négyzet alakú könyvtárterem mennyezetét – jó állapotban megmaradt – különböző tudományágakat ábrázoló, élénk színű falfestmények ékesítik. A kilenc mezőre osztott mennyezet középső, és egyben legnagyobb boltmezejét Pallas Athéné, a tudományok görög istennője uralja. A termet díszítő, szoborformájú, fehér kályhának szépségén túl érdekessége az, hogy megoszlanak a vélemények arról, vajon kit ábrázolhat. Gondoltak már Mózesre és Voltaire-re is. A kastély könyvtár felőli, földszinti szárnyát lakta Ráday Gedeon, ahogy Kazinczy írta: élete nagy részét dolgozószobájában élte le.⁴³ Jellemző, hogy csakis Ráday szobáján keresztül lehetett bejutni a könyvtárba. A lépcsőházon át az emeletre feljutva látható az egész épület ékessége, a fekete-fehér tónusú freskókkal díszített ebédlő-palota, más néven díszterem. Az emeleten említést érdemel a könyvtár fölött lévő királyi hálószoba.

⁴¹ Beliczay Angéla i. m. 4.

⁴² Mária Terézia kancellárjáról, Grassalkovich Antalról elnevezett kastélytípus. A barokk építészetnek egyik sajátos megjelenési formája magyarországi kastélyokban. Ilyenek a gödöllői, pozsonyi és hatvani Grassalkovich kastélyok, a péceli Ráday-kastély, a bükkösi Petrovsky-Jeszenszky-kastély, az aszói Podmaniczky-kastély stb. E kastélyok főhomlokzatának középrizalitja erőteljesen hangsúlyozott azáltal, hogy a kiemelt testén kupolás tetőfelépítmény, esetleg manzárdkupola készült, a főbejárat fölött pedig szélesebb, több ablaktengelyt átfogó erkély. (Gerő László: Magyar műemléki ABC. Bp., 1984. 77.)

⁴³ Rézmetszett falak – A péceli Ráday-kastély. 25.

Egy nemes jellem

Ráday Gedeon jellemét vizsgálva nézzük meg elsőként feleségéhez való viszonyát. Aki foglalkozott ezzel a kérdéssel, így fogalmaz: „Házasságuk kétséget kizáróan boldog és harmonikus volt...”⁴⁴ Ezt hűen tükrözi összesen 27 fennmaradt levél is, amelyet Ráday Gedeon feleségéhez intézett. A korai levelek megkapóan gyengéd, szerelmes üzeneteket tartalmaznak, de még a későbbi levelek is sugározzák kapcsolatuk melegségét. Itt persze meg kell jegyezni, hogy nem nehéz összefüggést felfedezni Ráday Gedeon kiegyensúlyozott házassága és apjának, a kastély előző urának, Ráday Pálnak feleségével való hasonló kapcsolata között. Végül, őszinte szeretetet és megbecsülést fejez ki az a búcsúvers is, amelyet Ráday Gedeon, az ebből a világból távozni készülő feleségéhez, Szentpéteri Katalinhoz írt, röviddel halála előtt:

Itt nyugszik KATALIN, született SZENTPÉTERI vérből

Fedhetetlen Feleség, hű Anya, jó Anyafi.

Ha rövidebb névvel nevezem, volt ő tsupa jószág,

Isteni félelmét, Istene tudgya maga.

Mind ezek az Diszek fénlettek benne; De mégis

Érdeme, legy jobban tűnhete szembe: Hogy őtt

Minden Rend szeretet, s valaki láthatta bétülte,

Ritka dolog! Élven, nem edzé Márványba keservét,

*Bús Férje Gedeon, Ráday nemzetire.*⁴⁵

Kazinczytól tudjuk, hogy Ráday Gedeon haláláig emlegette, gyászolta elhunyt feleségét, aki tizenhárom évvel korábban (1779) halt meg nála. Azért tartom fontosnak kiemelni kapcsolatukat – túl azon, hogy jellemét jól tükrözi – mert ezáltal Ráday Gedeon életéről teljesebb képet kapunk, ha felfedezzük, hogy ugyanaz a harmónia és szépre törekvés jelenik meg ezen intim területen is, mint ami munkásságát általában jellemezte. Másfelől azért fontos még házasságukról említést tenni, mert bizony Szentpéteri Katalin volt Gedeon családjában az egyetlen, aki elfogadta kultúrával és könyvekkel kapcsolatos tevékenységét. Minden tekintetben hűséges segítőtárs volt tehát. Az öreg Ráday Gedeon otthonában meglehetősen egyedül állt az irodalom, könyvek, művészetek és kultúra iránti lelkesedésével. Felesége, haláláig támasza volt törekvéseiben, de aztán maga maradt. Főként menyével való ellentéte okozott neki sok keserűséget, aki egyenesen gyűlölte a könyveket. Kazinczy feljegyezte, megesett, hogy amikor menyé pénzt kért apósától és az nem tudott adni, mérgében földhöz vagdosta a féltett, értékes könyveket: „Minek ez a sok könyv?” Mire az öreg kínjában felkapott egy porcelánt és azt vágta a földhöz: „Minek ez a cifra?”⁴⁶ Kazinczy a következőt írja még:

⁴⁴ Berecz Ágnes - Lángi József i. m. 18.

⁴⁵ Uo. 19.

⁴⁶ Beliczay Angéla i. m. 4.

„A világ által nagyon elragadott grófné sokszor tűzbe hozta az öreget. Gondolatlan költsései a házaz nagy adóságokba merítették el. Ilyenkor a grófné az öregnek a maga könyvúrárlásait hozta pírónságnak elő. Jupiter, ha Junó megharagította, záport öntött le a Deucalion és Pyrrha nemzetére: Ráday neki állott a szép meny porcelánjainak s össze meg össze tördelte epe nélkül, mint a gyermek.”⁴⁷

A család csak a különcöt látta az öreg tudósban, aki másnak címezi a levelet, és aki fiának esküvőjén (1767) majdnem botrányt okoz, mert ünnepi ruhájához elfelejti a parókáját feltenni és tükörfényes koponyájával lép ki a vendégek fogadására. Az esetről még húsz év múlva is beszéltek. Kazinczy, aki menyével való afférai közül sokat megörökített, erről a korábbi időből származó esetről ezt írja:

„Midőn egyetlen fia elvette Fáy Zsuzsannát, s a menyasszonnyal Pécelre ért, nagy sokaság gyűlekezett oda a szép magyar menyecskét meglátni. Az öreg akkor reggel is olvasott. Fel volt öltözve, de még a sipka volt fején. Már együtt valának a vendégek, midőn idejének gondolta, hogy ő is felmenjen. Paróka nélkül lépett be, s csak a meny meredni kezdő szeméiről látta meglepetését.”⁴⁸

Az egész család fölöslegesnek tartotta tehát könyvgyűjtését és irodalmi működését, nem tudták megérteni, hogy Ráday Gedeon ilyen irányú tevékenységével minden udvari címnél marandóbb emléket állít a családnak nemzete történelmében.

Ráday Gedeon jelleméről szólva ki kell emelni emberségét és jószívűségét. Nem engedte, hogy jobbágyságot a gazdatisztek megbottoztassák, lehetőség szerint bőkezű volt azokhoz, akik segítségét kérték. Kazinczy a jobbágysághoz való viszonyáról is feljegyzett egy jellemző esetet:

„Ráday nem verette soha az embereit, s ha valamelyik tisztje veretett, azonnal el volt csapva. Ez hallatlan dolog volt 1760 táján, hol a földes úr olyan formán bánt a jobbágysággal, mintha a feudális systema szerint is nem személy, hanem csak portéka volnának a szegény jobbágy, mint Rómában. Az ő jobbágysái emberek voltak, s visszaéltek kegyességével. A tisztartók hiába panaszkodtak, s ez a dühösség vitte őket. Egy jószágában egynéhány paraszt éjszaka felbontotta a vermeteket. A tiszt kapott rajta s szaladt Pécelre, azt remélvén, hogy végre kap hatalmat a megkapott vétkeseket megbüntetni. Mint hűle el, midőn outrórozott festéseire egy sohajtást kap feleletül és még azon felől pírónatást: »Szegény emberek, mely inségnél kellett nekik lenni, hogy oly ocsmány tettekre vetemedjenek? S hát kend köztök lakván s látván nyomorúságokat, miért nem adta azt nekem hírvél, hogy nekik akár ingyen, akár új fejébe adjak annyit, a mennyire szükségök volt?» A tisztartó majd megdermedett. A tekintetes asszonyhoz ment panaszkodni. Itt éppen így fogadtatott. Vissza ment az úrhoz: »Tekintetes úr! Az emberek fogva vannak, s én a dolgot előre bejelentettem a szolgabírónak is. Ha mi nem büntetjük meg, a vármegye tisztje fogja, vagy tömlöche küldetnek. Mi nem bánunk velök oly sanyarúan, mint a vármegye hajdui.« Az öreg engedett ez oknak, s hatalmat adta tisztjének, hogy veresse meg tehát, de csak 12 botot adasson, és azt is minél lágyabban. A tiszt megmaradt ugyan a szám mellett, de úgy, hogy a megvert fel nem tudott kelni. A hóhér akkor nap el volt mindjárt csapva.”⁴⁹

Ráday emberséges jelleme mellett – hogy a teljes igazsághoz ragaszkodjunk – meg kell azért említeni, hogy hirtelen haragú ember volt. 1785-ben bírósági ügye lett abból, hogy egy németet pofon vágott, mert az egyik könyvét nem akarta visszaadni.⁵⁰ Hiába, mindig is ez volt az öreg Ráday gyenge pontja. Gondoljunk csak a korábban már említett földön landoló porcelánokra is. Tu-

⁴⁷ Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon. Bp., é. n., 12.

⁴⁸ Uo. 13.

⁴⁹ Uo. 18-19.

⁵⁰ Zsindely Endre i. m. 369.

dunk arról, hogy a Drezdából egy időre hazatérő Mátyók Ádám, még Ráday Pál felkérésére megfestette az egész családot. Ez csak akkor történhetett, amikor az ifjú Gedeon hazatért jó másfél évre pozsonyi tanulmányai után, de még berlini kiutazása előtt. Pontosabban az 1729. év második fele és 1731. május 2-i berlini indulás közé kell tenni Mátyók munkáját. Ráday Gedeonról eszerint 16-17 évesen készült egy festmény. Ennek azonban nincs nyoma. Más felnőttkori kép pedig nem maradt, vagy nem is készült róla. Mígnem egyszer Kazinczy átutazóban betért Pécelre, és a magával hozott festővel, Klimesch Tamással lefestette.⁵¹ A későbbi írófejedelem így emlékszik vissza:

„Előbb gyermekiesen vonogatta magát. »Ha a szegény feleségem élne, igen is; úgy végeztünk, hogy öreg esztendeinkben is lefestetjük magunkat, de ő nem él, és így hadd maradjon.« – Végre megadta magát. De miként fesse a festő? parókával-e vagy házi sípkájában? a festő az utolsót javasolta. Jó tehát. Leült. Már festette a festő, midőn felugrott »csak mégis jobb lesz parókában«, s feltette a parókát. »Vagy hálósüvegemben tehát, minthogy úgy akarja.« Ekkor ismét levette s leült. Egy néhány percenet mulva ismét a parókához ment. – Én féltem, hogy megunja az ülést s kértem, hogy engedne valamit olvasnom...»⁵²

Ráday Gedeonból annyi értéke mellett teljesen hiányzott a fellengzősség, nagyképűség. Rangjához illően neki rizporos parókát kellett volna viselnie hivatalos és ünnepélyes alkalmakkor. De ő nem szerette. S mivel kopasz volt, otthonában egy kis vászonsapkával védte a fejét. Hogy a barokkos parókát mennyire idegennek érezte magától, azt bizonyítja, hogy végül is kis fehér hálósapkájában festette le magát. Így ismerte meg az ország, mert nemsokára kedvenc irodalmi lapjai ezt a képét közölték. Ráday Gedeon szerénysége és szemérmessége közsímet volt. Jórészt ezért nem engedte meg, hogy legtöbb verse alá nevét kiírják, minthogy könyvei sarkába is csak apró monogramját tette bele. Visszahúzódo szerénysége azonban hátrányos is volt, mert a kezdeményezésre szinte képtelenné tette, sok szép terve évtizedeket késett. Öregkorában ontja magából a különféle munkák terveit, de Kazinczy szerint száz kéz kellett volna arra, hogy valóra váltsa azokat, mert ekkor már sokat is betegeskedik. Örök kár például, hogy a régi magyar írókról írt jegyzeteinek csak töredéke jelent meg, vagy maradt fenn egy-egy könyv elé jegyezve. A többi sajnos halála után a család megsemmisítette.⁵³

Ráday Gedeon 1792. augusztus 6-án halt meg, 79 éves korában. Testét a péceli református temető Ráday-kriptájában helyezték el. Emlékét márványtábla őrzi a kriptafalába építve. Országos tekintélyére jellemző az a pár szó, amit Teleki László írt halálára:

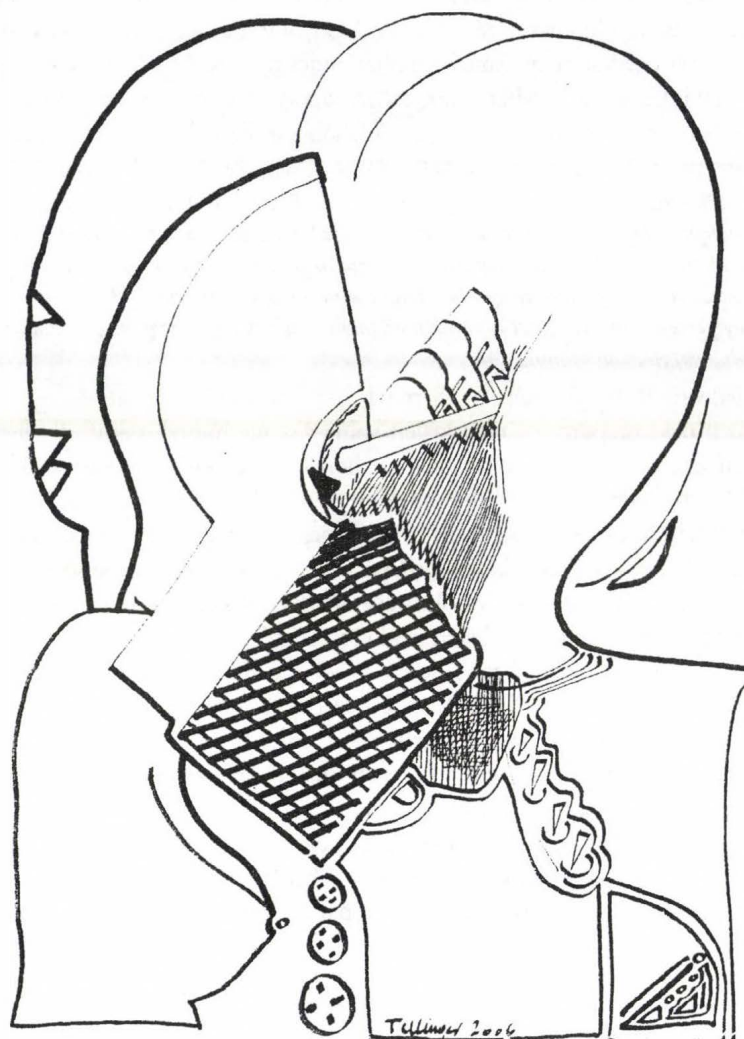
„Díszes öregségre terjedett élete, ártatlansággal töltött napjai, egész életében a tudományok, vallás és haza dolgai körül való fáradhatatlan munkássága, és végre tsendes és keresztyéni halála... az embert vigasztalhatják, de más felől az elvesztésében tett kárnak nagyságát is éreztetik az emberrel.”

Egy világhírű könyvtár, az egyik legszebb 18. századi barokk kastély Magyarországon, óriási kulturális-szellemi hagyatéka. Ez két ember, Ráday Pál és Ráday Gedeon, apa és fia közös, felbecsülhetetlen öröksége. Ráday Pál a rendi függetlenség utolsó csillaga, Ráday Gedeon a felvilágosodás és nemzeti megújulás első csillaga. Európai műveltségük, munkásságuk és jellemük által beírták nevüket a magyar művelődéstörténetbe.

⁵¹ Varga Mihály i. m. 269.

⁵² Kazinczy Ferenc i. m. 10.

⁵³ Zsindeley Endre i. m. 369.

KOVÁTS DÁNIEL

Kazinczy Ferenc és Sárospatak

1.

Van valami jelképes abban, hogy a pataki református kollégium jubileumai egybeesnek Kazinczyéval. A most záruló tanévben a schola megalapításának 475. évfordulójára emlékeznek itt többféle formában, s ma az ünnepi programsorozat keretében a 175 éve elhunyt Kazinczy Ferenc szellemalakját idézzük ide közénk.¹ Így volt ez többször is az elmúlt időkben. A nagy késéssel, 1860 júliusában megrendezett háromszázados ünnepen Árvay József szónoklatában egyedül az ő nevét emelte ki: „*A jelesek és nagyok közül, kik ez iskolából kerültek ki, s később a nemzet gondolkodására eldöntő befolyással voltak, elég lesz Kazinczy Ferencet említeni.*”² Amikor pedig 1931-ben a 400. évfordulót köszöntötték, Kazinczy előtt is tisztelegtek halála 100. évfordulóján.³

A két évforduló egybeesésének jelképszerűségét növeli szememben Újszászy Kálmán professzor megállapítása. Amikor először olvastam „A pataki diák lelki arca” című (az 1930-as évek végén keletkezett) írását, meglepett annak zárása, végkövetkeztetése. Ugyanis így összegez: „*Összefoglalom pedig nem a szokásos módon, hanem azáltal, hogy megemlítek a volt nagy pataki diákok közül egyet, aki legjobban megfelel az általános pataki diákleleknek, s akinek lelki arca a ma pataki diákjának vonásait is többé-kevésbé magán hordozza. Talán meglepődnek, ha én ezt az összpataki diákleletet tartván szem előtt Kazinczyban (és bizonyos mértékig Tompában) találom.*” És zárómondata így hangzik: „*Ha valamikor megmintázzák a pataki diák szimbolikus arcát, az ő [Kazinczy] fiatalkori képe lesz a legalkalmasabb minta a művész számára.*”⁴

Azért lepett meg ez az értékelés, mert gyarló módon azt hittem, hogy a református egyház szemszögéből nézve Kazinczy – a *Pályám emlékezete* vallomásai alapján – nem volt ideális deák. Csakhogy Újszászy Kálmán nem a vaskalapos tanár, hanem a messze látó filozófus tekintetével nézett reá.

Milyennek is látja Újszászy professzor a pataki diák jellemző vonásait? Emeljünk ki néhányat! Öltözkéire a hanyag elegancia jellemző, szikár alakja nyugtalanító. Lelki alkata összefügg az ékként a mennyboltozatba hasító hegyaljai táj hegykoszorújával, amelyről elsősorban kelet felé tekint. Tudatában van annak, hogy a végeken él, a kisvárosi környe-

¹ E megemlékezés Sárospatakon 2006. június 3-án hangzott el.

² Erdélyi János (szerk.): Sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe. Sárospatak, 1860. 117.

³ „Minden esztendőben elzarándokolnak [a pataki diákok Kazinczy] széphalmi mauzóleumához s a jubileumi ünnepséggel kapcsolatban az iskolakertben fogják szobrárt leleplezni.” = „Emlékezzünk régiekről!” Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola 400 éves jubileumára. Sárospatak, 1931. 61.

⁴ Balassa Iván–Kováts Dániel–Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp.–Sárospatak, 1996. 270.

zet neveli, ami pozitívumokat és negatívumokat egyaránt ad. A koreszmék befogadásával szociális érzék él benne, minden után szinte vakon tör, ami modern; elégedetlen a helyzettel, tudatos vagy tudattalan erő löki morális hivatásának betöltésére. Nem mondom, hogy Kazinczy áll előttünk eme általánosító (és itt erősen lecsupaszított) jellemzés alapján, de érdekes lehetne az összevetés.

Kazinczy és Sárospatak viszonyának több korszaka, fejezete van. Az alap az a tíz esztendő, amelyet diákként a kollégiumban töltött a 18. század 70-es éveiben. Az építmény a széphalmi mester és a schola kapcsolata a 19. század első harmadában. S a tetőzet az a kultusz, amely Kazinczy halála után Zemplénben kivirágzott. Könyvet lehetne, kellene írni róla, bár szerencsére vannak tisztas eredmények. A Nagykönyvtár tudós őrei – Zsoldos Benő, Harsányi István, Gulyás József, Czegle Imre –, a kollégium tanárai és egykori diákjai – Rácz Lajos⁵, Hegyaljai Kiss Géza, Jánosi Ferenc⁶ – sok mindent feltártak, s ott van az író minden iskolatörténeti monográfiában is.

2.

Kazinczy pataki diákéletéről a legtöbbet önéletrajzi írásából tudhatunk meg. Részletes leírást olvashatunk a *Pályám emlékezetében* és a Szilágyi Ferenc gondozásában megjelent *Az én életem* című gyűjteményben. Kazinczy emlékezése szerint az ő diákkorának ideje nem tartozik a pataki iskolatörténet legfényesebb korszakai közé. 1769. szeptember 11-én adták az iskolába Dénes öccsével, a rokon Szirmay Andrással és az őket német szóra tanító késmárki diákkal együtt a tízéves Kazinczyt, s tíz esztendővel később, 1779. július 15-én búcsúzott el innen. Ez a hosszú időszak elkedvetlenítő és serkentő hatásokat egyaránt hozott. Németségének elismerést is, csúfolódást is kiváltott. Tanítói közül elismeréssel szól Szathmáry Paksi Sámuelről, Szentgyörgyi Istvánról, aki sétáira maga mellé veszi. Amikor Szathmáry Mózes barátja könyvtáros lett, szabad bejárása volt a bibliotékába, ott nyílt meg igazán előtte a tudás világa. Mert a professzorok gyengélkednek: a filozófianár halálos beteg, a históriát és a természetismeretet oktató professzora vaksággal küszködik, a teológianár öt év alatt se jut tudománya végére, a fizika és a matematika órákra senki sem jár be a tanár „képzeltetlen nyerségei miatt”.⁷

A pataki iskola mégis mély nyomokat hagy a minden iránt nyitott ifjú emberben, s a mostoha körülmények között is képes nagy fiakat nevelni. „Mert – mint Kazinczy írja – a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól; mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak; mert az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál...”⁸ Ez az utóbbi megragadó kép Kazinczy egész további pályájára jellemzően kiható sárospataki örökség: mindig másoktól tanulva és másokat mozgósítva szervezi ezután küldetéses munkálkodását. A pataki évek hoznak ugyan gyászt – elveszti édesapját –, de hoznak alkotói sikert is. Itt osztogatta szét (1775-ben) „hirtelen ösz-

⁵ Kazinczy és a sárospataki főiskola. Debrecen, 1931.

⁶ A sárospataki református főiskola irodalmi élete 1800-tól 1868-ig. Debrecen, 1941.

⁷ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. = Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. (Szerk. Szauder Mária.) Bp., 1979. 230-231.

⁸ Uo. 232.

szefirkált” geográfiai könyvecskéjét, első nyomtatásban megjelent művét, itt fordítja magyarra (s anyja 1776-ban Kassán kinyomtatja) *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése* című munkát, amely meghozza számára a szerző, Bessenyei György biztató üzenetét: „*Ne szűnjön meg az úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi vi-selt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vet-ni... Erre törekedjen, bátor szívvel megkívánván minden viszontagságokat haladni...*”⁹ Hát bizony sok viszontagságot kellett az irodalomba így beavatott embernek meghaladni küz-delmes pályája során!

Amikor aztán az utolsó egzámeneken is helytállt, így tekintett vissza diákéveire: „*a leg-szükségesebb tudománynak öt esztendei tanulása nem volt egészen veszett időm: tudtam, amit feledni kell*”. Amint írja: akkoriban a Patakon és Debrecenben tanult ifjú „*nem tudta egye-bet, midőn iskoláit elhagyta, mint dogmatika és polemika teológiát, mintha az, amit alsóbb iskoláiban tanult, ha jól taníttatott, elég nem volna...*”¹⁰

A kritika megalapozott ugyan, de nem feledteti azt, ami ennél sokkal fontosabb: a ta-nulással és önműveléssel eltöltött évtized a görög, latin, német, francia nyelvekkel való megismerkedés olyan szellemi horizontot nyitott meg Kazinczy előtt Sárospatakon, amely megkönnyítette a további tájékozódást. Megtanulta, hogy kezdeményezőnek kell lennie, hogy mások igénytelensége nem ad felmentést önmagunk fejlesztésének kötelezettsége alól. S ha most visszalapozok Újszászy Kálmánnak a pataki diákok jellemző vázlatára, a vonásokban valóban Kazinczy is ráismerünk.

3.

Jönnek azután a sikerek majd a próbatételek évei. Kassán fiatalon tekintélyes szerkesz-tő lett, ahogyan Németh László jellemzi: ő lett az irodalmi élet telefonközpontja, rajta ke-resztül történik minden.¹¹ Már építi tágasnak álmódott széphalmi kúriáját, amikor rátör-nek a katonák, hogy Budára, onnan Brünnebe, Kufsteinba, Munkácsra hurcolják, s „*két-ezer-háromszáznolcvanhét napi hányattatás*” után kell aztán mindent újrakezdenie. Ami-kor megnősülván 1806-ban végre otthont teremthetett Széphalmon, újrászövi a Patakhöz kötő szálakat.

A kapcsolatok érdekesen sokrétűek. Ma itt lesz még szó arról, hogy 1806-ban a kollé-giumnak 2.000 forintért könyveket adott el, később is küld ilyen szándékkal köteteket it-teni barátainak. Nyoma van a Kazinczy-levelezésben annak, hogy Szombati János lemáso-lásra kér két történeti munkát 1810-ben az írótól. Az egyik a magyar jakobinusokról, a másik Rákóczi ónodi országgyűléséről szól.¹² Érdekes az is, hogy amikor 1815-ben a pa-taki kollégium építésekor elfogyott a mész, Kazinczy az újhelyi egyházközség főgondno-kaként mészke szállítására kéri a híveket, akik korábban kövek fuvarozására vállalkoztak.¹³ 1815 nyarán a pataki könyvtár rendezésére tesznek Kazinczynak ajánlatot, aki vállalkozik

⁹ Bessenyei levele Kazinczynak Bécsből 1777. febr. 11-én. = *Kazinczy Ferenc: Levelek.* (Szerk. Szauder Mária.) Bp., 1979. 7.

¹⁰ Pályám emlékezete, id. h. 245.

¹¹ A tekintélyes ifjú. = *Németh László: Az én katedrám* Bp., 1969. 183.

¹² *Historia Jacobinorum in Hungaria, Historia Conventus Rakocziani Onodiensis.* KazLev. VII. k. 502.

¹³ KazLev. XIII. k. 157.

is erre azzal a kikötéssel, hogy Szemere Pál is tartson vele.¹⁴ Támogatta egyes tanárok műveinek kiadását. Erre készül Sípos Pál halála (1816. szept. 15.) után,¹⁵ s közreadja Vályi Nagy Ferenc *Polyhymnia* című gyűjteményes kötetét (1820), elősegíti Vályi Nagy *Iliász*-fordításának kiadását (1821). Utóbbi miatt az ún. iliázi-pörbe keveredett, a vitában szembekerült Kölcsyvel.

Az a küzdelem, amit Kazinczy a „hazai nyelv” és az irodalmi ízlés megújításáért kezdeményezett és vezetett, megosztotta a kollégium tanári karát. Az egyik triászt a Kazinczyt támogatók, a „dicshalmiak” alkották – Sípos Pál, Vályi Nagy Ferenc, Kézy Mózes tartozott ide –, volt azonban Kazinczy-ellenes triász is, a „pórhalmiak” – Lácza Szabó József, Rozgonyi József, Kövy Sándor személyében –, s kölcsönösen elhangzottak, leíródtak egymást sebző, gúnyoló szavak. Érdeemes lenne ugyan az ellentétek alapjait és mélységét taglalni – amire ezúttal nincs időnk –, arra szeretnék azonban rámutatni, hogy a két tábor jellemzése nem a legfontosabb tényező az író és a schola viszonyában. Ha arra gondolunk, ami mai együttlétünk egyik kiemelkedő témája lesz, hogy miképp fonódik össze a tudás megszerzésében fő szerepet játszó könyvek cseréje a két fél között, akkor – némi túlzással? – valamiféle közös műhelymunka elemei bontakoznak ki előttünk. Kazinczyt erősen vonzotta az a kulturális vagyion, ami Patakon a könyvtárban és a tudós fejekben felhalmozódott. S a patakiak is elvárták tőle, hogy képességei az iskola számára is kamatozzanak.

A kapcsolatnak a legjelentősebb ága a diákifjúság felé nyúlik. Abban a tényben, hogy Nagy József szerkesztésében 1813-ban a *Poétai Gyűjtemény* két kötetében megjelentek az ifjak munkái, Kazinczy ösztönző hatását látjuk. A következő évben a Mester megismerkedik az ifjak egyik legtehetségesebbjével, Ungvárnémeti Tóth Lászlóval, akiről úgy vélekedik, ő „nyelvünknek s literatúránknak igen nagy nyereség”.¹⁶ Majoros András nevét sem hagyhatjuk ki, ő tanított először Patakon magyar irodalomtörténetet, és az Ifjú Egyesület fő támogatója, irányítója volt. (1819-től a kollégium tanára.)

Hogy miben látták Kazinczy jelentőségét a fiatalok, Ungvárnémeti epigrammájából tudjuk:¹⁷

*Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révay könyvét;
Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.*

Hadd emlékeztessen arra, hogy a soproni Magyar Társaság első jegyzőkönyvében már 1790-ben példaként szerepel Kazinczy neve. Természetes hát, hogy Patakon az ő életében és hatására alakul ki az a termőtalaj, amelyből az 1830-as évek elején olyan jelesek nőnek ki, mint Kazinczy Gábor, Szemere Miklós, Szemere Bertalan, Nagy József (a *Poétai Gyűjtemény* szerkesztője), Szeremley Gábor (későbbi pataki tanár), Erdélyi János vagy csicseri Ormos László, akinek epigrammája (1833) Kazinczy széphalmi sírjának egyik felirata lett, s így zárul:¹⁸

*Most nyugoszol! csillagkoszorú fed Olimpusz égében,
Általad a' Haza is él örökíteni neved.*

¹⁴ KazLev. XIII. 127.

¹⁵ Vö. KazLev. XIV. k. V.

¹⁶ Idézi János István: Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 74.

¹⁷ Kaz Lev. XIII. k. 555.; Ungvárnémeti Tóth László: „Szépet szépen.” Válogatott költemények. Miskolc, 2005. 53.

¹⁸ Közli a pataki Ifjú Egyesület jegyzőkönyvéből Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785-1848. Bp., 1963. 611.

Számított az iskola a tankönyvíró Kazinczyra is: stilsziktát, költészet- és szónoklanttant, irodalomtörténetet vártak tőle.¹⁹ Sajnálhatjuk, hogy ezek a munkák nem születtek meg végül, noha Kazinczyt e tervek ismételten foglalkoztatták. 1808-ban írta Dessewffy Józsefnek: „Hozzá fogtam az Aesthetikai Magyar Grammatika írásához, 's most még inkább tapasztalom, hogy herkulési erő kívántatik az Augiás istállójának kitisztítására. Nálam az Orthoepéja [ortoépia = helyes kiejtés] nagy részt foglal-el, mert nem csak írni, de jól kimondani sem tudjuk a' szókat. Azonban legfőbb igyekezetem az, hogy parapgraphusaim elevenséggel, ízléssel 's praecisióval légyenek írva, hogy a' munkát ne kellések izzasztó fáradással olvasni.”²⁰

Amikor a magyar nyelv iskolai tanítása előtérbe került, bizottságot szerveztek, amelynek Kazinczy is tagja volt, s elhatározták egy kézikönyv kiadását, amelynek megszerkesztésére 1822-ben „Tekintetes Kazinczy Ferenc úr tisztelettel felkérte”. Kazinczy Lónyay Gábornak így ír 1823 júliusában ezzel kapcsolatos terveiről: „...mihelyt lehet, Patakon lesznek, 's a' parancsolt Munkát a' Grammaticai részben ugyan Septemberig, a' Stylisticaiban pedig azután nem sokára bizonyosan elvégzem. Sokat dolgoztam e' végre már; de nincs olly rendben, hogy bémutathassam.” Mint szavaiból kitűnik, eltér „a' szoros iskolai-Sysistemától, melly a' testet nem a' maga szépségében, hanem anatomiai összekötődéseiben látatja...”²¹ Tehát életszerűségre törekszik.

Említenünk kell a sárospataki nyomdával való kapcsolatát a *Tövisék és virágok* első kiadásától kezdve (1811) a bibliai történetek kinyomtatásáig (1831).

És az sem mellőzhető tény, hogy fiait a pataki kollégiumba adta.

4.

Külön szép és gazdag fejezet Kazinczy és Sárospatak viszonyában az utóélet, a kultusz története. Hogy őt valóban kiemelt hely illeti meg a sárospataki értékrendben, azt az utókor bizonyította be. Negyedszázaddal halála után már önzetlenül foglalkoznak a széphalmi emlékhely megváltásának a főiskolai pénzalapból történő támogatásával: „Az 1856-ki egyházkerületi számvevőszék jegyzőkönyve 129. pontjában Kazinczy Ferenc utódának a főiskolai pénzalapból kölcsön határozatván, ily meleg szavak olvashatók: számvevőszék szomorúan értesülvén afelől, hogy azon nagy férfinak, Kazinczy Ferencnek, ki a magyar nyelv újjászülésének a jelen tökélyre jutásának úgyszólván kezdeményezője, egyik legfőbb tényezője volt, egykori laka, melyben nemzetünk nyelvügyéért annyi éjen át virrasztott, jelenleg idegenek birtokában van, a kért összeg a történeti emlékü laknak, melynek kertében a nagy halott hamvai nyugszanak, s a hozzá tartozó birtokoknak kiváltására megadatni rendeltetik stb.”²²

Az igazi fordulat születése centenáriumán következett be. Elsősorban Erdélyi János nevéhez fűződik az 1859 decemberében Széphalmon tartott centenáriumi megemlékezés kezdeményezése, amelytől a zempléni Kazinczy-kultusz valóságos fellendülését számítjuk. Kétségtelen a nemzetpolitikai szándék a sírnál elmondott beszédében, amelyet ő maga így foglalt össze: „én következtem a szószekekre oly tartalmú rövid beszéddel, mely azt emelte ki,

¹⁹ KazLev. XXII. k. 505. Vö.: Zsoldos Benő. Kazinczy Ferenc nyelvtan-írói munkássága. = Sárospataki Lapok, 1896. 898-901.

²⁰ KazLev. V. k. 349.

²¹ Uo. XXII. k. 377.

²² Sárospataki Füzetek, 1857. Második évfolyam. 372.

*hogy az 1859. évek legnagyobb díszé s nyeresége az a szép egyetértés s amaz erkölcsi erősödés, mely Kazinczy születése örömeiből országszerte nyilatkozik.*²³ A helyi tudat úgy őrizte meg ezt az eseményt, mint tüntetést a nemzeti függetlenség mellett.

A Tudományos Akadémia a széphalmi Kazinczy-kert rendezésével, a lakóház helyén fölépített emléksarnokkal, a sírok védelmével méltó környezetet teremtett az irodalmi zarándokhelyen. A következő lépésként arra törekedtek, hogy az emlékhelyet a közművelődés szolgálatába állítsák, bekapcsolják a magyar kultúra élő folyamába. Kitűnő megoldással a figyelem a középiskolai ifjúság felé fordult, s 1886. október 24-én az igazgatóság 20 arany jutalomdíjat irányzott elő a Kazinczy emlékének ébrentartását célzó ifjúsági teljesítményekre. Ebben a határozatban szerepet játszhatott többek között az is, hogy Beöthy Zsolt 1886 őszén Fejes István társaságában Széphalmon járt, s megtette a javaslatokat, *„hogy az akadémia jutalomdíjai mellett a sárospataki főiskola és a sátoraljaújhelyi gimnázium együttesen fognak ott rendszeren évenként irodalmi ünnepélyt”* tartani.²⁴ Az Akadémia I. osztályára várt a feladat, hogy a részleteket kidolgozza. Azt javasolták 1887 tavaszán, hogy évente 10 aranyat fordítsanak a sárospataki református főiskola akadémiai (tehát teológiai és jogi) tagozatán egy Kazinczy életét és munkáit vizsgáló pályatétel jutalmazására, és 5-5 arannyal jutalmazták a sárospataki református és a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumnak egy a magyar irodalmi tanulmányokban kitűnt diákját. Ezt 1890-ben a sárospataki állami tanítóképző ifjúsága számára följánlott további 5 arany jutalommal egészítették ki.

1887. április 7-én hozta az Akadémia igazgató-tanácsa a határozatot: *„A jutalomdíjra szánt összeg, 20 arany, fele, azaz 10 arany, a sárospataki főiskola akadémiai cursusaiban (jogi és theologiai) évenként pályadíjul tüzessék ki valamely, Kazinczy Ferenc életét és munkáit illető feladatra; másik feléből 5 arany a sárospataki, 5 pedig a sátoralja-ujhelyi gimnázium egyik oly tanulójának, a ki legkitűnőbb a magyar irodalomban, szorgalomdíjul adassék. Mind a szorgalomdíjak, mind a pályadíj a két intézet igazgatóságai által megállapítandó napon s közösen tartandó ünnepélyen adassanak át a kitiüntetteknek a széphalmi mausoleumban. Az ünnepélyen mindenesetre megemlékezés történjék Kazinczy érdemeiről, esetleg olvassassék fel a pályanyertes dolgozat s adassanak elő szavalkatok.”* Hozzá tették: *„A pályadíj megosztásának javasolt módját indokolja mindenekelőtt az a körülmény, hogy Kazinczy emléke voltakép a sárospataki collegiumhoz van kötve, a melynek növendéke volt...”*²⁵

Az első alkalommal 1888 júniusában vonult ki az ifjúság Széphalomra, s a sárospataki főiskolai évkönyv közleménye alapján ismerjük a programot. *„A Kazinczy-ünnep, e nemben első a következők sorában főiskolai alondnokaink lelkes közrehatása mellett, nagy és díszes közönség részvétele mellett tartatott meg, közösen a s.-a.-ujhelyi nagygimnázium igazgatósága, tanárkara s ifjúságának, június 10-én Széphalmon.”*²⁶ Dr. Chyzer Kornél üdvözölte az egybegyűlteket az Akadémia nevében, Nagy Gusztáv sárospataki közigazgató megnyitó szavai után Molnár Lajos, a pataki gimnázium tanára mondta az ünnepi beszédet. Átadták a 10 aranyos pályadíjat, valamint az 5 aranyos jutalomdíjakat.

²³ Erdélyi János: Úti levelek, naplók. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Bp., 1985. 114.

²⁴ Fejes István: Széphalom. = Vasárnapi Újság, 1887. XXXIV. évf. 45. sz. 743.

²⁵ Akadémiai Értesítő, 1890. I. k. 172-173.

²⁶ Jelentés a sárospataki ev. ref. főiskola (akadémia és gimnázium) állapotáról az 1887-88. iskolai évben. Sárospatak, 1888. 6-11.

A zempléni ifjúság első széphalmi zarándokútját hosszú évtizedeken át évről évre megtartották. Móricz Zsigmond sárospataki diákkorára visszaemlékezve írta: „*A Kazinczy házához kivittek bennünket Széphalomra, s ez egy életre elhatározó befolyást gyakorolt rám.*”²⁷ Az évenkénti széphalmi megemlékezés mellett az iskolák irodalomtatásában és nevelőmunkájában is fontos hely jutott Kazinczynak. Életútja, magatartása, irodalmi alkotó- és szervezőmunkája évről évre dolgozatok témája volt a sárospataki iskolákban. A sárospataki és a sátoraljaújhelyi közép- és felsőfokú iskolák tanárai ugyanis belátták, hogy a széphalmi emlékhelyben, Kazinczy szerepvállalásában milyen személyiségformáló erő rejlik.

A sajtó rendszeresen beszámolt a Kazinczy széphalmi sírja és emléksarnoka körül rendezett megemlékezésekről, az iskolai értesítők is számot adtak az eseményekről, így megítélhetjük, miképp valósult meg a gyakorlatban az akadémiai szándék. Az 1889. június 2-án gyönyörű időben másodszor vonult ki a tanulói ifjúság, hogy a sír megkoszorúzása után az emléksarnok előtt díszes kört formálva ünnepeljen. Dr. Ballagi Géza, a sárospataki főiskola közigazgatója, az Akadémia levelező tagja mondott üdvözlő szavakat, s az ünnepi beszéd elhangzása után az igazgatók átadták az Akadémia által küldött díjakat. Tíz darab aranyat nyert abban az évben Szathmáry József III. éves teológus – aki az előző évben is elnyerte a pályadíjat – „Bírálatos visszatekintés Kazinczy Ferencz költészetére” című tanulmányáért. Öt darab arany jutalmat kapott Mitrovics Gyula VIII. osztályos pataki gimnazista és Spilenberg Barna újhelyi IV. osztályos gimnáziumi tanuló a magyar nyelv és irodalomtörténet tudásában való kiválóságáért. A sárospataki tanítóképző által kiosztható öt aranyon ketten osztoztak, Dobos Géza III. éves tanítójelölt három, Szabó Dezső két darabot vehetett át a magyar nyelv és irodalomban tanúsított jelességükért. Hadd emlékeztessünk arra, hogy a fiatalok gyalogszerrel tették meg a Sárospatak–Sátoraljaújhely–Széphalom utat, a kb. 18 kilométeres távolságot.²⁸

Nagyot ugorva az időben 1930-ból mondok még példát. Patakon – pár nappal Móricz ottani látogatása után – hírt adtak a sajtóban az ünnepségről. „Ez évben május 24-én, szombaton volt kint a főiskola felsőgimnáziuma s a képző növendékserege. Ezúttal történt először, hogy az utat Pataktól Széphalomig vonaton tették meg.” Időközben ugyanis kiépült a hegyközi kisvasút. Ekkor már gyűjtötték a pénzalapot a pataki Iskolakertben felállítandó Kazinczy-szobrokra; Móricz május 11-i sárospataki irodalmi délutánjának tiszta jövedelmét is erre a célra szánták. Más módon is igyekeztek a pénzalapot gyarapítani: erre fordították Mitrovics Gyula „Kazinczy esztétikai törekvései” című kötetének vételárát, valamint a pataki diákvilág anekdotakincsét közzé tevő könyv eladásából származó jövedelmet.²⁹

A két szobor el is készült, s Sárospatakon 1931. szeptember 30-án a református főiskola 400 éves jubileumi ünnepsége keretében volt az avatásuk. Széphalmon 1931. október 2-án tartották meg az ünnepséget, amely „mintegy csatlakozott a sárospataki főiskola négyszáz éves fennállásának megünnepeléséhez.” Megkoszorúzták Kazinczy sírját, kihirdették a pataki főiskola, valamint a zempléni Kazinczy Kör által a centenáris ünnepre kiírt pályázatoknak az eredményét, kiosztották a díjakat.

²⁷ Pataki felolvasás. = Móricz Zsigmond: Árad a Bodrog. Miskolc, 1998. 15.

²⁸ Zemplén, hírlap 1889. jún. 9.

²⁹ Sárospatak, hírlap. 1930. máj. 25.

Hogy miképp jelent meg a két világháború között Kazinczy alakja a zempléni iskolák oktatómunkájában, azt a sárospataki tanítóképző intézet példáján szemléltethetjük. A jövőendő pedagógusok képzésében Kazinczynak nem csupán az irodalomtörténeti jelentősége volt a fontos, hanem életművének azok a tanulságai is, amelyek a tanítói hivatásra való felkészülést szolgálhatták. Ez magyarázza például, 1925/26-ban a IV. osztályosok egyik iskolai dolgozatának ez a címe: „Kazinczy Ferenc mint cserkészideál”. A legjobban sikerült dolgozat szerzőjét azután felkérték az 1927 őszi Széphalmon tartott ünnepség szónokának. Ezzel a megoldással kettős képzési célt igyekeztek megvalósítani: nyilvánosságot kapott egy sikerült értekezés – ami nagy elismerést és motivációt jelentett az iskola tanulóifjúsága körében –, s alkalmat adtak egy V. éves (végzős) tanítójelöltnek a nyilvános szónoki szereplésre. Természetesen arra is törekedtek, hogy beállítsák Kazinczyt az irodalomtörténeti folyamatba. Hiszen például az 1933/34. tanévben ilyen értekező házi dolgozatot írtak: „Kazinczy munkásságának jelentősége irodalmunkban”.³⁰

Kazinczyt 1945 után is a régió egyik legértékesebb hagyományaként tartották számon. Ezt erősítette meg Novák Sándor 1946-ban megjelent írása: „A vidéki irodalmi társaságok a tájegységek szuverenitásával az elszíntelenedést, a szellemi phallansztert is hivatva vannak elkerülni. Rákóczy, Kossuth és Kazinczy vidékén a legmagasabb szabadságesszme, a saját vérükkel író önfeláldozás kötelez.”³¹ A változatlan elismerés ellenére a háború, majd az iskolák államosítása véget vetett az 1888 óta hagyományossá lett széphalmi ifjúsági zarándoklatoknak, pontosabban: az akadémiai aranyak motiváló szerepének. Továbbra is törekedtek azonban a pataki középiskolák arra, hogy a négyéves képzési ciklus egyik esztendejében eljussanak az emlékhelyre, ezáltal továbbra is részesülhettek a tanulók a sír és az emlékcarnok sajátos lelki és szellemi sugárzásában.

Aligha tudtam a rendelkezésemre álló idő alatt átfogó képet adni témámról. Az a tény azonban, hogy most itt együtt vagyunk a kettős évfordulón, s együtt örülhetünk egy új Kazinczy-kiadvány megjelenésének,³² meggyőzhet minket „a széphalmi szent öreg” örökiségének tartósságáról, eleven voltáról. Ő maga is tisztában volt a történelmi hagyomány, a jeles személyiségek emlékezetének jelentőségével, „A pataki vár erkélyén” című versében meg is idézte a Rákócziak, Zrínyiek szellemalakját.

Bizonnyára sokan vagyunk itt olyanok, akik hisznek a példa erejében, s tudják, hogy Kazinczy is ott van a serkentő elődök sorában, hiszen 175 évvel testi elmúlása után is van mondanivalója Sárospatakon.

³⁰ Vö.: Kováts Dániel: A széphalmi Kazinczy-kultusz és a zempléni iskolák. = Széphalom 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 786.

³¹ Vándortűz. A magyar irodalmi társaságok időszaki értesítője. 1946. dec. 1. sz. 6.

³² Kiss Endre József (szerk.). Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon. Sárospatak, 2006.

KISS ENDRE JÓZSEF

Egy kiállítás könyvei

Amikor Kazinczy Ferenc 200 évvel ezelőtt a pataki Kollégiumnak adta a gyűjteményének egy részét, azt azzal a bizakodással tette, hogy a könyveket olvasni, tanulmányozni fogják. Ma már – megfelelő latin tudás, irodalmi műveltség hiányában – számos régi könyv kiállítási tárgyként szerepelhet és örülhetünk, ha a nézelődők között legfeljebb némi érdeklődést tapasztalunk. Ahogy Muszorgszkij zongoraciklusa, az „*Egy kiállítás képei*” a zene nyelvén szól képzőművészeti témáról, a tőle plagizált és módosított címen, az „*Egy kiállítás könyvei*” a múzeumok nyelvén próbál szólni a könyvtörténeti és irodalomtörténeti összefüggésekről.

Belépve a kollégiumi Berna-sor alkalmi kiállításokat bemutató termébe, először a 175 éve elhunyt Kazinczy Ferenc családi vonatkozású gyűjteményét tekinthetjük meg. Feleségének a levelezése, apósának és pályája egyengetőjének, a németül író – gróf szendrői Török Lajosnak (1748–1810) – a könyve, valamint saját árnyékrajzai idézik fel ezt a világot, első sorban Kazinczy Gábor könyvtárából.¹ Amennyiben az a feltételezés beigazolódik, hogy ezek a könyvek Kazinczy Gábor könyvtárába a széphalmi mester gyűjteményéből kerültek, annyiban már itt is – mint a továbbiakban – Kazinczy Ferenc könyveivel találkozunk.

A családi hagyaték része a címer. A 17. század első felében borsodi szolgabíróként tevékenykedő Kazinczy Péter használja a kék és arany, vörös és ezüst színekkel festett armálist, melyen a pajzs fő motívuma a fiait vérevel tápláló pelikán, a sisakdíszben pedig jobbjaiban három nyílvesztőt tartó oroszlán emelkedik, baljában országalmával.² A család nemességét utóbb Kazinczy Dániel erősítette meg 1730-ban, amikor nemzetségének már Abaúj, Zemplén, Ung, Ugocsa, Szabolcs, Bihar, Heves és Nógrád megyékben egyaránt voltak birtokos tagjai.³

Már itt megjelennek a Kazinczyval levelező pályatársak első képviselői: Baróti Szabó Dávid (1739–1819) a jezsuita paptanár és költő, aki Váradon, Komáromban és Kassán tanít, s részt vesz a *Magyar Museum* indításában; Dessewffy József (1771–1843), aki a Felsőmagyarországi Minerva hasábjain publikál, s a magyar helyesírással foglalkozik, de akinek Kazinczy-életrajzot is köszönhetünk;⁴ Kézy Mózes (1781–1831) pataki tanár, tudós, költő, könyvtáros, akinek irodalmi szárnypróbálgatását Kazinczy bátorítja;⁵ vagy a Kassáról induló Kovacsóczy Mihály (1801–1846), aki fordítói, szerkesztői tevékenysége mellett magyar színházat igazgat.⁶

¹ Kazinczy Gábor (1818–1864) Kazinczy Ferenc unokaöccse, irodalmár, a Kisfaludy Társaság és a MTA I. tagja.

² Tekintettel arra, hogy ez a pelikán-motívum az egyetemes egyház szimbóluma, feltételezhető, hogy az armálisszerzés egyházi szolgálattal, hitvallási hűséggel függhet össze.

³ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. V. Bp. 1913. 408–410.

⁴ Dessewffy József: Bártfai levelek. Sárospatak, 1818.

⁵ Kézy Mózes: Opuscula poetica. Sárospatak, 1822.

⁶ Aspasia. Pest, 1824.

Számos kötet címlapján fölfedezhetjük Kazinczy sajátkezű tulajdoni bejegyzését. A kéziratok közül a legjelentősebb a pataki Kollégiumnak eladott könyveinek a jegyzéke.⁷ Ezt a 334 lapos, 1748 tételt tartalmazó listát, Kazinczy egyik *Régi Magyar Könyvtárának*, egyik hungaricum-gyűjteményének tekinthetjük. Korának szintjén, szakszerűen írja le benne a főleg latin és német, s a kevesebb magyar mellett az olasz, francia, spanyol, holland, lengyel nyelvű műveket.⁸ Mint ismeretes, Kazinczy egy bajor kereskedő útján szerzett gyűjteményt adott el a pataki Kollégiumnak, kiegészítve azt a saját könyvtárának könyveivel. A legértékesebb darabjainak az egyik kódexet, ősnymtatványokat, 16. századi hungaricumokat, görög és római klasszikusokat, reformátorok iratait, s a korai újságleveleket tartotta. Bár joggal beszélünk róluk úgy mint Kazinczy könyveiről, sem ennek, sőt, egy másik – a tartalmában és mennyiségében is hasonló – gyűjteményének az eladása sem jelentette a saját könyvtárának a felszámolását. Azt az élete végéig intenzíven gyarapította és alakította.

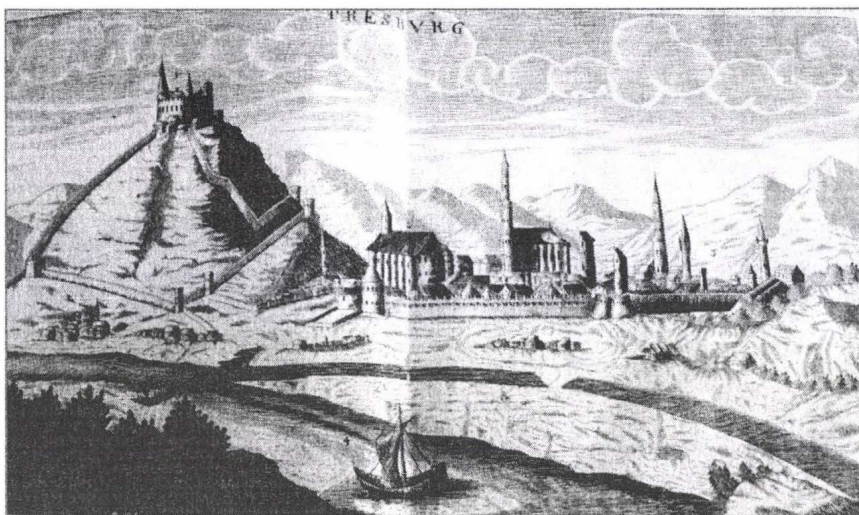
A múzeumi környezet megengedi, hogy a könyvek mellett illusztrációként szerepeljenek nyomatok Kazinczy metszetgyűjteményéből. A már említett gr. Török Lajos mellett láthatjuk gr. Wesselényi Ferencnek (1605–1667), Magyarország nádorának arcképét, Mária Terézia férje, I. (Lotharingiai) Ferenc (1708–1765) német-római császár, Magyarország helytartója, gr. Nádasdy Ferenc (1625–1671) országbíró, Szathmáry-Király József (1792–1833) szabolcsi alispánnak – Kazinczy barátjának – az arcmásait. A Kazinczy-ábrázolások közül láthatjuk Dienes János (1884–1953) portréfestőnek a költő halála centenáriumaára készült, életnagyságú festményét, Kreutzinger József (1757–1829) bécsi festő legsikerültebbnek mondott Kazinczy-képét és Morelli G.-nek az idősebb mestert megörökítő metszetét. Ezeket egészíti ki Maugsch Gyula szobrászművésznek – az ugyancsak a centenáriumra készült és az Iskolakertben fölállított – Kazinczy-mellszobrának a makettje és feleségének, Török Zsófiának a mellszobra.

Tovább szemlélve a könyveket, európai szerzők műveit vehetjük szemügyre. Így Ramler Károly Vilmos (1725–1798) német költőnek és filozófusnak, a klasszikus metrumok jeles mesterének munkáját. Azzal a módszerével, hogy a kortárs költők verseit a saját ízlése szerint átírta, erőteljes hatást gyakorolt Kazinczy irodalomkritikájára. Bongars Jacques (1544–1612) hugenotta nemes, aki Magyarországon járt és élményeit útinaplójában jegyezte fel, s 23 magyar és külföldi szerző magyar vonatkozású munkájáról tett említést. Happel Eberhard Werner (1647–1690) német regényíró a „*Der Ungarische Kriegerroman*” című műve 6 kötetével kötötte le olvasóit. Trenck Frigyes (1726–1822) kalandor politikus Kazinczynál a Nagy Frigyes ellen írt könyvével jelentkezett. Mivel sorozata jelent meg a francia forradalomról egyházellenes propagandával, lázítás vádjával börtönbe csukták, amikor pedig visszatért Franciaországba, kivégezték. A néhány ismert magyar vonatkozású nyugati szerzőn kívül, pusztán ebben a gyűjteményben igen sok, ma már ismeretlen, Magyarországgal foglalkozó művet találunk.⁹

⁷ Bibliotheca Antiquaria Rerum Hungaricum, Francisci Kazinczy, Bibliothecae Collegii Reformatorum Sarospatakiensis illatae 1807.

⁸ Az eredeti gyűjteménynek közel a harmada maradt meg napjainkra. Néhány darabja 61 éves „orosz fogság” után az idén tért haza. A könyvjegyzék megjelent a Kazinczy Ferenc Társaság és a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek közös kiadásában „*Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon*.” címmel. Közzéteszi: Kiss Endre József. Munkatársa: Kovács Dániel. Sárospatak, 2006. Acta Patakina XIX.

⁹ Pl. a könyvjegyzékének a sorszáma szerint: Velius U.G. 256; Rungius D. 299; Miller J.P. 315; Schuster D. 333; Mayer J. 383; Tillius M. 520; Eyzinger M. 690; Mayer J. 1007; Sauten J. 1012; Tectander G. 1019; Toppeltini L. 1178; Possult C.L. 1202; Cluverius 1454.

POZSONY KÉPE WAGNER J. C. 1684-BEN MEGJELENT TÖRTÉNETI MUNKÁJÁBÓL

Fölmerülhet a kérdés: mi indokolja az éppen három részre szakított, 16-17. századi Magyar Királyság iránti különös érdeklődést és a korabeli olvasói igényeknek ezt a buzgó kielégítését? Jó volna azt válaszolni, hogy a nyugat szolidaritásvállalása nyilvánul meg ebben az Európáért kívérző magyarság felé, esetleg őszinte érdeklődés a magyarság iránt, vagy egyszerű művelődési igény a közép-európai régió jobb megismerésére, de sajnos egyik felelet sem helytálló. Valójában a félelem és a piaci érdek motiválta a magyar vonatkozású nyomtatványok nagy számú előállítását, melyek mindegyike abban segített tájékozódni a nyugati közvéleménynek, hogy kell-e számolnia a kétségtől hosszabb távon őket célzó török veszedelemmel, vagy nem? Az éppen terjedő újságlevelek kelendőségét nagyrészt ezek a fontos információk biztosították.

Bonfini Antonio (1427–1503) Mátyás udvarában a királynő felolvasója. A Corvin-család genealógiája mellett az ő, 1496-ig megírt krónikájából ismeri meg a művelt nyugati közvélemény a magyar történelmet. Honfitársa Ransanus Petrus (†1492) szicíliai követ ugyancsak Mátyás király udvarában töltött három esztendeje alatt írja meg „*Epitome Rerum Ungaricum...*” címmel a forrás értékű munkáját. Számos ismertebb szerző mellett pl. a Magyar Királyság történeti-politikai leírásával szolgál a 17. század elejéről Schödel Márton, a pozsonyi polgármester fia vagy Timon Sámuel (1675–1736) a nagyszombati tanár a Bécsben, 1733-ban megjelent művével. A *Bibliotheca Kazinczyana*-ban számos dokumentumot találunk, melyek az európai uralkodóházak magyar vonatkozású eseményeit rögzítik. Az uralkodó család tagjainak életfordulói, pályájuk nevezetes eseményei, jubileumai egyszerre jelentettek ünnepi alkalmat egy-egy tartománynak, országnak vagy egész Európának.

Kazinczy méltán büszkélkedett a bolognai egyetem 26 éves tanárának, Zsámboki Jánosnak (1531–1584) műveivel, csak úgy, mint Temesvári Pelbárt (1435–1514) köteteivel, aki – nem sokkal a könyvnyomtatás feltalálását követően – a magyar szellem nagykövete – mivel prédikációit szívesen olvassák nyugaton. Talán az is megragadta a széphalmi mestert, hogy a latinítás korában volt már a személyében valaki, aki fontosnak tartotta, hogy magyarul is hirdesse az Igét.

GIOVANNI SAGREDO MŰVE AZ OTTOMÁN BIRODALOMRÓL (1688)

Folytatódik a kortársak és pályatársak műveinek a sora. Sokféle felfogású tagjai vannak ennek a gyűlekezetnek, akadnak barátok és ellenfelek, de közös bennük a nemzeti nyelv és irodalom iránti elkötelezettség, valamint az, hogy Kazinczyval valamiféle dialógust – legtöbbször levelezést – folytatnak. Az itt található, magyar nyelvű anyag Kazinczy saját könyvtárából származhat. A kötetivel megjelenik Dayka Gábor (1769–1796), akinek a verseit Kazinczy adja ki.¹⁰ Azután Barczafalvi Szabó Dávid (1752–1828) pataki tanár, nyelveművelő, a Magyar Hírmondó szerkesztője,¹¹ Döbrentei Gábor (1785–1851) erdélyi publicista, irodalomszervező, Hatvani István (1718–1786) a hasonló nevű debreceni professzornak, a „magyar Faustnak” fia, Bihar vármegye jegyzője, Mocsáry Antal (1757–1832) nógrádi birtokos, akihez Kazinczy utolsó levelét írta, Kiss János (1770–1846) evangélikus püspök, a széphalmi mester barátja,¹² Sipos Pál (1759–1816) pataki tanár és erdélyi költő, akinek külön kötetben jelent meg a Kazinczyval váltott levelezése.¹³

S akkor még nem szóltunk Mátyási Józsefről (1765–1849) akinek népies verselését Csokonai értékelte, Kazinczy kevésbé,¹⁴ a jozefinizmussal szemben a nemzeti nyelv ügyét védelmező Máriafi Istvánról (1746–1792),¹⁵ a mohácsi gyűlekezet történetét megíró református lelkipásztorról Szenthe Pálról (1747–1821)¹⁶ vagy báji Patay Sámuelről, aki a tiszántúli fő-

¹⁰ Dayka Gábor (Újhelyi) Versei. 2. kiadás. Öszveszedte: Kazinczy Ferenc. Buda, 1833.

¹¹ Barczafalvi Szabó Dávid: A tudományok magyarul... Pozsony, 1792.

¹² Kiss János versei. I–III. Pest, 1815.

¹³ Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846.

¹⁴ Mátyási József Versei. Vázt, 1794.

¹⁵ Eredeti nevén: Szaitz Leó: Igaz magyar... I–IV. Paris, 1785.

¹⁶ Szenthe Pál: Magyar Oskola. Pest, 1792.

gondnok unokájaként a saját versezeteivel is ékesített, unikumnak számító, barokk református templomot épít és az ősi, indiai mesegyűjteményt adja közre magyarul, hogy az ifjúságot életbölcsségre, jobb erkölcsre nevelje.¹⁷ De itt van Sajnovics János (1733–1785) jezsuita csillagász és nyelvész főműve, mely nemcsak a magyar és lapp nyelvet, hanem a népeket is rokonítja egymással,¹⁸ Szuhányi Ferenc (1742–1824)¹⁹ kassai tankerületi főigazgató írása. Itt szerepel Vályi András (1764–1801), Wieland fordítója, Kazinczy lapjában, az Orpheusban a nemzeti iskoláról, nemzeti zenéről, magyar nyelvhasználatról publikáló egyetemi tanár;²⁰ Virág Benedek (1754–1830) az Aranybulla kiadó, a nemzet akkori napszámásaihoz, a köznemességhez buzdító írásokkal forduló szent öreg, akinél az irodalmi élet színe java megfordult, így Kazinczy is;²¹ Verseghy Ferenc (1757–1822) r. k. teológiai tanár, tábori lelkész, aki Kazinczyhoz hasonlóan várfogságot szenvedett a jakobinus összeesküvésben való részvételéért, s akinek mellőzésében – mivel a nyelvújítási küzdelemben egymással szembekertültek – jelentős szerepet játszottak Kazinczy kritikái észrevételei;²² a „rettegés és remény közt” (Kazinczy) vívódó Szirmay Antal (1747–1812);²³ a nézetkülönbségeik ellenére Kazinczy pártját fogó mérnök Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820).²⁴ A felsorolás azonban messze nem teljes.

Végül pedig válogathatunk Kazinczy korabeli kiadású, saját műveiben, melyek nyilvánvalóan részét képezték könyvtári gyűjteményének. A pataki diákkorában megjelent első könyve mellett,²⁵ itt találjuk a latin és német fordításait,²⁶ „körüljáró levelét” inspektor korából, verses kötetét,²⁷ útleírását,²⁸ „egyveleg írásait”²⁹ és „összes munkáit”,³⁰ valamint utolsó művét, a Bibliát iskolai használatra átdolgozó „Szent történetek”-et.³¹

Könyveinek előzéklapjain stílusosan rézmetszeteket találunk. Megörökíttette ezeken gr. Barkóczy Ferenc (1710–1812) zempléni főispán, esztergomi érsek, Csehy József (1778–1812) irodalomkedvelő huszárkapitány, br. Orczy Lőrinc (1718–1789) tábornok, abaúji főispán, atyai jó barátja, Pászthory Sándor (1749–1798) jogtudós, fiumei kormányzó, gr. Ráday Geodeon (1715–1792) irodalmár, gyűjtő, jápprai Spissich János (1745–1804) zalai alispán, gr. Teleki József (1790–1855) koronaőr, erdélyi kormányzó, a MTA alapító tagja, a pataki Kollegium főgondnoka, udvari tanácsos, br. Wesselényi Miklós (1750–1809) főispán-barátjának, s több kortársának, pályatársának, barátjának arcmásait.

¹⁷ Patay Sámuel: A régi indusok bölcsekedések, az az: példákkal jó erkölcsökre tanító könyvecske... Eger, 1781.

¹⁸ Sajnovics János: Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse. Tynaviae, 1770.

¹⁹ Szuhányi Ferenc: Fel-fedezett áll-ortza, melly nyiltan ki-mutattya, hogy a szabad kömüvesek valóságos Jacobinusok. Kassa, 1794.

²⁰ Vályi András: Beszéd a nemzeti nevelésről. Pesten, 1791.

²¹ Virág Benedek: Magyar prosodia és magyar írás. Budán, 1820.

²² Verseghy Magyar Aglaja... Buda, 1806.

²³ Szirmay Antal: Notitia historica comitatus Zempleniensis... Budae, 1804.

²⁴ Pálóczi Horváth Ádám: Hol-mi külömb-külobbféle dolgokról írt külömb-külobbféle versek, melyeket maga régibb és újabb írásaiból össze-szedett. Pest, 1788.

²⁵ Kazinczy Ferenc: Magyar Ország' Geographica, azaz földi állapotjának lerajzolása. Kassa, 1775.

²⁶ Kazinczy Ferenc: Diogenesz dialógusai. Wieland után. Pesten, 1793.

²⁷ Kazinczy Ferenc: Tövisék és virágok. Sárospatak, 1811.

²⁸ Kazinczy Ferenc útja Pannónhalmára, Esztergomba, Vácra. Pest, 1831.

²⁹ Kazinczy Ferenc fordított egyveleg írásai. Széphalom, 1808.

³⁰ Kazinczy Ferenc munkái. I–VIII. Pest, 1814–1816.

³¹ Kazinczy Ferenc: Szent történetek. Az Ó és Újtestamentom könyvei szerint. Sárospatak, 1831. („Biblia Kazinczy Ferenc szavaival” címmel kiadta Busa Margit. Bp. 1991.)

MENANDER MŰVE KAZINCZY BEJEGYZÉSÉVEL: „Mészáros Ignác ebből fordította a maga Kartigám-ját”

A *Bibliotheca Kazinczyana* itt alig több, mint 80 kötet reprezentálja.³² Az alkalmi kiállítás nem engedett teret a teljes Kazinczy-könyvtár bemutatásának, de ez nem is volt célja. A kiállítás valóban nem többet, mint egy pillantást enged vetnünk Kazinczy könyvesházára. De ha a gyűjteményének ez a szerény szelete is ennyi szellemi értéket tartalmaz, fölvetődik a kérdés, hogy az egésze mennyit tartalmazhat és mekkora művelődéspolitikai cselekedet volt ezt megmenteni az utókornak és olyan könyvtárban elhelyezni, ahol – más nemzeti értékekkel együtt – nemcsak megőrzik, hanem hozzáférhetővé teszik minden nemzedék számára.

Kazinczy könyvei lehetnek bár múzeumi tárgyak egy kiállításon, mégis azzal a reménységgel kerültek közszemlére, hogy a megtekintők, az avatott látogatók, rajtuk keresztül kedvet kapnak mind az olvasáshoz, mind pedig az elmélyültebb tanulmányi munkához.³³

³² Az 1748-tételes gyűjteményből kb. 600 azonosítható a mai nagykönyvtári állományban. A kiállítás 145 kötetéből 82 szerepel Kazinczy könyvjegyzékében. A nevezett gyűjtemény eladása nem az egyetlen akció volt Kazinczy részéről, amellyel a Kollégiumot megkereste: többször kerültek ezután is könyvei antikváriumi árverésre a Kollégiumban és ő maga élete végéig olvasója, kölcsönzője maradt egykori iskolája könyvtárának, amellyel szívesen cserélt is könyveket.

³³ Sárospatakon a Kollégium múzeumában, 2006. június 3-án elhangzott, kiállítást megnyitó beszéd szerkesztett változata.

KOVÁCS ELEONÓRA

Kazinczy Ferenc alakja Ady Endre publicisztikájában

Kazinczy és Ady: más korszak, más karakter, más stílus. Mindez igaz, mégis, aki az első benyomásokon túl szemléli Ady pályáját, érdekes összefüggésekre bukkan. Minden írot jellemmez, hogy írásaiban kikkel foglalkozik, kiknek szentel figyelmet, kiket követ, kikkel csatázik.

Ady Endre publicisztikai írásaiban meglehetősen sokféle témát ölelt fel; legtöbbször a napi kulturális vagy politikai eseményekre reagált, fejtette ki véleményét. Erősen költői stílusa, jellegzetes szóképei, összetett minőségjelzői, változatos hasonlatai suggesztív módon tárják az olvasó elé a költő véleményét. Néha csupán egy-egy jellemző mondattal, másutt hosszabban kifejtve, de mindenütt szenvedélyesen taglalja az őt érdeklő témát. Publicisztikai írásaiban gyakran ír művészekről, politikusokról. Írásaiban számtalan sok közéleti személyiség bukkan fel, vannak, akik több alkalommal is. Például gyakran az általa kedvelt Csokonai Vitéz Mihály a téma, de többször ír Petőfiről, Katona Józsefről, Vajda Jánosról s Kazinczy Ferencről is.

Miként szól Ady Kazinczyról? Milyen téma kapcsán kerül szóba személye, munkássága, véleménye? Róla ír-e, vagy személyét példaként idézi? Milyen képet rajzol róla?

Kazinczy személyéhez a fegyelmezett, tudatos alkotó, a racionális író képe kapcsolódik, Adyhoz éppen ellenkezőleg: az alkotáshoz a mámort segítségül hívó, szenvedélyesen élő bohém költő alakja. Mégis, Ady és Kazinczy között minden időbeli, stílusbeli távolság ellenére léteznek hasonlóságok. Már származásuk is rokonítja őket. Mindketten református nemesi család gyermekei az ország keleti feléből, s e területet jól ismerik.¹ Fontosnak tartották a magyarság ügyét, politikai téren mindketten állást foglaltak, élénken érdeklődtek a magyar nyelv ügye iránt. Nem is lehet véletlen, hogy Adyt foglalkoztatja Kazinczy alakja, akinek szintén volt alkalmá a nyugati eszmékkel és művészeti alkotásokkal megismerkedni; főként a német szépirodalommal és képzőművészettel találkozott, de hatottak rá a francia felvilágosodás gondolatai is. Adyra is jellemző ugyanez a tájékozottság; ő is tudta mi történik Európában, elég, ha csak franciaországi tartózkodására gondolunk. Mindketten egy újfajta irodalmi minőség vezéralakjai voltak; Kazinczy formálisabban, Ady inkább hatásában. Ami szembeállítja őket egyszerűről, érdekes módon az a romantika. Kazinczy alkotóként a klasszicizmus híve, idegenkedik a romantika fel-felbukkanó csíráitól. Ady viszont, akinek működése idején már a romantika idejétmúlt stílus, szenvedélyességében, ösztönöket felszabadító „munkamódszerében” és alkatilag is közelebb áll hozzá. Ezért is nagy híve a klasszicizmustól eltérő Csokonainak, akit viszont Kazinczy bírálattal illetett.

¹ Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története. Bp., 1982. 87-91.; 95-98.; 269-287. Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története III. k. Bp., 1965. 260-286.

Első alkalommal 1904 áprilisában bukkan fel Kazinczy alakja Ady cikkeiben; utoljára pedig 1910 decemberében foglalkozik vele a költő. A két dátum között több írásban, előadásban találkozunk vele, előfordul, hogy ő áll a történet középpontjában, illetve egy a személyével közvetlenül összefüggésben álló esemény, máskor példaként jelenik meg figurája. Változik is a Kazinczy-kép Ady tolla nyomán. Először csak egy-egy kisebb említés erejéig bukkan fel, aztán ahogy a költő jobban megismeri munkásságát, gyakrabban utal rá. Rokonszenvező, méltányló módon említi, pozitív példaként kerül szóba, később azonban kritika is vegyül az ábrázolásba.

Első alkalommal a Gróf Gobineau² című írásban találkozunk a nevével, egy rövid, de nem jelentéktelen hasonlat erejéig. A cikk témája a francia író, politikus Gobineau, akit német tisztelői igen nagyra tartanak, s a fajok egyenlőtlenségéről vallott nézeteiből a pángermanizmus hívei merítenek. E „németté lett francia” esete gondolkodtatja el Adyt. Gobineau-t úgy ábrázolja, mint olyan személyt, aki saját nemzetéről nem túl jó véleménnyel van. Az ő alakja mellé keres magyar párhuzamot. Zavarban van, alig talál: „*Nem is tudok magyar példát lelni. Talán Berzeviczy Gergely, akit úgy gyűlölt Kazinczy Ferenc...*”³ Több lényeges megfigyelést tehetünk: Ady Kazinczynak meglehetősen karakteres állásfoglalást tulajdonít (gyűlölte), ugyanakkor nem is szépíti Kazinczy indulatát. Kazinczy és Berzeviczy ellentéte mögött a magyar nemzet fejlődésére vonatkozó elképzelések különbözősége állt. Előbbi a társadalmi felemelkedés feltételeit a nyelv és a műveltség fejlődésében látta. Utóbbi inkább a gazdaság fejlődését helyezte előtérbe, amely majd magával hozza a fő társadalmi kérdések megoldását. Kazinczy túlzónak tartja e – véleménye szerint – külföldhöz túlságosan igazodó, a nemzeti létet s annak letéteményesét, a nemzeti nyelvet és kultúrát kevésbé fontosnak tartó álláspontot. E „külső kaptára vett emberkéről” így ír Berzsenyinek: „*Ő ez idén (1808) nyomtattata egy munkát Über den Welthandel. A leghidegebb vérrel a' világon, s még mintegy óhajtvá, azt prophetizálja, hogy mi Austriacusok leszünk elébb utóbb, s akkor osztán lesz Commerciumunk.*”⁴ Az irodalmár Kazinczy természetesen más szemszögből vizsgálódott, mint a közgazdász Berzeviczy. Ady az írásában szereplő hasonlattal azonban arra utal, hogy Kazinczy is akart változtatni, modernizálni, ám úgy, ahogy azt az éppen idézett, Berzsenyiehez írt levélben megfogalmazza: sem a maradiakkal, sem a külföldet szolgáló majmolókkal nem tart, az ésszerű középutat ajánlja a haladás számára. Ő maga is Kazinczyval ért egyet, hiszen a nyugati kultúra megismerése mellett/után is elsődleges fontosságú maradt számára a magyar társadalomnak és kultúrájának az ügye. (Kazinczynak Berzeviczyvel kapcsolatos véleménye még később is előkerül Adynak az egyik, a Holnap irodalmi társaságnál Nagyváradon elhangzott előadásában.)

Ady Endre olvasta Kazinczy Erdélyi levelek című munkáját, amelyben a szerző erdélyi útrjáról szól, s ez igen mély benyomást tett rá. Kazinczy és Erdély első alkalommal 1905. április

² Joseph-Arthur gróf, Gobineau (1816–1882) francia diplomata, író, etnológus, társadalmi gondolkodó, költő. Értekezést írt a fajok egyenlőtlenségéről; kultusza Németországban lett nagy. Wagner, Nietzsche, Hitler merítették gondolataiból. Britannica Hungarica Világenciklopédia VII. k. Bp., 1997. 635–636.

³ Ady Endre publicisztikai írásai I. k. Bp., 1977. 507. (A továbbiakban: Ady) Az írás a Budapesti Napló 1906. ápr. 1-jei számában jelent meg.

⁴ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielhez 1419. levél, 1809. febr. 14. Kazinczy Ferenc levelezése. (Kazinczy Ferenc összes művei. Harmadik osztály. Levelezés. 6. k.) Közzéteszi dr. Váczy János. 6. k. 1808. júl. 1. – 1809. szept. 30., Bp., 1895. 226–227. Berzeviczynek a következő munkájáról van szó: Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels..., Pest, 1808.

4-én a Budapesti Naplóban megjelent rövid cikkében bukkan fel, amelyben Kazinczy Ferencnek Zsibón, Wesselényi Miklósnál tett látogatását írja le. Ady egy fiktív párbeszédet mutat be a két férfi között, ironikusan ábrázolva az elképzelt helyzetet. Kazinczyt „jeles elméjű magyar úr”-nak titulálja, s megjegyzi róla, hogy bár megcsodálta a zsibói ménest, mégis „akkoriban tudniillik a magyar lélek pallérozása volt a divatosabb téma”. Mivel Kazinczy váteszlelek volt – így Ady – ezt jósolta: „Olyan különös elősejtésem van, hogy a magyarhoz illő szép és hasznos lovaknak kultuszából lovaknak lottériája lesz, s egy lófutás több lesz a gyengeségre hajlandó emberek szemeiben, mint nyelvünk és lelkiünk pallérozásának, honunk jobb sorsra derítésének szent ügye... És mit szólnál ahhoz, ha valaha úgy fordulna a dolog, hogy honunkban több megbecsüléshez jutna egy lófutás, mint például egy jeles irodalmi munkának kinyomtattatása?” De vajon így szólt-e valóban? – kérdezi Ady. Nem, mert akkor Wesselényi másnapra megsemmisítette volna ménest, fejezi be csipkelődő cikkét a költő, amelynek A ló címet adta. A tavaszi idényben újjáéledő magyar lóversenyszennvedélyen humorizáló írás Kazinczyra vonatkozó része annyiban érdekes, hogy még a humoros-ironikus történeten át is kitűnik, hogy mi volt Kazinczy számára a fontos, milyen értékrendet követett. Külön érdekes, ahogy Ady Kazinczyt beszélgeti, ahogy igyekszik megszólaltatni a nyelvújítót.

Kazinczy önéletrajzi munkái és levelei élnek talán a legélénkebben írásai közül. Nem véletlen így a hatás, amit erdélyi beszámolója Adyra tett, akinek munkáiban később is előjön Kazinczy és Erdély kapcsolata, például a Panaszkodás és hit című írásban, ahol meglehetősen komoly hangvétellel szerepel a téma. A szóban forgó írás az Ismeretlen Korvinkódex margójára második része.⁵ A hazai állapotokkal elégedetlen Ady, a kétségekkel csatázik: „vércse-e a magyar géniusz, vagy ügyetlen szajkómadár”? Erdély az a terület, ahol, úgy véli, talán talál olyan közeget, ami bizakodásra ad okot. Ugyanaz az álláspontjuk Erdélyt illetően, nagyra becsülik, elismerik benne az erőtartalmakat, a pozitív példát, s benne lehetőséget látnak. Ady számos példát hoz az erdélyi értékek bemutatására: az önálló Erdély, a vallási türelem Erdélye, a tudomány és kultúra Erdélye. Tudósok, költők nevét sorolja, olyan személyekét, akik új dolgot hoztak be Magyarországra, akiknek működésével új minőség jelentkezett akár az irodalomban, akár a tudományokban. Kazinczy Ferenc, a „nagy magyar agitátora a civilizációnak” Erdélyben keresi a kultúrára fogékony és alkalmas magyart. Ady sorsközösséget érez nagy elődjével, ő éppen úgy kutat-keres, s a szituációjuk is hasonló egymáshoz. Az ország Kazinczy korában is, Ady korában is társadalmi és gazdasági modernizáció előtt állt. Az elmaradott körülmények közül kellett kivezető utat találni, amelyhez a kultúrát hívták mindketten segítségül. „...egy kicsit Kazinczyak vagyunk mind, akik itt gondolkozunk és szomorkodunk”, írja Ady. Mint követendő példa tűnik fel Erdély a költő felszólításában: „próbáljuk Erdélyt folytatni, ha lehet”.

Szintén a haladást elősegítő magatartás apropójából kerül szóba Kazinczy a Béke verebe című írásban. Kazinczy, aki a felvilágosodás szellemében helyeselve II. József modernizálási szándékát tanügyi téren még funkciót is vállalt, sajátosan hasonló helyzetben volt, mint Ady a Fejérváry-kormány hatalomra kerülésekor. 1905-ben a Szabadelvű Párt bukása után kibontakozó válság idején sem a volt kormánypárt, sem a koalíciós pártok

⁵ Megjelenése megelőzte a mai első részt, s csak később, amikor 1911-ben a „Vallomások és tanulmányok” című kötetben megjelent, változtatta meg a szerző a sorrendet.

nem léptek fel átgondolt programmal. Az egyik leglényegesebb kérdés a választójog reformja volt. A koalíció által meghirdetett reformok között azonban szerepelt a magyar hadsereg nemzeti jellegének hangsúlyozása is, amelyhez a választásokat megnyert koalíciós párt képviselőjében a kormányalakítással megbízott ifj. Andrássy Gyula erősen ragaszkodott. Az uralkodó – mivel nem tudott, s nem is akart – engedni ebben a kérdésben parlamenten kívüli kormányt nevezett ki báró Fejérváry Géza vezetésével. A magyar királyi testőrség kapitányáról „darabontnak” nevezett kormány ellenállásba ütközött mind a szabadelvűek, mind a koalíció részéről, így a politikában részt vevő társadalom kiszélesítésével kísérletezett. Ehhez volt eszköz a választójog reformjának felkarolása. E kérdés kapcsán került kapcsolatba a progresszív értelmiség és politikuskárda a darabontkormánnyal, s jött létre az együttműködés a kormány és a Szociáldemokrata Párt között a Kristóffy-Garamipaktum⁶ által. E darabont-korszak 1905 júniusától 1906 áprilisáig tartott, amikor is a koalíció lemondva követeléseiről, s ígéretet téve a választójog rendezésére kormányt alakíthattott. Az Ady-írásban szereplő és dicsért Méray-Horváth Károly annak a Társadalomtudományi Társaságnak a tagja, amely kezdetben egységesen támogatta a progresszívek választójogi akcióját. Később a társaság liberális és demokrata szárnya kettészakadt. Közülük többen elmarasztalták azokat, akik „darabonttá” lettek. Ady Endre is egyetértett a „darabont” reform támogatásával. Ő, aki a Budapesti Naplónál vállalt állást, főszerkesztőjével, Vészi Józseffel együtt a kinevezett kormányt támogatta.⁷ Ady ki is fejté miért; a darabont-korszakban elsősorban a II. József-féle időszak megismétlődését látta, s mivel ő elsősorban az elmaradott, a fejlődni képtelen ország ellen nyilvánított véleményt, úgy ítélte meg, hogy elsősorban reformokra van szükség, s aki ezeket megvalósítja, azt támogatja. Véleményét a már előbb említett Ismeretlen Korvin-kódex margójára című írásában is kifejtette. A haladó gondolatot és a kultúrát a társadalom vezetőin számon kérő költő e kései jozefinista illúziója mégis túlzás volt, bár elsősorban valami ellen foglalt állást, s indokai így emberileg érthetők. Az írásában pozitív módon említett Méray-Horváth Károly sokat tett a korszak konszolidációja érdekében a koalíció hatalomra segítésével.

Ady a cikk írásakor még nem sejtette, hogy a hatalomra kerülő koalíciós kormány nem fogja kímélni a volt „darabontokat”, így őt sem. E helyzetében sorsa párhuzamosan alakult a II. József-féle reformok szellemében a felső-magyarországi elemi iskolák felügyelőjeként tevékenykedő Kazinczyéval. Ezért is hivatkozik rá, s az általa egyezőnek tartott véleményüket így fogalmazza meg: „Mikor II. József népjogokat kínált, az akkori európeáerek, a Kazinczy Ferencek azt mondták helyes. A jó mindig jó.”⁸ A hozzá hasonlóan művelt s haladó gondolkodású embereket a múltból mind Kazinczyhoz hasonlítja, akinek neve így a progresszív, művelt emberek csoportjának megnevezésére szolgál. Akárcsak Kazinczy, Ady is értelmiségiként foglalkozott politikával, s a Társadalomtudományi Társaság eredményes tevékenysége kapcsán így fogalmazta meg reményét: „A politikában pedig helyet kap majd az intellektus is.” Szóban forgó írásának címe is a tudósokra utal A béke verebei: „Nem politikusok ők. Tudósok, eszmék társaságában élők, intellektuális lények.” Ady szavaival élve ők a „Kazinczy Ferencek”. A későbbiek során

⁶ Kristóffy József, a darabontkormány belügyminisztere és Garami Ernő szociáldemokrata politikus nevééről.

⁷ Hanák Péter (főszerk.): Magyarország története 1890-1918. I. k. Bp., 1988. 568-586.

⁸ Ady II. 334.

a progresszív szinonimájaként a darabont szó szerepel Ady több írásában⁹ is, ironikusan utalva saját „darabontságára”. Így fordul elő, a Szegény Kazinczy Ferenc című, 1907. július 26-án megjelent cikkében,¹⁰ amelynek apropója az volt, hogy az ismert nótaszerző, Fráter Loránd kezdeményezésére Érsemjénben szobrot készültek állítani Kazinczynak. Ady szomorúnak tartja, hogy másnak nem jutott eszébe a megemlékezés, egyben ironikusan azt is leírja, hogy hasonló szoboravatások és köszöntők fognak elhangzani a jövőben. Gunyorosan meg is jegyzi: az emlékezők nem is tudják, hogy kire emlékeznek, hiszen „ez a Kazinczy” az ő szemszögükből darabontlélek, „szabadkőműves, Martinovics társa, könyörtelen újító, nemzetét ostromozó európai szellem, szociális forradalmár”. Ady sorstársként rokonszenvezve ír nagy elődjéről; nemcsak azt tartja szomorúnak, hogy a Kazinczyra emlékezők nem is tudják, hogy voltaképpen kit ünnepelnek, de felteszi a kérdést: ha tudnák, vajon mit tennének? A legszomorúbb azonban az, hogy „A magyar átok a kivételes lelkeket késői poraikban sem kíméli. Fráter Loránd állít neki szobrot, s a mai magyar közélet vezetői fogják emlékezetét áldomással ünnepelni”. Kazinczyt vitathatatlanul nagy magyarnak tartotta, jobb magyarnak, mint írónak. A megfogalmazás azt sugallja, hogy ha Kazinczy írói tehetségét többféleképpen lehet is értékelni, de hazafisága Ady szerint vitathatatlan: „Egyébként pedig, ha nem is nagy magyar író, de olyan nagy, szomorú magyar ember, hogy összeszorul a szíviünk, ha rágondolunk.”

Említést kap Kazinczy szobra a Magyarország: az új Hellász című írásban is mint példa. Ady ironikusan mutatja be azt az országot, ahol lépten-nyomon szobrot állítanak, s ahol, míg az alkotó él, nem becsülik többre egy alamizsnát kérőnél. (Gondoljunk Kazinczy nehéz megélhetésére vagy munkájára és díjazására a vármegye levéltárában!) A Kazinczy-szobor kapcsán már megjegyzett gondolat itt ismét helyet kap: „Mi hazudunk egymásnak és szobrokat állítunk azoknak, akikhez semmi közünk sincs.”¹¹ Rokonszenves az a felháborodás is, amely annak kapcsán tör ki belőle, hogy az érsemjéni Kazinczy-szobor felavatásán egy fiatalember az emlékünnepeket megzavarva a szabadkőműveseket kezdte szidalmazni. E „harcias butaság”, amely egy olyan ember emlékét sem tiszteli, mint Kazinczy, dühöt vált ki Adyból, amit aztán rá is zúdít a közvéleményre Az érsemjéni botrány című írásában.¹²

A nyelvújító alakja bekerül Ady nevezetes írásába, A magyar Pimodánba is. Nagy elődjének véleményét idézi itt, s elsősorban a kettejük között lévő különbség világlik ki ekkor. A magát alkotói típusában, véleményében itt Csokonai utódjának nevező Ady, mégis így mutatja be magát: „érzem és tudom magam: európaiatlan magyarnak, aki kacag-tató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európáért.” A hazafiatlansággal vádolt Ady magyarázni kénytelen véleményét, s ebben az írásában már hangsúlyosabban kell kiemelnie azt a gondolatot, hogy a külföld pozitív eredményeinek elismerése nem jelenti hazájának megtagadását. Csokonairól szólva fordul elő Kazinczy Ferenc neve és véleménye: „Vitéz, Csokonai Mihály, akit ... Kazinczy valószínűleg nem többnek, mint érdekesen furcsának látt”.¹³ Nincs elmarasztaló véleménye Kazinczyról, de ez az a pont, ahol Ady inkább más-

⁹ Egy francia darabont; Ady II. 548.

¹⁰ A cikk a Budapesti Naplóban jelent meg. Ady II. 548-549.

¹¹ Ady II. 570-571.

¹² Ady II. 578. Budapesti Napló 1907. szept. 25.

¹³ Ady III. 36. Az írás több részben jelent meg a Nyugatban: 1908. jan. 1. és febr. 16. között.

sal azonosul. A Csokonaival való azonosulás azonban költői stílusukat és habitusukat érinti inkább, mert ezzel egy időben Kazinczynak a társadalomról, a fejlődésről alkotott álláspontjával maradéktalanul egyetért, mint ez kiderült a fenti írásban szereplő önbemutatóból, de az Ártatlanok című írásából is: *„De az bizonyos, hogy a magyar társadalmat minden negyven-ötven évben meg kell verni, mint egy rossz gyermeket. Rá kell kiáltani: vagy itt vagy Európában, vagy sem, te zseniális semmiházi. Ha idejöttél, akkor nincs jogod úgy élni, mint Kínának és Koreának. Ma megint a verés, a szükséges verés, idejénél tartunk, mint a Kazinczyék föllépésénél...”*¹⁴

Azt, hogy társadalomról alkotott véleményében nem távolodott el Kazinczytól, jól bizonyítja Ady Endrének az az előadása is, amelyet a Holnap irodalmi társaság rendezvényén tartott Nagyváradon.¹⁵ Már több alkalommal került szóba Kazinczy erdélyi útja, Ady gondolatmenetét ismét innen indítja. Nagyon érdekesek a Kazinczy személyére vonatkozó állítások, jelzők. Kazinczy, aki erdélyi útján „mámoros volt”, „reményeket falt”, ez az „egyszerre német és vadmagyar táblabíró-entellektuel”, ahogy Ady említi, s akinek „csodálatos, ma is becsülendő szimatja volt”; egészen hozzá hasonlatos lelkesedésében, intenzív érzelmében Erdély iránt, amellyel kapcsolatban itt is a magyarabb és európaibb a két kulcsszó. Ez Adynak Kazinczyról mint gondolkodóról, mint honfitársról alkotott véleménye. Mint irodalmárt, mint alkotót, úgy tűnik, kevésbé értékeli: *„bizonyosan jobbakat gondolt, mint amilyeneket kicsi, hamar összehúzódo fantáziájával trt”*. Ám mintha Adyt legalább annyira foglalkoztatná a társadalom azonos módon való megítélése, mint a költői kiválóság.

A küzdelmes, a magyarságot ébresztgető, ostromzó korszakokról, a „szükséges verés” idejéről már esett szó. A korszakok így módon való váltakozása jelenik meg a Magyar lelkek forradalmában is. Ő is azokhoz számítja magát, akik jelenének „hitvány generációját” elmarasztalják. Sorsát ismét párhuzamba állítja Kazinczy és más alkotók életével: *„Bizonyos, hogy Apáczai Csere, Kazinczy, Kemény Zsigmond – és mondjuk – Arany János korszakai után jött el egy terheesebb, de gyönyörűbb korszak.”*¹⁶ Az eredményt kiharcoló alkotót tevékenységgel terhes, de szép korszak követheti. Az író és kora, az alkotó és közönsége kérdéskört vizsgálva írja meg a Félelem és írás¹⁷ című munkáját, amelyben jelenének irodalmi életéről szólva megjegyzi, hogy az események a régmúlt történéseivel hasonlóságot mutatnak, s hogy saját korában is lehet találni „új Kazinczyt”. E rövid kijelentés Kazinczyra nézve ismét pozitív hangvételű.

Ezután már csupán a magyar nyelvvel összefüggésben született három írásában említi őt Ady. (Már korábbi munkáiban is érdeklődéssel fordult a nyelv ügye felé, például a már említett A magyar Pimodánban.) Eddig Kazinczyról szólva a modern gondolkodó, a hazájával törődő hazafi alakja jelent meg; itt azonban változik a kép. Kazinczyt mint nyelvújítót, a magyar nyelv sorsának alakítóját szemléli Ady. Korának köznyelvét és költői nyelvét vizsgálva alkot véleményt. A költői nyelv és Csokonai, a Van-e magyar nyelv? és a

¹⁴ Ady III. 81. Az Ártatlanok című írás dr. Fényes Samu színműve kapcsán jelent meg. A Nemzeti Színházban tartott bemutatón a Mária-kongregáció és a keresztényszocialisták botrányt rendeztek, az állítva, hogy a színdarab vallásos érzületet sért. Ady írása a Budapesti Napló 1908. ápr. 10-i számában jelent meg.

¹⁵ Ady III. 132-134. Az előadás szövege a Nagyváradai Naplóban jelent meg 1908. szept. 29-én.

¹⁶ Ady III. 157-160. Az írás a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909. évi Almanachjában jelent meg.

¹⁷ Ady III. 214-217. Nyugat 1909. nov. 1.

Szavak a patvarban című írások járják körül e témát. Ady egyértelműen nagyra tartja Csokonait. Furcsállva említi, hogy még akadnak olyan irodalmárok, akik azt hiszik, hogy védelmezniük kell Kazinczy ellen, hiszen „*Csokonai nem szorul senkire*”.¹⁸ A „nyelvgazdagítást” költeményeiben kiválóan megvalósító Csokonai Vitéz Mihályt tartja követendő példának. Saját korának nyelvét kezdi vizsgálni a Van-e magyar nyelv? című írásában, s ez az a munka, ahol legteljesebben írja le véleményét. Nem elégszik meg a szimpátiányilvánítással a neki tetsző költők nyelvhasználatára, tárgyasabban közelít a nyelvhez. A magyar nyelv, amit ki-ki tetszése szerint alkalmaz, megvalósulásában siralmas szintet mutat, állítja Ady. Főként a pesti nyelv, e hatalmas „tolvajnyelv”, a nagyváros nyelve, amely Ady szerint új és új találmányaival ugyan új kifejezéseket alkot, de nem használja ki a régi szókincset. A magyar nyelv problémájának gyökerét Kazinczy és köre nyelvújítói tevékenységében látja. Az új fogalmak megnevezése ugyan szükséges volt, de „*az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul*”. A nyelv megjavítása egyben a régi magyar nyelv elvetése volt. A népnyelv eltűnése, az irodalmi nyelvbe való be nem épülése megfosztotta a magyar nyelvet erőtartalekától, színtelen, alkalmazkodó lett. Ady ezt azzal igyekszik orvosolni, hogy régi szavak újrafelfedezésével próbálja gazdagítani a szókincset.

E témához szánt pótlásként írja régi szavak felhasználásával és egyben magyarázatával a Szavak a patvarban című írását. „*Én a múltkor azt nem írtam meg elég bátran, hogy a jó magyar nyelv azért kallódott el, mert válságos időkben azok szegődtek mellé, akik nem tudhattak magyarul. Se a testőrök, se Kazinczy, se a későbbiek, mert kultúrájuk idegen volt, s ők maguk magyarosan urak s távol élők az igazán magyarul beszélőktől*” – jegyzi meg bevezetesként. Mű-magyar nyelv jött létre, amelyben a nyelvi elfajzás helyett degenerálódást mondunk, írja. A kritikus költő ugyanakkor nem veszi észre, hogy prózai írásaiban ő maga is elég sajátos szóalakulatokat gyárt, kettős jelzőivel, szinonima halmazával megterheli a mondatot. A nyelvújítás megítélésében szigorú Ady nem veszi figyelembe, hogy a magyar nyelv jelentős részben saját erőtartalekeit felhasználva, belülről fejlődött. Érdekes, de persze érthető is, hogy Ady, aki nagy nyelvi leleménnyel alkot, s mondhatjuk bátran: újít és nagyon érzékenyen reagál a magyar nyelv ügyére, pont e kérdésben tesz szemrehányást annak a Kazinczy Ferencnek, aki kétszáz évvel előtte ugyancsak nagyon fontosnak tartotta a nyelv és kultúra ügyét.

Szerb Antal Adyt idézve találóan jegyezte meg Kazinczyról tanítványi körére, s az általa kifejtett hatásra gondolva: „*Mint Adynak, neki is egyetlen vigasztalása volt: ifjú szívekben és mindig tovább*.”¹⁹ Ez igaz is, hiszen Adyt nagyon is foglalkoztatta Kazinczy tevékenysége, véleménye és példája. Ezért is állította egyes kérdésekben követendő példának, s ezért „vitázott vele” a nyelv ügyében. Sajátos megfogalmazású, közvetlen hangú véleményt formált róla. Bíráló szavai mellett ott az elismerés is: költőelődje is a magyar irodalomért, a magyar nyelvért munkálkodott, s az utóbbit fontosnak tartva mindketten közelebb viték a magyar irodalmat az európaihoz.

¹⁸ Ady III. 306-308. Nyugat 1910. okt. 16.

¹⁹ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp., 1992. 229.

CSEH KÁROLY

Versek

Decemberi őzek

Őzpár remegő szobra a mezőn,
 fejük keletre fordult, dermedőn,
 de másfelé jár csillag és angyal,
 hiába várják kitárt agancssal;
 kékes derengés iramlík: vonat
 csattog mellettük, zúg az alkonyat,
 hó lobban rájuk, égi gyolcslepel,
 vagy maga az Úr rejti őket el
 műhelyében, mint be nem fejezett,
 tökélyt áhító, kecses remeket?

Ádventi ballada

December, mást ha nem tehetsz: estére
 csavarj a pusztuló kertre ködpólyát.

Agancsain a sövény menti fának,
 mint inogón sötétlő vastrafó
 tetején fent a légi jelzőbóják,
 olyan pirossá és hideggé száradt
 az ágon maradt késő nyári alma.

Sírkő világlik-e vagy már a hó?
 fürkészi valaki – szemhéja nehéz –,
 s az ablak mintha nem is ablak volna.

Üvege annak – délutáni égbolt.
 S éppen a túlnani temetőre néz.

Diófa alatt

őrsi avarba pottyant dió
 rejti alakjában olyan töredlen
 terebélyét a pünkösdi lombnak
 ahogy összefonódott testünk hevét
 őrsi átmelegedve a bronzló napon
 az egymáshoz csontosodott hék

Tavaszelőn

Hosszúra nyúlott telünkben hóembert:
 bálványt emel néhány gyerek a kapufélfa előtt;
 kipirosító böjti szelek fújdognak a Bükkről,
 s illong már szinte olyan önfeledetten virul a hó!
 Olykor elő-előbarnállik alóla, és sípol,
 korát túlélve, fél tucat katángkóró,
 akárha tragikus hitetlenségben
 elsorvadt aggastyánjaink
 kórusa lenne

Tavaszi napéjegylenlőség

Kicsit-ér-kicsit-ér-kicsit-ér...
 Ujjong-e körül vagy kint kesereg?
 Hangol a hóból fényre kiért
 sírok között már a cinkcsereg?

Kicsit ér tényleg csak az élet?
 Zeng a madár – aztán tovahussan.
 Úgy jár vissza, mint a kísértet:
 s rügybe reményül március lassan.

Az ötszázötvenedikre

Harangját még nem felejtí a dél el,
 megkondítja most is, megszokottan, késve,
 züllő kert zöldje hasal a sövényre,
 ribiszke rebben pilledt-rőt szemével –
 már csak történésiük a történelem.
 Hőség játszik-e vagy jelenés velem?:
 nap és hold együtt – az üres szomszéd ház
 kéménytetején porló kőgömb meláz.

Borsodgeszt, 2006. július 22.

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

NYIRKOS ISTVÁN

Tűnődés a kihalt nyelvekről

A természetes nyelvek életének útját vizsgálva olykor szembesülnünk kell olyan kérdésekkel, hogy egy-egy nyelv ma már egyáltalán nem él, kiveszett, kihalt. Gondolom, sokakat izgat a kérdés, hogyan fordulhat ez elő, mi lehetett az oka, áttért-e a nyelvet beszélő közösség egy másik nyelvre, van-e, volt-e írásbelisége stb. Megélhetjük-e akár mi, mai anyanyelvi beszélők is ezt a nem éppen kellemesnek tűnő élményt. Erre a kérdésre még visszatérünk, hiszen manapság igen széles körben tekinthető elterjedtnek az angol nyelv, mely mind a kulturális, mind a gazdasági érintkezésben rohamos gyorsasággal terjed, sokak szerint egyelőre szűkítve, de távlatilag talán némileg mégis veszélyeztetve az anyanyelv eddig természetes, kiterjedt, teljes körű használatát. Ma már mondhatni nemcsak a tudományos vagy szaknyelvek területén válik lassan szinte általánossá, hanem az emberek egymás közti napi érintkezésében is.

A társadalomban élő ember már iskoláztatása révén is tudja, hallotta, hogy vannak kihalt nyelvek, mint a *latin*, az *ógörög*, a *kun* (egykori török nyelv), a *hun* (ismeretlen kihalt nyelv, a név maga: *hun* amely több nép, pl. avar, magyar neveként is szerepelt egykoron, nem azonos a *kun* nép nevével), vagy a pannóniai *avar*, mely már évszázadokkal ezelőtt kihalt. A finnugor rokon nyelveink közül említhető továbbá a *merja*, a *muroma*, s a szamojéd nyelvek közé egykor tartozott *mator*, *kojbál*, *karagasz*, *tajgi*, *szojót*, *kamassz* és a *jurac* (de ez a nyelv elkülönítendő a szintén szamojéd csoportba tartozó *juráktól*). Egy nyelv kihalásának pontos dátumát/napját igen nehéz megjelölni, de a *kamassz* esetében ez mégis megtehető: 1989-ben halt meg az utolsó képviselője: *Klavgyija Plotnyikova*, akivel e sorok írójának még volt lehetősége személyesen is találkozni (1985-ben). Említhetünk még másik esetet is, ugyanis egy *Ned Madrell* nevű egyén halálával halt ki a *manx* (egy kelta nyelv) 1974-ben. Mindenki ismeri a történelemből, hogy az amerikai indián népek és nyelvek igen nagy veszélynek voltak kitéve a hódítók részéről, de azt senki sem tudja pontosan megmondani, hogy kiirtásukkal, fizikai megsemmisítésükkel hány indián törzs, hány különböző indián nyelvű közösség halt ki a hódítások során. A fehérekkel való kapcsolat kialakulásának kezdetén még 10-50 millió között lehetett az összindián népesség, akik Közép- és Dél-Amerikában több mint ezer, Észak-Amerikában pedig mintegy háromszáz különböző nyelvet beszélhettek. Az európaiakkal való találkozás után sok nyelv eltűnt, többnyire beszélőikkel együtt, hiszen a kiirtásukra tett erőfeszítések „eredménnyel jártak”. A még élő nyelvek (mintegy 550-560) közül sokat már csak néhány ezren, százan vagy tízen beszélnek, főleg az idősek, tehát nyilvánvaló, hogy egy generáción belül ezek is eltűnnek. Az USA-ban beszélt indián nyelvek közül mintegy 155 nyelvet érint a kihalás közvetlen veszélye, s a szakértők szerint mintegy 20 marad meg a 21. század kö-

zépéig. Az amerikai indián nyelvek és kultúrák tudatos elsorvasztása a 19-20. században zajlott. 1990-ben megszületett ugyan az indián nyelvek státusát biztosító alaptörvény (*Native American Languages Act*),¹ ez azonban már igazában semmit sem segít.

Néha olvashatunk olyan statisztikákat, melyek azt bizonyítanák, hogy Ausztrália „még őrizi ősi nyelvét”. Ez nem felel meg a valóságnak, mivel tudjuk, hogy legalább 30 nyelvnek csupán egy képviselője van, 100 nyelvet pedig ma már kevesebb mint öt ember beszél, s további 80 nyelvnek van csupán kevesebb mint 500 (többnyire azonban csak 20-30) beszélője.

Indiában 100-nál több olyan nyelv létezik, amelynek legalább 10 000 beszélője van, de távlatilag ezek sorsa is kérdéses. Ma már tulajdonképpen ezek közül csak 18 nyelvet használnak szélesebb körű kommunikációs céllal, leginkább a *hindit*, mivel ez a hivatalos nyelv.

A nyelvek kihalásának oka sok esetben a nyelvi térvésztes, a nyelv státusának jelentős csökkenése, a gazdasági és politikai életben való ellehetetlenülése (pl. a többségi nemzet nemtörődömségének vagy üldözésének következményeképpen), a fiatalok iskolában való anyanyelv oktatásának elmaradása, ha a nyelv továbbadása valamilyen oknál fogva korlátozott, ill. csökken az egynyelvű beszélők száma, vagy a társadalmi viszonyok olyan (szándékos vagy önkéntelen) alakulása/alakítása következik be, melyben már – ahogy mondani szokták – „törédékes a nyelvhasználati hálózattrendszer”. A fentiek hatására *nyelvcseré* történik a többségi nyelv javára, s ezzel végérvényesen megpecsételődik az illető nyelv sorsa.

A nyelvek kihalása nemcsak a nyelvtudósokat foglalkoztatja, hiszen nem egyszerűen egy nyelv, egy nyelvi-nyelvtani rendszer pusztulásáról van szó, hanem egy egykor nagyobb vagy kisebb nép egész kultúrájának eltűnéséről. Ez akkor is sajnálatos, ha tudjuk, hogy a világban mintegy 6000-6800 nyelv létezik. Ennek egyharmad részét olyan nyelvek teszik ki, amelyeken kevesebb mint 1000 ember beszél. Egyes tudományos becslések (1985) szerint 2000 és 2100 között kb. 3000 fog kihalni, és majdnem ugyanennyi az azt követő évszázadban.² Ma is tanúi vagyunk a nyelvek pusztulásának, ugyanis a Földön havonta hal ki egy nyelv.³ Több ezer vagy több száz éves kultúrák tűnnek el, emberi közösségek oszlanak fel, nemzedékek egymáshoz kapcsoltsága szűnik meg, amelyek nem csupán önmagukban sajnálatosak, hanem azért, mert ezzel az élettapasztalatok átadása szenved csorbát, értékes érzelm-gazdag világ tűnik el. A rendszerint gazdag nemzeti hagyományok nem öröklődhetnek át, és emberi közösségeket összetartó, meghatározó (gondolati, irodalmi, művészeti stb.) eszmevilág lesz semmivé stb.

Az imént már említést tettünk a kihaló nyelvekről, de arról is célszerű szólnunk, milyen alapon minősíthetünk egy-egy nyelvet önálló nyelvnek vagy nyelvjárásnak, illetve kihalónak.

A *nyelvek számát* igen nehéz pontosan megmondanunk, hiszen a megítélésüknél legalább két problémát kell mérlegelnünk. Egyrészt minden valószínűség szerint még vannak nem ismert nyelvek (a dzsungelben lakók, ismeretlen törzsek, a világ zajától messze élő csoportok nyelvei stb.), másrészt egy nyelv önálló nyelvként való megítélése sem könnyű a *nyelv és nyelvjárás* szétválasztásának, különbségének bizonytalan kritériumai miatt. Nem egyszerű dolog eldönteni, mikor tekinthető egy nyelv nyelvjárásnak vagy önálló, független külön nyelvnek. A

¹ Vö. Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája. = Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXVII. Bp., 2004. 224-5.

² Vö. Banczerowski, Janusz: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? = MNy. [= Magyar Nyelv] 94 (1998) 16-27.

³ Cseresnyési i. m. 21.

kutatás során régebben is – de akár manapság is – a szláv nyelveket egy egységes szláv nyelv különböző nyelvjárási változatainak tartották, főleg amiatt, hogy viszonylag könnyen megértették egymást (pl. a *lengyel* és a *szlovák*, az *ukrán/ orosz* és a *bolgár*, a *szerb* és a *horvát* stb.). Hasonlóképpen felmerülhet a *megérthetőség szempontja* a *finn* és az *ész*, a *dán* és a *svéd*, a *svéd* és a *norvég* vagy a *holland* és a *német* nyelv között, akik ugyan valóban megértik egymást, de talán sohasem merült föl komolyan, hogy ezek egymás nyelvjárási lennének.

Az említett 6000-6800 nyelv egymással bizonyos nyelvtani, szerkezeti, szókészletbeli rokonságot mutató 29-30 nyelvcsaládra bomlik. Az egyes nyelvcsaládok befelé nagyjából azonos szerkezeti-nyelvtani hasonlóságokat mutatnak, kifelé pedig rendszerint határozott, észlelhető eltérések/különbségek találhatók más nyelvcsaládok felé. Ezek között tartjuk számon az **uráli nyelvcsaládot** (finn, ész, lapp, manysi, hanti, mari, mordvin, karjalai stb.), amelybe a magyar is tartozik, az **indoeurópai** (más szóval indogermánt: perzsa, német, angol, litván, orosz, bolgár, spanyol, olasz, görög stb.), az **altajit** (tatár, baskír, csuvas, mandzsú-tunguz, török stb.), a **kínai-tibet** (sino-tibet: tibeti, burmai, karen, lolo, tucsia, pai naxi, kam thai, csuang stb.), a **kaukázusit** (csecsen, ingus, abház stb.) és más nyelvcsaládokat.⁴

A nyelv és nyelvjárási elkülönítésének nehézségeit tekintve hadd hivatkozzunk a kínai nyelv(ek)re! A kínai nyelv a kínai-tibeti nyelvcsaládba tartozik. A laikusok körében eléggé általános dolog, hogy ún. *kínai nyelvről* beszélnek, holott a *han* (kínai etnikum) mintegy 70 százaléka az észak kínai köznyelv valamelyik nyelvjárást beszéli, a többi beszélő anyanyelve más nyelvváltozat (pl. *wu* 8%, *ju* 5%, *min* 4% stb., összesen mintegy 30%). Ezek között a nyelvek között nagyjából olyan közelségi viszony van, mint a spanyol és a katalán, az olasz vagy román stb. között. A kínai beszélők nemegyszer csak közvetítő nyelven keresztül értik meg egymást, pl. az imént említett kínai köznyelven. Ez magyarázza, hogy például a Bibliát nemcsak az (északi) köznyelvre, hanem a *ju*, *wu*, *hakka*-kínaira is lefordították. Ebből is az látszik, hogy a kínai nyelveket (nyelvjárást) nem szerkezeti hasonlóságuk vagy közelségük/távolságuk (illetve közös írásbeliségük), hanem politikai és kulturális kínaiságuk miatt szokás a „kínai nyelv” kategóriájába sorolni.⁵ Egy másik esetet említve ugyanazon nyelv, az *új-perzsa* változatainak szokás tekinteni az Iránban beszélt *farszit*, az Afganisztánban beszélt *darit* és a Tadzsisztánban beszélt *tadzsiszikt*, annak ellenére, hogy a kölcsönös megértés ezek között igen viszonylagos. A nyelvek közötti távolság, a kölcsönös érthetőség mérésére vannak ugyan bizonyos tesztek, ezek alapján azonban mégsem lehet a kérdést egyértelműen eldönteni. Érdekes továbbá az az aszimmetria is, amely bizonyos esetekben fennáll egyes nyelvek (beszélői) között. Például az *ukrán* – *lengyel* viszonylatban az ukrán azt mondja, hogy tulajdonképpen érti a lengyelt, a lengyel beszélő viszont élenken tiltakozik ellene. Továbbá a norvégok igen jól értik a svédek, fordítva viszont ez nem áll. Másrészt azt is megemlíthetjük, hogy bár a spanyol és a portugál senki sem tartja egymás nyelvjárásiainak, a kölcsönös érthetőség mégis elegendő ahhoz, hogy egy brazil (portugál) és egy mexikói (spanyol) beszélő a saját anyanyelvét használva nehézségek nélkül beszélgessen egymással.⁶ Hasonló jelenség az uráli nyelvek körében is felmerült, például a karjalait (karélt) egy időben csupán a finn nyelvjárásiának tartották, mint

⁴ Fodor István: A világ nyelvei és nyelvcsaládjai. Bp., 2003. 25. 79.

⁵ Cseresnyési i. m. 126–7.

⁶ Cseresnyési i. m. 129.

ahogy az inkerit (izsört) is, mivel a megértés foka a két nyelv között igen magas. A mordvinok két nyelvet/nyelvjárást beszélnek, ugyanis két nagy csoportra oszlanak: a Mordvinföld keleti részén, a Szura folyó környékén élő *erzákra* és a Moksa folyó völgyében lakó *moksákra*. Az elkülönülés a két csoport között néprajzi (etnikai), embertani és nyelvi elkülönülést jelent. A nyelvi különbségekre apellálva megpróbálták két külön irodalmi nyelvet kifejleszteni a szovjet hatalom második évtizedében a megosztottság kikényszerítése érdekében egy-egy erza és moksa nyelvjárást véve alapul. Ez a két nyelv mintegy nyolcvan százalékban megegyezik egymással, a két népcsoport közti rivalizálás, nézetkülönbségek, az egységes nemzeti nyelv megteremtése iránti érdektelenség azonban úgy látszik fenntartja a kétféle „nyelvvaltozat” tényét, az erza és moksa irodalmi nyelv funkcionálását. Egy közös nemzeti/irodalmi nyelv létrehozásának elmulasztása – föltehetően alighanem megássa viszonylag rövid időn belül – a mordvin nyelv(ek) sírját, közvetítő nyelvvé pedig nyilvánvalóan az orosz válik majd, mint ahogy annak jelei már ma is megmutatkoznak.

Nézzük kissé közelebből, mely finnugor nyelvek veszélyeztetettek az anyanyelv megőrzésében! Az uráli népek közül önálló, független állami léttel a magyarok, a finnek és az észtek rendelkeznek. Úgy gondoljuk, hogy ezeknek a nyelveknek a fennmaradása remélhetőleg hosszúra nyúlik, akár két-három évszázadra is kihatóan.

Etnikai lélekszám és nyelvhasználat tekintetében három csoportra oszthatjuk az uráli (finnugor) népeket/nyelveket. A finnugor ághoz

1) tartozik az egymillió feletti – magyar (mintegy 14-15 millió), a finn (5,3 millió) és azt észet (1,1 millió) – beszélők száma. Egymillió fölött van a mordvinok száma is, de csak 67,1 százalékuk beszéli a nyelvet.

2) Több száz- vagy több tízezerre becsülhetjük a következő népeket és nyelvi beszélőket (előz az etnikai adatok, zárójelben az anyanyelvükön még beszélők száma százalékosan):

udmurtok (votjakok)	746 868	(69,6 %)
marik (cseremiszek)	670 868	(80,8 %)
komik (zürjének)	344 519	(70,4 %)
komi-permjákok	152 060	(70,1 %)
karjalaik (karélok)	130 929	(47,8 %)
lappok (számik)	40–60 000	(kb. 50 %)
hantik (osztjákok)	22 521	(60,5 %)
vepszék	12 501	(50,8%)

3) Csupán 10 ezer lélekszám alatti népekkel kell számolnunk ma már az uráli nyelveket beszélők között a következőkkel:

manysik (vogulok)	8 474	(37,1 %)
izsórok (inkeriek)	820	(36,8 %)
lívek	238	(? 5 %, azaz mintegy 10 fő)
vótok	–	(0 %)

Az uráli nyelvcsalád másik, *szamojéd* ágához ma négy nép/nyelv tartozik, akik Szibériában élnek, az észak-eurázsiai tundravidéken, a Kanyin-félszigettől és a Mezeny folyótól a Tajmir-félszigetig, illetve a nyugat-szibériai tajgavidéken, az Ob folyó, a Taz, a Pur vidékén és a Jenyiszej alsó folyása mentén. A szamojédok, illetve a szamojéd nyelveket beszélők száma a következő:

nyenyeczek	34 665	(77,1 %)
enyeczek	209	(45,4 %)
nganaszanok	1 278	(83,2 %)
szőlőkupok	3 612	(47,6 %) ⁷

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az uráli (finnugor) nyelvek veszélyeztetettsége igen nagy, hiszen legnagyobb részük idegen nyelvi (orosz, tatár, török, baskír, csuvas, lett) környezetben él, s a környezet nyelvi és társadalmi, kulturális hatása alól egyre kevésbé tudják kivonni magukat. Másrészt több nyelvközösség nem egy tömbben él (pl. a mordvinok ugyan Oroszországban, de egymástól távol, a lappok Észak-Norvégiában, Svédországban, Finnországban, a Kola-félszigeten), s ez már önmagában is csökkenti a nyelv megmaradásának esélyét. A saját köztársaságuk és körzetük határain kívül él például a mordvinok 72,8, a marik 51,7, a hantik 47, a komi-permjákok 37,3, az udmurtok 33,5, a manysik 22,4 és a komik 15,4%-a. Hogy meddig képes még megőrizni a mindössze néhány ezer vagy néhány száz/tíz anyanyelvi beszélő saját magát és nyelvét, azt aligha tudjuk megjósolni. Azt azonban sejteni lehet, hogy meg vannak számlálva a napjaik az izsóroknak, líveknek, manysiknak, enyeczeknek, de nagy jövő elé néhány más nép/nyelv sem igen nézhet: különösen nem a vepszék, a hantik, a szőlőkupok és a nganaszanok.

A múltra térve hadd említsük meg, hogy tudomásunk szerint legalább kilenc uráli nyelv halt ki (a samojédok közül: *kobjál*, *kamassz*, *mator*, *tajgi*, *karagasz*, *jurac*, különválasztandó a még ma is élő *jurák* nyelvtől), a finnugor ágból kihalt a középkorban a *merja* és a *muroma*, az utóbbi években pedig a *vót*, mindössze talán körülbelül tíz ember beszéli még a *lívet* (a Lett Köztársaság területén), tehát gyakorlatilag kihalt nyelvnek tartható! Ezért szokták tréfás, magyaros szójátékkal említeni, hogy a vótok *vótak* 'voltak', a lívek *lettek* 'lettországiak, lett állampolgárok' lettek.

Kíváncsún volna-e az uráli (finnugor) nyelvek kihalásának megakadályozása? Könnyű lenne azt mondanunk, hogy igen, hiszen tudvalevő, hogy a nyelv eltűnése, kihalása nemcsak érzelmi, morális vagy esztétikai szempontból sajnálatos, hanem azért is, mert szinte kivétel nélkül évszázados, évezredes kultúrák szállnak velük sírba, még akkor is, ha a nyelvi kutatások, az esetleges szépirodalmi művek írásban meg is őrizték a nyelv rendszertani sajátosságait, művészi értékeit stb. A kihaló közösség mögött nincs folytatás, nincs egy következő nemzedék, mely a korábbi irodalmi vagy más (pl. akár írásos) hagyományokból épülhetne-gazdagodhatna, saját kultúrájába, szellemi világába emelhetné át őket.

A kihalás megelőzése sem egyszerű kérdés, hiszen ennek elérése érdekében valamilyen módon biztosítani kellene olyan kulturális/oktatási/gazdasági/társadalmi körülményeket, olyan szellemi légkört, amely a nyelvhasználatot indokoltá tenné, kibővítené, érdekeltté tenné a beszélőket a felelevenítésben, a megőrzésben. Ez kivételesen, egy-egy esetben a közösség szándékától és „harcától” kísérve talán sikerülhetne, de igazából ez sem oldaná meg a kérdést véglegesen. A kisebbségek tagjainak társadalmi érvényesülése létkérdés, s ebben az esetben el kell sajátítaniuk a többség, az állami, társadalmi élet közegében élő nagy közösség nyelvét, aligha lehetne továbbá biztosítani az iskoláztatás kiterjesztését a legalsóbb foktól a legmagasab-

⁷ Nyelvrokonaink. Szerk.: Nanovszky György. Bp., 2000.193–306; Finnugor Kalauz. Szerk.: Csepregi Márta. Bp., 1998. 255, 49–220, 221–254.

big, ha a kisebbség lélekszáma viszonylag csekély, mindössze néhány száz vagy akár néhány ezer. Ez még néhány-százezres közösség esetén sem „kifizető”, gyakorlati szempontból tulajdonképpen lehetetlen is a széleskörű oktatási-kulturális ellátás biztosítása, bármilyen humánusnak is tartanánk. Más a helyzet természetesen akkor, ha a kisebbség lélekszáma meghaladja a milliós nagyságrendet. A humánus, demokratikus és megértő többség olykor biztosíthatja a kisebbség anyanyelvhasználatát, elsősorban azok saját környezetében, saját városainak/községeinek hivatalaiban, egészségügyi, általános ellátási területein azért, hogy a többség nyelvét nem kellően ismerő kisebbség tagjai is otthon érezzék magukat, s anyanyelvükön intézhessék ügyeiket. Ezek az állampolgárok ebben az esetben nyilván megelégedett, teljes jogú polgároknak éreznék magukat az országban. s ez sem lenne utolsó szempont a társadalom többségének, az államnak az életében sem. Ilyesféle helyzet van például a finnországi svédek életében, a Finnországban élő lappoknál, akik emlékezetem szerint 1993-tól a lapp nyelvi törvény értelmében hivatalos nyelvként használhatják Lappföldön (Lapp megyében: Inari, Ivalo stb. környékén) a lapp nyelvet. A hivatalokba olyan személyeket kellett/lehetett kinevezni, akik képesek voltak lapp nyelven adni felvilágosítást az ügyfeleknek az élet különböző területein (iskola, továbbképzés, egészségügy, adóügyek, munkalehetőségek stb.).

A nyelvek kihalása természetesen eléggé ismert jelenség, ha szerencsére eddig nem is volt túlságosan gyakori a nyelvek világában, s nyilván nem korlátozódik csupán az uráli nyelvcsaládra. A történelem során hol természetes úton, hol pedig a lakosság kiirtása, elpusztítása révén tűnt el egy-egy nyelv a nyelvek színpadáról. Elég az indiánok vagy más (pl. ausztrál) őslakók nehéz sorsára gondolnunk, amint ezt már fentebb is említettük.

Az uráli (finnugor) népek/nyelvek megőrzését, e népek identitástudatának fejlesztését manapság már kormányzati szinten is hangsúlyozzák, elsősorban Finnországban, Észtországban, de részben Magyarországon is. Finnországban a Parlament 1994-ben elfogadott egy az Orosz Föderációban kisebbségben élő uráli népek kultúrájának megőrzését, fejlesztését támogató programot: a Rokon Népek Programját, melynek végrehajtásáért a finn Oktatási Minisztérium a felelős, de a konkrét munkát az A. M. Castrén Társaság végzi egy szakértőkből álló Tanácskozó Testület útján. 1994 óta évente mintegy 353 000 eurót (kb. 95-100 millió Ft-ot) áldoz a kitűzött célok, az elfogadott programok végrehajtására. Az azóta eltelt időszakban ezt az összeget évi rendszerességgel felhasználták, támogatva a helyszínen folyó kisebbségi anyanyelvi oktatást, fordítások, tankönyvek, sajtótermékek, anyanyelvi szépirodalom megjelentetését, rádió- és tévéadások készítését. A kisebbségi népek egyes tagjait finnországi (egyetemi) vagy más szakképzésben részesítik, média- és (újság)írói ösztöndíjakat adnak, nagy gondot fordítanak továbbá a múzeumok és könyvtárak együttműködésére. A jelentős anyagi támogatás a kisebbségben élő uráli népek iskoláztatására és az anyanyelvi kultúra fejlesztésére volt fordítható.⁸ Mi magyarok korántsem „szólhattunk bele” hasonló volumenű támogatásba, de a magyarországi Reguly Társaság és annak vezetősége igyekezett tájékoztatást adni a kis népek helyzetéről, kultúrájáról, anyanyelvi képzésük állásáról stb. 2005 márciusában a három nagy (finn, észt, magyar) uráli nép/nyelv képviselőiben a három Tanácskozó Testület Budapesten találkozott azzal a céllal, hogy felmérje, milyen lehetőségek vannak az új helyzetnek megfelelő-

⁸ Miten Suomi voi tukea Venäjän suomalais-ugrilaisia kansoja ja miksi? [= Hogyan tudja támogatni Finnország az oroszországi finnugor népeket és miért?] = M. A. Castrén Seura. 1/2006. 8-10.

en az EU pénzügyi programján belül a három új európai uniós ország összefogása esetén egy olyan uráli (finnugor) kezdeményezésnek, mely a fenti gondok megoldását, javítását vállalná fel. 2006-tól Magyarország után (2003–2006) három évig a hármak tevékenységét Finnország koordinálja.⁹ A finnek dinamizmusa ebben a munkában nem lankadt, nem régen például elkészítették a Rokon Népek Programjának 2006–2010-re tervezett részét. Ez tulajdonképpen az előző fő irányvonalat követi, azaz az oroszországi kis finnugor népek kultúrájának és nyelvének megőrzését. Azt várnánk természetesen, hogy a többségi állam is részese legyen ennek a nemes elképzelésnek, illetve hasonló szellemű tevékenység folytatásának. Vlagyimir Putyin elnök erről nagyon szépen nyilatkozott 2000 decemberében, a Finnugor Népek III. Világkongresszusának küldött üzenetében: „Az oroszországi finnugor népek a továbbiakban is bízhatnak abban, hogy az ország vezetésétől támogatást kapnak azon törekvésükben, hogy felélesztik és fejlesztik nemzeti nyelvüket, hagyományaikait és kultúrájukat közös hazájuk: Oroszország felvirágoztatása, valamint a béke és a nemzetek közötti egyetértés megőrzése érdekében”. A gyakorlati megvalósítás azonban rendkívül sok gondot okoz az egyes nemzetiségek szabad anyanyelv-gyakorlásában, az iskoláztatásban, a hagyományos nemzeti kultúra továbbfejlesztésében, felélesztésében stb. Az is igaz viszont, hogy a kis finnugor népek körében sem mindig teng túl a szándék saját nyelvük és kultúrájuk megmentése iránt, hiszen a szintén anyanyelvi szinten beszélt orosz nyelv rendszerint „kéznél van” az egymás közti érintkezés megteremtése során is.

A leghatásosabb lépés a nemzetiségi anyanyelvi oktatás jelentős fejlesztése volna. A jelenleg érvényben levő oroszországi tantervek 2006 szeptemberétől két egységből, állami és fakultatív (terület- és iskolafüggő) részből épülnek fel. A kiindulási pont az, hogy az iskolákat két fő csoportra osztják: orosz iskolákra, melyekben az oktatás nyelve az orosz, illetve nemzetiségi iskolákra, ahol az adott nemzetiség (nem orosz) nyelvén folyik az oktatás. Az iskolák tanterve aszerint tér el egymástól, hogy egy tanítási hét öt vagy hat nappól áll. A munkahét hosszát az intézmények maguk határozzák meg. Az ötnapos tanítási hét esetén kisebb az óraszám, a fakultatív tantárgyak rovására. A nemzetiségi iskolának nyilvánvalóan a hatnapos rendszer szerint kell működniük. Az új iskolai program minden nemzetiségnek számos lehetőséget kínál az orosz nyelv tanulására. Ez azon népek számára, akiknél már van nemzetiségi iskolákban anyanyelvi oktatás, elősegíti a nemzetiségi nyelv használatát. Ugyanakkor viszont túl kevés időt hagy a fakultatív tanulmányokra, melyek keretében tantárgyként tanulták a nemzetiségi nyelveket. Ez az ötnapos rendszerben működő orosz iskolákban lehetetlen. A nemzetiségi nyelveket tanító iskoláknak a hatnapos iskolahetet kell választaniuk, az összes fakultatív tanórát a nemzetiségi nyelvek tanítására használva. Az alsó tagozatban (1–4. osztály) a nemzetiségi nyelv tanítására az első osztályban legfeljebb heti 2 óra, második, harmadik és negyedik osztályban heti három óra adható. Ezek száma aligha növelhető, mivel a nyelv mellett egyéb nemzetiségi tárgyat is kell oktatni. Felső tagozatban (9–11. osztály), a fakultatív tantárgyakra heti 4 órát szánnak, erről azonban „az egyes területek belátása szerint” döntenek majd.¹⁰

⁹ Sukukansaohjelmasta vuosi 2005 ja 2006. [= A Rokonnépek 2005 és 2006. évi Programjáról]. = M. A. Castrén Seura 2/2006. 2–4.

¹⁰ Falk Nóra: A nemzetiségi nyelvek az orosz oktatási rendszerben. = Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője X. évf. I. sz. 28–29.

Megemlíthjük még, hogy a vepsze, a karjalai és a nganaszan nyelv tantárgyként tanulható az iskolákban, a lappoknak, szölkupoknak csak alsó tagozatban tanítanak anyanyelvet. Ez a nyelvtanítás tulajdonképpen ismertetés jellegű, ezért aligha segíti e nyelvek fennmaradását. A hanti, a manysi és a nyenec nyelvet felső tagozatban választható tárgyként tanulja 567 diák, azaz az ezeket a nyelveket alsó- és középső tagozatban tanulóknak körülbelül a tizede. Történt azonban egy furcsa, érthetetlen lépés is, ugyanis 2001-ben az orosz kisebbségpolitikai minisztériumot megszüntették. Mivel az orosz oktatási minisztérium teljesen közömbös a kis létszámú (nemcsak uráli nyelvű) népek nyelvi helyzete iránt, ezek jövője tehát nagyon problematikusává vált. Így nemigen oldható meg az anyanyelvtudás felélesztése, fejlesztése és fenntartása.

Érdeemes szóvá tenni még, hogy van egy nemzetközi szervezet is, az Arktikus Tanács, melynek tagjai az északi sarkkör mentén levő országok (Finnország, USA, Kanada, a skandináv országok és Oroszország). Itt elsősorban környezetvédelmi kérdéseket próbálnak közösen megoldani. A 2001-2002-ben elnökséget viselő finnek felléptek és az elnöki funkciótól függetlenül azóta is fellépnek az oroszországi finnugor területek környezetvédelme érdekében, nem feledkezve meg a kulturális és emberjogi kérdésekről sem. A finnek már több mint 4 millió eurót költöttek Északnyugat-Oroszország környezeti állapotának felmérésére és a különféle programokra.¹¹ Az oroszok eddig erre egy fillért sem költöttek, de a finnek bízva a jó példa hatásában reménykednek, hogy lassan talán Oroszország is a „bukászájába nyúl”. A segítő szándék már önmagában is hatással van az ott lakó őshonos népek identitástudatának fejlesztésére, s noha közvetve ugyan, de igényt kelthetnek bennük egy kultúraltabb emberibb élet, s a nemzeti tudat letéteményese: az anyanyelv felélesztése, megerősítése, kiterjesztése iránt is.

Természetesen nemcsak az uráli, indián stb. nyelvek világára volt jellemző a kihalás ténye. Sok olyan nyelv van, amelynek a beszélői nem alkottak vagy alkotnak nagy etnikai egységeket, de mégis érdemes szólni róluk, csupán tájékoztatóképpen.

A kihalt európai nyelvek között tartják számon például az *etruszk* nyelvet, melyet a Kr. előtti VIII. század és a Kr. u. 1. sz. között beszéltek, de utána fokozatosan beolvadt a latinságba és eltűnt. A *tartesszosi* ugyancsak kihalt ókori nyelv, melyet az Ibériai-félszigeten beszéltek. Az *eteokrétai* nyelv a Kr. e. II. évezredből való, csak görög írással írt, de megfejtetlen szövegek maradtak fenn róla. Az *eteociprusi* egy Ciprus szigetén talált feliratos szöveg ideografikus (fogalomjelölő) írással, de a szöveg értelmét eddig nem sikerült kibontani; a Kr. e. 4. században még beszéltek. A kihalt ázsiai nyelvek közül leginkább érdemes megemlíteni a *sumert*, melyet a Kr. e. 4. évezred vége és Kr. e. 3. évezred vége között az ókori Mezopotámia térségében beszéltek. Lelkes, de kritikátlan amatőrök a magyarral is megpróbálták azonosítani. Kevésbé ismert kis nyelveket is számon tart még a tudomány (pl. a *protohatti* Kis-Ázsiában, az *elámi* Irán délnyugati részén, a *hurri* és az *urartui* egymással rokonságban levő beszélt nyelv volt Észak-Mezopotámiában és Észak-Szíriában a Kr. e. III. évezred és Kr. e. 1200 körül, a *mohendzsodaro* Pakisztánban élő nyelvként volt ismert a Kr. e. IV-II. évezredben stb.). Afrikából a *meroéi* nyelvet említhetjük, melyet a mai Szudáni Köztársaság területén beszéltek.

A fentiekre visszatérve nyilván sajnálatos, hogy bizonyos nyelvek különböző okok folytán kihalóban vannak vagy már napjainkban (1974-ben, 1989-ben) ki is haltak. Mi a legnagyobb

¹¹ Csepregi Márta: Hírek Finnországból. = Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. V. évf. 4. sz. Bp. 2000. [Az Arktikus Tanácsról a 41. oldalon.]

felelősséget talán érthető okokból természetesen elsősorban a veszélyeztetett helyzetben levő rokon nyelveink iránt érzünk. Jó lenne megtalálnunk azokat a formákat, azokat a módokat, s nem utolsósorban azokat az anyagi lehetőségeket, amelyek főleg bizonyos nyelvek felélesztésében (*liv*) játszhatnának szerepet, vagy azokat az anyanyelvi nevelési formákat, amelyek még segíthetnének a csekély számú kis finnugor nyelvek (*enyec, vepsze, izsór, manysi, enyec* stb.) utánpótlását biztosítani. Rendkívül fontos lenne természetesen identitástudatuk jelentős fejlesztése is, s ebben talán a nagy(obb) finnugor népek szolidaritása és nemzetközi erőfeszítései is hathatósan segíthetnének. A helyzet jelentős javulása a többségi nemzetek, országok megértő magatartásától volna várható, vagy attól, ha a jelentős politikai-társadalmi szövetségek/szervezetek (többek közt az Arktikus Tanács, az EU, ENSz stb.) még jobban reflektorfénybe állítanák a veszélyeztetett népek és nyelvek ügyét. Ez természetesen az egyének, kisebb-nagyobb közösségek felelősségérzetének növekedését is megkívánná, mert csak emberileg is széles körben kialakult egyetértés és cselekvőkészség vezethetne talán – ha egyelőre nem is látványos, de mindenképpen érzékelhető – eredményre.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

MADÁR JÁNOS

Versek

Kácsárdi töredékek

A hegyeken túl,
a fenyvesek szívében
élek. Belélegzem
a szél kiáltásait, félek.

Sziklák néznek rám
szigorúan. Tekintetükből
évezredek csöndje,
árnyéka zuhan.

Hajlik a gyalogút,
rátekeredik a tájra.
A Tengerszemhez vezető lábnyom
mintha félne, mintha fájna.

Itt járt Petőfi, Kazinczy.
Szóltak pirosat, fehérét, zöldet.
Az Isten áldja meg
– – – ezt a földet.

Kazinczy Ferenchez

A szavak
teremtés utáni csöndjében
az égre nézek
és könyörgöm hozzád,
mert te tudod:
csak tiszta lélekkel
szabad énekelni.
Szólj ránk – ki halomba gyűjtötted
szép szavaidat!
Mert naponta megalázzuk
az édes anyanyelvet,
amit fényes lobogóra tűztél.
Láng leng – – –
Széphalomtól a tengerig.
Mindhiába –,
mert szavak romlanak
embertől emberig.

Itt élned kell

Itt élned kell, mert megszületté,
legyen a csillagoknak gondja rád.
Fogadjon örökbe az élet – – –,
a fény legyen egyeden hazád.

Végtelen egek alatt – bibliásan –
szívedhez gyűlt a kincs és a lom.
Vigyázz rájuk már mindhalálig,
legyen a tiéd minden irgalom.

Elárvult csillagok alatt

Itt élünk a fák megsárgult sarában,
az ég kihűlt csendje arcunkra hull.
Betemeti homlokunkat az árnyék,
szemünket lesi az idő irgalmatlanul.

Ősz van haldokló szívünkben,
utolsó lélegzetünkben havak.
Magunkba szívjuk a temetőt,
megyünk elárvult csillagok alatt.

Fejfák fekete fénye világít,
lépteink előtt csupa rom.
Tört ágak, tépett virágok,
csontunkban sajgó fájdalom.

Csillag és remény

Minden túlélő vers,
minden föloldozásnyi csoda
érted képzeled önmagát –
arcodért, kezédért,

fogadhoz villanó sebedért,
ahogy megkegyelmezel
a nevetésnek: fényt ígérsz
fájdalmas éjszakámba.

BALÁZS GÉZA

Milyen a magyar nyelvművelés?

A nyelvi modernizációtól a humanista eszményig A magyar nyelvűvelés a kezdetektől a rendszerváltásig

A magyar nyelvűvelés, valamint a nyelvűvelő mozgalmak legnagyobb eredménye az, hogy a 19. század elején a magyar nyelvet modernizálták, alkalmassá tették a tudomány, a szakterületek, a politika, a publicisztika anyanyelvi művelésére. Ezzel általában is segítették a polgárosulást, a modernizációt.¹

A reformkorban, illetve a későbbiekben létrehozták a nyelvtudomány alapintézményeit. A nyelvűvelési irányzatok csatlakoztak a – többnyire párhuzamosan, ugyanabban az ideológiai korszakban gyökerező – népköltészeti és a nyelvjárási gyűjtésekhez, szorgalmazták a nyelvtan- és szótárkészítést, döntő szerepük volt a Magyar Tudós Társaság (a mai Magyar Tudományos Akadémia) létrehozásában, valamint különféle fórumokat teremtettek (társaságok, folyóiratok, később konferenciák, a Nyelvtudományi Intézetben belüli nyelvűvelő csoport, közönségszolgálat, kiterjedt tömegkommunikációs ismeretterjesztés stb.).

Jelentős, népszerű nyelvészek (pl. Simonyi Zsigmond, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos), irodalmárok, írók (a 19. század szinte összes jelentős írója, a 20. században Kosztolányi, Gárdonyi, Illyés stb.), művészek (pl. Kodály Zoltán, Péchy Blanka), teológusok, természettudósok stb. vállalták a nyelvűvelést, akik személyes példájukkal is mintát teremtettek.

A máig vitatott „mi a helyes?” kérdését a 19. század végén, a 20. század elején Simonyi Zsigmond már korszerűen megválaszolta:

„Nyilván úgy kell felelnünk erre a kérdésre, ahogy már az ókorban felelt Horatius: Usus, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi. Csak a nyelvűvelés döntheti el, mi helyes és mi helytelen. Általános szempontból csak az a helytelen, csak az a magyartalan, amit a romlatlan nyelvűvelő magyar nép sehol se használ, ellenben helyes, ami a népnél akármilyen csekély területen szokásban van. Ez az általános tétel azonban az irodalmi nyelv szempontjából ezzel módosul: Helyes mindaz, amit az egész magyar nép vagy a magyar népnek nagyobb része vagy legalább igen nagy része alkalmaz; de nem esik kifogás alá egy-egy olyan szó vagy szólás se, mely kisebb vidéken járatos, ha egyébiránt megfelel az általános analógiáknak.”²

Simonyi Zsigmond nézeteit ma is maradéktalanul elfogadhatjuk. A nyelvűvelés hitelesít minden nyelvi változást. Bármily kis közösség használ valamilyen nyelvi formát, az hiteles. Nem gondolom, hogy a mai nyelvűvelők ezt vitatnák. Mindebből persze nem következik, hogy minden, mindenhol helyes. Simonyi Zsigmond, kiváló nyelvűvelőnk, e munka mellett

¹ 2005-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent, „A magyar nyelv elé mozdításáról...” Vitairat a nyelvűvelésért címmel írott könyvem alapján. A Függelék egy, a magyarországi civil mozgalmakat bemutató kötet számára készült. B. G.

² Simonyi Zsigmond: Magyar nyelv. Athenaeum, Bp., 1889/1905. 211.

azért még írt olyanokat is, hogy Jó magyarság, valamint Helyes magyarság. Ezekben kikel az önkényes nyelvigazítások ellen, de hitet tesz a nyelv művelés mellett:

„Hogy a nyelvvel jól élhessünk, arra először is a jó nyelvérzék megőrzése és ápolása szükséges. Ezt úgy érhetjük el, ha megfigyeljük az élő népnyelvet vagy legalább figyelemmel olvassuk a népköltés termékeit s a legjelesebb költők és írók műveit. A nyelvészet nyújtotta segédeszközök csak másod sorban jöhetnek tekintetbe, bár a biztosabb eligazodáshoz a történeti fejlődést s a nyelvéletnek lélektani okait is ismernünk kell, mert csak így dönthetjük el, hogy két kifejezés közül melyik a régiebb, hogy az újabbik mióta s minő okból terjedt el stb.”³

Szóval a nyelv művelésben, a helyes magyarság kérdéseiben tagadhatatlanul szükségünk van a nyelvészet segítségére is.

Széles társadalmi rétegekben, már a 19. század kezdete óta nem csak a humán, hanem a természettudományos és műszaki értelmiség, sőt a polgárság, a parasztság stb. körében meggyökerestették a nyelvi érzékenységet, tudatosságot. Ennek következtében Magyarországon a nyelvi kérdések iránti figyelem különleges értékévé vált. (A magyar kultúra nagyjainak munkából terjedelmes köteteket lehet összeállítani a nyelvhez fűződő érzelmi viszonyról.⁴) Ez a különleges érzékenység a mai napig él a társadalomban. Megfigyelhető a mindennapi beszélgetésekben, a publicisztikában, de az internetes társalgásokban is.

A magyar nyelv művelésnek eredménye a gyakorlati megoldások mellett az elméleti megalapozás és szüntelen újraértékelés: a nyelv művelés elvi és módszertani elveinek kialakítása és kiigazítása, a nyelv művelő hibák kiküszöbölése, új utak keresése. A nyelv művelés meg tudott újulni a nyelvújítási viták során, majd pedig a nyelvújítás után, szemléletet tudott váltani 1945 után, s a folyamatos korszerűsödési szándék vezeti az elmúlt két évtizedben is.

A nyelv műveléshez alapot jelentő szótárak, nyelvtanok után az 1980-as és 1990-es években megszülettek a tudományos színvonalon álló alapvető nyelv művelő munkák, a kétkötetes Nyelv művelő kézikönyv (1980, 1985.) és a Nyelv művelő kézisztár (1996, 2005.). Ezek egyes megállapításai nyilván kritizálhatók, ám aligha kétséges, hogy a kor színvonalán álló pontos filológiai munkák és értékes tanácsadók, ráadásul a korabeli magyar nyelv páratlanul gazdag dokumentumai is egyben. Természetesen mai is, és még sokáig forgathatók mindennapi nyelvi kérdések megválaszolásához.

Az 1990-es évek nyelv műveléshez kapcsolódó vitái során a nyelv műveléssel szemben sokszor megfogalmazták azt az érvet, hogy a nyelv művelés nem tudományos. A szociológiai tudományos munka alapkövetelményei ugyanis: valódi, természetes, statisztikailag értékelhető nyelvi tények rögzítése, a vizsgálat ellenőrizhetősége, megismételhetősége. Nyilvánvaló, hogy ezeket a szempontokat a szociolingvisztika, az élőnyelvi vizsgálat teljesíteni köteles. A nyelv művelésnek e mellett feladata (lehet, nem feltétlenül) a magyarázat, az értékelés, a kritika is. A nyelv művelő munka valóban sokszor nem teljesíti a statisztikai értékelhetőség kritériumát. Bizonyos esetekben azonban elegendő a (mikro)filológiai adatföltárás, aprómunka, a történeti, nyelvjárási, szinkron nyelvi adatok, párhuzamok összegyűjtése, és a nyelvi fejlődési irányok, analógiák meghatározása után (ha szükséges) a véleménymondás (gyakran stilisztikai megíté-

³ Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság. Singer és Wolfner, Bp., 1914. 3-4.

⁴ Pl. Hernádi Sándor–Grétsy László (válogatta és szerkesztette): Nyelvédesanyánk. Móra, Bp., 1980; Grétsy László (szerk.): A mi nyelvünk. Íróink, költőink a magyar nyelvről. Tinta, Bp., 2000.

lés). Az etnológiában kialakított terepmunka-szabályok szerint erre azt mondják: „egy adat – nem adat”. Pontosabban az értékelhetőség, az általánosítás szempontjából nem mérvado adat, de megfigyelésre, leírásra természetesen alkalmas. A nyelv művelőknek nagyon sok „első adat”, eddig le nem írt nyelvi jelenség első publikálását köszönhetjük.

Ne felejtjük el azt sem, hogy a nyelv művelés nem mindig értékkel, kritizál. Az esetek túlnyomó többségében csak bemutat, elemez, segíti az anyanyelvi beszélő nyelvi eligazodását.

A nyelv művelés folyamatosan gazdagodik az újabb nyelvtudományi irányzatokból: pl. az elméleti, általános nyelvészeti, a stilisztikai, a szociolingvisztikai, antropológiai nyelvészeti, pragmatikai kutatásokból, újabban a nyelv művelésben egyre nagyobb hangot kapnak a különféle alkalmazott nyelvészeti kutatások (pl. fordításelmélet), a retorika, vagy olyan kapcsolódó kutatások, mint a diszkurzus- és a kontaktuselmélet.

A nyelv művelés folyamatosan kritikával szemléli önmagát is. Nagy J. Béla nyomán Szepes Gyula szót emelt a nyelvész, a nyelv művelő, az író, a tanár, az újságíró vagy bárki más által terjesztett – tudományosan nem alátámasztható – nyelvi babonák ellen.⁵ A nyelvi, nyelvhelyességi babonák kérdésének fölvetése és iskolapéldává tétele sokban hozzájárult a modern nyelv művelő-szemlélethez, vagyis az (ön)tudatos (önreflexív) nyelvhasználat kialakításához.

A magyar nyelv művelés jelentős eredménye, hogy a nyelv tudatos alakításának lehetőségére fölhívta a társadalom figyelmét. De hasznos volt mindig a nyelvtudomány számára is, hiszen egyes kutatásaival megelőlegezett sok „külső”, újabb nyelvtudományi irányzatot, és folyamatosan szerepet vállalt a nyelvtudomány „kiterjesztésében”, társadalmi kapcsolatainak kiépítésében. Ezenkívül más tudományágakat (pl. természettudományokat, műszaki tudományokat) segített, s általában képviselte azt a nézetet, hogy a tudományoknak felelősséget kell viselniük a társadalomért, a tudományok nem önmagukért vannak.

A nyelv művelés fontos területe a helyesírás, amelynek kialakítói és szabályozói jól döntöttek a reformkorban a korszerű szóelemző mód mellett, a 19–20. század fordulóján a logikai egyszerűsítések bevezetésekor, s alapot szolgáltatott ahhoz, hogy a 20. század végi informatikai forradalomban a magyar nyelven való írás nem jelent különösebb akadályt. Persze ez nem jelenti azt, hogy a helyesírás további karbantartására ne lenne szükség. El is indult az ezzel kapcsolatos gondolkodás és munka az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában.

Nem utolsósorban a magyar nyelv művelés eredménye az is, hogy a nemzeti kultúra, identitás kérdése szorosan összekapcsolódott a nyelv kérdésével. A nyelv művelés olyan korszakokban is hangsúlyozta és ébren tartotta a nemzeti kultúra, nyelv, identitás fontosságát, amikor a „hivatalos”, politikai nézetek ezt egyáltalán nem támogatták, sőt – olykor – káros nacionalizmusnak ítélték, üldözték. Az anyanyelv ügyét „különleges” viszony fűzi a hatalomhoz, hiszen az érzelmi érvelésben jól felhasználható érveket lehet belőle meríteni. A nyelv műveléshez sokszor kapcsolódott a hatalommal szembeszegülő „passzív rezisztencia”, sőt az „ellenzékiség” is. Ez szembenállás a modern politológia szerint alapvető fontosságú, mert a tudomány eszközeivel és hitelével a közvéleményt pozitív irányba befolyásolja, ezzel korlátozza a totális hatalmak kialakulását.

Kelet- és Közép-Európában a kultúrához, nyelvhez, anyanyelvhez való viszony kiemelt jelentőségű, és sajátos történelmi szerepben vizsgálendő.

⁵ Szepesi Gyula: Nyelvi babonák. Gondolat, Bp., 1986.

Herman József és Imre Samu összefoglalásában:⁶

„a nyelv és a nyelvtől hordozott kultúra elsődleges, érzelmi vonatkozásban is erősen középpontba állított szerepe minden bizonnyal tartósan is a magyar nemzettudat és nemzeteszemély egyik állandó eleme fog maradni, nem kis mértékben népiünk nyelvi elszigeteltsége következtében is; hozzátehetjük, hogy ez a nyelvi-kulturális identitáson alapuló nemzeteszemély kellő tudatosítás és mélyebb intellektuális feldolgozás alapján más közösségek nyelvi-kulturális identitásának tiszteletét is szükségszerűen magában foglalja, s így tulajdonképpen magasrendű humanista eszménnyé is képes nemesülni. Ugyanakkor történetileg is magasabb rendű, haladóbb, és a valóságos tényezőknek is jobban megfelel, mint a származásra, genetikai azonosságra alapuló nemzeti-népi azonosságtudat.”

A nyelvművelés a helyi környezet (a lokalitás) értékeit hangsúlyozta és hangsúlyozza, s ezzel a modern korban a különféle tudósok által vallott – nyelvi és kulturális – sokszínűség fenntartása mellett foglalt állást – már jóval korábban a globális világ problémáinak divattá vált emlegetése előtt. Ugyanakkor a nyelvművelés érzékenyen figyel a globalizálódás nyelvi problémáira is. A globalitás és a lokalitás dialektikus egységet alkot; bármelyik figyelembe nem vétele, illetve elvetése konfliktusokhoz, emberi és közösségi tragédiákhoz vezet. A globalitáshoz a lokalitáson keresztül vezet az út, a modernséghez a hagyományon keresztül. Ahogy a közismert (nemzetközi) ökológiai jelszó mondja: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan.

S ha a párhuzamokat tovább folytatjuk: a nyelvművelés az ökológiai szemléletet jóval megelőzve egyengette az utat a nyelvökológiához (nyelvi környezettanhoz, nyelvi *egészségességhez*), a „fenntartható nyelv” fogalmához.

A magyar nyelvművelés rendszerint a kulturális elszegényedéssel, a lecsúszással szemben foglalt állást; a kultúra értékeinek (hagyományainak) őrzéséért, a közműveltség emeléséért szállt síkra. Ezzel alapvető értékörző és emancipációs (participációs) törekvéseket támogatott.

Minderre figyelemmel kell lennünk akkor, amikor a nyelvművelést kritizáljuk, illetve jövőjén gondolkodunk.

A humanista eszménytől az új nyelvi modernizációig A magyar nyelvművelődés elmúlt másfél évtizede

A magyar nyelvművelésben rendszerváltozás óta eltelt tizenöt év a helyzetmeghatározás, a feladatok újrameghatározása, az útkeresés és az átrendeződés időszaka volt. Ennek kiváltó oka részben a rendszerváltozás, részben pedig a tudományos paradigmák küzdelme. Az útkeresés közvetlen oka az volt, hogy a rendszerváltozás időszakában sorra szűntek meg az egyes lapok nyelvművelő rovatai, egy időszakban a Magyar Rádió több nyelvművelő műsorát felszámolta, s olyan nézet is elterjedt, hogy a nyelvművelés a pártállam kiszolgálója volt („kommunista nyelvművelés”).

Az 1980-as évek végéig eléggé általános volt a magyar nyelvtudományban az a nyelvészeti felfogás, hogy a nyelvész a nyelvi jelenségek kutatója, egyszersmind a társadalom nyelvi kultúrájának az őre, segítője (bár korábban is akadtak nyelvészek, akik ez utóbbi feladattól elhatárolódtak). A magyar nyelvművelésre korunkban a legnagyobb hatást az jelentette, hogy a hivatalos (akadémiai, egyetemi) nyelvtudomány képviselőinek jelentős része elhatárolódott tőle. Ez

⁶ Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. = Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531.

zel a magyar nyelv művelés jobbjára elvesztette tudományos háttérét, bázisát. A nyelvtudomány „kivonulása” mellett azonban megjelent más tudományágak képviselői felől a sürgetés szaknyelvi nyelv művelésre, nyelvújításra, sőt nyelvtörvény meghozatalára, valamint igen széleskörűvé vált a nyelv művelő civil mozgalom.

Az 1980-as évek végének nyelv művelői tudták és érezték, hogy a nyelv művelés az új társadalmi környezetben változni fog (bár aligha gondolták, hogy akkora tudományos és társadalmi viták közepette). Éppen ezért az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1992-ben „tisztázó” céllal magyar nyelv művelő, valamint szaknyelvi konferenciát rendezett. Ez volt az első olyan tudományos konferencia, amelyen a határon túli régiókból is érkeztek nyelvészek, hogy a magyarországiakkal együtt vitassák meg a közös és a helyi nyelvi ügyeket. Ugyanakkor az MTA Nyelvtudományi Intézetének szervezésében elindultak az élőnyelvi konferenciák. A nyelv művelés súlypontja az 1990-es években a Nyelvtudományi Intézetből áttevődött az Akadémiára, illetve különféle rendezvényekre. 1997-ben az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatási Programja A magyar nyelv jelene és jövője címmel kiemelt kutatási tevékenységet kezdett, amelynek keretében konferenciákat rendeztek, tanulmánykötetet, monográfiát jelentettek meg és szótárakat készítettek elő. A legfontosabb konferenciák: *A magyar nyelv jelene és jövője* (1997), *Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?* (2001), *A nyelvi hiány* (2002), *Szóveg/félreléítés* (2003).

A nyelv művelők tisztázási és modernizálási törekvései kapcsán négy nagy (lényegében egymásból fejlődő) vita zajlott le a magyar nyelv művelésben az 1990-es években. Most röviden összefoglalom a könyvben részletesebben tárgyalt vitákat.

Az első volt a nyelvi norma vita. Ennek lényege: nem határozható meg egzaktan a nyelvi norma, ha pedig ez nincs így, akkor a nyelv művelő elvek légből kapottak, a nyelv művelés a szocializmus központosító törekvéseit szolgálta ki, paternalista, antidemokratikus. A másik vita ebből kiindulva a határon túli magyar nyelv változatokkal volt kapcsolatban. Ennek lényege az volt, hogy a határon túli magyar nyelv változatok önálló és teljes értékű nyelv változatok, a „központi” normától függetlenül fejlődnek, el kell ismerni („kodikáltni kell”) – különösen a két nyelvűségből fakadó – eltéréseiket. A harmadik vita a nyelvi diszkriminációval volt kapcsolatos. Ennek lényege: Magyarországon szalonképtelenné vált diszkrimináció utolsó bástyája a nyelv művelés, amely nem tisztázott, nem tudományos elvek, módszerek alapján más (nyelv változatú) embereket megbélyegez, kirekeszt. Ez a nyelv művelés még káros is. A vita negyedik fordulója az 1998-ban megalakult Magyar Professzorok Világtanácsa által szorgalmazott nyelvtörvénnyel (nyelv védelmi törvénnyel) volt kapcsolatos. Már a Világtanács javaslata előtt többször fölmerült egy magyar nyelvtörvény szorgalmazása (ne feledjük, hogy az 1990-es évek az európai, de különösen a szomszédos országokbeli nyelvi szabályozások idősza), amely ellen 1997-ben nyelvészek nyilatkozatban emeltek szót. A nyelvészek túlnyomó többsége ellenzte a törvényjavaslatot, amelyet kisebb módosításokkal a parlament 2001-ben elfogadott. A nyelvi vitákban tetten érthetők a tudományos felfogások közötti különbségek, generációs különbségek, valamint a politikai felhangok.

Természetesen a vitáknak nagyon sok fontos eredménye volt. A legfontosabb talán az, hogy minden eddiginél határozottabban megfogalmazódott a nyelv művelés tudományos megalapozásának az igénye. Ezt egyébként maguk a nyelv művelők is szorgalmazták, és szociolingvisztikai alapvizsgálatokat sürgettek, amelyek segíthetik munkájukat. A másik ered-

mény az, hogy sokkal árnyaltabb, többszintűvé vált a magyar nyelvművelés. Kezd megjelenni a nyelvi cselekvések területén – felülről lefelé haladva – a tudományosan megalapozott nyelvpolitika, nyelvi tervezés, felbukkant két új fogalom (terület?) – a nyelvgeopolitika, a nyelvstratégia – de sokak terminológiájában továbbél a nyelvművelés, amelyet érdemes megkülönböztetni a laikusok által képviselt nyelvvédelemtől. A harmadik eredménye a vitáknak az, hogy az ellenzők mellett a magyar nyelvművelés hagyományát, művelődéstörténeti szerepét is egyre többen hangsúlyozzák, s a „többhangúvá” vált nyelvművelés sok területen megerősödött.

Azonban a viták „eredményeként”, egészen pontosan káros hatásaként a magyar nyelv-tudományban ma a *nyelvművelés* szó elértéktelenedett, használata megritkult, nyelvművelés témakörében alig folyik tudományos tevékenység, s „a magyar nyelv védelmére” alapított Magyar Tudományos Akadémiáról, pontosabban az Akadémia tudományos kutatásaiból kiszorul a nyelvművelés. Természetesen a hagyományos nyelvművelés tagadói a nyelvművelést nem minden tekintetben és területen tagadják, tehát bizonyos területeken, például a szociolingvisztikai vizsgálatok eredményeinek kommunikálásában, a nyelvi öntudatosításban, valamint a nyelvi ismeretterjesztésben, tanácsadásban elfogadják (ami ugyebár fából vaskarika).

A nyelvművelés tudományos hátterének átalakulása, illetve bizonyos tudományos közegekből való kiszorulása mellett azonban a rendszerváltozás óta megerősödött a nyelvművelés társadalmi támogatottsága. Ennek első lépcsője volt az 1990-ben megalakult Anyanyelv-apolók Szövetsége, amely ma a nyelvművelés legnagyobb, több ezres civil mozgalma. 1992-től ez a szövetség adja ki az Édes Anyanyelvünk című folyóiratot is. A szövetség számos nyelvművelő mozgalmat támogat. Az 1960-as években indult Édes anyanyelvünk nyelvhasználati, valamint a Kazinczy szép magyar beszéd versenyek országossá váltak, valamennyi iskolatípusra kiterjedtek, sőt az 1990-es évektől a határokon túlra is átnyúlnak, valamint felbukkantak a helyesírási és retorikai versenyek (szintén határokon túl lépve). Ma már minden iskolatípusban és minden fő nyelvi területen (kiejtés, nyelvhelyesség, helyesírás, retorika) vannak az egész Kárpát-medencei magyarságra kiterjedő mozgalmak, versenyek. A határon túli régiókban – többnyire korábbi nyelvművelő rendezvények, napok folyományaként – a rendszerváltozás után ugyancsak létrejöttek a magyar nyelvművelés (Szépe György remek kifejezésével: *nyelvművelődés*) intézményei.

Külön is ki kell emelni a művelődési-honismereti és a nyelvművelő munka összefonódását. A nyelvművelés nagyon sok ponton érintkezik a művelődéstörténettel, a kultúra- és hagyományápolással, általában az igényes, tudatos kulturális tevékenységgel. A magyar nyelvterület sok részén létrejöttek a nyelvapoló tevékenység kisebb-nagyobb bázisai, pl. Győr, Sátoraljaújhely (Széphalom), Celldömölk, Veszprém, Eger, Gyula, Balatonboglár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Kassa, Ada.

Az 1990-es években a külső ösztönzésre a magyar nyelvművelésben különösen a szaknyelvi nyelvművelés, szómagyarítás vált hangsúlyossá. Létrejött (igaz eredményeket nem nagyon tudott fölmutatni) a Mondjuk magyarul! értelmiségi mozgalom, majd 2001-ben a Magyar Szakírók Szövetsége, amely a szaknyelvi fejlesztéssel kíván foglalkozni. 1999-ben alakult meg a Bárczi Géza (Értéktörz) Kiejtési Alapítvány, amely a zárt e (ë) hang népszerűsítését, tudatosítását tűzte ki fő célul. Sikerült is néhány év alatt a magyar zárt e nyelvtani leírása, szótárázása és egy számítógépes zárt e-ző program kidolgozása.

Az 1990-es években a tömegkommunikációban is újra magára talált a nyelvművelés. Ma a közszolgálati rádiók és televíziók mindegyikében van nyelvművelő műsor (néhányikben több is). Pl. a Kossuth rádió: Édes anyanyelvünk (ez a rádió 10 leghallgatottabb műsora között van), Értsünk szót!, Beszélni nehéz, Tetten ért szavak (korábban: Magyarán szólva, Nyelvünkről néhány percben, Nyelvész érvek), Duna Televízió: Nyelvőrző (korábban Csillagjel, Hej, hej, helyesírás, Hej, hej, helyes beszéd, Helyesen, Szótár), Magyar Televízió: Anyanyelvi szószóló⁷ (korábban: Álljunk meg egy szóra, Mondolat, Gyöngyök, Szószóló). A Magyar Nemzetben folyamatos az Anyanyelvünk című rovat (és még sok más lapban van hasonló, pl. Élet és Tudomány, Szabad Föld, Keresztény Élet). A nyelvművelés megújult hullámba sorolhatjuk például a Magyar Narancsban közölt Modern Talking sorozatot is.

Az 1990-es évek könyvkiadásában is jelentős szerepet kapott a nyelvművelés. E téren különösen azt figyelhetjük meg, hogy folyamatosan jelennek meg vidéki és határon túli nyelvművelő munkák. Találón jegyezte meg egyik nyelvészünk (bár iróniának szánta), hogy körünkben valóságos „nyelvművelő paradicsommá” vált Magyarország. Mivel „piacosodó” világunkban aligha maradhat meg valami a nyilvánosságban, amire nincs igény, szükséglet, ami nem fogja meg a közönségét – úgy vélhetjük, hogy a magyar nyelvművelés mélyen bele van ágyazva a társadalom tudatába, a magyar művelődéstörténetbe, feladata fontos és üzenete sokakhoz jut el. Különösen a tudományos viták hatásaként, talán az elbizonytalanodás, vagy az ott elforgácsolt energia miatt a nyelvművelés elméleti jellegű tevékenysége mintha csökkent volna. Az elméleti jellegű munkákhoz az elemzéseket, tanulmányokat, elméleti munkán alapuló kézikönyveket soroljuk. A magyar nyelvművelésnek kétségtelenül a legnagyobb elméleti és gyakorlati összefoglalása a Nyelvművelő kézikönyv. Ennek rövidített és korszerűsített változata már a rendszerváltozás után jelent: Nyelvművelő kézisótár. Az elméleti munkák végzésére és ösztönzésére 2000-ben létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, amely a már említett konferenciák mellett vidéki és határon túli konferenciákat (Nyíregyháza, Eger, Szombathely, Újvidék) is rendezett, tudományos kutatásokat indított. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében már évtizedek óta sikeresen működik a tanácsadó szolgálat, az MTA létrehozta a határon túli nyelvi irodákat (pl. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy), az NKÖM támogatásával pedig 2006-ban létrejött a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda Budapesten (www.e-nyelv.hu).

2003-ra mintha a nagyobb viták is elcsitulak volna. Ám ez a csönd, vihar előtti csönd lett. Pedig a heves érzelmeket érdemes mellőzni és elfeledni, a kritikákat azonban komolyan kell venni, s törekedni kell a párbeszédre, amelynek eredményeként – elképzelésem szerint – többszintű, sokszínű és sokhangú tevékenységgé válhat a nyelvművelés (most a nyelvműveléshez sorolok minden, a nyelvre, a nyelvi kultúra irányuló tevékenységet). Ennek a megegyezéses hangnak is van képviselője például Kenesei István személynében:

„A folyamat kezdő- és végpontjában az alkalmazott nyelvészetben belül hazánkban nyelvművelésnek nevezett terület áll. A nyelvművelők fedezik fel..., hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben térnek el a korábbiaktól, az addig elfogadottaktól. Számos esetben éppen a „nagyközönség” jelenti ezeket az új fejleményeket, amely azután „kapásból” el is ítéli azokat, vagy éppenséggel tanácsot kér a szakembertől, hogy mitévő legyen. [Új bekezdés.] A folyamat következő pontján a le-

⁷ A műsor 2004-ben megszűnt, a Magyar Televíziónak azóta nincs nyelvi műsora.

tróelméleti nyelvész... áll. Az ő dolga az, hogy megvizsgálja, hogyan illeszkedik a nyelv szerkezetébe, az eddig rögzített szabályok, elvek és paraméterek közé az új struktúra. (...) A harmadik stáció a társasnyelvészet felségterülete. A nagy számú beszélővel elvégzett felmérésekkel be tudja mutatni, mekkora körben van elterjedve a megfigyelt új jelenség, illetve milyen attitűdökkel viszonyulnak hozzá, mit gondolnak róla a nyelv használói... Végül az utolsó állomás újra a nyelv művelő. A felhalmozott adatok és magyarázatok alapján döntenie kell arról, hogy szakemberként hogyan „viszonyul” az új jelenséghez, mit tanácsol a hozzá forduló érdeklődőknek: megállapítja, hogy az adott nyelvi jelenség például az iskolázottságnak (illetve annak hiányának) a jelölője-e és ekképpen rejtett vagy kimondott értékítéletet fűz hozzá, avagy esetleg kívár és semleges marad.⁸

A mai magyar nyelv művelésnek elméletileg, tudományosan tovább kell mélyülnie, s el kell fogadni, hogy egyáltalán nem baj az, ha nincs mindenben a nyelvészek, felfogások között egyetértés, s az is természetes, ha az egyik nyelvész nem kíván ilyen kérdésekkel foglalkozni, a másik meg inkább csak a nyelvi kultúra ügyének szenteli munkásságát. Nem szabad bosszankodni azon, ha egy nyelvész – szakmájából adódóan – mérlegel, például azt mondja „ez is jó, az is jó”, vagy ha egyáltalán nem akar nyelvi jelenségeket megítélni. De másik oldalról azon sem szabad csodálkozni, ha a nyelvész segíteni akar a társadalom egyre sokasodó kommunikációs-nyelvi gondjain, vagy egyszerűen csak a nyelvi igényességet kívánja terjeszteni.

Ha a nyelv művelésbe soroljuk a nyelvi ismeretterjesztést, a nyelvi tanácsadást, a korszerű nyelvtudományos ismeretek továbbítását, a helyesírási, kiejtési kérdések gondozását, általában a kommunikációs zavarok, konfliktusok, gondok megoldására tett gyakorlati lépéseket, a nyelvi változások követését, azon belül kiemelten az informatikai világ nyelvi hatásait, a nyelvi babonák, mítoszok elleni küzdelmet, az igénytelen nyelvi-nyelvészeti kiadványok (áltudományos nézetek) kritikáját, az igényes, példaadó (pl. média-) nyelvhasználatra való törekvést, a nyelvi illem terjesztését, a tiszta és közérthető nyilvános kommunikációért való küzdelmet, a szómagyarítást, a szaknyelvek művelését és honosítását, a stílusok tanítását, a nyelvváltozatok létének és jellegének tudatosítását, ezen belül a nyelvjárásművelést, az EU anyanyelvi kérdéseit, az idegennyelv-tanulás és az anyanyelvhasználat kapcsolatát, a szövegértés problémáinak terápiáját, általában az anyanyelvi öntudatosítást és „felszabadítást” gyermek-, ifjú és felnőttkorban (s miért ne sorolnánk bele!), ha pedagógiaiilag és pszichológiaiilag is alátámasztjuk a „segítés kultúráját”, akkor állíthatjuk, hogy a magyar nyelv művelés sokkal fontosabb, mint valaha, tevékenysége hasznos a nyelvtudomány és a társadalom számára, s nyilvánvalóan elméletén és módszerein lehet és kell folyamatosan lehet javítani, ám a létét aligha lehet megkérdőjelezni.

⁸ Kenesei István: Hányféle igazság van? = Magyar Nyelv 2002: 46-47.

Függelék *Hagyományörző egyesületek, szervezetek*

Nyelvművelő körök

A nyelvművelés (más nyelveken: pl. language cultivation, Sprachpflege, consulta lingüística) országonként, nyelvenként más és más. Ezért ez a tevékenység különféle szervezetekben (tudományos, nyelvtervező munka, nyelvi szolgáltatás-tanácsadás, sokféle nyelvapoló-nyelvvédő mozgalom) folyik.

Magyarországon az anyanyelv kérdése szorosan kapcsolódik az identitás, a hagyomány, a kultúra, a nemzet, a nép, a megmaradás fogalmához. Ezért a 18-19. századi sikeres és más népeknek is mintát adó nyelvújítás nyomán a 20. században is igen jelentősek a nyelvművelő mozgalmak. Az 1930-as években bontakozott ki Kosztolányi Dezső írói nyelvművelése, ekkor zajlott a sikeres sportnyelvújítás. A színvonalas magyar gimnáziumokban a két világháború között már működtek iskolai nyelvművelő körök (pl. Szembe: Szép Magyarsággal Beszélők Egyesülete, Budapesti Evangélikus Leánygimnázium). 1939-től Kodály Zoltán korábbi felhívására (Ejtsünk gátat kiejtésünk romlásának!) a budapesti tudományegyetemen elkezdődött a Szép magyar beszéd verseny sorozata. Első helyezettjei között szerepelt Lőrincze Lajos, a későbbi nagyhatalmú nyelvművelő-nyelvész. (1991-től Egyetemi anyanyelvi napok címen folyik a rendezvény az ELTE-n.)

A nyelvművelő mozgalom 1960-tól mint államilag jóváhagyott, megtűrt, a rendszerváltás után mint civil, társadalmi mozgalom szerveződött. A szerveződések háttérében az 1990-es évek végéig ott volt a hivatalos nyelvtudomány (MTA Nyelvtudományi Intézete), valamint folyamatosan a Művelődési (Művelődési, Oktatási, Nemzeti Kulturális Örökség) Minisztérium támogatása.

Országos versenyek, táborok

1960-ban a Minisztérium jóváhagyásával Péchy Blanka létrehozta a Kazinczy-díj Alapítványt. 1965-ben Győrben megindult a minden középiskolára kiterjedő „szépkiejtési”, A Kazinczy Ferencről elnevezett Szép magyar beszéd verseny (1974-től az általános iskolásoknak is). Ehhez csatlakozott 1973-ban a Sátoraljaújhelyen szárnyat bontott Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny a középiskolásoknak. A „szépkiejtési” versenyek 1973-tól kiterjedtek a tanárképző intézményekre is. Regionális nyelvhasználati rendezvények is létrejöttek (és folyamatosan, vagy szakadozottan működnek, illetve nem egy már meg is szűnt): Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok (Ada, 1970-), Erdélyi Nyelvművelő Napok (Marosvásárhely), Versey Ferenc nyelvművelő verseny (Szolnok, 1976–2000), Kőrösi Csoma Sándor anyanyelvi verseny (Sepsiszentgyörgy + változó helyszínek, 1987-), Kresznerics Ferenc anyanyelvi verseny (Celldömölk, 1997–2004). Az olvasótáborok mintájára 1982-től Győrben, majd nagyon sok helyen (Balatonboglár, Csongrád) anyanyelvi táborokat szerveznek tanároknak és diákoknak. Megindultak a helyesírási versenyek is. 1987-ben Egerben megalapítják a tanárképző intézmények hallgatóinak a Nagy J. Béla helyesírási versenyt, Gyulán, középiskolásoknak az Implom József, 1998-ban általános iskolásoknak az ELTE-n a Simonyi Zsigmond helyesírási versenyt. 1999-ben ugyancsak az ELTE-n bontott szárnyat az Országos Kossuth szónokverseny.

Helyi rendezvények

Helyi rendezvényeken is szerepet kap a nyelvművelés, pl. Berzsenyi Helikon Napok (Keszthely), Kazinczy Napok (Kassa), Kosztolányi Napok (Szabadka), Lőrincze Napok (Kecskemét, Balatonalmádi), Finnugor Napok (Budapest).

Mozgalmak, körök

Az első jelentős, országos, sőt a határokon is túl terjedő nyelvművelőkör-hálózat Péchy Blanka alapítványához, illetve az 1976-ban indult Beszélni nehéz! rádióműsorhoz (Magyar Rádió) kapcsolódott. A Péchy Blanka és Deme László elindította mozgalom az iskolákban a rádióműsorban (2000-től a Duna Televízió Nyelvőrző műsorában is) hallott kiejtési példákat egy kidolgozott jelrendszer segítségével elemzi. A „körösök”, illetve a körök vezetői rendszeresen találkoznak, tapasztalatcserét folytatnak. Az általános és középiskolákban sok helyen további nyelvművelő, beszédművelő körök működnek. A „Beszélni nehéz!” körök száma 100-200 között mozog.

1970-ben Lőrincze Lajos kezdeményezésére létrejött az Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.

1985. április 12-én Sátoraljaújhelyen az anyanyelv iránti elkötelezettségből, a művelődéstörténeti örökség ápolására a névadó iránti tiszteletből szerveződött a Kazinczy Ferenc Társaság. Kiadványa a Széphalom című évkönyv.

A legnagyobb magyarországi civil nyelvművelő szervezet az 1989. április 8-án megalakult Anyanyelvápolók Szövetsége. A szövetség 4000 ifjúsági és felnőtt tagjával a nagyobb magyarországi civil szerveződések közé számít. Évente ötször megjelenő lapja (az 1979-ben indult Édes Anyanyelvünk, honlapja: www.anyanyelvapolo.hu). A szövetség az anyanyelv védelmében együttműködik más szervezetekkel, állásfoglalásokat bocsát ki, pályázatokat ír ki, kiadványokat jelentet meg. Ifjúsági tagozata táborokat, találkozókat szervez. 1993-tól évente adományozza a Lőrincze-díjat. 1999-től a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával közösen kiírt anyanyelvi pályázataiból eddig 10 tanulmánykötet látott napvilágot. 1991-ben létrejött A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány.

A határon túl is alakultak magyar nyelvművelő egyesületek. Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága (1990, működéséről nem tudunk), Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület (1990, működéséről nem tudunk), Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége (1992, aktívan tevékenykedik), Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület (1993, aktívan tevékenykedik).

Az 1960-as évektől 20 éven át a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) szervezésében Grétsy László és Vargha Balázs vezette a Nyelvi Játékok Klubját. A klub tagjai a Füles, később az Édes Anyanyelvünk hasábjain gyakran mutattak be nyelvi rejtvényeket.

A magyar nyelv hete

1967-től a TIT kezdeményezésére évente (leggyakrabban áprilisban) megrendezik A magyar nyelv hetét. Az országos megnyitó mindig más-más megyében van. Az „anyanyelvi héthez” kapcsolódóan országsszerte több száz előadás, foglalkozás kapcsolódik. 2006-ban érkezett el a sorozat a 40. alkalomhoz, a házigazda Heves megye volt. Köszöntőt mondott Mádl Ferenc volt köztársasági elnök, Vizi E. Szilveszter az MTA elnöke; a megnyitó előadást Balázs Géza és H. Varga Gyula tartotta.

A magyar nyelv múzeuma

2000-ben a millenniumi kiállításon szerepelt a magyar nyelv is. 2002-ben Kazinczy széphalmi lakóhelyén letették A magyar nyelv múzeuma alapkövét. A fölépülő magyar nyelvi múzeum a nyelv- és közművelődés (nyelvművelődés) otthona lesz.

HALÁSZI ALADÁR:

Nyelvünk változásának főbb irányai

I.

Axiomatikus igazság, hogy nyelvünk az élő szervezethez hasonlóan változik. Ennek első sorban a sebessége és iránya valamint az előjele a fontos kérdés. Mindezek adekvát módon igénylik a nyelvhasználók – azaz mi – viszonyulásának alakítását a folyamathoz, ha e nagy mozgásban meg akarjuk őrizni nyelvünk és a magunk képességét a kommunikáció magas szintjére. Mivel a magyarság történelme és sorsa a szétszórtságot, megosztottságot hozta, így nyelvünk végső soron nemzeti létünk fennmaradásának is záloga, nem beszélve Herder¹ jóslatáról, amely egyféle végítélet lett volna, ha bekövetkezik. De „él magyar, áll Buda még!”²

Tekintettel a nyelv szakadatlan változására, csakis diakronikus³ szemlélettel közelíthetjük meg e témát, mert a szinkroniával⁴ csupán a jelenségek leírására szorítkozhatnánk. Ha végigpásztázzuk nyelvtörténeti korszakainkat⁵, mindegyikben találunk lényegi elmozdulást a korábbi állapothoz képest, amelyből fejlődési tendenciák olvashatók ki, egészen máig hatók. E nyelvi állapot és változás fölviillantására vállalkozom most, abból is főképp a közelmúlt és a jelen kap nagyobb hangsúlyt.

¹ Herder (1744-1803) német író, filozófus. Gondolatok az emberiség történetének filozófiájához (1784-'91) c. írásában fényes jövőt jósol szorgalmuk és békeszeretetük alapján a szláv népeknek, míg a magyaroknak közeli véget: „A kicsiny magyar sziget elolvad a szláv népek tengerében.”

² Kisfaludy Károly: Mohács.

³ Nyelvszemlélet, amely a nyelvet a történeti fejlődése folyamatában vizsgálja, azaz fejlődésében, változásában.

⁴ Csak a jelenben adott nyelvi jelekre korlátozza vizsgálódását.

⁵ Ómagyar kor: a honfoglalástól 1526-ig, amelybe a szörvány emlékektől (pl. A tihanyi apátság alapítólevele) az Érdy-kódexig (1524-27) sok írott emlékünkn tartozik: összefüggő szövegemlékeink a 13. századból (Halotti Beszéd és Könyörgés, Ómagyar Mária-síralom stb.), az első magyar bibliafordítás részlete 1450 körülről a Bécsi-kódexben stb. A technikailag őríási lépés is ekkor történt: a könyvnyomtatás megjelenése. Fontosabb talán nincs ennél a változásnál, de az is lényeges, hogy hangzóink közül az *ö*, *zs*, *ty*, *c* bejött, a sok *u*, *ü* nyittabbá válva *o*-vá és *ö*-vé alakult (*uruszág* - ország; *ürdüng* - ördög). – Nyelvi középkorunk: 1526-tól a felvilágosodásig számítódik, 1772-ig, az Ágis tragédiája (Bessenyei György) megjelenéséig. Leglényegesebb változás az anyanyelvi irodalom egyre nagyobb tömegű megjelenése; a Biblia lefordítása; a könyvnyomtatás révén az olvasás igényének és lehetőségének óriási növekedése eredeti és lefordított művek alapján; az első nyelvtani, szótár kötetek is ekkor jelentek meg: Szenczi Molnár Albert szótárai, Sylvester János stilustana, Geleji Katona István helyesírási és nyelvhelyességi könyve, Dévai Bíró Mátyás (1549) helyesírási tankönyve. Mindezek a nyelv egységesítése felé mutató mozzanatai nyelvünk fejlődésének. – Nyelvi újkorunk: 1772-től napjainkig számítjuk, benne a nyelvújítás (Bessenyei, Kazinczy nevéhez köthetően az 1810-es években a csúcsponttal) a tizezeri új szóval, a köznyelvvvel, irodalmi nyelvvvel eredményt, amely révén a reformkorban és a 19. sz. további részében naggyá lett a magyar irodalom. A nyelvvédelem is jelentős hangsúlyt kapott, elsősorban nemzeti érzelmi erősödését célzóan az elnémetesítés ellen szított küzdelem volt (Magyar Nyelvőr, 1872, Szarvas Gábor). Erre az időszakra esik több rendszerváltozás, amely következtében első sorban a szókészlet változik látványosan: az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése az első világháború után, amely a magyar nyelv határokkal történő tagolását is eredményezte; a II. világháború utáni idők szocializmusa; az 1989-es fordulat, amelynek legújabb szakasza az uniós tagságunk. Mindezek több ezres nagyságrendű szóállomány mozgást idéztek elő. Az Akadémia szótárt kényszerült kiadni, hogy követhesse általa a változást. A szókészleten túl más részrendszerek is átalakulnak, amely mozgás inkább kvalitatíve mérhető.

Ha azt vesszük, hogy mintegy két és fél ezer év óta létező önálló nyelvünkéről csak ezeréves a legrégebbi emlékünknél, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy mindent eldöntő bizonyítékok hiányában magáról a nyelvről alkotott nézeteink is átrendeződnek olykor. Szinte divatot csinálnak egyesek abból, hogy tagadják finnugor eredetünket, pedig Sajnovics János⁶ a 18. században mennyire megörült, hogy a lappokban nyelvrokonokra talált. Meg is kapta érte a lesújtó bírálatot, hogy nem előkelőbb atyafiságot fedezett fel. E délibábos tévedés perzsa, sumér rokonságot emleget, esetleg a török nyelvvel hozza össze a magyart. A témánk szempontjából csak az a lényeges ebből, hogy nyelvünk természetes módon összekapcsolódik nemzeti létünkkel, és érzelmi viszonyulásra is készít minden időben. Társadalmi „termék” volta azt eredményezi, hogy egy-egy rendszerváltással az evolúciós fejlődése fölgyorsul, releváns átalakulás következik be a nyelv életében. Olyankor egyes részrendszerei látványosan meglódnak, míg más alrendszerain nem vehetők észre elmozdulások. Általában a szórendszer bővülése és szűkülése figyelhető meg ilyenkor, hiszen az új társadalmi, állami formáció sok kifejezést hoz, míg a korábbiakból elavulttá tesz akár ezres nagyságrendben szavakat, esetleg meghagyja a nyelv hangzó karakterébe már beilleszkedett szóalakot, de más jelentéssel látja el: marha, csöves, tapasztal (tapogat jelentésből alakult ki), kártya, mobil stb.

A nyelvváltozás egy-egy állomásán a többi részrendszer is módosulhat, ha nem is olyan mértékben, mint a szóképlet: helyesírás, hangrendszer, a nyelvtani rendszerünk, maga a beszédmód is fölvehet egy divatot, a nexus alakulása is látványos lehet – gondoljunk a korábbi elvtárs és a mai úr megszólításra –, továbbá a másikkal fordulásunk szöge, amelyet szavaink erkölcsi-érzelmi tartalmával mérünk. Ha azt vesszük, hogy minden gondolat, érzés, emberi viszony nyelvi formát öltve jeleníthető meg, akkor a történelmi változások, divatok lenyomatait mind megtalálhatjuk nyelvünkben. Innen kiindulva talán érdekes lehet az utóbbi másfél-két évtized nyelvhasználatának alakulása, hiszen 1989-ben és azóta rendszerváltozás korát éljük, amely módosítja gondolkodásunkat, értékrendünket, egész erkölcsi felfogásunkat, aminek nyoma marad nyelvünkben is. Hogy jó-e, használ-e a nyelvnek, nekünk ez az átalakulás, gazdagszik-e általa nyelvi közösségünk, vagy éppen fogyatkozik, az már a nyelvhasználat módozataira, a nyelvvédelemre vonatkozó kérdéseket veti föl. Tehát a változás és a hozzá fűződő viszonyulásunk itt a lényeges.

A változást minősítendő nem kerülhetjük meg a nyelvi eszmény legfontosabb elemeinek idézését, hiszen ahhoz kell mérnünk magunk és a közösségünk nyelvhasználatát. Mellette az is elmaradhatatlan, honnan hová tart a nyelv, melyek a tetten érhető mozgásai. Bárczi Géza⁷ szerint „a *nyelvi eszmény* egy olyan magyar nyelv..., mely éppen őrzi a maga hagyományos, értékes tulajdonságait, azaz a tömörséget, a képszerűséget, a finom árnyaltságot, a világos szabatoságot és a változatos hangzást, továbbá a rugalmasságot, mely magában foglalja nemcsak a különféle műfajokhoz, hanem a megváltozott igényekhez való simulást is anélkül, hogy szakítania kellene ősi jellemével.” Mint nyelvünk minden részegysége, maga a normarendszere is változik, de egy emberöltő alatt a mozgásra leghajlamosabb eleme sem alakul sokat. Bárczi Géza meghatározásához nem kell lényegi kiegészítés, hiszen az állandóságra törekvő követelménye mellett ott van a változás elfogadása és e két irány egyensúlya is. Ha ennek a szabályrendszerét áttekinthetővé te-

⁶ 1733–1785; nyelvtudós, csillagász.

⁷ 1894–1975; nyelvész.

szik a hivatottak a nyelvet használók számára, akkor alkalmas eszközünk lesz a külső és belső valóság bonyolultságának megragadására és kifejezésére. Mindez a köznyelvre vonatkozó elvárás, amely minőségre törő igényével a szépirodalom felé tart amellett, hogy megőrzi önállóságát a többi nyelvtől, a nyelvhasználókban pedig kialakulhat a tudatosság magasabb foka.

II.

Jelenkorunk nyelvhasználatát a fent vázolt eszménnyel összevetve többféleképpen jellemezhetjük, minősíthetjük. Legegyszerűbbnek tűnik – bár e kérdésben is komoly viták gerjednek –, hogy megállapítsuk: a tapasztalt változás közelít-e az eszményhez, vagy éppen távolodik tőle; továbbá kell-e egyáltalán foglalkoznunk vele, védelmünkbe vennünk a nyelvet, vagy hagyjuk, majd kiforrja magát. Ez utóbbi vélekedés feledni látszik nyelvtörténetünknek azon korszakait, amelyekben nemzeti megmaradásunk záloga volt az önálló magyar nyelv és annak alkalmassá tétele a tudomány, az irodalom, a közélet, egyáltalán a társadalmi élet működtetésére.⁸ A mi nyelvünk tehát nem egyszerűen a közlésfolyamat feladatát látta el az idők folyamán, hanem a nemzeti kohéziós erő, a lét hordozója is volt. Ma is az. Gondoljunk a nagy európai egységesülés folyamatára, amelyben hasonlóan a korábbi, a középkorban kialakult állapothoz, amikor az egyház a latinnal, a tudomány, a hivatal, a liturgia, irodalom nyelvével egységesítette kontinensünket. Most az angol hat ránk hasonlóan. Ha ehhez a fejlődési irányhoz hozzávesszük Trianon egyenes és közvetett hatását nyelvünk életére, akkor nem tévedünk, ha azt mondjuk: változatos módokon gátolják még ma is itt-ott a nyelv használatát, amelynek egyféle végeredménye a lassú, de feltartóztathatatlan beolvadás a többségi nemzetbe. Tehát a magyar és a nyelve is fogy annak ellenére, hogy a média segít fenntartani, akár fejleszteni is a magyar nyelvet határainkon túl. És határainkon innen? Ez már bonyolultabb képlet.

Nyelvhasználatunkban néhány kikristályosodott tendenciát említek alább, majd azokra példákat is hozok, rámutatva arra is, milyen érzékelhető hatással vannak e módosulások a mindennapi életünkre. E folyamatok közül talán legszemléletesebbek a következők: a beszéd, egyáltalán a kommunikáció, a közlésfolyamat fölgyorsulása; a nexus átalakulása; az angломánia;⁹ a „szürkülés” folyamata a nyelvi-nyelvtani részrendszerek sérülései következtében; a nyelvművelés elvi-gyakorlati változása; a nyelvi gazdagodásunk és szegényedésünk mérlege.

A gyorsulás:

A megélhetésért vívott küzdelem a társadalom minden rétegében versenyhelyzetet-kényszert teremt. Ennek leképződése a nyelvre számos változtatban tetten érhető. A hangzó szöveg a romló artikuláció miatt zeneileg szürkül. Visszafogjuk a hangképző szerveinket, orron keresztül, nem mozdított ajkakkal, összezárt fogakkal nazális, monoton hangok préselődnek. Az eszmény Kodály által is kívánt alakja a hangzásban így egyre távolabb esik. A hosszú magán- és mássalhangzó ejtésére szükséges időt is megrövidítjük. Például az *-ít* képző *-i*-je, a múlt idő *-tt*-je rövidül. A rövid hangzókhoz képest legalább másfélszeresnek kellene lennie időtartamát tekintve a hosszúnak, de vésszen közelítenek egymáshoz ejtésben: hevített, túlzott.

⁸ A nyelvújítás korában (a 19. sz. első felében volt a legintenzívebb folyamat) a nyelvi egységesülési törekvés mellett a reformkorra kialakult a köznyelv, irodalmi nyelv, szótárak, nyelvtani szabályrendszerek születtek, az oktatásban kötelezővé vált a magyar nyelv tanítása, tannyelvvé tétele a latin, német mellett.

⁹ Vagyis túlhajtott rajongás mindenért, ami angol-amerikai.

Nemcsak a hangokból, hanem a szavakból is lecsípünk egy-két szótagot, mert sietünk: *foganasít* a foganatosít helyett, *szakszert* a szakszervezet helyett. A szóalkotás egyik divatos módja ma a betűszó, mozaikszó. Még azt is megrövidítjük: kft helyett *káffi-t*, GSM helyett *gésemet* ejtünk. Egyféle egyszerűsítés akar lenni a *-ba*, *-be* rag a *-ban*, *-ben* helyett, de egyszerűen durva nyelvhelyességi hibává lesz beszédünkben: a szobába van. Kosztolányi, Arany és más költők is éltek az efféle rövidítéssel, de ők a ritmus kedvéért vagy a rím miatt, mindenképpen azonban tudatosan használták szinte alakzatként e rag változatát: „Olyan ez éppen, mint gyerekkoromba”; „Csak az élet örök kincsébe hinni”.¹⁰ „Hány reményem hagyott cserbe”.¹¹

Éppen a tudatosság foka csökken beszédünk során, amikor elmosódnak szóelem határok az ejtésben, a hangsorból nem lehet következtetnünk a szó eredetére, összetevőire. Ez a forrása a felületességnek, a türelmetlenségnek, a másik szövege iránti közömbösség fokozódásának, érzéketlenségnek, hovatovább az elmagányosodásnak. A médiában a riporter úzi-hajtja alanyát, időnként megválaszol saját kérdésére, közben a megkérdezett vakkant esetleg valamit. Tönkrement a szöveg minősége, fölálodozott a kommunikáció gyorsulásának oltárán, holott akár mintaként is szolgálhatna a TV-ben, rádióban megnyilvánuló beszéd a „fogyasztó” számára, azonban a parlamenti felszólalások sem különbek olykor.

A nexus:

A versenyhelyzetben, a rendelkezésre álló rövidebb időben néha a riporter is úgy érzi, önmagát kell megmutatnia, nem alanyát, tárgyát, így ő beszél inkább. Az Országházban politikummá válik a beszédmód, hiszen jó volna meggyőzni a párttársakat és a választókat, „agyagba döngölni” a másik pártot, közben tetszelegni a „felülmúlhatatlan” szellemességében a felszólalónak. Mindezt csak egyféle szöveggel, vagyis egy felszólalásba belefogalmazni igyekszik az idő rövidsége miatt. Ha sikerül, akkor nyert ügye van, csak az ország veszít, mert nem az adott téma uralja a kommunikációt, hiszen ahhoz érteni is kellene. Inkább a másik megsemmisítésére alkalmas szavakat, kifejezéseket keresnek, majd időnként alpári stílust kialakítva utálkoznak. Mindez eljut a választókhoz. A rossz példán megbotló közbeszéd egyre durvább lesz. A gyűlöletbeszéd ellen pedig nem engedik megszületni a törvényt. Így a fene nagy szabadságban csak a szabadosság uralkodik, amely az alpáriság, tahóság fokát növeli és a másik elleni agressziót. Bár a latin bölcsesség szerint VERBA NON SUNT VERBERA.¹² Igen, még nem ütleg a szó, de végső soron romlik egymáshoz való viszonyunk, életünk minősége.

A beszélt és az írott szövegben egyaránt eluralkodik a blaszfémia¹³ torkolló megnyilvánulás. Még a mutogatás terén is átvettük a legrosszát a nyugati érintkezésnek. A jól ismert „bányászjelvény” helyett a középső ujj felmutatásával fejezik ki az autósok és a gyalogosok egymás semmire becsülését, de az autósok egymás között is. A szelídebb forma az ököllel mutatott tulok fej úgy, hogy a hüvelyk- és a kisujj kinyúlik belőle, hogy sarva is legyen az állatnak. Szóban a trágárság még a színházban is helyet kap. Kimondják a bűvös szót – legtöbbször a nemi szerveket jelölőket –, majd várják, hogy az így leminősített nézők elismerőleg tapsolja-

¹⁰ Kosztolányi Dezső: Szeptemberi áhitat.

¹¹ Arany János: Epilógus.

¹² „A szavak még nem ütlegek.”

¹³ (Isten)káromlás, szentségtörés, magasztos dolgok meggyalázása, továbbá durva beszéd: „Hánynak, pisilnek a színpadon, ordítónak, rongyokban járnak... obszcén szöveget mondanak”, panaszkodtak a kecskemétiak a színházukra. Kossuth R. 1997. március.

nak, röhögjenek. Az újságok is cifrázzák ezt a témát. Mindez elkezdődött már Veres Péter¹⁴ idejében, amire az író egy remek fogalmat talált: vaginacentrikus szemlélet. Ma a szellemi alultápláltságot célba vevő TV- és rádióműsorok exhibicionistái, magamutogatói szinte ebből élnek, és talán nem is olyan rosszul. A nexus e néhány vonással rajzolt közállapotából mintha egyenesen következne a lelki elszívárosodás, a funkcionális analfabétizmus terjedése. Nem csodálkozhatunk azon sem, ha a vers, a szavak szobra,¹⁵ a legmagasabb rendű szöveg egyre kevesebbek napi szellemi tápláléka. Mintha költészetellenes világ jött volna ránk. A lelki finomság, az udvariasság, a másakra figyelés, nyitottság egyre reménytelenebb igénye a jámbor lelkeknek. Mint ahogyan Tóth Árpád is megélte: „Másra kell ideg s velő. Józan dologra. Friss tülekedés-re”,¹⁶ mintsem a „lélek balga fényűzésére”, a költészetre pazarolná az erőt.

A nexus változásának másik iránya a megszólítás, köszönés, a névválasztás kérdésében mutatkozik. Az ifjak nemzedékük összetartozásának jeleként többnyire tegeznek egymást ismeretlenül is. Egy-egy volt fiatal azonban mosolyt keltően beállt a tegeződők táborába, hogy őt is annak tartsák. A demokratizmus látszatát mutató nexus során a mosdatlan szájúságig is elmehet az érintkezés, így kimerítve nyelvünket a tegező viszonyra jobban ráálló készletéből. A polgári létformát tükröző megszólítások között akadnak a dzsentri idők rangkorságát tükrözők is: úrhölgy, úrasszony, sőt nagyságos asszony, úr formula is, hovatovább a vitézi, lovagi rang, a három-, négytagú nevek egyre gyakoribb fölvétele. E nexus börtéből kimaradnak a nyugdíjasok, akiket „demokratikusan” már összevontan jelölnek, bár egyikük professzor, a másikuk segédmunkásként lett nyugdíjas. Pótcselekvésül marad a családfe gyökerének keresése, amelyhez immár a géntérképészet is segédtudomány.

Mivel társas a létformánk, a nexus sok mindent elárul viszonyainkról. A csendőrpertu tipikus megnyilvánulásaként értékelhetjük az egyik főrendőr mondatát: „Nem merem egyik-másik kihallgatottat tegezni, mert félek, visszategez.”¹⁷ Tehát itt már elértük az ötven százalékos demokráciát. A köszönés terén – ha egyáltalán így érintjük egymást – még változatosabb a nexus, de néha a gügyögésig is elmege: *szióka*, *szasz* (szevaszból), vagy a televízió csinál divatot némely pünködsdi király idétlenségeiből: *csá* (az olasz ciao szóból). Ez is egyféle rövidebbre fogása a másik jelenlétének az életünkben, legalábbis ahhoz képest, hogy mondhatnánk így is: szervusz, Jóska! Jó napot kívánok, Juli néni! Hogy tetszik lenni? Aztán a választ is jó volna meghallgatni. A név kiválasztásának szempontjai is átalakultak. Ma két irány él e tekintetben: a nyugati, néhol a keleti nevek, másfelől az ősi, régebbi magyar nevek: Árpád, Huba, Botond; Csilla, Hajna (Vörösmartynak köszönhetően); Robin, Marcell stb., Angelika, Petronella stb. Még jó, hogy a kinőtt nevet Rómeóként is el lehet dobni, másra cserélni, ha tortúrával is.

Az angломánia:

Az össznépi divat kategóriájába sorolható részben e fogalom, hiszen ha nem másként, akkor alsó tiszai nyelvjárásban mindenki kipróbálja angol tudását, mert a korparancs, a nyelvtudás igénye hajtja. A portálok tele voltak, vannak angol írással, mígnem törvényt kellett hozni a magyar megfelelő kötelező kihelyezésére. Ha egyre növekvő számban forog is az idegen, mi-

¹⁴ (1897–1970), író, politikus.

¹⁵ Tóth Árpád metaforája.

¹⁶ Tóth Árpád: Jó éjszakát!

¹⁷ 1999. március 29-én a TV2-n.

attuk nem érdemes mindenüvé kiírni a „shopping center”-t, mert nélküle is jól tájékozódnak, ha égeti a zsebüket a valuta.

Nem tagadható az angol nyelv szükségessége, sőt általa a mi nyelvünk gazdagodása is néhány száz kifejezéssel a tudományban, technikában, művészetekben. Ha azonban helyettesíthetők megfelelő magyar kifejezésekkel, akkor ne higgyük kevésbé tudományosnak, előkelőnek, ha anyanyelvünkön nevezzük meg a kívülről származó fogalmakat. A computer helyett a számítógép megnevezés általánossá válása nyereség, mint a kártya szavunk új tartalommal bővülése, vagy a mobil meggyökeresedése. Kezdetben a „marok” előtag próbált egyeduralkodóvá válni, de ma, a „két és feledik” generáció idején inkább az elmozdítható, immár a hálón (az Interneten) is járni tudó telefont a mobil pontosabban jelöli. Egyébként sem üdvös puristaként¹⁸ útját állni minden kívülről jövő szónak. Az angol is tele van latin, görög és más eredetű kifejezéssel. Ha nem zavarja a szó a magyar fület zenei hangzásában sem, akkor maximum az eredeti és a más nyelvekből származó – itt az angol a veszélyforrás – szavak aránya aggaszthat. Annyi, hogy ártson, nem tud bejönni, mert ösztönösen is tiltakozik a fülünk tőle. Különben is hatékony annyira nyelvvédelmünk, akadémiánk, amennyire szükség van gátat vetni a beáramlásnak. Az új szótárak, a helyesírás időnkénti kiigazítása,¹⁹ a rádió, televízió erre irányuló műsorai, a nyelvvédelem, -művelés mozgalmai²⁰ némi garanciát nyújtanak a nyelvvédelmi törvénnyel együtt. Legeredményesebbek akkor volnánk, ha a médiában is előrébb állna az értékrendben a nyelvi eszmény megközelítésének igénye. Akkor mintául vehetnénk és csökkenne a funkcionális analfabéták aránya.

A szürkülés:

Ha rokon értelmű kifejezésekkel kellene jelölnöm e fogalmat, akkor romlást, a kifejező erő apadását, a nyelvi eszménytől való távolodását említhetném a nyelvhasználatnak. Minden elemében fenn áll a szürkülés veszélye. Ha e mondatból indulok ki, mindjárt eszembe jut Ilyés Gyula kifejezése az *e, é* hangok elszaporodási folyamatára. A nyelvi szikesedés a nyíltabbá válás miatt²¹ arányaiban rontotta a hangzást a „mekegessel”. E tekintetben a nem szándékosan így fogalmazott mondatom összesen tizenöt szótagú. *E és é* hang tíz van benne.

Tovább szűrkíti hangzó nyelvünket a rossz artikuláció ragálya. A fölgyorsult kommunikáció és a nyelvi igénytelenség hozta magával a minél szorosabbra zárt fogakat, ajkakát beszéd közben. Így nem csupán a hangzás minősége romlott, hanem a beszéd értése is. Ha az üzenet nem jut el tisztán a másikhoz, akkor nincs értelme. A politikában ennek is megvan a forrása, ahonnan eredhet: mondják a magukét, elbeszélnek egymás mellett. E felületesség növeli a türelmetlenséget, érzéketlenséget, a közömbösséget a másik iránt. Az elmagányosodás felé mutat ez a tünet is.

Fölgyorsult egyes szavak degradálódásának folyamata. Az önálló szótól a ragig tartó átváltozáson régen is sok kifejezésünk átment, de ma mintha nagyobb arányokat öltene ez a moz-

¹⁸ A nyelv tisztaságáért, az idegenszerűség ellen küzdő nyelvész. Itt az angol és a latin az idegen.

¹⁹ Az új fogalmak – főleg összetett szavak, hiszen ez a legújabb szóalkotási mód a leggyakoribb – helyesírására néhány éve szótárt adott ki az Akadémia; a nyelv változásához a helyesírást is hozzáigazítja az Akadémia (legutóbb 1984-ben, előtte 1954-ben).

²⁰ Pl.: „Beszélni nehéz”, „Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny”, „Kazinczy-verseny” stb.

²¹ A magánhangzók ejtése közben a nyelv helyzetére vonatkozó kifejezés. Az *ü*-ből az *ö*-n keresztül *e* válhat; az *u*-ból *o*-n keresztül *a*, vagyis az ejtés a hangképzés során nyitottabb lesz: *u* < *o* < *a*; *ü* < *ö* < *e*; ország – ország; lábom – lábam; ürdüng – ördög; sör – ser.

gás: alapján, során, tükrében, következtében. Határozószóvá, névutóvá, ragszerű utótaggá válnak tehát a korábban önálló jelentésű, a mondatban más funkciójú szavaink nagy számban. Csökken a folyamatos melléknévi igenév gyakorisága, nő a befejezetté: *összesereglett*. A szenvedő igeragozás elavulásával elszaporodtak az alanytalan mondatok, bennük a terpeszkedő kifejezések. Virágjában díszleg a *kerül* szavunk a *-ra, -re* rag vonzatával az igéből képzett főnév végén: *bevezetésre kerül, kifizetésre kerül*. Mindez ahelyett, hogy utalna a cselekvőre. Így elszemélytelenedik a mondat. Inkább bevezetjük, kifizetjük. Az igeidőt is az eredeti igen jelölhetjük, így ki kell iktatnunk a terpeszkedő kifejezés tartóoszlopát, a *kerül* igét. A *megállapítást nyer, kezdetét veszi* formula sem sokkal jobb, hiszen szintén terpeszkedik, ugyanazt a tartalmat több jellel fejezi ki. A nyelvhasználati ízlés(telenség) mégis életben, sőt divatban tartja.

Az ikes ragozás kopását sokszor kárhoztattuk már, de mint szín a nyelv palettáján, ez is szürkül, beolvad lassan a nem kivételes ragozású igék sorába. József Attila még tiszta szívvel dacolt, csúfolódott professzorával a „harmadnapja nem eszek” sorával, hiszen 1925-ben még szentség volt az ikes ragozás, a vele való csúfolódás pedig szentségtörés. Mára része a lefelé nivellálódásnak²² a „nyelvi közéletben”, ha besoroljuk ragozásában a nem ikesek közé. Az ilyenfajta demokratizálódás szintelenedést, szürkülést eredményez.

Meg kell élnünk a helyesírás terén is a színvonal süllyedését. A számítógépek kezdeti korában az elválasztás, az ékezet okozott problémát. Ha enyhült is mára e gond, a javító programok nem képesek minden hibát kiszűrni. Így bőven marad egy-egy újságban, sőt könyvben belőlük. Az érettségien egy elválasztási hiba két pont levonást jelent. A mintául szolgáló szövegek írói-javítói mintha nem tartanák fontosnak a helyesírást. A telefonon történő üzenetek technikailag sem tudják tartani magukat a helyesírási szabályokhoz. A nyelvi, nyelvtani tudatosság is csorbát szenved miatta. Visszaszorul a kézírási forma is, amely tovább személyteleníti a kommunikációt, vagyis szürkül e fronton is a nyelv.

Divatszavak, kifejezések:

Minden korra jellemzőek ugyan a divatszavak, kifejezések, de az adott időszakra utalók csokorba szedve tanulságosak lehetnek. E szavak tündöklése és bukása is jelzi, mennyire élő, változó a nyelv. Többnyire szellemes, képszerű kifejezéseinket kapja föl és szárnyaltatja a közbeszéd. Aztán mint az öltözék, technikai eszközök divatja, a szavaké is veszíteni kezd hamvaságából. A mindenkori használat folytán panellé lesz, érzelmi, értelmi tartalmából, meglepő fordulatot hozó erejéből kiürül és ballasztá válik. Bármelyik korcsoportban tűnnek föl, a soruk ugyanaz lesz: a végén megterhelik a szöveget és az azt hallgatókat, vagyis menthetetlenül munkál a használatuk a szintelenedésen, szürkítésen. Bizonyára ismerősek az alább felsorolt, a közelmúlta és a mára jellemző divatszavak. *Az egy dolog* – mondjuk, de a főnevet hangsúlyozzuk, az *egy* pedig határozatlan névelővé válik, holott számnév volna helyesen, amelyet követne a másik, második. *Ne tudd meg* – mondjuk olyankor, amikor az életünk nehézségeit felsorolunk úgy, hogy azt meghagyjuk magunknak, csak a jóban részesítettünk a másikat. „Ne értsétek meg azt, ti boldogok”, írja Juhász Gyula is Testamentum című versében. Némi erkölcsi tartalmat hordoz ez a kifejezés, mint a *gondolkodj pozitívan* vagy a *valósítsd meg önmagad* fölszólítás is. Amerikai életelv, amelyet a magyar gúnyolódás a macska szájából kiszóló pa-

²² Itt alacsonyabb szinten történő egységesülést jelent.

pagájjal szemléltet: *nem kell betojni!* A nyelvhasználatnak ez is egy rétege. *Ez így nem működik, a dolog arról szól, ez egy jó kérdés, a kérdés jogos* formák is lecsengőben vannak, de divat voltukat igazolja a gyakori használatuk, mint a sikertelenségek egymásutánja alkalmával a szintén amerikai kifejezés: *ez nem az én napom*. A *tökjő, király* jelzők is megkoptak már, mint a *dobás* szó valamely tetre, eredményre alkalmazva. Az *igazándiból* meglehetősen új divatú. A gügyögés érzetét kelti az *igazában, igazán* helyett használván. A szokatlan sorrendűvé alakított szóban a rag (-án) megelőzi a képzőt (-di). Az utolsó két szóelem fölösleges, sőt káros, mint a tautológiát szemléltető „*csak és kizárólag*” szókapcsolt. Akár dalszöveg is válhat szállóigeszerű kifejezéssé: „*Mindenki másképp csinálja*”. A magát vagy más fölmenteni akaró szöveg része szokott lenni, mint a hasonló tartalmú *ízlések és pofonok közti különbség*. Ha valaki sikert akar velük elérni a társaságban, legjobb, ha ő talál ki újat, amit fölkap a közbeszéd, mert a régebben divatozó kifejezések gyakorisága egy ember és egy beszédhelyzet esetében nem *űtős*, azaz nem hatékony, vagyis azt már korábban *lenyúlta* valaki. E két képszerű szavunk még élhet egy darabig, akár divatos is maradhat, hiszen e rangjában sajnos erősíti a társadalomban élő rossz divat, a korrupció. Az idegen szavak gyakori használata is divat, amely nyomán hamarabb betagozódnak nyelvünkbe az olyanok, mint a *piár, image, show*, amelynek már itt-ott magyar helyesírásuk is kialakult: imázs, szoftver, hardver, parti stb. A divatszavaktól irtózóknak azonban viszketést okoznak a hallott, unalomig koptatott szavak, vagyis *tele a hócipőjük* nyáron is.

Korunkban a nyelvi szokások terén a reklámoknak meglehetősen nagy a szerepük. Harsányságukkal, közhelyes fogalmazásukkal, ötlettelenségükkel, néha humorukkal hatnak, többnyire negatív előjellel. Igaz, nem is akarnak kristálytisztá magyarságukkal hivalkodni. Szerzőik mintha „fogalmazásgátlót” vettek volna be, amikor olyat kérdeznek: „Ellopták a kocsját? Szeretné megelőzni?” Verseny ez még a saját járgányunkkal is. Ez a pirula aztán nemcsak a reklámok fogalmazását gátolja, hanem az újságírókra is hat: „Brutális kegyetlenséggel beismerő vallomást tettek a fővárosi órásgyilkosság gyanúsítottjai”.²³ „A pisztoly két ember halálát oltotta ki”.²⁴ „Megvizsgáltuk a minél pontosabb körülmények tisztázását”.²⁵ „Nézem a kéréses munkától eldurvult ujjait, és lelkemben értetlenkedem”²⁶ – én is. A fenti vétségek mind szórendi hibák. A megszólalás, írás felelőssége helyett mintha villát ragadnának, és azzal raknák össze a mondatokat. A mellékelt esetek mutatják, hogy az nem eszköze a szövegalkotásnak.

A kényszeredett mosoly szintjét más típushibák is elérik, amelyek számolatlanul jönnek a médiából. A paronímák²⁷ az óvatlanoknak kátyúk, amelyekben tengelytörést is szenvedhetnek. A *helység-helyiség, egyelőre-egyenlőre, degradál-deklarál-deklamál, koncepció-koncesszió, védelme-vélelme, alkalmasint-alkalmanként* szavak is a Murphy-törvény hatálya alá esnek: ha eltéveszthetők („elromolhatnak”), akkor el is tévesztjük őket: „A horvátok alkalmasint kövel dobálják meg a bosnyákokat”,²⁸ „Őket is megilleti az ártatlanság védelme”,²⁹ „Haladéktalanul

²³ Kossuth Rádió 2000. április 13.

²⁴ Kurir 1998. április.

²⁵ Kossuth R. 1996. október 13

²⁶ Nők Lapja 1998. 25. sz.

²⁷ Hasonló alakú, eltérő jelentésű szavak.

²⁸ Panoráma 1996. július 1.

²⁹ Kossuth Rádió 2000. október 14.

tárgyalásokat kezd a koncepciós társaságokkal”,³⁰ „Faipari szakmunkássá deklarálták le”,³¹ „A lángok elemészttették a helységben lévő asztalt”.³² Ha Madách Tragédiájában ölték is egy hang eltérése miatt – homousion-homoiusion³³ –, mi maximum csak méltatlankodunk, mint az ötlettelenséget, felületességet, a sovány kosztra fogott nyelvi képességeinket mutató *szóismétlések* miatt. Itt már a stílusatlanság, a monotonitás a folyamodvány: „Biztos vetőmagot biztosítson!”,³⁴ „A csodavárásra még várni kell”,³⁵ „Tudunk képzési ajánlatokat ajánlani”³⁶ stb.

A sportnyelvet alakítók között alig akad, aki ne szolgálna mosolyra vagy bosszankodásra okot adó hibákkal: „Az egyik kedvenc sportágam közé tartozik”,³⁷ „A karamboljából fölépült Las Vegas-i mérkőzés még nem ért véget Agassinak”,³⁸ „Az UEFA-kupa sorsa rövidesen gazdára talál”,³⁹ „Fáradtan is le tudtuk győzni ezt a mérkőzést.”⁴⁰ Igaza van Péchy Blankának:⁴¹ beszélni nehéz. Ennél már csak az efféle megnyilvánulások elviselése nehezebb.

III.

A fentiek tanulsága szerint minden nyelvi alrendszerben fölfedezhető az eszménytől elhajló nyelvhasználat. Néhány engedékenyebb nyelvész elbizonytalanodott és mintha megadná magát, úgy foglal állást a hibák dolgában. Nem kell a nyelv művelés – vélik –, hiszen a nyelv kiforrtja a hibát, amúgy is falra hányt borsó az egyre nagyobb számú funkcionális analfabétát az eszményi felé terelni. Abban igazuk lehet, hogy élő organizmusként öngyógyító folyamatokat indít a nyelv, de a nyelvhasználók folyamatosan rongálják, nemcsak építik, gyarapítják, csiszolják, így folytonos védekezésre készítetik. Segíteniük kell tehát a nyelvészeknek, hogy a Bárczi Géza által is megfogalmazott követelményeknek eleget tudjunk tenni nyelvünkkel, mint eszközzel. A purizmus önmagában nem megoldás, mint ahogyan az ellenkezője sem. Nem véletlen, hogy a 19. század elején is két táborra szakadt a nyelv művelők hada. Csak Kazinczy látott igazán tisztán a kérdésben: az újítás és a hagyományörzés egyensúlyát meg kell találni a nyelv és a saját érdekünkben, mint ahogyan a hibák elleni harc helyes módjait, irányait is. Ez utóbbiakra nézvést az olvasás, a médiumokban való nyelvi igényesség fokozása, a társadalmi béke látszik megoldásnak mind az egyén, mind a közösség érdekét tekintve.

Néhány új szóval, értelmezéssel én is szeretnék hozzájárulni e komoly munkához: *altúji nyelv*, *alutáplált nyelv*, *nyelvi arisztokratizmus*, *fogalmazásgátló*, *nyelvi illetlenség*, *imperializmus*, *mánia*, *mélyrepülés*, *sovány kosztra fogott nyelv*, *szájdímenés*, *szecskaduma*, *szójárvány*, *szószörny*, *villával összehányt mondat*, *nyelvi zátony*, *érides anyanyelv*.

Kontinensünk egységesülése, a globalizáció veszélyei közepette tudatosabbá kell válnunk nyelvhasználatunkban tanulóssal, igényességgel, hogy az így magasabb szintre emelt nyelvünk

³⁰ Uo. 1998. június 29.

³¹ TV2 2000. november 3.

³² Déli Hírlap 1997. január 27.

³³ Krisztus isteni, illetve emberi lényegű.

³⁴ Falurádió.

³⁵ Kossuth Rádió 1998. április 29.

³⁶ Uo. 1999. augusztus 23.

³⁷ Telesport 1997. január 11.

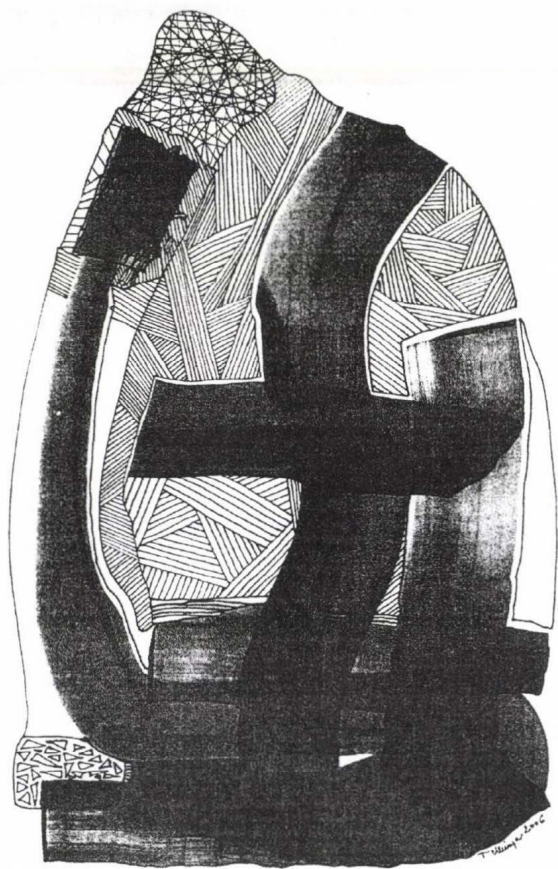
³⁸ TV2 2000. augusztus 1.

³⁹ Kossuth Rádió 1998. április 14.

⁴⁰ Uo., ugyanakkor.

⁴¹ 1894–1988, színésznő, a szép magyar beszéd ügyének apostola, a Kazinczy-díj alapítója (1962).

építőleg visszahasson ránk, teljesítményünkre, és általa váljunk alkalmassá a tudomány, az irodalom, mindenekelőtt azonban egymás megértésére. A nyelvünk a legnagyobb hagyományunk, amelybe magunkkal együtt történelmünk, érzelmeink, jövőnk is be van zárva. Csak hozzá való kulccsal nyit ablakot, ajtót további sorsunkra. A két és fél ezer éves nyelvünk túlélte nehéz időinket velünk együtt és az idők végezetéig élni fog, hiszen akkora irodalmat, kultúrát teremtett, rejt. Életet adó is, a nemzetét a nyelv. Ha mi élterjük, ő is megtart bennünket annak, aminek születtünk: magyarnak.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

MIZSER LAJOS

Zemplén megyei helynevek – 1864

Pesty Frigyes óriási helynévgyűjteményéből több közlemény jelent már meg. Zemplén vonatkozásában a következők: Kováts Dániel: Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában (Sátoraljaújhely, 1989), benne Abaúj megyei helységek leírása is, mindehhez mutató is járult. Jőmagam is foglalkoztam Zemplénnel: Hegyaljai helynevek – 1864 (Széphalom 15. kötet [2005] 321-332) és A Harangod-vidék helynevei – 1864 (A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV [2005], 481-96). A Magyarországon maradt Zemplénből már csak az alábbiak maradtak ki: Csanáros (Újcsanáros), Gesztely, Golop, Hernádkak, Kiscsecs, Kisdobsza (Alsódobsza), Köröm és Monok. Így a magyarországi Zemplén megye leírása teljessé vált (legfeljebb a mutatókkal maradok adós).

A gyűjtés irányítását Lehoczky László főispáni helytartó vette kezébe, és levelét, továbbá a budai Magyar Királyi Helytartótanács felhívását is közölte az illetékesekkel (Zemplén megyében egyébként 408 helység nyilatkozott inkább sikeresen, olykor csak formálisan). Célszerűnek látom, ha a két levelet közlöm.

934

Zemplén megye főispáni helytartójától
Tekintetes fő Szolgabíró Úr!

A n[agy] m[éltóságú] H[ely]t[artó]tanácsnak f[olyó] e[sztendő] 22281 sz[ám] a[latt] kelt intézkedése, a mellékelt utasítások – példányaival azon utasítás mellett küldetik meg, hogy az utasítási példányokat minden kerülete helységének egy példányát kiadván, czélszerűen intézkedjenek az iránt, hogy a' megrendelt név összeírásokat minden helységek, az utasítások értelmében minél előbb elkészítvén, azokat – főszolgabíró Úr, midőn minden helységre nézve készen lesznek jelentéseivel 30 nap alatt mutassa be.

S. a. Ujhely Martius 22. 1864

Lehoczky László
főispáni helytartó

másolat

22281 sz. Zemplén megye közönségének Pesti Frigyes magyar akadémiai tag a hazai helynevek gyűjtések körül fáradozván, oly kérelemmel járult e' kormányzékhez, miszerint kitűzött feladatának sikeres megoldatása tekintetéből e' részben hatósági támogatás nyújtassék.

A' helyrajzi (topographiai:) nevek gyűjtésének kívánatos volna történet- és nyelvviszsgálóink által rég elismertett, 's a' mennyiben e' gyűjtés sikeres megoldásától a' helyrajzra, helytörténetre és nyelvészetre, de kivált a' történelemre nézve egyaránt fontos 's becses, reménylhetők, sőt bizvást várhatók is,- e' kormányzék a' tudomány előmozdításának érdekében e' vállalatot hatóságilag támogatni annál inkább szükségesnek látta, mivel e' roppant terjedelmű tárgy gyűjtése egy ember által eszközölhetőnek alig gondolható.

Az e' végből Pesti Frigyes által nyomtatott iveken közlött, 's a' gyűjtendő adatok mikénti összeállítását magyarázó utasítás, úgy az egyenként megkívántató pontok kitöltését magában foglaló ivek tehát a' közönségnek oly

felhívással küldetnek át, hogy ezeknek egy-egy példányát kellő kitöltés végett maga utján minden egyes községnek adassa ki, 's az utasításhoz képest kellően beigatott adatokat annak idejében Temesvár sz[abad] kir[ályi] város Tanácsa utján Pesti Frigyesnek át küldeni segédkedjék. Budán a' m[agyar] k[irályi] H[ely]t[artó]tanácstól 1864 évi februar hó 21-én Piriszer István m[aga]s[a]ját kezével

Hely nevek Csanálos Községből Zemplén Megyéből.

1. Zemplén Megye Szerentsi Kerületben fekszik Csanálos helysége 's annak határával szomszédos nyugotról Abaúj megyében úgy nevezett Ujfalusi pusztá, és azzal szomszédságban levő Szikszó Mező Város határja – délről Gesztely Községe határja, Keletről a Harangod Új világi pusztá, vagy is tanya, határja, – eszokról a Hoportyi határ.

Csanálos Helységet a *Hernád* folyam ketté metszi és sok helyeken kanyarodó folyása által a helység bel partjait több évek óta szaggatta, melynek következtében 1862-ik évben bevégzett tagosítás alkalmával a határnak Kelet fele való részén új telep méretvén ki a lakosok részenként ki költözendők.

2. A helységnek a most élő emberek tudtára más neve nem volt, a lakosok magyarok.

3. A helység más névvel nem nevezetett – tsupán mint regét a nép közt hallani

Hajdan Csanálos helység a Harangodi határral szomszédságban fekvő *Kútt völgyi* Legelön lett volna építve, és akori időben Kanálosnak neveződött: de Később onnét a Víz szüke miatt rész szerént a Hernád folyam Keleti partján rész szerént és pedig nagyobb részt a nyugati partján telepedtek meg, 's ott építkeztek, azon helyen hol most is fekszik a helység sok Csanál volt, avagy is Csalán, most is szomszédságban fekvő *Ujfalusi Erdőn* nagyban található 's így azon Csanálos helyről Keletkezett volna Kanálos helységre a Csanálos nevezet.

4-ik A helység legkorábbi említését tökéletesen tudni, tsupán a tulsó lapon fel jegyzés szerént ha azon regénynek alaposága lenne.

5. Hogy honnan népesedet azt sem tudni, de bizonyos hogy a nép valóságos magyar faj.

6-a A Lakosok úgy vélekednek, a 4-ik tételben érintett fel jegyzést el mellőzve, hogy bizonyosan a Csalán növényről vette az eredetét Csanálos helységre.

7. Ezen helység határa, a Hernád folyóján tulsó vagy is nyugati oldalán is kí terjed – de csak Gesztelyi határ mellett a Hernád folyamtól Kezdve Nyugatnak az Onga (:Abaúj megyei:) község határa mellett, a *Bársonyos* folyóig igen Keskeny kanyarodásokban a bársonyos folyó képzí a Határ vonalat – azon terület 10 v. 8 évek előtt Kaszáló volt jelenben rész szerént fel szántva Kukoritza termelő föld,- a bársonyostól kezdődik úgy nevezett *Nagy héjjás*, onnét a *Kis héjjás* van.

Hajdanába füzes és füz fák léteztek a bársonyos folyam partjain, és távolabbi esése helységetől, sok héja madarak tanyája volt azért nevezetett ezen Zug *Hejjás*nak.

Csikos ér és *csikos lapos* mert sok csikot lehetett ottan fogni most ki apadva szárazon van.

van *Hangyás domb* a sik rétek között a bársonyos folyó kanyarodásához délről közel – a csikos ere partján emelkedet domb, a sok veres hangya Zsombékoktól vette nevét.

van *Szattyinos lapos*, ott sok szattyin goró bokrok teremnek.

van *Koportá* ezen név keletkezését nem tudhatni.

van *Kis méz domb* ezen név keletkezhett hajdan, mikor a lakosok Méhes Kasaikat illetleg rajaikat méz gyűjtés végett mezőkre s rétekre nyáron át tartották 's így azon dombon

is tarthatták valamint azon dombról két jó puska lövésnyire eső *Nagy-Méz dombon* is méheiket ennél fogva neveztettek el.

van *Nádas tó*. mert nád terem benne.-

jelenben szárazon van.

van *Kavatsos hát* mert a föld rétege alatt már arasznyira kavatsot találni – innen Keletfele az volt Urbériségü területen van *Éhező* név alatti düllő. Ezen név eredetéről sem lehet bizonyos tudni azért neveződhetett e el hogy ennek előtte se mint Rét, sem pedig mint szántó föld trágyázás nélkül nem termet, vagy pedig távol esvén a helységtől még oda tér a munkás meg éhezik.

továbbá

van *Csontor domb* ennek el nevezéséről sem tudni semit. van *új adás* ezen nevezés eltekinthetett 1815-ik évben, midőn a Csanálosi határ regaláltatott a jobbágyoknak pótlásul adattott.

van *Bika domb*. ide a Bíkak szoktak midőn ennek előtte gulyák legeltek az ujfalusi pusztán ősze jönni és bömbölve szejten enni – onnan vette név eredetét.

van *Tököföld dom*. az erdő eszak nyugoti sarkán – kertülök által tök termeléstől vette nevét.

van, *Nagy erdő* név alatt mint egy 90 holdnyi Erdő ősze köttetésben az ujfalusi pusztához tartozando Erdővel – 's így képezi a Nevet.

van az Erdőbe *Nádas tó lapos* most száraz 's kaszálható – van *Setét alló* 's sűrű fák közt lévő most szárazoni volt tó.- továbbá *Nagy Kelemen* ez legelő a Hernád folyam, melynek most csak láthatok kanyarodásosan képezvén határ vonalát 's választja el az ujfalusi erdőtől. Neve eredetéről mit sem tudni,- valamint a jelen Hernád folyam mellett jóval felyebb a helység felé a *Kis Kelemen* név eredetéről sem.-

Bige kert allya legelő nevezterik, egy folyamnak nevérol mely a Hernád folyója ki öntésekor válik csak folyóvá, de a *bige* nevét mindenkor tartja vizét a Hernád folyamnak ismét vissza adja,- ezen folyónak délreli oldalába a helységnek egy részét képezte bige nevezet alatt az az *bige sor* ismét ezen bigének nyugot fele való kanyarodásával képződik a *töltés szug* legelő hajdan árra volt út ongára a *töltésre Szilvás kert* urasági gyümölsös *malom szug* urberi legelő nevét kaphatta azon keresztül menő malomba vezető uttól. *Vén hegy* Szöllő volt most szántó föld – vén hegy nevet nyert azért mert leg régibb szöllő hegy volt – *Arany láb* szinte szőlőből ki irtott hely most szántó föld nevét nyerte a mint a lakosok tartják bö terméséről, mert aranyat adtak aban az időben erede.

Diós. annak előtte sok dió fákkal ellátott part oldal most marha legelő.

Bögő szöllő hegy nevét valóságosan nem tudhatni miről vette! a nép szava után az a vélemény hogy egykor a helység Bikája szüreti alkalomkor – egy Kudba must volt 's abból sokat ivott volna, attól Bögni kezdet és szüntelen bögtött.

Part allya a Bögő szöllőkön túl gesztely felé szakadásos legelő

Makrantz a Gesztelyi határnál a Hernád folyamtól kezdve nyugotról keletfele vivő szántó föld, hajdan valamely Makrantz nevű egyén magány birtoka lehetett jelenben a Csanálosi határhoz van foglalva a földbirtokos tulajdona – nevét nyerhette hajdani birtokostól.

Ürgés oldal a sok ürgégről neveztetett annak.

Sós tó. ez egy, a Hoportyi határtól kezdve lefelé a Gesztelyi Szöllőkig – szántó föld között el nyúló forrásos patak 's vad vizes helyekkel, azonban jelenben kaszállónak használható.

Mély verem szántó föld neve eredetéről sem bizonyos.

Kender föld sor hajdan urbéri földek voltak sok kender termellők vetettek földjeik végébe kender magokat arról nevezetes.

Siskás sor szántó föld, siskásságtól nyerte eredeti nevét.

Felső 's alsó haraszt. Szántó földek, nevek eredhetett a szomszédos Hoportyi határban a Ketskés pusztán felölly Kis Dobszai határban levő erdőből szél által hordott tölgyfa levelek oda hordásáról.

Izmár név alatt van egy laposabb fekvésű jelenleg szántó és rész szerént Kaszálló tér – ennek neve eredete nem tudható

Kút völgy jelenleg urbéri legelő – mely a 3-ik tétel jegyzékében is említendő – nevét nyerheté az ott levő kútról, mert ezen Helység határában tsupán tsak azon egy kút, mint közös a külső határban. Van az úgy nevezett Vén hegy szöllő alatti *szilvás* 's az, az alatt levő gyp *Paraditsom* nevezet alatt volt ez közel a helységhez fekvén,- hogy a paraditsom név eredete mitől keletkezett nem tudhatni.

Kelt Csanáloson April hó 28-ik napján 1864.

Csernetz János ms

Jegyző

[Gesztely]

30/864

Tekintetes Szolga biró Úr!

A 30-ik számú kőr levél rendeltet folytán, mi szerint a' Magyar Országi hely nevek összeírását a' küldött útmutatási példány szerént eszközteni kötelességemül tétetett, ennek folytán tisztelettel jelentem a' következőket, és pedig:

1) Gesztely község fekszik Zemplén Megyében, tartozik a' Gesztelyi kerülethez, szék helye S. a. Ujhely városa, ezen község határos keletről Megyasszó városhoz tartozó Új világi tanyával, délről Kakk, Nyugotról Onga, és éjszakról Csanálos községekkel.- Gesztely községhez tartoznak 11. kül tanyák. A jelenlegi kőz birtokosok, kik egyszersmind regále jövedelmet is huznak ezek: Koczán Josefñő született Puký Franciska. Öz. Orosz Pálnő született Orosz Mária, Mudrony Sándor, Orosz Tamás, Orczy János, Tátray László, Orosz Lajos, Szányi Gyula, Fay Sándor, Fay Janós, Kende Istvánné, Koronfeld Istñő, Czéhmaster Antal. Orosz Zsígmond, és Vékeý Bertalan.- Folyó víz a' *Hernád*.- Erdeje nints.- Népe ssége a' tanyákkal együtt körül belől 1500. lélek. Van benne a' R. Katholikusoknak, és Reformatusoknak Templomjuk – és az Izraelitáknak ima házuk. A' község nyelve tisztán magyar.- Kiterjedése a' Szántó földben 3025. hold catastralis – 252 hold rét, 760. hold legelő, és 333. kapás szőlője.

2) a' községnek neve Gesztely.

3) A' község levél tárában lévő Jegyző könyv szerint, melly 1721 évről szól, a község neve csak Gesztely név alatt fordul elő

4. E' községnek neve leg korábban is csak Gesztely név alatt volt ismeretes – volt azonban a' községnek egy ezüst petsét nyomója mellyen ezen kőr irat volt: Sígillum Oppidi Gesztely, miből az a következő, hogy ezen község hajdan Mező Város volt, és híhetőleg vásári joggal is bírt, miután az az 1721 évtől szóló Jegyző könyvben a' Mészárszéki jogból a' földes Urak 50 tt a' község 30 tt fogyútt kapott – és ezen kitétel szinte elő fordul: A' Vásári Vám a Hadnagyot concernálja, és így a' régi időben nem bíró hanem Hadnagy igazgatta a' községet, de mikor enyészett ell vagy vesztette ell ezen jogokat, annak nyomába nem lehet jönni adatok híjánya miatt.

5) Hogy honnan népesített a' község adatok híjányba ki puhatolni nem lehet.

6) Köz tudomás vagy hagyományból a' eredetéről semmi bizonyost nem lehet tudni.

7) E község határában elő forduló topographiai nevek sem nyújtanak semmi felvilágosítást, a' községi uttzák ilyen nevek alatt vagynak: *Czigány sor – Kert aljai uttza – Kís híd uttza, Hostáti uttza, Vám kortsma uttza, ákác uttza, Patak aly uttza.* A' Dőlők nevei ilyenek: *Szőlő sor, régi ország út, Temető sor, Patak aly, 1-ső pap sor, másod pap sor – Martonos, középdülölteni, Ország út feletti első, Ország út feletti 2-ik, Ország út feletti 3-ik, Szeles, Zsályás, Hosszú, 1-ső Halom sor, 2-ik halom sor, 3-ik Halom sor – Kís kutt Sárga part, Hostáti pást – alsó rét pást, Berek, Ürmös hát – Sebes ér – és Csontos.*

Végre megjegyeztetik, hogy a' kérdéses hely nevek tekintetében – más hely beli köz birtokos T. Orosz Tamás Úr elő adja, leg czélszerűbb lenne Csáton lakos T. Orosz Mihály Úrhoz fordulni, a' kínél a T. Orosz családot illető archívum léteztén, abból némely adatokat a' községet illetőleg híhetőleg fel lehetne fedezni.

Melleyek után tisztelettel vagyunk Gesztelybe Majus 27-én 1864.

Tekintetes Szolgabíró Úrnak

alázatos szolgája

Dakó Alajos Jegyző

Helynevek Golop községből, Zemplén megyéből.

Szölők őrzés szerint. *Malomszög – Kakas – Gazsó – Panka.*

Szántó földek nevi dülönként *Ereszvény allya – kis tábla – Szöllös hegy allya Szentes kút – Közép járó – Topolyka*

Rét felső és alsó rét

Legelő Topolyka tettő

Semmi jelentékenységet a multról nem bírván ki puhatolni.

[Hernádkak] Hely nevek

1. A község tartozik Zemplén Megyéhez, Hegy aljai Járáshoz, Gesztelyi Szolga Birói kertü-lethez, táj elnevezésénél fogva *Hernád mellékének* is neveztetik.

2. Kak községének a neve nem csak emberek emlékeztetéstől fogva, hanem régi levelek tanú bizonyossága szerint is mindig Kak volt, és ezen néven nevezetes ország szerte, azonban a fa-lu ez előtt több éveken keresztül a *Hernád* Folyó nyugoti oldalán volt, de az 1813-iki ár víz el-sodorván a falunak nagyobb részét, valamint a Helység lakosai, úgy földes uraságok is a nap

keleti oldalra tették által lakásokat, a hol nem voltak annyira ki téve a rohanó ár folyamának, de azért most már a Hernád mind két oldalán építkeztek, és csak a nap keleti oldalon lévő része a falunak nevezetik *Kaknak*, a nap nyugoti része pedig *Belgrádnak*, azon okon mivel a Hernád folyója a mely eddig Borsod és Zemplén Megye szélén folyt, a maga folyását elhagyván, a községet két részre szakajtván egészen Zemplén határán csinált magának utat, s így eleinte két víz közzé lévén az egész falu, ez okáért nevezetett *Belgrádnak*, de azért a Hernád folyó két oldalán fekszik is a két község, mégis csak *Kak* nevezete alatt fordul elő, és csak egy *Biró* igazgatja.

3. Más elnevezése a Községnek emberek szája hagyománya valamint a régi levelek tanú bizonyossága szerint nem volt 's hogy mostani neve külömbféle kép iratott volna arról sem nem puhatható.

4. A község régi szó hagyomány és levelek bizonyossága szerint már 1400-ban jelenlegi nevét viselte.

5. A régi szó és írás hagyományok szerint a Községet minden kor tiszta ajku magyarok lakták, miért is általános népesüléséről semmit nem tudhatni, - annyi azonban bizonyos hogy a 18-ik században Morva és Cseh országból magyar országba bé vándorlottak közzül *Kak* községében is több családok telepedtek le és rendes lakosokká lettek, 's jelenleg most már úgy ezen betelepültek mint a régi itt születettek ivadéka a magyar nyelvénél egyebet nem értenek.

6. A 6-ik pontra biztos tudomást szerezni nem lehet, szó hagyomány szerint *Kaki* nevezetű Uraságnak volt az egész Község századok előtt birtoka, mely nemzetség egészen magnélkül kihalván, *Kak* nevezetét onnan venni származtatják, később hogy az Hernád folyó bé mosta magát határjába Hernád *Kaknak* nevezetett.

7. A Község határában elő forduló topographiai nevek, *Sisárpusztá*, szántó föld, határos a Hernád Némethi határral, répás tető, alsó szőlő, soós, és *Kak* faluval a faluval kapcsolatban lévő magaslatán 1813-ik ár víz után több Köz birtokosok, kiknek a víz árja lak helyüket szét dúlotta, tanya szerű lakhelyeket építettek 's most már ezen része a *Sisár* pusztának a falu egy ki egészítő része, nevének eredetéről semmi nem tudatik.

Soós, hajdan lapos rét és fűzessel be nőtt víz járta hely volt, jelenleg mivel az Hernád folyó által *Kavacs* 's iszap földel feltöltetett nagy szántó földé alakítatott, hatarai *Sisár* pusztá *Hernád* Némethi határ, *Kak* községe és a *Hernád* vize, nevének eredete, értelme nem tudatik.

alsó szőlő, Fekszik *Sisár* pusztá és a tagosítás alkalmával a határon végig ki hasított határt két felé választó *Nagy út* között, alsó szőlő nevét a határon végig menő *Nagy útnak* dél felőli alsó oldalán lett helyzetéről vette. - *Répás tető*, szántó föld fekszik a *Sisár* pusztá, *Kaki* hágó, *Kút* lapos, *Hernád* Némethi és *Gesztelyi* határ között, nevének eredetéről, értelméről semmi nem tudatik. - *Köldús út* dűlő rét, mely a *Hernád* Némethi határtól a *Gesztelyi* határig tart, 's a répás tető dűlőt az *Kaki* hágótól választja el, nevének eredetéről semmi nem tudatik. - *Kaki hágó* szántó föld fekszik a *Köldús út*, *Gesztelyi* határ, *harangodi* pusztá és a *Hernád* Némethi határhoz tartozandó *Siska* pusztá között, nevezetét szó hagyomány szerint onnan állítják lenni hogy századok előtt a Község akkori egyedüli birtokossa *Kaki* Balázs ménese tanyája volt, általánosában azonban onnan származtatják nevét hogy a határ legemelkedettebb részén fekszik. - *Kút lapos* az 1844-ik év után történt tagosítás előtt szántó föld volt, de már azolta mivel vad vizes és székes természeténél fogva szántó földnek nem alkalmas nagy részint legelőül hasz-

náltatik, nevezetét onnan származtatják hogy leglaposabb helyen fekszik a határban és azon közös Kútról mely a legelésző Barmok számára ásatott régi időktől fogva jelenleg is használatban van,- határas répás tető, Czikely, és Gesztelyi határ. *Czikely* dűlő szántó föld fekszik a Nagy út, Kútlapos, és Gesztelyi határ között, Czikely nevét onnan származtatják, hogy tagosításkor a kisebb földbirtokosok földjei ezen területen adtak ki.- *Felső Szőlő*. fekszik a Nagy út északi felső oldalán nevét is onnan öröklötte.- *Selevölgy* rét, mellyen végig egy vad víz forrás csergedez a Kút lapossán és a Sisár pusztán keresztül a Hernád Némethi határba.- *Falu köz* mely a Község északi és Déli oldalán lévő ház sora 's a Gesztelytől Hernád Némethi felé Tisza Lúczra vezetendő kavacsal töltött ország út között terül el, tagosítás előtt, szép gyepegelő volt, de tagosítás alkalmával a földbirtokosok között aránylagosan fel osztatván most szántó kertekül használtatik és nagy részén már lak helyeket is építettek, Falu köz nevezetét azon Körülménytől öröklötte, hogy a falu közepén fekszik.- *Malom pást* legelő, határai a Község Hernád folyó, és a Gesztelyi határ, nevezetét régenten a Hernádon lévő nagy vizi malomtól vette, mellyhez az út rajta keresztül vitt, de ezen malom a Hernád vize által több évek előtt elsodortatott, most már romjai sem szemlélhetők.

Berek, a Hernád keleti oldalán, határos Belgráddal, a Gesztelyi határral, és Borsod megye Sajó Lád Községéhez tartozandó Felkemely Kamarális erdővel, régenten sűrű gazzal be nőt erdőség volt, de az utó kor által leginkább tagosítás alkalmával ki irtatván, most már egy része legelőül használtatik, más része a birtokosok között fel osztatván szántó földekké lettek, a Hernád felöli része pedig gyümölcsös kerteknek használatnak, a mi a minőséget illeti úgy a Berek, mint a Malom pásti legelő hatás és száraz természeténél fogva leginkább csak esős nyárban használható, nagyon kevés Baromnak ad táplálékot azon oknál fogva is mivel a Hernád partján lévén már nagyon sok elsodortatott belőle a víz árai által, 's nagy részei már holt Hernáddá, iszap és Kavacs területekké lettek.- *Holt Hernád*. egy tekervényes völgyelet, a Hernád hajdani folyása volt, mely a Kaki határt a Fel Kemely erdő és Gesztelyi határtól választja el, régenten minden hol álló vízzel volt telve, most már csak a Hernád melletti részében van kevés iszapos víz.- *Farkasverem tó*, mely régenten szakadatlanul mély lábolthatatlan áló vizel volt tele, a Holt Hernádnak egy ága, az 1863-ik évben vég kép ki száradott, nevének eredetéről, értelméről semmi nem tudatik. *Seres rét*. a Gesztelyi határ és Péter rét között. Nevének eredetéről értelméről semmi nem tudatik. *Péter rét*, határos a Seres, Gesztelyi határ, és *Kemely erdő*höz tartozandó rétekekkel, ezek által t: i: a *Kemelyi rétek* által egészen külön szakasztatik az Kaki határtól mind a Seres, mind a Péter rét, nevéről értelméről semmi nem tudatik.- *Kalap rét*. rét határai péter rét, Kemelyi, Szilas, és az Abaúj Megyéhez tartozandó Onga községi rétek és földek mint egy 1600 □ öl területű mely a Péter rétet a Szilassal Kapcsolatban hozza, nevéről, értelméről semmi nem tudatik.- *Szilás rét* mely régenten a Bársonyos vize áradásaitól használhatatlan vizel borított Káka és gázság termő lapályokból állott de az elmúlt száraz éveken ki száradván, most már használhatókká lettek, nevének eredetéről értelméről semmi nem tudatik, határai Kalap rét, ongai határ, Zsombikos, és a Kemely erdőhöz tartozandó Kamarális rétek.- *Zsombikos*, rét mellyen Káka és Sás gyökerekből, sok öszve nőtt göröngyök úgy nevezett Zsombékok vannak honnan neve eredetét is származtatják,- határai, Ongai határ, Kavicsos, Bársonyos zug, és a Szilasi rétek.- *Kavicsos hát*, szántó föld, mely régenten rét volt, de Kopár és hatás volta miatt feltöltetett, 's most szántó földül

használtatik, nevének értelmét onnan magyarázzák hogy az egész terület földje, Foljami kavicsal van öszve vegyülve határai Zsombikos, Ongai határ, Bársonyos vize, és a Bársonyosi rétek.- *Bársonyos zug*, rét, határai a Bársonyos, Kavicsos hát, Zsombikos, nevének eredete a Bársonyos vize tekervényes körökben futja körül.- *Bársonyos*. Keskeny medrü lassu folyó víz, melly a Hernád Kaki réteket az Borsod Megyéhez tartozandó Alsó Zsólczai határtól elválasztja,- eredetét Abaúj Megye Szurdok községénél az Hernád folyóból veszi 's onnan kezdve Abaúj Megyén végig 's Zemplén Megye egy részén keresztül, ujjolag Borsod Megye Belső Böcs községénél az Hernád folyóba szakad, több kisebb és nagyobb szerü vizi malmokat foglalkoztatt, nevének értelméről semmi nem tudatik.

Kelt H. Kakban. Május 30-án 1864.

Batta Gedeon

Hernád Kak. Községi Jegyző

Helynevek Kis Csécs Közséből Zemplén Megyéből

Kis Csécs Község a Kassai Kerületben Zemplén megye Gesztelyi Szolgabiroi járáshoz tartozik;- Szék helye S. A. Ujhely fekszik a Sajó bal partján, régi kis falú eredetét nem tudni; csak hogy állitotlag régibb Kesznyétemnél.

Lakosainak a száma 263. átallában Rcath: és Gcath:

A név eredetjére nézve sem tudunk felelni, csak hogy a Sajó víz mellette foly el melyen átjárnak Csonokon ha nagy mikor kicsiny szekeren és gázlón – annális inkább az túl sajóni rétre mint tulajdonúnk birtokára munkálat véget – és szomszéd Borsod Megyebeli Örös és Szöged szomszéd határos Községekbe, sőt mint Gcatholicusok templomba is.

Az tagosítás 1858-ik évben kezdődöt meg mely 1863-ik évben hitelesitetett Körül belől atalyánosan van az Uraság és közbirtokosoknak

Szántó földje, 519 Hold - □ öl

Rét és kert 146 „ - □ öl

Legelő 171 „ - □ öl

Öszvesen 836 hól - □ öl

Az Urasági dülők nevet nem tudni a lakosoké telek könyvileg *Kenderföldi dülő*, *I-ső dülő* *Közép dülő*, *Kesznyétemi dülő* a *rét dülő* nem Kis Csécsi dülő rét. az földnek felső szomszédja *Girincsi dülők* és az *végi* és *alsó dülők* szomszédja vagy határa Kesznyétemi dülők vagy földek.

Földje atalyában lapós hegy nélküli fekete mely hogy bő termést hozzon, gyakori és nem sók essőt kíván, leg inkább tenyészti a Rozst kukuricrát – után a búzát kevésbe az árpát Zabot és más tavasz veteményeket.

Fő folyója a *Sajó* vize melyben találtatik vagy néha fognak, Márnát, potykat harcsát és jászt is.

Volt Földes Urai Döri Gróf Báro Eötvös Fáy Ignác, jelenlegi Földes ura Mltóságos Grof Bombeles Lajos Úr, ez előtt pedig Gróf Falkenheim Ödöne és Falkenheim Gróf örökösöké.

Kis Csécsén Junius 14-én 1864

Láczaý Simon m p

Ht Jegyző

[Kisdobsza]

Kis Dobsza Község fekszik Zemplén Vár megyében, a Szerencsi kerületben a *Hernád* folyó partján, mely folyam itt Zemplén Vár megyét Abaujtól el választja.

Tudtunkal e községnek más neve nem volt; minthogy itt közel azonba más Dobsza is van, Kis mellék névvel béráltatott el.- e község hajdanában éppen a *Hernád* folyam mellett a part alatt volt; minthogy azonba a *hernád* partja sikamlos csuszos természetét régebben is bírta. 's a nedves essős időkben a part a községet el temetével fenyegette 1803-ik évbe a part alatti falú helyet el hagyván, a part tetőn települt le a Lakosság, ki hozván magával a romokba hagyott – falú nevét is.- e község eredetéről 's birtokosairól, 's annak első telepítőiről semmi tudomásunk nincs – 's az az emlékezett s szóhagyomány tsupán addig terjed, midőn ezen község a jeleni helyére költözött ki, az az 1803-ik évig – E község nevét igen hihető e szótól vette Dob szó – melyből lett később Dobsza, míg nem jelenben Kis-Dobsza.

Határában elő forduló dülök neve *Malonya* Szőlő hegy, a monda szerint Valami Malonyai nevű Uri ember bírhatta, *Lentse föld* az ott termő jó lentséről. *akasztó fa* hajdanában a magát fel akasztott embereket oda temették. *Siskás* az ott termő sok Siskától. *Felhegy. Nyilas, Lápos* mind egyik a fekvéséről nyerte nevét. *Kanos, galagonyás, palánt, nyerges, Doma* szőlő hegyek.

Lakosai jelenben tisztán Magyarok, hihető hogy régebben is azok voltak, legg alább el-lenkezőt soha nem halottunk.

Nevezetes e Község arról, hogy szőlő hegyének egy része hajdanában is, de különösen 1845 és 1854-ik években meg tsuszamlott föld, mi okon mi okon nem, biztosan nem tudható – meg gyúlván 1858-ik évtől olta folytonosan füstöl és ég – essős időben sokkal jobban füstöl mint szárazban – felső rétegen a tűz nem látható de ha egy Szőlő karót bele dug az ember, azt tüzesen ki huzván, pipára gyújthat vele.- a ki éget föld, felületén bűdös kö maradványt hagy.

Kelt Kis Dobszán Május 14 864.

Korocz And

Jegyző

Helynevek Köröm községből, Zemplén megyéből.

1-ör Zemplén megye, Gesztelyi kerület, Hegyaljai járás, Székvárosa, S. A. Ujhely. A terület külön elnevezéssel nem bír.

2-or A községnek egyediül egyféle neve él, mely helybeli elterjedéssel bír, és országszerte ismeretes.

3-or A községnek más el nevezése nem volt.

4-er A község mindenkor egyformán említettik.

5-ör Honnan népesített? nincs rá emlékezet

6-or A név eredetéről semmi nem tudatik.

7-er A község határa áll 2731 hóld szántó földből, 12 hóld rétből, 208 hóld Erdőből és 180 hóld Legelőből melyeknek elő forduló nevei következők:

a) *Abonyi postauti dülő*, Girincs község határában az ugy nevezett Abonyi szántó földek szomszédságában, lévő *keringő* nevezetű szántó földek, keringőnek neveztetnek mivel rövid voltok miatt szántás alkalmával sokat kell fordulni sik fekvésüek

b.) *Galagonyási dülö*, nevét vette mint hogy azon szántó földekben hajdan sok galagonyát termő bokrok voltak. Girincsi község határával szomszédos. Sik fekvésű

c.) *Körömi közép dülö*, a község határának közepében lévő szántóföldek sik tér

d.) *Körömi posta úti dülö*, rég áltai ország út mellett lévő szántó földek, melyek az ország út által S. Hidvég község határáról választatnak. sik fekvésűek.

e.) *Görbe tábla* a Sajó Hidvégi határ mellett görbén menő dülö uttal el választott földek, sik fekvésűek

f.) *Rét föld*, régenten kaszállónak használtatott, de fel emelkedettsége miatt terméketlen lévén fel töretett, és jelenleg is szántó földnek használtatik nagyobb részben lapályos, néhol fel emelkedett dombos fekvésű a Girincsi rétföldek szomszédságában.

g.) *Köröm község réttye*, kaszálló a község alsó része közelébe, sik tér.

h.) *Fiatalos*. Erdő rész szép kis erdő sik téren Borsod megyei Nagy Csécsi határban lévő ugy nevezett Pataj kaszálló rész szomszédságában.

i.) *Tilalmas*, eltilalmazott fiatal erdő rész a Sajó folyó mellett

k.) *Felső pást*, közös Legelő, a helység felső része mellett a Sajó Hidvégi alsó erdő szomszédságában sik tér

l. *Sajó folyó* mely a Tilalmas erdő, és a Tul a Sajói Legelő közt hullámszik. vizi malmok vannak rajta.

m. *Rév*, a Sajó folyón hajdan nevezetes Körömi réven való át járás de már az át menetel csak Ladikon történik

n. *Tul a Sajói legelő* a folyó partján sik tér Borsod megyei Muhi pusztai és a N. Csécsi Legelőkkel határos.

Kelt Körömbe Junius hó 6-án 1863 (!)

Király Károly msk

k: Jegyző

Hely nevek Monok községből, Zemplén Megyéből.

1. Zemplén Megye, Hegyaljai Járás Szerencsi Kerület

2. A' Községnek neve Monok, úgy hely beli – mint országos neve ugyan ez.

3. Vólt e' más el nevezése hajdan a' községnek? Vólt, nevezetesen Monak melly hajdan a' Gróf Monaki Család tiszteletére használtatott, ki ezen helységet szép erdő birtokkal ajándékozta meg, mellyet jelenleg is birtokol.

4. Ezen kérdésre sem a régi iratok sem emlékei nem lévén letelepedési ideje bizonytalan

5. Népesítése is tudomáson kívül van. Sem iromány sem nép nyelvénni forgalom nem létezik ezen kérdésre.

6. ezen pontra nézve nem tudni semmit.

7. A' község határában lévő néhány topographiai nevezetesebb dűllők, halmok hegyek s a t a.) *Őr hegy* a' hajdani tatár járáskor ezen magaslát – melly Szikla halomból áll, s a' mellynek csúcsa kopár,- vigyázó – űr hegynek nevetetett, a' mi hihető onnan, mert a' Szomszéd Perei határban kettő a' szinte Szomszéd Szent István Király Baksi határban egy, 's a' belátást mind három helyre nézve alkalmas tábori űr szemnek címmezhetni. Hogy csata hely vólt a' lapályos tér, az nyilvános a' még mostanában is található holmi régi kard vasakból, 's egyéb ily körülmény

okozta hulladékokból, a' fenn említett őr szemek közt el terül, nem kevesebb mint két □ mértföld. b.) Hajdan szőlő hegy volt a' *Szentes*. később elpusztulván, el burjányosodott, 's erdő lett belőle, hogy Szőlő hegy volt, ezt bizonyítják a' még meg levő pinczék, bár be szakadva vagynak; Szentes nevét hihető azon oknál fogva nyerte, hogy ezek pincze jukak lévén men helyei a' lakosoknak a' dúló csaták viharai között, az itt bujkáló nép hálát rebegte a' Mindenhatónak a' megszabadulásért, a' helyet Szentnek, 's később Szentesnek nevezte el, 's e' neve él mai napig is. c.) *Hideg völgy*, nevét nyerte onnan, mert a' legforróbb nyárban is hideg és szeles; az északról jövő szél ezen völgyben a' két oldalon lévő erdőség által is gyámolitva rendesen hideget tart. d.) *Farkas* hajdan rengeteg lehetett, honnan nevét is vette *Farkas kötő* most már dél keleti része Szőlő, keleti része pedig Erdőség. e.) *Hencz*, f.) *Sándor* ezen hegynék északi emelkedett része erdőség, déli része jeles – és a' hegy aljai bor árával versenyez. g.) *Vas vár*, hogy vár nem lehetett soha azt a' föld egyszerűsége nem engedi hihetni, hanem a' tatár járáskor (:a' tatárok idejében:) csel hely lehetett, mert erdőből kelletvén a' seregnek ki menni egy völgyön, semmit sem látott, és nem is hallott, csak akkor midőn éppen a' reá váró ellenséggel találkozott, 's lett 's fejlődött egy ütközet, melly után h.) *Csörgő* Szőlő hegy egy az arra csörtetve vonuló ellenségtől nyerte nevét, mert helyet-adott az üldözötteknek, vagy a' csatározóknak csata térre. i.) *Hasznos*, k.) *Lete*, l.) *Pipiske*, mind igénytelenek a' meg említésnél, bár haszon vehető Szőlők és Szántó földekből áll.-m.) *Földvár* egy kisded emberi munka által emelt dombocská, most kaszáló, a' nép nyelvén forog ugyan hogy ez is egy kis erősség volt, mint az át ellenébe nyugot felé emelkedő n.) *Ingvár* erről semmi bizonyos adat nincs más hogy hajdan hegy lehetett, mint az hogy körül belől 50-60 öl magasságú lévén, a' tetején – épület hely – kő halom nélkül látható, 's egy kút mellyre még a' most élő öregek is emlékeznek – mint be nem omlottra, most már ez is csak jelét mutatja létének. Külömben hogy ez csak ugyan vár volt, már tétetett említés róla az 1858-ik évi Vasárnapi Újságban, de ezen újság lap nem lévén a' község birtokába, reá hivatkozni nem is lehet. o.) *Darázs part* egy nagy Szikla halom be nőve füvel, jó legelőt szolgáltat jelenben, pedig ennek szomszéd Megyasszó Városa felőli határ vonalán van egy bánya, hol már igen Szép ritkaságok találtattak – a' Nagy fákat kivéve – kövé válva, nevezetesen kukoricza cső, mandola cseresznye mag, Tölgy fa levelek a' leg szebb természeti minőségben, 's jelenleg is sok látogatója van, ezen ritkaság szemlélése végett. p.) *Oláh* jelenleg Szántó föld, hajdan falu volt, mert az eke jelenleg is temérdek kő és egyéb építményi maradványokat fordít ki le üledett helyéről, hogy oláhok lakták e tályat, ehhez tarozik az *oláh gát*, egy mély völgy, tövében az egész határba dolgozó népet a' leg forróbb nyárba is hús forrással tápláló, kölömben ezen kút ki Szivárgása olly ingoványt idéz elő, miként többször történt már, hogy az oda itatás végett hajtott marhát a' vég el süppedéstől csak alig lehetett meg szabadítani, csak is ugy lehetett, mert tudták az ingovány természetét.

E' Községnek jelen birtokossa Nagy Méltóságú Csik Szent Királyi és Kraszna Horkai Gróf Andrásy György jelenlegi Ország bíró Úr Ő Kegyelmessége, e' községben született Kossúth Lajos 1848-ik évi Pénzügyminiszter, 's azon lak mellyben született mai napig is fenn áll.

Monok Április 25. 864

HANÁCSEK ERZSÉBET

Versek

Rügyek, máglyák

Fénybe takarom arcom,
 hogy hősaggatta lelkem
 megtanulja a tavaszt.
 Tulipánok lüktetnek ereimben,
 százszorszépek csobbannak
 világgá.
 Tengert virrasztó pipacsok
 lobognak.
 És ha elfáradnak
 a fények,
 belehalok az első
 édes rügyfakadásba.

Újraszépül

Szemedben
 mészfehér tanyák.
 Fázós csillagok.
 Tenyeredben ablakok fénye.
 Szívedben tenger kavarog.
 Fénnyel telítődnek,
 elomolva puha fűben
 a letisztult árnyak.
 Vigaszt nyújtó imádsággal
 ránkhajnalodik
 a világ.
 Új tüzek várnak.
 Csillagokkal ébredünk.
 Szemünkben kinyílik a föld.
 Kezed kezemben elvegyül,
 és arcom arcodban
 újraszépül.

Csillagok alatt

Emlékszem,
 milyen nehéz volt a szó.
 Elindultam a virradat felé.
 Rózsák járták vörös táncukat.
 Nyár perzselte az esték titkait.
 Magány csikorgott szívemben.
 Hánykódtam
 égi virágok közt.
 Botladoztam
 csillagtól csillagig,
 torkomat fojtotta a szó.
 Álmaidat nyújtottad felém.
 Égő szavad csönddé hullt,
 és hallgattunk boldogan.

Újjászületés

Kiszakad a tavasz a földből,
 vérével érint.
 Fel-felcsapó zöld
 áldja a kertet.
 Új élet hasad.
 Télnek csak zokogása marad.
 Könnyű felhő lebeg,
 könnyű szél visz engem.
 Hosszabban csorog a fény,
 szemembe néz.
 Újjászületést sír,
 zenéje peng csontomon.
 Mélyen megindít varázsa,
 újraéled,
 nem botladozom.

DEME LÁSZLÓ

Fiatalok – fiatalokért

1.

Az első hírt Járay-Bálint Csilla Anikótól, a Pécsi Művészeti Szakközépiskola Beszélni nehéz! szakkörének tagjától kaptam, a következő szöveggel: „Örömmel adunk hírt két szakkörünknek, a körjük épült anyanyelvapolóknak, valamint iskolánk diákönkormányzatának nagy tavaszi 'akciójáról': [2005.] április 7-én 18 órai kezdettel *jótekonysági estet* szervezünk a moldvai csángók iskolaépítésének javára. Nagyon szeretnénk, ha itt, Pécsen, dupla ünnepet ülhettünk, megemlékezve egyben a Beszélni nehéz! mozgalom 30. évfordulójáról is. Úgy hallottuk a 'nagyoktól', hogy a kezdetektől irányítja ezt az egyre növekvő családot, melynek már mi is teljes jogú tagjai lettünk: nevünk is elhangzott már a rádióban.”

Szakkörünk vezetője, Almási Éva tanárnő, kísérőlevelében így folytatta: „Kérem, vállalja el talán merésznek tűnő, de jó szándékkal indított megmozdulásunkhoz a *fővédnöki* tisztséget, és nyissa meg ünnepélyünket néhány biztató szóval”. – Hamarosan kiderült: moldvai csángó gyermekek magyar iskolába csak a Székelyföldön járhatnak; az alsórekecsinyi körzeti iskola s majd internátus teremtené lehetőséget közelebbi megoldásra.

Egy pillantás a naptáramba, s máris látni: a késő estébe nyúló pécsi rendezvény másnapján, 8-án reggel kezdődik a már előkészített és összehívott országos anyanyelvi nap – addig a Práter utcai általános iskolában, ez évben a Baár-Madasban, de mindenképp Budapesten –, ahol az általános iskolás korú szakkörösök anyanyelvi vetélkedése – egyben baráti találkozója – zajlik.

Melyik ujjamat harapjam?! Ezt vezetni, azt megnyitni kell; ezt irányítani, azt csupán indítani. Láttam a tervezett műsort: a pécsi Művészeti Középiskola és a moldvai vendégcsapat megadja a rangját; oda elég a szívemet küldenem. Leírtam hát, ami benne zengett, és kazettán elküldtem. Odaért; s mondják: elérte célját. A rendezvény szép összegű hozama segítség az iskola építőinek, majd használóinak.

2.

Üdvözlét a „csángó iskola” építőinek – és támogatóiknak

Nagyra becsült Rendezők és Szereplők, tisztelt Közönség, kedves Barátaink!

Meghatottan fogadtam – és szíves készséggel fogadtam el – azt a megtisztelő feladatot, hogy a Pécsi Művészeti Szakközépiskola rendezvényét fővédnökként támogassam, és illendően rövid megnyitó beszéddel megindítsam.

Megható, hogy azok a moldvai csángó falvakban élő testvéreink, akiket a történelem a Kárpátokon túlra üldözött, hosszú elszigeteltségük ellenére is, alapjaiban megőrizték a maguk-

kal vitt anyanyelvet; s még inkább az, hogy napjainkban – a történelmi és politikai szorítás némi enyhülését érezve – megnőtt bennük az érdeklődés a közös gyökerek, és megerősödött az akarat az összetartozás érzésének erősítése iránt.

Megható, hogy az újabb nemzedékeket, épp ebben az anyagi érdekek vezérelte világban próbálják szorosabban visszakapcsolni, a már-már elsenyvedő anyanyelv kimunkálásával, a mélyebb gyökerekhez; nem a környezet ellen, de a környezethatás mérséklésével; és felismerték, hogy ennek legbiztosabb útja-módja-eszköze az anyanyelvű és anyanyelvi nevelés, amit legjobban a megfelelő iskola és iskoláztatás biztosíthat.

Megható, hogy itt a mai estén, saját kezdeményezésükre, fiatalok mozdulnak meg fiatalokért, diákok vállalnak önként feladatot reménybeli diáktársakért; hazai körülmények között tanulók igyekeznek tenni valamit olyan kortársaikért, akik nehezebb küzdelemmel juthatnak csak az anyanyelvű művelődés lehetőségének birtokába. Ezek a fiatalok önként, jó szívvel adják azt, amijük van: bimbózó – vagy talán már nyiladozó – tehetségüket: a gyönyörködtetést a közönségnek, ennek anyagi vonzatát pedig az iskolaépítőknek; és hitüket, hogy nem önmagunkért kell élnünk, hanem egymásért; hiszen az egyén önmagában gyenge és védtelen, de sokadmagával nem csupán szemlélő vagy éppen sodródó-vergődő része-része a történelmi folyamatoknak, hanem alakító-formáló résztvevője is.

Meghatottan mondok hát köszönetet azoknak a fiataloknak, akik a jelenlévők örömeire és a nemes cél hasznára felcsillogtatják most tehetségüket; nemkevésbé tanáraiknak-nevelőiknek, akik az erre való felkészülésben segítették őket; az iskolának, amely fejleszti képességeiket, és helyet, lehetőséget ad ennek hasznosítására; és a városnak, amely megértően segíti, támogatja mindezt, nem is csak kiemelkedő alkalmakkor, hanem – módja szerint – a hétköznapi sorozatában is.

Köszönöm hát mindenkinek az ügybe feketetett munkát, a rázánt időt. Induljunk; – kutúrával a kultúráért!

MARTOS JÓZSEFNÉ

Anyanyelvünkről – aggodalommal

Emlékez(tet)és a „Szép Magyarsággal Beszélők Egyesülete” példájára

Az irodalmi idézeteket Hernádi Sándor és Grétsy László *Nyelvédesanyánk* című gyűjteményéből (Bp., 1980) vettem, melynek *Útbaigazítójában* ez olvasható: „Az itt közölt írások ... egytől-egyig arról tudósítanak, hogyan vélekednek a magyarról az irodalom munkásai. Nyelvészek véleményével nem is találkozok összeállításunkban az olvasó. Aki tehát az ő megnyilatkozásaira, a tudományos bírálat próbáját is kiálló fejtegetéseikre kíváncsi, annak inkább szakmunkákhoz kell fordulnia... Kiknek szánjuk a Nyelvédesanyánk kötetet? Ajánljuk minden magyarnak, hogy általa valamennyien erősödjünk nyelvünk és a nyelvet éltető közösségünk szeretetében.” Hát ezért...

Krúdy Gyula költői eredetmeghatározása: *„Fegyverkovácsok munkája közben, harci ménnek legeltetése alatt, a holdfénynél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszerait, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük.”*

Szép magyar anyanyelvünk az elmúlt évszázadok folyamán többször vált színterévé a jobbitó és gátló szándék harcainak. Felismerve nemzeti kincsünk mostoha mivoltát, elindultak egyéni törekvések, kisebb-nagyobb mozgalmak nyelvünk felemelése érdekében. E törekvéseket hullámhegyek és hullámvölgyek váltakozása jellemezte. A 18. század végén jelentkező nyelv művelő igény a 19. században izmosodott erőteljes mozgalommá, s a magyar nyelv fennmaradásáért, gazdagításáért küzdők vezéralakjának, Kazinczy Ferencnek lelkesítő, szervező, segítő tevékenykedése olyan életre keltő hatással volt irodalmi életünk kibontakoztatására, hogy az még magát Kazinczyt is nagy derűlátással töltötte el. „*Kacagom* – írja egyik levelében – amit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendöl. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg filozófiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait. A nem-vandalus hódító csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon-karakterű s originális, sehol másutt nem található szép nyelv ki ne vesszen.” Míg filozófiai lélek fogja kormányozni Európa dolgait. Míg... Kazinczy cáfoló mondata manapság igencsak elgondolkodtató.

És ismét a nemzetünk létre, nyelvünkre leselkedő, fenyegető veszély!

A reménykeltő nemzeti felbuzdulás azonban ellankad. Bizonyára erre vonatkozik Dézsi Lajos irodalomtörténet megállapítása – aki a Magyar Klasszikusok Kazinczy-kötetének előszavában¹ Kazinczynak fenti szavait is idézte –: „A szabadságharc leverése után a magyar nemzet és nyelv létjogosultságát újra kétségbe vonták, s a nemzet Kazinczy születésének

¹ Kazinczy Ferenc Munkái. Költemények. Pályám emlékezete. Bevezette: Dézsi Lajos. Bp., 1928.

százados évfordulóját (1859) használta fel a tiltakozásra. És újra életre kelt. Nemzetünk szomorú végzete, hogy most e nagy fia halála százados évfordulójának közeledésekor ismét szelleméhez kell fordulnia, hogy tőle jövőjére nézve újra reményt és biztatást nyerjen.”

Az 1920-as években tehát ismét hullámvölgybe jutott a magyar nyelv ügye.

Ezt a megtorpanást fájlalata a budapesti evangélikus leányiskola tanára, az 1919-ben ott-honából előzőtt, a Pozsony melletti Modorban működő evangélikus polgári iskola volt neve-lője, *Jeszzenszky Ilona*. A magyar tragédiát személyesen is megélve, hatványozottabban érzekelte a magyar nyelv létére leselkedő veszélyt. Budapestre kerülve döbbenet tapasztalta szép nyelvünk eltorzulását, önmagából való kivetkőzését. Ezért mint a budapesti evangélikus leányiskola pedagógusa „... indítványozza, hogy alakítsuk meg a Szép Magyarssággal Beszélők Egyesületét, röviden: SZEMBE-t, mely küzdjön a magyartalanság ellen, kerülje a fölöslegesen használt idegen kifejezéseket... Mivel az Önképzőkörnek is ez a célja, ez az egyesület legyen annak segítő egyesülete, mely az Önképzőkör gyűlésein kívül is, órákon, tízpercekben és mindenkor ügyeljen a tiszta magyar beszédre.”² Az eredményes munkát segitendő pedig osztályonként két-két jó nyelvérzékű s tiszta magyar beszédére fokozottan figyelő ún. Szembe-ört választottak, akik figyelmeztették társaikat a nyelvi hibákra.

Jóllehet a budapesti evangélikus leányiskola fejlődött, típusa az idők során változott,³ a SZEMBE működése töretlen és eleven maradt egészen 1944-ig, amikor a háború tomboló pusztításának az Egyesület is áldozatul esett. Mint egyesület 22 évet élt, de a jobbító szándék tovább működött az iskola mindennapjaiban egészen 1952-ig, amikor is iskolánkat megszüntették.

Azt nem lehet megállapítani, hány – azóta nagymama, dédnagymama – egykori tanuló-nak beszédében fedezhető fel ma is a „Szembe-tag fogadalma”, de az Egyesület hatása azért időnként bizonyítható. Irodalmi, művészi pályán figyelemre méltó sikert elért egykori növen-déink nyilatkozataiban hangzott el nem is egyszer, hogy pályájukon sokszor arattak sikert szép, szabatos beszédükkel. A nyelvapoló munka tehát nem veszett kárba! Köszönet ezért elsősorban a két lelkes alapító-vezető tanárnak, *Jeszzenszky Ilonának* és *dr. Zelenka Margitnak*,⁴ nem különben e nemes célt teljes szívvel támogató *dr. Bán-kúty Dezső* igazgatónak s a tanároknak.

Ennek az iskolának voltam én is tanára, és mint ilyen örömmel kapcsolódtam be a SZEMBE munkájába. Két tanártársam lelkes és lelkesítő kisugárzása mély csodálattal és tisztelettel töltött el, élvezhettem tanulóink szabatos beszédét, fogalmazásait, és büszkeséggel „könyveltem” el az iskolalátogatók tanulóink szép beszédét dicsérő szavait.

Virágkorában volt a mozgalom, aminek az országban az 1930-as években fellángolt szelle-mi felbuzdulás is kedvezett.⁵ Bizonyíték erre az 1940/41-es beszámoló: „Mikor az Egyesület 1922-ben megindította a nyelvtisztító munkát ... mint ilyen, sok nehézséggel járt... Most már általánosan ismert hazafias kötelesség nyelvünk tisztaságának védelme. Iskola, sajtó, rádió, iparosok, kereskedők, hivatalok s a tudomány és irodalom egyaránt irtja nyelvünk magyarta-

² Idézet a Deák téri Ev. Polgári Leányiskola Önképzőköre 1922. novemberi gyűlésének jegyzőkönyvéből.

³ 1883-tól működött mint polgári, 1920-ban föléje épül a hároméves liceum, 1927-től 8 osztályos kollégium, 1933-tól gimnázium.

⁴ Dr. Zelenka Margit nagyszülei a felvidéki Selmecbányán családostul – sok más polgári személlyel együtt – a környező er-dőkbe menekültek az 1848/49-es magyar szabadságharc dühödő ellenségeinek öldöklése elől.

⁵ Ezt illusztrálja Budapesti Hírlap 1932. febr. 28-i számában megjelent írás, amelyet a következő oldalon bemutatunk.

1932, FEBRUÁR 23, VASÁRNAP

B.

A közönség részvételével óhajtja megtisztítani a magyar nyelvet az Akadémia

Megalakult az Akadémia nyelvtudományi szakosztálya

Bátran el lehet mondani, hogy az Akadémia a művelt magyar közönségnek régi kívánságát teljesítette, amikor a héten Négyesy László, valamint a nyelvtudományi bizottságnak ezzel megbízott tagjai és a meghívott irodalmi körök részvételével megalakította a vegyes összetételű, Állandó Nyelvművelő Szakosztályt, még pedig a tagok igen meleg érdeklődése mellett.

Nemzeti értelmiségének javából, számszerint mintegy huszonöt kiválóság gyűlt össze a megnyitásra. Az akadémikusok közül ott volt Findeszy Ernő, Zelovich Korpél, Kádár Károly, Sánni József, Vikár Béla, Gembocz Endre, Hegedűs Lóránt, Horger Antal, Zolnai Gyula s kívülük a meghívottak sorából az irodalmi körökből: Kenedy Géza, Kosztolányi Dezső s az érdekelt irodalmi társaságok képviselői közül Sajó Sándor, Márkus Miksa, Lenkey Gusztáv, Hindly Zoltán, Sági István és Östör József orsz. képviselő.

Négyesy László elnök megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy az Akadémiának ez a hazafias akciója messze túlterjed a rideg szó-írásművelés javításánál, mivel nyelvünk becses szókészletét, eredetiségét, hasonló szólásait, közmondásait és étkezésének magyarosságát is védeni és művelni fogja és a közönségből is mindenkinek támogatását és részvételét is szívesen fogadja, a magyar sajtóhoz hazafias közreműködésére és segítségére pedig külön is számot tart. Evégből máris megindította a szakbizottság Magyarosán című nyelvművelési folyóiratát s e révén kéthavonként értesíti a sajtót, az irodalmat, az iskolákat, az irodalmi és iskolai társaságokat, és az egész közönséget is működéséről.

Utána Nagy J. Béla előadó tett jelentést az eddigi szervezési lépésekről s a „Magyarosán” első füzetét is bemutatta. (A füzetet az Akadémia adja ki s annak könyvtárodihivatalában (V. Akadémia-u. 2. egész évre 1 pengőért megrendelhetik. Egyes számot 20 fillérre kapni.)

Ezután az első nagy és érdekes vitát, mely a munka rendjére és feladataira terjedt ki, Kenedy Géza nyitotta meg. Annak megjelölésével, hogy e fölülte fontos és becses társaságunk sokkal szélesebb területet kell adni, mint amennyit a sajtó folyóiratok, még a legbecsessebbek is, befognak. Itt az egész művelt magyar közönség folytonos tájékoztatásáról van szó. A sajtó jóindulatú és hazafias közreműködése érte leg többet, de a sajtót is folytonosan és gyakran kellene ellátni tevékenységünk eredményeivel.

A folyóiraton túl tehát a sajtó szakadatlan értesítését is szervezni kell, aminek közvetítésére bizonyosan akad megfelelő laptudósító. Hiszen egyetlen propaganda sem olyan könnyű, mint ez, amelyet egész művelt közönségünk vár és óhajt s most, amikor az Akadémia is fődete alá vette, a pártatlan köztekintély is előmozdítja. Végül egy szűkebb elnöki bizottság kiküldését ajánlja. E bizottságot az elnök, az előadó és Zwray Miklós személyében a bizottság meg is választotta azzal, hogy munkájához a társaság egyes tagjait belátása szerint külföldön is hívja meg.

Ezután hosszabb eszmecsere következett. Kosztolányi Dezső és Vikár Béla a művelt közönséggel való közvetlenebb érintkezés, a nyilvános előadások stb. fontosságára hívták fel a figyelmet.

Zolnai Gyula kívül az érdeklődő szerkesztőket is szívesen látná a gyűléseken s kívülük az iskolák vezetőit is. Márkus Miksa két irányban szeretné fejleszteni a tiszta nyelvművelést. Azok felé, akik írnak és akik olvasnak. Östör József különösen a vidéki életet s a hozzáférés útjait módjait vázolja. A romladozó magyartalan előbeszédre is ki kell terjedni. Hegedűs Lóránt a művelt közönség érdeklődését tartja legfontosabbnak és kifejti, hogy a jó és jobb magyar szó és nyelvhasználatot nemcsak „ajánlani” kell, hanem határozott „döntvényekkel” szabályozni, hogy mit tartunk egyedül jónak vagy rosszának. Horger Antal külön súlyt helyez arra, hogy amit jónak tartunk, azt sokszor ismételve hozzuk a közönség elé. Helyes volna apró 8–10 soros papírlapok százain a legfontosabb megrovásokat és figyelmeztetéseket az ifjúságnál, iskolákban, könyvekben szétosztogatni. Végül Findeszy Ernő a munka okszerűségére és tervszerűségére tett javaslatokat, Sajó Sándor hozzászólásával ért véget a vita.

Azután Négyesy László elnök a munka kezdetéről bemutatta Hegedűs Lóránt ajánlását, amivel 10–12 közéleltű idegen szó jó magyar mását jegyezte föl. Köztük volt a bricsess-nadrág is, amelyet egy hűdmezővásárhelyi gazda szava után sonkanadrágnak kellene elnevezni. (Derült helyeslés.) Hamarjában a Stülhaltamegállapodás is kapott magyar elnevezést, így: hitelrögzítés.

Végül elhatározták, hogy mindezeket, mind pedig a jövő hónap utolsó szardájáig érkező rövid ajánlásokat az elnökség a teljes ülés elé terjeszti és ott azután egyenként kerülnek eldöntés alá.

lanságait.” 1940-ben! Idézek az előző évi, 1939/40-es beszámolóból is: „Ifjúságunk hazafias öntudatát, a magyar erőbe és a szebb magyar jövőbe vetett hitét akartuk emelni két vetített képes előadással”. A Nemzetközi Vásárban „a magyar termények és iparcikkek hosszú sora, kiváló minőségük, ötletességük joggal erősítette az ifjúságnak önállóságunkba vetett hitét”. „Tüdős Klára 'Ünneplő' c. magyarruha-sorozatának bemutatása hatására 12 növendék komnfirmált magyar ünneplőben szintén azt bizonyította, hogy divatban, ruhában, öltözködésben sincs már szükségünk behozatalra, mint ahogyan sem nyelvünkben, sem semmilyen életszükségletünkben, sem lélekben, sem testiekben nem szorulunk idegenre!”

Ha ma Budapest utcáin járok, néha szinte rémület fog el, hogy valamiképpen idegenbe tévedtem. És a vidék? Az ízes beszédű falusi emberek? Néhány éve hallottam a rádióban egy beszélgetést. Egy fiatalember kérdezgette a tehenet fejő idős paraszasszonytól, hogy milyen volt régen a paraszti sors. (Nekem a „paraszt” megbecsülést kifejező szó.) A válasz sorolta a reggeltől estig tartó munkát, s a végén: „... de most már OKÉ!” A becsületben megőszült parasztasszonynak az istállóban, tehénfejés közben, a sajtár előtt fejőszéken ülve most már OKÉ. E fonák helyzetet érzékelve, ha tréfás kedvemben volnék, mondanám: egy világ omlott össze bennem. De egyáltalán nincsen nevetgethennem. Gyermekkorom sok-sok csodálatos falusi nyaralása jut eszembe, elevenedik meg előttem. Akkor ismertem meg a magyar parasztember földszeretetét, s tanultam megbecsülni valóban nehéz életét, a természettel folytatott harcát.

Hova jutottunk? Igencsak mély hullámvölgybe! Innen-onnan ömlik felém beszéd. Nem szakszövegek. Mindennapjaink eseményeit tartalmazó szövegek. Jószerivel alig értem, pedig magyar az anyanyelvem! Lassacskán már ritkán érzem úgy, hogy mégiscsak Magyarországon élek.

Közben – örömmel tapasztalom –, hogy elindultak jobbító erők. Elismerésre méltó, komoly felkészültségű emberek igyekezete, fáradozása. Nagyon szelíden... S köszönet helyett letorkolás, gáncsoskodás a bérük. Elárasztják őket divatossá vált, szitokszókká züllesztett kifejezésekkel. A legenyhébb, rágalomnak szánt szó: maradi. De ez legalább magyar szó.

Hova jutottunk? És így hova jutunk? Kérdelem töletek Honfitársaim!

A kesergésből vissza a SZEMBÉ-hez!

Minden valamirevaló magyar nyelvűvelő, nyelvapoló egyesületnek célja valójában ugyanaz: megőrizni magyar anyanyelvünket magyarnak, ezért minden megmozdulását ennek szenteli. Ezen belül esetleg vannak, voltak olyan eredményeik, amik különlegesnek mondhatók. Ilyenről olvashatunk az 1930/31-es beszámolóban. Az akkor még az önképzőkör keretein belül működő SZEMBE VIII. osztályos tagjai „dr. Vajthó László állami gimnáziumi tanár kezdeményezésére és az igazgató buzdítására kiadták Károlyi Gáspár,⁶ a legnagyobb magyar bibliafordító 'Két könyv' c. iratát, melynek egyetlen meglevő példányát a Nemz. Múzeum szívességéből maguk a növendékek másolták le szorgalmasan s a felülvizsgálás munkáját Jablonowszky Piroska tanár végezte... A kiadáshoz szükséges összeget részben tanulóink szülei adták össze.” Kilenc évvel később: „dr. Vajthó László szerkesztésében, a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozat 5. kötetében újra megjelentette” az ev. leánygimnázium.

⁶ Feketemárvány diszkútja Budapesten a kelenföldi evangélikus templom (XI. Bocskai út 10.) mögötti kis téren van ezzel a felirattal: „A Vizsolyi Biblia 400 éves emlékére állította a Kerületi Tanács és a lakosság”.

JESZENSZKY ILONA ÉS DR. ZELENKA MARGIT
EMLÉKTÁBLÁJA UTOLSÓ LAKÓHÁZUK FALÁN
(Budapest, XII. Margareta u. 9.)

A SZEMBE-nek azonban egy ennél nagyobb „alkotása” is van: a *kufsteini emléktábla*.⁷ 1937-ben ugyanis a SZEMBE szervezésében és segítségével Kufstein várának Császár-tornyában egy 6,5 mázsás 220x165 cm nagyságú, 94 nevet felsoroló vörösmárvány emléktáblát állított a Leánygimnázium az ott súlyos rabságban sínylődő magyar szabadsághősök emlékére, köztük Kazinczy Ferencnek is. Így a Budapesti Evangélikus Leánygimnázium ifjúságának emlékező hazaszeretetét immár letagadhatatlan, a szó szoros értelmében márványba vésett dokumentum bizonyítja!⁸ Olyan magyaroknak állítottak emléket, akik nemzetiségi és társadalmi származásuktól függetlenül Magyarországot nem pusztán csak lakóhelyüknek tekintették, hanem hazájuknak érezték és vallották, erről hitet is tettek, és – közülük sokan –

életüket is áldozták érte. Ez a tábla azt is bizonyítja, hogy a SZEMBE-tagok megértették – le is írták –: „szegény, megcsonkított hazánknak szüksége van sok, szép magyarsággal beszélő, művelt, hazáját szerető ifjúságra”.

Ma emléktábla hirdeti a nyelvvédő mozgalmat elindító két tanár érdemét.⁹

Befejezésül mint „maradi” nyugalmazott tanár Baróti Szabó Dávidnak A magyar ifjúsághoz című verséből idézek:

*Serkenj fel, magyar ifjúság! Ím' nemzeti nyelved,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet.*

.....
*Serkenj fel mély álmadból, és szánd meg hazádnak
Nyelvét, melly ha kihál, tudd meg, örökre kihalsz.*

⁷ Fából készült másolata a Budapesti Evangélikus Gimnázium (V. Sütő u. 1.) II. emeleti kerengőjének falán látható.

⁸ Lásd erről: *Martos Józsefné*: Emléktáblánk előtt Kufsteinben. = Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 117-123. (A Szerk.)

⁹ A SZEMBE történetét, működését az iskolai évkönyvekben olvasható beszámolók alapján egy dolgozatban összeállítottam. Ennek egyik példányát a Kazinczy Ferenc Társaság rendelkezésére bocsátottam.

KATONA KÁLMÁN

Versek

Felszállt a ház...

Felszállt a ház is az égbe,
már csak csillagfény – derengő
kútmély – nagyanyám szemére
felhő leng, fekete kendő.

Mészipor-meggyötörte fáról
levél hull nyomasincs kertre.
Vonatfütyty. Árva madártoll.
Szégyenén vádol az elme.

Elsimult ráncok a hanton,
nincs ami körvonalazza:
hol van a sárban a lábnyom
s György Margit árnyteli arca.

Felszállt a ház is az égbe,
már csak csillagfény – derengő
kútmély – nagyanyám szemére
felhő leng, fekete kendő.

Indultunk volna...

Indultunk volna. Unsolt, taszított
a búcsúzkodás hypó- és félelemszaga.
Összeszorított szájjal hajolt hozzá
anyánk. S kúszott faltól falig a suttogásuk.

Indultunk volna. Othagyni borotvált fejjel,
frottírköpenyben. Férfiarc, hát rezzenéstelen.
Húgom megállt a lépcsőfordulóban,
szipogott. A nővér sürgetett.

Sokáig vártuk azt a buszt, de nem jött.
Ilyen idegen-kék sosem volt apám szeme.

Az áldozat

Ballagott a hajnal. Ködszagú
fényen nyammogott fogatlan ínye.
Lázás, ámde óvatos kezekkel
csomagjait szétrakta egy padon.

Elsőként nappalt. Reménytelen.
Aztán az égbolt sárfelhőivel
takart kacatjait: Tucát-magányt.
Hitet. Közönyt. Legvégül arcomat.

Tűnődtem. Hogy nem vettem észre,
sandán kólásflakon, csokispapír
és más kincsek közé szatyrába gyűrt
engem is, amíg a buszra vártam.

Filmforgatás
(1956)

Előbb kézfogásokat,
szemvillanásokat.
Díszebéd után az undort.
Zajos vajákos lüktetést,
elvhű tücsökcirpelést.
Arcodon amorf nyálfolt.

Később proféták s szelíd
suhanc rezzenéseit
kötélváró hajnalok magányán.
És total plan hirtelen,
hol a még rángó tetem
sugárnyaláb. Korrodált szivárvány.

Végül minden ismerős
arcot. Nyarat s véres ősz.
Lombtalan fák árnya szőtte kertet.
Hallgatag harangokat.
Megtiport sírhantokat.
S teremőt mert álmokat teremtet.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

CSALOG JUDIT

Az ismeretlen Szent Erzsébet

Erzsébet, a „deviáns”

„Az alatt a három nap alatt, amíg teste a ravatalon feküdt, az egész tartományból, a városokból, a várakból, a falvakból és kolostorokból temetésére megszámlálhatatlan tömeg gyűlt össze” – számol be 1231 novemberének nevezetes eseményéről Heisterbachi Caesarius, Erzsébet korabeli biográfusa. – „A jelenlevők közül többen ... áhítatra gyulladva ruháiból levágtak vagy letépdettek egy-egy darabkát. Mások kéz- és lábkörmeiből vágtak le. Olyan is volt, aki mellbimbóját és egyik ujját vágta le, hogy ereklyeként őrizhesse meg.” Ez a mai szemmel eléggé visszatetsző tömegjelenet nem csak a középkori ereklyekultusz egyik vadhajtasát jeleníti meg. Annak is világos tanújele, hogy az elhunyt már életében szent hírében állt: a nép a hivatalos szentté avatást messze megelőzve szentnek, felsőbb erőket közvetítő és kisugárzó relikviának tekintette teste, sőt ruházata legparányibb részecskéit is. „Nehéz pár szóval elmondani, hogy az odasereglett szegények és elesettek fájdalma mekkora volt. ... Mintha mindenkinek legédesebb szülőanyja lett volna...” – folytatja Caesarius leírását a temetésről, mely az akkori Thüningia óriási tömeget odavonzó, nagyon mély érzéseket felkavaró eseménye volt. E nagy érdeklődés kiváltója egy mindössze huszonnégy évet megélt, de már messze földön híressé vált fiatal nő volt. Ilyen rövidre szabott életpályát töltött el oly jelentős, olyan messze sugárzó tartalommal, mellyel mind környezete érzelmevilágába, mind az egyház-, mind az egyetemes kultúrtörténet lapjaira beírta nevét.¹

A ruha, amelyben eltemették – s melynek foszlányaiért közelharc folyt – a világi penitenciás nővérek szürke, igénytelen öltözete volt. Erzsébet, az Árpád-házi királylány, majd Thüningia fejedelmének felesége, özvegyi sorsra jutván ezzel is kifejezte azt a minden társadalmi kiváltsággal szakító életmódot, amely életének utolsó éveiben nemcsak vágyálma és ideálja, hanem ténylegesen is megvalósult gyakorlata volt. Ezzel Erzsébet – túllépve a nemesi jótékonyosság keretein – a szegények és elesettek patrónájából azok minden társadalmi válaszfalat semmibe vevő, velük nem csupán együtt érző, de együtt élő és eggyé váló sorstársává vált.

Míg élt, nem csak rajongók gyülekeztek személye körül. Az udvari és nemesi elit körében botránykő már férje, az őt szilárdan védő, támogató Lajos őrgórf életében is. Lovaglási szenvedélye például, sok egyéb mellett, többek ízlését irritálja, hát még, hogy férjét – mellette sok mérföldes lovas túrákra vállalkozva – gyakran kíserte hivatalos útjaira is. Nyíltan vállalt sze-

¹ A FELHASZNÁLT IRODALOM: *Caesarius Heisterbacensis: Vita Beatae Elisabeth. Magyarország virága*. 13. századi források Szent Erzsébet életéről. Bp., 2001. (Középkori Keresztény Írók 3.) – *Dietrich von Apolda: Vita Sanctae Elisabeth. Uo.* – A négy szolgáló vallomása (Libellus). Uo. – *Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet*. Bp., 1997. – *Ernst Wies: Árpád-házi Szent Erzsébet. A lázadó szentség*. Bp., é. n. – *Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc*. Bp., 2002.

relme férje iránt, valamint a női szerep újszerű felfogása, s az ezzel járó sok, az udvar rendjét és etikettjét sértő, konvenciókat felborító megnyilvánulás gyakran indulatos ellenérzést kelt. De a „főbűn”, mely már nemcsak formákat, szokásokat és etikettet, hanem érdekeket is sért: Erzsébet fokozódó jótekonysága, mely az „eltékozolt” javakról nem is szólva, környezete, sőt az egész nemesi társadalom énképét, önhitt biztonságérzetét veszélyezteti.

Ilyen vagy olyan előjellel Erzsébet széles körben téma – időnként élvezetes „pletykatéma” – volt. Már akkor, mikor Lajos, az uralkodó respektált hitveseként bizonyos keretekbe, ha nem is simán, beilleszkedett, s társadalmi pozíciója határt szabott a gúny, a düh, a gyűlölködés gesztusainak. Hát még miután férje halálával egyszerre veszítette el társadalmi pozícióját, vagyonát és eddigi védettséget is. Botrány és „szenzáció”, hogy Thüringiának nemrég még első asszonya jóformán koldussorban él. De még százszor nagyobb, hogy visszakapott javairól lemondva, most már önként és teljes tudatossággal – mint maga mondja – inkább akar együtt szenvedni, nélkülözni Isten népével, mint fejedelmi bőségben élni.

Erzsébet halálát nagyon hamar, négy évre múlva követte a szentté avatás. Alakja a köztudatban még akkor igen elevenen élt. Ez is egyik oka annak, hogy a többnyire sematizált szentéletrajzoktól eltérően Erzsébet, a korai életrajzírók jóvoltából, mint egyén, mint személyiség áll az olvasó előtt. Nem is lett volna könnyű besorolni a szentség hagyományos típusaiba. Jacobus de Voragine *Legenda aurea*ja 147-et mutat be az egyháztörténet első ezer évének kimagasló szentjei közül. A kor férfiközpontú szemléletét jelzi, hogy a nők száma ezek között csak 25. A későbbi századok öt reprezentánsa közül négyen férfiak (köztük három rendalapító). Mellettük egyetlen női szentként látjuk Szent Erzsébetet.

Ez a tény különleges, a rendkívüli egyéniséget megillető kivételes tisztelet jele. Ez a kivételesség azon is lemérhető, hogy Erzsébet kívül áll minden addig használatos tipológián. Nő a korábbi századokban csak mint szűz vagy mint mártír került az egyház kanonizált szentjei közé. Az európai feudalizmus kezdetétől még egy típus, a szent királyné, szent uralkodók anyja szerepel. Erzsébet nem szenvedett vértanúhalált, szűz sem, szerzetes sem; asszony, három gyermek anyja volt, s ellentétben minden sablonnal nyíltan vállalt szerelem jellemezte boldog házasságát. De, királylányága, házassága, társadalmi pozíciója ellenére, a szent királynék sorába sem fér. Azok rendeltetése, funkciója erényükkel a feudális uralkodó családok tekintélyét szentesíteni. Erzsébet ezzel szemben – Krisztus evangéliumát követve – megtagadta a maga feudális kiváltságait. Emellett választott és gyakorolt életmódja, ez a munkaközpontú életstílus az egész feudális értékvilág éles és határozott, plebejus értékrendet és szemléletet felmutató ellentéte volt. „Soha senki gyapjúfonó királylányt nem látott még” – kiált fel álmélkodva apja, a magyar király követe S a hazahívást elhárítva Erzsébet, „a mi kenyérkeresőnk” rokkához ül s orsót fog, „hogy a megélhetését saját két kezével teremtsse elő. A jelenet történelmi hitelessége lehet bármilyen vitatható, Erzsébet nagyon nem királynői alapállását, szemléletét reálisan jeleníti meg. Ez az újszerű – mai életírója, Ernst Wies szavával „lázadó” – életszentség kész sablonokba épp úgy nem illeszthető, ahogy nagy kortársa és példaképe, Ferenc, az assisi szent szentsége és életútja sem.

Erzsébet-ismeretünk sokat köszönhet négy társnőjének, akik mint életének közvetlen szemtanúi tettek a kanonizálás során hosszú, élményszerű vallomást. Ennek anyagát felhasználta művéhez Caesarius, majd nyomán más, korai életrajzírók. A négy szolgáló – pontosabban: Erzsébet udvarhölgye, bizalmasa, balsorsában osztozó sorstársnője, végül az ispotályban munkatársa is –

kimerítő tárgyismerettel rendelkezik, emellett erős érzelmi érintettség is motiválja, hogy Erzsébetet érzékletesen, élethűen jelenítse meg. Nőiesen konkrétum- és részlet-érzékeny vallomásuk kiterjed a mindennapok, a munka, az étkezés, az öltözködés, az egész sajátos életforma jellegzetes részleteire épp úgy, mint a szent kedélyének, érzelmi világának életszerű gesztusaira, akarva, nem akarva egy kedves, közvetlen fiatal nőt idézve élénk. A vallomástevők, bármennyire alkalmazkodni igyekeztek az elváráshoz, a szent előre gyártott sémájába nem tudták a bennük élő Erzsébetet beilleszteni, az élmény újra és újra áttöri az alkalmazkodó (s nyilván retusált) beszámoló felszínét. Erzsébet-képük viszonylagos hitelességét szolgálják az életét, korát, egyéniségét felderítő kutatások is. De e nem szűnő érdeklődés egyúttal annak is tanújele, hogy az Erzsébet-jelenségről ma sincsenek kész, kiforrott ismereteink. És hogy Erzsébetben van valami izgalmas-ismeretlen akkor is, ha élete minden tényét, minden hozzáférhető konkrétumát feltárjuk és elemezzük.

Tényszerűbben megközelítve

Erzsébet, II. András magyar király és a Bánk bánból ismert Meráni Gertrúd lánya 1207-ben született. Szülővárosa (talán) Sárospatak, mely akkor királyi erdőbirtokközpont, a család kedvelt nyaralóhelye. Négyéves amikor a thüringiai trónörökös, a még ugyancsak gyermek Hermann menyasszonya lesz, és családjától, szülőföldjétől elszakítva fényes kísérettel Wartburgba viszik. Szokás ez akkoriban az uralkodó famíliákban, hogy a kicsi gyerek-menyasszonyokat leendő férjük családjában, nyelvi és kulturális közegeben nevelik. A kis menyasszony hozománya nem mindennapi. A hosszú, tételes felsoroláshoz egyik életúrója hozzáfűzi: „Nem hoztak még Thüringiába, nem is látott még Thüringia ilyen, ilyen értékes és sok holmit, amelyet a királyné küldött. Mivel örvendett és büszke volt, hogy ilyen fejedelmi házasságot szerzett lányának.” Gertrúdot, a jegyesség valószínűleg leglelkesebb szorgalmazóját, a rá jellemző hiúságon túl, nyilván az is ösztönözhetette, hogy ezzel a parádésan bőkezű hozománnyal is ápolja és megerősítse kapcsolatát szeretett németföldi rokonaival.

Hogy alakult a gyerek sorsa új, számára vadidegen környezetében, milyen érzelmi klíma vette körül a fiatal lányt Wartburgban? Ezekkel a személyiséget alakító, formáló viszonyokkal, neveltetése pszichés, érzelmi klímájával sok életúró – csupán Erzsébet rendkívüli vallásosságát, bontakozó erényességét hangsúlyozva – egyáltalán nem foglalkozik. A modern szerzők egy része ezzel szemben annál többet, néha eléggé önkényesen, pszichologizál. A kis megkínzott, elhagyott, lenézett hazátlan lány Elisabeth Busse Wilsonnál mint egy megtört, neurotikus, önpusztító Erzsébet előzménye szerepel. Mások ellenben – Wies például – adakozó, örömszerző, szerelemre is nyitott lényét boldog gyermekkorból és ifjúságból, szerető, melegszívű környezetből eredezteti.

A négy társnő vallomása mást vetít élénk. „A kiskorúság állapotában számos sérelmet és ellenszenvet tárt. Mindezekben a szó- és tettei keserű sérelmekben és csúfolódásokban ... egyedül Istent tartotta reményének s menedékének. ... Midőn pedig férjhez menésre alkalmas korba került, súlyos és nyilvános üldöztetéseket szenvedett el jegyesének, leendő férjének rokonai és hűbéresei, valamint tanácsadói részéről, akit ezek minden áron próbáltak rávenni, hogy Erzsébetet visszautasítván őt küldjék vissza hazájába, Magyarországra.” Apolda, a domonkos rendi perjel, ötven évvel Erzsébet halála után, még sókimondóbb: hangsúlyozza, hogy lenézte, megvetette, sűrűn szurkálta, sértegette leendő anyósa és sógornője is. Szeretetlen magatartásuk is hozzájárult, hogy Erzsébet „a szegényekkel társalgott, és beszéde a szolgálókkal és komornákkal volt.”

Persze: ugyanilyen élmények és külső hatások másként is formálhatják az alakuló jellemet. Reagálhatott volna sértett, sérelmeit „lefelé” továbbító felfokozott göggel is. Benne saját lenézettsége a testvériség, szolidaritás, a „kicsinyekkel” azonosulás törekvését indította el.

A jegyesség felbontásának gondolata már korábban is felmerülhetett. Első ízben talán már akkor, mikor Gertudist (aki a wartburgiak távoli rokona volt) 1221-ben megölik a „gonosz magyarok”. Nem sokkal később meghal Hermann, Erzsébet jegyese is: most már igazán kézenfekvő az „idegen lányt” hazaküldeni. Ekkor, nem kis meglepetésre, Lajos, Hermann öccse és trónutóda kéri a kilencéves gyereklány kezét. A pár, számos intrika, lebeszélés és ellenállás dacára öt év múlva, 1221-ben házasságot köt. Lehet szerelmi házasságuk képe romantikusan kiszínezett, annál inkább, mert nem csak a hagiográfia (a szentek életének leírása, kutatása) szempontjából, hanem még inkább társadalmilag kuriózum volt. Annyi mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a lenézett, elhanyagolt kis idegen lányt vonzza a hozzá barátságosan közeledő, érzékeny kamasz, s hogy a kölcsönös rokonszenvből később mély testi-lelki kötődés is kibontakozik. Érzéseik kölcsönösségét igazolja, hogy férjére Erzsébetnek mindvégig kivételes, szokást, korízlést meghaladó befolyása volt.

Lajos összetett jellemében épp úgy megvolt a feudális birtokszerző, az eszközökben nem válogató nagyúri ragadozó ösztöne és mentalitása, mint a mély vallásosságba oltott empátia, sőt szociális nagyvonalúság. Tény, hogy nemcsak passzívan azonosul Erzsébet karitatív „hőbortjával”, s nem csak leszereli és elnémitja a rokonok, udvaroncok zsörtölődését, hanem gyakran maga is részt vesz az asszony különféle akcióiban. Az meg, a férj rokonszenvétől bátorítva, az akkori suttogó propaganda szerint „Európa legvidámabb fejedelmi udvarát lassanként szegényházzá alakítja át”. A vár alatt, közösen létesített ispotályukba betegeket, köztük testi-szellemi fogyatékos gyerekeket gyűjt, személyesen és rendszeresen, minden testi-lelki szükségletüket szemmel tartva gondoskodik védeneciről, többek közt maga visz lóháton a kicsik számára örömszerző játékszereket. Előfordul szükség esetén, hogy ótváros, kelevényes pácienseit saját, olykor férjének lakrészében szállásolja el. Élelmet, ruhaneműt ajándékozva látogat bűzös-mocskos putrikat, kitartó önelneveléssel fekeztve meg természetes undorérzetet. S mindez nem egy jótékony delnő szerepjátszó öntetszolgája. Túl emberi együttérzése reflexein ő, az evangélium szerelmese, a „kicsinyek” személyében Jézust szolgálja, vele, a szegénnyel és szenvedővel vállal egyre mélyebb szolidaritást. Teszi, teheti mindezt férje, Lajos, az uralkodó most még biztos védelme alatt. A pár kivételes harmóniáját apró, de a korízlést sértő szokások is érzékeltetik. Erzsébet a kor kötelező illemszabályát félretéve (közben gyakran szigorú böjtöt tartva) férje mellett étkezik az udvari lakomákon, formálisan is kifejezve a szoros testi-lelki összetartozást.

1225 aszályos, forró nyarat rendkívüli ínség követi. Férje távollétében Erzsébet privát gabonakészletüket „megdézsmálva” siet a katasztrófát elhárítani. Ekkor mutatkozik meg teljes nagyságban nemcsak mérhetetlen együttérzése, hanem a vészhelyzetben rendkívül átgondoltan cselekvő erélye és józansága is. Alig tizenhét esztendősen mint szenális szociálpolitikus átfogóan, differenciált rendszer szerint látja el a rászorulókat, tervét szervezeten, körületekintő gondossággal valósítva meg. Az udvar most már biztosan számít Lajos haragjára, várható viszályuknak előre örül. Lajos, felesége minden intézkedését jóvá hagyva, most is szétfoszlatja reményeiket. De ha a felszín úgy-ahogy el is simul, a lelkek mélyére kényszerített Erzsébet-ellenesség annál jobban nő. Harmadik gyermekükkel viselős a fiatalasszony, mikor a katasztrófa bekövetkezik.

Szenvedéstörténet

Erzsébet eddigi életútja is olyan személyiséget állít elénk, aki minden körülményből és fordulatból értéket csihol. További pályájában ez a kreativitás még átütőbben megmutatkozik, értékkorrassá transzformálva minden, akár traumatikus sorsfordulatot. Lajos keresztes hadjáratra készül, beáll a Szentföldre elindított lovagok közé. Búcsújukat, az elválás szomorú jelenetét őrzi egy korabeli népballada is. Lajos még a tengerre szállás előtt megbetegszik, s néhány napra rá, 1228. szeptember 11-én meghal. Halálhíre testileg-lelkileg összetöri Erzsébetet, s végre nyílt kitörésre készíti környezete indulatait. Távozása Wartburg várából önkéntes volt-e vagy nyílt és brutális kiűzés? A körülmények tisztázatlanok. Az óvatos kortárs, Caesarius a latin expellitur igealakhoz folyamodva a kiűzőket nem nevezi meg. Mások a sógor, Raspe Henrik szerepéről beszélnek, fiatal kora okán, bár átlátszóan, mentegetve azt.

Mindenesetre elég nehéz elképzelni egy épelméjű fiatalasszonyt, aki januári csikorgó hóban-fagyban, két kisgyermekét kézen fogva, karján négy hónapos csecsemőjével, önszántából világgá rohan. A környékbeli lojális alattvalók nem merik vagy nem akarják befogadni a bujdosókat. Végül jobb híján egy disznóólba kényszerülnek a januári éjszaka hidege elől. Erzsébet a ferencesek közeli templomában Te Deumot mond, hálaímtát; megköszöni, hogy a nyomorúságban sínylődőknek most már nem csak patrónája, hanem valóságos sorstársa lehet. Ez a Te Deum megzavarja Erzsébet legőszintébb tisztelőit is. Vannak, akik patológiát gyanítanak érthetetlen tettei mögött. Erzsébet életének ezen az éjszakáján túllép az emberi együttérzés számunkra megérthető és követhető tartományain.

Egy idő múltán anyai ági rokonai próbálkoznak valami konszolidáló megoldással, már csak azért is, mert a familiát kompromittálja, hogy Erzsébet nyilvánosan rongyokban jár, és hihetetlen szegénységben él. A bambergi püspök például előnyös és rangjához illő házassággal próbálja státusába visszaemelni. Kérőben nincs is hiány, többek közt Frigyes császár, Erzsébet régi, rajongó tisztelője is szerepel a jelentkezők közt. Erzsébet erélyesen ellenáll, minthogy férje halála esetére már korábban tisztasági fogadalmat tett. Ugyanígy minden más jó szándékú javaslatot is elhárítva társnőivel maguk keresik kenyerüket. A fonással szerzett nagyon szűkös jövedelemből juttatnak a szegényeknek is. Végül számára is elfogadható megoldást hoz, hogy gyóntatója, Marburgi Konrád ösztönzésére a neki járó özvegyi jussot részlegesen visszatérítik. Csakhogy Erzsébet nem a vagyon élvezetében látja életcélját. A ferencesek templomában végképp lemondva minden társadalmi kiváltságról és fényűzésről ünnepélyes szegénységi fogadalmat tesz. Életének, eszményeinek eddig is számos eleme Assisi Szent Ferencre emlékeztet, aki lelki bátyja és egyre tudatosabban vállalt-követett mintaképe volt. Ez a fogadalom szabályszerű „Szent Ferenc-idézetnek” tekinthető formailag is. Erzsébet most jelképesen azonosul azaz az ideállal, melynek saját egyedi útját járó, konzekvens és határozott követője lesz.

Vagyonának egyik részéből Marburg városa közelében megalapítja ispotályát, kora egyik legkorszerűbb egészségügyi-szociális létesítményét. A latin *hospital* szónak akkoriban a kórháznál jóval gazdagabb, összetettebb jelentése volt. Ezt a komplex jelentést leginkább a régies ispotály szó közelíti meg. A marburgi ispotály működésének irányítója a szintén összetett egészségügyi-szociális feladatkört vállaló jeruzsálemi szegénykórház szabályzata volt. Ez a középkori intézménytípus egyszerre látta el a kórház, az árvaház, a szegénygondozás-élelmezés, a szülőotthon, a hajléktalan-elszállásolás teendőit, s még ezen kívül sok egyéb aktuális és esedé-

kes feladatot is. Erzsébet például, többek közt a gyógyszerek, gyógykenőcsök készítésében jeleskedett, épp úgy, mint a lelki, házassági, életviteli tanácsadás „műfajában”. Sokan keresték fel a legkülönbözőbb problémákkal; élettapasztalata, az emberi kapcsolatok bonyodalmain átlátó okossága, de már odaadó figyelme és a belőle kisugárzó empátia is közismerten gyógyhatású volt. Ez a gazdag tartalmú, sűrített és energiaigényes életvitel gyorsan égette fel testi erejét. Halála egy rövid betegség után egy tökéletes, minden belső adottságát tökéletesen felhasználó és kimerítő életpálya lezárása volt. Maradék nélkül szétosztva lelki, szellemi és anyagi értékeit, maga is közös európai kultúrkinccsünk értékévé vált.

Erzsébet és kora

Az önállóság, eredetiség mellett Erzsébet legjellemzőbb karakterjegye kora világát, társadalmi jelenségeit érzékenyen figyelő nyitottsága volt. Számos szállal kapcsolódik korának a problémákra, feszültségekre reagáló különféle mozgalmához. Nem egy tette, szokása és kijelentése, melyet udvari környezete mint „különcséget” utasított el, gyakran máshol már érlelődő, olykor tömegeket aktivizáló szemléleti változások visszhangja vagy előhírnöke. Sz. Jónás Ilona írja: Erzsébet erényeiben a korszellem új értékei tükröződnek, ez a kulcsa rendkívüli, erős indulatokat felkavaró és kiobbantó hatásának is.

Legmélyebben Assisi Szent Ferenc hatása, a ferences szellemiség érintette meg. Volt-e személyes találkozás, esetleg levélváltás kettőjük közt: nem bizonyított. De nem is fontos. Erzsébet öt évvel élte túl példaképét, akit azóta kísért figyelemmel, mióta, mint fogékony serdülő lány, először találkozott Ferenc német földön is megjelenő követőivel. Példájuk, szemléletük, értékviláguk találkozott Erzsébet legmélyebb, de még csak érlelődő és formálódó igényeivel. Gyóntatót is közülük választ. Ez a kapcsolat – gyakorlati okokból – nem volt hosszú. Bármilyen kétségtelen az életében későbbi gyóntatója, Konrád szerepe, jelentősége, az sem vitás, hogy belső élete legmélyebb rétegeit, legelemibb törekvéseit mindvégig a ferences értékvilág határozta meg.

Erzsébet újszerű értékeit számba véve hármat kell kiemelnünk. Egyik az a – sokak szerint a már a reneszánszot előlegező – életöröm, mely, többek közt, a testet és a testiséget is egyre inkább átértékeli. A másik: a világtól elzárkózó vallásossággal szemben a világ, a felebarát felé forduló aktivitás, melyhez szükségszerűen kapcsolódik a felértékelt munka, a hivatás, a professzió új hangsúlya is. Végül az a ma „szociális érzékenységnek” nevezett szellemi-erkölcsi alapállás, mely a társadalmi egyenlőtlenség kérdésköréhez nagyon szorosan kapcsolódva ma is allergikus pontján érinti a status quo kereszténység híveit.

Az életöröm, a teremtett világ szépségére rácsodálkozó, Istent a teremtés tükrében csodáló vallásosság kiobbantó erővel jelenik meg Szent Ferenc korszakváltó életművében. Ezzel az életigenlő szemlélettel Ferencben is keveredik a középkori, aszkétikusan önmegvető és testtelenes értékideál. A test gyötrését és sanyargatását – a kor életszentség-felfogásának hatására – keményen gyakorolja Szent Erzsébet is. Életének jó néhány mozzanata árulkodik a feszültségről örömvágy és aszkézis, önvállalás- és megtagadás, asszonytság és szüzesség-kultusz, a testiség örömteli elfogadása és önbüntető gyűlölete közt. Ennek kreatív feloldása az önátadás és önki-fosztó, másokra irányított s mások örömeiben empatikusan feloldódó határtalan emberszeretet. Mások testi-lelki ápolása és gyógyítása, az örömszerző adakozás szinte szertelen boldogsága: Erzsébet életében folyamatos vezérmotívum.

A „megtört, neurotikus” Erzsébet-kép igazolását döntően gyóntatója, Marburgi Konrád alakjából és a hozzá fűződő kapcsolatból meríti. Konrád merev és erőszakos, „a jó ügy érdekében” nem egyszer brutálisan kíméletlen egyéniség volt. Titulusa – „az Úr vérebe” – kifejezi azt a félelmes atmoszférát, mely fanatikus lényéből áradt, hírhedtté téve működését kortársai közt. Pályáját később, már Erzsébet halála után, inkvizitori megbízása s véres ügybuzgalma koronázta meg. Ennek folytán egy éjjel agyonverték, nyilván eretnekséggel gyanúsított ellenfelei. Ez a „vér-eb” Erzsébet életének, főképp utolsó éveinek nagyon fontos szereplője volt. Konrád puritán személyétől minden anyagi becsvágy idegen volt. Annál nagyobb ambícióval igyekezett a kezébe került szentanyagból megformálni a saját felfogásának, eszményének megfelelő ideált. A „tökeletesség” érdekében gyakorolt módszerei okkal keltik a szadisztikus hajlam gyanúját. A rendszeres és igen durva testi fenytetés mellett (ami a középkorban eléggé általános) gyakran kínoztta Erzsébetet a súlyos lelki, pszichológiai bántalmazás kifinomult eszközeivel. Erzsébet mindennek ellenére nem Konrád szenteszményét valósítja meg. A türelem és engedelmesség erényét gyakorolva – mint minden rászakadó viszontagságot – tűri Konrád kíméletlen módszereit is. Ezzel szemben szilárdan ragaszkodik minden olyan meggyőződéshez, törekvéshez, sőt szokáshoz is, melyet lény, személyisége, lelkiülete magjának tekint. A „megtört asszony”, az „engedelmes médium” belső szilárdságával szemben minden terror hiábavaló. Konrád talán legnagyobb érdeme volt, hogy tekintélye, akarva-akaratlan eleve védte Erzsébetet az eretnekség veszélyes bélyegétől, mely egy ilyen önfejű és „deviáns” személy homlokára nagyon könnyen ráragasztható.

Erzsébet életvitel-eszményében a munka központi, hangsúlyozott szerepet kapott.

Nyugat-Európa történetének ez az időszaka a meginduló polgárosodás, a vele járó életforma- és szemléletváltás kezdetének időszaka volt. A városok térhódítása, a plebejus réteg számának és súlyának erőteljes növekedése, az életformák számos új változata a régi életminta-sémákkal nem volt már átfogható s szabályozható. Az egyház ezt felismerve siet tágitani az életminta-kínálat körét. Ez az a kor, melyben a kanonizálás eddigi gyakorlatán túllépve új társadalmi rétegek és életminták jelennek meg az egyház elfogadott szentjei között. A kanonizáltak sorában nő a világiak, a plebejusok, sőt az eddig gyéren képviselt nőneműek számaránya is. Többek közt e „fellazulás” következményeképpen kapott zöld utat Szent Ferenc majd Szent Erzsébet is. Különös módon a plebejus életforma, stílus és értékvilág az elsők közt épp az arisztokrata Erzsébetben, a hivatásos ápolónővé „süllyedt” őrgrofnében nyert hivatalos felmagasztalást. Erzsébet munkából és munkánk élő, sőt, korát megelőzve a szakmai hozzáértés és eredményesség polgári értékeit is felmutató „dolgozó nő” volt. Alázatos lelkében nem volt helye a személyes ambíció semmilyen formájának, ám az életrajzok tényanyaga olyan személyiséget dokumentál, aki a szertartat-szolgálatnak nemcsak jóságos szívű üdvöskéje, hanem korának színvonalán jól képzett, rendkívül tájékozott és érdeklődő, emellett rátermett, tehetséges szakembere is volt. Az életforma keresés során felmerült a koldulás is, mint az alázatosság eszményének legmegfelelőbb, kívánatos életideál. Ebben az akkori korszellemnek egy olyan áramlata tükröződött, mely a nem rég alakuló kolduló rendek programjává vált. Indítéka korántsem a parazita életmód kedvelése, hanem a társadalom legmélyén élők iránt kifejezett szolidaritás. Erzsébet választása mégis a kenyérkereső, önfenntartó létformára, az értékteremtő, örömszerző munkára esett.

Az önfenntartó, független és dolgozó életforma a korabeli nőtársadalom jellegzetes jelensége volt. Követői, a beginák nem tartoztak valamely szerzetesrend kötelékébe, önkéntes vallásos kö-

zóságok kereteiben gyakoroltak egyfajta, már-már a korai feminizmus csíráit melengető autonómiát. Bár az egyház hivatalosan elismerte a „beginizmust”, a papság egy része tekintélye csorbításának kísérletét látta benne, épp ezért nem kedvelte a nők ilyen közösségeit. Erzsébet társnőivel az ispotályban hasonló, vallásos, munkaközpontú, testvéri kis közösséget alakított ki. Az „úrnő” megszólítást elutasítva tegeződött barátnőkké vált társaival, s minden házimunkában egyenlően, sőt, a legterhesebb feladatokat sokszor átvállalva osztozott velük. A vallomások egy gyakran nevető, szívesen tréfálkozó Erzsébet és egy derűs fiatal kisközösség képét vetítik elénk.

Konrád jó szándékú „nevelőmunkájának” egyik jellemző fegyverténye a nők erőszakos szétválasztása és a közösség kíméletlen szétzúzása volt. Konrád képtelen volt Erzsébet határozott egyéniségét, még kevésbé életszentsége karakterét átgyúrni a saját képére. Sajnos, a jámbor utókor, ha nem is Erzsébetet, de a közvélemény Erzsébet-képét annál önkényesebben idomítja a maga mindenkori kapacitása, igénye, lelkülete, ízlése szerint. Legtöbb a jó szándékú de végzetes félreértés a „karitatív Erzsébet” körül. Számos képen látható koronásan, fejedelmi öltözkében; közönségére üdvözlően rámosolyogva garast hullat a rongyos, pillantásra sem érdemesített „elesettek”, az ici-picivé töpörödött statiszták közé. Ez a tévkép, ez a leereszkedő adakozás nem az igazi Erzsébetet, csak az őt kegyeskedő delnővé szelídítő mentalitást jeleníti meg.

Hol van – ha egyáltalán ábrázolható – az az Erzsébet, aki egész vagyonát szétosztotta, önfeladt boldogsággal élvezve a mások örömét? Aki számára a másik ember nem a saját szentsége statisztája, arctalan és névtelen eszköz, hanem vele egyenértékű valóság volt, nyomorúságos alakjában magát Jézust hordozva és jelenítve meg? „Milyen jó örömet szerezni!” – kiált fel, s az adakozás boldogságában messze fénylő örömtüzet gyújt.

Ferenc, Erzsébet lelki bátyja és ideálja – mint Le Goff írja – a Krisztust középpontba állító és a vele való azonosulásig eljutó újfajta életszentség mintaképe volt. A másik ember empátiкус megközelítése-megélése, a testvériség krisztusi látásmódja akarva, nem akarva reagál az emberi együttélés társadalmi kérdéseire. A kor, telítve éleződő, növekvő feszültséggel, a választ mintegy provokálja is. Szociális indulat fűti a kor eretnek mozgalmait is, melyek hivatkozási alapja nem egyszer Jézus és az evangélium; az egyházzal is szembeforduló eszméikben egyfajta szociális utópia él. Ferenc, az eretnekség radikalizmusával szemben elfogadja, de az egyetemes testvériség krisztusi eszményében oldja fel az adott társadalmi struktúrát (Le Goff). Kritikáját „csak” a szegénység választása fejezi ki, példaszerűen.

Ez a szellem, az önkéntes szegénységben kifejeződő társadalomkritika élteti a kor szegénységi mozgalmait is. De szelídségük szövetét nem egyszer áttöri a szociális felháborodás. Olykor azt is nyíltan megfogalmazva, hogy a társadalmi egyenlőtlenség nem Istentől, hanem emberi kapzsiságból, gonoszságból s önzésből ered. Jellemző, hogy Erzsébet legélesebb kitételeit Apolda dominikánus perjel örökíti meg. Erzsébet, ahogyan Apolda látja és láttatja őt: inkább vállal közösséget a szegénységben „isten népével”, mintsem a kifosztásban és elnyomásban bűnrészes legyen.

Erzsébet kora szélesedő szegénységi mozgalmainak nem csupán visszhangja és követője, hanem nagy hatású inspirátora. Századokra útjelzője és mintája mindazoknak, akik az empátia és igazságosság szellemével próbálják beoltani korukat és környezetüket.

OLÁH TAMÁS

Pusztafalu története a 14-15. században

Pusztafalu egy 253 lakosú falu a Hegyköz északi részén, az ún. Felső-Hegyközben, a történelmi Abaúj vármegye területén, a magyar-szlovák államhatár mellett.¹ A település agrár jellegű zsákfalu, periférikus helyzetű, népessége az 1949-es népszámlálás óta folyamatosan csökken.² Történelme folyamán nem tett szert sem országos, sem regionális jelentőségre, mint például a környező Füzer, Füžerradvány, vagy Pálháza. Azonban a néprajztudósok,³ a szociográfiával foglalkozó kutatók,⁴ a nyelvészek⁵ vagy a geográfusok⁶ számára a település nem teljesen ismeretlen, hiszen több munka is szól Pusztafaluról és környékéről.

¹ A Polgármesteri Hivatal tájékoztatása alapján közlöm a lélekszámra vonatkozó adatot. „Kormos Bába” tanösvény. Kirándulásvezető-füzet. Szerk.: Kiss Gábor. Pusztafalu, Füžérkajata, Füžerradvány és Füžér Község Önkormányzata. 2000. 18.

² 1990. évi népszámlálás. 7. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai. KSH. Bp., 1992. 304.

³ A Pusztafaluról szóló néprajzi irodalomból azon munkákat említeném meg, amelyek kapcsolódnak témámhoz, mivel a község gazdálkodásáról gyűjtött adatokat is közölnek. Gönyey Sándor: Az abaújmegyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete. = Néprajzi Értesítő. XXXI. 1939. 119-141.; Tagán Galimdsán: Pusztafalu gazdálkodása. = Néprajzi Értesítő. XXXI. 1939. 142-156. Ezek mellett, több, a Hegyközről készült néprajzi tárgyú tanulmány és monográfia is hoz adatokat településről (itt szintén azokat emelem ki, melyek a gazdálkodási szokásokat érintik). Balassa Iván: Földművelés a Hegyközben (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok I.) Bp., 1964.; Petercsák Tivadar: Hegyköz (Borsodi Kismonográfiák 6.) Miskolc, 1978.; Uő: Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben. (Borsodi Kismonográfiák 17.) Miskolc, 1983.; Uő: Az erdő szerepe a hegyközi állattartásban. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (=HOMÉvk.) XVI. Miskolc, 1977. 295-310.; Uő: Közbirtokosság, legeltetési társulatok a Hegyközben. = HOMÉvk. XVII-XVIII. Miskolc, 1979. 261-280.

⁴ A szociográfiai kutatásokban a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiáján 1931-1952 között működő Faluszeminárium vitt vezető szerepet. Pusztafalut a falukutató szeminaristák többször is felkeresték és adatgyűjtéseik anyaga megtalálható Sárospatakon a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Adattárában.

⁵ A nyelvészek figyelméért irányult Pusztafalura és még több hegyközi, illetve a mai Szlovákia területén fekvő egykori abaúji településre (Füžerradvány, Kovácsvágás, Vilyvitány, valamint Nagyszalánc – Slanec, Kisszalánc – Slančík, Rákos – Rákoš, Garbócbogdány – Bohdanovce stb.), mivel itt egy sajátos ő-ző nyelvjárás alakult ki. Nyirkos István: Az abaúji Pusztafalu ő-zése címmel. = Magyar nyelvjárások. Szerk.: Kálmán Béla. 5. k. Debrecen, 1959. 153-163.

⁶ A települést és térségét érintő földrajzi folyamatokkal foglalkozó irodalom a következő művekből áll: Természet- és tájfldrajz: Magyarország kistájainak katasztere II. MTA FKI. Bp., 1990. 908-914. A kistájekataszter – amelyben minden egyes magyarországi kistáj domborzati, földtani, éghajlati, vízrajzi, talajtani, illetőleg sajátos táji adottságai megtalálhatók, amit egy rövid tájtípológiai összefoglaló követ – Pusztafalut már a Vitányi-rögökhöz sorolja. Ezzel szemben a debreceni geográfusok magát a falut még a Hegyközi-dombság részének tekintik. Tájfldrajzi szempontból ugyanis nem a felszín alatti prekambriumi és paleozoos képződményeket, hanem a felszínt fedő kőzeteket és a formakincset tekintik döntőnek a besorolást illetően. A felszínen pedig ugyanolyan miocén tengeri üledékek és vulkáni piroklasztikumok találhatók, mint a Hegyköz területén, ráadásul a falu egy délre nyíló völgykötvetenben fekszik, amelyet ÉNy-ról a Nagy-Milic-hegycsoport, ÉK-ról a Pusztafalui-nyereg, míg DK-ról a Vitányi-rögök határolnak. – Tájökológiai, tájvédelmi és természetvédelmi szempontú vizsgálatok a Felső-Hegyközben és a Nagy-Milic-hegycsoportban. Tanulmánykötet. Szerk.: Kiss Gábor. Debrecen, 1998. A tanulmánykötet a KLTE Alkalmazott Tájfldrajzi Tanszéke által 1998-ban Füžér és Pusztafalu térségében folytatott tájfldrajzi és tájökológiai vizsgálatok eredményeit közli. Ezek a vizsgálatok azt a célt szolgálták, hogy felmérjék a terület természetvédelmi (geológiai, geomorfológiai, talajtani, hidrológiai, növényfldrajzi, stb.) értékeit azért, hogy ezeket egy tanösvény mentén bemutassák majd az ide látogató turistáknak. – „Kormos Bába” tanösvény. Kirándulásvezető-füzet. Szerk.: Kiss Gábor. Pusztafalu, Füžérkajata, Füžerradvány és Füžér Község Önkormányzata. 2000. Az 1998-ban elkezdett munka eredményeként Pusztafalu és Füžerradvány között létrejött a „Kormos Bába” tanösvény. Az ehhez készült kirándulásvezető röviden bemutatja a tanösvény geológiai, természetfldrajzi, növény- és állattani jellemzőit, valamint a tanösvény menti helytörténetét, néprajzi, kultúrtörténeti és művészettörténeti érdekességeit. –

1998 óta foglalkozom a település történetének kutatásával,⁷ ennek során derült ki számomra, hogy Pusztafalu az egyetlen a Hegyközben, amely első írásos említése óta, kisebb megszakításokkal a szalánci uradalomhoz tartozott, szemben a legtöbb hegyközi településsel, amelyek életét döntően az szabta meg, hogy hosszabb-rövidebb ideig részben, vagy teljes egészében a füzéri uradalom tartozékai voltak.⁸ Az is kiderült, hogy a 16-19. sz. közepéig a népesebb falvak közé tartozott mind a Hegyközben, mind a szalánci uradalomban.⁹ Mégis a községről kevesebb szó esik a Hegyköztől szóló történeti munkákban, amelynek talán az az oka, hogy a füzéri uradalom iratanyagának feldolgozása révén megismerhető a Hegyköz általános település-, társadalom- és gazdaságtörténete.¹⁰ Ez megerősített abban, hogy érdemes feldolgozni a település történetét, miután teljesebbé teheti a Hegyköz történetéről már eddig kialakult képet. Érdekelt, hogy Pusztafaluban is megfigyelhetőek-e azok a Hegyköz falvait általánosságban jellemző társadalmi-, gazdasági, vagy demográfiai folyamatok, amelyekről a történeti munkák tájékoztatnak, vagy vannak-e sajátos vonásai. Másfelől azt is érdekes volt meg-

Társadalomföldrajz: Dr. Laczkó István: Zempléni-hegység és Hegyköz. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye természeti tájai 1.) Kompolt, 1974. Ez a társadalomföldrajzi elemzés bár a Hegyköz egészéről szól, de a demográfiai és gazdaságföldrajzi részekben Pusztafaluról is közöl adatokat (természetes és tényleges szaporodás, a termelőszövetkezetek helyi sajátosságai). Dr. Sili-Zakar István: A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata (Studia geographica 3.) Debrecen, 1980. A szerző komplex faluföldrajzi kutatásai alapján kiderül, hogy a község a kedvezőtlen helyzetű, főleg csak lakóhelyfunkcióval és jelentős népességfogyással bíró hegyközi községek közé tartozik, továbbá megállapítható róla, hogy Hollóháza gazdasági, közlekedési és szolgáltatási vonzáskörzetének része. Uő: Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között. = Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, 1980. 35-76. A tanulmány elemzi a Hegyköz demográfiai változásait is a vizsgált időszakon belül. Fontos megállapításokat tartalmaz Pusztafalu népesedési változásairól.

⁷ Oláh Tamás: Pusztafalu hely- és tájhasználat-története. = Tájökológiai, tájvédelmi és természetvédelmi szempontú vizsgálatok a Felső-Hegyközben és a Nagy-Milic-hegycsoportban. Debrecen, 1998. 75-93. és 106-109. A tanulmány a szakirodalomban és a statisztikákban fellelhető adatok segítségével próbálja bemutatni a település történetét és a földrajzi tájban bekövetkező változásokat. Pusztafalu története 1695-ig. (Különös tekintettel a településnek a XVI. század második felétől a XVII. század végéig tartó történetére). Szakdolgozat, Debrecen, 1999. Pusztafalu, Füzérradvány, Füzérkajata (A települések rövid története). In: „Kormos Bába” tanösvény. 12-13., 31-32. és 33.; Pusztafalu története a XVII. században. (Kézirat) Kisvárd, 2000.; Uő: Az abaúji Hegyköz fogalma és területe. = Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2005. 15. k. 239-252.

⁸ A néprajzi és történeti irodalom 20 települést sorol a Hegyközhöz, amelyek közül az alábbiak tartoztak a füzéri uradalomhoz történetük bizonyos szakaszaiban: Alsőregmec, Felsőregmec, Mikóháza, Vilyvitány, Vágáshuta, Kishuta, Nagyhuta, Pálháza, Füzérradvány, Filkháza, Füzérkajata, Füzér, Füzérkomlós, Hollóháza. Pusztafalu azonban a szalánci uradalom tartozéka, és a jobbágyfelszabadítás után is a falu határának tekintélyes része (több mint 2000 kat. holdnyi főleg erdő és jelentős rét-legelő, ill. kevés szántó) maradt korábbi földesurainak, a Forgáchoknak, majd a Forgách-Waldbottoknak a birtoka. Így nem szakadt meg azonnal a falu kapcsolata az allódiális földek bázisán továbbélő uradalommal. – Abaúj-Torna vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövedelme. Művelési áganként és osztályonként. Az 1909. évi V. t-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. Bp., 1914. 43., 47.; Balassa Iván: Földművelés a Hegyközben (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 1.) Bp., 1964. 7-23.; Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp., 1890. 195-197 és 229.; Engel Pál: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. (Új Történelmi Tár 2.) Bp., 1989. 45-55.; Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I-IV. Pest, 1851. I. 87., 161., II. 17., 29., 114., 127., 164., 244., 255., III. 89., 154., 188., 268., 275., 285.; IV. 303., 309-310.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarországtörténeti földrajza. I. Bp., 1966. 82.; A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. rész. A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése és az 1895. VIII. törvénycikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községeként. Bp., 1897. 314.; Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. (A Magyar Országos Levéltár (= MOL.) kiadványai. II. Forráskiadványok 16.) I. Bp., 1990. 84-96.; Magyarország földbirtokosai és földbérleti (Gazdacimtar). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatai alapján. Bp., 1925. II. rész 8.; A Forgách és Forgách-Waldbott családok XX. századi családfáját lásd: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Összeállította: Gudenus János József. I-V. Bp., 1990-1999. I. 427. és IV. 207.; Peterscsák (1983): 7.; Takács Béla: A Zempléni-hegység üvegutai. Bp., 1966. 60-73.

⁹ Lásd a demográfiai kérdésekkel foglalkozó részt, illetve Oláh (1999): 41-42. és 59-79.

¹⁰ Jól tükröződik ez az alábbi művekben: Balassa (1964); Feld István-Juan Cabello: A füzéri vár. (Borsodi Kismonográfiák 11.) Miskolc, 1980.; Frisnyák Sándor: Adalékok a Zempléni-hegység történeti földrajzához (18-19. század). = Földrajzi Értesítő. XXXIII. 1984. 1-2. füzet. 65-91.; Takács (1966).

vizsgálni, hogy milyen helyet foglalt el a település a szalánci uradalmon belül. Tanulmányom a korábban elkezdett kutatások eredményeinek egy részét mutatja be. Ezt jelzi, hogy a falu történetének csak a 15. század végéig tartó szakaszát próbálom megismertetni.

A település keletkezésének pontos ideje nem tisztázott, azonban valószínűleg Anjou-kori eredetű. Pusztafalu nevének első okleveles említése (1389) hegyközi viszonylatban késeinek mondható,¹¹ de a falu helyéről mégis rendelkezünk ismeretekkel az Árpád-kor utolsó évtizedeiből. 1270-ben V. István a IV. Bélával folytatott polgárháborúban szerzett érdemeiért Rosd nb. Endre fia Mihálynak és testvérének adta Füzer várát és a hozzá tartozó 11 települést. Ekkor a király leírta az uradalom határát, amelyet először egy szlovák történész V. Šmilauer vitt térképre. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a falu területének zöme a füzéri uradalom része volt, de nem szerepel ilyen nevű helység az uradalom tartozékai között.¹² A település 14. sz. végi, 15. sz. eleji neve *Újfalú*, *Pusztaiújfalú*, illetve *Pusztafalu* volt, (*Puztawjfalú*: 1389, *Puztawjfalú*: 1390, *Wyfalú*: 1391, *Putzhawjfalus/Puzthafalus*: 1419, *Pwztawjfalú*, *Puzthawjfalú*: 1427¹³) ami arra utal, hogy a környezetében lévő Árpád-kori falvaktól fiatalabb volt.¹⁴

A füzéri vár történetével foglalkozó kismonográfia szerint 1320-ban Drugeth Fülöp, aki abaúji ispánként pro honore birtokolta az uradalmat, arra utasította füzéri várnagyát, hogy telepítsen népeket az uradalom területére. Ezt több tényező is motiválta. A jobbágyság termény-, munka- és pénzjáradéka fontos eleme volt a vár fenntartásának, a földesúr és a várbeliek ellátásának. Így, ha fogyott a népesség, vagy ha több járadékra volt szükség, hosszabb távon a telepítés volt az egyik lehetőség a források bővítésére. Mivel pedig a füzéri vár tartozékai közül 1389-re három örökre eltűnt (Rátka: Abaújvár és Telkibánya között feküdt, Derzstelke és Kánásföldre helye ismeretlen), illetve 1327-ben I. Károly visszaadta a Bereg megyei lónyai uradalmat a Lónyaiaknak, melyet még Rosd nb. Mihály szerzett meg, s csatolt füzéri uradalmához, érthető, hogy szükségessé vált a várhoz tartozó falvak számának növelése. Mindemellett a szerzők a korábbi birtokosoktól nem ismernek ilyen jellegű utasítást, így Pusztafalu és mellette Pálháza keletkezését is erre az időszakra teszik.¹⁵

A falu korai történetének azonban nem ez az egyetlen problematikus pontja. Pusztafalut először egy Zsigmond király által 1389. február 2-án kibocsátott oklevél említi. A király ebben utasítja az egri kaptalant, hogy iktassa be Perényi Miklós királyi pohárnokmestert és testvéreit, Imrét és Jánost az Abaúj megyei Füzer várba és tartozékaiába, melyek között felsorolják Puszt-

¹¹ Zsigmondkori Oklevéltár (= ZsO.). Összeállította: Mályusz Elemér–Borsa Iván (A MOL kiadványai II. Forráskiadványok I. 3-4., 22., 25., 27) I-V. Bp., 1951-1997. I. 915., Csánki (1890): I. 215. A legkorábbi hegyközi települések keletkezéséről és első okleveles említésükről lásd *Feld–Cabello* (1980): 6., *Györffy* (1966): I. 58-159. (Helységek)

¹² *Feld–Cabello* (1980): 8-17., *Györffy* (1966): I. 82-83., *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. (Reprint, 1995.) 932.

¹³ ZsO. I. 915., 1628., 2091. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. (= Bánffy) Szerk: *Varju Elemér*. I. 1214-1457. Bp., 1908. 428-429., 588-592., *Engel* (1989): 39., ZsO. VII. (1419-1420). (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. Sorozat-főszerkesztő: *Varga János*. 37.) *Mályusz Elemér* kéziratát kiegészítette és szerkesztette: *Borsa Iván*. Bp., 2000. 646.

¹⁴ A település nevének keletkezésére és lehetséges jelentésére a későbbiekben tér ki bővebben a dolgozat. A környező településekről lásd: *Györffy* (1966): I. 82-83.

¹⁵ *Feld–Cabello* (1980): 28., *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301-1457 (História könyvtár. Kronológiák, adattárak. 5.) I. Bp., 1996. 314., *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.) Bp., 1977. 45-46., *Györffy* (1966): I. 77., 82-83., 101., 134., *Karácsonyi* (1995): 932., *Korai Magyar Történeti Lexikon*. (9-14. század) Főszerk.: *Kristó Gyula*. Bp., 1994. 174., 228., 581.

ta(új)falut is.¹⁶ Ennek alapján a korábbi történeti munkák egy részében az szerepelt, hogy a falu a 14. sz. végén a Perényiek füzéri uradalmához tartozott.¹⁷ Csakhogy a korszakkal foglalkozó egyéb kiadványok adatai ezt a tényt cáfolják. Losonczy László volt szlavóniai bán ugyanis 1390 augusztusában¹⁸ a jászói konvent előtt eltiltja a Perényieket a Szalánc várához tartozó Pusztáújfalu birtokának az elfoglalásától.¹⁹ 1391. február 19-én pedig Mária királynő parancsára a szepesi káptalan Losonczy Lászlót ellentmondás nélkül beiktatta Pusztáújfalu birtokába. A Perényiek azonban úgy tűnik, hogy nem mondtak le Pusztafaluról, ugyanis 1391 június 13-án Zsigmond király egyik oklevelében arra utasította a leleszi konventet, hogy tartson vizsgálatot Losonczy László volt szlavón bán ellen, aki elfoglalta Perényi Miklós lakatlan Újfalu nevű birtokát, amely a füzéri várhoz tartozik.²⁰

Két kérdést is felvetnek ezek a források: Pusztafalu melyik uradalom része az 1380-90-es évek fordulóján, illetve hogyan alakulhatott ki a település neve, és mi a jelentése?

Az első kérdésre az a válasz, hogy valószínűleg Szalánc várának volt a tartozéka. Losonczy László ellentmondása, 1391-es birtokba iktatása, illetve az ellene felhozott vád az állítólag a füzéri várhoz tartozó birtok elfoglalásáról azt érzékelteti, hogy az 1389-es adományozás vitatható. Ezt a később bemutatott 1419-1427 közötti oklevelek, valamint két 1431-es oklevél fogják megerősíteni. A két utóbbi azért fontos a birtoktörténet szempontjából, mivel Perényi Miklós fiának, Miklósnak 1429-ben bekövetkezett halála után unokatestvérei, a néhai Perényi Imre fiai, János és István örökölték birtokait a sárospataki uradalom kivételével, amelyet Perényi Miklós egyedül kapott 1390-ben, és fiainak magva szakadtával ez az uradalom visszaszállt az uralkodóra.²¹ Peré-

¹⁶ ZsO. I. 915.

¹⁷ Csánki (1890): I. 197., 215., *Feld-Cabello* (1980): 32.; Abaúj-Torna vármegye. Szerk.: Molnár Endre. (Magyar városok és vármegyék monográfiája XVII.) Bp., 1935. 200. Abaúj-Torna vármegye. Szerk.: Csikvári Antal. (Vármegyei Szociográfiák VII.) Bp., 1939. 202. Ezek alapján Oláh (1998): 77., *Uő* (1999): 10-13. *Uő*: Pusztafalu. In: „Kormos Bába” tanösvény. 12.

¹⁸ Losonczy László 1386-ban udvari lovag, 1386-1387-ben temesi és csanádi főispán fivérével, Istvánnal együtt, majd hatalmas csúcspontján 1387-ben, Szlavónia, Dalmácia és Horvátország főkapitánya, szőrényi majd macsói bán, 1387. augusztus-októberben dalmát-horvát bán, novemberben pedig szlavón bán. Szlavón báni méltósága 1389 nyaráig maradt meg. 1396 őszén már nem él, mert Zsigmond király 1396. október 8-án kelt oklevele néhányak nevezi. Három gyermeke maradt, Zsigmond, Dénes és László, akik közül Zsigmond volt a legidősebb. *Iványi* (1941): 102-107.; Magyar középkori adattár. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. Középkori magyar genealógia. Bp., 2001. CD-ROM.

¹⁹ Losonczy László 1387-ben előbb a Szaláncról elcsatolt Garany és Kásó birtokokat kapta meg Zsigmond királytól, majd Mária királynő és Zsigmond király július 25-én kelt okleveleikkel a Zemplén vármegyei (sic!) Szalánc várát adták neki. A leleszi konvent augusztus 24-én az ekkor már macsói bán Losonczy Lászlót Zsigmond parancsára beiktatta az abaúji Szalánc, másként Váralja várának birtokába. *Bánffy* I. 428-429., és ZsO. I. 141., 158-159., 198., 232., 1628.

²⁰ ZsO. I. 2091. Meg kell jegyezni, hogy több Újfalu nevű helység is volt Abaújban a 14. sz. végén, de ez a forrás bizonyosan Pusztá(ú)falura vonatkozik. A Losonczy-családnak ugyanis Abaújban csak a szalánci uradalom volt a birtokában, míg a Perényi család nádori ágának a füzéri uradalom. Ezek közös határa Pusztafalunál húzódtott. Emellett a többi Újfalu birtokosai mások voltak ebben az időszakban: Jászóújfalué – Nováczany, Szl. – 1427-ben (egykorú adat nincs róla.) Bebek Detre fia Miklós, Szilváújfalu – hol Abaúj, hol Zemplén vm-hez tartozott ekkor, Slivník, Szl. – 1321-től Újfalu Lampert fia Mihály füzéri vármegyé. Az ő leszármazottai lehetnek Újfalu Vilmos fia János és Miklós fia Miklós, akik 1427-ben birtokolták a falut. Boldogkőújfalu zálogbirtokosa az 1390-es években önödi Czudar Péter. Újfalu – pusztá Szikszó mellett – a falu Szikszó tartozéka volt, amely 1392 előtt háramlott királyi kézre Zykzow-i Péter fia Miklós utódok nélküli halálával. Szikszót később Bebek Detre kapta meg, de ő elvesztette eme birtokát a Zsigmond elleni 1403-as felkelésben való részvétele miatt. Még ugyanebben az évben a király Perényi Simon fia Péternek (a nyalábi ág őse) adományozta a mezővárost és a hozzátartozó falvakat, így Újfalu is. *Csánki* (1890): I. 195-197., 201., 219., 229-230.; *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Bp., 1980. 20-21.; *Engel* (1989): 54.; *Uő* (1996): II. 189-190.; *Györffy* (1966): I. 153.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Bp., 1984. 55.; ZsO. II/1. 2324., 2939., ZsO. III. 692., 767. *Iványi Béla*: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. I. k. Bp., 1941. 103., 437.

²¹ *Détshy Mihály*: Sárospatak vára. Sárospatak 2002. 14-16.; ZsO. I. 915. *Feld-Cabello* (1980): 32-39.

nyi Miklós halálát követően Perényi János birtokai gyarapítása érdekében kölcsönös örökösödési szerződést kötött testvérel, Istvánnal együtt a Perényiek nyalábi ágával többek között Terebes, Csorbakő és Füzér váraira. Ezek az oklevelek, amelyek Zsigmond király 1431. július 12-én kiadott átiratában maradtak fenn, felsorolják a Perényiek tulajdonában lévő füzéri uradalom tartozékait, közöttük ekkor nem szerepel Pusztáújfalu, azaz ekkor nem birtokolták a települést. A jászói konvent 1431. február 8-án kelt oklevelében bizonyította, hogy Zsigmond király 1430. december 6-án kelt parancsára Perényi Péter fiait, Jánost és Miklóst beiktatták az Abauj vármegyei füzéri várba és tartozékaiba, továbbá a borsodi Csorbakő várba és tartozékaiba. Az oklevél felsorolja a füzéri uradalom tartozékait, Pusztafalu nem szerepel benne. 1431. július 12-én Zsigmond király Perényi Imre titkos kancellár fia János a testvére, István nevében és Perényi Péter székelyispán fia, János máramarosi ispán és testvére, Miklós nevében előadott kérésére átirta és Borbála királyné, valamint a főrendek hozzájárulása alapján megerősítette azt a szepesi káptalanban 1430. február 2-án kelt oklevelet, amely szerint birtokaikra vonatkozóan egyezséget kötöttek kölcsönös öröklési joggal. Ez az oklevél tartalmazza a jászói konvent 1431. február 8-án kelt oklevelének átiratát is, amely szerint Perényi Péter fiait bevezették a füzéri uradalom birtokába.²²

²² <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0> MOL DL 70864 (Régi jelzet: Q 148 / 265; Q 148 / 267) A jászói konvent 1431. 2. 8-án kelt oklevelének regesztája: „János Jazow-i prépost és a konvent bizonyítják, hogy Zsigmond király 1430. december 6-án kelt parancsára Perényi Péter fiait: Jánost és Miklóst az Abauj megyei (Abawyariensi) Fyzer várba és tartozékaiba: Nyrikomlos, Kapolna, Raytha, Fyzeralya, Bisthe, Palhaza, Radwna, Wyl, Mathiashaza, Alsowredmec, Felsewredmec, Mykohaza, Zwynye, Kelenthe, Kemencze, Bwd, Chakan, Noghbagh, Kysbagh, Syr, Rawk, Bordaswa, peren, Nemethy, Wadaz, Seleb, Janosy, Dethk és a Sarus megyei Wyfalu, Pethenye, Hennengh, Kysarcha, Beghler, Kwsyn, Hankfalua, Nemethfalua, Kozan és Parupka, továbbá a Borsod megyei Chorbakew várba és tartozékaiba: Zonhod, Ormos, Nyarad, Tywysses, Kelechen, Felsewtelekes, másik Telekes, Kysfalud, Odolman és Checheghaza birtokokba Hym-i Mátyás, Soom-i Fülöp és Cheb-i Mátyás királyi emberek György pap konventi kiküldött jelenlétében teljes joggal bevezették. Datum vicesimo die festi beatorum Ffábiani et Sebastiani martinum supradicti, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo primo. Eredeti, hártány, alján ABC betűkkel chirographált oklevél, függőpecséttel. Lásd: DL 70870! Eltérő írásmód: Fyzer, Nyrikomlos, Bysthe, Mathyashaza, Noghbagh, Wyfalw, Hankfalwa, Nemethfalwa, Tyuisses, átirja Zsigmond király 1431. július 10-én, Eltérő írásmód: Nyrikomlos, Bysthe, Mathyashaza, Noghbagh, Wyfalw, Kwsyn, Nemethfalwa, Felsewtelekes. – Regesztá forrása: OL regesztá (Fekete Nagy) – Ugyanitt: MOL DL 70870 (Régi jelzet: Q 148 / 264) Zsigmond király 1431. július 12-én kelt oklevelének regesztája: „Zsigmond király (Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie, Rame, Seruie, Gallitie, Lodomerie, Conanie, Bulgarie rex et Lucemburgensis heres) Perényi Imre titkos kancellár fia János, a testvére: István nevében is és Perényi Péter székelyispán fia János, máramarosi (Maromorosiensis) ispán és testvére: Miklós nevében is előadott kérésére átirja és Borbála királyné és a főrendek hozzájárulása alapján megerősíti a szepesi káptalan 1430. február 2-án kelt oklevelét, mely szerint birtokaikra vonatkozólag egyezséget kötöttek kölcsönös öröklési joggal, a leleszi konvent 1431. január 20-án kelt oklevelét, mely szerint Terebes várba, Wecze, Rvwka, Valyon, Radicza, Paris, Velethe, Terebes, Gyapolwagasa, Hothcza, Antiquabrizza, Nouabrizza, Fylkrop, Woythwagasa, Colbo, Pwczak, Thokay, Mrazolcz, Pyzkor, Kekmezew, Brawznicza, Mynnewagasa, Kelcze, Gylogh, Naghsythnicze, Kysdamasa, Kosarwagasa, Kysythnicze, Gerocz, Halczyk, Naghdamasa, Memyyk, Makocz, Howay, Petros, Hrabolcz, Lyka, Lyzkoch, Nichlo, Ipwagasa, Warihaza, Polyanka, Wadlisko birtokokba és Strupko mezővárosba Zemplén megyében (Zemplenins), Zolwazenthymyclos, Bwdawereske, másik Wereske, Palazalya, Holobinna, Nelepina, Ztroyfalwa, Zolwa, Stuzlorw, Repede, Podhoran, Relchen és Ekermezew Bereg megyei birtokokba Péter fiait, a leleszi konvent 1431. január 25-én kelt oklevelét, mely szerint Nyalab várba, Kyralhaza, Wercze, Thekehaza, Zazfalw, más néven Wgocza, Ardo, Gyla, Dathar, Komlos, Sarospataka, Torna, Zephagh, Chomathow, Kyrwa, Weremarth, Zarazchongwa, Chongwa, Saroydg, Thwrtherebes, Gerecze, Geccze, Akly birtokokba és Lewles városba Wgocha megyében és Naghdobos birtokba Beregh megyében, továbbá a jászai konvent 1431. febr. 1-jén kelt oklevelét, mely szerint Naglda várba, Naglda, Komarus, Zestha, Chec, Makroncz, Bodolo, Lanch, Peren, Dedk, Panyk, Suhta, Wywar, Keszepnemethy, Kethnicznemethy, Sandomemethy, Zykzo, Alsowadaz, Wyfalw, Zygeth és Hemadnemethy birtokokba. Sadan, Zynye, és Sobrakhaza pusztákba Abauj megyében (Abawyariensi) Imre fiait, végül a jászai konvent 1431. február 8-án kelt oklevelét, (mely szerint Fyzer várba, Nyrikomlos, Kapolna, Raythe, Fyzeralya, Bysthe, Palhaza, Radwan, Wyl, Mathiashaza, Alsoredmec, Felsewredmec, Mykohaza, Zwynye, Kelenthe, Kemencze, Bwd, Chakan, Noghbagh, Kysbagh, Syr, Rawk, Bordaswa, Peren Nemethy, Wadaz, Seleb, Janosy, Dethk Abauj megyei és Wyfalw, Pethenye, Hennengh, Kysarcha, Beghler, Kwsyn, Hankfalwa, Nemethfalwa, Kozan és Parubka Sarus megyei, Chorbakew várba és tartozékaiba: Zonhod, Ormos, Nyarad, Tyuissed, Kelechen, Felsewtelekes, másik Thelekes, Kysfalud, Odolman és Checheghaza birtokokba

Ez viszont azt az újabb kérdést vet fel, hogy a falu mikor kerülhetett át a szalánci uradalomhoz? Ezt egyelőre pontosan nem ismerjük, de valószínűleg 1330-1387 között. 1330-ban szerezte meg cserével Drugeth Vilmos nádor az Aba nb. I. Péter utódaitól Szaláncot és tartozékait, amelyek között nem szerepelt a vizsgált helység területe.²³ Ezzel Füzér és Szalánc is egy kézben volt 1387-ig, hiszen 1342-ig a Drugetheké a két uradalom, majd 1342-1387 között királyi birtok és így nem volt akadálya annak, hogy a füzéri uradalom rovására növeljék a szalánci területet.²⁴

A második kérdéssel kapcsolatosan az a véleményem, hogy bár a falu neve eredetileg *Újfal* lehetett és nem *Pusztaiújfal*, de így is helytálló az a korábbi érvelés, hogy a település neve egy elpusztult és újraterlelt falura utal, hiszen időlegesen elnéptelenedhetett a helység 1389-re. Erre utal, hogy 1391-ben „lakatlan”-ként említik Újfal birtokot, aminek szinonimája a pusztázó szó. Így Pusztaiújfal neve egy újonnan keletkezett, de elnéptelenedett falura utal, amelynek neve megmaradt azután is, hogy az 1410-1420-as években már ismét lakott hely volt. Ezt talán az magyarázza, hogy így különböztették meg a tőle kb. 6 km-nyire fekvő Szilvásújfalutól. Igaz, Iványi Béla a Losonczy Bánffy család történetéről írott munkájában, ahol részletesen foglalkozik a Losonczy ággal is, Újfalut nem Pusztafaluvá azonosítja, azonban véleményem szerint a lakatlanként említett Újfal, amelynek elfoglalása miatt Perényi Miklós szőrényi bán panaszt emelt, Pusztaiújfaluvá, azaz Pusztafaluvá azonos, hiszen a település nevében a pusztázó eltag a lakatlanságra utal. Szerinte ugyancsak ez az Újfalnak nevezett, a füzéri várhoz tartozó birtok nem maradt sokáig Losonczy László birtokába, azonban az a későbbiek során bizonyítást nyerő tény, hogy a Perényi család az 1450-1460-as évekig igényt formál Pusztafalura és vitatja a Losonczyak birtokjogát, sőt háborgatja őket birtoklásukban, inkább megerősíti, hogy Újfal és egy másik, 1391-es oklevélben a szalánci várhoz tartozónak írt Pusztaiújfal egy és ugyanaz a település.²⁵

Zsigmond király 1419. június 12-én a jászói konventhez írott levelében utasítást adott, hogy vizsgálják ki Losonczy László bán fiainak, Dénesnek és Zsigmondnak panaszát, amely szerint

Péter fiait beiktatták.) Datum per manus reverendi in Christo patris domini Johannis episcopi Zagrabienensis, sacri Romani imperii ... nostre regie maiestatis sumpni cancellarii, fidelis nostri, dilecti, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo primo, prenotato, quarto Idus Julii, regnorum autem nostrorum anno Hungari etc. quadragesimo quinto, Romanorum vigesimo primo et Bohemie undecimo, venerabilibus in Christo patribus dominis Georgio Strigoniensi, Johanne Colocensi, Doymo Spalatensi és Andrea Ragusienisi archiepiscopis, Jadrensi sede vacante, eodem Johanne Zagrabienensi, Dionisio Waradiensi, Georgio Transsilvanensi, Petro de Rozgon Agriensi, Herrico Quinqueecclesiensi, Symone Wesprimiensi, Clemente Jauriensi, Ladislao Chanadiensi, Joseph Boznensi, Jacobo Sirimines, Johanne Tininiensi, Georgio Nitriensi, et Thoma Segniensi ecclesiarum episcopis, ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Waciensi, Traguriensi, Corbauensi, Scardonensi, Sibiniensi, Nonensi, Makarensi et Pharensi sedibus vacantibus, item magnificis viris Nicolao de Gara regni nostri Hungarie predicti palatino, Hermanno Cilie Zagorieque comite totius regni nostri Sclavonie bano, socero nostro carissimo, Ladislao de Chaak waywoda nostro Transsilvanensi, comite Mathius de Palocz iudice curie nostre, Nicolao comite Wegle et Modrusse Dalmatie et Croatie regnorum nostrorum predictorum et Petro Cheh de Lewa Machouiensi banis, honore banatus Zewrinineis, vacante, Petro filio Herrici de Berzewycze taumacorum, Ladislao filio condam Johannis wayuode de Thamasy ianitorum, Stephano de Bathor dapiferorum, Paulo Kompolth de nana, pincernarum, Laurentio de Hedrehwara agazonum nostrorum magistris et Stephano de predicta Rozgon comite Posoniensi aliisque quampluribus regni nostri comitatus tenentibus et honores. Eredeti, hártán, függőpecsét zacszkóba vart töredékeivel. Lecta et correcta. - Regesza forrása: OL regesza” *Feld-Cabello* (1980): 39.

²³ Engel (1996): I. 420., Györffy (1966): I. 52., 141-142., Karácsonyi (1995): 48., 55., 82-83.

²⁴ A szalánci uradalom területének ilyen jellegű Anjou-kori növelése nem lenne példa nélküli miután 1335-1387 között csatolták át Nádaskát (korabeli neve Felnádasd, ma Trst'any Szl.) a széplaki uradalomból, amelyet Aba nb. Nádasdy Domokos 1333 előtt bekövetkezett fiúutód nélküli halála után kapott meg Drugeth Vilmos 1335-ben. Györffy (1966): I. 52., 121., Engel (1996): I. 314., 420., Karácsonyi (1995) 27., 47-48., 55., 77.

²⁵ ZsO. I. 915., 1628., 2091. A pusztázó szó latin megfelelői elpusztult, elhagyatott, kietlen, néptelen jelentéssel bírnak. *Szamota István-Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Budapest, 1902-1906. (Reprint, 1984.) 791., Iványi (1941): 103., 121., 437., 513., Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiái szótára. II. k. Bp., 1997. 381.

Perényi János fia, Miklós a füzéri vár tartozékain lakó jobbágyaival jókora szántóföldeket szántott fel és vettetett be a panaszosok szalánci uradalmához tartozó Pusztatújfalu/Pusztafalu (*Putzhawnyfalus/Puzthafalus*) birtok területén. Az itt lévő makkos erdőket kivágatta és a sertésekkel lelegeltette a makkot, továbbá 1418-ban és 1419-ben familiárisaival, Palást-h-i Tamással és Borswa-i Balázssal a Szalánc várához tartozó erdőből elhajtatta és felhasználtatta a szalánci uradalomban lakó jobbágyaik néhány sertését.²⁶ Egy 1421. november 9-én kiállított oklevél megerősíti azt, hogy Pusztafalunak a Losonczyak voltak a birtokosai, ugyanis Garai Miklós nádor az Újfalui János fiának, Lászlónak a Losonczy Zsigmond és Dénes, valamint pusztafalui (Puzthafalu-i) officialisaik Gáspár és András elleni perét a felek ügyvédjeinek akaratából elhalasztotta.²⁷

Ha Pusztafalu a füzéri uradalom tartozéka lett volna 1389-ben, akkor a Perényiek biztosítani tudták volna maguknak a települést a Losonczyak ellenében. A Perényiek ugyanis Zsigmond uralkodása alatt emelkedtek fel a köznemesi sorból a jelentős politikai hatalommal bíró arisztokraták közé, a Losonczyak klánja pedig (Losonczy, losonci Bánffy, losonci Dezsőfi cs.), éppen az 1390-es évek elején került ki a hatalomból. Ráadásul a Zsigmond elleni 1403-as felkelés során a Tomaj nemzetségbeliek egy része, közöttük Losonczy Zsigmond és fivére, Dénes Nápolyi László ellenkirály pártjára állt, mire Zsigmond a Losonczyak néhány nógrádi ingatlanát a Palástiaknak adományozta. Még 1404. január elején is az ellenkirály oldalán álltak, de nemsokára visszatértek Zsigmond hűségére.²⁸ Részt vettek a Jodok morva őrgróf elleni hadjáratban, jutalomként 1405-ben Dézna, Pankota és Szalánc uradalmát, valamint Újlakot új adomány címén megkapták. Ezek az események mind-mind alkalmat kínáltak volna a Perényieknek, hogy „visszaszervezzék” a birtokot. Úgy tűnik, nem tudtak élni a felkínált lehetőséggel, talán mert nem volt jogos a falura támasztott igényük.²⁹ Pusztafalu tehát a kutatások jelen állása szerint 1387-ben, Szalánc várának eladományozása során került a Losonczyak tulajdonába³⁰, és az 1390-91, valamint az 1454-1465 körüli időszakot leszámítva, amikor feltehetően a Perényiek voltak a falu földesurai, a családe is maradt egészen Losonczy Anna, 1595-ben bekövetkezett haláláig.³¹

Pusztafaluról a következő adatok az 1427-es évből származnak. 1427. augusztus 27-én Pálóczi Mátyás országbíró Helmeceken kelt oklevelében arra utasította a jászói konventet, hogy vizsgálja ki a Losonczy Zsigmond és fia László, valamint néhai Losonczy Dénes özvegye, Anna asszony panaszát. A Losonczyak szerint Perényi Miklós, János és István, illetve füzéri várnagyuk, Buzlai Balázs akaratából és különleges parancsából füzéri, komlói, kajatai, nyíri és bistei jobbágyaik rá-

²⁶ Uo: 646. 187.

²⁷ ZsO. VIII. (1421). (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 39.) Összeállították: Borsa Iván–C. Tóth Norbert. Bp., 2003. 1113. 337-338.

²⁸ Bánffy I. 479-481., Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Bp., 1977. 32-46., Uő. (1996): II. 148-149., 189-190. – Az Archontológia névmutatójának összetevése is jól rávilágít a Perényiek felemelkedésének és a Losonczyak hatalomból való kiszorulásának mértékére, illetve egyúttal a családok egyes tagjainak a rokonsági viszonyairól is tájékoztat. A Losonczy és vele rokon családok leszármazásáról lásd még Karácsonyi (1995): 1014-1022., valamint Iványi (1941), Mályusz (1984): 31-32., 35., 57., ZsO. II/1. 2760., 2840., 3040. Losonczy Zsigmond 1411-1433 között a királyi udvar tagja, 1409-ben udvari vitéz, 1416-ban országnagy, 1415-1420-ban több délvidéki végvár várnagya, így görényi, lugosi, orsovai, miháldi, sebesi, zsidóvári várnagy, valamint 1419-ben szörényi bán. ZsO. VII. (1419-1420). (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. Sorozat-főszerkesztő: Varga János. 37.) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette: Borsa Iván. Bp., 2000. 359. 124., 540. 166., 2010. 460. és 646. Engel, 2001.

²⁹ Ennek okairól lásd: Mályusz (1984): 56., ZsO. II/1. 3957. és Bánffy I. 485-487.

³⁰ Iványi (1941): 102.; ZsO. I. 158., 159., 198., 232., Bánffy I. 395., 406. E források nem nevezik meg a vár tartozékait.

³¹ Oláh (2000): 6-11.

törtek a panaszosok pusztaiúfalusi birtokára az aratás után, elvitték a jobbágyok összes gabonáját, az egyik jobbágy hat ökrét és egy szekérét, két jobbágyot pedig félholtra vertek.³² A lefolytatott vizsgálat szerint a Losonczyak vádjai a Perényiek és füzéri várnagyuk ellen megalapozottak voltak.³³ A Losonczyak és a Perényiek közötti már-már megszokottnak tekinthető villongások mellett Abaúj vármegye 1427-es kamarahaszna-jegyzéke is információkat ad a településről. Ennek alapján meg tudhatjuk, ki volt a település birtokosa és mekkora lehetett körülbelül a falu népessége. Ebben a jegyzékben Pusztaiúfalun 12 portával szerepel, birtokosa Losonczy Zsigmond.³⁴

Az uradalom abaúji birtokai³⁵ között Pusztafalu volt az egyik legkisebb portaszámú helység a 15. sz. elején (1. táblázat), így minden bizonnyal a lélekszáma is az egyik legalacsonyabb volt az uradalmon belül.³⁶ Azonban nemcsak az uradalomban, hanem hegyközi és megyei viszonylatban is az alacsony portaszámú falvak csoportjába tartozott a település.³⁷ A portaszámok összehasonlítása azt is elárulja, hogy Újváros a maga 62 portájával messze kiemelkedik a többi jobbágyfalun közül, míg Ruszka, Nagyszalánc, a hegyközi Nyíri (29 porta), Mikóháza (33 p.), Alsóregmec (29 p.), Felsőregmec (23 p.), Vily (27 p.), Vágás (19 p.) az átlagos portaszámú jobbágyfalvak közé tartozott Abaújban (20-30 porta).³⁸

³² Bánffy I. 588-590.

³³ Bánffy I. 590-592.

³⁴ Engel (1989): 39.

³⁵ A szalánci uradalomhoz tartozott a 14. sz.-ban, a 15. sz. elején Pusztafalu mellett Abaúj vármegyében Szaláncváralja, vagy Nagyszalánc (Slanec, Szl.), Újváros (Slanské Nové Mesto, Szl.), a már említett Nádaska (1427-ben Kisdásd), Ruszka, vagy később Regeteruszka (Ruskov, Szl.) Regete (puszta, Újváros és Regeteruszka között fekszik, Szl.) Rákos (Rákoš, Szl.). Ezek mellett három zempléni falu is Szalánc tartozéka volt: Garany (Hran, Szl.), Kásó (Kasov, Szl.), Újlak, vagy Bodzásújlak (Novosad, Szl.). Újlakot 1386. január 24-én, Kásót és Garanyt 1387-ben kapta meg Losonczy László, majd még ugyanebben az esztendőben megkapta Zsigmond királytól a szalánci várat összes tartozékaival, amelyben a leleszi konvent ellentmondás nélkül be is iktatta. Ezeket azonban 1390-ben elzálogosította Losonczy László a Rakamaziinak, akik 1450-ben is kezükben tartották a falvakat, ugyanakkor a 14. sz. végén, a 15. sz. első évtizedeiben több oklevélben is a Losonczyak szerepelnek a falvak földesuraiként (1393, 1406, 1411, 1412, 1413). A három település az 1470-es években a nagyfalusi Zöld Bálint zálogbirtoka, amelyek talán az 1480-90-es évek körül kerülnek vissza a Losonczyakhoz (1491-ben Kásó földesuraiként említik őket.) ZsO. I. 141., 158., 198., 232., 298., 1733., 3134., ZsO II/1. 483., 3957., 4699., ZsO II/2. 7757., 7980., ZsO. III. 1944., 3190., 3197., 3198., ZsO. IV. 1407., 1438., Bánffy I. 475-477., 485., 525-526., 601-602., Csánki I. 196-198., 200., 215-217., 220., 229., 348., 351., 365., 375., Engel (1989): 37-39., 50-54., 186., Hányi (1941): 102-103.

³⁶ A portaszám és népességszám közötti összefüggésekről nem egységes a történészek véleménye. Mályusz idézett munkája szerint Zsigmond király korában még egybeesett a porta a füsttel (házzal), azaz a családdal. Engel Pál ezzel szemben arról ír, hogy porta és jobbágyháztartás már a 14. században sem esett egybe. A porta-jobbágycsalád aránya függött a település korától, ugyanis a 14. sz. során keletkezett új telepítési falvakban a porta nagyjából megfelelt a jobbágyháztartásnak, míg az Árpád-kori eredetű településeken közel három háztartás esett két portára. Ugyanakkor növeli a porták és a lakosság száma közti eltérést, hogy a kamarahaszna-összeírások csak a telkes jobbágyokat írták össze, de sem a nemeseket, sem az egyháziakat, sem bizonyos népcsoportokat (jászok, román pásztorok, stb.) sem a paraszti népesség állami adót nem fizető rétegeit (mg. cselédség, zsellérek, falusi bírák, telkes jobbágyok egy része, stb.) nem írták össze. Ezáltal országos viszonylatban a jobbágyháztartások száma akár 30 %-kal is meghaladhatta a portékát. Azonban a szalánci uradalom falvaiban nem jellemző sem a kisnemesek, sem a különleges jogállású népcsoportok tömeges jelenléte, ezért valószínűsíthető, hogy a portaszám, még ha nem is rendelkezhető mellé a jobbágyháztartások pontos száma, arányaiban jól tükrözi a demográfiai viszonyokat. Engel (1989) 4., Engel Pál-Kristó Gyula-Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526. Bp., 1998. 181-182., Mályusz (1984) 241. A nemességről és a különleges jogállású népcsoportokról tett megállapításom a 16. század közepétől keletkezett forrásokra alapoztam, miután korábbiak e kérdéssel kapcsolatosan nem voltak: Magyarország birtokviszonyai a XVI. sz. közepén. I. 80., 85-96., BAZML. Filmtár. 350. tekercs. A füzéri járás 1675. évi gabona-, bárány- és bordézsma-jegyzéke feltüntette az armalistákat is, de ilyeneket sem Pusztafaluban, sem Újvárosban és Újszálláson nem írtak össze. Az uradalom többi birtoka más tizedkerülethez tartozott. Forgách cs. lt. MOL. P. 287. Jelzetes iratok. Series I. 12. cs. Fasc. E. No. 7. A nagyszalánci uradalom 1689-es összeírása, No. 53. Nagyszalánci uradalom urbárium, é. n. (1630-1640-es évek).

³⁷ Engel (1989): 43-55., Engel-Kristó-Kubinyi 182.

³⁸ I. táblázat, Engel (1989): 50-55., Engel-Kristó-Kubinyi 182.

Pusztafalu és a többi abaúji Losonczy-birtok, valamint Füzér és Kajata kivételével a fennmaradó hegyközi falvak 6-13 portával messze az átlag alatt vannak.⁴⁰ Ezt az magyarázza, hogy utóbbi települések szűk határuak. Hegysorosban (Regete), illetve keskeny hegyközi medencében (Pusztafalu, Pálháza, Komlós, stb.), vagy patak völgyben települtek. A térképre pillantva jól kirajzolódik az is, hogy az átlagos vagy átlag feletti portaszámú helységek általában kiszélesedő, tágas völgymedencékben települtek, ami kedvezett a földművelésnek, így nagyobb volt eme falvak eltartó képessége.⁴¹

Pusztafalu birtokosa, Losonczy Zsigmond 1433 nyara és 1435. június 7-e között halt meg. Első felesége Szécsényi Kónya bán fiának, Simonnak leánya Dorottya volt, akitől László nevű fia született. Szécsényi Dorottya 1419 elején már nem élt. Második felesége Kusalyi Jakcs Krisztina volt, akit egy 1439-es oklevél említ. Tőle született leánya, Margit, aki 1443-ban, özvegye pedig 1446-1447-ben még élt. Losonczy László korán meghalt, 1438-ban még élt, de egy 1439. július 14-én és egy 1440. január 13-án kelt oklevél már néhainak említi.⁴² Losonczy László bán családjának egyik ága tehát Losonczy Zsigmond fiával, Lászlóval kihalt. Örökösei a szalánci uradalomban Losonczy Dénes utódai lettek. Losonczy Dénes 1426 második felében halt meg. Feleségétől, Kanizsai Annától négy fia született, István, Miklós, János és Albert. A négy fiú közül Miklós halhatott meg a legkorábban, ugyanis 1427 után nincs róla további adat, leszármazottai nem maradtak. Szintén magtalanul halt meg István, aki 1435 után tűnik el a forrásokból.⁴³ Losonczy Jánosról több okleveles forrás maradt fenn mint előző két testvéréről, ezek nagy része birtokjogi vonatkozású, illetve a Losonczyak és más családok közötti hatalmaskodásokról, perekről számol be. Testvéreivel ellentétben politikai szerepet is vállalt, ugyanis 1440-ben szabolcsi, 1442-ben szabolcsi és ugocsa-i főispán. Az okleveles forrásokban 1457-ig fordul elő a neve, így feltehető, hogy ekkoriban halt meg. Arról, hogy volt-e családja, nem maradtak fenn adatok, feltehetően gyermektelenül halt meg. Losonczy Albertnek, János testvérének a neve szintén sok peres iratban maradt fenn. Erőszakos ember lehetett, ugyanis meggyilkolta Kopócsapáti Lászlót, amiért fej- és jószágvesztésre ítélték, de 1446-ban Hunyadi János közbenjárására az országtanács megkegyelmezett neki azzal a feltétellel, hogy László vérdíját özvegyének egy éven belül kifizeti és az általa

1. táblázat: ³⁹		
A szalánci uradalomhoz tartozó abaúji települések portaszámai 1427-ben		
Település	Birtokos	Portaszám
Újváros	Losonczy Zsigmond,	35
	özv. Losonczy Dénesné	27
	Összesen:	62
Nagyszalánc	Losonczy Zsigmond	25
Ruszka	Losonczy Zsigmond	24
Kisnádasd	Losonczy Zsigmond	14
Regete	Losonczy Zsigmond	12
Pusztajárfalu	Losonczy Zsigmond	12
Rákos	Losonczy Zsigmond	6
Összesen:		155

³⁹ Engel (1989): 36-35. Egyébként azért Losonczy Zsigmond van feltüntetve az uradalom legtöbb településeinél birtokosként, mert özv. Losonczy Dénesné – Losonczy Zsigmond és Dénes László bán fiai voltak – gyermekei kiskorúak még és így nem részesedhettek az atyjuk után az uradalomból nekik járó részből, az özvegy pedig Újváros 27 portáját kapta az uradalomból férje halála után. Lásd: Engel (1996): I. 420. és II. 148-149.; Fügedi (1977): 13-14.

⁴⁰ Lásd: I. táblázat és Engel (1989): 43-55.

⁴¹ A Hegyköz esetében a népesebb, 20-30 portával bíró helységek Nyíri kivételével a Füzérradvány – Kovácsvágás vonaltól keletre fekszenek, ahol a Bózsva-patak és mellékvízei szélesebb alluviumot hoztak létre, míg az átlag alatti portaszámú falvak zömmel e vonaltól nyugatra-északnyugatra fekszenek, ahol a terep változatosabb, a patak völgyek erdős gerincekkel váltakoznak a Tokaj-Zempléni hegység láncainak gyűrűjében.

⁴² ZO. IX. (1422). (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 41.) Összeállították: Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp., 2003. 260., Iványi (1941) 111-113.

⁴³ Iványi (1941) 114-116.

okozott károkat megtéríti. 1449-ben Vitéz János váradi püspökkel véd- és dacsövetségre lépett. Felesége Szécsényi László fiúsított leánya, Hedvig volt, aki 1480 után halt meg. Házasságkötése nagyon szerencsés volt, ugyanis Szécsényi Hedvig és testvére, Gutti Ország Mihályné, Szécsényi Anna lett a család vagyonának örököse, így a Szécsényi-család Nógrád, Hont és Heves vármegyei vagyonának nagy része Losonczy Albert birtokába jutott. 1459-ben nógrádi, majd nógrádi és honti főispán lett.⁴⁴

Az 1420-as évektől a 16. sz. közepéig tartó több mint 120 éves időszakból mindössze néhány forrás ismert a településről. Az 1450-es évek elején a Perényiek feltehetően megszerezték a települést, Csánki és Éble ugyanis közöl egy 1454-ből származó adatot, mely szerint „Pusthafalw” a Perényi család füzéri uradalmához tartozott, továbbá a Losonci Bánffy család történetével foglalkozó munka szerzője azt valószínűsíti, hogy a Perényiek ez idő tájt elfoglalják a települést a Losonczy családtól. Csánki és Éble műveiben arról számol be, hogy Perényi János, feleségének, Koroghi Annának rokonaival, Koroghi Jánossal és Gáspárral köt örökbefogadási szerződést birtokaira vonatkozólag. Ezek között szerepel a füzéri vár tartozékaként Pusztafalu is.⁴⁵

1455. január 10-én pedig V. László király hűséges szolgálatai elismeréseként Perényi János királyi tárnokmesternek adományozta a Zemplén vármegyében fekvő terebesi uradalmat, a füzéri uradalmat, a Sáros vármegyei újvári uradalmat, a csorbakői uradalmat, a füleki uradalmat, a Bereg vármegyei szentmiklósi uradalmat és még több más birtokot Borsod, Pest és Szabolcs megyében. Az oklevél szerint mindezen birtokokat a Perényi család már régóta birtokolta, és most új adományként kapták meg az uralkodótól. Az adománylevél a füzéri uradalom tartozékai között Pusztafalut is említi, ami arra utal, hogy nem mondtak le még ekkor sem a birtok tulajdonjogáról.⁴⁶

⁴⁴ Iványi (1941): 113- 121., <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0> MOL DL 62284 (Régi jelzet: Q 89 / 124) Losonci János szabolcsi ispán oklevele Dersi Gergely alispánnak. Buda, 1440. 08. 01. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerkeszti: Kammerer Ernő. IX. k. Bp., 1899. 42-43. Losonczy János szabolcsi és ugocsaí főispánnak, Várdy Miklósnak, Csapy Ákosnak és társaiknak szövetséglevele. Szentmárton, 1442. márc. 25.

⁴⁵ Csánki I. 198., 215., 229., Éble Gábor. A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család összes jöszágainak birtoklási története. I. k. Bp., 1911. 226. Iványi (1941): 437. Az itt hivatkozott Pálóczi László országbíró által Budán 1454. jan. 23-án kiadott oklevél regesztája: <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0> MOL DL 24541 (Régi jelzet: Q 311 / 178 5. „Palocz-i László országbíró bizonyáglevele arról az egyességről, melyet Peren-i Imre fia: János tárnokmester - felesége a Korogh-i Philpes fia János édesnővére: Katalin - a maga és név szerint felsorolt társai nevében egy részről és a nevezett Korogh-i Philpes fia: János macsóí bán más részről birtokaikra vonatkozólag - birtokjogaik jobb megvédhetése céljából - kötöttek azok örökösödésének kérdéseit is belefoglalva a kontraktusba. A szoban forgó nagyszámú birtokot az oklevél részletesen felsorolja: Therebes vár és tartozékai Zemplén megyében, Fyzer vára és tartozékai Abauj megyében, Sáros vára és tartozékai Sáros megyében, Chorbakew és tartozékai Borsod és Szabolcs megyékben, Fylek vára Nógrád és Gömör megyei tartozékokkal, Gewmer város és más Gömör megyei helyek, továbbá Ugocsa, Bereg, Pest, Valkó, Baranya és Bács megyei várak és helységek. Eredeti, hártya. Töredezett függőpecsét.”

⁴⁶ Az itt hivatkozott, V. László által Pozsonyban, 1455. január 10-én kiadott újadományozó – iktatólevél regesztája: <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0> MOL DL 14909. Pozsony, 1455. január 10. (Régi jelzet: Q 311 / 275 5) Újadományozó – iktatólevél regesztája: „László király a budai káptalanhoz. Mint-hogy hűséges szolgálatai elismeréseképen Peren-i János királyi tárnokmesternek adományozta Therebes várát a hasonló nevű Therebes várossal a benne lévő vámmal és a következő birtokokkal: Valyon, Ruszka, Vécse, Haradicsa, Parics, Velethe, Olasz, és Póra /?/ a vámmal, továbbá Sztrópko városát a következő tartozékokkal: Nagybriznicze, Kisbriznicze, Nagydamaša, Kisdamaša, Mernyk, Zadlyk, Puczak, Ujvágás, Staskovágás, Kékmező, Rolcsik, Gyapolvágása, Kúsa-vágása, Giczolcz, Vrasolcz, Pystor, Tokay, Leskolcz, Brusnyicza, Kolbavágása, Jokósvágása, KVilkrop. Rakelcz, Hothcza, Vladiczko, Honay, Variko, Pepo, Petrócz, Nagyzentnicze, Kis-Szentnicze, Poruba, Závočka, Prychalay, Therocz, Pokozna, Krabolcz, Kenche, Winolcz és Lyka Zemplénmegyében és a Nagy-Nemthyben szedetni szokott vámmal; majd Füzér várát a következő falvakkal: Füzérallya, Komlós a vámmal, Nyry, Kápolna, Kajatha a vámmal, Rysthe, Pystafalva,

Losonczy Albertet és fiait 1465. áprilisában iktatja vissza a leleszi konvent Pusztajúfalu birtokába és ettől fogva háborítatlanul bírták a falut a Losonczyak. Azonban Losonczy Albert nem sokáig élvezhette a birtokot, mert egy június 20-ai oklevél néhaiként említi.⁴⁷ Losonczy Albert halála után a szalánci uradalmat két fia, László és István örökölte. István, akinek a felesége Rozgonyi Rajnald leánya, Anna 1478. október 30. és 1479. március 26. között halt meg. Egy 1478. október 30-i adománylevél szerint ugyanis I. Mátyás király udvari vitézének, Losonczy Istvánnak adományozta Losonczy István szécsényi várnagyának, Zöld Bálintnak javait. Egy 1479. március 26-i oklevél azonban néhai Losonczy István özvegyét, Rozgonyi Rajnald leányát, Annát említi. Házasságukból nem született gyermek, így Losonczy István birtokrészei bátyjára, Lászlóra szálltak.⁴⁸

A következő adatok a településről 1496-1497-ből valók, ezekből nemcsak Pusztafalu birtokosának, hanem bírának a nevét is megismerjük. A leleszi konvent 1496. december 30-án kelt oklevele szerint ugyanis II. Ulászló 1496. szeptember 11-én, Budán kelt beiktató parancsát megkapták, amelyben meghagyta, hogy küldje ki hiteles emberét, akinek jelenlétében a kijelölt királyi emberek egyike iktassa be az Újhely közelében lévő pálos Szűz Mária kolostort Boglyas István Hegyalja-birtokon és Pusztamirken lévő részeibe, a Halam nevű szántókba és a két nemesi telek birtokába. A parancs értelmében Kozmafalvi Kozmay Péter királyi ember és Imre pap, a konvent hiteles embere jelenlétében december 15-én elvégezték a beiktatást a szomszédok és határosok jelenlétében, így többek között Losonczy László nevében Soltész János pusztafalui bíró vett részt az iktatáson.⁴⁹

Kuthyn, Radvan, Pálháza, Also-Rednecz a vámmal, Felső-Rednecz, Vil a vámmal, Mikohaza és a Verenye-i vámot; azonkívül Swynya városát a vámmal, Beőd, Chakan, Nagybayk, Kisbayk, Sir a vámmal, Renk, Bordafalwa, Kemencze, Kelechen, továbbá Visoly városát a vámmal, Peren, Nemthy, Felsővadász, Selepe, Detk és Jánosdy falvakat Abauj-vármegyében; azután Újvár várát a következő falvakkal: Újfalva a vámmal, Lethene, Henning, Kisharcza, Olahpatak, Bengler, Kuchyn, Hangvágás, Kazan, Németfalva, és Porubka Sáros megyében; majd Csorbakeő várát Nyárág, Zonhod, Ormos, Kelecsény, Felső-Telekes, Alsó-Telekes és Thövisse birtokokkal, azonkívül Emőd városát, Kisfalud a vámmal, Radi, Adolmány falvakat és Polgár, Kekes és Thennighaz nevű prediumokat Borsod- és Szabolcsmegyében; továbbá Gömör városát és Berzéthe, Keüres, Rudna, Zador, Radnothfalva és Balásfalva falvakat Gömörben; azonkívül Rylek várát és a hasonló nevű Fylek városát a vámmal és a Gömör városban, Hozzusorban és Egedben lévő vámmal, Busona, Buthon, Felső-Radka, Alsó-Radka, Bábafalva, Bolgárom, Balogfalva, Büdfalva, Locz, Kovácsy, Nytra a vámmal, Mon, Bozitha, Savol, Uhorszka, Parad, Haradicsa, Bricze, és Lehotha birtokokat Gömör- és Nógrádmegyében, meg Vidany Pestmegyében; továbbá Szentmiklósfalva várost és Kelechen, Pathonay, Ökörmező, Dusna, Verecske és egy másik Verecske falvakat Bereg megyében. Mindezek birtokában volt már a Peren-i család régtől fogva, azért mindezeket a bennük lévő királyi joggal együtt új királyi adomány címen adta most László király Peren-i János királyi támkomesterek és be akarja őt azok tulajdonába vezetetni, azért meghagyja a káptalannak, küldje ki a testimoniumát, akinek a kíséretében a királyi curiából külön kiküldött királyi ember szálljon ki egymásután a fent felsorolt várakhoz, városokhoz, falvakhoz, vámsokhoz és a bennük lévő királyi joghoz és a szomszédok meghívása mellett vezesse e javakba a nevezett Peren-i Jánost és utódjait új királyi adomány címen, az esetleges ellenmondókat a királyi személyes jelenlét elé idézve Peren-i Jánossal szemben. Kijelölt királyi emberek: Lucas Kakas de Delneü, vel Georgius de Kech, aut Stephanus de Radvány, seu Johannes de Olchvár, sin Georgius de Deméthe, sive Johannea de Deuskháza, neve alter Johannes de Kisazar, vel Michael filius Egidii de János, sive Michael Ramacha de Szeretva, aut Nicolaus de Gách, a királyi curiából külön kiküldve.”

⁴⁷ Iványi (1941) 121., 437. A szerző „Pusztanyúfalut” említi, azonban ez nem lehet más, mint Pusztajúfalu, azaz Pusztafalu, ugyanis a Losonciaknak más ilyen nevű abauji birtoka nem volt. Egyébként később a szerző is Pusztajúfalval azonosítja a települést, és szerinte a Pusztanyúfalva névhibája lehet.

⁴⁸ Iványi (1941) 121-125.

⁴⁹ Az itt hivatkozott, a leleszi konvent által 1496. dec. 30-án adott oklevél regesztája: <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0>. MOL. DL. 20483 (Régi jelzet: Q 312 / ÚJHELY 5 2. Fennmaradási forma: Eredeti Pecsét: Függő Regesztája: (16.d. statucionis) „A leleszi konvent tanúsítja, hogy II. Ulászló király 1496. szeptember 11-én (D.p.Nat.Marie) Budán kelt beiktató parancsát megkapta, amely a következőket tartalmazta: II. Ulászló király meghagyja a leleszi konventnek, hogy küldje ki hiteles emberét, akinek jelenlétében a kijelölt királyi emberek (Kozmafalwa-i Kozmay Sebes-

1497. június 26-án kelt a leleszi konvent másik oklevele, amelyben tanúsítja, hogy megkapta II. Ulászló 1497. május 13-án, Budán kelt beiktatóparancsát. Ennek értelmében a konventnek a kijelölt királyi emberek egyikével be kellett iktatnia az Újhely melletti pálos kolostort a Zemplén megyei Hegyalja nevű birtok⁵⁰ egynegyedébe, és a Pusztamirk nevű pusztá egynegyedébe, amelyek a kolostort Hegyaljai Miklós fiai, Gál és Miklós fassiója alapján vétel-jog címén megilletik. A parancs nyomán Lasztóczy Antal királyi ember és Imre pap, a konvent hiteles embere június 4-én elvégezte a beiktatást a szomszédosok és határosok jelenlétében, akik között jelen volt Lossonczy László nevében Nagygergely Tamás pusztafalui bíró.⁵¹

Ezt követően nem sokkal meghalt Lossonczy László, Pusztafalu birtokosa, aki Mátyás király halála után nagyon jelentős politikai szereplője lett a királyi udvarnak, ugyanis 1491-ben tárnokmester lett, majd 1493. január 19-én Drágfy Bertalannal együtt II. Ulászló kinevezte erdélyi vajdává és székelyispánná. 1496-ban újra tárnokmester lett. Egy 1498. június 18-i oklevél néhaiként említi, feltételezhető tehát, hogy ez év első felében halt meg. Lossonczy Lászlónak két felesége volt, első feleségének a neve Katalin, második feleségének neve Orsolya volt. Ő egyébként túlélte férjét. Első feleségétől két fia született: Zsigmond és Albert, második feleségétől Ferenc, aki korán, 1498. körül halt meg. Velük lép át a 16. századba a település, melynek tárgyalása egy következő munka témája lesz.⁵²

tyén és Péter, Laztholcz-i Péter és Miklós, Zylwasvyfalw-i László és János, Kemer-i (?) István egyike iktassa be az Vyhel közelében levő pálosrendi Szűz Mária kolostor Boghlyas István Heghallya birtokon és PwzthaMyrk pusztán levő részeibe, a halm nevű szántókba és a két nemesi telek birtokába. A fenti parancs értelmében Kozmafalwa-i Kozmay Péter királyi ember a konvent hiteles embere, Imre pap jelenlétében Lucia szűz ünnepe utáni szerdán (dec. 15.) elvégezték a beiktatást a szomszédok és határosok, Kozmafalwa-i Sebestyén, Pál és Miklós, Lazthocz-i Benedek Fyzeer-i vármagy Perényi Imre nevében Bysthe birtok részéről; Solthez János Pwzthafalw-i bíró Lossoncz-i László nevében; Heghallya-i Bwthkay János Rakotthas Balázs nevében; Kazmer-i István, Ladany László, Lazthocz-i Miklós és Antal, Kolbasa-i Thewkevs Mátyás, Kazmer-i György, Kolbasa-i Cheley Demeter, Horwath Gáspár özvegye jelenlétében.” - Hártán, piros-zöld zsinóron pecsét töredékével. - MOL, (AP Újhely f.5 n.2) - Regesza forrása: *Bándi Zsuzsanna*, Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) 716.

⁵⁰ Hegyalja Zemplén vármegyei prédiium, a Lipszky-féle helységnévtár szerint Lasztóchoz tartozott, azonban a Magyarország történeti helységnévtára sorozatban megjelent Zemplén vármegyei munka szerint Kolbásához tartozott. Joannis Lipszky de Szedlicsna: Repertorium locorum obsectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarum Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium. Budae, 1808. 234., Magyarország történeti helységnévtára. Zemplén megye (1773-1808). Összeállította és szerkesztette *Barsi János*, Bp., 1998. 40-41.

⁵¹ DL 20566Kelt: 1497-06-19 Kiadó: Leleszi Konvent. <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0> Régi jelzet: Q 312 / ÚJHELY 5 4. Eredeti Megjegyzés: kékcédulán 1497-06-26 Regesza: (16.d. statucionis). A leleszi konvent tanúsítja, hogy megkapta II. Ulászló király 1497. május 13-án (S., in. vig. Penthecostes) Budán kelt beiktatóparancsát, amely ezt tartalmazta: II. Ulászló király meghagyja a leleszi konventnek, hogy iktassa be a felsorolt királyi emberek (Kozmafalwa-i Kozmay Pál és Sebestyén, Kazmer-i Kázmér (fia) Sebestyén, Lazthocz-i Miklós és Antal) egyikével az Vyhel mezőváros mellett épült pálosrendi Szűz Mária kolostort a Zemplén megyei Heghallya nevű birtok egynegyedébe és a PwzthaMyrk nevű pusztá egynegyedébe, amelyek a kolostort Heghallya-i Miklós fiai: Gál és Miklós fassiója alapján vétel jogcímén megilletik. A fenti parancs értelmében Lazthocz-i Antal királyi ember a konvent hiteles embere, Imre pap jelenlétében Barnabás apostol ünnepe előtti vasárnap (jún. 4.) elvégezte a beiktatást a szomszédok és határosok, Kozmafalwa-i Dávid, Kyskazmer-i Tamás, a Perényi Imre nevében megjelent Hoghkay Márton, Byzthe-i, a Lossoncz-i László nevében megjelent NaghGergel Tamás, Pwzthafalw-i, a Kazmer-i János fiai: György és Ákos nevében megjelent Tharzo János Ezen-i, a Chapy János nevében megjelent Gewrbe Sebestyén Kolbasa-i bírák jelenlétében. - Hártán, piros-zöld zsinóron függőpecsét töredékével. - MOL, (AP Újhely f.5 n.4) - Regesza forrása: Publikált regesza: *Bándi* (1985) 717.

⁵² *Iványi* (1941) 124-133.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

A reformációtól a filantropizmus eszméinek terjedéséig Időmozaikok a felső-magyarországi evangélikus iskolakultúra világából

A reformáció magyarországi terjedésének időszaka a török hódoltság idején, a 16. század derekán vette kezdetét, amikor Magyarország teljes egészét – s így a korabeli hazai nevelés-ügyet is – a területi és vallási megosztottság jellemzi. Városi iskoláink a 16. század közepén a hagyományos szervezeti keretek között működtek: legalsó szintjük az elemi ismereteket elsajátítani kezdő tanulóké volt, a második szinten a klasszikus szerzők tanulmányozása folyt összekapcsolva a poétika, a retorika, a logika elméleti ismereteivel. Mindegyik iskolafokozatban fontos szerepet játszott a százados hagyományok alapján az ének-zene és az iskolai színjáték oktatása, gyakorlása is.

Az új, protestáns szellemű iskolák megalapítása német földön az 1530-40-es évekre tehető: a városi humanista iskolák egy része protestáns vezetés alatt folytatta tovább működését. Fontos szerepet szántak a városi középiskoláknak, feladatuknak tekintették a lelkészképzésre, a külföldi akadémiai-egyetemi tanulmányokra készülő diákok előkészítését. A protestánsná vált iskolákban a 15-16. században a nevelés végső célja a „pietas”, vagyis az az őszintén átélt, belülről fakadó vallásosság kialakítása, a nevelés eszköze pedig a humanisztikus műveltség elsajátítása volt. Protestánsná vált városaink, így a magyarországi német városok protestáns iskolamesterei is, ezt az oktatási és nevelési modellt követték. Az 1530-as évektől kezdve egyre több protestáns ifjú kereste fel Wittenberg egyetemét. Melanchton 1539-ben örömmel konstatálja, hogy Erdélyben a magyarok, de még az oláhok között is szaporodnak az evangéliumi irány hívei. Szelényi Ödön gondolatait kölcsönözve: a reformáció hazánkba érkezvén azonnal alkalmazásba veszi három hódító eszközét: a szószerket, a sajtót és az iskolát, s mindegyiket nagy sikerrel kezeli. Iskolatörténeti jelentősége egyrészt abban rejlik, hogy a katolikus iskolák egy részét elhódítja, másfelől egészen új iskolákat állít, valamennyit fokozott élettevékenységre sugallja, egy szóval megszorítja és föléleszti az iskolákat.¹

A 16-18. században, a török hódoltság kezdetétől egyre nőtt Felső-Magyarország² művelődésbeli szerepe; a művelődési intézmények java részét a Pozsony-Nagyszombat-Szepesség-Kassa karéjban találjuk. Az evangélikus nevelés középszintű vezériskolái kulturális szerepük mellett fejlesztették a multikulturalitás eszméit és eszményeit is. Gazdagító hatású volt továbbá

¹ Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig, Pozsony, 1917. 19.

² Felső-Magyarország fogalmán az alábbiakban azt a területet értjük, amely a 16. század folyamán, Magyarország három részre szakadása és az un. Királyi Magyarország létrejötte után alakult ki. Ez az országrész nyugaton Pozsonnyal kezdődik, és nagy ívben, Nagyszombaton, Nyitrán, a bányavárosokon és a szepességi városokon át Kassán végződik, iskolatörténeti szempontból pedig a katolikus rendek iskoláin kívül a pozsonyi, késmárki, löcsei és az eperjesi evangélikus liceumokat jelenti. Felső-Magyarország nemcsak térben, tehát társadalom-földrajzi szempontból, hanem időben is meghatározható fogalom. (Mészáros András: A Felső-Magyarországi iskola filozófia lexikona. Kalligram, 2003. 12.)

a magyar, a német és a szlovák kultúra egymás mellett létezése (gondoljunk itt például az evangélikus líceumok irodalmi társaságainak működésére). A 16-17. században a felső-magyarországi evangélikus iskolák többsége gimnáziumként működött. A 17. század második felében kezdődött a harmadik, az akadémiai szint kiépítése azokban az intézményekben, ahol a fennálló hagyomány, de legfőképpen a magisztrátus és az egyházi elöljáróság jóindulata lehetővé tette a filozófia és a teológia oktatását. Ezt az iskolatípust nevezték a reformátusok kollégiumnak, az evangélikusok líceumnak.

Szelényi Ödön a felső-magyarországi iskolarendszer történetét három korszakra osztja: az I. korszak: 1530-tól a reformáció kezdetétől a pietizmus szellemiségének terjedéséig (a 17. század végéig); a II. korszak: Bél Mátyás, a neves polihisztor pedagógiai tevékenységétől, az evangélikus nevelési irodalom kialakulásától (18. század eleje) az 1777. évi Ratio Educationisig; a III. korszak pedig: 1777-től 1918-ig: a Ratio Educationistól az első világháború befejezéséig.

A felső-magyarországi evangélikus gimnáziumok rendszere a 17. század végére alakult ki. Mészáros András adataira támaszkodva a legrégebben alapított evangélikus gimnáziumok a következők voltak: Selmecbánya 1528, Késmárk 1533, Bártfa 1539, Lőcse 1544, Besztercebánya 1567, Eperjes 1667-68, Pozsony 1606.

A németországi pedagógiai hatásrendszerek közül az első jelentős evangélikus iskolaszervezők (Melanchton, Sturm) hatása mellett Francke pietizmusa, Comenius pedagógiája, majd a 18. század végén a filantropizmus és a neohumanizmus hatása volt észlelhető. Az evangélikus iskolák működését iskolai rendtartás szabályozta. Az első iskolai rendtartást Stöckel Lenard készítette el Bártfán. Iskolájának rendszere közel állt Melanchton rendszeréhez. Stöckel iskola-törvényeit magasztos valláserkölcsei felfogás hatotta át. A vallásos erkölcsiségre való nevelés szellemében határozta meg a templomi szertartásokon való részvétel kötelezettsége mellett a tanulási módszereket, az öltözködést, szabályozta a diákok gyülekezési lehetőségeit. A Stöckel által készített rendtartás szerint „*az írás és társalgás nyelve a latin*”. A rendtartás értelmében megkívánják minden diáktól, hogy „*le legyenek írva ezen iskolának a tanulás módjáról szóló szabályai, hogy tudják mit és mi módon kell tanulniuk*.”³ A Stöckel által megfogalmazott tanrendszert és rendtartást fogadta el a késmárki és az eperjesi iskola is. A 16. században létesített evangélikus iskolákban elsősorban a Melanchton által írott és ajánlott tankönyvek szerepeltek. A század végén Comenius elvei és tankönyvei nyertek prioritást. Népszerűségnek örvendett Comenius nyelvtanítási módszere: Comenius könyvei közül a Vestibulum és az Orbis Pictus jelent meg, s Felső-Magyarországon Lőcsén tanítottak először Comenius tankönyveiből. Comenius tankönyveit előszeretettel használták az Eperjesi líceumban is, ahol Ladiver Illés⁴ – egykori sárospataki diák – honosította meg a híres pedagógus módszerét.

A 17. század végén a teológiai gondolkodást a *pietizmus* szellemisége váltotta fel. A pietizmus pedagógiájának legkiemelkedőbb magyar képviselője Bél Mátyás volt. Bél Mátyás sokoldalú neveléstörténeti jelentőségét Szelényi Ödön a következőképpen foglalja össze: „*Az ő ha-*

³ Szelényi i. m. 56.

⁴ Ladiver Illés az eperjesi gimnázium tanára majd rektora (1667-1682) az iskola számára új iskolai rendtartást dolgozott ki, amely még a 18. század elején is érvényben volt. Ladiver Illés a protestáns skolasztika jellegzetes képviselője, aki műveiben nemcsak az evangélikus teológia reprezentánsaira, hanem a jezsuita gondolkodókra is hivatkozik. A Kálvin tanait követő Comenius filozófiája iránt érdeklődött, de elutasította vallási nézeteit, főként Comenius Arisztotelész ellenességét.

tása alatt indul meg az evangélikus nevelésügyi irodalom, egyelőre fordításokkal, emellett szaporodik a hazai tankönyvtírók száma is. A pietizmus magyarországi protestantizmusra való hatása egészében véve jótékonynak mondható. Bél Mátyás és több híresebb pietista lelkész újra szervezik gyülekezeiteket, bevezetik a konfirmációt, gyakorolják a Cura pastoralist, és gazdag irodalmi tevékenységükkel a lelkészekre és hívekre egyformán kedvezően hatnak.”⁵ A magyar pietizmus elválaszthatatlanul összefonódott Bél Mátyás nevével. Hiszen a fiatal Bél Halléban Francke Ágost Hermann szárnyai alatt tanult, az ő tanintézteiben képezte magát jeles pedagógussá, az ő házában szívta magába az egészséges tevékeny vallásosság szellemét. 1708 májusában hazatérve először Besztercebányát, 1714-től kezdve pedig Pozsonyt reformálta az új szellemben. Mind a két intézetet a virágzás magas fokára emelte. Sajnos a besztercebányai működésére nézve csak töredékes adatok állnak rendelkezésünkre, de már maga az a tény is sokat elárul, hogy 1710-ben kétannyira nőtt a tanulók száma, mint az korábbi években volt.

Fontosabb volt a hanyatlás lejtőjére került pozsonyi iskoláért való sikeres fáradozása, mely méltán ezt a címet szerezte neki: „*rector et instaurator scholarum*”. Már 1714. május 4-én egy kilenc közönséges ív nagyságú lapból álló tantervet nyújtott be, mely három fő részből állt: az első az iskola szervezését és a tantervet tárgyalta, a második utasításokat adott a követendő tanítási módszerre nézve, a harmadik pedig az iskolai fegyelemről szólt. A maga nemében mindhárom korszakalkotó jelentőségű volt. Miután ezt a javaslatát a pozsonyi konvent elfogadta, részletes fegyelmi szabályokat dolgozott ki. Bél iskolája a hat osztályú iskolarendszeren alapult. A legfelsőbb osztályban az ún. primában pedig már teológiai, filozófiai és filológiai tárgyakat tanultak. Még fontosabb az, amit a tanításban követendő módszerről vallott. Ez a részletes metodika voltaképp egészen új dolog volt az evangélikusoknál, sőt más felekezeteknél is. Mindenekelőtt különbséget tett a vallástanítás módszere és a humaniorák tanításánál követendő módszer közt. Úgy látta, hogy a vallástanításban az alsóbb fokon megmaradhat az eddigi módszer, a felsőbb osztályokban ellenben Dietericus kátéjának tanítása közben arra kell törekedni, hogy ne csak az értelem, hanem a szív is „nemesbüljön” általa. A humaniorák tanításának módszerét osztályonként behatóan tárgyalta, és számos becses megjegyzést tett. Így például, hogy a tanítónak a gyermekek felfogásához kell alkalmazkodnia, továbbá, hogy a tanítás az egész osztálynak szóljon. Az idegen nyelvek tanításánál az anyanyelvből kell kiindulni, és mindennemű tanításnál vegye a tanító a táblát igénybe. Részletesen szólt arról, mit és hogyan kell tárgyalni az egyes osztályokban, csak az általa először közkedvelt hazai történelem- és földrajztanítás módszeréről nem emlékezett meg. Késznek nyilatkozott arra is, hogy mindegyik tanártársa osztályában több napon át ő maga tanítson, hogy tanítási módszerét gyakorlatilag is bemutassa. Bél azzal is elősegítette az új elvek sikerét, hogy megfelelő tankönyveket írt, hogy valóságos „módszeres értekezletek”-re hívta össze a tanárokat és megkövetelte az elvégzett heti tananyag gondos befejezését (tanulmányi napló: *Ephemerides*). Az iskolai törvényektől megkövetelte, hogy azok részletesen megszabják a rektor, praepceptorok, az alumnusok, a pedagógusok és az ökonomus kötelességeit, mert rend és fegyelem nélkül iskola fenn nem állhat. Ezek a törvények mind igen tanulságosak, és Bél bámulatos pedagógiai érzékéről tesznek tanúbizonyságot. Többek között megkívánta a rektor és tanárok atyai bánásmódját a tanulókkal szemben, a tanároknak a tanórákra való megfelelő felkészülését stb. Elvárta, hogy az engedetlen tanulók megbüntetése atyai és keresztényi szívvel történjék. A

⁵ Szelényi i. m. 60-61.

Elvárta, hogy az engedetlen tanulók megbüntetése atyai és keresztényi szívvel történjék. A börtüntetésről szó sem volt. Azt hangoztatta, hogy tekintélyét a tanító ne Orbilius-féle iskolamesterek módjára, hanem mint apa iparkodjék fenntartani.⁶

A 16. század utolsó harmadában bontakozott ki Németországban a *filantropizmus* pedagógiai mozgalma. Az emberbarát fogalom a filantropisták értelmezése szerint nem a humanizmus embereszménye, hanem az egész emberiséggel közös érdekek megvalósításából eredő lehető legnagyobb boldogság. A filantropizmus kialakulásában közrejátszott a korabeli német közoktatás gyakorlatának megmerevedése: az oktatás módszerei sablonossá váltak, a klasszikus tanulmányok kiüresedtek, formális grammatizálásba, öncélú szótanulásba torkollottak. A filantropizmus pedagógiája a Wolf és Leibnitz eszmerendszerére épülő racionális pedagógia jegyeit viselte. A racionalizmus szellemében az iskola az uralkodó, illetve az uralkodó által képviselt állam céljait szolgálja, s a legjobban akkor, ha a növendékeinek gondolkodását, értelmét fejleszti. A racionalizmus értelmezése szerint a tanügy politikum, a tanügy gondozását az állam érdeke követeli.

Mária Terézia és még inkább II. József németesítő törekvései a hazai németiségre annyiban gyakoroltak pozitív hatást, hogy a német nyelvi kultúra hihetetlenül fellendült, és a német nyelv egy negyedszázadon át tulajdonképpen uralkodó nyelv lett az egész országban. A német maradt részben a hivatalos nyelv is, németül társalogtak a főúri szalonokban és a polgári házakban egyaránt, németül leveleztek sokan a nemesség fiai közül is. A nagynémet kultúra művelői és terjesztői elsősorban az állami felügyelet alá helyezett iskolák voltak. Az állami reformok a felső-magyarországi németiség iskoláit ténylegesen nem érintették, mert iskoláik nagy része – protestáns lévén – az autonómiára hivatkozva visszautasította az állami beavatkozást. A német protestáns iskolák a németországi pedagógiai irányzatokkal tartottak lépést: a teológiában a racionalizmus főképpen a vallásitanításban mutatkozott meg, a filantropizmus és a neohumanizmus különösen a szepességi német iskolákban érvényesült. A német nyelvi kultúra melegágyai voltak a protestáns iskoláknál a Pozsonyban, Lőcsén, Késmárkon szervezett német önképzőkörök is, amelyekben az érdeklődő diákokkal megismertették a német irodalom jelentősebb alkotásait és írói elhivatottságot élesztettek bennük.

Az evangélikus gimnáziumoknak a 18. század végi, századfordulóbeli helyzetébe és szellemiségébe úgy nyerhetjük a legjobb bepillantást, ha kalauzul a késmárki líceum nagyképzettségű tanárának, *Genersich Jánosnak*⁷ az 1803-ban megjelent munkáját választjuk, amelyben a magyar iskolaügyet egyetemes európai szempontból vizsgálva az evangélikus iskolák szerveze-

⁶ Szelényi i. m. 62-63.

⁷ Genersich János Kazinczy Ferenc kortársa 1761-ben született Késmárkon. Tanulmányait a késmárki evangélikus gimnáziumban kezdte és a pozsonyi liceumban folytatta. Nagy hatással volt Genersichre kitűnő teológia- és bölcsélettanára Streško. Genersich pozsonyi diákévei alatt kezdett foglalkozni a kortárs német irodalommal is. Az evangélikus iskoláztatás hagyományainak megfelelően szülei egy évre a debreceni kollégiumba küldték a magyar, egy évre pedig Felsősjőrára a szlovák nyelv elsajátítása végett. A liceumi évek után a jenai egyetemen folytatta tanulmányait, ahol a teológián kívül történelmi és irodalmi tanulmányokat folytatott és látogatta filantropista szellemiségben oktató filozófiai-pedagógiai intézetet is. Pedagógiai tanulmányai során ismerkedett meg a Basedow által létrehozott dessau-i filantropiummal. Genersich Jánost a magyar neveléstörténet a német filantropizmus magyarországi közvetítőjé tartja számon. 1788-ban foglalta el és 33 évig vezette a késmárki gimnázium retorikai tanszékét. Késmárki tanársága idején írta irodalmi, pedagógiai tárgyú műveit. Genersich János, aki 1806 és 1810 között a késmárki német irodalmi társaság vezetője volt, élénk levelezést folytatott; Kazinczyval németül levelezett. 1819-ben, miután I. Ferenc a protestáns diákokat a német egyetemek látogatásától eltiltotta, Bécsben protestáns tanintézetet alapítottak, amelynek egyháztörténelmi tanszékére Genersich Jánost nevezték ki, itt élt és oktatott 1823-ban bekövetkezett haláláig.

tére és tanterveire vonatkozó reformjavaslatait fejt ki. Genersich János nincs megelégedve a magyar iskolaügy állapotával, és sokat vár a Németországgal való jótékony szellemi összeköttetésektől. Úgy véli, hogy Basedow, Campe, Trapp, Salzmann, Niemeyer pedagógiai elvei nyomán a magyar iskola is virágzásnak fog indulni. Fontosnak találja a polgári iskolák létrehozását, amelyekben gazdáknak, kereskedőknek, iparosoknak szükséges ismereteket közvetítenének. Hibának tekinti, hogy Magyarországon a középiskoláknak csak egy fajtája létezik, nagy a tanárhiány, ugyanazon tanár a legkülönbözőbb tárgyakat kénytelen több órában tanítani: teológiát, fizikát, matematikát, nyelveket, természetrajzot és filozófiát.

A tanárhiány mellett az evangélikus középiskolák szervezeti életében azt a negatív jelenséget látja, hogy a tanári karok összetétele gyakran változott: a fiatal tanárok többsége néhány év tanítás után szívesen cserélte fel a tanári pályát a több nyugalmat és valamivel jobb jövedelmet ígérő lelkészi állással (a tanárok csekély fizetés mellett a tanulóktól beszedett tandíjból részesültek). A magyar iskolák tantárgyi rendszerének egyik hiányosságát abban jelöli meg, hogy a gimnáziumi oktatásban kevés figyelmet fordítanak a modern irodalom és a legújabb kori történelem oktatására. Genersich reformjavaslatai között szerepel az a célkitűzés is, hogy az iskolában tanítsák a tudományok rövid enciklopédiáját (tanterveink történetében itt említi elsőként a kémiát, mint tantárgyat). Genersich fontosnak találja a tanulmány kirándulások szervezését, javasolja, hogy egyes tantárgyakat – amelyek a természet ölére utalják a tanulót – a szabadban oktassák. Szorgalmazza továbbá a fizika törvényeinek a gyakorlatban való elmélyítését, az iparosok műhelyeinek látogatását. Oktatáspolitikai tekintetben is érdekes gondolatokat vet fel: javasolja a középiskolák helytelen geográfiai elosztásának megváltoztatását. Javasolja továbbá, hogy a tanárok számát a szaktanítási rendszer miatt növeljék, továbbá emeljék a tanárok fizetését is. Érdekes gondolata, hogy a vagyonosabb ifjakat kellene a tanári pályára csábítani, akik mentesek az anyagi gondoktól, s családjaik is segíthetik az iskolát. Genersich János pedagógiai munkássága nyomán vett lendületet a filantropizmus pedagógiájának terjedése Magyarországon.⁸ Genersich János irodalmi munkásságát Pukánszky Béla⁹ a következőképpen jellemzi. Genersich János irodalmi munkássága három csoportra osztható: történelmi, pedagógiai és vallásos munkákra. Történelmi munkái jelentéktelenek, csupán oktató céllal népszerűsítette mások kutatásait. Sokkal jelentősebbek szorosabb értelemben vett pedagógiai munkái. Ezeknek nagy része ifjúsági olvasmányokból áll, amelyekkel jó és változatos olvasmányokat akart adni a német ifjúságnak. Genersich maga jellemrajzokat, leírásokat, meséket, leveleket írt beléjük, az idilleket, epigrammákat, dalokat a kortárs német irodalomból vette.¹⁰ Olvasókönyveinél sikerültebb és eredetibb alkotása *Emma* című kisregénye (1819). Egy prédikátorcsalád tiszta idilli életét ábrázolja benne olvasói elé például. Emma szerető édesanyja, hitves, a szegények jótevőjének eszményképe. Genersich vallásos munkáit mérsékelt racionalizmus hatja át. Legjelentékenyebb köztük a halála után megjelent *Eusebics für Freunde der Religion* című vallásos elmélkedések gyűjteménye.¹¹

Genersich tanítványa volt a Késmárki gimnáziumban *Glatz Jakab* (1776-1831). Glatz irodalmi és filozófiai műveltsége a filantropizmus szellemében fejlődött: ő az egyetlen magyar

⁸ Vö.: *Szelényi Ödön*: Genersich János (1761-1823). Egy szepesi pedagógus I. Ferenc korából. Lőcse, 1914.

⁹ Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Gödöllő, 2002.

¹⁰ Olvasókönyvei: Wilhelmine. Ein Lesebuch für Mädchen. Wien, 1811; .Alfred. Ein Lesebuch für Jünglinge. Wien, 1812.

¹¹ Pukánszky, i. m. 400.

tanáregyenység, aki hosszú időt töltött Salzmann schnepfenthali intézetében. Fő pedagógiai műve: *Freimütige Bericht eines Ungarn über sein Vaterland*.

A 18. század végének iskolakultúrájában fontos szerepet játszottak az iskolákhoz kapcsolódó nevelőintézetek. Felső-Magyarország evangélikus nevelőintézetei közül a lőcsei és a készmárki intézeteken kívül nagy sikerrel működött a csetneki nevelőintézet. Az intézet filantropista szellemben szervezett oktató-nevelő munkáját Szelényi Ödön a következőképpen mutatja be. Nagy sikerrel működött a csetneki nevelőintézet, melyet a nagytehetségű, bátor szellemű *Tsisch Tamás* alapított 1792-ben. Örök kár, hogy írásban semmit sem hagyott hátra. Így életére nézve csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. Nevelőintézete felállításával az volt a fő célja, hogy a hazai élő nyelvek és a reáliák könnyebb elsajátítására alkalmat adjon. Az első évben 12 gyermeket vett fel, a következőben már 70-en jelentkeztek. Mivel azonban az intézet nem nyeréskedésre volt fektetve, és kellő támogatásban sem részesült, sőt az alapító maga egész évi tanári fizetését kénytelen volt ráköltetni, végül feloszlott. *Tsisch* valószínűleg megfordult Salzmann schnepfenthali intézetében, és ezt vette mintául, de voltak egészen eredeti ötletei is. Így több élő nyelvet úgy sajátíttatott el a növendékeivel, hogy egy éven át csak egy nyelven volt szabad társalogniuk, a következő évben került rá a sor egy másikra és így tovább, hogy súlyt helyezett a testi nevelésre és különösen az edzést igyekezett minden eszközzel előmozdítani. A jó modor elsajátítására a gyermekeket úri házakba vezették a tanítók például úgy, hogy a kisebbeknek állandóan az oldaluk mellett voltak a nagyobbakat pedig magokra hagyták. A tanítók továbbá naplót voltak kötelesek vezetni, melybe a növendékek minden napi foglalkozását és kihágását bejegyezték. A növendékek a nyilvános iskolába jártak, melynek öt osztálya volt, a legfelsőbb volt a retorikai osztály, de ebben már a tudományok enciklopédiáját is tanították átmenetül a filozófiai tanításhoz, mely az iskola keretén kívül esett. A rendes órákon kívül alkalmat nyújtottak a francia és anyanyelv megtanulására is. Hetenként egyszer újságot olvastak a növendékek, szerdán és szombaton rajzoltak, minden nap volt táncóra. Nem volt elhanyagolva a zene és testgyakorlás (játék) sem.¹²

Az evangélikus iskolakultúrában fontos helyet foglalt el a nőnevelés. Intézményes lánynevelés Felső-Magyarország iskoláiban a 16. században indult meg: Selmezbányán a fiúk számára fenntartott latin iskolák mellett léteztek német tanítási nyelvű iskolák, ahol a lánytanulók az elemi ismeretek elsajátítása mellett tanulhattak háztartási ismereteket és kézimunkát is. Pozsonyban az ellenreformáció idején vált hagyománnyá az utcai iskolák szervezése: az utcai iskolákat általában magánemberek szervezték, tanulóikat az evangélikus egyház szellemében nevelték. A leghatékonyabb iskolák egyházi támogatásban is részesültek. Pozsony első evangélikus lányiskolája 1818-ban nyílt meg, ahol a felsőbb osztályokban vallástanon kívül tanítottak világtörténetet és világirodalmat is. A 19. század elején Felső-Magyarországon Pozsonyon kívül Eperjesen volt felső leányoktatás a *Sennovitz Mátyás* által alapított és vezetett (1784-1823) lánypenzionátus.

Valamennyi között leghosszabb életű volt és általános jó hírnek örvendett *Sennovitz Mátyás* eperjesi leánynevelője. 1794 szeptemberében nyílt meg. Az eperjesi evangélikus gyülekezet öt szobát rendezett be számára a gimnázium tágas épületében. 1795. július 22-én folyt le az első ünnepélyes nyilvános vizsgálat. Ez időtől kezdve 1823-ig megszakítás nélkül működött az intézet, jóllehet időnként a napóleoni háborúk okozta viszonyok miatt nagy nehézségekkel kellett

¹² Szelényi i. m. 1917. 198.

megküzdenni, annyira, hogy már az intézet pusztulását is híresztelték.¹³ Sennovitz pedagógiai nézeteiből az tűnik ki, hogy nem volt a fellegekben járó teoretikus, hanem reális, megvalósítható célokat tűzött maga elé. Aránylag keveset kívánt, de azt alaposan. A jó családi nevelést akarta pótolni és kiegészíteni alaposabb gyakorlati oktatással. Azért csak tizenkét leánynövendéket vett fel évenként, akik a nyilvános evangélikus iskolába jártak, de az ő penzionatusában is nyertek egyes tárgyakban magánoktatást. Az ellátás díja 100 vagy 130 rhénus forint volt. Sennovitz intézete szép sikerrel működött és még a nádor tetszését is kiérdemelte.¹⁴

A 19. század elején Felső-Magyarországon a lányiskolák mellett sorra alakultak nevelőintézetek előkelő családok leánygyermekéi számára (a nevelőintézetekben magas tandíj ellenében oktaták a leánynövendékeket; tanították a francia nyelvet is, emellett a növendékek zenei (zongora) képzésben is részesültek.) Az evangélikus női nevelőintézetek sorában előkelő helyet foglalt el a besztercebányai *Kohlmeyer Mihály* által alapított nevelőintézet (1800). Az intézetet népszerűsítő prospektus következőképpen mutatja be a nőnevelő-intézetben folyó oktatást: Kohlmayer Mihály prospektusában kifejti, hogy a női nevelés célja a leányt a háztartási, az anyai és a házvezetéssel kapcsolatos kötelességeire előkészíteni. Ehhez szükségesek 1) tudományos ismeretek (vallás, számolás, egészségtan, embertan, természetrajz és természettan, történet, földrajz, szép- és helyesírás). Itt említi a külső magatartást is. 2) női kézimunka, 3) szépművészetek (zongora, tánc, rajz). A leányok 5-13 évig vétetnek föl. Évi tandíj 100 rajnai forint. Az intézetben az igazgatón kívül két tanár és egy nevelőnő működik. A házi rendben pár furcsaságot találunk. Így például a növendékek égetett kenyérhaj és szárított zsályából készített fogporral tisztogatják fogaikat, ebéd után állva pengetik a zongorát, a rövid estéli sétát azzal indokolja, hogy tanulják meg a növendékek, hogy csakis a napi munka bevégezése után szabad szórakozniok. Egyébként a leányokat három csoportba osztva tanították ez intézetben; a legfelsőbb osztályosok a főzésben is nyertek utasítást. Hogy az intézet mikor szűnt meg, arról nincs adat.¹⁵

A nőnevelés feladata a műveltség fejlesztésén túlmenően a nemzeti és nemzetiségi kultúrák és nyelvek fejlesztése is volt. *Decsy Sámuel*, a kor neves nyelvújítója és a magyar nemzeti művelődési program kidolgozója, a magyar kultúra kifejlődésének akadályát abban látja, hogy a magyar nők műveltségét a férfiakétól a „deák” nyelv elválasztja. Decsy tehát a nőnevelés fontosságát az anyanyelven történő oktatás, és az anyanyelv mindennapi használatának elterjesztésében látja. Úgy véli, hogy a nemzeti nyelv egyetemes használata az iskolában, az irodalomban és a közéletben a két nem műveltségét egymáshoz közelebb hozná. A 18. század végén a nemzetiségi környezetű gimnáziumokban magyar nyelvű művelő társaságok alakulnak ki. A magyar nyelvű művelő társaságok létrehozásában fontos szerepet játszanak azok a magyar ifjak, akik ez idő tájt a német nyelv elsajátítása miatt Felső-Magyarországon tanulnak. (A Tisza mentéről főként Lőcsére, Késmáakra mentek magyar ifjak tanulni, a Duna mellékéről főképpen Pozsonyba és Sopronba.) Sopronban 1790-ben Kiss János alakít diáktársaival Magyar Társaságot, a Pozsonyi Evangélikus Líceumban 1788-ban alakul Magyar Társaság (emellett német, szlovák és szerb irodalmi kör is működik). A felső-magyarországi evangélikus gimnáziumok növendékei közül került ki a 19. század gazdasági, politikai és kulturális életének számos rep-

¹³ Szelényi i. m. 201.

¹⁴ Szelényi i. m. 199.

¹⁵ Szelényi i. m. 200.

rezentánsa: politikusok, tudósok, teológusok, tanárok, írók, költők.¹⁶ A felső-magyarországi evangélikus iskolakultúra jelentőségét országszerte elismerik.¹⁷ Az evangélikus tanintézmények szerepéről elismerés hangján nyilatkozik a katolikus szellemű magyarországi pedagógia legjelentősebb alakja Kornis Gyula is „A magyar művelődés eszményei” című kultúrfilozófiai alapművében:¹⁸

„Az evangélikus gimnáziumok, különösen a nagyobbak és jobban felszereltek (pozsonyi, soproni, késmárki, eperjesi), idegen nyelvük dacára megbecsülhetetlen szolgálatot tettek a magyar kultúrának. Ezek voltak elsősorban a német műveltség csatornái, a német szellemi hatások közvetítői.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a magyar tudományos élet kiválóbb képviselői jelentékeny részének lelkébe ezeknek az iskoláknak német műveltségű tanárai oltották a tudomány önzetlen szeretetét (Berzeviczy Gergely, Kis János, Csaplovics János, Endlicher István, Engel János, Genersich János és Keresztély, Glatz Jakab, Scheidius Lajos, Schwartner Márton, Rummy Károly, stb.). A nagyobb evangélikus iskolák diákjait általában élénkebb szellemi mozgékonyság, finomabb esztétikai fogékonyság, szélesebb irodalmi műveltség, nagyobb urbanitás jellemzi, mint az átlagos református tanulókat.”

Kazinczy Ferenc is, aki luteránus nagyanyja rossz rajzolatú bibliájából gyakorolta az olvasást, majd a német nyelv tanulásával töltött késmárki tanulóév után a bibliát is németül olvasta, lelkesen üdvözlö az evangélikus iskolakultúrát. Zárógondolatként méltán választottam a Kornis könyvében található Kazinczy idézetet:¹⁹

„Minden kétségen kívül vagyok az, hogy a lutheránusok iskoláiból jönnek ki azok az ifjak, a kik aesthezissel dicsekedhetnek. Városokban neveltetvén, muzsikát és valami kevés festést, s németül tudván, a német írók munkáinak ismerettségét tehetitek magatokévá, melyek nélkül haszontalan igyekezik valaki hazai literatúránkat boldogítani. A pápista ifjúság a német írókat olvashatná, de nem olvassa, a görögök és rómaiak klasszikusait csak nyomorult chrestomathiából ismeri: a kálvinista pedig a német írókat nem olvassa, mert nem érti; a régi klasszikusokkal pedig meg nem ismerkedik.... Ti lutheránusok gyermekétek első esztendei óta olvassátok Gellert-et, Rabener-t, Wieland-ot, Hagedorn-t; érzitek, hogy nem névnapi köszöntés az igaz poézis; muzsikát és festést tanulgattok, a városi lakás által kényes ízlésre szoktatattik ízlésük, nincs egyéb hátra, hanem hogy solocismus nélkül szóljatok magyarul.”

¹⁶ A pozsonyi liceum növendékei voltak: Decsy Sámuel nyelvújító és történész, Böhm Károly, a kolozsvári egyetem filozófia professzora, Kanka Dániel filozófiaprofesszor, Schneller István, a filozófiai alapon nyugvó személyiségpedagógia kidolgozója, Tessedik Sámuel evangélikus lelkész, a szarvasi gazdasági és műipari szakiskola alapítója, Pestalozzi követője. A késmárki liceumban tanult Magda Pál sárospataki tanár, aki 1819-ben Magyarország első statisztikai leírását adja, Berzeviczy Gergely nemzetgazdasági szakíró, Hunfalvy János, a magyar tudományos földrajz megalapítója, Hunfalvy Pál nyelvész, a magyar és a török összehasonlító nyelvészet kutatója, Glatz Jakab ifjúsági író, folyóirat-szerkesztő. Az eperjesi evangélikus liceum növendéke majd tanára volt Vandrák András, a 19. század egyik legjelentősebb evangélikus tankönyvírója és Pulszky Ferenc író, archeológus, Kossuth mellett pénzügyi államtitkár. A löcsei liceum növendéke volt Tavasi Lajos iglói tanár, Pestalozzi követője, a pszichológia oktatásának megalapozója

¹⁷ További felhasznált irodalom: *Finácz Ernő*: Az újkori nevelés története. Bp., 1927. – *Mészáros–Németh–Pukánszky*: Bevezetés az iskoláztatás és a nevelés történetébe. Bp., 2002. – *Mihalovicsné Lengyel Alojzia*: A filantropizmus pedagógiája. Johann Bernhard Besedow munkássága. Iskolakultúra, 2006. 4. sz. 111–121. – *Nagy Sándor* (főszerk.): Pedagógiai Lexikon A–Z. Bp., 1979. – *Németh–Pukánszky*: A pedagógia problémátörténete. Bp., 2004.

¹⁸ *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei (1777–1848). Bp., 1927. 359.

¹⁹ *Kornis* i. m. 360.

RICHARD PRAŽÁK

A türelmi rendelet és a cseh protestáns vallású emigránsok Magyarországon

A mélyen a múltba visszanyúló magyar és cseh református baráti kapcsolat hagyománya nemcsak kulturális vagy politikai kapcsolatokból állt, és nemcsak a nemességet és tanult rétegeket ölelte fel, hanem a népi rétegekbe is lenyúlt, főképpen a fehér-hegyi csata utáni korszakban, amikor a cseh és a magyar kálvinisták népi kapcsolatai soha nem látott virágzást értek meg. A XVII. század első felében a Fehér-hegy utáni Csehországból és főleg Morvaországból Magyarországra irányuló első nagy emigrációban vallási okokból kifolyólag valamennyi társadalmi réteg tagjai részt vettek, ezután a XVIII. században főleg a jobbágyok menekültek Magyarországra a titkos, protestánsok ellen folyó elviselhetetlen gazdasági, társadalmi elnyomással összekapcsolt üldözés elől.¹

Sok cseh emigráns jutott el Magyarország északkeleti részének kálvinista területére, s ott megalapították a maguk külön telepeit és gyülekezeteit,² bár az emigrációs hullám elsősorban a mai Szlovákia felé irányult. Az emigránsok túlnyomó része az ország keleti részén a helvét felekezetet vette fel, és a türelmi rendelet kiadása után jelentős érdemeket szerzett a magyar református lelkészeknek és tanítóknak Cseh- és Morvaországba történő kiküldése terén. A Magyarországra és Erdélybe menekült cseh jobbágyok sorait a 18. század hetvenes éveiben még megerősítette a cseh eretnekek erőszakos áttelepítése, akiket a kormány mindenüktől megfosztott és magyar bányákba, bánáti és északkelet-magyarországi katonai szolgálatra küldött, azokat pedig, akiket kevésbé veszedelmesnek tartott, kálvinista falvakban és a falusi lakosság közt helyezte el.³ A legtöbb cseh jobbágyot Magyarországra 1777-1781 között telepítették át, a vlach protestánsok vallásszabadságáért folyó küzdelem idején.⁴

1781 októberében a türelmi rendelet Csehországra vonatkozó kiadásának egyik legfőbb indítéka az a hatalmas mozgalom volt, amely vallásszabadság, továbbá a társadalmi és gazdasági felszabadulás utáni törekvést egyesítette.⁵ II. Józsefnek azt a döntését, hogy a

¹ Jelen tanulmányom kronologikusan megelőzi „Szalay Sámuel tiszáninneni szuperintendens szerepe a cseh tartományokba irányuló református misszió megszervezésében” című tanulmányomat (Széphalom 13. k., 215-222.).

² Vö. Jindřich Obršlík: Stahování moravských poddaných na Slovensko koncom 17. a v prvej polovici 18. storočia (Morva jobbágyok költözése Szlovákiába a XVII. század végén és a XVIII. század első felében), Historické štúdie IV, Bratislava, 1958, 137-160.

³ Ld. Richard Pražák: Maďarská reformovaná inteligencia v českém obrození (A magyar református értelmiség a cseh tartományokban a nemzeti megújulás idején), Praha, 1962, 69-78.

⁴ František Bednár: Zápas moravských evangeliků o náboženskou svobodu v letech 1777-1781 (A morvaországi protestánsok harca a vallásszabadságért 1777-1781 között). Praha, 1931. A tanulmányban említett „vlach” evangélikusokon mindig a Morvaország északkeleti részén fekvő Valaško lakói értendők.

⁵ Az újabb irodalomból ld. Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě (Evangélikusok a korai toleráns korszakában Cseh- és Morvaországban, füzet 1-8. Praha, 1995, és Eva Melmuková: Patent zvaný toleranční (Ügyne-

türelmi rendeletet kiadja, egyebek között a nosislavi és olešnicei protestánsoknak 1781 májusában és szeptemberében benyújtott kérvénye is siettetten, hogy a Brünn környéki és a Cseh-morva fennsík titkos protestánsai számára a vallásszabadságot engedélyezzék. Az utolsó lökést feltehetőleg 1781 szeptemberében Jiří Jakubec olešnicei lakos által személyesen a császárnak átnyújtott második kérvény jelentette. Ezt a kérvényt Jakubec számára a magyar református egyház bécsi ágense, Nagy Sámuel készítette el, amint azt Bednář dolgozatában megírta.⁶ Bednářnak ez az adata az első ismert bizonyítéka a cseh és a magyar protestánsok érintkezésének a türelmi rendelet kérdésében.

A cseh és magyar protestánsok között azonban a türelmi rendelet kérdésében az érintkezés régebbi eredetű, amint régebbi eredetű a császárnak az az elhatározása is, hogy a nem katolikusok részére vallásszabadságot biztosít. Érdekes adatot találunk erre vonatkozólag Vay István magyar református nagybirtokosnak 1781. május 1-jén az idősebb Péchy Imréhez írott levelében, amelyben Vay mint a magyar református küldöttség tagja leírja a küldöttség fogadását a császárnál 1781. április 29-én. Azt írja, a császár megígérte, hogy megváltoztatja az eddigi vallási gyakorlatot, megengedi a magyar protestánsoknak a templomok építését, és közölte ezt az elhatározását is, hogy szabad vallásgyakorlatot engedélyez a cseh és morva „huszitáknak“, s ezt a döntését a Morvaországból erőszakosan áttelepített két evangélikussal való beszélgetésének hatása alatt hozta meg. Ezek az evangélikusok a császár előtt a morvaországi titkos husziták számát nyolcvanezerre becsülték.⁷ A cseh tartományokra érvényes türelmi rendelet kiadásának előkészítését tudatta 1781 júniusában Nagy Sámuel bécsi ágens a tiszáninneri szuperintendenssel Szalay Sámuellel Miskolcon,⁸ és a hírt Magyarországon az áprilisi magyar református küldöttség tagjai is terjesztették. A magyar egyházi körök tehát a cseh tartományok részére szóló türelmi rendeletről már kiadása előtt néhány hónappal tudtak, és ezzel kapcsolatban előre értesültek a magyarországi cseh protestáns kitelepítettek ténykedéséről is.

Tisztázásra vár még a cseh menekültek vagy erőszakosan kitelepített jobbágyok által a türelmi rendelet kihirdetése utáni időben játszott szerep; többet mondhatunk az első magyar református lelkészek és tanítók cseh- és morvaországi kiküldetésében játszott szerepéről, erre ugyan valamivel később kerül sor, mint a lutheránus szlovák papoknál, de fokozott intenzitással, mert a cseh protestánsok az idők folyamán egyre inkább áttértek a lutheranizmusról a kálvinizmusra. A szlovák lutheránus misszióról a cseh tudományos irodalomban bővebben írták, viszont magyar református misszióról kevesebben.⁹ A magyar

vezett türelmi rendelet), Praha, 1999. A magyar irodalomból maradánoan a legjobb *Mályusz Elemér*: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestántizmus. Bp., 1939.

⁶ *František Bednář* i. m., 214.

⁷ Ld. a tiszántúli református egyházkerület főjegyzőjének, az ifj. Péchy Imrének Pestről 1836 aug. 21-én kelt levelét, amelyben idézi Vay Istvánnak atyához, az id. Péchy Imréhez 1784 május 1-jénírt levele egy részét: „Biztathat minket még az is, hogy Cseh Országban és Morvában is bizonyosan meg fogja engedni a huszitáknak az exercitiumot... stb.“ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen (a továbbiakban TREKL Debrecen), Püspökök hátrahagyott írásai. Vu 197.

⁸ Vö. Nagy Sámuelnek Bécsből 1781 jún. 21-én Szalay Sámuelhez intézet levelét, Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak (a továbbiakban TIREKL Sárospatak), AXVIII 6298.

⁹ Legrészletesebben a szlovák lutheránus misszióról Cseh- és Morvaországon a türelmi rendelet kiadása után sokan írták, a legjobb monográfia erről *J. B. Čapek*: Československá literatura toleranční (A csehszlovák irodalom a türelmi rendelet korában) I-II, Praha, 1933.

misszió lassabban indult, de fokozatosan terjeszkedett. Bár már jóval előbb tájékoztatták a magyar református egyház vezető képviselőit a cseh tartományokra szóló türelmi rendelet kiadásáról, kezdetben úgy látszik, ők nem gondoltak a cseh protestánsok konkrét megsegítésére. Csak a bécsi és pozsonyi ágensek bejelentésének hatására, hogy a cseh protestánsok református lelkészek kiküldését kérik, és főképpen a Magyarországon megtelepedett cseh protestánsok sürgetésére szánták el magukat arra, hogy papjaikat és tanítóikat elküldik Cseh- és Morvaországba. Mihályfalvi János pozsonyi és Nagy Sámuel bécsi református ágensek állandó kapcsolatban álltak a magyar református egyház nemesi körökből származó vezetőivel (id. Ráday Gedeonnal, Teleki Józseffel stb.) csakúgy, mint valamenyny magyar református szuperintendenssel, főképpen Szalay Sámuellel. Mihályfalvi János pozsonyi ágens már 1781. december 22-én azt írja id. Ráday Gedeonnak, sok ember jön hozzá Cseh- és Morvaországból azzal a kéréssel, hogy küldjenek református papokat és tanítókat, akik legalább egy kicsit tudnak szlovákul, és arra kérték, hogy támogassa ügyüket. Ezt a jelentést 1782 folyamán írt leveleiben is megismétli, most már a cseh protestánsok konkrét kívánságairól és pénzügyi ajánlatairól szóló adatokkal kiegészítve.¹⁰

A cseh protestáns egyházközségek alapításáról szóló hírek Magyarországon gyorsan elterjedtek. Az egyiket pl. a Bihar megyei nagykereki református lelkész, Mészáros Dániel írta 1782 elején Debrecenbe a tiszántúli református kerület szuperintendensének, Szilágyi Sámuelnek.¹¹ Debrecenből indult ki az első kezdeményezés arra, hogy magyar református papokat küldjenek ki Csehországba. A tiszántúli református szuperintendens helyettese, Szatmári Paksi István már 1782. január 1-jén írt levelében felszólította az utrechti egyetem protestáns teológiai karán tanuló Nagy Istvánt, Blazsek Mihályt és Osgyáni Pált a morvaországi szolgálatára.¹² Magyar tógátusoknak Cseh- és Morvaországba való kiküldetéséről tárgyalt 1782 januárjában a sárospataki református kollégium is, amikor az ottani tanároknál tizenkét olyan hallgató jelentkezett csehországi és morvaországi szolgálatra, akik tudtak szlovákul, vagy szlovákul meg akartak tanulni.¹³

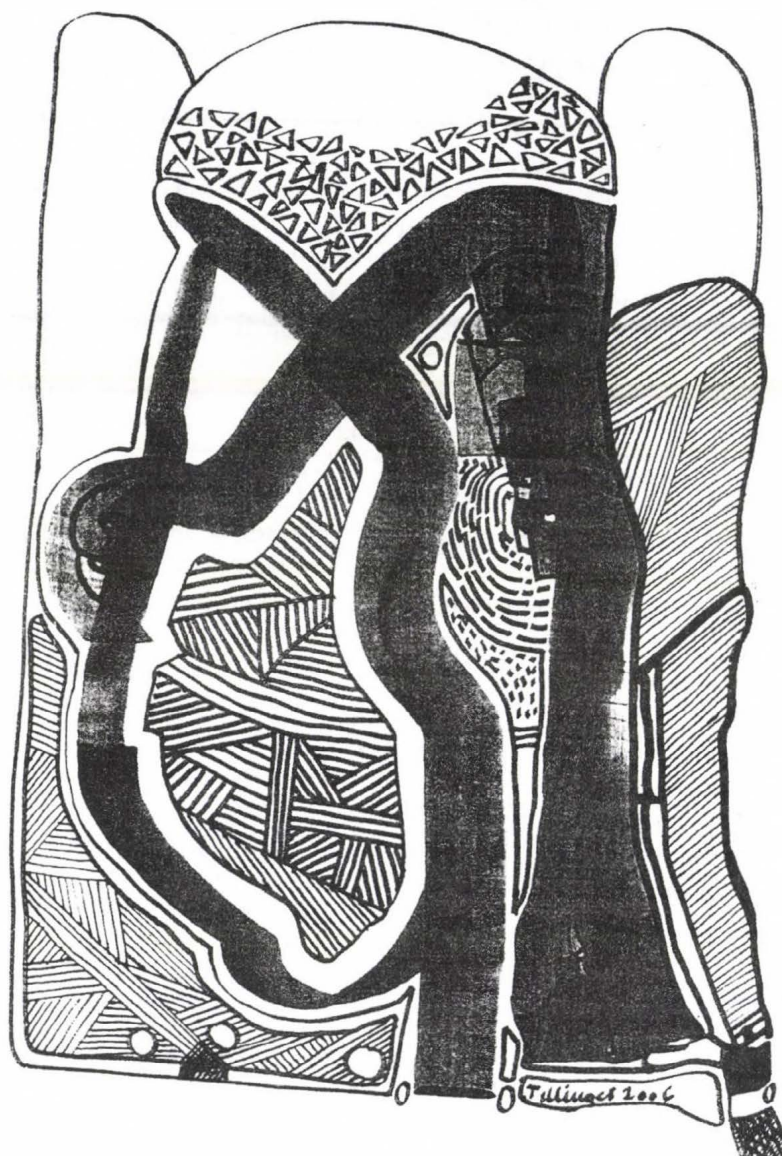
A tudatos szervezés kibontakozását hosszú ideig akadályozta, hogy a cseh- és morvaországi helyzetről nem állt rendelkezésre megfelelő tájékoztatás. Az ágensek kezdeti hiányos hírei és a sajtó pontatlan tájékoztatása után az első hiteles híreket a Magyarországon élő cseh számkivetettek hozták, akik a türelmi rendelet kiadása után azonnal újra kapcsolatot létesítettek szülőföldjükkel, és sokan közülük véglegesen visszatértek oda. A cseh református egyházközségeknek magyar papokkal és tanítókkal való ellátása terén a legnagyobb arányú kezdeményezést a Zemplén megyei cseh számkivetettek fejtették ki.

¹⁰ Vö. főként Mihályfalvi Jánosnak id. Ráday Gedeonhoz Pozsonyból 1781. szept. 22-én és 1782. jan. 19-én írt leveleit, Ráday Könyvtár Kézirattára, Budapest, 1224 és 1238.

¹¹ Mészáros Dániel levele Szilágyi Sámuelhez, Nagykereki 1782. febr. 4., TREKL Debrecen, Püspöki iroda iratai, 1782/37.

¹² *Segesváry Lajos*: Adalékok a cseh-morva misszió történetéhez. = Theologiai Szemle, 1935. 142. s. k

¹³ Vö. Szalay Sámuel szuperintendens levelét Mihályfalvi János ágenshez, Miskolc 1782. okt. 29. Szalay másolata, TIREKL Sárospatak, A XVIII 6765-6766 és Szalay Sámuel levelét Petrahay Sámuel abaúji espereshez, Miskolc 1782. febr. 3. Szalay másolata ugyanott, A XVIII 6473.

TAMÁS EDIT

Monok és az Andrássyak*A legendáktól a monoki és a betléri ág kialakulásáig*

Monok nevét először 1273-ban említik az írott források. Első tulajdonosai a Monoky család tagjai voltak. A XIV. században a család a vármegyei nemesség meghatározó jelentőségű szereplőjévé emelkedett. A tehetős középbirtokos, Monoky János 1570-80 körül építtette a ma is álló reneszánsz stílusú kiskastélyt.¹ A család fiúágának kihalta után (1643) leányágon az Andrássyak és a Thökölyek örökölték a tekintélyes monoki uradalmat,² zálogbirtokosként a Nyáry és a Szentmiklóssy család is feltűnt a falu történetében.

A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy család egyike a legrégebb magyar nemzetségeknek. A családi hagyomány a honfoglalás koráig vezeti vissza történetüket, eszerint a honfoglaló magyarokkal érkeztek távoli elődeik. A Szent István udvarában élő legendás bajvívót, Andrást említi a legendárium a legkorábbi ősként. Ő a király koronázását követő hadi tornán legyőzött egy idegen bajvívót. A XIII. századtól rendszeresen szerepeltek a család tagjai a forrásokban. A II. Endre király idejében élt Simon elkísérte uralkodóját a keresztes hadjáratba a Szentföldre. Andrassy Zsigmond temesi bán, Nagy Lajos király oldalán harcolt Nápolyban, a nikápolyi ütközetben halt meg 1396-ban. Bertalan Hunyadi János válogatott páncélosainak alvezére volt. Részes a szendrői ütközetnek, a havasalföldi hadjáratnak, a hősi halál a rigómezei csatában érte utol 1448-ban. Fia, Boldizsár a székelyek fővezére, Mátyás király hadjáratainak hőse. Andrassy Lázár Kinizsi Pál seregében harcolt, a kenyérmezei ütközetben vesztette életét a székelyek egyik vezéréként 1479-ben.

Egy későbbi leszármazott (a családi krónika szerint Lázár fia), Márton a XV-XVI. század fordulóján született.³ Ő alapozta meg a család vagyonát, felemelkedését, s fiával együtt szerezte adományként Szapolyi János Zsigmondtól a család előnevét adó Csíkszentkirályt 1569-ben. Fia, Péter átszármazott a királyi Magyarországra, Rudolf király hívéként 1580-ban megerősítették Csíkszentkirály, Szentsimon, Szentimre birtokában s ő kapta adományként 1585-ben Krasznahorkát. Fiát, Mátyást II. Ferdinánd megerősítette Krasznahorka birtokában 1628-ban. Andrassy Mátyás Monoky Annával kötött házasságával szerezte meg a monoki, a csetneki és a somoskői uradalmat, s került a nemesi hierarchia előkelő helyére. Monoky Miklós másik leányát, Zsuzsannát Thököly Zsigmond vette feleségül, így szereztek a Thökölyek részbirtokot Mo-

¹ *Feld István*: A monoki reneszánsz kastély. = A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXVII. Szerk.: Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 1999.403-416.; *Feld István*: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. Sárospatak, 2000.; *Feld István – Simon Zoltán*: A monoki „kiskastély” régészeti kutatása. Kutatási dokumentáció. Kézirat. Bp., 2000.

² *Tamás Edit*: Monok. Száz magyar falu könyvesháza. Bp., 2001. 15.

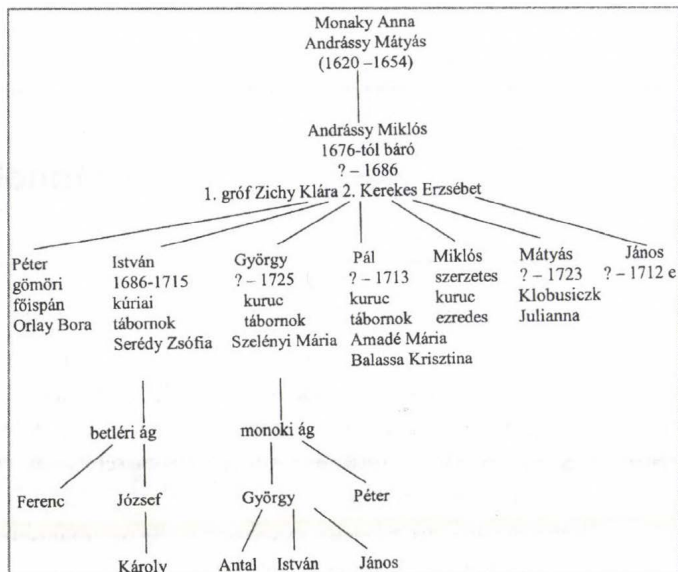
³ *Soós István*: A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy család. = *Basics Beatrix* (szerk.): Betlér és Krasznahorka az Andrassyak világa. Bp., 2005.

1. táblázat:
Az Andrásnyak leszármazása
(részlet)

nok településen Andrásnyak Mátys és Monoky Anna fia, Miklós harcolt a törökök ellen, 1676-ban bárói rangot kapott, Gömör főispáni tisztét is betöltötte, s királyi tanácsos lett. Hét fia közül István építtette a betleri kastélyt, tőle származik a család idősebb vagy betleri ága, az ifjabb Györgytől az ifjabb vagy monoki ága (Krasznahorkavárhosszúréti székhellyel).⁴

A XVIII. század elején az országban újra feléledt a kuruc mozgalom. II. Rákóczi Ferenc a lengyelországi Brezán várban 1703. május 6-án kiadott híres kiáltványában harcba szólította az országot uralma alá hajtó Habsburgok ellen Magyarország minden „nemes és nemtelen” lakosát. Harcával „a törvénytelen és szenvedhetetlen iga alól” akarta felszabadítani népét. Az Andrásnyak család tagjai is részt vettek a Rákóczi-szabadságharcban. A népes család tagjai⁵ közül István, György, Pál és Miklós II. Rákóczi Ferenc kiváló hadvezérei, tábornokai voltak, míg a Bécsben lakó Péter, a gömöri főispán a császárt szolgálta. Ez nem meglepő, más kortárs főúri családok tagjai is hasonlóképpen, a háborúzó felek egyik, illetve másik oldalán megosztottan éltek át a nyolcéves háborút. A főtisztek sorába tartozó Andrásnyak Pál már a szabadságharc előtt is rendelkezett katonai tapasztalatokkal, 1693-ban esztergomi kapitány. 1704-től kuruc ezredes Rákóczi táborában, ott volt 1709-ben a lipóti sáncoknál folyó harcokban. 1710-ben a császár hűségére tért, a szabadságharc után ismét a Habsburgok oldalán vett részt harcokban, III. Károly király idejében a franciák ellen. Andrásnyak István tábornok, aki a szabadságharc éve alatt Rákóczi-pártiként töltötte be a gömöri főispáni széket, 1706-ban Csáky Mihály oldalán harcolva próbálta megakadályozni – sikertelenül – a nyugat-dunántúli terület feladását. Emlékezetes cselekedete, hogy máig nem tisztázott körülmények között ő adta fel 1710 februárjában a császári csapatoknak Lőcse városát. Andrásnyak György ugyancsak Rákóczi tábornoka, fivére Miklós, a korábbi szerzetes is kardot kötött Rákóczi szolgálatára, őt nevezték Andrásnyak basának (a kurucok töltők-tatár egységének parancsnoka volt).

Andrásnyak István krasznahorkai vára mára összeforrott a szabadságharc emlékével. György monoki birtokról 66 katona szolgált a kuruc seregben.⁶ Bercsényi Miklós a kuruc hadak főgenerálisa, a szenátus elnöke 1706 augusztusában néhány napig Monokon táborozott, itt tar-

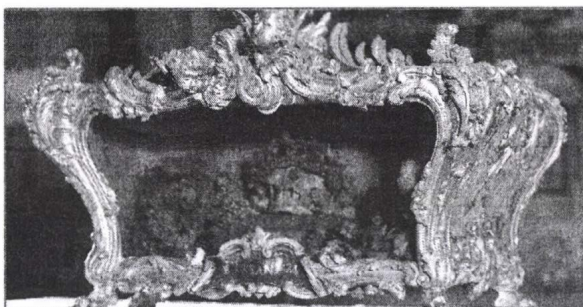
⁴ 1695–1696 között a királyi adományból származó vagyont felosztották.

⁵ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I. k. Pest, 1857.

⁶ Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása. = Zemplén népessége, települései. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 1999. 112–238.

A MONOKI SZENT ORBÁN-EREKLYE

tőzkodásáról levekben számolt be a fejedelemnek.⁷ Az Andrássyak ifjabb ágából származó Péter 1735-ben nyert báróságot, testvére, György hatékony gazdálkodással fejlesztette birtokait. György fia István 1766-ban grófi rangot nyert. (Az idősebb ág 1779-ben nyert grófi rangot.)

A vallást váltó és építkező Andrássyak Monok életében

A XVII. század közepéig egészében református falu életében jelentős változást hozott a birtokos váltás.⁸ A Monoky-család, így az utolsó leszármazottak, a lányok, Anna és Zsuzsanna is reformátusok voltak. Anna férje Andrássy Mátyás is e hit követője. Fiúk, Andrássy Miklós azonban nőül véve gróf Zichy Klárát (Lippai érsek buzdítására) katolikus hitre tért. A katolikus Andrássy család már nem nyújtott támogatást a birtokain élő reformátusoknak. Andrássy Miklós az áttértek buzgalmával, ahol tehetett terjesztette a katolikus vallást birtokain. A lakosság visszatérése a katolikus hitre országos folyamat volt. A vallásosság számos külsőségben és a szentek kultuszához kapcsolódóan nagyszámú ünnepnappal is kifejezésre került. A szentek kiemelt tiszteletét jelzi Monokon is, hogy idekerül az Andrássy-kastély kápolnájába Szent Orbán vértanú ereklyéje. (Képiünkön.)

A Rákóczi-szabadságharc idején Monok temploma református maradt, bizonyítva azt, hogy a XVIII. század elején még ők alkottak többséget a faluban. 1731-ben III. Károly (1711-1740) Carolina Resolutio rendelete az evangélikusok és a reformátusok szabad vallásgyakorlatát csak magán vallásgyakorlat formájában engedte, a hitelet csak az artikuláris (kijelölt helyeken) lehetséges. A rendelet hatása Monokon is érezhető. 1730-tól újra működik a katolikus plébánia. 1731. augusztus 11-én báró Andrássy Ferenc elvette a reformátusoktól a régi templomot és a katolikusoknak adta. A XVIII. század végére már ők kerültek többségbe a faluban. A reformátusok pap és templom híján Golopon gyakorolhatták vallásukat.

A szerteágazó Andrássy család leszármazottai között bonyolult birtokszerződések miatt a monoki uradalom részbirtokossága egy évszázadig fennmaradt. 1695-ben nagyapjuk, Andrássy Mátyás jogán Andrássy Péter, István, György, Pál és Mátyás osztottak itteni jogaikon. 1723-ban Andrássy István fiai, Ferenc és József kötöttek megállapodást a monoki birtokról. Ferenc majorságán gazdálkodott a faluban, marhákat tartott. A két testvér közötti szerződés értelmében József átengedte Ferencnek itteni jobbágyságait és taxárait, a serfőzdét, a mészárszéket. A majorságban nevelt állatok szabadon legelhettek a Monok és Harangod közötti határban. Andrássy Ferenc annyi szénát kaszáltathatott, amennyire gazdálkodásához szüksége volt. Mindezeket pénzzel váltotta meg testvérétől. József halála után unokaöccsei gyámja és birtokaik kezelője is Andrássy Ferenc lett. 1743-ban az Andrássy és a másik résztulajdonos, a zálog-

⁷ Székési gróf Bercsényi Miklóslevelei Rákóczi fejedelemhez 1704-1712. Közli Thaly Kálmán, Bp., 1877.

⁸ Biró – Bucsay – Tóth – Varga: A magyar református egyház története. Sárospatak, 1995.

birtokos báró Primóczi Szentmiklóssy István és Pál között újabb birtokosztásra került sor. A két család, mármint az Andrásnyak és a Szentkirályiak két egyenlő részre osztották a monoki és a bekecsi földeket, kaszálókat, réteket, a monoki erdőt. A megállapodás azt is tartalmazta, hogy a két család a költségek felezésével malmot épít.

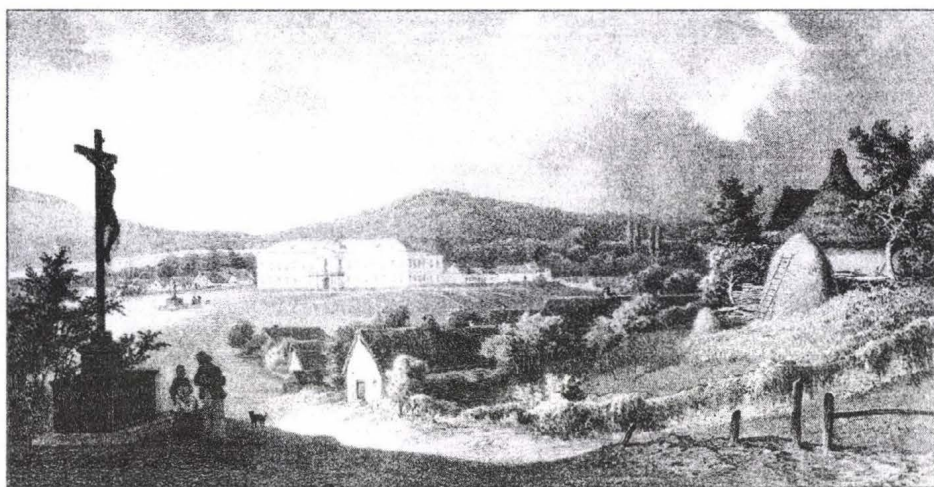
Az Andrásnyak csak a XVIII. században terjesztették ki uralmukat az egész falura. 1768-ban rendelkeztek az örökösök, Andrásny Károly és István a monoki dominiumról és vált jól követhetővé az uradalom öröklése. Az ekkor kelt szerződésben visszavezetik birtoklásuk eredetét dédnagyapjukig, Andrásny Miklós idejéig. Felsorolják, hogy tőle maradt örökül a családnak Krasznahorka és a környéke és a monoki uradalom. Megemlítik, hogy a Thökölyektől reájuk háramlott és a gróf Nyári Zsigmond és Szentmiklósi István által zálogként birtokolt monoki részek is birtokukban vannak. Az 1768-ban megfogalmazódott szerződésből kiderül, hogy azt megelőzően Andrásny István gazdálkodott Monokon, de ugyanolyan joga lenne hozzá Károlynak is. Az ekkor kötött megállapodás szerint Andrásny Károly megmásíthatatlanul lemond a monoki uradalomról, annak minden tartozékaival, haszonvételeivel együtt István és örökösei javára. Ezután több mint százharminc esztendeig Andrásny István és utódai birtokolták a falut.

Az egységes birtok központja a Monokyak által a XVI. század végén épített kastély, itt lakott az Andrásny család. A földszint gazdasági és tároló helyiségeiben a birtok alkalmazottai és a tulajdonosokat kiszolgáló cselédek serénykedtek. Az ő „birodalmuk” az alapincézett konyha, a sütőház a sütőkemencével, ahol készültek a felszolgált étkek. A bejárat tőrből egy falépcsőn juthattak az emeletre, az uraság lakóhelyére. Itt voltak a hálószobák, a fogadószoza. Az emeleti négyablakos pitvar (előszoba) egyik oldalán nyíló ajtó egy cserépkályhával fűtött kéta-blakos szobába vezetett. Ebből nyílt a kemencével fűtött, üvegezett ablakú nagy palota. Az előtér másik oldalán lévő ajtón is két egymásba nyíló szobába lehetett bejutni. Ezeket egy zöldmázás cserépkályha fűtötte. Ebben a két-két szobában lakott a család. Berendezéséhez hozzátartoztak a reneszánsz stílusban faragott asztalok és karosszékek, bőrrel bevont székek. A hatalmas almárium, nagyszekrény éppúgy tárolásra szolgált, mint a ládák, melyek őrizték a díszesen hímzett, nemes kelmékből készült ruhákat.

Az itt élők rangját jelezte az is, hogy a falu közepén álló emeletes kastély jól elkülönült a falutól. Az épületet és udvarát egy tövises sövényes kerítés vette körül, egy deszkás kapun át lehetett bejutni az udvarba. A kastély előtt egy felvonóhíd és egy zsindeyes, lábakra épített filegória is volt. Az 1703-ban, a kastélyról készült leírásban már olvashatunk az ócska bejáratról, a romos konyháról, arról, hogy rosszak az ablakok, miként a pinceajtó is, a lépcső deszkái régiek. Így nem meglepő, hogy 1730–40 között a tulajdonosok az épület gyökeres átalakítására vállalkoztak. A felújítás során az alacsony földszinti tereket boltozatossá alakították, befalazták a korábbi reneszánsz ablakokat, ajtókat. A földszintre egy egyszerű ablakosor került. Új kényelmes lépcsőfeljáró épült. A bejárat is megváltozott, az új barokk tornácos építmény timpanonjára felkerült az Andrásny család címere a szokások szerint megőrkítve a tulajdonos személyét.

Az átalakított kastély azonban nem felelt meg a család elképzeléseinek. A XVIII. század második felében, már nem a reneszánszt idéző épületekben laktak a magyar főurak. Új, kényelmesebb, tágasabb reprezentatív kastélyok épültek az országban. Andrásny István is új építkezésbe kezdett a patak jobb partján emelkedő magaslaton.⁹ 1750 és 1770 között épült az U alaprajzú, a korábbi

⁹ Tokaj és környéke. Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke IV. kötet. Szerk.: Szabadfalvi József – Cseri Miklós. Miskolc, 1992.; *J. Dankó Katalin*: Monok. Látnivalók. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 514. Bp., 1995.

GRÓF ANDRÁSSY GYÖRGY KASTÉLYA
Keleti Gusztáv metszete, XIX. század közepe

kastélynál jóval nagyobb 47 x 14 méter alapterületű tíz méter magas épület. Már nem szükségesek védelmi épületek, így derűt sugárzó hatholdas díszpark – díszfákkal, halastóval, rózsadombbal – vette körül a kívül-belül pompás lakot, amelyet így jellemzett Szirmay Antal 1800-ban: „*Kívált az Andrássy István gróf kastélya gyönyörű építmény, mellette kert, sétányokkal, vízi művel.*” A két sor ablakkal tagolt főhomlokzat közepén, a négy dór oszlop közötti főbejáraton jutottak a tágas előcsarnokba. (A köoszlopok erkélyt tartanak.) Az előtérből kimehettek az épület által körülzárt belső udvarra vagy a fölépcsőn fel az emeletre. Az előcsarnok fölötti részen volt a vendégek fogadására alkalmas emeleti díszterem. Ennek falfestése a XVIII. századi magyarországi képzőművészet egyik jeles alkotása. Az ovális alakú terem ornamentikája rokokó. Mennyezetét és oldalfalait rácsok, kartusok, ballusztrád korlátos festett erkély díszítette. A korlát mögül tekint le ránk egy rokokó dáma és púderes parókájú gavallérja, pipázó, poharazgató, zenélő magyar dolmányos alakok. A terem négy sarkán a négy világtájat ábrázolta a festő allegorikus formában. Ezek sajnos nagyon lepusztult állapotban vannak jelenleg. Európa fiatal nőalakként még felfedezhető, a másik két világrészből csak a teve ill. egy ló alakja felismerhető. A mennyezet közepén festett laterna nyílásból géniuszok tekintenek le, az ablak felől Mária lebeg. A világi alakok talán az Andrássy család tagjait rejtik. Kifestését sokáig a neves bécsi festő, Maulbertsch munkájának tartották. Ma már tudjuk, hogy nem ő, hanem egy ismeretlen kortárs készítette azokat. Alkotója valószínűleg azonos az edelényi kastély és a tőketerebesi pálos templom mennyezetének festőjével. A reprezentatív terem mindkét oldalán egymásba nyitható teremsorban folytatódik, de a vendégek kísértélhettek a bejárat fölé kinyúló erkélyre is. Itt az emeleten, az udvar felőli oldalon végigfutó folyosón voltak egykor a lakosztályok. Az oldalszárny földszinti kápolnáját ugyancsak Andrássy István építtette 1770-71-ben. A két emeletet magába foglaló terem emeleti karzatát használta az Andrássy család. A kupolateret kitöltő Krisztus feltámadását ábrázoló Maulbertsch-hatású mennyezeti freskója úgyszintén nevezetes a hazai művészettörténetben. Fákkal, dombokkal tarkított ligetben jelenik meg lobogóval a feltámadt Krisztus. Mellette nyitott szarkofágon pihenő angyal

és őrálló katonák. A csegelekben a négy evangélista képe. A kápolna berendezése, főoltára és szószéke, Mária és Szent János evangélista szobra barokk, a padok copf stílusúak. Az oltárt gipszstukkók díszítik, kiképzése márványutánezat. A tabernákulum felett volt korábban Szent Orbán Rómából hozott ereklyéje. A falat két szent szobra is ékesíti. A barokk palotát a XIX. században klasszicista stílusban átalakították. A kastélyt a XIX. századig a tulajdonosok lakták. Andrásy György 1881-es halála után üressé vált az épület.

A község közepén, a hajdani Nagy-kút-parton álló Kossuth-emlékház a falu legismertebb épülete. 1780-82-ben építtette Andrásy István gróf. Középrizalitos, magassídszintes, 2+2+2 ablakos. A copf stílusú, uradalmi tisztalakként használt épület régi udvarházak mintájára készült. A Kossuth-ház főépületének homlokzati tengelyében helyezték el Kossuth Lajos emléktábláját 1911. május 27-én. A bronz mellombormű alkotója Gárdos Aladár. A kontyolt nyeregterős ház főépülete ma is csaknem teljesen eredeti formájában áll. Az épületet a XIX. században udvari szárnyépületekkel U alakúra bővítették. A ház ma látható formáját az 1994-ben befejeződött felújítási munkálatok során nyerte el. Az épület megújult állapotában az eredeti elemek is megőrződtek. Hajdani zsindeletetűzetét ugyan felváltotta a cserép, de a boltíves, párkánydíszes 6 szoba 80 cm-es falaiban az ajtó- és a szalagdíszes vasrácsosztú ablaknyílások ma is a régiéek. Eredeti formájában hagyták meg az épület belső kiképzését, sőt, az eredeti falfelület egy festett része is megcsodálható. A házat szobánként kandallóval fűtötték, a fűstjáratok pedig a tetűzet közepén magasodó talpas kéménybe torkoltak. A tisztalak délkeleti részében egy utcai és egy udvari helyiség volt a kancellária, azaz a hivatali részleg, a másik két utcai és két udvari szoba pedig a szolgálati lakás. A Kossuth család 1799 őszétől 1803 tavaszáig lakott benne. A hagyomány úgy tartja, hogy Kossuth Lajos az északi ablakú, udvari szobában született. Amikor 1870-ben megszűnt az uradalmi ügyészség, helyébe az uradalmi erdőgondnokság költűzött be. Akkor a ház négy szobájába díszes magas cserépkályhákat állítottak. A régi tűzelű berendezések közül az utcai közűpsű szobában egy kandallót meghagytak. A tisztalak a XIX. században udvari szárnyépülettel és egy keresztűpülettel bővűlt. 1949-ben négy helyiségében a Kossuth Emlékműzeumot rendezték be.

Az egyre gyarapodó katolikus közösség a XVIII. század végére már kinűtte régi kicsi templomát. 1781-ben született meg II. Jűzsef (1780-1790) híres tűrelmi rendelete. Egyenjogűsította a protestáns (evangélikus és református) felekezetet. Ezek híveinek is szabad vallásgyakorlatot biztosított, engedélyezte számukra a templomépítűst és papot is tarthattak. A több mint ezer lelket számláló népes római katolikus közösség és az újra jogokat kapó reformátusság is templomépítűsére vállalkozott. A reformátusok 1791-ben kaptak engedélyt a templomuk építűsre. Telket az Andrásy család adott, a költségeket adományokból szedték össze. A munkálatok 1794-ben kezdűdtek, öt esztendő műlva, 1799-ben szentelték fel a torony nélküli épűletet. A katolikusok építűkezűse 1795-ben kezdűdűtt. A falut birtoklű Andrásy család rangjához méltűn és kortársaihoz hasonlóan támogatta a templom építűsét. A kiskastűllyal szomszűdös magaslaton, a régi templomot elbontva, annak kűveit felhasználva 1814-ben készűlt el a torony nélküli épűlet. Már elűbb, 1799-ben elkészűlt a paplak. Kűlűn egy haranglűbat is ácsoltak a mai plébániával szembeni kis vűlgyben. A mai torony 1831-33 között gr. Andrásy Gyűrgy támogatásával épűlt. A főoltár mellett láthatű Szent Orbán vértanűnak a kastűly kápolnájából áthozott ereklyéje. A mártír koporsűja fából készűlt, oroszlánlűbakon áll, aranyozott és üvegablakkal van elaláva. Ez ugyanaz a díszes láda, amelyben 1773-ban az ereklyét XIV. Kelemen pápa grűf And-

GRÓF ANDRÁSSY GYÖRGY (1863. vászon, olaj)

rassy Istvánnak odaajándékozta (a római Priscilla-katakombából). Az erekle csoda erejében bízva Andrassy remélte, hogy segítségével a fagy és a jégeső megkíméli a vidék szőlőit. Az oratórium falán függ a csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy nemzetség leszármazási táblája. Ezt 1890-ben rajzolta le az eredetiről Szentpétery Árpád. Itt látható még az August Fleischman által készített Mária-kép, és a Széchenyi és az Andrassy család néhány tagjának címere, epitáfiuma. Monok híres búcsújáró hely. A Szent Kereszt Felmagasztalásának ünnepe a környék katolikus lakosságát zarándokként ide vonzotta, vonzza. A templomhoz tartozó Kálvária-hegyen minden év szeptember harmadik vasárnapján nagy búcsút tartanak. A földterületet gr. Andrassy Dénes ajándékozta a falunak, 1910-ben építették ide a Kálváriát.

Andrassy György és kora

A feudális Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyainak megreformálása a XIX. század eredménye. Az 1825-ös országgyűlésen Felsőbüki Nagy Pál a magyar nyelv védelméért tudományos társaság megalapítását javasolta. Meghallván a felvetést, Széchenyi István egyévi jövedelmét ajánlotta fel e nemes célra. Példáját több arisztokrata követte. Az országgyűlés végére összesen kétszázötvenezer forintot gyűjtöttek össze a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására. A felajánlók között volt Monok birtokosa *Andrassy György* is.¹⁰ 1797. február 5-én született Kassán. Apja gr. Andrassy István, édesanyja gr. Festetics Mária. Már az 1820-as években csatlakozott Széchenyi István hazafias törekvéseihez. Gömör vármegye követeként részt vett a reformkort megnyitó országgyűlésen 1825-27 között. 1825 novemberében 10.000 forinttal járult hozzá az Akadémia megalapításához, melynek mindvégig egyik igazgatója maradt. A Felsőmagyarországi Bányapolgárság (Waldbürgerschaft) elnöke 1827-től haláláig,¹¹ Sáros vármegye főispánja. Az országgyűléseken a mérsékelt konzervatív politikusok táborába tartozott.

Palotájában gyakran gyűltek össze az országgyűlés jeles képviselői. 1832-ben a budapesti Lánchíd építésének előkészítésekor Széchenyivel együtt utazott Angliába. Erről közösen írtak egy magyar és német nyelvű jelentést.¹² Dernői vasgyárában alkatrészeket készíttetett a hídhhoz. 1833-ban német nyelvű röpiratában (*Umriss einer möglichen Reform*) a reformeszmék mellett kötelezte el magát. Külföldön szerzett tapasztalatai alapján a fokozatos fejlődés hívének számított, s

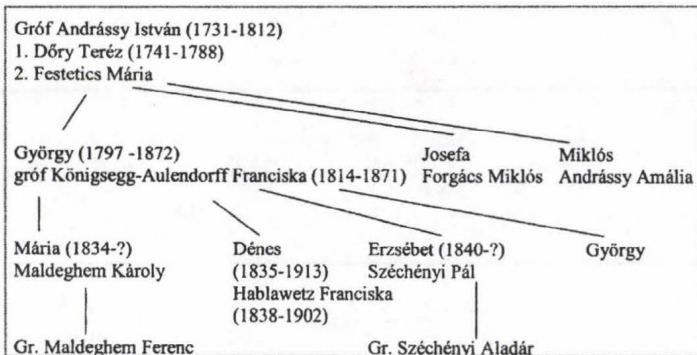
¹⁰ Révai Nagy Lexikona I. kötet- Bp., 1912.

¹¹ *Rempert Zoltán*: Magyarország vaskohászata az ipari forradalom előestéjén (1800-1850). Bp., 1995. 296-297.

¹² Andrassy György és Széchenyi István a budapesti Híd-Egyesülethez irányított jelentése. Pozsony, 1833. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára XII. b. 932 és c. 2420.

2. táblázat:
Az Andrásnyak monoki ága

Angliát tartotta követendőnek. Az 1838-as pesti árvíz idején mentette a bajbajutottakat, segélyezte a károsultakat.¹³ 1846-ban a Konzervatív Párt egyik alapítója. Lelkesen támogatta az első magyarországi vasút építését. 1839-ben megházso-

dott, felesége gr. Königsseg-Aulendorff Franciska (1814-1871). Házasságukból két fiú, Dénes, az 1881-ben meghalt György és két leány, Mária (1834) és Erzsébet (1840) született. Mária gr. Maldeghem Károly (1861), Erzsébet Széchenyi Pál (1861) hitvese lett. Andrásny György a szabadságharc után az ország gazdasági fejlesztése érdekében tevékenykedett. Nagy népszerűségnek és köztiszteletnek örvendett. Egyik elnöke a Gazdasági Egyesületnek,¹⁴ a Tiszavidéki Vasúttársaságnak és a Felsőmagyarországi Bányászegyesületnek. Híressé tették vasgyárai, a vasiparban bevezetett újításai. Az Andrásnyak Gömör és Torna megyei birtokain a jó minőségű vasérc kiaknázása már a XVIII. században elkezdődött. Az olvasztáshoz, finomításhoz szükséges faszén, illetve barnaszén is rendelkezésre állt.

A XIX. században az Andrásny család mindkét ága felkarolta a vasgyártást.¹⁵ A kohászat fejlesztésében a XIX. század első felében különösen Andrásny György fejtett ki kiemelkedő tevékenységet. A családi örökségként kapott dernői vasművet – 1758-tól van a család tulajdonában, melyet Andrásny Istvánné, gr. Festetics Mária 1817-ben újított fel¹⁶ – mintautizmé építette ki. Nyugat-európai utazásai során tanulmányozta a korszerű kohászati eljárásokat. Modernizálta az olvasztókemencét: az 1830-as években egy angol kohómesterrel 40 láb magasságúra emeltette, Sziléziából hozatott hengerfűvókat, az öntésre alkalmas vasnak öntőműhelyt létesített. Esztergályos, lakatos és kovácsműhellyel bővítette a vasművet. Az 1840-es években már a barnaszén hasznosító gázgenerátort alkalmazták a kavarrókemence fűtésére. Ekkor már 250 munkás – magyarok, szlovákok, németek – dolgozott a dernői vasműben. 1845-ben 30 ezer mázsa nyersvasat, 10 ezer mázsa öntöttvasat termeltek, de ennek kétszeresére is képes volt az üzem. Nyersvasat szállítottak Budapestre a Ganz-gyárnak (kéregöntésű vasúti kerekek gyártásához), de Bécsbe is. Öntödéjében díszműárakat, használati tárgyakat, gyer-

¹³ Gömör és Kishont vármegye közgyűlése méltatja Gróf Andrásny Györgyöt a vármegye főispáni Hivatala helytartóját. Ugyancsak ő alapítványt hozott létre s pályázatot hirdetett, melynek bevétele Budán és Pesten az árvíz elleni védekezés céljára fogják felhasználni. Pelsőc, 1838. Pünkösöd hava 7. Zemplén Levéltára, Sátoraljaiújhegy (ZLt.) IV/1001/h Loc. 335. No. 1733.

¹⁴ Gróf Andrásny György levele a honi Gazdasági-Egyesület ügyében. Pest, 1838. nov. 16. ZLt. IV/1001/h Loc 336 No 299.

¹⁵ Andrásny Károly (1792-1845) is nagyon sokat tett a bányászat és a gyárpár fejlesztéséért, könyvet írt a Vasművekről. 1845-ös belgiumi útja során az ottani vas- és gépgyárakat tanulmányozta. Legidősebb fia, Manó „vasgróf” néven ismert. Az 1880-as években az általa létrehozott vállalkozás (vásárolt és bérlet üzemeket) az ország 5. legnagyobb vasműve volt, a teljes nyersvastermelés 1/3-át állította elő. 6 kohótelepén 8 nagyolvasztó termelt. Ekkor már ő bérlet a modern nagyipari üzemé fejlesztett Dernőt is Andrásny Dénestől. Manó halála után fia, Géza 1900-ban az Andrásny-vasműveket eladta a Rimamurány-salgótarjani Vasmű Részvénytársaságnak.

¹⁶ Olvasztókemencét, frisselőket és gyújtóhámorokat épített.

tyatartót, esztergályozott géprészeket, csöveket, takaréktűzhelyeket, lemezeket, főzőedényeket, hamuzsírűstöket, kályhákat készítettek. A monoki római katolikus templom előtti vaskereszt is itt készült. (Megemlíthetjük az általa felállított monoki vashámort is.¹⁷) Az 1855-ös világkiállításon Dernő termékei II. osztályú érmet kaptak. Termelése a XIX. század második felében bővült (1880-as években 2000 tonna, 1890-es években 4000 tonnát meghaladó) és a termék-szála is szélesedett (vasúti kerekek).¹⁸

Andrássy György bekapcsolódott a vasúti vállalkozásba is, vezető részvényese és elnöke a Tiszai Vaspálya Társaságnak is. Érdekesek a borászatról, a londoni gyapjúvásárról, a bányászat tökéletesítéséről írott cikkei. 1857 után a vár megmaradt berendezéseiből és katonai felszereléseiből múzeumot létesített Krasznahorkán, melyet 1875 után a nagyközönségnek is megnyitott. 1863-ban országbíróként is tevékenykedett. Betegsége miatt azonban lemondani kényszerült tisztségeiről és visszavonult birtokaira. 1872. december 17-én hunyt el Bécsben. Az utókor gazdasági szakíróként, akadémikusként, az Akadémia egyik alapítójaként őrzi emlékét. 1867-ben ő alapította a kétközpontú monoki és Krasznahorkaváraljai hitbizományt.

A monoki és krasznahorkai hitbizomány

A családi hitbizomány lényege, hogy családi birtok vagy a birtok egy része hitbizományként működött, általában az elsőszülött fiú utód örökségeként egyben marad. Több nemzedéken át a család tagjaira nézve előre megállapított jogutódlás szerint öröklődik, elidegeníthetetlenül a családban marad. Régebben azt tartották, hogy a hitbizományi vagyon tulajdonosa az egész család, birtokosa csupán haszonélvezője. Később megváltozott a hitbizomány birtokosa (mármint az elsőszülött fiú) és a családtagok (várományosok) közti viszony. E szerint a tulajdonos a hitbizomány birtokosa, aki (a további örökösök jogát védendő) nem idegenítheti el (adhatja el) az általa használt, hitbizományként működött birtok részeit. A történelmi magyar családok azért hoztak létre birtokaikból, vagy azok egy részéből hitbizományokat és adták át általában az elsőszülött fiúnak, hogy az elkülönített birtoktest ne aprózódjon fel. Ezzel biztosították, hogy az elsőszülött vigye tovább a család tekintélyét, rangját. Magyarországon a hitbizomány intézményét az 1687. évi IX. tc. rögzítette először.¹⁹ Ebben kimondva, hogy a mágnások szerzeményi javaikból királyi jóváhagyással hitbizományt alapíthatnak. A szerzeményi vagyont megkülönböztetjük az öröklött, családi vagyontól. Az 1723. évi L. tc. ezt a jogot a köznemesekre is kiterjesztette. Az 1868. évi LIV. tc. és az 1869. április 9-i igazságügyi miniszteri rendelet állapította meg az új eljárási szabályokat. Az alapított hitbizományt királyi jóváhagyással, megerősítéssel lehetett ezután is létrehozni. Ennek módosítását – ami kiterjedhetett az öröklés rendjére, a birtoktest egy részének elidegenítésére, eladásra, cserére királyi, majd 1920 után kormányzói hozzájárulással lehetett csak megtenni.

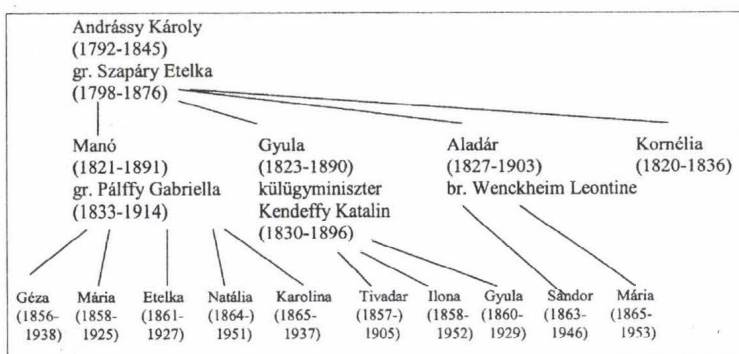
¹⁷ A XIX. században Monokon létesített vashámor emlékét ma már csak egy 1838-ban írt levél őrzi. Alapanyagként a mai Kálvária-hegyen talált gyevasércet használták. Az egyházi leltár és a helyi hagyomány szerint a katolikus templom előtti a vaskereszt és a templom szentélyét a főhajótól elválasztó vasrácszat, a kiskastély főkapuját díszítő szalagdiszes kovácsoltvas cimerkeret, az épület szerkezetének vas alkatrészei, az ablakvédő rácsok, a boltozattartó vaspántok, a nehéz tölgyfaajtók vasalása a monoki és a dernői vashámorban készültek. A hámor egykori létezésének bizonyítékeként sorolhatjuk a Kossuth-ház felújításakor talált salakot és az Andrássy-kastély erkélynek szintén hasonló anyagát. A szerény mennyiségben termelő helyi vashámor az 1860-as 70-es években még üzemelt, pontos helyét azonban nem ismerjük. Több helyen feltételezik működését, lehetett a község délnyugati részén az Eresztvénykő környékén vagy a község közepén, a Kütvölgyben.

¹⁸ *Katus László*: Az Andrássyak mint ipari vállalkozók. = *Basics Beatrix* i. m. Bp., 2005. 247-253.

¹⁹ Magyarországon 1653-ban alakult az első hitbizomány Pozsony vármegyében, alapítója gróf Pálffy Pál.

3. táblázat:
Az Andrássyak betleri ága

A XIX. század második felében az Andrássy család idősebb és fiatalabb ága is létrehozott családi hitbizománnyt. A fiatalabb (monoki) ágból Andrássy György 1867-ben alapította a mono-

ki és Krasznahorka-váraljai hitbizománnyt.²⁰ 1874-ben a család másik (idősebb vagy betleri) ágában Andrássy Károly özvegye (született gr. Szapáry Etelka) biztosította fiai számára az örökséget családi hitbizományok formájában. A család zempléni birtokaiból így lett a parnói hitbizomány Manó, a terebesi Gyula, a homonnai hitbizomány pedig Aladár öröksége. Az Andrássy család ez utóbbi, betleri ága ismertebb országosan, sőt nemzetközileg is. Andrássy Károly a magyar liberális ellenzéki mozgalom tagja, országgyűlési képviselő. Az 1839/40-es országgyűlésen Kossuth ügyében tartott hazafias beszédet. Írásai jelentek meg a Pesti Hírlapban, a Tisza-szabályozás elnöke lett, belépett Védegyletbe. Fiai, Manó és Gyula a reformellenzék tagjai lettek. Előbbi Torna, utóbbi Zemplén megye követeként vett részt az 1847/48-as országgyűlésen. A legfiatalabb, Aladár az erdélyi hadseregben Bem hadsegédeként küzdött végig a szabadságharcot. Andrássy Gyula a szabadságharc idején diplomata. 1849 után emigrációba kényszerült s csak 1861-ban kapott kegyelmet és térhetett haza. Bekapcsolódott a politikai életbe s Deákkal közösen egyengette a kiegyezés lehetőségét. Miniszterelnöki kinevezése 1867-ben az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttét jelentette. 1871-től ő a Monarchia közös külgügyminisztere, Európa szerte egyik legtehetségesebb diplomatának tartották. Mauzóleuma Töketeremesen áll. Fia, Gyula belügyminiszterként szintén ismert személyisége volt a hazai közéletnek. Az Andrássy György által 1867-ben alapított elsőszülöttségi hitbizomány kedvezményezettje Andrássy Dénes, az alapító fia. Két központú hitbizományi birtok: Monok a központja több mint 10.000 holdnyi és Krasznahorka-Váralja a központja 26.000 holdnyi birtoknak.

György halála után e hitbizomány tulajdonosa fia, Andrássy Dénes lett.

Település	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Fanet
Monok	2454	27	118	643	1195	52	62
Taktaszada	812	3	400	200	-	-	89
Taktaföldvár puszta	152	-	365	381	16 nádas	-	451
Bekecs	1068	3	415	368	-	10	41
Csillagharangod puszta	844	1	-	208	-	-	52
Megyaszó	1336	1	51	73	-	-	43
Szerencs	492	2	197	124	48	12	27
Halmaj	687	5	256	282	9	-	11

4. táblázat: A monoki hitbizomány területi megoszlása művelési ágak és települések szerint (k. hold)

²⁰ Hőgye István: Az Andrássy család hitbizományi birtokai és gazdálkodása 1867-1944. Kézirat, ZLt. Loc. Jur. 2. No. 49.; Loc. Jur. No. 51.

A krasznahorkai, a csetneki, a lazonyi, a dernői és monoki uradalom jelenti az ifjú Andrassy örökségét.²¹ Andrassy Dénes 1835. november 19-én született, apja diplomáciai pályára szánta. Tanulmányai befejezése után a kancellárián fogalmazó, később magas rangú hivatalnok volt. A főrendiház örökös tagja. A szépművészetek és az irodalom iránt lelkesedett, s lett korának legnemesebb szívű humanistája. 1866-ban kötött házasságot Hablawetz Franciskával (1838-1902), egy bécsi zenész, színésznő-leányával. A család nem fogadta el ezt a házasságot, de a gróf – maga is művészember, festő – boldog volt. Visszavonult feleségével és birtokai jövedelméből pártfogolta a művészetet, jótékony adományokat, alapítványokat létesített. Közjóra fordított adományai milliókra rúgtak. Saját nevével 240.000 korona alaptőkével művészeti díjat alapított, ennek kamataiból évente díjat adott egy művésznek. A jelöltet egy művészeti tanács javasolta. Az Akadémia működését húszezer koronával támogatta. 1906-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tanácsának tagjává választották. Kedves tartózkodási helye Krasznahorka-Váralja volt. Szeretett feleségének itt emeltetett mauzóleumot.

Andrassy Dénes keveset törődött a gazdálkodással, de birtokait hozzáértő szakemberek irányítására bízta. Vállalkozásai, haszonbérletei azonban tovább gyarapították jövedelmét. A bekecsi, harangodi birtokrészeket a Magyar Cukoripari Részvénytársaságnak adta bérbe. Az 1907. április 1-től 1925. március 31-ig terjedő 18 éves szerződés alá vont területet 93 tételben sorolták fel a tulajdoni lapon. Ezek között találunk szántót, legelőt, rétet, nádat, mocsarat, hidat a Földvár-dűlőben, a Mohos dűlő szántóit, legelőit, kertjeit, gazdasági épületeit. Ugyanakkor ő maga is közeli birtokain cukorrépát, répamagot, dohányt termeltetett, ezzel is biztosítva a szerencsi cukorgyár alapanyag ellátását. Az első gőzekét is gazdaságában használták. 1912-ben kimutatás készült a magyarországi hitbizományok nagyságáról. Ebben a Krasznahorka-váraljai hitbizományi birtokot 43.600 hold területűnek tüntették fel. Ebben valószínűleg benne volt a zempléni és gömöri hitbizományon kívüli birtokrész is, a lazonyi és gömöri uradalmak.

Andrassy Dénes 1913. február 26-án bekövetkezett halálával az Andrassyak monoki ága fiúágon kihalt. Az utolsó monoki Andrassy gróf felesége mellett nyugszik Krasznahorka-Váralján. Az utókor korának egyik legműveltebb, felvilágosult, művészeti kérdésekben szaktekintélynek számító támogatóként őrzi emlékét. Andrassy Dénes halála után a monoki hitbizományt húgának, Andrassy Erzsébetnek az elsőszülött fia, gr. Széchényi Aladár örökölte.²² Krasznahorkát nővérének, Máriának a fia, gr. Maldeghem Ferenc kapta meg. A két örökös megállapodásban rögzítette a monoki és a Krasznahorka-váraljai uradalom (hitbizomány) kettéosztását.²³ E szerint Széchényi Aladár teljes egészében megkapta a monoki hitbizományt (ez ekkor a Magyar Cukoripari Részvénytársaság haszonbérletében volt), az erdőbirtokokat (a birtokhoz nagy szőlő- és erdőterületek tartoztak), a szőlőket, pincéket, az uradalomhoz tartozó minden ingóvagyonnal, kegyúri jogokkal. A Krasznahorka várában őrzött gyűjteményekből a könyvtár is Széchényi Ala-

²¹ A György által fiára átörökitett monoki birtokrész a következő: „*áll a majorsági birtokból s királyi s teritoriális haszonvételekből Monok és Bekecs egész és Szada fél helységekben, a harangodi és a taktaföldvári pusztákból, Megvaszó mezőváros két nyolcad részéből, a legyesbényei, mádi és tarcali szőlőkből s részbirtokokból, a tarcali kúriális házhegyből, melyek Monaky Anna fiúutása folytán családoknak egyedül finemzedékére, reám azonban csak egyrészben örökség képen háramlottak s melyeknek másrészét vétel útján megszerezvén, az egész uradalmat építkezésekkel és egyéb beruházásokkal nevezetesen javítottam. Ezen uradalomnak egész összessége 8654 hold szántóföldből, szőlőkből, 2074 hold rétből, 3255 hold legelőből, 1584 5/8 hold erdőből állván, ennek összes értéke a királyi haszonélvezetekkel együtt általam 840.000 új forintra tétetik ki.*”

²² Andrassy Dénes hagyatéki végzése. Rimaszombat, 1921. ZLT. Hitbizományi Biróság iratai, VII-2 f. 1.

²³ Végzés a Monok-Krasznahorkai Hitbizomány kettéosztásáról. Rimaszombat, 1921. ZLT. Hitbizományi Biróság iratai, VII-2 f. 1.

dár öröksége lett. Részvények is tartoztak az örökséghez: 1350 db 1000 koronás névértékű Transdanubia Egyesült Gőzmalom Rt. részvény. Gróf Széchenyi Aladár 1862-ben született Bécsben. Apja Széchenyi Pál korábbi földművelési, ipari és kereskedelmi miniszter volt. Aladár jogot tanult, majd huszártiszt volt. Többször választották országgyűlési képviselőnek. Három évtizeden át részt vett az országos és vármegyei közéletben. Somogy vármegye főispánja. Andrásny Dénes több évtizedes távollétét leginkább a monoki nagykastély sínylette meg. Ő és felesége jobbra külföldön tartózkodtak, a birtokok közül Krasznahorkát szerették. Az Andrásnyak által épített monoki kastélyra lakóhelyként nem volt szükségük. A használaton kívül helyezett, egykor pompás épület pusztulásnak indult a XIX. század második felében. Az első világháborút követő események (a tanácsköztársaság alatt a helyi kommunista vezetők apparátusa és családja költözött ide, hadiözvegyek szintén évekig lakták földszinti szobáit) tovább gyorsították ezt a folyamatot. Az új tulajdonos, Széchenyi Aladár sem akarta az elhanyagolt külsejű épületet saját céljaira felújítani. Nem az Andrásny-kastélyban kívánta lakóhelyét berendezni, rangját reprezentáló uradalmi központját kialakítani. A reneszánsz kiskastélyban rendezte be lakosztályát. Az épületet korszerűsítette és pompás bútorokkal, tárgyakkal vette körül magát. A nagykastélyt 1936-ban a római katolikus egyháznak engedte át iskola céljára. Széchenyi Aladár 1936-ban halt meg, örököse elsőszülött fia, György lett. A monoki hitbizomány új tulajdonosa a kor színvonalát meghaladó gazdaságot vehetett át.²⁴ Az uradalom fő terményének számító cukorrépa termelése alagsóvezetett területeken folyt, az egyes gazdasági egységeket keskeny nyomtávú gazdasági vasút kötötte össze és szállította a répát a szerencsi cukorgyárba.

Gr. Széchenyi György 1938. augusztus 26-án halt meg Monokon. A hitbizományt fia, Pál örökölte. Az Andrásny család beteléri ága vitte tovább az Andrásny nevet a XX. században.²⁵ A politika, a gazdaság mellett a társasági élet meghatározó szereplői maradtak. Utazásokat tettek tanulmányozva a technikai fejlődést, megismerve más kultúrákat vagy hódolva a vadászat örömeinek. Utóbbinak itthon is szívesen hódoltak, hiszen hatalmas erdőségeik természetes vadállományát, vadasparkjait telepített dámvadai, muflonjai is bővítették. A szadvári vadászatok országos híresek voltak. Emlékezetes esemény volt, amikor Andrásny Sándor három medvét ejtett egy nap alatt. Az Andrásny család ifjabb nemzedéke közül Manó gyermekei Gömör megyéhez, Bedérhez kötődtek, míg Gyula és Aladár fiai – Tivadar, Gyula, Sándor – Zemplén megyében töltötték gyermekkorukat, ott éltek birtokaikon.

²⁴ Az 1936-ban készült hitbizományi leltár a földterület változatlan nagysága mellett az alábbi monoki épületeket tartalmazta: Nagykastély (5910 P), kertészlak (324 P), szőlőhajtató ház (494,40 P), erdőőri lak (649,60 P), nagypince (1252,80 P), Fogyasztási Szövetkezet (1942 P), Kossuth ház (2817 P), Kossuth ház tartozékai (700,80 P), cseléd lakás (358 P), óvoda alatti pince (101010742,40 P), kiskastély, személyzeti lak (8586 P), kiskastély (26626 P), magtár és pince (371,20 P), villanytelep és autó garage (5597,60 P), tanítói lakás (4900,20 P), iskola épület (10640 P), cseléd lakás (408 P), cseléd lakás (408 P), juhakol (5930,40 P), csendőri altiszti lakás (2124 P), csendőri laktanya (3624 P), cseléd lakás (278,40 P), gazda lakás (278,40 P), istálló (723,90 P), gazda lakás (343 P), pince (88 P), magtár és csűr (7161,08 P), kertész lakás (1099,80 P), rakodó-szin (402,70 P), kerítések, kutak (254 P). Összes értékük 95.536,80 pengő. Ezt még kiegészítette a Kaptár-majorban a cselédlakás, az istálló, a zsizsiktelenítő, tyúkólak, gép- és kocsiszín, magtár, pince, 57.794 pengő értékben. A Dénes-majorban a cselédlak, a tábori kemence, a juhakol, a füstölő, a vízvezeték értéke 25.338 pengő. Lőrincke-pusztán az épületek értéke 30.668,20 pengő (tisztalak, gazdálakás és iroda, cselédlakások, lóistállók, takarmánycsűrök, mosókonyha, pácoló és szerszámkamra, göbölly-istállók, kerékgyártó és kovácsműhely, szénkamra és gépszín, méhes, kukorica kasok, birkaölak, vízvezeték). Az Újtanyán a cselédház, a söreistálló, a kutak értéke 31.164 pengő. Majos-pusztán a tisztalak, a magtár, a cselédházak, a ló-, ökr-, söre-istállók, a kukorica kasok, a pajták, a kutak értéke 82.895 pengő.

²⁵ *Gudenus János József*. A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. V. k. Bp., 1999. 46-51.

GYULAI ÉVA

A szabók és szűrművesek Zemplén vármegyében a 16–19. században¹

Kézművesség a zempléni régióban

Az északkelet-magyarországi vármegyék kora újkori kézműiparának kétség kívüli központja Kassa, ahogyan a középkorban is vezető szerepet vitt a Felföld gazdaságában. Kassa primátusát támogatta a felső-magyarországi szabad királyi városok, Kassa, Eperjes, Bártfa, Késmárk és Kiszseben még a középkor végére visszanyúló szövetsége, amely a gazdasági élet számos területe mellett a céhek tevékenységében is összehangolta tevékenységét. Az „Ötváros” céhszövetséget is alkotott, elsősorban piacai védelmének biztosítására, s a céhszervezet irányítását Kassa kézművesei és a város előljárói vindikálták maguknak, ami ellen a többi királyi város többször próbált fellépni, nem egyszer a kassai kézműveseknek a városuk céheitől és vásáraitól való el- és kitiltásával. A Pentapolis céhszövetsége nemcsak az alapító tagsággal bíró királyi városok kézműiparát hangolta össze és irányította, hanem Felső-Magyarország mezővárosainak céheit is a Szepességől Gömörön át Abaújig, Zemplénig.

Amíg a városszövetség céhszervezete egyre táguló körzetben érvényesítette felügyeleti és irányító jogát, az egyes céheknek, köztük a mezővárosi társulatoknak is biztosíthatta szabályzatuk, hogy joghatóságuk kiterjedjen a város 2–4 mérföldes környékére, s így nemcsak városukban, hanem a környező falvakban is üldözhatték a kontárokat, illetve kötelezhették a kézműveseket a céhbe való belépésre, a céh szabályzatának betartására, idegen kézművesek piaci megjelenésének korlátozására. Ez a joghatóság Zemplénben a homonnai uradalom egész területére, még a szomszédos Ung vármegyére is kiterjedhetett. Amikor Sátoraljaújhelyi vargái I. Rákóczi Györgytől céhlevelet kaptak, a privilégiumban azt is lefektették, hogy a környékbeli települések, mint Nagy- és Kistoronya, Csernahó, Borsi vargái is „az újhelyi céhhez hallgassanak”, vagyis vessék alá magukat a céhnek.

Az egyik legsajátosabb és legkorábbi, Kassától független céhes központ azonban éppen Sárospatak lett, amit egyrészt a pataki uradalom és a vár 16. századi kiépítése indukált, ismert, hogy a várak, a törökkorban főként a végvárak keresletet és piacot generálnak; a pataki céhek 16. század végi létrejöttében azonban fontos része volt egy speciális igazgatási gyakorlatnak. Sárospatak magas szintű mezővárosi önkormányzati működésének csúcspontjára jutott az 1570-es években azzal, hogy királyi privilégiumot kapott céhek alapítására és ellenőrzésére, amilyen kiváltsággal korábban csak az uralkodó, a szabad királyi város, illetve a földesúr joghatósága rendelkezett. A pataki mezővárosi tanács több céhnek is adott szabályzatot és működési engedélyt a

¹ Készült az OTKA T 042839 sz. kutatási támogatásával

1. NŐI VISELET A PATAKI VÁRTEPLOM KRIPTÁJÁBÓL, 16. SZ. VÉGE
Régész: G. Molnár Vera, restaurátor: Bodnár Katalin (Fotó: Váradí László)

16. század végén, sőt jogérvényesítő képessége a szomszédos Sátoraljaújhelyre is kiterjedt, így a két közeli város céhei közös, de Sárospatak fensőbbbségét elismerő keretek között működtek, közöttük a szabók és vargák is, igaz, az újhelyi mesterek időről-időre szembefordultak a pataki vezetéssel, s önállósulási törekvésekkel léptek fel, így volt ez a vargák és a gombkötők esetében is. A két város céhes ipara végig meghatározó volt a régió kora újkori kézművességében, amit a Rákócziak udvara és uradalmi gazdasága, gazdaságpolitikája még erősített is a 17. században.

A közeli Hegyalja, amely éppen a 16–17. században lett Magyarország egyik meghatározó borvidéke és Felső-Magyarország egyre fontosabb gazdasági centruma, a kézművességben a 17. század első évtizedeiben jutott el a fejlődés azon fokára, hogy több iparágban is céhet alapítson. A hegyaljai céhek létrejöttében szerepe volt annak a szándéknak is, hogy a bortermelő mezővárosok kézművesei szabadulni próbáltak a tokaji céhek szorításából, de saját piacaik védelme is a céhes társulás felé fordította őket. A Tisza és Bodrog vidékének legfontosabb kereskedelmi centrumában, Tokajban ugyanis már több céh alakult a 16. században, s ezek vezetői a hegyaljai vásárookra is kiterjesztették ellenőrző tevékenységüket. A borvidék mezővárosai főként Kassától kértek szabályzatot, s ezzel Kassa és a városszövetség vonzáskörzete egészen az Alföld széléig, a Tiszáig kiterjedt, másrészt igyekeztek királyi privilégiumot szerezni, hogy önállóságuk és piaci hegemoniájuk (főleg a hegyaljai körzetben) biztosítva legyen.

Felső-Zemplénben sajátos kézműipari régió jött létre három mezőváros, Homonna, Varanó és Sztropkó körzetében, amelyek nemcsak a homonnai uradalomhoz való tartozásukban voltak közösek, hanem kereskedelmi funkciójukban is, ebben a három városban ugyanis a 16. század első felében harmincadhivatalokat állított fel a kincstár, s így a kelet-magyarországi kereskedők egy része kénytelen volt megfordulni itt. A mezővárosok első céhei általában a földesúri joghatóságtól nyerték szabályzatukat a 16. század végén, s csak később kerültek Kassa irányítása alá. További kutatások dönthetik majd el, hogy a három mezővárosnak, illetve a bodrogi Nagymihálynak milyen szerepe volt a keleti vidékek, így a szomszédos Ung vármegye iparának fejlődésében. A céhes kézművesség mellett a vidék háziiparáról is ismert volt, a jobbágyok, közöttük a ruszin falvak népessége a len- és kenderszövés mellett főként a gyapjúcsapást, vagyis a szűrposztó-készítést művelték, az önellátáson felül kereskedelmi céllal is.²

Feltűnő a zempléni szabó céhek nagy száma, több közülük még a 16. században alakult. Az észak-zempléni mezővárosok feltehetően határszéli helyzetükből adódóan igényelték a helyi kézművességet, hiszen viszonylag messze voltak a kézművesipari központoktól, a Sárospatak körzetében lévő és a hegyaljai céheket pedig éppen az élénk gazdaság, bortermelés miatti nagyobb kereslet, felvevőpiac hívta életre. A Zemplén megyei szabótársulatok termékeinek nagy részét a megye nagyszámú nemességének gyártották.

² Gyulai Éva: Régiók és kézművesség a török kori Északkelet-Magyarországon. = Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. Szerk.: Veres László–Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2006. 7–13.

2. A SÁROSPATAKI SZABÓK CÉHPECSÉTEJE, 1555
SRKM Itsz. C 1971. 1. (Fotó: Váradi László)

Szabók és posztónyírók

A várak, végvárok, várkastélyok és főúri udvartartások kereslete és igényei mindenütt a kézműipar fejlődését hozták magukkal, hiszen nem csak a várúr, főnemes, hanem udvarnépe, a végvárakban harcoló katonaság is felvevőpiacot jelentett. Ezért nem csodálhatjuk, hogy Zemplénben a legkorábbi céh Sárospatakon jött létre még a 15. században.³ Feltehetően sárospataki szabók (is) készítették azokat a magas színvonalú 16–17. századi viseleteket, melyek a sárospataki Vártemplom kriptáinak régészeti feltárásából kerültek elő (1. kép).

A sárospataki szabóknak 1555-ből fennmaradt pecsétnyomója is.⁴ A sárospataki pecsétnyomó ábráján a minden bizonnyal a saját maga által készített rövid szűk felsőruhában és bő nadrágban ábrázolt szabó egyik kezében csuklós szabóollót, másikkal mérőrudat tart, a címerpajzs baloldalán pedig a juhnyíró ollóhoz hasonló kengyeles posztónyíró olló látható (2. kép). A durva posztó bolyhát lenyíró súlyos nyíróolló képe mutatja, hogy a legtöbb korai szabó céhhez hasonlóan, Sárospatakon is ugyanazok nyírták le a bolyhos posztó bolyhait és tették alkalmassá a szabásra, mint akik ki is szabták a lenyírt és simává, puhává tett anyagot. A nyírók nem tévesztendőek össze a posztómetszőkkel (*pannicidák*), akik csak felszabták a posztóvégeket, de ruhát nem varrtak. A posztónyírás eszközét, a nyíróollót a 17. században nem gyártották Magyarországon, amint a szabóolló és egyéb fémesszközök nagy része is osztrák, stájer késes manufaktúrákból származott. 1633-ban a kassai nyírócéh tagja, Nyíró János mondja el a tanács előtt, hogy bécsi nyíróollója 8 Ft-ba került, sőt a köszörülése is 75 dénár.⁵ Mivel az ollókészítés, mind a szabóolló, mind a nyíróolló, akár az ősi nyerges, akár a középkor végétől divatba jött csuklós olló kikovácsolása precíz kézműves-munkát igényelt, Magyarországon a késes iparosok alig gyártották a szabók és nyírók legfontosabb, jelvényükké is vált munkaeszközét. A Sárospatakon letelepített anabaptista morvák, a habánok azonban magas kézműves kultúrával rendelkeztek, s a 17. század közepén a sárospataki habánok között a késes mesterek működtek a legnagyobb számban, akik minden bizonnyal ollóval is ellátták Felső-Magyarország közeli vidékeit.⁶ A sárospataki szabók Zemplén másik gazdasági és kézműves központja, Újhely szabóival együtt kaptak 1569-ben a pataki város tanácstól céhlevelet, vagyis engedélyt és szabályzatot működésükhöz.⁷

³ Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838. Bibliotheca Humanitatis Historica. MNM, Bp., 1997. 26.

⁴ SRKM Itsz. C 1971. 1. Közl.: Bodó Sándor: Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek a miskolci Herman Ottó Múzeumban. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IX. [1970] 189–235. 40. kép és Nagybakay Péter: A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei. Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta. Bp., 1995. 25. kép.

⁵ Kemény Lajos: Kassai czéhek árszabásai a XVII. századból. = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VIII. [1901]. 37.

⁶ Tóth György: Az olló. = Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum Évkönyve XII. [2004]. 14.

⁷ Németh Gábor: Céhek és céhfiliációk a Hegyalján a 16–18. században. = V. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1984. nov. 20–21. Szerk.: Nagybakay Péter–Németh Gábor. Veszprém. 1985. 218.

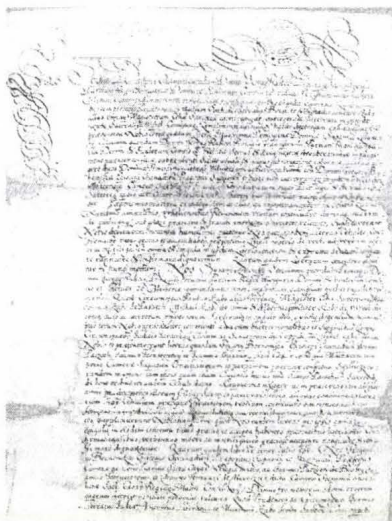
3. A PATAKI SZABÓK BÁTHORI ZSÓFIÁTÓL NYERT PRIVILÉGIUMA, 1661
SFL IV. 1001/b 60/76 (Fotó: Marozsán Zsolt)

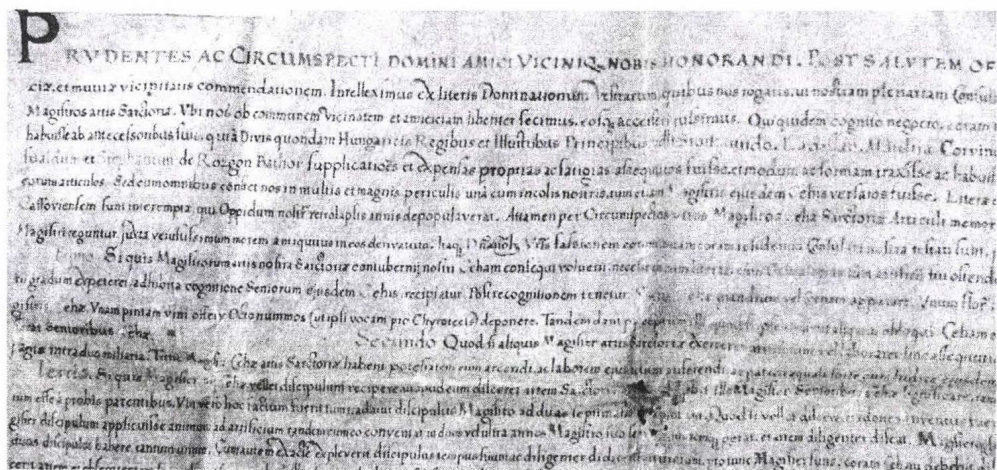
A pataki tanácsnak 1572-től már királyi privilégium (megújítva 1578-ban) engedélyezte a céhállítás jogát,⁸ ami arra mutat, hogy a Bodrog vidékén élő kézművesek egyre inkább együttesen akarták a konkurenciát kiszorítani, a vásárokon, az eladásban és anyagbeszerzésben előnyökhöz jutni. A sárospataki főbíró, János deák és az esküdtek Patak és Újhely szabóinak együtt állítottak ki privilégiumot 1569 Virágvasárnapján, miután a pataki vár provizora, Soklyósi András is beleegyezett, s ezt az oklevelet a két szomszédváros szabói még ugyanabban az évben Lőrinc napkor Kassán megújították Bornemisza Gergely csanádi püspökkel és leleszi préposttal. Ezt a szabályzatot a 17. században a földesasszonyok is átírták és megerősítették, előbb Lorántffy Zsuzsanna 1650-ben, majd menyee, Báthori Zsófia 1661-ben (3. kép).⁹ A statútumot magyar nyelven újíttotta meg a céh 1702-ben, majd 1724 karácsonyán Dobai Szabó György és Török Szabó János céhmestersége idején.¹⁰ A magyar és latin nyelvű változat között több eltérés van, az artikulások is felcserélődtek, feltehetően a latin oklevél a korábbi, amelyben a mestereknek előírják, hogy kéthetente gyűljenek össze és fizessenek 2 dénár a kasszába. A tanulóidejét ki nem töltött inast a céh megkeresteti, előhozatja, vagy ha ez nem sikerül, kezeseinek kell letenni a 12 Ft büntetést. A szabályzat megtiltja, hogy egy mester két mesterséget űzzön. A pataki-újhelyi artikulások szintén megkövetelik a legénytől a keresztlevelet és a tanulásról való bizonyítványt: „aki mester akar lenni, tudományát a mesterek előtt megmutassa és művéből a céhmester megítélje, ha méltó-e rá”. A céhlevél magyar nyelvű megújítása már tartalmazza a mesterebéd fogásait is: „1. sóban főrt hal, vagy potyka vagy csuka, 2. gyömbéres lével két-két kappan, egy-egy lúd, 3. tál éték káposzta orjával, 4. fekete lével két malacot, 5. riskásával két-két kappan, egy-egy szár konc, 6. tehénhús petrezselyemnek gyükerével, 7. egy-egy malac, egy pecsenye, 8. gyümölcs és mellé cipó.”. Az új mestereknek egy éven belül meg kell házasodnia, s a statútum meg is magyarázza az okát: „valamiképpen az ő gonoszága miatt a céhnek valami kisebbsége és gyaláztatja ne következék”. A céhbe való beálláskor az 1 év alatt befizetendő 4 Ft mellett két font viaszt és 8 dénár ún. „kesztyűpénzt” kérnek az új tagtól. Azok, akik a céhen kívül „darócmívet mívelnek”, azaz a szűrszabók, csak akkor működhetnek, ha 25 dénár befizetnek a céhbe, viszont nem vehetnek részt a társaság gyűlésein, s posztból sem dolgozhatnak. A két zempléni városban már a 16. század második felében élő szokás a táblajárás, ezzel hívják gyűlésbe kéthetente a tagokat, de ha valaki a „táblajárást eltévesztené, ... vagy házánál késleltetné, hogy az tábla kézről-kézre menjen”, büntetést fizet. Az inas szegődtetési ideje 3 év, de két inasnál többet nem vehet fel a gazda. A mesterek szolidaritá-

⁸ SFL IV. 1001/b 60/73

⁹ SFL IV. 1001/b 103. doboz 60/76 (Báthori Zsófia, Patak vára, 1661. ápr. 5. eredeti oklevél), 60/38 (másolat), SRKL A/II/347/2 (1702. Magyar nyelvű fordítás és megújítás), Kee V. 1. (1724. Magyar nyelvű fordítás és megújítás)

¹⁰ SRKL A/II/347/2, Kee V. 1.

4. A HOMONNAI SZABÓK KIVÁLTSÁGLEVELE (részlet), VARANNÓ, 1569

SFL IV. 1001/b 60/81 (Fotó: Marozsán Zsolt)

sát, illetve a versengés megelőzését szolgálja az a rendelkezés, hogy az egyik mester által kiszabott szövetet a másik mesternek tilos befejeznie, ha a megrendelő átvizsi hozzá. A megrendelővel egyébként nem szabad az utcán, csak a műhelyben megállapodni, azaz a mesternek nem szabad az utcán leszólitani a vevőt, hiszen ez előnyökhöz juttatná társaival szemben. A beteg céhtagot a társaság költségén kell ápolni, de ha meggyógyul, a rá költött pénzt fizesse vissza. A szabómesterek műhelyét tábla jelzi, melyet, ha vétkeznek, a céhnek jogában van bevenni. A céhlevél megkülönböztet vásári és váltóműves szabókat, ez utóbbiak legénye külön pénzt kap régi ruhát átalakításért („ha ó művet szab”), ruhatisztításért és posztószoknya készítéséért. A céhtag temetésén való szolgálat a céh minden mesterének és legényének kötelessége, a koporsót az ifjak viszik.¹¹ A céh idegen temetését is vállalja 36 dénár díjazásért, ha a két céhmestert a torba meghívják, ha nem, 1 Ft-ot kérnek.

Az újhelyiek foglalkoztak posztónyíréssel is, 1634-ből pecsétnyomójuk is maradt. Mellettük azonban posztómetszők, vagy szabászattal foglalkozó kézművesek is működtek Újhelyen, a város 1632. évi urbáriumában szerepel Posztómető Márton, aki ezt a mesterséget űzte, de mezővárosi jobbágyi jogállása és telke alapján személyében földesúri függésben élt. Az újhelyi vásári rendtartásban nem a szabók, hanem a sátoros posztómet[sz]ők szerepelnek, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezek varrással egyáltalán nem foglalkoztak.¹² A különbség talán az lehetett, hogy varratlanul is árultak kiszabott ruhákat, tudták, mennyi textilra kell egy viselethez, s az is lehet, hogy a legügyesebbek csak szabással foglalkoztak. Van olyan vélemény is, hogy a posztómetsző (sőt posztómető) mesterség a nyíróktól különvált szabók művességét jelenti, vagyis a szabómesterség egyik megnevezése.¹³

¹¹ Ha valaki a mesterek közül vagy a legények közül, avagy egyéb házok népe közül meghal, a céhmester a táblát eljára, és mindenek az halottas házhoz gyűljenek az hagyott órára, és az testet az ifjú mesterek fogván, nagy tisztelességgel felvévén, szép keresztényi módon kisíriék és eltemessék. (1569–1742) SRKL A/II/347/2, Kee V. 1.

¹² Román János: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmai és mesterségei a XVI–XVII. században különös tekintettel a Hegyaljára. = Történelmi Évkönyv I. Szerk.: Deák Gábor. Miskolc, 1969. 70.

¹³ Nagybakay i. m. 74.

Hogy Zemplénben a 16. században Patakon és Újhelyen kívül egyéb regionális gazdasági és kézműipari központok is kialakultak, annak éppen két további korai céhalapítás, Varannó és Homonna példája a bizonyítéka. Homonna mezőváros lakosai 1569-ben foglaltatják írásba a városukban működő szabók artikulusait, mégpedig nem mással, mint a közeli mezőváros, Varannó tanácsával (4. kép). A magyarországi diplomatikában egyedülálló, de legalábbis is igen ritka jelenséggel állunk szemben, amikor egy mezőváros egy másikkal íratja meg oklevelét, amit csak az magyarázhat, hogy a varannói tanácsnak megfelelőbb írásszerve, képzetebb jegyzője lehetett. Ezt igazolja a hártán, színezett betűkkel díszítve kiadott oklevél is, melynek arengája szerint a homonnaiak már korábban is éltek egy kassai céhtől nyert szabályzattal, de a várost súlyos csapások érték, s a kassai céhlevél Dersffy István kassai kapitány támadása alatt megsemmisült. Ezért a szomszédok arra kérik a varannói bírót, hogy a tanács székházába hívja össze a homonnai szabókat, akik még emlékeznek a kiváltságlevél szövegére, s jegyezze le, amit mondanak.¹⁴ A lediktált artikulusok igen hasonlítanak az ugyanebben az évben kiadott pataki-újhelyi statútumra. A homonnai céhnek, akárcsak a kassainak, joga van a városban és 3 mérföldes körzetében a céhen kívül működőket üldözni és munkáikat elvenni a város bírójának segítségével. Az új mester 1 Ft értékű lakomával tartozik, valamint a négy rangidős mesternek 1-1 pint borral, 8 dénárral pedig a céhkasszába. A mesternek két hét alatt el kell döntenie, hogy az inas alkalmas-e a tanulásra, s utána fel kell vennie 2 vagy több évre, s ha befejezte az inaséveket, mesterének a céh előtt kell felszabadítania, amiről a céh pecsétes bizonyítványt állít ki. Az írnoknak az inastól két font viasz, a mestereknek 1 pint bor jár. A szökött inas vagy kezese 12 Ft büntetést fizet. A céhlevél tartalmazza másik mester által elkezdett munka folytatásának jól ismert tiltását is. A céhtagnak itt sem engedik meg, hogy két mesterséget űzzön egyszerre. Az oklevelet 1609-ben, majd a 17. században többször is megerősítik, de már nem a szomszédok, hanem a földesúri család tagjai, a Homonnai Drugethek, mégpedig nem külön oklevélben, hanem az eredeti hártýára írt széljegyzetként.¹⁵ Varannó mezőváros is a Drugeth család birtoka, s 1569-ben a városi tanácstól nyer először artikulusokat,¹⁶ majd III. Ferdinánd az itteni szabóknak mint Homonnai Drugeth János gróf ungi és zempléni főispán, országbíró, felsőmagyarországi főkapitány jobbágynak adományoz királyi kiváltságot 1640-ben. A szabók kérelmük során korábbi királyi privilégiumra hivatkoztak, melyeket be is mutattak az uralkodónak, így ő csak megerősíti elődei adományát privilégialis formában.¹⁷ A szabályzat megegyezik a 16. századi pataki és homonnai statútummal. Az oklevél nemcsak a szabóknak, hanem általuk a Varannó környéki szűcsöknek is szól, a gróf ugyanis utasította őket, hogy a szűcsöket is vegyék be a társulatba. Ugyancsak korán, 1583-ban kérnek az uralkodótól, II. (I.) Rudolftól kiváltságlevelet a sztrópkói kézművesek – az aranyművesek, kádárok, mészárosok, vargák, fazekasok stb. – is, akik között a szabómesterek és a szűcsök képviselik a ruházati ipart. A céhkiváltság nemcsak a mezővárosra, hanem a Gersei Petők egész sztrópkói uradalmára, vagyis a környékbeli majdnem 50 falura is kiterjed, ami a mezőváros és sorcéhe regionális vezető szerepére mutat.¹⁸

¹⁴ SFL IV. 1001/b 103. doboz 60/81 (eredeti oklevél), 60/6 (Másolat, 1760)

¹⁵ SFL IV. 1001/b 102. doboz 60/8

¹⁶ Román János: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmai és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. = Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyág kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből. Szerk.: Makkai László. Bp., 1966. 586.

¹⁷ SFL IV. 1001/b 103. doboz 60/80 (Az oklevél szakadt, hiányos), 60/85 (18. századi másolat)

¹⁸ SFL IV. 1001/b 103. doboz 60/49.

Sztropkónak sem ez az első kiváltsága, hiszen a királyi oklevél leírja, hogy előbb földesuruktól, a gersei Pető János bárótól kértek szabályzatot, melyet a királynak is bemutatnak. A nagymihályi szabóknak is földesuruk adott és engedélyezett artikulusokat, melyet a király csak később, 1674-ben kiadott privilégiumában erősít meg.¹⁹ I. Lipót a latin nyelvű artikulusokat nemcsak a szabóknak, hanem a két rokonszakma képviselőinek, a szűcsöknek és gombkötőknek is adományozza, a szabók ugyanis a két szakma művelőinek kérésére őket is bevették céhükbe. Bár céhpecsétjük felirata csak a szabómesterekre utal (*NAGY-MIHÁLY-SZABÓMESTEREK CZÉHPECSÉETJE*), a pecséten a gombkötők és szűcsök jelvénye is szerepel.²⁰ A 17. század végén a nagymihályi romos kastély a Szirmayak tulajdonában volt, akik céhen kívüli, konvenciósszabókat is tartottak gazdaságukban.²¹

A sztropkói kézművesek működési területe és joghatósága nemcsak a mezővárosra, hanem Sztropkó kétmérföldes körzetére is kiterjed, mind Zemplén, mind Ung vármegyében, s az itt működő vándorló és céhen kívüli kézművesektől a kiváltság értelmében joguk van a város bírájának közreműködésével termékeiket elkobozni. A mestereknek tilos két inast tartaniuk, az inasok itt is legalább két évig tanulnak. A mesterek itt is kéthetenként 2 dénárral szolgálnak céhüknek, s beteg társuknak köteles segíteniük, halott társukat pedig kísérniük, négy céhbeli fiatalnak kell a koporsót vinnie, pénzért egyéb temetést is vállalnak.

A Zemplén vármegyei Tokaj, amely nemcsak tisztai átkelője, hanem végvára és az élenkülő borkereskedelem miatt is regionális centrum lett, a kézművességben is vezető szerepet vitt a kora újkori Zemplén megyében. Szabói már 1576-ban megpróbálták céhet alapítani a Kassától kért szabályzattal, de ekkor még nem sikerült a társulat megszervezése,²² majd 1616-ban a céh tagjai (Cserniczky Ádám céhmester, Vágási János, Sény András, Lablay Jakab, Farkas Péter, Szombathy János, Keller Márton, Saarosy János) Thurzó György nádortól kérik új szabályzatuk oklevélbe foglalását.²³ A magyar nyelvű artikulusokat feltehetően maguk a mesterek fogalmazták régi szabályzatuk alapján. Tokajban a legénynek 30 magyar Ft-ot kellett fizetnie „a mesterség felváltásáért”, de egyszerre két legény nem lehet mesterré. Ez a magas díj a privilégium 1721. évi megújításában is változatlan marad, sőt 1760-ban s ennyit kérnek az új mestertől. A nádor oklevelével nemcsak a szabóknak, hanem a posztónyíróknak (*pannis tonsoribus*) is szól, azaz a 17. század elején a szabók mellett posztófinomítók is működtek a céhben. A mesterek beálláskor 30 Ft-ot fizettek, a mester özvegye, fia pedig fele díjért válthatja meg a mesterséget. A legények, inasok ha húsvét és karácsony előtt 15 napon belül elbúcsúznak, vagyis elhagyják mesterüket, nem kaphatják meg bértüket. Tilos a szabóságon kívül más mesterséget űzni, vagy más kézműves-mestert, szolgát felfogadni. A szabályzat tiltja azt is, hogy a mesterek egymást bérelt szállásukról „kirekeszszék”, a céh tagja ugyanis nem ígérhetett többet a szállásadónak, mint társa. Tokajban sem „vásáron, sem szálláson, sem piacon új ruhát nem árulhat” olyan, aki nem tagja a céhnek, kivéve az országos vásárokat. Nem tűrik meg céhen kívüli szabó munkáját – sem régi ruha átalakítását,

¹⁹ I. Lipót, Luxemburg vára, 1674. jún. 10. SFL IV. 1001/b 102. doboz 60/26 (18. századi másolat)

²⁰ Dragóner Béla: Zemplén megyében fekvő Nagymihály mezőváros céhpecsétjei = A Felső-magyarországi Múzeum-egylet Harmadik Évkönyve. [1879]. 39–46.

²¹ Adalékok Zemplén Vármegye Történetéből IV. évf. (III. kötet) [1898] 115.

²² Deák Farkas: Tokaj város czéheinek egyesületi szabályai a XVII. századból. A tokaji szabó-czéh alapszabályai 1577. = Történeti Lapok III/28 [1876]. 440.

²³ SFL IV. 1001/b 103. doboz sz. n. (60/66–67).

sem új készítését – a városban, még tokaji lakosét sem. A mesterek mások által „elkretáztott” vagy „elmetelt” vagyis kiszabott munkát nem folytathatják, s egymás inasának elcsábítása is tilos, egyébként a céh megengedi, hogy egy mester több szolgát is tarthasson, de ha egy szegény mesternek szüksége van segítségre bizonyos munkájához, a céhen keresztül kérhet legényt attól, akinek „három vagy négy legénye vagyon”.

A tokaji szabályzat, különös módon, a céh társadalmi háttéréről is megemlékezik, hiszen különböző jogállású és társadalmi állású mesterek alkotják Tokajt és a társaságot. A mezővárosokban élők nehezen tudtak azzal a nehézséggel megküzdenni, hogy személyükben ugyan kiváltságosak voltak, de telküik jobbágyi volt, vagyis földesúri terheket kellett fizetniük. A tokaji szabók egy része is nemes ugyan, de a kincstári birtokon álló háza általában nem szabados, csak kevesen élnek nemes telken. Sok a szolgarendű, vagyis jobbágyi jogállású szabó is, s mind a nemesek, mind a jobbágyok gyakran űzik mesterségüket a céh kárára, akár maguk, akár az a „csavargó”, akit házukba fogadnak. A tokaji céhnek, ha jobbágyi telken találják, jogukban áll az ilyen terméket lefoglalni, a nemes szabók viszont kiváltságaikra hivatkozva elhárítják, ha a céh felelősségre vonja őket.²⁴ A céh egyetlen eszköze ezek megbüntetésére, hogy nem enged legényt hozzájuk, bár éppen ezek a nemesek azok, akik jobb módjukban a legényeket „szép beszéddel és a rendelt fizetésnél nagyobbbal csalogatják magukhoz”.

A tokaji céh is törvényt tehet a kisebb bűnügyekben, s az ítélettel elégedetlen mester fellebezhet a mezőváros bírójához vagy a földesúr (a Kamara) „képehez”. A céh úgy is ügyel a törvényességre, hogy ha ismeretlenek átalakításra hoznak ruhát, a mesternek előbb meg kell győződnie, hogy nem lopott vagy rablott holmi-e, „mivel mostani üdöben sok a lopás, kóborlás a szegénységen”. A tokaji artikulusokban nagy súllyal jelenik meg a vallásos elkötelezettség, talán a kamarai kezelés és királyi joghatóság miatt. A céh bevételeiből a római katolikus egyházat és katolikus diákokat támogatja (jóllehet, minden bizonnyal jó részben protestánsok voltak a tagjai), a vásári büntetésként beszedett pénzt pedig az ispotálynak adja. A céhmester táblával vagy emberei által hívta egybe a tagokat, s ha valaki nem tett eleget a hívásnak, azt „táblavetésnek” mondták. A szabályzat említi, hogy a tokaji mesterek „a szabómesterséghez való táblát és címereket tesznek ki és falukra kifüggesztik”. A tokaji vásáron vagyis vásárnapi piacon csak az jelenhet meg, akinek legalább 25 készruhája van, ekkor a mesterek „nyilat vetnek”, vagyis sorsolással döntik el az áru-lóhelyet. Aki nem vett rész a sorsolásnál, csak a sátorok végénél árulhat. A tokaji céhmester nemcsak a tokaji, hanem a tarcali, bodogkeresztúri vásárban is ellenőrzi a tokaji mesterek áruit, és ha minőségi kifogást észlel, büntethet, a legsilányabb munkát 2 Ft-ra.²⁵

A tokaji szabók között szűrművesek is voltak, akiket és a céhet a vándor szabólegények gyakran megkárosítottak azzal, hogy a városba jövén titokban beálltak bizonyos mesterekhez.

²⁴ Ebben a helyben sok külömb-külobbféle emberek vagynak, úgymint szabó nemes emberek, melyek közül némelyeknek házok is szabados, némelyek csak személyekben nemesek, házok pedig nem szabados, némelyek ismét szolgarenden valók, ezeknek házokhoz, ha valahonnét valami csavargó bujdosó bejönné, avagy ha még itt való lakos volna is, kik a céhvel egyet nem értenének, sőt még ellenkeznének a céh nagy bosszúságára és kárára, az illetén embereknek házokhoz magokat bévonván, mívelnének, ez ilyenekhez ruhát vinnének avagy készen kihoznának, a szabó mesterek rajta érhetik, szabadon elvehessék... Ismét olyan szabók is találtnának, kik mondván: én személyemben nemes ember vagyok, sőt még amely helyen lakom is, szabados, semmit én tevételek nem gondolok, amennyiben céhetek nekem is használ, szeretem, de hogy énnekem parancsoljatok valamiben, nem engedem. (1616) SFL IV.

1001/b 103. doboz sz. n. (60/66–67)

²⁵ SFL IV. 1001/b 103. doboz sz. n. (60/66–67)

Nos JOANNES KEWICZ K J

JUDEX PRIMARIUS REIPUBLICÆ LIBERÆQ. CIVITATIS CASSOVIIEN. NEC NON
ANDREAS VARIASI NYERÉNYARTO, SEBASTIANUS SZENTKIRÁLYI IACOBUS TUKACZ SZABÓ,
BO. IOHANNES TOMPA GOMBKÖTI, NICOLAUS SOPORNI, IOANNES PAPI, ANDREAS STERRICZ, CHRISTOPHORUS
SCHITZ, MARTINUS GRINEIGEL, MICHAEL EOTVEOS Cives Jurati et Seniores de Eadem.
Memoria Commendamus tenore presentium, et iustis quibus expediit Universis, Sacrae Potestati ac Circumspecti ANDREAS SZABÓ de Mera, et aliter.
ANDREAS SZABÓ de Szabó, FRANCISZ SZABÓ de Kálló LISZKAIENSES Universorum Magister, Sacrum in dicto Oppido LISZKA degentium,
nomibus & in Personis, una cum nostris, Conventibus, Prædictis ac Circumspectis, memoratis IOANNE PAPI, et aliter IOHANNES NÁDASKAI, ANDREAS KASSAI,
Arch-Magistris Contuberni nostri, Sacerdoti, supplicat, quibus, humiliter et diligenter rogantes, quatenus ipsos Sacerdotes, Illustres, Conventuales et Amicos sibi
Sanctorum Contubernium, ad bonum inter eosdem, et observandum ex Hungaria Idiomate transcribi et transsumi curaret, quod ad Constituendum inter eosdem Contuber-
nium seu Cerecham, pro super dictis Sacerdotibus Oppido LISZKA ipse magister, Rector ac Succellibus Universis perpetuo valuerit, et Authenticis Sigillo Civitatis nostre extenda-
re dignetur Quorum humilium petitione, tanquam et legitima admittit, prelibatis Articulis Contuberni nostri Sacerdotibus, et Literis quondam Principis FERDINANDI
DI SECUNDI Imperatoris et Regis Dñi, Dñi nostri Clementissimi felicis remissionis Privilegiis et Confirmationibus, sub Secretis et Authenticis Sigillo super illis
confectis et emanatis, de verbo ad verbum sine ulla diminutione et augmento, in quantum videlicet, iuris ipsorum per dispoletur. Eandem concedendū Et
extendantur duximus & volumus.

5. AZ (OLASZLISZKAI) SZABÓK CÉHLEVELE(részlet), 1648

VSM CA M. Krajčiri 489. (Fotó: Szujó Péter)

A legnagyobb kárt azonban azzal okozták, hogy a Tokaj környéki falvakban a szűrcsapóktól megvették azt a posztót, amelyet a tokaji szűrszabók rendelték meg, ott helyben megvarrták a falusiaknak, sőt a városba is bevitték, „így csalárdkodtanak, esztendőszámra pedig a céhben nem szolgáltak”. A céhbeli szűrszabó legénynek ura 8 Ft éves vagy 20 dénár heti bért adott, s szabad volt nekik évente három vég posztót feldolgozni s eladni. A két évre megfogadott szűrműves inas egy szűr megvarrásáért 8 dénárt kapott mesterétől, illetve ruházként két alsó és egy felső szűrruhát, négy inget és ugyannyi gatyát, és annyi sarut és süveget, „amennyit elnyúlhet”. A szűrművesek magasabb díjazása mutatja, hogy a szűr kurrensebb áru volt, illetve feldolgozása több munkát igényelt. A tokaji céhtagok kötelesek voltak társuk temetésén megjelenni, de a céh vállalt temetési szolgáltatást is, ha csak kísérték a céhen kívüli halotta 100 dénárt, ha a koporsót is vitték a temetőig, 2 Ft-ot kértek.

Gálszécsen is létrejött szabó céh a 17. század elején, II. Ferdinánd király 1633-ban állítja ki privilégium-formában artikulusaikat, később a szűcsök is csatlakoztak hozzájuk, s a közös társaságot 1742-ben maga a céh újítja meg egy pecsétjével ellátott oklevelében.²⁶ A szűcsökkel közös céhük 1642-ben újabb királyi privilégiumban részesül.²⁷ A céh a 19. században is működik, ismert 1813-ban készült pecsétnyomójuk, melyen a felirat „aranylábú” gálszécsi szabómestereknek nevezi tagjait.²⁸

A legtöbb céhnek azonban nem volt királyi, vagy nádori szabályzat a birtokában, ezek általában a kassai céhhez fordultak, hiszen a kassaiaknak joga volt kiváltságukat közvetíteni a régió kézműveseinek, mégpedig a kassai magisztrátuson keresztül, a privilégiumot ugyanis a főbíró és a kassai esküdtek, szenátorok állították ki. –ban a hegyaljai Liszkán (ma: Olaszliszka) élő szabók nevében Mérai Szabó András, Szádvári Szabó András, Kállói Szabó Ferenc fordultak a kassai szabó céhhez, hogy szabályzatukat nekik átírják (*transcribi et transumi curant*). Az oklevélbe az 1628. évi magyar nyelvű kassai privilégiumot másolják be a kassai főmesterek, Papi János, Nádaskai János és Kassai András (5. kép).²⁹

²⁶ SFL IV. 1001/b 102. doboz 60/3, 60/5

²⁷ Román 1966. i. m. 586.

²⁸ Dragóner 1879. i. m. 41.

²⁹ VSM CA M. Krajčiri P. č. 489., SFL IV. 1001/b 60/23 (Másolat)

18. század: új céhek a Hegyalján

A falvak és mezővárosok kézművesei nemcsak az uralkodótól, a kassai főcéhtől, hanem földesuruktól is nyerhettek céhprivilegiumot, amint 1721-ben a bodrogkeresztúri szabók is földesurukhoz, Aspremont Károly és Johanna grófokhoz fordultak szabályzatuk engedélyezéséért.³⁰ Az Aspremontok latin nyelvű Bécsben, 1721. szeptember 30-án kelt privilegiuma 8 artikulusban szabályozza a hegyaljai céhet. A céhtagnak rendelkeznie kell törvényes születését igazoló bizonyítvánnyal, s a Meister Stück-nek is nevezett mesterremeké saját kezűleg kell elkészítenie. Bodrogkeresztúr mint uradalmi mezőváros céhbeli kézművesei kötelesek az uradalmi tisztviselőknek és város bírójának engedelmeskedni. A céhmestert évente választja a társaság, kötelessége a törvényességre és a termékek minőségére ügyelni, s a céh tagjai pedig tartoznak joghatóságának alávetni magukat. Keresztúrra senki készruhát be nem hozhat, kivéve a vásárokat. Az idegen termékeket az uradalmi tisztviselők elkobozzák, a konfiskált ruhák fele a földesurat, fele a céhet illeti. Ugyancsak tilos Keresztúron ruhát varrni olyannak, aki nem tagja a céhnek, s a földesúr megengedi a mestereknek, hogy ezektől elvegyék termékeiket és számaikat, melyeken ismét csak osztozik a céh és az uradalom.

A minőségbiztosítás a céh feladata, a keresztúri vásárok alkalmával a szabómestereknek ezentúl joguk van a felkínált idegen árukat megvizsgálni, s a szemle díja a céh kasszáját gyarapítja majd, ezt a díjat egyébként az uradalom és Keresztúr nagy hátrányára eddig a tokaji szabók szedték be.³¹ Nem járhatunk messze az igazságtól, hogy a korábbi gyakorlat, jelesül, hogy a tokaji szabó céh kiváltsága volt a keresztúri vásárok szemléje, nagyban hozzájárult, hogy a földesúr és kézművesei a céh megalakítása (vagy újraalakulása) mellett döntöttek.

A földesúri privilegiumból nem tűnik ki, hogy a bodrogkeresztúri szabók már korábban is rendelkeztek kiváltságlevéllel, II. Ferdinándtól nyertek ugyanis szabályzatot a 17. század első harmadában. Ez egy másik 18. századi szabályzathoz derül ki, a bodrogkeresztúri szabók ugyanis nem sokáig éltek a földesúrtól nyert szabályzattal, és 1726-ban Nagy András, Szendrey István, Rácz János, Szendrey János keresztúri szabómesterek a kassai tanácshoz és céhhez fordultak új kiváltságért. A kassai főbíró, Vancsay István és szenátorok oklevelük arengájában utalnak a bodrogkeresztúri céh korábbi adományára, melyet még II. Ferdinándtól nyertek, s ezúttal ezt újíttatják meg a kassai tanáccsal. A magyar nyelvű szabályzat, amely sokban visszautal a kassaiak 1628. évi (szintén II. Ferdinándtól nyert) kiváltságlevelére, ugyancsak tartalmazza a céhmesterek által a negyedévenként végrehajtott minőségvizsgálatot, a bejárást. Az első bejárás Vízeresztkor van, s ez a nap egyben a két céhmester választásának időpontja is, majd húsvét negyedik napján, Szent Jakab napkor és Szent Márton püspök ünnepén gyűlnek össze. A mesterré válás követelménye itt is legalább egyévi tanulás, a származás és tanulóidő igazolása, új elem viszont, hogy a legénynek kezeseket kell állítania. A bodrogkeresztúri artikulus a mesterremek kritériumait is tartalmazza. Az ifjú mester beállításakor 4 Ft-ot fizet a céhnek, a remekért 12-öt, „keze felszabadításáért 1 aranyat”, majd a felvételért 36 Ft-ot, s míg ezt meg nem fizeti, legényt nem tarthat. A

³⁰ SFL IV. 1001/b 103. doboz 60/176

³¹ *Occasione nundinarum Kereszturiensium extraneorum labores revidendi auctoritatem Contubernium Kereszturiense habebit, revisionisque proventus juxta consuetudinem antiquam ad idem Contubernium spectabit, qualem proventum hucusque in praedjudicium loci et Dominorum Terrestrium Tokayenses Sartores percipere solebant.* SFL IV. 1001/b 103. doboz 60/176

szabályzat tartalmazza a táblajáratást is, ezzel hívják a céhtagokat temetésre, ahol kötelező részt venni. Bodrogkeresztúron is büntetik azt, aki vásáron kívül máshol készült terméket, akár céhes helyről valót, akár kontár árut hoz be a városba. A helység tisztviselője az általa elkobzott árun osztozik a céhvel, a kontárokat pedig egyenesen elfogatással büntetik („megfogattassanak, árestombban tétessenek”). Az inast csak az egész céh előtt szegődtetheti a mester 3 évre, felszabadításakor neki is kezest kell állítania, aki az inas szökése esetén 20 Ft-ot köteles fizetni, az inas is köteles „nemzetséglevelét” bemutatnia, s 6 forint lefizetésével szabadulhat fel. A szabályzat tartalmazza az özvegyek jogait is, valamint a mester fiának fél díjjal megváltható beszegődését. Az artikulus megemlékezik a vándorlásról is, a tanulóidejüket letöltött legényeknek a céh köteles a vándorláshoz levelet adni, de ezért a passzusért fizetni kell. Itt is vannak váltómívesek és vásári szabók, ez utóbbiak a vásárban áruló legényüknek esztendőnként kötelesek 6 Ft-ot, egy vég abaposztót és két pár csizmát adni, a heti béresnek 12 dénár jár. Vásár idején az idegen árukra a céhnek elővásárlási joga van, s „a munkalátó céhmesterek” Bodrogkeresztúron is ellenőrzik az eladásra kínált árut. A legények atyamesterét a céhmesterek választják, az ő feladata, hogy a legényeket szétossza a mesterek között, de se a legények, se a mesterek nem választhatnak maguk. Amíg a legény nem kerül mesteréhez, az atyamesternek kell táplálnia, s a mester egy pint borral tartozik az atyamesternek, ha legényt kap. Az oklevél végén említenek egy középkorból hagyományozódott szokást, amikor ugyanis a kontárokat a tisztviselők el akarják fogni, de azok „a szabad házban recipiálnák is magokat [= keresnének menedéket]”, ha onnan kijönnek, a tisztviselők elfoghatják őket.³² A szabad ház a középkori asylum-jogra utal, hiszen voltak olyan épületek, főleg egyházi ingatlanok, amelyek menedékjoggal bírtak, s az ide menekült bűnöst üldözői nem követhették. A bodrogkeresztúri szabók privilégiumában is tetten érhető, hogy a kassai szabók artikulusaikért előnyöket csikartak ki a hegyaljai vásárokon. Az oklevél 22. artikulusába ugyanis befoglalták, hogy ha a kassai szabók a keresztúri vásárra mennek, az ő termékeiket nem ellenőrizhetik és nem jelölhetik meg kereszttel a „mívlátók”, sőt a vásár területén ott verhetik fel sátrukat, ahol akarják.³³

Nem lehet véletlen, hogy közel egy időben a mádi szabók is a kassaiakhoz fordultak. 1728-ban ugyancsak Vancsay István főbíró és tanácsa adja ki azt a virág- és gyümölcsfűzérrel díszített oklevelet, melyben a mádi szabók – Csapó István, Nagy András és Pál, Kaszai Pál, Holló András, Dobai István, Szabó György, Szebényi András, Budai János, Nagy István, Kardos István, Bredik János, Mocsardi Pál, Iglai István, Rácz István és Sovány Ferenc – artikulusokat nyernek.³⁴ A magyar nyelvű szabályzat a kassai céh 17. századi céhlevelének másolata, s az anyacéh iránti elfogultság a mádi oklevélből is kitűnik, hiszen a mádi vásárokon is ki veszik a „mívlátás” és „keresztelés”, vagyis a termékek ellenőrzése alól a kassai szabókat. Mádton a remek készítésekor 12, a céhbe való beálláskor 36 Ft-ot kellett az ifjú mesternek fizetnie. Egy évvel korábban, 1727-ben Tállya hegyaljai mezőváros szabómesterséget űző lakosai bízták meg három társukat, Szabó Pált, Bobrovnyiczky Szabó János és Kerthelyi Szabó Jánost, hogy hozzák el a kassai céhtől artikulusait, melyeket ezúttal is a város magisztrátus állít ki.³⁵

³² VSM CA M. Krajčiri P. č. 488.

³³ *A nemes kassai szabó céh száma közül az kik oda mennek, mívlátással, kereszteléssel az sokadalmaknak idején az árulásoknak hely pengig lészen két sorban az hol tetszik ökegyelmeknek, de mások mívlátással, kereszteléssel tartoznak személyválogatás nélkül.* (1726) VSM CA M. Krajčiri P. č. 488.

³⁴ SFL IV. 1001/b 60/24

³⁵ VSM CA M. Krajčiri P. č. 504., SFL IV. 1001/b 60/59

6. A TÁLLYAI SZABÓK CÉHCÍMERE, 1727

VSM CA M. Krajčiri. 486. (Fotó: Szujó Péter)

Az artikulusok ismét a kassai céhszabályzat alapján íródtak, a kántorok, vagyis a céh bejárásának és a választásnak évi négy napja azonban a tállyai szokásokhoz igazodik, megmarad a Vízkereszt, de a második kántor húsvét 4. napjára esik, a nyári Szent Jakab, az őszi Szent Márton napjára. A tállyai szabók 1727. évi privilégiumába nemcsak a király címerét festették meg Kassán (az ország címere a kétféjű sassal mint címertartóval), hanem a céh pecsétnyomójának ábráját és köriratát is (NEMES KIRALYI SZABO TALLYAI TZE PETSETYE) (6. kép). A tállyai jelvény a szabók ősi szerszámaikat és jelképeit ábrázolja, a nyitott szabóollót, középen pedig a gomblyukázó árat, ezzel a gömbfejű szűrőszerszámmal lyukasztották át a posztót gomblyukaknak.³⁶ Az utolsó artikulusban, akárcsak a többi céhlevélben, a céhmester mint a törvényesség legfőbb letéteményese feladatát jelöli meg a szabályzat. Az ő kötelessége a mesterek felügyelete, nehogy a céh ellenében cselekedjenek, megkárosítva ezzel mind a céhet, mind a várost.³⁷ Az öreg legényeknek 30 dénár a heti bére, s szombat délután magának dolgozhat. A mesterré válás feltételei is hasonlóak a többi korabeli mezőváros gyakorlatához, s a tállyai szabónak is meg kell házasodnia, ha felvették a céhbe. Ha egy év alatt ez nem sikerülne, kántoronként 50 dénár büntetést fizet, s „ha pedig két esztendő alatt meg nem házasodnék, harmadik esztendőben mesterségétől eltiltassék”. A szabályzat meghatározza a remeket is: „egy férfi egész öltöző köntös”. A legény, a sikeres remekelést követően, 12 Ft-tal tartozik „keze felszabadításáért”, ezután 6 Ft és egy 10 iccsés meszely bor lefizetése után dolgozhat. A első céhben töltött évben 36 Ft-ot kell a céhnek befizetnie, s csak ezután tartathat ő is legényt. „A készpénbeli fizetés in summa [= összesen]: az céhben való állás az ifjú mesternek 54 Ft léssen”. A tekintélyes összeg jelzi, hogy a jómódú hegyaljai mezőváros kézművesei a belépés magas költségével bizonyos szűrőt alkalmaztak, s a szegényeket a céhen kívül akarták tudni. Az országos vásárokbán Mádon is kötelező a „mí látás”, vagyis az eladásra szánt munkák szemléje, ezért egy-egy árusnak 12 dénárt kell a tállyai szabók kasszájába befizetnie. A minőség megőrzését szolgálja az a rendelkezés is, hogy tilos avatatlan posztóból dolgozni, az ilyen terméket a tállyai céh elveszi és készítőjét megbünteti. A szűcsök nem dolgozhatnak szövétből, „mivel az szabó mestereket illeti az posztóból és matériából való munka”. Az inas szegődtetése is hasonló a kassai gyakorlathoz, általában három évig tanul mesterénél, s neki is „nemzetségelevet” kell bemutatnia, s ha elszökik, kezesének 20 Ft-ot kell fizetnie. Az inas 2 Ft-tal tartozik szegődésekor, s három évnél korábban elmegy, 20 Ft jár a mesternek a tanításért. Ura négy pár fehér ruhával és lábbelivel köteles felöltöztetni, s „apród esztendejét kitöltvén, egy jó vég abával tartozik az ura

³⁶ VSM CA M. Krajčiri P. č. 486.

³⁷ A céhmesterek oly gondot viseljenek az egész szabómesterekre és az egész céhre, hogy semmi gonosz és alkalmatlan szokást ne admittaljanak, s valamely káros praepudiciumot az céh igazsága ellen bé ne hozzanak, s alattomban bé ne csúrtassanak, mely mind az egész városnak s mind a mestereknek kárt, becstelenséget ne hozzon tisztessége reputatioja ellen az céhnek, hanem mindenek isteni félelemben és tisztességben, felebarátunk igazságos sérelme s bántódása nélkül mindenek dicsiretenen follyanak. (1727) VSM CA M. Krajčiri P. č. 504.

vagy mestere”. Az inas heti bére 15 dénár, s szombaton vacsora után (!) magának dolgozhat. A felszabadítás után szabólegény lesz belőle, akinek „három esztendeig vándorlania [kell], hogy tudatlan ne legyen.” A szabályzat tiltja, hogy a megkezdett munkát valaki más befejezze, s ugyan-csak tilos az árus vagy vásárló elcsábítása.

Tállyán sem szabad a legényeknek a vásárok idején urukat elhagyni, kötelesek előtte 4, utána pedig 2 héttel mesterüknél maradni. A szabályzat felemlíti azt a gyakorlatot, hogy „a szabómestereknek megesik, hogy legszorgalmasabb munkájuk érkezik, és oly értetlen legények vannak, az kik truccolják (!) a mesterembereket, az kik el akarnák hadni urokat.” A céhlevél – a 17. századi artikulásokban még nem szereplő – munkaidőről is rendelkezik: „Minden szabó legény mind nyárban s mint télben tartozik reggeli négy órától fogva estveli kilenc órákorig munkálódnia, és senki vasárnap vagy innepeken kilenc óra után ura házában kívül ne maradjon.” A 17 óras munkanap önmagában is embertelen, de ha meggondoljuk, hogy a nap felében télen gyertyavilágnál kellett dolgozniuk, a legnehezebb foglalkozások egyikének tekinthetjük a szabómesterséget. Meglepő, hogy amikor 1760-ban a királynő rendelkezéséből a privilégiumokat a vármegyénél be kellett mutatni, a tállyaiak nem a kassai artikulusokat, hanem Trautsohn János Vilmos herceg által 1727. május 24-én kiállított privilégiumot hozták elő, melyben egykor 12 Ft volt az új mester díja, ez azonban 1760-ra 10 Ft-ra csökkent.³⁸ A lakomára ugyanekkor már 40 Ft-ot kell költenie, ha apja is céhtag (volt), akkor természetesen csak a felét.

A tokajiak nem kértek a 18. század elején új szabályzatot, hanem 1721-ben átíratják az uralkodóval az 1616. évi artikulusaikat,³⁹ akárcsak a gálszécsi szabó-szűcs céh 1724-ben, amely az 1633. évi királyi kiváltságot újítja meg saját hatáskörében.⁴⁰

A tállyai céh a 18. század végén

A céhek működésében fordulópontot hozott Mária Terézia szabályozása, s a 18. század végén, 1783-ban Tállya is a néhai királynő rendeletére hivatkozik, amikor Kassától újabb szabályzatot kér azután, hogy földesurától, Trautsohn hercegtől már korábban kapott működéséhez engedélyt. A tállyai szabók azért kívánták rendtartásukat „renováltatni”, hogy a Mária Terézia által kiadott céhszabályzatnak megfelelően, s erre a legmegfelelőbbnek ismét a kassai artikulusok mutatkoztak. Az új diplomatikai divatot követő füzetformájú oklevél arengájában a szerkesztők megírják, hogy az eredeti artikulusokat Kassa kapta II. Ferdinánd királytól azzal a joggal együtt, hogy „más céhekkel is közölhető(k)”, s így ezen „transactio” vagy „átaladás” erejével a tállyai szabók is elnyerhették „nagy fáradságuk és sok költségük által”.⁴¹ Az anyacéh és a mezővárosi kisebb társulat viszonyának jogi alapvetése mellett a kassai és tállyai céh kölcsönösen engedményeket ad egymásnak, a tállyai mesterek fiai „Kassán a céhben úgy állhassanak, mint szintén az kigyelmek [= a kassaiak] fiai, és az őkegyelmek fiai is hasonlóképpen Tállyán”. A céhbe való kölcsönös felvétel mellett megegyeztek a vásárokon való kölcsönös részvételben is, s ha előfordulna, hogy Tállyán vagy Kassán nem találnak helyet a vendégek a vásárban, kölcsönösen megorvosolják a „fogyatkozást”. A tranzakció, vagyis az artikulusok to-

³⁸ SFL IV. 1001/b 103. dob. 60/70

³⁹ SFL IV. 1001/b 103. doboz sz. n. (60/66–67)

⁴⁰ SFL IV. 1001/b 102. doboz 60/5

⁴¹ VSM CA M. Krajčiri P. č. 486.

vábbadása azonban a vidéki céhek és filiájuk vonatkozásában már nem működött. A szabályzat egyenesen megtiltja, hogy a tállyai céh vidéki fiúcéhet, ún. filiális céhet állítson fel és annak a Kassától kapott privilégiumot kiadja.⁴² A céhhez tartozó vidéki szabó, az ún. filiális céhalista a tállyai céh tagja, igaz, a díjnak csak a felét fizeti, köteles azonban megjelenni az év elején, Vízkeresztkor tartott tisztújításon, s ő is a kántorokon fizeti a taksát.

A tállyai céh tisztviselői hierarchiája is a kassait követi. Élén az első céhmester áll, őt követi a második céhmester, a nótárius, a legényekre felügyelő atyamester, valamint a bejáró mester, a hivatalokat a vízkereszti „restauratio” alkalmával újítták meg. A fő céhmestert két jelölt közül választja a tagság „vox”, vagyis titkos szavazás által. A szabályzat tiltja egymás munkájának gyalázását, de az inas vagy legény elcsábítását, „édesgetését” is. A tállyai céh is kötelezővé teszi a temetési szolgálatot, a beteg mester vagy felesége ápolását, az özvegyeknek az elhalt férj tagságára vonatkozó örökségét. A céh tagjai, a „majszterek” a kassai hagyomány szerint fogadják fel és szabadítják fel az inast és legényt, a mesterré avatás és felvétel is hasonló. Kötelező a hároméves vándorlás is, melyről a céh előtt be kell mutatni a „kontsaft” nevű tanulólevelet. Az inas azonban szegődtetése és felszabadítása díján (3-3 R.Ft) kívül egy különleges szolgálatással is tartozik majszterének: „tehetsége szerint az aratással keresett búzácskáját csalárádság nélkül kezéhez szolgáltatni, ha pedig arra tehetetlen, vagy szülei sajnálják, alkudják az majszterével”. Ez a szolgáltatás jelzi, hogy az inasok nyáron az aratásnál vállalt idénymunkával próbálták keresetüket kiegészíteni, ez azonban a céh ellenállásába ütközött, s keresményüket mesterük elsajátította. A majszter továbbra is köteles az inas hároméves szolgálata alatt ruházataról gondoskodni, évente két pár fehér ruha, két pár csizma (az egyik új, a másiknak csak javítását, „fejelését” fizeti a mester), egy süveg, egy nadrág, egy lajbi jár a fiúnak. Ugyanezt kapják a filiális inasok is. Tállyán továbbra is tilos a mesterek elhagyása ünnepek és vásárok idején. Új elem a privilégiumban a „militialis munka”, vagyis a hadsereg megrendelésének szabályozása, melyet csak közösen teljesíthettek.⁴³

A tállyaiak is gyakorolják a táblajárást, a céhmester őrzi „kondérjaikat”, melyeket a kántorokon vagy egyéb ünnepi „tractatio” vagyis lakoma alkalmával használnak. A céh (céhmester) házánál tartott lakomán a céhmester az „asztal koccantásával” kér figyelmet magának, s ha valaki nem hallgat el, büntetést rónak rá. A legények dékánjuk vezetése alatt külön társaságot alkotnak, s „az ifjú társaság a nemes királyi céhtől, mint fiú atyjától, köteles úgy függni”. Társaságuk az atyamester házánál mulatozik, s a szabályzat szerint a mulatáson egy icce boron és ehhez „megkívántató” kenyéren és túrón felül többet nem szolgálhatnak fel. A 24. artikulus említi a legények „farsang utolján” tartott „különleges mulatságát”, melyet csak az előjárói jelenlétében vihetnek végbe, „hogy valami lárma és botrányozás ne légyen”. A szabályzat külön is bünteti, ha „valaki a céh házánál okádik”. A céh és a céhmester kötelessége a jó erkölcsök vigyázása, s a királyi parancsolatra hivatkozva a szabályzat előírja: „senki egy másnak vallását szemre ne hányja, annyiival is inkább meg ne mocskolja és becstelenítse semminemű társalkodásban vagy borivások között”. A Hegyalján nagy számban megjelent zsidó szabókat azonban

⁴² ... valamely filiális céhnek ezen céhtől való felállítása és az privilegiumnak más helységben való kiadása ezen Királyi Articulushoz elvesztése alatt tiltatik. (1783) VSM CA M. Krajčiri P. č. 486.

⁴³ ... ha militialis munka jó az városra, az olyatén munkát maga egy mesterember fel ne vállalhassa vagy el ne foglalhassa, hanem az egész céhben lévő mesterekkel communicáltassék, és az abból véendő munkának az ára, aki menyit elkészíthet, az szerint vegye el... aki pedig a munkának az szabásában majszter lészen, a céh ítéletire biztatatik, hogy mivel érdemel többet. (1783) VSM CA M. Krajčiri P. č. 486.

nem fogadja be a céh (hiszen már az inasoknak és legényeknek is be kell mutatniuk keresztlevelüket), viszont a statútum előírja, hogy zsidó szabónak egyéves tállyai tartózkodása után 1 aranyat kell a céh kasszájába befizetni, ha kevesebb ideig marad, akkor negyedévenként 1 R.Ft-ot,⁴⁴ mivel a céh joghatósága rájuk is kiterjed, igaz, nem kontárokként bánnak velük, hiszen díjazás ellenében megtűrik működésüket. A tállyai céh megalakulásával a Hegyalján már két szabó társulat működött, s ha térképre nézünk, s látjuk, hogy a tokaji, sárospataki és sátoraljaújhelyi céhek is karnyújtásnyira vannak, ez a kora újkorban lendületes fejlődésbe kezdett vidék a szabókkal legjobban ellátott területnek mondható.

Az inas, legény felszabadítása komoly terhet rótt a szabómesterséget tanuló ifjúra, melyet vagy szülei fizettek, vagy saját csekély keresetéből gyűjtötte össze a rávalót. A homonnai szabó céh szegődtetési gyakorlatát és a céh tarifáit egy 1760-ban lezajlott tanúvallatás során mondták el a céh két tagja, a 48 éves Benya Mihály és 36 éves Brona Ferenc: „Midőn valamely ifjú szabó mesterhez inasnak mesterség tanulás kedvéért áll, beállásakor 30 garast, hat tál ételt és két font viaszkot, vagy ezek helyett négy vonás forintot szokott adni szabó céhbéli mesterembereknek. Amidőn pedig azon szabó inas szabólegény akar lenni, akkor a céhnek szokott adni egy átalag bort, tizenkét tál ételt és két font viaszkot, avagy ezek helyett nyolc avagy kilenc forintokat. Levél pecsételéért három poltrát. Amikor céhben szabómester akar lenni, akkor a céhbelieknek egy R.Ft-ot, egy hordó bort, tizenkét tál ételt és tizenhat magyar forintot, két font viaszkot szokott adni, ezeken kívül áldomásra fél forintot ad.”⁴⁵ A tállyai inasok vándorlási útvonalainak feltárása még nem történet meg, de Miskolc, mint a szűrszabászat korabeli centruma⁴⁶ minden bizonnyal vonzotta a közeli Hegyaljáról a tanulni vágyó legényeket. 1806 augusztusában Martsek József tállyai ifjú szülővárosa tanácsától nyert ajánlással és a céhétől kapott tanuló (felszabaduló) levelével jelentkezik a miskolci szűrszabó céhbe.⁴⁷

Termékek és specializáció

A szabómesterséget a nagy felvevőpiac mellett éppen alacsony rezsije tette vonzóvá, hiszen a céhjelenyeken ábrázolt eszközökön kívül alig kellett egyéb szerszám hozzá, ráadásul külön műhely nélkül, otthon is végezhető volt. A szabómesterség munkafázisaira, munkaeszközeikre alig maradt fent forrás a régióban, ezért igen értékes az európai művelődéstörténet egyik becses forrása, Comenius Orbis sensualium pictus c. először 1658-ban megjelent tankönyve, melyet sárospataki tanárkodása során készített a morva származású neves pedagógus. A világ első képes tankönyve a látható világ számos jelensége mellett a korabeli mesterségeknek is szánt egy-egy metszetes képet és rövid leírást, s ezekből a szabóműhely korabeli képét és eszközkészletét, sőt a mesterség munkamenetét is ismerjük: „A szabó fölmetéli a posztót az ollóval és összevarrja a tűvel és cérnával. Azután megtéglázza a varrásokat a téglázó vassal (= vasalóval).”⁴⁸ A szabás-varrás-vasalás hármas munkafolyamata nemigen változott az évszázadok alatt.

⁴⁴ Ha valamely zsidó szabó jó a városra, természet ellen az nemes céhben nem veheti az maga társasága közé, ha esztendeig itt lakik fizessen az céhnek egy aranyat, ha pedig kevesebb ideig, cántorszámmra egy-egy Renes forintot. (1783) VSM CA M. Krajčiri P. č. 486.

⁴⁵ SFL IV. 1001/b 60/20

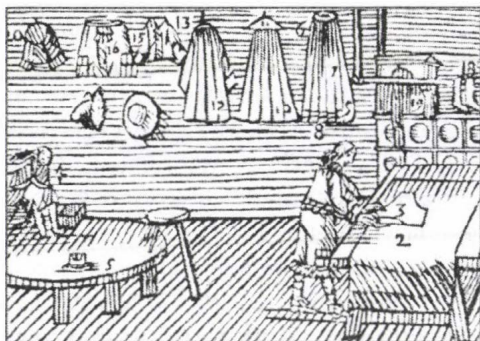
⁴⁶ Gyulai 2006. i. m. 191-192.

⁴⁷ HOM HTD I. 76. 7. 2.

⁴⁸ Comenius, Johannes Amos: Orbis sensualium pictus. Primus editus anno 1658. Bp., 1959. 152.

7. SZABÓMŰHELY. Comenius Orbis pictus, 1658.

Comenius fametszetén a szegényes 17. századi szabóműhelyben a mester nagy szabóasztalon vagy táblán szabja a posztót, a szoba berendezéséhez tartozik még egy kályha (ahol feltehetően a vasalót is melegíti), illetve egy kerek emelvény, melyet egy kisszéken ülő és éppen varró inas foglal el (7. kép). A műhelyben nincsen tárolóbútor, a félkész és elkészült ruhadarabok a falon lógnak szögeken.

A legkorábbi specializálódás a szabók között, kezdetben még egy társulaton belül, mint láttuk, a posztónyírók és szabómesterek, posztómetszők munkamegosztása volt, majd a szűrszabók és a finomabb posztót feldolgozó mesterek különültek el, de korán elvált a vásári művesek és a váltóművesek mestersége is, ez utóbbiakat a 18. századtól vékonyszabóknak is hívták. A specializáció csúcsa a magyar- és német szabók, illetve a férfi- és asszonyművesek elkülönülése. A szűrszabók és posztószabók a vásározás infrastruktúrájában is elváltak, az 1610. évi tokaji vásártárs megemlékezik a szekeres, vagyis szekérről áruló szűrszabókat és a sátoros vagy rudas szabót.⁴⁹

A szűrszabók alapanyaga főként Gömörből származott, de máshol is működtek csapók. Zemplén hagyományos céhes központjaiban a szűrposztó előállítására nem volt jellemző, bár a 18. században Patakon is működött önálló csapó cég,⁵⁰ Sárospatakon, Újhelyen inkább posztónyírók és posztómetszők működtek, azok is a szabómesterségen belül, illetve finomabb posztót készítettek, ezt bizonyítja, hogy Sátoraljaújhelyen a 17. században a posztókészítőknek bizonyosan volt társulatuk, hiszen 1634-ben latin körirattal pecsétet készíttetnek maguknak (*sigillum pannificorum*).⁵¹ Felső-Zemplén, főként a Drugethek homonnai uradalma, illetve Ung vármegye ellenben a szűrcsapók mesterségének legkeletibb régiója lett. Nagymihályon már a 15. század közepén működtek szűrkeposztó előállítására alkalmas kallómalmok, helyi nevükön kölyűk a Laborc vizén, Homonnán pedig 1630-ban létrejön a vármegye második csapócéhe a mezőváros földesura, Homonnai Drugeth János engedélyéből.⁵² A homonnai cég 1630-tól folyamatosan működött a polgári korszakig.⁵³ Zemplén azonban sokkal inkább a falusi ipar szintjén a paraszti gazdaságokban nyert gyapjú felhasználásával előállított gyapjuszövetekkel volt jelen a régió tradicionális gazdaságában, ahogy a ladoméri jobbágyok vallják a 18. században: „olyan posztót állítunk elő, melyet magunk is viselünk”. Ezeket a sűrűn felállított kallókban készítették ki a 18. században a zempléni ruszin falvak jobbágyai, termékeiket saját szükségletükön felül eladásra is szánták.⁵⁴

⁴⁹ Román 1969. i. m. 72.

⁵⁰ Trostovszky Gabriella (szerk.): Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban I. k. Magyarországi kormányhatóságok I. rész. Céhprivilegiumok. MOL, Bp., 1996. 50.

⁵¹ Bodó 1970. i. m. 205.

⁵² Pach Zsigmond Pál: Szűrkeposztó, szűrposztó, szűr. Fejezetek a magyarországi szövőipar kora történetéből. Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 31. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2003. 127-131.

⁵³ Román 1969. i. m. 70.; Trostovszky (szerk.) 1996. i. m. 49.

⁵⁴ Takács Péter–Udvari István: A manufaktúra ipar alapjait képezhető háziipari tevékenység Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyékben. = Manufaktúrák Magyarországon I. Szerk.: Németh Györgyi–Veres László. Miskolc, 1989. 204-205.

A tömörített posztó, az ún. „csapósűr” finomságától függően lehetett szürke vagy fehér, s a 17. század első évtizedeiben egy zempléni (kassai?) árszabás szerint a szürkéből készült öregembernek való sűr 1,50 Ft, ugyanez fehérből csak 1,20 Ft-ba került.⁵⁵ Pedig a fehér posztó drágább volt, egy 1744-ben készült borsodi árszabásban a durvább posztóból 1 vég ára 10,50 Ft, „az jobbnak, fejérnek vége” pedig 11,50 Ft.⁵⁶ Helyi szűrallókban készült anyagból nemcsak hosszú szűrőket, hanem rövidebb ujjast és nadrágot is készítettek. A 17. század eleji árszabás a méretre készült ruhák között szűrdomlányt és nadrágot is említ a termékek között („béresnek való daróc dolmány, sűr nadrag”), ugyanekkor árulnak olyan „darócot”, amelynek uja és galléra „posztózott”, vagyis finomabb szövettel van bevonva (1,25 Ft), ugyanez az ujjas posztó nélkül 25 dénárral olcsóbb.⁵⁷ Egy 1794-ből való nyomtatott árszabás szerint a nagyszűrök mellett kankót, vagyis rövidebb daróckabátot is árultak a felső-magyarországi vármegyékben. Az ujjasok között is volt magyar szabású („magyar szűr-kankó”), illetve a szűrdivatban is megjelent a lengyel hatás („lengyel szűr-kankó”).⁵⁸ A mezővárosi szabó céhek jellemző termékeit Comenius említett képes tankönyvében a szabóműhely leírásánál sorolja fel: „ráncos szoknya... alól perémekkel (= díszítéssel), palást galérral, ujjas fölsőruha (köpönyeg), mellyszorító (= derekszorító, vagyis vállfűző/női váll/ingváll) gombocskákkal és ujjakkal, lomp (plundér, nadrag) néha fűrtökkel (fityélékekkel, kanafokkal, pántlikákkal), salavárdi, kesztyű, váll (subica)”.⁵⁹

A céhek gyakorlatában az utánpótlás nevelése és a minőség biztosítása szorosan összetartozott, csak a remek elkészítése tett valakit igazi szabómesterré. Az ügyesebb szabót azonban már legénykorában megkülönböztették, s a mesterek is egyre gyakrabban specializálódtak a munka nehézsége és jellege szerint. Már az 1616. évi tokaji artikulusokban megkülönböztetnek „tábla-mesterségre” alkalmas legényt, ezek évi bére 6 Ft, heti díjazása 12 dénár, vagyis magasabb, mint társaiké. A foldozást és az „ó mívet”, vagyis régi ruha átalakítását is a legények végezték, s a 17. század eleji Tokajban volt váltómíves és vásári, sőt nadrágcsináló szabó is, mivel a készruhák nagy része nadrágból állt. Tokajban a „nadrágmíves szabóknak” portékáikat külön kellett kirakniuk a vásárban. A vásári szabók ún. „sátoros szabólegényt” tartottak, aki éves bérért árulta ura termékeit. A tokaji szabályzat szerint előfordult, hogy egy szabó rothadt posztót adott el, vagy sátrát(!) szabta fel ruhabelésnek. A tokaji váltómívesek kifogásolt munkái ellen a megrendelő 8 napon belül a minőséget felügyelő céhhez fordulhatott, a 8. nap után azonban már nem szavatoltak a minőségért. A tokaji szabók között szűrűmívesek is működtek, s gyakran maguk készítették – „kalolták” – a posztót a „külyűben”, a szűrűcsapó malomban, ahol előfordul egyszerre 40-50 vég szűrűposztó „kallása” is. Van olyan, aki nem maga készíti, hanem csapómesternek fizet a kallatásért.⁶⁰

A társadalmi rang meghatározta a viseletet, s ezt a szabók is figyelembe vették mesterségükben, sokszor azonban nemcsak a társadalmi konvenció, hanem a jogszabályok is különbséget tettek az elit és az alávett rétegek öltözkézésében. A tokaji céh már 1616-ban tiltotta, hogy

⁵⁵ SFL IV. 1001/b Limitatiok (1626–1744)

⁵⁶ B.–A.–Z. m. Lt. IV. 501/b IV. III. 16.

⁵⁷ SFL IV. 1001/b Limitatiok (1626–1744)

⁵⁸ SFL IV. 1001/b 53/79

⁵⁹ Comenius 1658 [1959] i. m. 152.

⁶⁰ SFL IV. 1001/b 103. dob. sz. n. (60/66–67)

drága szövetet parasztviseletnek varrjanak meg.⁶¹ Sokszor idézték az 1666. évi sátoraljaújhelyi limitációt, amely megtiltja, hogy a parasztok nemesi viseletben járjanak: „A paraszti rend Istent azzal is bosszúságra ingerlik, hogy állapotjához illetlen, nemesi friss, drága öltözetekben járnak.” A rendelet szerint nemcsak a drága, hanem a „friss”, vagyis divatos viselet sem illik a parasztokhoz, ezért a vármegye elrendeli: a parasztember „remeknél, legfeljebb fajlandisnál, feljebb való posztóból köntöst ne merészellen csináltatni, [s azt is csak] kapcsost, gomb nélkül. [...] Hogy megkülönböztessék az nemesi rendtől, térden alól hosszan csináltassa, és az galléra lehajtva legyen az dolmánna.” A parasztasszonyok is legfeljebb fajlondisból vagy rásából rendelkezhetnek szoknyát, selyem köntösben nem járhatnak, csak kamuka és tafota vállban, „de arany s ezüst csipke nélkül”, s palástot sem hordhatnak.⁶²

Iparszabadság és céhek; zsidó szabók Sárospatakon

A 19. század eleji királyi rendeletek kötelezték a céheket privilégiumok megújítására, de sok céh kitért a rendelkezés elől, és új kiváltság nélkül működött tovább. Zemplénben 1813-ban a bodrogheresztúri, 1831-ben a tarcali és a sátoraljaújhelyi szabók kérnek új céhkiváltságot.⁶³ A sátoraljaújhelyi szabó céh a kisebbek közé tartozott a reformkorban, 1848-ban mindössze 10 tagja volt, akiknek nagy része szlovák és német nevet viselt (Belovics, Kéler, Matyik, Mánik, Mitrovics, Sager, Schwartz),⁶⁴ a városban azonban már egyre több zsidó szabó dolgozik.

A céhek felbomlása a régió minden helységében másként ment végbe az 1870-es és 1880-as években, a kisiparos társulatok megalakítása a legtöbb helyen az iparszabadságot először kimondó 1859. évi törvény megjelenése után csak jó húsz évvel következett be. A sárospataki szabó céh is egészen 1872-ig működött, igaz, a 16. századi alapítású céhnek ekkor már alig van keresztény tagja. A gyűléseket azonban még ekkor is kántorok szerint tartják, mint a középkorban, s ugyanúgy befizetik az esedékes 40 krajcárt a céh kasszájába, mint régen. Mintha megállt volna az idő.⁶⁵ A 19. században a céhek életében a zsidó kézművesek már nemcsak a termelésben, hanem a közéletben is konkurenciát jelentenek, ismert a zsidók nagy múltú szabómestersége, bár Magyarországon a 19. századig főként csak saját köreikből kerültek ki megrendelőik, s jó részük foltozással, ruhajavítással foglalkozott, illetve az észak-keletmagyarországi zsidók sajátos, lengyelországi hagyományokra is visszamenő viseletét készítette. A zsidó társadalomban élő nagyszámú szegény szabó működése és a zsidó munkamegosztásban betöltött szerepe jórészt még feltáratlan. Miskolcon több foglalkozás művelőiből, köztük a szabókból zsidó sorcéh alakul 1834-ben, a sátoraljaújhelyi zsidó szabók pedig saját céh megalakítására adnak be kérelmet 1823-ban, majd 1839-ben,⁶⁶ a céhalakulásig azonban még a reformkor szabadabb szellemű iparszabályozása és igazgatása során sem jutottak el.

⁶¹ *Senki mesterek közül oly posztót, mint szentegyházi ékességet paraszt ruhára fel ne merje csinálni.* (1616) SFL IV. 1001/b 103. doboz sz. n. (60/66–67)

⁶² SFL IV. A. IV. 1001/b. 98/281. Az Mester Emberek Míveinek árázása. *Flórián Márta* (szerk.): Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597–1821). Bp., 1998. 23–25.; *Gáborján Alice*: Szabók, szűrszabók, gubások, varrőaszonyok. = Magyar Néprajz 2. Anyagi kultúra. Kézművesség. Bp., 1991. 395–396.; *Domonkos* 1997. i. m. 26.

⁶³ *Eperjessy Géza*: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Bp., 1967. 261.

⁶⁴ *Dongó Gyárfás Géza*: Sátoralja-Újhely iparosainak névsora 1848-ból. = Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. Szerk.: *Dongó Gyárfás Géza*. XVI. [1911] 242.

⁶⁵ SRKL Kee. V. 15.

⁶⁶ *Eperjessy* 1967. i. m. 130. 80. jegyzet.

A zsidó szabók reformkori családi és mesterségbeli kapcsolatainak kiterjedésére mutat az a felszabadítólevél, amelyet a Sáros megyei Hanusfalva szabó céhének – vegyes nemzetiségű – vezetői (Csebra János céhmester, Csebra András alcéhmester, Dvorszky János atyamester/senior, Tamassy János, a legények vezetője/junior, és Csebra Mihály, Hochmann János, Gavlyk András mesterek) adtak ki 1836. március 5-én. Az oklevélben a hanusfalvi céh igazolta, hogy a Zemplén megyei Dobráról való zsidó ifjú, Mendel Früdmann négy évig tanult a hanusfalvi szabó céh tagjánál, Jacob Früdmann-nál, feltehetően rokonánál, s mivel erkölcsösen viselte magát, felveszik a hanusfalvi céh tagjai közé.⁶⁷ A polgárosodás szellemének első jele, hogy 1809-ben egy tállyai (zsidó) ifjú, Baruher Sámuel akar belépni a miskolci szabókhoz, de elutasítják, mivel sem a céhtől, sem a várostól nem hozott testimoniumot. 1809-ben, a konjunktúra múltával a céh kénytelen visszautasítani a jelentkezőket, mert „némely mesterek teljességgel alig élhetnek”, így a sok céhbe jelentkező ifjút a „maga lakta földjébe, hazájába” küldik vissza.⁶⁸

A zsidó szabókat és varrónőket azonban csak a kapitalista kisipar integrálja majd. A specializáció határai ekkor már nem a német, magyar, zsidó szabók, hanem a házivarrónők, bedolgozók, kis szabóműhelyek szabói, illetve az áruházaknak dolgozó cégek, divatházak között húzódnak meg, a kisipar szintjén pedig a női- és férfiszabók, illetve a divatipar terjedésével a francia és angol szabászat között. A dualizmusban az iparos társadalomban gyorsan növekszik a zsidóság szerep, kiváltképp a polgári és városi jellegű mesterségek terén, a férfi és női szabók óriási hányada kerül ki a zsidók közül. Kassán, ahová a középkorban és kora újkorban még nem engedtek be zsidókat, az 1840-es évektől egyre több iparos telepedik le, s a kassai zsidók között már 1844-ben a szabók vannak a legtöbben, 1885-ben is ez a legnépesebb foglalkozás, ekkor 70 fő önálló szabót vettek fel a statisztikába. A szabóipar jellegzetesen otthon végezhető mesterség, kis rezsivel, kis tőkével lehet folytatni, ráadásul a szabók jelentős hányada javítással foglalkozik. A legtöbb zsidó kisiparost Miskolcon is a szabómesterség tartja el, 1885-ben 47 főt foglalkoztat ez az ipar, 1896-ban pedig a zsidó kisiparosok 20–23 %-a a szabóipart űzi. Sátoraljaújhely zsidó társadalmában is ezt a foglalkozást űzi a legtöbb iparos, 1869-ben 10-12 fő.⁶⁹ A 19. század végi Kassán az önálló iparral rendelkező 98 férfi és 17 női szabó nagy hányada is zsidó iparos, a női szabók nagyobb része is közülük került ki (Brandstätter, Feldmann, Feig, Grossmann, Leiner, Milflusz, Neumann, Reisz, Römer, Schwartz, Weinmann).⁷⁰

Ahol nem volt lehetőség külön céhet alapítani, s a céhes társadalom is toleráns volt, ott a zsidó szabók az 1820-as évektől fokozatosan csatlakoztak a keresztény tagságú társaságokhoz. Erre a legjobb példa az uradalmi mezőváros, Sárospatak szabó céhének 19. századi gyakorlata. A zsidó szabók előbb mint legények jelentek meg az 1820-as évek elején, mint például a sajószentpéteri zsidó ifjú, Farkas Sámuel, aki ugyan mesterségét atyjától tanulta, mivel azonban apja nem céhes szabó, szüksége van céhes bizonyítványra, ezért fordul a pataki szabó céhhez, amely 1823-ban beszegődteti. 1825-ben Herskő József már pataki mesterként veszi fel inasát,

⁶⁷ ...Mendely Früdmann ex oppido Dobra comitatui Zemplén Judeis oriundus ingremiato annos tyrocinii sui quatuor debite expleverit. Quo intermedio tyrocinii sui tempore apud egregium cechae nostrae magistrum, Jacobum Früdmann ut exemplarem, morigerum, virtuosum condecet... eundem Mendel Früdmann in gremium cechae nostra sodalium recipereamus. Hanusfalva, 1838. márc. 5. ŠAKR Z–II/42 (1836)

⁶⁸ HOM HTD I. 76. 7. 3.

⁶⁹ Csiki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Keletmagyarországon. Bp., 1999. 191–192., 210–211., 216.

⁷⁰ Kassai Kalauz Czim-naptár 1892. Kassa, 1892.

8. A PATAKI SZABÓ CÉH JEGYZŐKÖNYVE (részlet)
1862. SRKL Kee V. 17. (Fotó: Marozsán Zsolt)

Izsák Jakab zsidó fiút, akárcsak Princz Gáspár zsidó céhtag, aki szintén zsidó legényt szegődött 1825-ben Klajn Jakab sárospataki fiú személyében. Ugyanebben az évben Klein Jakab zsidó szabómester Zinger Simon nagykarolyi zsidó legényt szegődötti műhelyébe. Bár mestereknek tartják őket, s a céh előtt fogadják fel az ifjakat, a reformkorban még nem tekintik őket teljes jogú tagnak, hiszen a gyűléseken nem írják be nevüket a tagok listájára.⁷¹ A landmajsz-

1862-ik év. Az élő keresztyéneknek.		
Imre Fodor	Pál	20 x
Grin	Sámuel	20 x
K. C. Molnar	József	40 x
Mordfeld	Sámuel	10 x
Kusora	Márton	10 x 20
Atyamester	Károly	40 x
Szobonya	Antal	40 x
Vég	György	40 x
Smító	György	40 x
Bujosky	Károly	160 x

terek között találunk zsidókat, 1835-ben Vinter Farkas berceli (Szabolcs m.) zsidó fizeti le a 30 Ft-ot a pataki céhbe való belépésért. 1839-ben szintén Szabolcs megyéből jön Klein Salamon, s lesz tagja a céhnek, 1842-ben pedig a sárospataki Grünfeld Emánuel és az erdőbényei Grün Sámuel veszik fel a mesterek sorába.⁷² Zsidó legények általában zsidó mesterhez állnak be, így a mesterségük műveleteit és termékeit tekintve is minden bizonnyal különböznek a keresztyén szabóktól. Az 1850-es évektől egyre nagyobb számban jelentkeznek zsidó szabók a céhbe, 1850-ben, Szabó József céhmestersége idején, amikor először szerepelnek a zsidók teljes jogú céhtagként a jegyzőkönyvben, a 21 céhtagból 9-en már zsidók, s 1862-ben, amikor külön írják össze az élő mestereket, az alábbi névsort vezetik be a könyvbe: Keresztyének: Fodor Pál jegyző, Hajszer Imre céhmester, Szabó Sámuel, Molnár József, Kusora Márton, Komiszar Károly atyamester, Szobonya Antal, Vég György, Smító György, Bujosky Károly. (8. kép) Izraeliták: Nyíves József, Grin Sámuel, Klajn József, Svartz Moyzes, Nojman Vaisz, Svartz Zsigmond, Blai József, Fiser Sámuel, Goldberger Ábrahám, Magesar Dávid, Mordfeld Rubin, Liht Jakab, Ungerlejder Mihály, Braun Jakab, Lévi Herskowitz, Smit Léopold. A zsidók további térnyerését mutatja, hogy a dualizmus első évtizedében a céhmesterséget is megszerzik, 1871-ben Levy Herskowitz lesz a céh első embere, s a céh működésének utolsó évében, 1875-ben is zsidó céhmester vezeti a társulatot Grün Sámuel személyében.⁷³

A polgárosodás a városi divatot alkotó németszabók és a magyaros viseletet készítő magyarszabók specializálódásával, illetve a zsidó szabók megjelenésével indult meg a szabóiparban, a régió számos városában működtek németszabók, sok helyen külön céhben. A zsidó szabók a reformkorban még céhes keretek között kívántak működni, Sárospatakon az 1820-as évektől csatlakoztak is a helyi szabókhoz, az iparszabadsággal azonban önálló iparosok lettek, igaz inkább a javító és szolgáltató iparban, s így a zsidó kispolgárság legnépesebb rétegét alkották a régió nagyobb városaiban, Miskolcon, Kassán és Sátoraljaújhelyen.⁷⁴

⁷¹ SRKL Kee V. 21.

⁷² SRKL Kee V. 17.

⁷³ 1862-ik év. Az élő keresztyének nevei. Az élő izraelitáknak nevei. SRKL Kee V. 17.

⁷⁴ Levéltári források: B.-A.-Z. m. Lt. = IV. 501/b Borsod vármegye levéltára. Acta Politica. HOM = Herman Ottó Múzeum. HTD = Történeti Dokumentáció. I. = Céhes levéltár. SFL = Sátoraljaújhelyi Fiókleveztár. IV. 1001/b. Szirmai-Kazinczy-féle történelmi iratok. SRKL = A Sárospataki Református Kollégium Levéltára. ŠAKR = Štátny archív v Košiciach, pobočka Rožňava. Z = Cechy a spoločenstva mesta Rožňava 1612-1919. VSM = Východoslovenské Múzeum. CA = Céhes levéltár.

BENCSIK JÁNOS

Adatok a tarcali szőlőültetvények 18. századi történetének ismeretéhez

Abaúj és Zemplén vármegye nyugati peremén (ún. sub montana), illetve a Szerencs-patak partján telepített szőlő ültetvények a 16. századtól a leggazdagabb bortermő tája, a legkeresettebb bort (tokaji) termelő régiója a háborúk által sanyargatott ország keleti részén. A borvárosok (Tokaj és Tarcál) szerepe megnőtt, terméke keresett lett, elsősorban Lengyelországban, illetve onnan nyugat felé exportáruként fuvarozott bor.¹ E városok jelentősége akkor nőtt meg, amikor a Rákóczi-birtokok férfi ági része a Kamara kezére került.² Ezzel mintegy visszaállt a korai évszázadokban virágzó szőlőgazdálkodás és borcsinálás termőhelyi egysége, a Tokaji Uradalom. Természetesen az uradalom életében a 18. század jelentős változásokat hozott, amennyiben nemcsak a tulajdonos változott meg, de átalakultak az irányítási és gazdaságpolitikai elvek is, és ez nagyrészt az állam birtoklásának volt köszönhető. Emellett természetesen szerepet kaptak a magyar gazdasági és társadalmi élet változásai, főleg a 18. század elejének konszolidációs folyamataiban.³

Az uradalom saját kezelésű szemtermelő (szántóföldi) és állattenyésztő majorságai (Rakamaz) csak másodlagos szerepet játszottak a gazdálkodási struktúrában. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az uradalmi állattenyésztés a 18. század második felében szinte teljesen elsorvadt.⁴ Tarcalon már az előző évszázad közepétől szinte állandó jelleggel 100 köblös urasági földet (gabona, majd kukorica) szántottak. 1752-ben egy nyomáson vett 200 pozsonyi mérő területű tarcali majorságot jelöltek ki a jobbágyoknak kötelező robothelyül.⁵ A kamarai mezővárosok hegyein fekvő szőlők megoszlásáról a fennmaradt iratok adataiból tudunk következtetni, írja Ulrich Attila. Tarcalon például 1753-ban 71 szabad 634 dézsmás, 66 bizonytalan állapotú, 111 mentes, 105 információ nélküli szőlő találunk. Az összes szőlőbirtok 64,23 %-a dézsmás, 13,88 %-a szabad és bizonytalan, 21,88 %-a parlagszőlők művelése miatt időszakosan szabad volt, vagy ez évben járt le a mentesség. 1795-ben Tokajban a középső tized hegyein 51 szabad, 333 dézsmás szőlő mellett 5 új ültetést találunk.

Tarcalon 1765-ben a szőlők száma, illetve állapota a következő adatokkal jellemezhető az alsó és felső tizedben:

¹ Hoffmann Tamás: A bor útja szárazon és vízen. = Bencsik János (szerk.): Tokaj és Hegyalja XVII. Tokaj, 1996. 151-160.

² Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. = Lukinich (szerk.): Rákóczi emlékkönyv, 1935. II. k. 91-122.

³ Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása. = Bencsik János (szerk.): Tokaj és Hegyalja XXIII. Tokaj, 2001. 61-87.

⁴ Paládi-Kovács Attila: A paraszti bortermelés néhány abaúji faluban. = Közlemények a KLTE Néprajzi Intézetéből 20. Debrecen, 1967.

⁵ Ulrich Attila i. m.

hetedet adó (szőlő)	1246
szabad (szőlő)	142
bizonyos ideig szabad	35
információ alatti (szőlő)	108
puszta hetedet adó (szőlő)	69
puszta szabad (szőlő)	7
kapacitás (hordóban)	3577,5
kapás szám (summa)	13,626,5
összes szőlő	1612

A 17. századhoz hasonlóan a 18-19. században is jelentős szerepet játszott az extra-neus birtokosság. Maga a fogalom nem változott ugyan, minden házzal nem rendelkező vidéki 36 kr fertont fizetett, de a 18. század végén már azoknak is feltüntették lakhelyét, akiknek egyébként házuk volt a városban. A fertont fizető egyházi szőlőkön kívül szép számmal találunk adó alól felmentett birtokokat is. Ezek közül 1765-ben Tarcalon 12 egyházi birtokost találunk. A birtokolt szőlő nagysága 707 (5,18 %) kapásnyi területet foglalt magába, termésük 141,5 hordót ért el (3,95 %). Tarcalon a kassai jezsuitáknak 7 darab szőlőjük volt (192 kapa, 36 hordó), az egri káptalannak és a szemináriumnak a birtoka (50-50 kapa, 10-16 hordó) érdemel említést. A csak Tarcalon birtokos kassai Szent Szűz Szerzetesrend 150 kapás szőlője 10 hordó bort adott, ez birtokaik elhanyagoltságáról árulkodik. Tarcalon a római katolikus egyház birtoka 90 kapás, 16 hordó bort adott.

Egészen más a református egyház helyzete. Az egykor szebb napokat megélt, a 17. században vezető szerepet betöltő reformátusság az akkor elkezdődő és a 18. században folytatódó ellentétek miatt hátrányba került. Ez tükröződött birtokaik nagyságában. Pedig a mezővárosban jelentős számú protestáns lakosság élt. Tarcalon 19 kapás (6 hordó) birtokuk volt. Ugyanitt a kálvinisták (6 kapa, 2,5 hordó) színesítették a birtoklási képet.

Tarcal kamarai városnak öt szőlője volt. Ez saját kezelésben állt, melyet saját vincellérel, túlnyomórészt bér munkával műveltettek. A hegyaljai uradalmi és fiskális szőlők munkáit Tarcalról és Tokajból is irányították; állandó vincellérekkel műveltették birtokaikat, és fokozottan ellenőrizték azok termőképességét, kiadásait, bevételeit. 1727-ben a tarcali Verebesen 280 □ öl új ültetést tettek. A vincellérek voltak felelősek a szőlőért. A tarcali Lucza Mátyás a Szarvas, Murat, Ördög, Kisványai és a két Tóth Péter-szőlő vincellére 134 Ft szakmányt, 835 Ft 14 dénár rendes és 255 Ft 59 dénár rendkívüli művelési költséget fizetett. 1722-ben a Szepesi Kamara felügyelete alatt álló diósgyőri, beregszászi, ungvári és nagyváradai promontóriumainak termését figyelembe véve a hegyaljai szőlők az össztermés 57,3 %-át, az a aszútermés 100 %-át, a tizedborok 37, 95 %-át tették ki.

1748-ban gr. Grassalkovich Antal a magyar kamara elnöke Hegyaljára érkezvén a kincstári szőlők megsejmlélése után arra az elhatározásra jutott, hogy az eredményesebb művelés céljából át kell szervezni azt. „A királyi kincstár a számos helyen, szétszórtan fekvő, 1749-ben összesen 189.728 ftra becsült szőlők helyett két nagy kiterjedésű, 1764-ben együttesen 287.360 ftra becsült szőlő tulajdonosa lett...” Grassalkovich megváltoztatta a kincstári szüretelés módját is úgy, hogy jelentős összeget faragott le a kamarai és uradalmi tisztviselők tiszteletdíjából. Az 1749-50-ben létrehozott uradalmi szőlők gysége jelentős

könnyebbséget jelentett mind a munka szervezésének folyamatában, mind a kiadásokat tekintve, hiszen kevesebb pénzösszeg ráfordításával meg lehetett oldani azok műveltetését. A Szarvas és a Terézia (Henyé) szőlők művelési költsége 5.000 Rft-ba került, értékük és híruk azonban sokkal nagyobb volt ennél. 1764-ben a Szarvas-szőlőt 173.860 Rftra becsülték, a Teréziát pedig 112.500 Rftra. A Szarvas átlag 250 hordó, a Terézia 300 hordó bort termett. 1765-ben a Királyi Kamara kezén 2258 kapásnyi szőlőt találunk, ezek termőképessége 610,5 hordó bor volt. Az 1795-ben készült leltár szerint a Szarvas-szőlőt 1120, a Teréziát 550 kapa területnek találták.

A szőlőbirtokok jogállása:

1) A *szabad szőlő* elnevezéséből kiderül, hogy ezek a birtokok a feudális szolgáltatásoktól mentesek voltak. Meg kell azonban különböztetni a tényleges szabadsággal bírókat, és az *inscriptioban* (felírásban, nyilvántartásban) lévő, esetleg a földesúr által hosszabb-rövidebb időre felszabadított szőlőket. Ha kifizették az *exemptiot* (tartozást), újra decimális (dézsmás) lett.

2) A *dézsmás (decimális) szőlő* elnevezés azt fejezte ki, hogy feudális szolgáltatás terheli, lényegében örök bérleti szerződési viszonynak tekinthető. A szőlőbirtok már a középkorban is szabadon szerezhető, adható-vehető birtok volt. Erre utal az is, hogy a szőlőket nem sorolták, a hűbéres *telki* állományba. Viszont a társadalom alakításában nagyon fontos, olykor döntő szerepet töltöttek be.

3) A *kerti szőlő* után – miután azt a ház tartozékaként kezelték – külön feudális terhet nem kellett teljesíteni. Ezek területe egyébként is csekély mértékű volt.

A szőlők adásvételét a város *protokollumába* (napló) bejegyezték. Erre jó példa Mád Falukönyve.⁶

**A dézsmás szőlők összeírása promontóriumok szerint
(Tarcál, 1772)**

Sor-szám	A promontórium neve	A birtokok száma (fő)		A szőlő nagysága (kapa)		Összes (kapa)
		helyi	extraneus	helyi	extraneus	
1.	Kismondolás	2	1	3	6	9
2.	Füztőke	4	1	15	4	193.
3.	Forrás	1	–	1	–	1
4.	Kisfórrás	6	–	19	–	19
5.	Nagydeák	3	–	9	–	9
6.	Kisdeák	18	–	33	–	33
7.	Barát	1	–	4	–	4
8.	Téglás	11	–	32	–	32
9.	Baksó	5	–	16	–	16
10.	Nagygörbe	6	–	8	–	8
11.	Kispengő és Nagyczeke	13	1	28	1	29
12.	Juhoss	14	–	36	–	36
13.	Lantos	4	–	10	–	10
14.	Kisczeke	11	–	14	–	14
15.	Szoporty	31	–	61	–	61
16.	Nagymogyorós	2	–	10	–	10
17.	Kismogyorós	24	1	48	2	50
18.	Kisbige	19	1	26	2	28

⁶ Kalmár János: Mád tokajhegyaljai község élete a XVI-XVIII. században. Mád Falukönyve. Debrecen, 1968.

19.	Alsólajstrom	11	1	18	2	20
20.	Kistúró	5	–	8	–	8
21.	Paksi	9	1	12	2	14
22.	Tarczallya	1	–	3	–	3
23.	Poklos	8	–	15	–	15
24.	Kisveres	7	–	17	–	17
25.	Narancs	2	4	3	11	14
26.	Decsiallya	5	5	10	10	20
27.	Békató	1	7	4	7	11
28.	Árnyék	2	–	4	–	4
29.	Kőbánya	9	–	38	–	38
30.	Melegmály	14	1	36	4	40
31.	Feketehegy	4	–	27	–	27
32.	Kisgörbe	5	–	17	–	17
33.	Farkas	2	–	5	–	5
34.	Dobai	17	–	60	–	60
35.	Vinnay	17	–	53	–	53
36.	Középhegy	2	–	8	–	8
37.	Zakhariás	6	–	16	–	16
38.	Nagyközéphegy	10	1	36	4	40
39.	Zombory	1	–	8	–	8
40.	Dutka	5	–	16	–	16
41.	Gönczy	12	–	55	–	55
42.	Róka	37	1	66	1	67
43.	Kisnyavalya	13	1	28	3	31
44.	Hosszu	22	1	53	2	55
45.	Kissbajusz	2	–	4	–	4
46.	Kisvárdy	12	–	18	–	18
47.	Lónyay	1	–	1	–	1
48.	Beleváry	11	–	72	–	72
49.	Kiskövesd	28	2	82	43	125
50.	Nagykövesd	53	–	124	–	124
51.	Péterdeák	8	–	18	–	18
52.	Kassay	6	1	12	1	13
53.	Siller	29	4	53	10	63
54.	Varga	2	–	2	–	2
55.	Portörő	6	4	20	25	45
56.	Szentkereszt	9	2	20	2	22
57.	Sárossy	9	1	22	3	25
58.	Serfőző	13	1	34	2	36
59.	Gyűrűss	20	–	8	–	8
60.	Szepessy	7	–	13	–	13
61.	Mácsay	14	1	17	4	21
62.	Kishenye	30	1	101	3	104
63.	Pécsi	7	–	19	–	19
64.	Temetőallya	5	–	16	–	16
Összesen		660	47	1648	157	1805

KÁLMÁN ÉVA – KÁLMÁN FERENC

A zsidóság elhelyezkedése Sátoraljaújhely település-szerkezetében és társadalmában a dualizmus kezdetén

Dolgozatunk tárgya a zsidóság elhelyezkedésének és az ezzel kapcsolatos szegregációs jelenségeknek a bemutatása Sátoraljaújhely település-szerkezetében és társadalmában a számok tükrében. Vizsgálataink alapját az 1870. évi népszámlálási iratok képezték. E ritka forrást Zemplén Levéltára őrzi.¹ Érzékeltetni szeretnénk azt a fontos, de ellentmondásoktól sem mentes szerepet, amit e felekezet az adott időszakban a település gazdasági életében, az egyes iparágak fejlődésében, kereskedelmi életében, valamint polgárosodásában betöltött. A száraznak tűnő statisztikai adatok, az egymást követő táblázatok egyhangúsága a hozzáértő számára – reményeink szerint – beszédesebb lesz, mint a vég nélküli fejtegetések, melyekben sokszor elkallódnak a lényeges elemek, a fontos következtetések. A forrásfeldolgozás hosszú, sokszor egyhangú munkáját azoknak az apró sikerélményeknek a sorozata tette változatosabbá és érdekesebbé, amelyek a társadalmi jelenségek egész sorát hozták felszínre a „puszta számításoknak” köszönhetően.

Sátoraljaújhely a XIX. században a legnépesebb zempléni település, megyeszékhely. Az 1870. évi népszámlálás 9 946 lakost számlált össze.² A népesség gyorsütemű gyarapodásának érzékeltetésére álljon itt még két számadat: 1857-ben ez 6 811 fő,³ 1881-ben 11 264 fő.⁴

A népesség vallási megoszlásának alakulása 1850-ben Fényes Elek „Magyarország geographiai szótára” alapján az 1. táblázatban látható. A városban a katolikus lakosság (római és görög együtt) alkotott abszolút többséget. Az izraelita már ekkor a harmadik legjelentősebb vallási felekezet. A protestánsok aránya még nagyon kicsi az összlakossághoz képest. Az 1870. évi népszámlálás idején (2. táblázat) A lakosságon belül a katolikusok még mindig nagy többségben voltak, bár csökkent az arányuk, a protestánsoké viszont jelentősen emelkedett. A zsidóság már a város második legnépesebb felekezetét adta, itt volt a leglátványosabb a növekedés. Ekkor az izraelita lakosság aránya egész Zemplén vármegyére vetítve 10,58 % volt.⁵

1. táblázat		
Vallás	Fő	%
Római katolikus	2401 fő	45,7
Görög katolikus	1464 fő	27,87
Református	117 fő	2,23
Evangélikus	120 fő	2,29
Öhitű	26 fő	0,49
Izraelita	1125 fő	21,42
Összesen:	5253 fő	100,0

2. táblázat		
Vallás	Fő	%
Római katolikus	3531	35,5
Görög katolikus	1760	17,69
Református	1248	12,55
Evangélikus	153	1,55
Öhitű	1	0,01
Izraelita	3253	32,7
Összesen:	9946	100,0

¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára XV-16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye. (1869. december 31-i állapotok.) Erre a forrásra a továbbiakban nem hivatkozunk.

² A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei Pest, 1871.

³ Magyarország Helynévtára. Pest, 1863.

⁴ A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Bp., 1882.

⁵ A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Pest, 1871.

3. táblázat		
Vallás	Fő	%
Római katolikus	3857	34,81
Görög katolikus	1980	17,88
Református	1237	11,17
Evangelikus	20	0,18
Óhitű	3	0,02
Izraelita	3983	35,94
Összesen:	11080	100,00

Az 1881. évi népszámlálás eredményét a 3. táblázat tartalmazza. A katolikusok továbbra is megőrizték vezető szerepüket, bár arányuk tovább csökkent. A

protestáns vallási felekezetek tagjainak száma kicsivel alacsonyabb, mint 1869-ben volt. Az izraelita hitfelekezet egyenletes növekedést mutat, a város legnépesebb vallási csoportját alkotja.

Sátoraljaújhely lakói felekezeti tekintetben nem mutatnak teljes elkülönülést. A város szinte minden utcájában éltek mind az öt felekezetnek tagjai, de egyik utcában az egyes vallási felekezethez többen tartoztak, mint a másikhoz. A legtöbb római katolikus az Újhíd utcában, a Zsolyomkán és a Pataki utcában lakott, a görög katolikusok elsősorban a Kazinczy utcában és a Kisbarátszeren voltak, a protestáns vallási felekezethez tartozók pedig a Kazinczy utcán és a Zsolyomkán éltek nagyobb számban. A 4. táblázatban láthatjuk a zsidóság utcák szerinti elhelyezkedését. Az átlagos családnagyság 5 fő volt. Az izraelita középületek elhelyezkedése a városban: Óhíd u. 684: zsinagóga; Óhíd u. 695: szertartásos fürdő; Újhíd u. 755: izraelita tanoda; Csalogány u. 437: izraelita kórház; Kővágó u. 260: koldulók szállása. Megállapíthatjuk, hogy az Óhíd és az Újhíd utcákban, valamint a Széchenyi téren volt a legnépesebb az izraelita felekezetű lakosság.

A magyarországi zsidóság foglalkozási megoszlásának országos arányairól először az 1910-es népszámlálás tudósít. A zsidók igen magas arányban képviseltették magukat minden polgári jellegű foglalkozási ágazatban.⁷ Az iparban ez az arány 36,4 % volt. A kereskedők aránya ennél valamivel magasabb, 37 %. Megvizsgáltuk hogyan alakult ez az újhelyi zsidóság körében 1869-ben, s ezt az 5. és 6. táblázatban összesítjük. A városban 701 önálló mesterembert írtak össze, amelyből 201 fő zsidó vallású volt. A mesteremberek 66-féle foglalkozást űztek. Az inasokból, segédekéből, legényekből 658-at számoltunk össze, 70 fő, 10,63 % volt izraelita.

4. táblázat			
Utca	Családok száma	Fő ⁶	%
Óhíd	76	379	11,65
Újhíd	70	358	11,00
Széchenyi tér	51	263	8,08
Kazinczy	46	205	6,30
Malom	39	202	6,20
Nagypiac	27	154	4,73
Pataki	36	139	4,27
Timár	28	124	3,81
Papsor	24	124	3,81
Csillag	35	120	3,68
Palotás	23	111	3,41
Rózsa	22	95	2,92
Börtön	17	82	2,52
Dörzsik	19	73	2,24
Kórház	14	70	2,15
Deák	14	66	2,02
Berecki	12	59	1,81
Görbe	13	54	1,66
Teleky	11	53	1,62
Klastrom	8	52	1,59
Csalogány	7	50	1,53
Varga	12	49	1,50
Templom	7	39	1,19
Kisúj	8	38	1,16
Verem	6	38	1,16
Kisbarátszer	4	31	0,95
Hecske	6	30	0,92
Nagyúj	6	30	0,92
Pusztá	4	22	0,67
Kővágó	5	20	0,62
Köves	4	16	0,49
Gubás	4	15	0,46
Zöldág	3	13	0,39
Hajnal	4	12	0,36
Városház	2	11	0,33
Nagybarátszer	2	11	0,33
Felső-Zsolyomka	3	11	0,33
Alsó-Zsolyomka	2	10	0,30
Zsolyomka	3	8	0,24
Széphalom	1	6	0,18
Pázsit	1	5	0,15
Némahegy	1	4	0,12
Kis	-	-	0
Temető	-	-	0
Májuskút	-	-	0
Nagyhid	-	-	0
Vásártér	-	-	0
Torzsás	-	-	0
Ronyvazug	-	-	0
Borházak	-	-	0
Összesen	680	3253	100,00

⁶ 233 fő nem családtagi minőségben él a családoknál, ők nem szerepelnek a táblázatban.

⁷ Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Bp., 1992. 148.

5. táblázat

A mesteremberek a városban 1869-ben

Mesteremberek	Fő	%	Izraelita (fő)	%
Csizmadia	157	22,39	1	0,63
Szabó	91	12,98	58	63,73
Susztér	59	8,41	28	47,45
Gubás	46	6,56	1	2,17
Tímár	36	5,13	3	8,33
Varrónő	35	5,08	35	100,00
Asztalos	31	4,42	-	0
Mészáros	21	2,99	19	90,47
Pék	14	1,99	6	42,85
Lakatos	12	1,71	1	8,33
Kalapos	10	1,42	-	0
Szűcs	10	1,42	-	0
Bodnár	10	1,42	-	0
Szobafestő	10	1,42	1	10,00
Varga	9	1,28	-	0
Kovács	9	1,28	-	0
Kerégyártó	8	1,14	-	0
Ács	8	1,14	-	0
Bőrníró	8	1,14	8	100,00
Molnár	8	1,14	-	0
Szapannos	6	0,85	4	66,66
Mézeskalácsos	5	0,71	1	20,00
Nyeregkészítő	5	0,71	1	20,00
Kőműves	5	0,71	-	0
Bádogos	5	0,71	3	60,00
Szjiggyártó	5	0,71	-	0
Sírázó	5	0,71	2	25,00
Rézműves	4	0,57	3	75,00
Takács	4	0,57	-	0
Kófaragó	4	0,57	3	75,00
Kötélverő	4	0,57	-	0
Gombkötő	4	0,57	4	100,00
Építő	3	0,42	-	0
Úveges	3	0,42	1	33,33
Ecetkészítő	3	0,42	3	100,00
Sapkás	3	0,42	3	100,00
Téglavető	3	0,42	-	0
Órás	3	0,42	2	66,66
Fésűs	2	0,28	-	0
Borbély	2	0,28	-	0
Cukrász	2	0,28	-	0
Esztorgályos	2	0,28	2	100,00
Aranyműves	2	0,28	2	100,00
Könyvkötő	2	0,28	1	50,00
Kályhás	2	0,28	-	0
Nyomdász	1	0,14	1	100,00
Kocsigyártó	1	0,14	-	0
Paplankészítő	1	0,14	1	100,00
Esernyős	1	0,14	1	100,00
Ruhatisztító	1	0,14	1	100,00
Drótos	1	0,14	1	100,00
Szítás	1	0,14	-	0
Zongorahangoló	1	0,14	-	0
Puskaműves	1	0,14	-	0
Kéményseprő	1	0,14	-	0
Kesztyűs	1	0,14	-	0
Összesen:	701	100	201	28,67

legtöbb kézműves is. 1869-ben a városban 364 kereskedő élt, közülük 336 volt izraelita.

A kézművesek túlnyomó többsége különféle ruházati cikkeket gyártott, a legtöbb a bőr- iparban, a ruha- és textiliparban tevékenykedett, csizmadia, szabó, gubás, susztér, cipész, szűcs és kalapos. A vizsgált iparszakmákban az izraelita szabók és szabósegédek, valamint a susztérek, varrónők, illetve segédek száma a legnagyobb. Az iparosok általában segéd nélkül, megrendelésre dolgoztak, és jellemzővé vált az izraelitákra is, hogy a fiúk apjuk műhelyében tanoncként elsajátították a szakmát, majd ugyanazt az ipart folytatták tovább. A bőr- iparban foglalkoztatott mesterek csoportjában a zsidóság aránya 19,35 %, pl. a bőrnírók valamennyien izraeliták voltak. A ruha- és textiliparban foglalkoztatottak több mint a fele, 51,72 % volt izraelita. Ez az arány a fa-, fém-, és papíriparban már jóval szerényebb, 15,18 %. Az élelmiszeripari szakmákat űzők viszonylag magas száma a molnárok, pékek és kenyérsütők nagyobb csoportjának köszönhető, itt a mesterek egyharmada, 30, 30% volt izraelita, a legtöbben mészárosok, az ecetkészítők mindnyájan azok. Nagy csoportot alkottak még az építőiparban foglalkoztatott mesteremberek, ebben a zsidóság aránya a legalacsonyabb, mindössze 11,76 %-uk foglalkozott ilyen irányú tevékenységgel. A szolgáltatásban dolgozók kis száma talán magyarázható azzal, hogy ennyien is ki tudták elégíteni a jelentkező igényeket, a zsidóság aránya e területen megközelíti az 50 %-ot. Három foglalkozást kizárólag ők űznek, órás, fodrász, fényképész. A hagyományos kézműves szakmákban viszont csak néhány izraelita dolgozott, jelenlétük itt ugyanakkor szinte kizárólagos volt pl. gombkötő, sapkás, szapannos, aranyműves. A városban a legtöbb mesterember a Kazinczy utcán lakott, ezt követte az Újhíd utca. A statisztika tehát hűen követi az arányokat. A városban itt lakott a második legtöbb izraelita és itt lakott a második

38 kereskedelmi ágat képviseltek és 76 tanonccal dolgoztak. Kereskedelmi ágankénti megoszlásukat a 6. táblázat mutatja. A 76 tanoncból 69 fő, 90,78 % volt zsidó vallású.

A szakosodott kereskedelmi ágak száma 27 volt, ez összesen 224 főt jelentett. A szakosodott kereskedők közül a legtöbben a kocsmárosok voltak, utánuk a gabonakereskedők, a rőfösök, a fűszer és gyümölcsárosok, valamint a bor- és lisztkereskedők következtek. A zsidóság aránya kimagasló a szakosodott (91,7 %), a nem szakosodott és az „egyéb kereskedők” (96,33 %) körében is. Az iparcikkkel való kereskedést teljes egészében az izraeliták uralták. Óriási a jelenlét a ruházati cikkekkel kereskedők csoportjában, 93,57 %. 1869-ben előrehaladt volt a szakboltok hálózatának kiépülése is. A városban 176 szakosodott

6. táblázat				
Kereskedők	Kereskedők száma	Kereskedők %-a	Közülük izraelita	Izraeliták %-a
Kocsmáros	79	21,70	79	100,00
Kereskedő	40	10,98	40	100,00
Gabonakereskedő	21	5,76	17	80,95
Vegyeskereskedő	19	5,21	15	78,94
Kiskereskedő	18	4,94	18	100,00
Rőföskereskedő	17	4,67	17	100,00
Sátoros és házaló	16	4,39	16	100,00
Szatócs	13	3,57	13	100,00
Fűszerkereskedő	12	3,29	12	100,00
Gyümölcsáros	11	3,02	11	100,00
Pincér	10	2,74	10	100,00
Lisztkereskedő	9	2,47	7	77,77
Borkereskedő	9	2,47	9	100,00
Rongyszedő	9	2,47	9	100,00
Bőrkereskedő	7	1,92	7	100,00
Vaskereskedő	6	1,64	5	83,33
Szeszkereskedő	6	1,64	6	100,00
Gyapjúkereskedő	6	1,64	6	100,00
Vendéglős	5	1,37	5	100,00
Divatáros	5	1,37	5	100,00
Ruhakereskedő	4	1,09	3	75,00
Virslis	4	1,09	2	50,00
Fazékáros	4	1,09	4	100,00
Szalonnaáros	3	0,82	-	0
Halkereskedő	3	0,82	2	66,66
Cserépedény-kereskedő	3	0,82	3	100,00
Kalapkereskedő	3	0,82	3	100,00
Fakereskedő	3	0,82	3	100,00
Nagykereskedő	2	0,54	2	100,00
Könyvkereskedő	2	0,54	2	100,00
Zöldségáros	2	0,54	2	100,00
Zsemleáros	1	0,27	-	0
Sertéskereskedő	1	0,27	-	0
Marhakereskedő	1	0,27	1	100,00
Alkusz	1	0,27	1	100,00
Vászonáros	1	0,27	1	100,00
Szalagkereskedő	1	0,27	1	100,00
Hajhász	7	1,92	7	100,00
Összesen:	364	100,00	336	92,30

bolt és szolgáltatás volt. A szakosodott üzletek közül a legtöbb az élelmiszerüzlet volt, amelyeknek több mint háromnegyede volt izraelita tulajdon, 78,04 %. Az izraeliták részvételi arányát tekintve a második helyen a ruházati és rövidáru kereskedések állnak 87,50 %-kal, amelyekből a városban összesen 24 volt található. Az iparcikküzletek csoportjában az izraeliták több mint 57,69 %-ban képviseltették magukat. A legnagyobb arányú izraelita jelenlét a nem szakosodott boltok csoportjában volt, 95,12 %. Az egyéb kereskedések száma csekély 36,36 %-os izraelita jelenléttel. A szolgáltatóiparban, kocsmá, vendégfogadó, malomház, asztalos-, lakatos-, kovács-, borbélyműhely, a zsidók aránya 68,91 %-os, valamennyi kocsmát és vendéglőt ők vezették. A városban a legtöbb üzlet a Széchenyi téren volt, ez a belváros és egyben üzletközpont, de sok üzlet volt az Óhíd és az Újhíd utcákban és a Nagypiac utcában is. Nem véletlen, hogy a város ezen részén legtöbben a zsidóság képviselői laktak. Ebből következik, hogy a zsidó vallásúak a kereskedelemmel szoros kapcsolatban álltak. (Lásd a 7. táblázatban!)

Az 1870. évi összeírás foglalkozási adatai azt bizonyítják, hogy a dualizmus évtizedeiben azok a kereskedelmi és ipari ágak tartották meg vezető szerepüket és fejlődhettek lassú ütemben tovább, amelyekben az izraelitáknak hagyományosan a legerősebb pozíciójuk volt.⁹ A dualizmus kezdetén – mint ahogy azt már fentebb említettük – az egyik legnépesebb csoportot továbbra is a kocsmárosok alkották, a városi zsidóság kb. 2,42 %-át tették ki. Közülük többen – az 1870-es adatok lehetővé teszik az összehasonlítást – önállósá váltak (általában a nagyobb haszonbérlet) és saját árusítást valósítottak meg. Jelentősebb részüik viszont (hozzájuk tartoztak az újonnan betelepedők) továbbra is kocsmabérlettel rendelkeztek. Mindkét kategória tagjaira jellemző, hogy segédként vagy pincérként gyermekeiket foglalkoztatták, ami az üzlet továbbvitelét is biztosította, és csak néhányan alkalmaztak szolgálatot vagy cselédet. Többen néhány hold saját birtokon gazdálkodtak, s egy-két szarvasmarhával, lóval és juhval rendelkeztek. (Pl. Kohn József kocsmabérlet 400 juh tulajdonosaként gyapjúkereskedelmet is folytatott.) E szakma tehát a pálinkafőzéssel, a borárusítással és más kereskedelmi tevékenységekkel kiegészülve, egyre több izraelita megélhetését szolgálta.

A kereskedők vallás szerinti megoszlásánál a 92,3 %-os arány jól mutatja, hogy az izraelita vallásúak sajátos történelmi múltjuk következtében csaknem

7. táblázat				
Kereskedelmi és szolgáltató üzletek	Fő	%	Izraelita	%
Kocsmá	46	20,90	46	100,00
Kereskedés	26	11,81	26	100,00
Vegyeskereskedés	11	5,00	9	81,81
Asztalosműhely	10	4,54	-	0
Timárüzlet	10	4,54	-	0
Gazdálkodási üzlet	9	4,08	3	33,33
Ruhásbolt, férfi-, női divatárú	8	3,63	8	100,00
Gabonakereskedés	8	3,63	7	87,50
Kovácsműhely	7	3,18	-	0
Fűszerkereskedés	6	2,72	6	100,00
Lisztkereskedés	5	2,27	4	80,00
Rőfőskereskedés	5	2,27	5	100,00
Vendégfogadó	4	1,81	4	100,00
Szatócsbolt	4	1,81	4	100,00
Mészárszék	4	1,81	2	50,00
Borkereskedés	4	1,81	4	100,00
Zöldségkereskedés	4	1,81	4	100,00
Szeszkereskedés	3	1,36	3	100,00
Sütőhelyiség	3	1,36	1	33,33
Lakatosműhely	3	1,36	-	0
Cserépedényes bolt	2	0,90	2	100,00
Vaskereskedés	2	0,90	2	100,00
Bőrkereskedés	2	0,90	2	100,00
Borbélyműhely	2	0,90	-	0
Szappanos bolt	2	0,90	2	100,00
Órászület	2	0,90	2	100,00
Kalapkereskedés	2	0,90	2	100,00
Susztárüzlet	2	0,90	1	50,00
Könyvkereskedés	2	0,90	2	100,00
Malomház	2	0,90	1	50,00
Üvegkereskedés	1	0,45	1	100,00
Bútorraktár	1	0,45	1	100,00
Bádogos bolt	1	0,45	-	0
Cukrászda	1	0,45	-	0
Gyógyszertár	1	0,45	-	0
Aranyműves	1	0,45	1	100,00
Szalagkereskedés	1	0,45	1	100,00
Ékszerkereskedés	1	0,45	1	100,00
Sapkásbolt	1	0,45	1	100,00
Sókereskedés	1	0,45	-	0
Paplanos üzlet	1	0,45	1	100,00
Mézeskalácsütő -hely	1	0,45	-	0
Szűcsüzlet	1	0,45	-	0
Szalonnakereskedés	1	0,45	-	0
Selyemkereskedés	1	0,45	1	100,00
Gubásüzlet	1	0,45	-	0
Fakereskedés	1	0,45	1	100,00
Készlebbeli üzlet	1	0,45	1	100,00
Ecetfőző	1	0,45	1	100,00
Téglavető	1	0,45	-	0
Összesen:	220⁸	100,00	163	74,09

teljesen kisajátították a városban ezt a foglalkozási ágat. Ennek oka lehet, hogy a zsidóság Magyarországon az 1840-es évekig ki volt zárva a földbirtoklásból, s az értelmiségi pályákon is, különösen a közszolgálatban korlátozottak voltak a lehetőségei, ezért fordultak a kereskedelem és a

⁸ A 220 üzletből 190 lak- és üzlethelyiség, 30 önálló üzlethelyiség. Egy épületben gyakran többféle üzlet kapott helyet. Pl. Óhid 685. „italmérés és óraművészet”. A Teleky 701. sz. alatt kőserhűsmérés, 4 bódé szerepel = 1 mészárszéknek vettük.

⁹ Csiki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Bp., 1999. 216.

hitelügy felé. Az izraelita hitfelekezet számát 1840-ben országosan 244 000 főre,¹⁰ a lakosság mintegy 2 %-ára teszik. Az élenkülő bevándorlás útírányába eső északi és keleti megyékben létszámuk jelentősen felülmúlta az országos átlagot, így volt ez Zemplénben is, amely Galíciával közvetlenül határos volt. Például: 1864-ben Magyarországon a zsidók arányát a lakosság körében 3,8 %-ra becsülték, míg Zemplén megyében ez az arány 1869-ben 10,58 %-ra rúgott,¹¹ Sátoraljaújhelyben pedig a lakosság 32,7 %-át tette ki. A zsidó kereskedők túlnyomó többsége Sátoraljaújhelyben vagy annak környékén, illetve Zemplén megyében született, csupán 8-an jöttek külföldről, Lengyelországból illetve Galíciából. A 336 fő kereskedőből 118 nem született Sátoraljaújhelyben, ez a zsidóság növekvő urbanizációját jelentheti.

A kereskedőknél, amely a legnagyobb foglalkozási csoportot alkotta a zsidóság körében az írni-olvasni tudás arányát is megnéztük, amiről szintén tájékoztatást adnak a népszámlálási felvételi ívek. A kereskedők írni, olvasni tudása 86,15 %-kal lényegesen felette van a városi átlagnak, amely 39,81%-ot tett ki. Ez a (kor viszonyaihoz képest) magas írni, olvasni tudás – mint ahogy erre már fentebb felhívtuk a figyelmet – valószínűleg összefüggésben van azzal is, hogy a zsidók ilyen irányú műveltsége országosan magasabb volt az átlagnál. Ugyanakkor az írni és olvasni tudást a kereskedőktől a kor viszonyai sokkal jobban megkövetelték, mint például a mesteremberektől. A 336 zsidó kereskedő közül csupán 46 nem tudott sem írni, sem olvasni, ez 13,69 %-ot tett ki. E csoportot a sátorosok, házalók, a kereskedelemmel „kicsiben” foglalkozók alkották.

Sátoraljaújhelyben 1869-ben 234 értelmiségit írtak össze, közülük 46 volt izraelita. Az értelmiségiek város lakosságának meglehetősen csekély, mindössze 2,35 %-át tették ki. Egész Zemplén megyében az értelmiség számaránya jóval alacsonyabb volt, csupán 1,27 %.¹² A sátoraljaújhelyi magasabb arány valószínűleg a település közigazgatási, gazdasági és kulturális központ szerepéből fakadt. Sátoraljaújhely értelmiségi lakosságából 162 fő volt szabadúszó, illetve magántisztviselő, közülük 44, azaz 27,16 % volt izraelita, 72 köztisztviselő a megyei vagy a városi adminisztrációban dolgozott, csupán 2 fő (2,7 %) volt zsidó. (Lásd a 8. és 9. táblázatot!) A szabadfoglalkozásúakon belül legnagyobb számban az ügyvédek képviseltették magukat, közülük mindössze egy ügyvéd volt zsidó (2,32 %). Az izraelita értelmiségiek közül az oktatásban foglalkoztatottak vannak a leg-

8. táblázat

Értelmiségiek 1869-ben (magántisztviselők és szabadfoglalkozásúak)	Fő	%	Izraelita	%
Ügyvéd	43	26,70	1	2,32
Tanító	39	27,22	25	64,10
Lelkész	12	7,54	-	0
Mérnök	12	7,54	3	25,00
Szülésznő	11	6,83	3	27,27
Orvos	9	5,62	4	44,44
Pianista paptanár	6	3,72	-	0
Gyógyszerész	4	2,84	-	0
Gyógyszerészsegéd	3	1,86	-	0
Betegápoló	3	1,86	1	33,33
Gazdatiszt	3	1,86	1	33,33
Ügyész	2	1,24	-	0
Rabbi	2	1,24	2	100,00
Papnövendék	2	1,24	-	0
Nevelőnő	2	1,24	-	0
Rabbisegéd	1	0,61	1	100,00
Kántor	1	0,61	-	0
Iskola felügyelő	1	0,61	1	100,00
Izraelita egyházfi	1	0,61	1	100,00
Izraelita kórházfelügyelő	1	0,61	1	100,00
Ispótlály felügyelő	1	0,61	-	0
Laboráns	1	0,61	-	0
Baromorvos	1	0,61	-	0
Újságíró	1	0,61	-	0
Összesen:	162	100,00	44	27,16

¹⁰ XIX. századi magyar történelem 1790-1918. Bp., 1998. 412.

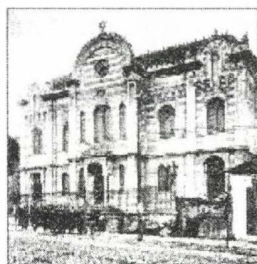
¹¹ A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Pest, 1871.

¹² A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Pest, 1871.

KIS ÜZLETEK, BÓDÉK SORA SÁTORALJAÚJHELY FŐTERÉNEK RENDEZÉSE ELŐTT

A városban 535 tanulót számoltak össze, közülük legtöbben izraelita vallásúak voltak, 210-en. A tanulók összlétszámának mintegy 40 %-át kitevő izraelita diákságot az oktatásban foglalkoztatott értelmiségieknek több mint 55 %-a tanította. Ez a „túliskolázás”¹³ jelenségét vetíti ki elénk, amely nálunk és Európa legtöbb országában a századfordulón látszik tetőzni. Ha megnézzük, hogy milyen foglalkozású családfelek tartották fontosnak, hogy gyermekük iskolába járjon, és bizonyos műveltségre tegyen szert, kiderül, hogy a legtöbb apa, akinek gyermeke iskolába járt, a mesteremberek közül került ki, őket a kereskedelembe foglalkoztatott apák gyermekei követték. Ennek magyarázata – alátámasztva a tanulók vallási megoszlásának adataival – az lehet, hogy a zsidóság igen jelentős mértékben képviseltette magát e két foglalkozáscsoportban, ők tartották a legfontosabbnak gyermekeik iskoláztatását, ami egy igen jellegzetes szegregációs jelensége a kornak.

AZ EGYKORI ZSINAGÓGA, A ZSIDÓKÓRHÁZ ÉS A KAESZTENBAUM-FÉLE ISKOLA ÚJHELYBEN

¹³ Karády Viktor: Zsidóság Európában a modern korban. Bp., 2000. 232.

9. táblázat

Köztisztviselők	Fő	%	Izraelita	%
Megyei írnok	25	34,72	1	4,00
Törvényszéki ülnök	10	13,88	-	0
Megyei tisztviselő	10	13,88	-	0
Megyei hivatalnok	7	9,72	-	0
Városi tanácsos	2	2,77	-	0
Városi jegyző	2	2,77	-	0
Megyei tisztí ügyész	2	2,77	-	0
Megyei pénztárnok	2	2,77	-	0
Megyei levéltárnok	2	2,77	-	0
Megyei alispán	1	1,38	-	0
Másodalispánja	1	1,38	-	0
Megyeszéki h. elnök	1	1,38	-	0
Megyei jegyző	1	1,38	-	0
Levéltárnoksegéd	1	1,38	-	0
Megyei főszolgabíró	1	1,38	-	0
Árvapénztárnok	1	1,38	-	0
A megye litográfusa	1	0,38	-	0
Városi főjegyző	1	1,38	-	0
Izr. hitközségi jegyző	1	1,38	1	100,00
Összesen:	72	100,00	2	2,70

10. táblázat

Östermelők megoszlása	Fő	%	Izraelita	%
Kapás	329	61,38	-	0
Napszámos	95	17,72	16	16,84
Földműves	25	4,66	5	20,00
Vincellér	19	3,54	2	10,52
Gazdaember	15	2,79	4	26,66
Bacsó	10	1,86	-	0
Bacsóbojtár	5	0,93	-	0
Kerülő	5	0,93	-	0
Csordásbojtár	4	0,74	-	0
Juhász	3	0,55	-	0
Juhászbojtár	3	0,55	-	0
Gulyás	3	0,55	-	0
Pincefelügyelő	3	0,55	2	66,66
Gazdatiszt	3	0,55	1	33,33
Csordás	2	0,37	-	0
Erdész	2	0,37	-	0
Favágó	2	0,37	-	0
Kondásbojtár	2	0,37	-	0
Csikós	1	0,18	-	0
Mezőbíró	1	0,18	-	0
Mezőőr	1	0,18	-	0
Gulyásbojtár	1	0,18	-	0
Kondás	1	0,18	-	0
Erdőbíró	1	0,18	-	0
Összesen:	536	100,00	30	5,59

Sátorlajújhelyben az őstermelésben 536 főt alkalmaztak, ez az összlakosságnak kis csoportját alkotta, közülük csupán 30 volt izraelita. (10. táblázat) Az őstermelésben foglalkoztatottak legnagyobb csoportját a kapások alkották, akiket alkalmazhattak a szőlőművelésben vagy a mezei munkában, a napszámosok jóval kevesebben voltak. 16 izraelitát találtunk a napszámosok között, és még öt foglalkozási ágban igen csekély számban: földműves 5, vincellér 2, gazdaember 4, pincefelügyelő 2, gazdatiszt 1, összesen 5,59 %-ban. Ez azt támaszthatja alá, hogy a föld és a vele kapcsolatos tevékenységek a zsidóság értékrendjében, a keresztény felekezetekhez viszonyítva, kisebb jelentőségű volt. Nem voltak hagyományai az elsődlegesen vagy kizárólag a földből való megélhetésnek, hiszen számukra a birtokszerzés csak 1848 után, illetve a dualizmus korszakában vált lehetővé.¹⁴

A városok kereskedelmi funkciójának betöltésében fontos szerep jutott az áruk és a személyek szállítóinak: a postakocsisnak, fuvarosnak, szekeresnek, fiákeresnek. A városban szállítással (áru és személy) összesen 23 fő foglalkozott, ez az összlakossághoz viszonyítva rendkívül kicsi arány. (11. táblázat) Sátorlajújhelyben az áruszállítást 11 fuvaros és 2 szekeres bonyolította le. Témánk szempontjából fontos, hogy valamennyien izraeliták voltak, mint ahogy a személyszállítással foglalkozó 8 fiákeres is. A távolsági személyszállításban az utasok leginkább a két postakocsisra számíthattak, a postával kapcsolatos tevékenységekben egyáltalán nem voltak jelen az izraeliták. A kereskedelem igényei megkövetelték a szállítás fejlesztését, amely a követelésnek csak a vasút tudott eleget tenni. A városban a vasút építése már zajlott. 1869-ben; 21 főt írtak össze, akik a vasúttal, illetve annak építkezésével álltak kapcsolatban. Hét vállalkozó fektette be pénzét a vasútépítésbe, ebből csak egy volt izraelita. A vasúti mérnökök, akik közül 3 magyar, 4 külföldi volt, Poroszországból és Szászországból érkeztek, közülük kettő volt zsidó vallású. Az épülő vasútnak volt már 2 felügyelője (ebből egy volt izraelita), 2 bakterja, 2 vasúti dolgozója, (mindkettő izraelita) és egy úti munkafelügyelője, aki szintén izraelita volt. Össze-

¹⁴ Csiki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet- Magyarországon. Bp., 1999. 70-71.

11. táblázat

Közlekedésben, szállításban, postánál foglalkoztatottak	Fő	%	Izraelita	%
Fuvaros	11	22,44	11	100,00
Fiákeres	8	16,32	8	100,00
Vasúti vállalkozó	7	14,28	1	14,28
Vasúti mérnök	7	14,28	2	28,57
Postás	3	6,12	-	0
Vasúti felügyelő	2	4,08	1	50,00
Bakter	2	4,08	-	0
Postakocsis	2	4,08	-	0
Szekeres	2	4,08	2	100,00
Vasútnál dolgozó	2	4,08	2	100,00
Útimunka felügyelő	1	2,04	1	100,00
Távirдай segéd	1	2,04	-	0
Szolga a telegráfnál	1	2,04	-	0
Összesen:	49	100,00	30	61,22

12. táblázat

Hitel-, pénzügy-, adóügyi területén foglalkoztatottak megoszlása	Fő	%	Izraelita	%
Hivatalnok és szolgáló	7	30,45	-	0
Pénzügyőr	5	21,75	-	0
Biztosítási hivatalnok	4	17,40	3	75,00
Adóhivatalnok	2	8,70	-	0
Az Új Iparbank Könyvelője	1	4,34	-	0
Takarékpénztári könyvelő	1	4,34	-	0
Bankigazgató	1	4,34	-	0
A lóttó kezelője	1	4,34	-	0
Összesen	23	100,00	3	13,04

sítve: a vasúttal kapcsolatban állók egyharmada, 33,33 %-a izraelita volt. 1871-ben adták át a Kassa-Sátoraljaújhely-Szerencs közötti vasútvonalat a forgalomnak, 1873-ra pedig elkészült a Sátoraljaújhely-Csap vonal, így a város könnyebben bekapcsolódhatott a Galícia, Oroszország felé irányuló kereskedelembe, ami az újhelyi zsidóság szempontjából nem elhanyagolható tény volt.

1869-ben a város két pénzügyterületén 10 alkalmazott volt, egy bankigazgató, a takarékpénztár és a kereskedelmi bank könyvelője, valamint 7 pénzügyterületi hivatalnok és szolgáló. A pénzügy-örösné a városban laktanyája működött öt fináncsal. Királyi Adóhivatal úgyszintén volt Sátoraljaújhelyben, két adóhivatalnokot írtak itt össze. Léteztek már biztosítási hivatalnokok is, igaz csak négyen, viszont 3 közülük izraelita volt. Nem hiányzott a városból a szerencsejáték, a lóttó sem. Ha a hitel- és pénzügy területén dolgozók vallási megoszlását nézzük, azt hihetnénk, hogy az izraeliták voltak többségben, de nem így volt, a római katolikusok adták az ott alkalmazottak több mint felét, az izraeliták csak utánuk következtek 13,04 %-kal. (12. táblázat)

Érdemes megvizsgálni azt is, hogy a város lakosságának mekkora része élt a vagyonából, egyéb foglalkozás híján. (13. táblázat) A vagyonukból élők a lakosság csekély részét tették ki. Legtöbbször, 126 fő, földbirtokosok voltak, 16 fő pedig földbirtokot bérelt; nem véletlen, hogy itt a legmagasabb az izraeliták aránya. 15 háztartás a pénztőkéjéből élt, 11 pedig a háztulajdonából. Jellemző, hogy a háztulajdonosok több mint a fele, 54,54 %-a volt izraelita.

A sátoraljaújhelyi vármegyei börtönben fogva tartott rabokra 30 hajdú vigyázott, élükön a megyei hajdúkapitánnyal. A fegyveres testület többi tagja a település csendjére, rendjére felügyelt. Ha a fegyveres testületek vallási megoszlását tekintjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az izraelita vallásfelekezet nem képviselteti magát. (14. táblázat) A személyes szolgálatban lévők száma a városban 999 fő volt, ebből izraelita vallású 112 fő, vagyis arányuk 11,21 %-ot tett ki.

13. táblázat

A vagyonukból élők	Fő	%	Izraelita	%
Birtokos	126	75,00	20	15,87
Haszonbérlet	16	9,52	14	87,50
Tőkéből él	15	8,93	3	20,00
Háztulajdonos	11	6,55	6	54,54
Összesen:	168	100,00	45	26,78

14. táblázat

A fegyveres testületek tagjai	Fő	%	Izraelita	%
Megyei hajdú	30	76,94	-	0
Megyei huszár	4	10,26	-	0
Megyei hajdúkapitány	1	2,56	-	0
Zemplén vármegyei pandúr	1	2,56	-	0
Városi főcsendőr	1	2,56	-	0
Városi csendbiztos	1	2,56	-	0
Strázsmester	1	2,56	-	0
Összesen:	39	100,00	0	0

ZSIDÓ KISKERESKEDŐK BOLTJAI A RÁKÓCZI UTCÁBAN (1900-as évek eleje)

Munkánk végére értünk. Elsődleges célunk volt minél több adat, levéltári és statisztikai forrás összegyűjtése, ezek feldolgozása, rendszerbe foglalása, közöttük kapcsolatok, összefüggések keresése. A zsidóság gazdasági és társadalmi térfoglalását meghatározó helyi jelenségek már a feudális korszakban érvényesültek, ami a rendi struktúrából való kirekesztettségükről, az egyöntetű jogi-adminisztratív háttérbeszorításukról szóló nézeteket árnyalhatják. Újhelyben az 1870-es évektől rendelkeztek tulajdonosi jogokkal az izraeliták, szabadon vehettek és eladhattak, illetve bérelhettek ingatlanokat, ami itt elsősorban a szőlőbirtoklás legkülönbözőbb formáit jelentette, s a borkereskedelem, valamint a kocsmatartás alapja volt. Mindez azt jelzi, hogy már 1848 előtt a város gazdasági adottságai és szükségletei határozták meg az izraeliták lehetőségeit. Ez az összefüggés teljesedett ki az 1848-at követő korszakban is. Újhelyben a zsidóság gazdasági erősödése és társadalmi mobilitása együtt haladt és összhangban volt a város fejlődésével, népességének polgárosodásával. E szinkronitás miatt lehetett sikeres az izraeliták többségének alkalmazkodása, illetve betagozódása a gazdasági-társadalmi struktúrába, s szerepük meghatározó ennek formálásában, átalakításában.

Az 1870. évi összeírásnak ez a feldolgozása hozzájárulhat egy árnyaltabb XIX. századi városkép kialakításához.

UGRAI JÁNOS

Nyíry István sárospataki professzor vagyona*

Érdekes és izgalmas vállalkozás betekinteni évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt élt elődeink hétköznapijaiba. Különösen igaz ez, ha olyan személyről van szó, akinek neve, életműve, maradandó alkotásai viszonylag széles körben ismertek, ám életéről, jelleméről eddig alig-alig rendelkezünk információval. Ilyen professzora volt a Sárospataki Református Kollégiumnak a XIX. század első felében Nyíry István. 1797-től haláláig, 1838-ig – azaz csaknem egész életében – a kollégiumban tanított. Ideig-óráig több tantárgynak is a gazdája volt: rajztanítóként kezdte működését, majd előbb rendkívüli, végül pedig rendes professzorként dolgozhatott. Matematikát és fizikát, majd földrajzot, statisztikát, rövid ideig neveléstant, végül pedig leghosszabban és legszívesebben filozófiát tanított az akadémiai hallgatóságnak. Elhivatottságára és sokszínűségére jellemző módon csaknem az összes általa tanított tárgyhoz kapcsolódóan tudományos tevékenységet is kifejtett: cikkek, tanulmányok, önálló tankönyvek kerültek ki a kezei közül. A legfőbb műve a *Tudományok összessége* című 3 kötetes, saját korában páratlan volumenű munka, amely az akkor ismert összes tudományág legfontosabb ismereteit kívánta egységbe foglalni.¹

Tudományos ténykedése és pataki elismertsége révén Nyíry István az alapítástól a Magyar Tudós Társaság tagja volt. A vidéki professzoroknak fenntartott kvóták egyikét kapta meg előbb levelező, majd pedig rendes tagi minőségben. Az első pataki akadémikusnak számító Nyíry életművének van egy, a széles tömegek által is jól ismert eleme: a ma is álló nagy kollégiumi épület, amelynek kivitelezését évtizedekig szervezte, irányította. Alábbi forrásközlésünk azt tanúsítja, hogy Nyíry anyagi, pénzügyi értelemben is jól aknázza ki lehetőségeit. Sokoldalúsága, saját kortársai körében élvezett elismertsége és nem utolsósorban gyakorlati orientációjú ténykedése nyomán ugyanis vagyonát tekintve is kiemelkedett társai közül. Kifejezetten a módosabb pataki tanárok közé tartozott, talán csak az országSZerte híres jogprofesszor, Kövy Sándor vagyona vetekedett az övével.² Nyíry professzor ingó és ingatlan vagyonának áttekintésére az adja az alkalmat, hogy ő, és az őt majd' tíz évvel túlélő felesége közvetlen utód nélkül halt meg.³ Így 1847-ben a

* Közleményünk egy nagyobb kutatás részeredményeként született. A négy XIX. századi sárospataki professzor életének bemutatását célzó kutatást a Nemzeti Kulturális Alapprogram Ismeretterjesztés és Könyv- és Kulturális Szakmai Kollégiuma 2005-ben alkotói ösztöndíjjal támogatta. A kutatás eredményeként elkészült kéziratunk a Sárospataki Kollégium Nagykönyvtárában olvasható: *Ugrai János: Professzorok a „pataki reformkorban”*. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában. Kézirat, 2006. (A továbbiakban: *Ugrai*, 2006.)

¹ Életéről az eddigi legrészletesebben: *Ugrai*, 2006. 5. fejezet. Továbbá: *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. k. Bp., 1903. 1179-1182. hasáb.

² A pataki professzori cím általában nem tartozott a legjövedelmezőbb tisztségek közé, egy-egy jobban fizető gyűlekezetben a lelkész sokkal könnyebb anyagi körülmények között élhetett. Erről bővebben: *Ugrai János*: Kiváltságosok és kiszolgáltatottak. Fizetési és megélhetési viszonyok az oktatásban kétszáz évvel ezelőtt. = Iskolakultúra. 2003. (XIV.) 6-7. sz. 156-165.

³ Kutatásaink során nem találtunk adatot nyemi arra, hogy volt-e gyermekük.

háaspár vagyonát – Nyíryné végrendelete szerint – felszámoló biztosok mindössze az özvegy, Nagy Borbála és Nyíry professzor három-három testvére, továbbá távolabbi szegény rokonok és cselédek között oszthatták fel. Nem mellékes, hogy a közvetlen vagy közvetett hozzátartozókat megelőzte a sorban az elsőrangú, általános örökös, a Sárospataki Református Főiskola.⁴ Az összesen tizenhárom személyi és az intézményi örökös közötti pontos, előírások szerinti osztozkodás záloga minden vagyontárgynak a precíz összeírása volt. Így biztosak lehetünk abban, hogy az összesen 302 tételt tartalmazó lista összeállítói legalábbis törekedtek a teljességre; a feljegyzők az utolsó ruhaszártó kötelet vagy az utolsó fazék szilvalekvárt is felírták.⁵ A vonatkozó levéltári anyag további érdekessége, hogy a családi és kollégiumi osztozkodást követően megmaradt használati tárgyakat árverésen bocsátották áruba, így a legkülönbözőbb tárgyaknak ismerhetjük meg az aktuális, 1847. évi, zempléni árát, értékét.⁶ Az árverési végeredményt az alábbi felsorolás külön oszlopában jelöltük.⁷ (Ahol nem jelöltünk árat, azt a tárgyat vagy a családi örökösök kapták meg, vagy a kollégium tartott rá igényt.)

Mindezek alapján tekintélyes vagyonról kaphatunk képet. A házaspár egy emeletes kőházban lakott a város központi helyén; ezt még a reformkor végén is csak igen kevesen mondhatták el magukról a meglehetősen falusias településen. Ezen kívül szőlőbirtokok, pince és egy komoly nagyságú kert tartozott Nyíryék ingatlanállományába. (A vagyon e legértékesebb elemeit a kollégium kapta meg.) Figyelemre méltó, hogy a viszonylag szerény, valamivel több mint 200 Rft-os készpénz-tartalékot a házaspár – szerény, 6 %-os, de rendszeres jövedelemmel járó – hitelezői tevékenységgel egészítette ki: kilenc helyen közel 1400 Rft-nyi kölcsönt helyeztek el. Emellett egy kifejezetten nagy, helyenként akár fényűzőnek is mondható háztartás ingóságainak a nyomait találhatjuk meg az összeírásban. Feltűnő, hogy bizonyos tárgyakból (főként edényekről és ruhaneműekről van szó) milyen sokat felhalmozott a házaspár. Ez a fajta készletezés kevésbé jellemző a korra, s kiemelkedő jólétre utal. Ugyancsak ezt mutatja, hogy a használati tárgyakkal szemben a főként földműveléshez szükséges termelőeszközök súlya a teljes hagyatékban meglehetősen csekély.⁸ Az árverésen egyébként ezen ingóságoknak csak kisebb – és általában kevésbé értékes – része talált új gazdára, ennek ellenére közel 1500 Rft gyűlt össze az értékesítés végén. Mindez még akkor is viszonylagossá teszi a fizetésük miatt egyébként állandóan panaszkodó pataki professzorok lesújtó anyagi helyzetével kapcsolatos, egy időben széles körben elterjedt feltételezéseket, ha tudjuk, Nyíry több okból is jóval szerencsésebb helyzetben volt, mint munkatársainak többsége.⁹

⁴ A hagyatéki ügy teljes iratanyaga, részletes elszámolásokkal, egyenkénti nyugtatványokkal: Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára (A továbbiakban: TIREKLt.) B. LXIX. 31.496-31.556.

⁵ A forrásközlés alapjául szolgáló hagyatéki lista: TIREKLt. B. LXIX. 31.498.

⁶ TIREKLt. B. LXIX. 31.512. (A jegyzék tartalmazza a vásárlók nevét is.)

⁷ Az árak Rft (rhénes forint), illetve kr (krajcár) egységben értendők. (Esetenként vft-ban – vonásforintban – tüntették fel az árat. Ilyenkor az egyszerűség kedvéért átszámítottuk Rft-ba és külön jelölés nélkül ezt tüntetjük fel. Az átszámítás alapja: 1 vft = 51 kr. 1 Rft = 60 kr.) Az oszlopban helyhiány miatt a pénzegységet nem tüntetjük fel, hanem értelemszerűen jelöltük: pl 212,56 = 212 Rft 56 kr, vagy 0,02 = 2 kr.

⁸ Korábban közöltünk már egy hasonló hagyatéki összeírást, akkor egy közepes pályát befutott lelkész után. Az ott található, szerény életvitelt biztosító használati tárgyak megszemlélése esetén különösen szembeötlők ezek a különbségek. *Ugrai János*: Hagyaték egy lelkész után. = Egyháztörténeti Szemle. 2005. (VI.) 1. sz. 95-105.

⁹ Hasonló következtetést vont le Rácz István, miután megvizsgálta egy szintén kiemelkedő debreceni professzor vagyonát: *Rácz István*: Hatvani István vagyona és társadalmi előjogai. = Agrártörténeti Szemle. 1992. 253-277.

ÖSSZEÍRÁSA

a néhai Nyíry Istvánné Nagy Borbála asszony halála után talált ingatlan, s ingó vagyonoknak¹⁰

I. Ingatlanok

1. Egy telek a Kovács utcában¹¹ emeletes kőházzal, több földszinti épülettel. Szomszédai felülről nemes Bagoly Károly, alólról Fonyi örökösök. Van a telek után föld és rét.
2. Egy szőlő a Megyeren, mintegy 20 kapás¹², van alatta házföld is. Szomszédai: Lácza Szabó József és Dobza Tóth Mihály.
3. Egy más szőlő, mintegy 22 kapás a Trauczoni svábok¹³ szomszédságai közt. Borházzal, szüretelő edényekkel, alatta levő gyümölcsösse.
4. Egy berki kert az új berekben,¹⁴ 36 öl széles.¹⁵ Szomszédok: Elek János, Keresztényi István.
5. Egy pince a Bábagódríben,¹⁶ mintegy 40 hordóra.

II. Ingók

a. Kézpénz

6. Aranypénzben 20 arany. Van közte egy kettős, 16 egyes császári és két hollandus arany = húsz.¹⁷
7. Részint ezüstpénzben, részint bankjegyekben 113 váltóforint 25 xr.¹⁸

b. Pénzkötelezvényekben

8. Kispatáki Tóth Mihály és felesége, Toth Mária aláírások alatt 1833-ki Martius 9-kéről 50 vft-ről kötelezvény[e].
9. Muraközi Juliánna, Tatár András özvegye kötelezvénye 150 vft-ről 1842-ki Majus 14-kéről.
10. Kis Tóth András kötelezvénye 40 vft-ről 1836-ki Jan. 14-kéről.
11. Néhai Fáy Ferencz Úrnak 1838-ki Julius 21-kéről 200 vft-ről kötelezvénye.
12. Arday János Csoma András kötelezvénye 260 vft-ről 1845-ki Majus 7-kéről.
13. Apathy János oktató úr kötelezvénye 783 vft 30 xr-ről 1838-ki Aug. 16-káról.
14. Néhai Fáy Ferencz Úr kötelezvénye 80 vft-ről 1838-ki Julius 18-káról.
15. Lipcsey József 30 vft-os kötelezvénye 1835-ki October 1-sejéről.
16. Bütös Sámuel bizonyító irománya arról, hogy a Kállay János 15 vft 45 xr-ral tartozik.

c. Ezüstneműek

17. Egy személyre való evőszer zöld, bős tokban.	85,30	18. Két ezüst gyertyatartó.	
19. Egy kis kávéscsészé ¹⁹ fafüllel.	75,30	20. Egy cukortartó tetejével.	
21. Egy kis cukorporzó.		22. Egy leveses nagykanál.	42,30
23. Egy tejfelszedő kanál.		24. Egy herbaté szűrőkanál.	
25. Két becsinált kanál.		26. Hat nagyobb evőkanál.	
27. Tizenkét kisebb evőkanál.	57 ²⁰	28. Tizenkét kávéskanál.	5 ²¹

III. Lábas jószág

29. Egy tehén.	75	30. Egy hizott sertés.	20

IV. Borok

31. Csinált bor, 6 és 2/4 hordó, töltetlen.	325	32. Közöséges bor, 9 hordó, töltetlen.	320 ²²

V. Házi bútorkok

a. Az ebédlőben

33. Egy komód 3 fiókkal.	34. Egy üveges pohárszék.
35. Egy összehajlós kisasztal.	36. Egy fiókos kisasztal.
37. Egy bős kanapé.	38. Hat bős karszék.
39. Egy politúros nyoszolya. ²³	40. Egy falitükör politúros rámban.

¹⁰ A forrásközlésben a tulajdonneveket, a dátumozásokat, hitelesítést, továbbá az idegen szavakat, kifejezéseket változtatás nélkül, betűhűen közöljük. Minden további esetben modernizált, hangzáshű átírássra törekszünk. (U.J.)

¹¹ A városon észak-déli irányban átvető országút. *Balassa Iván*: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században. Miskolc-Sárospatak, 1994. (A továbbiakban: *Balassa*, 1994.) 141.

¹² 1 kapás = 94 négyszögöl.

¹³ A környéken jelentős birtokokat kapott Trautsohn-család által betelepítettek.

¹⁴ Berekhát. A Bodrog Árdótól a Füzesérig tartó szakasza, a Bodrog baloldalán. *Balassa*, 1994. 24.

¹⁵ 1 öl = 1,89 méter.

¹⁶ Az újhelyi országutat metsző, a csapadékvizet a Bodrogra levezető mély árok. A mai Kazinczy út mentén. *Balassa*, 1994. 66-67.

¹⁷ 1 arany = 5 Rf 40 kr.

¹⁸ A krajcár régi rövidítése: xr.

¹⁹ Kávéscsészé.

²⁰ A 26. és a 27. tételből egy nagyobb és hat kisebb kanál együttesen kelt el 57 Rf-ért az árverésen. (U.J.)

²¹ Három kávéskanál kelt el 5 Rf-ért az árverésen. (U.J.)

²² 8 hordó bor kelt el 320 Rf-ért az árverésen. (U.J.)

²³ Fényezett heverő.

41. Két toilett-tükör, egyikbe az üveg eltörve.
43. Hét rámas kép.

b. A déli szegletszobában

44. Egy kanapé kék mancheszterrel²⁴ bevonva.
46. Egy politúros nyoszolya.
48. Egy gömbölyű, politúros nagyobb asztal.
50. Egy más kisebb, gömbölyű varróasztal.
52. Négy kép rámban a falon.

c. A keleti kishabzóban és a gangon

54. Egy ruhatartó quadrap.²⁵
56. Egy fenyőfa credenz.²⁶
58. Négy kép rámban.
60. Egy fiókos kistükör.
62. Egy bőrös kanapé.

d. A cselédházban

64. Nyoszolya, fenyő.
66. Asztal.

VI. Öltő ruhaneműek

68. Férfiing 7.
70. Asszonying 10.
72. Hálórúha 2.
74. Egy testszín kazimir wikler prém nélkül.
76. Egy csokoládészín selyem überrock.²⁸
78. Egy fekete tibetrúha.
80. Egy habos, tarka szőrúha gallérral.
82. Három feje kabát.
84. Egy fekete szörkendő.
86. Egy fahajszín, kockás nagykendő.
88. Egy nagy, feje túlánglő kendő.
90. Négy kék kötő.
92. Két napernyő.

VII. Ágyi ruhaneműek

93. Párna hajastól, kék pántlikával 6.
95. Párna hajastól, mosó pántlikával 6.
97. Paplan, kék, selyem - egy közte nagyobb - 3.
99. Nyári pamutpaplan 1.
101. Szalmazsák 4.
103. Párnahaj 12, ebből 6 veres pántlikás, 6 lyukas.
105. Cseléd párnahaj, új 4, ócska 1.

VIII. Asztali ruhaneműek

107. Egy 30 személyre való székfüvirágú kamukaabrosz.³²
109. Egy 24 személyre való ro's és kamukaabrosz.
111. 3 különféle asztalabrosz. 11,37
113. 3 credenzabrosz. 2,50
115. 9 többféle szövött törülközőkendő. 9,15
117. 1 feje kávéskendő. 2,40

42. Két lábszámoly és egy köpölda.

45. Szék hozzát négy.
47. Egy fiókos, politúros asztal.
49. Ezen egy asztali óra politúros tokban.
51. Egy falitükör az elébbivel hasonló nagyságú.
53. Egy fekete, bőrös, vasas koffer.

55. Egy politúros nyoszolya.
57. Két rácsos hátú faszék.
59. Két kis vasfogas.
61. Egy ruhatartó, ajtó nélkül.
63. Egy főzelékes almárium.²⁷

65. Három faszék.
67. Tálas, aljával.

69. Lábravaló 4.
71. Asszony nadrág 3.
73. Nyusztos bunda.
75. Egy selyemwikler.
77. Egy világosabb selyemruha gallérral.
79. Egy hamuszín, kockás englisches leinwand²⁹ ruha.
81. Egy ócska, apró virágú szőrúha gallérral.
83. Egy fekete, selyem, rojtos kendő.
85. Egy fekete túlánglő³⁰ kendő.
87. Egy kékkockás, téli kendő.
89. Egy csipkegallér.
91. Négy feje batiszkendő.³¹

94. Párna hajastól, zöld pántlikával 3.
96. Dunna, egy nagyobb, egy kisebb - 2.
98. Paplan, kárton 1.
100. Ágytakaró, sárga 2, kék 1, hamuszín 2.
102. Cselédlepedő 2.
104. Csipkés párnahaj 6.
106. Lepedő 15.

108. 12 ahhoz való kamuka asztalkendő. 41,30³³
110. 12 ahhoz való kamuka asztalkendő. 30³⁴
112. 7 darab orgonavirágos kamuka asztalkendő. 9
114. 2 lavourkendő.³⁵ 5,20
116. 1 veres kávéskendő. 4

²⁴ Bársonyfajta.

²⁵ Valószínűleg: quadruped = négylábú (ruhatartó).

²⁶ Kredenc = pohárszék.

²⁷ Almárium = alacsony üveges szekrény.

²⁸ Felsőkabát, köpeny.

²⁹ Angol vászonruha.

³⁰ Túll angol, finom fonálú szövet.

³¹ Batisztkendő.

³² Damaszt.

³³ A 107. és a 108. tétel együtt kelt el 41 Rft 30 kr-ért az árverésen (U.J.)

³⁴ A 109. és a 110. tétel együtt kelt el 30 Rft-ért az árverésen (U.J.)

³⁵ Mosdókendő.

IX. Porcelán- és üvegtermékek

118.	Egy nagyobb levestál fedővel.	1,15	119.	Egy kisebb levestál fedővel.	1,15
120.	4 mindenféle, lapos tál, 3 pecsenyész, hosszú tál	3,04	121.	27 porcelántányér.	14,07
122.	2 rácsos szélű csemegéstányér.	1,15	123.	4 kisebb csemegéstányér.	2,40
124.	2 mártásoscsésze fedéllel és kanállal.	1,12	125.	2 nagyobb kávéscsésze.	3,50
126.	3 kisebb kávéscsésze.	2,45	127.	1 porcelánserpenyő fedővel.	1,03
128.	1 cukorpiszkos ³⁶ tetejével.	1,03	129.	5 virágos findzsa ³⁷ aljával.	6,15
130.	11 find'sa csésze ürmöshöz. ³⁸	1,02	131.	2 fekete, aranyos porcelánfindzsa.	
132.	1 fekete tejjesserpenyő fedővel.		133.	1 fekete kisbrik.	4,20 ³⁹
134.	1 ecetesaufsatz ⁴⁰ hozzávalókkal.	3,20	135.	9 metszett butélia. ⁴¹	6,57
136.	3 közönséges butélia.	0,32	137.	17 metszett nagyobb pohár.	
138.	5 metszett kisebb pohár.		139.	4 talpas aszús pohár.	12,44 ⁴²
140.	6 nagyobb készsámoly – metszett.		141.	6 kisebb metszett készsámoly.	
142.	2 gyertyatartó való üvegtálka.				

X. Vegyes ingóságok

143.	Egy sertésziláló.		144.	Egy hosszú lábtó. ⁴³	
145.	Egy rövidebb lábtó.		146.	1 ruhamángorló. ⁴⁴	9
147.	1 sódaráló.	0,30	148.	1 kád a kapu alatt.	1
149.	1 kis szapuló ugyanott.		150.	1 dagasztóláb az udvaron.	1,50
151.	2 fennálló hordó az udvaron, kapitányvíznek ⁴⁵	1	152.	1 kis boglya széna, kétszekérményi.	12,30
153.	3 szekér széna a padon.		154.	4 öl vágott szárazfa a színben.	
155.	1 öl vágott bikkfa – kályhába – a padon.		156.	Búza 2 hordóval, árveréskor felmérendő	65,07
157.	Liszt többféle (felmérendő).		158.	1 nagy lisztláda 3 fiókkal.	14,30
159.	Egy fenyő élésláda.	20,22	160.	Főzelék (felmérendő).	
161.	Csős kukorica a speisba és a padon (mérendő)	8,06	162.	1 ócska bőrs koffer.	
163.	1 más kisebb koffer.	1,15	164.	1 szalonnás hordó.	0,40
165.	Lisztes fennálló hordó.		166.	1 faabroncsos véka.	
167.	5 drótrosta.	2,06	168.	3 szita.	0,18
169.	3 putton.	2,45	170.	1 palakő írótabla.	0,01
171.	2 tókgyalu.	0,22	172.	1 szűrőszita.	
173.	1 vasabroncsos maktörő ütővel.	5,30	174.	1 iccs ⁴⁶ bádóg.	
175.	1 veres, réz ágymelegítő.	3	176.	1 kanálmosó rézmedence.	3,01
177.	5 réztepsi.	7,50	178.	3 rézkasztrol. ⁴⁷	3,50
179.	1 rézüst lábatól a padon.	9,35	180.	1 szapuló rézüst a konyhában.	
181.	1 vasszék a konyhában.	2,35	182.	1 vasserpenyő a padon.	
183.	1 nagy vasserpenyő a cselédházban.		184.	2 drótvány a padon és konyhában.	0,20
185.	1 bádóg galuskaszűrő.		186.	1 vaskanal.	
187.	1 drót gyertyatartó.		188.	1 vaselőtő a konyhában.	3
189.	2 vasmacska. ⁴⁸		190.	1 palacsintasütő.	
191.	1 vasfogó.		192.	1 görbevas.	
193.	1 halsütő rosta.		194.	1 bádóg házöntöző.	
195.	1 dreifusz.		196.	2 hurkatőtő.	1,03
197.	Egy tökefűrés.	1,12	198.	3 kis fűrő.	0,14
199.	1 reszelő.	0,14	200.	1 kétnyelű kés.	
201.	1 kis mázsáló körtvélyel.	1,32	202.	1 hernyószedő olló.	
203.	18 lapos és kétágú kapa.	7,9 ⁴⁹	204.	1 ásókap.	0,50
205.	1 balta.	0,30	206.	1 ugorkagyalu.	0,16
207.	1 kávéőrítő a padon.	0,33	208.	1 egérfogó ugyanott.	

³⁶ Doboz, szelence.³⁷ Csésze.³⁸ A kesernyős fűszernövénynek, az ürömnek a származéka.³⁹ A 131-133. tétel együtt kelt el 4 Rft 20 kr-ért az árverésen. (U.J.)⁴⁰ Talpas üvegtál.⁴¹ Hosszú nyakú, általában boros vagy pálinkás üvegpallak.⁴² A 137-139. tétel együtt kelt el 12 Rft 44 kr-ért az árverésen. (U.J.)⁴³ Lábtó = emelőszerkezet szövéshez, fonáshoz.⁴⁴ Mechanikus ruhaszárító.⁴⁵ Tűzoltásra készletezett víz.⁴⁶ 1 icce = 0,84 liter.⁴⁷ Főzésre, étkezésre is alkalmas kisebb edény.⁴⁸ Fűles nyelű, ágas végű vaseszköz.⁴⁹ 12 kapa kelt el 7 Rft 9 kr-ért az árverésen (U.J.)

209.	1 nagy vasfazék a boltban. ⁵⁰	7	210.	1 vasas veder.	0,17
211.	1 trancsérozó, fejr nyelű kés és villa.		212.	3 kés és villa fekete nyéllel.	
213.	2 vasnyárs.	0,56	214.	1 vaslapát.	
215.	1 fűtő vasvilla.		216.	3 gyertyásláda, kettőben kevés gyertya	
217.	5 búzamosó kosár.	1,05	218.	1 kefeseprő.	0,50
219.	1 nagy gyékény.	0,50	220.	2 ajtó elibe való kis gyékény.	0,11
221.	1 gömbölyű, nagy fatál.		222.	2 favilla, háromágú.	
223.	3 fagereblye.	0,40	224.	1 fenyőlóca.	0,42
225.	1 motoló ⁵¹ a padon.	2,16	226.	1 fenyőasztal ugyanott.	1,20
227.	1 asztalkendő sróf ugyanott.	3,05	228.	5 cirkólesseprő.	0,25
229.	1 hűsvágó körtvély fatábla.	5	230.	1 fogas a cselédházban.	
231.	1 stelázi ugyanott.		232.	1 gyűrőtábla.	
233.	1 pár szárító.		234.	1 lámpás.	
235.	Egy vízhordó.		236.	Egy mosogatódézs.	
237.	Egy mosószék.	0,45	238.	1 hűshordó kosár.	
239.	1 faszakajtó.		240.	6 gyékényszakajtó.	
241.	1 gyűrőtábla.		242.	1 kóporos vanna. ⁵²	
243.	1 sajtár. ⁵³		244.	1 moslékos kis dézs.	
245.	1 kupa.		246.	1 vasas hordó 4 abronccsal a boltban	4,43
247.	1 kis kád ugyanott.	2,01	248.	1 fűrdőkád.	4,30
249.	1 szapuló.	4,30	250.	1 véka a boltban.	0,50
251.	2 mosószék.	1,20	252.	1 cselédnek való komód a boltban.	
253.	1 hűsvágó tábla.		254.	1 kópülő.	0,18
255.	1 léhó. ⁵⁴	0,20	256.	4 szüretelő rocska.	0,53
257.	1 berbence. ⁵⁵	0,23	258.	1 csobán. ⁵⁶	0,16
259.	1 ócska gyűrőtábla a boltban.		260.	1 sósvanna félig lágy sóval.	
261.	1 szappanos pléhesláda.		262.	4 kádicska, egyben szappanlúg.	1,53
263.	2 fennálló hordó a boltban.	0,35	264.	6 favanna speisban és boltban.	0,16
265.	6 különféle tekenő.	14,56	266.	3 nagyobb ponyva a speisban.	7,15
267.	1 kis ponyva a padon.		268.	2 ruhaszárító kötél.	1,21
269.	1 liszterítő lepedő a belső speisban.		270.	11 zsák, életes.	
271.	1 liszteszsák.	4,36	272.	2 kenyérsütő abrosz.	2,40
273.	4 veres csikú szakajtóruha.	1,40	274.	5 ócska szakajtóruha.	0,30
275.	5 tányértőrlő ruha.		276.	2 főzelékes zsacska.	
277.	4 cselédpárna.		278.	4 pokróc a cselédházban és speisban	
279.	1 veres selyemesernő tokban.		280.	1 vékányi aszúgyümölcs élelsláda	
281.	2 vékányi paszuly ugyanott.		282.	5 iccényi fejr keményítő ugyanott.	
283.	Fél hordó savanyú káposzta.		284.	Fél hordó ecet a pincében.	
285.	1 meszhordó ugyanott.		286.	2 ócska átalag ⁵⁷ a pincében.	
287.	2 vékányi krumpi.		288.	1 nagy fazék tele tepertővel.	1,12
289.	2 fazék szilvalekvár a speisban.		290.	10 darab cserépedény ugyanott.	
291.	1 nagy, drótos cseréptál a padon.	0,42	292.	56 darab cserépedény ugyanott.	
293.	8 fazék a konyhában.		294.	1 nagy serpenyő a konyhában.	
295.	2 fedő.		296.	Fél véka susinka ⁵⁸ a padon.	1
297.	2 csomó gyertyamártó pálcá ugyanott.	2,35	298.	3 kis fenyőferschlág ⁵⁹ a padon.	0,47
299.	7 fazék a cselédházban.		300.	5 tá.	
301.	4 cseréptányér.		302.	1 gömbölyű, festett nagy tála.	2,15

Költ S. Patak Jan 13-dik 1847-dik.

Ns. Boros László S. Nagy Patak város tanácsnoka. Ardei Sámuel msk tanácsnok.

⁵⁰ Az alábbiakban többször előfordul az utalás, miszerint a boltban van az adott tárgy. Valószínűleg még az özvegy döntött a jelzett eszközök eladásáról és valamelyik kereskedőt meg is bízta vele, ám az eladás a haláláig nem történt meg. (U.J.)

⁵¹ Motolla = fonalgombolyító.

⁵² Puhafa dongákból álló tárolóedény.

⁵³ Fejőedény.

⁵⁴ Fából készült nagyobb edény, borászok használják: ezen keresztül töltik meg a hordókat.

⁵⁵ Bődönnyagságú faedény.

⁵⁶ Csobány = nagyobb kulacs.

⁵⁷ Boroshordó.

⁵⁸ Aszalt gyümölcs (jobbára szilva).

⁵⁹ Nagyobb láda.

EVVA MARGIT

Az abaújdevecseri reformátusok krónikája

Abaújdevecser a jelenlegi Borsod–Abaúj–Zemplén megye abaúji részének közepén fekszik. Első írásos említése 1273-ból ismeretes *Deuecher* formában, s a helynév minden bizonnyal személynévből alakult.¹ Ekkor IV. László király írásban megerősítette apjának, V. Istvánnak 1262-ben kelt adománylevelét.² Az oklevél szerint: „*V. István király Chete fia Aladárnak a királyné tárnokmesterének adományozta Forró, Fancsal, Devecser, Ózd és Gata községeket, Görögországban kifejtett három éves lankadatlan munkájáért, de elsősorban azért, hogy amikor a trónörökös IV. László megszületett, a tárnokmester lovára pattant, és lóhalálában elsőként vitte meg a királynak az örömhírt.*” Büszkén állíthatjuk, hogy Abaújdevecser az okmányok alapján több mint 730 éves. A község református temploma a 19. században épült, aszszentegyház azonban már a 17. században, a reformáció kezdetén létezett; 1690-ben volt faretplomuk, amely kétszer leégett. A Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár szerint 1621-ben Diószegi István, 1623-ban pedig Szerdahelyi Miklós volt a devecseri prédikátor. A következőkben az egyházközség presbiteri jegyzőkönyvei, dr. Patay Pál régész kutatásai és Várady József könyve³ alapján foglalom össze Devecser reformátusainak történetét.⁴

Thuránszky László kiküldött és Nemes Mózes szemerei prédikátor jelentéséből kitűnik, hogy az abaújdevecseri reformátusok már 1822-ben kőtemplomot akartak építeni. Nagy József lelkész leírása szerint Devecserben állott már templomuk a reformáció utáni időben. Történetében két nagy tűzvész pusztított az 1771. évben megkezdett anyakönyvben található feljegyzés szerint. Az első, mely a paplakot is felemésztette, 1795-ben, a második pedig 1840. április 15-én történt, „*amikor a régi fatemplomát az akkor ismét dühöngő tűzvész tetőtől talpig elhamvasztotta.*” Ekkor határozták el, hogy kőtemplomot fognak építeni, mely „*inkább dacol az idő viszontagságaival.*” A presbiteri jegyzőkönyvben részletesen le van írva a templom építése. Azt is megjegyzi Nagy József lelkész, hogy 1789-ben fájí Fáy Pálné renováltatta a templomot, „*mely arra enged következtetni, hogy ennek előtte 50-60 évvel már volt Devecserben Református Egyház és templom.*”⁵ A kőtemplommá való átépítést már 1822-ben tervezték, özv. Putnoki Istvánné földbirtokos felajánlotta, hogy szántai kőbányájából annyi követ hozhatnak a devecseriek, amennyit csak akarnak. De – bizonyára anyagi nehézségek miatt – csak 1840-42 között építették fel a templomot, torony és harang nélkül.

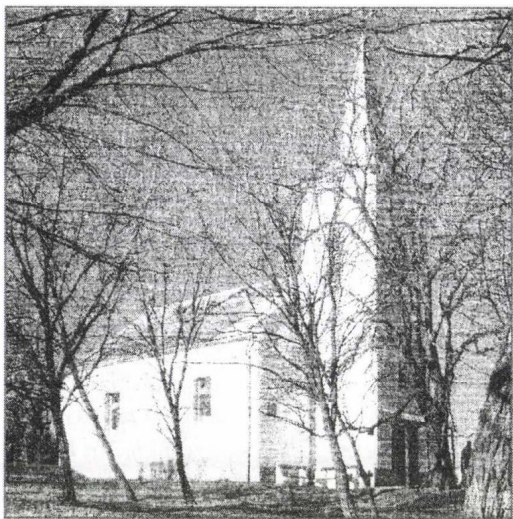
¹ Ragyolczy Csoma József: Abaújtorna vármegye nemesi családai. 209. V.ö.: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Bp., 1997. 49.

² Magyar Országos Levéltár, DI 824. Reg. Arp. 2347.. Kiadás: AUO. IX. 10-12 (8), az átírt oklevél eredetije: DI 824, Regestája: Reg. Arp. 1792. Kiadása: AUC. VIII. 33-34 (2). MOL hiv. ford. 2002. szept 10. RA 2347. Az okmány hiteles fordítása a szerző birtokában van.

³ Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989. 18.

⁴ Itt kényszerűen csak rövidítve közölhetjük Evva Margit munkáját. Teljes változata megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. (A Szerk.)

⁵ 1841-1842.

AZ ABAÚJDEVECSERIEK REFORMÁTUS TEMPLOMA

Az 1841. június 17-i alapköletételre nagy vendégsereg gyűlt össze az épülő templom köré. Az alapkövet, amelyben az eklézsia állapotát is tartalmazó feljegyzéseket elhelyezték, az emelkedő fal délkeleti szegletébe fűji Fáy János leánya, Katalin és Matusz Katalin, Matusz Pál presbiter leánya helyezte el. Nagy József lelkipásztor Esdrás 3: 10. alapján hirdette az igét. A felszentelésre 1842. március 13-án került sor. Faix János volt a kőművesmester, Balogh András az ács. 50 m³ követ, 15 ezer db zsindelyt, 44 szarufát és 100 pár lécet használtak fel. Belső tere 7,5x14 méter alapterületű, 150 ülőhelye van, berendezése egyidős az épülettel.

A kerületi közgyűléshez intézett levelekből megtudjuk, hogy sok anyagi nehézséggel küzdött az egyház részben a templom, részben a tervezett paplak építése kapcsán. Azután az oskolatanítókat is fizetni kellett. A 19. század közepéről közülük háromnak a nevét ismerjük: Kántor Ferenc, nemes Hédervári Sámuel és nemes Vas Endre. Évente általában 10-13 gyermek részesült oktatásban, ők a templomban vizsgáltak is. A harangot egy haranglábon helyezték el, amelyről egy 1895. március 22-én Kovács István baktai felügyelő lelkész és Csoma József főgondnok által az egyházmegyei közgyűlésnek írt levélből értesülünk. Ebből kiderül: „a devecseri református egyház a jelen év folyamán templomának ez idő szerint már nagyon megrongált tetejét és haranglábát akarja kijavíttatni”. A jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy torony építését, egy új harang öntését határozták el. 1895-ben fel is épült a 16 m magas torony, melynek felszentelését Révész Kálmán kasai esperes-lelkész végezte.⁶

Patay Pál régész, a harangok kutatója 1998-ban járt fenn a templomunk tornyában, és a következő leírást adta a kisebbik harangunkról: „Átmérője: 48,30 cm. Felirata: Öntötte Egyri Ferenc Kisgejgőcben 1895. Az oldalán három sorban: NOVÁK ANDRÁS ÉS NEJE / BOSNYÁK ZSUZSANNA / AJÁNDÉKÁBÓL ÖNTETETT.” A másik, 120 kg-os harangot ragolci Csoma László (Csoma József unokája) 1938-ban édesanyja emlékére ajándékozta a templomnak. Patay Pál leírása szerint „Átmérője 74,4 cm. Felirata az egyik oldalon: TOLCSVAI ÉS RAGYOLCZI CSOMA ISTVÁNNÉ SZÜLETETT IPPY BYDESKUTI TERÉZIA MEGHALT 1935. MÁRCIUS 16-ÁN. ÖNTÖTTE SZLEZÁK RÁFAEL HARANGÖNTŐ MESTER BUDAPESTEN. A másik oldalon: SZERETETT ÉDES JÓ ANYJA EMLÉKÉRE AJÁNDÉKOZTA AZ ABAÚJDEVECSERI EGYHÁZNAK TOLCSVAI ÉS RAGOLCZI CSOMA LÁSZLÓ.”

Az úrasztali ezüst edényeket Csoma József adományozta, valamint csillárt, úrasztali terítőt, szőnyegetek ajándékoztak a hívek az egyháznak az eltelt évszázadok folyamán. Novák Lajos, Gönczy Gábor, Fazekas János és Szigethy Ferenc lelkipásztorok emlékére márványtablát helyeztek a templom falába. 1992-ben Gulyás János tanító fakoronát faragott és adományozott a szószék fölé, 2001-ben ugyanő székely kaput faragott egyházunknak kerítéssel együtt.

⁶ Érdekessége a történetnek, hogy dr. Révész Kálmán 1895. június 6-án az abaújdevecseri református templomban esküdött örök hűséget a devecseri születésű Fáy Klárának.

A SZÓSZÉKEN BAKSY MÁRIA ESPERES ASSZONY

A település fennállásának 730. évfordulójára emléktáblát adományozott a község részönkormányzata. Ennek vezetője, Molnárné Juhász Éva, az 1895-ben épült torony és a harang felszentelésének 110. évfordulója tiszteletére a félköríves záródáson elhelyezkedő kör alakú ablakba behelyeztette a református címert, Schulcz Gábor és neje üvegfestő művészek alkotását.

Az egyházközség presbitériuma fái Fáy Pál főgondnok vezetése alatt vetette papírra az első presbiteri jegyzőkönyvet.⁷ E forrásból az alábbiakat tudjuk meg az egyházközség vezetőinek személyéről:

Főgondnokok: fái Fáy Pál, Putnoki Imre, Matusz József, Horváth János, Csoma József (1881-1917), Csoma István (1917-1938), özv. vitéz Elekes Antalné Csoma Boirbála (1938-1940), Csoma László (1940-1954; katonasága és fogsága idején Fáy György).

A *presbiterekre* vonatkozó első bejegyzés: Gellén József, Anderkó András, Novák József, Pásztor József (ki később kurátor lesz), ifj. Novák János, Keresztesi István, Parkovanczki János; egyházi Szanyi János (1839).

Algondnokok (kurátorok): Pásztor József, Novák István, Szanyi János, Novák János (1895-ig), Keresztesi András (1931-től), Pásztor József (távolléte alatt helyettes gondnok Keresztesi József), Novák András, Szanyi István, Novák Ferenc, Tóth András.

Egyházi: 19. századi bejegyzés: Szanyi István; 20. századi bejegyzés: Nagy József, vitéz Nagy András, Zádeczky István, Zádeczky András, Novák Ferencné.

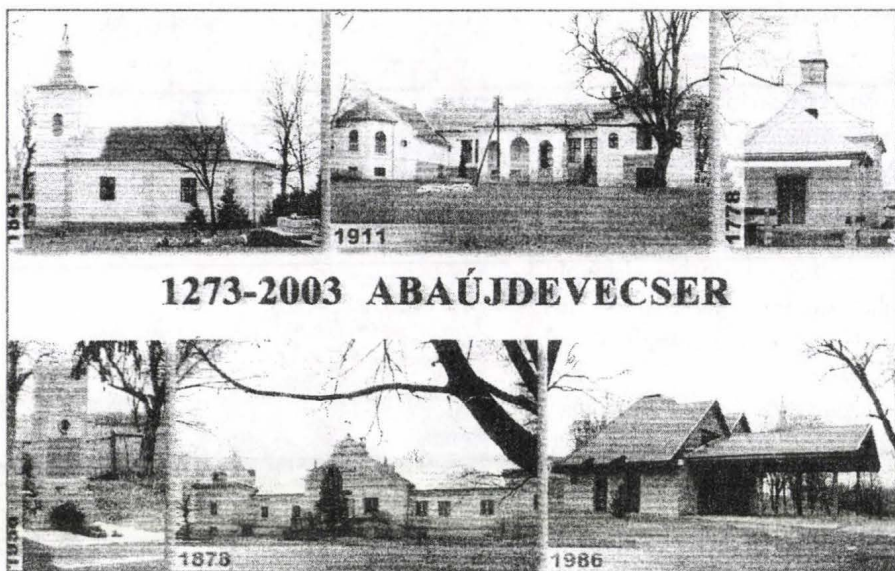
Tanítók: Láng Lajos, Darvas Gyula, Gulyás János (1945-től helyettes, 1947-től tényleges).

Az *anyaegyház lelkészei:* Pataki János (1771-1777), Kerékgyártó Sámuel (1777-1786), Jámbor Péter (1786-1795), M. Sütő István (1795-1796), dapsai Dapsy Miklós (1796-1798), Bogoly Pál (1798-1801), Serki József (1801-1804), Szabó Nagy István (1804-1808), Böszörményi Kiss András (1808-1811), Szilágyi András (1811-1812), Szabó János (1812-1819), Molnár István (1819-1827), Pecsenye István (1827-1831, pestisben halt meg), Jászai János helyettes (1831-1832), Mészáros József (1832-1838), Nagy József (1838-1845), Tordai Gábor (1845-1849), Iván János helyettes (1849-1851), Kopré Lajos (1851-1858), Szendrei Széchenyi István felügyelő lelkész Fügedről (1858-1867), Gömöri Péter (1867-1871).⁸

⁷ Az Abaujvecseri Református Egyház presbiteri jegyzőkönyvei 1839-től.

⁸ 1929-ben Láng György presbiter ezt jegyezte föl: „Böszörményi Kiss András meghalt Devecserben 1811. okt. 23-án. Pecseny István meghalt Devecserben 1831. aug. 29-én. Torday Gábor meghalt Devecserben 1849. máj. 24-én. Mindannyian itt vannak eltemetve. Feledésbe ment emléküknél kívánok gyertyát gyújtani, midőn bejegyeztem nevüket. Hiszen a tőlük nyert lelki táplálékot az ő híveik, a mi őseink bizonyára szívesen vették.”

A KÖZSÉG JUBILEUMA ALKALMÁBÓL KIADOTT KÉPESLAP

1870 márciusában az abaújdevecseri egyházközség Szendhez csatlakozott, s 1871. január 1-jéig a lelkési teendőket „Szend-Devecseri lelkész” címen Kállay Miklós szendi ref. lelkész látja el. 1871 és 1874 között Sütő Károly mérai felügyelő lelkész szolgál Devecserben is. 1874-től 1885-ig Dienes János mérai felügyelő lelkész és Rőcey János evangélikus lelkésze felváltva tejesít szolgálatot. 1885-ben Devecser Baktával köt egyezséget, társegyházi kapcsolatba lépnek. Először Erdős Lajos, majd Pajkos Endre, Novák Lajos és Sarky József a baktai lelkészek. 1895-ben, a toronyépítés idején Kovács István a közös lelkész 1909-ig. 1909-től 1911-ig Gönczy Gábor az a nevezetes lelkész, aki Kassán vállalta a száműzetést Trianon után; 1920-tól 1940-ig volt kassai lelkész, ott is van eltemetve.

További közös lelkészek: Barcsa Endre (1911-1915), Csabai István (1915-1923), Fazekas János (1923-1926), Illyés János (1926-1943), Szigethy Ferenc papköltő (1943-1950, ő az utolsó Bakta-Devecseri lelkész).

1950. november 17-én a templomban tartott közgyűlésen kihirdették az egyházmegyei közgyűlés határozatát, miszerint Abaújdevecser és Csobád egyházai együtt alkotnak társegyházközséget a csobádi lelkész vezetésével. Ettől kezdve a közös elnevezés: Csobád-Devecser. Ezután: Molnár István (1950-1973), Szilágyi Gyula (1973-1979), Gulyás István (1979-1980), Baksy Mária (1980-1997).

1997-ben megépült az encsi templom és parókia, így egy négyes társulás jött létre: Encs, Abaújdevecser, Csobád és Füged egyházai között. A lelkész Baksy Mária, aki 2003-tól az Abaúji Egyházmegye esperese, az első női esperes a Magyarországi Református Egyház történetében.

Isten áldása kísérje a devecseri református gyülekezetért munkálkodókat!

BENKE GYÖRGY

Amerikába kivándorolt református magyarok a hőskorban

A 20. században újabb népvándorlási hullám indult el majdnem minden földrészen. Európa sem volt kivétel ez alól, és mi magyarok is kénytelen részesei voltunk ennek. Alig van olyan országa e világnak – vagy nincs is –, ahol ne élneek magyarok. S nem is tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy örüljünk ennek vagy bánkódjunk e miatt? De legnagyobb számban, tömegesen, Amerikába – Észak-Amerikába: az Egyesült Államokba és Kanadába – vándoroltak ki és telepedtek le magyarjaink, és az országos aránynál jóval többen reformátusok. Két könyv is van, melyet nem nélkülözhetünk, ha az amerikai kivándorlókkal, különösen a kivándorló reformátusokkal, illetve protestánsokkal akarunk foglalkozni. Az egyik korábban, a másik legújabban jelent meg. Az egyik könyv szerzője *Komjáthy Aladár*,¹ a másiké *Bertalan Imre*.²

Általában úgy tartják számon itthon és a tengeren túl is, hogy három nagy hullámban vándoroltak ki magyarok Amerikába, főleg az Egyesült Államokba. És ezek a nagy kivándorlások a 19. század végére és a 20. századra estek. Az első hullámmal azok érkeztek, akik nem is csak a *jobb* megélhetés, hanem egyáltalán a puszta megélhetés miatt hagyták el az országot, hogy idegenbe keressék meg mindennapi kenyerüket. A második hullámmal a II. világháború kárvallottjai érkeztek az Újvilágba, akik itthon mindentüket elvesztve igyekeztek új életet kezdeni. A harmadik nagyobb bevándorlási csoport pedig az 56-osoké volt. Ezt a hagyományos vélekedést korrigálnunk kell, vagy legalábbis ki kell egészítenünk. Föltétlen meg kell emlékezni az első nagy Amerikába emigrálásról, mely megelőzte a fentebb említetteket. Ez pedig az 1948-49-es szabadságharc utáni volt. És itt egy harmadik könyvet is említék, mely adatokat szolgáltat ehhez az első kivándorlási hullámhoz. Ez pedig *Ács Tivadar* műve.³ Tehát négy hullámban érkeztek magyarok Amerikába az elmúlt bő másfél század alatt. A két első hullámmal érkezőknek volt a legnehezebb munkát, megélhetést, otthont találni a tengeren túl. Ezekről, az Amerikába kivándorlók hőskoráról szívesen beszélek az említett könyvek alapján.

Az 1848-49-es szabadságharc után kivándorolt magyarok Amerikában

Mostanában kapunk hírt arról az Egyesült Államokban élő magyar református gyülekezetekről, hogy azok jó része ezekben az években ünnepli alapításuk, fennállásuk 100. évfordulóját. Bertalan Imre többször említi különböző amerikai közösségekben elhangzott beszédeiben, hogy száz éve hangzik magyar református igehirdetés Amerikában. 1966. december 10-én a Clevelandi Nyugati Oldali Református Egyház szeretetvendégségén mondta ünnepi előadásában, hogy háláadással emlékezünk arra, „*hogy a magyar református igehirdetés pontosan száz év-*

¹ A kitántorgott egyház. Ref. Zsinati Sajtóosztály, Bp., 1984.

² Ott ülék... ő közöttük. For You Bt. Bp., 2005.

³ Kossuth papja: Ács Gedeon. Bp., 1940.

vel ezelőtt vette kezdetét Észak-Amerikában". (102. o.) Ács Gedeon pedig naplójában ezt írta 1852-ben, miután egy magyar közösség megválasztotta lelkipásztorának (78. o.): „*En magam is gyakran megindulással és fájdalmas gyönyörnek egy nemével pillantottam végig a kis gyülekezeten, az első amerikai magyar egyházközösségen*". De ki is volt Ács Gedeon? Az idézett könyv címe ezt mondja: Kossuth papja. A szabadságharc kitörésekor tábori lelkész lett. A világosi fegyverletétel után az emigrációban követte Kossuthot, és Törökországon át érkezett Amerikába (ha nem is Kossuth társaságában). A naplójából szerkesztett könyv kiadója úgy említi őt, mint „*az amerikai magyar egyház alapítóját*". De hogy egyháza nem szigorúan vett református egyház volt, hanem inkább a magyar egyházon volt a hangsúly, kitűnik a következőkből (5. o.):

„Ács Gedeon ugyan kálvinista pap volt a legjavából, de ő annak a magyar kálvinista szellemnek lett a hirdetője, mely az orthodoxia és a szekularizmus takarója alól állandóan ki-kidugja istenarcát s országvilág csodálatára mutatja a magyar kereszténység szakramentumait: a magyarságot és emberséget. New Yorkban nem Kálvinista egyházat alapított, hanem Magyar Egyházat.” Még inkább aláhúzza ezt az idézet (4. o.): „*New York-i híveinek többsége katolikusokból és zsidókból tevődött össze, s ezt nemcsak teológiai szabadelvűségének köszönhetette, hanem ékesszólásának is*”. Ékesszólásáról különben így olvashatunk ebben a könyvben (4. o.): „*ez a magyar kálvinista pap Longfellow, Emerson és Irving szellemi stíkján egy távoli földrészén hirdette azt, amit Kiskunhalason, Nagyörsön, Kecskeméten és Debrecenben kapott, hozzáadva a maga zsenialitását, s azon a stíluson, amelyen kevesen írtak és beszéltek Szenczi Molnár Albert és Arany János között.*”

Naplójában leírja azt, hogy milyen nehéz körülmények között éltek sokan az emigrált magyarok az akkori Amerikában. Ez ugyan elsősorban annak volt köszönhető, hogy az itthonról vitt életszemlélettel és életmóddal akartak érvényesülni Amerikában, ami ott nem ment:

„Mint pap, sok magyarral jöttem össze, kit azelőtt nem ismertem. Sok szegénységében és nyomorában oly becsületes volt, hogy iránta mély tiszteletet kellett éreznem. Némelyiket a szegénység cinikussá tett s magával és a világgal nem gondolóvá. Volt olyan is, ki aljasságig süllyedt, ha ugyan korábban nem állt oly alacsony fokán az erkölcstelenségnek, melyről nehéz alantabbra süllyedni. Legtöbb hitvány találkozott azok között, akik egykor rendes katonák voltak. Ezek mihelyt a fegyelem alól kikériültek, kihágásokat követtek el, és sok éjjel s nappal kocsimákban lézengett. Találkozott s nem egy, aki elég bolond volt azt hinni, hogy magyar nemesekhez nem illik dolgozni. Az ilyen aztán hogy élhessen, kénytelen volt oly eszközökhöz folyamodni, melyek nagyon is nem illettek magyar nemesekhez. Egy-két magyar tűrhető helyzetben vergődött. A legtöbb szűken tengett nehéz munka után sok iszonyú ínséggel küzdött. Volt, ki mihelyt a hajóbért megfizette, vizszatért Európába; találkozott néhány, ki a honvágy és szegénység következtében megőrült. Sok nyomorban veszett el, sok elszéledt Amerika távolabbi részein; sok még most is New Yorkban kínlódik.” (90. o.)

Mint papnak a főfoglalkozása az igehirdetés volt – vagy ahogyan ő írta: a szónoklás –, de a magyarok látogatása is hozzátartozott munkájához. Fizetése nem volt elégséges a megélhetéshez, ezért más főfoglalkozás után nézett, amit egy gyárban meg is talált, és ez a fizikai munka állandó és elégséges bevételt jelentett számára. Bostonban is eltöltött néhány évet. Naplójában beszámol az ottani egyházi és társadalmi életéről. Meglehetősen kritikusan ír Ács Gedeon az amerikai papokról. Sok köztük a farizeus, állapítja meg lakonikusan. A különböző egyházakban, templomokban látott színes egyházi és istentiszteleti életéről is ironikusan ír. Írja például, hogy az istentiszteleten gyakran zavarja a figyelmet a hölgyek recsegő pálmalevél-legyezőjének örök mozgatása. „*Miattuk sem figyelni, sem aludni nem lehet*” (100. o.). Meg is fogalmaz sebtében néhány szabályt, amit alkalmazni kellene az amerikai istentiszteleteken:

„A pap ne használjon olyan kifejezést, melynek értelme nincs, vagy amely már más szavakkal el volt mondva. Ez tetemesen kurtítaná a most oly hosszú beszédeket s némely papé tán csak ennyiből állana: Kedves atyámfiai! Ámen.

A pap ima előtt olvassa el fonszóval a Máté VI. 7-et. Ima alatt szemét ne hunyja be, mint kukorékoló kakas.

A kar énekesnéi ne forgassák oly csodálatosan szemeiket. Ember szeret nézni szép énekesnére, de némelyiknek szemforgatása valóban ijesztő. A presb(iteriánus) énekesnők csak azon esetben bújjanak függöny mögé, ha egy szép sincs köztük. A bivalytorkú bariton, ki babsán (básán) bikájaként bög, rekedjen el örökre.

A vénasszonyok ne üljének szembetűnőbb, szép fiatalok ne félreeső helyre.

Az ún. gentlemanek ne fekjúdjának szomszédaikra, kivált, amikor különben is meleg van.

Hölgyek ne tartsanak szemlét később jövő társnőik kalapja s köntöse felett, ha előzőleg elegáns vagy rosszul öltözött nő jön be, ne mosolyogjanak és ne nevéssenek oly jelentősen egymásra.

Ifjú californiai és egyéb szalmaözevgyek templomban a fátlyolt, mely alól nagyobb biztonsággal képzelik vizsgálatni, hol ül csinos férfi, vessék hátra kalapjaikról. Festett arcú és fonnyadt... megtarthatják fátlyukat, ha akarják.

Mikor a pap a test megfeszítését sürgeti, az életesb hölgyek ne sóhajtozzanak oly hangosan. Nekik már nincs mit megfeszíteniük s hol nincs többé kísértés, nincs ok a keserves sóhajokra. Harminc év előtt kellett volna ily kegyeseknek lenniük. Most már késő s úgy tetszik, mintha inkább a kísértés nem léte miatt sóhajtoznának.

Menyetskék, jegyben járó lányok mindenki által könnyen észrevehető jelt viseljenek és idegen férfiakkal ne kacérkodjanak. A házasság férfiak hasonlóra köteleztessenek.

Náthás, hurutos egyének, rikoltó csecsemők, fészkelődő hölgyek, narancssárga szoknyák, nyikorgós csizmák, mint templomba nem valók, maradjanak hon.

Templom után minden férfi kísérje haza azon hölgyet, ki reá a prédikálás alatt legtöbbször kandikált. Etc.”

Munkálkodása nem volt elégséges ahhoz, hogy maradandó magyar egyházat alapítson. Nem is nagyon akart ott letelepedni. Meg is indokolja ezt (138. o.):

„Egyébiránt az, ki nem gyermekkorában választ új hazát, eléggülve sohsincs és sötét színben lát sokat, miben tán nem ütköznék meg, ha csak utazó lenne. Én későn találtam jönni, s ha századot tölténék is e nép között, folyvást idegen maradok. Sőt az maradtam volna, hihetőleg, ha korábban jövök is. Mert a vastag önzés szememben mindig egyike volt a legvisszatasztálóbb jellemvonásoknak. A vallásos pharizeuskodás ellen Jézusként korbácsot ragadni mindig hajlandó voltam. Az, ki nagyobb bámulója korunk anyagi haladásának, mint én vagyok, jobban érezheti magát e földrészén, s ha tud kupeckedni s hosszú imákat mondani, igen boldog is lehet.”

Hogy kerek legyen az Ács Gedeon életútjáról szóló beszámoló, elmondjuk, hogy 1861-ben jött vissza Magyarországra. Itt Csúzánnak kapott parókiát, és ez sem ment simán, mert megbélyegzett volt amiatt, hogy „a honból kiköltözött”. 1887-ben halt meg. Községe azonban tisztelettel emlékezett rá, róla, papjáról nevezte el főutcáját.

A kitántorgott egyház népe

Az amerikai magyar református egyházat alapítók és a templomépítők azok voltak, akik a második hullámmal mentek ki a 19. század végén és a 20. század elején. Bertalan Imre így ír róluk (138. o.):

„Ők voltak a nagy hullámban érkező gazdasági menekültek. A semmiből kezdés elszántsága, friss munkaerő, kitartás ömlött velük szakadatlanul. Nélkülük Amerika robbanásszerű, bámulatos ipari fejlődése nem lett volna elképzelhető. Erre a bevándorlóra az a legjellemzőbb, hogy csak úgy tudta elviselni az Újvilágot, ha nyelvén, egyházi és társadalmi életében, baráti kapcsolataiban fenntartotta a nemzet

lelki-kulturális folytonosságát. Közösségi szempontból nálunk, amerikai magyaroknál is ez a legfontosabb nemzedék. Könnyen meg lehet számolni, hogy a később érkező emigráció hány templomot, iskolát, testvérsegítő egyesületet, magyar házat, klubot létesített, szemben a szegénysorról jött, nehéz testi munkát végző öreg amerikásokkal. Ha ma másfél millió amerikai polgár vallja magyar származását, ez a kedvező statisztika az alaptömbnek és a belőle sarjadó nemzedéknek köszönhető.”

A 19. század végére, a 20. század elejére sokan úgy emlékeznek, mint a boldog béke-időkre. A millennium idején sorra épülnek Budapesten a máig szép paloták. Hazafias ünnepeken nemcsak az ország vezető urai, de a kisebb birtokosok is díszmagyarban pompáznak. Bertalan Imre szavait idézem (41. o.):

„Budapesten szól a muzsika, Pósa Lajos szöveget ír, Dankó Pista kottázik. Habzik Tokaj bora, tombol a jókedű, közben – mint egy hallgatag, nagy folyam – sodródnak a tengeri kikötők felé a drága magyar életek százazrei. A legboldogabbnak hiszi magát az ország, amikor a nagy bomlás folyik feltartóztatathatatlannul”.

József Attila ezt így verselte meg: „Sok urunk nem volt rest se kába / Birtokát óvni ellenünk, / S kitántorgott Amerikába / Másfél millió emberünk.” Útra keltek azok az eddig földből élt emberek, családok, akiknek a föld már nem adhatott elég kenyeret. Mert a gyermekáldás nagy volt a földműves családoknál; a kis gazdaság egyre osztódott, zsugorodott. Voltak olyanok is, akik néhány évi kemény munkával – bányákban, a nehéz iparban – kerestek sőt megkoplaltak annyit Amerikában, hogy hazajöve néhány hold földet vehettek, és egy nemzedéknyi időre újra volt megélhetése családjuknak. De sokan családotól mentek, és nem jöttek vissza. Legtöbben erről a vidékről, Felső-Magyarországról vándoroltak ki. Bertalan Imre szolgál statisztikai adatokkal az ekkor kivándorlókról: 45 % volt abaúji, 23 % zempléni, 6 % borsodi, 2 % gömöri, ez összesen 86 %, a többiek a szomszédos beregi, szatmári és szabolcsi községekből – és egyházközségekből – származtak.

A kivándorlók – vagy ahogyan Amerikában nevezték őket, az „új bevándorlók” – dolgozni jöttek, a munkának éltek, és napi 14 órájuk nagyobb részét a kemény munka töltötte ki. De ott volt a vágy bennük, hogy legyen egy hely itt, az idegenben is számukra, ahol otthon legyenek, ahol honvágyukat is csillapíthatják. Így határozták el azt, hogy nagy anyagi áldozatok árán, mielőtt maguknak megszerezték vagy megépítették volna saját házaikat, templomot építettek. Nem is akármilyet. Lehetőleg olyat, mint az otthoni volt. Jellemző eset: Pittsburghban az őket alkalmazó gyártulajdonosok egy fatemplomot építettek nekik, ami megszokott volt ott Amerikában. De nem nekik! Néhány év múlva megépítették a saját maguk impozáns kőtemplomát, olyan templomot, amire felfigyelhetett a környezetükben élő amerikai „őslakosság” is, ahogyan írja ezt Komjáthy Aladár idézett könyvében. Tőle idézem ezt is a templom fontosságát dukumentálandó (34. o.):

„A templom volt az egyetlen hely a nagy idegen világban, ahol nemcsak anyanyelvén imádkozhatt, és énekelhette kedves zsoltárait, de részt vehetett valami egészen újnak a megteremtésében, ahol a szava számított, és ahol jól érezhette magát a túlhajszolt munka után. Valójában csak a templomban volt otthon, hiszen a túlzásúfolt 'burdos házbán' (boarding house – szálláshely, ágybérlet) aligha volt több helye, mint egy külvárosi ágyrajárónak.”

Havadtóty Sándor, az Erdélyből származó amerikai lelkipásztor ugyanígy ír:⁴

⁴ Reformátusok Lapja, 2005. febr. 13.

EGY KÉP KOMJÁTHY ALADÁR „A KITÁNTORGOTT EGYHÁZ” C. KÖNYVÉNEK MELLÉKLETÉBŐL

„Az európai emberek nem értik meg azt, hogy az amerikai társadalom az egyházak köré csoportosul. A különböző etnikai csoportok, márpedig mi valamennyien kivétel nélkül etnikai csoportokhoz tartozunk, a magunk temploma körül gyülekezünk. Minden jóra való ember igyekszik népének templomához tartozni. A magyarság ott maradt meg, ahol élő templom volt. A templomon kívüli egyletek, politikai alakulatok, szövetségek, klikkek előbb-utóbb felmorzsolódnak és megszűnnek. Az egyház az, ami az egymással szemben álló csoportokat össze tudja fogni.”

Mindez „rímel” Csanádi Imrének egy templomról írt és sokat idézett versére:

*„Mégis megtartódat benne becsüld magyarság,
Ország lappangott itt, mikor nem vala ország.”*

A templomépítéshez persze pénz, sok pénz kellett. Honnan jött ez össze? Leleményességből. Nyári egyházi piknikeket, téli disznótóros vacsorákat rendeztek, táncmultságokat szerveztek, itt természetesen szeszes italt is árultak. Az amerikai presbiteriánusok között az antialkoholista magatartás volt az elfogadott, a keresztyéni. Az aztán teljességgel megbotránkoztató volt számukra, mikor meghallották, hogy a magyar gyülekezetek papjai istentisztelet után ingujjra vetkőznek, és együtt poharaznak a gyülekeztük férfitagjaival! Ekkortájt prohibíció, szesztilalom volt Amerikában. Az itteniek azt gondolták, hogy a magyarok ezt a barbár evésben-ivásban kicsúcsosodó gyülekezeti istentiszteleti módot otthonról hozták. Pedig itthon ez teljesen idegen volt, és lehetetlen lett volna. De a pénzszerezés a templomépítésre – és a honvágy, az igény az együttlétre – teremtette meg ezt a közkedvelt és hasznossá vált társadalmi együttlétet, és maradt meg ez mindmáig az amerikai magyar református gyülekezetekben.

Komjáthy Aladár leír egy szájhagyományként őrzött történetet az első időkben, mely arról szól, hogy mennyire igényelték az Amerikába kikerült atyafiak az ünnepi istentiszteleteket. 1887 karácsonya első napján a pennsylvaniai hegyek között levő Mount Carmel városában a presbiteriánus templom előtt két egymást nem ismerő, fekete ruhába öltözött férficsoporthatár állt. Dél előtt háromnegyed tíztől várakoztak ott; eltelt egy-két óra, nem történt semmi. A harang nem szólalt meg, a templomajtót senki nem nyitotta ki. Ők azt nem tudták, hogy az ott élő skót reformátusok templomában karácsony napján nemhogy úrvacsora, de istentisztelet sincs. Közelebb húzódott egymáshoz a két idegen férficsoporthatár. Az egyik csoport a magyaroké volt, a másik a felső-zempléni szlovák fiatalemberekből állott, akik szintén karácsonyt ünnepelni jöttek – hasztalan. De mégsem. A magyarok rákezdték végül ott, a zárt ajtajú templom előtt a „Krisztus Urunknak áldott születésén”

A clevelandi német református templom, ahol 1889-ben az emlékezetes első ünnepség megtörtént. Itt alakult meg a clevelandi első magyar egyház 1891-ben. A templom később magyar tulajdonba ment át, egészen a közelmúltig a Cleveland West Side magyar református egyház tulajdona volt. Itt alakult meg a magyar egyházkerület is, a mai Kalvin Egyházkerület.

kezdett karácsonyi énekekre, és a szlovákok csatlakoztak hozzájuk. Megtehették, mert ott-hon ezt a szép éneket a magyar papok lefordították nekik szlovák nyelvre. Aztán előkerült a zsebekből a lapos pálinkásüveg is, testvériesen meghúzták azokat is, így részük volt valami olyanban is, ami némiképpen pótolta a karácsonyi úrvacsorázást.

Nem volt eredménytelen ez a karácsonyi találkozás és együttéklés. Egy ott élő német pap, Röntgen tiszteletes segítségével megalakult 1890-ben Pittsburghban a „Szent Pál magyar-szlovák református és evangélikus egyház”. És egyre több helyen, Ohio-ban, New York államban is volt erre igény, és létrejöttek a magyar református (vagy vegyes protestáns) gyülekezetek. (14-15. o.)

Ami különös, de az Újszövetség szerint természetes volt, a világiak kezdték tartani az istentiszteleteket. A Szikszai-féle imádságos könyvből felolvastak, úrvacsorázni pedig valamelyik már működő, legtöbbször német háttérű egyházba és templomba mentek. Mert papjuk még nem volt. Jóakarátú német lelkészek igyekeztek segíteni ezen. „Magyar-Ausztria” (sic!) illetékeseitől kértek segítséget az ott élő magyarok számára. És honnan kértek volna máshonnan, mint Bécsből! Honnan tudták volna ott Amerikában, hogy Bécsnek akkor már (és azelőtt sem) semmi kapcsolata nem volt a magyarországi református egyházzal. De a bécsi Eduard Böhm teológiai tanár igyekezett segítségül lenni, és a Budapesten működő skót misszióhoz, annak vezetőjéhez, Andrew Moodyhoz irányította a magyar kérést. (Hogy miért nem a budapesti magyar egyházi vezetőkhez, máig talány maradt). Ő pedig segíteni akarván két csellengő lelkészt felkért az amerikai magyar protestánsok szolgálatára. Egyikük sem akart itthon falusi pap lenni, ezért hajlandók voltak Amerikába menni. Egyikük Debrecenben végzett (Jurányi Gusztáv), a másikuk Pesten (Kovács János). De egyikük sem maradt meg az amerikai magyar reformátusok szolgálatában. Ezt megtudva Moody, most már érdekesebb helyre fordult: Sárospatakra, a vele kapcsolatban levő Forgács Gyula lelkipásztorhoz. Közbenjárására Patakról küldték ki Ferenczfy Ferencet a pittsburghi magyar gyülekezetbe lelkipásztornak. Az ő nevéhez fűződik nemcsak a pittsburghi magyar református gyülekezet megszervezése, hanem az egész amerikai magyar református egyház szervezetének és munkájának kialakítása. Ferenczfy Felső-Abaújból származott, így tudott szlovákul is, és a szlovákok között is eredményesen dolgozott. Szervező és missziós munkájához anyagiakkal hozzájárult a már erősebb és nagyobb német háttérű protestáns egyház is.

Ahogy épültek a templomok, alakultak a magyar református gyülekezetek, szükség volt lelkipásztorokra is. Ferenczfy legszívesebben Sárospatakról hívott lelkipásztorokat, de jöttek Debrecenből is. Volt olyan eset, hogy a kis abaúji faluból, Fonyból sokan felkerekedtek és kivándoroltak, és tették ezt papostul: hívták és hozták magukkal szeretett papjukat, Dókus Gábort is. 1898-ban az Egyesült Államok református egyházának belmissziói bizottsága ezt jelentette:⁵

„A magyar munkamező virágzik. A magyar testvérek jellemzője az eltökéltség és áldozatkészség arra, hogy egyházi ingatlant szerezzenek. Nincs más olyan belmissziói munkamező, amelyik olyan eredményes lenne, mint a magyar. Ezek a magyarok valóban feltalálják magukat, jobban, mint akármelyik más nemzetiség a belmissziói bizottság hatáskörében.”

⁵ Komjáthy A. i. m. 26.

1896-ban, a millennium évében, Trentonban, New Jersey állam fővárosában két fontos esemény történt, melynek egy célja volt: az amerikai magyar reformátusok összefogása. Trentonban megalakult az Egyházmegye (vagyis a közös magyar református egyház), és a Magyar Református Egyesület. Bertalan Imrét idézem (106-7. o.):

„Ezzel elindult az amerikai magyar református élet. Ez adott számukra biztonságérzést a nagy idegenben. Hátuk mögött a végtelen nagy vízzel, előttük az ismeretlen jövővel, az Egyház és az Egyesület lett életformájuk kettős pillére. Valójában egy életegység... Csak együtt, egymást tartva, egymást építve, egymást emelve maradhatnak, hitük szerint maradnak is a jövőben, mint voltak száz éven keresztül, amerikai református életünk tartóoszlopai.”

Az amerikai magyar református egyház (az Egyházmegye) úgy megerősödött, hogy 1912-ben már kettéosztották: keleti és nyugati egyházmegyére. A hazai református egyház vezetősége elkészítette a maga missziói programját az Amerikában élő magyar reformátusok gondozására. 1908-ban megszületett a *„Szabályrendelet az Amerikai Egyesült Államokban levő magyar református hívek és egyházközségek gondozása tárgyában”*. Szép volt a szándék, de elhibázott az, hogy meg se kérdezték e szabályrendelet készítése előtt az érdekelteket, az amerikai magyarokat. Ott pedig már folyt a vita a hovartartozásról: az amerikai magyar reformátusok természetesnek tartották, hogy a hazai református egyházhoz tartozzanak, az amerikai Reformed Church azonban azon volt, hogy mindenképpen bekebelezze a már megerősödött magyar református egyházat, templomaikkal, egyházi épületeikkel együtt. Viták, pereskedések kísérték ezt az időszakot. 1918-ban, és az azt követő Trianon után már lehetőség sem volt arra, hogy érdemi tárgyalások legyenek az amerikai és a magyarországi református egyházak között.

1921-ben megszületett a tiffini egyezmény (Tiffin Ohio-beli város), mely szerint az amerikai református egyház befogadja azokat a magyar református önálló vagy missziói segélyben részesített gyülekezeteket, melyek jelenleg az Amerikai Magyar Református Egyház keleti és nyugati egyházmegyéjét képezik. A magyar református gyülekezetek képviselőinek egy része örömmel fogadta és írta alá ezt az egyezményt, anyagilag megnyugtatónak látta ezt a megoldást. A képviselők másik része azonban ellene volt ennek a csatlakozásnak, és önállóságukat és függetlenségüket nem kívánták feladni.

A hazai egyházi vezetők elfogadták a tiffini egyezményt. Tették ezt a maguk érdekét szem előtt tartva. Mint a háborúban vesztes nép egyháza segélyt vártak a gazdag Amerikától, és kedvükben akartak járni azzal, hogy elbocsátják kebelükből az amerikai magyar református egyházat. A tiffini egyezmény megkötése előtt, 1920-ban az amerikai református egyház küldöttsége Magyarországon járt, és megszerezte a magyarországi református egyház vezetőinek hozzájárulását az amerikai magyar reformátusok bekebelezésére. „Budapesti Egyezménynek” nevezték el ezt a megállapodást az amerikai magyar egyháztörténetben. Komjáthy Aladár röviden és megszégyenítően így foglalja össze a budapesti és tiffini egyezmény lényegét (173. o.):

„Mindenki jól jár! Az amerikai közegyházak birtokába átmegy a két amerikai egyházmegye másfél millió dolláros ingatlan vagyona, és a konvent is kap kb. hatvanezer dollárt.”

Ez a döntés megosztotta az amerikai magyar református magyarságot. Akik nem akartak csatlakozni az amerikai egyházhoz, és meg akarták tartani magyarságukat és függetlenségüket, megalakították az Amerikai Független Magyar Református Egyházat. Ez az egyházalapítás

1924-ben Duquesne-ben történt. Alkotmányozó gyűlésnek is nevezik ezt a mérföldkőnek tekinthető összejövetelt, melyet a Sárospatakon végzett és Princetonban is tanult fiatal cartereti lelkész, az ideiglenes egyházmegye jegyzője, Vincze Károly hívott össze. Első püspöke – egyáltalán, hogy püspököt választottak, a hazai egyházszervezethez való ragaszkodásukat mutatta – a szintén Patakon végzett Béky Zoltán lett. Később ez az egyházrész az Amerikai Magyar református Egyház nevet vette fel. Ez az egyházrész volt az, mely az ezt követő évtizedben egyre erősödött, és újabb gyülekezetek csatlakoztak hozzá.

A másik egyházrész, mely hasznosnak tartotta és elfogadta az amerikai magyar református egyházhoz való csatlakozást, Kálvin zsinat vagy egyházkerület (Calvin Synod) néven lett tagja a Reformed Church-nek, mely későbbi egyesülés után United Church of Christ nevet vette fel. És ahogyan ez ilyenkor lenni szokott, voltak olyan gyülekezetek is, melyek nem csatlakoztak sehová, hanem episzkopális társulásban vagy congregacionalista módon éltek életüket. „A szép álmot – írja Komjáthy Aladár –, amit az amerikai magyar reformátusok megálmodtak a világháború utolsó évében az amerikai magyar reformátusság egységéről, nem sikerült megvalósítani”. (191. o.) A gyülekezetek mellett azonban ott voltak az intézmények, melyek olykor hathatósabban munkáltak az amerikai magyarok összetartozását és egységét, mint az egyházak. Az Amerikai Magyar Szövetség megalakulásának 93. évfordulóján mondott beszédében így szólt erről Bertalan Imre (174. o.):

„Amerikai magyar történetünk lassan feledésbe szüljedő első századának jövőt formáló ereje a közösségi gondolkodás. Biblikus szemléletünkkel szólva: őrizője vagyok az én testvéremnek. A század kulcsszava: a törődés. A törődés lelkiülete kollektív alkotásokat, Amerika-szintű intézményeket szült. Nem volt többé 'kitántorgott magyar', mert a hányatott életű egyén már a közösségi élet védelmében élt. A templom, iskola, testvérsegítő egyesület, nyári magyar iskola, magyar ház, klub, színpad, énekkar, piknik, a templom köré telepedett magyar üzletváros, a mindebből összeállt, az egykori faluközösséget pótló magyar városrész, megtartásunk megannyi végvára, mindez együtt a ma kedvező statisztikaként szívesen idézett másfél millió amerikai magyar etnikum bölcsője, egy századon át melegágya volt.”

TELLINGER ISTVÁN RAJZA

BOJTOR ISTVÁN

Dókus Gábor (1861–1936)

Emlékjelek – Norwalk, Connecticut állam, Lexington Ave, Észak-Amerikában: a református templom mellett épült szép hall külső bejáratánál Dókus Gábor domborműve néz reánk. Fony, Abaúj megye, Magyarország: az 1997 május 25-26-27-én tartott nemzetközi missziói konferencián a református templomkertben felavatták Dókus Gábor kvarckőbe épített domborművét. Az Amerikából érkezett rokonság is részt vett a páratlan ünnepségen, amelyen a Magyarországról származott, neves férfiúnak állítottak emléket. Az V. Magyar Református Világtalálkozó évében (2006), halála 70. évfordulóján időszerű emlékezni rá.

A keresztyén történetírás az eseményeket, személyeket három szempontból vizsgálja: Istenhez és a társadalomhoz való viszonyához, valamint cselekedetei, tevékenysége szerint.

Társadalmi és egyházi helyzetkép Magyarországon 1867-1924 között. – Az Osztrák-Magyar Monarchiában ez a gépesítés, iparosítás, mezőgazdasági fejlődés korszaka. A magyar termékek a világpiacon is kelendők voltak. A Monarchia Mexikóig, Japánig, Egyiptomig terjedő világhatalmának nemzetközi helyzete viszont megbillent. Erősödött Oroszország, Anglia és Olaszország előretörése. A látványos virágzás belső romlást takart. A nincstelen, sok gyermekes apák ideiglenes földmunkát vállaltak, vagy cselédeknek szegődtek el (kubikos, kepés). A szerb, tót, román nemzetiségek önállóságot követeltek, a munkásság szervezkedett. A jól jövedelmező híres borvidéken szőlőfiloxéra és más fertőzés pusztított. A lakosság 62 %-a földművelésből élt. Az 5-10 holdas parasztság lélekszáma 550.000 fő. A helyzetből egyetlen kiutat láttak sokan: elhagyni az országot. Több volt a kivándorlók, mint a születések száma. Másfél millió magyar „tántorgott ki” Amerikába. Nagyszámmal Abaúj megyéből, legtöbben Fonyból, ahonnan az 1890-es években több mint háromszázan hagyták el szülőföldjüket. Többségük South Norwalkban, Bridgeportban és New York városába telepedett le.

Az egyházi helyzet sem volt biztató. Kötelező volt a hittan, az egyházi adó fizetése és a lelkipásztor tisztelete. A racionalizmus korszakában nem az alkotó Istent, hanem az alkotását, a természetet dicsőítették. A falusi nép, valamint az értelmiség közönyös volt az unalmas, száraz prédikációk iránt. Ugyanekkor jelentkezett a belmisszió. A lelki ébredésben Jézussal való személyes közösség, az érzelem és a jócselekedet volt a hangsúlyos.

Az államvezetés öntisztulásnak ítélte a kivándorlást, ezzel nyugtatta magát. Mikor rádöbent a faluk néptelenedésére, utasította a lelkészeket, hogy akadályozzák meg a kivándorlást. Az első világháború idején (1914-1919) a kivándorolt magyarokat a Monarchia saját érdekében próbálta fölhasználni. A trianoni diktátum szétkasabolta az országot, trauma gyötörte nemzetünket. Mivel Woodrow Wilson elnök (1916-1920) presbiteriánus volt, és Amerika nem ratifikálta Trianont, ezért másfélmillió magyart kényszerítettek volna arra, hogy presbiteriánusok legyenek, amiért cserébe Wilson elnök megsemmisíti az 1920. június 4-én a Szövet-

séges és Társult Hatalmak (pl. Kína, Kuba, Panama, Románia, Szerbia, Csehszlovákia stb.) gyalázatos döntését. Nem kérdezték a kivándorolt magyarok véleményét és figyelmen kívül hagyták, hogy Amerikában egymástól független az állam és egyház.

1945 után vasfüggönyt építettek a keleti államok határánál Európában. 1956-ban tömegek menekültek Amerikába. 1957-ben segélycsomagok özöne érkezett Amerikából Magyarországra, és a kommunista állam szimpatizánsokat keresett Amerikában, főleg egyháztagok és vezetők között.

Az úgynevezett rendszerváltás után 1990-ben tartották a III. Református Világtalálkozót. Melegen ölelték egymást a régi és új haza polgárai. Világi elnökül Szabó István amerikai professzort választották. Kölcsönös látogatások történtek. Az Óceánon túli magyarok nagy adományokkal segítettek a magyarországi és elcsatolt területeken élő egyházakat. Ez a kapcsolat lazult. Az V. Magyar Református Világtalálkozón (2006) Kocsis Attila Perth Anboyban szolgáló lelkész, valamint Vass Zoltán és Poznán Béla képviselte az amerikai magyar reformátusságot.

Amerikai helyzetkép. – Amerika bevándorolt lakosságának története több mint 200 éves. Bekövetkezik európai, ázsiai, afrikai, délamerikai stb. etnikumok legnagyobb keveredése a földkerekségen. 1900 táján kb. 150 millió a lélekszám a bennszülöttekkel (pl. eszkimók, polinézián, indián) együtt. Öntudatosan „amerikaiak”. Nagy többségük keresztyén. Az 1800-1900-as századfordulót a válság és az ipari fejlődés jellemezte. Vízum nélkül lehetett beutazni. Szívesen fogadták az olcsó munkaerőt, elsősorban a magyarokat, akik selejt nélkül dolgoztak. Az USA törvényei szerint amerikai állampolgár lett az, aki 1890-ig a területén lakott. A vízum kötelezettséget 1924-ben vezették be és azt nehezen adták meg. Magyarországról 20-40 éves férfiak egyedül vagy családotól keltek útra, hogy anyagilag összeszedjék magukat és visszatérjenek. 1914 előtt a kivándoroltak 70 %-a hazatért szülőföldjére, 1920 után rádöbbennek, hogy nincs visszaút. A kivándoroltak 86 %-a Tiszáninnenről hajózott ki, mert ez volt az ország egyik legszegényebb vidéke.

Odakint a nyelvtudás hiányával, gyökértelenséggel, honvágygal küzdöttek. Egyetlen összefogó közösség mai napig az egyház, ahol Isten segítségével reménykedtek. Először templomokat építettek, csak azután a saját otthont. A fehérre meszelt, régi falusi templom, a csengő harangszó, a régi zsoltár, a templomkert lombos fái alatti beszélgetés, az édesanya, a szülői ház, a falu csöndjének emléke állandóan visszajárt gondolataikban. Az Amerikában szervezett német Református Egyház Egyetemes Zsinatával (General Synod 1898) kerestek kapcsolatot. A Belmissziói Bizottság anyagilag is segített magyar lelkészek kiutazásában. Közben rájuk telepedtek a presbiteriánusok, hogy megtérítsék és bekebelezzék a hagymaszagú pogányokat, és kötelezővé tegyék számukra az angol nyelvet. A kivándorolt reformátusok három lehetőség között választhattak. 1. Függetlenek maradnak, a gyülekezet saját erejéből építkezik és tartja fent magát. Az első nemzedék 40 év után is magyarul beszélt. 2. A presbiteriánusokhoz vagy reformátusokhoz csatlakoznak, akik anyagilag támogatják őket, de elvárják tőlük, hogy feladják nyelvüket és szakítsanak történelmi gyökereikkel. 3. A magyarországi Konvent kebelében maradnak, mert dollárban onnan kapták a fizetésüket.

A megoszott vélemények napjainkban csöndesültek. A Tiffini-egyezményt 1921-ben kötötték az anyaországi egyházvezetéssel, amely ünnepélyesen elbocsátotta őket, azt kérve, hogy a presbiteriánusokhoz csatlakozzanak, ahol az új egyezmény szerint megtarthatják magyar önál-

lóságukat. A részekre szakadt egyház Ligonierban 1906-tól közösen szervezte a Bethlen Ottomont, amit 1921-ben avattak föl. Az első magyar bevándorlók között, de a mai napig is teológiai és nemzeti (politikai) kérdés, hogy első az evangélium elfogadása, azután a nemzet tudat, vagy előbb magyarság, azután a vallás.

A vonat 1887. június 19-én Norwalkban halálra gázolt egy magyar kislányt, és nem volt magyar lelkész, aki eltemetné. Csóványos Fekete Margit magyar író nő a templomépítés századik (1893) évfordulóját versben foglalta össze 1993-ban, aminek címe: *Egy magyar lány lelke*.¹

*Fékez már a vonat, füttye szinte sikolt.
Elgázolt egy leányt. Meghalt. Vére kifolyt.
Sírva eltemették. Fenn van már az égben,
Emléke ottmaradt a szülők szívében.
Gyertek barátaink, építsünk egy helyet,
Ahol a mi lelkünk közösen pihenhet.
Kell az Úrnak háza. Megvan nekiünk minden.
Lakozzék közöttünk a szentséges Isten!*

*A kivándoroltak Fonyra emlékeztek,
Kis magyar falura, ahol megszülettek.
Dókus Gábor lelkészt meg is hívták onnan,
Hogy majd ő szolgáljon magyar templomukban.
Elkészült a szent ház száz éve már ennek,
Fáradtak, betegek abban megpihenni.
Norwalki templomba ma is sokan járnak,
Ösztönző lelkére gyöngyszem magyar lánynak.*

Amerikában a gyülekezet tagjai és előjárói döntenek lelkészükről és az egyház szolgálatáról. A megszomorodott család és a gyülekezett összehajolt, megtanácskozták a dolgot, s egyhangúlag Fonyból a rajongásig szeretett Dókus Gábor tanítót hívták meg lelképásztornak, aki meghallotta a segélykiáltást és családjával hajóra szállt.

Dókus Gábor tanító úr. – A Dókus család ősi magyar gyökérből sarjadt. Hajtásainak szárait nehéz kibogozni. Dókus Mihály 1572-ben volt Regécen várkatona, és ott címeres nemesi levelet kapott. Unokája II. Rákóczi Ferenc udvarbírája, dédunokája Sátoraljaújhelyre települt, ahol a kiterelvényesedett, jó módú irodalmár és politikus család jelentős szerepet vállalt a társadalmi életben és a református egyház szolgálatában. A városban utcát és épületet neveztek el róluk. A sárospataki kollégium falán dombormű emlékeztet rájuk.²

Dókus Gábor 1861. szeptember 4-én született Kovácsvágáson. Apja Dókus András iparos mester, anyja Tóth Erzsébet. Sátoraljaújhelyen keresztelték. Alsóbb iskoláit Kovácsvágáson végezte, négy gimnáziumot pedig Sárospatakon. Ezután már Kovácsvágáson találunk adatot róla: a református iskolában tanított és a presbiteri gyűlések jegyzője volt. Bodnár Endre lel-

¹ Angolból fordította: Kormányné Bojtor Margit (1997).

² Felhasznált irodalom: Bojtorné Toókos Uzonka: Fony. Sátoraljaújhely, 2000. - Dókus kiállítás és archívum Fony, református templom. - *Hőgye István*: Dókusok. = Újhelyi Krónika, 1996. II. 23. - *Kalassay Sándor*: Amerikai reformátusok története. 1890-1904. - *Kempelen Béla*: Nemes családok. Bp. 1912. - *Kende Géza*: Magyarok Amerikában 1883-1904. - *Komjáthy Aladár*: A kitántorgott egyház. Bp., 1984. - Református Egyházak és Iskolák Jegyzőkönyve: Fony, Kovácsvágás, Sárospatak, Sátoraljaújhely. - A Sárospataki Református Kollégium Adattára. - Sátoraljaújhely Lexikona. Sátoraljaújhely 2001.

kész – akivel rokonságban lehetett – 1886-ban Fonyba hívja meg a 25 éves tanítót. Végleges kinevezését csak 1890-ben kapta meg. Az iskolásgyermek, a szülők és az egész falu rajongásig szerette. Egyházi felettesei igen nagyra becsülik az értelmes, ügyes, cselekedetre és összefogásra kész tanítót. Neki a realitás fontosabb volt az elméletnél.

„Páros életre lépett” Kvancz Borbálával, Kvancz János és Nagy Borbála leányával Fonyban 1888. január 23-án. Három fiuk született: Gábor (1888), István (1890) és Gyula (1892). Később Amerikában Boriska, Sándor és Erzsébet gyermekekkel áldotta meg az Úr. Gábor és Sándor lelkészi hivatást kapott. Boris lelképásztorhoz, Horváth Sámuelhez ment feleségül, gyermekeik, Horváth Tivadar is lelképásztor lett. Erzsébet leányuk Bogár Károly lelkészhez ment feleségül s fiuk, Bogár Lajos a nemzetközi híró atomtudósok sorába lépett. Dókus Gáborné Borbála asszony hű feleség, szerető édesanya és csodálatos papné volt. A gyülekezet anyjának nevezték. Élete utolsó éveiben annyira lebénult, hogy mozdulni sem tudott. Látogatóit ülőszékben fogadta. Mosolyogva szenvedett és ellenségeiért imádkozott. Elhunyt 1932-ben.

A lelképásztor. – Dókus Gábort az USA-ba hívták az árva magyarok és „kivándorolni határozván el magát, hivataláról lemondott.”³ A legérzékenyebb módon, igen nagy sajnálattal búcsúztak tőle. A magas, egyenes tartású, határozott, melegszívű férfi 1893. április 6-án érkezett Norwalkba. Hosszú, merev bajusza is jelezte a magyar néphez, a nemzeti jelleghez való ragaszkodását. Közel egy hónapos hajózás után érkezett az új hazába. Miután elhelyezte családját, pihenés nélkül azonnal a nyája után indult, és két héten belül összeszedte a református magyarokat. 1893. április 18-án gyűlést hívott össze, ahol az egyház megalakulását indítványozta. Javaslatát elfogadták. A kéréses tenyerű parasztokból lett munkásemberek örömtől csillogó szemmel szorongatták a tanító úr kezét. Követték a tanácsát annak, aki utánuk jött, célt adott nekik, összegyűjtötte őket és anyanyelvükön beszélt velük. Habozás nélkül gyűjtést indítottak és 270 dollárért telket vásároltak. Április 21-én az angol, május 16-án a magyar gyülekezettől kérnek anyagi támogatást. 1893-ban fölépült az új templom. Három év múlva, 1896-ban pénzt küldenek Fonyba torony építéshez, aminek stílusa olyan lett mint a norwalki templomé.

Mi volt Dókus Gábor tanító úr sikeres munkájának titka? Az emberekkel való személyes kapcsolat, az együttérzés. Nem címre, rangra és pénzre vágyott, hanem önzetlenül hajolt a szükségben lévőkhez. Isten nevében közösséget vállalt velük és bátorította őket. Biztos, hogy alig foglalkozott az ekléziológia és ekléziasztika tudományával, az egyházzal szóló és az egyház szervezet tanával, sem a cura pastoralis, vagyis a lelkigondozás metodikájával. A „hogyan szervezzünk gyülekezetet?” vagy „a gyülekezetépítés alapkérdései” megtanulása helyett a kivándoroltakat személyesen kereste fel és beszélgetett velük.

Ott és akkor fél éves vagy egy éves tanulással is szerzhettek diplomát. Enélkül lelkészi szolgálatot nem végezhetek. Dókus Gábor vállalta a fölkészülést, és a német református egyház Belmissziói Bizottsága előtt sikeresen levizsgázott. A norwalki református gyülekezet jelene és jövője Dókus Gábor személyétől függött. Vagy ő lesz a pásztor, vagy elszéled a nyáj. Mivel sem angolul, sem németül nem tudott, ezért Ferenczy Ferenc református lelkész társ tapintatosan segített a tolmácsolásban. 1896-n lelkészi fölhatalmazást kapott. A politikai, egyházzervezeti, dogmatikai és vagyonszerzési ügyek helyett gyülekezetet épített. Szerette népét és a nyáj szerette,

³ Egyházközségi jegyzőkönyv 1893. március 5.

tisztelte pásztorát. A gyülekezet hálát adott Istennek, hogy úgy mint a Duna, Tisza táján lévő szülőföldjükön, Amerikában is magyar nyelven áldozhattak az Úrnak, dicsérhették Krisztust.

A gyülekezet tagjai cserélődtek. Az idősek, betegek elmentek a mindenélők útján. A csecsemők ifjakká serdültek. Dókus Gábor keresztelt, vasárnapi iskolát (hittant) szervezett, konfirmált és a fiatalok felnőtté váltak. Prédikációjának lényege, hogy abban az Istenben hitt, Aki az ő, a gyülekezet és világnak Ura. Igehirdetéseit magára is vonatkoztatta, de nem a személyekhez, hanem a közösséghez beszélt. Hangvétele pozitív volt. Prédikációinak lényege, hogy a jóltevő, kegyelmes, minden helyzetben elégséges Isten, nemcsak magával bír, hanem szerelmének teremtséivel is. Az egekben lakozón kívül nincs más segítőnk. Boldog nép az, amelynek Istene az Úr. Az ember éppen olyan zaklatott az óhazájában, mint az újban. Hontalanok és fogyatékosok vagyunk, de Isten irgalmas a teremtményeihez. Mutatta és mutatja szeretetét, formálja fiait és leányait, hogy gyümölcsöt hozó életek legyünk. Isten hazakísér minket templomozás után és megváltó Jézusunkért megnyugszunk, amikor az ölében pihenhetünk.

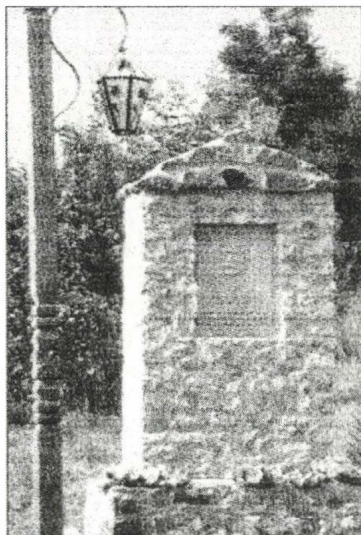
Az egyházszervező. – A Norwalkban lakó magyar reformátusok megszervezése után 1896-ban felelősséget érez a Bridgeportban és New York városában lakó honfitársaiért. Bibliai kifejezéssel „összegyűjtötte az elszórt csontokat”. Ez a három volt a legrégebbi, legerősebb magyar gyülekezet. Két éven át Bridgeportban is végzi a lelkeszi szolgálatokat. Országjárásra indul, magyar reformátusokat keres, és 18 helyen gyűjtötte össze, szervezte gyülekezetbe őket. New Jersey, New York és Connecticut államoktól Kanadáig 1800 km-t utazott.

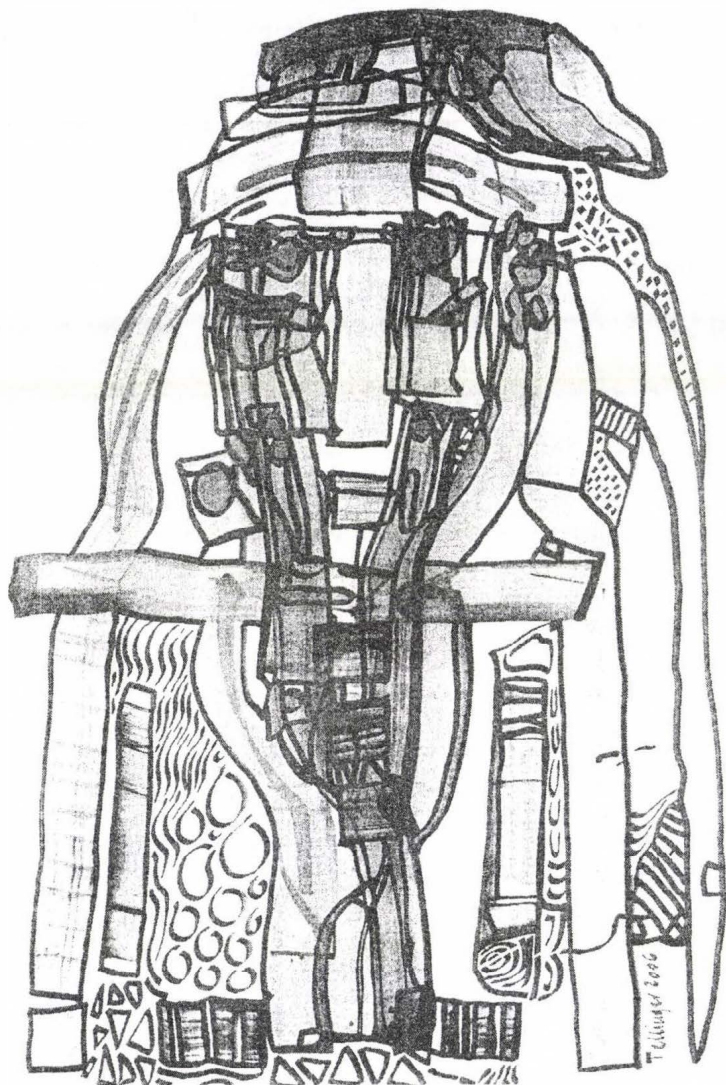
A Függetlenségi Nyilatkozat évfordulóján, 1896. július 4-én bejelentették, hogy 500 taggal megalakult az Amerikai Magyar Református Egyház. Szervező munkatársa volt az Amerikai Magyar Egyesületnek, amelyben ellenőrnek választották. (Elnök Nyitray Emil, alelnök Harsányi Sándor, jegyző Kalassay Sándor, pénztáros Szabó Pál.) Éveken át szerkesztette a Magyar Reformátusok Lapját.

Az út vége. – Feleségét 1932-ben temette. Harmincnégy évig szolgált Norwalkban, 1932-ben 71 éves. Május 22-én egészségi állapotára és idős korára tekintettel nyugdíjba vonul. Tóth Béla segédlelkész olvasta föl lemondó levelét, amiben a múltra való emlékezés, az élettörténetének összefoglalása helyett Istenéről és féltőn szeretett gyülekezetéről a következőket írta: *„Isten törvénye szerint az idő gyorsan elsuhan. Alázattal meghajolok és Uram szolgálatától csendesen visszavonulok. Egyet kérek tőletek, hogy féltő szeretettel örködjetek mind afelett, amelyekben Isten kegyelméből álltam. Az örökkévaló Istenre, mindnyájunk Édesatyjára pedig térjen dicséret, dicsőség, hálaadás minden kegyelméért. Maradjon velünk az Úr ezután is.”* A gyülekezet fájó szívvel hallgatta lemondását, de meghajolt Isten akarata, valamint kedves lekipásztorának döntése előtt. Megválasztották tiszteletbeli lelkésznek.

Éppen 70 éve, 1936. június 6-án hunyt el. Legyen áldott emlékezete!

DÓKUS GÁBOR EMLÉKMŰVE FONYBAN

BARS ERNŐ

Egy bükkaljai falu Patak vonzásában Sály évszázados kapcsolatai a Sárospataki Kollégiummal

Az immár 475 esztendőS Pataki Kollégium, mely alapítása után szűk két évtized elteltével főiskolai rangra emelkedett, évszázadokon át fellegvára volt a magyar kultúrának, magyar szellemnek. Még az alapítás 400. évfordulóján dr. Rácz Lajos professzor „Sárospataki irodalom” című tanulmányában számba vette, hogy „kiket adott a sárospataki főiskola a magyar irodalomnak”. A felsorolt nevek ragyogása valósággal elkápráztatta az olvasót. Hiszen olyan nevek szerepeltek a sorban, mint Geleji Katona István, Gyöngyösi István, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos, Tompa Mihály, Egressy Béni, Erdélyi János, Gárdonyi Géza, Komáromi János, Móricz Zsigmond... A nagyhírű kitűnő tanítványoknak ilyen serege, gazdag koszorúja nem lehet csupán a véletlen műve, írja Rácz Lajos. „Itt a hely, a környezet, az atmoszféra kiválóan inspiráló voltán kívül a tanári generációk egymás után következő sorainak is közvetlen és erős hatást kellett ezirányban gyakorolniuk”. De feltétlenül nagy-nagy hatással volt szerinte a pataki kollégium ifjúságára az is, hogy legfőbb patrónusai, a pataki vár urai, a Perényiek, Dobók, Lorántffyak, Rákócziak kétszáz éven át a magyar szabadság harcosai voltak. Az iskolában szabad szellem uralkodott, s az ifjúságnak az egész országban páratlan autonómiája volt.¹

Nem csoda, ha a kollégium valósággal vonzotta a tanulni vágyó tehetséges ifjakat, és települések sorát látta el kiváló lelkészekkel, tanítókkal, jogászokkal, akik azután tovább sugározták a pataki szellemet. Pataktól távol eső falvak is kerültek így évszázadokon át Patak vonzásába. Köztük a Pataktól 110 kilométerre fekvő bükkaljai falut, az én szülőfalumat, S á l y t szeretném most kiemelni, és néhány adatot idézve kimutatni, hogy a nagy fizikai távolság ellenére is milyen szoros, gyümölcsöző kapcsolat épült ki immár több évszázadon át közte és a Pataki Kollégium között. Amikor 1581-ben a sályi református egyházközség megalakult, már főiskolaként működött a Pataki Kollégium. Ám jó ideig mégsem tudott lelkészeket küldeni Sályba, mert az egyházközség nem tudott kibontakozni, felvirágozni, sőt egyáltalán működni, mivel a veszetti mezőkeresztesi csata után, 1596 őszén a török felégette a falut. Életben maradt lakói elszéledtek, vagy a Bükk-hegység barlangjaiban húzódtak meg. Jó száz esztendeig nem mertek visszaköltözni a faluba, mert féltek a portyázó, harácsoló törököktől. Földesurai, Örs vezér leszármazottai is inkább a biztonságosabb Miskolcon laktak. Még 1685-ben is arról tudósít egy adóösszeírás, hogy Sályban 10 ház van, és csak négyben laknak.

A nagy pusztulás után a sályi református gyülekezet csak akkor kezd talpra állni, mikor Örs vezér családja sályi ágának utolsó férfi tagja, Sályi Tibold Zsigmond meghalt, és özvegye,

¹ Barsi Ernő – Szabó Ernő: A pataki kollégium zenei krónikája. Bp., 1984. 9.

Kakasfalvi Csuda Zsuzsanna férjhez megy Négyesi Szepessy Pálhoz, Borsod megye alispánjához, aki egyben kuruc vezér – még csatát is nyer –, később Thököly Imre fejedelem egyik főembere lesz. Ők már templomot is építtetnek. S ezt a templomot Szepessy Pál második fia, János 1713-ban átépítteti. Bejárati kő ajtókerete ma is látható a szöszék alatt. Be van falazva a jelenlegi templom falába, rajta az átépítés latin nyelvű felirat: G N S D M S JOH. SZEPESI D M FIERI CURAVIT IN AO 1713. Magyarul „E ház újjáépítéséről gondoskodott Nemes Szepesi János az 1713. esztendőben”.²

Az 1760-as évektől már ismerjük az itt szolgáló lelkészek nevét, akiket a Pataki Kollégium adott a sályi egyházközségnek. Köztük olyan kiváló egyéniség is akad, mint *Terhes István*. 1785-ben született *Sámuel* nevű fiát Patakra küldi tanulni. Kiváló költő és zenei tehetségét azután itt kezdi kibontakoztatni, olyan sikerrel, hogy a nagyhírű kollégiumi kórus elnökének is megválasztják. 1808-ban, mikor bővíteni kell a kollégium épületeit, s megkezdik a mai főépület építését, „a főiskola alapkövének az északi szögeleten letétele alkalmával” *Terhes Sámuel* karelnöknek a XCI. zsoltár dallamára írott szövegét énekli a kórus.³

Sorra jönnek Sályba a Patakon végzett kiváló képzettségű lelkészek, s kivált gyermekeik munkáságában gyümölcsözik a pataki magvetés. Így *Balla Ferenc* lelkész, aki 1801-ben kezdi meg lelkési szolgálatát Sályban. Az 1803-ban született *Károly* fia neves színművész, író, lapszerkesztő, a debreceni-nagyváradai színtársulat tagja majd igazgatója, Debrecen első újságjának, a Debrecen-Nagyváradai Értesítőnek alapító szerkesztője. Az újság bár ún. kereskedelmi lap, ám sorából csak úgy sugárzik a hazának, a magyarságnak szeretete. Lelkes híve, kiváló művelője a magyar táncnak. Könyvet ír a Körmagyarról. Verbunkos stílusban magyar táncot komponál, mely Lipcsében nyomtatásban megjelent. Azt is fontosnak tartotta, hogy egyesületet állítsanak a magyar tánc érdekében, s ez venné kezébe a magyar táncok tanítását. Ha ezt megtennék, akkor elképzelhetetlen lenne, hogy a magyarság saját táncáról, a „nemzeti bélyegről oly háládatlanul feledkezze meg”. S az Egyesület feladatának tartaná azt is, hogy a „magyar muzsikát is vegye pártfogás alá”. Sűrgeti a magyar dalok hozzáértő muzsikusként való kottázását és kiadását. Persze, ez önmagában nem elég. Fontos szerepet kellene kapnia a „Magyar Ifjúság nevelésében” a magyar muzsikának és táncnak.⁴

Ha ennek a 19. században is hiányát látta *Balla Károly*, mit szólna ahhoz, ami napjainkban tapasztalható? Ma, amikor óriási hatalom összpontosul a tömegkommunikációs eszközök kezében, de jó volna olyan *Balla Károly* által kívánatosnak tartott egyesület, mely pártfogás alá venné a magyar muzsikát. Amikor pl. a Magyar Rádió legtöbbet hallgatott műsorában, a reggeli adásban még véletlenül sem szólal meg magyar muzsika, s szinte ki van tiltva belőle mindaz, ami magán viseli a „nemzeti bélyeget”, joggal kérdezhetjük: mikor akad végre pártfogója saját értékeinek?

1817-ben született *Scholtz Sámuel* ref. lelkésznek ugyancsak *Sámuel* nevet viselő fia, aki később felveszi a *Solymossy* nevet. Kiváló irodalomtanár lesz Miskolcon. Baráti kapcsolatba kerül több irodalmi jelesünkkel: Kazinczy Gáborral, Tompa Mihállyal, Lévy Józseffel. Emlékére tanítványai 1882-ben alapítványt tesznek Solymossy-díj címmel egy pályakérdés díjazására.⁵

² Barsi Ernő. Sály. Egy bükkaljai falu a hagyományos gazdálkodásidején. Miskolc, 1987. 14-16.

³ Szövegét és kottáját lásd a következő oldalon! Vö.: Barsi-Szabó i. m. 64.

⁴ Barsi Ernő: A „hallott szó” nyomában. Győr, 2002. 164., 167.

⁵ Barsi Ernő: Sály... I. m. 21.

CLÉMENT MAROT **XCI. ZSOLTÁR** GENF 1543
GENF 1551

Vigasztalás az veszedelemben.

Superius
Cantus
Tenor
Bassus

Az- ki az föl- sí- gos Ún- nak La- ko- zik ó- tal- má- ban,

1. Milyen áldozatot tehet
2. Fölemeli díszes falát,
3. Tartsatok hát ti alólról
4. Oh te, jelenvaló becses

Egy tudományt szerető
Hogy láthassák mindenek,
Buvó falak, ti földre
Kis pontja az időnek,

És ez nagy ha- tal- mas- ság- nak Nyu- go- zik ár- nyé- ki- ban,

1. Nemes hazza most a magyar
2. Hogy az igaz szeretetnek
3. Helyezettett áldott kövek,
4. Amelyből bontakozik ki

Példából szemléltető.
Gyümölcsei milyenek;
Tartsatok sok időre.
Fénye a jövődönék!

Ez ily- len nyíl- ván mond- hat- ja: Is- ten az én hő- vé- rom,

1. Amidőn a közönséges
2. Ebresztgeti az elméket,
3. Mondjátok meg a jövődő
4. Be lesz nyomva képed minden

Jóltétvi szeretet
Hogy juttassák a kívánt
Századoknak, hogy méltók
Nemes szív rejtékébe.

Ó f- le- tem- nek ó- tal- ma, És csak Ó- ben- ne bí- zom!

1. A Pallas pompás házának
2. Tökéletes állapotra
3. Az édes emlékezetre
4. A későbbi nyom fog beléd

Szövegetkövet tétel.
A vallást és tudományt.
Az ő előtők valók.
Nézni, mint tükörébe.

A Pataki Kollégium is figyelemmel kíséri azt, ami Sályban történik. Az 1713-ban átépített templom 1826-ban, sajnos, összedűlt. Anyagi okok miatt évtizedekig tart újjáépítése. Csak 1844-re készül el ma is meglévő alakjára, s 1845. szept. 14-én szentelik fel. Erre az ünnepi alkalomra eljön a kollégiumi kórus, szekereken, 110 kilométert utazva. Szép harmóniás énekekkel emelik fényét az ünnepségnek. Énekelnek a templom küszöbénél, az előtérben s végül az úrasztalánál. Méltó fogadtatásukra, vendégül látásukra a gyülekezet is mindent megtesz, ami csak tőle telik. Az ünnepség után gyertyafénynél vendégeli meg a kórus tagjait. Szereplésüket négy borjú árának megfelelő tiszteletdíjjal honorálja.

Sályban emléktábla hirdeti, hogy az 1870/71. és 1872/73. iskolai években a sályi iskola tanulója volt, s itt tanulta betűvetést *Gárdonyi Géza*, „az Egri csillagok koszorús költője”. Családjuk 1870 májusában költözik Sályba, ahol az egykori Eötvös-birtok akkori tulajdonosa, Laszky báró biztosít a családfő számára munkalehetőséget. Gárdonyi Géza édesapja kezeli Sályban az első „tüzes gépet”, a gőzgéppel hajtott cséplőgépet. A kis Géza tanítója a kiválóan képzett s emellett melegszívű Malyáta Ignác volt. Író korában fényképet is küldött neki a következő dedikálással: „Feledhetetlen kedves tanítójának, Malyáta Ignác úrnak hálás és alázatos tanítványa Czigler Géza (Gárdonyi) 1886.”⁶

Gárdonyi sályi évei írói életműve szempontjából is jelentősek. Itt találkozott először közvetlenül a magyar néppel. Magába szívta nyelvének, beszédének, dallamainak csengését. Énekes játékokat játszott iskolás pajtásaival. Járt a kanász házában. Meglátogatta beteg osztálytársát, s minden lakodalomban ott volt. Édesanyját ugyanis mindig felkérték nyoszolyóasszonynak. Bár nem ment el a lakodalomba eleget tenni e tisztséggel járó kötelezettségének, de süített egy kalácsot. Ezt egy leánnyal elküldte. A kis Géza azután mindig elment a kalácsot vivő leánnyal, s boldogan hallgatta a vőfélyek rigmusait, a násznép dalolását. Felfigyelt a sályi nép szokásaira. Gyermekkori emlékeim című munkájában szinte néprajzi hitelességgel írja meg sályi emlékeit, benyomásait, s egy verssel is adózik a Sályi-patak adta élményeinek. Több regényében szerepelnek sályi emberekről mintázott alakok.

Gimnáziumi tanulmányait pedig a Pataki Kollégiumban kezdte. Bár pataki diáksága nagyon rövid ideig tartott, mégis megérintette lelkét az ősi főiskola szellemisége, az a nemzeti érzés, melyet beleoltott diákjai szívébe. 1898 elején olyan regény írását tervezi, mely Sárospatakot is érintené. Ezért levélben arra kéri Radácsi György közigazgatót, hogy küldjön neki olyan könyveket, melyekből megismerheti az ősi kollégium történetét. Kérését teljesítik. A kollégium történetét bemutató könyvek megérkezése után két héttel a következő levelet küldi egykori pataki professzorának, Maklár Papp Miklósnak 1898. március 6-i keltezéssel: „Kedves Uram! Nagy örömet szerzett nekem szíves soraival és az érdekes munkák megküldésével. Ezekből látom, hogy micsoda jeles, történelmileg is nevezetes intézetnek voltam én félévig növendéke. Az a magyar szellem, amely a főiskolának ma is fundamentuma, ez alatt a kis idő alatt is bizonyára nagy hatással volt rám, s hogy azután a fővárosba kerültem, egyrészt a pataki félévnek köszönhetem, hogy a budapesti... levegő nem rontott meg a magyarságomban. Szeretettel üdvözlő önöket tisztelő tanítványuk: Gárdonyi Géza.”⁷ A Patakot is érintő regény terve ugyan nem valósult meg, de az a magyar szellem, mely rövid idő alatt is megérintette az ősi kollégiumban, ott sugárzik regényeiben. S elsősorban ennek köszönhető, hogy napjainkig is sokan olvassák azokat. Gárdonyi Gézát azzal is a szívébe zárta magyar népünk, hogy „Fel nagy örömrre, ma született” kezdetű karácsonyi énekét, melynek devecseri tanítóskodása idején nemcsak szövegét, hanem dallamát is írta, ma is mindenütt éneklük, ahol magyarok élnek.”⁸

⁶ Barsi Ernő: Szülőfalum, Sály község iskolája. Győr, 2001. 77.

⁷ Hegedűs András: Gárdonyi, a néptanító. Bp., 1962. 16.

⁸ Mind Sályban, mind Patakon büszkék lehetnek arra, hogy egykori diákjuk örökbecsű irodalmi alkotásain kívül még ezzel a szép karácsonyi énekkel is megajándékozta a mindenkori magyarságot. Jómagam emellett még arra is, hogy ezt a vegyeskari feldolgozást az unokám készítette. Ösbemutatója ez év december 15-én 18 órakor lesz Budapesten a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesületének estjén, a Magyar Kultúra Alapítvány székházában, a Sályi Kamarakórus előadásában.

Fel nagy örömrre

Gárdonyi Géza

Vegyeskarra feldogozta:

Barsi Botond Ákos

Szoprán
Alt

1. Fel nagy ö - röm - re, ma szü - le tett,
Má ri - a kar já - é - gi a lény,
2. Nem ra - gyo - gó fény közt nyug - szik
Csak ez a szal - ma, kol - du - si hely,

Basszus

S
A

A - ki u - ltán a Föld e - pe - dett;
Is - te - ni Kis - ded szűz - nek ő - lán.
bár so - nyos á - gya nincs ne - ki itt,
rá - mc - le - get a pá - ra le - hel,

B

S
A

1. Egy - sze - rű pász - tor jöjj kö - ze - lebb,
2. Egy - sze - rű pász - tor tőr - de - den állj,

B

S
A

13
Nézd a te é - des Is - te - ne - det!
Mert ez az é - gi a föl - di ki - rály!

B

Nézd, nézd a te Is - te - ne - det!
Mert, mert ez a föl - di ki - rály!

Sály az első főiskolai (akadémiai) végzettségű tanítóját is a Pataki Kollégiumtól kapta Kapitány Sándor személyében, 1882-ben. Ezzel csaknem száz évvel előzte meg a Magyarországon 1959-ben bevezetett felsőfokú tanítóképző nevelteit. Természetesen 1882 előtt is az volt a szokás vidéki református kollégiumainkban, így Patakon, Debrecenben, Pápán, hogy addig nem adtak ki oklevelet sem jogászoknak, sem lelkészeknek, míg két esztendőre el nem ment vidékre

tanítani ún. „akadémikus rektorságra”. Kapitány Sándor is teológiát végzett Patakon, és a Gömör megyei Jánosiba ment ki tanítani. Úgy megszerette a tanítást, hogy nem is ment el lelkésznek, hanem tanító maradt. Kis tanítványai úgy is szólították: Tiszteletes Oktató Úr. Jánosi-ból aztán Bükkaranyosra került, és a sályiak 1882-ben választották meg tanítójuknak. Jól állt akkor anyagilag is. 13 szekérrel mentek el az ingóságaiért, és hozták el Sályba. Haláláig, 1905-ig azután itt is maradt. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy én még a tanítványaival is beszélgethettem. Kiss Mihály, akit 1893-ban adtak fel az iskolába hozzá, s az iskolát 1900-ban hagyta el, 1957 decemberében nagy szeretettel emlékezett reá, és mondta el nekem a hozzá kapcsolódó emlékeit. Többek között elmondotta:

„Mindig magyar ruhában járt, meg lagosszárú csizmában. Nem is láttunk azelőtt lagosszárú csizmát. Neki az volt. A kabátját nyáron se vetette le, ingben nem mutatkozott soha emberek előtt. Azt nem tartotta illendőnek... Kapitány Sándor úgy tanított, hogy ő a teljes életét annak szentelte... Magyarázni sokat magyarázott. Magyar történelemről, régi hősről, történelmi dolgokról... A falusi embert is ez érdekli... Az iskolát Kapitány Sándor csodálatos tisztaságban tartotta. Aztán minket úgy megtanított mindenre, hogy még most is fölvenném a versenyt a mai gyerekekkel. Mikor az utcán sétált, néha be-begyött megnézni a tanítványait... Kivittük vasárnap délután a széket a kapuba, oszt ő is ott ült velünk. A gyerekekkel beszélgetett. Mikor köszöntünk neki, levette a sapkánkat és barackot nyomott a fejünkre.”

Nemcsak ismereteket adott, hanem nevelt is. A viselkedés szabályait, a „regulákat” iskolájában versben tanulták a gyerekek, s azokat naponta együttesen, „karban” mondták. Például:

*Járj az utcán illendően,
Akár jövő vagy menőben!
Ne andalogj, ne kiabálj,
Ne légy pajzán, ne szaladgálj!
Ruhádat félvállra ne vedd,
Kezed, lábad ne hányd, ne vedd!
Nagyobb ember előtt térj ki,
Illendően köszönj neki!*

*Ha megszólít, kérdésre
Szólj bátran és nézz szemébe!
Míg szavát elvégzi, megvárd,
Beszédét keresztül ne vágd!
Végre elbúcsúzva tőle
Menj el díszesen előre!*

De volt regula a reggel, este, iskolába menet s a templomban való viselkedésre is. A regulák mellett ugyancsak karban mondták az „Arany ABC-t”. Az ABC minden egyes betűjéhez verses életszabály fűződött. Például:

*A – Szüle tisztelet
Atyádat, anyádat tiszteld,
Hogy Isten áldását megnyerd.
B – Emberbecsülés
Becsüld meg az embereket,
Úgy nyersz te is becsületet!
Nyájas, szíves, ne légy kevély,
Mindenkivel békében élj!
Amit nem kívánsz magadnak,
Sose tedd embertársadnak!
G – Jószámvágás
Gondolj mindig jó lélekkel
Az elhagyott szegényekkel!
Ha megáldott Isten téged,*

*Nyújts másoknak segítséget!
Mert nem tudod te is végre,
Nem szorulsz-e segítségre.
Sz – Hazaszeretet
Szívből szeresd magyar hazád,
Ez második édesanyád,
Munkád után ez ad neked
Kenyeret és becsületet!
T – Tanító tisztelet
Tanítód legjobb barátod,
Javadra van, tudod, látod.
Légy hát neki szófogadó,
Minden tesztséget adó!*

A regulák szerzője Szombathy János sárospataki professzor volt. Az 1797-ben kiadott ábécés-könyvben jelentek meg nyomtatásban. Az Arany ABC nyomtatásban először Pálóczi Czinke István rimaszombati református püspök évszám nélküli (valószínűleg az 1920-as években) megjelent „Imádságok – Vallástételek. Függelék” címet viselő füzetének 90-98. lapjain található. Ezért általában őr tartják szerzőjének. Ám az a tény, hogy Kapitány Sándor már a 19. század végén is tanította Sályban, korábbi keletkezését bizonyítja. Ezeket a verseket még öreg korukban is tudták az iskolát járt emberek. A verses forma évtizedeken át megőrizte emlékezetükben, s a bennük rejlő jó tanácsok mindig meglátszottak viselkedésükön. Lám, így nevelte derék, becsületes, illendően viselkedő emberekké vidékre került tanítványain át messzi tájak gyermekeit is a Pataki Kollégium.

Rendszeres kapcsolatot jelentett a Pataki Kollégium és a falvak református népe között a legáció intézménye. A teológusok, sőt a VII., VIII. gimnazista diákok karácsony, húsvét és pünkösd ünnepén legátusként (magyarul küldöttként) mentek ki a falvakba, és ott prédikáltak. Vitték magukkal a főiskola pádensét (ajánló levelét) a gyülekezetek presbitereihez, a község jelentősebb embereihez, s ennek fejében pénzt is kaptak. Afféle ösztöndíj volt ez. Nagy segítség volt ez iskolai tanulmányaik végzéséhez. A legátus mellett pedig ment egy kisdíák, a sublegátus, más szóval mendikáns, aki sorra járta a házakat, s mindenütt elmondta ünnepi versét. Ezért is járt mindenütt egy kis pénz. A mendikáns diákot nagyobb iskolás gyerek vezette a házakhoz. Néha neki is jutott a krajcárból. Mivel sokszor hallotta a verset, maga is megtanulta a kisdíáktól. Horváth János bácsi (1896-1980) iskolás korában sokat vezette a pataki mendikánst. Meg is tanulta tőle a következő karácsonyi verset:

*Itt van a karácsony dicső és nagy napja,
Egész világ Krisztus nevét hangoztatja.
Örvend az ég, a nap, az angyali sereg,
Alant a keresztyén világ mond éneket.*

*Dicsőség magasban az Istennek,
Békesség legyen a földön az embernek.
Hogy kedves Megváltónk születése napja
Örömök közt teljék és az igazakkal.*

*Midőn hirdetem a Krisztus születését,
Boldogságot kívánok nektek én és békét.
Szívemből kívánom!*

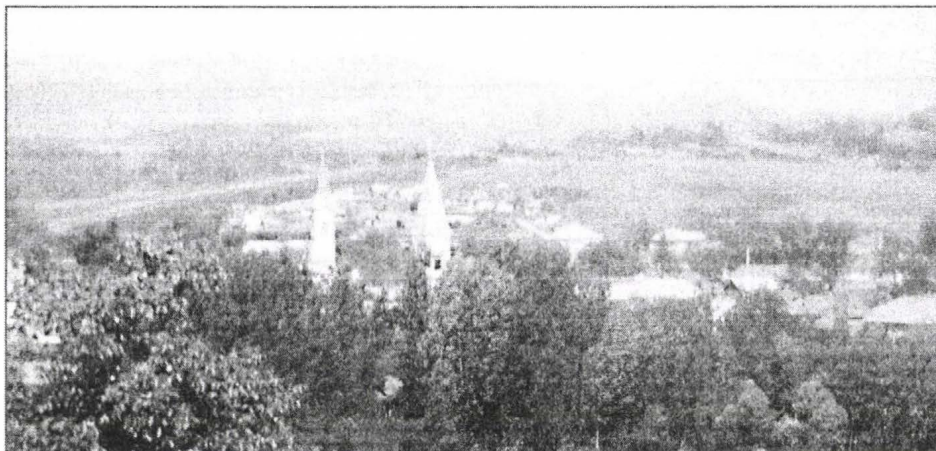
A háziak meg rámondták: „Úgy engedje a jó Isten!”

Húsvéti mendikáns versre magam is emlékszem. Ezt mondtam 1934 húsvétján Harsány-Vatta-Ábrányban:

*Eljött már a húsvét, örömnapp napja,
Feltámadott Jézus, nincsen a sírjába.
Dicsőséges arca itt ragyog előttünk,
Meggyőzte a halált, azért hát nem félünk.
Feltámadást szerzett, Ő az örök élet,
Ő szerzett számunkra örök üdvösséget.*

*Jézus lett mindenünk: igaz örök béke,
Minden szívben fénylik a királyi széke.
Szálljon a magasba húsvéti éneünk,
A Mennyei Atyánknak hálaadást zengjünk,
Mert elküldte fiát, ki értettünk szenvedett,
Ő általa nyertünk boldogabb életet.*

A 20. század elején is sorra jöttek a Patakon végzett lelkészek Sályba. De fordítva sem szűnt meg a kapcsolódás. Mintha megismétlődött volna, ami 1808-ban, az alapító letétele alkalmával Sály és Patak között fennállt. Az 1941/42. iskolai évben újra sályi ember a kóruselnök Patakon személyemben. Ha Gárdonyi Géza féleves pataki diáksága alapján úgy érezte, hogy „az a magyar szellem, amely a főiskolának ma is fundamentuma, az alatt a kis idő alatt is

SÁLYI PANORÁMA

bizonyára nagy hatással volt rám”, hogy ne lett volna egész életemre, munkásságomra meghatározó hatással az a tizenegy esztendő, melyet II. gimnazista koromtól a teológia elvégzéséig pataki diákként töltöttem.

A főiskola 400 éves jubileumi ünnepségeinek átélésével kezdődött pataki diákságom. Kiváló tanárain voltak. Közülük is ki kell emelnem Novák Sándort, a „Nagymajtényi síkon le-törött a zászló” szerzőjét, a Magyar Néprajzi Társaság első vidéki vándorgyűlésének előadóját. Magyaróráin csak úgy sugárzott felénk izzó magyarsága, népének szeretete. Mikor igazgató lett, s az óráit át kellett adnia, „tanítványa”, Harsányi István vett át bennünket. Megtanultuk tőle az előírt anyagon kívül a „pluszmunka” jelentőségét. Azt, hogy a „kötelező” mellett legyen mindenkinek valamije, amit szenvedélyesen szeret, s töri magát, igyekszik azt minél tökéle-tesebben végezni. Akinek nincs ilyen „pluszmunkája”, az a kötelezőt se fogja tisztességesen vé-gezni. Ő indította el néprajzi gyűjtőmunkámat azzal, hogy elhívta magyar órára Újszászy Kálmán teológiai professzort, a Sárospataki Faluszeminárium alapítóját, vezetőjét, aki oly cso-dálatosan beszélt nekünk a magyar faluról, az ott található értékekről, hogy osztálytársaimmal mindjárt neki is láttunk a gyűjtésnek.

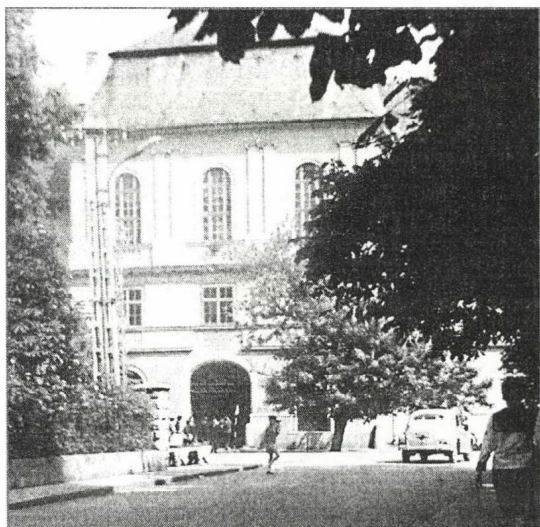

Szabó Ernő tanár úrtól pedig nemcsak kiváló zenei képzést kaptam hegedű- és énekóráin, hanem ő döböntett rá a magyar népdalok, s a zeneirodalom nagy alkotásainak szépségére. S arra, hogy mindezt a kincset át kell adnunk a népünknek. Ott lehet-tem az országban először rendezett néphangversenyén, melyen fejkendős falusi asszonyok, csizmás férfiak előadása nyomán áhí-tattal hallgatták Bach, Mozart, Beethoven, Bartók és Kodály műveit. A népfőiskolás falusi fiataloknak tartott énekóráin is lát-hattam, hogyan lehet népdalaink szeretetére, a zene nagy meste-reinek befogadására nevelni az egyszerű embereket. Nem lehet csodálkozni azon, hogy én is egész életemben ezen fáradoztam.

DR. SZABÓ ERNŐ, A PATAKI KOLLÉGIUM ÉNEK- ÉS ZENETANÁRA

Szabó Ernő Sályival való kapcsolatának is van egy szép, ritka dokumentuma. Sályi gyűjtéséből „Sályi ballada és nóta” címmel remek zenedarabot komponált szóló hegedűre, a következő ajánlással: „Sályi község népének ajánlom szeretettel.” Teológus koromban tanítványa is lehettem Újszászy Kálmánnak, Szabó Zoltánnak. Ők aztán tovább élesztették bennem a nép szolgálatára való elkötelezettség lángját. Mikor aztán negyedéves teológus koromban megválasztottak kóruselnöknek, nekem kellett betanítani a szebbnél szebb műveket. Vidéki szerepléseken meg temetéseken én is vezényeltem a kórust.

Teológiai tanulmányaim mellett magánúton már az Országos Zeneakadémián elvégeztem a hegedű tanszak két akadémiai osztályát is, ahol a teológia után tovább folytattam zenei tanulmányaimat, s 1946-ban kaptam zenetanári oklevelet. Ám egyelőre állást nem kapva hazamentem Sályba. Édesapám akkor került haza a második világháborúból. Ő volt az iskola igazgatója. Beálltam „társadalmi munkában” éneket tanítani iskolájába. Sőt, zenei előadásokat is tartottam a falu népének, ahogyan azt Patakon láttam. A régi stílusú magyar népdalokról tartott előadásomat nemcsak „megtapsolták”, hanem utána jöttek a tizenéves fiatalok hozzám, hogy tanítsam meg nekik is azokat a szép nótákat. Jöttek. S rendszer lett belőle. Majd beloptam a népdalok mellé egy-két kánont. Megízlelték a többszólamú éneklés szépségét, s rövidebben lett egy vegyes karom. Sorra énekeltük a Patakról hozott Kodály, Bárdos, Halmos kórusokat. Ezekből aztán hangversenyt is adtunk a falu népének, melyről már az országos sajtó is nagy elismeréssel számolt be. A Magyar Nemzetben megjelent cikk azután felkerestem egykori tanáromat, osztályfőnökömet, Harsányi Istvánt, aki akkor már nem tanított, hanem Ilyés Gyulával és Keresztúry Dezsővel megszervezte a Magyar Népi Művelődési Intézetet. Tettszett neki a cikk, s arra biztatott, hogy írjam meg zenei népművelő munkám tapasztalatait. Megtettem. S legnagyobb meglepetésemre nyomtatásban megjelentette a Magyar Népi Művelődési Intézet Kis Tanulmányai sorozatban. A tanulmány országosan nagy feltűnést keltett. Sorra kaptam nagy muzikusoktól is az elismerő leveleket. Kodály Zoltán kiosztotta a Zene tudományi Tanszak hallgatóinak, s beszámoltatta őket belőle. Győrből pedig ajánlatot kaptam az akkor létesült Állami Zenekonzervatóriumból hegedűtanári állásra.

S mindaz, amit Győrbe kerülve egy életem át végeztem, nem jöhetett volna létre Patak magvetése nélkül. Nagy öröm számomra az is, hogy nyugdíjasként újra erősíthetem Sály és Patak kapcsolatát. Sályi Pávaköröm ajkán a népdalok mellett szólnak a pataki diákdalok. Kamara-kórusom pedig sorra énekli azokat a szép kórusműveket, melyekben annakidején Patakon én is énekeltem vagy tanítottam s vezényeltem.

Nagy ajándéka ez az Életnek.

MARTINÁK JÁNOS

Hangulatok

①

Tüzes villám ömlik fel az égre.
 Szürke felhőn rémül, villog
 egy megrévedt, fehér madár.
 Megcsattan a menny,
 s a tikkadt völgyben
 esőért nyúlnak epedve
 a rezgő keblű almafák.

②

Elránt az út a füledt éjszakába.
 Hőkölve futnak mögém a fák.
 Induló szél simítja arcomhoz
 táruló rét buja illatát.
 Alattam városfény parázslík.
 Titok lendít hegyorom fölé.
 Fejem fölött az ég boltozódik,
 s csillag hullik lábaim elé.

③

Hol vagy gyermekkor erdeje?
 Ki egykor bódult nyári délutánon
 fáid mögött rétet, folyót ígértél,
 hívó várost, s hitegetté,
 hogy engem vár a Nap,
 s nekem nyílik ott a távol?

Itt jeges éj van, fagyos talány.
 Csak az úrnek verődő Föld csengése hallik,
 s hunyorogva néz a közömbös magány.

④

Távozott az éj fáradtan.
 Szürke eget hagyott a világon.
 Lég csendül,
 erdő reccsen
 s fehér némaság izzik át a tájon.

⑤

Ébredés

Elgombolt kabát emel ki
 az álom iszapjából.
 Fahasáb rántja kezem
 a hűlt tűzhely felé.
 Loccsanó fénytől nehezül a lábas:
 reggel lobban küszöböm elé.

⑥

Panasz

Látod?
 Gőzölve dől a fény
 a sírkeresztre
 magához húz a nap izzó heve
 halál lehel homályt
 a tudat tükrére
 világ beomlik

falomb indul
 s torony, hegycsúcs
 anyát sóhajtó gyermeksikoly
 hullanak a kék mély ürbe le.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY
Mikszáth Kálmán Borsiban

A zempléniek nagyon is jól tudják, hogy Mikszáth Kálmán műveiben hányszor és hol fordul elő e tekintélyes vármegye szerepeltetése. Főleg Sárospatakra gondolnak ilyenkor, hiszen a pataki diákok megjelenése a *Különös házasság* első lapjain az egész regény alaphangját megadta. De van Patakról szóló vármonda is a lovagvárok gyűjteményében, s nagyjából ott játszódik a *Két koldusdiák* vagy a *Ne nyitogassuk a történelmet* című elbeszélés stb. S az igazi zempléniek joggal lehetnek büszkéek arra a két oldalra, amely felér egy szülőföldi vallomással a *Különös házasságban*, s amelyben Mikszáth ihletett szép szavakkal dicséri Zemplén tájait és hőseit.

Persze Sátoraljaújhely sem kivétel, hiszen az író járt itt is, mégpedig 1882-ben amikor Borsiban a Rákóczi-házon leleplezték a Fejedelem emléktábláját. Hogy eljött, az elsősorban a Rákóczi kultusznak, s hogy halhatatlanná tette látogatását, az Mikszáth tollának köszönhető. De ez a látogatás semmiképpen nem a véletlen műve.

Ugyanis, ha az életmű tematikai összetettségét kívánjuk feltárni, meghatározó szerepet kell tulajdonítunk az író történelmi motívum választásának s azon belül is a Rákóczi szabadságharcnak s a Fejedelem szerepeltetésének. Mindezt meglelhetjük kisregényben, mint a *Két koldusdiák*, megtalálhatjuk a korszak nagy ívű rajzában, mint a *Fekete város* és persze számos kisebb-nagyobb prózában. Publicisztikájában is jelen van a Rákóczi-motívum, elsősorban a parlamenti karcolatokban s természetesen ez a korszak kedvelt alkotói módszerei írói lehetősége lesz: látszat és valóság, jellem és jellemtelenség ellentmondásainak rendkívül kifejező megjelenítésére tudja felhasználni.

Volt egy pillanat azonban Mikszáth életében, amikor maga is részese lett a kialakuló Rákóczi-kultusznak és meglehetősen negatív élményekkel gyarapodott élményanyaga, s amelyekből természetesen teremtett írói világ lett. Igaz, a történet végső formába öntése és a megélt esemény között éppen negyedszázad telt el, (közben azért kisebb variánsok meg-megjelentek), de éppen ez is igazolja, milyen mély hatással volt Mikszáthra ez a látszólag apró és jelentéktelen esemény. A rövid életű, maga alapította saját lapjában, az Országos Hírlapban, 1897-ben jelent meg az *Ugyan eredj a Rákócziddal!* című nagyobb elbeszélése, amelynek főhőse Málnay Ákos (igazi nevén Kállay Ákos) akivel együtt tartanak Zemplén megyébe, Borsiba, Rákóczi szülőházához, ahol is a helybeliek kezdeményezésére emléktáblát helyeznek.¹

Valójában ennyi lenne a történet, ha a nagy demokrata hírében álló Kállay Ákosból az egyik vasútállomáson ki nem törne az oligarcha magyar úr, aki felháborodva nekitámad a baszusát megráncigálni akaró parasztnak, vélvén azok azt, hogy az nem is igazi férfi-disz, hanem

¹ Ugyan eredj a Rákócziddal! = Ország Világ, 1897. 7.. Kiadva: Mikszáth Kálmán összes művei, kritikai kiadás, (Krk.) 10. k. Bp., 1957. 38-45.

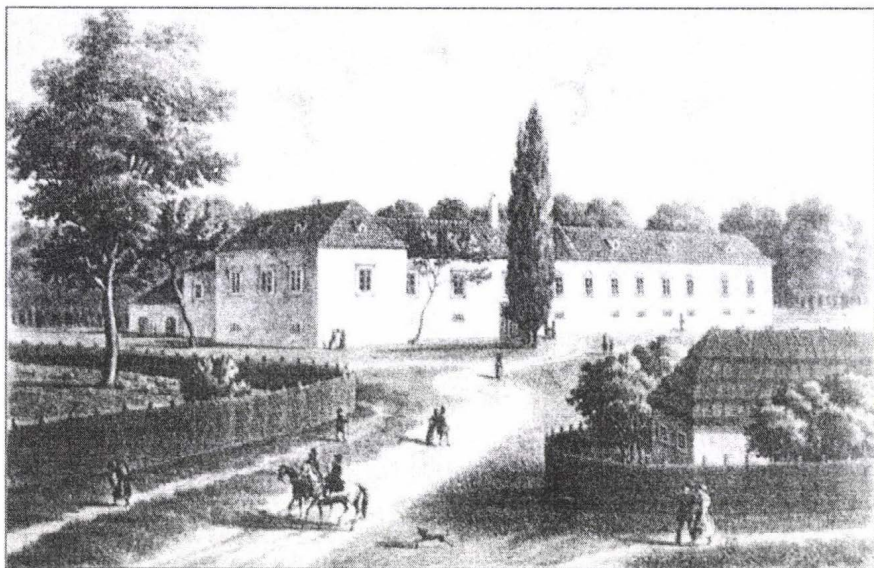
afféle színházi maskara. A helyzet itt csupán másodlagos, a karakter a fontos, azaz a magyar demokrácia kétarcúsága, amelyet Mikszáth annyiszor megírt, s amelynek végső tanulsága: „*A demokratság a magyar embernél csak hangulat...*” A novella ide tartozó részlete pontosítja az eseményeket: „...*a nyolcvanas évek közepe táján, nemes Zemplén vármegyének eszébe jutott, II. Rákóczi Ferenc szülőházát a szokásos márványtáblával megjelölni. Jó későn jutott eszébe, de nem csoda. Annyi nagy embert hajigált ki Zemplén egyhuzamban, hogy az ördög győzze azokat emléktáblázní. Denique: a márványlap leleplezése volt Borsiban, ahol még áll felséges urunk szülőháza, és megvan a szoba is, ahol a világra hozta vitéz anyja.*”

A továbbiakban az elbeszélésből semmi mást nem tudunk meg az emlékünnap lefolyásából, de erre vonatkozóan a korabeli sajtóhíradásokon kívül van egy másik és még fontosabb forrásunk: Mikszáth Kálmán levele Mauks Ilonkához. Éppen a második házasságkötés megszervezésének zaklatott hónapjai ezek. Ezt a levelet Mikszáth 1882. május 29-én írta s adta postára Mohorára címezve. Mauks Ilonka ugyan már eldöntötte, hogy ismét összeköti az életét Mikszáthtal, de azért még ingatag volt, kellett a sok személyes találkozás, a rábeszélés, a reményt keltő jövőkép felrajzolása.

Mikszáthot éppen ez aggasztotta, s ezért is utazott többször Nógrádba, vagy legalábbis akart volna utazni. Ugyanis a zempléni ünnepségre meghívták a Kisfaludy Társaságot is, akik Mikszáthot delegálták egyik küldöttjüknek. 1882-t írunk, az üstökösszerű berobbanás a magyar és világirodalomba, a két kis kötetnyi elbeszélés első intézményi sikere a Kisfaludy Társaság tagjává emelte Mikszáthot, s ez a jelentős múltú egyesület máris egy fontos kultuszeseeményre küldi őt. Ez alól a megtiszteltetés alól nem lehet kibújni, Noha az ünnepség csak 11-én lesz, már június 8-án indulniuk kell, mivel olyan az ünnep szervezése, hogy előzetesen többször is meg kell jelenniük a helyi eseményeken. Mikszáth sorából természetesen kiolvassuk a büszkeséget és a szolid ráhatás akaratát: íme, egyre híresebb, egyre jelesebb ember lesz, érdemes tehát Ilonkának végiggondolnia sikeresnek tűnő közös jövőjüket. Hozzá is fűzte, biztos tudomása van arról, hogy őt külön is köszöntik majd az üdvözlő beszédben, hiszen kiemelten szólnak a palócok dicsőségéről, akik Rákóczi fejedelem seregében is véreztek a hazáért, s most itt van egy palóc-leszármazott, „*aki országunk fiatal ékessége*”.² Mikszáth el is utazott s élményeiről egy kis karcolatban számolt be a Pesti Hírlap június 15-i számában, tehát azon frissiben megírta az ünnep krónikáját. De magáról az eseményről több lap is hírt adott s ezekből a Rákóczi-kultusz korai megnyilvánulását tudjuk követni. Ráadásul ez az ünnepség egyfelől magán viselte a kultikus ünnep minden tipikus jelenségét, másfelől pedig megmutatja ennek lehetséges negatív összetevőit is.

Az országos lapokban már május végétől megjelent a közelgő ünnep híre. Igaz, csak a kishírek között tudatták, de a legfontosabb információkat mindenki megismerhette. Létre jött egy rendezőbizottság, amely magára vállalta a szervezést. A vendégeket elsősorban Budapestről várták. Meghívták az Országgyűlés, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi Társaság képviselőit. S természetesen minden érdeklődőt szívesen láttak. Június 10-én ballal kezdődik a program Sátoraljaújhelyen. Másnap reggel vonulnak „ünnepélyes menetben” Borsiba. Itt lesz a népiünnepély, azaz a táblaavatás és a díszebéd.

² Mikszáth Kálmán levele Mauks Ilonkához, 1882. május 29. Krk. 24.k. Bp. 1961. 187-189.

II. RÁKÓCZI FERENC SZÜLŐHÁZA BORSIBAN

Mint minden esetben, ekkor is rendeztek ódaírási pályázatot, amelyben a résztvevőknek Rákóczi emléket kell dicsérni. Erre a pályázatra egyébként 22 pályamű érkezett be.³ A Vasárnapi Újságból az is kiderül, hogy valamennyi mű a szokott színvonalon készült, azaz csapnivalóan rossz volt, így nem is osztottak ki pályadíjat, hanem az erre szánt összeget a tábla fenntartási költségeire fordították. Hogy milyen volt a minőség, azt a lap aztán illusztrálta is, hiszen a következő számában, ha nem is ezzel a céllal, de közölte Fejes István *II. Rákóczi Ferenc emléke* című ódáját. A szerző sátoraljaújhelyi református lelkész, középszerű költő, de kiváló szónok 1838-1913 között élt. A Zemplén című helyi újságban évtizedeken át számos írása, verse, tanulmánya stb. jelent meg. Az alkotás formailag is megfelelt az óda pályázatok íratlan követelményeinek: megfelelően terjedelmesre sikerült. Összesen 16, egyenként 8 soros szakaszból állt, tehát igen hatásosan lehetett előadni bármely ünnepen. Rákóczi megkapja a szokásos minősítéseket: hazánk egén az utolsó csillag, a magyarhon hőse, óriás a korához képest, hazájának bátor őre, védője ős jogoknak stb. Megjelenése szükségszerű volt, hiszen annyi vérzivataros század után éppen időben született meg, hogy visszaadja a magyar nemzetnek a szabadságot, vagy legalábbis a nemzeti önbecsülés értékét: eddigi szenvedéseinkkel megérdemeljük a szabadságot. Ugyanakkor, ez a kor, amelyben e vers születik, méltatlan a nagy hazafihoz, egyet tehet csak, méltó emléket állít s ami még fontosabb: eszméit újra maga elé tűzi megvalósítandó feladatként. Az ódából csak egy helyen tűnik ki, milyen alkalomra készült: hogy jelet állítsanak bölcsője helyének, hol honszerелеmre szülte őt a dicső anya.⁴ A Zemplén elfogulatlanul értékelte a pályaműveket, anélkül persze, hogy feloldotta volna a jelégék titkosságát. Minősítései önmagukért beszélnek: csinos iskolai gyakorlat, csinos verselés, csekély tartalom, némi lendület van benne, de költői erény, szín csekély!

³ Vasárnapi Újság, 1882. 22.

⁴ Uo. 24.

A Vasárnapi Újság ezekben a hetekben többször is foglalkozott Rákóczival, közölte a szülőház képét, valamint Szalay József tollából egy terjedelmes és illusztrált cikket Rákóczi ifjúságáról. Ebben röviden a szülőházat is említi, amely már 1678 óta romosan áll. Maga a ház a falu végén található, ahol „a Ronyva nevű patak foly, azon keresztül tölgyfa híd vezet, s a vízen túl cserfa erdő terül el. Az erdő közepén, elég nagy, egyemeletes épületet látunk”, s ez maga a szülőház.⁵ A Századokban megjelent híradás is úgy tudja: „a régi büszke kastély elhanyagolt állapotban van.”⁶

A Rákóczi ünnep a tudósítások szerint rendben folyt le, ahogyan azt a szervezők elképzelték. Az kiderült, hogy a fővárosból várt delegációk közül kevesen érkeztek meg. A Kisfaludy Társaságot Mikszáth Kálmán és Ábrányi Kornél képviselte, a Magyar Történelmi Társulatot Szádeczky Lajos és Dongó Géza, a Petőfi Társaságot Szabó Endre. A megyei előkelőségek élén Molnár István főispán jelent meg, vele volt több országgyűlési képviselő, Marschalkó Tamás honvédezredes, Bokor József a sárospataki református főiskola igazgatója, valamint „a megye értelmiségének színe-java, a papság, a megyei és városi tisztikarok, tanárok, ügyvédek s különösen igen nagy számú díszes hölgyközönség.” A program pontosan megfelelt annak a kultikus szokásrendnek, amely gyakorlatilag minden emlékünnepp sajátja, függetlenül attól, hogy milyen tartalommal, kinek az emlékére rendezték meg. Először zene hangzott fel, majd az ünnepi beszéd következett, amelyet a megyei alispán, Matolay Etele mondott el. Ennek szövegét június 12-án a Pesti Napló közölte, érdekes módon, a helyi újság nem. A beszéd a szokásos, Rákóczihoz köthető közhelyekből építkezik: honszeretet, szabadság, függetlenség, nemzeti életképesség, önerő, jövőbeni bizodalom; párhuzamot von a régi idők s a 19. századvégi Magyarország követelményei között.

Ezt követően leleplezték az emléktáblát, s Boruth Elemér elszavalta Jókai Mór alkalmi ódáját. A Pesti Napló közölte Jókai versét, amelyben az író Rákóczit költögeti mély álmából, hiszen most már megvalósult minden elképzelése. A magyar nemzetet mindenki megbecsüli, nyelvünket elismerik, meghatározó a szerepünk Európában, van hitelünk a világ piacán. „Szabad a Nép, Föld, Vallás, a sajtó... s milliók felett csak egy úr áll: a törvény.”⁷ Következett Fejes István, aki az előbb említett versét, ahogyan említették, „borongó költeményét” olvasta fel, míg a sort a felolvasások rendjében Bajusz József zárta, akinek verse a fejedelem bujdosásáról szólt. A szerző szintén helyi dilettáns költő, számos alkalmi vers szerzője, akit inkább kiváló szónokként tartottak számon korában. (1829 és 1923 között élt.) Versét már májusban közölte a Zemplén, s ebből kiderül, hogy Rákóczi Ferencet valójában „a nagy idő szülte, nem Zrínyi Ilona, nem az édes anya.”⁸ A közönség a versek elhangzása közben időnként hangos tetszésnyilvánításban tört ki, hevesen megtapsoltak egy-egy lelkesítő szép gondolatot. Az ünnepséget a sátoraljaújhelyi, a sárospataki és a nagymihályi dalegyletek műsora zárta be.

Mindezek után a kultikus ünnepségek második eleme következett: a díszebéd. Külön főztek és terítettek a díszes vendégkoszorúnak és külön a köznépeknek. Ez utóbbiak az erdőben ünnepeltek, s jókedvűen még táncra is perdültek. A díszvendégek a felállított sátrak alatt ebédeltek, ahol

⁵ Szalay István: II. Rákóczi Ferenc ifjúkorából. = Vasárnapi Újság, 1882. 25. 397-398.

⁶ Századok, 1882. 525.

⁷ Pesti Napló, 1882. jún. 11.

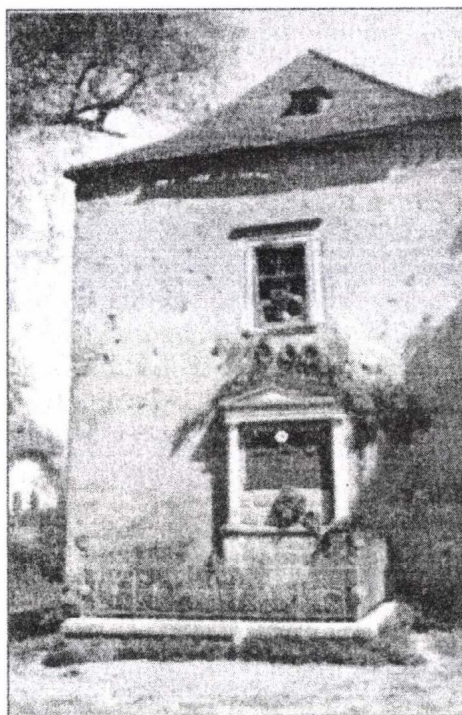
⁸ A Zemplénben május 14-től sokasodnak meg a készülő ünnep hírei.

AZ EGYKORI EMLÉKTÁBLA A BORSI KASTÉLY FALÁN

sorra hangzottak el a pohárköszöntők: Rákóczi, Kossuthra és a küldöttségekre emelték poharukat a tósztozók. Este utaztak vissza Sátoraljaújhelyre, ahol az ugyancsak hagyományos táncvigalmat rendezték meg. A megyeházát fényesen kivilágították, a bejáratnál zöld girlandok között mécsesek égtek és még a fejedelem nevének kezdőbetűit is ezekből rakták ki az erkélyen. A tudósítás egy mondata azonban rámutat arra, hogy valami nem volt rendben az ünnepséggel. A vármegye nem vállalta fel hivatalos ünnepének, hanem megmaradt magánszervezés keretében, ahogyan írták: „a turisták társasága rendezte”. Ez lett később a sajtotösszecsapások egyik fő érve-ellenérve. Ezt más-kor is megemléstették, mondva, hogy nem sikerült nemzeti ünnepé emelni az összejövetelt, s ez meglátszott a külsőségeken, a delegációk elmáradásában is.⁹

Az emléktáblát egyébként Huszár Adolf szobrászművész készítette. A tábla feliratát a Századok közölte: „ITT SZÜLETETT II. RÁKÓCZI FERENC 1676. MÁRCIUS 27-ÉN. EGYES HŰ HAZAFIAK ÉS TÖRVÉNYHATÓSÁGOK ÁLDOZATKÉSZSÉGÉBŐL EMELTÉK A SÁTORALJAÚJHELYI TOURISTÁK 1882 ÉVBEN.”¹⁰ Az avatás külsőségei is a szabvány szerint alakultak: megalkották a díszletet, azaz az emléktáblát zöld lombok díszítették, körülötte a nemzet és a Rákóczi család zászlai lengtek, a tábla előtt kis virágágyást készítettek, s hogy az emléktábla jól látszódjon a kastély előtti évszázados jegenyefákat kivágták.

Mikszáth is beszámolt az ünnepségről.¹¹ 1882-t írunk, ez év őszén kezdi el írni a parlamenti karcolatait, de ez az írása már teljességében mutatja sajátos publicisztikai látásmódját. Amit megír az mind igaz, de mégis másként történt minden. Kegyetlenül ironikus és mégis szeretettel teli. Olykor lírai és aztán rögtön cinikus. Azonnal a jelenségek mögé lát, s ilyenkor egyáltalán nem fogalmaz udvariasan. Megírta ő is, milyen kevesen jöttek el a hivatalosságok részéről. Mindössze nyolcan voltak, akik a magyar államot, annak jelentős intézményeit, szervezeteit képviselték. A képviselőház nemhogy nem küldött delegációt, de még csak nem is válaszolt a felkérő levélre. Mindenkinek rossz kedve volt a vasúti kocsiban, s a helyzet csak akkor javult, amikor megérkeztek Sátoraljaújhelyre s meglátták a fogadásukra kijött fogadóbizottságot, a zenekart, a zászlókat. Mikszáth szerint: „A lehangoltság teljes volt, hanem azért csakhamar felvidultunk. Lengő zászlók látása mindig bizonyos szárnyalást kölcsönöz a magyar embernek.”

⁹ Zemplén, 1882. jún. 18.

¹⁰ Századok, 1882. 602-603.

¹¹ A borsi ünnep. = Pesti Napló, 1882. jún. 15., Krk. 10.k. 223-228.

Ettől kezdve Mikszáth rendkívül hatásosan játszik az érzelmekkel. Bizonyára a helybeliektől szerzett értesülései alapján írja le, hogy milyen belső konfliktusok vezettek ahhoz, hogy az ünnep nagyon is jelentéktelenre sikerült. Egyfelől megdicséri a sátoraljaújhelyieket, hogy megszervezték a táblaavatást. Ők azok a bizonyos turisták, élükön Boruth Elemér íróval. (A jeles helyi író, lapszerkesztő, dalszöveg szerző 1833-1886 között élt; 1870-től Sátoraljaújhelyen.) Olyan turisták – vált egyet a dicséreten Mikszáth –, akik *„arról nevezetesek, hogy sohasem utaznak. Hanem azért igen sikeres vacsoráló és kuglizó kompánia.”* Ők kezdeményezték a gyűjtést, de csak maguknak akarták a sikert. Olyannyira, hogy bizonyos pártérdekek miatt úgy vélték, ez sikeres fellépés lehet a főispán és annak pártja ellen. Ugyanis éppen néhány hónappal korábban, márciusban nevezték ki főispánnak Molnár István miniszteri tanácsost, akinek nagyon sok ellenzője volt a megyében. Ami azért is meglepő, mert az 1825-1907 között élt politikai Sátoraljaújhely egyik fejlesztője volt. A szervezők azt találták ki, hogy a kezdetben csak helyi és kedélyes eseménynek szánt táblaavatást megpróbálták felnagyítani országos ünnepé. Ehhez kell a sajtó jelenléte, hogy írjanak róluk az országos lapok, kell sok meghívott vendég, hogy minél messze hangzóbb legyen a siker. Ezt viszont csak a helyszínen tudták már meg a meghívást elfogadók, és bizony elég kellemetlenül érezték magukat, amikor megtudták, hogy valójában nem Rákóczi ünneplik, hanem egy megyei rivalizáláshoz statisztálnak.

Maga az ünnep Mikszáth szerint *„szegényes volt, úgy egy falusi iskolamester emlékét illik ünnepelni.”* Mikszáth nem fogadja el a turisták mentegetőzését, hogy nem volt rá elég pénzük. Ebben az esetben nem kellett volna vendégeket hívni. Magáról a programról is hiteles leírást ad, csak éppen a költők neveit nem írja ki. Mi viszont be tudjuk helyettesíteni azokat. Úgy véli, az egész olyan volt, mint a kuruc-labanc időkben. Először elhangzott egy kuruc bevezető, amely a szabadságot dicsőítette (ez volt Boruth Elemér verse), majd jött *„egy labanc vers, mely a közös ügyeket magasztalta s abból megtudtuk, hogy II. Rákóczi Ferenc tulajdonképpen a delegáció intézményéért fogott fegyvert. Most már megvan: nyugodtan alhat önagsága ott, ahol van, a pogányok földjén...”* (Ez volt Jókai verse). Hasonlóképpen nyilatkozott az ebédről is. *„A hangukat nagyon nyomott volt az ebéden.”* A vendégek szétszóródtak, nem nagyon álltak egymással szóba, a beszédek nemigen lehetett hallani. *„Az ebéd igen ízletes volt és igen olcsó – a viszonyokhoz képest.”* A köznép sokkal jobban érezte magát. Az erdőben finom ételeket főztek, egy nagy üstben feketekávé főtt, s a cukrászok is kitétek magukért. Az ünnep végétével a meghívottak visszautaztak Sátoraljaújhelyre, már akinek persze jutott fogat, mert az sem volt elég. Mikszáth még visszanezett az emléktáblára, az épületre, amely megérdemelné, hogy ezután zarándokhellyé váljon és a sok kellemetlen élmény kiölte belőle az ünnep remélt emelkedettségét. Így ír: *„Nem éreztem semmi meghatottságot. Nem történt itt semmi, semmi. Egy követ tettek itt ma a falba, s néhány gallyat egy kép fölé. Egyéb nem történt. És nem él az a kép már sehol sem – s nem erősség már az a fal senkinek.”*

Mikszáth nem volt gyedül a véleményével. Ifjú Ábrányi Kornél a Pesti Naplóban terjedelmes beszámolót közölt a borsi ünnepéről és élményeiről,¹² amelyek nem sokban különböztek a Pesti Hírlapban megjelentektől. Első megjegyzése, hogy a helybeli társaság ereje már eleve elégtelen volt a sikeres rendezéshez. Inkább a megyének vagy a városnak kellett volna ezt

¹² Pesti Napló, 1882. jún. 14.

vállalni, s ha a város ereje is elégtelen, akkor rá kellett volna bízni egy országos egyesületre. Így aztán semmi képen nem lehetett nemzeti ünnepé emelni ezt az ötletet. Márpedig ha ez nemzeti ügy, akkor senki nem sajátíthatta volna ki kisstílú helyi politikai ambíciók és küzdelmek eseményévé. *„Nem kereshetett volna abban senki egyebet nemzeti kegyeletnél, melyhez semmiféle politikai pártnak nincs több előjoga, mintsem a másiknak. És amelyre akkor nem mondhatta volna el senki azt, hogy egyrésztől kormánypárti, másrésztől szélsőbali tüntetések játszottak bele, s melynek eredménye (szándék vagy szándék nélkül) a jelenlegi főispán blamározása lett.”* A summás ítékezés után, amelynek helyi részleteit adatok hiányában már rekonstruálni sem tudjuk, sorra veszi a gondokat. A rendezés abból állt, hogy letettek a tábla elé a hölgyeknek néhány padot, a szónoknak egy ócska asztalt. Mindenki úgy érezhette, hogy nem nemzeti ünnepen, hanem valóban egy turista programon vettek volna részt. A főispán egy lócán ült, inkognitóban, senki nem törődött vele, a hadsereget pedig senki nem képviselte. A dalárda úgy énekelt, hogy abból egy érces hang mindig kivált, azt figyelte mindenki. A népi ünnep olyan volt, mint egy majális. Az ebédnél mindenki oda ült ahová akart, nem volt hivatalos protokoll. Elintézi a verseket is: *„A felolvasások alatt úgy a közönség némasága, mint dörgő éljenzése, mindenkor a politikai demonstrációk jellegét tükrözte vissza. Különösen az ott lévő főispán háta mögött.”* A cikk végén természetesen elmarasztalja a rendezést, mondván, hogy Rákóczi Ferenc emlékét nem szabad kitenni pártviszályok összeütközésének és politikai demonstrációknak. De ha ilyet akarnak, arra semmiképpen ne hívják meg az Akadémiát, a Kisfaludy Társaságot. Egyetlen elégedett mondata van: az ebéd jó volt, a hegyaljai borok pedig *„nemes tűzbe hozták a társaságot.”*

Ám ezt megelőzően a Pesti Napló már tudósított az ünnepségről, de érdekes módon ugyanazon lapszámában (június 12.) két tudósítól is leadta a hírt.¹³ Az egyik terjedelmesebb és kritikus, a másik kisebb írás és ugyancsak említi a problémákat. *„Az ünnepély mozgalmas volt, de hiányzott a terüszertű gond. Számos félreértés fordult elő, melyek rontották a hangulatot: a küldöttségek még este visszautaztak.”* A helyi lapból valamivel többet megtudunk a turistákról is, akik valóban vacsoráló társaság voltak, hiszen ezeket a „közvacsorákat” azért rendezték, hogy a táblára összegyűjtsék a pénzt a belépődíjakból, túlfizetésekből. (1881 és 1882 februárjában is rendeztek ilyeneket hasonló céllal.) A Zemplén május 14-i számában a főszerkesztő tollából megjelent ünnepi beharangozó cikkben már ott rejlik a helyi probléma érzékeltetése: *„Ne kérdezzük, kik s mik tulajdonképpen e turisták. Lesz idő, midőn a képnek manapság némileg homályba burkolt háttere tiszta körvonalat kap. Most elégedjünk meg azzal: hogy nemes és nagy eszmék névtelen harcosai.”* Nyilvánvaló, hogy szerepük és munkálkodásuk helyi konfliktusok forrása volt a városban s ezek mögött bizonyára személyi ellentéteket kell látnunk, a helyi közéletben való részvétel, érvényesülés mindig s mindenhol jelenlévő konfliktusait. Ez az említett vezércikk utal is erre ugyancsak homályosan: nagyon lázasan készülnek, szervezik az ünnepet, s ha nem lesz minden tökéletes, az nem az ő hibájuk, hanem *„a korlátolt helyi viszonyok”* következménye.

Érdekes módon a helyi lap az avatás napján, június 11-én nem közöl beharangozó, közönséget mozgósító cikkeket. Általában kevésbé elragadtatott hangon ír az eseményekről s leköti őt a fővárosi lapokban megjelent vádakra való válaszolás, de ezt sem teszi elég vehemenciával. A június 18-i számban így ír: *„Aki Borsiba csak jóllakni s ünneplés helyett magát ünnepel-*

¹³ A Rákóczi ünnepély. = Uo., 1882. jún. 12.

tetni jött, az – meghisszük – elégedetlenül távozott. *De így van ez most: a közszellem signaturája: önérdék és közöny.*” Sorra veszi a vádakát s mindegyikre megválaszol. Valójában ők nem is akartak országos ünnepet, a fővárosi sajtó fújta fel a szándékukat. Hivatalos meghívót pedig csak azoknak küldtek (a protokollon és a sajtón kívül), akik adományokkal járultak hozzá a megrendezéshez, s ők mindösszesen tízen voltak. Összesen nyolc országos vendég érkezett a fővárosból, s őket 15 tagú delegáció várta, tehát egy szavuk sem lehet a fogadtatás nagyvonalúságára. *„E nyolc vendég tiszteletére lobogózta fel a várost s belement egy 300 terítékű ebéd risicójába, eszközölt különvonatot, rendezett népiünnepet stb.”* Tiltakozik az olyan hírek ellen, hogy Thaly Kálmán, a Rákóczi-kor már ekkor híres kutatója azért nem jött (átlátszó kifogást tartalmazó lemondó levelet küldött a program előtt a rendezőknek), mert hogy voltak helybeliek, akik névtelen levelekkel távolmaradásra biztatták. Majd idézi az egymásnak ellentmondó fővárosi tudósításokat. A Függetlenségben azt írják, hogy a Borsiban járt pestiek *„nem győzik a panaszkodást a rendezésnek ügyetlenségei sőt tapintatlanságai miatt.”* Ezzel szemben a Pesti Hírlap dicséri őket, mondván hogy pl. az ebéd igen ízletes és olcsó volt. A Függetlenség azzal vádolja a szervezőket, hogy azt akarták, a támogatókon kívül jelesebb személyek ne legyenek jelen az ünnepségen. Azaz az egész programot a szélsőbal ellen szervezték.

Igaza volt tehát Mikszáthnak, amikor a Rákóczi-émlék devalválódásáról ír. A közönség összetétele, az emléktáblát állítók ügyetlensége, a helyi politikai kisstílus összecsapások, a háttér küzdelmek silánysága, az országos érdektelenség valójában már előrevetíti az országos politikai küzdelmek minőségét is. S ezekben a küzdelmekben Rákóczi nem is lehet más, mint egy darab kő a falban, s amely önmagában sem érdekes és a falat sem fogja már össze.¹⁴

II. RÁKÓCZI FERENC

¹⁴ A fenti írás a *Palócföld* 2003. évi Rákóczi-különszámában megjelent tanulmány átdolgozott, bővített változata.

VINCZE TAMÁS

Móra Ferenc és Péterfy Sándor kapcsolata

Móra Ferenc pedagógiai nézeteiről, gyermekszemléletéről, iskolakritikájáról több írás is megjelent. Arról viszont már kevesebbet olvashatunk, honnan táplálkozott Móra pedagógiai optimizmusa, kitől kapta első indíttatását a gyermekközpontú nevelési rendszerek melletti elköteleződésére. Hegedűs András, Móra neveléssel kapcsolatos cikkeinek és tanári tevékenységének elemzője említésszerűen ír arról, hogy nagy írónk pedagógiai kultúrájának alapjait akkor szerezte meg, amikor egyetemista korában *Péterfy Sándornál*, a „tanítók atyjánál” lakott.¹ A népnevelés mára már elfeledett apostolának és a fiatal egyetemistának a kapcsolatát Hegedűs részletesebben nem ismerteti. Ennek a különleges mester-tanítvány viszonynak a megismeréséhez Móra Ferenc családi levelezése ad kulcsot, amelynek egyes darabjaiból mint mozaikokból az ifjú egyetemista pesti élete és kapcsolatrendszere is felderíthető.²

Mielőtt Péterfy és Móra kapcsolatának bemutatására rátérnénk, érdemes pár szóval felidézni a tanítók atyjának tiszteletreméltó egyéniségét. Péterfy Sándor 1841-ben született Nemescsón. 1857-ben lépett a tanítói pályára, s rövid vidéki tanítóskodás után 1865-ben a pesti evangélikus gyülekezet meghívta elemi iskolájába. Itt 1874-ig mint osztálytanító, majd 1874 és 77 között mint iskolaigazgató működött. A tanítói munka napi taposómalma mellett jelentős irodalmi munkásságot is kifejtett: tanulmányai jelentek meg a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, a Néptanítók Lapjában, a Magyar Tanügyben, a Vasárnapi Újságban. A tankönyvirodalomba szintén beírta nevét elemi és ipariskolai olvasókönyveivel, 1868-tól pedig ő maga is tagja volt a tankönyvbíráló bizottságnak. Tevékenyen részt vett a Népnevelők Budapesti Egyesületének munkájában. Életrajzírói általában az Eötvös-alap megteremtése körüli buzgólkodását tudják be legnagyobb érdemének. Az 1877-es esztendő nagy változást hozott az életében: kinevezték a budapesti tanítónőképző intézet pedagógiaatanárának. Böngérffy János, Péterfy első biográfusa (és kortársa) így kommentálta ezt az állásváltoztatást:³

„Ott hagyta tehát azt a hú baráti kört, melyet az ev. iskolánál mind a tanító-testületben, mind pedig hatóságban feltöltött; ott hagyta szeretett s általa mindig nagyra becsült elemi iskolai tanítói állását, mely pedig neki sokkal többet jövedelmezett, mint a képezdei tanári állás, minthogy a budapesti ev. gyülekezet néptanítóit gymnasiumi tanáraival egyenlő nagyságú, szép fizetésben részesíti: mert azt hitte, hogy állami szolgálatban nagyobb szolgálatoakat tehet kártársainak; mert azt hitte, hogy új állásában inkább lesz képes a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak az Eötvös-alap iránti jóindulatát, pártfogását kieszközölni. (...) Tanítóképezdei tanári állását - annak méltó betölthetőségét illetően is - nyugodt lelkiismerettel foglalta el. Kora ifjúságában megszokott önképzését a fővárosban, a körülmények- és viszonyoknak megfelelően, fokozott mértékben folytatta.”

¹ Hegedűs András: Magyar írók pedagógiai nézetei. Bp., 1976, 336.

² Móra Ferenc családi levelezése. (A továbbiakban: MFCSL.) Szerk.: Köhegyi Mihály és Lengyel András. Kecskemét, 1987.

³ Böngérffy János: Péterfy Sándor. = *Orbók Mór* (szerk.): Paedagogiai Plutarch. Bp.-Pozsony, 1887, 228-229.

A magyar Franckeként is emlegetett lelkes pedagógus érdeklődése új állomáshelyén a leánynevelés felé fordult. 1880-tól a Nemzeti Nőnevelés c. folyóirat szerkesztésében is részt vett. Formálisan 1895-ben ment nyugdíjba, de utána még néhány évig oktatott a tanítónőképzőben. Élete utolsó éveiben Pándorfaluba költözött, ahol 1913-ban halt meg. Péterfy Sándor Móra Ferenc bátyja, István révén ismerkedett meg a törekvő kiskunfélegyházi családdal. Móra Márton, a magyar irodalomba méltán bekerült foltozósztűcs azzal emelkedett ki környezetéből, hogy mindhárom gyermekét: Istvánt, Ferencet és Juliskát is magasabb iskolába járatta. Móra István a fővárosban lett előbb tanító, majd polgári iskolai tanári képesítést is szerzett. Bár öccsénél kevesebb sikerrel, de az írással is megpróbálkozott. Péterfyvel valószínűleg valamelyik tanítóegyesületi rendezvény alkalmával került ismeretségbe. Később ez a kapcsolat barátsággá mélyült, amit az is bizonyít, hogy Móra István Péterfy névnapi vacsoráira is hivatalos volt. Az 1898-as Sándor-napi ünnepség a Péterfy-házban Móra Ferenc számára is emlékezetes maradt, mivel az ünnepelt a két Móra-fiú édesanyjáról nagy tisztelettel emlékezett meg a vendégsereg előtt. Erről a nemes gesztusról így tudósítja édesanyját a fiatal egyetemi hallgató:

„Szombaton este tartotta az öreg Péterfy - az ősz öreg úr, aki arrul beszélt Pistának ott mama előtt, hogy jó lenne engem beszerezni az Ötvös-kollegiumhoz - a nevenapját. Én csak este 10 után mentem már, mert addig el voltam foglalva az egyetemen. Nagyon sokan voltak, valami 30-40-en. És a vacsora végén fölállt az öreg Péterfy és fölköszöntötte mamát, mint a magyarországi tanítótestület nagyasszonyát, a ki előtt mindenkinek tisztelettel köll meghajlani, fölköszöntötte mint édes anyját, a ki igaz gyöngyöket nevelt sok nyomorgása, sok szenvedése árán.”⁴

Péterfy nemcsak szavakkal mutatta ki a Móra-család iránti őszinte nagyrabecsülését. Kapcsolatai révén segítséget ajánlott a fiatal Móra Ferencnek, aki egyetemi éveinek elején a fővárosi nyomorral is megismerkedett. Amikor a félegyházi szűcsmester kisebbik fia Pestre került, rögtön valamilyen kereseti lehetőség után nézett, hogy tanulmányait fizetni tudja. 1897. szeptember végétől a Magyarország című lapnál dolgozott korrektorként. A szerkesztőségi munka szinte minden idejét, energiáját felemésztette, egyre elkeseredettebb, pesszimistább lett. Kopott, elhasznált ruhákban járt, alig evett, sokszor késő estig robotolt a lapnál. Még ilyen nehézségek közepette is az maradt a legfőbb törekvése, hogy az egyetemi követelményeket legjobb tudása szerint teljesítse. Péterfy felmérte a fiatal Móra körülményeit, s több megoldási lehetőséget is kínált helyzete javítására. Kettejük beszélgetéséről a következőképpen számol be Móra az otthoniaknak:

„A szerencse már is kezd rám derülni. Mert vacsora után az öreg odavett maga mellé és sokáig kérdősködött tőlem. Szinte haragudott, mikor hallotta, hogy a correctúrában nyomorgok. És mindjárt tett is ajánlatot: gróf Andrássy Aladárnak egy kisasszony-lányát kellene tanítanom magyarul beszélni, mert magyarul egy szót se tud. Adnána érte lakást, teljes ellátást és havonta 50 frtot. Azonban én meg németül keveset értek, azaz érteni értek, hanem nem beszélek annyira, hogy egy született németet tanítsak magyarra, egy németet, a ki hozzá lány is, gróf is. Nem vállaltam el. Hanem mindjárt ajánlott az öreg másikat. Nevelői állást gr. Rakovszky Istvánéhoz, a ki az országos főszenvedő elnöke, kegyelmes úr, egy rangú a miniszterekkel és a magyarországi szabadkőművesek főmestere. Azt mondta az öreg, ez többet ér amannál. Mert igaz, hogy fizetést nem adnak, de adnak lakást, teljes ellátást, karácsonykor, húsvétkor, év végén 300-400 frt ajándékot - azonfölül a jövedőt. Mert - úgy mondta az öreg - a ki Rakovszky Istvánnal nevelő, az csak a kis újját mozgassa, a legkülönb tanári állást megkaphatja.”⁵

⁴ MFCSL, 40. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, 1898. márc. 23-i keltezéssel, 70.

⁵ MFCSL, 40. sz. levél (adatai az előbbi jegyzetben), 70-71.

Péterfy igen csábító lehetőségeket tárt a súlyos anyagi gondokkal küzdő fiatalember elé, aki a másodikként ajánlott állást szívesen el is fogadta volna, mégsem lett semmi ebből a tervből. Móra továbbra is ölte az idegeit a korrektori robottal, miközben állandóan kereste a szabadulást a szerkesztőség tömlöcéből. Leginkább nevelői munkához szeretett volna jutni István bátyja ismerősei révén. Mintegy fél évvel a Sándor-napi vacsora után ismét Péterfy kínált egy jó megélhetést biztosító tanítványt a nélkülöző fiatalembernek. Móra egy 1898. október 8-án írott levelében mesél menyasszonyának, Walleshausen Ilonának arról a látogatásról, amelyet a szép fizetéssel kecsgetető állás ügyében tett idős patrónusánál. Idézzük fel Móra szavaival ezt az újabb találkozást!

„.... Péterfy írt, hogy rögtön menjek hozzá. Nem is vártam haza Pistát, azonnal mentem az öreghez. Nagyon szívesen fogadott, leültetett, megkínált szíval, sokáig beszélgettünk, végre aztán előadta, hogy mi végett hivatott: nevelői állást kínált Dr. Guttman Emil fia mellé, a ki első osztályos gymnazista. Az apja elsőrangú czég egész országban, gabonakereskedő, de különben jogvégzett ember. Adnak pedig lakást és 40 frtot havonként. Azt kérdezte az öreg: elfogadom-e mindjárt, vagy előbb meggondolom. Persze „hogy semmit se gondolkoztam, hanem két kézzel kaptam utánna.”⁶

Sajnos ebből a viszonylagos anyagi biztonságot ígérő állásból sem lett semmi. Az alkalmazás meghiúsulásának oka az volt, hogy a szerződöttni kívánt házitanítónak a délelőtti tanítványával kellett volna töltönie, így azonban Móra egy évet veszített volna az egyetemen. Ekkora áldozatot nem ért meg a számára életszínvonalának emelkedése. Visszautasította Guttman ügyvéd ajánlatát. Érveit és Guttmanékkal folytatott tárgyalásait a menyasszonyához írott következő levelében tárja fel. Így indokolja döntését:

„És nincs a világnak az a kincse, a melyikért én elhúznám még egy esztendővel a boldogságra való vágyakozásomat, holott - a katonaságot is beszámítva esetleg - annélkül is van elég tisztességes időm. Amúgy, ha te veled meg nem áld az Isten, minden gondolkodás nélkül elfogadom ezt az ajánlatot: így ha királyságot kínálnának egy esztendőre, azt se fogadnám el. (...) Ma délután megyek el az öreg Péterfyhoz megint, megköszönni a pártfogást és beszámolni arról, hogy nem fogadtam el az állást, bár ő azt ajánlotta, hogy inkább az egyetemen végezzek valamivel később, mint hogy ezt kiengedjem a kezem közül.”⁷

Mint az idézett levélrészletekből kitűnik, a fővárosszerte becsült Péterfy önkéntes instruktorjelöltként próbált segíteni a lakásgondokkal küzdő, pénztelen fiatal egyetemistákon. A népoktatás apostolának, a sokat publikáló pedagógiatanárnak elég nagy tekintélye volt ahhoz a jómódú pesti családok körében, hogy őt keressék meg, amikor gyermekük mellé házitanítóra volt szükség. A „kiközvetített” instruktorjelöltek számára pedig Péterfy pártfogása jelentette a legjobb referenciát, amellyel az őket alkalmazó családok bizalmát megnyerhették. A XIX. század végére igen elterjedté vált a fővárosban (és vidéken is) a házitanítói (korrepetitóri) intézmény. Maguk az iskolai pedagógusok sem hunyhattak szemet a „második iskola” ilyen formájú létezése felett, még az Országos Középiskolai Tanáregyesület egyik közgyűlésén is terítékre került a magántanítás kérdése.⁸ Bár a tanári társadalom egy része – mint az említett közgyűlés jegyzőkönyvéből kiderül – nem nézte jó szemmel a házitanítói intézményt (hiszen ennek működése voltaképpen az ő sikertelenségüket is bizonyította), a dualizmus korának Budapestjén óriási igény volt a középiskolás diákok otthoni tanulását felügyelő és irányító

⁶ MFCSL, 53. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, 1898. okt. 8-i keltezéssel, 85-86.

⁷ MFCSL, 54. sz. levél, keltezetlen (valószínűleg 1898. október elején írta), 87.

⁸ A magántanítás témáját az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1886. júl. 5-én és 6-án tartott XX. közgyűlése tárgyalta.

instruktorokra. Ezt a munkát az alkalmazó családok általában tisztességesen megfizették. Nem csoda, hogy a fiatal Móra is minden követ megmozgatott azért, hogy nevelői álláshoz jusson.

Péterfynél ingyen vacsorát is szerzett az ismerősi körébe tartozó nyomorgó egyetemistáknak. Walleshausen Gyula, Móra későbbi sógora, aki ekkoriban orvostanhallgató volt Budapesten, szintén Péterfy közvetítésével jutott ingyen vacsorához 1898 októberében a Pannónia szállodában. Ezt a tényt mint örömhírt Móra is közli a menyasszonyával, Ilonával október 21-i keltezésű levelében. A hírhez azonban fűz egy kommentárt, amelyből Péterfy egyéniségére és egyben Walleshausen Gyula neveltetési hiányosságaira is fény derül. Móra a levelében a következőképpen helyteleníti jövendőbelije bátyjának viselkedését:

„Azán egy másik nagy hibát is követett el Gyula, a mi különösen abbul a szempontbul hiba, a meny-nyiben a jövő évi teljes kosztra való terveket nem túlságosan mozdítja elő. Ösmervén ugyanis az öreg Péterfy természetét, a ki sokat ad az ilyenekre, de meg a Pista tanácsára is ajánlottam Gyulának, hogy mikor már volt azon a helyen vacsorázni néhányszor, menjen el az öreghez és köszönje meg neki még egyszer. Hiszen abbul az állásbul, melyet az öreg nekem ajánlott, semmi sem lett, mégis elmentem másodszor is megköszönni a jóságát. Gyula pedig nemcsak hogy az öregnél nem tisztelgett, de még Pistának se köszönt meg az utánavaló járást, a mi nélkül pedig bajosan kapta volna azt is, a mit kapott.”⁹

A fiatal Móra sorsa továbbra is megoldatlan maradt. Igaz, ő már úgy kezdte meg az 1898/99-es tanévet az egyetemen, hogy nem jár többet korrigálni a Magyarországhoz, mégsem sikerült otthagynia a gyűlölt robotot, mert sehol sem tudott házitánítóként elhelyezkedni. Még egy decemberi levelében említi István bátyja egyik ismerősenek szép reményekkel biztató ígértét, egy gyáros fia mellett lett volna szükség instruktorra, valamilyen oknál fogva azonban ez a terv sem valósult meg.¹⁰ Móra nem ekkor került életében először kilátástalan helyzetbe, már egészen ifjan számos nehézséggel kellett megküzdenie, ekkorra viszont belefáradt az álláskeresésbe, az erőit felemésztő korrektori munkába, s talán fel is adta a reményt, hogy egyetemi éveit kedvező fordulat állhat be az életében. Ekkor lépett elő Péterfy egy újabb ajánlattal. Az idős pedagógus nem tudta tovább nézni a jobb sorsra érdemes fiatalember nyomorgását, s megfelelő állás hiányában ő maga kínált lakást és munkát a tehetséges filozopternek. A nehéz körülmények között élő ifjú örömmel fogadta a váratlanul jött segítséget. Péterfynél lakást kapni és a neves pedagógiatanár famulusává válni kivételes lehetőséget jelentett egy szegény vidéki fiatalember számára. 1899. február 7-i levelében Móra így számol be menyasszonyának az új fejleményről:

„Pistával megosztottunk, hogy ő megírja haza, én meg teneked, helyesebben teneknek, mert hisz egyformán örülök annak mindnyáján: van állásom. Áldja meg az Isten az öreg Péterfyt: hogy nem talált az én számomra alkalmas állást: csinált maga mellett. Talán még a héten, de legkésőbb 15-től kezdve az öreghez megyek lakni, egyébb dolgom nem lesz, mint a prepa-lányok dolgozatait javítani. Ezért kapok lakást, reggelit és öt forintot havonként. Másnak talán nem lenne elég, de nekem sok, - különösen ha hozzáveszem, hogy az öreg tudta nélkül correcturával is megkeresek 4 frtot tatáéknak. De a legfőbb az, hogy Péterfy mellett leszek, a ki mellett én végtelen sokat tanulok.”¹¹

Február 11-én át is költözött a szerencsés bölcsészhallgató Péterfy Sándor Óvoda utcai lakásába. Még aznap írt is Walleshausen Ilonának, részletesen ecsetelve a költözés körülményeit. Lelkesedése ugyan változatlan volt, de már rózsaszín szemüveg nélkül szemlélte új helyzetét. Péterfy

⁹ MFCSL, 56. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, 1898. okt. 21-i keltezéssel, 91.

¹⁰ MFCSL, 61. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, 1898. dec. 9-10-i keltezéssel, 100.

¹¹ MFCSL, 66. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, 1899. febr. 7-i keltezéssel, 109.

lakásában már az első pillanattól fogva alkalmá nyílt arra, hogy protektora szokásait, életrendjét, elveit alaposabban megismerje. Valószínűleg sejtette, hogy az országosan tisztelt evangélikus tanfőú puritán módon egyszerűen él, Péterfy háztartásának szerénysége mégis megdöbbentette az új otthon szemrevételezésekor. Az a híres tanár, akit az uralkodó nyugdíjba vonulása alkalmából királyi tanácsosi címmel tüntetett ki, egy remete igénytelenségével rendezte be tágas lakását. A külsőségekkel, a polgári ízléssel szembeni érzéketlenséget azért is megengedhette magának, mert nem volt családja, nem kellett senkihez sem alkalmazkodnia. Győri tanítóként 1863-ban ugyan megnősült, egy művelt árva lányt vezetett oltárhoz, de hitvese, Bozzay Júlia rövid házasság után elhunyt. Egyedlen fiuk is korán meghalt idegbajban. Így Péterfy csak a munkájának élt, míg lakását a húga, a Móra-levelekben csak Julis néniként emlegetett idő hölgy gondozta. Móra a következőképpen találja új környezetéről szerzett első benyomásait menyasszonyának:

„Mert nagyon szomorú szoba ez az én kis szobám. Nemcsak azért, mert olyan csendes, mint a koporsó, hanem mert amúgy is igen-igen rideg. Ágy, asztal, szék, sifon: ez az egész. A lehető leghidegebb egyszerűség, – de egyúttal a lehető legnagyobb tisztaság. Amúgy is úr vagyok: van külön szobakulcsom és kapukulcsom.”¹²

Ettől kezdve békés, harmonikus időszak köszöntött be Móra Ferenc pesti életében. Többet tudott foglalkozni egyetemi tanulmányaival is. Mellette szorgalmasan javította Péterfy tanítóképzős tanítványainak a füzeteit és képesítői írásbeli dolgozatait. Az egyik levélből arra is utalást kapunk, hogy az elfoglalt bölcsészhallgató a dolgozatjavításon felül alkalmasszerűen még Péterfy unokaöccsét is taníttatta a szállás fejében.¹³ Móra Péterfy melletti famuluskodásának egyik legnagyobb hozadéka – a biztos megélhetésen és pedagógiai látókörének szélesebbé válásán túl – mégis az volt, hogy ismeretségbe juthatott Budapest kulturális életének vezető személyiségeivel. Megismerkedett többek között Pósa Lajossal, a már akkor nagyhírű ifjúsági íróval is. Első találkozásuk nem volt különösebben érdekes, Móra mégis büszkén ír róla Ilonának:

„Az ok pedig, a miért nem tegnap írtam, az volt, hogy az öreg Péterfy, mihelyt megérkeztem, bejött hozzám, hogy másnap délután keressem fel Póstát, a ki szeretne velem beszélni. Azért nem írtam eddig, míg nem beszéltem vele. Nagyon szívesen fogadott, nem volt semmi különös mondanivalója, csak éppen meg akart ösmerni. Nekem is mondta, a mit Péterfynek is mondott: hogy az a Móra Ferencz már most is ér annyit, mint Móra István... Aztán csak arra kért, hogy Pestet itt ne hagyjam.”¹⁴

Az utolsó mondat megragadja a mai olvasó figyelmét: Pósa már a századforduló idején tudta, hogy a vidéki írók leküzdhetetlen hátrányban vannak fővárosi író társaikhoz képest. Móra mégsem fogadta meg Pósa Lajos tanácsát. Sikeresen letett alapvizsgája után menyasszonya egyre sürgette, hogy vállaljon tanári állást, erre diploma nélkül leginkább vidéken nyílt lehetőség.

A fiatal író az 1900-as év elejétől tehát ismét állás után tudakozódott; ezúttal már a teljes elfoglaltságot és viszonylagosan biztos egzisztenciát jelentő középiskolai tanári munkában látta jövője megoldását. Protekció nélkül az akkori Magyarországon még egy vidéki tanári státusz elnyerése sem volt egyszerű. Ismét az idő Péterfy közbenjárása segített: a nagy tanügyi korifeus kapcsolatai révén Móra tanári álláshoz jutott Felsőlövön. Ez a pedagógusi működése nem tartott sokáig: mindössze két hónapon át oktatott a felsőlövői gimnáziumban. Itt szerezte azonban első gyakorlati tapasztalatait a pedagógusmunkáról. Felsőlövő nem bizonyult ideális helynek egy

¹² MFCSL, 68. sz. levél, MF Wallerhausen Ilonának, 1899. febr. 11-i keltezéssel, 111.

¹³ MFCSL, 92. sz. levél, MF Wallerhausen Ilonának, 1899. dec. 11-i keltezéssel, 163.

¹⁴ MFCSL, 88. sz. levél, MF Wallerhausen Ilonának, 1899. nov. 16-i keltezéssel, 154.

kezdő tanár számára. A kisváros középiskolája a Dunántúl más iskoláiból kirakott, hanyag, rossz magaviseletű diákok gyűjtőhelye volt. Kevés tanár maradt hosszabb ideig a jelentéktelen, minden kultúrától távoli városkában. Az elszigeteltség mellett a problémás viselkedésű tanulók is elvették a fiatal értelmiségiek kedvét Felsőlövőtől. Móra Ferenc 1900. április 24-én, amikor a felsőlövői lehetőségről tudósította Walleshausen Ilonát, még nem sejtette, milyen nehézségek elé kerül majd a határszéli kisvárosban. Levelének hangja bizakodó, örömteli, úgy érezhette, végre rendes kerékvágásba jut az élete. Így közölte a jó hírt szíve választottjával a boldog fiatalember:

„Jó az Isten. Mamának nem kell sírni, tatának nem kell aggódni a katonasági költségek miatt, nekünk se kell talán adóssággal megkezdni házaseletünket: az Isten gondoskodott rólunk. Sándor bácsi azzal fogadott az este: no, öcsém, tudja-e már, hogy el akarják vinni tanárnak? - Nem én, hova? - Felső-Lövőre, Vas megyében, két hónapra, havi 80 forinttal. Az egész éjjel nem tudtam aludni az örömtől. Most sietek nektek írni, aztán viszem az örömhírt Pistának. Új hazám bizony nagyon messze van tőletek, hozzátok. Keresd meg a térképen Vas-megyét, közel Stájerországhoz, a magyar határon van Felső-Lövő (Ober-schütz). Azt mondják, valami fölséges szép hegyi-vidék, van folyóvíze, erdeje, szóval az Isten is poéta-ember számára teremtette, a ki hozzá botanikus is.”¹⁵

A felsőlövői intermezzo után következett Móra életének egyik legválságosabb periódusa. 1900 októberében egy évre behívták katonának Budapestre, de nem kellett a teljes évet letöltenie. Decembertől már állást tudott vállalni Pesten. Lélektelen adminisztrációs munkát végzett a minisztériumban, emellett diákokat korrepetált. Egy rövid ideig ekkor ismét régi mesterénél, Péterfynél lakott. 1901 februárjában elhatározta, hogy hazamegy Kiskunfélegyházára, s megpróbál díjnokként elhelyezkedni. Szeptemberig tartózkodott otthon, s mivel nem sikerült állást szereznie, újra feljött Pestre. Reménykedett abban, hogy Péterfy befogadja, de egykori protektora házában Juli néni lánya foglalta el azt a szobát, amelyben korábban Móra lakott. Így Péterfy már nem tudott szállást nyújtani az ismét szorult helyzetben lévő fiatalembernek.¹⁶

Más megoldás híján bátyjánál, Istvánnál húzta meg magát írónk, akinek csak 1902 májusában köszöntött be életébe újra a szerencse a Szegedi Napló által kínált állás formájában. Ez azonban már egy másik történet. A Péterfy-fejezet Móra ifjúságában 1901-ben véglegesen lezárult. Ha nem is hosszú, de mindenképpen áldásos időszak volt Móra Ferenc számára a Péterfy melletti „gyakornokoskodás”. Betekinthetett az ősz tudós munkájába, megismerhette a pedagógia elméletének fontosabb vonatkozásait. A legnagyobb hatással mégis Péterfy Sándor személyisége lehetett rá. Mi volt Péterfy személyiségének a titka? Mi vezette őt arra, hogy fiatalokat önzetlenül felkaroljon és támogasson? Böngérfi János szavaival tudunk válaszolni ezekre a kérdésekre, aki az alábbi módon fogalmazta meg Péterfy egyéniségének legjellemzőbb vonását:

„Vesetek csak egy tekintetet az ő sokat mondó ábrázatára s nem kell jártas psychologusnak lennetek, hogy kiálaljátok: Péterfy idealista. P. idealista a szó legnemesebb értelmében. Az idealisták megbecsülhetetlen talizmánja: a lelkesedés már korán és szép mértékben mutatkozott nála. Ez avatta föl valódi tanítómesterré, mintatanítóvá; ez tette őt az ifjúság igaz barátjává, szerető atyjává; ez tanította meg őt a kartársi szeretetre; ez bírta őt a népnevelés ügyének tollal való szolgálatára; ez hevítette egyháza, nemzete iránti ragaszkodásában, szeretetében.”¹⁷

¹⁵ MFCSL., 101. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, 1900. ápr. 24-i keltezéssel, 178-179.

¹⁶ MFCSL., 111. sz. levél, MF Walleshausen Ilonának, keltezetlen (valószínűleg 1901 szeptemberében írta), 199.

¹⁷ Böngérfi János i. m. 220.

SOMOGYI GÁBOR

Egy felvidéki magyar földműves-iskola életéből

Várad Fekete Pál¹ iskolaigazgató, mezőgazdasági szakíró több mint 20 évi tevékenysége meghatározó volt a Gömör megyei Rimaszombat melletti *Kurincson*, a megye mezőgazdaságának fellendítése céljából közpénzekből és adományokból 1884-ben létrehozott magyar királyi földműves-iskola életében. A Borovszky Samu által szerkesztett „Magyarország vármegyéi és városai” című könyvsorozat Gömör-Kishont vármegyeről szóló kötetében v. Fekete Pál részletesen ismertette a megye mezőgazdaságát és állattenyésztését,² s ezen belül kitért az általa vezetett földműves iskola létrehozására, működésére is. Mindezekhez érdekes adalék az a 11 oldalas szerződés,^{3,4} amelyet v. Fekete Pál kötött Takács Mihállyal és nejével, Farkas Máriával az iskola összes növendékének teljes ellátására, meghatározva benne a heti étlapot és a leltár szerint tételesen átadott konyhai, ebédlői, éléstári és mosókonyhai felszereléseket. E két írás jó tükrre a kor iskola-fejlesztési szellemének, a rimaszombati „földműves” iskola életének. Idézzük ehhez várad Fekete Pált, a mezőgazdasági szakírót, aki Gömör vármegye mezőgazdaságáról és állattenyésztéséről ekként írt:⁴

„A vármegye területén a bányászat, a bányaipar és kereskedelem mellett a mezőgazdaság hosszú időn át csak másodrendű szerepet játszott és amennyire virágzott az előbbi, oly mértékben tengődött az utóbbi. A lakosság nagy része a bányákban és hámorokban dolgozott vagy fuvarozott. A vármegye földrajzi fekvése, éghajlati viszonyai, a mezőgazdasági kultúra kifejlődésének szintén akadályozói voltak, amennyiben a megye északi részében az éghajlat annyira zord, hogy a természet egészen havasi jellegű, míg a déli rész annyira enyhe, hogy a dinnye is sikeresen termelhető. Amíg északon a havasi gazdálkodást találjuk, addig délen a legrendezettebben kezelt birtokokat és egyes helyeken sikeres gyümölcstermesztést, konyhakertészetet és szőlőművelést is láthatunk.

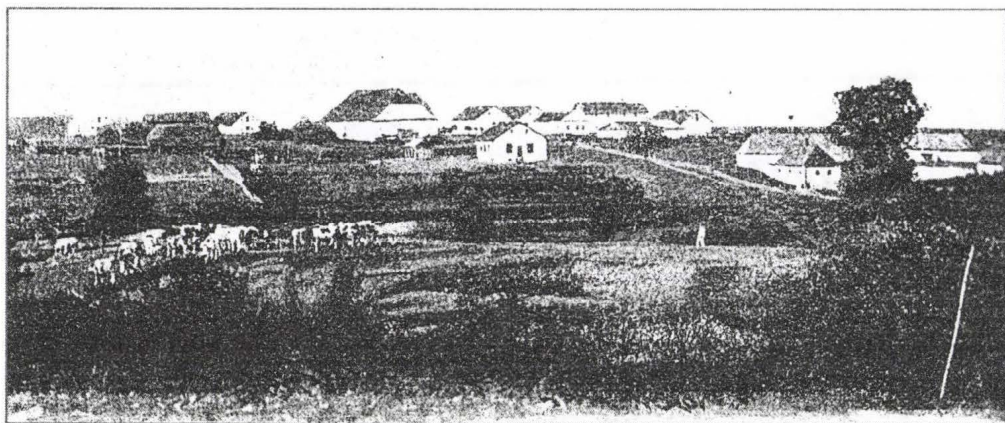
A vármegye mezőgazdaságának tulajdonképpeni fejlődése a 60-as években kezdődik, amikor a magas gabonárák arra ösztönzik a gazdákat, hogy gazdaságukban helyesebb arányokat hozzanak be, termőterületeiket nagymennyiségű erdőségek kiirtásával, legelők, sőt a rétek egy részének feltörésével szaporítsák.

¹ Várad Fekete Pál (Miskolc, 1868. márc. 6. – Hangács, Borsod vm., 1958. július 1.) tanulmányait a kassai gazdasági akadémián végezte. 1891-től ösztöndíjas segéd Csákváron, ahol 1893-ban kinevezték gazdasági segédtanítónak, s még ez évben Pápára került. 1895. november 1-jétől Debrecenbe helyezték, végül 1898-ban Rimaszombatba, ahol a kurincpusztai magyar királyi földműves iskola igazgatója lett. A cseh megszállást követően nem tett hűségesküöt az új államban, ezért 1920-ban kiutasították, de már ezt megelőzően nagynénje, várad Fekete Aurélia földbírókos 1918. okt. 20-i halála következtében hazajött a Borsod megyei Hangácsra, és átvette az örökölt 230 kh-s családi birtokot. A vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, református egyházmegyei tanácsbíró, egyházközségi főgondnok volt.

² A hivatkozott mű 205-215. oldalain.

³ A szerződés eredeti példányát Somogyi Gábor (Bp.) őrzi.

⁴ Részletek a fent hivatkozott mű 205-215. oldalairól.

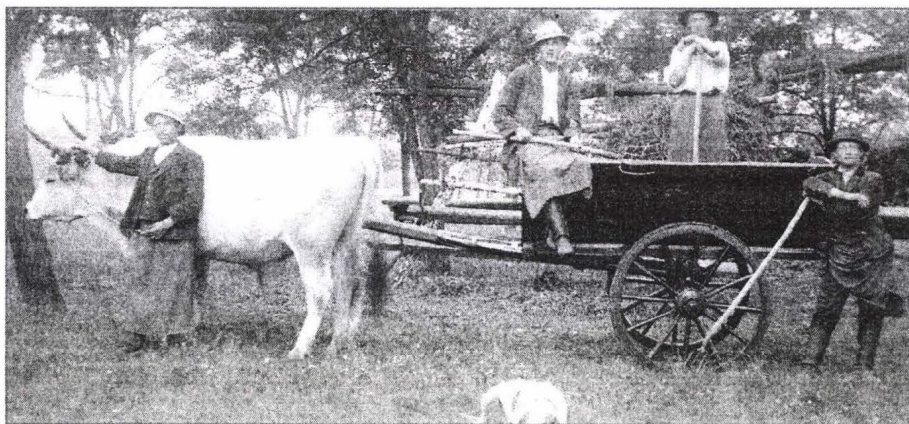

A RIMASZOMBATI FÖLDMŰVES-ISKOLA KURINC-PUSZTÁN

(Kép a Borovszky-féle megyemonográfiából)

A régi rendszerrel, amikor a búza búzát követett, a visszapótlásról pedig szó sem volt, jól lehet elég állatállománnyal rendelkeztek, kezdenek szakítani. Habár a birtokok közt elvéve még ma is találkozunk egyesek, akik a régmúltban divatozó rendszer szerint, minden vetési forgás nélkül, nem ugar, hanem parlag hagyásával gazdálkodnak, az állapotok mégis sokat javultak, amennyiben a gazdák túlnyomó része birtokát belterjesebben kezeli, a visszapótlásról gondoskodik és így terméshöbbitét, ezzel együtt pedig jövedelmét szaporítja. Sajnálattal kell azonban tapasztalni, hogy a visszapótlásra használt anyagok kezelésénél – egyes birtokok és kisgazdák kivételével – nagy indolenciát találunk; trágyatelepek készítésére, azok kezelésére, keverék-trágya (komposzt) előállítására nagyon kevés gond fordítatik. Nagy befolyást gyakorolt a viszonyok fejlődésére az is, hogy a földbirtokos osztály az egyesülés szükségét érezvén, gazdasági egyesületet alapított, amelynek gyűlésein a gazdaközönség találkozáva, a fontosabb mezőgazdasági vitmányokat megvitatja és a megyei gazdasági életet helyesebb irányba tereli. Az egyesület volt elnöke Farkas Ábrahám és mostani elnöke Serényi Béla gróf arra törekedtek, hogy hasznos működésükkel a megye gazdaságainak fejlődését előmozdítsák.

A vármegye talajviszonyai nagyon változatosak. Az északi részén a Királyhegy körül köves, hideg és erősen kötött agyagból áll és oly sovány, hogy csak zabot és pohánkát terem, a Garam völgyétől lefelé, mintegy a vármegye közepéig, a talaj sokkal szelídebb, túlnyomóan ez is hideg, veres agyagtalaj 70-75% agyagtartalommal, ez azonban a búzát már igen jól megtermi. Rozsnyó és Tiszolcz vidékén nagymennyiségű mész-, meszes agyag és kavicsos mésztalaj található, a Balog, Rima és Sajó völgyében már igen jó minőségű vályogot, fekete kerti- és iszapföldet lehet találni, mely mindennemű gabonát, kerti veteményt és hüvelyeseket gazdagon megeterem. Egyes helyeken elvéve agyagos-homok és homoktalajokat is nagy mennyiségben találunk, amelyben a rozs nagyon szépen díszlik. Az altalaj nagyon változó: a hegységekben sekély rétegű jegeczes pala, gnájsz, gránit, mészképződmény, melyek bazalt és trachyt elmállásából keletkeztek, sok helyen sziklás kavicsos, ami a mélyművelés hátrányául szolgál; a déli részeken azonban a mélyrétegű feltalaj alatt durvább és finomabb szemcséjű kvarcz-homokot, helyel-közzel kavicsot találunk; ezen alól pedig sovány veresnyirkot.

„TAKARMÁNYÖKRÖK” KURINCON (1906)

A vármegye éghajlati viszonyairól más helyen szólunk és itt csak azt említjük meg, hogy a tél a megye területén igen hideg, a nyár azonban elég meleg. A téli nagy hidegnek a következménye a lassan felmelegedő tavasz és így a természet délen 8-15 nappal, a legészakibb helyeken pedig 4-5 héttel is hátrább van, mint a szomszédos Borsod és Heves vármegyékben.

A vármegye 390,185 hektár termőterülettel rendelkezik; ebből szántóföld 105,120, kert 4643, rét 49,085, legelő 35,195, szőlő 748 és erdő 195,394 hektár.

A földbirtok 437 száz holdon felüli birtoktestre oszlik, melyből Coburg Fülöp herceg latifundiumán kívül Andrássy Géza gróf betléri, Andrássy Dénes krasznahorkai, Serényi Béla gróf putnoki, Hámos László berzétei és bánrévei uradalmi és 147 középbirtok belterjesen kezelteik; a többi közép- és törpebirtokok kezelése részben még hármass nyomás szerint történik.

A megye terményei: a búza, rozs, árpa, zab, repce, köles, szemes tengeri, bab, borsó, len-cse, magbúkköny, dohány, takarmányrépa, lóhere, lenmag és lenfonál, kender és kenderfonál, szőszös búkköny, burgonya, 2 helyen komló, és a Sajó mellett káposztatermeléssel is foglalkoznak. Igen jó búza terem a kövecsesi, rimaszécsi, jánosi és rimaszombati gazdag térségeken. A hegyes vidéken lakó tótok kevés búzát, több rozst és zabot termelnek, gyenge eredménnyel. A Királyhegy körül főtermény a pohánka. Putnok és Serke körül szépen díszlik a tengeri és az árpa is; ez utóbbinak azonban csupán mint takarmány-árpának van jelentősége. A burgonya-termesztés szintén szépen kezd terjedni, jó minőségű burgonyát azonban csupán a homokosabb talajokon termesztenek; hüvelyes főzelék-féléket legtöbbet termeszt a csetneki, jolsvai és balogi gazda; igen szép káposztát termeszt a Sajó völgyében. A kendertermesztés az egész megyében el van terjedve; legjobbnak tartják a simonyi kendert. A Putnok és Serke vidékén termesztett sokkal szebb, vastagabb és magasabb, mint az északi részekén; Murány, Dobsina és Rozsnyó körül a lentermesztéssel nagyban foglalkoznak, újabban a gazdák érdeklődése mellett, a kormány segélyével Nagyörcsén lenbeváltó-telepet szándékoznak felállítani. Dohányt több helyen ültetnek; kedves illatáért legtöbbször becsülik a csetneki, serkei és dulházi dohányt.

A vármegye gazdálkodási viszonyai két részre oszthatók, ú m.: északon a hegyvidéki havasi gazdálkodásra, ahol a legelő-kihasználás és az állattenyésztés a főfeladat; délen pedig a talaj intenzívebb kihasználása és a növénytermesztés. Legjobb talajok Rimaszombattól Putnokig találha-

tók, ahol a búza átlagtermése 7-10 mázsá; de nemcsak itt, hanem a megyének dombosabb helyein is igen jó búzatermések vannak, úgyannyira, hogy a búza átlagtermése 7 mázsára tehető.

A legtöbb területet búzával, zabbal, rozssal, a legkevesebbet pedig árppal és tengerivel vetnek be; az ipari növényeket, a mesterséges takarmányokat, a gyökereket és gumósokat nem termesztik oly mértékben, mint kellene."

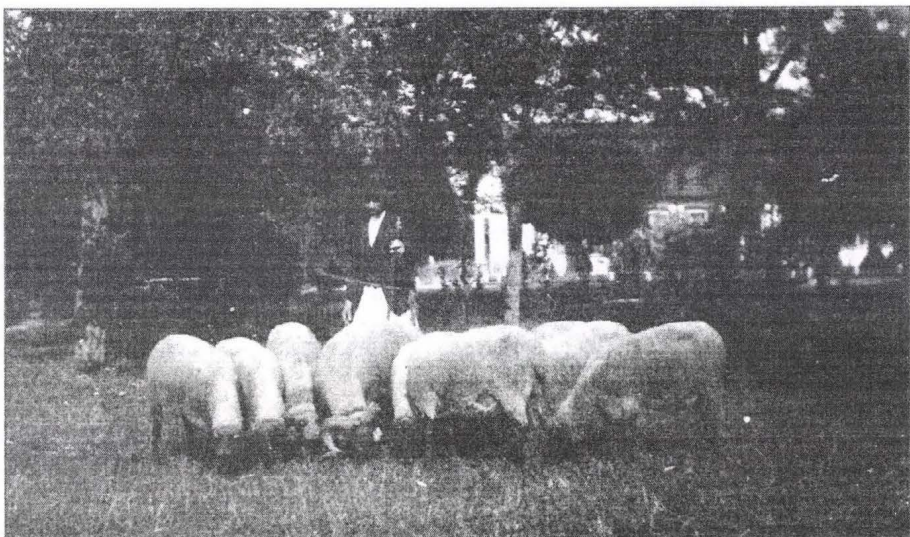
„Gömör vármegye gazdasági fellendülésére a rimaszombati m. kir. földműves iskolának kedvező befolyása van. Az 1880-as évek elején, midőn több földműves iskola felállítását tervezték, Gömör vármegye Gazdasági Egyesülete 1882. márczius 26-án kelt felirattal a vármegyében földműves iskola felállítását kérelmezte s annak helyéül Rimaszombatot hozta javaslatba. A minisztérium 1882. április 29-én a vármegye közönségéhez e tárgyban leiratot intézett, melyben kiemeli, hogy az eszmétől nem idegenkedik, de azt tisztán állami költségen felállítani és fenntartani nem hajlandó, felhívja tehát a vármegye közönségét, nyilatkozzék az iránt, vajjon kész-e ily iskola felállításához anyagilag hozzájárulni. Az ez ügyben kiküldött bizottság javaslata alapján a közgyűlés kimondta, hogy Kemény Gábor miniszterhez küldöttséget meneszt s a város közel 900 holdas Kurincz pusztá birtokát méltányos befizetés mellett felajánlja, kész továbbá 200000 darab téglát ingyen kiszolgáltatni az építkezésre, sőt még másnemű, előre meg nem határozható áldozatokra is hajlandó.

A szerződés az állam és a város között 1882. szeptember hó 12-én jött létre egyelőre egy évre, évenként 6000 korona bérösszeg fizetésének feltétele mellett. Az egy évi határidő letelte előtt a szerződés egyelőre 10 évre kötött meg oly módon, hogy a minisztérium felépítteti és felszereli az iskolát, fizeti személyzetét és fenntartási költségeit, a város pedig 200000 drb téglával járul az építkezéshez s a még szükséges téglamennyiséget mérsékelt áron bocsátja rendelkezésre. A szoros értelemben vett gazdasági épületeknek 25546 frt 84 kr-ban előirányzott költségét a város viseli oly módon, hogy az évi bér 3000 frtnyi összegét a minisztérium tíz évig visszatartja, vagyis a minisztérium tíz évig bért nem fizet s a visszatartott bérösszeg fejében ezek az épületek tíz év múlva a város tulajdonába mennek át. Ezenkívül a város átadja a kérdéses birtokon fennálló összes épületeket, nevezetesen a cselédlakokat, a juhaklokat, a csűr, stb. az iskola használatára s évenként 100 bécsi öl fát, az iskola kezelése alatt levő és vágatás alá kerülő erdőből, folyóárban bocsát rendelkezésre; viszontszolgálat fejében azonban az iskola vezetősége tartozik az évenként kivágott területet újra beültetni és erdészetiileg kezelni. Végre a város három tanuló részére évi 300 koronás alapítványt tett, fenntartva a kijelölés jogát. A bérleti szerződést 1883. április 2-án végleg megkötötték, a bérleti jogot telekkönyvileg bejegyezték, s a birtok területét a következőleg állapították meg: szántóföld 298.609 kh., rétek 80.420 kh., erdő 465.201 kh., belsőség és utak 54.707 kh., összesen 898.419 kh.

1883. augusztus 21-én a minisztérium elrendelte a házilag való építkezést és ennek felügyeletével az igazgatón kívül egy városi tanácsosokból álló bizottságot küldött ki. Befejeztetvén az építkezés, kiderült, hogy a szoros értelemben vett gazdasági építkezésekre előírt 25564 frt 84 kr-nyi összegből 1608 frt 55 krt takarítottak meg.

A nem gazdasági épületek kérdésében az a megállapodás történt, hogy ezek az állam tulajdonában maradnak, de ha a város ezeket átvenni óhajtaná, a módokat az utolsó évben fogják megállapítani.

Az oktatást 1884 októberében kezdték meg.

BIRKÁK KURINCON (1912)

Az iskola javára a következő alapítványokat tették: 1. Coburg Fülöp herceg ő fensége évente egy tanuló ingyenes ellátási költségeit fizeti, 300 koronás ösztöndíj alakjában. 2. Gömör vármegye két tanulóért fizet évi 300 korona ösztöndíjat. 3. Rimaszombat város három ösztöndíjas helyet alapított. 4. Nógrád vármegye egy ösztöndíjas helyet tart fenn. 5. Radvánszky Károly gömör megyei földbirtokos szintén egy ösztöndíjas helyet alapított. 6. A minisztérium évente nyolcz növendéket taníttat szintén ingyenesen. A minisztérium, Gömör vármegye és Rimaszombat városa a három évre alapított ösztöndíjaikat folyton fenntartják, de Nógrád vármegye, Coburg herceg és Radvánszky Károly örökösei az ösztöndíjakat beszüntették.

Az iskola fennállása óta a minisztérium a következő nagyobb befektetésekkel igyekezett a birtok értékét növelni s az iskola iránt az érdeklődést felkelteni:

1888-ban a Topolyás dűlőben fekvő 24 kh. 300 öl területet alagsövezettette. Ugyanekkor elrendelte, hogy a nagy mértékben agyagos és csekély esssel bíró fennsíkon fekvő birtokrészek nyílt csatornarendszerrel lecsapoltassanak. 1890-ben baromfi-pepinéria rendeztetett be, hol Plymouth-tyúkok, emdeni ludak, pekingi ruczák és bronz-pulykák tenyésztetnek. 1890-ben a minisztérium a gazdaközönség érdekében időjelző-készüléket állított fel az iskola területén. 1900-ban meteorológiai állomás szerveztetett.

Tapasztaltatván, hogy a gazdasági cselédség gyermekeinek iskoláztatása, a távolság és az időjárás viszonyosságai következtében, különösen a téli hónapokban nehéz, egy tanyai népiskola felállítása rendeltetett el, hol a tanköteles gyermekek ingyenes oktatást nyernek.

Az iskolának az oktatás céljaihoz mérten berendezett gazdasága van, tehenészettel, sertés-tenyésztéssel, juhászzattal és baromfitenyésztéssel.”

„A szarvasmarha-tenyésztés, különösen pedig a népies tenyészet az újabb időben örömdetes lendületet nyert. Különösen a pirostarka fajták azok, amelyeknek a tenyésztésével a gazdák előszeretettel foglalkoznak. A rimaszombati m. kir. földműves iskola kitűnő simmenthali tenyészanya-

gának hatása nagyon észrevehető. Tisztavérű simmenthali tenyésztettel a birtokos osztály közül igen sokan foglalkoznak és tisztavér tenyészetet igyekeznek a nép közt is terjeszteni.”

„A juhtenyésztés a vármegye felének egyik jövedelmi ága volt és elsőrendű fontossággal bírt. A hegységekben legelő raczka tejéből készült túró vetekedett a híres lipthói túróval; a klenóczi sajt, az ostyepka, a garamvidéki paranyicza messze vidéken híresek voltak... A rimaszombati földműves iskola czigája tenyésztével foglalkozik, amely ugyanolyan tartás mellett több tejet, több és finomabb gyapjút és levágva kitűnő húst ad...”

„A baromfitenyésztés is elég jónak mondható, különösen a Plymouth-Rocks, a magyar és a kopasznyakú, szeremlei, valamint ezek keverékéből keletkezett anyagot tenyésztik és a ludtenyésztés iránt is nagy előszeretettel viseltetnek... A rimaszombati m. kir. földműves iskola baromfitelepének nagy hatása van az iskolához közel fekvő községekre, amennyiben a kiosztott emdeni gúnár, pekingi gácsér, bronzpulyka-kakas és plymouth-kakas a népies tenyésztést szépen megjavította.”

„Az egész vármegyében csakis a rimaszombati m. kir. földműves iskola területén van számbavehető faiskola. Ez 4½ kat. holdat foglal el és ötös forgóra van beosztva, a csonthéjas gyümölcsök – és két nyolcas forgóra, a lágymagvúak szaporítására. E faiskolában kizárólag csak oly gyümölcsfajtaikat termesztene, melyek a vármegyében nagyban való termelésre ajánlva vannak. A faiskola azonban még Gömör vármegye számára is kevésnek bizonyult.”

Az eddigi idézetekből Gömör vármegye XX. század eleji mezőgazdaságáról, állattenyésztéséről kaptunk általános képet, ismertetve a rimaszombati magyar királyi földműves iskola létrehozását és ráhatását a megye mezőgazdasági életének fejlődésére. Azt, hogy milyen volt az iskola belső élete, fegyelme, felszereltsége, a bevezetőben hivatkozott szerződésből láthatjuk. E véletlenül előkerült és fennmaradt okmány⁵ szövege jól tükrözi a jogi végzettségű apától és nagypától származó⁶ váradi Fekete Pál mindenre kiterjedő figyelmét, alaposágát.

A szöveg az alábbi:

„Szerződés

Mely egyrészt a rimaszombati m. kir. földműves iskola igazgatósága, másrészt Takács Mihály és neje: Farkas Mária miskolci lakosok között a földművelésügyi m. kir. Miniszter jóváhagyásának fenntartása mellett a következő feltételek alatt kötött:

1. A fent nevezettek: Takács Mihály és neje Farkas Mária elvállalja az iskola összes növényeinek teljes ellátását, azoknak ezen szerződésbe foglalt étlap szerinti életmezését és fehérmeműük mosatását.

2. Az igazgatóság fizet ezért a vállalkozónak fejenként és havonként 24 Koronát, azaz Huszonnégy koronát, mely ellátási díj a vállalkozónak II. és III. fokú bélyegjeggyel ellátott bélyeges nyugtájára havi utólagos részletekben, a m. kir. földműves iskola kasszártájából fog kifizettetni.

3. A konyhai felszerelések leltár mellett adatnak át, oly kikötéssel a vállalkozónak, hogy a szerződés lejártakor használható állapotban tartozik azokat visszaadni, a hiányzókat pedig megtéríteni. Ezen tárgyakon a vállalkozó saját költségén tartozik a szükséges javításokat eszközölni.

⁵ E szerződés II. példánya az egyik tanú, Szabó Barna hagyatékában maradt fenn unokájánál, Pöstényi István kedves unoka-öcsémnél. Szabó Barna (Kisgyőr, 1856-Miskolc, 1941) német-filozófia szakos tanár, ismert növénynemesítő volt. A miskolci református gimnáziumban 1882-1917-ig tanított. Rokonságban volt Fekete Pállal, aki feleségének unokatestvére volt. Szabó Barna jól ismerte az élelmezési vállalkozó Takács Mihályt és feleségét, Farkas Mariát is, akik e szerződést megelőzően Kisgyőrben édesapjának, Szabó István ref. lelkésznek voltak alkalmazottai. Valószínűleg ennek kapcsán örizte ő a szerződés II. példányát, mint a vállalkozók jogi képviselője.

⁶ A váradi Fekete család részletes leszármazását lásd: Somogyi Gábor: A váradi Fekete család 1618. évi címeres nemeslevele és genealógiája. = Turul, 2002/1-2. füzet 29-38.

BIRKAFEJÉS KURINCON (1911)

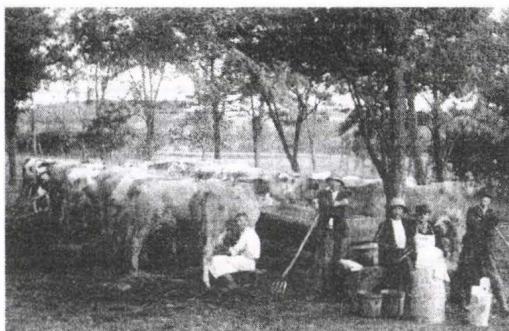
4. A fenti pénzfizetésen kívül a vállalkozó kap évente 60 köbméter tüzfűt és pedig negyedévenként 15 köbmétert. Ha ezen fiamennyiség elég nem volna, úgy az igazgatóság a vállalkozó előzetes értesítése után beszerез neki tüzfűt, amelyet oly áron köteles fizetni, amint azt az iskola beszerезte; jogában áll azonban a vállalkozónak bárhol saját szükségletére fűt beszerезni. A negyedévenként járó fa-illetményt az iskola fogatai szállítják neki, azonfelül beszerezett fiamennyiséget pedig saját fogatán köteles leszállítani. Kap továbbá a vállalkozó évi 130 kg petróleumot és pedig hetenként szombaton délután 2,5 kg-ot, a következő hétre előre kimérve amiért az összes létező helyiséget rendes időben saját személyzetével köteles fűtteni és világíttatni.

5. A vállalkozó kap ezenkívül 1 = egy kat. hold tengeri földet, 200 négyzetööl veteményes kertet és naponta 5 liter tejet. Ezenfelül kiszolgáltatott minden liter tej 10 fillérrel megváltandó. Egy lónak való takarmány díjlanul kiszolgáltatik. Lószerszám és szekér beszerzése, ostoros fiú fizetése és a ló gondozása vállalkozót terheli.

6. Két koca és ezek szaporulatának (malacnak) tartása vállalkozónak meg van engedve. Ennél többet az iskola szegődményeinek falkáján semmi körülmények közt nem tarthat. A szegődményesek kondását a sertések számához képest úgy mint a többi szegődményesek: díjazni köteles. Szigorúan felügyelni tartozik azonban arra, hogy sertései és baromfiai az elkerített udvartól ki ne menjenek. A kondára való hajtáskor pedig a kondás jelzésére cselédjei által hajtassanak ki. Hogyha az iskola baromfityenyésztése kívánja, úgy a vállalkozó köteles olyan kakast tartani, amilyeneket az iskola tenyészt. Ezt kölcsön is kaphatja az iskolától. A lúd tartás csak ketrecben engedtetik meg.

7. Étkezésre a következő étlap irányadó.

Nap	Reggeli	Ebéd	Vacsora	Jegyzet
Vasárnap	Tej, túró vagy szalonna és kenyér	Leves rizskásával, káposzta marhahússal, tészta	Köleskása tepertővel	Személyenkint: szalonna adag reggelire 6 deka
Hétfő		Leves tésztával, babfőzelék főtt hússal	Gulyás burgonyával	Túró: 8 deka
Kedd		Leves árpakásával, burgonya főtt hússal	Túrós galuska	Tej: 3 dl – adag 1 napra.
Szerda		Leves tésztával, borsófőzelék hússal	Gulyás burgonyával	Kenyer: 1.20 kg.
Csütörtök		Leves burgonyával, káposzta főtt hússal	Túrós galuska	Marhahús: 0.20 kg.
Péntek		Leves rizskásával, babfőzelék hússal	Gulyás burgonyával	Burgonya: 1.00 kg.
Szombat		Leves tésztával, lencsefőzelék főtt hússal	Lekváros csik	Káposzta: 0.275 kg.
				Hüvelyes: 0.10 kg.
				Liszt tészta 0.20 kg.
				Zsír, vaj, tojás stb. az ételekhez megkívánható mennyiségben.

FEJÉS ÉS CSÉPLÉS KURINCON (1912)

8. Június 1-től kezdve köteles a vállalkozó nyári főzeleket adni, salátafőzelék kivételével.

9. Köteles a vállalkozó ezen ételeket előírt súly és minőségben elkészíteni, főzésnél műzsirokat használni szigorúan tiltatik, az összes főzelekek pedig nem habarva, de rántással készítenődök és a szervezeti szabályokban előírt, vagy esetről esetre az igazgatóság által meghatározott étkezési időben, amelyet csengetéssel jelezni tartozik – kiszolgáltatni.

10. Megromlott vagy élvezhetetlen, rosszul elkészített ételekért a vállalkozó az igazgatóság által esetről esetre meghatározott módon és időben tartozik kárpótlást adni. Ha a vállalkozó hibáján kívül valamely élelmiszer megromlanék, úgy az étlap – melyhez rendes körülmények között szigorúan ragaszkodni kell – egyes esetekben megváltoztatható, erről azonban a szolgálatot tévő tisztviselőnek jelentést tenni tartozik.

11. Ha a tanulók egy része vagy egyesek a gazdasági munkák végzésére távoleső helyre rendeltetnek ki: úgy az élelmező ezek étkezéséről kenyéren kívül 80 fillér erejéig gondoskodni köteles. Ez esetben hideg hús vagy szalonna, túró – és kenyér részükre elkészítendő. Ha ezen eset előfordul, arról az élelmező a hetes tanuló által értesítve lesz. A tanulóknak külön díjazásért semminemű élelmicikk el nem adható, úgyszintén a legszigorúbban tiltatik azok részére szeszital eladása, ez utóbbi a szerződés azonnali felbontását vonhatja maga után.

12. Mosást illetőleg a vállalkozó köteles minden egyes növendék számára hetenkint egy inget, egy lábravalót, 2 pár kapcsát, 1 törölközőt, 1 kötenyt, 3 zsebkendőt, és minden 2 hétben 1 ágylepedőt és 1 párnahajat, minden félévben egy szalmazsákot kimosatni. A mosást köteles minden 2 hétben eszközölni és a megfelelő számú ruhát minden hó 1-én és 15-én mosási könyv mellett a szobafelügyelő tanulóknak átadni. A szennyes ruhát szintén ezektől veszi át és az átvételt a mosási könyvben aláírásával igazolja. Maróanyagokkal, valamint a fehérneműt rongáló erős kefével a mosást nem eszközölheti. Ellenkező esetben a mosásban ezek által elrongyolódott fehérnemű árát megtéríteni tartozik.

13. Azon esetben, ha valamely tanuló megbetegedne: köteles a vállalkozó az orvos által előírt ételeket minden kárpótlás nélkül kiszolgáltatni. Az élelmezési helyiségből semmiféle evőeszköz és leltári tárgy a tanulóknak ki nem adható. Kivételt képez a betegek részére kiadható ételhordozó és evőeszköz, amely a szobahetes tanulóknak kiadható, annak az étkezés után azonnali visszahozatala nevezettől követelendő.

14. Köteles a vállalkozó konyháját, a tanulók és tisztviselők ebédlőjét, fatartóját, sertésólját, udvarát, szóval az élelmezői lak összes tartozékát, konyhafelszereléseket, a lehető legnagyobb rend- és tisztaságban tartani: ellenkező esetben minden egyes alkalommal az igazgatóság az élelmező költségére a tisztogatást nap számmal eszközöltheti, amelynek összege az élelmezési díjból fog levonati. Gondoskodni tartozik továbbá arról, hogy cselédsége tiszta, rendes és illemtudó legyen, az olyan cselédet, amelyik ezen feltételeknek meg nem felel, az igazgatóság javaslatával köteles más cseléddel felcserélni.

15. Az iskola telepén hivatalos ügyben tartózkodó tisztviselőnek vagy egyéneknek tartozik a vállalkozó napi 3 koronáért, és pedig reggelit 40 fillérért, ebédet 1 Kor és 60 fillérért, és vacsorát 1 Kor-ért adni, éntetődik regge-

lire kávé vagy tea süteménnyel, ebédre hús melléklettel, főzelék pecsenyével, tészta, kenyér, est-ebédre: pecsenye melléklettel, kenyér. Úgy az ebéd – valamint az estebédhez 3 deciliter bort köteles kiszolgáltatni.

16. Cselédeknek és mesterembereknek tartozik napi 1 Kor. 20 fillérért, vagyis reggelit 20 fillér, ebédet 60 fillér és vacsorát 40 fillérért kiszolgáltatni ugyanolyan ételekkel, mint a növendékeknek a földműves iskolánál.

17. Az iskola tisztviselőinek tartozik havi 40 Kor. (szóval Negyven Koronáért) reggelit 6 Kor-ért, ebédet rendszeren 3 félét ünnep és vasárnap 4 félét kenyérrel 26 Koronáért, vacsorát 2 félét kenyérrel 8 Koronáért kiszolgáltatni. Ha valamelyik tisztviselő a reggelit vagy az ebédet és vacsorát külön-külön óhajtja igénybe venni, úgy a fizetés a fenti elosztás szerint eszközöltek, ha pedig valaki a fentebbieknél többet kíván, úgy az az élmezővel külön alku tárgyát képezi.

18. Ha valamely tanuló 1 hétnél hosszabb időre eltávoznék, az ezen időre eső díj a vállalkozó keresetéből levonatik. Egy hétnél rövidebb távollét nem számítatik le.

19. Azon esetben, ha az iskola telepén téli iskola vagy néptanítói tanfolyam rendeztetne: az élmező köteles azoknak az élmezőjét is elfogadni, az előbbi a földműves tanulók, utóbbi pedig a tisztviselők részére megállapított összegért.

20. Tartozik a vállalkozó, nemkülönbön hozzátartozói is a növendékekkel való érintkezésben a kellő illemt megartani, a tanulók által esetleg elkövetett bármely rendellenességet, vagy vele szemben tanúított illetlenséget az igazgatónak vagy helyettesének rögtön bejelenteni. Önhatalmúlag eljárni semmi esetben és semmi körülmények közt nem engedetik meg.

21. Tartozik a vállalkozó a földműves iskola gazdaságában vagy kertjében termelt élelmiszereket a szükséghez mért mennyiségben piaci ár szerint átvenni.

22. Az itt fel nem soroltakat illetőleg tartozik a vállalkozó mindenkor az igazgatóság rendeleteinek alávetni magát, és azokat szigorúan követni. Ha a vállalkozó az igazgatóság rendelkezéseit ismétlődés esetén írásban adott utasítás dacára sem teljesitené: a vállalkozó a vállalatától azonnal elmozdítható, ehhez azonban a Földművelésügyi m. kir. Minisztérium jóváhagyása is kikérendő.

23. Az ezen szerződés után járó bélyeg-illetéket, az 1881. évi XXVI. tc. 10 § értelmében tartozik vállalkozó leróni.

24. Egyetértőleg megállapítatik, hogy a jelen szerződésből eredő mindazon törvényes lépések, melyekre a kincstár mint felperes jogosítva lenne a per tárgyának értékére való tekintet nélkül egyedül a kincstár által szabadon választható az 1868. évi LII., illetőleg az 1881. évi LIV., az 1893. évi XVIII. esetleg 1893. évi XIX. tcikk értelmében a sommás eljárásra illetékes bíróságnál, míg ellenben azon vitás kérdések, melyeknél a kincstár mint alperes jelentkezik, csakis az ennek képviseletében eljáró kir. földműves iskola székhelyére illetékes bíróság előtt az ügy természetének megfelelő eljárás szerint döntendők el.

25. Jelen szerződés 1904. év április hó 1-jétől 1908. év szeptember hó 1-jéig érvényes, mely időnek letelte után minden előleges felmondás nélkül megszűntnek tekintetik. Jogában áll azonban az igazgatóságnak hat heti, a vállalkozónak hat heti felmondás után ezen szerződésből eredő jog-viszonyt megszüntetni. Ezen idő alatt az élmező díj felemelése semmi körülmények közt nem kérelmezhető.

26. Jelen szerződés 2 (kettő) eredeti példányban állíttatván ki: vállalkozónak felolvastatván és megmagyaráztatván mindkét szerződő fél által két tanú előtt, saját kezűleg aláíratott.

Kelt Rimaszombat, 1904. április hó 23-án.

Előttünk

Bencze Imre

tanú

Szabó Barna

tanú

Fekete Pál

a földműves iskola igazgatója

Takács Mihály és felesége Farkas Mária

élmezőesi vállalkozók

Pótpont: A szerződés első példányának 10. pontjába ezen szó „tartozik” egyértelműleg beszúrattott, ugyancsak a 15. pont pótlására megállapítatik, hogy az iskola telepén hivatalos ügyben tartózkodó egyéneknek elegendő mennyiségű levest is köteles kiszolgáltatni.

A 24. pontban tévesen beírt 1881. LIV. tc. helyett 1881. LIX. tc. értendő.

Ezen pótponot magunkra nézve kötelezőnek ismerjük.

Rimaszombat, 1904. április 20-án.

Előttünk:

Bencze Imre

tanú

... József

tanú

Fekete Pál

földművesisk. igazgató

Takács Mihály és felesége Farkas Mária

élelmezési vállalkozók

Leltár az élelmezőnek átadott konyhai, ebédlői, éléstári és mosókonyhai felszerelésekről

Sor-szám	Megnevezés	Lelt. állandék átadásakor			Jegyzet
		drb	Kor.	fill.	
1.	Tálalóasztal	1	60		
2.	Ebédlőasztal	2	60		
3.	- „ -	1	24		
4.	Asztal baklábakkal	1	10		
5.	Levesestál porcelánból	5	13	56	
6.	Tálca	2	10	50	
7.	Függőlámpa	2	20		
8.	Viaszkos vászon asztalterítő	2	12	60	az asztalra szögezve
9.	Tejhordó edény	2	4		
10.	Vizeskanna	4	12	80	
11.	Festett, puha faágy	1	9		
12.	Festett ruhaszekrény	1	36		
13.	Festett éjjeliszekrény	1	8		
14.	Konyhaszekrény	1	28		
15.	Éléstári nagy szekrény	1	80		
16.	Éléstári deszkaállvány	1	14		
17.	Konyhaasztal baklábbon	1	6	50	
18.	Konyhapolc, 4. osztályú	1	2		
19.	Húsvágó deszka	2	4	26	
20.	Festett kisasztal puha fából	1	14		
21.	Öntött vassfazék	7	26	78	
22.	Öntött vassserpenyő	2	5	54	
23.	Kávétörő	1	3	10	
24.	Gyúródeszka	2	6	76	
25.	Sodrófa (porcelánból)	1	2	80	
26.	Rézmozsár	2	18	80	
27.	Kenyérsütő teknő	1	8	80	
28.	Zsírtartó bödön	3	20	60	
29.	Káposztás hordó	2	9	52	
30.	Mákörő	1	21		
31.	Vassfazék (20 literes) 1 fedővel	2	13	20	
32.	Káposztagyalu	1	8		
33.	Ételhordó	1	6		
34.	Rézvasaló	1	7	34	
35.	Mángorló	1	60		
36.	Szapulókád	2	33	42	
37.	Vasalóasztal kereszt lábakkal	1	2		
38.	Mosóteknő	2	25	32	
39.	Rézüst	1	69	28	
40.	Ruhaszáritó kötél	3	9	60	
41.	Kredenc kétajtós	1	56	00	

42.	Kihúzó ebédlőasztal	1	44	00	
43.	Szék	6	24		
44.	Dívány	1	22		
45.	Tányér	38	11	78	
46.	Tál	10	16	26	
47.	Mártásos csésze	1		84	
48.	Üveg (víznek)	1		40	
49.	Pohár	24	2	40	
50.	Kés	30	19	80	
51.	Villa	30	27		
52.	Kanál	30	12	30	
53.	Sótartó	4	1	10	
54.	Merőkanál	1	2		
55.	Vasbögre	26	13	00	
56.	Falóca	4	4		
57.	Palacsintasütő	2	3	26	
58.	Leves szűrő kanál	2	1	95	
59.	Galuskaszedő	1	1	60	
60.	Pléhfedő	1		80	
61.	Tepsi	6	7	35	
62.	Konyhakés	4	5	20	
63.	Balta	1	1	30	
64.	Litermérték	2	1	20	
65.	Famozsár	1	1	60	
	Összesen:	298	1068	22	

*Takács Mihály és felesége,
Farkas Mária élelmezési vállalkozók
Fekete Pál igazgató"*

A Földművelésügyi Minisztérium a szerződést minden változtatás nélkül 1904. május 5-én 40734/IV/1 számon jóváhagyta. Érdekes e szerződés rendkívül alapos, minden részletre kiterjedő megfogalmazása, mely jó tükrre a közvagyon gondos kezelésének, és számos, már rég elfelejtett fogalom, tárgy neve is szerepel benne. Apró érdekesség, hogy az étlapból a salátafőzelék ki lett tiltva, mert Fekete Pál nem szerette, és nem tartotta elég tápláló ételnek.

A cseh megszállás és az azt követő trianoni békeszerződés e magyar iskola sorsát is megváltoztatta. Várad Fekete Pálnak az iskolát el kellett hagynia. A tanítás nyelve 1919 júliusától szlovák lett. Városi és járási támogatással 1932-ben új iskola épült; jellege, profilja többször változott. Az iskola fennállásának 100. évfordulójára kiadvány jelent meg.⁷ A magyar állami és helyi erőforrásokból 1884-ben létrehozott kurinci iskola arculatát Rimaszombat fejlődése alakította, de a térség ifjúsága nevelésének szilárd bázisa maradt.

SZABÓ BARNA, A MISKOLCI REF. GIMNÁZIUM TANÁRA,
A SZERZŐDÉS EGYIK TANÚJA ÉS MEGŐRZŐJE

⁷ Dr. Alfonz Lobotka: Sto rokov plnohospodárskeho školstva v Rimavskej Soboti. MPV, SSR. 1984.

SOMOGYI DEZSŐ ANDRÁS

Az emlékek lován ma este visszatérek

Az emlékek lován ma este visszatérek
És egy ősi sírba borulok –
Búcsúzza, vérző szívvel
Egy délceg úrra gondolok.

Az emlékek lován ma este visszatérek
És ismét együtt van a nagy Család,
Hangácsi fészek – nem felejtjük
Varázsod örök sugarát!

Mi, unokák nem felejtünk,
Emlékeinktől szárnyat nyertünk.
Boldog ifjúság órái,
Hangácsi Ház!

A házra nem ismersz, s a kert
nem a régi, hiányoznak a fák
s az orgonák – hol egy drága
gondos kéztől ápolt virág?

Az emlékek lován ma este visszatérünk
és virágokat locsolunk,
Olyan szép lett a park és a Ház,
De meglátni ma csak én tudom.

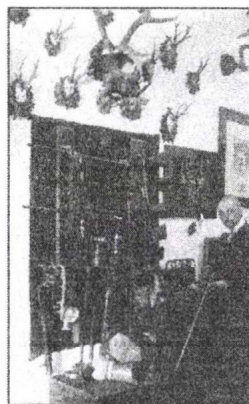
Kinyíltak a régi rózsák s az orgonák:
„Látod – ezek az Általam
nevelt dáiák.”

Így járunk egy éjen át csendesesen,
minden régi rögön szemünk
Egy percre megpihen.
Olyan szép most a hangácsi
láthatár – kalászkok, szellő
és ragyogó napsugár.

Út az óra! Búcsúzóra! Válni kell.
Végleg elválunk? Porból lettünk
és porrá válunk? Ez lesz a végzetem?

Az emlékek lován mindig visszatérek
Unokákról unokákra bennetek élek
Szellemünk örök örökség

Századokon át!

Somogyi Dezső András e versét váradi Fekete Pál halálára 1958-ban írta. Megjelent „A Borsodi Tájház Közleményei” 6. számában Edelényben 1999-ben, 58.

Váradi Fekete Pál itt közölt arcképe 1900 körül készült, másik képünk hangácsi kúriájában mutatja őt.

KOMPORDAY LEVENTE

A sátoraljaújhelyi köztemető családi sírboltjai

A múlt év őszén kereste meg Szamosvölgyi Péter Sátoraljaújhely polgármestere azzal a kérrsel kereste fel Fehér Józsefet, a Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatóját, hogy a helyi köztemetőben nyugvó jeles személyek életéről készüljön egy összefoglaló munka. Ezzel a feladattal végül engem bíztak meg. A felkérés nem ért váratlanul, mert már a zempléni köztisztviselők életével történő vizsgálódásaim közben is többször találkoztam olyan tisztviselők nevével, akiket itt helyeztek örök nyugalomra. Nem mellesleg azt is meg kell említenem, hogy a temetővel a tudományos vizsgálódásaim előtt is volt kapcsolat, hiszen apai és anyai ágról is újhelyi családból származom, és a rokonság egy részét is ebbe a köztemetőbe temették.

A „jeles újhelyiek” életrajzainak elkészítése és korábbi temetői sétáim közben figyeltem fel arra, hogy több család is rendelkezik saját sírbolttal. Kíváncsivá tett, kik lehetnek azok a személyek, akiket a kripták „rejtjenek”. Sajnos nem mindegyikük maradt fenn jó állapotban, és ezekbe kívülről bepillantva el tudtam olvasni, kik nyugszanak benne. Vannak azonban olyan sírboltok, amelyekbe kívülről nem láttam be, s miután nincs olyan összeírás, hogy az egyes kriptákba kiket temettek, ezért nem ismerjük a pontos névsort a kriptákban nyugvó személyekről. Mégis ebben a dolgozatban arra vállalkozom, hogy az általam megismert sírboltokban nyugvó halottak életéről összefoglalást adok.

A köztemető rövid története

Sátoraljaújhely városának már a köztemető előtt több temetője is volt. Ezek mind egy-egy felekezet tagjai számára nyújtottak végleges nyughelyet. Külön temetője volt a római- és a görög katolikusoknak, az izraelitáknak, a reformátusoknak. A XIX. század végén Sátoraljaújhely folyamatos várossá szerveződése miatt és egészségügyi okokból a Handzsingó nevű városszéli lankás hegyoldalra helyezték a város köztemetőjét. Az új sírkertet 1901-től kezdték használni, ekkor történtek meg az első temetések. Ekkor a régi sírkerteket még nem teljesen számolták fel, hiszen nem egyszer találkoztam olyan gyászjelentéssel, amely szerint a felekezeti temetőben nyugvó férj vagy feleség mellé helyezték örök nyugalomra hitvestársát.¹ Később már külön engedély kellett ahhoz, hogy valakit a régi felekezeti sírkertek valamelyikébe temessenek. Erre csak a leggazdagabbaknak és legjelentősebb családoknak volt lehetőségük és pénzük. Sőt egyre

¹ Zemplén Vármegye Levéltára (továbbiakban: ZLT.) XV. 22. Zemplén vármegyei gyászjelentések gyűjteménye 1822-2002. 1-4. doboz. Erre jó példának hozhatjuk fel a zsolnai és nagyszaltnyai Matolay családot, akik saját sírbolttal rendelkeztek a régi római katolikus temetőben. Ide temették el Matolay Etele alispán feleségét, ágcsernyői Szerdahelyi Amáliát, aki 1899. március 25-én halt meg, tehát még az új köztemető megnyitása előtt. Mellé helyezték örök nyugalomra férjét 1916. május 14-én. A második világháborút követően a Matolay-kriptában található csontokat apagi Evva Ödön sírjába helyezték át a köztemetőbe. Forrás: Matolay Béla 2006. március 27-én kelt levele.

inkább olyan bejegyzésekkel találkoztam a temetőkönyvben, amelyek szerint a közsizsletben álló személyek tetemét exhumálták, és a köztemetőben helyezték örök nyugalomra.² Azonban nemcsak a családok saját költségükön, hanem Sátoraljaújhely is igyekezett „áttemetéssel” leróni háláját és kegyeletét a város fejlődése érdekében jelentős tevékenységet folytató személyek iránt. Ilyen eset volt, amikor 1913-ban exhumálták, majd díszes megemlékezés mellett az 1903-ban elhunyt felesége, szállafeői és krucsói Fey Mária mellé helyezték szilvásújfalusi Újfalusy Endrét, Sátoraljaújhely utolsó főbíróját.³ A keresztények sírkertje szomszédságában létesítették az új izraelita temetőt. Ebbe 1944-ig temetkeztek.

Az új temető nyugati parcellájában külön temetőrészben helyezték örök nyugalomra azt az 1540 különböző nemzetiségű katonát, akik az I. világháborúban hősi halált haltak. A *Hősök temetőjében* a magyarok mellett osztrák, német, ruszin, lengyel, román, szlovák, horvát katonákat, szerb és orosz hadifoglyokat is találhatunk. Minden azonosítható hősi halottnak külön sírt jelöltek ki, amelyeket katonás rendbe állított, egyforma sírjelekkel jelöltek meg. A járványos megbetegedésben elhunytakat tömegsírba temették. A harctéren szerzett sebesülésben elhunyt katonák kőből készült egyforma fejfáit állami pénzből, illetve közadakozásból finanszírozták. A hősök temetőjének közepén a munkácsi vasgyárban készült feszület magasodik, melynek talpazatára a *Szózat*-ból vett idézetet vésték: „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...”⁴

A családi sírboltok

Az újhelyi köztemetőben 24 család kriptáját láthatjuk. A sírboltokban nemcsak a család nevét viselő tagok, hanem a rokonság is helyet kapott. Nagy segítséget jelentett a köztemető sírboltjaiban nyugvó személyek megismeréséhez a temetőkönyv és a már említett levéltári gyászjelentés-gyűjtemény, amelyben feltüntették, hogy az elhunytakat melyik temetőben helyezték örök nyugalomra. Emellett még az elhunytak viselt tisztségeit is leírták. Ez nem feltétlenül volt jellemző, de minél ismertebb és magasabb pozíciót töltöttek be, annál inkább olvashatunk tisztségeikről. A következőkben egy képzeletbeli séta során az általam megismert kriptákban végső nyughelyet kapó elhunytak életútját szeretném röviden ismertetni.

A temető bejáratával szemben találjuk a *szigethi Barthos* család sírboltját.⁵ Ide id. Barthos Tivadar és deteki és tengerfalvi Meczner Otília gyermekeit és azok családtagjait temették. Id. Barthos Tivadar⁶ és felesége, aki 1902-ben halt meg 5 fiúnak és egy leánynak adott életet. Gyermekeik közül József a sátoraljaújhelyi járás főszolgabírója, Andor cs. és kir. kamarás, miniszteri osztálytanácsos, ifj. Tivadar szintén cs. és kir. kamarás, minisztériumi államtitkár, János MÁV ellenőr, István katonatiszt és Mária, ifj. dr. Környey Edén ügyvéd felesége volt. Az elhunyt fiúk közül itt lelt örök nyugalmat ifj. Barthos Tivadar⁷, valamint testvére István, aki

² 1926-ban több áttemetésre is sor került, ekkor hozták át többek között Füzy Kálmán volt vármegyei főjegyző csontjait.

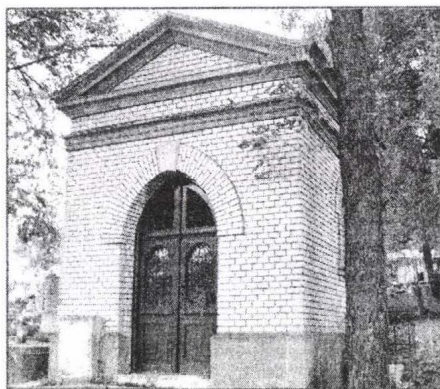
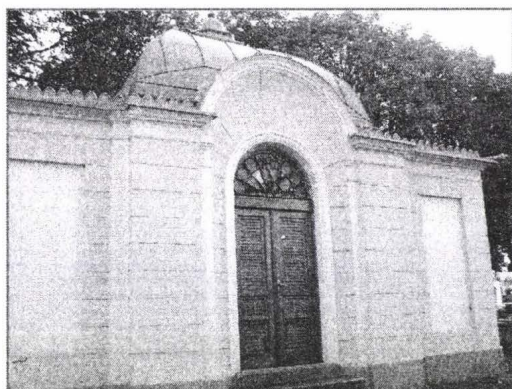
³ ZLtt. V-2/a. Sátoraljaújhely képviselőtestületének jegyzőkönyvei az 1912. évből. 400/11894/1912. szám.

⁴ Kováts Dániel (szerk.): Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 233-234.

⁵ A temetőkönyvben az alábbi sírmegjelölés szerepel a sírboltnál: A) liget 1-2. sor, 1-6. sírhely.

⁶ 1832. Sátoraljaújhely – 1907. december 24. Budapest. Kir. ítélőtáblai bíró, Zemplén vm. tiszti ügyésze, a Magyar Védőegylet-Tulipánszövetség társelnöke, a jőzsefvárosi Függetlenségi és 48-as Párt tb. elnöke, Budapest IX. kerület iskolaszékének tagja volt.

⁷ 1871. nov. 10. Sátoraljaújhely – 1960. nov. 11. Budapest. Cs. és kir. kamarás, a földművelésügyi minisztérium vadászati főosztályának vezetője, a vadászati ügyek kormánybiztosa, majd a minisztérium államtitkára, 1937-től Zemplén vm. képviselőjében a Felsőház tagja volt. Felesége nemes Szalay Hedvig, nem született tőle gyermeke, de a másodszor nősülő Hedvig 3 gyermeket hozott a házasságukba. Közülük Rózsa Meczner József makkoshotyai földbirtokos felesége lett.

A BARTHOS ÉS A MECZNER CSALÁD SÍRBOLTJA

m. kir. honv. századosként hunyt el 1926. október 25-én. A családdal rokonságba kerülők közül Barthos József főszolgabíró lányának, Vilmának férjét, vitéz barsi Leidenfrost Pál⁸ festőművészt is ide temették. Szintén a rokonok között találjuk a Zemplén vármegye életében nagy szerepet játszott parnói Molnár István⁹ főispánt, aki szintén itt lelt végső nyugalmat.

A bejáratától induló úton felfelé haladva az első kereszteződésnél bal kézre a *deteki és tengerfalvi Meczner* család kriptája mellé érünk.¹⁰ A családnak az újhelyi mellett Makkoshotyán is van sírboltja. A család tagjai közül Sátoraljaújhelyen adták meg a végtisztességet dr. Meczner Tibornak¹¹ és feleségének, négyesi Szepessy Annának,¹² valamint Meczner Bélának¹³. Ugyanitt helyezték örök nyugalomra a család néhány rokonát is. Ezek között találjuk Szepessy Kálmánt,¹⁴ aki Szepessy Anna édesapja volt, Meczner Béla lányát, Saroltát és annak férjét, bernátfalvi Bernáth Aladár alispánt,¹⁵ valamint utóbbi házaspár lányát, Borbálát és férjét lévai Sarvay Eleket¹⁶. Egy elhunyttról kell még megemlékeznünk, akinek a teste nem a köztemető-

⁸ 1889. Garamlók – 1946. Budapest. 1923-ig minisztériumi tisztviselő, majd nyugdíjazását követően kezdett el festeni. Két ízben, 1926-ban és 1928-ban is a Nemzeti Szalonban tartott kiállítást.

⁹ 1825. aug. 20. Parnó – 1907. febr. 19. Sátoraljaújhely. Zemplén vm. főispánja, az 1848/49-es szabadságharc honvéd századosa, miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, a Szent István- és a Lipót-rend lovagja volt. Gizella nevű lánya Wekerle Sándor miniszterelnök felesége lett.

¹⁰ A temetőkönyvben az alábbi megjelölés szerepel a krypta helyének meghatározásakor: I. tábla, I. sor, 1-2. sírhely.

¹¹ 1887. ápr. 19. Makkoshotyka – 1966. jan. 5. Sátoraljaújhely. Zemplén vm. szolgabírója, árvaszéki ülnök, majd 1929 és 1945 között főlevéltárnok. Jelentős történeti és genealógiai munkát végzett az újhelyi levéltár élén. A Johanna Lovagrend, a Kazinczy Kör és számos történelmi társaság tagja volt.

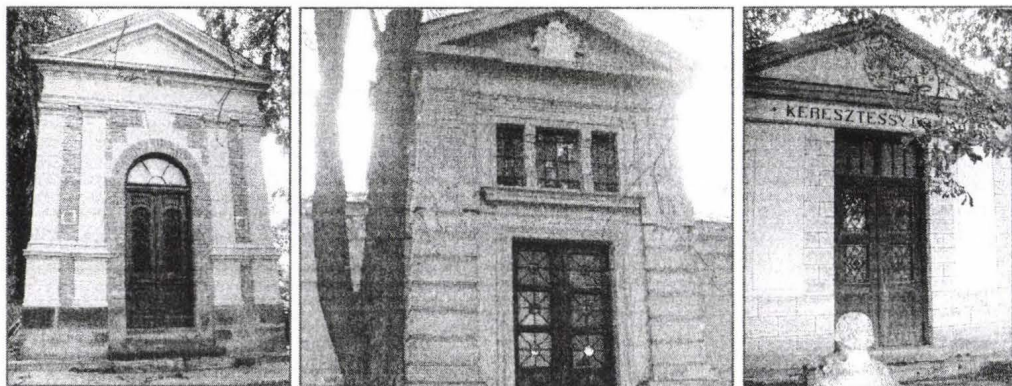
¹² 1895. okt. 22. Sátoraljaújhely – 1978. okt. 1. Sátoraljaújhely. A két világháború közötti időszak jelentős dalszerzője, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének újhelyi alelnöke, a Vöröskereszt emlékérem tulajdonosa volt. Meczner Tiborral kötött házasságukból egy fiú, a katonatiszt Gyula és két lány, Anna és Zita született.

¹³ 1850. júl. 22. Korlát – 1937. máj. 24. Sátoraljaújhely. Főrendiházi és felsőházi tag, Háromszék vm. főispánja, a király-helmeci választókerület országgyűlési képviselője, Zemplén vm. törvényhatósági bizottságának örökös, a református egyetemes konvent tagja, a Református Országos Zsinat képviselője, a sárospataki Református Főiskola igazgató-tanácsosa, az alsózempléni református egyházmegye gondnoka, földbirtokos volt.

¹⁴ ? – 1922. aug. 6. Korlát. Kir. kamarás, ny. m. kir. honv. ezredes, a Ferenc József-rend lovagja volt. Feleségétől, Meczner Annától egy lánya Anna (Meczner Tiborné) és egy fia, László született.

¹⁵ 1874. nov. 10. Sátoraljaújhely – 1946. okt. 28. Budapest. Zemplén vm. alispánja, felsőházi képviselő, szinte minden zempléni egyesület tagja volt. Nevéhez fűződik a területét veszített Zemplén vm. közigazgatásának helyreállítása. Meczner Saroltától Gyula fia (Sátoraljaújhely város pénztárnoka) és Borbála lánya született.

¹⁶ 1884. Kisvárdá – 1971. dec. 8. ? Szabolcs vm. tisztii főügyész, ott fejtette ki közéleti tevékenységét.

A BESSENVEY, A BÁRÓ HOYOS ÉS A KERESZTESSY CSALÁD SÍRBOLTJA

ben nyugszik, de sírköve közvetlenül a Meczner sírbolt előtt található. *Meczner Pál*¹⁷ kövének megmentésével személyének és tevékenységének akartak emléket állítani az utódok. Az alábbi felirat olvasható rajta: „(ti. Zemplén vármegye) *fél Százados fáradhatatlan Főorvosa Hetvenkilenc évet... egészségben sokakkal jól tevőleg Nemzetsége Nevének áldozólag töltötte el.*”

A keresztesdés másik oldalán jobb kézre a *nagybesenyői Bessenvey* család kriptájához érkezőnk.¹⁸ A sírboltban nyugvó személyek pontos meghatározása nehéz feladat elé állított. A közelmúltban újjátették fel teljesen, ezért szerencsére nem lehet betekinteni, így viszont csak a rokonok tudják kik alusszák itt örök álmukat. Ismét a gyászjelentés-gyűjteményt hívtam segítségül, és eszerint dde, a családi sírboltba temették el elhunyt után három nappal Bessenvey Gábor és legyesbényei Püspöky Gabriella fiát, Bélát, aki jogi végzettségének köszönhetően kir. ítélőtáblai bíró volt, s aki 52 évesen 1914. április 17-én hunyt el Újtátrafüreden.¹⁹ Másról, aki a családhoz tartozott volna, és esetleg ide temethették, nem találtam utalást.

A főútról elkanyarodva jobb kézre rögtön feltűnik az egyik legnagyobb családi sírbolt, amely a *gutensteini bírodalmi gróf és stüchsteini báró Hoyos* család tagjainak ad örök nyugalmat.²⁰ Elsőként az 1909-ben elhunyt nemes Zangerl Helént temették ide, majd 1922-ben férjét, gr. Hoyos Sándort helyezték mellé. Ebben a kriptában nyugszanak még gyermekeik Malvina és Viktor.²¹ A család rokonai közül itt helyezték örök nyugalomra Hoyos Malvina grófnő férjét legényei Pintér Istvánt²² és anyósát Pintér Ferencné született lázi Farkas Máriát. Pintér István és feleségének gyermekeit, Helént és férjét Gruber Károlyt²³ és fiukat Istvánt, az

¹⁷ 1764? – 1843. jún. 26. Sátoraljaújhely. Zemplén vm. táblabírája, főorvosa, kórházszervező, a himlőoltás elterjesztője..

¹⁸ A temetőkönyv szerint a krypta pontos meghatározása: X. tábla, 1-4. sor, 1-3. sírhely.

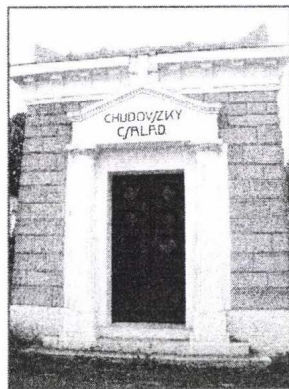
¹⁹ Br. Mengersen Idával 18 évig tartó házasságából Gábor, Mária és László nevű gyermekei születtek. Két testvére: Margit (Szerviczky Ödönné) és László, aki a szerencsi járás főszolgabírójaként hunyt el 1896. szept. 14-én.

²⁰ A pontos hely temetőkönyv szerinti meghatározása: X. tábla, 1-4. sor, 13-20. sírhely.

²¹ Dr. gróf Hoyos Viktor (1878. aug. 30. Vécse – 1955. ápr. 16. Budapest) Zemplén vm.-i tisztviselő, a mezőlaborci, majd 1920-tól a sárospataki járás főszolgabírója volt. Felesége Mauthner Mária volt, akitől egy gyermeke született, János.

²² 1867. máj. 9. Sátoraljaújhely – 1927. szept. 26. Budapest. Zemplén vm. szerencsi járásnak főszolgabírója, majd megyei árvaszéki elnök, m. kir. kormányfőtanácsos volt.

²³ 1891. júl. 10. Csütörtökhely – 1971. márc. 4. Sátoraljaújhely. A város műszaki tanácsosa, főmérnök. Sokat tett a város utépítési programjának, közüzemi fejlesztéseinek, a strandfürdő létesítésének ügyében. Irányította a színház, a Vigadó, a bérpalota, az OTI-székház, a pénzügyigazgatóság, a szárhegyi Kálvária és a törvényszék építését.

A DIÓSZEGHY ÉS A CHUDOVSZKY CSALÁD SÍRBOLTJA

ügyészség főtanácsosát is ide temették. A Hoyos családdal közvetetten rokonságba kerülő zalkodi Bajusz család több tagja is ebben a kriptában nyert örök nyugalmat. A Pintér István és Hoyos Malvina házasságából született fiuk, Viktor feleségül vette Bajusz Natáliát, akinek szülei Bajusz Andor²⁴ és Győrötskey Márta voltak, akik szintén ide lettek eltemetve.

Továbbhaladva az úton a *nagykázmei Keresztessy* család sírboltjához érünk.²⁵ Sajnos itt sem tudunk „belesni” az ablakon, de a gyászjelentés-gyűjteményből és a temetőkönyv alapján kiderül, hogy többek között kiket temettek el ide. Itt nyugszik Keresztessy László, aki 1922. április 30-án halt meg, valamint menyje az 1933. január 2-án elhunyt örösi és nagyrozvágyi Rátkay Mária. Rátkay Mária és férje Keresztessy Gyula kir. törvényszéki bíró házasságából két lány született, Jelma és Irén. Jelma feleségül ment Éhlert Gyula²⁶ újhelyi gyógyszerészhez, aki szintén ebben a kriptában nyugszik.

Visszakanyarodva a főútra újra felfelé indulunk, és a következő kereszteződés elérése előtt jobb kézre megpillantjuk a *nagyhalászi Fejes* család sírboltját.²⁷ A kripa egyik legjelentősebb halottja Fejes István,²⁸ akinek mindkét felesége, Kulcsár Ilona és lisznyai Tóth Karolina is itt nyugszik. Ide temették még a Kulcsár Ilonától született törvényszéki elnök Ernőt, valamint Fejes Ernő és Székely Rózsa egyetlen fiát, az államügyész Istvánt is itt helyezték örök nyugalomra 1989. március 31-én.

A Fejes család temetkezési helyét elhagyva a következő kereszteződéshez érünk. Itt bal kézre találjuk a nem legjobb állapotban lévő *giczei Diószeghy* család sírboltját. Ebbe a kriptába

²⁴ 1875. okt. 14. Sátoraljaújhely – 1921. jan. 23. Budapest. Zemplén vármegye szerencsi járásának vezetésével megbízott nagymihályi járási főszolgabíró, Zemplén vm. törvényhatósági bizottságának tagja, Nagymihályi nagyközség diszpolgára, az alsó-zempléni református egyházmegye tanácsbírája, a II. oszt. polgári hadiérdemkereszt tulajdonosa.

²⁵ A helyének meghatározás: XIV. tábla, 1-2. sor, 4-7. sírhely.

²⁶ 1861. Munkács – 1935. márc. 13. Sátoraljaújhely. Gyógyszerész, az Orvos-Gyógyszerészek Egyesülete miskolci kerületének társelnöke, a Zemplén újság főszerkesztője, Zemplén vm. törvényhatósági bizottságának, a róm. kat. egyház tanácsának, a Belvárosi Takarékpénztár választmányi tagja, a Nemzeti Bank váltó bírálója, a Vöröskereszt hadiékítményes díszérmének és a háborús emlékérem tulajdonosa volt.

²⁷ A kripa helye a temetőkönyv meghatározása alapján: X. tábla, 22-23. sor, 1-4. sírhely.

²⁸ 1838. jan. 22. Legenye – 1913. nov. 30. Nyíregyháza. A Tiszáninnen Református Egyházkerület püspöke, költő, műfordító. 1865 és 1910 között az újhelyi ref. gyülekezet lelkésze volt. Innen került Nyíregyházára, ahol püspököknek választották. Több Zemplénben és az országos politikai életben is fontos szerepet játszó személy (pl. Dókus Gyula) magántanára volt.

Diószeghy Pált²⁹ és feleségét, veszprémi Somogyi Annát, valamint gyermekeiket temették. Azonban nemcsak a családtagok nyugszanak itt, hanem dr. Kovaliczky Elek³⁰ is, aki 1933. január 21-én helyezték örök nyugalomra a sírboltban.

A kereszteződés másik oldalán, jobb kézre találjuk a *csabacsüdi Dókus* család impozáns, viszont nem a legjobb állapotban lévő sírboltját.³¹ A família nagyon sokat tett Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely fejlődéséért a XIX. sz. második felében és XX. sz. első két évtizedében. Dókus Józsefet³² és örösi és nagyrozvágyi Rátkay Borbálát, valamint gyermekeiket és családtagjaikat temették ide. Három fiuk közül legelőször Lászlót³³ érte a halál, 1918-ban. A két hosszabb időt megélt testvér közül Gyula³⁴ hunyt el hamarabb, őt követte Ernő³⁵. Mindkettőjük feleségét is ide temették.³⁶ Dókus Gyula szorgalmazására nagyapja testvérének Dókus Lászlónak³⁷ a hamvai is ide kerültek. A reformkor egyik jelentős zempléni alakját 1858-ban Balatonfüreden temették el, exhumálását követően testét 1901-ben a családi sírboltba helyezték örök nyugalomra.³⁸

Lekanyarodva a temető „főútjáról” ha utunkat jobb kéz felé folytatjuk, a *nemes Chudovszky* család sírboltjához érünk.³⁹ A jó állapotban lévő kriptában nyugszik dr. Chudovszky Mór főorvos és családja.⁴⁰ Sajnos nem ismerjük, hogy a családból még kiket temettek el ide.

Utunkat egyenesen folytatva a *Képes* és *Szabó* családok sírboltjait elhagyva érjük el a *kisrákói, bisztriczai és lehotai Lehoczky* család kriptáját.⁴¹ Itt helyezték örök nyugalomra Lehoczky Sándort⁴² és családját. Felesége csabacsüdi Dókus Róza volt, akitől az orvosi végzett-

²⁹ Diószeghy Pál, aki jelentős vállalkozásokat mondhatott magáénak, 1927. ápr. 28-án hunyt el Budapesten 70 évesen. Somogyi Annával kötött házasságából három gyermeke született; az 1909-ben elhunyt Sára, György és Zemplén vármegye árvaszéki elnöke József. Sajnos sem Györgyről, sem Józsefről nem tudjuk, mikor haltak meg, hová temették őket.

³⁰ 1863. aug. 3. Eperjes – 1933. jan. 20. Sátoraljaújhely. Ügyvéd, Homonna, majd Sátoraljaújhely kir. közjegyzője, a kassai kir. Közjegyzői Kamara elnöke, felsőházi póttag, a törvényhatósági bizottság és a város képviselőtestületének tagja, 1925-től kormányfőtanácsos.

³¹ A sírbolt pontos helye: IX. tábla, 1-2. sor, 1-3. sírhely.

³² 1819. jún. 9. Sátoraljaújhely – 1900. jan. 21. Sátoraljaújhely. Földbirtokos, főszolgabíró, alispán, 1875 és 1882 között a vm. főispánja, gr. Andrássy Gyula miniszterelnöksége idején egyik tanácsadója, a Lipót-rend kitüntettje.

³³ Dókus László (1869. Sátoraljaújhely – 1918. okt. 14. Sátoraljaújhely). 1902-től Zemplén vm. I. aljegyzője, 1904-től a sátoraljaújhelyi járás főszolgabírója.

³⁴ Dókus Gyula (1849. okt. 15. Sátoraljaújhely – 1928. okt. 12. Sátoraljaújhely). Cs. és kir. kamarás, Zemplén vm. alispánja, a Ferenc József- és a Vaskorona-rend lovagja, kormányfőtanácsos volt. Megszervezte az újhelyi önkéntes tűzoltóságot, a millenniumi ünnepségeken részt vevő vármegyei bandériumot, megépítette az Erzsébet Közkórházat és az I. világháború idején „betegnyugvó” állomást hozott létre a fronton megsérülteknek.

³⁵ Dókus Ernő (1852. febr. 5. Sátoraljaújhely – 1934. jan. 17. Budapest) országgyűlési képviselő, a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület főgondnokaként a főrendiház, majd a felsőház tagja, cs. és kir. kamarás volt.

³⁶ Dókus Gyula felesége hadusfalvi Spillenbergszöfia volt, aki 1912. jan. 12-én hunyt el. Néhány hónappal később követte Dókus Ernő felesége kiscsoltói és ragályi Ragályi Ilona temetése.

³⁷ 1786. Sátoraljaújhely – 1858. júl. 12. Balatonfüred. Zemplén vm. alispánja, majd 1832 és 1834 között országgyűlési követ, a Zempléni Kaszinó tagja, a hétszemélyes tábla, az eperjesi főtörvényszék elnöke, a Szent István-rend kitüntettje.

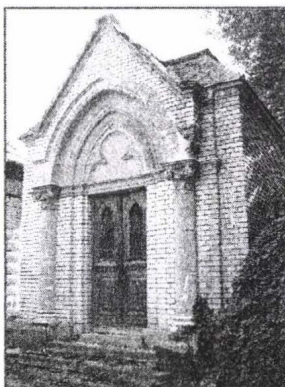
³⁸ Z.Lt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

³⁹ A temetőkönyv szerint a kripa pontos helye: IX. tábla, 1-3. sor, 22-25. sírhely.

⁴⁰ 1868. máj. 15. Ráso – 1941. okt. 12. Balatonfüred. A sátoraljaújhelyi Erzsébet Közkórház igazgató-főorvosa, a Királyi Orvos Egyesület levelező tagja, a Deutsche Gesellschaft Chirurgie rendes tagja volt. Első feleségétől, Fekete Iréntől született Jenő és Lajos jogász fiai, valamint lányai, Irén (dr. Damjanovich Miklósné), Piroška (dr. Madzsar Károlyné).

⁴¹ A sírbolt pontos helye: IX. tábla, 1-2. sor, 34-37. sírhely.

⁴² 1860. Bánóc – 1946. máj. 8. Sátoraljaújhely. Kúriai bírói címmel és jellel felruházott törvényszéki elnök, 1905 és 1920 között a miskolci, 1929-ig a sátoraljaújhelyi törvényszék elnöke, Zemplén vm. törvényhatósági bizottságának, a kisgyűlésnek és Sátoraljaújhely város képviselőtestületének és a Kaszinó tagja volt.

A DÓKUS, A LEHOCZKY ÉS AZ AZ OLCHVÁRY CSALÁD SÍRBOLTJA

ségű Tibor fia és Klára lánya született. Lányuk dr. Azary-Prihoda László⁴³ igazgató-főorvoshoz ment férjhez. Mindkettejüket ide temették.

A Lehoczky sírbolttól egy útkereszteződéshez érünk, ahonnan ha bal kézre lefelé vesszük utunkat, eljuthatunk az *olcsvári Olchváry* család kriptájához.⁴⁴ A jelentős földbirtokkal rendelkező zempléni familia két testvérének és családtagjainak hamvait helyezték itt örök nyugalomra. Itt nyugszik Olchváry Miklós és Árvay Ida két gyermeke, Pál m. kir. honv. ezredorvos, aki 1930. július 11-én és Dezső kir. ügyészégi elnök, aki pedig 1943. december 24-én hunyt el. Az ügyészégi elnök fiát, a szintén Dezsőt, Zemplén vármegye közigazgatási tisztikarának tagját, 1978-ban szintén ide temették.⁴⁵ A jelentős gordonkaművész Olchváry Ernő nyugszik még a kriptában, aki fiatalon, 40 évesen halt meg.⁴⁶

Sétánkat újra a köztemető főútján folytatva a *tővisi és füzeséri Füzeses* család sírboltjához érünk.⁴⁷ Ez a krypta sincs jó állapotban, ennek ellenére ablakain nem tudunk bepillantani. A gyászjelentésekből egyetlen olyan elhunytat tudunk azonosítani, akit ide temettek, még pedig dr. Füzeses Zoltánt.⁴⁸ Nem tudjuk, a jeles zempléni család mely tagjait temettek még ide, de a köztemetőben még találkozunk más Füzeses-sírokkal is. Ilyen például Füzeses Sándor huszár ezredes vagy a nemes Hönsch és Füzeses család közös tömbsíra.

Ezután közvetlenül a harmadik utélagazáshoz jutunk el, ahol bal kézre rögtön az Árpád-házi Szent Erzsébet kápolnát pillantjuk meg, amely a *Láczay-Szabó* család sírboltja is egyben.⁴⁹

⁴³ 1887. jún. 21. Hernádnémeti – 1973. máj. 8. Sátoraljaújhely. Az Erzsébet kórház igazgató-főorvosa, rövid ideig betöltötte a Zemplén vm. tiszti főorvosi tisztséget, törvényszéki és fogházorvos, A sátoraljaújhelyi tudósgondozó intézet vezetője. Zemplén vm. törvényhatóságának és Sátoraljaújhely városi képviselőtestületének tagja.

⁴⁴ A krypta helyének pontos meghatározása: XIV. tábla, 20-21. sor, 1-2. sírhely.

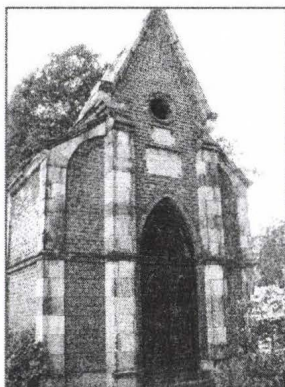
⁴⁵ 1903. márc. 12. Sátoraljaújhely – 1978. máj. 11. ?. 1937-től 1940-ig a szerencsi, 1944-ig a sátoraljaújhelyi járás szolgabírája, majd szept. 26-ától nov. 4-ig a tokaji járás főszolgabírója volt. A II. világháború után B-listázták, később nyugdíjjogosultság nélkül elküldték a megyétől.

⁴⁶ 1881. ápr. 22. Sátoraljaújhely – 1921. ápr. 25. Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhelyi m. kir. pénzügyi végrehajtó, gordonkaművész, zeneszerző, a Sasfészek Zeneegylet elnöke volt.

⁴⁷ A temetőkönyv szerinti pontos helymeghatározás: IX. tábla, 19-20. sor, 1-2. sírhely.

⁴⁸ ? – 1929. febr. 16. Sátoraljaújhely. Újhelyi ügyvéd, földbirtokos, a Nemzeti Hitelintézet sátoraljaújhelyi fiókjának igazgatója, a Zemplén Vadásztársaság elnöke, Zemplén vm. törvényhatósági bizottságának, Sátoraljaújhely város képviselőtestületének, a róm. katolikus egyház tanácsának tagja, iparhatósági biztos volt.

⁴⁹ A temetőkönyvi helymeghatározás: III. tábla, 1. sor, 1-2. sírhely.

AFÜZESSÉRY, A LÁCZAY-SZABÓ ÉS A CSAPLAKY CSALÁD SÍRBOLTJA

Sajnos ez a kriptá sincs jó állapotban. Itt nyugszik Lácza-Szabó Elek ügyvéd, aki 1906. január 12-én, 62 évesen halt meg. Felesége, a 35 évvel később elhunyt szakátsi Szakátsy Erzsébet.⁵⁰ A feleség életútjának külön érdekessége, hogy férje halála után önként vállalta az egyházi szolgálatot, és lemondott a világi élet adta örömeiről.

Ezt követően utunkat bal kéz felé folytatjuk és a Vécsy család kriptáját elhagyva, egy újabb kereszteződéshez érünk, ahol a Csaplaky család sírboltjával a köztemetői sétánk utolsó állomáshoz érkezünk. A viszonylag ép kriptá külön érdekessége, hogy bejárata be van falazva, így valószínűsíthetően nincsenek rokonok, akik látogathatnák a sírt, de megvédik a sírrablóktól. Ide temették a zempléni eredetű nem rendelkező dr. Csaplaky Lipót⁵¹ újhelyi polgármester-helyettest és a gimnazista korában meghalt István fiát, akinek édesanyja Axmann Gizella volt.

A séta során a kripták többségével sikerült megismerkednünk, mégis a zempléni történelemmel foglalkozók számára sem ismert, hogy kiket temettek a Filó, a Szabó, a Kiss, a Kenderesi, a Vécsy vagy a Képes családok kriptáiba. Sajnos a végigjárt sírboltok többsége már nem tükrözi azt az impozáns megjelenést, ahogy a családok annak idején megépíttették. Többsége rossz, vagy nagyon rossz állapotban van, ez alól egyedül a Besseney család sírboltja kivétel, amelyet néhány évvel ezelőtt renováltak. A teljes elhagyatottság okát a II. világháborút követő változásokban kereshetjük. A felsorolt nemesi családok leszármazottai ma már Nyugat-Európa vagy az amerikai kontinens országában élnek. Találunk olyan famíliát is, amelynek már nincsenek leszármazottai, így az ősök tetteit csak a helyi hagyományőrzők ismerik, ismerethetik meg az itt élőkkel.

⁵⁰ 1853. Sátoraljaújhely – 1941. febr. 19. Sátoraljaújhely. A pro Ecclesia et Pontifice pápai érdemkereszt tulajdonosa, a Szociális Missziótársulat alapító elnöke, a Lourdes-i Szentház tiszteletbeli hölgye, Szent Ferenc harmadik rendjének tagja volt.

⁵¹ 1865. Debrecen – 1940. jan. 20. Sátoraljaújhely. Ügyvéd, Sátoraljaújhely város árvaszéki ülnöke, büntetőbíró, helyettes polgármester, városi tanácsos, a római katolikus egyház ügyésze volt.

CAP GYÖRGY

A „Bodroγκöz mulatóhelye”, a *Nyesés*

Perbenyik és a székhelyi gróf Mailáth család történetének kutatása közben mindig vissza-vissza tért egy név. Kezdetben egy kis erdőcske, majd az abban felépített kis mulatóhely megnevezése, mely az 1880-as évektől kezdve egyre jobban ismert és kedvelt lett Bodroγκöz és Zemplén vármegye közönsége körében. Hercegek, grófok és bárók, főispánok, neves személyek és a környék lakosai által gyakran látogatott hely volt ez. A rigók éneke között, a sejtelmes fák árnyai alatt zenéltek, táncoltak, mulattak, vagy komoly értekezleteket, gyűléseket tartottak itt anno. Az ott lezajlott események bepillantást engednek a Bodroγκöz és a vármegye életének néhány mozzanatába, mely kiegészíti, színezi a „hivatalos” történelmet. Egy erdő, egy mulatóhely mára elfeledett históriája a kezdetektől, a mai kutatás állása szerint. A *Nyesés* története ez.

Perbenyik, e bodroγκözi kis falu, földrajzi elhelyezkedéséről az első átfogó képet az 1780-as években készült katonai országleírás adja, mely az első katonai felméréshez (1782-1785) készült. E forrásban a „szilárd épületek” rovatba „a vendégfogadó”-t írták.¹ A községnek már a 17. század első felében volt református temploma, mégsem ezt említették meg az osztrák katonai térképek, mint a többi község esetében, mert 1781-ben leégett a templom teteje és az egész épület nagyon romos állapotban lehetett.² A faluban található erdőről a következőt írták ezen összeállításban: „Egy kis erdő, ami körülbelül ezer lépés széles, és három lépés szélességtől egész négyszáz lépés szélességig terjed.”³ Az 1784-es térképen látható az L-alakú falu és az attól északra található erdőcske is. A falu, több másikkal együtt, az 1790-es években került *székhelyi gróf Mailáth III. József* (1762-1825) tulajdonába, miután feleségül vette gróf 'Sennyey Antónia (1774-1819) csillagkeresztes hölgyet. Mailáth e falut tette meg uradalmának központjává. 1798-ban építette fel egyszerű, földszintes kastélyát. A házaspárnak két gyermeke született: József (1796-1875) és Antal (1801-1873). Királyhalmec és Perbenyik között akkor volt egy viszonylag nagy területű erdő, mely jól látható Szirmay Antal (1747-1812) történetíró 1803-ban kiadott *Notitia* mellékletének térképén. Az 1806-ban Lipsky osztrák térképész által készíttetten ez már kevésbé látható.⁴

Perbenyik a felső-bodroγκözi Karcsa-mellék tájegységébe tartozik. A falut egykor a Karcsa ér folyta körbe. E kis folyó a 19. század elejéig fontos közlekedési útvonal volt, mikor is jelentősen feltöltődött, a község közelében lévő szakasza elmoszarasodott, később kiszáradt.⁵ Pesty Frigyes Helynévtárának Zemplén vármegyét is taglaló része 1864-ben jelent meg. Ebben a következőket írták: Perbenyik „*csinos magyar falu*” 744 lakossal, „*jelenlegi földesura gróf Majláth Antal*

¹ Sáros Aranka: Perbenyik. 2002. 18-19.

² A perbenyiki ref. egyház eklézsia könyve, Perbenyik.

³ Sáros Aranka i. m. 18-19.

⁴ Bogoly János: Bodroγκöz és Hegyalja régi térképeken.

⁵ Bogoly János: Perbenyik természeti földrajzának rövid ismertetése. = Sáros Aranka i. m. 15.

ő Qcellentiája, ékesti e helységet az uraság csinos kastélya és jó tülzessel készült angol kertje ... van iss több nagyszerü uradalmi épület. ... A Karcsa ere kigyódzik ... e mellett van az uraságnak egy kies Nyesés nevü fiatal erdeje csinos nyári kéjlakkal.” Ez eddig az első ismert adat, mely nevén nevezi a kis erdőt. A „kéjlak”-ról azonban semmi több nem tudható.

1870-ben épült meg a Szerencs–Sátoraljaújhely közötti vasút és megkezdődött az építése az újhelyi–munkácsi résznek is. Antal gróf megengedte, hogy birtokán keresztül vezessen a pálya. A kis erdő északi részét érintette a szakasz. A vasút 1872-ben készült el, és itt az erdő szélén kapott helyett a vasútállomás épülete is. Az 1870-ben készült térképen jól látható az L-alakú falu, a kastély és melléképületei, a mellette található kertek és a vasútvonal. E kettő között található a *Nyesés-Erdő*, melyet keletről a *Hátulsó-Rét*, délről a falu és az uradalom, nyugatról a Királyhelmece vezetű út, északról pedig a vasút fog közre. Az 1872-ben indult Zemplén c. lap szeptember 15-én tett közzé egy meghívót, mely szerint „Perbenyiken a tág vasúti melléképületben” vasárnap, szeptember 22-én a Lácza községi leégettek javára Plotényi Nándor (1844–1933) hangverseny ad. „Jegyek előre válthatók a perbenyiki vasúti indóháznál”. A lap következő számában (IX. 22.) viszont arról tudósít, hogy a koncert Királyhelmeceen tartott meg.

1880-ban a következő hír jelent meg a Zemplénben: „A Sárospatakon tanuló bodrogközi ifjúság által a perbenyiki állomás mellett levő erdőben, május 19-én tartott tavaszi tánczvígalom, daczára a kellemetlen hideg, eső idűnek, kedélyesen, általános jókedűben, másnap reggel végződött. Hölgyek és fiatalemberek, ugyszintén a jótékony czélt pártoló tagok most is, mint mindig igen szép számmal voltak jelen. A tiszta jövedelem ... a királyhelmecei ref.iskola javára adatott.” (V. 30.⁶) Ez az első eddig ismert hír arról, hogy ebben az erdőben mulatságot tartottak; a cikk nem említi a nevét.

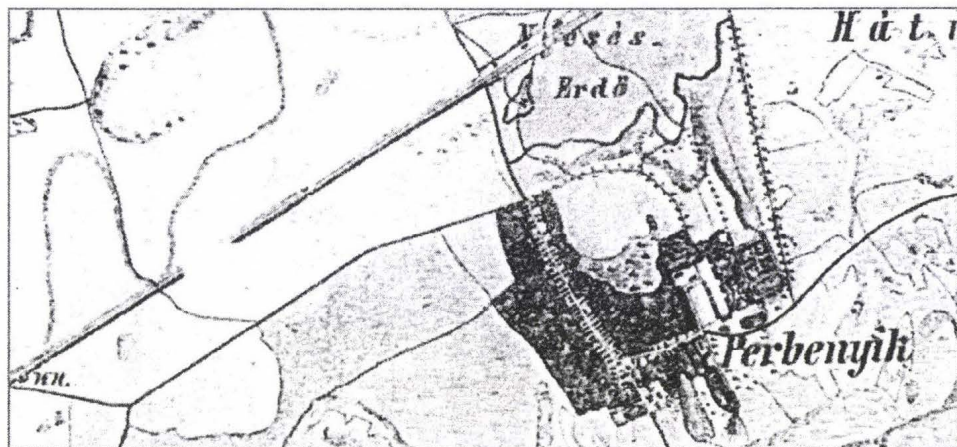
1882 - 1893

1882 őszén érkezett a faluba Mailáth József (1858–1940), és foglalta el keresztapja, Antal gróf főkancellártól kapott örökségét, elkezdte életét a perbenyiki kastélyban. Június 21-e és 27-e között vették leltárba mindazon javakat, melyek a néhai gr. Mailáth Antal „hagyományi javaiból” a Mailáth György országbíró által alapított és a királyi jóváhagyással megerősített hitbizományhoz tartoztak. Itt a következőket írták: „a ’nyesés’ nevű erdei pavillon, kő alap, téglafal, zsindey tetű, 8 öl hosszú, 3 öl széles.” Ez talán az 1864-ben említett „nyári kéjlak” épülete, melyet 1882-ben 240 osztrák értéki forintba becsűltek. „Ugyanott vasút mellett korcsmaház, kő és téglafal, 11 öl hosszú, 3 öl széles.” 660 forintba értékelték. „Ugyanott istálló, szekérszín, vegyes anyagú falból, zsindey tetűvel, 10 öl hosszú, 3 öl széles.” Ennek értéke 150 forint.⁷ 1883-ban írja a Zemplén hírlap: „Király-helmecei Wagner Louise tanítónő vezetése alatt álló leány növelde június 25-én tartotta a perbenyiki Nyesés erdőben juniálisát. Csekély számban, de mondhatni a Bodrogköz szépjait látnuk ott egyűtt.” (VII. 1.)

1884-ből két hír tudósít nyesési mulatságról: június 4-én a Sárospatakon tanuló bodrogközi ifjúság a perbenyiki ref. egyház javára „rendezte és tartotta meg szokásos tánczmulatságát a Nyesésben”. Augusztus 2-án a „zemplénmegyei árvíz károsultak javára” rendezett táncmulatságon Mailáth is megjelent. 1892 előtt egy vendéglőt építtetett kis erdejébe Mailáth gróf. A sátoraljaújhelyi levéltárban lelhetők fel a gróf községenkénti kataszteri birtokívei apró részletességgel feltűntetve birtokainak területét. Perbenyik községnél 11 oldalon taglalják a tulajdonait.

⁶ A zárójelben megadott dátum a Zemplén c. hírlap megfelelő számára utal.

⁷ Leltár. Hitbizományi iratok Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Zemplén Megyei Levéltára (ZL.).

PERBENYIK A TÉRKÉPEN (1870)

A Nyesés nevű dűlője az összeírás szerint mintegy 70 holdnyi erdőből, 4 holdnyi mocsárból, 4 holdnyi legelőből és egy kevés szántóföldből állt össze. De az 1892. február 9-én az eredeti térkép után készült másolat szerint itt áll a 915 n. öl területű ház- vendéglő és udvar.⁸ 1892-ből három hír említi a Nyesést az újságban. Az első szerint a királyhalmeci „Ref. tanítói dalárda” saját alaptőkéjének gyarapítására június 7-én du. 3 órakor tavaszi mulatságot rendezett ott. (V. 29.) A következő hír azt tanúsítja, hogy táncterem már évek óta vonzza a közönséget: a királyhalmeci ifjúság augusztus 14-én „a Nyesés erdő szélén lévő táncteremben nyári mulatságot rendezett a királyhalmeczi tűzoltó egyesület javára. A Bodroglók mulatóhelyeül szolgáló kies helyen oly szépszámmú közönséget ritkán lehetett még látni, mint ez alkalommal, pedig a nyesési mulatságok már régóta különös vonzerővel bírnak nemcsak a Bodroglókön, hanem a szomszédos vidéken is.” (VIII. 20.)

A következő évből származó két hírben bővebben is írtak a helyről. 1893.május 28-án a királyhalmeci önkéntes tűzoltó egyesület tavaszi mulatságot rendezett a Nyesésben. „Ez a Nyesés meglehetősen barátságos, kellemes kis mulatóhely, ahol az óriás tölgyek árnyékában felpeszsdülhet a jókedv. Tudják ezt nemcsak a bodroglókiek, de a távolabbi vidékiek is. ... A tavaszi és nyári mulatságok előbírnöke... volt a rigók majálisa. Akik abban részt vettek vidáman, jó kedvvel mulattak, bár a hívős est a közönséget falak közzé szorította.” (VI. 4.) A másik összejegyzet június 25-én zajlott le, erről így tudósítottak: „Az újhelyi arany ifjúság mulatsága a perbenyiki állomás mellett fekvő nyesés erdőcskében lesz, ahol megfelelő táncterem védi a mulatókat 'Jupiter pluvius' apónak netalán való gorombáskodása ellen. A mulató sereg, 50-en, ma a délutáni vonattal indul Perbenyikbe.” (VI. 25.) A mulatságról a lap következő számában így írtak: „Az úri körök jó része, mintegy 10-12 család rándult ki a délutáni vonattal a szép, kényelmes és csinos táncteremmel bíró mulatóhelyre. A perbenyiki állomáson a királyhalmeczi banda a Rákóczi-indulóval fogadta a társaságot, Biringér ottani járásbíró és több bodroglózi úri ember pedig a legnagyobb szívességgel üdvözölték az újhelyieket, kik hogy isten igazába kimulathassák magukat, a Bodroglózt kellett fölkeresniük.” (VII. 2.)

⁸ Kataszteri birtokívek, Hitbizományi iratok. ZLt.

1894-1899

1894. április 16-án, „*pünkösdi negyed napján*” a sárospataki főiskolai énekharang az erdőben épített táncteremben hangversennyel összekötött zártkörű tavaszi mulatságot rendezett. 1896. február 9-én „*a Nyesés nagytermében*” rendezett táncmulatságot Mailáth gróf és neje Széchenyi Mária grófnő (1862–1932). 12 tagból álló cigányzenekar húzta a talpalávalót. (II. 16.) A millenniumot is itt ünnepelte meg a falu lakossága. Május 9-én az iskolás gyerekek, 16-án pedig a felnőtt lakosság „*zászló és zeneszó mellett*” vonult ki a Nyesésbe, „*hol tarack-durrogás, ökörsütés mellett*” mondtak ünnepi beszédeket. Mailáth gróf is megjelent ott. (V. 25.) 1897. március 2-án „*a farsang végbefejezéséeként*” Királyhelmece és vidéke „*intelligenciájának egy része Perbenyiken, az állomás helyiségében* (vagyis nem a mulatóban) *igen sikerült társas összejövetelt rendezett.*” Az este fél 8-tól reggel 6 óráig tartó mulatságon „*a fiatalság kitarító vig kedvel táncolt reggelig a mulatság végéig*”. (III. 6.)

Az 1898 elején a vármegyében és főleg a Bodroghözben lezajlott szocialista megmozdulások után szeptember 18-án gróf Mailáth Józsefné vezetése alatt Királyhelmece alakult meg a Bodroghözi Jótékony Nőegylet, melynek célja a szegények felségelyezése, a háziipar fejlesztése, gyermekek ruházása, jutalmazása volt. Az egyesület alapja javára, jótékony célú ünnepségeket rendezett. Az első ilyen eseményt szeptember 22-ére tervezték. A meghívó szerint „*Perbenyiken, a vasúti állomással szemben lévő Nyesésben egy tűzijátékkal és táncmulatsággal egybekötött jótékony célú bazárt*” készültek megtartani. (IX. 11.) De ezt Erzsébet királyné váratlan és tragikus elhunytja miatt elhalasztották. Helyette később egy sorsjátékot tartottak.

1899-ben több esemény színhelyéül választották a Nyesést. A Perbenyiki Katolikus Olvasókör január 29-én „*sikerült*” táncmulatságot rendezett ott, melyen Mailáth grófné is megjelent. „*Örvendve és meglelégedéssel nézte a fesztelen mulatságot és különös figyelemmel kísérte a perbenyiki énekkartól előadott szebbnél szebb énekeket. Meleglégedésének kifejezést is adott a rendezőségnek.*”⁹ A Nőegylet május 23-án „*színelőadással, élőképkel és bállal egybekötött jótékony célú mulatságot*” rendezett. (V. 14.) „*Mailáth József grófnak ottani Nyesés nevű kis erdőcskéje, ahol a mulatságot tartották, ez alkalomból visszhangzott a nagy számban összegyűlt asszony- és leánysereg vidámságától, Zemplén vármegye és a szomszédos vármegyék elitje adott egymásnak találkozózt, hogy mulatva segítsen szegény sorsú embertársain. ... Az előadásokat a... vasúti állomás mellett, Nyesés-ben levő épületben tartották, melyet a kitűnő házigazda, Mailáth József gróf ez alkalomra kibővíttetett.*” (V. 28.) A Magyarország és a Nagyvilág c. lap is írt a „*Nyesés természeti szépségeiben is gazdag helyén*” lefolyt ünnepségről. „*A kíváncsian sikerült ünnepélyt – írták – nagyban szolgálta a külső dísz is, mely úgy az épületek külsejében, mint a belső átalakításban nyilvánult ... Virágfüzérék, zöld lombkoszorúk, apró zászlók lengtek mindenfél és jeleztek az utat is a Nyesésben.*”¹⁰ „*Mikor a Nyesés homokos földjén egymásután robogtak be a csillogó négyes fogatok, már telve voltak az öltözők műkedvelő mágnásleányokkal, úri asszonyokkal, jelmezes ifjakkal : készültek a fényes ünnepélyre.*”¹¹ A „*külön e célra épített színház megtelt elegáns előkelő közönséggel*” és felgördült a függöny. Először a „*soha még ebben a vármegyében színesebb, izléesebb összeállított élőképeket*” mutattak be, mely után egy egyfelvonásos vígjátékot adott elő br. Sennyei Mici és gr. Széchenyi László. A parasztlakodalom c. előkép után a „*színház mellett felvert fedett nyári sa-*

⁹ Magyar Földmívelő (MF), újság, 1899. febr. 12. 7. sz.

¹⁰ Magyarország és a Nagyvilág, 1900. június.

¹¹ Felsőmagyarországi Hírlap (FMH), 1899. máj. 27.

torteremben mintegy 250 személyre szóló table d'hôte volt, a melyet Bock Imre sátoraljaiúj helyi vendéglős szervezített. Már jól túl voltak az éjszakán, a mikor asztalhoz ült a sok mágnás és úr." Vacsora után a kiüritett színházteremben elkezdődött a csárdás. „Maga a gróf mint háziúr a legelőzékenyebb figyelemmel táncoltatta meg a bájos hölgyvendégeit.” (Uo.) Május 31-én „a Bodrogek községi és körjegyzői által ... az Országos Jegyzői Árvaház alap javára zártkörű tavaszi mulatságot tartott ..., a Mailáth József gróf tulajdonát képező Nyesés erdőben épült táncteremben”, ahol többek között megjelent és adakozott Mailáth, Fischer báróné és Bencsik István főszolgabíró. (VI. 11.)

Az eddigi hírek mulatságokról szóltak. Ám a terem más eseménynek is megfelelt. Június 4-én a bodrogekői választókerület „népszerű országos képviselője, Sennyey István báró (1857–1913), mintegy 300 főnyi közönség előtt ... tartotta beszámolóját” a Nyesésben. (VI. 11.)

1899. január 10-én Mailáth kezdeményezésére alakult meg a felső-tiszai vármegyeék hitelszövetkezeteinek szövetsége, melynek elnökéül Mailáthot választották meg. A szövetség június 15-én a „mulató hely nagytermében” közgyűlést tartott. (Uo.) Délelőtt 11-kor Mailáth nyitotta meg az értekezletet, melyen elhatározták, hogy belépnek az országos központi hitelszövetkezetbe. A gyűlésen többek között részt vett: Abaúj, Bereg, Szabolcs, Ung és Zemplén vármegye hitelszövetkezeteinek küldöttsége. A délelőtti értekezlet után a Nyesésben mint a szövetségi elnök vendégei ebédelték. Az ebéd után ugyanott du. 3 órától 5-ig „a legnagyobb érdeklődés közepette” tartott a közgyűlés. (VI. 18.) Július 2-án a Perbenyiki Katholikus Olvasókör zászlószentelése alkalmából saját tőkéje javára zártkörű táncmulatságot rendezett a mulató helyiségeiben. (MF VII. 9.) Július 16-án, vasárnap a sátoraljaiúj helyi gyártelepi dal-, zene- és önképzőkör rendezett mulatságot. (FMH VII. 19.) Az év végén, Mailáth kérésére, gazdasági téli tanfolyamot létesített Darányi miniszter Perbenyiken. A megnyitót december 4-én, hétfőn tartották meg „a vasúti indóház melletti nagy épületben”. (FMH XII. 2.) A tanfolyam december 5-től 1900. március 15-ig tartott, amelyen előadásokat tartottak a bodrogekői gazdáknek a szalma- és kosárfonásról, növénytermesztésről, gazdasági gépekről stb. (XII. 10.)

1900 – 1909

1900. január 28-án a Perbenyiki Katholikus Olvasókör a Nyesés tánctermeiben a görög katolikus templom javára énekkel és szavalattal egybekötött jótékony célú táncmulatságot rendezett (I. 28.), mely fényesen sikerült. Szabolcs vármegyéből is érkeztek vendégek. Fellépett a nt. Tomcsányi Kálmán rk. segédlelkész vezetése alatt álló daloskör. A talp alá valót Jancsi, a királyhelmeci prímás jó hírnevű bandája szolgáltatta. „A jókedv elkartott kivilágos-virradtig.” (II. 4.) A perbenyiki téli gazdasági tanfolyam, a Zemplénben közzé tett meghívó szerint, március 15-én „de. 10 órakor fog ünnepiesen berekesztetni. A záróünnepség a perbenyiki vasúti állomás mellett lévő 'Nyesés'-ben a grófi épületben lesz”. (III. 11.) Ezen ünnepélyről a Felsőmagyarországi Hírlap is részletesen beszámolt, megemlítve, hogy az ünnepély „a nyesési uradalmi épületek tanműhelyé átalakított termében” folyt le. A földművelési kormányt Tormay Béla miniszteri tanácsos képviselte. (FMH. III.. 17.) A Nőegylet özv. Sennyey Pálné báróné (1847–1940) és Windisch-Grätz Lajosné hercegné (1843–1912) pártfogása alatt, „a vasútállomás közvetlen közelében”, június 17-én du. 4 órakor jótékony célú lóversenyt rendezett. (V. 20.) Öt vármegye előkelő közönsége jelent meg az országos hírvú futtatáson, melynek az adta a különlegességét, hogy hölgyek rendezték, s Zemplén, Ung, Bereg, Abaúj és Szabolcs vármegyeiből érkeztek a vendégek. Közülük a legrangosabb Braganza hercege, a portugál trónörökös, országa utolsó királya. A Budapesti Hírlap tudósítója szerint a bírói páholy körül „rögtön főrendihá-

zi ülést is lehetett volna tartani”. Az eseményen részt vettek többek között a Mailáth, Széchenyi, Sennyey, Windisch-Grätz, Almássy, Dessewffy, Fiáth, Forgách, Lónyay, Nádasdy, Péchy, Pallavicini, Schell, Szirmay, Teleky, Vécsey, Zichy főúri családok tagjai. Az előzetes meghívók szerint a verseny után táncest következik a Nyesésben. A Budapesti Hírlap tudósítója szerint a bál a „kosárfonó iskolában, a csereerdőske lombos fáin alatt” tartatott meg. (VI. 24.) A Magyarország és a Nagyvilág c. lap részletesen írt a nyesési bálról, és – ami a mi szempontunkból a legfontosabb – a terem méreteit is megadta, megemlítve a teraszt is: „A lóhere illatos versenypályáról a Nyesés híis erdejébe vonult a társaság, ahol a Nyesés nagy termében gyűlt ismét össze. Ide tették át a nagy kelendőségnek örvendő büffét is. ... Még a vendéglő szépen díszített 24 méter hosszú és 9 méter széles terme is szűknek bizonyult ez alkalommal. Az első négyest 50 párnál több tánczolta... Valóságos tiündéri fényben úszott a vendéglő nagy nyílt tornácza s a Nyesésből kellemes híis levegő szállt az eltikkadó tánczolóik közé.” Reggel 5 óráig tartott a mulatság. A lapnak a kastélyt bemutató része pedig így kezdődik: „Árnyas erdőben áll meg a szaladó vonat, amikor a kalauz azt kiáltja: Perbenyik. Még a vasúti állomást is hűvös erdőbe építette Perbenyik urának, gróf Mailáth Józsefnek néhai nagybátyja, gr. Mailáth Antal. Maga az erdő 50 holdnál nagyobb s mintegy a park és kastély keretétől szolgál. Benne mint liget, a 14 holdas park, mintegy foglalhatja a barock-stylüi szép új kastélynak.”¹²

Június 22-én a Felső-Tisza Vármegyéi Hitelszövetekezeti Szövetsége tartott ülést a Nyesés nagytermében, amelyen többek között megjelentek a Sennyey, Schell és Forgách család tagjai és 63 szövetkezet képviselője. A gyűlés után Mailáth „nagy ebédet adott, a melyre a szövetkezetek képviselőin kívül hivatalosak voltak Sennyey István báró orsz. képviselő, Kun Frigyes a Zemplén vármegyei Gazdasági Egyesület alelnöke és Bíró Pál lapszerkesztő is.” (FMH VI. 23.) November 11-én került sor a perbenyiki gazdasági tanfolyam ünnepélyes megnyitására. Mailáth gróf, a Zemplén beszámolója szerint, „mozgalmas megnyitást rendezett”. A táncterem csaknem teljesen megtelt. (XI. 18.) „A tanfolyam ... a vasúti indóház melletti nagy épületben, melyett gróf Mailáth József ajánlott fel e célra, fog tartatni”, írták még a megnyitó előtt. (FMH XI. 10.)

A perbenyiki gazdasági téli tanfolyamon Magyar Kázmérnak, a földműves iskolák tanfelügyelőjének közreműködése mellett 1901. február 17-én vasárnap du. 5 órakor a Nyesés épületben egy vetített képek bemutatásával kísért előadást rendeztek, melyre Mailáth gróf hívta meg az érdeklődőket. (II. 17.) Erről az eseményről id. Berecz Károly, a vármegye híres néptanítója a Zemplén hasábjain tudósított: „szép és tanulságos előadás hallgatói voltak a bodroghöziek. A ... gróf ... Nyesés nevű erdejében felállított téli gazdasági és háziipari tanfolyam céljaira átengedett teremben Magyar Kázmér ... előadást tartott.” Több mint 400-an voltak jelen. (II. 24.) Az 1900. november 14-től 1901. március 31-ig tartó téli gazdasági tanfolyam március 28-án zárult, „díszes úri közönség élénk érdeklődése közt”. (II. 12.) Május 28-án a Sárospatakon tanuló bodroghözi ifjúság zártkörű tavaszi mulatságot rendezett a Nyesésben. A tiszta jövedelmet a Nőegylet által „folyó évben felállítandó gyermekmenhely javára” ajánlották fel.¹³ Júniusban „az ungvári tanítóképzede 48 ifja Nitsmann Jenő és Wladimir János tanárok kíséretében” kirándulást tettek Mailáth gróf perbenyiki uradalmában. Délben a népes társaság a Nyesésben ebédelt, ahol is a növendékek műénekkara és a királyhalmeci zenekar mulattatta a vendégeket. (FMH VI. 22.) Július 18-án tar-

¹² Magyarország és a Nagyvilág, 1900. június.

¹³ Sárospatak, hírlap, 1901. júl. 21.

tották meg a felső-tiszai vármegyék hitelszövetkezeteinek közgyűlését, melyen 55 hitelszövetkezet képviseltette magát. A gyűlés után 80 terítékű ebéd következett. (FMH VII. 20.)

1902 januárjában a perbenyiki ifjúság *„sikerült táncmulatságot rendezett. Megható jelenet volt, az, hogy mily szép egyetértésben mulatott 18 községbéli fiatalság a Nyesés tánctermében, melyet a kegyes szívtű gróf Mailáth Józsefné szívesen engedélyezett át e célra.”* (MF II. 2.) A bodroközi ifjúság május 21-én táncmulatságának tiszta jövedelmét a Nőegylet *„folyó évben is felállítandó nyári gyermekmenhely javára”* ajánlották fel. (FMH, VI. 7.) Június 24-én a perbenyiki római katolikus olvasóköri rendezett saját alapja javára énekkel és szavalattal egybekötött jótékony célú táncmulatságot. (VI. 24.) Július 8-án kedden évi nagygyűlését tartotta az Országos Központi Hitelszövetkezet felső-tiszai szövetsége Perbenyiken, a szövetség székhelyén. A gyűlést Mailáth elnök nyitotta meg. Ott voltak a Somogy megyei szövetkezet tagjai, élükön Mailáth sógorával, Pallavicini Ede (1845–1914) örgróffal. *„A gyűlés után 1 órakor a Nyesés nyári teraszán ebédhez ült a mintegy 120 főből álló társaság”.* (VII. 10.) Királyhelmece és a környék hölgyei július közepén nyári mulatságot rendeztek. *„Táncmulatsággal végződött az a hangulatos magyar stílusú józsi lakoma, amellyel a mulatság kezdődött. Az estebédet ... Oláh Ignác mérnök által rendezett tűzijáték fejezte be.”* VII. 17.) Októberben a perbenyiki katolikus olvasóköri *„énekkel és táncsal egybekötött táncmulatságot”* rendezett a mulatóhelyen, a tiszta jövedelmet, 120 koronát a helybeli katolikus templom harangja javára fordították. (MF X. 12.)

1903. május 21-én a Nyesésben tartotta meg a Zemplén Vármegyei Általános Tanító Egyesület Bodroközi Köre" a Zemplén Vármegyei Tanítók Háza javára első táncmulatságát, melyen *„megjelent Bodroköz előkelősége, intelligenciája igen szép számban”.* A Mailáth házaspár volt a védnök. A talp alá valót Balogh Jancsi királyhelmece zenekara húzta (V. 23.). Június 3-án a sárospataki főiskolában tanuló bodroközi ifjúság nyári táncmulatságot rendezett a Nőegylet nyári gyermekmenhelye javára. Október 30-án pedig a mulatóhely nagytermében tartották meg a Felső-tiszai Vármegyék Hitelszövetkezeteinek Szövetsége rendes közgyűlését. (X. 17.)

1904. május 29-én a Nőegylet „nagyszabású” hangversenyt rendezett. *„A Nyesés táncterme a hozzá ragasztott fenyőgallyal és virágokkal izléseesen díszített csarnokkal vidám tanyája volt ... a vármegye nagyszámú úri közönségének”* a Nőegylet *„jótékony célú estélye alkalmából”.* (VI. 4.) A nézőtér és színpad világítására *„külön áramfejlesztő gép szereltetett föl, amely a modern világítási technika minden kívánalmainak megfelel s a scintrozáshoz alkalmazható a fény, mint valami fővárosi színházban.”* Először jelmezes táncokat mutattak be a főúri gyerekek; gavotte-négyest járt Mailáth Mária és az ifjú Mailáth József, majd menüett-négyest adtak elő Miss C. Garding, Weter C. kisasszonyok, Mailáth Erzsébet és Stefánia grófnők, végül magyar táncokat Mailáth Mária és József, Sennyey Klára és Széchenyi Mihály gróf. *„Aki látta azt a bájos gyermek csoportot úgy a rococo jelmezben, valamint a tiszaháti kackiás népviseletben, aligha felejtheti el.”* homán Istvánné énekszámaait zongorán Mailáth Erzsébet, hegedűn Dános Miklós, harmóniumon pedig Mailáth gróf kísérte. Majd Reinecke-, Schubert-, Strauss- és Liszt-számokat adtak elő. Végezetül a sátoraljaújhelyi Kazinczy Kör színügyi osztálya adta elő a Protekció című színjátékot. *„A Nyesés harsogott a fülemilék hangversenyétől, a deszka palotában pedig szólt a zene, csendült a pohár”.* A vacsora után táncsal zárták a napot. (V. 28.)

Június 26-án a sárospataki főiskolán tanuló bodroközi ifjúság majálist rendezett, melynek jövedelmét a Nőegylet által felállítandó nyári gyermek-menhely javára ajánlották fel. (VI.

11.) Október 4-én a felső-tiszai vármegyék hitelszövetkezeteinek szövetsége rendes közgyűlést tartott a mulatóhely nagytermében. (IX. 22.) Október 6-án a Zemplén Vármegyei Általános Tanító-egyesület évi rendes közgyűlését tartotta itt. A vármegye mintegy 180 tanítója, tanító- és óvónője gyűlt össze. Ott volt többek között Hodossy Béla az egyesület elnöke és Beregszászy István kir. tanfelügyelő. *„A gyűlés színhelye a ... Nyesés erdőben fekvő, s gróf Mailáth József tulajdonát képező tágas terem volt.”* Az egyesület választmánya először a vasúti állomás II. o. várótermében ülésezett, majd a mulatóban a közgyűlést folyt le, ahol Hodossy előterjesztette a választmány javaslatát, Mailáth gróf, tiszteletbeli taggá leendő megválasztását, mivel a gróf *„Zemplén vármegye népoktatásiügyének érdekében tetemes anyagi áldozatot hozott”*. Egy küldöttség élén, nejevel együtt jelent meg a *„gróf úr önméltósága”* a közgyűlésen. Az üdvözlő és köszönő beszédek után a főúri pár eltávozott. Ezután az egyesület fél kettőig tanácskozott, felszólalt az elnök, aki után Balogh Kálmán sárospataki állami tanítóképző intézeti gyakorló iskolai tanár és László E. Flóris nagymihályi állami tanító felolvasása következett, majd tisztújításra került sor. Fél kettőkor a 120 terítékű ebéden Mailáth is részt vett.¹⁴

1904-ben épült fel a perbenyiki református templom tornya, melynek során a templom is teljesen új külsőt kapott. A templomszentelés után, október 16-án mulatságot rendeztek a Nyesésben, *„ahol ifj. Diószeghy Balázs házasa, ki nem rég jött haza Amerikából, minden ok nélkül rátámadott a táncoló Fülep Gábor legényre és őt 6 helyen, fején és karján megkéselte”*.¹⁵

1905-ben egy nagyszabású terv kezdeményezésének a színhelye volt a mulató, mely tervtől Zemplén vármegye és Bodrogek köz gazdasági fellendülését várták. Mailáth gróf és Sennyei báró június másodikára ugyanis ide, a nyesési nagyterembe hívta össze Bodrogek köz gazdaközöntségét a tervezett *gazdasági vasút* ügyében. (VI. 6.) A reggel 9 órakor kezdődő ülésen többek között képviseltette magát a vármegye, Sárospatak, a szerencsi cukorgyár és nagyszámú érdekelt. Vendégek érkeztek a Bodrogek köz és a vármegye több községéből és Budapestről is. Az értekezletet Mailáth nyitotta meg, aki a tervezett gazdasági vasútról beszélt, az esetleges nyomvonalról, előnyeiről, a gazdaság életére való hatásáról. Majd Sennyei Miklós a mezőgazdasági vasutak jelentőségéről tartott felolvasást. A további intézkedések végett egy végrehajtó bizottságot választottak, melynek elnöke Mailáth, alelnöke Sennyei lett.

Június 22-én (Úrnapján) a Bodrogek köz Dalos-kör a nyesési nagyteremben dalestéllyel összekötött júnialist rendezett. (VI. 8.) Vendégek jöttek Budapestről is és a környékről. (VII. 1.) Október 23-án a felső-tiszai vármegyék hitelszövetkezeteinek szövetsége tartotta meg itt évi rendes közgyűlését. E hetedik közgyűlésre az intézmény *„tekintélyes közgazdasági és népesség-nyújtó tényezővé nőtte ki magát, az évenkénti közgyűlések lassan fontosabb társadalmi események színvonalára emelkedtek, a kormány és a fővárosi lapok fokozódó érdeklődést tanúsítottak”*. A közgyűlésen többek között részt vett a belügyi és földművelési minisztérium, Radisich György és Szontágh Sándor által, Pallavicini Ede őrgóf, Meczner Béla országgyűlési képviselő, Molnár János Sárospatak főbírája, több tekintélyes fővárosi lap kiküldött tudósítója, összesen mintegy százán. Mailáth gróf elnöki megnyitó beszéde és Blasek Jenő titkár jelentése után dr. Szesztay Zoltán nyíregyházi ügyvéd és Vass János öri ref. lelkes tartottak előadásokat. A közgyűlés után Mailáth gróf vendégelte meg a jelenvoltakat. Az ebédén számos tartalmas pohárköszöntő

¹⁴ FMH, 1904. okt. 8.; Közművelődés 1904. okt. 16. 37. sz.

¹⁵ Számadások könyve 1885-1921 Perbenyik.; Magyar Földmívelés, 1904. okt. 23. 41. sz.

hangzott el. *„Nem hiányzott a jó cigány muzsika sem, sőt egy kis művészi hangversenyben is volt részünk, amikor Kolozs vette ki a primás kezéből a hegedűt”,* írta a Zemplén tudósítója. (X. 26.)

1906. május 15-e és 19-e között folyt le a bodrogi közúti gazdasági vasút közigazgatási bejárása, Sárospatakon és Karádon tárgyalt a bizottság, majd Perbenyiken üléseztek. A munkálatok befejezése után Mailáth *„a bizottságot a Nyesés vendéglő termében ... megvendégelte”*. Vendégek voltak többek között Hollán Sándor miniszteri titkár a kereskedelmi minisztérium képviselőjeként, Korányi Kálmán főellenőr, Bolla Gedeon tábornoki százados a közös hadügyminisztérium megbízottjaként, id. Meczner Gyula főispán és Dókus Gyula alispán. (V. 23.) Május 26-án a Zemplén vármegyei községi és körjegyzők egyletének tavaszi rendes közgyűlését Királyhelmecezen tartották, melyen a Mailáth házaspár is megjelent. A közeledő után a Nyesésben reggelig tartó táncmulatságot tartottak. (VI. 6.) Június 29-én du. 3 órakor a Nyesés nagytermében gyűlt össze Bodrogköz értelmisége és Mailáthné vezetése alatt megalakították a magyar ipart és kereskedelmet pártoló szövetséget. (VII. 27.) Az alakuló ülésen többek között megjelent Meczner Gyula főispán, Meczner Béla országgyűlési képviselő, Bencsik István főszolgabíró, Mailáth gróf, valamint a vidék gazdáinak, kereskedőinek és iparának képviselői nagy számmal. Mailáth grófné üdvözlő beszédével nyílt meg az alakuló közgyűlés, melyen elnökké a grófnőt, társelnökké br. Sennyey Miklóst és Bélát, valamint Meczner Bélát választották meg. A Zemplén tudósítója szerint a *„Bodrogköz társadalmát az egyetlen a vármegyénkben, amely reagál a haladó idő intő szavára, amidőn megalakította az iparfejlesztő társulatot.”* Ez az egyesület olyan iparágak fejlesztését óhajtotta megvalósítani, melyek a mezőgazdasági munkák szüneteiben, késő ősztől kora tavaszig, munkát, keresetet, megélhetést nyújtanának a népnek. A Perbenyikvidéki Baromfitenyésztő Társulat november 12-én baromfi kiállítást és vásárt rendezett a Nyesésben. (MF XII. 9.) Mintegy 300 baromfit láthattak az érdeklődők. (XI. 17.)

1907. május 6-án *„kedves jelenetek voltak tanúi a déli gyorsvonat utasai. A grófi pár által rendezett jótékony célú ünnepélyekről ismert Nyesés-park bejáratánál, szemben az állomással, Mailáth József gróf és grófné, gyermekeik közepette fogadtak egy hozzájuk látogatába érkező fiatal mátkapárt. ... A jegyesek Waldbott Heda bárónő (1884–1960) és Korb-Weidenheim báró (1873–1958) voltak, akik br. Waldbott Frigyesnével (1851–1921) érkeztek a grófi család látogatására Perbenyikre”*. (V. 11.) Szeptember 29-én a Nőegylet hangversennyel egybekötött népi ünnepélyt és jótékony célú sorsjátékot rendezett. A mulatóban rendezett *„lélekemelő ünnepély”*-en többek között megjelentek a Mailáth, Sennyey, Széchenyi, Szemerecsányi család tagjai, valamint Radakovics tábornokné leányával és Imling Konrád igazságügyi államtitkár. Sátoraljaújhelyből a Meczner, Besseney, Hornyay Vitéz, Bernáth, Kossuth, Gortvay, Beregszászy és Kontz családok tagjai, számtalan vendég a Bodrogközéből és a vármegyéből. Az érkező vendégeket a perbenyiki állomáson Mailáthné várta *„s őket az ünnepély színhelyére a Nyesésbe kalauzolta, mely ez alkalommal gyönyörűen fel volt díszítve.”* (X. 2.) *„A kora délután kezdődő nagyszabású ünnepélynek a gyönyörű nyári idő nagyban kedvezett. A katona és cigány zenekarok hangjai mellett vígan ropt a közeli és távoli községekből összesereglett nép a csárdást a nyesés hús pázsitján és kíváncsisággal leste a sorsjáték eredményét, kitörő örömmel véve tudomást, mikor egy-egy szerencsés nyerő az értékes gazdasági és háztartási felszerelésekből a reá eső nyereményt kézhez vette.”* (FMH X. 2.) Az uzsonna után kezdődő sorsolás közben a *„66-ik ungvári gyalogezred zenekara és cigányzenekar szórakoztatta a közönséget”*. (X. 2.) Az esti hangversenyen többek kö-

zött fellépett a bodroghözi daloskör, Kolozs Richárd (hegedű), Kota Lajos ref. segédlelkész (ének). Veres Ferenc pataki tanár humoreszkjét olvasta fel, Erdőhegyi Ferenc munkácsi szolgabíró kuruc dalokat énekelt, Szalay Stefánia zongoratanárnő Chopin művet játszott, Mailáth gróf művészi harmónium kísérete mellett Kolozs Richárd magyar dalokat játszott hegedűn. (FMH X. 2.) A közvacsorán, melyet Weinberger vendéglős rendezett, közel 200-an vettek részt, majd a táncteremben mulatsággal záródott a nap. (X. 2.) Ez az első hír egyébként, mely megemlíttette a vendéglős nevét.

A bodroghözi ipart, mezőgazdaságot és kereskedelmet pártoló szövetség kezdeményezésére a vasútállomás mellett épült fel a lengyár, a vármegye „*legújabb ipartelepe, melynek hivatása a bodroghözi nép gazdasági tekintetben való erősítése*”. (Uo.) Októberben kezdte meg a működését. Az építkezés érdekében minden bizonnyal az erdő területe kisebb lett. A Perbenyik vidéki Baromfitenyésztő Társulat december 10-én reggel 9 órától „*a Nyesés termében*” tartotta harmadik baromfivásárát. (FMH XI. 30.) 1908-ban már csak egy hír jelent meg a Zemplénben, mely megemlíttette a mulatót, ahol a bodroghözi gazdasági vasút érdekeltségének értekezlete zajlott augusztus 30-án. (VIII. 26.)

1909. május 27-én a Bodroghözi Tiszaszabályozó Társulat (V. 26.), június 13-án pedig a Nőegylet tartott értekezletet a Nyesében (V. 29.), noha mindkettőnek Királyhalmecen volt a székhelye. Július 4-én a Bodroghözi Ipartestület szervezett a „*vendéglő összes termeiben saját könyvtárának gyarapítására tombola játékkal egybekötött zártkörű nyári táncmulatságot*” (VI. 23.), július 18-án pedig a „*tiszaháti és a bodroghözi akadémiai hallgatók ... a minaji és királyhalmeczi ref. egyházak javára*” zártkörű táncmulatságot rendeztek. (VII. 14.)

Szeptember 19-én a Nőegylet nagyszabású ünnepséget tartott a „*kies Nyesés mulatóhelyen*”. (IX. 11.) A Nőegylet által rendezett „*nagyméretű ünnepség helye a perbenyiki állomás két oldalán elterülő, kies és árnyas Nyesés volt, terjedelmes utáival s nagy tisztásával, melyet égnek emelkedő óriási fák környeznek*”. Sok vendég érkezett Sátoraljaújhelyről és Kassáról. Az állomásról „*szépen gondozott, egyenes fák alkotta zöld sátor vezet a tisztáshoz, melyen helyet foglalt – tribünökön vagy állva – az ünnepség közönsége*”. Délután 3 órakor galamblovással kezdődött az ünnep, amelyen Mailáthék főúri vendégei vettek részt. Ezután következett a felvonulás.

„*A díszmenet felvonulási helye az árnyas liget hatalmas nagy kör alakú tisztásán volt, melyen három oldalon állottak a tribünök. A tribünök előtt a menet számára pompás utat plainiroztak s ebben az óriási körben foglalt tért magának a felvonuló menet s néző közönsége. A nagy, kör alakú tisztásra vezető egyik természet alkotta kapun vonult be a menet, élesen kiválva a zöld lombkörnyezetből – a körönd nagy körútjára, melynek közepén tribünökön már ezernyi néptömeg várta s nézte a felvonulást. Itt volt elhelyezve a terjedt érkező sátor is. Ha elképzelünk egy hatalmasan nagy kör alakú tisztást dús lombú fáktól szegélyezetten, amelynek külső körtvéen egy óriási körút halad s központjában áll a néző : körülbelől tisztában vagyunk azzal a páratlanul szép helynek a helyszínrajzával, mely a díszmenetnek, vagy mondjuk felvonulásnak kerete volt. A díszmenethez méltó átutazás, környezet volt az ! ... Mikor a felemelő hatást keltő menet visszatért kiindulási helyére : a közönség bevonult a felállított alkalmi sátorba az uzsonnához, hol a katonai zenekar szórakoztatta. Uzsonna után a szépen kivilágított főúton felvonult a közönség a Nyesésbe a színpadhoz, hol a díszelőadás vette kezdetét. ... A délutáni ünnepségnek másik része az esti előadás, közvacsora, valamint a tánc már a Nyesés másik részében zajlott le, ahol a vendéglő is el van helyezve, a hol e célokra alkalmas, most is bővített fedett helyiségek (színpad, táncterem stb.) állottak rendelkezésre s ez alkalommal villanyvilágítással is felszerelve.”*

A közvacsorán Balogh Jancsi helmeci prímás zenekara szórakoztatta a közönséget.

„Dacára a nagy tumultusnak, Weinberger Jenő nyesési vendéglős igyekezett kielégíteni mindenkit, nehogy étel s ital nélkül maradjon a nagy vendégereg. Vacsora után ... a fiatalság újból behúzódtott a közben átalakított nagy terembe s ott ... hangulatos táncmulatság zárta le a napot.” (IX. 22.)

December 22-én a Tiszaszabályzó Társulat tartott közgyűlést a nyesési nagyteremben.¹⁶

1910-től 1940-ig (!), azaz 30 évig semmi hír nem jelent meg a Zemplénben a perbenyiki erdőben, illetve a vendéglőben tartott bármilyen eseményről. Hirtelen mintha senki nem ünnepeelt, táncolt vagy mulatott volna ott, senki nem tartott gyűléseket. Vagy tartottak, csak nem olyan jelentőseket, hogy az érdemes lett volna a megörökítésre. Az mindenesetre bizonyos, hogy az 1912-ben elkezdett bodrogi közúti vasút építésekor ismét kisebb lett az erdő területe. Az év júliusában Perbenyik és Tiszakarád között fektették a síneket,¹⁷ szeptemberben Perbenyiktől Cigándig már mozdonyok jártak,¹⁸ 1913. augusztus 5-én pedig a kereskedelmi miniszter képviseletében Zaymúny Vince vasúti és hajózási felügyelő nyitotta meg a Királyhelmec-nagycigándi vonalszakaszt. (VIII. 9.)

A nyesési kis kastély

Sajnos adatok hiányában nem tudható, hogy Mailáth gróf mikor építtette nyesési erdejébe kis kastélyát. 1864-ben Antal grófnak egy *„nyári kéjlaká”*-ról esik szó. A már említett 1892. február 9-én készült kataszteri birtokíven az erdők, legelő, mocsár és vendéglő mellett szerepel még egy 55 n. ölnyi területű *ház* is. Ezen kívül csak egy helyen van róla említés. Mailáth háborús visszaemlékezéséről szóló könyvének harmadik kötetében említi meg, hogy 1919 áprilisában a perbenyiki direktórium lakásokat akart rekvirálni a nagy kastélyban, a vendéggastélyban (amint a köznép a melléképületeket hívta) vagy a nyesési erdőben lévő kis kastélyban, ahol Mailáth központi irodája volt elhelyezve, s ahol a főkönyvelő s irodafőnök lakott.¹⁹ Mindössze ennyi, ami tudható erről a nem éppen kis épületről, mely emeletes, nyugati oldalán pedig négy dór oszlop tartja a balkont. Az U-alakú épület a vasútvonal közelében épült. Az épület a Plachy Imre, Mailáthék intézőjének tulajdonába került, így a második világháború után, a Beneš-dekrétum alapján, megmaradt birtokában. Jelenlegi tulajdonosa teljesen felújítja az épületet, mely lassan kezdi elveszíteni eredeti stílusjegyeit, fém ablaki teljesen idegenül hatnak. A körülötte lévő park egyre kisebb, csak néhány fa magasodik még az épület fölé.

1920 – 1940

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum következtében Zemplén vármegye, és benne Bodrogköz északi része a Csehszlovák Köztársasághoz csatoltatott. 1932. április 30-án Budapesten elhunyt gr. Mailáth Józsefné. A farkasréti temetőben helyezték ideiglenesen nyugalomra. A Zemplén május 8-i számában „Egy Nagyasszony halálára” címmel közölt egy rövid, de annál szebb nekrológot, melyben többek között a következőket írták:

„Messez szakadtan attól a földtől, ahol jósága tetteiben annyiszor megnyilatkozott ... hunyta le örök álmra szemét a békei Bodrogköz Nagyasszonya ... Távol a hazától. A Bodrogköztől. A rigófütyös Nyeséstől, ahol a boldog fiatalság gondatlan, napos életévei repültek el és ahová szürkeül fejjel csak mint vendég

¹⁶ Sátorlajaujhely, hírlap, 1909. dec. 10. 59. sz.

¹⁷ Sárospatak, hírlap, 1912. júl. 21. 29. sz.

¹⁸ Uo. 1912. szept. 8. 36. sz.

¹⁹ Gróf Mailáth József: Élményeim és tapasztalataim... III. köt. Bp., 1923.

térhetett meg néha napján megpihenni, mert idegen telepedett meg a Bodroghözön.” (V. 8.) „Gyönyörű, meghitt, családi élet folyt a perbenyiki kastélyban. A munkás hétköznapiakat itt-ott kedves ünnepek váltották fel. Jótékony célú hangversenyek a parkban, vidám népiünnepélyek a perbenyiki kerek erdőben, a Nyesés-ben...” (Nemzeti Ujság, 1932. máj. 22.)

1938-ban az első bécsi döntés értelmében a Felvidék magyarok által lakott területét visszacsatolták az anyaországhoz. A Mailáth-kastélyba méntelep-parancsnokság költözött. Közben 1939-ben elhunyt az ifjabb, majd 1940. április 2-án az idősebb Mailáth gróf, a mulató építtetője. Az utolsó hír a Zemplénben, mely a Nyesést említette, a lap 1940-ben jelent meg:

„május 4-én nyílik meg a Királyhelmec-perbenyiki 'Intim Bár'. Szombaton Királyhelmec-Perbenyik állomás tisztikara, szigorúan a meghívottak előtt, az állomás melletti 'Nyesésben' este 9 órakor megnyitja az Intim-Bárt. Műsor kezdete 10 órakor. Fellépnek: a megjelenetek összes művészi hajlamot érző tagjai. Cigány és tánc-zene. Hangulati világítás, sok móka és nagy buffé. Elgondolásunk: 'az árvízjárványok' javára. A bodroghözi járás áldozatkész és szórakozni vágyó hölgyeihez fordulunk, hogy a 'bátyukkal' időben, az urak pedig jó kedvükkel pontosan jelenjenek meg. Az összegyűlt batyuk, a közös buffé asztalon lesznek elhelyezve. Belépti díj személyenként 3 pengő. ... Megjelenés csukaszürkétől-frakkig tetszés szerint.” (IV. 27.)

1945 - 2005

Az erdő

A két világháború közötti időben kezdték el a kis erdő kitermelését, a falu lakosainak elbeszélése szerint Mailáth grófok adósságai miatt. Egy hatalmas nyárfa kivágása, melynek odújában „ösidők óta” méhcsaládok voltak, nagy napja volt a falunak, a lakosság apraja-nagyja kivonult megnézni a nagy eseményt. Nemcsak a látvány, de a várható „sok sunkojos méz” miatt is.²⁰ Az 1936-ban épült terményraktár miatt is sok fa került kivágásra.²¹ A második világháborút követően Perbenyik fokozatosan terjeszkedett, a házak sora a főúton folytatódott egész a vasútig, majd azon túl is; a nyesési kis kastély nyugati oldala elé is házak épültek. A vasút bővítése is sok helyet igényelt, aminek elsőként a fák estek áldozatul.

A vendéglő

A helybéli lakosok elmondása szerint a két világháború közötti időben is ott zajlott az ifjúság élete, különféle farsangi, húsvéti és búcsúi bálakat,²² majálisokat tartottak itt.²³ Ekkor egy kuglizó is volt az épület mellett. Ez időben Tóth Mihály volt a vendéglős, s neje, Lengyel Rozália szakácsnőként dolgozott ott.²⁴ A falukrónika szerint 1957-ig mozi- és kultúrházként szolgált a „Tóth-féle nyesési vendéglő”.²⁵ Ezután a község közepén, a zsinagógától nem messze lévő ún. Pollák-féle épület szolgált kultúrházként és ott zajlott a falu jelentős kulturális élete.

A „deszkapalotát”, mely hajdan oly kedves és fontos helye volt a bodroghözi és vármegyei mulatságoknak és értekezleteknek, ezután lebontották. Helyébe ikerház épült, ma sírköves üzem van egykori területén.

²⁰ Renyo Ferenc (1921-1996) egykori visszaemlékezéséből.

²¹ Kiss Béla (1930) közlése.

²² Özv. Renyo Ferencné szül. Kosztyu Mária (1929) közlése.

²³ Kiss Béla (1930) közlése.

²⁴ Özv. Renyo Ferencné szül. Kosztyu Mária (1929) közlése.

²⁵ Perbenyik község krónikája.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

120 éve született Molnár Mária misszionáriusnő*„Engem várnak a szigetek...”**És. 60,9*

Ebben az évben ünnepeljük Molnár Mária misszionáriusnő (1886–1943) születésének 120. évfordulóját. Az általa gyűjtött értékes és páratlan gyűjteményt a Sárospataki Református Kollégium Múzeuma őrzi, és a jubileum kapcsán idézi fel Molnár Mária életének felejthetetlen mozzanatait.

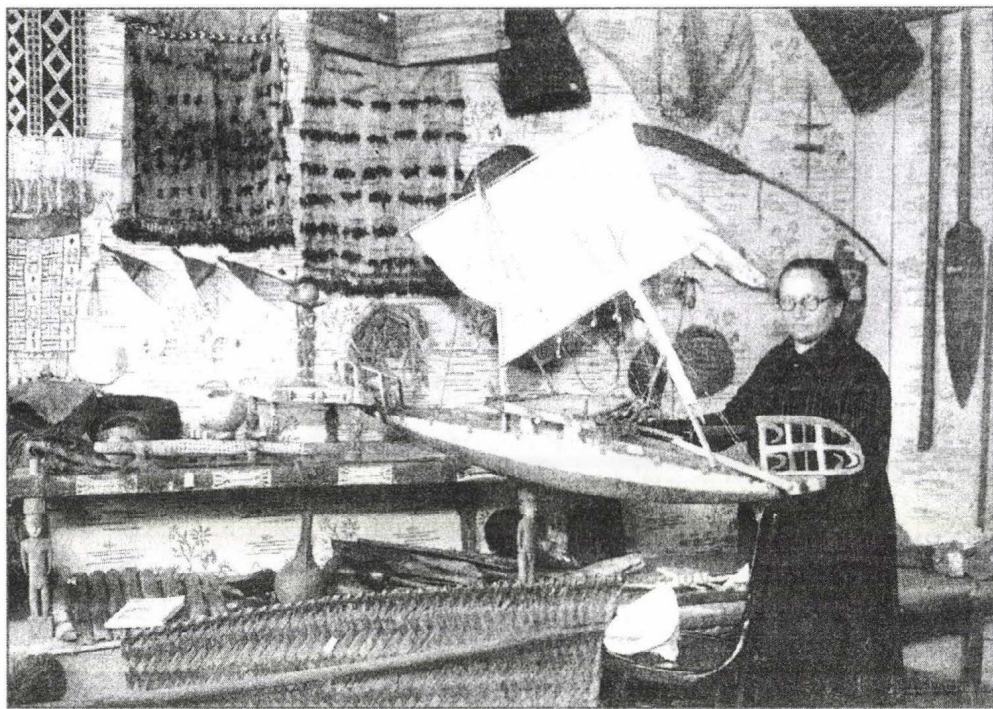
Molnár Mária 1925-ben Németországba utazott, hogy német nyelvismeretét gyarapítsa. Mint a győri református egyház diakonisszája több évet töltött Liebenzellben, ahol megismerkedett a Missziói Intézet munkájával. A missziót 1899-ben alapították Hamburgban, innen 1902-ben a központot áthelyezték Liebenzellbe. 1906-tól kezdve munkálkodnak Óceánia szigetein. Molnár Mária felfigyelt az Óceánia területén, az Admirális-szigeteken folyó missziói munkára, és végül elhatározta, hogy jelentkezik külmissziói szolgálatra. Többször is elutasították jelentkezését, hivatkozván arra, hogy a jelentkezési korhatárt átlépte. Hitével, törhetetlen akaraterével, kitartásával méltóképpen bizonyította, hogy hivatásának érzi a külmissziói munkát. Sikerült elfogadtatnia kérését, és így 1927 decemberében egy missziós társával együtt elhagyta Európát, és elhajózott Melanézia felé.

Pápua-Új-Guineától északra területnek el az Admirális-szigetek. Szárazföldi kiterjedése 2600 négyzetkilométer, ez a terület hatalmas vízfelületen fekszik. A fősziget Manus, amely kb. 1900 négyzetkilométer kiterjedésű, 80 km hosszú és 30 km széles. Nevét a moanus törzsről kapta, akik a déli parton éltek. De több törzsi és telepési csoport is megfigyelhető a területen. A legkorábbiak az usziai csoportok, majd a matankorok és a paluanok. Ezek a különböző csoportok együttélésük folyamán egy egységes kultúrát hoztak létre.

Az Admirális-szigeteken 1913-ban a német gyarmatokat igazgató kormányzat rendőrállomást hozott létre, hogy véget vessen a törzsek közötti harcoknak, valamint a kannibalizmusnak. Így 1914-ben megkezdhetők a missziói munkálatokat. Az első küldöttek Doepke Frigyes és Kraft Hermann misszionáriusok voltak. Tíz évet kellett arra várniuk, hogy az első embert megkeresztelhessék.

MOLNÁR MÁRIA

A PÁPUÁKTÓL 1935-BEN HAZAHOZOTT GYŰJTEMÉNY

A missziói állomás Manus-szigetén volt, innen mentek a misszionáriusok a környező szigetekre. Molnár Mária megérkezése után azonnal munkához látott. Nagy hasznát vette ápolónői gyakorlatának, és természetesen annak is, hogy Thübingenben elsajátította a trópusi betegségekről való hasznos tudnivalókat. Megérkezése után három hónappal Pitilu-szigetére költözött. Ez a sziget Manustól északra fekszik, a főszigettől 4-5 km-es tengeri csatorna választja el. Pitilu-szigete alig emelkedik 3-8 méterre a tengerszint fölé. A parton kókuszligetek és a bennszülöttek kunyhói voltak. A parttól nem messze volt Molnár Mária háza, aki közel 14 esztendőt töltött Pitilu-szigetén. Bejárta egész Manus-szigetét, és a főszigetet körülvevő, festői szépségű kisebb-nagyobb szigeteket: Pak; Tang; Lou; Nihon stb. A terület éghajlata trópusi. Átlagos hőmérséklet $28-32^{\circ}\text{C}$, de napon lehetett akár $40-45^{\circ}\text{C}$ is. Az évszakok váltakozását a különféle irányú szelek alakították. A fősziget legmagasabb pontja, a Dremmel-hegy 718 méter. A part mentén, több helyen korallszigetek alakultak ki. Ilyen környezetbe és a trópusi éghajlat adta nehéz körülmények közé került Molnár Mária. Ennek ellenére töretlen hittel, fáradhatatlanul járta a bennszülött törzsek falvait tanítva, prédikálva, gyógyítva. A bennszülöttek hamar megkedvelték Molnár Máriát, érezték azt, hogy szeretetet kapnak tőle, meggyógyítja őket, és mindenben segítséget nyújt nekik.

Visszaemlékezve arra, hogy milyen is volt Molnár Mária, a legmegfelelőbb idézni Czeglédy Sándorné sorait: „Külsőleg Molnár Mária diakonissza testvér alacsony, de erőteljes kis nő volt, kék szemű, se szőke, se barna. Főköttője alatt hatalmas kontya volt. Ha kibontotta, valószínűs hajzuhatag omlott alá. Vidám, kedves, szolgálatkész, szeretetreméltó egyéniség volt, aki

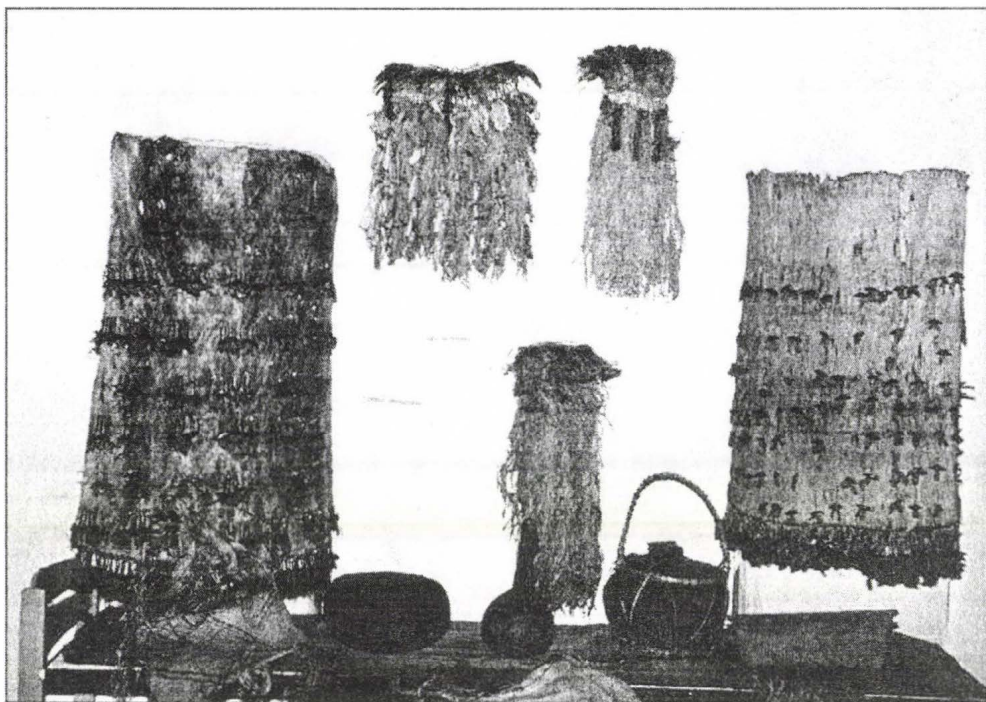
MOLNÁR MÁRIA HAZAÉRKEZÉSE 1935-BEN A KELETI-PÁLYAUDVARRA

azonban erélyes és szigorú is tudott lenni. Jellemvonásai között nagy hitét kell kiemelniünk. Nagy hitéből eredt csodálatos bátorsága, akarat- és tettereje.”¹ Mindezt érezték a bennszülöttek is. Sokáig felidéztek énekhangját, és megőrizték szívükben gitárjának felejthetetlen dallamait.

Molnár Mária az első alkalommal hét évet töltött az Admiralitás-szigeteken fáradhatatlan munkával. 1935-ben rövid időre hazatért. Akkor hozta magával a pataki múzeumban őrzött, 212 tárgyból álló gyűjteményt. Molnár Mária természetesen nem volt képzett néprajzkutató. A pápuák között töltött évek során azonban nagyon jól megfigyelte szokásaikat, hétköznapi életüket, ünnepeiket. Az őslakosok között eltöltött évek tapasztalataival rendelkező szakértő szavai szólnak meg leveleiben. Nagy és féltő gondossággal válogatta ezeket a tárgyakat, amelyek Manus, Pak, Pitilu stb. szigetekről valók, hogy elbeszéljék egy nép életét, életmódját, kultúráját egy másik népcsoportnak. Bár ez az életmód a mai ember szemével nézve már a múlté, de látva, ismerve ezeket a tárgyakat, megértjük Molnár Mária leveléből kicsendülő szavakat: „Mikor látták, hogy pakolok, hát csak jöttek egymásután és hoztak az ő szegénységükből, egyik tálat, a másik fazekat, kanalat, gyöngydíszeket, készítettek kis kanut, nyilakat, lándzsákat s mindenféle halászati eszközöket: Míszisz, ezt vidd el a te faludba, hogy ott lássák, hogy mi mit tudunk.”²

¹ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára. Lgy. 385.

² Hét év a kannibálok földjén. Molnár Mária leveleiből feldolgozta, összeállította és bevezetéssel ellátta *Ivanyos Lajos*. A Magyar Református Külmisztioi Szövetség kiadása. Bp., 1941. 185.

A GYŰJTEMÉNY NÉHÁNY DARABJA

Molnár Mária a hazalátogatás idejét, a pihenés hónapjait arra használta fel, hogy előadásokon ismertesse a munkaterületén élő pápua törzsek életét. Fáradhatatlanul járta a gyülekezeteket, és bizonyásgtételei által lelkileg épültek református gyülekezeteink tagjai. 1936-ban visszatérve Pitilu-szigetére, nem is gondolhatta, milyen sors vár rá. A második világháború kitörésével – mivel a német misszionáriusok nem tevékenykedhettek – még hűségesebben és kitartóbban végezte missziói munkáját. Azonban misszionárius társaival együtt, 1943 márciusában egy japán hadihajón halt mártírhalt. „Sírja a tenger, melynek hullámai oly sokat hordozták őt egyik szigetről a másikra kedves feketéi közé.”³

Az Admirális-szigetek növény- és állatvilága földtani felépítéséhez és fekvéséhez viszonyítva alakult ki. A bennszülöttek fő tápláléka a szak-szak, vagyis a szágópálma. Ez pálmyszerű növény, melynek törzsből lisztet készítettek, és lepényt sütöttek belőle. Kedvelték a tárót, ezt a burgonyaszerű növényt. Fő eledelük még a papaya, ez dinnyeszerű gyümölcs, a mamaya, az édesburgonya, és a kókuszdió. Kókusztejjel oltották szomjúságukat, de egyéb növényi eledelt is fogyasztottak. Háziállataik a disznó, a csirke és a kutya. A kutyának különös szerepe volt, mert a kutya nagy értéket képviselt, fizetési eszközként is használták, sőt a bennszülöttek feleségeiket is ezen vásárolták. Szívesen vadásztak krokodilra, erszényes medvére. A krokodil húsát nagyon kedvelték.

³ Mindhalálíg. Molnár Mária 1936-tól írott leveleiből összeállította és bevezetéssel ellátta Draskóczy László. A Magyar Református Külmisziói Szövetség kiadása. Bp., 1948. 78.

KUTYAFOG-LÁNC

Egy-egy teknősbéka-vadászat is jelentős volt a falu életében. Sikeres vadászat után együtt lakomáztak és ünnepeltek. A húst növényi levelekbe tekerve sütötték meg a tűzhely fölött, és az asszonyok szebbnél szebb tálakba rakva kínálták. A halászat a parthoz közel élők életében játszott a legnagyobb szerepet. Ezt tükrözik a múzeumban elhelyezett tárgyak: halászkosár, emelőháló, szigony, hálókötő tű stb.

Házuk kunyhó, melyet pálmalevélből készítettek. A fehérhangyák gyakran jelentős kárt tettek épületeikben, ezért törekedtek arra, hogy minél jobb fából tudjanak házakat építeni. A vízparton élők pedig otthonukat cölöpökre építették, nagy szakértelemmel elkészítve házaikhoz a cölöppépítmények vázát. A kunyhók berendezése nagyon egyszerű. Kultúrájukról beszélnek az ágyak, ülőszék, gyékények, különféle háztartási eszközök.

Fafaragásaik az emberi figurák, és állatfigurák szerepét mutatják művészetükben. Díszítőművészetükben a spirálisok és a farkasfogas vonalak a leggyakoribbak. Elmondhatjuk ezekről az emberekről, hogy mindazt, amit környezetük adott, nyújtott számukra, felhasználták a legnagyobb mértékben.

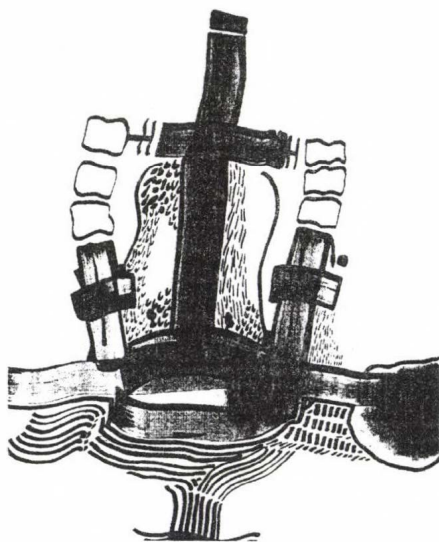
Öltözkük a legegyszerűbb. A nők fűből, rostból készült kötényt hordtak, a férfiak pedig ágyékkötőt. Ünnepek alkalmával természetesen díszesebb volt az öltözkük. Múzeumunk is őriz ünnepi alkalmankor viselt kötényt. Ez tapából készült, világosbarna, gyöngyökkel és növényi magvakkal van díszítve. Színes rongyokból kis csüngők vannak rajta. Az ünnepi öltözkéhez tartoztak még, mint a ruhadarabok szerves kiegészítői: ékszerek, kar- és lábperecek, gyöngyök, melldíszek. Harci amulettként pedig tarkódíszet hordtak. A nők szatyrokkal, táskákkal egészítették ki viseletüket. Növényi, állati és ásványi anyagok gazdagon álltak a bennszülöttek rendelkezésére. Mindezeket ki is használták. A bambusznád vízfordásra is alkalmas volt, de készítettek belőle sípot, fésűt és táskát is. A kókuszdiót gazdag díszítéssel kosárként is használták. A húst bambuszkésekkel szeletelték fel, de kedvelték a kagylókéseket is.

Minden tárgy, amely a múzeumi gyűjteménybe került, mindannyiunk számára mutatja Molnár Mária gondos válogatásán keresztül egy letűnt, részben eltűnt kultúra emlékeit.

Molnár Mária a magával hozott tárgyakat a Hajdúböszörménybe tervezett külmisziói iskola múzeumának szánta szemléltető anyagnak. A második világháború után kialakult történelmi helyzet azonban ezt lehetetlenné tette. Igaz, a külmisziói iskola 1948 augusztusának első napjaiban megnyílt 18 hallgatóval, de nem sokáig működhetett. Vezető lelkеше Ivanyos Lajos külmisziói lelkész volt, és konventi felügyelettel, szervezéssel működött. Előadóként

Budapestről lejárt Draskóczy László, Virágh Sándor, akiknek segítségére volt Kálmán Sándor, Máté Kálmán és Jánossy Imre akkori hajdúböszörményi lelkész is. A hallgatók közül a következőkre emlékezik Lovas Juliánna intézeti dolgozó: Sütő Gyula Dédesről, Butsy Kálmán Nyíregyházáról, Nemes Erzsébet Tiszafüredről, Regős Irén Miskolcra, Németh Rózsi testvér szintén Miskolcra és Pálfi Vincéné Budapestről. A hajdúböszörményi Kálvineumban rövid ideig működő missziói iskola az 1950-es évek elején megszűnt. Molnár Mária gyűjteményi anyaga Budapestre került a Kálvin tér 8. szám alá. Az Egyetemes Konvent engedélyével Újszász Kálmán gyűjteményigazgató hozatta le az 1950-es évek végén az értékes néprajzi gyűjteményt Sárospatakra, és szerves kincse lett egy akkor kialakuló, ma már elmondhatjuk: egyik leggazdagabb hazai missziói gyűjteményének.⁴

TELLINGER ISTVÁN grafikája

⁴ További források: *Beliczay Angéla*: „Engem várnak a szigetek” Tizenöt év a pápuák között. Molnár Mária élete és vértanúhalála. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp., 1987. 354. - Walter, Friedrich (1959): *Das Kreuz unter Palmen. Ein Bericht über die Missionarbeit auf den Admiralitätsinseln in den Jahren 1939-1959.* 2. Aufl. Bad Liebenzell. 1978. - A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattárának, Levéltárának és Nagykönyvtárának dokumentumai.

KÉZI ERZSÉBET

75 éve nyílt meg a Sárospataki Református Kollégium Angol Internátusa

1.

1931. október elseje jelentős dátum Patak történetében: az Angol Internátus ünnepélyes megnyitásának a napja. Tanulmányunk az Internátus megnyitásának körülményeit szeretné bemutatni. Először azonban meg kell ismerkednünk az előzményekkel.

A pataki iskola fejlődése a 19. század végére megtorpant, mert a kiegyezés utáni tőkés fejlődés nem Patakot, hanem inkább Miskolcot juttatta előnyös helyzetbe. Már az első világháború előtt napirenden volt a válságkezelés szükségessége. Ez azonban a világháború miatt nem történt meg. A válságot a trianoni békeszerződés következményei tovább súlyosbították. Elek Imre, a kor legkiemelkedőbb pataki gimnáziumi igazgatója a következő szavakkal mutatta be a kialakult helyzetet: *„Második Mohácsunk, az immár soha nem hitt kort ért Trianon, letörte egyik legnagyobb ékességünket: jogakadémiánkat és elszakította főiskolánk északi és keleti környékét, ahonnan kapta tanulóink nagy kontingensét, hogy százszorosán sajnogjon a mi csonkaországunk. Megsemmisítette nagylelkű adakozók adományaiból gyűlt tőkéink, alapítványaink milliókra menő összegét”.¹* Az idézet tömören jelzi a legfontosabb gondokat, a beiskolázási körzet csökkenését, az alapítványi tőke elértéktelenedését. Mivel a sárospataki református kollégium lényegében magánvállalkozásként működött, a fentebb említett tények súlyos helyzetbe sodorták. Az iskola válságának mélypontját 1923-ra tehetjük, amikor ki kellett mondani az I. világháború után még három részből (teológiai akadémia, jogakadémia, főgimnázium) álló kollégium egyik ágának, a jogakadémiának a szüneteltetését. Azért is fogalmaztak ilyen diplomatikusan, mert a kollégium vezetői reménykedtek abban, hogy a helyzet változásával a jogakadémia újból megnyitható lesz. Azonban már szinte a jogakadémia szüneteltetésének kimondásakor keresték a válságból való kibontakozás lehetőségét.

A társadalmi befolyás növelésének egyik eszközét a sárospataki református kollégium vezetői a tanítóképző intézet visszaszerzésében látták, ami megfelelő szakmai előkészítés után 1929-ben be is következett. A tanítóképző intézet azonban nem biztosította számukra az elitképzésbe való bekapcsolódást, amiből a jogakadémia bezárása kiszorította az iskolát, ezért kezdtek tárgyalásokat a kulturális kormányzattal. A Klebelsberg Kunóval, a Bethlen kormány kultuszminiszterével való együttműködést megelőzte a Horthy Miklós kormányzóval és Bethlen István miniszterelnökkel való kapcsolattartás. Mindketten református vallásúak voltak, így ez a pataki vezetőknek a kapcsolatok keresésére irányuló próbálkozásait megkönnyítette. A református egyház közvetítőként, katalizátorként vehetett részt a folyamatban.

¹ A Sárospataki Református Főiskola Értesítője (Értesítő) 1927/28. 27.

HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ SÁROSPATAKON 1931. OKTÓBER 1-JÉN
A REFORMÁTUS TEMPLOM (BALRA), ILLETVE A KOLLÉGIUM ELŐTT (JOBBRA)

A Horthy kormányzóval való személyes találkozásra 1922-ben kerülhetett sor, amikor Horthy vitézek avatása miatt Sátoraljaújhelyben volt, ahol a Sárospataki Református Főiskola vezetői is megjelentek.² 1923 júniusában öregdiákok egy csoportja Horthyt találkozájáról üdvözölte.³ 1923. október 9-én vitézi telkek átadása történt Sárospatakon Horthy kormányzó jelenlétében, majd Horthy felkereste a református kollégiumot is. Az eseményről a következőket olvashatjuk: „Megható mozzanata volt a látogatásnak, midőn a főkönyvtárnok megmutatta neki nagyatyjának subscribálását, s atyjának, aki hét osztályt végzett itt, az első eminensek közé tartozott, iskolai érdemjegyeit.”⁴ Horthy családi kötődése jó kiindulási alapja lehetett a folyamatos kapcsolattartásnak. A Bethlen család és a református egyház viszonya az Erdélyből áttelepültek ügyének rendezése kapcsán vált szorosabbá. Az 1920-as évek vezető politikusaitól, tehát Horthy kormányzótól és Bethlen István miniszterelnöktől pedig nem volt nehéz eljutni Klebelsberghez. Az iskola válságának kezelése annak ellenére Klebelsberg feladata lett, hogy Klebelsberg katolikus volt, és 1928 előtt nem volt kapcsolata Patakkal, mert 1922 és 1931 között ő volt az oktatásügyért felelős miniszter.

Arról maga Klebelsberg ír, hogy Bessenyei Zénó, Zemplén vármegye országgyűlési követe és farkasfalvi Farkas Géza, a Sárospataki Református Főiskola világi gondnoka kért szakvéleményt tőle a pataki iskola válságának kezelésére.⁵ Ezt a szakvéleménykérést azonban megelőzte feltételezésünk szerint egy elsődleges, már fentebb leírt kapcsolatépítés, valamint a jogakadémiai képzés szüneteltetése utáni nyomásgyakorlás a kormányzatra, amelyben a református egyház országos vezetőinek is szerepe volt.

² Értesítő, 1922/23. 9.

³ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (SRKLT.) K.d.II.122

⁴ Sárospataki Református Lapok (SRL). 1923. 139.

⁵ Klebelsberg Kunó: Nyugati tudás és magyar gondolat. = Pesti Napló, 1929. jan. 27.

2.

A következőkben azt szeretnénk bemutatni, hogy milyen módon szolgálták a Patakon alkalmazott oktatáspolitikai lépések a nemzeti és nemzetközi politikát. A pataki iskolában törtek nemzetközi politikai jelentőségére így utal Klebelsberg:⁶

„Az osztrák-német kultúrának ez a túltengő befolyása nálunk annyival kedvezőlenebb volt, mert kis nemzeti és szellemi önállóságra mi sem veszedelmesebb, mintha egyetlen kultúra egyoldalú uralma alá kerül. Ezzel ágában sincs, hogy az eddigi kulturális orientáció helyébe egy más nemzet monopóliumát akarnók állítani.

Elmentünk Rómába és szívesen láttak bennünket és most keressük a kapcsolatot az angol-szász népekhez, mert ezek a világháborúnak egyedüli igaz nyertesei, elsősorban az Egyesült Államok, de némileg Anglia is.

Ezek a megfontolások régen élnek elmémben. Alighogy kultuszminiszter lettem, ösztöndíjakat küldtem az aberdeeni, a londoni, az oxfordi és a cambridge-i egyetemekre. Az erősen protestáns aberdeeni miliőbe főleg reformátusokat, akik ott az angol nyelvből szereztek és szereznek középiskolai tanári oklevelet. Ezek az ösztöndíjasok most már nagyobb számmal jönnek haza és így elérkezett a cselekvés órája”.

A cselekvés órájában pedig Patak mutatkozott éppen a legmegfelelőbb helyszínné az angol nyelv oktatásához. Klebelsberg a következő módon indokolja, hogy miért érdemi meg Patak iskolájának támogatását:⁷

„Történelmi egyházaink voltak azok, amelyek iskoláikban nemzeti nyelvet és nemzeti műveltséget nehéz időkben ápoltak. Ez a nemzeti szempont megnyerte és megtartotta a magyar tömegek rokonszenvét történelmi egyházaink tanító munkája iránt. Rút báláltság lenne, ha ma az ízig-vérig nemzetivé vált államhatalom azt mondaná történelmi egyházainak: elismerem ugyan, hogy a múltban értékes szolgálatot tettek a nemzet közművelődésének, de most már nincs többé rátok szükségem, államosítom, laikussá teszem az egész magyar iskolaiügyet.”

Hogyan támogathatta Patak a kormányzati politikát? Mi lehetett az a többlet, amivel Patak rendelkezett, más városok viszont nem. Elsősorban a tradicionális angolszász kötődés, ami a református kollégiumokat a függetlenségi törekvések miatt a 16. század óta jellemezte.⁸ Az Angol Internátus létrehozásának célját mind angol, mind pedig magyar részről nagyon konkrétan meghatározták. Janka Károly, a Főiskola lelkesítő gondnoka 1928-ban az internátusi vitában a következő szavakkal fejezte ki álláspontját: *„Ez az internátus az egyháznak tanítókat, lelkészeket, amaz világi vezéreket, mindkettő a nemzetnek testben erős, művelődésben megfinomított, jellemében kikristályosodott egyéneket adna.”*⁹ Az Angol Internátusban tehát az angol nyelvet jól beszélő politikusok képzése a cél. 1936-ban Sir Geoffrey Knox, Anglia magyarországi követe így fejezte ki véleményét: *„A nemzetek közötti barátságot a nemzetek egyes fiainak a barátsága segíti elő, és azoknak, akik Önök közül angol egyetemre fognak menni, nagyszerű alkalmuk lesz erősíteni azokat a kötelékeket, melyek máris összekötik a mi hazáinkat.”*¹⁰ Még határozottabban utal az Angol Internátus politikai küldetésére a következő idézet:

„A magyar, az igazság nemzete mindig számíthat az angolra, az igazság nemzetére. A magyar igazság ügyének Angliában nagyon sok barátja van.[...] magának a parlamentnek a kebelében van egy 200

⁶ Pesti Napló, 1929. jan. 27.

⁷ Uo.

⁸ SRKLT., FSZ.Kt.550.

⁹ Janka Károly: Fehéredő tartományok. = SRL, 1928. 152.

¹⁰ SRL, 1936. 127.

*tagú csoport, amely feladatává és kötelességévé tette, hogy a magyar revíziós gondolatot minden lehető alkalommal szóvá teszi, azt propagálja s arra kormánya figyelmét újra meg újra felhívja.*¹¹

Egyértelmű tehát a kulturális kapcsolatok politikai célja. Henry Procter angol képviselő világosan fogalmazott. Bethlen és az angol képviselők elképzelését azonban az európai erőviszonyok alakulása nem engedte érvényre jutni, a revízió nem angol, hanem német segítséggel valósult meg, amelynek tragikus következményeit mindnyájan ismerjük. Az 1931-ben megnyitott Angol Internátus oktatáspolitikai hatása maradandóbbnak és gyümölcsözőbbnek bizonyult. Elősegítette a pataki iskola rekrutációs bázisának kiszélesedését, a tanulói rekrutáció minőségének javulását.

3.

Mivel ebben az évben kerek évforduló előtt állunk, utalnunk kell az 1931. október 1-jén történetekre. A nap eseményeinek felidézésére az egyik akkori diák, Maller Sándor szavait hívom segítségül:

„Napfényes október 1-én, reggel 8 órakor kezdődött a Tiszáninnyi Református Egyházkerület díszközgyűlése az imateremben. Háromnegyed tízkor érkezett a Turánon Horthy Miklós kormányzó díszes kísérettel. Végighallgatta a jelentéseket, farkasfalvi Farkas Géza büszke örömmel köszöntötte, majd bemutatta a főiskolai küldöttség tagjait, Janka Károlyt és Elekes Imrét. A gimnáziumi cserkészcsapat is ott állt feszes vigyázzban, köztük én is. Virágdíszes négyesfogat, a rásonyi ménestulajdonos négyese röptette a Kormányzót a református templomba farkasfalvi Farkas Gézával az oldalán, az ajtóban az Egyházkerület elnökségével az élen egy másik küldöttség várta és üdvözölte.

*A templom zsúfolásig megtelt. Akik nem fértek be, hangszórókon hallhattak mindent.*¹²

A templomi ünnepség után az avatásra került sor az Angol Internátus épülete előtt farkasfalvi Farkas Géza a következő módon fejezte ki az iskola jelentőségét: *„Ez a főiskola [...] kulturális közkinccse az egész magyar nemzetnek. Megőrzője, hűséges védője az ősi tradícióknak és előharcosa a haladásnak.*¹³

4.

Mint minden modernizálási folyamat, az angol nyelv oktatásának pataki bevezetése sem történhetett meg konfliktusok nélkül. A pataki tanárok a „szegények iskoláját” féltették a művelt középosztály gyermekeitől és az iskola református szellemiségét az angolszász befolyástól. Valójában ezen érvek mögött a megszerzett pozíciók védelme, az újtól való félelem rejtőzött, hiszen az iskola történetét jól ismerők között nem volt titok, hogy Patakon mindig is volt helyük a főúri, köznemesi származású ifjaknak is, gondoljunk itt a Rákóczi, vagy a Teleki család gyermekeire. A „szegények iskolája” ugyanis csak főúri támogatással működhetett. A kultuskormányzat azonban a pénzügyi segítségnyújtás feltételeként a modernizálás végrehajtását határozta meg, ami a klasszikus nyelvek tanításának háttérbe szorításával az angol nyelv térhódítását segítette elő, de egyben igyekezett Patak számára biztosítani a két világháború közötti korszak vezető rétegének mecenatúráját is.

¹¹ SRL, 1936. 86.

¹² Maller Sándor: 1998. 87.

¹³ Uo. 91.

AZ INTERNÁTUS ÉPÜLETE (fent),
AZ AVATÓÜNNEPSÉG (középen),
AZ INTERNÁTUS EBÉDLŐJE (alul)

Elekes Imre, aki 1931-ben a gimnázium igazgatója, egyben köz-igazgató is volt, tehát az egész kollégium, mint iskolaegyüttes vezetője, a következő módon vázolta az erőviszonyokat:

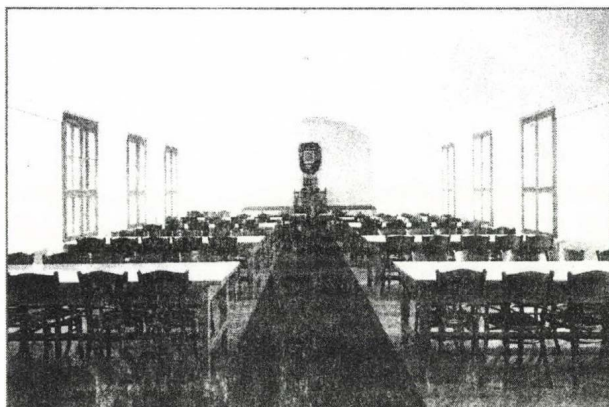
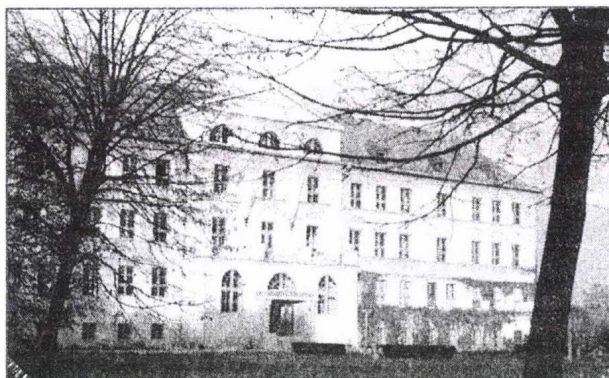
„Természetesen az autonómia teljes tisztelete mellett, minden végleges elhatározást az illetékes egyházi főhatóságok hozhatnak. Miután azonban az internátusokhoz a pénzt a kultuskormány útján kapjuk, s miután az új típus létesítése a törvény novelláris módosítása mellett történhetik, ami újból csak a kultuskormány akaratából lehetséges, természetes, hogy a miniszter úr álláspontjának ismerete nem lehet mellékes a kérdésben döntő tényezők előtt.”¹⁴

A kérdés olyan heves vitát váltott ki, hogy az ügyről farkasfalvi Farkas Géznak, a Főiskola világi gondnokának is beszélnie kellett:

[...] „főiskolánk életének mostani válságos időszakában meg kell tartanunk azt a szegények iskolájának, de másfelől világi vezető férfaink munkaterévé is kell tennünk [...]”.

A gimnáziumi internátusunkat illetőleg itt kell hangsúlyoznom, hogy nem társadalmi osztályokat elválasztó internátust, hanem a gimnázium tervezett bifurkációjának megfelelően egy angol és egy klasszikus nevelő otthont kell berendeznünk. Emellett a legszegényebb tanulóknak is meg kell adnunk a lehetőséget – ha kiálónan tehetséges és különben is kifogástalan –, hogy a legintenzívebb tudás előfeltételét ingyen megszerezhesse.”¹⁵

Farkasfalvi Farkas Géza felfogása az oktatásról nagyon haladó gondolkodásra vall, egyben elősegíti a társadalmi feszültségek oldását is.

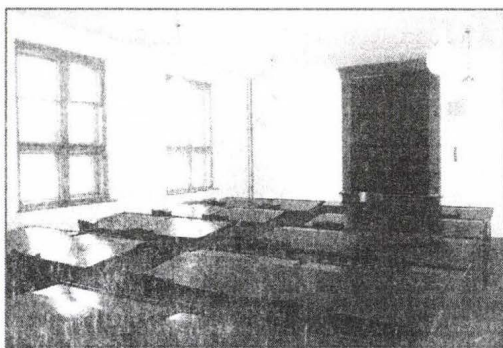
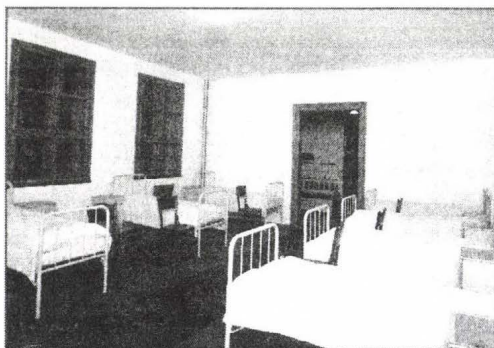

¹⁴ Elekes Imre: A pataki gimnázium új ágának típusa. = SRL 1929. 93.

¹⁵ Értesítő, 1929. 30. 5.

AZ ANGOL INTERNÁTUS ELŐCSARNOKA

AZ INTERNÁTUS EGYIK HÁLÓTERME ÉS TANULÓSZOBÁJA

Az angol nyelv oktatásának bevezetése Patakon a középiskolai képzésben alapvető változásokat eredményezett, ugyanakkor átalakította a tanulói rekrutációt is. Felekezeti és szociális tekintetben egy olyan sokszínű iskolai rekrutáció jött létre, amely nevelési szempontból kiváló közegnek bizonyult arra, hogy az egymás iránti tolerancia és empátia elveit megismertessék a tanulókkal.¹⁶

¹⁶ További felhasznált irodalom: *Breznyánszky László*: A politizáló polgár felkészítésének pedagógiai műhelyei. A Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék kiadványa, Debrecen, 2005. - *Cyáni Gábor–Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp., 2004. - *Karády Viktor*: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945). Replika Kör, Bp., 1997. - *Kézi Erzsébet*: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2004. - *Kozma Tamás*: Kié az egyetem? Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2005. - *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp. 1999.

OROSZNÉ PREPOG ERIKA

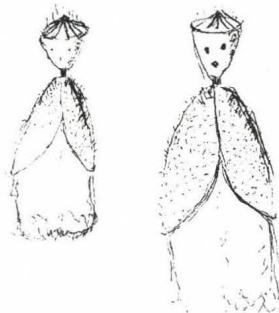
A gyerekek játéakai a régi Tarcalon

Hétfő „hetibe”,
Kedd „keddibe”,
Szerda „szeribe”,
Csütörtök „csűrbe”,
Péntek „pitvarába”,
Szombat „szobájába”,
Vasárnap „kétszer az Isten házába!”
(Gyermek mondóka, napsoroló, Hajdúság)

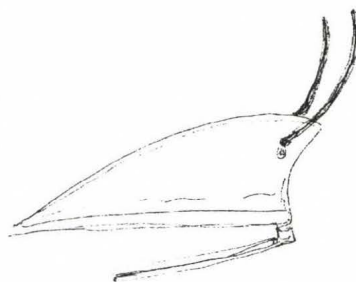
A játék az emberi tevékenységek körében rendkívül fontos szerepet tölt be. Jelentősége a falusi, paraszti környezetben épp olyan nagy, mint a városi polgári otthonokban. A játék során a gyermek a körülötte lévő világról szerzett tapasztalatait újraéli, rendszerezi. Leképezi a valóságot úgy, hogy képzelete kihasználja az adott kultúrában nyugvó lehetőségeket. A játékok ugyanis a felnőttek cselekvését utánozzák, mely cselekvések szokásokra utalnak, a szokások pedig a hagyományokat őrzik. A játék a gyermek életében a legfontosabb elfoglaltság. A paraszti környezetben előforduló játékok köre meglehetősen tág, hiszen alig akadt olyasmi a háztartásban, amiből ne lehetett volna valamit összeügyeskedni. A parasztygyerekek játéakai a felnőttek tárgyainak mintájára készültek, a környezetükben fellelhető anyagok egyszerű felhasználásával. Elkészítésükhöz sokszor elegendő volt egy bicska is, de olykor még erre sem volt szükség. A játékok többsége spontán módon keletkezett, és egyszeri alkalomra szólt. A legtöbb játékszett maguk a gyerekek csinálták. Ehhez kiváló alapanyagként szolgáltak a növények: pl. a kukorica, a bab, a tök, és még sorolhatnánk. De lehetett játszani a mező apró állatkáival, a bogarakkal, szöcskéikkel. Ha két-három gyermek összeverődött, gyorsan kialakult valamilyen társasjáték.

A játékszerre már a csecsemőnek is szüksége van. Segíti abban, hogy úrrá legyen mozgula-

tain, fejleszti a gondolkodását, segíti a környezetével való kommunikációját, a játék által érti meg környezetét. Az első játékokat általában a felnőttek készítették a kisgyermek számára. Ezek közé tartoztak a csörgők, amelyeket különböző technikákkal csináltak, s céljuk az volt, hogy hangjukkal kelt-

PIPACSVIRÁGBÓL KÉSZÜLT PÜSPÖK

MADÁRCSENTBÓL ÖKÖR

sék fel a gyermek figyelmét. Szokásban volt színes szalagot, vagy kendőt kötni a gyermekágy fölé, vagy annak szélére. De ugyanígy tettek színes papírból készült lepkét, vagy madárkát, olykor fából készült golyót, amelynek színe és mozgása kötötte le az apróságot. A „karon ülő” gyermeknek különböző mozgásokkal összekötött mondókákat mondogattak az édesanyák, mely jó szórakozást nyújtott mindkettőjük számára. Pl. a gyermek tenyerébe kört rajzolt, és ezt mondta:

*Kerekecske, kutacska,
Benne szalad nyulacska,
Szalad, szalad, szaladgál,
Itt, itt, itt, itt, itt megáll.*

Eközben ujjait végigfuttatja a kicsi karján, fel a nyakáig és az álla alatt gyengéden megcsiklandozza. Ez általában megneveteti a gyermeket, amely mindkettőjük számára jó mulatság.

Egy másik játék, amikor az anya sorba veszi csemetéje aprócska ujjait, és kiszámolja, hogy: „*Ez elment vadászni, ez meglőtte, ez hazavitte, ez megsütötte, ez az iciri-piciri mind megette.*” (Ekkor megsodorgatja a pici kis ujjait.) Nevetésre ingerli a babát az is, amikor az anyuka ezt mondja: „*En is pisze, te is pisze, gyere pisze vesszünk össze, pissz!*” Miközben a mondókát mondja, orrát a kisdud orrához dörgöli finoman. A kicsik azt is nagyon élvezik, amikor a két tenyerüket összeve-regeti az anyuka, s közben ezt mondja: „*Tapi-tapi mamának, cicit ad a babának.*”

Amikor járni tanul a csemete, így mondogatják neki: „*Jár a baba jár, mint a kismadár.*” Ha néhány lépést már önállóan is tud tenni, akkor az édesanya úgy próbálja tovább biztatgatni, hogy néhány lépéssel távolabb a babától leguggol vele szemben, kitárja a két karját, és hívja kicsinyét: „*Ki szeret engem?*” Erre a kicsi igyekszik minél hamarabb édesanyja karjaiba „szaladni”. De ha még nem elég bátor, akkor a „*Gyer' baba, gyer', gyer'*” szókkal hívogatja a mama. Amikor a csöppség elfáradt már, akkor leültetik, s a lábacskáját lógáztatva azt mondogatják: „*Lóga lába lóga, nincsen semmi dóga, mert ha dóga volna a lába nem lógna.*” Ezt legalább annyira élvezik a kicsik, mint azt, amikor a szülő a térdére ültetve „hóccogtatja”, s ezt mondja: „*Hóc, hóc katona, ketten ülünk egy lóra, hárman meg a csikóra, úgy megyünk a vásárba!*” Általában azt is nagyon élvezik a kisgyermek, ha a szülő két kezében maga előtt tartva himbálja jobbra, balra, és ezt énekli: „*Zsíp-zsup, kender zsúp, ha megázik, kidobjuk. Zsupsz!*” Ekkor ellendíti magát, mintha el akarná dobni. Hasonlóan játsszák a hinta-palintát is. „*Hinta-palinta, régi dunna, kiskatona ugorj a Tiszába! Zsupsz!*”

Ha már beszélgetni is tudott a baba, akkor édesanyjával együtt dúdolgatta a *Csíp-csíp csókát*. Összecsípték egymás kézfején a bőrt, és váltogatott tartással énekeltek:

*Csíp-csíp csóka, vak varnyúcska.
Komámasszony kéreti a szekerét,
Nem adhatom oda. tyúkok ülnek rajta
Hess le tyúkok, hess, hess, hess!*

Más változat:

*Csíp-csíp csóka, vak varnyúcska,
Jó volt-e a kisfiúcska?
Ha jó volt a kisfiúcska, [vagy: Nem jó volt a kisfiúcska!]
Ne csípd meg őt vak varnyúcska! [vagy: Csípd meg őt vak varnyúcska!]*

(Eközben két kezükkel úgy tettek, mintha hessegetnék a tyúkokat.)

Amikor a kised már elhagyja a bölcsőt, elindul, s megtanul járni, akkor ismerkedni kezd a tágabb lakókörnyezetével: az udvarral, a kerttel, az itt élő növényekkel, állatokkal. A természetben bőséggel talált játékot. Természetesen Tarcalon is a magyar gyermekjátékok jutottak első sorban szerephez. Nemcsak a velem korosztályos gyerekek, de a szüleink is éltek e játékokkal, ők tanították meg velünk, sőt, ha idejük és kedvük engedte, olykor-olykor még ők is beálltak közünk egy-egy fordulóra. Mi az ún. *Felső utcán* (Könyves Kálmán út) laktunk, ahol a házak baráti közelségben sorakoztak az utca két oldalán. A meleg tavaszi napsugarak hamar kicsalogatták a gyerekeket az utcára, amely mintegy játszótérként szolgált, hiszen akkor még nem volt aszfaltos út, és forgalom sem igen volt rajta. Két oldalán a kissé dombos, a puha fűben kamillavirágok között hancúroztunk. Volt olyan társunk, akit csak úgy engedtek ki játszani, hogy ki kellett hajtania a kislábakat is, s míg azok letelek, ő játszhatott. Persze sokan voltunk, így mindig akadt valaki, aki a libákra is figyelt. A kisebbek szívesen énekelgettek dalos mondókákat, hívogatva ezzel a jó időt, csalogatva egy-egy kis bogarat, madárkát, vagy éppen a Napocskát:

„Katica bogárka szállj fel az égbe, mondd meg Istenkének, nyissa ki a meleget, zárja be a hideget.” Vagy a jól ismert: *„Süss fel Nap, fényes Nap, kertek a kisbárány majd megfagy!”*

Akár a kisebbek, akár a nagyobbak számára egyaránt jó szórakozást jelentett a *sziromtépelés*. A kamilla szirmait vagy akácfa leveleket tépdeltünk azért, hogy kiszámoljuk: vajon szeret, vagy nem szeret? *„Szeret, nem szeret, szívből, szerelemből, fájdalommal, halálosan...”* Amelyik szónál elfogyott a szirom, az volt az érvényes életérzés, melyet elégedetten vagy csalódottan nyugtáztunk. Mindezt ismételtgettük, míg tartott a sziromból.

Másik igen kedvelt játék volt a gyermekláncfű, vagy pitypang, amit mi *kutyatejnek* nevezünk. Ebből gyűrűt, nyakláncot, karperecet készítettünk. De ha a virágja beérett, akkor jó móka volt a tengernyi apró „ejtőernyő” fűjkálása is. A pipacsból babát, piros palástban pompázó kicsi püspököt készítettünk. De jó szórakozást nyújtott a két ujjunk között kifeszített útifű, vagy orgonalevél, melyet ha fűjni kezdtünk akkor sípoló hangot adott. Aztán, ha a játékban megéhezünk, nem kellett messzire menni, hiszen ott volt a papsajt, amit *Istenke kenyérének* hívtunk, és szívesen eszegettük az apró, zöld színű kerek terméseket. De volt, hogy megettük a finom, illatos akácvirágokat is. Édeskés íze miatt szívogattuk a petúnia virágját. A színes tölcseket ha megszívtuk, rátapadt a szánkra s bohóckodva mutogattuk egymásnak. No, és a *tátogó*, melynek apró tarka virágait levettük, és összenyomtuk óvatosan, erre az szétnyílt, mintha az oroszlan vagy kutya tátogatná a száját felénk. Szomjúság ellen sóskalevelet vagy *szőlőbajuszt* rágszáltunk. Kislányok lévén a szépítkezésre is gondot fordítottunk, s a körmünket a lícium (*ördögcérna*) apró bogyóival festettük szép pirosra.

Amint növekedtek a gyerekek, nemüknek megfelelően a játékaik is különváltak. A kislányok szívesen játszottak táncos, énekes körjátékokat, kérdésös-felelgetős játékokat: *„Gyere Kata táncolni! Nem megyek, mert nem tudok. Látod Kata, hogy tudol, mégis mindig hazudol.”* Vagy: *„Bújj, bújj zöld ág, zöld leveleske, nyitva van az arany kapu, csak bújhatok rajta. Nyisd ki rózsám kapudat, hadd kerüljem váradat. Szita-szita péntek, szerelemcsütörtök, dobszerda.”*

Nagyon régi játék a *„Beültettem kiskertemet”* kezdetű körjáték. Ebben párok alakulnak, körbeállnak olyan módon, hogy a páros egyik tagja leguggol, a másik pedig mögé áll. Egy gyermek sétál a körön kívül, és ezt éneklük. *„Beültettem kiskertemet a tavasszal, rózsá, szegfű, liliom és rezedával. Ki is nyílt az egyenkeint, el szeretném adni mind, de most mindjárt!”* Ekkor a kívül sétáló gye-

rek megáll, és szembefordul a mellette lévővel, kezét fognak, s így énekel: „*Én megveszem virágodat, ha eladod, ha az árát te magad is nem sokallod.*” Válasz: „*Három peták az ára, uccu nézzünk utána, de most, mindjárt!*” Ekkor ellentétes irányba kezdenek futni a kör körül, és aki hamarabb ér a guggolóhoz, az mögé áll, a másik indul körbe. Ezután újra kezdik a dalt.

Hasonlóan játszották a következőt is. „*Tüzet viszek, lángot viszek, ki ne nézz, be ne nézz, kendő rajta.*” Itt körbeálltak, egy sétált a körön kívül, akinek a kezében zsebkendő volt. Ezt valaki mögött leejtette, amit az felkapott, s mindketten elkezdtek futni. Itt az volt a lényeg, hogy hamar észre kellett venni a mögé dobott zsebkendőt. Ha elbambult, és nem vette addig észre míg a másik körbeért, úgy a többiek elkiáltották magukat: „*Záptojás!*” Ezen mindenki jót nevetett. Aki hamarabb ért az előző helyére, az beállt, a másik pedig körbe indult, és kezdődött a játék előlről. Hasonló volt az a játék is, amelyik így szólt: „*Elvesztettem zsebkendőmet, szidott anyám érte. Annak, aki megtalálja, csókot adok érte. Szabad péntek, szabad szombat, szabad szappanozni. Szabad az én galambomnak egy pár csókot adni.*” Számtalan hasonló körjátékot sorolhatnánk még, amely elszórakoztatta a kislányokat.

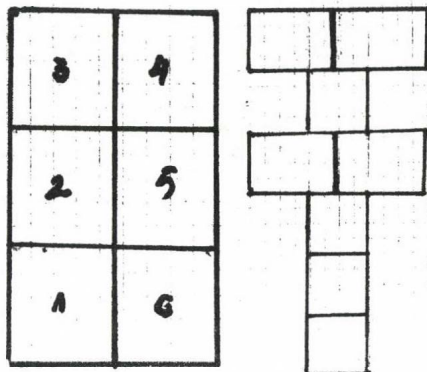
De nem csak ilyen jellegű játékokat játszottak. Hiszen ott volt az elmaradhatatlan „társ”, a legfontosabb szerepjátékukhoz a kellék, a *baba*. Segítségével szinte gyermekkoruktól készültek az anyaságra, a gyermeknevelésre. A babával való játék során rögzítették magukban a szülői mintát, a szokásokat, melyeket aztán a későbbiekben tovább örökítettek, megőrizve ezzel az ősi hagyományokat. A baba alkalmas volt arra, hogy eljuttassák az emberi élet fontos eseményeit – pl. a lakodalom, keresztele – vagy a családi élet bármely aktuális mozzanatát. A játékbaba különböző anyagokból, különféle technikákkal készült. Teste lehetett kukoricacsutkából, napraforgószárból, de készülhetett fonalból is. Nagyon ritka volt az a kislány, akinek boltban vásárolt, selyemruhás, esetleg porcelánfejű babája volt. Ez a tehetősek kiváltsága volt. A csutkababa hamar tönkrement a mindennapos használatban. De kukoricafosztáskor számtalan új léphetett az elhasznált helyébe. A kukoricabajusz hajú babának a keze, lába és a ruhája is vízben puhított csuhéból készült. Ezt könnyen lehetett alakítani. De még ennél is könnyebb volt a pamutbaba készítése. Az összefogott pamut vagy rafiacsomót összehajtották, és először a nyakánál kötötték meg, majd kétoldalt leválasztottak egy-egy köteget a karjainak. Ezután a megmaradt alsó köteget osztották kétfelé, ebből alakították ki a lábát. A rongybaba elkészítése már nagyobb ügyességet kívánt. Fejét kóccal, faforgáccsal tömték meg. Ezt a test felső részéhez varrták vagy kötözték, ruháját pedig használt rongyokból, színes textilmaradékokból készítették. Ezt a tevékenységet *bábuzásnak* nevezték.

Ahogy a kislányok, úgy a fiúk is szívesen készítettek maguknak egyszerű kis játékokat. Különböző figurákat, állatkákat „faragtak” maguknak krumpliból, lámpást rőkből. De készültek ezek gesztenyéből, makkból, fából. Ezenkívül azonban ugyanúgy, ahogy a kislányoknak, a fiúknak is megvoltak a csoportjátékaik. Ők *katonáskodtak*, gyakran játszották az „*Adj király katonát!*” nevű játékot. Ezenkívül igen népszerű volt a mai labdajátékok őse, a *métázás*. Ezt úgy játszották, hogy két métavonalat húztak a földön, amely elválasztotta a szembenálló feleket. A két vonal közötti területen nem volt érvényes a kiütés. A szörből vagy rongyból készült labdát métabottal ütötték az ellenség felé, amit azok próbáltak visszaütni. Ha ez nem sikerült, és a felütőt találta el a labda, akkor az kiesett a játékból. Mindaddig játszották, míg az egyik csapat tagjai el nem fogytak.

A versenyjátékok között igen nagy népszerűségnek örvendett a *bigézés* is. A *bige* 10-12 cm hosszú fadarab, melynek két végét kihegyezték, a hegyeket legömbölyítették. Deszkából készítették hozzá ütőt. Egy fiú volt az *ütő*, a többi a *kapó*. A bigét letették a földre, az egyik végére ráütöttek a *bigéfával*, az felpattant a földről, majd az ütővel minél messzebbre kellett elütni. Ha valamelyik kapó a bigét a levegőben elkapta, az ütő játékos veszített. Ha senki nem tudta elkapni, akkor a legmesszebbre ütő játékos nyert. A játék verseny jellege abban nyilvánult meg, hogy a játékos a felpattintott bige alá hányszor tudott aláütni, vagy milyen távolságra ütötte. Ezt követte a számolás. Ahol a bige leesett a földre, lépéssel megállapították, milyen távolságra van az indító lyuktól. Ha aláütött kétszer-háromszor, akkor a számolás is kettesével, hármassal történt. Mindenki gyűjtötte a lépéseket, s akinek egy adott időn belül a legtöbb lett, az győzött.

Nagyon szerették a fiúk a *gombozást* is. Ez úgy működött, hogy a cipő sarkával készítették egy *gomblyukat*. Ettől meghatározott távolságra húztak egy vonalat, és felálltak a játékosok. Mindegyik játékosnak volt egy dobó gombja. Ez mindig hitvány volt, ezt ugyanis nem sajnálta elveszíteni. A vonaltól dobtak a gombbal. Aki beletalált a lyukba, az kezdte a játékot. Ha ilyen nem volt, akkor az volt a kezdő, akinek legközelebb volt a gombja a lyukhoz. Valamivel méricskelték a távolságot. Akinek belement a lyukba, az kivette a gombját, úgy kezdett. Az már nem veszített. A kezdéskor szabadon döntötte el a játékos, hogy milyen sorrendben pöcköli a gombokat. Mindenki ismerte, számon tartotta a gombját. Elindult a játék. Aki megkezdte a játékot, az bárki gombját pöckölhette. Ha ez nem sikerült, úgy veszített, ugyanakkor a játékhoz való jogát is elveszítette. A folytatáshoz annak volt joga, akinek a gombjával történt a malőr, vagy az, aki az eredeti sorrendben a második volt. Ez addig pöckölte a gombokat, amíg volt, vagy míg el nem rontotta. Mikor befejezték a játszmat, minden kezdődött előlről. A játékosok előre készültek gombokkal: ilyen volt a *dobógomb*, amely nagy volt, és könnyen csúszott, vagy a *cseregomb*. Ez akkor kapott szerepet, amikor a játékos elveszítette a dobógombot, mert ehhez ragaszkodott, és minden esetben visszaváltotta. 2-3 cseregombot adtak egy dobógombért. A cseregombok rendszerint apró (ing) gombok voltak. Egy ügyes fiúnak egész zacskó gombja lett a játék végére.

A fiúk, és a lányok egyaránt kedvelték a *sántikát* (*iskola*). Tarcalon két típusát ismerték: *hatos*, illetve *nyolcas* vagy *nyakas sántika*. (Lásd a rajzot!) Ehhez a játékhoz minden gyerek hozta a maga cserepét, melyet előre gyűjtött. Ez lehetett tetőcserepdarab vagy színes porcelán. Rendszerint sima területen játszották. Az udvaron vagy az utcán mindig volt felrajzolva. A sorrendet kiszámolóval állapították meg.

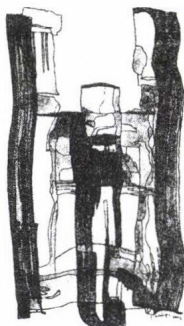
Ismert kiszámolók voltak: „*Ecc-pecc kimehecc, holnapután bejöhecc! Cérnára, cinegére, ugorj cica az egérre, füss!*” Vagy: „*Egy-kettő-három-négy-öt, nagy-mami harisnyát köt, mondd meg te, milyen színű van benne!*” (zöld). Vagy: „*Egyedem, begyedem tenger tánc, hajdú sógor mit kívánsz, nem kívánok egyebet, csak egy falat kenyeret!*” Ezt is mondogatták: „*Pesten jártam iskolába, jól nevelt apám, azt hitte, hogy lesz belőlem Tenkes kapitány. Lett belőlem Buga Jakab, véce pucoló, Akire jut a 102, az lesz a ...*” De ismer-

tük ezeket is: „*Lementem a pincébe vaját csipegetni, utánam jött apám, anyám hátba veregetni. Nád közé bújtam, nádstopot fújtam. Az én stpom azt fújta, di, dá, dú, Eredj ki te nagyszájú!*” „*Apacuka, fundaluka, fundakává kamanduka. Ap, cuk, fundaluk, fundakává kamanduk.*” „*Elment apám dinnyét lopni, elfelejtett zsákot vinni. Mondd meg te, hány zsák kell?*” (Rávágták pl. hús, s ez volt a kiszámolás alapja.) „*Szörös töke van a légynek, ha nem hiszed, eredj nézd meg! Inc-princ Lőrinc te vagy odakint!*”

Ugyanezeket a kiszámoló verseket használták más játékok estében is (*fogócska, bújóciska* stb.). Azzal indult a játék, hogy a kezdő gyermek szembe állt a felrajzolt *sántikával*, és beledobta az első *kockába* a cserépdarabot. Fél lábbal beleugrott, és a cserepet továbbrugdosta a következő kockába. Ezt addig folytatta, míg minden kockát végig ugrált. Amikor az első hat kockát végigjárta, akkor az első kocka sarkába beírt magának egy *iskolát*. Ezután a második kockába dobta a cserepet, és így tovább, mindaddig, míg mind a hat kockában volt iskolája. Ha ezzel készen volt, akkor újrakezdte, egy fokkal nehezebben. Ekkor már háttal kellett bedobni a cserepet a kockába. Ha a cserepet a vonalra rúgta, akkor *megszánt* (kiesett), ezért a másik gyerek folytatta. De akkor is *megszánt*, ha a vonalra dobta a cserepet. Ez volt az ún. *hatos sántika*.

A *nyolcas, nyakas sántikát* kissé módosítva játszották. Itt bedobta a cserepet az első kockába, azt átugorva a másodikba, majd a harmadikba ugrott fél lábbal, következett a páros mező, hová két lábbal érkezett. Majd újra egy és kettő. Ekkor a levegőben visszafordult, és ugyanígy visszaugrált, a kezdő kockához úgy, hogy közben fel kellett vennie a cserepet. Ugyanúgy jártak el, ha a vonalra esett a cserép, mint az előzőben. Vagyis *megszánt*.

A gyermekjátékok e számbavétele természetesen nem elégti, nem elégítheti ki a teljesség igényét. Talán nem is túl sok újat mutat az érdeklődőnek. Azonban egy országon belül ez nem is igen lehet másként. Kisebb-nagyobb módosulásokkal – akár a játékszabályokban, akár a kiszámoló, dalocskák szövegében – szinte minden tájegységben fellelhetők. Céлом nem is az volt a megírásukkal, hogy valami gyökeresen újat ismertessek, hanem az, hogy Tarcal régi gyermekeinek játékaiból adjak ízelítőt. Emlékezve ezzel az előttünk járt nemzedékekre, őrizve ezzel hagyományaikat, azokat a szokásokat is egyben, melyeket követve elődeinket örökítjük tovább gyermekeinkben.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ

A megálmodott aranykor Vörösmarty költészetében

„*S a sírt, hol nemzet súlyed el, / Népek veszik körül...*” – mondta a költő, de szavai az élet nevében zengtek értünk. Ám százötven évvel ezelőtt őrá a tátongó sír várt. Halálát mély fájdalommal, megdöbbenően fogadta a magyarság. Nem túlzás, nem furcsaság-e, ha épp ebből az alkalomból idézzük az aranykort, népünk töretlen boldogság-hitét, jövő-reményét?

Nem! Azért nem, mert a költő akarta így, a költő akarja így.

Beteg volt akkor is a népünk, és sok adat szerint beteg most is. A párhuzam fájdalmat sajgít az emberben, és Vörösmarty egykori friss sírhalmára gondolva, túl könnyű sebeinket felszakítani. Még akkor is, ha ez látszólag ünneprontás, de valójában nem az, mert hozzá vagyunk méltók, ha az élet nevében cselekszünk. Igen! Az élet nevében! Kell az ő segítsége, kell az ő szellemi sugárzása most, amikor úgy látszik, hogy a szabadság eszméi jelen vannak, kiteljesednek, ám ennek ellenére lankadás tehetetlenség, szellemi és fizikai leépülés réme ásitozik jövőnk érdes partjairól. Könnyebb a kegyelemdőfést megkapni akkor, amikor szabadnak hiszi magát az ember. A zsarnokság lidérc-éjszakai virrasztásra kényszerítenek. Vörösmarty százötven évvel ezelőtt megnyílt sírja ezt az éberséget üzeni. Onnan hajol ő ki ma is, és hirdeti a rendületlen hazaszeretetet.

Ez oly erő, amely képes a halált is tagadni. Ezért nem vakmerőség, nem képtelen derűlátás az, hogy szomorúságra, halálra emlékezve én az aranykor álmát idézem. Száznolcvan évvel ezelőtt kezdődött el a reformkor, és egyik lánglelkű költője harminc évvel később, százötven évvel ezelőtt halt meg. Novemberi gyászos nap vette körül végbúcsúja idején. Látott-e ő valamit akkor, súlyos betegen, a halál kapujában állva, a megálmodott aranykorból? Igen, látott, mert nem sokkal korábban utolsó nagy záróakkordként leírta, hogy „lesz még egyszer ünnep a világon”. Ez az ünnep összefügg az aranykorral. Mégpedig azzal, amelyiket társaival együtt ide álmodott Vörösmarty, erre a sorsverte magyar glóbuszra. Ezt álmodta Kölcsey Ferenc is, és hogy meggyőzőbb legyen az álom félig-meddig a régi görögök világában élt. Innen lobogott az aranykor hite. Az athéniek hosszú-hosszú ideig, négyévenként nagy ünnepet rendeztek: A Keramikosz temetőből indultak fel az Akropoliszra, Athéne Parthenon templomába. A halottakra emlékeztek, tőlük vették az erőt, mert tudták, hogy vannak olyan értékek, amelyek nem pusztulnak el örökre, mint ahogy kései szellemi utódjuk, Horatius írta: „*Non omnis moriar*” (nem hal meg minden).

A halottban a mulandó létet látják sokan, a benne elégett időt, pedig míg élt, voltak ünnepei, találkozott a megállított idővel, az örökkel, a boldogsággal. Nekünk is ezt kell megtalálnunk benne, szürkéségből olvadhatott körötte a világ, de aranykor-hite, reménye fényes csil-

lagként ragyog létezésünk égboltján. Épp a lélekben sarjadozó aranykor miatt úgy emelkedünk ki a gyászból, hogy gondolatban mi is a Keramikosz temetőből indulunk ki, és nem véletlenül Hegeso síremlékétől, mert azon is jelen van az ünnep.

Hogyha bárkinek a halálát idézzük, a legtermészetesebb az, hogy élőként látjuk magunk előtt. A Hegeso-síremlék egy szép, szeretetre méltó ifjú nőt ábrázol: egy lány, esetleg menyasszony vagy fiatal feleség kedves ékszerei között keresgél. Valamilyen ünnepre készülődik. Csendes és meghitt a jelenet. Nyugalom van benne. Mi teszi oly élővé ezt a mintegy két és fél ezer évvel ezelőtt elhunyt görög hölgyet? A szabad, a megszokott tevékenysége. Alig-alig cselekszik valamit, de az is az élet jele: azt is az élet nevében, bővületében teszi, és ezzel a csendes mozgással is a halált tagadja. A végső és szörnyű mozdulatlansággal szemben ez a meghitt, csendes tevékenység is óriási ellentét, minőségileg egy másik lét – élet, mozgás és adott helyzetben – épp a körülmények miatt mondhatjuk görögül: dinamika.

Vörösmarty Mihályra emlékezve, akár az élőre, akár a halottra, szinte elég lenne ezt az egyetlen szót zengeni: dinamika, tett cselekvés, mozgás – a halál dermedésének a tagadása – ellentéte. Népünk apostolaként nemzethalálunk rémlátomását is felidézte, de akkor is ez a mozgás, a cselekvés igénye dübörgött, harsogott zakatolt szavaiban. A *Szózatnak* rendkívül fontos helyén, aranymetszési pontján is a sorvadozást tagadja a költő, töretlen hittel hirdeti, hogy:

*Az nem lehet, hogy ész erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.*

Igen, ő egész életével ezt a sorvadozást tagadta. A „bölcso” és „sír” állóképét mozdulatlanságát szokták az elemzők szembeállítani a zárás dinamikus változatával: „*Ez éltetőd, s ha elbukál, / Hantjával ez takar*”. A vers közepén az élet vagy halál nagy kérdése vetődik fel: „*Egy ezredévi szenvedés / Kér éltet vagy halált*.” Lehet, hogy a lángész rendkívüli megérzése hozta magával, hogy ez a „sorvadozzanak” szó van a költemény aranymetszési pontján, de ott van, és onnan fejt ki sugárzó erejét. Eredeti költőnk volt. Számára a görög kor csodálatos minta, példázat volt, igazi bizonyíték arra, hogy egy népnek kell valamiből táplálkoznia, erőt kell mérítenie oly forrásból, amely több, mint az esendőség-világ elomló idő-habjai, és ezt az erőt, aranykorunkat a múltunkban találta meg. Tudta, hogy honfoglalásunk volt az az esemény, amely örök példa lehet az erőtlén, elpuhult kor fiainak, magyarjainak:

*A tehetetlen kor jött el, puhaságra-serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.*

Így látja a *Zalán futása* című hőskölteményében nemzetünk, népünk hanyatlásának az okát. Ez épp az erőnek, a költő által annyira áhított dinamikának az ellentéte. Létünk forrása épp az a hajdani szellemi áramlás, amely képessé tette népünket arra, hogy túljusson a halál-szakadékokon.

A *Délsziget* című remekét a villámlelkű Etele gyermekének a bemutatásával kezdi. A természet gyönyörűen jelenik meg előtte. Kérésére egy csillag hoz hírt neki az Istentől: „*Nyitva legyen neked a természet kincse...*” Így illeszkedik bele a hős környezetébe. Álomszerű szépséget és boldogságot sugárzik körülötte minden. Ilyen a mi ébredésünk, létre eszmélésünk. Ezt takarja el a tehetetlenség átka. Ide, ehhez a tiszta összhanghoz kell visszatérnünk – megváltozott

körülményeink ellenére is. Amit a külső lehetőségeink nem adnak meg, azt lélekben kell megtalálnunk: egykori, igazi emberi méltóságunkat.

Vörösmarty több megközelítést ismerhette az aranykornak: leginkább egy általánosítást és egy határozottan ránk vonatkozót. Az általánosnak is több értelmezése, változata van. A rövidség kedvéért elég azzal beérnünk, hogy arról a boldog időről van szó, amelyben az ember és a természet oly harmonikusan élt, hogy az élet rendjét semmi sem veszélyeztette. Nem volt nyomorúság, szenvedés, mert ami csak kellett, azt „megadta az ég”. Ennek az ókori, eszményi elképzelésnek a vágya csendül fel a reneszánsz és barokk pásztorjátékokban is. A történelem legszebbnek, legboldogabbnak tartott szakaszaihoz is hozzátapadt ez az elnevezés. Így szokás beszélni Periklésznek vagy a jó Augustusnak a koráról.

A mi aranykorunk hasonlít ehhez az eszmei állapothoz. A magyar aranykor abban a múltban volt, amelyben felhalmozott létforrásaink sokkal nagyobb erővel törtek a jövőbe, mint amilyenek a halál örvényei voltak. Hány és hány nép igyekezett meggyökeresedni a Kárpát-medencében idők folyamán! Egységes ország, állam, jellegzetes és mással össze nem téveszthető művelődés egy évezreden át itt csak nekünk adatott meg. Ebből a tényből az következik, hogy Európának ezen a szép, de fölöttébb huzatos helyén sokkal könnyebb volt szétszóródni, „elolvadni”, beolvadni vagy esetleg innen továtűnni, mint nagyságot, emberi méltóságot felmutató nemzetet létrehozni. Nekünk ez sikerült, és ha jelenünk baljóslatú csillagokat is mutat sorsverte éjszakáink idején, ne felejtjük el, hogy valamilyen erő még megvan, lobog abból a múltból, még van valami abból a fényből, amelyet őseink lelkéből kaptunk, és a fő feladatunk ennek a tovább lobogtatása. Napfény-lelkű elődeink voltak, nem lehetünk minden értéket, minden jövőt szolgáló erőt elnyelő fekete lyukak. Vörösmarty művészete ezt üzeni nekünk, és ha ehhez méltók vagyunk, akkor van igazi értelme annak az általa és nagy kortársai által megálmodott aranykornak. Ő töretlen hittel vallotta és hirdette, hogy Árpádnak és népének volt célja, volt küldetése. Oly úton jártak, amelyhez nekünk vissza kell találnunk. Le kell dobnunk magunkról a tehetetlenség béklyóját, vissza kell nyernünk régi erőnket. Ő így ébresztette népünkben az aranykor álmát.

Ötéves volt akkor, amikor Csokonai Vitéz Mihály meghalt, és ötven évvel később őt is utolsó útjára kísérték. Fél évszázad és mekkora ív! Szívárvány-tündökletes remény ragyogott benne. Csokonai honfoglalási eposzt remélt, és a huszonöt éves Vörösmarty megalkotta azt. A haza elvesztésének a lidérces éjszakáján gyújtott fényt. A szabadság hiánybetegségében szenvedőket tanította meg arra, hogy a hazát akkor is kell szeretni, ha csak egy kő létezik belőle, esetleg már az sem. Így írta meg a szellemi honfoglalás remekeit. Amikor kétszázöt évvel ezelőtt meglátta a napvilágot, a kor uralkodó eszméje a felvilágosodás volt, de már nem az „ébredő erő önérzetével”, hanem a fény mellett már meglátszott a sötétség. Az a koromfekete semmi-éj, amelyet a kor fő eszmélője a hitben, a középkorban kerestek, és nem jöttek rá, hogy az a sötétség elsősorban bennük lakozott akkor, amikor a múlt tiszta nagyságait is befeketítették, például a költőóriást, Dantét is. Ez az újmódi sötétség testet öltött a jakobinus diktatúra vérengzéseiben is, de az eltűnő, a múlt-időkövületbe hulló korban az új létre eszmélők mégis a fényt keresték, mert tudták, hogy jövő és élet belőle fakad, nem a sötétségből. A fény századának árnyoldalaira nem építhettek. Ebből az üvegharangba záruló időből csendül fel Mozart zenéje. Hallatán sokan vélték és vélik úgy, hogy egy gyermek varázsfuvolát megszólítva halad a fényben; óriási sötétség honol a háttérben. Ő ezelőtt vonul el.

Vonulás és tett ideje jött el. Vörösmarty gyermekkorában Napóleon katonái ejtették ámulatba a világot. Hétszázezer fiatal fényes reményekkel vonult Oroszország felé, és talán egyikük sem sejtette, hogy ott hó, halál – feneketlen sötétség vár rájuk. A szabadság hite mozgatta-e őket vagy a francia gloire? Talán ez is, az is. Az orosz kancsuka alól fellélegző lengyelek a szabadság apostolait látták bennük, a spanyolok a kegyetlenség éjszakáira, a zsarnok hódító csizmáira emlékeztek. „Mintha-szabadság” sarjadt az idegenek nyomán. Majd megszilárdult a régi rend, és nálunk is maradt a hó, a halál – a sötétség. Ebben a leépülés, a végső széthullás, a nemzet teljes felbomlása, megszűnt volt a legszörnyűbb lidérc, de ez nem egyszerű rémkép volt, nem csupán elődeink álmát elemészto, összezúzó aggodalom, szorongás, félelem volt, hanem mindennapjaik folytonos keservét okozó hús-vér valóság.

Ám ebben a télben tavaszi szelek kezdték a szabadság énekét, dalát fuvallni. Ezt érezte meg az ifjú Vörösmarty is. Hatalmas küldetést vállalt. Erre készült szegénysége ellenére is. A megálmodott aranykorért élt oly nyomorúságos körülmények közepette, hogy ifjúsága idején pesti otthona Kőrösi Csoma Sándor zanglai cellájára emlékeztetett. Szellemi gyöngyhalászok voltak a mi hajdani nagyjaink. Szegényen, gyakran sorsüldözötten ereszkedtek le népünk lélek-mélyeibe, saját lángeszük tárnáiba, és kincseket hoztak fel a magyar jelen és jövő számára, mert érezték, hogy kell jéghegyen az éltető, melegítő fény. Newton erő-ellenerő törvénye a társadalomra is igaz, minden halálos, pusztító erővel szemben fel kell lépnie egy hasonlónak, ha élni akarunk, hogyha pedig haladásról álmodunk, akkor az ellenerőnél nagyobbra van szükség.

A közösségért cselekedtek, éltek ezek a nagyok. Nélkülözések közepette úgy haladtak a létkaputatókon, hogy a népünk számára kívánt, áhított aranykort már kész valóságnak tekintették, és biztosra veszem, hogyha az az álom valamilyen csoda folytán megvalósult volna, ők akkor is olyan egyszerűen, önfeláldozóan dolgoztak volna a honért. Ilyen alapon állítom azt, hogy reformkorunk nagyjai lélekben egy új periklészi korban éltek. Mily jellemző adat az, hogy amikor a nagy görög államférfi palotáját a régészek keresték, nem találták meg, mert kiderült, hogy az a palota nem létezett, mert ő azt nem igényelte. Ebben különbözött Róma császáraitól.

A *Zalán futása* akkor született meg, amikor elkezdődött a reformkor. Ebben testet ölt mindaz, amit fentebb ecseteltem, de most összefoglalóul, a világosság kedvéért újra kérdezhetem: mi volt az az eszme, amely áthatotta Vörösmartyt és társait? Ez a megmaradásunknak, a szabadságunknak és nemzetünket végre felemelő aranykornak a látomása volt. Nem volt ez sok egyszerre? Nem! Ugyanis a nagy tét életben maradásunk volt. Ez volt a legnehezebb feladat. Ha ez sikerül, az élet öröme a többi már hozza magával. Aki szembenézett a halállal, aki megismerte az örvények fojtogató erejét, az tud igazán örülni az életnek, és az tudja, hogy mennyire fontos tenni érte. Ilyen alapon érthetjük meg, hogy egy keserves, kudarcokkal terhes korban úgy született meg a *Szózat*, hogy azt végső soron a tett öröme és mámore hatja át. Mozgás és dinamika van benne, mint Vörösmarty egész költészetében. Tudta, hogy nemzetében hallatlan erő szunnyad. Lehetetlennek tartotta azt, hogy meddők maradjanak vágyaink, kívánságaink, azok a képességeink, amelyek egy igazi jövő megteremtésére alkalmasak. Nem lehet, hogy ezek csak sorvadozzanak. Oly erő van bennünk, amely legyőzhetetlen. Ezt a szabadság lángja táplálja, és az a hit, hogy jogunk van az élethez.

Szabadság és szolgaság kulcsszó történelmünkben. Időnként, mint valami olló két szára nyílt ki – egyre szélesebbre. Joggal lehet azt mondani, hogy zsarnoki korokban még a szolgalelt

is kegy, a hatalom ajándéka, és ezt az ajándékot is el kell fogadni, mert maga az élet mindenél fontosabb, és még a rabszolgák sem lázadtak fel Spartacusként naponta; ugyanígy a megálázott jobbágyok sem járhatták folyton Dózsa Györgynek és keresztes jobbágy harcosainak szép, de kínkeserves útját.

A hatalom velejárója az, hogy a legfontosabb emberi jogokat annyira csonkíthatja, hogy odáig is eljuthat, hogy a létezés legelemibb feltételeit is korlátozza, lassan-lassan megszünteti. A szabadság oly fönséges eszme, hogy hiánya fájdalmat okoz. Ez a hiány a légszomjhoz hasonlít. A XIX. századi elődeink ezt érezték meg. Ezzel lettek egyre inkább tisztában, és ez a felismerés nem az életkedvüket vette el, hanem fokozta erejüket. Tenni kellett. Jövőnknek, létezésünknek a rendjét, törvényeit kellett meghatározni. Létezésünk feltételeit kellett megteremteni.

Erre a korra Vörösmarty Mihály halálának az évfordulóján azért is időszerű emlékezni, mert épp az ő temetése vonzott akkora tömeget egybe, hogy magyar földön a világosi katasztrófa óta annyian még nem voltak egyszerre együtt. Mai szemmel nézve az természetes, hogy egy ilyen nagy egyéniséggel, annak a sorsával azonosultak az emberek, oly sokan gyászolták. Ám a visszaemlékezések nem véletlenül fejezték ki azt a véleményt, hogy ennek a szomorú eseménynek politikai színezete volt.

1854-ben a Vasárnapi Újság egyik számában *A Tisza* című vers Petőfi nevének az említése nélkül jelent meg. A cím fölött csillag utalt a következő megjegyzésre: korán elhunyt költőnk kevesek által ismert verse, tehát Petőfi nevét sem volt tanácsos emlegetni. Bár volt, aki ezt megtette: lírai költészetéről épp ebben az évben írt tanulmányt Gyulai Pál. Vörösmarty végzettsége is része annak a törekvésnek, amely a világosi katasztrófa után azt akarta megvalósítani, hogy az az óriási szakadék ne tátongjon örökké: hidat kell építeni föléje, hidat a jövőbe.

A rendet és a törvényt lehet keresni a műalkotásokban és az adott művész életrajzában. Könnyen előfordulhat, hogy az utóbbiban nem azt találjuk meg, mint a létrehozott életmű teljességében. Ez természetes jelenség, hiszen a műalkotásban az örök van jelen, míg az életrajz magán hordozhatja a jelenségvilág töredezettségét. Vörösmarty élete és életrendje erősen párhuzamban van mindazzal, amit műalkotásaiban találhatunk. Kőrösi Csoma Sándorra emlékezett abban is, hogy múltunk kút-mély titkait kereste. Ott kavarog ebben a költészetben a szabadság nagy álma, és a vele együtt ott van a boldogságkeresés: az egyénnek és a közösségnek az önmegvalósulása, kiteljesedése. A lét különböző elemei, „tényezői” között ellentét feszül. Ennek az ellentétes pólusai között született meg a *Csongor és Tünde*. A szerelem ragyogó, szép fénye tündöklök a kor éjsötét világából.

A jog és kötelesség páratlan szép harmóniája élt Vörösmartyban és társaiban. Eszerint egy demokratikus államban az embernek joga van ahhoz, hogy tehetségét kibontakoztassa, annyit tanuljon, mint amennyi szellemi értékeinek a megvalósításához, a maga kiteljesedéséhez szükséges, de amint ez a pallérozás véget ér, az egyén kötelessége – legjobb tudása szerint a közösséget szolgálni. Különös fókusz jelensége Vörösmarty a magyar irodalomnak. Az ő látásához áll közel Petőfi Sándor *Tündérvilág* című remeke, és nem véletlen, hogy ezt a művet Babits Mihály is oly nagyon szerette.

A századok zivatarai egyre inkább mozaikdarabokra tördelték nyelvünket. Kazinczy Ferenc nyelvújítása az egyetlen lehetséges gyógymód volt arra, hogy ősi világunk legnagyobb kincse megmaradjon, és jövőnk útját egyengető legfontosabb eszközünk, megmaradásunk lel-

ki forrása legyen, de semmi biztosíték sem volt arra, hogy a beteg nemzet képes lesz-e ezt a kezelést elfogadni, tud-e élni a nagy és szükségszerű lehetőséggel. Vörösmarty Mihály és követői leheltek lelket ebbe az új, de részben mesterséges elemeket tartalmazó nyelvbe.

Mekkora feladat volt ez! Múltunk, jelenünk és jövőnk teljességét kellett versbe szedni, és a költő tudta, ismerte a korlátokat. Szegényen, nélkülözések közepette kereste a varázsszavakat, amelyekkel sikerül felrázni a tehetetlen kor fiait, sikerül feléleszteni a szívekben a haza iránt alig-alig pislákoló szeretetet. Éppen krisztusi korban járt, amikor az Ezeregyéjszaka fordításáért ugyanannyi tiszteletdíjat kapott, mint az addig írt összes művéért, annak három kötetéért. A költő megújított nyelvünkön már tudott sólyomszárnnyon szállni, de prózafordítását nem érezte méltónak ezekhez a fönséges, nagy remekekhez.

Az igazi varázsszavakat ő sem tudta mindig megtalálni. Tisztában volt azzal, hogy a küzdelem a fő feladata, és az is világos volt előtte, hogy az sem hozza meg mindig a várt eredményt. Nem mindig hitte, hogy úgy járhat, mint a jószívű Ali Baba. Annak a keserves munkája nem hozta meg az eredményt: nincstelen maradt, ám épp ezek az arab népmesék még valamilyen lélek-teljesség aranykorát idézik. Ezzel függ össze az, hogy Ali Baba nagy titkok tudója lesz: elég a komor szikla előtt csak azt mondania: „Áftif, já szimszimu!” (Tárulj, szeszám!). A mese ős-aranykorában elég volt ennyi, és úgy élhetett tovább a szegény favágó, mint annak a gond nélküli időnek a boldog lényei. A tiszta, becsületes emberről elhitték, hogy joga van szerencséjéhez. Ezért zárul így a mese: „La jartaba fihá ahadán” (Senki sem kételkedett benne = Senkiben sem ébredt gyanú Ali Baba vagyona kapcsán).

Vörösmartyban viszont élt a gyanú. Fordítása kételyt szült benne, de az Ezeregyéjszaka világa lenyűgözte képzeletét. Látásának része lett. Jó értelmű hatását nyomon lehet követni a *Csongor és Tünde* bizonyos alakjaiban, jeleneteiben, a lírai remekekben is. Tehát ez a kényszerből, szegénysége miatt vállalt munkája is közelebb vitte az emberiség elsüllyedt boldogságkatedrálisához a hajdani aranykorhoz. Ismerte nyelvünk lelkét. Verseinek varázslatos ereje volt és van, de úgy érezte, hogy fordítóként prózája nem méltó a költői remekekhez. Tisztában volt azzal, hogy minden egyszerre nem lehet azonos szinten tökéletes. A vers villámfény és szivárvány, a próza permetező vagy zuhogó eső.

Az *Ezeregyéjszaka* fordítását elsősorban anyagi okokból vállalta el. Több műve szól arról, hogy a kincskeresők milyen hamis képet, délibábot kergetnek maguk előtt. A *Csongor és Tünde*-ben a Kalmár sorsa győz meg erről. A *Kincskeresők* című drámájában is ezt mutatja be. Más megközelítésben erről szól *A kecskebőr* című pórregije. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a legmeggyőzőbb *A merengőhöz* sorait idézni:

*Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? htr? gyönyör? Legyen bár mint özőn,
A telhetetlen elmerülhet benne,
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.*

Ezt 1843-ban írta, de ezt hirdette jóval korábban is. Életfelfogásának egyik pillére volt ez a gondolat. Az anyagi bőséget nem kívánta, de a hiánytól, a szegénységtől szenvedett. Mily természetes, hogy nem csupán a költészet világában, hanem a magánéletében is oly közel érezte magához azt a hajdani aranykort. A szeretet agóniájának a szomorú és könnyörtelen ideje kezdődött el, és egy magyar költő olyan aranykorról álmodik, amelyben egy tündér leszáll a föld-

re, halandó lény lesz, „csak” azért, hogy igazi szerelmével lehessen. A fény századának az utolsó hónapjában született művész szembe néz saját jelenségvilágával. Tudja jól, hogy a szabadság, a testvériség és egyenlőség eszméje milyen zsákutcába torkollt, hiszen az ígéretes kor folytatása a korlátlan lehetőségek, a könnyörtelen a gátakat nem ismerő egyéniségek kultusza lett. A gazdasági fejlődés helyenként egyenletesen gyorsuló sebességet mutatott. Közben a hitnek, az erkölcsnek a pillérei könnyörtelen pörölycsapásokat kaptak. A polgári életet egyre inkább a pénz mozgatta. Sorvadt, pusztult a család. A szeretet hiányától egyre többen szenvedtek.

A lét bonyolult kérdéseire a mechanikus materializmus tanítása alapján nem lehetett válaszolni. A régi, reményteljes ragyogást sivatagi napfény váltotta fel. Ennek az életet nélkülöző izzásában a halál képei, a kiüttlanság rémei jelentek meg. Így került a „Csongor és Tünde” középpontjába az Éj, az örök, rideg, fagyos – világnyi sötétség. Ennek az ellentéte az aranykor, az a csodálatos és boldog létforma, amely Vörösmarty költészetében a boldogság, nagy lehetősége, álomszerű metaforája. Nagyon szép és nagyon igaz, mert a költő hitt benne. Hitte azt, hogy lehet a szívünkben akkora öröm, teljesség, amelyért még a tündérek is elhagyják égi hazájukat. Jóllehet, szép az eszmei, szép a megfoghatatlan lebegés, de a legnagyobb örömek egyike az, ha ez a boldogság-álom testet ölt, mert akkor az időben tovairamló esendőség-lét találkozik az időtlenel, az örökkel. Ez maga az ünnep.

Ez szól hozzánk költői végrendeletéből, *A vén cigányból*. Ennek az ünnepnek a reménye és hite él benne akkor is, amikor a gyilkos testvér botja suhanását hallja. Annyi meghasonlás, annyi megélt és látott viszály után hogyan élhetett benne ennek az ünnepnek a reménye? Népünk múltja, sorsa, keserve, de megmaradásunknak öröndetes ténye táplálta benne ezt a reményt. Látta a polgárosodás veszélyeit, a lelki sivatagosodás törvényszerűségeit, de tudta azt, hogy a haza függetlensége és a társadalmi haladás szorosan összefügg. A nagy katasztrófa, a nagy összeomlás előtt, még a reformkor sodrában írta a következő sorokat (*Gondolatok a könyvtárban*):

*Előttiünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivívtuk a mély süllyedésből,
S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén őseink porához:
Köszönjük, élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfimunka volt!*

Íme, itt a magyarázat, íme, a nagy remény, amely feljogosította a költőt arra, hogy egyszerre higgyen a polgári haladásban és a haza felemelkedésében, szabadságában. Az ősök tisztelte, az a törekvés, hogy megvalósulásainkban legyünk méltók hozzájuk, épp az a mérték, amely sokfelé, sok-sok ország gyakorlatában már ekkor elveszett. Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa, Jókai és sok korabeli nagyságunk épp abban hitt, ami több szerencsésebb sorsú ország társadalmi gyakorlatából épp ekkoriban kezdett kihullani: a mi nagyjaink hittek az ősi gyökereinkben, azok megtartó erejében, és azok hosszabb, rövidebb úton visszavezették őket a mi aranykorunkhoz. A történelmi erőik satujában ez csak álom volt, de gazdag és szabad országok fiai többfelé úgy robogtak egy vélt haladás irányában, hogy a nagy száguldás közepette elfelejtették, hogy elárulják a szabadság szent eszméit, a pénz diktatúrája felé közelednek, és bizonyos tudatzavarral, szemfényvesztés áldozataiként vagy jól felismert egyéni érdekből ezt a dik-

tatúrát demokráciának nevezik. A mi nemes élni akarásunkat nem árnyékolta be ez a fejvesztett robogás, a mi utunkat az életremény fénye ragyogta be. Ezért volt küzdelmünk oly rokon-szenves, ezért figyeltek tisztelettel, megbecsüléssel ránk idegen országokból is a szellemi nagyságok. Persze sorstársaink is voltak, például a lengyelek és az olaszok. Mindez még fokozta az érdeklődést a szabadságot sóvárgók iránt. A szabad, de erkölcsileg már omlatag polgársággal rendelkező országok jó szándékú fiai és lányai közül sokan úgy tekintettek ránk, mint szigetre, valamilyen jobb jövő lehetséges fiaira, olyanokra, akik példaképek lehetnek.

Százhatvanöt évvel ezelőtt ódat írt Vörösmarty Liszt Ferenchez, és számunkra a legfontosabbat kérte tőle: „Állj közénk, és mondjuk: hála égnek! / Még van lelke Árpád nemzetének!” Nem véletlenül jelenik meg itt is Árpád neve. A múlt hatalmas csillagfénye komor és üszkös századok lidércéjszakáját képes elűzni. Liszt Ferenc a *Hungária* című szimfonikus költeményével válaszolt a hívó szóra. Vörösmarty kérése előtt már két évvel, a pesti árvíz hatására megszületett Liszt Ferencben magyar azonosságtudata: a kozmopolitaként élő, vándor természetű zenei lángelmében ekkor támadt fel a számára örök nagy érzés, az a csoda, hogy van hazája. Mágneses ereje volt ekkor nálunk a hazaszeretetnek. 1846-ban ezt érezte meg Berlioz akkor, amikor Pesten előadták az ő Rákóczi-indulóját: a szemek, a tekintetek szinte a tarkóját égették. Tudta, hogy sokkal többről van szó itt nálunk, ha ezek a dallamok felcsendülnek, mint zenéről, mert akkor ez a szerzemény is a mi életreményünket, szabadságvágyunkat zengte vissza, szinte azzal volt azonos. Nem véletlen, hogy a szabadságharcunk vértanúi között annyi idegen nevű volt. Sokan életáldozatukkal igazolták azt, amit Petőfi Sándor így fogalmazott meg: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én.”

Álmunk az élet volt, és sötét, pokoli erők ezt akarták elvenni tőlünk. Vörösmarty jól tudta, hogy a halál-szakadékok akkor kerülhetjük el, ha megerősödünk, ha régi gyökereink újra táplálnak, éltetnek minket. Árpád ébredése azonos az ellobbant erő megtalálásával, újjászületésével.

Csillagporos éjszakákon, történelmi napfogyatkozásaink idején egyre sorvadt, fogyatkozott az az életerő. A gyógy mód egyetlen lehetősége abban rejlett (és rejlik ma is), hogy meg tudjuk-e találni saját gyermeki múltunkat, jövőteremtésre képes ifjúságunkat. Megtaláljuk-e benne az elveszettnek hitt aranykort. Vörösmarty tudatában ez az álom, ez a látomás úgy élt, mint a Boldogság-szigetről száműzött emberben az egykori lenyűgöző táj igazi valóságképei, mert a romantika különös, szélsőséges, zaklatott képeinek a hátterében is ott van a valóság: az van jelen. Hiszen a történelem vérről írt lapjairól is oly tények villódnak elénk, amelyek minden emberi képzeletet túlszárnyalnak.

A romantika a szélsőséget ragadja ki, mert épp ettől a módszertől várja, hogy a tespedt, az eltunyult ember valamilyen lelki gyorsító-berendezésbe kerüljön, és végre hű legyen önmagához, emberi küldetéséhez. Ne lángot ellobbantó, kihunyó parázs, a semmi-hamulétbe omló halál-bélyeges lény legyen, hanem tündöklő, jövőbe sugárzó szellemi égitest: csillag, nap, lobogó üstökös. A szélsőséges képek ezt az erőt sugárzó létet fejezik ki. A kor emberének ezek épp olyan természetesek voltak, mint a realisták számára egy-egy típus vagy a naturalisták szemében egy-egy túlrészletezett, hétköznapi, nagyon egyszerű jelenség, a kopár esendőség-lét állomása, szomorú útvesztője. Az utóbbiban az elveszett és elérhetetlen aranykor már nem sejlik fel. Talán a hiány sem fáj, csak a csonka lét vacog. A Kárpát-medencében következetes, végiggondolt, törvényes keretek között érlelődő reformkorunk csak nekünk volt. A harcos ese-

mények mozgásba hozták az idegen ajkúakat is. Voltak, akik mellettünk, voltak, akik ellenünk küzdöttek. Az utóbbiakban a gyűlölet oly fekete éjszakája honolt, hogy nevetve várták, azt a sírt, hol nemzet süllyed el, a miénk.

Vörösmarty viszont azt hirdette a nagy bukás után is, hogy a világsi katasztrófa nem azonos azzal a sírral, amely az ő nagy látomásában megjelent. Meggyötört, beteg testtel, zaklatott lélekkel is hitt abban, hogy *„lesz még egyszer ünnep a világon.”* Ennek az ünnepnek a vágya volt a mi aranykor-látomásunk. Olyan tükör volt az, amelyben az egész Kárpát-medence minden polgára, minden lakója megtalálhatta, megláthatta volna boldogságát, felfedezhette volna saját kiteljesedésének a nagy lehetőségét, útját. A periklézsi Athén nagy mintája lebegett reformkorunk kiválóságai előtt, Árpádnak és népének a hite lángolt szívükben. A szabadság szent eszméje villódzott, tündökölt abban a káprázatos tükörben. Az egység, a szeretet, a megbékélés fényei erősebbeknek látszottak, mint amilyen a meghasonlás barlang-éjszakája.

Azt a gyönyörű tükört káini bot zúzta szét. De széthullott, szétomlott darabjai itt vannak a lelkünkben. Legalább ott rakjuk össze őket! Így születik meg mibennünk újra Vörösmarty. Így idézhetjük töretlen hittel erőt sugárzó szavait. Így csodálkozhatunk rá követőire, azokra, akik szellemiségéből, rendkívüli nyelvéből ihletet merítettek.

Amikor Vörösmarty Mihály meghalt, épp nyolcszáz éves volt a mi első, összefüggő nyelv-tani szerkezetet őrző nyelvelmünk. Akkor, kilencszázötven évvel ezelőtt senki sem gondolt arra, hogy lesz angol nyelv. Ezt a mi örömmünnepünket jobbra csöndkövület veszi körül. Az utókor „szép” tanúságaként, fő hírforrásainkból azt viszont hallhatjuk, hogy épp harminchat évvel ezelőtt halt meg egy USA-beli táncdalénekes. Féktelen jólétét nehezen viselte, hát heroin-túladagolásra volt „szüksége”. Talán az ilyen emlék, adat-adag ihleti a feltörekvő új nemzedéket? Nyelvünk – nyelvelmünk kilencszázötvenedik nagyszerű évfordulója nem nagyon ihlették meg művelődésünk „éber” vigyázóit. Ők felejtenek, mi nem.

Százötven évvel ezelőtt Vörösmarty sírba hullott, de szelleme az elmúlás éjszakájából fellobog: örök és elpusztíthatatlan erő. Arra tanít minket, hogy ne feledjük a magyar aranykor csodálatos látomását. Sötét és reménytelen korokban kell a vigasz, és ne feledjük azt sem, amit a lélekben hozzá oly közel álló költő, Juhász Ferenc hirdet: *„A szabadság a legtöbb, amit adhat magának az emberiség.”*

Egy-egy szellemi nagyságot sok szempontból lehet megközelíteni. Végezetül jogosan kérdezhetjük azt, hogy mit ad most nekünk Vörösmarty. Írásomban erre kerestem a választ, és ezt így összegezem: aranykori látomásában életünk rendjét megmutató, lelki erő sugárzó művek vannak jelen. Hazaszeretetével mindnyájunknak a példaképe lehet. Ma ezt az utóbbi értéket sokan talmi, üres ragyogásra cserélik fel. Épp ezért nem árt újra a régi kínaiak egyik szép gondolatát felidézni: ha lelkileg nemes embert látsz, legyen a példaképed, ha esendőt, akkor gondolj önmagadra!

Vörösmarty méltán olyan óriás volt, aki az új és új magyar nemzedék példaképe lehet. Megfogyatkozásunk éjszakáján ez a legtündöklétebb álom. Álom! Igen! De a jövőnk alapja lehet.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

akkor egy repülőt láttam...

igen a háromszázegyes
 parcellában forradalom
 népfelkelés gyűrt gondolat
 lelte a halált sirató
 asszonyok imája hazát
 zárt bilincsre és vert láncra
 akkor egy repülőt láttam
 s jegenyefák körbe-körbe
 tankok tankok a másik utcán
 mint az orgonasíp néztük
 és hallgattuk és hallgattunk
 apám anyám – én a mama
 kezét fogtam, egy repülő
 tankok tankok a másik utcán
 (alig múltam hároméves)
 elapadt könnyek cellarács
 s lett csend beszélt a rádió
 csend lett csak csend körtefának
 támaszkodva apám mondta
 messze nézve hazatérve
 talán imádkozni kéne

Séta a halálba

(Dr. Hőgye István gyalogútján)

Telefonhang verte a csendet.
 Újra dél lett, a viselős Nap
 készült – halottat öltöztetett.
 Sírt a tavasz, gyász szállt a házra,
 hat óra tájban angyalokkal
 találkozta s az ÚRISTENNEL –
 fáradtan, százévesen – majd, majd
 visszafiataltál Anna
 kezét találva. ÖRÖMÜNNEP,
 meg gyász, meg szakadék, meg beszéd... –
 és könnyek és könnyek és könnyek.
 Sétáltatok az Endre utcán
 HAZA, „Újhelbe”, a halálba.

Szomorú estike

„A zene az örökkévalóság előlege.”

Szokolay Sándor

(Hőgye Zsófinak szeretettel)

Gurult csak gurult a könnycsepp
 észrevétlen. Lélekharang,
 mennyei hang, Szent Simeon
 kottáját olvasva, könnycsepp
 lett az arc, hit, tiszta lélek,
 s még szólt az ének, imára
 térdelt, ki már félve kérte.

Édesanyád volt, ki félte
 a mozdulatot idelent,
 és apád, a bölcs, hiteszegett
 árván maradt, a legárvább.
 Ölelésre kevés a tér,
 a két kar szabta szűk világ.

Boldogság, imádság. Gurult
 a könnycsepp. Hol kottát olvas,
 áldott az a hely, ha völgy, hegy...
 Arcán az imádság könnye,
 arcán édesanyja könnye,
 arcán az őriző könnye,
 arcán a szerelem könnye,
 arcán sok-sok gyermek könnye,
 arcán fia, lánya könnye –
 szentek törlik és boldogok.

Szomorú estike, fehér
 virágú, alkony illatú,
 bíborvörös, bíborvörös.
 Szerellemmel jegyben járó,
 furulyázó, fuvalázó,
 szerelemmel, szeretetettel,
 jegyben járó szerelemmel.

MARTINÁK JÁNOSNÉ

A költő Sáfáry László, az egykori újhelyi diák

A negyed évszázad alatt három államfordulatot megélt Kárpátalja költője volt *Sáfáry László* (1910–1943). Verseit és munkásságát Csehszlovákiában, az északi magyar határvidéken és a Pozsony és Huszt közötti vegyes nemzetiségű szlovák, ruszin, magyar, román és zsidók lakta területen ismerték igazán, bár időnként Prága és Budapest folyóirataiban is találkozhattak nevével. Munkácson született és ott élt 18 éves koráig, miközben 1923 és 28 között Sátoraljaújhelyre járt át vizsgázni. Ezután tíz évig élt Budapesten, ahol hihetetlen nehézségek között tanári diplomát szerzett, s hazament, hogy ezt Munkácson hasznosíthassa. Másfél évet tölthetett otthon, amikor behívták katonának; a Don-kanyarban pusztult el értelmetlenül. Tehetségével, lobogó egyéniségével lenyűgözte a körülötte élőket, második kötete megjelenése után az újabb magyar líra nagy reménységei közt tartották számon, s ettől az időtől alig maradtak ránk versei. Tragikus kor tragikus gyermeke volt ő. Életével kegyetlenül bánt a sors, életművével pedig pazarlóan gazdálkodott az utókor. Az embert az oroszországi harcmező temette el, kézíratait pedig elemésztették a változó országhatárok, a nehéz idők.¹

Csaknem 100 év telt el születése óta, amikor véletlenül találtam egy mondatot arról, hogy Sátoraljaújhelyben érettségizett. Ennek eredtem a nyomába, s egy sajátos időutazásban megismerkedtem vele. Ezzel az összeállítással most mindezt volt iskolájának és a városnak ajándékozom, s mindazoknak, akikhez eljut írásom. Azt hiszem, ennél többet nem is tehet az utókor, mert „ha aktivizálja, újraolvassa, a maga életkörébe vonja” a műveket – ahogyan azt Bori Imre tanácsolja – azok felelednek Csipkerózsika álmukból. A Sáfáry-versek ma is sugározzák verhovinai illatukat, s bennünket is figyelmeztetnek egyre s másra.

Az egykori Monarchia területén, Munkácson született 1910. november 16-án. Édesapja, Sáfáry József eredetileg tengerész volt, de egy hajótörés után diplomát szerzett, s földmérő mérnökként tért vissza Kárpátaljára. Harcolt az I. világháborúban, majd amikor Munkács Csehszlovákiához került, nem tette le a köztisztviselői esküt, ezért állásból felmentették. Sándor László,² a költő ismerője és népszerűsítője úgy tudja, hogy ettől kezdve alkalmi munkákból élt, Takáts Gyula is „gyakran elbocsátott mérnökként” emlékezik rá,³ de az újhelyi anyakönyvi bejegyzések következetesen uradalmi mérnökként emlegetik. Ez sem jelentett persze nagyobb kenyeret, így a gyerekeknek – Lászlón kívül két lánya volt – meg kellett ismerni a nélkülözést. Ám a család mégis a békesség, a szeretet, a megértés melegével vette körül őket.

¹ Görömbei András: A Verhovina költője. = Irodalmi Szemle, 1968. 845.

² Sándor László: Előszó a Korforduló című gyűjteményes kötethez. Bp., 1969. 6.

³ Takáts Gyula: Sáfáry László. = Kortárs, 1965. júl. 1151.

SÁFÁRY LÁSZLÓ ARCKÉPE

A testvérek visszaemlékezése szerint sokat olvastak, és szívesen öltözködtek maskarába a maguk szórakoztatására.⁴ Ezek az élmények is táplálták verseit.

Mire iskolássá vált Sáfáry László, Munkács már Csehszlovákiához tartozott. Az I. és II. osztályt az ottani városi polgári fiúiskolában járta, s a többit a sátoraljaújhelyi kegyes-tanítórendi római katolikus reálgimnáziumban végezte „szabályszerűen beírt magántanulónként.” Magyar állampolgárság hiányában minden vizsgájára szöknie kellett, ami nemcsak a kaland romantikáját jelentette számára, a kiszolgáltatottság érzése is felerősödött benne.⁵ Az iskolai értesítőket (évkönyveket) és anyakönyveket átnézve csak sejthetjük megpróbáltatásait

annak a kisleának, akinek ekkori arcát egy munkácsi felvétel testvérei társaságában őrizte meg. 1923-ban a III. és IV. osztály névsorában egyaránt szerepel, az egyikből kimaradt, a másikban „vizsgálatlan” maradt. Szerencsére az anyakönyv bizonyítja, hogy a nehézségek ellenére hat jellel és két jóval zárta első esztendejét. Az V. és VI. osztályt a latin szakos Korcsiák Ede osztályába tartozva végezte, utána a volt igazgató, Vidákovich Dániel, a mennyiségtan és természetrajz tanára lett az osztályfőnöke, aki ezután az érettségiig kísérte. Az 1926/27-es tanévről nem találtam meg az eredményét, de a következő évi anyakönyv jelzi, hogy ekkor is vizsgázott. A sors kiszámíthatatlan kegyelméből a Zempléni Levéltárban a piarista iskolai iratok között ráakadtam „a magánvizsgálatot tett tanulók” kimutatásának két példányára is.⁶ Mindkét névsorban szerepel Sáfáry László neve, de csak az egyik juttatott érdemi információkhoz. Nemcsak a vizsga sikeréről tudósított, de az is kiolvasható belőle, hogy vele együtt vizsgázott Munkácsról Petrovai Jenő 16 éves és Ringelhám Mária 15 éves tanuló, Ungvárról pedig Plathy György 18 éves tanuló, aki aztán az érettségi vizsgáig társa maradt.⁷ Ezen az okmányon olvasható az is, hogy a vizsgákra „Gondos Mór tanító helyben” készítette fel, de róla nem sikerült semmit kiderítenem. Azt gondolom, az újhelyi vizsgákra otthon tanulhatott, a szakirodalom utal is az apai segítségre. De maga a vizsga – ne feledjük, a reálgimnázium a reáliákat tanította erősebben, nem a humán tárgyakat, ami Sáfáry erőssége volt –, az ezzel járó pénzbeli terhek,⁸ az utazás izgalmi kellően megterhelhették a munkácsi fiút. A hullámzóan alakuló érdemjegyek sora ezzel magyarázható. A tízéves korban megkezdődött folyamat 1928-ban zárult az érettségi vizsgával. Az írásbeli május 14-16 között volt. Magyarból Széchenyi és a magyar költők kapcsolatát értelmezte, latinból Vergiliust (III. 655-83) fordított, mennyiségtanból egyenletet és szöveges feladatot oldott meg. A szóbeli „vizsgálatok” június 25-28 között folytak Ady Lajos debreceni tankertületi főigazgató elnökletével, aki ekkor ejtette meg éves hivatalos látogatását

⁴ Idézi Görömbei, 1968. 845.

⁵ Uo. 845.

⁶ ZL. VIII – 56. 25. és 15. doboz.

⁷ Az iskolai évkönyv tanúsága szerint 1928-ban – Sáfáry érettségijének évében – az iskolának 351 tanulója volt Magyarországról, s 19 diákja az „elcsatolt” területekről, de ez utóbbi szám az évek során csökkenő tendenciájú.

⁸ Az évkönyv szerint 1925/26-ban ez az összeg: 100 ezer P a felvételi, 100 ezer P az intézeti mellékdíj, + 28 ezer P filmoktatási díjat jelentett, mindez együtt kétszerese volt a nappali tagozaton tanulók tandíjának.

*tott, tegnap fejeztük be, kb. 55-60 P-t fogok kapni. Persze nem fizetnek azonnal, de minden reményem megvan arra, hogy még karácsony előtt...*¹¹

A hosszúra nyúlt diákévek sem távolították el a családtól. A nyarakat otthon töltötte a Latorca partján, édesapjával járta a hegyeket, s barátaival éjszakákon keresztül vitatkozott irodalomról és politikáról. Otthoni baráti köre széles, egyaránt beletartozott – az érdekesebbeket kiemelve – az akkor munkácsi lapszerkesztő Simon Menyhért, Prerau Margit, aki a baloldali lapok tudósítójaként járta ezt a vidéket és Kossányi József, komáromi költő. Dedikált köteteket megtaláltak a költő Munkácson felfedezett hagyatékában.¹² Ezekben az években kapcsolódott be a Sarló mozgalomba, mely a csehszlovákiai magyar értelmiségi fiatalok, elsősorban egyetemi hallgatók társadalmi és kulturális mozgalma volt a két háború között.

1930 nyarán az akkor Pozsonyban élő Balogh Edgárral, a Sarló egyik vezetőjével, a dunazerdahelyi Lőrinc Gyula képzőművészeti főiskolással, és Bertók János görög–latin szakos Eötvös-kollégistával, a munkácsi református püspök fiával végigjárta Kárpátalja legszegényebb vidékét, a beregi falvakat – miközben más csoportok a Bodroghöz, Gömör és az Ipoly-völgy magyar falvait látogatták sorra –, hogy közgazdasági, népegészségügyi és néprajzi gyűjtéseket végezzenek. Mint a hajdani vándorlegények, kenyérrel, szalonnával – és Lőrincz Gyula zsáknyi pogácsájával – feltarisznyázva gyalog indultak neki a beregi útnak.¹³ Munkácsról kiindulva Beregszász, Nagyszőlős, Izsnyéte, Barkaszó, Szernye, Nagydoboz, Bányu, Rafajnaújfalu, Bulcsu, Macsola, Badaló, Halábor, Vári, Csetfalva, Tiszaújlak, Bökény, Szőlősgyula útvonalon jártak.¹⁴ Útjukat nagy beleérzéssel idézte meg Szigethy Gábor szerkesztői bevezetőjében, melyet Balogh Edgár írásos beszámolója elé készített:¹⁵

„Értékes anyagot gyűjtöttek: megnézték és lerajzolták a csetfalvai és szőlősgyulai fatemplomot, táncoló gyerekeket fényképeztek, népviseleteket tanulmányoztak, dalos gyermekjátékokat gyűjtöttek. Tanulmányt készítettek elő a falusi gyerekek életéről a losonci A Mi Lapunk számára. Bekopogtak a tiszteletekhez, keresztelektről, esküvőkről, temetésekről érdeklődtek, tarlóvégen asszonyokkal beszélgettek, van-e miből főzni ebédet, vacsorát, elüldögéltek az árokparton a napszámosokkal... Szegényország napégette poros útján gyalogolnak, kopott asztalok mellett csorba poharakból isszák a nincstelenek maradék borát, miközben jegyzeteket készítenek s próbálják pontosan – becsületesen feltérképezni szegényország nyomorát... Miközben szavakkal próbálják vigasztalni az éhezőket (szavakkal, mert saját tarisznájuk is lapos), miközben a félmazsás zsáktól nyomorított gyerek életéért aggódnak, (mert erre felé sürűbben hívnak haldoklóhoz papot, mint beteghez orvost)...”

Balogh Edgár hiteles képet festő úti beszámolót készített a látottakról, melyet a Prágai Magyar Hírlap kezdett el közölni, de csak az ötödik napig, mert akkor betiltották.

„A táj szépségein és a paraszti egzotikumon túl bepillantottunk Szegényország igazi, szomorú életébe... A tiszteletes nem helyesli, hogy fényképezzünk. A gyerekeken még ünneplő ruha sincsen. Ilyen mazur, gondozatlan, hétköznapi megjelenésű gyerekek képét valahol megmutatni kész nemzeti veszedelem. Még azt hiszik, ilyenek a magyarok. Pedig ilyenek. Szegények... Az erdőn, emlékszem, Ady Endréről beszélget-

¹¹ Idézi Sándor László, 1969. 11.

¹² Dupka – Popovics: Újabb adalékok Sáfáry Lászlóról – Kárpáti Igaz Szó, 1984. márc. 23.

¹³ Balogh Edgár: Tíz nap Szegényországban. Bp., 1988. 64.

¹⁴ „Az út megismétlődött, két fiatal költő fél évszázad múlva újra végigjárta ezeket a településeket, s igyekeztek megmutatni a falvakban végiment változásokat” – ad hírt útjukról és könyvtükről (Dupka – Horváth: Múltunk és jelenünk, 1977). Vö.: Balla Gyula: A kárpátaljai (kárpát-ukrajnai) magyar irodalom regionális hagyományairól. = Magyarágkutatás. Bp., 1987. 304.

¹⁵ Tíz nap Szegényországban. 5.

tünk. A barkaszoí szegényember valahogy többször is olyan szavakat, mondatokat használt, amelyeket mi Ady Endre verseiből ismerünk. Hiszen Érmindszent nincs olyan messze. Elővettük és kibontottuk a térképet. Itt van rögtön Tiszacsécse, Móricz Zsigmond szülőhelye, idebb van az Ér, itt van Ady faluja. Ezek az emberek itt az ő népiük. Arany a sárban, ősi természeti szépségekkel a szegénység mocsarába szorított, rongyokba vetkőztetett magyarok.¹⁶

Sáfáry ezen a vidéken nőtt fel, s a Pesten eltöltött idő, a barátok, az olvasmányok adta élmények nagyban tágították látókörét, szemléletét, jellemét. Ez az út is sokat formált rajta, az itteni élmények nagyban hozzájárultak költői kibontakozásához. Milyennek látta őt ekkor Balogh Edgár? „Harmadik útitársam szintén munkácsi gyerek volt, arca csattanóan piros, s ő mégis riadozó, szemérmes, mimóza lélek... Sáfáry László költő...”¹⁷ S a kis csoport tagjainak történetét is érdemes végigfuttatni, Sáfáry tragikus nemzedékének tagjai ők. Balogh Edgárt nemcsak a cikk folytatásáról tiltották el, de állásából is kidobták. Állampolgársági igazolás nélkül maradván Romániába költözött át, ám stószí őrhelyről is hallatta „vox humanáját”. Bertók Jánost Gömbös minisztersége idején leleplezték, mint kommunistát, kicsapták az egyetemről és az Eötvös-kollégiumból, kiszupplolták Budapestről, hiába volt püspök az apja. Könyvmoly emberként élt Munkácson, s egy véletlen folytán – 1944-ben mással tévesztették össze – hadifogságba került, ahonnan soha nem tért vissza. Lőrincz Gyula festő lett, országgyűlési képviselő és kultúrpolitikus.¹⁸

Sáfáry aztán visszatért Budapestre. Barátainak egy része továbbra is a sarlósok közül került ki, akiknek egy időben ő volt az itteni vezetőjük. Közben a koplalás és az élelemszerzés legváltozatosabb módjait próbálta ki,¹⁹ s belevetette magát az irodalmi életbe. Simon Andor lett az első mestere, az ő révén talált kapcsolatot Kassák köréhez²⁰ és Móricz Zsigmondhoz,²¹ aki nemcsak Sáfáry, de az egész Sarló-mozgalom egyik bálványa volt. 1931-ben adta ki az első verseskötetét is *Lendület* címmel – családi segítséggel – a kis munkácsi Welber Nyomdában, s ezzel a külvilág számára is nyilvánvalóvá vált költői mivolta. A verseket követő nyolc kritika még csak az indulónak kijáró érdeklődést jelzi. Hogy ekkoriban hogy nézett ki Sáfáry László, egy fénykép és egy olajfestmény is mutatja, utóbbit távoli rokona, az építész-mérnök-festő gyöngyöshalászi Takách Béla készítette róla, amelyet 1931 karácsonyára egy diáktársával küldött haza szeretteinek.²² Tanulmányai azonban nehezen haladtak. 1933. március 15-én írta szüleinek a következő sorokat:²³

„Tessenek nyugodtak lenni, efelől biztosíthatom kedves szüleimet, hogy a tudományszakjaimmal is foglalkozom, valamint arról is, hogy törődöm anyuék véleményével. Ezért is nagyon szeretném, ha nem néznék ellenséges szemmel művészi beállítottságomat és verseskönyv kiadási terveimet, mert ezek ellen egyrészt nem lehet semmit sem tenni, annyira az életemhez tartoznak és közel állnak ahhoz, amit az emberek boldogságnak neveznek, én pedig önkifejezésnek.”

Közben egy évre behívták katonának, így ez is hátráltatta a tanulásban. De ez az idő csak az ember számára vészett el, a költő gyarapodott általa. Katonai évét ugyanis nem karpaszományos önkéntesként töltötte, saját kérésére közkatonaként szolgált a végig a lélekkel, ahogyan ba-

¹⁶ Balogh Edgár, 1988. 15., 23., 24.

¹⁷ Balogh Edgár: Tízpróba. Bp., 1980. 226.

¹⁸ Balogh Edgár, 1980. 67, 226, 231.

¹⁹ Görömbéi, 1968. 845.

²⁰ Felesége, Simon Jolán a rokona volt.

²¹ Simon Andor felesége Móricz Gyöngyi, az író leánya volt.

²² A képek forrása: M. Takács i. m. 1985. 12.

²³ Idézi M. Takács, 1985. 13.

rátjának tanácsolta egyik versében: „jussanak eszedbe a hegyek emberei”.²⁴ A Ferenc József Laktnyában letöltött kiképzés után tizedesként szerelt le. Ezután sem lett könnyebb a helyzete. Lakás hiányában barátainál – sokszor Simon Andoréknál – lakott, egyik napról a másikra élt, de egyre több köze lett az irodalomhoz. Először Simon Andorral közösen szerkesztette az avantgardos *Kórus* című folyóiratot, s ez a munka kiszélesítette kapcsolatait. M. Takács már idézett összeállításában közli Tolnai Gábornak, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának emblémájával díszített levelezőlapján küldött sorait, mely akkori ismeretségi körének tagjait is felvillantja:

„Kedves Laci, arra kérlek, a Tomcsányi Gábornál lévő kéziratokat vedd magadhoz. Egy kritika tőlem Nagy Lajos új könyvéről és Budaynak két dúca is azt hiszem ott van. Az egyik amelyik már lejött és a másik. A leköszölt metszet dúcát, legyetek szívesek, küldjétek vissza. Kíváncsian várom az új számot. Mikor jelenik meg? Ha még nem késik el, két kritikát küldök. Egy Radnótitól, egy pedig Barótitól. Mindnyájukat üdvözlöl Tolnai Gábor.”²⁵

Tolnai a modern líra avatott teoretikusa volt, *A szabadvers a lírai formák válsága* című munkáját 1932. június 29-én dedikálta Sáfárynak, aki egyetemi szakdolgozata írásakor hasznosította azt.²⁶ Radnóti *Pogány köszöntőjének* 931. példányával 1932. május 20-án ajándékozta meg Sáfáryt, de ez nem akadályozta meg abban, hogy második kötetéről kemény szavakat írjon a Nyugatba. S a pesti irodalmi kört újabb otthoni ismeretségek is gyarapították. Megismerkedett például a legendás múltú Fekete Lajos költővel, aki a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadsereg egyik alegység-parancsnoka volt, Újvidékre emigrált, ahonnan 1929-ben tért vissza szülővárosába. *Vassal és fohással* című Baumgarten-díjas kötetét 1934-ben dedikálta a költőnek. 1935-ben Kassáktól kapta *Földem, virágom* című verseskötetének egy tiszteletpéldányát, melyet „tisztelettel, bizalommal” ajánlott a fiatal költőnek a magyar avantgard atyja.²⁷

1933-tól – miután nézeteltérésük támadt a Kórus főszerkesztőjével, Tomcsányi Gáborral – a hozzájuk csatlakozó Habán Mihállyal főmunkatársként kapcsolódtak be a Dénes Béla szerkesztésében meginduló Független Szemle munkájába. Ez a M. Takács által „eklektikusnak” tartott népfrontos és antifasiszta kiadvány egyetlen számmal jelent meg, pedig alapítói az utódállamok fiatal magyarságának és a nyugat-európai emigráns értelmiségének igényes kulturális fórumává kívánták formálni.²⁸ Minőségi feladatai azonban továbbra sem jelentettek számára biztos megélhetést. Ekkori viszonyairól írta testvéreinek a következőket:²⁹

„Én egyik napról a másikra vegetálok, apró gondok akadályoznak abban, hogy a nagyobb ügyeknek utána járjak, a nagyobb gondok pedig még jobban nyomnak. ... így az irodalom sem megy.”

1934-ben vált az Írók Gazdasági Egyesületének tagjává. Az IGE irodalmi tanácsának akkoriban Móricz volt az elnöke, segítségével többször pénzegélyhez juthatott. Néhány évvel később aktívan bekapcsolódott a Györfly István, Muharay Elemér vezette *Művészeti Stúdió* munkájába, mely a népi kultúra ápolását, gyűjtését és terjesztését tűzte ki maga elé. Itteni munkájáról, olvasmányairól, tanulmányairól levélben számolt be az otthoniaknak:³⁰

²⁴ Takács Gyula, 1965. 1154.

²⁵ M. Takács, 1985. 12.

²⁶ Kárpáti Igaz Szó, 1984. márc. 23.; Regio, 143.

²⁷ Dupka – Popovics, 1984. márc. 23.

²⁸ M. Takács, 1985. 12.

²⁹ Idézi Görömbei. 1968. 846.

³⁰ Idézi Sándor, 1969. 11-12.

„Sok dolgom nincs itt, akármit olvashatok azon a címen, hogy tájékozódnom kell bizonyos dolgokról, néprajzot és irodalmat olvastam egész nap ma is. ... Egyelőre úgy gondoltam, vállalkozom egy diákot, de pénzért. ... Azon ne izguljak, hogy nem jut idő a tanulásra, mert az idő felét tanulással tölthetem, amikor itt benn vagyok, azaz Gyöngyiéknél nem tudok, de pár napon belül lesz szobám. ... Én hétfőtől bejárom az egyetemre Györfly előadásaira. Császárnál is vizsgázom mindenképp, hiszen három tárgyból kell vizsgázni, csak a sorrendet cserélem fel, az első tárgyból kell írni a disszertációt. ... Most mindennél jobban megszerettem az öreg Móriczot. Egymás után három könyve is tetszett: A boldog ember, Az asszony beleszól, Rokonok... Az öreg Rabindranath Tagore Kertészét olvasgatom vagy negyedórát minden este angolul. Nagyon szeretem ezt a könyvet. Tőlünk távoli finomságok vannak benne. Az alábbi egy kicsit W. Whitmannel rokon:

Ki vagy te, olvasó, ki vagy száz esztendő múltán olvasod verseimet?

E tavaszi gazdagságból egy árva szál virágot sem küldhetek neked, sem egy csíkot a felhők aranyából.

Nyiss ajtót és tekints körül, gyűjtsd össze virágzó kertedben a száz év előtt lehullott virágot emlékül.

Szíved örömeiben megelheted az élő örömet, amely egy tavaszi reggelen rengett és egy évszázadon át küldi feléd örömteli hangját.”

1935-ben jelentette meg második verseskötetét *Verhovina* címmel ismét saját költségén Munkácson, amelyről kritika-zuhatag jelent meg. A regösjárason tapasztaltak ebben a kötetben értek verssé, s ez a kötet tette őt a két világháború közti magyar irodalom nagy reménységére jogosító tagjává. 1938-ban, amikor az I. bécsi döntés visszaadta Magyarországnak az elcsatolt területek egy részét, Sáfáry katonai szolgálatra hívták be: írnokként az Ipolyságba került. Leszerelése után egy ideig még Pesten élt, Habán Mihállyal a postásgyerekek kollégiumában volt nevelőtanár, kalapos képe ekkor készült róla,³¹ és *Nyugat-európai ízlésáramlatok a felvidéki magyar költészetben* címmel írta szakdolgozatát. Mária testvérének így számolt be:³²

„A magyar szakdolgozatom egészen a körmömre égett, ugyanis lassan ment a könyvek összeszedése, olvasgatása. S tudod én milyen nehezen ülök le az íráshoz. Igaz, ha már leültem, elég gyorsan megy. Így volt ez most is, vasárnap leültem és mindjárt gépbe fogalmaztam. Keddre készen is volt 60 oldal. Egészen érdekes dolgozat, módomból nyílt arra is, hogy a költészet mélyebb kérdéseiről beszéljek, persze, csak röviden, s idéztek Whitman, Claudel, Baudelaire, egy-két újabb francia és német költőtől. Vázlatszerű az egész, hogy nem lesz nagy fáradság doktori értekezésé ki dolgozni. Magamról egészen röviden írtam, s idéztem a Rejtett ösvényt, az egész egy oldal.”

Szakdolgozatának rövidített változatát Turczel Lajos 1990-ben megjelentette³³ mint a csehszlovákiai magyar irodalomtörténeti eszmélkedés fontos dokumentumát. Sáfáry írása csak a lírára szorítkozott, s azt az avantgard irányzatoknak nevezett hatás viszonylatában vizsgálta. Műve mégis úttörő kezdeményezésnek számít, mert Kemény Gábor és Szalatnai Rezső³⁴ írását leszámítva ilyen jellegű kortárs-összefoglalás nem született. Szakdolgozata mai ismereteink birtokában is figyelemre méltó alkotás. Irodalmi tudásával, költői ízlésével egyedi értékelést adott Kultsár Miklós, Forbáth Imre, Mihályi Ödön, Márai Sándor, Simon Menyhért, Jarnó József,

³¹ M. Takács, 1985. 13.

³² Idézi Sándor, 1969. 13.

³³ Regio, Kisebbségstudományi Szemle, 1990. dec. 121-143.

³⁴ Szalatnai Rezső: Irodalmi menetrend Szlovénzskón. = Magyar Figyelő, 1933.; Kemény Gábor: Így tűnt el a gondolat. A felvidéki magyar irodalom története. Bp., 1940. A szakirodalom emlegeti még a kárpátaljai Zapf László összefoglalását, mely egy 1937-es pályázatra készült, de elkallódott.

ÉDESAPJÁVAL MUNKÁCSON (1938)

Mécs László, Földes Sándor, Szenes Erzs, Győry Dezső, Vozári György, Morvay Gyula, Szabó Béla, Kossányi József verseiről. Önmagát a címnek megfelelően így értékelte:

„Magamról ... csak annyit óhajtok megjegyezni, hogy bírálóiim közül sokan vélték felfedezni rokonságot első versfüzetem írásai és a szürrealisták között. Ennek nyomait második versfüzetemben is megtalálták, de a képeket világosabbnak és egyben erőteljesebbeknek is látták. Magam realistának tartom magamat. Szerintem azonban mentes vagyok az új tárgyilagosságtól,

mert valóban úgy érzem, hogy kár volna elveszíteni azokat az értékeket, amelyeket az izmusok korának valódi költői felfedeztek, újra megtaláltak.”

S mindezek illusztrálására a *Rejtett ösvény* című versét idézte.³⁵ Aki egyszer a felvidéki költészet jellemzésére vállalkozik majd, jól használhatja Sáfáry munkáját, s olvasmányként is érdekes. Sáfáry az érték alapján döntött, s nem a divat vezette tollát, noha tudta, nem minden egyes költőtársa (pl. Mécs László) értene egyet megállapításaival. Aztán hazament Munkácsra, mely ekkorra már ismét Magyarország része volt. Szigorló tanárként először a magyar-orosz tanítóképző alkalmazta óraadóként, de a következő évben már az állami líceumban taníthatta tárgyait. De kapcsolatban maradt a Művész Stúdióval, miközben nemcsak tanított: beadványokat írt, akciókat szervezett a szegény sorsú, megfelelő élelem és ruházat híján szűkölködő ruszin és magyar gyerekekért.³⁶ A benne lévő szociális érzékenység azonnal gyakorlati tennivalót talált a maga számára, s a háborús nehézségek között segíteni próbált (*Van sok ellenségem*):

*...felhősz te, kis barátom,
élni fogsz egy fényesebb világban!
Ó, mondd el majd egyszer, mondd,
hogy Sáfáry szíve tiszta lánggal égett,
és szerették őt a gyerekek.*

A munkácsi líceumban már nem fejezhette be a tanévet, mert újra behívták katonának. 1942 májusában Jászberénybe vonult be csapatához, a 32. gyalogezredhez. Rövid kiképzés után július 1-jén már a 2. magyar hadsereg kötelékében Kurszk felé utazott. Egyik bajtársával haza küldött magáról egy fényképet, mely egy ismeretlen katonatársával ábrázolja, ez a pipás kép lett az utolsó róla készült felvétel.³⁷ Először az ezred-, majd a zászlóaljirodára került írnokként. Gyakran írt haza, s amennyire a cenzúra engedte, beszámolt életéről, megfigyeléseiről, honvágyáról. Állandóan érdeklődött a család dolgairól, az otthoniak egészségéről. Munkácsi igazgatója felmentésért folyamodott a Közoktatásügyi Minisztériumba, ez a kérdés is nagyon izgatta, de az is-

³⁵ Regio, 1990. dec. 142.

³⁶ M. Takács, 1985. 13.

³⁷ Uo.

kola nem kapott választ, a Don-kanyarból nem lehetett visszatérni. Hogy hogyan viselte el humanizmusával a frontot, nem tudjuk. A sors megkímélte attól, hogy fegyverrel harcoljon, de a látványtól nem. 1942. október 24-én írta a testvérének: „*Vers vagy kettő készült ugyan, de nincs egészen jól kidolgozva. Anyag gyűlik az emberben, de megérlelni itt nem lehet.*”³⁸ 1943. január 11-én Bjelgorodból írott lapja után elhallgatott, s a szükségzavú hivatalos értesítés fogságba esését valószínűsítette. Egyik katonatársa azonban látta, hogy visszavonuláskor nem bírta tovább menni a nagy hóban, s ott pusztult el a dermesztő hidegben. Ahogy Balogh Edgár írta: „*Ki tudja mi játszódott le az ő végzetében... Kivezényelték a szovjet ellenes frontra. Humánusával ilyen helyzetben csak meghalni lehetett.*”³⁹

Az élet dolgain el-eltűnődő Sáfáry 12-13 éves, amikor első verseit papírra veti. Édesapja fedezte fel ezeket a verseket, melyeket írójuk nagy gondnal egy iskolai füzetbe másolt. Középiskolás korából számos ilyen füzet maradt fenn (ezek voltak az ún. kék füzetek, eltérően az érett korban erre a célra használt pepita füzetektől). Sándor László – aki maga is lapozhatta a füzeteket, hiszen a költő barátai közé tartozott – nem tartotta sokra ezeket, bár tudomása szerint közülük néhány nyomtatásban is megjelent a losonci A Mi Lapunkban és a munkácsi Határszéli Újságban. 18-19. századi költők modorában írott verseknek minősítve a gyűjteményes kötetbe sem vette be őket.⁴⁰ Meg is róttá ezért Görömbei András,⁴¹ mert ezzel szőtte tovább azt a legendát, hogy Sáfáry 4-5 soros szabad versekkel kezdte pályáját, s latinos műveltség ellenére költészete teljesen érintetlen maradt a görög-római kultúra hatásaitól. Görömbei mély empátiával megírt tanulmányokban foglalkozik Sáfáry költészetével, melyekben e korai versek értékét is felvillantja.⁴² Írásából kiderül, hogy a gyermekköltő nagyon is mélyen benne élt az antik kultúra világában, így érthető igazán pályaválasztása is. Korai költészetében saját érzéseire is mitológiai példákat társított. Amikor szüleit Munkácson hagyva megkezdte Budapesten tanulmányait, úgy érezte magát, mint Ovidius Tomiban. S Antheusz példája is egyértelmű vallomás: Antheusz csak addig volt legyőzhetetlen, míg anyjával, a földdel érintkezett. Alakját a két haza közt hontalanná váló költő a természetélményt és a görög hatást ötvöző szonettben idézte meg. S ezekben a zsengekben is benne van a leendő költő: fiatalos életkedve, harmónialátása, az intenzív természetélmény a későbbi Sáfáry verseket is jellemzi. Zsengei ismeretében a költői fejlődés íve is szélesebben rajzolódhat ki előttünk. Ezekben a korai versekben ugyanis – mondja Görömbei – a tájélmény még szociális tartalom nélküli: az ifjú költő romantikus érzékenységkel még azért vágyik vissza a szép napkeletre, mert ott „a tárogató búgna az egyik hegyről a másik hegyre.”⁴³ Magyarságélményét Ady hatása mélyítette el. Kimutatható ez kedves verseit tartalmazó füzetéből, ahol közvetlenül Ady versek után következik a *Magyar hasonlatok* című verse, melyet a „Fenét! Bolondság, tévedés” sorral osztja két részre, s ezzel a magyar vágyak és a magyar valóság allegóriáit ütközteti. A kalásznak a széles búzaföld

³⁸ Idézi Sándor László, 1969. 15.

³⁹ Balogh Edgár, 1980. 231.

⁴⁰ Sándor, 1969. 6.

⁴¹ Görömbei András: Sáfáry László: Korforduló. = Alföld: 1970. 4. 154.

⁴² Görömbei, 1968. és 1970.

⁴³ Görömbei, 1970. 154.

volt a reménye, s azt kell látnia, hogy csípős csalánok veszik körül, esténként pedig „ronda hörcsögök lesik: megérték napjai?” Ezek után természetesen következik a keserű kérdés: „Miért nem maradtál a föld alatt?”⁴⁴ Mégis: ezekben a korai versekben a formakezelés iskoláját járta ki a költő. A felező nyolcastól a hexameterig, a harmadoló kilencestől a szonettig minden formát kipróbált, sőt: korához képest nagy biztonsággal kezelte. Kísérletei figyelemre méltóak: a sokféle hatás (antikvitás, expresszív nyersség és indulat, népdalszerű érzelmesség és könnyedség) egybeolvasztását kísérlete meg bennük. A helyi hagyományok is erőteljesebben jelennek meg ezekben, későbbi költeményeiben csak jelzésszerűvé válnak a Kárpátokban fellelhető őrítések, erejük mégis megnő a sűrítés következtében. A korai versekből az is nyilvánvalóvá válik, hogy költészetének kezdettől fogva alapmotívuma a kárpáton túli táj, eleinte pusztai természeti élményként, majd a saját környezetében, a Sarló-mozgalomban vállalt regösúton tapasztalt hatására szociális tartalommal telítődött.

A 20 éves költő első megjelent kötete egészen más képet mutat. Az 1931-es *Lendület* nem a gyermekkori versek folytatása, hanem a Simon Andortól tanult és egyénített izmusok, expresszionizmus és szürrealizmus jelentkezése. Mint ahogy kortársai többségét, őt is megbabonázták Simon Andor miniatűr versecskéi. Csupa „művesség” az ilyen líra: ha sikerül, ámulatba ejt, 2-3 sorral hosszú verseket helyettesít, ha nem sikerül, élettelen forgáccsá válik. A Simon Andor-versek összedettségére, tömörségre adtak számára példát, de Sáfáry a keletiességet magyaros népiességgel és szocialista eszmésséggel telítette. Verseiből eltűntek a tölteléksszavak, nyers, naturalis szín üdítette fel líráját.⁴⁵ Már maga a kötet cím is expresszionista határról árulkodik, s jellegzetessé váló szabadversei is az erő kultuszt mutatják. Sándor László egyenesen úgy véli,⁴⁶ hogy Sáfáry nélkül nem is lehet írni a magyar expresszionizmusról, Ilia Mihály⁴⁷ pedig József Attila és Radnóti pályakezdésével állítja kötetét egy sorba, kijelölve ezzel helyét a magyar irodalom folyamatában. A korabeli kritika is felfigyelt megjelenésére, pedig mindössze 40 versről van szó. Igaz, Illyés Gyula a Nyugatban kicsit ironizálva írta:⁴⁸

„A vékonyka könyv elolvasása közben hamarosan kiderül, hogy a *lendület* nem valami vad gesztust, nagyot akaró nekiiramodást jelent, hanem olyasféle lendületet, amivel a rajzoló siklatja a ceruzáját az érdes papíron, hogy egypár vonással véssé oda, tán nem is a megörökítendő tárgyat, hanem arról való hangulatát, Sáfáry László legtöbb verse alig több 4-5 sornál. A kontúrok, a csillanó impressziók veszélyes művészete ez, amely vagy sikerül, vagy nem... Ez a füzet még olyan hatást tesz, mint holmi vázlatkönyv. Érdekessége, jelentősége a remélhető nagyobb műtől függ.”

A temesvári Mélius József is utal az Erdélyi Helikonban Simon Andor hatására, de ő a kötet újdonságát is felismerte: „A primitív súlyosság helyett artisztikus könnyedség. Semmi misztika. ... Öntudatos proletár.”⁴⁹ A kötet nyitó és címadó versében bátor elszánással az aktivitásban, a tettben, a mozgalmasságban jelöli meg életelvét: „*Csalfán a földre görbített ég / nem állja utamat. / Nincs lábad, / ha visszarántanak dohos mesék.*” (*Lendület*) Minden bezártság, minden korlátozottság csalfa, az éggel, a madarakkal, a csillagokkal igazolja bensőjéből fakadó robbanó

⁴⁴ Görömbei, 1968. 846-7.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Sándor, 1969. 5.

⁴⁷ Ilia Mihály: Sáfáry László: Korforduló. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 259.

⁴⁸ Nyugat, 1932. 1. sz. 50-51.

⁴⁹ Idézi Sándor, 1969. 8.

extenzitását. Később is fontos motívuma marad ez, mert nála az ember és a mindenség egy élő organizmus egyenrangú része, törvényük azonos, egymást igazolják, egymás helyett cselekszenek.⁵⁰ Sáfáry tájszeretete uralja a kötetet, de itt csak utalások vannak a kárpátjai helyvidékre, s a verseket asszociációk sorával tágítja (Virágok az égen):

*A part fűz úgy néz a hömpölygő tömegre,
mint a koldusgyerek.*

*A világot próféták simogatják,
és százezer pilóta szolgál a halálnak.*

*Piros virágokat láttam az égen
és gyalogosan indulok a kék hegyeknek.*

Sándor László ezt a kötetet még az ösztönösség, s nem a tudatosság számlájára írja,⁵¹ ám a kötet a művész születésének, sajátos arculatú költővé érlelődésének bizonyítéka. Ezt veszi észre Vozári Dezső is, amikor a Prágai Magyar Hírlapban a következőket írja:⁵² „Sáfáry ... kollektív lélek. Egy ember áll szemben a döbbenetes természettel, az étellel, a társadalommal. ... Elsősorban eredetisége szembetűnő. Rövid szabadverseit olyan biztonsággal és annyi művészi ökonómiával önti formába, ahogy csak költő tudja.”

A kötet tömör, filozófiát hangulatukkal adó versei nehezen tekinthetők át, de biztos, hogy törhetetlen harmóniaérzést sugallnak. Még az ellenkező érzelmi pólusról induló hangulat is a harmónia felé közeledik. Szép példája ennek a *Fény* című verse, mely bánatos intonációval kezdődik: „a sötét hegyről hegyre lép”. Ezt felerősíti: „a csillagok is az ég párnái mögé merültek” sorral. Ebben a sötétségben az egyetlen fehérségnek sincs enyhítő funkciója: „Csak a nyárfa áll fehéren, / mint sorsütötte emberek reménye.” De szükséges ez a sötét, mert „fényével hívja párját a szentjánosbogár”, tehát a sötétség nélkül nem tudna létezni. Így mutatja be a költő a világ harmóniáját. Szép emlékező írásában Takáts Gyula összegezte a *Lendület* verseinek újdonságát: a költői hang frissességét, eredetiségét.⁵³ Érdekes, hogy – Görömbeivel ellentétben – ő nagyra értékelte, hogy nem zsenieit folytatja kötetében a költő, nem utánozza a nagyokat, nem vette át a kortársi lírában gyakori mitologikus fordulokat, helyette versekkel felérő sorokkal, látomásokkal akar hatni: „Az árnyékom hatalmas néger legény”, vagy ennek könnyű elentéte: „Most indul a hold nagy szalmakalappal a fején...” (Piros fonál)

A Sáfáry-versekben a költői én egyáltalán nem rejtőzködő, mindvégig egyes szám első személyben beszél, tömör képei közé súlyos valóságdarabkákat szorít, s ezek ellentététől feszül a vers (Hé, hegyoldalak!): „Kis pásztorfiúk ülnek tarisznyám körül. / Hé, hegyoldalak! / Én talán még harcban égek el, / de az ő gyerekeik boldog és szabad világra születnek.” Friss illatot, erőt sugároznak ezek a versek. Az egyéniség avantgard felfokozása mindenhatóvá növeszti a költőt (A csend hatalmas): „Ha akarom / a búzatábla rózsaszínű, / a pipacsok lilák, / és a búcsúzó nap egy a kedvesemmel.” De az egyre erősebben jelentkező szociális problémák valóságosabb világszemléletre intik. Szegényországi élményeinek párlata a *Fényképezés falun*, és saját sorsát villantja elének a *Hónap vége* című versében, mely a természet örömeire és az embert emésztő hiányokra

⁵⁰ Görömbei, 1968. 847.

⁵¹ I. m. 17.

⁵² Vozári Dezső szavait Sándor László idézi, 1969.

⁵³ Takáts, 1965. 1152.

Mépelés dicsőled.
 A dombszélen a fűfa
 áprilisban
 mélyén csipőjén lombba omlott.
 A májusi
 madárraj elkerülte megfagyott fűjét.
 Mépelőzted a tavaszd?
 Ne fájjon, hogyha meghalapsz.

X X. sz. sz. sz. sz.
 Gyászriményed kihűpnesz
 rojtosan állatod.
 A szivárvány Rozamba full.
 Sepidsép! Sepidsép!
 Meghal a sepsép!
 Meghal az erő!
 Szívem épnek a napfényes kőhözben.

SÁFÁRY KÉZIRATAI

épül. Hiába a május este lázas ritmu-
 sa, hiába „bokáznak szerelmesen” a
 margaréták, az élet élvezetétől a súlyos
 gond elválasztja a költőt: „A pénztelen-
 ség szürkerácsú ketrec. (Hónap végén)

De vádoló hang ebben a kötet-
 ben még nem jelenik meg, a költő
 megpróbálja legyőzni a gondokat.⁵⁴
 Még évődik magával problémái lát-
 tán: „Most érkeztem vissza a csillagok
 közül. / Éhes vagyok. / Üres a zsebem. /
 Hideg a pipám. / Ne búsulj, Laci! / Na-
 gyobb köveket is görget még a sorsod”
 (Semmi baj), s arra is ügyel, hogy ön-
 sajnálatában se essék semmilyen érzel-
 gősségbe (Ijedt kívánság). Aggódás és
 szeretet hatja át a szüleiről írott verse-
 ket (Kisfiú voltam, Szekfű). A távolság
 ellenére tökéletes összhangban van ve-
 lük, s pénztelenségét költői öteteivel
 ellensúlyozza. Édesapját verssel kö-
 szöntötte Pestről, melyet a Simon
 Menyhért szerkesztette munkácsi Kár-
 páti Híradónak küldött el. Így aztán
 József-napon az újságból szólhatott

apjához, s ekkor is üdvözölte „messzelátó barátait”, a hegyeket, mert tudatában ők összekapcsolód-
 tak. Ez számára nemcsak költői játék volt, apja ismertette meg a hegyekkel, együtt jelentették szá-
 mára a tekintélyt, az erőt, s édesanyja a szeretetet sugározta. Ezek az érzések erőt adtak neki, versei
 (és levelei) sokat mondanak el arról a kapcsolatról, amellyel összekapcsolódtak.

Második kötete ugyancsak Munkácson jelent meg magánkiadásában 1935-ben, mely már
 címében is – *Verhovina* – szülőföldjét idézte. A szó hegyvidéket, felvidéket jelent ukránul, de annak
 a földdarabnak is ez a neve, amely Ungvártól, Munkáctól, Nagyszőlőstől északra terül el, egészen a
 Kárpátok gerincéig, ahol a kárpátukránok – vagy ahogyan magukat nevezik: ruszinok – élnek.⁵⁵
 Petőfi a „zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes tája”-t csak csodálja, de Sáfáry számára ez
 a teljes világot jelenti, mert verseiben együtt jelenik meg a táj és az itt élők sorsa. A feudális rend, a
 grófi nagybirtok vidéke volt ez a két háború közti időben is, ahova a 30-as években Afrikát csodálni
 jártak a kíváncsi turisták. A *Verhovina* verseinek többsége Pesten íródott, de éppen a távolság adja
 Sáfáry tisztánlátását: megérzi és megérti a szűkre szabott haza visszafojtott indulatokkal terhes való-

⁵⁴ Görömbei, 1968. 847.

⁵⁵ Sándor, 1969. 8.

ságát. Balladás tömörségű verseiben ezt a kiüttalan, éppen ezért robbanással fenyegető világot ábrázolja.⁵⁶ Az új kötet Sáfáry költészetének minőségi gyarapodásáról, költészetének mélyülésétől tanúskodik. Nem mondott le a korábban megtalált sajátosságokról, az expresszionista lendület és korlátozhatatlanság ebben is dolgozik, de az éhező Verhovina látványa a szürrealisztikus képek helyébe fenyegető, balladás, tragikus hangulatot hozott. A káprázatosan szép vidéken feszülő társadalmi ellentétek váltották ki belőle azokat a verseket, melyek szokatlanul élénk visszhangra találtak a magyar nyelvterületen – Dupka György adatai szerint⁵⁷ – harminchárom hosszabb-rövidebb kritika, észrevétel hangzott el a korabeli sajtóban. Ez lett Sáfárynak az a kötete, mely a ruszinszkoí magyar kisebbség első jelentős költőjévé tette.

Barta Lajos „az igazi született költő” népdalszerű tisztaságát üdvözölte, Féja Géza „költői arculatának bölcs, derűs, büszke, alázatos tekintetét” ünnepelte, Győry Dezső a szociális szemléletű „újarcú magyart” méltatta a pozsonyi Magyar Újságban hozzá intézett nyílt levelében: „A te verseidnek olvasásakor újult meg bennem az a hitem, hogy a kisebbségi magyar fiatalok értelmiségi részének nemcsak szociális éleslátás kell, hogy fő jellemzője legyen, hanem az is, hogy száraz lábon megy át az élet tengerén. Nem vár különböző színű csodákat, hanem mint a fűzfű, beleereszti gyökerét a haza rögebe. . . a valóság anteuszi talajába.”⁵⁸ Ebből a kórusból kiválik Radnótinak a Nyugatban megjelent kis reflexiója, aki szokatlanul éles hangot ütött meg a költővel szemben. Nem igazán érezte meg a kötet erejét, csak a költői megoldásokat bírálta: a prózába átsikló kényelmességet, a költői közhelyeket, bár írásában ő sem tagadta a Sáfáryban rejlő értékeket.⁵⁹ Ilia Mihály úgy véli,⁶⁰ hogy a rövid, de éles hangú ítélet mélyén az munkálhat, hogy Radnóti maga és József Attila utánzójának látta a költőt, s talán ez zavarta. Pedig az itt megtalált költői szerep – a kisebbségi magyarság sorsáért aggódó költő – erősítette meg és mélyítette el a kötet verseit, s nyitott új távlatokat Sáfáry életművében.

A kötet nyitó verse a *Vihar* még a szigorú Radnótinak is tetszett. Költői öntudatának megfogalmazásán túl azt a magába ölelő szeretetet mutatja, amivel a költő ezt a világot szemléli: „A sötét záporban szilárdabb vagyok a fásudaraknál / és a nehéz cseppek elé vígan kitárom mellemet: / eltévedt fecskék, / domboldal lehajló virágai, / kislány, / gyertek a szívem alá!” Elégtétellel rögzíti azt is: „erős lettem és akaratos, / emberek és öreg szabályok nekem akármit hiába / tiltanak” (Gesztenyefa). Meghatározó élménye ebben a kötetben is az otthoni tájjal és embereivel való azonosulása. Sokszínű, különleges hangsúlyokat hordoz tájélménye: úgy is mint a értelmetlen törvények koholt rendjét ellenpontosító szabadabb világ: „Én csendben fekszem itt a vltzmosásnál, / a szabadság és a sarjúság forr körülöttem”⁶¹ (Gyertyános). És úgy is mint a mindig hazaváráó szülők és az otthon jelképe: „Az apám elbocsátott tisztviselő, / messze a jó öreg hegyek hónaljában él” (Most hazamegyek).

A gyermekkor emlékeit őrző táj sorsával azonosul, ezért a hódítók elleni harcot is az otthoni táj féltő szeretete jelenti számára: „A sugár fenyőfák és a tölgyek pusztulnak lassan / a tél szaggatja a fák levelét”, ... „Pénzemberek jöttek ide messzi földekről / idegen nyelven beszélnek / és

⁵⁶ Benedek András: Sáfáry László: Korforduló. = Tiszatáj, 1970. 177.

⁵⁷ Kárpáti Igaz Szó, 1984. márc. 23.

⁵⁸ Ezeket a véleményeket Sándor idézi, 1969. 9.

⁵⁹ Nyugat, 1935. 8. (Az Internetről.)

⁶⁰ Ilia, 1971. 259.

⁶¹ Takáts visszaemlékezésében leírja egy ilyen valóságos találkozás történetét is.

*idegen szívvel mentek tovább*⁶² (Fiatal fák). De az emberrel való együttérzése már a tájat is sötét színűre festi. A természet ebben a kötetben átveszi az ember fájdalmát. A viharos éjszaka a megtört pásztort idézi: „Keserű szavától nyögtek a fák” (Súlyos éjszaka). A kisebbségi sorsban élőknel – így Sáfárynál is – a hazaszeretet a lélek reakciója folytán felerősödik, s amikor a haza már csak néhány hegyre szűkült, hát ezeket öleli szívére védő szeretetettel, nagy-nagy elszántsággal. Hűségre hívó szóval idézte fel az elárvult hegyeket és a hegyek embereit (Öreg vincellér halálára, Véreim, Megvolt az aratás, Hegylakók) Tehetetlenségében azonban csak az emlékezés lehetősége maradt: „és a legtöbb, amit most egymásnak mondhatunk: / ősz van már a Szinyák és a Borló Gyil öreg tölgyei közt” (Ne felejtse el hegyeinket).

Természetélménye gyakrabban fonódik össze valamilyen ősi szerelemérzéssel is. Töredékes életművében elég nagy helyet foglal el szerelmi lírája, bár a műzsákról nem sikerült semmit sem megtudnom. Az érzés azonban állandó mind a két kötetben, s az összegyűjtött hagyaték tanúsága szerint egy új, boldog szerelem érzése kísérte el a Don-kanyarba, amely ugyanúgy nem teljesedhetett ki, mint költészete. Szerelmi versei sem hagyományosak, sokszor csak egyéb verseiben utal kedvesére vagy a szerelemre. Természetesekek, üdék, tiszták ezek a költői én legmélyéről fakadó gondolatok, természet és ember harmonikus egyivé tartozását példázzák. Újszerűségében is megkapó a *Nem fúj a szél* című verse, melynek csak az utolsó sorából derül ki, hogy szerelmes vers.⁶³ És ebben a második kötetben erőteljesebben van jelen Sáfáry finom erotikája. A tavaszi erdőben szerelmes aranybogarakat nézegető kislányt úgy megfogja a tavasz, hogy „Az ő testét sem hűsíti már a folyó” (Aranybogár), mert az élet ébredése, a távlatok ígérete közös törvénye az embernek és a természetnek. Különleges hangulatot hordoz a mozaikos szerkesztésű *Eső* című verse mellett a Radnóti által is kedvelt *Déli árnyék*. Szerelmi költészetének egyébként széles hangulati skálája van: a boldog megnyugvás (*Hozzám simultál*), a kamaszos csipkelődő türelmetlenség (*Gyertyános*), a csalódottság (*Munkában*), a beletörődő szerepjátszás (*Öreg legény*) és a magány (*Őszi esők*).⁶⁴

De attól több a *Verhovina* a *Lendülemél*, hogy a költő képes a továbblépésre is. A kötet újdonságát, Sáfáry eszmei továbbfejlődését a szociális balladák jelentik, melyek ihletője a verhovinai táj szegény embere volt. Fábry Zoltán maga is bejárta Kárpátalját, s azt írta a látottak hatása alatt *Az éhség legendája* c. írásában: „Aki Ruszinszskóról akar írni 1932-ben – ha őszinte – csak izgathat. Mert a kárpátaljai valóság egymagában minden hozzáadás nélkül is izgatás.”⁶⁵ Sáfáry balladáiban a táj szociális tartalom hordozójává vált, szociográfiai leírásokból, naplókából, szinte a részletekig ellenőrizhető e versek konkrét, helyhez kötött igazsága. Ezért írhatta Fábry Zoltán a kötet megjelenésekor: „Sáfáry valóságot simogat: egy egész földdarab táj és ember-levegőjét lélegzi fel verseiben. S a tájélményt szociális élménnyé fokozza, felér egy öklös lázadással, és szuronyokat tördel”.⁶⁶ Ilyen szociális ballada a kötet címadó verse, a *Verhovina*, mely eredetileg az *Egyszerű ballada* címet viselte. Az emberi mondanivaló és a művészi megformálás összegzőjeként ezért is válhatott címadóvá. A kiszolgáltatott pásztor utolsó reményét,

⁶² Benede, 1970. 177.

⁶³ Sándor, 1969. 23.

⁶⁴ Görömbei, 1968. 848.

⁶⁵ Idézi Görömbei uo.

⁶⁶ Fábry Zoltán: Lirikusok Szlovenszkón = Kúria, kvaterka, kultúra. 1964. 130.

fél holdnyi kukoricáját a vaddisznók pusztítják el, mert „*néha a hegyek is bántanak*”. Drámai igazságával, sűrítő erejével nyűgöz le bennünket ez a vers. Sáfáry harmóniát olvasott ki a természetből, de úgy látta: az emberek megalázása, kiszolgáltatottsága, életük korlátozása megbontja ezt a harmóniát. A természet azonban nem tűri a külső erőszakot. Ez a művészi logika élteti a *Tutajosok* című ballada szaggatott, fenyegető sorait is.⁶⁷ Eredetileg *Ruténok* volt a címe, s a fenyegetést azért sugallja erősebben, mint a *Köd* – ahol az emberek álmukban már lázadoznak – mert a természettel érvel (Tutajosok):

*Nekiünk a tél parancsol,
 hogy nyáron fát úsztassunk a Tiszán.
 Most nem lehet,
 mert a fának is kéne útlevel.
 Nagy baj lesz ebből,
 mert nekiünk a tél parancsol,
 hogy nyáron fát úsztassunk a Tiszán.*

A fa volt a ruszinok búzája, s amikor az állam lefoglalta és eladta az erdőket, megszűnt a szegények életének eddigi alapja. Az élet, a természet tiltakozik itt az egyszerű emberek szavaiban, s ez súlyosabb mindennél. Szörnyű igazságtétel van a sorokban elrejtve, melynek arányai az egyszerű szavak mögöttes tartalmából sejtethetők. Szociális, balladisztikus verse az *Árverés* is, mely egyike Sáfáry legszebb költeményeinek. A vers első négy sora az árverés komor képe: „*A tanyán árverés volt, / adóba vittek bútort, búzát, igáslovat. / Egész délelőtt folyt a vásár, / délre már az eszelős öregasszony is sírva fakadt...*”

A reális, konkrét epikai elemet 8 soros lírai ellenpont követi, melyben a másodfű csikó és a kiskamasz Jancsi mit sem tudva a „szomorúságról”, felszabadultan élvezi az életet a hegyi legelőn. A vers Sáfáry ellenpontosító szerkesztési elvén nyugszik: az utolsó sorban elrejtett „*szépségvalóságnak*”: „*a homlokán fehér csillag ragyog*” sornak van élete, ez beszél, ez uralkodik, a komor tájban csak ennek van élete.⁶⁸ A *Rozsant szekerekben* megfogalmazott gondolat – „*Nemsokára hiába jön a segítség...*” – már kemény vád volt a kárpátaljai kisebbségi politikáról. De a keserű számbavétel már önmagában is értékes, s még előremutatóbb, ha arra gondolunk, hogy az erősödő nacionalista gyűlölködés idején egy fiatal magyar költő a kárpátontúli táj friss illatával a ruszin pásztort, a faúszató tutajosokat zárja a szívébe. A „*gyűlölet ostoba szavai között*” azokat állítja példaképül, akik emberibb életéről álmodnak.

A természettől is azt kéri, hogy a bujdosó igazakat védje meg.⁶⁹ Legszebben a *Rejtett ösvény* című sokat idézett versében, mely a természettel való különleges kapcsolatát is felfedi. Ez is egy „simogató ölelés”, melyben az érzéletes képek az általa oly jól ismert világot idézik, azt kérleli, mint legjobb barátját: „*Csendben hintázzatok fák koronái, / csendesedj, zúgó patak! / Tápláljátok őt, vad gyümölcsfák, / az igazság köztetek bujdosik.*” Ez az óvás „*a maga világgá párázó igazságtudatában él és hat*”, írta róla Fábry Zoltán.⁷⁰ Szülőföldjének természeti és szociális élményei bátorították, hogy kimondja, itt minden változásért kiált, s számára is egyértelművé

⁶⁷ Görömbei, 1970. 155.; 1968. 849.

⁶⁸ Fábry, 1964. 125.; Csanda Sándor: Az első nemzedék. 1984. 121.

⁶⁹ Görömbei, 1970. 154.

⁷⁰ Fábry, 1964. 131.

vált az elkövetkezendő út: „*Vágyál magadnak görcsös dorongot, / faragi furulyát, kürtöt / és fújjál sikoltó harci éneket!*” (Bimbó kinyílik).

Sáfáry a harchoz társakat is talált. A jelenben az ifjú szocialista forradalmárokhöz sorolta magát, s mint nyomorral küzdő egyetemista felismeri, hogy a nyomorral küzdő ifjúmunkásával „érett össze” a sorsa. Az ezt kifejtő *Diák* című verséről írta Fábry, hogy a költő ezzel kijelölte önmaga útját is „melytől eltérnie nem szabad.”⁷¹ A *Verhovina* verseiben ott van maga és társai harcos aktivitása: „*Frissen vágott botok, / kikalapált kaszák, / szálfák a sodró folyókon, / kemények vagyunk és egyenesek*” (Kemények vagyunk). S az iránt sem hagy kétséget, kikkel visz együtt az útja: „*de hozzám valaki mindig tartozik. / Ha éhezem, / hát éhes milliók, / ha szeretek, hát énekes rigók, / ha harcolok, hát barátaim*” (Forgatag). S ebben a teljességre törekszik: a „*végtelenrégi sírások*”-at és a „*végtelenrégi kacagások*”-kal, a „*csillogó szemem*”-et és a „*csillogó szívem*”-mel, a „*távoli örömek*”-et és a „*távoli bánatok*”-kal, a „*kis kamaszlányt*” pedig önmagával kapcsolja össze, aki majd megszüli jövőendő barátait: a harcosokat és szeretőket (Távoli barátaim).⁷²

A jövőt illetően nem voltak kétségei, tudta, „*a boldog, szabad világ*” bekövetkezik, ezt hirdette verseiben – *Hit, Korforduló, Hé, hegyoldalak, Barátság* stb. Azt is megsejtette, annak örömeit ő már nem fogja élvezni – *Szerelmes lány, Van sok ellenségem, Hullik a fáról a fenyőtohoz, Virágpör száll a levegőben* – de a jövőjét illetően mégis magabiztos:

*Lehet, hogy nagy viharok jönnek a hegyekből,
és a népeken is végigront újra a háború és pusztulás,
vagy egy kis szellő hidege dönt el engemet.
De sorsom fel van írva és magyarul van felírva
a földemen, a fiatal fák levelén. (Fiatal fák)*

A fentiekből talán kiderült, hogy az alig 24 éves költő verseskötete, a *Verhovina* nem véletlenül váltott ki olyan nagy lelkesedést. A gyökereivel Kárpátaljához kötődő, de Pesten élő költő versei nemcsak Budapesten, de a szlovákiai rendezvényeken – műsoros esteken, rádióban, a Sarló illetve a Vörös Barátság rendezvényein is – gyakran felhangzottak. A Sarló kulturális csoportjának tagjai nagyhatású kórusra dolgozták fel azokat, és nagyszámú mozgókórusral népszerűsítették.⁷³ A losonci *Tűz Kultúregyesület* és a *Csehszlovákiai Magyar Demokrata Írókör* közös rendezésű estjén 1937. december 18-án is szerepeltek Sáfáry-versek. Amikor a szlovenszkói írók meghívást kaptak Féja Gézától a budapesti könyvhétre, Tamás Mihállyal ő képviselte a kárpátaljaiakat, miközben a kárpátaljaiak is kapcsolatokat kerestek az elszakított részek irodalmáraival és az anyaországgal. Ezt az ígéretes szellemi egyesülést azonban megakadályozta a II. világháború.⁷⁴ Sáfáry – az őt ismerők szerint – egy időre abba is hagyta a versírást, majd újra kezdte. Hányatott élete minden pontján leírta gondolatait, s eltette, majd ha nyugalomra jut körülötte a világ, kidolgozza azokat. Ám ezek a versek elvesztek, s hogy milyen értéket képviseltek, azt csak sejteni tudjuk. Az 1935-ben megjelenő új versei a *Magyar Írásban* talán a továbblépés útját jelzik: a már-már akadályvá váló miniatűr formák után nagyobb léleg-

⁷¹ Uo.

⁷² Az ellentétekben való építkezés egyébként is egyik sajátos vonása verseinek, a szélsőségek megragadása a szemlélet nyitottságát, teljességre való törekvését példázza. (Görömbei, 1970. 155.)

⁷³ Sándor idézi a Sarló beszámolóját 1932. szeptemberéből. 1969. 10.

⁷⁴ Dupka György: Utószó a Kisebbségi ének a beregi rónán c. antológiához. 1992. 233.

zetű művekkel próbálkozott.⁷⁵ Szakdolgozata kritikusí vénáját is megmutatta, melyre nagy szüksége lett volna a szlovenszkói, ruszinszkói irodalomnak, s fennmaradt feljegyzései szerint foglalkozott is ezzel a gondolattal. Szakdolgozatát szerette volna doktori értekezéssé bővíteni. Mint ahogyan költőként, emberként is telve volt tervekkel, ambícióval, szeretettel; de ezekre már nem került sor. De a megmaradt versek egy rendkívül szimpatikus fiatalember költői portréját rajzolják meg számunkra, aki szűk életlehetőségei között is a teljes életre törekedett. Mintázza ő a két világháború közötti haladó szellemű, ép szociális érzékű, liberális és demokrata, hazai és kisebbségi sorsú fiatal magyar értelmiséget, akik számára – Vas István szavaival szólva – csak „két elsötétítés közt résnyi ragyogás” volt az ifjúság.⁷⁶

Örökségének megismerését Sándor Lászlónak, a Kárpátaljáról időközben Magyarországra áttelepülő kritikusnak köszönhetjük, aki 1969-ben megjelentette *Korforduló* címmel a *Lendület*, a *Verhovina* versei mellett mindazokat, melyekhez hozzájutott. Bár kötetét sok bíráló érte,⁷⁷ mégis neki köszönhető, hogy ma Sáfáry életművéről fogalmunk lehet, hiszen az eredeti kiadások csekély példányszáma nagyon nehezen kerülhetne manapság a határon túlról a kezünkbe. Verseiből kibontható költői fejlődése: csodálatos természetérzékével, fiatalos kísérletező kedvével, a versek kárpátaljai illatával egyedinek számít életműve, mely befejezetlenségében is gazdagítja a magyar lírát. Ezt a kötetet méltatva talált alkalmat Görömbei András, *Ilia Mihály*, Benedek András arra, hogy Sáfáryról való gondolataikat megosszák az életmű iránt érdeklődőkkel. A Kortársban emlékező barát, Takács Gyula szubjektív sorai így egészülhettek ki a versekhez kapcsolódó pontos ismeretekkel. S a kárpátaljai magyar irodalom, mely az 1960-as évektől gyökereket és kapaszkodókat keresett, az ő költészetét fedezte fel legelőször, s nem véletlen, hogy a *Kárpáti Igaz Szóban* havonta megjelenő irodalmi mellékletet, majd az 1982-ben megjelenő almanachot verseskötete ismeretében nevezték el *Lendületek*.⁷⁸

Különösen nagy hatással volt Sáfáry az *Együttben* publikálókra,⁷⁹ ők jobban érezték azt a konfliktust, ami a kárpátaljai táj és ember, a kisebbségi sorsból fakadó humánus és a küzdelmes emberi sors megfogalmazásából fakadt. Hiszen Sáfáry 1935-ös versében a Kárpátalján élő magyarok sorsáért is szót emelt, s ezzel tetőzte költészetét: „*De hulltak a fák, és hulltak az iskolák is, / Ahol még az én nyelvemen tanultak*”⁸⁰ (Fiatal fák). Balla Gyula már 1973-ban – miközben önmaga léthelyzetét is rögzítette – nagy beleérzéssel és értőn idézte meg emlékét:⁸¹

*Kisebesedett lövészárokban, fűvek
virágok édes gyökereit cirógatva,
Whitman, Baudelaire, Ady csodáitól
kicserepesedő életemmel, ó, mit tegyek?
Sehol-sincs-vége hőmezőkön
szügyig süppednek megbokrosodott
dalaím, az egykor csecsemő-szelídek.*

⁷⁵ Benedek, 1970. 178.

⁷⁶ M. Takács, 1985. 11.

⁷⁷ Görömbei, 1970.; *Ilia*, 1971.

⁷⁸ Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján. 1990. 15., M. Takács Lajos (szerk.): Vergődő szél. 1988. 585.

⁷⁹ Iván Zsuzsanna: Mint bűvópatak... = Új Horizont 2004. 4. sz.

⁸⁰ *Ilia*, 197. 259.

⁸¹ In memoriam Sáfáry László. = Vergődő szél, 1988. 54.

Áttételesen érte is szólt Vári Fábián László *Kései sirató korahalott nagybátyámért* című rekviemje, mely a doni hőmezőkön áldozatul esett katonáknak állít maradandó emléket.⁸²

*Hát félti a föld az ő halottait
Pendül a fagyon éjszakák éke,
De feltornyosul a csillagokig,
Meghúzza harangját a béke.*

Barátja, *Habán Mihály*, budapesti nyomorgásainak társa 30 évig érlelte magában azt az emlékezőt – melyet végül is 1980-ban ismerhettek meg sajátos hangulatú, sokrétegű versciklusából – tudva: „*Ami történt, a felszín rezzenése. / Ami történik, a mindenség rejtélye.*”⁸³ Ugyanabban az évben, 1980-ban Pozsonyban, a Madách Kiadónál *Rejtett ösvény* címmel megjelent a magyar költők antológiája, mely az 1918–44 közötti irodalomról nyújtott áttekintést. A Sáfáry-verscímet idéző összeállítás szerkesztője, Varga Imre úgy érezte, hogy az összmagyar pozízióból nem hiányozhat Sáfáry László alakja: 17 verssel (főleg a *Verhovina* darabjaival) idézte fel a költőt, minőségével és mennyiségével villantva fel értékeit. 1985-ben a Napjainkban *M. Takács Lajos*, a debreceni egyetem szlavisztikai intézetének tanára fényképekkel illusztrált megemlékezése emberi alakját is megjelenítette. A hagyatékából előkerült *Kárpátaljai magyar írók* című kéziratára építve jelent meg 1992-ben a *Kisebbségi ének a beregi rónán* című összeállítás, mely a kárpátaljai költők egyetlen olyan antológiája, ami a két háború közti hagyományokat is felvállalja. *Dupka György* szerkesztő – maga is kárpátaljai költő – az utószóban elmondta, hogy azért vették át Sáfáry összeállítását, mert nézeteivel is egyetértének. A költő ugyanis úgy állította össze az akkori szlovenszkoí írók listáját, hogy egyedüli mércének az értéket tartotta, s kimutatásában éppúgy szerepeltek a szocialista színezetűek, mint a polgáriak, urbánusok és népiesek, avantgardok és realisták, magyarok és magyar-zsidók, magyar ruszinok.⁸⁴

Dupka György szorgalmasan gyűjti Sáfáry életével kapcsolatos emlékeket, melyeket publikált is;⁸⁵ e sorok szerzője is sokat merített az írásaiból, legalábbis amelyekhez hozzájutott, hiszen a *Kárpáti Igaz Szó* régi példányait Magyarországon nem könnyű megszerezni. Munkáson, a költő szülővárosában is felélénkült kutatása. A *Kárpáti Igaz Szó* egyik híradása⁸⁶ szerint utcát neveznek el a költőről és szülőházát is emléktáblával készülnek megjelölni, szeretném hinni, hogy ez azóta meg is valósult. A folyamat tehát elindult, de még vannak megválaszolatlan kérdések, s a budapesti Irodalmi Múzeum kéziratára is őriz Sáfáry-relikviákat, melyek fel fedezésre várnak. Ám minden elvégezhető 2010-ig, a centenáriumig, amely majd remélhetőleg méltó megemlékezéssel fonhatja egybe az őt szerető versbarátokat határon innen és túl.

⁸² Idézi Pál, 1990. 189.

⁸³ *Habán Mihály*: Üzenetváltás. 1980.

⁸⁴ *Kisebbségi ének*... 221.

⁸⁵ *Kárpáti Igaz Szó*: 1982. IV. 18.; 1983. II. 26.; 1983. IX. 30.; 1985. XII. 21.

⁸⁶ *Logojda Eszter*: Sáfáry László. = *Kárpáti Igaz Szó* 1991. júl. 31.

SZÍVÓSNÉ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA

Az intertextualitás mint megközelítési lehetőség Márai Sándor: *Halotti beszéd*

Bevezetés

1966-os „felfedezése” óta az intertextualitás fogalma át meg átjárja az irodalomtudomány, kritika, műelemzések megannyi megjelenítési formáját anélkül, hogy a fogalom egzakt meghatározásával találkozhatna az olvasó. A tradicionális, illetve a modern irodalmon felnevelkedő olvasónemzedék joggal várja a fogalom egzakt magyarázatát, hiszen az egyértelműség, a rendszerben való gondolkodás és a tiszta fogalomhasználat alkotják irodalomszemléletének meghatározó vonásait. Nehezen fogadja el, hogy egy fogalomnak is lehet többfajta értelmezése, többfajta „olvasata”, s hogy egy definíció adott esetben önmagán túlra mutatva akár az egész irodalom létmódjaként is értelmezhető. Maga a szó „szövegköziséget”, szövegek közöttiséget jelent, s Vass László terminológiája szerint „különböző szövegek, komplex jelek között kimutatható részint rendszerszerű és/vagy funkcionális, részint pedig referenciális hasonlóság, esetleg azonosság.”¹ Ez a definitív kísérlet megvilágíthatja talán magát a fogalmat, de vajmi keveset árul el az intertextualitás valódi természetéről, létmódjáról.

Mi is akkor az intertextualitás? Julia Kristeva, aki a fogalmat elsőként használta, az intertextualitást a szöveggént értett irodalom létmódjaként értelmezi.² A fenti értelmezés csak akkor nyeri el értelmét, ha elfogadjuk Roland Barthes és Michael Riffaterre megállapítását,³ akik az intertextualitást az irodalomtudomány ama nagy paradigmaváltásához kapcsolják, amely a szerző-szöveg viszonyról az olvasó-szöveg viszonyra helyezi az érdeklődést. Ez a befogadási folyamat egyértelműen kiszorítja a produkcióesztétikai szempontokat, helyébe a szűkebb értelembbe vett kontextust lépteti, s a szövegek közötti kapcsolatteremtést és egymáshoz való viszonyt teszi meg a vizsgálódás egyedüli érvényes módjává. Az intertextualitás az új, posztmodernnek tekinthető irodalmi jelenségek nyíltan is elismert alaptényezőjévé válik. E posztmodern értelmezés szorosan kötődik a Barthes által az irodalom „kimerüléseként” értelmezett felismeréshez,⁴ hogy teleíródott a hagyományhorizont, térben és időben minden kulturális tradíció „betelt”, s minden szöveg olvasata a megelőzöttség érzetén alapszik.⁵ Így válhatnak elsőlegessé a kulturális tradíciók történeti rendjéből önmagukat kivonó, éppen e hagyományos szövegekből időnként a kauzális logikának ellenálló szövegválogatások, az intertextuális eljárások.

¹ Vass László: Terminológiai szótár a szemiotikai szövegten tanulmányozásához. In: Szemiotikai szövegten. Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.) Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Szeged, 1990. 96.

² Ann Jefferson, – David Robey (szerk.): Bevezetés a modern irodalomelméletbe. Bp., 1995. 109.

³ Idézi: Kulcsár Szabó Zoltán: Intertextualitás: létmód és/vagy funkció. In: Hagyomány és kontextus, Bp., 1998. 498.

⁴ Uo. 499

⁵ Uo. 499.

Adva van tehát – nevezzük jelenségnek – az az intertextualitás, amely éppen a „teleírt” irodalmi horizont ellenében a szövegek térben és időben megjelenő kulturális meghatározottságából, fogságából kíván szabadulni, s ezen szövegek közti eljárásokkal újfajta utakat kíván megjeleníteni; de maga is ősi szerzői módszer, s modern megjelenési formájában sem képes maga mögött hagyni e ráértett hagyományhorizontot, hiszen irodalmi műalkotások bizonyos poétikai – retorikai eljárásainak összességéként értelmezve (idézet, allúzió, paródia, költői versengés stb.) vagy akár szerkezeti – tematikus elemként az irodalomtörténet olyan meghatározó elve, mint a ritmus vagy az ismétlés.⁶ Nyilván ez a kettősség (ambivalencia) avatja a fogalmat a Derrida szerint szöveg univerzumként felfogható irodalom meghatározó jelenségévé, hiszen egyszerre szolgálja a posztmodernnek nevezett irodalom befogadásmódjának megközelítését, és magán visel egyfajta történeti megközelítést is, melyben az intertextualitás a hagyománytapasztalat és a befogadó pozíció elvárási horizontja közötti interakcióban jelenik meg. Természetesen hangsúlyeltolódásokkal.

Az intertextualitás néhány megközelítési módja

Irodalomtörténeti megközelítés

Bán Imre idézi Giambattista Marino 1620-ban Claudio Achillininek írt leveléből azon részeket, amelyek jelzik, hogy az intertextuális technikák az írók tudatosan alkalmazott ősi eszköztárába tartoznak. „...a legelső naptól fogva, mióta az irodalmat tanulmányozom, megtanultam horoggal olvasni, magam hasznára fordítva, ami jót találtam, ... hiszen ez az a gyümölcs, amelyet a könyvek olvasásából nyerünk.”⁷ A közvetlen idézés mint intertextuális eszköz itt az esztétikai sík erősítésének szolgálatában áll. Christoph Martin Wieland több mint száz évvel később olyan intertextuális technikára utal, amely nem a szöveg-szerző viszony, hanem a szöveg-olvasó viszony aspektusát emeli ki: „A szerzőnek jogában áll feltételeznie olvasói jártaságát a mitológiában és a történelemben..., ezért szükségtelen volna minden olyan névhez megjegyzéseket fűzni, amelyek mindenki előtt ismertek.”⁸ Tehát a művek közötti textuális kapcsolatnak a befogadásban betöltött lehetséges szerepe sem a posztmodern vívmánya.

Az intertextualitásnak poétikai–retorikai eljárások összességéként felfogott értelmezése végig jelen van az irodalomtörténetben. A középkori retorikai gyakorlatban megtalálható intertextuális eljárások fajtáiról, típusairól s a különböző szövegek egymásra hatásáról ad részletes beszámolót Paul Zumthor,⁹ kimutatva, hogy a középkor heterogén kulturális örökségén felnövekvő poéták művei szövegek egymásra következő sorának nyomait hordozzák, s mint ilyenek, az intertextuális kapcsolatok természetes színterei.

Természetesen a poétikai–retorikai eljárások mellett történetileg jelen van a szerkezeti hasonlóság révén vagy az ezzel szoros összefüggésben álló műnem–műfaji alapon kialakuló intertextualitás is, pl. az antik-barokk szerkezeti–műfaji hasonlósága, a műfajcímek: Óda, Elégia, Himnusz, nem beszélve a tematikus kapcsolódásról (antik mitológiai elemek, biblikus motívumok továbbvitele, XX. századi mítoszteremtés). Így, történeti megközelítésben úgy tűnik, hogy

⁶ Uo. 500.

⁷ Bán Imre (szerk.): A barokk. 1968. 65.

⁸ Idézi: Kulcsár Szabó Zoltán i. m. 495.

⁹ Paul Zumthor: A retorikusok útkeresztelkedése. = Helikon, 1996/1-2. 108.

az intertextualitás egyben az irodalmi hagyományok létmódja is. Ha pedig az irodalom történeti megközelítését a befogadó oldaláról vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy az irodalomtörténeti nézőpont eleve intertextuális, hiszen a történeti megközelítés mindig intertextuális olvasaton alapszik: egyes korok szövegmódozatai csak más korok szövegmódozataival összevetve kaphatják meg sajátosságukat, „másságukat”, s csak a hagyománytapasztalat és a befogadó pozíció elvárásai horizontja közötti interakcióban konstituálódhatnak.¹⁰ Egy korszak esztétikai és világszemléletének főbb vonásai így csak intertextuális kapcsolódásokról ismerhetők meg.

Idetartozik még az intertextualitás történetiségének rövid áttekintése is. Kulcsár Szabó Zoltán e tárgykörben végzett vizsgálódási során¹¹ három nagy történeti paradigmát különít el. A romantikáig a szövegek egymáshoz való kapcsolatát a kulturális hagyományokhoz való csatlakozás aktusa határozta meg. A beépített szöveg a szerzői név – cím – szöveg – új szöveg viszonylatban integratív jellegű volt, azaz az egyes szövegek határai jól elkülönültek, függetlenek maradtak, s csak így szolgálhattak a kanonizálódott szöveghagyományozás alapjául. Ez a hagyományos intertextualitás alapvetően monologikus jellegű, mert a szövegnek a pretextust integráló vagy meghatározva értelmező, tehát a vele szemben domináns szerepe rajzolódik ki.¹² Funkcionalitás szempontjából szintaktikai jellegűnek nevezhetjük, a jelölt elemek szintaktikailag vonatkoztathatók egymásra. A romantika szakít az intertextualitás hagyományértelmező funkciójával, hiszen éppen a klasszicizmusban kiteljesedő kulturális hagyomány vált nyomasztó teherrel a művészi originalitás számára. A romantika eredetiség-kultusza nagyobb teret juttatott az idézett-beépített szöveg és az új szöveg közti párbeszédnek, itt tehát az intertextus alapvetően dialogikus jellegű, az idézett szövegnek hangsúlyozottan értelmező szerep jut, azaz szemantikai jellegű intertextualitásról beszélhetünk, ahol a szövegek közti viszonyok is ki-egyensúlyozottabbak lesznek.

A posztmodern kor intertextualitására jellemző, hogy – lényegét tekintve – szövegkezelése decentrált jellegű, a szerzői név – szöveg – intertextus, elsődleges és beépített szöveg közt nincs megkülönböztetés. A „kész” szöveg más szövegekről szól, amelyek eredeti funkciójuktól elszakadva, egymás kontextusában nem is emlékeztetnek eredetükre. A jelölt elemek közti viszonyt a szövegkezelés „használati utasításai” szervezik, így döntően pragmatikus jellegű.

Szemiotikai megközelítés

A hagyományos esztétika számára az irodalom esztétikai értékekkel felruházott reális objektum, mondja Julia Kristeva.¹³ De, szemiotikai megközelítésben, csak a jelprodukciónak az „irodalmi objektum” mentes bármilyen esztétikai vagy másféle értékmozzanattól, hiszen a szöveget jelentőgyakorlatnak értelmezve, azt poétikai-funkcionális aspektusaiból megfosztva a szemiotika-szemiológia ugyanolyan értékmutatóval vizsgálja az irodalmat, mint a sajtócikket vagy a tudományos diskurzust.¹⁴ A Julia Kristeva-féle szövegértelmezés lényege, hogy a szöveget, a „jelentőgyakorlatot” nem kész struktúraként, hanem strukturálódásként, tehát folyamatként tanulmányozza. A szöveg produktivitás, amely azt jelenti, hogy a nyelvvel,

¹⁰ Julia Kristeva: A szövegstrukturálás problémája. = Helikon, 1996/1-2. 15.

¹¹ Kulcsár Szabó Zoltán i. m. 506.

¹² Uo. 507.

¹³ Julia Kristeva i. m. 15.

¹⁴ Uo. 15.

amelyben elhelyezkedik, destruktív-konstruktív kapcsolatban áll, s jellemző rá a szövegek permutációja, azaz az intertextualitás, amely itt azt jelenti, hogy egy szöveg terében több más szövegből vett megnyilatkozás keresztezi és semlegesíti egymást.

A jelprodukció szempontjából értelmezett intertextualitás pusztán a különböző szöveget mint komplex jelek között kimutatható hasonlóságot, esetleg azonosságot vizsgálja, így középpontjában az intertextualitás egyik alapjelensége, az allúzió áll. Maga az alapjelenség egyszerűen két szöveg kapcsolódására utal, melynek jelölése különböző módon valósul meg a szövegben.¹⁵ Ben-Porot az olvasó által észlelt allúzió folyamatát úgy határozza meg, ahogyan az olvasó érzékeli a jelölt „szövegmarkereket.” (A markert egy másik szöveghez tartozó elemként vagy mintaként definiálja.) A szövegmarkerek felismerése, azonosítása után módosul az elsődleges értelmezés, majd aktivizálódik a felismert szöveg.

Az allúzió kapcsán végzett strukturális, szemiotikai kutatások világítottak rá arra, hogy egy szöveg szemiotikailag felfogott hatásstruktúrájában milyen fontos pozíciót képviselnek az intertextuális viszony jelként funkcionáló elemei. Ezek a szövegrészletek ugyanis egyszerre jelölőként és jelöltként irányítják a szöveg befogadását: egyrészt szemantikai, referenciális jelölőfunkciót töltenek be, ugyanakkor jelölőként utalnak egy másik szövegre.¹⁶ Ez viszont nem jelenti azt, hogy a jelelméleti megközelítés valamelyest is magyarázná a szövegmarkerek dekódolásának körülményeit, esélyeit, így nem elegendő az intertextualitás esztétikai hatásfolyamatainak vizsgálatához.

Funkcionális megközelítés

A Ben-Porot-féle deskriptív poétika adott alapot a szemiotikai elvet meghaladó funkcionális vizsgálatra. Ezek a vizsgálatok a szöveg szemiotikai struktúrájából indultak ki, s a szövegeknek a „markerekhez”, az „idegen testhez”, a „vendég-szövegekhez” való viszonyát taglalták. Ben-Porot például az allúzió vizsgálata kapcsán elkülönít metonimikus és metaforikus funkciót,¹⁷ mely egyszerűen a szöveggörnyezethez, illetve a szöveghagyományokhoz való viszonyt értelmezi.

Az első kapcsolatban az adott jel (nemcsak allúzió, hanem az idézés, a szerkezeti utalás is) az evokált szöveghez metonimikusan (azaz érintkezés formájában) kapcsolódik. Ez megvalósulhat szintaktikailag (pl. a mondat szerkesztés alapstruktúrájához való igazodásban), a vers ritmikai képletéhez való igazodással, azaz egy adott „keret” üres helyeinek kitöltésével. Ilyen kísérlet pl. Balázs Imre József Attila Altató c. versére vagy Kölcsey Himnusz c. versére való formai-akusztikai rájátszás, de a ritmikai képlethez és a hangzáshoz való igazodás csak „halandzsaszöveg” produkálásával jár (Elunja fészert a tél, / Elunja hó levét az ág / vagy Liszten állj meg a fanyar / Hóember-hőségben), a szemantikai struktúra ez esetben nem integrálja a szöveget. Csak példaként említjük Kovács András Ferenc egyik hasonló – metonimikus formai-akusztikai – rájátszását Ady Magyar Messiások c. versére (Új magyar Messiások címmel), melynek viszont az a zsenialitása, hogy a forma mellett a szemantikai szint is teljes. A metaforikus kapcsolódásban a szöveg és a pretextus szemantikailag megvilágító, értelmező kölcsönviszonyban áll.

Gerard Genette az intertextuális jelenségeket funkcionálisan is alkalmazható szempontból osztályozza. Az alapjelenséget *transztexualitásnak* nevezi, s öt fő funkciót különít el. Első maga az *intertextualitás*, mely egy szövegnek a másikban való jelenléte. A *paratextualitás* az inter-

¹⁵ Ziva Ben-Porot: The Poetics of Literary Allusions. A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature. 1976. 108.

¹⁶ Uo. 112.

¹⁷ Uo. 112.

és intratextualitás közötti határsáv (cím, elő- és utószó, mottó). A *metatextualitás* tulajdonképpen kommentár, kritikai viszonyt létesítő szövegek transztextuális kapcsolódási módja. De idetartoznak mindazon eljárások, melyek magára az intertextuális kapcsolatteremtésre utalnak (egyfajta autoreflexív eljárás). A *hipertextualitás* szerkezeti utalásviszonyt jelent, amelyben a pretextus egészét érinti az új szöveg egésze, tulajdonképpen tovább- vagy átírás (imitáció, adaptáció, paródia, folytatás, stb.) Erre példa Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk, Weöres: Psyché, Hajnóczy: A tücsök és a hangya vagy Esterháznak az az adaptációja, amikor egyetlen papírlapra másolja Ottlik: Iskola a határon c. regényét. Az *architextualitás* műfaji, műnemi vonatkozások jelöltségére épül.¹⁸ Ez strukturálja leginkább az elváráshorizontot, hiszen egy átlag műveltséggel rendelkező befogadó (ha van ilyen) műfaji-műnemi előismeretei s a műfajok XX. századi metaforikus alkalmazása előhívja ezen archetextuális ismereteket (József Attila: Elégia, Óda, Marinetti: Óda egy versenyautóhoz, Esterházy: Termelési – (kiss)regény, vagy akár a posztmodern irodalomban megjelenő rövidítések, rájátszások – Petri György: Római elég, Parti Nagy Lajos habszódiái). Ezek az archetextuális relációk döntően jelöltek.

De a szövegben megjelenő más jelrendszerek szöveghez való viszonyát is minősíthetjük, ez az *extratextuális* viszony, amikor egy illusztráció vagy más írásrendszerek jelennek meg egy szövegben, tehát mindazon jelenségek, amelyek az irodalmi regiszteren túlra mutatnak, pl. egy matematikai képlet, egy dátum, egy sakklépés leírása, üres papírlapok a regény közepén (Musil: Törless, Esterházy június 16-i dátuma, Tandori Dezső sakksversei, Sterne: Tristram Shandy). *Intratextualitás* az egyazon szerző önidézése vagy egyéb szövegen belüli utalások. „Magamtól idézek, mert most ez a sikk, én hoztam divatba”, mondja Esterházy.¹⁹

Az intertextualitás funkciójának vizsgálata során nem kerülhetjük meg azon egyik alapfunkcióját, amely a korábbi konvenciókkal, költészettani modellekkel való szembefordulásban jelentkezik. Ennek egyik formája a játékoság, az ironia, a parabola, mely a középkorban terjed el, de általánossá a romantika idején válik. Ez a funkció mindig intertextuális, hiszen a régebbi korok hagyományait döntően adott szövegekkel való kapcsolatban igyekszik meghaladni. A középkorban, mint ahogy azt Paul Zumthor állítja, az intertextualitás a hagyományokkal, főként a vallásos „diskurzussal” szembenálló paródia formájában jelenik meg (pl. Cyprianus lakomája – a Szentírás travesztíája). A paródia nemcsak a hagyományokkal való szakítás eszköze, hanem – amint Bahtyin kimutatta – az az eszköz, amellyel a „nevetés jussa” behatol a XV. századi szövegekbe, elárasztva a nemes és tudós, sőt vallásos diskurzusokat is (pl. Rabelais).²⁰ A romantika ezt az intertextuális játékot az ironia felé közelíti, s innen kezdve folyamatos az intertextualitásnak a játékoság eszközeként való jelenléte, mely a posztmodern korban teljesebbé válik, természetesen a hagyományokkal való szakítás domináns funkciójában. A szemiotikától a funkcionalitáson át jutunk el az intertextualitásnak mint jelenségnek a legfontosabb kérdéséig: a befogadáshoz.

Azt már láttuk, hogy a jelelméleti megközelítés önmagában nem elegendő a dekódolás folyamatának megértéséhez, hiszen a megértés és az értelmezés nem a szövegben jön létre, hanem a befogadói tudatban. Önmagában az intertextualitás funkcionális megközelítése – amely a szövegköziségnek a szerző intenciója felőli vagy a szövegek más jelekkel vagy akár a szöveg-

¹⁸ Kulcsár Szabó Zoltán, i. m. 523.

¹⁹ Idézi Wermitzer Júlia: Idézetvilág, avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője. Bp. 1994. 71.

²⁰ Bahtyin: Rabelais életműve. Bp. 1970. 107.

hagyománnyal folytatott dialógusának megértése felől igyekszik magyarázni a jelenséget – sem elegendő annak a bonyolult folyamatnak a feltárásához, amely a befogadói oldalról jön létre a különböző fajtájú és funkciójú szövegekkel való találkozás során. A dekódolt intertextualitás esztétikai hatásfolyamatának vizsgálata pedig szinte lehetetlen.

Recepcióesztétikai megközelítés

Legnehezebb, de legérdekesebb azon recepciós folyamatokat feltárni, ahogyan a szöveg-markereket az olvasás dekódolja, s ahogy aktivizálódik a felismert szöveg az olvasói tudatban. Az intertextualitás – legáltalánosabban – az olvasó elvárási horizontja és a szöveg felhívó struktúrája (markere) közötti interakcióban jelenik meg. A felhívó szövegelemek deautomatizálják az elvárási horizontot, így kitüntetett helyzete hozhatják az intertextualitást. Az olvasó folyamatosan szembesül az idegen szöveg nyelvi kódjával, a szövegen belül a kódváltással, s ez akasztja meg a befogadást. Ez a deautomatizálás következik be például egy átlagos nyelvi kompetenciával rendelkező olvasó befogadói horizontján, ha a szövegbe archaizálások kerülnek, vagy ha az egész mű archaizált. Weöres *Psychéjében* vagy Esterházy *Tizenhét hattyúk* c. művében éppen az archaizálás hívja elő az intertextuális viszonyt. (Az archaizáláson kívül még számos faktor deautomatizálhatja az elvárási horizontot, előhívva ezzel az intertextualitást.)

A befogadási folyamat egyik legfőbb csomópontja a *cím*. Pozíciója révén egy egész szöveg jelölőjeként működik, s egyúttal irányítja is az aktuális szövegüniverzumba való belépést. Van úgy, hogy csupán a cím utal egy másik szövegre, de a címbéli egyezést általában más szintű szövegkapcsolatok, tematikus egyezések is követik (pl. Márai: *Halotti beszéd*).

Hasonló helyzetű a *mottó* is, amely a befogadási folyamatban a cím–szöveg jelölési viszonyhoz társul. Majdnem mindig metaforikus, értelemfeltáró, -megvilágító funkciót tölt be, s a tényleges szövegolvasást megelőző kérdésfeltevésre készíti az olvasót, esetenként előre utalhat egy tanulmány céljára, eredményeire. Például Parti Nagy Lajos: *Holaha zanzák* (Egy szívlapát bú) c. versének mottója: „hezitt állok, mást nem tehetek” valóban tűnődésre készíti az olvasót, az eredeti Luther-mondat „kifacsarása” azonban nem csupán játék: a vers alap gondolatának, a más-ként, a hagyományokkal szemben ambivalens módon megfogalmazott kérdéskört vetíti előre. Sok tekintetben így viselkedik az *ajánlás* is akkor, ha költőelőd vagy költőtárs a címzett, mert intertextuális kapcsolat létesül a befogadási horizonton a szöveg és az adott költőnek az olvasó által ismert szövegei között. Vagy ilyenek a posztmodern korban megszorodott ajánlóversek, in memoriam-versek, epicediumok, hommage-ok is (pl. Kovács András Ferenc költészetében).

Az utóbbi évtizedek irodalmában került kitiüntetett helyzetbe a *szerző elve*, hiszen a szerző szoros intertextuális kapcsolatot jelent az érintett szövegek között. Főként akkor, ha két szöveg csak a szerzői névben tér el egymástól, mint ahogyan Esterházy szerzői nevével jelenik meg Danilo Kis egyik novellája, a *Mily dicső a hazáért meghalni*. A lábjegyzetben némi játékoság és szövegkihúzás után az olvasó értesülhet is erről. „A fenti szöveg Danilo Kis-idézet”. Esterházy ezt nem minősíti lopásnak, azt vallja, hogy ezt a történetet neki kellett volna megírnia, de nem tudta, így ez a novella csak saját jogos tulajdonának birtokbavétele. „Hogy Danilo írta – bagatell tétel, áldja őtet az Ég.”²¹

Eddig számba vettünk néhány elemet, amelyek deautomatizálják a befogadási mechanizmust, s ezáltal felhívják az intertextuális kapcsolatot. De arra, hogy a konkrét befogadási,

²¹ Marianna D. Birnbaum: Esterházy-kalauz. Bp., 1991. 18.

olvasási folyamatban az elváráshorizont és az intertextuális olvasat hogyan olvad össze, rendkívül nehéz szabályokat alkotni. Az első felismert utalások ugyanis előre megszabják az intertextuális olvasás figyelmének irányát, a kezdeti kontextus befolyásolja a további recepciót, és ez végig meghatározó lehet az olvasás során. Ugyanakkor a szöveg elolvasásával nem fejeződik be a folyamat, hiszen akkor lép működésbe a hermeneutikai kör gadameri értelmezése alapján a retrospektív horizontú újraolvasás, amely az adott kontextust az értelmezés műveletével újrastrukturálja, kiegészíti, így elképzelhető, hogy a retrospektív interpretáció más intertextuális viszonyokat is kialakít. A különböző szövegek befogadási-interpretációs folyamata mindig horizont-összeolvadással jár, amelyet döntően a befogadó esztétikai tapasztalata és elvárásai horizontja határoz meg. De a befogadási horizontot az intertextuális szöveg át is strukturálja azáltal, hogy előhívja az idézett szöveg esztétikai tapasztalatát a befogadóban. Mi tehát az intertextualitás helye egy lehetséges hermeneutikai-recepcióesztétikai szövegfelfogásban? A szövegolvasás során felmerülő befogadói kérdések az intertextuális „hívóelemeknél” úgy „fordulnak vissza” a szöveghez, hogy a kapcsolódó másik szöveg „válaszát” is beépítik az értelmezés műveletébe, valamint a két (vagy több) szöveget mint egymás értelmezőit olvasva összetettebb horizont-összeolvadást hajtanak végre, ezáltal a válaszhorizontot is kiszélesítve.²²

Intertextualitás a posztmodern korban

A posztmodern irodalomban az intertextualitás egyenesen az irodalom létmódjaként értelmeződik.²³ Harold Bloom „ad absurdum”-má tágított dekonstrukciós értelmezésében azonban maga a fogalom tűnik el, hiszen – ahogy ő állítja – ha minden szöveg intertextus, mert minden szöveg csak más, új szöveghez képest vehető tudomásul, akkor nincs mitől elhatárolnunk az intertextualitást jelenségét.²⁴ Pedig a posztmodern intertextualitása legjobban a Jass-féle séma, a más általi önmegértés, a mássággal folytatott dialógusként írható le legjobban. Az idézett szövegeknek hangsúlyozott, értelmező, értelemadó vagy -módosító szerepe lesz, így nyíltabb tér jut a szövegek közötti párbeszédnek, a szöveg a pretextusokkal alkotott kölcsönviszony kiteljesedésével jön létre.²⁵ A posztmodern változtatta meg teljesen az intertextualitás értelmezését. A szöveg maga nem önálló, autonóm egység, hanem más szövegekkel fenntartott viszonyrendszerben létezik.²⁶ A különböző szövegekből, utalásokból összeálló polifonikus szövegek között eltűnik a központi beszélő, helyét az identitásukat veszített fragmentumok grammatikai egyes szám első személyei foglalják el. A posztmodern szöveg kohézióját az egyes szövegek szerveződési lehetőségei és sokirányú értelemösszefüggései jelentik. A kész szöveg másról szól, mint az őt alkotó szövegfragmentumok összessége, melyek eredeti funkcionalitásuktól megfosztva egyébként sem emlékeztetnek „eredetükre”.²⁷

A dekonstrukció szövegfogalma a szövegek kapcsán a használati létezést hangsúlyozza. Az egyik szöveg csak azáltal létezik, hogy egy másik szöveggel használata során lényegi kapcsolatba kerül.²⁸ A szöveg vizsgálata nem egyéb – vallja Derrida – mint a használat formáinak feltárása.²⁹

²² Vö.: Kulcsár Szabó Zoltán i. m. 502-506.

²³ Kristeva i. m. 15.

²⁴ Kulcsár Szabó Ernő i. m. 181.

²⁵ Uo. 533.

²⁶ Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban. Bp., 2001. 377.

²⁷ Kulcsár Szabó Zoltán i. m. 533.

²⁸ Bókay i. m. 375.

A posztmodern elvet mindenfajta oppozíciót, dichotómiát, szövegfelfogása legmarkánsabban mégis a régi szöveggel való összehasonlításban rajzolódik ki. A régi szövegnek van eleje, vége, szerzője, körülhatárolható tartalma, referenciája (a nem szövegszerű világra utal), kijelölt és lezárt. Az új szöveg elkülönülő hálózat, nyomok szövete, melyek más elkülönülő nyomok szövetére, egy vele szembeni másik szövegvilágra utal, áthatol a határokon, kereteken, meghaladja azokat. A referencia hiánya nyomként értelmeződik. Ezen új szövegfelfogásba ágyazva a dekonstrukció szerint az intertextualitás a szöveg szintjén végigvitt *différance*, a szövegek önteremtő viszonya, szövegek szövegeket létrehozó és fenntartó játéka. Csak intertextualitásban létezik szöveg. Minden jövődő szöveg csak a jelen és a múlt szövegeiből születik. Ez a szöveg-, illetve intertextualitás-értelmezés is abból a dekonstrukciós téziséből eredeztethető, hogy az irodalom igazsága csak illúzió, a szövegfelületen végtelen számú jelentés bukkanhat föl.²⁹ A szöveg elvonása a referencializálhatóságtól és az identifikálhatóságtól leépíti a határokat esztétikai és más funkciójú, nem művészi szövegek között, így műalkotás és valóság, műalkotás és a mindennapok határai elmosódnak (pl. az Esterházy-életműben vagy Kukorelly egyes verseiben). A posztmodern író hatalmában csak a szövegek összekeverése áll – vallja Barthes –, a szövegkezelés pragmatikai jellegű, a jelölt elemek közötti viszonyt a szövegkezelés használati utasításai szervezik.³¹

Recepcióesztétikai szempontból örök kérdés marad, fontos-e, hogy a befogadó azonosítani tudja a beépített szövegeket. Mivel a posztmodern szövegkezelés tendenciájában originalitás-ellenes, az idegen szöveget referencia nélkül építi bele a szövegbe, s a szövegek „összeshatása” fontos, a válasz nyilvánvalóan: nem. Az író intenciója nem terjedhet ki a befogadó általi szövegfelismerésre. De ez persze így nem igaz. Ha az olvasó felismeri a „vendégszöveget”, a szöveg a befogadói tudatban megváltozik, hiszen működésbe lép az eredeti szöveg esztétikai tapasztalata, a pretextust holdudvar veszi körül, mely rásugáriz az új szövegre, s lehet, hogy erőteljesebbé válik, mint ahogy azt az író szeretné. Erről is vall Esterházy, amikor azt mondja, hogy ő „népdalként” szereti használni a vendégszövegeket, s ha fontos volna neki az olvasó kulturális háttere, illetve az idézett szerzők sorainak holdudvara, akkor nem citálna „olyan iszonyatosan rossz és bűnös írókat is”, akiknek azért lehet egy-egy jó mondata, és neki éppen ezekre van szüksége. Vagyis a vendégszöveg – bármilyen légyen is az –, a szövegbe ágyazódva kompozíciós renddé léphet elő, s akár ugyanaz a szöveg mást és mást evokálhat.³²

Az intertextualitás egyik eszköze: az idézés

Maga a szó a latin „*citare*” kifejezésből származik, melynek eredeti jelentése: valamit mozgásba hozni, valamit, valakit meghívni. A jogi nyelvben tanúk megidézését is jelentette. Számos jelentésmódosulás után a szó filológiai értelemben egy szöveg vagy szövegrész szó szerinti visszaadását jelenti. A szó szerinti idézés feltételezi a forrást és annak bizonyíthatóságát. A terminológiában elkülönül az irodalmi idézet, ahol a forrás nem mindig kötelező, és a tudományos idézet (példák, bizonyítékok átvétele). Tágabb értelemben idézetnek minősül az is, ha a szerző nem szó szerint adja vissza az idézetet, hanem csak annak értelmét, tartalmát. Az első

²⁹ Uo. 376.

³⁰ Uo. 377.

³¹ Uo. 378.

³² Marianna D. Birnbaum i. m. 9-10.

formái, a másodikat tartalmi idézetnek szokás nevezni.³³ Az idézés technikája – főként az elbeszélő irodalomban – jelentős múltra tekint vissza, önálló stílusesszüközzé azonban az epikán belül is a pikaresh, a humorisztikus regényben válik.³⁴

Az idézés elsődleges, történetileg kialakult funkciója, hogy az idéző az idézet által kívánja saját nézeteit erősíteni, alátámasztani vagy megvilágítani, esetenként a saját szövegének esztétikai minőségét emelni. Ebben az esetben az idézet és a befogadó szöveg között integratív viszony alakul ki. A beépített szöveg mindenképpen szemantikai-stilisztikai erősítésként van jelen a szövegben, erősíti azt. Gyakorlatilag a romantika koráig nyúló idézőtechnika ilyen erősítő, a szerzőt a korábbi nagy mesterek szintjére emelő, műveltségét, jártasságát bizonyítandó szerepet töltött be. De kialakulhat a szöveg és az idézet között egy másfajta, disszonáns viszony is, amikor az idéző nem azonosul az idézettel, célja éppen a távolságtartás, az idézet elidegenítése a szövegben. Ilyenkor az idézet szemantikailag és/vagy stilisztikailag is szembefordulhat a befogadó szöveggel, mely a környezete által gyengül, eredeti tartalmától megfosztódik, akár visszajára is fordulhat, vagy egyszerűen csak a játékoságban, ironizálásban feloldódik, veszít stílusértékéből. Az idézet utóbbi fajtája a romantika idején teremődik meg, de általánossá, sőt talán kizárólagossá a XX. századi idézőtechnikában válik, főként a posztmodern korban.³⁵

A XX. században tehát megváltozik az idézés eredeti, történetileg kialakult funkciója, s különösen az elbeszélő műfajokban központi szerepet tölt be: nemcsak stílusesszüközként, hanem egyre gyakrabban témaként, saját maga témaként jelenik meg, sőt kompozíciós elemmé növi ki magát. A szöveg tudatosan kapcsolódik más szövegeleődökhöz, irodalmi utánzásokhoz, újrag vagy átköltésükhöz, így az idézés az intertextuális szövegszerkesztés alapelemévé, eszközé válik. Dinamikus kapcsolatba lép a befogadó szöveggel, integratív szerepe csökken, s bonyolult, sokirányú szövevénné formálódik. A posztmodern kor idézőtechnikája jeleníti meg leginkább az idézés szó eredeti értelmét: valamit mozgásba hozni. Erre utal Esterházy Péter is, amikor az idézetre mint „vendégszövegre” utalva annak a szöveghez való hasonulását, ugyanakkor integrálódni képtelen voltát emeli ki. Az idézet azáltal hozza mozgásba a szöveget, hogy az „abban meglevő irányok ... nem ugyanazok, mint a szövegben meglevő irányok... Következésképpen valami billegés ... feszültség támad a szövegben,” ami a szerző számára egyedül fontos.³⁶ Gyakori jelenség napjaink költészetében, hogy a mai költők az idézet átalakításával (lásd: Esterházy) csupán rájátszanak egy-egy költőlelőd verscímére, mely máris az eredeti tartalomnak valamiféle megváltozott, ironikus, ellenkező értékrendben vagy érték nélküliségben megjelenő formáját idézi. Lászlóffy Csaba: Rímtelen furcsa játék rájátszás Tóth Árpád: Rímes, furcsa játék, Sántha Attila: Magyar! hasad c. verse Csokonai: Magyar! Hajnal hasad, Kovács András Ferenc: Saltus Hungaricus c. kötetcíme Kecskeméti Végh Mihály Psalmus Hungaricus néven ismert zsoltárfordítására, Pótitál c. verse még akusztikai rájátszásként is Vörösmarty: Főti dal, Álmodik a gyomor Ady: Álmodik a nyomor, Új magyar Messiások Ady: Magyar Messiások és Búcsú a fenyesektől c. verse Hemingway: Búcsú a fegyverektől c. regénycímére, Tandori Dezső: Pályáim emlékezete Kazinczy: Pályám emlékezete c. művére játszik rá.

³³ Wernitzer Julianna i. m. 24.

³⁴ Uo. 12.

³⁵ Uo. 17.

³⁶ Marianna Birnbaum i. m. 8.

Márai versének intertextuális megközelítése

„...a Halotti Beszéd hatását fürkészve ki merem mondani: egyenes az út első szövegméltóinktól a Karthauzi Névtelenhez, Balassi Bálinthoz, a Szenczi Molnár-zsoltárokhoz, a Károli-bibliához, Mikseshez, Petőfihez és Aranyhoz, Máraihoz és Sütő Andráshoz” – írja Szathmári István a Halotti Beszédet mint nyelvi teljesítményt vizsgálva.³⁷ Első szövegméltóink a XX. században kétszer is fölfénylik az idő távlatából: először Kosztolányi azonos című versében, majd ebben a kettős vonzásban születik meg 1950-ben Márai Sándor Halotti beszéd c. műve, amelynek fő szövegszervező eleme az intertextualitás, fő eszköze pedig az idézet. Már a cím irányítja az aktuális szövegüniverzumba való belépést, és megteremtí az intertextuális kapcsolatot egyrészt a XII. századi művel, másrészt a Kosztolányi-verssel. Ha ilyen címet választ egy magyar költő, ráadásul az emigrációban íródott legnagyobb magyarságverse számára, a kapcsolódás nem véletlen: visszatérni a cím sugallta ősi forráshoz, a halottbúcsúztató szövegéhez, hogy ebbe a nyelvemlékbe kapaszkodva vegye föl a küzdelmet az emigránslet nyelv- és ezzel személyiségpusztító erőivel. A címhez való paratextuális kapcsolódás ugyanakkor többirányúvá is válik: nemcsak a megtartó erőt, az ősi forrást evokálja, hanem egy rettenetes víziót is fölidéz: az emigránslet számára elkerülhetetlenül bekövetkező nemzethalál következményeként a temetést, a halotti búcsúztatót. De ezt már a cím idézte műfaj teremti meg.

A vers elején szó szerint, de mai nyelven íródott összöveg: „Látjátok feleim szem'tekkel, mik vagyunk. Por és hamu vagyunk” első két sora azonnal strukturálni kezdi a befogadói horizontot, hiszen a nyelvemlék valamiféle modern átíratát várnánk, de a további szöveg megakasztja a befogadást: a tartalmi és nyelvi váltás egyértelművé teszi, hogy itt módosul az eredeti műfaj, ezért is hiányzik belőle a szokásos, jelenlévőket vigasztaló retorikus rész. Az egyéni lét megszűnése az emigránslet számára fenyegető nemzethalállá tágul. Maga a mű ugyanakkor nem negligálja a műfaj eredeti hangnemt: az elkeseredettséget tükröző, tragikumba forduló hangnem végig jellemző a versre. A költemény a szétszóratottságban is a nemzet sorsával azonosul, azért felelősséget vállaló, a nemzeti kultúrát a zsigeriben hordó költő rettenetes küzdelmének lenyomata a nyelvben, a kultúrában való megmaradásért a nemzethalállal szemben. „Nincs más haza, csak az anyanyelv – vallja –, anyanyelvem a gyönyörű magyar, az egyetlen nyelv, amelyben mindent el tudok mondani, ami érthető és érthetetlen az életben. És hallgatni is csak magyarul tudok arról, ami számomra becses.”³⁸

A vers intertextuális szerveződése – a jelölt és a jelöletlen idézetek – funkciójukban a már említett megmaradásnak – nyelvben maradásnak vagy elvesztésének – az egyéni és közösségi megsemmisülés riasztó víziójának hordozói lesznek. Az emlékek szétesésének folyamatát fékezni csak a nemzeti kultúra, a nemzeti múlt, a költészet felmutatott „dirib-darab”-jaival lehet. A „Margit-sziget” mint a jelöletlen idézet első markere felidézi az Őszikéket író Arany Jánost, Márai legkedvesebb tanítómesterét, „A halottnak szakálla nőtt” szintén jelöletlen tartalmi idézet pedig József Attila gyász-sonettjén keresztül Juhász Gyula alakját: „Még nő szakállad s hajad”.³⁹ Az elporladó „drága szavak” Kosztolányira utalnak, aki egyszer csokorba gyűjtötte a tíz leg szebb magyar szót, melyekből kettő: a „gyöngy” és a „szív” itt is szerepel.

³⁷ Szathmári István: A Halotti beszéd mint nyelvi teljesítmény. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1994/4. 481.

³⁸ Uo. 271.

³⁹ József Attila: Meghalt Juhász Gyula. In: József Attila minden verse és versfordítása. Bp., 1980. 438.

Ezután szinte az anyanyelv elsajátításának, majd elhalásának folyamatát fogja össze a költő egy nagy intenzitású egységben: a dajkaéneket álmában tanuló gyerek, a gyerekének Toldit olvasó felnőtt, melyre válasz az „OKÉ”, s a koporsó felett spanyolul idézett Károli-féle bibliai 116. zsoltársorának parafrázisa szinte a vers egészen belül jeleníti meg az emigránslet miniaturizált drámáját: a gyermek nyelvi eszmélkedése, a felnőtt heroikus erőfeszítése az anyanyelv átörökléséért, majd a teljes testi és nyelvi megsemmisülés. Ennek a nagy intenzitású résznek az intertextualitás a legnagyobb szervező eleme: „a gyerekek Toldi-t olvasol” sor visszamenőleg az „álmunk zsványoké” sorra rásugározta Petőfi János vitézét is (zsványkaland), Károli 116. zsoltársorának: „Körülvettek engem a halál kötelei” nyomatékosított parafrázisa: „A halál gyötrelmei körülvettek engemet!...” megint a magyar kultúra jelentős nyelvi gyökeréhez nyúlik vissza, de áttételesen az egész emigránslet nemzethalállal való küszködését, gyötrelmét is hordozza.

A szétszóratottságban üzenő Babits és Krúdy reményt adó, megtartó „mély szellemhangja-in” át jutunk a Szózat felkiáltásáig: „Nem lehet, hogy oly szent akarat...” A jelölt idézet kiagyásos: „Az nem lehet, hogy ész, erő / És oly szent akarat” sor tömörül a szemantikailag leglényegesebb sorra. De itt Vörösmarty bizakodó, a nemzethalál víziója fölé kerekedő szavai ironikus fordulatot vesznek: „De már tudod! Igen, lehet...”, hogy másodszor is előkerülve „Az nem lehet, hogy annyi szív...” már a reménytelenséget, az emigránsok számára a végleges nemzethalált vetítsék elő. Visszajára fordulnak tehát itt a Szózat sorai, az intertextus a szöveggörnyezetben átfomálódik, elveszti eredeti patetikus hangnemt, ironizáló tagadássá válik.

Egyébként is érdemes megfigyelni a művön belüli jelölt és jelöletlen idézetek szemantikai-stilisztikai beépülését. A jelöletlen idézetek hamarabb simulnak bele a mű kompozíciójába, jelentéskörük az adott szöveggörnyezetben kitágul: metaforizálódik vagy szimbolikus jelentéstöbbletet kap, vagy egyszerűen erősíti a szöveggörnyezet jelentését. Így van ez az eddigi Márai-mű jelöletlen idézeteivel is. Mélyítették vagy éppen tágították a jelentéskört. A jelölt – tipográfiailag is kiemelt – idézet sokkal hamarabb teremt új környezetével disszonanciát, általában ellenpontozza a jelentést vagy relativizáló, stilisztikailag ironizáló hatást kelt. Ahogy a beépített Vörösmarty-idézet esetében láttuk, ez a megállapítás is igaz a Halotti beszédre, de a továbbiakban látni fogjuk, hogy ez a későbbi idézetekre is áll.

A vers további menetében ezután megidéződnek az ezeréves kultúra, a költészet és a zene nagyjai: Arany, Rippl-Rónai, Bartók, de a saját fajtája ügyeit közömbösen, unottan intéző „nyelvefogyott” konzulnak már a „Mistress és a baby képe áll” az asztalán. Az idegen földön hazáját végleg elvesztő emigráns számára marad az otthon maradtak morális támogatásának ingatag reménye: „És ha máshol nem is / Testvéreid szívében élsz?”, addig, míg egy újabb intertextuális kapcsolódás világossá nem teszi ennek lehetetlenségét is. Tompa: A gólyához c. hatalmas allegóriájának és a Márai-versnek nem nehéz észrevenni történelmi párhuzamát. De az 1850-es és az 1950-es évek történelmi helyzete közt van egy fő különbség. Márai úgy érzi, hogy a világosi katasztrófát és a Bach-rendszert még át tudta vészelní a magyarság, mert volt bennük összetartás, szolidaritás a külföldön bujdosók iránt, míg száz évvel később az orthoniak már inkább megvetik az emigránsokat.

Az eredeti Tompa-vers sorai: *„estvért testvér, apát fiú elad... / Mégis, ne szóljon erről ajakad. / Nehogy ki távol sír e nemzeten / Megútálni is kénytelen legyen!”*

A panaszkodás, a honi „látlet” utáni versszak a költő azon óhaját közvetíti, hogy ne keserítettük meg az idegenbe szakadtak amúgy is nyomorúságos életét, inkább tápláljuk bennük a

hitet a nemzet feltámadásában. Ez a Tompa-szöveg intertextusként átváltozik. Eleve dialógusként jelenik meg:

Még hallod a hörgő panaszt: „Testvért testvér elad...”

Egy hang aléltan közbeszól: „Ne szóljon ajakad...”

Egy másik nyög: „Nehogy, ki távol sír e nemzeten...”

Még egy hörgő: „Megútálni is kénytelen legyen.”

A tipográfiailag is elkülönített jelölt Tompa-idézet a szöveggörnyezetben disszonanciát teremt, szemantikailag erősen relativizálódik, holdudvara kitágul: nemcsak az emigránsléteben tengődők kénytelenek megútálni a hazai állapotokat, a haza is megtagadja elszakadt fiait, a morális összetartozás vigasza helyett a kitagadottság valóságos fájdalma lép. Az eredeti tragikus hangnem itt keserű iróniába csap át, a „Keep smiling” angol idézetben már az ottani léthez kényszerűen alkalmazkodó, az üres, minden érzelmet elfedő mosolyban a saját illúzióival leszámoló heroizmus fejeződik ki, mert csak tűrni lehet, hogy „Isten tűri ezt s a vad tajtékos ég”. A jelzős szerkezet a halálba induló Radnóti idézi fel Tajtékos ég c. versének címével. A sorba simuló jelöletlen idézet a természeti erők kirobbanni kész, talán igazságosztó viharának, vad haragjának hangulati hordozója. A vers csúcspontján, ahol mindez a keserűség túlsordul, az a József Attila-sor jelenik meg intertextusként – jelöletlen idézet formájában –, amit a pusztulással szembenező költő írt Íme hát meglettem hazámat c. versében: „ahol nevemet / hibátlanul írják fölembem, / ha eltemet, ki eltemet.”

A Márai-versben a „Köszönd koporsódban is, ha van, ki eltemet” sor a József Attila-vers egyéni bevégeztségét, keserű iróniáját mélyíti feloldhatatlan tragédiává: az idegenben érzett otthontalanság a hazai számkivetettséggel párosulva, a „kívül-belül” kivetettség-élményében tágul egyetemessé. A pretextus értelemmegvilágító, metaforikus funkciójában kitágul, s a retrospektív újraolvasás során a vers első részének mondatával kapcsolódva groteszkké torzul. A „nevemet hibátlanul írják fölembem” keserűsége, ironikus önvigasza sem adatik meg az emigránsnak, hiszen „lehull nevedről az ékezet”.

És addig? Mit tehet egy emigráns? Eszelősen ragaszkodik a leghétköznapibb, de szebb korokat idéző emlékeihez, a vesszorokhoz, a Mikó utcai gesztenyefákhoz – „mert ez maradt”: a fokozatos nyelvi-szellemi-testi leépülés, mint ahogy a szabadságharc bukása után a fájdalomtól esztét vesztő Vörösmarty mondja: „Véred megsűrűsödött / Agyvelőd kiapadt.” (Fogytán van napod.) Ezt sűríti magába tartalmi idézet formájában a vers záró része: „elapad vérünk, agyunk”, hogy a Halotti Beszéd soraihoz mint kerethez visszatérő vers az elmúlás egyetemességének tudatával enyhítse az egyéni és az emigránsok közösségének sorstragédiáját: „Íme, por és hamu vagyunk.”

A vers a maga megrázó, a magyarságért, a megmaradásért, az identitásért, folytatott heroikus küzdelmeihez a magyar kultúra nagy alakjait és alkotásait hívja segítségül; az intertextusok ezt a költői törekvést szolgálják, hogy az erőfeszítések ellenére a költő tudomásul vehesse a megmásíthatatlant: az egyéni identitásvesztést, ezáltal az emigránssors számára az elkerülhetetlen nemzethalált.⁴⁰

⁴⁰ Vö.: Szathmári István: Márai Halotti beszéd c. verséről (In: Lőrinczy Huba szerk.: Este nyolckor születtem. Szombathely, 1999.) és Vargha Balázs: Márai Halotti beszéd c. vers elemzése (DFT-füzetek Bp. 1998.). – További felhasznált irodalom: Kulcsár Szabó Ernő: Poesis memoriae. A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben. In: Az új kritika dilemmái. Bp. 1999.; The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics, Princeton University Press, 1993.; Viktor Zmegac: Az intertextualitás válfajai. = Literatura 1991/3.

KOMÁROMY SÁNDOR

Ötven éve jelent meg Weöres Sándor *Bóbitája*

Kevés olyan magyar költő van, akinek verseit már az írás és olvasás megtanulása előtt az óvodás korban gyermekek ezrei ismernek meg, tanulnak meg hallás után, énekelhetnek megzenésített szöveggként. Ez a különleges első versélmény, amelyet Weöres Sándornak (1913–1989) köszönhetnek, talán meghatározója lehet későbbi versszeretetüknek is.

Félszáz éve jelent meg a Bóbita, amelyről sokan sokféleképpen írtak már. Sokak szerint a Bóbita „áttörést” jelent a magyar gyermeklírában. Azóta is több kiadásban jelent meg. E helyen a költő sokszínű életművének, gyermekköltészetének ezt a kötetét tekintjük át, amely 1955-ben jelent meg. Írásunk tisztelgés Weöres Sándor költésze előtt. Kötetelemzésünk a poétikai értékek mellett, az irodalmi/anyanyelvi tantárgy-pedagógiára is figyel, ajánlásokkal él az óvodapedagógusok, tanítók, tanárok számára.¹ Weöres Sándor gyermekköltészetének értékeit gazdag szakirodalom tárgyalja. E vélemények egybehangzó azonossága, hogy a költő a XX. századi magyar gyermekköltészet iskolateremtő alkotója, tartalmában és formában egyaránt. Különösen kiemelik verseinek páratlan formagazdagságát, ritmus-kombinációit, zeneiségét, nyelvhasználatának tisztaságát, a derűt, a játékoságot, a versépítkezés tökéletes megvalósítását.

Weöres Sándor kitűnő irodalomtörténész, aki – egyebek mellett – részleteiben ismeri a legrejtettebb magyar költészeti hagyományt is.² Ő az, aki a versről mindent tud! Az óvodapedagógus, a tanító és tanár számára különösen tanulságos az, amit a költő a szépirodalomról, a műértelmezésről mond: „*Ha festményt nézünk, magát a művet látjuk: ha zenét hallgatunk, magát a művet halljuk. Ha a zenét látással érzékeljük (kottát olvasunk): nem a művet látjuk, csak a jegyeit. És az irodalmi teljesítmény sose 'maga a mű', csak annak jegyei, melyek bármelyik érzékszervhez intéződhetnek: látáshoz, halláshoz, tapintáshoz (gondoljunk a vakok domború írású könyveire), szagláshoz és ízleléshez (hiszen semmi akadály sem volna illat- és íz-ábécé összeállításának). Bármelyik érzékszervünk egyenlő érvénnyel közvetítheti agyunkba az irodalmi mű jegyeit: de csakis a jegyeit, melyek megfejtését az értelem végzi. Ahogy a zene a hang művészete, a festészet, a tánc stb. a látvány művészete: azonképpen a szépirodalom a fogalom művészete.*”³

A Bóbita című kötet ötvenhárom verset tartalmaz. Közismert, hogy a költő a kötetet szándékolatlan nem gyerekeknek írta, hanem válogatás a korábbi *Medúza* kötetből és a *Rongyszőnyeg*, valamint a *Magyar etűdök* ciklusból. Nehezen találunk benne két azonos témájút, s mindezekben a világ tárulkozik ki a gyermek számára a maga szépségeivel, egyszerűségével és egyetemességével. Ahány téma, szinte annyi forma, versépítkezés.

¹ Lásd még: Komáromy Sándor: Költők és művek a XX. század magyar gyermeklírájából. Bp., 2002. (II. kiadás)

² Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta Weöres Sándor. Bp., 1977.

³ Weöres Sándor: A vers születése. Meditáció és vallomás (Doktori értekezés), 1939. = Egybegyűjtött írások, Bp., 1986. 224.

Kenyeres Zoltán tanulmányában *játékvers*nek nevezi a rövid és tárgyban, hangban, képekben rendkívül változatos és színes verstípust: „A játékvers olyan kompozíció, ahol a vers ritmusa játékosan szembesül a képekkel, előtérbe verekszi magát, felbontja a jelentésrétegeket, nem engedi, hogy érvényesüljenek. Nem a képi egység, hanem mindenekelőtt a ritmusegység határozza meg ezeket a verseket. A vers ritmusának azonban nincsen önálló jelentése, az erősen kihallható, ellenállhatatlan ritmus mindig a játékosság képzetét kelti, meghatározatlan tartalom nélkül. A tartalom a szavakból és a képekből jön, de az erős, felfokozott ritmus úgy működik, hogy a játékosság mindig megőrzi uralmát a tárgyon, bármiről is szólnak ezek a versek.”⁴

Meghaladja terjedelmi kereteinket valamennyi vers bemutatása, ehelyett inkább a sokszínűséget, a formai gazdagságot láttatjuk. A költő versei kivételes formakésziségről tanúskodnak, s mindez egyben az alkotó tudatosságát is jelzi. Így vall erről: „Fontosnak érzem, hogy a gyerekek olyan ritmikai, zenei, strukturális anyagot kapjanak, ami lelkükben osztozni, sarjadzani kezd. Azért iparkodom minél zártabbá és dallamosabbá formálni a gyermekverseimet, hogy a későbbi felnőtt lelkét megmentsem a formátlanságtól.”⁵

Sajátos formai bravúr, a népies hangulatú *Regélő*:

*Három görbe legényke, / róka rege róka,
Tojást kapott ebédre, / róka rege róka,
Lett belőle rántotta, / róka rege róka,
A kutya lerántotta, / róka rege róka.*

*Egyik szidta gazdáját, / róka rege róka,
Másik meg a fajtáját, / róka rege róka,
Harmadik az ükapját, / róka rege róka,
Hozzávágta kalapját, / róka rege róka.*

A mindössze nyolcsoros versike játékos, miniatűr története a népi gyermekversekre emlékeztet. Ezt erősíti – egyebek mellett – a „róka, rege, róka” sor befejező megoldás is. A Weöres-versek poétikai (verstani) elemzése kapcsán többször megállapíthatjuk majd a rímtechnika különlegességeit, sajátosságait. E versben is a rímvariációk egyik szellemes megoldását találjuk. Ha leválasztjuk a sorbefejező „róka, rege, róka” alliterációt, egy újabb rímcsoporthoz tűnik fel: 1. versszak: legényke – ebédre; rántotta – lerántotta; 2. versszak: gazdáját – fajtáját; ükapját – kalapját. Az első versszak páros végrímeit a másodikban ragrím (bokorrím) váltja fel.

Érdemes megfigyelni az egybecsengő szavakat is: esetünkben az első versszakban a kicsinyítőképzős sorvég a határozó ragos szóval rímel, mindkettő főnév. Míg a következő rím párban a főnév az igekötős igével (alaki egybeesés) rímel. A második versszak nem követi ezt a párrímes megoldást, hanem váltás következik be: négyes rímet (ragrím) találunk, itt főnevek birtokos személy- és tárgyragos végei simulnak egybe. A ragrímek egyébként monotonitást, unalmas szürkeséget is kelthetnek, itt viszont nem érezzük ezt a hatást, a szöveggörnyezet alaki változatossága miatt. A megjelölt alliteráció (a szókezdő hangok csengenek egybe: róka) a hangfestés egyik eszköze és esete. Az alliteráció nemcsak a magyar népköltészet (népdal, mon-

⁴ Kenyeres Zoltán: A Nyugat harmadik nemzedéke, Weöres Sándor. = A magyar irodalom története 1945-1975, II/1. A költészet. Bp., 1986. 343.

⁵ Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban? Életrajzi kislexikon kortárs írókról, költőkről. Bp.–Debrecen, 1988. 177-178. - Lásd még: Weörestől Weöresről. A kötetet összeállította: Tüskés Tibor. Bp., 1993. - Kenyeres Zoltán i. m. 333-363.

dóka) kedvelt ősi eszköze, hanem a modern költészetben is igen elterjedt. A *Regélő* kiválóan alkalmas arra is, hogy hangképzési gyakorlatokra (pl.: első osztályban) használjuk fel: *r, ó, e, a* hang kiejtésének tanításakor. A hangképzés mellett szófaji, alaktani, mondattani, helyesírási megfigyelésekre, tudatosításra, indukciós szövegelemzésre is gondolhat a tanító.

Hasonló, mégis más a versépítkezés a *Pletykázó asszonyok* című versben:

<i>Juli néni, Kati néni</i>	<i>x</i>
<i>- Letye - petye - lepetye! -</i>	<i>a</i>
<i>Üldögélnek a sarokba,</i>	<i>b</i>
<i>Jár a nyelvük, mint a rokka</i>	<i>b</i>
<i>- Letye - petye - lepetye! -</i>	<i>a</i>
<i>Bárki inge, rokolyája</i>	<i>x</i>
<i>- Letye - petye - lepetye! -</i>	<i>a</i>
<i>Lyukat vágnak közepébe,</i>	<i>b</i>
<i>Kitűzik a ház elébe</i>	<i>b</i>
<i>- Letye - petye - lepetye! -</i>	<i>a</i>

Ugyancsak népies vers, azzá teszi a téma, a nyelvhasználat, a hangulat. Minta értékű a tartalom és az azt hordozó, kifejező forma tökéletes egysége és harmóniája. A pletyka természetrajza, létformája, funkciója a vers valódi témája. Mesteri mindehhez a forma megtalálása. A vers kulcsszava, pillérszava telitalálat: *- Letye - petye - lepetye! -* Semmit nem jelent, ugyanakkor mindent kifejez, értelmetlen, mint a pletyka! Elkezdődik és folytatódik, véget nem érve, mint a versben, a záró sor refrénes megoldása is ezt sugallja. A záró sor itt nem a befejezés, hanem éppen ellenkezőleg a folytatás nyitása, hiszen a *- Letye - petye - lepetye! -* a 2. 5. 7. és 10. sorban vissza-visszatér. Kezdődhet minden előről, mint a pletykában...

A tartalom szűrkeségének, monotonitásának hű kifejezője az egyes hangok jelenléte: az *e, l, ty* a leggyakoribb hangcsoport. Az *e* hangról ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy a magyar köznyelvi magánhangzók közül a leggyakrabban előforduló hang. Az idézett versben a párrímek megválasztása, a kapcsolódó szavak is a tartalmat hangsúlyozzák. A tanító számára az elemzés során feladat lehet a vers népies nyelvanyagának, a jelentésnek az értelmezése: jár a nyelvük, mint a rokka; bárki inge, rokolyája; lyukat vágnak közepébe, kitűzik a ház elébe stb. A személynevek is lehetnek hangulatkeltő hatásúak, így a szövegben stilisztikai értékük van. Ilyen a szövegben a Juli néni, Kati néni névpáros. A vers előadásához azt tanácsoljuk, hogy a pletyka természetéhez igazodóan pergőn, élénken kell mondani, különös tekintettel a refrénes *- Letye - petye - lepetye! -* kiemelésére és akusztikai hatására.

Az iménti népies Weöres-versekben elsősorban a formát, a versépítkezés alaki sajátosságait emeltük ki. A *Bóbita* kötet – számos értéke mellett – a népi hagyományok követését, a népi gyermekversek tematikájának felhasználását is jelenti. A közismert versekből külön is kiemeljük a *Tavaszköszöntő*, *Leány-mondóka a katicabogárhoz*, *Buba éneke*, *Altatódal*, *Csali-mese*, *Szüret* után címűeket. A versek több ponton is kapcsolódnak a népi gyermekversekhez⁶ részint úgy, hogy szövegszerűen is felidézik pl. a jeles napokhoz (névnapokhoz), a kisgyermek altatá-

⁶ A népi gyermekversekre vonatkozóan lásd bővebben: Magyar népi gyermekjátékok. Szerk.: Keszler Mária. Bp., 1975. - Magyar Népzene Tára: I. köt.: Gyermekjátékok. Bp., 1951. - *Dömötör Tekla*: Régi és mai magyar népszokások Bp., 1986.

sához, kiszámolókhöz és mondókákhoz köthető mondatokat, részint pedig úgy, hogy a népi szemléletet veszi át, a népdal világát, kifejezőkészségét alkalmazza szinte tökéletes megvalósítással. Erre jellemző példa a *Buba éneke*⁷ című vers:

Ó ha cinke volnék,	Ó ha szellő volnék,	Ó ha csillag volnék
útra kelnék,	mindig fűjnék,	kerek égen,
hömpölygő sugárban	minden bő kabátba	csorogna a földre
énekelnék –	belebújnék –	sárga fényem –
minden este	nyári éjen,	jaj, de onnan
morzsára, buzára	fehér holdsütésen	vissza sose járnék,
visszaszállnék	elcsitulnék	anyám nélkül
anyám ablakára.	jó anyám ölében.	mindig sírdogálnék.

A *Buba éneke* a népdalok világát idézi. Ha nem tudnánk, hogy a vers műköltői alkotás, bátran mondhatnánk rá, hogy valódi népdal, annyira tökéletes. Azzá teszi a népdalok hangulatát pompásan visszaadó képsor, a természet és az érzés összekapcsolása, az egyszerűség, a tisztaság, a szándék őszintesége és hitelessége. A versmondattani sajátosságokról is hasonló megállapításunk. A magyaros (hangsúlyos) verselés) tökéletes sormetszetekben jelenik meg (első versszak: 6-4-6-4-4-6-4-6, második versszak: 6-4-6-4-4-6-4-6). A pontos sormetszet a verssort alkotó ritmusegységeket határozottan kiemeli. A mondatok ereszkedő hanglejtésűek, ami a magyaros verselés egyik meghatározó jellemzője. Mindkét versszak végráformája azonos páros rímek egymásutánja (kelnék – énekelnék; buzára – ablakára; fűjnek – belebújnék; holdsütésen – ölében). Weöres gyakran él a különféle szófajú szavak rímeltetésével, itt azonos szófajúakat csemet egybe. A szófajisméltás is a tartalom érzelmi intenzitását növeli.

Feltűnő a két versszak versmondattani szerkezetének azonossága: mindkét mondat azonos alárendelő feltételes időhatározói mellékmondatból indul, a további mondatszerkesztés is megfelel egymásnak. Sőt, a két versszak szavainak alaktani felépítése is jórészt megegyezik. Íme a versépítkezés mesteri pontossága! Semmi erőltettség, mesterkéltetés, tolakodó érzelmesség, ellenkezőleg a forma és a tartalom természetes harmóniája. A *Buba éneke* nemcsak a versszépség, az esztétikai élmény mintája lehet a gyermek, (az olvasó) számára, hanem kitűnő szövegelemzési gyakorlat is. A vers ön maga adja az elemzési szempontokat: szövegtani, mondattani, szófajtani, jelentéstani, alaktani, hangtani és egyben verstani vonatkozásaival. A vers kánonképző értékére/hatására utalva jelezziük a *Buba énekének* tartalmi-formai-hangulati hasonlóságát, rokonságát *Kányádi Sándor* Ha én zápor volnék és *Tóth Elemér* Ha pacsirta volnék című szép versével.⁸

A népi gyermekversek másik válfajával rokonítható a *Csali-mese*, amely a páros, felelgetős játékszituációra épül. Ugyancsak felelgetős (Legények – Lányok párosa) a *Szüret után* című, itt a szürethez kapcsolódó folklórelemek lelhetőek fel. Weöres-versek ritmusát – a ritmus természetéből fakadóan – nehéz írásban megéreztetni, hiszen mindez a vers megszólaltatásakor, a szöveg hangos formájában teljesedik ki. Ritmikai bravúr a kevésbé ismert *Macskainduló* című vers is. Ezen túl a hangutánzás és hangfestés páratlan jelentéstani élmény, a ritmust erősítő vissza-visszatérő alliterációk különleges és pontos ütemhatárokat eredményeznek:

⁷ Vö.: Dobszay Ambrus: Weöres Sándor *Buba éneke* című versének elemzése. = Magyarantológia, 2000. 4. sz. 24-31.

⁸ Lásd még: Négyágú súp – gyermekhangra. A határon túli újabb kisebbségi magyar gyermeklira antológiája. A bevezetőt írta és válogatta: Komáromy Sándor. Bp., 2000.

*Kurrogj, kurrogj, kormos macska,
cirregj, cirregj, cirnos macska,
baktat hat vad bak macska,
sok pettyes láb, száz karmocska.
Jobbra át, balra át,
agyonmarjuk a kutyát,
nyíúú-úú!*

*Nyávvogj, nyávvogj, nyavalyás macska,
pisszegj, pisszegj, pikulás macska,
aki beteg, pikulálhat,
szedjen macska-pilulákat.
Hátra arc, nagy kudarc,
nem marunk, ha te sem marsz,
nyíúú-úú!*

A tündér

<i>Bóbita, / Bóbita / táncol,</i>	3 3 2	x
<i>Körben az/ angyalok / ülnek,</i>	3 3 2	a
<i>Béka-hadak / fuvoláznak,</i>	4 4	x
<i>Sáska-hadak / hegedülnek.</i>	4 4	a

A *tündér* című vers ritmikai különlegessége a ritka háromütemű és kétütemű (3-3-2, 3-3-2, 4-4, 4-4) nyolcasok folyamatossága és keverése. A rímszerkezet egyszerű ragrím (-nek), fél rímmel (x-a-x-a). Ebben a versben a weöresi alkotásmód általános sajátosságaiból is több elem érvényesül. A forma mellett a képalkotás összetettsége, a szárnyakon járó képzelet és a valóság részleteinek összekapcsolódása és egybeomlása, ennek értelmezése érdemel figyelmet.⁹

A *Bóbita* tündéri tánca egyben különös verselési bravúr is. Az ütemezés és a verslábazás egyidejű, azaz szimultán (metszetkapcsoló) verselés. Az első két sorban daktilusok és spondeusok (– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / –) találhatók, s miután a daktilusi versláb határozza meg a sor lejtését, ezért az ereszkedő lejtésű. Vegyük az első két sort egy sornak, s akkor egy szabályos hexametert kapunk! Íme a ritka tördelt hexameter példája. A versszak harmadik és negyedik sorában a choriambust (– ∪ ∪ –) anapestus (∪ ∪ –) és csonkaláb (–)követi. A lejtés emelkedő. Egyébként egy versszakon belül ritka az emelkedő és ereszkedő verssor. Szüromi Lajos¹⁰ hívta fel a figyelmet arra, hogy a második két (a 3. és 4.) sor is lehet daktilikus, s e két sor is lehet dierézisnél bontott hexameter. Sőt, az első két sor is leírható anapestikus emelkedő lejtésű lábazással, miként a második két sor. Figyelmes elemzéssel tehát felismerjük, hogy két szimultán sor pár alkot négy soros versszakot. S miután a hexameter sor párban a sorvégi rímek is megtalálhatók, ezt a formát leoninusnak vagy rímes disztichonnak nevezzük. Ez rendkívül formaigényes verstípus.

A *Kis versek a szélről* címűnek a versmondattani, nyelvhasználati sajátosságok és a költői képalkotás szempontjából kell figyelmet szánni.

I. <i>Tekereg a szél</i>	a
<i>Kanyarog a szél</i>	a

⁹ Vö.: Tamás Attila: Weöres Sándor, i. k. 142-143.

¹⁰ Lásd bővebben: Szüromi Lajos: Verstanai alapismeretek. Debrecen, 1993. 11-12.

<i>Didereg az eper-ág.</i>	x
<i>Mit üzen a tél?</i>	a
II. <i>Fúj a szél, fúj a szél,</i>	a
<i>De morog a szél.</i>	a
<i>Apró ez a szoba,</i>	x
<i>Mégis belefér.</i>	a
III. <i>Széles világba</i>	a
<i>Fut a szél magába,</i>	a
<i>Nyakában a lába,</i>	a
<i>Sosem érsz nyomába.</i>	a

A három miniatűr részből álló vers a szélről szól, mint ahogyan ezt a cím is jelzi. A tanító a leírás tanításakor ebben a szövegben remek példát mutathat be tanulóinak, azaz olyan irodalmi mintát, amely mindent láttat és megéreztet a szélről. A verset záró harmadik versszakban némi ironia, humor bujkál. Első olvasásra is feltűnik a szöveg tömörsége, amelyet a költő predikatív szerkezetek (alany-állítmány) sorozatával ér el. Az igekapcsolat rendkívül kifejező: tekereg, kanyarog, fúj, morog. Az első versszak „tekereg” igealakjától jutunk el a befejező versszak „fut” alakjáig, amely fokozás, a mondaton túlmutató, a szöveg szintjén megvalósuló stilisztikai alakzat. Esetünkben a vers igei elemei egymáshoz képest értelmi és érzelmi többletet hordoznak. A képalkotás funkciója is ez. Mindhárom részben más-más költői kép jelenik meg, ezeket mégsem érezzük különállónak, inkább egymást erősítőnek, folytonosan kiegészítőnek és kiteljesítőnek.

A Bóbita kötet verseinek másik csoportja, amelyet áttekintünk, újabb elemzési szempont-ra hívja fel a figyelmet. Ez pedig a versek akusztikai hatása, a hangszínének modulációja.

Több vers kapcsán már utalnak arra, hogy Weöres gyakran él népköltészeti (népies) formákkal, a rímtechnika különlegességeivel, a nyelvi elemek variálásával, a képalkotásban pedig a szabad asszociációkkal: mindezekhez természetes módon társul a verhangzás, az akusztikai megjelenítés. A népi hangzásvilággal rokon a közismert *Galagonya-ének*, amely inspirációja a korabeli „Országúton hosszú a jegenyesor” kezdetű katonanóta (magyar nóta) ritmusának.¹¹

A költő versépítkezése, a hangállomány megválasztása (hangutánzás és hangfestés) esetenként szinte páratlan akusztikai bravúrt eredményez, mindezekkel együtt a következő versszövegek a játékvers kitűnő példái is:

<i>Csiribiri csiribiri</i>	<i>Fut, robog a kicsi kocsi,</i>	<i>Csipp,</i>
<i>Zabszalma –</i>	<i>Rajta ül a Haragosi,</i>	<i>Csepp,</i>
<i>Négy csillag közt</i>	<i>Din don díridongó.</i>	<i>Egy csepp,</i>
<i>Alsom ma.</i>	<i>Ha kiborul az a kocsi,</i>	<i>Öt csepp</i>
<i>Csiribiri csiribiri</i>	<i>Leröpi a Haragosi,</i>	<i>Meg tüz,</i>
<i>Bojtortán –</i>	<i>Din don díridongó.</i>	<i>Olvad a jégcsap,</i>
<i>Lélek lép a</i>	(Haragosi	<i>Csepereg a víz.</i>
<i>Lajtortán.</i>		(Hat kis vers, Olvadás)
(Csiribiri)		

¹¹ Lásd bővebben: Szabó Endre: Weöres Sándor költészetének értelmezési lehetőségei az iskolai oktatás-nevelésben. A *Galagonya-ének* elemzése. = Magyartanítás, 2000. 4.sz. 14-24.

A *Száncsengő* című versnek (*Szán megy el az ablakod alatt* címmel is megjelent) külön figyelmet szánunk:

Száncsengő

*Éj-mélyből fülzengő
Csing-ling-ling - száncsengő.
Száncsengő - csing-ling-ling-
Tél üblén halkan ring.*

*Földobban két nagy lá
kop-kop-kop - nyolc patkó.
Nyolc patkó - kop-kop-kop
Csönd zsákból hangot lop.*

*Szétmálló hangerdő
Csing-ling-ling - száncsengő.
Száncsengő - csing-ling-ling -
Tél üblén távol ring.*

A funkcionális verstan egyik alapkérdése – mások mellett, van-e külön szerepe a versformáknak, van-e a költemény tartalmát kifejező hatása, vagy a versforma csupán sajátos díszítő külsőség. Ha behatóbban foglalkozunk az időmértékes verseléssel, akkor mindenképpen rájövünk, hogy ezek a versképletek hordoznak önmagukban is valamilyen mozgásformát. Ez pl. lehet lassúság vagy gyorsaság, emelkedő, lefelé hajló, éppen a rövid és hosszú szótagok váltakozása miatt. Ezt tapasztalhattuk *A kis versek a szélről* címűben is. Természetesen ezek a minősítő tartalmak nagyon elvontak, a versképleteknek (daktilus, jambus stb.) nincs érzelmi töltésük, inkább a mozgás erejét, irányát jelzik. S itt jutunk el Weöres versének ritmusbravúrájához.

A *Száncsengő* szimultán vers, amelyben egyidejűleg a hangsúlyos (ütemező) és az időmértékes (verslábazó) verselés érvényesül. A vers hangsúlyos voltát felesleges bizonygatni, az időmérték formája viszont különlegesség. S talán sikerül meggyőző választ adni az előbbi kérdésre is, hogy ti. van-e funkciójuk a különféle verslábaknak.

A vers következetes molosszusokból¹² épül fel, azaz három hosszú szótag kombinációja. Jelölése: (– – –) (pl. halkan ring) A következetesen végig vitt molosszusok páratlan hatást eredményeznek. Az egész versen végig vonuló hosszú szótagok felerősítik a szavak jelentését, nyugalmat, békességet, derűt árasztanak. A *Száncsengő* korábbi címe a *Szán megy el az ablakod alatt* talán még jobban kifejezi a vers hangulati lényegét, mintegy konkretizálja a pillanatnyi élményt, a havas tájon szétömlő, az ablakon át behallatszó csengőszót. A következetes, hosszú szótagok (molosszusok) erősítik ezt a folyamatosságot, amelyben nincs megszakítás, a ritmus érzékileg is kiemeli a vers tartalmát. Megjegyezzük, hogy a molosszus nemcsak a nyugalom kifejezésére lehet alkalmas, hanem más érzelmek érzékeltetésére is, mint a szomorúság vagy a bánat. Ez is azt jelzi, hogy a versforma nem öncél, hanem erősítheti, konkretizálhatja az adott szövegtartalmat.

A *Száncsengő* verselését tovább vizsgálva újabb megállapítást is tehetünk a formát illetően. Jeleztük, hogy a költemény szimultán verselésű. Miként az időmértékes verselés a vers lényegét a nyugalmat, a derűt árasztja, azt erősíti. Ugyanazt mondhatjuk el a magyaros hangsúlyos verselés funkciójáról is. A *Száncsengő* rendkívül pontos felező hatásokból (3 - 3) áll, amely hibátlan megvalósításával, a pontossággal a vers nyugalmanak, békességének, kiegyensúlyozottságának képzetét kelti bennünk. Ugyancsak ezt gazdagítja a békésen hullámozó páros rímek folyamatos sora, továbbá az első és harmadik versszakban megjelenő refrén, s benne a váltás, a *halkan ring - távol*

¹² A molosszusra vonatkozóan lásd bővebben: Szerdahelyi István: Verstan mindenkinek. 54., 142.

ring szókapcsolat. A *Száncsengő* és más Weöres-vers zeneiségéről több mint mértékadó Kodály Zoltán minősítése, aki a következőket írja: „Weöres Sándor verseiben még mindig csörgedezik valami a magyar ritmusból, ő egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejti, hogy a magyar versnek nem szabad elszakítani a szálait, ami a magyar muzsikához köti”.¹³ E kivételes akusztikai élmény kiválóan alkalmas a versek megzenésítésére. Népszerű művészek, együttesek egész sora vállalkozott Weöres-versek szövegének megzenésítésére.¹⁴ A hatvanas évek közepétől a Kalácsa együttes lemezei, kazettái koncertjei, Halász Judit és Koncz Zsuzsa kitűnő előadásai maradandó élményt jelentett a fiatal nemzedéknek.

Ismét felhívjuk a figyelmet az idézett versek kapcsán az anyanyelvi tantárgy-pedagógiai lehetőségekre. Az idézett versszövegek kiváló gyakorlatokat jelentenek pl. első osztályban a hangképzésre, a hangkapcsolatok kiejtésére. Ugyancsak alkalmasak a szövegek a hangsúly, hangerő, hangmagasság, hanglejtés, szünet, a versritmus, azaz a mondat- és szövegfonetikai eszközök megfigyeltetésére és gyakorlására. Mindezekkel azt szeretnénk ismét hangsúlyozni, hogy a vers nemcsak esztétikai élményt jelenthet a tanulónak, hanem eszközt is az anyanyelv megismertetéséhez, tudatosításához. A tanító feladata az, hogy mindezt felismerje és alkalmazza munkájában.

Talán sikerült láttatni a *Bóbita*-kötet gazdag anyagát.

Befejezésként még két versre utalunk. Mindkettő témájában és hangulatában eltér a kötet egészétől: ez az *Építők*, valamint a *Munka és béke* című. A versek az 1950-es évek országépítő „mámorát” idézik. A *Munka és béke* mintegy „lezárja” a kötet verseit, amelyről megjegyezzük, hogy a szöveg megzenésített változata az ötvenes évek második felében az általános iskolai énekórákon kedvelt darab volt. A versek „békés képei” helyett inkább a formai vonatkozásokat hangsúlyozzuk:

Munka és béke

*Méh-raj duruzsol fák közt, fű alól,
fűrjek dala szól tó partján.
Sok-száz buzakalász érik, hajlik,
táncol ragyogó fény karján.
Lengő gabonánk szépen gyarapodik,
kedvünk magasodik, égig száll!
Szántunk, aratunk, tenger a dolgunk,
a virág, a gyümölcs békét vár.*

¹³ Weöröstől Weörösről. A kötet összeállította: Tüskés Tibor. Bp., 1993. 30.

¹⁴ Az utóbbi mintegy harminc évben nemcsak Weöres Sándor versszövegei ihlettek meg a zeneszerzőket és előadókat: József Attila, Zek Zoltán, Tamkó Sírátó Károly és mások énekelt versei is méltán népszerűek az ifjúság körében. Lásd még: Gryllus Dániel: A teljesség felé (1988, Weöres-versek) - Szörényi Szabolcs - Szörényi Levente, Tolcsvay-testvérek, Bródy János: Kép a tükörben (1973), Mákos rétes (1980), Boldog születésnapot (1986). - Sebő Ferenc: Regélő (1977), Cimborák (1986). - Székiáldó zenekar: Keserédes (1986), Bukfenc (1987). - Vitai Ildikó: Mesebeli madár (1983), Kóc, kóc, csupa kóc (1984). - Cseh Tamás - Másik János: Cimborák: Verseik, dalok gyerekeknek (1984).

TUSNÁDY MÁRIA

Folytonosság Déry Tibor *Szerelem* és *Philemon és Baucis* című novellája között

A fő kérdés itt az lenne, hogy miért célszerű és akár fontos Déry Tibor *Szerelem* című novellájával a *Philemon és Baucis* címűt is elemezni vagy olvasni és olvastatni a tanítványainkkal? A szöveggyűjteményekben csak a *Szerelem* című novella szerepel Dérytől, és a tankönyvek is leggyakrabban azt elemzik. Véleményem szerint e mellett a novella mellett érdemes lenne legalább elolvastatni a *Philemon és Baucis* címűt. Az olvasáson túl akár kiselőadást tarthat belőle a növendék, vagy házi feladatként leírhatja saját megfigyeléseit, gondolatait, érzéseit, sőt véleményét a novellával kapcsolatban. Hangsúlyozom, hogy elég, ha találkozik a gyermek a művel, nem igazán lényeges a tanári „beavatkozás” elemzéssel. Fontos, hogy a gyermek egyedül, önállóan dolgozza fel a novella értékeit, és talán jó, ha tanári segítség nélkül érzi meg, hogy miért van folytonosság a *Szerelem* és a *Philemon és Baucis* között. Természetesen az utóbbi előtt érdemes újraolvastatni velük Ovidius átváltozás történetei közül a *Philemon és Baucis* címűt. Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy Déry a mítoszt teremti újjá, írja újra. Ez azért lényeges, hogy lássák a múlt és a jelen közötti folytatható és soha le nem zárható hagyományláncot. A továbbiakban szeretném bemutatni, igazolni, hogy miért lenne értékes és fontos a *Philemon és Baucis* című novellát olvastatni a tanítványokkal. Nem elemzését szeretném adni a novellának, hanem azt bizonyítani, hogy milyen többlettudást szerezhetnének a növendékek a novella elolvasása által. Egyértelmű, hogy mindkét novellában központi elem a szeretet, mely családban tud igazán kibontakozni. Mégis miért ért meg többet a szeretetről a kisdíák, ha mindkét novellát olvassa?

Milyen szép szavak: szeretet, magzatvíz, születésnap. Mind a három szó egyértelműen az anyaságra utal. Anyának lenni dicsőség, felelősség és érzelmekkel teli állapot. A családot igazán az anya teszi családdá, nélküle nem képes szervesen működni. A három szó, melyeket megjegyeztem és felírtam, szerepelnek Déry Tibor *Philemon és Baucis* című novellájában. A szavak alapján arra gondolhatnánk, hogy a novella boldogan, szépen fog befejeződni. A szeretet áthatja az egész novellát, már a címszereplőkből sejthetjük, érzékelhetjük, hogy ez igaz. A magzatvíz az új élettel, a születéssel van egyértelmű kapcsolatban. „A víz, akár mint magzatvíz, akár mint az ’élet vize’, elsősorban a lét kezdetére, a születésre, a föld pedig a végre, a halálra vonatkoztatható, hiszen az anya alakjának nemcsak a születésnél, de az újjászületésre előkészítő, halál utáni életben is fontos szerep jut.”¹ Csakhogy itt egy háziállat, kutyaanya szüléséről, magzatvizéről van szó. A születésnap is jó hangzású és fontos jelentést hordozó szó, minden embernek van születésnapja, és ha van kivel megünnepelni, akkor boldogságot, örömet jelent. Csakhogy az utóbbi érzésekhez kell

¹ Hoppál Mihály. Jankovics Marcell, Nagy András. Szemadám György: Jelképtár. Bp., 1977. 25.

valaki, akit szerethetünk, akire vigyázhatunk, és akiben megláthatjuk lelki társunkat vagyis az élet értelmét. A születésnapon nemcsak azt ünnepeľjük, aki megszületett, hanem természetesen az édesanyát is, hiszen ő hozott minket a világra, és ő segített minket gyermekkori, cseperedő nehéz utunkon. A novellában sajnos nem ezek a megnyugtató, kellemes szavak vannak többségben. Megjelenik még az eső, az ősz, lövöldözés, fekete szín, halál szavak. A negatív töltésű szavak mindenképpen többségben vannak. Mégis hogyan szerepel ebben az alkotásban a család, mi jelenti az összetartozást? Volt egyszer egy család: édesanya, édesapa és három fiúgyermek. Nagyon szerették egymást, békében éltek, de jött a háború és a három fiú meghalt. A szülők lelkében egy vágyott, rég volt család emléke él, és ez tudja őket olyanná tenni amilyenek: egymásért élnek és tudják, hogy csak egymásra számíthatnak. Az egyedüllét, a magány, a borzalmak átélése még jobban összekovácsolta, eggyé tette őket.

Déry novellájának címéből azonnal az elolvasás előtt már tudhatjuk, sejtethetjük, hogy miről, kikről lesz szó. Az író a mítoszt teremti újjá ezzel az alkotásával. Publius Ovidius Naso *Átváltozások* című alkotása óta e két név jelentése egyet jelent az örökké egyívű tartozás, az örök szerelem, az önfeláldozás mítoszba ágyazott hagyományával. Ha valaki erkölcsösen, szépen, emberhez méltóan tud élni a párjával, és idős korukban is szeretik egymást, megtestesítve az eszményi teljességet, akkor mondhatjuk rájuk, hogy olyanok, mint Philemon és Baucis. A novella címe sokkal többet árul el, mint például a *Szerелеm* című novella címe. A szerelem egy fogalom, egy érzés, melyben még nincs jelen az egymásnak rendeltség misztikája, sőt akár a szerelem jelenthet csak átmeneti érzést, tehát nincs benne az állandóságban megteremthető biztos jövő lehetősége. A *Philemon és Baucis* című novellát akár nevezhetjük a *Szerелеm* című novella folytatásának, az idős korban megélhető teljesség lehetőségének.

A mű első mondata előrevetíti a novella további történetét. „*A két öreg csendesen elrejtőzött a keskeny kerti padkán, amelyre az őszi napfény a levele hullt diófának már csak az ágait rajzolta fel egy-egy himbálódzó levél topázfüggőjével.*”² Az elbeszélő megjelöli az időt, tehát ősz van. Az idő toposz megjelölése az elmúlás, a halál lehetőségére, bizonytalan, mégis valószínű voltára utal. A fa, mely megtépzott mivoltában is létezik és élni akar, szimbóluma is lehetne az idős, megfáradt, de élni akaró embereknek, idős házaspárnak. A fa az anyaságot, az élete jelenti, de ebben a szöveggörnyezetben a sárga, majd „*borjuszínű*”³ leveleit hullató fa a halált, az elmúlást, de átmenetet és újjászületést is jelenthet, „*a leszakított levél a beteljesült szerelem jele.*”⁴ A hulló levél nem feltétlenül rosszat jelent, nem lehet csak az elmúlás képzetkörével társítani, jelentheti a fához kapcsolódva az anyaságot, vagy annak lehetőségét, itt ebben az esetben pedig az örök szeretet jelképévé válik. A levél színe utal az elmúlásra, de borjúbőr szín, tehát barna mivoltában az anyaföldre is utalhat. Lehullásával, földbe kerülésével mindenképpen az újjászületés lehetőségét teremti meg. A *Szerелеm* című novellában tavasz van, reménykedés és új élet kezdetének lehetőségét szimbolizálja. A műben virágzó almafa, és más gyümölcsfák szerepelnek tavaszi újjászületésük pompájában. A fa élet- és haláljelkép (a férfi a börtönből szabadul, mely elzárt az életet jelentő külvilágtól, a fa látvány átvezeti a kint élő emberek világába), virágaival pedig a létező, tartós szerelem szimbóluma.

² Déry Tibor: *Szerелеm és más elbeszélések*. Bp., 1963. 163.

³ Uo. 164.

⁴ Jelképtár. 142.

A novella (*Philemon és Baucis*) kezdő sorából, mondataiból kiderül, hogy haláleset történt, méghozzá egy idős ember ölte meg magát, az öreg Timár. Felvetődik az olvasóban a kérdés: vajon miért öli meg magát egy ember? A kérdésünkre választ kapunk, ha elolvassuk a novellát, és a mű lezáratlanságára, befejezetlenségére pedig itt kapunk feleletet. Vajon miért nem folytatta az elbeszélő az öreg bácsi történetét és a kutyáét? A kutya sorsában látjuk a folytonosságot, az értelmet, hiszen gyermekei születnek, tehát családja lesz, s ez örök érték a világban. Az idős férfinak lehetne jövője, ha felesége visszatérne, de ha a mű címéből indulunk ki, és ha valóban az átváltozás-történet folytatói, akkor az idős ember valószínűleg azt követte volna el, amit az öreg Timár. A novella tartalomformáló jelképe a halláskárosodás. A történet kulcsmondata is ezzel van összefüggésben. „*A szeretet visszaadta a hallását.*”⁵ Az elbeszélés legszebb, legmegrendítőbb mondatával találkozunk, melyben akár az egész novella tartalma sűrítve van jelen. Az önfeláldozó idős nő a forradalom fojtó légkörében indul el utolsó útjára, vérző orrú férje miatt. A műben fontos szerepe lesz az elhallgatásoknak, hiszen az idős asszony nem hall mindent, ezért a két ember közti közlés is megváltozik, a férfi rövidebben adja vissza, amit egyszer már elmondott.⁶

„Az asszony tovább kötött. –Elég öreg volt már – mondta.

– Csak két évvel volt öregebb nálam – mondta az öregember.

– Micsoda? – kérdezte az asszony.

– Nem volt olyan nagyon öreg – mondta az öregember tapintatosan.”

Érzékelhető a különbség egy jól halló és egy kevésbé halló érzékszerve között. Ennek érzékeltesére erőteljes hanghatások szerepelnek a műben. „*Odakint megeredt az eső, éles sűrű koppanásokkal dobolt az ablaküvegen (...), de a kopogáson túl még egy másik, távolabbi kopogás is hallatszott, időnként elhallgatva, majd felerősödve. Az öregember az ablakhoz lépett, fülelt. Olyan erősen fújta a szél, hogy a diófa ágainak csapkodása is behallatszott.*”⁷ Nagyon lényeges szimbólumnak tartom a szelet, a szél folyamatos fúását. „*Az emberből kiszálló levegővel hozzák összefüggésbe az emberi életet biztosító, mozgató lelket – sok nyelvben a levegő és a lélek ugyanaz a gyököt tartalmazza.*”⁸ Az ősz mint idő toposz, az időjárás (szélfújás), az eső hullása mind a halált, az elmúlást szimbolizálják és ezzel együtt a megújuló élet lehetőségét, ciklikusságot, mely a természet törvényeivel áll kapcsolatban. A diófa a bölcsességet, emberi tudást, tapasztalatot jelképezi. Utalhat a két idős emberre, szimbolizálhatja őket, akik már ismerik az életet, nem hozhat számukra semmi meglepetést. Viszont ha a diófát a mindenekfölötti tudással azonosítjuk, akkor lehet Isten jelkép. „*A szél sivitása és a diófa ágainak vad zörgése, mint rádióban a zavarás, ráfeküdt az utcai hangokra...*”⁹ Párhuzam van a rádió mint a hírek közvetítő eszköze és a diófa ágainak erős csapkodása között. Előrevetítik a zaklatottságot, a bekövetkező tragédiát és mintha valamiféle isteni üzenetet is jelentenének ezek a zörejek. A fekete szín is folyamatos jelenlévője a novellának. Az idős néni fekete ruhában indul utolsó útjára: „*bemocsokulák tiszta fekete ruháját*”,¹⁰ a hallókészülék is fekete színű, és fekete kiskutyák fognak születni. Nem véletlen a fekete szín háromszori szerepeltetése,

⁵ Déry. i. m. 174.

⁶ Uo. 164.

⁷ Uo. 165.

⁸ Jelképtár. 141.

⁹ Déry. i. m. 168.

¹⁰ Uo. 175.

hiszen a hármas szám a Szentháromságra utal, isteni szám. „*A legismertebb hármasok: apa-anyagyermek...*”¹¹ A két idős ember a tökéletes – utóbb idézett – hármas hiánya miatt együtt, ketten próbálják megteremteni azt a harmóniát, azt a teljességet, melyet gyermek nélkül valóban nehéz, de a köztük kialakult szerelem/szeretet képes arra, hogy tudják elviselni az élet folytonosságát jelentő láncszem hiányát. Az élet értelme pedig a gyermek, és ha valaki elvesztette gyermekeit csonkává válhat a jövője, magára maradhat nagyon könnyen. Nem láthatja meg a világban önmagát, hiszen saját tükörképét, hasonmását, „csigaház lenyomatát” veszítette el, mely pótolhatatlan érték, ha tovább akarunk jutni a fejlődésben, ha közelebb akarunk érni az önmegvalósításhoz, a teljességhez vezető úthoz.

A halál bekövetkezésével áll szemben az anyakutya képe, mely folyamatos jelenlévő szereplője az elbeszélésnek. A kutyával az élet legfontosabb, legnemesebb dolga történik, szülővé válik, új életet teremt, beteljesedik evilági küldetése. A hitvilágban a kutya egyértelműen halál-jelkép, holtak lelkét a túlvilágra segíti, viszi. Itt válik lényeges szerepűvé a kutyaanya szülése és az idős asszony halála. A férfi mintha a születő kutyák által nem figyelne a külvilágra, nem érdekelné semmi más, csak a kiskutyák világra jötte. A két világ között egyértelmű kapcsolat jön létre, hiszen az asszony a halálba ment, a kiskutyák pedig világra jöttek. A férfi elvesztette a családot jelentő feleséget, a kutya családot kapott gyermekei születése által. Az állatoknak meg kellett születniük ahhoz, hogy az idős asszony feledésbe tudjon merülni, és hogy a férfi boldogságot tudjon érezni, „*s a szívébe valami furcsa, kis boldogság költözött*”¹², pontosan annak a folyamatnak, folytonosságnak válik szemtanújává, amelynek ő és felesége egy ideig részesei lehettek, majd elveszítették, de a folytathatóság, az élet óhaja, kívánsága az egymás iránti tiszteltben és szeretetben rejlik. A néni pont a halála előtti pillanatban érzi ezt az önfeledt boldogságot, akár a teljességet, „*Nem érzett fájdalmat, s egy ideig majdnem boldog volt...*”¹³ A halál és a születés minden pillanata párhuzamba hozható a novellában.

A vér szimbolikus, állandó visszatérő szerepével is kell foglalkozni. A vér életjelkép, annak elvesztése, a testből való kiáramlása jelentheti az élet végét és a halál közeledtét. A katona vérzése előre jelez sok mindent. A férfi sebesülése, „*átlőtték a herémet*”¹⁴ már a harc tragikumát vetíti elénk, mely tönkreteszi, csonkává teszi az embert, mely megsemmisíti az új élet születésének lehetőségét. A harc hatása az idegen és az öregek beszélgetéséből derül ki. Megtudjuk, hogy a szülők elvesztették gyermekeiket, a katona pedig olyan sérülést szenvedett, mely örökre megfosztja az élet fő értelmétől, a gyermekáldástól. Az élete ezáltal csonkává vált, ahogyan az öreg házaspáré, tehát félnek tőle, akár azért, mert a házaspár múltja, és jövője ott rejlik a szenvedő ember tragédiájában. Az ő vérétől, vérzésétől való undor természetes emberi reakció. Az öregek féltik, hogy beverzi a kanapét. A fekvőhely, az ágy a legintimebb helyet jelenti, és összefüggésbe hozható a szüléssel a születéssel is. Hiszen az édesanya ágyban fekvő helyzetben szül, a csecsemőt pedig kis bölcsőbe helyezik utána „*a gyermek földi létének kezdete*”¹⁵. A bölcső és az ágy ilyen formában valamiféle átmenetet jelképeznek élet és halál között. Hiszen az egészséges

¹¹ Jelképtár, 195.

¹² Uo. 178.

¹³ Uo. 176.

¹⁴ Uo. 170.

¹⁵ Uo. 40.

újszülött is ágyban/bölcsőben fekszik, és az idős ember is élete vége felé közeledve gyakran sokat fekszik az ágyban. A kanapé zöld színe a nyugodtságot, természetet, megújulást juttatja eszünkbe, ezt védik meg a harc (amely katona képében hozzájuk is beköszöntött) jelenlététől. Az egész házból, szobából próbálják kizárni a veszélyt, a lehetséges bajt, de a katona képében a harc megjelenik, majd el is tűnik, mivel elküldik. Az asszony félelme felerősödik, mikor férjén vérnyomokat lát meg, azt hiszi, hogy a katona vére. A zöld színű fekvőhely is véres lesz. Első konkrét képi ábrázolása annak, hogy valami baj fog történni, hiszen a fekvőhely is a harctól lesz mocskos, bár itt az idős ember vére fogja beszennyezni, ami persze még nagyobb baj. Míközben a katonát átszállította az öregember a szomszédba, történt vele valami. Az elbeszélő teljesen üresen hagyja ezt a helyet. És mivel az idős ember orrvérzése eláll nem is olyan jelentőségű, inkább csak annyiban, hogy a katona vérzése mintha lavinát indított volna el.¹⁶

„– Gyere csak közelebb!– mondta az asszony. – A gallérod véres. Úgy látom, az inged is.

Az öregembernek nemcsak a gallérja és az inge volt véres, hanem a kurtára nyírt, ősz bajusza is, és a szája sarka. – Édesem, vérzik az orrod – mondta az asszony.”

Később az elbeszélő összekapcsolja a két szerető ember vérének hullását. „Később, ahogy egyre több vért vesztett, újra felni kezdett, de már nem az emberektől... Az öregember a rekamién is sok vért vesztett.”¹⁷

Az idős nő önfeláldozó utolsó útja a halálba vezet. Az út, utazás életszimbólumok és összekötődnek a kíváncsiság, a tanulásvágy jellemzőivel. Életünk során egy kiválasztott, megjelölt úton haladunk. Az élet majdnem olyan mint, egyfajta utazás két világ, az élet és halál között, tehát átmenet. Az asszony hallása hirtelen, minden átmenet nélkül jön vissza.¹⁸

„– Ne haragudj, Rozi – mondta az öregember –, azt hiszem, jó hasznát fogod venni.

– Elég jól hallok én így is – mondta az asszony. – Kár volt azért a sok pénzért.

– Hallod a lövöldözést?

– Hallom – mondta az asszony. – Ne erőltess most a beszédet!”

Déry novellája olyan korban született, amelyben többen megállapították, hogy a családregények ideje (kora) véget ért. A két öreg a novellában az erőszakosan megcsónkított és hosszú ideig minden társadalmi zűrzavarral szemben magasabb egységet képviselő minőségnek az édeni boldogságát őrzi, pedig életfájuk minden tevékeny, jövőt biztosító ágát a történelem vad vihara letörte: három fiúk meghalt a háborúban. Ha az ősi világnak bármilyen szikrája lobbanhatna még, akkor magasabb szellemi lények látogatnák meg őket (Ovidius: Átváltozások), szeretetük úgy változtatná őket életfává, az elpusztíthatatlan jövő boldog részesei lehetnének. A történés jelenében viszont nem égi látogatók jönnek, hanem a természet harsogásán túl ágyúdörej, géppuskarecszés érkezik el hozzájuk. Egyedüli védelem a nagyothallás, ez zárja boldog burokbba a nénit. Ám amikor az idős férjén akar segíteni, 'kilép' ebből a boldog zártságából, újra tisztán hall, és megérti azt, hogy férjén, szerelmén segíteni kell, pedig kint harc folyik. Ezzel bizonyítja ő az ősi tételt: a szeretet erősebb a halálnál.

Az idős nő tettét nemesíti, nagyobbítja, és tisztábbá teszi a hű ábrázolás: a félelem megjelenése. A néni egyre közelebb kerül lélekben a fiaihoz, a harc embert gyalázó, és tipró hitvány

¹⁶ Uo. 172.

¹⁷ Uo. 176.

¹⁸ Uo. 174.

mivoltához. „A sötétség félelmetesebb volt a lövéseknél, mert már azt példázta, ami a lövések után következik.”¹⁹ Az éjszaka, a lövések, a sötét, kihalt utcák előresejtetik a tragédia bekövetkeztét. A sötétség erőteljes szerepeltetése, az attól való kezdeti félelem egyfajta átmenetet képez élet és halál között. De az éjszaka nem kellene, hogy csúnya legyen, azért válik azzá, mert léteznek olyan emberek, akik nem kímélnék senkit és semmit, és egymás életét veszik el. „Ha nem volnának emberek a sötétség mögött, talán boldogan halna meg. Csak az emberektől félt.”²⁰ A „sötétség mögött” jelentése akár a halál is lehetne. Tehát az idős asszony nem fél a természetes haláltól, csak a kegyetlen, fiát megölő, kínzó gyötrelmetől, a gyilkolástól. A későbbiekben, mikor már érzi, hogy nincs remény, hiszen vérzik, akkor fog félni a megakadályozhatatlan haláltól. „Később, ahogy egyre több vért vesztett, újra félni kezdett, de már nem az emberektől.”²¹

Déry novellájának végén újból megjelenik a vér, de ez már az új élet hordozója, új élet kezdetével van összefüggésben. „A harmadik kölyök elrágott köldökszínőrből egy kis vér szívargott a pokrócra.”²² Az öreg pokróc, pléd párhuzamba állítható a kutya életet jelképező vérével. Halál, elmúlás és élet itt összefonódik, nem válik el egymástól élesen. Az elbeszélés üzenete egyértelműen az, hogy élet és halál egyfajta átmenet, mintha azt is érzékeltetni akarná emiatt, hogy a haláltól felesleges félni, ki kell irtani magunkból a félelmet. De ahogyan a *Philemon és Baucis* a *Szerelem* című novellának is azonos az üzenete. Mindkettő hirdeti az élet csodálatosságát, egyszerűségét, megismételhetetlen voltát, melyet akkor tudunk igazán élvezni, átélni és értékeiben megcsodálni, ha szeretteinkkel, családban tudjuk eltölteni. A család biztos támpont, mely otthont ad, próbára teszi az embert, hogy mit képes a másikért megtenni, mennyire képes szeretetet adni, mint ahogyan a műben szereplő két fiatal (*Szerelem*), majd idős ember (*Philemon és Baucis*) adott egymásnak egész életük során.²³

TELLINGER ISTVÁN RAJZA

¹⁹ Uo. 175.

²⁰ Uo. 175.

²¹ Uo. 176.

²² Uo. 177.

²³ További felhasznált irodalom: C. G. Jung: Az ember és szimbólumai. Bp., 1993.; Cifka Péter – Friss Gábor – Kertész István – Tótfalusi István: Képek és jelképek. Bp., 1988.

KUKLAY ANTAL

Kommentár egy Pilinszky-vershez

Pilinszky János: Kar és nyak

Megszültél és megöltél.
 Vasmarokkal öllelek és kapaszkodom,
 de nincs erő, mely egybeforraszthatná
 a karomat és nyakadat.

Édesanyám, egy olyan alakzatról
 fognak leszedni téged-engem,
 hogy botrány leszünk. Én a kar,
 és te a nyak.

Az allegória a konkrét és az absztrakt házassága: egy elvont fogalom megszemélyesítése. Ilyen allegória a nyelv és a költői tehetség, mint anya – gyermek kapcsolat elképzelése, vagyis a Költő mint az anyanyelv gyermeke. A Költőt – tehetségét, anyagát, stílusát – az Anyanyelv formálta a méhében, az idők mélyén, végtelen sok sejtje, a „beszélő emberek” (magyarok) sokasága által.

Mindent az anyjának köszönhet, akibe a csecsemő „több tonnás szorításával” kapaszkodik, hiszen nélküle nem tud élni. Szeretné mindenestől birtokba venni örökségét, „felfedezni azt, ami az övé”: MINDENT kimondani az ANYA NYELVÉN. A költő, akinek „elérhetetlen vágyaktól vérzik homloka mély sebekben”, a végtelen ígézetében és árnyékában napról-napra egyre jobban érzi kicsinységét, gyengeségét, hogy nem képes elérni a tökéletességet, kimondani a kimondhatatlant. Minél mélyebbre hatol be a nyelv gazdagságába, titkába, annál jobban megsemmisül, elhalkul, elhallgat. Végső „költeménye” a CSEND. A maga módján bejárja a Filozófus útját: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”

De mit kezdjen az utókor a „Néma Dalnokkal”? Botráncozik rajta. Ahogy egy irodalmár-féleségtől hallottam: „Pilinszky élete végére kiírta magát.”

Valójában pedig gazdagított bennünket egy fájdalmasan szép allegóriával, és megvigasztal mindenkit, aki szeretné birokba venni ÖRÖKSÉGÉT.

Törőcsik Mari szerint kortársai közül egyedül ő volt modern.¹

¹ Már négy kiadásban (legutóbb 2005-ben) megjelent Kuklay Antalnak „A kráter peremén” című, „Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez” alcímű kötete, bővülő tartalommal. Az olvasás és a meditáció folytatódik, s most az újabb gondolatokból mutatunk be egy részletet. (A Szerk.)

NAGY GÁSPÁR

Versek

A tél elé

Ama százujjú kesztyű helyett
– hallik egy üzenet –
október vérző levélbrokátjába
csavard a kezéd.

Sálad, átlótt madarak
zuhanó íve legyen,
életet tékozló honunkban
kitelelnék a szíveden.

Ha ekkora télre az út elhívott
parázsból lehet a csizmád,
hiszen az égést és a megfagyást
lebírtad s kibírnád.

Fejed mégis földetlen maradt,
bár felöltözködtél csudamód –
angyalpihék sörényeden:
„NAKONXIPÁNBAN HULL A HÓ”!

Kristály-havazás idején

Kristály-havazás a völgyben
katlanban, karámban –
a szavak hullnak másképp!
FÖLFELÉ, aztán VISSZA a SZÁJRA.

Mert itt pikát cipel a szív,
súlyos ólmokat a lélek –
s útja mindkét végénél
tömegsírokig ér el.

Eltéríthet a havazás.
Kenyerem a madarak föleszik.
A táblák már rég nem érdekelnek.
Mégis a tél közepén megérkezik,

aki a legszebb májusban indult, –
most lebeg körötte kristály-havazás.
Varrná vissza a szavakat, ha nem lehet
már megsem-született vagy MESSIÁS!

Tájkép - téli madárkikötővel

Tél: nagyhavak hava
örvénylő fehéren
habja tengerében
úszik az erdőnek
hajladozik maga
úszik az erdőnek
büszke szálfenyőfa
s magos tetejében
csüngő tobozokból
jégcsap huzalokból
tűlevél alomból
épült árbockosár
karácsonyi fészek
mintha volna jászol
angyalok vigyázta
madarak tanyája
éghez közel eső
isteni kikötő
ki ne is vágjátok
el ne csúfítsátok
fejszés heródesek!

Hótalán a hegyek inge

Ez a tél még megváltatlan,
nincs rá mentség: fehér paplan,
se hó, se hold nem világol
amíg fölragyog a jászol

hordjuk szívünk szakadatlan,
kormos arcot száz darabban,
nincs ajándék, semmi tömjén –
rí Boldizsár, Menyhért meg én.

Az indul el akaratlan
kinek angyala jelen van,
hótalán a hegyek inge –
el kell érnünk Betlehembe!

KELEMEN ERZSÉBET

Hóttalan a hegyek inge

Nagy Gáspár költeményének verstani elemzése

Nagy Gáspár *Amíg fölragyog a jászol* című verseskötetével „az új évezred első karácsonyát” köszönti, s az ezt megelőző „harminc esztendő verses szívdobbanásait” tárja az olvasók elé.¹ Az illusztrátornak, Keresztes Dórának az olvasatát is végigkísérhetjük a könyvben. Azonban ehhez az értelmezési megközelítéshez újabb és újabb „kardiogramokat”, elemzői P-hullámokat² készíthetünk még. Kétségtelen: a szívdobbanástól az érrendszerig, egy költemény szöveleinek, sejtjeinek a részletes leírásáig eljutni, ezt a végtelenül gazdag költői életműködést rögzíteni roppant nehéz. Egy olvasathoz újabb olvasatot, újabb kardiogramot kapcsolunk, bizakodva, hogy közelebb kerülünk a kötetben szereplő művek titkaihoz, a pulzálás értelmi-érzelmi horizontjához.

Egy ilyen csodálatos, életteli s rejtélyes „szívdobbanás” a *Hóttalan a hegyek inge* című költemény is. Már rögtön a címben egy translatióval találkozunk: „hegyek inge”.

A Magyar értelmező kéziszótár szerint az ing „férfiaktól a felsőtesten viselt, galléros fehérnemű”.³ Az a ruhadarab tehát, amely egyben az élet szimbóluma is, hiszen az inget (s most függetlenül a nemtől) a felkelést követő tevékenységgel lehet azonosítani: magunkra vesszük, felöltözünk, többnyire azért, hogy a munkahelyre menjünk,⁴ hogy az emberi életünket, létünket, egzisztenciánkat meghatározó cselekvéssort, a munkánkat elvégezhessük. Az életet jeleníti meg az ing a funkciója által is: mint az öltözékek egyik lényeges tartozéka, „rétege” véd, takar, megóv az időjárás viszontagságaival szemben.

S itt, a címnél már meg is torpanunk: mi lehet a hegyek inge? A hegy belső rétegeire rásimuló pusztaság közege, a meztelennek tűnő test talán? Vagy az ezt beborító parányi növényzet, zuzmó, moha? Esetleg az erdővel dúsított hegyoldal képét jelezheti valamilyen üde zöld tavaszi ruhával, inggel? Vissza-visszatérünk a kezdethez: *hóttalan a hegyek inge*. A fosztóképző grammatikailag belehasít az értelmezésbe: hóttakarót képzelnénk el legszívesebben egy elegáns, ünnepi hegyingnek – különösen karácsony táján –, de a denominális nomen képző jelzi, hogy itt többről van szó. Nem öltözkéről – akár egy ingre húzott puhabundás kabátról –, hanem valaminek a hiányáról, megfosztásáról. S ez a negatív érzés, a fosztóképzőnek a cselekvést, jelen esetben az állapotot megvonó alakzata nem más, mint az ellentétek paradox összekapcsolása. Hiszen a *hó* – a mély magánhangzó ellenére – kép-

¹ Nagy Gáspár annotációja a verseskötetéhez: *Amíg fölragyog a jászol*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.

² Az EKG görbének különböző szakaszai vannak: PQRST. Egyik eleme tehát a P, amely a szív „pacemakerének” az elektromos leképeződése.

³ Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.

⁴ Bob Grumman: min. költ. (tanulmány). Bp., 2003. 63.

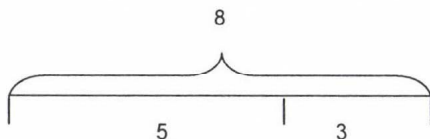
zeletünkben kristályragyogásként, tündöklő, fehér tisztaságként jelenik meg, mint a természet téli szimfóniájának egy csodálatos zenei felhangcsokra. Viszont ehhez a képhez egy mély hangrendű képző sötét árnya kapcsolódik, mint valami pusztza, fekete föld rideg látványra, s így a havas – hótalan feszültsége kérdőjelekkel nyitja meg a költeményt: miért hótalan az, aminek havasnak kellene lennie, mi ez a fény-árny különös kettősége?

A költemény első sora már sejteti a választ. S bár az ősi nyolcas lüktetése, rejtett lendülete vinne, röptene minket tovább, de egy versusnál, a sorvégi *megváltatlan* szónál egy pillanatra visszafordul a vers, s figyelmünk a címszó első szavára, a hótalanságra irányul ismét. Hótalan és megváltatlan ez a tél: az idősíkok hirtelen megszűnnek, észrevétlenül összekeverednek. A megváltással felértékelődött múlt, mint állandóan lüktető, örökkévaló jelen megtorpan, szinte érvényét veszti: a 2000 év óta megváltott világ megváltatlanná válik a pillanat szorításában. Mi történhetett? Mi történik? – vetődik fel bennünk az újabb kérdés.

Szabályos elrendeződéssel, pontos megszerkesztettséggel – minden versszak első sorának a végén, a metszet után – vissza-visszatér a tagadóképző tiszta rímje, újabb jelentésbővítő, képalkotó szereppel. A megváltás hiánya után a „*szakadatlan*” megnyilatkozásban viszont már nem hiányt, tagadást jelez grammatikailag a képző, hanem a cselekvés megszakadása, félbemaradása helyett a folytonosságot, a folyamatosságot, az „*akaratlan*” pedig az önkénteséget, az indulás, a tett spontaneitását. A kép kitágul, viszont a fosztóképzők hangulatát állandóan erősítik a tiltószók hangsúlyos helyen való elhelyezkedése, a létige tagadása (*nincs rá mentség; nincs ajándék*) valamint a tagadó értelemben szereplő általános névmás sormetszet utáni szerepeltetése (*nincs ajándék, // semmi tömjén*). A metszet után a tagadoszó jelentése is felértékelődik, még nyomatékosabbá válik (*se hó, / se hold // nem világol*).

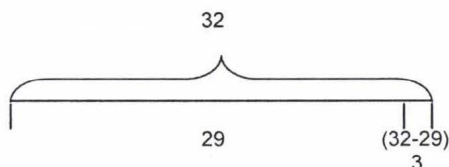
Ezek a szabályos, 4/4-es ütemekre tagoló sormetszeteken kívül két aranymetszési pontja is van a versnek, amely tökéletes arányban bontja ketté a költeményt, úgy, hogy a kisebbik és nagyobbik rész széthasíthatósága mértani szabályossággal egyesül az egészben. Az első aranymetszési pont az 1. versszak utolsó sorában található (*amíg fölragyog // a jászol*), a második arányosság pedig a 3. (azaz az utolsó) strófa 2. sorában (*kinek anyyala // jelen van*). Mindkét sorban a kisebbik szótagszámú rész, a három, úgy aránylik a nagyobbikhoz, az öthöz, mint a nagyobbik rész az egész sorhoz, vagyis az öt a nyolchoz. (3:5 = 5:8)

Ábrázolva:

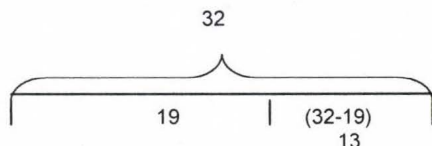

Ha ezeknek a pontoknak a versszakokban, majd az egész költeményben való megjelenését számtani haladvánnyá szélesítjük, különleges szabályszerűséget, harmonikus rendezettséget figyelhetünk meg. Az 1. versszak aranymetszési pontja a 29. szótagszámnál található, a 3. versszakban pedig a kulminációs pontot pontosan tíz szótaggal rövidebb rész követi, azaz 19 szótagszám. S míg az 1. versszak kisebbik része három, addig az utolsó versszaké tízzel több, azaz 19. Ezt a szimmetrikusan csökkenő-növekvő tendenciát a következő ábrák szemléltetik:

1. versszak:

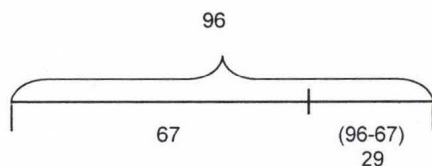

3. versszak:

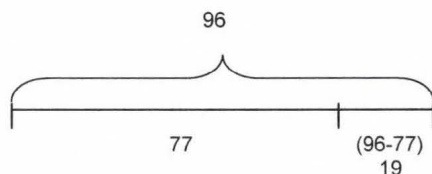

Az aranymetszési pontoknak a teljes költeményhez viszonyított mértani elrendeződése pedig a következő:

1. versszak:

3. versszak:

Itt is tíz szótagos csökkenést (29; 19), illetve növekedést (67; 77) tapasztaljuk. S a két részre osztott költemény kisebbik szótagszáma megegyezik a kettévágott versszakok nagyobbik részének a szótagszámaival (29–29; illetve 19–19).

Ez a matematikailag is leírható tökéletes arányosság már önmagában is értéket hordoz, egyfajta harmóniát. S ha mindehhez hozzákapcsoljuk az aranymetszési pontokat hordozó sorok hangszövevi állományát, akkor azt tapasztaljuk, hogy nem csupán a kompozíciós rend hidalja át a sorok (sőt sorközök), versszakok értelmezési végteleneinek a távolságát, hanem a szavakban, szókapcsolatokban megjelenő, feszülő jelentés is, amelyben már szinte kitapinthatóvá válik a hótalan hegy gerince is, a költemény egyik fontos üzenete: annak ragyog majd föl a jászol, „*kinek angyala jelen van*”. Csak az fog, csak az tud majd elindulni „*akaratlan*” Betlehem felé.

Ezeknek az aranymetszési pontoknak, az ismétlődéseknek, a szabályszerű rendezettségnek matematikai, verstani pontossággal megjelenő arányosságai crescendószerűen felérősítik a költemény dinamikáját. S ebben az intenzitásban a jászol fölragyogását váró, ér-

zékeltető sor, a megváltást elképzelő öröm üstökös fénye szinte észrevétlen, finom enjambementként tündöklök át a 2. versszakba, a „*kormos arc*” szilánkokra töredeztetett komorságára. Ezt a szilánkosságot, az életünk széthullott, szétpergett mozaikkockáit csak úgy tudjuk összerakni, ha valahogy eljutunk, elérünk Betlehembe.

A pragmatikai szint a három napkeleti bölcs történetébe kapcsolja a költőt (*rt Boldizsár, Menyhért, meg én*). A királyok megnevezésénél a megszokott katekizmusi sorrend: Gáspár, Menyhért, Boldizsár. Ez a formula viszont itt teljesen felborul. S szándékosan. Költői tudatosság, pontos ritmikai megformálás és alkotói-emberi sarutlanság, alázat figyelhető meg ebben a kijelentésben. A költő érezhetően jelen van végig a költeményben: már a 2. versszak 1. sorában a T/1. személyű igealak (*hordjuk*), valamint a birtokos személyragos köznév (*szíviünk*) is jelzi ezt a közvetlenséget. De ebben a sorban egy különösen szép kontaktus alakul ki az író és olvasó között: kezünk a költő pulzusát tapinthatja, s érezhetjük a heves fibrillációs szívdobogást: „*rt Boldizsár, Menyhért, meg én*”. A másik ember iránti alapvető tisztelet jelzésül önmagát a felsorolásban az utolsó helyre teszi, tehát az E/1. személyű személyes névmás a mondat végére kerül. A költő a névazonosság játékkal él: a hagyomány szerint Gáspárnak nevezett napkeleti bölcs helyére lép, s így a sírás patetikus, allegorikus hangulatába⁵ különös meghittséget, a síró arcon (arcunkon!) csillogást csal elő. A jambikus lejtés, lüktetés viszont a másik két csillagjós bölcs helycseréjét kívánja meg: így kerül tehát Boldizsár a királyi csapat élére.

S a betlehemi születés nemcsak a költőt vonja be aktív cselekvőként az eseményekbe, hanem vele együtt az értelmezőt, az olvasót is: engem, téged, minket, a megváltottság után vágyakozó jelenünket. Mert milyen kor az, ahol a királyok nincstelenné válva nem tudnak hódolni karácsony Fénye előtt? Hová tűnt előlünk ez a Fény, a megváltottság örökérvényű sugárzása? Mintha ezekben a sorokban az ószövetség vágyakozó sírása törne fel a jelenünkben, az újszövetségben.

De érezzük, tudjuk, amit nemcsak a vers, hanem a kötet cím is jelez, hogy majd „*fölragyog a jászol*”. Hiszen ha átengedjük magunkat a költemény belső lüktetésének, az emelkedő jambusoknak és az ezt helyettesítő spondeus és pyrrichius ritmikájának, az ősi nyolcas, a szabályos ütem, a ionicus a minore szintén emelkedő időmértékes egységének, akkor a diszharmonia végtelen könnyedséggel feloldódik. Ez is a vers különleges szimultánságát mutatja: mintha egy fénylő dūr hangnembe állandóan egy fíz-mollos, fájdalmas akkord szövődne.

Olyan ez a költemény, mint egy gordonkára írt csodálatos szólószonáta, amelyhez egy távoli metronómszerű kíséret társul: a nazálisok ugyanis nemcsak a vers zeneiségét, a hűrok zengését erősítik fel, hanem megjelenítik a költő gyermekkorát is, a rorátés hajnali misékre hívó harangnak a szavát.⁶ A vers záróakkordjainak refrénszerű címismétlése immár összegzésül utal vissza a kezdő dallamívre, a költemény címére. De már előre is mutat határozott felszólítással: „*el kell érniünk Betlehembe!*”.

⁵ Dr. Oláh Szabolcs: Az irodalom, a nyelv és a lélektan (A sírás allegorikus állapota). Előadás, Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet. „Bevezetés az irodalomelméletbe” kurzus, Debrecen, 2003/2004. I. félév.

⁶ Nagy Gáspár: uo. „Az én gyermekkorom rorátés hajnalainak emléke máig előhívhatóan, idézhetően pontos: csikorgó fagyban, kiscsizmában, embermagasságú hófalak között megyek a harangszó iránt.”

A költemény páros rímű, jambikus lüktetésű szimultán nyolcása is ezt a felszólítást, a harangszó irányába való elindulást érzékelteti.

Ez a tél még // megváltatlan,	<i>p, s, s, s</i>	4/4
nincs rá mentség: // fehér paplan,	<i>s, s, j, s</i>	4/4
se hó, se hold // nem világol-	<i>j, j, t, s</i>	4/4
amíg fölragyog // a jászol	<i>j, k, j, cs</i>	5/3
hordjuk szívünk // szakadatlan,	<i>s, s, ionicus a minore</i>	4/4
kormos arcot // száz darabban,	<i>t, s, t, s</i>	4/4
nincs ajándék, // semmi tömjén -	<i>t, s, t, s</i>	4/4
rí Boldizsár, // Menyhért meg én.	<i>s, j, s, j</i>	4/4
Az indul el // akaratlan	<i>j, p, ionicus a minore</i>	4/4
kinek anygala // jelen van,	<i>p, k, j, cs</i>	5/3
hótalán a // hegyek inge -	<i>ch, p, s</i>	4/4
el kell érnünk // Betlehembe!	<i>s, s, t, s</i>	4/4

(*ch* = choriambus; *cs* = csonka ütem; *j* = jambus; *k* = krétikus; *p* = pyrrichius; *s* = spondeus; *t* = trocheus)

Az 1. versszak jambikus lüktetéssel indul, de a 3. sor két üteme után ezt az emelkedő lejtést egy trocheus töri meg, mintegy kiemelve, hangsúlyozva az állítmányi gondolat tagadó részét (*nem világol*). Ugyanezzel a trocheusi lejtés-zökkentő funkcióval találkozunk a 2. strófában is, immár ütemsorokon keresztül (*kormos arcot // száz darabban, / nincs ajándék, semmi tömjén*), amely szintén echó gyanánt erősíti fel a vers szemantikumát, a szakralitást jelző arc és a korom, szenny összekapcsolásának allegorikus jelentését (újabb versus: ezért nincs hát „*fehér paplan*”), a bűn és hiány által okozott sebnek a sajgó, nyilalló lüktetését.

A költeményt záró Betlehem-kulcsszóban ismét feltűnik a trocheusi versláb immár sűrű spondeusokkal körbeölelve, amely a cselekvésre való késztetés mondattani megerősítése mellett hosszú, koronás akkordokkal zárja le a verset. De úgy, hogy közben felvillant előttünk egy képet: a hótalán hegyekkel kísért utat, a kopár völgyeket, emelkedőket, lejtőket, a hosszú spondeusléptekkel Betlehem felé zárandokoló önmagunkat.

CSEH KÁROLY

Műfordítások

Regina Katinaite-Lumpickiene

(litván, 1955-)

Ünnep utáni

múlik az ünnep
nem látod avagy
magad csapod be
égboltnyi tűzijátéka tűntén
csak a csend lesz mindennél sötétebb

nem tudod lesz-e
még egyszer öröm
mely után olyan üres maradsz
mint ünnepély múltán a tér
s olyan árva

Arszenyij Tarkovszkij

(orosz, 1907-1989)

A Szugakleja folyó

Nádasba torkollik a Szugakleja,
Csöpp papírcsónak úszik hullámain,
Aranyló fövényén egy kisgyerek áll.
Almát tart tárt tenyerén, szitakötő
Zizzen szivárványszínű szárnyaival,
Bukdácsol a folyó vizén a csónak,
S immár örökre így marad minden...
Hol a szitakötő? Hol? Tovarebbent.
Csónak s folyó hova lett? Tovaillant.

Erika Burkart

(svájci, 1922-)

Maradvány

Tépett tollkupacok
szanaszéjjel a kertben –
egy angyal sorsa,
megénekeletlen
jegyeztetik fel a Teremtés
éji könyvében.

Heinz Kahlau

(német, 1931-)

Málnálló nyár

Velem időzve röpke málna-nyárnyit,
lobogva úszott rezes-vörös hajad,
a kék magas volt, égboltnyi nap,
s a bogyoíllat járt bennünket át itt.

Karcsú fehér s hús voltál, mint az árnyék.
A dombra – pörkös, barna forradásfolt –
a legszebb szín – piros-fehér világolt,
velem időzve röpke málna-nyárnyit.

Christine Busta

(osztrák, 1905-1987)

Egy szeptemberi nap krónikája

Mikor lomb-kalapban jött a szakállas,
ciklámeneket tördelve az iszapból,
híresztelték: növénygyűjtő lehet,
Klatopeč szőlőhegyének őre,
aki megszólaltatta a széldobokat.

Szavára a folyó felfedte köveit:
elfeledett istenek átszellemült
és türelemben kisimult álomi arcát,
s az elárasztott Ízisz-templom fölött
fényleni kezdett egyik pillája a holdnak.

Rainer Maria Rilke

(osztrák, 1875-1926)

Ádvent

Szél-pásztor jár a téli erdőn,
pelyhek nyáját terelgeti,
s egy-egy fenyő már sejtí: eljön
szelíd napjuk, a fényteli;
terűjük fehér útra ringva,
gallycsúcsokkal leskel elő,
s dacolva süvöltéssel mind a
fenséges Éjszakába nő.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA (közzétevő)

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42) III. rész¹

Weimari hercegség – Jéna

Pfortától Jénáig útba esik a sókutakkal gazdag s kedves kinézésű Kösen, melyben nagy mennyiségű sötét főznek, de a gőztengerben, nyárban és gyalogutasnak kivált nemigen kellemes huzamosan mulatozni, mert a különben is fölserkedezett veritékcsöppek facsaró izzadsággá válnak. Ezentúl egész vidék hegy s völgy; út mellett, meredek szírtan emelkednek Rudolfsburg és Saaleck szomszéd várromok, mindkettőt megmáztuk, az elsőn egy ott lakó öreg ember adott enni és inni, és bár a gyomor jobb asztalhoz volt kíváncsi: azért a lisztgombócok serényen masíroztak le. E magas helyen ülő ócska fészket sokan látogatják, és a jénai diákok százanként köszöntik meg sörös fakupaemelések közt, melynek mestere e vén zárándok, mindenik vendég egy új kupát visz le néhány garasért e föllegvári gyárból. Mindenütt kedves élvezetet nyújt a zála[Saale]-partoni sétálás; magas hegyen fekszik Dornburg. Carl August és Goethe hajdani kedvenc mulatóhelyök; e nagy férfiaknak e részben is jó ízlések volt. Belátszanak: Zwaetzen falu, mely templomosok birtoka volt, s ha a jénai diákok csínt tettek, pörük lefolytáig itt tartózkodtak; és Kunitz vára, hova a nevezett demagóg diákok a lipcsei ütközet emléknapij éjjelén évenként fölrandulnak, nagy tüzet raknak, és a kiürült sörhordót alábocsátják. Ez érdekes gyalogutazás egy napba került.

Jénának gyönyörű fekvése van, hegyek környezik, s a völgyi várost Zála-folyó [Saale] mossa. A napóleoni pusztító csata csak megrongálta e kis várost, mert ékesen is megépítette. Egyetemének egyik drága kincse a fűvészkert, mely nem lapály, hanem domború fölt, virágokkal s kilátással gazdag, rajta ügyes kéz és serény munkásság nyoma látszik. E fölött van a híres hercegnőkert, mely Griesbach professzor birtoka volt. Azon időben mulattak itt egykor Schiller, Goethe, Herder, melynek emlékére egy háromszeg kőoszlopot emeltek, ennek tetején kiterjesztett szárnyú sas áll. A 3 oldalra mindhármán egy-egy verset készítettek évszám- és szerző-névjelelés nélkül. [Közli a versek német szövegét.]

Az egyetemi könyvtár 150 ezer kötetet bír, s jól van rendezve, sok nevezetes férfiak arcképeit és szobrait mutatja. Schiller, ki itt volt történettanító, széken ül, balját ruhája alá rejtí, jobbja pongyolán ereszkedik alá szék karjáról, sovány arc, gyöngén kajász orr kellemes melankóliával. Goethe távolba néz, kezében őn s könyv egy-két sor irattal, kalapja s botja a csaltos földre szórva előtte hevernek, az arc kicsit redős, a szemek nagyok, az egész magas álló test. E könyvtárban sok magyarokat érdeklő munkák vannak, kivált kéziratok, melyeket a hajdan ott tanult számos akadémikusok kidolgoztak, jelenleg 9-10 égyénre apadt számuk; ki időt mulat haszonnal nézhetné ált ezeket.

A jénai diákjellemről később. Egyetem épülete vén és szűk, s az oktatók többnyire háznál olvasnak. Érdekes és mulatságos hallgatni Luden természetrajzát, de a derék Hase óráit nem lehet feledni;

¹ Az első részt – Csorba Csaba bevezetőjével – lásd *Széphalom* 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 291-302., a másodikat: *Széphalom* 15. 2005. 341-354. A helyesírást a mai szabályozáshoz igazítottuk, de természetesen megőriztük a szerző sajátos szóhasználatát. A szövegben szögletes zárójelben a közzétevő megjegyzéseit adjuk.

ő „Theologus Tenensisnek” nevezi magát, s csak egy órai tanítása töredékét is nem lesz fölösleges ide jegyezni, hogy legalább kis alakban lássuk, mint tanítanak a német egyetemeken: „Az egyházi legújabb történetek históriája.” „Német irányzat” „Gutzkow munkáival úgy a jót, mint a rosszat megtámadta az egyházban. Ki könyveit olvassa, szerencsésb volna szem nélkül; ki valamit hall belőle, annak füle elébe őrt kellene állítani. A papokat Isten inasainak nevezi. „Házasságra nézve sincs szükségem rátok” mond Gutzkow „és ha a világ soha semmit sem tudott volna Istenről, szerencsésb volna.” Ilyféle gonosz kifejezések jönek elő könyveiben. Menzel Wolfgang volt az első, ki az ifjú németországi irányt megtámadta s vádolta; azonnal minden rendőr sisak alá lépett, de nem ezek döntöttek meg azon irányt, hanem más, t. i. Heine, s versei, mit Gutzkow Heinéhez írt levelében megvall, midőn így szól: „versek, melyekben a palais royalnak eladó szépségei dicsőítve vannak; ezeket kegyed Németországban megsemmisítné s a t.” A bukni indultak körükből csak azoknak lehetett kilépniök s nyavalyájukból kivergődniök, kik lélekkel s eredetiséggel bírtak, a gyöngébbek menthetlenül veszték el. Erkölcsei és vallásos nemes érzet ellenök támadtak, és a jobb lelkek jó útra tértek.

E mételyes elv Angolhonban száraz és tényleges komolysággal lépett életbe, ipari és elméletileg vallásos oldalát leginkább Robin művelte ki; tisztelték őt gyáraiban, ki népiskolákat alapított s dolgozó házaiban nyereség-részesekké tette munkásait. A telepvők birtok-egyenlőséggel dicsekedtek és szabadsággal kérkedtek; senkit sem kellett volna büntetni, és mégis arra szorultak, hogy a bűnhődők számukra kórházakat kellett építniök. E társulat egy év lefolytával szétbomlott; angolban ugyan növekszik, mi kitetszik abból, hogy 1838-ban sokkal kevesb tagot iktattak be, mint később. A felekezet tanát 18 kószáló pap terjeszté; dolguk könnyű volt, mert a szocialisták bibliája csak 16 nyomott oldalul áll. A társulat jó célja csupán az: hogy a zsugori gazdag ne használhassa önkéntesen a szegényeket; de ezen ellentan végre is nyakát töri az angol társas életnek. Család helyett osztassék fel a nép egyházakra s mindkét nem egyenlőn neveltesék. A házasságot természet elleni bűnnek nevezik; a gyermekek az egyházi legyenek; ugyanaz ez, mit Plato bölcsessége óhajtott. Nagy számot tartnak a jótékony közsegítésre. Vallás tekintetben azt mondja a szocialisták bibliája: „Minden más vallás csak emberi törvényeket terjesztett a természeti örök törvények ellenébe.” Robin őslleket, őslényt képzel, ismeretlen főt ismeretlen s megfoghatatlan távolban. „Úgy érezz, mint papjaim tanítványi érezni parancsolják, fizess meg szolgálmat, kik ily tanokat oltanak beléd. Csak a föld az ember paradicsoma, ege, mennyországa. Bűn nincs, csak rossz szokás és baj. Az ember egy műszer, be kell mindenbe vezetni s tanítani. Az erényt maga a társaság teszi és segíti, s t. eff.” Meg van győződve az alapító, hogy rendszere többet hatna egy év alatt, mint az eddigiek századok alatt: de a királyné tanácsnokai mindig óvakodnak tőle.”

„A protestantizmus pusztá tagadásából egy más irány keletkezett. Mindenütt, hol új eszmék fejlenek, vagy a már elavultak friss jogot akarnak nyerni, túlságra ragadtatik az ember: de ezen irányzat mégis jogosulva van a korszellemben. Ezt követik a mi időnk ultrái, túlságosai; így a reformációnak ultrái voltak az anabaptisták. A romantikus iskola a középkort akarta föltámasztani, magában az egyház kebelében is több követői rejtettek; így: Schlegel sőt Tick is sokáig haboztak, s csak világos gondolkodásuk tartóztatta vissza a lépéstől. Novalis, ki 1790-től 92-ig Jénában tanult s Hermhutterek értelmében neveltetett, vallomását néhány szóval így mondja ki, hogy: „Sem égben, sem földön nem lehet Isten nélkül, egy láthatatlan világba vágy.” Búskomorság volt benne, lelkesedés tüzevel. Néhány szent énekei hosszú időn által lesznek szózatai a vallásos szívnek, például egy, mely így kezdődik: „Mi lennénk és nálad nélkül sat.” De mindamellett hibáznánk, ha őbenne egyházi istentudatot keresnénk, ő csak azt fejezte ki, mit Fichte a maga vezérében az öröklétre megmutatott (Anweisung zum seeligen Leben). Az énség irtsá ki magát, hogy lehessen a nagy énségben, mely maga az ég és minden. Mi csak csírái vagyunk az én létesülésének, csupán az Isten tudja bennünk magát mint Isten. Novalis az eldült

életkor küszöbén állt s egy helyt ezt írja: „Az anarchia igaz eleme a vallásnak; Isten lelke lebeg a vizek fölött; születnie kell egy új embernek egy szerető Isten alatt s t. eff.”

„A magnetismusban, úgy látszik, mintha új organumra akadnunk volna, a természet titkait megnyitni, még maga a tudományos komolyság is ráadta magát. Keletkezett ez a svábok közt (Württemberg és Baden) egy kedélyes költő Justinus Kerner és egy szeszélyes philosoph Eschenmeyertől. A politikai rajoskodás oly gyakran csapott át mint a vallásos; ezen hazai iránynak a most élő berlini professzor s legerősb pietista Henxtemberg is követője volt; ő az egyoldalú egyházi iránynak központjává lett. Egykor Bonnban nyilván azt a thesist oltalmazta: „Qui Christum quae-rit in veteri testamento, nugatur”: most pedig mindenhol Krisztust keres. Ennek egész jellemét az Evangel. Kirchenzeitungban kell keresni. A világon mindent névvel szeret az ember keresztelni, úgy itt is. A korszellem használja itt az orthodoxiának és pietizmusnak neveit: de ezen irány pietizmusnak igen is orthodox és orthodoxiának nagyon is pietisticus. Követi ez a bűnt Augustinusnak komoly s homályos értelmében, a megváltást pedig Anselmuséban. Tartózkodó félénkséggel ítéli a földi élet szépségeiről s örömeiről. Néha-néha ez a pietizmus igen elegánsnak és világinak mutatja magát. Spenernek pietizmusa közönyös volt a dogmára nézve, azon kívül szelíd és tűrő. Az újabbik pedig ismét helyre akarja állítani az orthodoxiát, ő betűre és imádságra nézve kakasviaskodó. Szorgosan kutatják, vajon ez s amaz keresztyén-e vagy pogány, a racionalistákat gyakran nevezték vízzel meghintett pogányoknak; rosszul járhattak volna, ha a heretizálандók száma be nem telik vala. – A dolgot csak a személyben lehet tetemesen megtámadni; ezen irányt mi orthodox pietizmusnak nevezzük. Neander az Evangel. Kirchenzeitungban unica salvifica dogmaticájától elállott. Ha az egykorúak históriájokra nehéz is mindig igazságosnak lenni, minthogy a történetek egymást érik, mégis jó az, mert az élők mindig cáfolva menthetik magukat. Száz vagy ezer év múlva megfogja az utókor köszönni, ha kútfőkkel bírand, ha akkor is nem használja azokat vigyázatlanul. Kérdezze bár magától dr. Henstenberg ha vajon terjesztette-e valaha annyira a gondolat szabadságát, mint Luther és Spener. Reutlingenben például egy evangélikus pap elveszni engedett egy gyermeket, és fegyverrel végeztetett ki. A vérengző áldozat-kés ismeretes: 1835-ben 24d decemberben egy gyárnak munkása saját fiának szegte nyakát, másik két fia csak nehezen menekült, vérontás után így kiáltott fel az apa: „tényem nagyobb az Ábraháménál, én megtettem az áldozatot!” A pietista párt kimentette ebből magát, és a történet keletkezte bizonytalanná lett, de az Evang. K. Zeitung könnyedén hányta szemre a mentirist. Azonban mit sem tesz ez, a katolikusoknál is voltak mártírok, s még sem nevezik azt gyilkos egyháznak. Egy tanuló diák azt tevő magával mit Origenes; egy másik ablakból ugrott le, mivel az ördög kísértetének nem állhatott ellen; harmadik mint misszionárius ment Amerikába, s ott katolikussá lett. Az irodalom nagymesterei Goethe és Schiller ellen is türelmetlenül viselték magukat. Így volt Cromwell idejében is: csak szentirat és ízetlen imakönyvek. Schiller és Goethe nem voltak a ker. vallásnak ellenségei, csak idegenei. – Az Evang. K. Zeitung értekezményei 1830-31-ben ily szellemben írvák.”

Említeni való még Jéna 7 csudája, mely ezen diák versbe foglaltatik: „*Ara, caput, draco, mons, pons, vulpecula turris / Weigeliana domus, septem miracula Jenae.*” *Ara* = A nagytemplomban egy oltár, mely alatt kinn az utcán járhatni. *Caput* = Toronyóra, mely ha üt, egy ember medvének nyújt almát s elkapja, Luther ezt „Hansnak” nevezte. *Draco* = Hétféjű sárkány a könyvtárban, de csak kézzel csinált. *Mons* = különös szép kövekkel gazdag hegy. *Pons* = E híd a város alatt van, mely a nagytemplomnál egy fillérrel került kevesebbe. Igaz, nagy kötömeg, de a mester mégis erősen ráróttá. *Vulpecula turris* = Rókatorony; a közel hegytetőn egy torony alakú kőemelet, hol az új diákokat – kiket rókának neveznek – szokták beavatni. *Weigeliana domus* = E házban hajdan egy család ijesztő lakott.

Weimar

Estennen indultunk Jénából, és az éj úton lepett. Búcsúzó barátink közül némelyek visszatértek, mások kísérték, egy magáncsárda lőn menhelyünk a holló sötétben. Sorba hevertünk szalmágyra 5 gyalog hősek, s takarózó csak a ruhácska volt: de a barátságos álom – habár háltni járt is szemünkbe – itt sem távozott el egészen. Nekiünk is megvirradt, mint másnak; s társainkat ketten hátrahagyva, vasárnap délelőtt már Weimárban vertük le saruinkról a port, és szemünkre senki sem hányhatott semmit is, mert a nagyvilágban összezavarodnak az emberek.

Weimár, bár csak egy hercegség fővárosa, sok hatalmas birodalmak székvárosait túlhaladja, mert a népek valódi életét nem csupán a durva s porló anyag, hanem lélek és szellem is teszik. Nem szükség szót szaporítanom! Schiller, Goethe, Herder, Wieland, az emberi méltóságnak e képviselői itt éltek, egy időben, egy uralkodó főherceg barátságában, ki Károly August volt, a tudományok igazi gyámnoka. Ez az uralkodó Schillert, mint történettanítót nyugalomba tette, s Jénából Weimárba vitte; Goethe statusminister s barátja volt; Herder generalis superintendent, Wieland hercegi nevelő s később közbirtokos. Az utazó mindenhol nyári mulatókat lát e vidéken. Weimarhoz félóra Tieffurth falu, mely e tudós társaságnak gyakori tanyája volt. Remek, s emlékkövekkel gazdag kertét az Ilm folyó hasítja, mely Schiller s Goethe műveikben annyszor előjő; sokat látni s olvashatni itt, néhányat kijegyeztem: [...]

A weimari hercegi vár gazdag ajándékokat bír, különösen a berlini és amsterdami udvaroktól; gyönyörűszobái sűrűn hevernek egymás mellett. A kihallgató teremben egy drága kőasztal Sándor cár ajándéka. Egy zöld szobában aludt az orosz cárné, ágya előtt 25 ezer pengő forint értékű nagy tükör. Jweles azon cédrusfa szoba, melyet egy jénai asztalos készített, benne tartatik a 30 eszt. háborúban Gusztáv Adolfal együtt Lützennél elesett Berndhard herceg ujjá. Csakhogy a herceg 1639-ben múlt ki, a lützeni csata pedig 1632-ben volt. Ez a vezető hibája. A várnagy fűrgén mutatott egy vörös szobát, melyben Napoleon a jénai csata után lakott, s élénken rajzolá: mily bosszúsan lepte meg a palotát a hatalmas győző, mint fenyegette a távol volt nagyherceget mint ellene küzdőt, mennyire esdeklett térdein kegyelmet a nagyhercegnő és Goethével és Wielanddal mily rimánkodva kérték azon ablaknál, mellyen szabadba szokott nézni, és a kedves város feldúlását tervezgette, hagyna fel pusztító szándékával. érdekessé teszik még a e várat a 4 nagy férfiú külön emlékszobái, akkor is festőkész dolgozott rajtok, Schilleré már készen állt, az egész falazat a halhatlan költő műveinek egyes szépjeleneteit ábrázolja; márványszobra fölemelt helyen áll s alatta dicső sorok, magának Schillernek szavai, melyek Goethe által alkalmaztattak:

„Mich haelt kein Band, mich fesslt keine Schranke

Frei Schwing ich mich duch alle Räume fort;

Mein unermesslich Reich ist der Gedanke

Und mein geflügelt Werkzeug ist das Wort.”

Ezzel szomszédos szobában tartatik Schiller széke, s ablakon függ egyszerű s igazán diákos tükrre, mibe nézni csak az hanyag, ki a lélek arcon ülő sugárait nem hiszi, és ha valaki ezen jogérzettel vakmerészen csakugyan belekacsintott, egy Schiller arcot álmódván megpillanthatni, mint megcsalódott némán távozik el.

A vár áltánya egy város tövében elterülő és szép kertté rendezett nagy erdőre néz. Mesterkézett romok s fakunyhók hevernek benne; mind a 4 férfiúnak külön erdei laka szépnél szebb helyen s távol egymástól. Goethe kunyhója falain rózsaszalagok fonódnak szét s futottak tetőre föl. Eleven gyümölcssei kellemesen virulnak a bájerdő csavarodó sétányaira s völgyeire s valahol itt epesztik az élt e kedves rózsák. Nevezetes még a római ház, Károly August egykori mulatóhelye. Lépcsőkön

mehetni hozzá egy völgyből, s a följárásnál e sorok: [...] Mennyire szerette s pártfogolta Károly Augustz a tudományt, s mily hű kezek közt volt az nála, mutatja az igen díszes hercegi könyvtár, mely 150 ezer kötetet bír, számos kézirat-rajzolat- s rézmetszettel; Luthernek és kortársainak összes műveivel; nevezetes férfiak arcképeivel s a nagyherceg márvány szobrával; ennek füstött arcképe is megvan, vidor ábrázat, eleven tüzes kék szemek, igen egyszerű közember öltözet. sarkantyús német csizma jelenítik. De Göthe és Schiller David faragta életnagyságú, s magas oszlopokon álló szobraik mégis kitűnőbbek, mindkettő érdekes s kölcsön vett alirattal. [...]

A weimári hercegi sírbolt gazdag, s méltán kérkedhetik bölcses tartalmával. Károly Augustz a híres s erényes uralkodó nagyherceg családjával, lelki s testi barátaival G. Boethével és Schillerrel egy boltban nyugszik. A tisztelet, szeretet s barátság kiapadhatlan kútfeje ez. A nagy uralkodó elégtelennek érezte magát éltében azon szent adó lefizetésére, melyre szellemi erőt becsülni tudó érzelme, tisztán világosultsága s az emberiség világosításának vágya kötelezte; erős akarata volt: hogy azok néme-lyike, kikhez lelke e tünde élet tengerén csatlakozott, a halál árnyékvilágában is vele legyen. A díszes köztemetőkertben, fölemelt helyen egyszerű, de uralkodóhoz méltó sírházat emeltetett; a rég elhalt Schiller csontjait felásatta, és saját sírboltjába tetette. Ő maga is lefizette a haláladót, és a rendkívüli lélekerővel bíró tudóskör művészjátéka szomorú végjelenetét Goethe szerepeltette s végezte be eltemet-ven lelke társait, s elérve a késővénség célpontját, melyről tiszta törekvésének magasztos érzetével di-csőülten s üdvözültlen szállt alá. Az irigylésre méltó sírbolt oszlopokon pihen, s lépcsők vezetnek bele. Lezárt ajtaja fölött széles vasrács, mely szabad belátást enged. Három-négy lépésre az ajtótól két sötét borítékú koporsó nyugszik egymás mellett, egyik Schiller, másik Goethe tetemeit rejt. A közelső ol-dalban szinte 4 lépésnyire, egy magasabbra emelt nagy fekete koporsó, mellette egy világos színűt látsz, amabban Károly Augustz, ebben a nagyhercegnő nyugszik, beljebb más koporsó is látszik, s mindenik födelén hervadt virágkoszorú. A boltzatba fölülről jó világosság egy nagy kerek s vassal el-zárt nyíláson, mellyen a koporsót szokták leeresztetni. E tágas fölház kápolna s halotti szertartásra használtatik, csupán egy feketén bevont számolyszék van benne, feszület-könyvtámasz- s 2-3 darab könyvvel; az egész terem puszta, üres, és hallgatag. Különös érzés szállja meg itt az élő. S erős bánat lepi a kíméletlen halál ily nagy ragadványain, s úgy tetszik az idegennek, mintha ezen századokat testi-leg is élni méltó nagy lelkeket személyesen ismerte volna, minek fő oka a Weimarban mindenhol fennmaradt emlékek, az ő mulató, tartózkodó, író, olvasóhelyeiknek látása s az abból eredő tüzes képzelet. De különben is ismerhetjük őket, s méltók, hogy a száraz és tenger művelt lakói különösen nyílt évszakban Weimárba vándoroljanak, ha módját lelik, meglátni a helyet, hol ők testi- s szellemi-leg éltek, tisztelni a temetőt, melyben csontjaik nyugsznak. Wieland a várostól pár órányira eső os-manstädti saját jószágán, Herder superintendens pedig a nagy templomban alussza hosszú végálmát.

Erfurt. Poroszország

Erfurt egy óserű s bástyákkal megrakott nagy vén város; magasdad s dőledező épületei közül 30-40 torony nyúlik föl, utcái elég tágasok. Idegennek leghőbb vágya meglátogatni a szűk cellát, mely 1505-től 1508-ig zárta a világrendítő egyszerű barátot. A zárda előudvarában gyermekcsoport lepi meg az utast, kik mint elhagyott árvák s földönfutó szerencsétlenek lakot, szülét, iskolát, s ételme-t találnak itt. 1668-ban szövetkeztek néhány jeles férfiak ez árvaintézet alapítására. A gyermekek kezdet-ben fontak, s hetenként kétszer kéregettek a város utcáin, lelki foglalkozásuk olvasás, írás, vallástan és ima volt. Majd évenkénti bő segélyek biztosították a csecsemő intézetet, s növendékei olvasás, írás, szá-molás, vallás, történet, földírat, nyelv, s éneklésre taníttatnak jelenleg. Minden reggel és este közima; ünnepeken együtt mennek az ágoston egyházba. Közvizsgálat évenként tartatik. A kinőttek vasárnapi iskolát járnak. A hálótermet fűteni tilos. A felügyelő minden évben köteles számot adni a jövedelem, s

költségről. Luther cellája és a hajdani barátlakok két sorral nyílnak egy nagy hosszú teremből, melynek falait nagy darab képes vásznak födik; mindenik mást ábrázol, mindeniken halálfeje vagy csontváz sajátságos német versekkel. E 70-80 darabból álló s haláltáncot mutató képcsarnokot 1736-ban nyitották meg. Sort kezd a halál, csontvázalakban és síppal. Lábainál hivatalok, művészet, tudomány, becsület, és gyalázat jelképei hevernek; és az emberhez így szól: [...] Az ember így válaszol: [...]

Ádámon és Éván kezdve ily szellemben szólítja fel: a Krisztust, császárt, császárnőt, királyt, pápát, bíbornokot, hadvezért, bírót, papot, polgármestert, tisztviselőt, orvost, csillagászt, ügyvédet, gyógyszerészt, kereskedőt, vadászt, vendéglőst, sírásót, vőfélt, hangászt, bányászt, molnárt, kádárt, fazekast, cigány jósnőt, főstészt, grófort, szüzet, öreget, ifjat, színésznőt, s több efféléket. Mennyi a tárgy, annyi az ábrázolmány, és a kötött jelmondatok sajátságos és alkalmazott modorban szólítják mindeniket haláltáncra. A terem egyik végében faoszlop, s rajta Luther koszorúzott képe, melyet Márton napra készítettek e fölirattal: „Es werde Licht”. [...] A terem másik végében két főstett árva gyermek perselyt tart, a 41dik zsoltár szavaival. L. cellájának ajtaja előtt cserégből font hosszú füzér nyúlik e szókkal: „Heil unsern Wohlthätern und versorgern.” A cella ajtó külsején német fölirat, belsején hason értelmű diák: „Cellula / Divino magnoque habitata / Luthero / Salve, vix tanto Cellula digna / viro / Dignus erat Regum qui splendida / Tecta subiret, / Te dedignatus non tamen / Ille fuit.”

A cella széle-hossza négy lépés; falain azon nevezetes bibliai helyek látható, melyeket Luther ónnal írogatott, és életnagyságú függő arcképe, fejénél e szók: „Martinus Lutherus S. Theol. D. natus Islebiae anno 1483 ibiwue in Christo obiit anno 1546 d. 18 Febr. et Vittenbergae sepultus est, aetatis 63. M. L. Nordhausanus. o.” Íróasztalán vén szekrényes tintatartó, melyet útban is használt. Középasztalon a híres Stoffelbiblia, mely L. 1672diki német fordítmánya, rézmetszvény, s egyéb ékítményekkel, Stoffel ügyes remete műve, ívnagyságú. Öszövecség, ívnagyságban, L. fordította Vittenbergában 1540. b. Újszövecség, nagy 12d rét L. fordította 1530 b. – 6 üveg alá foglalt kézirat pergamenen, Luther, Bugenhagen, Melancton, Creuziger, Justus Jonas, Agathontól. Ezek mind értelmezett biblia jelmondatok a mai emlékkönyvek helyét pótolták. Két nagy névkönyv, harmadikba most írnak, sok fejedelmek és nagyok neveivel, kik otlétők emlékjeleit kéziratban hagyák. Ezeken kívül az egyházjavítás barát – s elleneinek arcképei a 16dik századból, és a reformatioi almanach 3 díszkötetben tartatnak e világhírű cellában.

A reformatio három százados innepe előnapján 1817 b. esti 5 óraker, katona, polgári tisztviselők s nagyszámú lakosok gyűltek e tág terembe, melynek gazdagon világított hátrészében magasan állt Luther roppant gipszsobra, 6 szál viaszgyertya közt „Es werde Licht” átlátszó fölirattal. L. kivilágított cellája nyitva állt, s ajtaja jobbfelén vörös posztóval bevont kis emelet látszott.

A szomszéd egyházban, melyet e teremhez ablakok kötnek, melyben Luther pappá szenteltetett s oltára előtt egykor térdelt hangszer kíséretű karének zendült meg. Schorch professzor ihletett tollal alól: „Vom Himmel hoch kam Licht herab;” és a mint az emlékkönyv mondja: „Az utolsó sor alatt Hermann egyházi s kormánysszéki tanácsnok úr a cella melletti emeletre állt és Luther zárdái életét rajzoló, elevenen főstven az ő a reformatio munkájához előkészületét, s vállalatának a vallásos képzettség, művészet s tudományrai nagy hatását. Szózatát így zárta be: „Holnap én és a több kir. kormánytagok, minden reformált vagy lutheri vallástétel különbsége nélkül [...] az evangelicusok ágoston egyházában, a szent vacsorát, egészen isteni szerzője szavai szerint [...] kenyérmegtöréssel [fogjuk] legelőször fölvenni.” A beszéd ünnepélyes imával rekesztett be. Majd a Luther készítette híres „Erős várunk nekünk az Isten”-t kezdték rá, s ámenét háromszor hangozván vissza a tanulóssereg dicső hatást szült az egyház mélyében. És az egész ünnep alatt tiszteletteljes csend uralkodott azon épületben, melyből egykor Luth. templomba járt, hova századok múlva buzgó sereg gyűl hasonló halálra.” De az ünnepélyes felszólítás fájdalom! foganatlanul hangzott el, mert Erfurtban ekko-

rig sem létesült az unió. A róm. kat. székesegyház hegyen fekszik, s kívül-belül méltóságos. Egy emlékkép Erzsébetnek, II. András magyar király leányának szentté avatását ábrázolja, mely Erfurtban végeztetett nagy ünnepélyel. [...] Közel az egyházhoz Bonifac kápolnája látszik, melyben a pogányokat ker. hitre térítette; az épület parányi, milyen az akkori kereszténység volt.

Másnap reggel 8 óra tájon az Orsolya-szüzek zárdájába mentünk. Bejelentés után egy középkorú igen jó külsejű apáca várt ránk az előszobában, s mielőtt a kolostorban meghurcolt, nőműveket mutatott, melyek közül drága szabott áron akarattunk ellen is vennünk kellett. Vásárlás után az egyházat és a szüzek karzatonai imahelyét jártuk be. Közébedlőjökben, minthogy évés előtt és után fennszóval imádkoznak s elmélkednek, könyvekkel megrakott szónokszerű áll. Rendesen leves, hús, és főzelékkel élnek. A cellák egyesek, s nagyon szűkek; mindenikben ágy, asztal, feszület, varró műszer, virágbokréta. Akkor tanításra voltak elcsukva, és vagyunk csak egyet is láthatni, sikertelen volt. Vezetőnk egy újonc cellájába is vitt, és magasztalólag rajzolta szépségét, mintha meggyónni akarta volna, hogy regényes szellemnek vagy reményhagyott szerelemnek révpártjára jutott. Asztalán hervadt virágbokor volt; s bár a párhetes szépáldozatot nem láhattuk is: mind a négyen egy szálát húztunk ki az edényből. Vezetőnk mosolygott; és mi szívünkben üdvözlők az ismeretlen, az örök magányba temetkezett szépet. Nem kímélve s nem méltányolva andalgásunkat e testesült halál, jelt adott indulóra, ajtóra mutatott, meghajtotta magát – kijöttünk – s kicsukott.

Neuwietendorf

A gyalogutazás böcséről különösen Erfurt és Gotha közt győződtem meg, mennyi élvezet nyújt a pihenés, mikor a bérkocsi néhány mérfölddel tovább taszítja a járatlan idegent. Erfurttól már jó darab földet letalpaltunk s egyre járt az óra délután, amint egy vendéglőhöz érünk. A csinos és különös szabású Neuwietendorf falu, melynek vendéglő épülete útra szegelt, édesen lepott meg. Asztalok és székek heverték a fogadó előtt, és a kellemes szabadban hársak árnyékában néhány jó kinézésű férfiú s ifjú pihent, sörezt, s beszélgetett. Nemcsak hévség s fáradtság, de újságvágy is késztetett a jámbor csoportot belesni. Azt órá egyet ütött, s embereink derült arccal távoztak műhelyeikbe, mert kézművesek voltak. A fogadás cikornyátlan készsége, nyílt, szelíd, ártatlan és barátságos beszélgetése, a hallatlan csekély asztalbér, és minden, mit házánál látni, hallani lehetett, csodálatosan sugallák, hogy nem mindennapi emberek közé jutottunk, és kisült, hogy a drága véletlen Herrnhuterek közé vezért. E hír szerént különöleg felekezeti szerkezetét szemmel akarván látni, egyik nagy épületbe tértünk, és egy ifjú, kit legelőbb találtunk, kész örömmel vezetett. Jegyezni való, hogy a Herrnhuter szülék 5 éves gyermekeiket iskolába adják, s mint 14 évesek kikerülvén, intézetbe lépnek; az ifjak mesterségben, a lányok nemők munkájában gyakoroltatnak; ezek innét mennek férjhez, amazok innen nőszülnek, minden válogatás vagy érdek nélkül, mert a rokon nevelés mindeniknek kölcsönös biztosítékot nyújt, s akkor a családélet kezdésével, mintegy más társaságot alkotnak, de mely ezzel szoros viszonyban van, és csak az épületek elkülönözték. Mindkét nemnek külön imaháza; pusztá falak közt egy Jézuskép, egy zongora, s asztal. A nagy közegyházban orgonán s papszéken k[ív]ül egyszerű sorszékek vannak; a szónokszerű nincs magosra emelve, hanem földszinti mint a többi.

Az intézetben levők fi- s lánytestvérre oszlanak, 300 rendes tagból állnak s testvér egyháznak neveztetnek; mindkét nem elválva lakik egymástól s mindkettőnek saját elnöke van. A nőszemélyek mindnyájan egyen fehér főkört viselnek, a hajadonok piros, az ifjú nők kék, az idősek fehér szalaggal kötik meg ajkuk alatt. Az épület sikátor-falán egy tábla függ, s mindenik ágy száma rá van jegyezve; ki korábban akarja magát felköltetni saját száma után írja az óraszámot, némelyik számhely már nagyon ki van kopva. Közasztalt tartanak, s akik fizethetnek, egy porosz tallér és 14 ezüst garast adnak havonként: de van közpénztáruk is, abból látják el a gyerekeket könyvekkel, a

szegényeket s betegeket szükségességekkel, abból segítik a missionariusokat. – Itt vannak az iskolák is. Először a figyermekekében voltunk, kik mindnyájan igen csinosan öltözöttek, bátrak, bizalmasok, illedelemtartók, szóra, intésre, fenyítékre nem várók, mert hisz ez országban semmit sem tudnak az ütlegrül. Egy hosszú asztal körül székek hevernek, köztök a tanítóé is, csakhogy főhelyen. A szolgáltat-ra készfjú oktató földirat, fűvésztan s világtörténetből tett kérdéseket, és a gyermekek természetes bátorsággal s nyomosan feleltek, eljöttünkkor körülfogtak, és kézszorítások közt rebegtek istenhozzádot. A lányoknak szinte egy ügyes nevelőnéjük van külön iskolában, ki történettani s írásgyakorlati mutatványokkal gyönyörködtetett, némely aprók pedig varrtak s kötöttek. Az iskolavégzettek, mint említém, intézetben maradnak, a lányok nőmunkát végeznek s ártatlanság jeléül rövid fehér főkötőt viselnek; a fiúk pedig mesterséget kezdenek ugyancsak az intézetben, mert itt mindenféle kézműves egy társaságban él, egy hosszú épületben lakik; van ugyan gyár is, de annak idegen munkásai is ezekkel tartanak. – Midőn esti 7 óraker dolgukat végzik, minden ember közimaházba siet, reggel nem. A nőművek szegények számára adatnak el. Köztük nincs heverő.

Amint el akarók hagyni ez ártatlan emberfajt, pénzzel kínáltuk vezetőnket, s ő mosolyogva mondá, hogy: „gazdag, pénzre nincs szüksége, szíves kötelességből tette a csekély fáradságot.” De egy pár óránál többet töltvén velünk, jutalomra méltónak nem tartanunk nem lehetett, annyival inkább – mivel külföldön egy lépést sem tesznek ingyen. Nem tagadhatom, csodálkozás fogott el – s ismételt sürgetésünknek is kikötéssel engedett, kijelentvén: „hogy a pénzt csak úgy fogadja el, ha ajándokol és a szegényeknek adjuk”. Ki meri mondani, hogy ezek nem igaz keresztyének!

A kedves Herrnhuter telepen túl 3 vár tűnt föl annyi hegytetőn. Dicső látvány a földnek ezen varázspontján! Ezek a Gleichengrófok vagy hárommegyenlők várai. Nehéz határozni, magasról nézzük-e huzamosan a szelíd rónavölgyet, vagy erről a kevély omladékokat. Egyike Wachsenburg 1462 párisi láb s legkitűnőbb; megmásztuk nagy keservesen. Hajdan svédek bírták, alkalmasint a 30 éves háborúkor; később kolostorrá alakíttatott, jelenleg a gothai hercegé; s minthogy e vár részére régi papi alapítványok szerint sok adót fizetnek, kénytelen a herceg lakhatólag tartani, s ezért él ott egy vigyázó várkapitány címmel, ki családostul e puszta romok közt lakik. Ma is látni egy mély s félig beomlott kutat és a borzasztó verembörtönt, mint egykori vártömlöcöt. A kapitány nem volt hon, csak neje, egy növendék fiával s két kisasszonyával. A remete család páratlan szívességgel fogadott, és zárandok kis csapatunkat főtől talpig méregette. Az ily sasfészekben lakók csillagtiszták, és az alantak mesterfogásaiokról mit sem tudnak. Mindkét részről nehézként esett a rövid találkozást megszüntetni; s dacára az iszonyún dühöngő szélnek s csapkodó esőnek, várból kikísért és hegy alá indult a kedves család: de a túlságos barátságot nem fogadhattuk el, hanem hogy őket megkíméljük, halálköszönetek közt lefutottunk, s ők kezeikkel intettek végbúcsút. – A másik két vár Gleichen és Mühlberg nevet visel, ez utolsó alatt ugyanolyan nevű falu. Egy pár beszélt, hogy e két utóbbit 20 hold földdel együtt 80 taléron vette meg egy birtokos, de azon föltétel alatt, hogy a romokat sértetlen hagyja. Ezek egyikében, szerinte egy fogoly volt, ki gyulladáskor fogságában megégett; és a várbirtokos e vigyázatlanságáért mai napig is bündíjt fizet. – Késő est és mély sötétség vetett Wechmar faluba hosszas tévedésünkéből; és a szélen ülő korcsma sovány asztalánál híg tojáska mellett epedeztünk a szalmaágy után, melyet egy aggnő fáradt testünk nyughelyéül földre terített.

Gothai hercegség – Gotha

Friss légben és pihent erővel sétáltunk Gotha fölé a kellemes reggelen, s 9 óraker már a kedves város szélét tapostuk. Legelőbb is az új és csinos ízlésű színházat találtuk, melynek homlokán tiszta nagy betűkkel: „Eckhof, Winter, Gotter, Beethoven, Goethe, Mozart, Schiller, Gluck, Lessing, Weber, Kotzebue, Benda, Iffland” – nagy nevek írvák; kik közül utolsó és Eckhof játszottak is a

hercegi palotában. A bájjvidékű s dombon fekvő várost mulató erdők s kevély sétányok övezik, és a mindenfelé tarkáló szép kertek az egészet egy cifra bokréttává fűzik. A hegytetőn ülő lakvázat angol ültetvények, remek park, gyönyörű virágágyak teszik igen kedvessé.

A szász-gothai hercegi családnak magvaszakadtával lányágon szállt ez szász Coburgra, s uralkodója Gothában és Coburgban felváltva lakik. A vár belseje ízletes és gazdag. A hercegi 10 szobák egyenes vonalú ajtain kellemes végignézés esik, és a visszajátszó tükrök varázs tengerben úsztatják a szemeket, mintha a falakon hézag létezne. Van cifrán tarka szoba is; az egész művészileg rendezett s kielégítő. A hercegnő termei más oldalon vannak; ezek drágábbak amazoknál, de mégsem olly szépek, s inkább a gazdag, de rendetlen weimarihoz hasonlítanak. Az uralkodóherceg fia Albert is le van itt főtve, királyi nejjével, az angol Victoriával, kinek arcképe fölött eleven virágkoszorú van. Victoria inkább férfias tekintetű, hajlott orral, szőke hajjal, nagy kék szemekkel, pedig itt alkalmassint híven s kedvezve is lehet véve. A palota üres volt, az udvart akkor várták, Kent herceg Coburgban mulatott. A ragyogó táncterem mellett egy egyszerű, de ékes és gazdag szoba van; egyik oldalán Schiller és Wieland, másikán Goethe és Herder képei függnek.

Mint Weimarban, itt is számos jótékony intézetek vannak. Bámolni lehet, miképp hordhatták ide azon sok kincset, mely e nagy épületben rejtetik! Mert más egy hatalmas császár vagy királyság, más egy uralkodó de kis hercegség. Sokat láthatni itt olyakat, melyeket kabinetek alig mutathatnak. Öt teremben mű, s régiség, nyolcban természettörténeti darabok vannak, különösen a 17400 darabból álló csigagyűjtemény hasonlíthatatlan. A chinai cabinet egyetlen maga nemében. Mindenféle kézművek, réznyomatok, gipszgyűjtemények, 10 ezer régi, 52 ezer új emlékpénzdarabok, 150 ezer kötetű könyvtár; 1500 darabból álló képtár különösen szép új iskolájával, itt van VII. Pius arcképe is. A derék Sobiesky kardja, Napóleon kalapja, saruja, kesztyűje, melyeket 1807-ben ott feledett, üveg alatt tartatnak. Remekek Dürer Albert fametszévényei, s két rámba foglalt fölirat: [...]

A várkertben egy sírsziget látszik emlékekkel. A bölcs és igazságos Ildik Erneszt 1804 óta ötödmagával ide temetkezett, egyszerűn, minden sírbolt nélkül; sőt egyik herceg erős akarata szerint, koporsótlán rejtetett földbe. Sírjaikat csupán virágok jelelik; és szebb sírköveket alig gondolhattak ki; ők – kik az élet balga előítéletét s hiúságát földbe ültetni, és a régi Egyiptom embereivel s ibismadaraival múmiáskodni céltalannak tartván, okosan elismerték, hogy minden por és hamu.

Eisenach. Szászweimári hercegség

Itt tanult Luther, s mint szegény diák, perselyt hurcolt Eisenach utcáin, és hírneve mellett nemcsak egyes hatalmak: de családok, városok, sőt nemzetek s birodalmak is elenyészhetnek. Ő nem földi nagyságért, hatalomért, kincsért: hanem lelki szabadságért küzdött, és a nagy hitbajnok koldusgyermek volt. Nem egészen szomorú rendeltetés hát a szegénység! Önként jött eszembe e vigasztaló hit, amint Eisenachban a derék Schmidt szájából hallottam, hogy: „Luthernek 4 árva maradéka van; egy: mint asztalos elutazott; kettő: szolgál; egy: tanuló s tanító akar lenni.” Segítse Isten! A város egyik vén templomának külfalán érdekes jóslat van kőtablára vésve Hiltenius Jánostól, egy 16d századbéli baráttól. [...]

Az eisenachi népiskola-tanítókat képző intézet igazgatója Schmidt úr így nyilatkozott a népiskolákról s tanítókat képző intézetről, mi csak azért is érdekes, mivel gyakorlati oldalát illeti a nevelésnek: „Az eisenachi néptanítókat képző szeminárium 1817 óta van elkülönözve saját igazgatósága alatt a gimnáziumtól. A növendékek 18 éves korukba lépnek be, háromig tanulnak, aztán szabadok: de mivel 3 év kevés készületre, új osztályt állítottak föl, melybe 16 évesek lépnek. Ez is hiányos volt, mert sok olyanok akadtak, kik 14 éves korukban kerülvén ki iskolából, 16-ig henyéltek, s mikor ez intézetbe léptek, vagy elromlottak, vagy sokat feledtek már, s ez kiáltotta az előkészületi oskolák szükség-

gességét, melybe 14 évesek járnak 16-ig. Ezeket vagy a legidősbek tanítják, vagy azok, kik már végzetek, de hivatalt nem kaphatván, az intézetbe maradtak vissza. Tulajdonképpen 4 osztály van, 1ső 14-16-ig; 2dik: 16-18; 3dik: 18-21; 4dik: a végzetteké. A szeminarista mit sem fizet, csupán az előkészületi iskolában egy pengő frtot, de a bérmentes iskolázás mellett mindenik maga gondoskodik magáról, nem úgy, mint Weissenfelsben. Egy szeminarista 50-60 talléron alul ki nem jöhet, mert élelem, ruha, házfűtés, mosás sokba kerülnek. Egyik osztályból másikba szigor vizsgálat után mehetni, mit még inkább nehezíteni kellene, hogy a néptanítók száma kevesbednék. E kis hercegségnek két városában, itt, és Weimarban, jelenleg 60 tanító képeztetik. Évenként 3-4 lép hivatalba, a többiek házi nevelők, segédek, írnokok, hangmesterek, siketnémákat tanítók, minthogy legjárásabbak a reál tudományokban. Mindenikkel siketnéma intézet egyesítve, s mindenik néptanító képes falujában siketnémát tanítani. Ez intézet csak 630 tallért kamatoz évenként, melyből 150 tallér a szeminárium pénztáráé. Az igazgató fizetése 300 tallérnál többre rúg; a muzsikamesteré 50 tal., de ez magános órákat is adhat; a többi tanítók egy-egy órai tanításért két ezüst garast kapnak. Maga a superintendens is tanít, minthogy ez csak címzetes hivatal, megyéje a generális superintendensnek van – tanít naponként egy órát ingyen. Hangászatra öregebbek is tanítják az újoncokat öngyakorlatért. Az intézet önkéntes adományokból is jövedelmez; könyvtárának nincs ugyan biztos pénzforrása; hanem sokan ajándékoznak tárgyszerű munkákat; minden növendék 2 ezüst garast ad évnegyedenként; mindenik olvashat, s a legjobb szakkönyvekkel ismerkedhetik meg, és az untató s hasztalan olvasást kikerüli.

Ugyanazon igazgató szavai az eisenachi népiskoláról: „Károly Ágoston a halhatatlan nagyherceg alattvalóit boldogtandó azon elvből indult ki, hogy jobbágyai egy közintézetben neveltetvén, a köztűki különbség is megszűnik. Ínye ellen voltak a sok kisebb-nagyobb született s elhalt intézetek; bizonyos rendszert dolgoztatott ki, mely szerint minden gyermek egyenjoggal iskolázzon, s e rendszer a polgáriskolákat hozta létre, melyek tíz osztályból állnak, öt fi-öt lánygyermek számára. Itt is, mint a többi német tartományokban 6dik évtől 14kig, vagy az úrasztalához készülés idejeig köteles minden gyermek iskolába járni, s hogy egy sem maradjon el, naplót visz az iskolaelnök, minden évi születetteket kijegyvez az egyházi anyakönyvből, s tanításkezdet előtt évnegyeddel hirdetményt bocsát a szülékhez, hogy törvényes korú gyermekeiket határidőig írassák be; majd ismétli a hirdetményt, s az elmaradó szüléket iskolaszolga által inti meg, az engedetlenekeket iskolatanácsnak jelenti föl, s ha ennek intésére is makacsok világi törvényhatóságnak adja ált. Így egy sem maradhat el bármilyen utat s módot kereszenek is a szegényebb szülék, hogy gyermekek segédkezét megnyerhessék, s ha megესik, hogy valamelyiket évnegyeddel később viszik iskolába, azon iparkodik a tanító, hogy az egykorú gyermekek egy úton s egyszerre haladjanak. Közlő panaszlotta, hogy eleinte a 6 éves gyermekek közé 10 sőt 12 évest is vittek a szülék, s 14 éves korukban ezeknek is el kellett hagyniok az iskolát, s a szegényebb szülék, kiknek vagyonuk munkás kezök erejében áll, most is iparkodnak minden utat-módot kikeresnek és elkövetnek, hogy gyermekeiket munkássegédnek hon marasztthassák. A mostani polgáriskola alapítása előtt 600 gyermek tanult, jelenleg 1200-nál is több, úgyhogy már helyök sincs. Az új növendékek mindig szorítják az idősbeket, s így tart az mind az 5 osztályon keresztül. A gyermekek csaknem mindenik osztályban pár évet kellene töltöniök, de ezt leginkább a felsőbb két-három osztályra alkalmazzák. A fiúk s lányok kezdet óta elkülönözvők, mely rendszert sok német néptanítók rosszallják, mások helyeslik, s közlő is ez utóbbi véleményt követi, azon megjegyzéssel, hogy: az iskolavégzett gyermekek vadabbak ugyan a nemi viszonyra nézve, de ő némely népiskolákat meglátogatván azt tapasztalta, hogy ahol fi- s lánygyermek vegyest ültek, szemtelenül fogdosták egymást; itt ugyan sokat tesz a nép erkölcsisége. – Így áll e polgáriskola a Károly Ágoston alapítása óta több éveken keresztül; de a tapasztalás csakhamar

megmutatta, hogy a gyermekek származásukra s körülményeikre nézve a nevelésben s oktatásban is különbségnek kell lenni, mivel a szegényebb gyermekeknek ruha s egyéb hiány okozta kénytelen elmaradásuk miatt a tehetősbe is visszatartóztatnak, és a többség veszteni kénytelen. Ezért szükség külön iskolát is állítani, melyben a vagyontalan szülék gyermekei ingyen s kisebb teherrel nevelteszenek, noha a lakosok gyakran megakadnak az intézet elnevezésén. Sok helyt szegény, árva, vagy szabadiskolának szokták hívni; e nevek helyett, itt, másod-polgáriskolának szeretnék; s e másodrendű intézetben jó alkalom lesz a népiskolai növendék tanítókat kiművelni.

Minden gyermek fél pengő húszast tartozik havonként fizetni, de az 1200 gyermek szüléi közt több felénél sem győzi e csekély díjfizetést, mert némelyiknek 8-9 gyermeke is van itt. A könyvszerzés oly nehéz volt ezelőtt, hogy egy-egy osztálynak biblián kívül alig volt nyomtatott könyve, de ezen is segítettek nemes jótéevők, mert iskolakönyvekre évenként kamatozó tőkepénzt adtak, így adott egy orosz grófnő az itteni iskolának 3000 tallért, így alapítványoztak mások papír- s egyébre. A 14dik év 1ső októberig számíttatik; kik e hó után érik el a törvényes kort, azoknak 15dik évre is járniuk kell. Ha egy gyermek 10 iskolát – egy iskola alatt egész egy délelőtti vagy délutáni tanítás értetik – elmulaszt, köteles a tanító az igazgatónak bejelenteni, ki a szülét az iskolabizottság elébe idézván először megintik, másodsor pénzre büntetik, harmadsor fogságra vetik, s történt már, hogy az akaratos atya négy hetet is ült. Ezen népiskolákban csupán honi nyelven tanítanak, a nagyvárosiakban is csak magányórákat adnak idegen nyelvből.”

Wartburg

Eisenach fölött egy hegytetőn áll a wartburgi vár, nem annyira nagy, mint erős, s jó fekvésű. Egy kapuja, három kiszegzett ágyúja, s katonai őrizete van. A weimari nagyherceg jó rendben tartja, akkor is újíttották némely részeit. Itt nyúlnak el s terülnek szét a thüringi nagy hegyek s vadon erdők, és a várablakok regényes tájakat hagynak élvezni az ős kietlenben. Bölcs Fridrik szász választó ide rejtette Luthert 1521-ben, ki e várat majd egy évig lakta „György-fickó” név alatt. Örökké látogatják a tiszteletes őslakot, és az őr engedvény mellett ad szabad bemenetelt. A várkapitány úti-társam ismerőse, különös szívességgel fogadott bennünket, mindent maga mutatott, sőt meg is vendégtelt, mi külföldön ritkaság; annyival inkább, mivel e várban kényelmes asztalt s éji szállást kaphatni jó pénzért. Reg[el]től délutáni két óráig a legszebb s legédesebb időt töltöttem itt.

A barátságos kapitány egy altisztet rendelt mellénk kalauzul, s lerándultunk a vár hegyes-völgyes környékét megjárandók. Tölgyes és fenyves hegydarabok szaggatják a nagy rengeteget. Mindenhol dicső látpontok a vár külön oldalaira, a heglánc bérceire. E nagyszerű park érdekeseb helyei már ismereteseek, s vezetővel könnyebben bejárhatja az idegen. Egy vár alatti kellemes völgyben szokott Luther naponként sétálni, s paradicsom völgyének ő nevezte azt. Nevezetes e vár még arról is, hogy szent Erzsébet Ildik András magyar király leánya mint IV. Lajos thüringiai gróf neje itt lakott, ki különösen könyörült a szegényeken, s csakhamar halála után az erfurti székesegyházban nagy ünnepéllyel canonisáztatott. A nép ajkain maig is sok mese él az ősidőkből, nevezetesen: egykor Erzsébet kenyeret vitt kötényében a szegényeknek s gyanakodó férje haragos kérdésére virágnak hazudta, s a kenyér valósággal virággá változott ált. Továbbá, hogy a grófnő egy közel kúton mosogatván, vizes ruháit légbé hajította, s esés közben megszáradt.

A vár alatt nagy sziklahasadék látszik, mely szája azon barlangnak, hol egy elátkozott lány van, kit csak úgy szabadíthat meg egy szűz, ha pünkösöd éjjelén a barlangba megy s hetet prüsszent. Egy lány próbát tett, de a hatodik prüsszentés után halálra ütötte a guta. Sírját egy fejsza s fiatal hárs jelöli a völgyben. Közel a várhoz két barát s apáca alakú kődarab; a két szerzetes gyakran kísértelt a zárójából, szerelemben és csókba esett, s tilos szerelmök jutalmául mindketten Lóth sorsára jutottak.

A várban sok nevezetességek vannak; ritka főstvények; jeles fegyvertár; a teljesen ép kápolna, melyben Luther prédikált; a nevezetes szónokszékbe minden vendég fölmege; hét-nyolcszáz éves faragványok s templomképek a hajdankorból. Megvan azon szoba is, melyben lakott s bibliát fordított a bujdosó csillag [Luther], ajtaja fölött k[ív]ülről e sorok: [...] Egy vén tölgyasztal, szekrény, két-három Luther-arckép bútorozzák e szobát. Mondják s írják: hogy bibliafordítás közt itt dobta ő utána vagy vágta fejéhez az ördögnek tintatartóját. Közel asztalához, jobb oldalra egy darab vakolat hiányzik a falon, s helyén kis barna, alig észrevehető, vagy tintának gyanítható folt van. De azért megtörténhetett! S hihető, hogy a leláncolt biblia megtalálása, s tartalmának hő érzése által magán kül ragadtatván, a különböző indulatok zajló tengerén megtévedt, sőt képzelettel láthatott is ördögöt, mert hiszen – ő is gyöngye ember volt.

Kassel. Hessen cas. f. hercegség

Eisenachtól Kasselig, hegyek közt utaztam egy napot magán kocsiban, s nagy kényelemmel; maig sem tudom, mért köszöntöttek oly sűrűn a töltésen kalapbillentéssel. T. barátom Wartburgban maradt; a ritka becsületes ifjúval utazni gyönyörűség volt, mert a vidéket s embereit úgy ismer-te, mint a verebet. Bajuszt, hosszú szakállt s hátracsüggő haját viselvén, a szörtelen németeknek volt mit bámulniok. Merre elmentünk, forrongásba jött az utca, ablakok és kapuk megnépesedtek, a gyermekek sivalkodva nyomultak utánunk, és a falusi nők s lányok szétfutottak; de a félénk gyermekek végre is hozzánk szegődtek, s barátilag nyújtották kezecskéjüket. Az ily jeleneteknek nem lehetett nem örülni, s ez okozta, hogy már kasseli utamban szinte visszásan esett az egyedüliség.

Kocsisom, egy kiszolgált katona, összevissza beszélte a napoleoni időt, s miután nyelvkereke a külön állomásokon bő nedvet kapott, elősorolta kalandos csínjait. A pórkatona mindenhol szakasztott párja egymásnak: enyeleg, csintalankodik és hazud, csak legyen mire. A kasseli egyik fogadót este értük be; kocsisom sürgő szolgáltnak adott ált, mint pénzdarabot, melynek ritka zseb-ben van állandó szállása. Új tanyámon tüstént étvágyamat vizsgálták egész szívességgel s ráadásul az éjjeli szállásbérnek. A hosszú asztal nagy része jól öltözött férfiakat támogatott, kik eleven láрма közt bo-rozva, sűrű s áthajlongó koccantással kísértgették a súlyegyent. E jelenet a sörös Némethonban különösen tűnt fel, s óhajtottam a végjelenetet bevárni, és nem csalt sejtelmem, mert hőseink vagy keresztbe hányt léptekkel továvanszorogtak, vagy mákkoszorúzottan dőltek morpheus karjai közé.

Az omnibusz másnap délelőtti 10 órakor indult Göttingába; korán keltem hát, hogy legalább széttekinthessek, minthogy Berlinbe kellett sietnem. Egy utcai suhanc a herceg nyári palotáját dicsérte, melyhez egy órányi egyenes útvonal vezetett a városból. Kaptam az alkalmon, s a szép reg[gel]ben útnak eredtem. jobbra-balra gyönyörű nyári lakok s kertek közti haladásomat a távol-ból mindig közelebbre fejlődő Vilmostető jutalmazá. A nyári palotát 1ső Wilhelm fektette hegy tövé-re; kecses alakja pázsitdombon s virágágyak közt fehérlik. Vidéke nagy rengeteg erdő, mesterséges tavak, folyók, sziklákról rohanó patakok, mulató házikók, virágos táblák, pázsitos rétek, mohotkás sziklák, és egy a remek palotához hason alakú üvegház teszük naggyá az egészet. – A palota két végén alul-fölül egy-egy őrkatonát sétált; gondoltam: őrzik e földi paradicsomot. Szemeim hegytetőre meredtek, s nem merem állhelyemből kimozdulni. Hol Isten és ember ily nagyot és fölségest mű-vel, ott csak bámulni kell a művet. A nyári varázsfény mondhatlan szépre füstette a dicső hegyet! Kértem az őrkatonát: ha vajjon szabad-e fölhágni a tetőre? „Igenne!” felelvén, folytattam utamat.

Vágott kocsiutak kígyóznak keresztül-kasul s vezetnek a meredekre. A kellemes reggelen őzek, nyulak s egyéb erdei vadak szelíden bámulnak rád, ha megriasztod, egy-két szökés az egész távol-ság, s ismét megállnak. Hegyoldalban egy nagy faragott kő épületromra találsz és fáradsodat jutalmazottnak hiszed. De menj föl-lebb egy fertályt, megütköznek szemeid a hegytetőn, mert egy

óriás épület terem elődbe. Itt meg kellett állnom, mert a széles kőgrádics el volt zárva. A tilalomfa mellől, mint kibécézett ragadmány után a tolvaj, rést nyitva a sövényen, bokron és sziklákon keresztül törve és csúszva, félelem s remény közt, ha vajjon nem lát-e valaki, s följuthatok-e a dicső helyre? Csakugyan fölmásztam. Az épület közepében egy magas, s 109 lépésnyi kerek terem van, közepén tó, melybe a faragott kövezet közül örök víz buzog. Ezt kisebb s ajtótlan kerek szobák vesznek körül. az épület keleti oldalából egy négyszeg, torony-magas, s gúla alakú oszlop nyúlik föl, s tetején érc Hercules áll. Mindent, még a bájvidéket is feledi itt a néző, annyira el van foglalva. Eleinte meggyőződtem, hogy ez vénkor műve, a pogány istenek tiszteletökre. A palotára és városra zsinóregyenes út nyílik. Ellenkező úton ereszkedvén lefele, csinos házra bukkantam, melyben egy kiszolgált katona tisztes családja lakott. Reggelizés alatt barátság kötöttem, s meggyóntam elébbi tilos bujdoklásomat. Ők mosolyogtak és sajnálkoztak, mert a fölmenetel mindennek szabad, csak a lépcsők vannak elajtózva, s készen áll a kulcs. Itt hallottam, hogy a nagy épületet Károly, tartományi gróf emeltette 1690ben s Herkulesnek nevezetik. A tetején álló ércszobor 30 láb magas, s vállban 8 láb széles, a hozzá vezető lépcsőzet 500 darabból áll. Az 1830. 15dik szeptemberi casseli forradalom megromcsolta az épületet, és alrészai nagy gerendákkal megtámasztvák.

A becsületes katona, kis lakától baloldalra vezetett, gyönyörű sziklákat, s két puskalövésre egy agg épületet mutatott. „Ez a Burg” – mond „ennek belsejében sok régiségek és ritkaságok vannak, ne mulassa el ön átnézni”. Kalauzom visszasietett; én megálltam a regényes erdélyi [erdei] királylak mellett; kertéből eleven faoszlopok zöldelltek ki; két kapujában egy-egy őrkatona állt fegyverben. Éppen beindultam, amint a Burg órája 9. koppantott. Kifogyván a drága időből, lesiettem a hegyről, 10 órakor értem a városba, s az omnibusz-kocsi már szállásom előtt állt.

Utazó társaságunk öt tagot számlált, s köztük egy jeles göttingai hölgyet s casseli ifjút. Beszéltek hazánkról jót s rosszat, igazat, hamisat. Kiemelték a magyar kanaánt, s gazdag főrendeket: de utána lökték a rabszolgaságot, a vallásüldözést s több effélét.

A vidéket harangzúgás töltötte el, mert a hannoveri királyné az előtt pár héttel halt meg, s birodalmában 6 heti harangzúgás rendeltetett.

Göttinga. Hannoveri királyság

Göttinga kellemes völgyben és tájon fekszik, alig van különös épülete; félóra alatt körülsétáltam. Körötte szép kertek a fűvész-kerttel együtt; egyikben áll a híres népdalnok Burgernek emléke, ki, mint mondják, éhhalált szenvedett. Vasárnap levén, minden predikáló nyomtatott neve ki volt ragasztva. A leghíresebb hituszónok Hildebrand fürdőben mulatott. Libener hatalmasan beszélt az egyetem templomában. A szépnem, mint Hálában, itt is karzatra jár. A kis reform. egyházban Aschenbach ifjú papszavalt, remekül; és a göttingai útítársnő igazat mondott, ehhez hasonlót nem sokat hallottam külföldön. Reggel 9 óra tájon egy halottat is vittek végszállására gyász-kocsin; utána 5-6 ember sétált, mellette egy síró asszony pityergett, kit római szokás szerént pénzért fogadnak. Szegény halott...!!

Keserű panasszal teli a göttingai nép szája. Híres egyeteme elpusztult, s bedugult a pénzforrás. 7 jeles oktatónak ki kellett vándorolnia, mert a haza nyakára törvénytelenül csatolt erőszakos járom nyikorgása, nemes keblükből fölrazta a honszerelem szent tűzét; innen vett bátorságot a szív, s hatályos erőt a hang. A jelesbek közül Gieseler Lücke és Herbart maradtak még ott, de azon nyáron ez utolsó is elhalt. Az egyetemet IV. Wilhelm építette, 1838b. Itt tartja a tudós társaság üléseit egy nem igen tág teremben; másikban doktorizálnak, s ebből nyílik a csinos s ízletes [izléses] aula. Két oldalról karzata van. Több zászlók és a IId. – IId. György s IV. Vilmos arcképeik ékesítik. Az első volt alapítója; s az utolsónak mint építőnek az egyetem piacán nagyszerű emléket emeltek. Magas alapon áll a király egész nagyságban, födetlen fővel s díszöltönyben. Egyik oldalon: „Guilhelmus

IV. Rex, Pater Patriae”. Másikon: „Statuam posuit cum saecularia Georgiae Augustae sacra celebrarentur Civitas Göttingensis.” – Az egyetem jeles könyvtára-őre szava szerint – négyszázezer kötetből áll. A tág épület földszinti részében hit- s esztani – a felső emeletben törvény- s orvostani osztályzat van, sok nevezetes férfiak márvány s gipsz szobraival. Földszint: IV. György életnagyságú füstött képe, Venus, Sappho, Proserpina, Caesar, N. Sándor, Kaestner, Leibnitz, Wilkelmann, Fiorillo, s többek. Fölül: Ptolemeus, Cicero, Seneca, Cato, Constantinus, Heine, Eichorn, Haller, Lichtenberg, Blumenbach, Carl Himly, Mayer, Bergmann, Schözer, Müller, Franklin, Washington, Scipio, Claudius, Nero, Vitellius, Galba, Vespasianus, Titus, és Münchhausen angol miniszternek nagy festett képe, ki az egyetem alapkövét letette, s legelső gondnoka volt.

Múzeuma, mint angol időből való, nevezetes. Az amerikai vad népektől, s különböző szigetek lakóitól, melyeket az angolok bebarangoltak, mindenféle ritkaságok hordattak ide. Különös figyelemre méltók a sokféle öltönyök, és kelmék, melyeket a vad népek fahéjból készítenek, tudniillik: ezt szálakra szedik, megáztatják, s összeállítják, színt és formát adnak neki, s papírkemények. – A vadak sziklákon s famohotkán, a madarak ágakon, fészkekben fiaikkal s csirkéikkel kitömötten igen elevenen láthatók. Itt van a híres göttingai professzor Blumenbach koponyagyűjteménye, melyben minden ismeretes emberfajból láthatni egy s több példányt; ez egyetlenegy maga nemében. – Még egy füstött nőarckép nagy fekete szakállal s bajusszal s az alirat szerint: „Egy schweizi pór leányának Knechtlin Erzsébetnek hú képmása, ki 1620 született, 8 éves korában férjhez ment, s már 84 esztendősen festetett le.”

Göttingában egy magyar is lakik, Hofmann nevű, győri születésű, adóvizsgáló (Steuer Revisor) 300 tallér fizetéssel. Özvegy, mintegy 60 éves, 5 élő, szárnyra eresztett gyermekei jó helyzetben vannak; leányát ezelőtt 6 héttel ragadta el az aszkórság. Ő ezelőtt mintegy 30 évvel hagyta el hazáját. Európa nevezetesebb részeit bekószálta, mint katona francia fogságba esett, s IV. Károly spanyol királynak több magyarokkal együtt 8 tallérért eladatott. Mint spanyol strázsamester 3 évig szolgált; azt mondja: hogy ekkor sok magyar telepedett le hazáján k[iv]ül. Már nehezen, de tisztán ejti a magyar szót; nem is csoda! Az 1830-diki göttingai forradalom miatt, innen is eltiltattak a magyar akademikusok, s akkor csak egy pozsonyi ifjú tanult itt. Hajdan 20-24 magyar is élt ezen ember asztalánál, kik hazánkban jelenleg papok s professorok, mindeniket néven számlálta elő, s azon boldog időről sokat beszélt könnyes szemekkel. Meglátogatván, melegen fogadott, s nem tudtam szabadulni. Ebédre marasztott, pedig maga is vendégházból élt. Még a délutáni 3 órát, mint kávézás idejét is be kellett várnom; mert mint mondá: „a német mindig eszik, reggel kávé, tíz óraker villás fölöstököt, egykor ebédet, háromkor kávé vagy theát, este vacsorát;” de az egész napi lakoma sem ér fel egy igazi magyar ebédvel. Valóban jó órákat töltöttem e honfival, mert széles víg kedvében szinte kicsapongó volt; dalolt és ugrált, hívve lobbanván az áldott magyar vér. A német nőket hásártosoknak és civakodóknak nevezte; alkalmasint ő is papucskormány alatt nyögött, mint sok derék bajtársai, de azért nem idegen az ismétli nőszüléstől. Királyi hivatalban lévén, jól folynak dolgai; de ha nyugalomba teszik – mint mondá – hazájába tér vissza, s magyar földön kezd még egy új életet. Midőn eljöttem, megszorongatta kezem e magyar szívű férfiú, könnyezve áldott meg, csókolt, s hévvel szorított magához. Van-e emberben fönségesb indulat a szerelemnél? azon szerelemnél, mely a hazához törhetlen láncsal csatol!

KÖSZEGHY ELEMÉR

Utazás a múltba – 1910

Ötödik alkalommal adunk közre részletet Kőszeghy (Winkler) Elemér (1882–1954) festőművész „Utazás a múltba” című kézírásos kiadatlan önéletírásából.¹ Visszaemlékezését 1949 áprilisa és novembere között Budán vetette papírra. Ezúttal arról olvashatunk (a kézirat 51–80. oldalairól átvett fejezetben), ami az 1910-es évre visszaemlékezve eszébe jut. A hajdani – a szerző által alaposan ismert s rajongva szeretett – szepességi világ elevenedik meg előttünk akkor is, amikor édesanyjáról, a rokonságról ír, mondanivalója ma is érdemes figyelmünkre. A kihagyásokat zárójelbe tett három ponttal jelezzük. A szöveget a szerző eredeti rajzai illusztrálják. Itt is köszönöm a kézirat birtokosának, Wieland Annának a közléshez való hozzájárulását.

Kováts Dániel

Ez az év már majd négy évtizednyire esik a mától. Nem mondhatom már, hogy a közelség miatt a sok feltolakodó részlet ne engedi áttekintenem az egészet. [...] Ehhez az évhez már megvan a kellő távlatom. Meg tudom jól különböztetni, mi volt benne a legjelentősebb, a legszomorúbb, a legörvendetesebb. Ha a feltett szándékomhoz híven az emlékezésnél a szívemhez legközelebb álló szepesi tájakról akarok indulni, az énnekem legszomorúbb eseményével kell elkezdenem. A kronologikus rendet úgy sem tudnám betartani. Az úgyszólván gyermekkorom óta rendszeresen vezetett naplóim ottvesztek a kakaslomnici műteremben, s az évnek újévtől szilveszterig való visszaidézése, ha akarnám is, nagy akadályokba ütköznék.

1910. szeptember 1-jén este 10 órakor halt meg szegény, jó Édesanyánk Szepesszombatban. Július 20-án – már nagybetegen – töltötte volt be 60. évét. Tíz gyermeket szült a világra, s egész életét a családjáért végzett munkának szentelve sok gond között élte le. Utolsó éveiben Margit húgommal lakott a szepesszombati nyugati ház sorban álló Werner-házban. Annak udvari szobájában lehelt utolsót. Végóráiban nem engedte el kezéből a kezemet. Én tartottam a karjaimban halálba dermedő felsőtestét, míg a hullamosó asszony egykor nagyon dús haját fésülte. Mióta emlékszem, Erzsébet királyné módjára koronába fontan ékesítette ez a haj fejét. Lehunyta azt a jóságos kék szemét, amely utolsó éveiben sokszor könnyeken át sugározta a vele levőkre szeretetét, mikor szerteszét szóródott nyolc felnevelt gyermeke után sóhajtozott Arany szavaival: „Istenem, Istenem, mért nem adál szárnyat, hogy utolérhetném az anyai vágyat” Ezeket a szemeket nemcsak mi, gyermekei láttuk jóságtól sugárzón szépeknek. Mikor 1907-ben vele voltam Bethlenfalván a jó Jekelfalussy Gábris néninél, egy közel 40 éve nem látott öregasszony ismerése – nem épp tapintatosan – így fakadt ki: „Elsa, nichts, nichts ist geblieben von deiner Schönheit, nur die Augen!”²

¹ Lásd: 12. k. 203–216.; 13. k. 267–278.; 14. k. 303–314.; 15. k. 375–389.

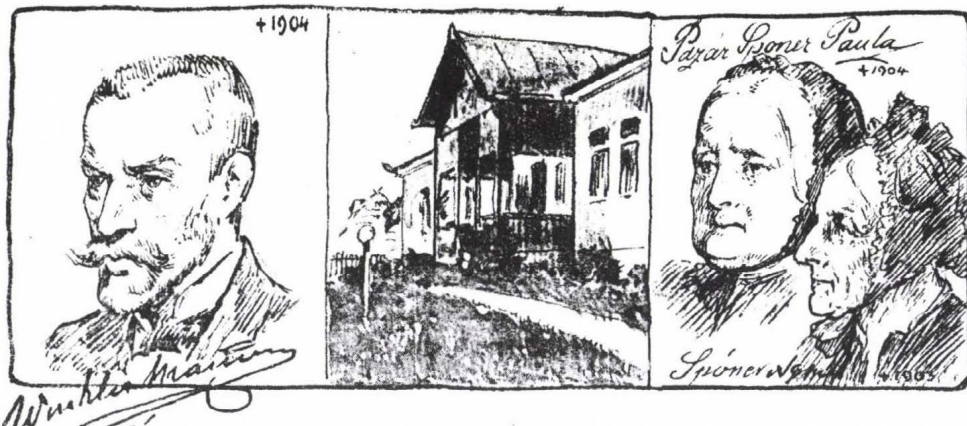
² „Elza, semmi, de semmi nem maradt meg a szépségedből, csak a szemeid!”

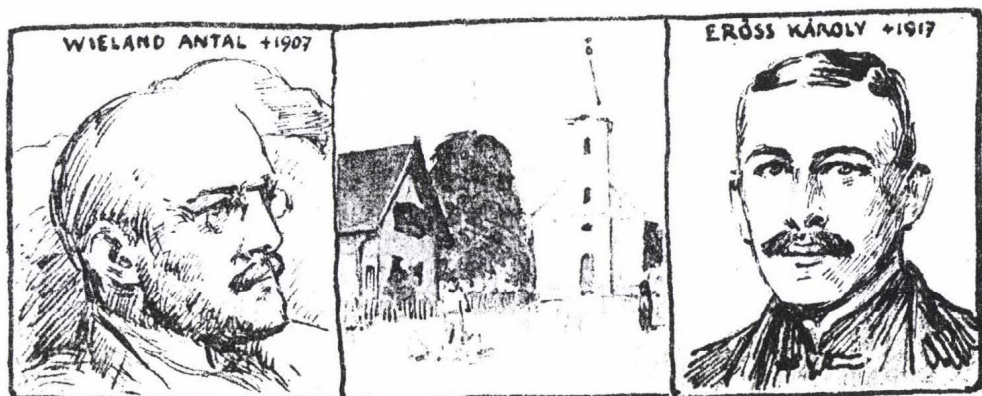

Édesanyánk 6 évet élt özvegykorban. Jó Atyánk halála után, aki 1904. szept. 3-án halt meg Pozsonyban mint az ottani ítélőtábla bírója, a következő tavaszon átköltözött öccsével, Antallal, aki 1904 óta nálunk lakott, Vajkócra, Abaújba. Ott közösen bírták nagyanyánk néneje, Pazár Károlyné Spóner Paula egykori házat. Ebben a házban és nagy kertjében sok kedves nyári hetet élt át Édesanyánk az öreg nénik életében. Itt élte át utolsó nyarát szegény Apánk is.

Abban az éven már tavasszal mentünk Édesanyámmal és Tóni bácsival Vajkócra. (Én utókúrára a bécsi grafikai intézetben mohó kapkodással végzett tanulmányaim alatt szerzett súlyos gyomorbajom és sárgaságom után.) Apánk júniusban jött utánunk. Rózsika lesújtva közölte: az orvosok szerint Apa bélrákja gyógyíthatatlan. Utolsó sétáinkon, a vajkóci magasabban fekvő temetőből átláttunk a sárosi hegyekre. Mintha Szinnye „Pacsirta” képeinek hátterét láttuk volna. (Pali bácsi s Apám egy évben s közeleső falukban születtek. Mindkettőjük anyja Jekelfalussy-leány volt, s így rokonok is voltak.) Különben szűkszavú Apámat itt hallottam a szokottnál bővebben, de nagyon melankolikusán beszélni sárosi ifjúkoráról.

Édesanyáméknak nem volt maradásuk Vajkócon. A házat már 1905-ben eladták a református eklézsiának. Azért időzőm el a háznál kissé tovább, mert – habár Édesanyám utolsó éveiben már nem volt szerepe – halála után ismét feltűnik családunk életében. Akkoriban ke-

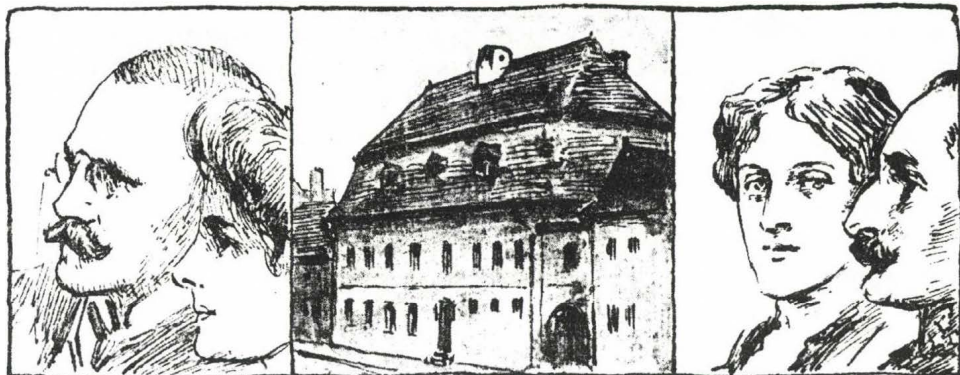

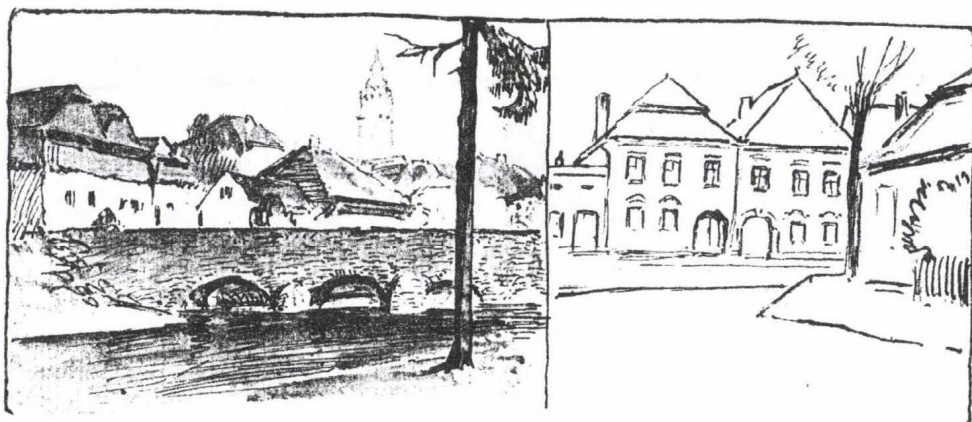
ült oda lelkésznek Erőss Károly Abaújnádasról, aki 1911-ben megkérte Edit húgom kezét. Edit 1905 óta a Kovács Gézáék gyermekeit nevelte és tanította. 1912 januárjában beköltözött a vajkői házba mint tiszteletes asszony, s ott alapítottak családot Károllyal.

Lőcsén lakott Édesanyám sógornője, özvegy Wieland Gyuláné Glós Georgina és a sógora, Ivanissievics Antal ny. ezredes. Oda költöztek ők is Tóni bácsival, mert Gyuszi öcsém ott folytatta a gimnáziumot. A Kossuth utca 5. sz. ház emeletén rendezkedtek be. Édesanyám érlemezésével járt, hogy nem volt nyugta ott sem. A többi hét gyermeke után vágyott, s ha tehetett, el is ment hol egyikhez, hol másikhoz. 1907-ben át is költözött Szepesszombatba, ahol két gyermeke és három unokája élt. (Tóni bácsi bevonult a Hermann Gusztáv Kórházba szívbajával, s már nem is jött ki onnan. 1907 nyarán meghalt.)

Utolsó évében Édesanyám még megérte ötödik s hatodik unokája érkezését. Ernő fiánál, ki mint özvegyember került Szepesófalváról főszolgabírónak Szepesszombatba, s 1909-ben vette el Tóth Annát Debrecenből, Újévnapi megszületett a kis Anikó. Rózsika pedig, aki 1909-ben ment férjhez Zsedényi József 34-es századoshoz, Ivanissievics Lujza unokatestvérünk († 1904) négy gyerekkel özvegyen maradt férjéhez, Kassán világra hozta a kis Erzsébetet. Ernőék a kat. parókia emeletén laktak, rézsút szemben Anyám lakása ablakaival. Így utolsó éveiben eléggé népes családi kört láthatott Édesanyám maga körül.

Temetésén jöttünk össze utoljára testvérek, nyolcad magammal, teljes számban. (Két fiútestvérünk még egy éven aluli korban halt meg.) Tóni és Ödön mint honvéd századosok jöt-

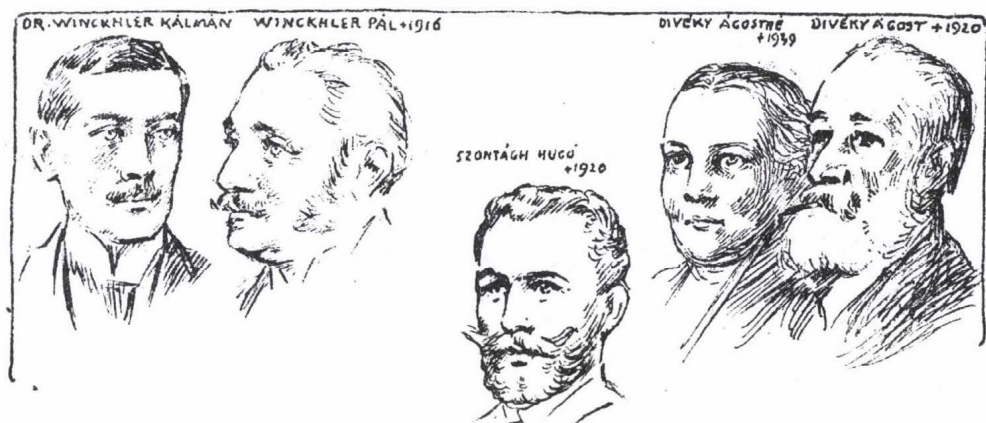
tek el Sopronból, illetve Besztercebányáról. Rózsika Kassáról s Edit Nádasdról, továbbá Gyuszi öcsém, aki már két éve technikus volt, s a Szent Imre-kollégiumban lakott, végül én, Anyánkkal voltunk végnapjaiban. Ragyogó szép őszi napon kísértük utolsó útjára Szepességen élő rokonok és jó barátok nagy részvételével. Édesanyámnak nyolc testvére közül akkor még hárman voltak életben, de a Szepességtől távol laktak.

Margit húgom ott maradt a kedvesen berendezett Werner-házi kis otthonban két évvel utóbb Jekelfalussy Ferenc atyánkfiával kötött, de igen rövid ideig tartott házassága alatt is. Addig is s azután megint igen gyakran jártam el hozzá, hogy Édesanyám utolsó otthonában áldott emlékét magam elé idézzem. Margittal mindig különösen jól megértettük egymást. Az ódon ház utcai szobájának boltívei alatt szívesen és igen jól játszottam el nekem a legkedvesebb Chopin impromptukat, valse-okat, balladákat, Mendelssohn-dalokat, de igen sok érzéssel tudta Beethovent is interpretálni.

Szepesszombatot, ahol családunk első ismert, magyarföldi őse is élt, mindig nagyon szerettem. Volt a vágyódásomban némi családtörténeti alapon kifejlődött romantika. Ödön bátyám biztatására, aki fiatal tiszti korában kamarási kulcsról³ szőtt ábrándokat, már korán elkezdtem az ősök és címereik utáni kutatást. Már 1902-ről megmaradtak részletes adatgyűjtéseim. Az aranykulcs, ami igazán nem tudom, mire lett volna jó Ödönnek, beleesett a Genersich dédanyám kispolgári elődei által ásott kútba. Bennem azonban megindította az Apámtól örökölt vagy tanult igazságszerető tárgyilagosság által irányított érdeklődést s szepesi kis városkákban élt elődeim iránt. Már akkor elkértem Anyámtól a vajkóci házzal rászállt berendezésből Genersich dédanyám képmását. A késmárki kereskedőleány képe, akinek nagyapja tűgyártó volt Késmárkon, azóta az ágyammal szemközt van a helye. Emlékeztet a derék elődökre, kiknek vérével a türelmet igénylő munkákra való képesség öröklődött reám. Kitaratást árasztott a lelkembe, főképp olyankor, ha az 1910-ben elkezdett, fáradtságos ötvösjeggyűjtésemben lankadni kezdtem.

Az apai ősök közül egyedül az egyenes ági üknagyapa volt iparos, Szepesszombatban. Róla a maga idején lesz szó. Az „ősi fészek”-re gondolva követtem el ifjú miniszteri fogalmazóként a

³ Az uralkodótól kapott kitüntető cím: aranykulcsos nemes, ill. kamarás; csak nemesi származásúaknak adományozható.

népoktatási osztálybeli kollégáimnál minden tölem telhetőt, hogy Margit a szepesszombati tanítónői állást elnyerje. Mikor szegény Margitot 1918 decemberében a spanyoljárvány elragadta, megszakadt kapcsolatom Szepesszombattal. Ernőék az államfordulat után elköltöztek, s Kálmán unokaöcsém, aki szintén Szepesszombatban tartott fenn 1918-ig ügyvédi irodát, az évben megnősülve Felka modernebb villanegyedébe költözött feleségével, Spóner Margittal. 1910-ben még Szepesófálván volt irodája. Kálmánról az atyja, Winckhler Pál jut eszembe, akinek mindig részt vettem szolgálati jubileumain. A 25 évesen Thurzófüreden, a 30 és 40 évesen Máriahután. A nagyon népszerű gölnicbányai főszolgabírónak zajos ünnepelesekben volt része. 1910-ben 60. évében s jó egészségben volt még.

Édesanyám életben volt testvéreit az előbb nem soroltam fel. Aurélia húga férjével, Szontágh Hugó táblabíróval Nagyikikindán élt; Klára húga mint Divéky Ágost közjegyző neje Alsókubinban. [...] Édesanyám Andor öccse intéző volt Berchtold gróf árpáshalmi uradalmán. Felesége, Hódy Júlia Hódmezővásárhelyről való volt. Leányuk, Antónia ifjan vált meg a földi létől, önként. Andor bácsiért gyermekkorom óta rajongtam. Mikor iskolába kerültem, ő már végzett gazdász volt. Főként Pozsonyban lakásunk alatt (1891–1904) gyakran volt nálunk. Akkor a Pálffy-uradalmon, Stomfán működött. A hangját is nagyon szerettem, s amióta emlékszem, szakállt viselt, ami nekem nagyon tetszett. Áhítattal – s minden szót készpénznek vé-

ve – hallgattam, ha kalandjait mesélte vagy a rokonság komoly tagjait merészen de jóindulattal kifigurázta. Aranyos kedélyű ember volt. A legemlékezetesebb „stikli”-jével nem szokott dicsekedni. Mások mesélték róla ezt az 1887 körül lejátszódott esetet. Márkusfalván állomásozó Antal bátyjához utazva az iglói állomás peronján Duglas angol őrnagy, aki szintén ugyanoda utazott, a poggyásza fölé hajolva útjába került. Andor bácsi duhaj jókedvében, ami rajtam is sokszor erőt vett, ha hosszabb távollét után újra szepesi levegőt szívhattam, bakot ugrott a komoly s nagyon méltatlankodó angliuson. Máriássy Feri bácsinál, az angol vendéglátójánál, másnap szembekerült vele. Nehéz volt az ügyet elsimítania Tóni bácsinak. Ezt viszont mint világlátott, higgadt gentlemant ismertem. Ifjúkori könnyelműségéért kemény leckét kapott az élettől. Zürichi technikus korában elmulasztott egy katonai jelentkezést. Elvesztette önkéntesi jogát. Végtelenségig pedáns sógorának, a szigorú Ivaniszevičnek keze alatt kellett három évet leszolgálnia. Dacból 12 évre „bezupált”. Azután a Kassa-oderbergi Vasút szolgálatába lépve gyorsan haladt előre. Pozsonyban gyakran volt nálunk, mert már az igazgatóságnál olyan állása volt, hogy a hó egy részét Bécsben töltötte. Közben Montecarlóban nyaralgatott, és müncheni élc lapokba is dolgozott időnkint. Karácsonyainknak ő volt a bőkezű angyala. Rajzolásimat szerette, biztatott és lakása átengedésével tette lehetővé bécsi művészeti tanulmányaimat. Apám halála után pedig ő indította e Majovszky Pali barátjánál a kultuszba jutásomat. Mély halálával gondolok rá mindig.

Édesanyám többi testvéreinek (Lujza † 1876, Gyula † 1887, János † 1895, Róza † 1903) már csak az emléküik élt a családi fényképalbumban vagy Forberger Vilmos bácsi szénrajz-nagyításában a falon és a szívünkben. Róza nénié, a végtelen jó, bőkezű és jó humorú kereszt-anyám, különösen mélyen vésődött a szívembe. Farkasfalvi otthona egy Elysium volt mindannyiunknak. Édesanyám testvérein tartott szemlém után még meg akarom látogatni azokat az unokatestvéreket, akik – ahogy tőle tudom – neki a legkedvesebbek voltak: Spóner Margit néni és Wieland Artúr bácsit. Mindketten apai és anyai részről voltak kétszeresen is rokonai. Az ő szeretetéből az én szívembe is igen sok átöröklődött.

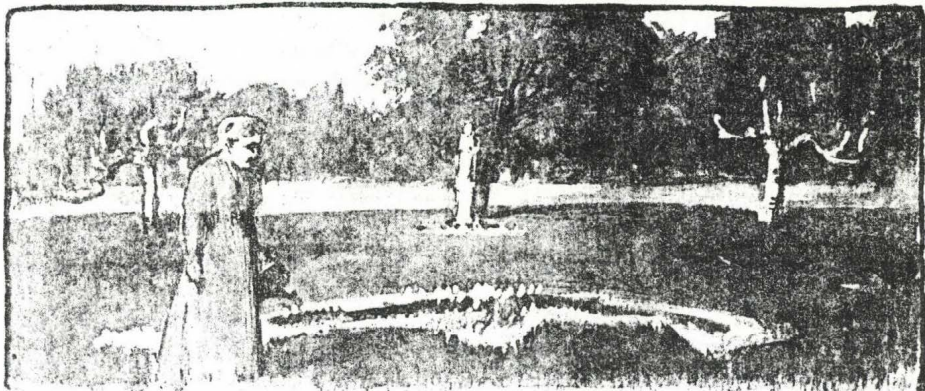
„Még nyílnak a völgyben a kerti virágok...”, szavaltam magamban, mikor 1910-nek egy szép őszi napján Szepesszombatból Kakaslovnice felé bandukoltam, mert bizony „hó fődte már

a bérci tetőt”. A Tátra csúcsain már friss hó csillogott. Időszerű volt ez a szaválás, mert annak a műfordító-költőnek az otthona felé tartottam, aki Arany, Petőfi, Madách költészete kincseit, magyar szellemóriások alkotásait, a leghivatottabb tollal ismertette meg az árva kis nemzetünk értékeit oly sokszor letagadó, sokmilliós német szomszédainkkal. A zúgó Tar-patak hídján túl az országutat jobbról, balról hatalmas ezüst nyárfák és juharfák árnyalják be. A Spóner- és Glós-kúriák kertjei szegik be délről Lomnicot.

A magasabban fekvő baloldali kert kapuján térek be Keresztapám özvegye, Glós Kálmánné házába. Gyerekkorom óta a két vendégszerető kúria közül mi, A Spóner-Wieland rokonság, mindig ide szállunk. Andor bácsi háza viszont az Ida néni Görgey-rokonságától volt nyaranta népes. Margit néni a szepesi festőket, Olgyay Viktort is sokszor látta vendégül. Dobai Székely Andor is, aki az atyafisághoz tartozott, sokszor fordult meg a háznál, míg a matlári Székely-villa le nem égett. Az ő családjá régebben Lomnicon és Hunfalván volt birtokos, sőt Margit néni háza oly telken állt, amely egykor a Székely családból egyik Székely-lány útján az Abhörtisokhoz s végül a Spónernek birtokába került.

A ház és kert művészszemeknek sokat nyújtott. Én mindig a legcsodásabb panorámának találtam azt a felséges látványt, amely a kert végéből vagy a „Händernkisch” dűlőre vezető kis ajtóból a Tátrára nyílt. A kert Margit néni létesítette, mikor 1887-ben a férjével Kisócról odaköltözött. Ödön bátyja († 1874) egykori gazdasági udvarából, amelyet a ma is álló vén ezüst nyárfák szegtek, messzi földről hozatott díszfákkal és cserjékkel egy kis parkot varázsolt elő. A ház körüli virágágyakat pedig élte fogytáig a legnagyobb szeretettel gondozta.

A két testvért együtt találom. Szomorú főtemánk, Anyám halála miatt Andor bácsi nem veheti fel szokott mókázó modorát, amellyel kitér az irodalmi tevékenységét érintő kérdések elől. Ilyesmiről nem szeret beszélni. Pedig már 1906 óta a Petőfi Társaság tagja, s általánosan elismerik, hogy mesteri fordításaival minden másnál jobban hatolt be legnagyobb költőink szellemébe.

Kedves érdeklődésére, hogy mivel foglalkozom, meg merem említeni – egy „si magnis licet componere parva”⁴ előrebocsátásával –, hogy az övével párhuzamos irányú munkásságba kezdtem. Csodálkozó tekintettel néz rám a szemüvege fölött:

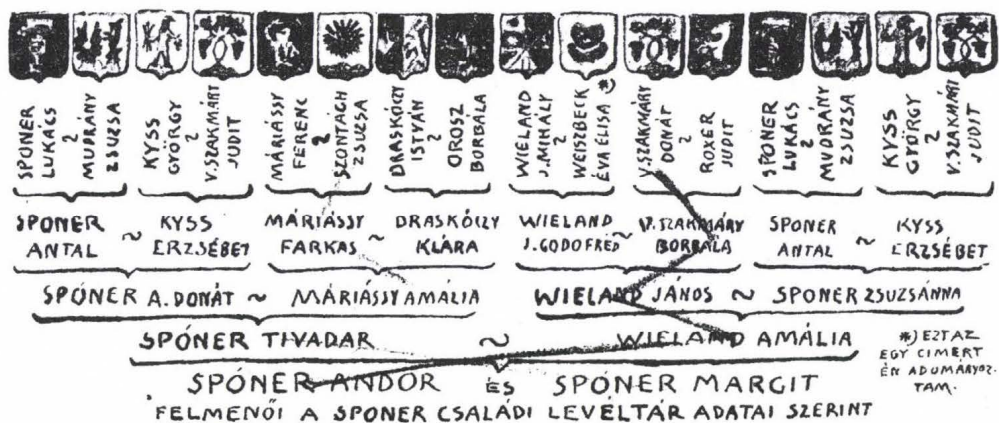
– Csak nem akarsz műfordító lenni? Hálátlan mesterség!

De többet nem mond, s nem akar beszélni a fáradtságos és lelkiismeretes munkáról, amellyel óraszámra foglalkozik, mikor kis szobájába behúzódva vagy a Poprádig lenyúló park kerti házában, egy nádfonatú heverőn, takarójába burkolódzva csiszolja, formálja tökéletessé magyar lángelmék java munkáinak német nyelvre és Heine, Byron stb. remekeinek magyarra való átültetését. Bevallom neki, hogy nem érzek költői tehetséget magamban. Csak azért merem párhuzamosnak mondani a tevékenységemet az ő méltán elismert költői munkásságával, mert én is magyar értékeket akarok külfölddel elismertetni. Pár hónapja kezdtem bele a magyarországi ötvösjegyek gyűjtésébe,⁵ hogy lehetővé tegyem az egykor nagyhírű magyar ötvösök munkáinak felismerését, s így a magyar ízlés, magyar munka elismertetését.

Behatóan érdeklődik mindenféle apró részletkérdés iránt. Húga kérésére előhossa a családi ezüstnemű féltve őrzött darabjait. Majd mind kémárki, ahol a Spóner család századok óta otthonos. Büszke vagyok, hogy a parányi beütött jegyecskékből meg tudom már fejteni, melyik tárgyat melyik kémárki mester csinálta. Az utolsó céhmestert, Toperczer Lajost, Andor bácsi még jól ismerte. Lőcsei ötvösökből is emlékszik erre, arra. De hiába akarok az ezüst-aranyról Aranyra s így az irodalomra visszakanyarodni. Tudom, hogy Arany áll az lelkületéhez legközelebb. Az ő 45 költeménye németre fordításával kezdte meg 1880-ban nyilvános műfordítói szereplését. Irodalmi munkásságáról nem akar beszélni. Mintha ő csak sakkrejtvényeket szokott volna oldozgatni, mikor visszavonul az adujába. (A sakkozással való elmeélfejlesztést tudományos alapon űzte. Könyvtárában az idevágó irodalom legkitűnőbb s legritkább művei és megvoltak.) Beszélgetésünk során érdekes eltérést figyelek meg ezúttal is a két testvér mentalitásában. Ma már átörökléstani alapon megértem. Ezért foglalkoznom kell itt a leszármazásukkal. Andor bácsi szerény egyéniségéhez ugyan nem illik ennek a kamarássághoz is majdnem jó őstáblának bemutatása, de beleillik a jellemöröklési elméletem alátámasztásába. A demokratikus é arisztokratikus gondolkodásra való hajlamosság örökletesnek látszik, ha elfogadjuk férfiaknál az anyai nagyatyáknak, nőknél meg az atyai nagyanyákat a valószínű jellemörökhagyóknak [...].

⁴ Ha a naggyal össze lehet hasonlítani a kicsit.

⁵ A szerző e tevékenységének eredménye a „Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig” c. munkája (1936). Erről bővebben: *Köszeghy Elemér: Az ötvösjegyek nyomában.* = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 375-389.

A két Spöner-testvér esetében az én zezug-vonalas teóriám beigazolódik. A finom-lelkűség és jóságos modora mellett is sok apróságban kiütöközt hajlandóságok, hogy az emberek között a származás szerint különbséget tegyen; hogy társadalmi keveredéseknél az elődök „mesterségét” csendesen megemlítsék stb., olyan vonások voltak Margit néniben, amelyek nyilván a történelmi nevű Máriássy családból öröklődtek. Andor bácsiban viszont az értelmi és erkölcsi egyéni értéknek becsülése születésre és rangra való tekintet nélkül az anyai nagytya öröksége lehet. Wieland Jánosról csak azt tudom, hogy okos, jó gazda volt. Feltétlenül tudnia kellett, hogy mindkét nagytyja polgári foglalkozású armalista volt. (Az atyai pozsonyi vaskereskedő, az anyai késmárki ötvös.) Szerzeményeik örököséiként aligha nézte le a kisvárosi mesterembereket.

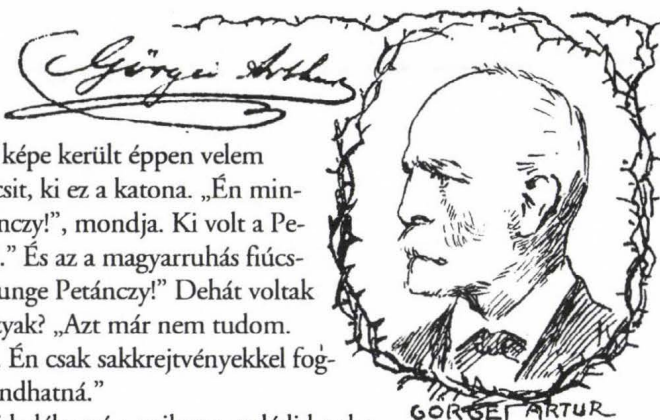
Később átmegyünk Andor bácsival az ő otthonába. A mindig mosolygó, ragyogó szemű Oda néni ezúttal nagy gondban találok édesanyja, özv. Görgey Kornélné sz. Hornbartel Emília betegsége miatt. (Novemberben meghalt Lőcsén 82 éves korában.) De azért a megszokott uzsonnaasztalhoz tessék, amelyen már egy pár gyerek ül a rokonságból. Az ebédlő falairól megbarnult ösképek néznek ránk. A háziúr ősei lehetnek, a háziasszonyéi a toporci galériában vannak. Andor bácsi nem ül az asztalhoz. Hátratett kezekkel jár körülöttünk. Hol az egyik, hol a

másik gyerekhez odaszól: „Én vagyok téled egy bácsi.” Különös öröme telt abban, hogy szándékos germanizmusokkal torzította el a magyar társalgást. Lehet, hogy gondolatai az általam szöbáhozni kísérelt irodalmi tevékenység körül kerengtek, amelynek során a magyarra való fordításnál sokat birkózott s nem mindig sikerrel a szepesi magyar nyelvhasználatunkba önkéntelenül becsúszó germanizmusokkal. De szót se szolt irodalomról.

A falon sorakozó XVIII. századi magyarruhás urak és aranycsipkés pruszlíki dámák között egyetlen fehércabátos

Mária Terézia-kori osztrák tiszt képe került éppen velem szembe. Megkérdelem Andor bácsit, ki ez a katona. „Én mindig úgy hallottam: der alte Petánczy!”, mondja. Ki volt a Petánczy? „Ja, azt nem lehet tudni.” És az a magyarruhás fiúcska mellette? „Hát az talán: der junge Petánczy!” Dehát voltak Andor bácsi ősei között Petánczyak? „Azt már nem tudom. Ilyen rébuszok nem érdekelnek. Én csak sakkrejtvényekkel foglalkozom. Talán Albert megmondhatná.”

Sokkal később, Andor bácsi halála után, mikor a családi levelesládában alkalmam volt a régi írásokat böngészni, kiderült, hogy Spóner Antalnénak (1752-1820), aki Andor bácsinak apai-anyai dédanyja volt, a nagyanyja, a híres Abhortis doktor unokája, mielőtt Andor bácsi ükapjához ment férjhez, egy Petánczy Györgynél volt férjénél. Ettől volt egy János fia, ez lehetett a katona, akinek volt egy fiatalon elhalt Mihály fia. A „junge Petánczy” képen megtaláltam a Petánczy-címert és M. P. betűket. Ezek éltek tovább a lomnici kúria falán, ahol már senki sem tudott ilyenví családról.

A fel-le sétáló öreg úr még egynehányszor elismételte a Petánczy nevet, de valószínűleg egész máshová gondolt már. Az ősök és a leszármazás kérdései nem érdekelték. Az ő idejében még nem foglalkoztak genotropikus öskutatással. Csak családi hiúság kielégítésére üzték, nem mindig őszintén. Andor bácsi csak a dédapja, Spóner Antal iránt mutatott különleges tiszteletet. Czaucziktól 1820 előtt festett képe az ágya fölött lógott, s nem volt szabad mozdítani. A tisztelet alapja: tőle származott a kúria emeleti helyiségeiben elhelyezett hatalmas könyvtár, s nyilván tőle öröklődött a könyv- és irodalomszeretet is.

Albertet említve szóba kerül az munkájának, a Görgey nemzetség történetének 1910-i új kiadása, amelynek 62 oldala foglalkozik a Szepesség akkor még élt nagy fiával: Görgei Artúrral. A nagy tábornok és az ő mártírsága az a téma, amelynél leginkább felenged Andor bácsi zárkózottsága. A felesége apjának, Kornélnak, elsőfokú unokatestvére. Kornél bácsi, az öreg kegyelmes, nyaranta sok időt töltött Andor bácsiék házában 1897-ben bekövetkezett haláláig. Többször láttam utolsó óráiban, egy évvel volt ifjabb Artúrnál. A szabadságharc végén alezredes volt, s 1849 áprilisában Artúr a csatatéren tűzte mellére a vitézségi érdemjelet. Tőle sok mindent tudott Andor bácsi közvetlen forrásból a félszázad óta némán tűrő hősről. Mikor az uzsonna után lesétálunk a Poprád partján álló kerti padhoz, megelégedéssel állapítja meg, hogy most már végre győz az igazság. Már általánosan tisztelni kezdik az önzetlen hőst, aki csodás türelemmel viselte az árulás igaztalan vádját. Elmondom neki, hogy a tavaszon künn voltam Visegrádon, s addig nem nyugodtam, míg a Duna-parti villa kerítésén át nem sikerült meglátnom a hadvezér tiszteletreméltó alakját rózsái közt.

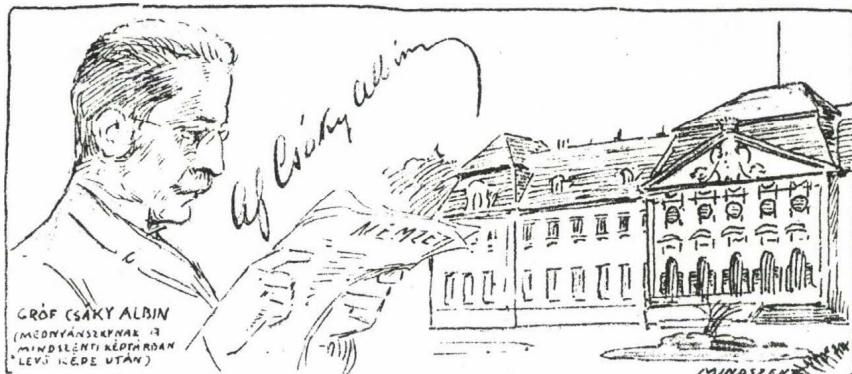

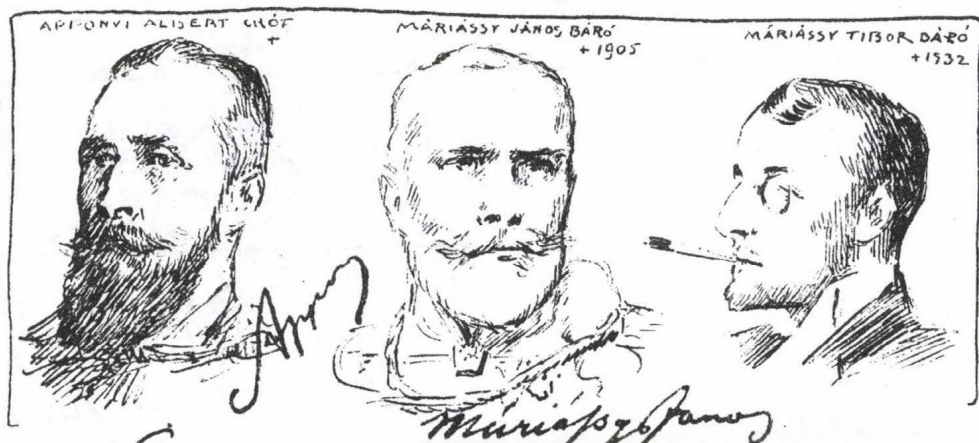
GÖRGEY KORNÉL

Andor bácsi maga is kivette részét abból a sajtóharcból, amely a millennium körüli években a hős rehabilitálásért megindult. Ivanhoe néven írt nagyon tárgyilagosan és logikusan a Pesti Naplóban. Ez volt az ő írói neve s magyar nyelvű műfordításain is. Mindig érdekelt, miért éppen ezt a romantikus, regényhősi nevet választott írói névtől, de sem akkor, sem mikor 1914 és 1917 közt gyakrabban voltam vele együtt, nem mertem megkérdezni. Köztünk éppen 40 év korkülönbség volt. Amit nem ő hozott szóba, azt nem mertem firtatni. Így ma csak találgatom az álnév rejtélyét. [...] Ez a név azonban illik az Andor bácsi politikai állásfoglalásához. Ő bizonyára egy igazi Oroszlánszívű Richárdnak látta az öreg Tiszát s oly hűséggel követte, mint Ivanhoe a bujdosó királyát. [...]

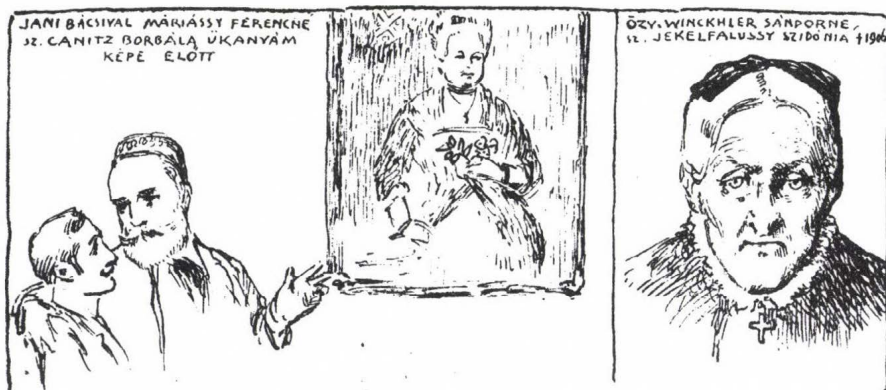
A Szepesség 92 éves nagy fiáról önként terelődik a beszélgetésünk arra, hogy az akkor, 1910-ben élő szepesiek között kit tart Andor bácsi Görgői után a legnagyobbobbnak. Először e kérdés elől is ki akar bújni. „Annak bizonyára a most választott képviselőink között kell lennie”, mondja. De azután meggondolja magát, s nyíltan Csáky Albin grófnak ítéli a pálmát. (nyilván nem akarta, hogy egy perig is azt higgyem, mintha sértett hiúságból gúnyolódva említette volna képviselőinket. Őt is jelölték ti. a tavaszi képviselőválasztásnál a szepesszombati kerületben a Munkapárt kormányjelöltjeként. De visszalépett „a felekezeti béke érdekében” a katolikus Takáccsal szemben. Pedig nagy örömmel üdvözölte a Munkapárt megalakulását s az ő Tisza István fiának új előretörését.) „Csáky Albin alatt, mint ifjú főispán alatt együtt kezdtük Édesatyáddal a megyei szolgálatot”, mondja. „Egy hét különbséggel egymás után tartottuk 1871-ben az esküvőnket is áprilisban.” Csáky miniszterségéről és politikájáról is mond egy-két szót, s nagyon örül, hogy – bár egy évvel idősebb önála – mégis rászánta magát a főrendi ház elnökségének továbbvitelére. Igyekszem visszatérni a beszélgetést Édesatyámra, akinek íróasztala fölött állandóan ott függött a Csáky saját kezűleg aláírt kőrajzú képmása. Azt apám halála óta én őrzöm.

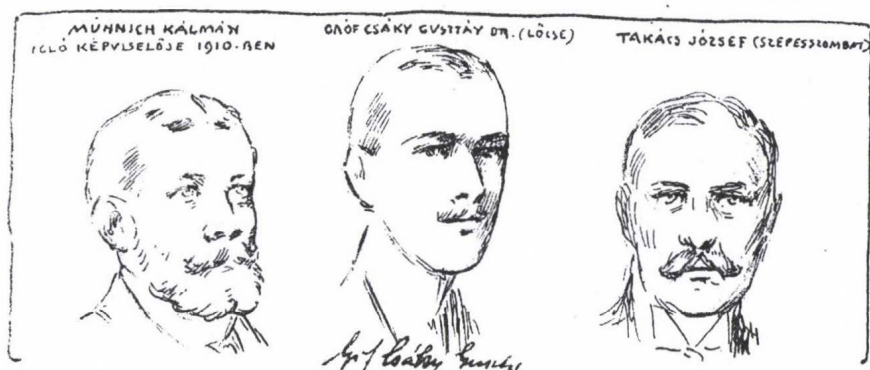

Nem csak azért kanyarodom el a politikát érintő témától, mert soha sem szerettem politizálni. Nem egészen tudtam osztani Andor bácsi lelkesedését a „mungók”-ért. Diákkorom óta – Gaál Mózes neveltje voltam! – valami ellenzékieskedés fészkelődött bennem. Nem rajongtam a koalícióért sem, de Apponyi távozását a miniszteri székből sajnáltam. Lekötelezettje voltam. Olyan erősen védte meg 1908-ban a tisztviselői szerzett jogaimat, hogy azt nem felejtettem el neki. [...]

El akartam kerülni, hogy Apponyi és a koalíció szepesi hívei jöjjenek szóba. A koalíciós főispánnak, Salamon Gézának titkárát, Máriássy Tibort mindig szerettem, atyjának, Máriássy Jánosnak, az 1888-ban bárósított 48-as honvédezt, altábornagynak lekötelezettje voltam. Mikor utolsó évében Márkusfalván nála voltam, nagyon rokoniasan fogadott az akkor 82 éves öreg úr. Nagyanyámról mint Szidi kuzinjáról szeretettel érdeklődött. (Nagyanyámat akkor szélütötten, 85. évében a pozsonyi Erzsébet-apácák kolostorában ápolták.) Odavitt a családi képtár egyik, parókás, kövér nőt ábrázoló képéhez. „Ez a közös ősanyánk!”, mondta. Csak-hogy ez a Canita Borbála jóval közelebb állt őhozzá, mint énhozzám. Neki a nagyapja volt a fia annak a Máriássy Ferencnének, míg nekem csak a szépanyám, Máriássy Johanna volt a leánya. [...] Canita Borbáláról nem sokat tudhatott Jani bácsi, mert Tibor még 1930 körül is folyton nógatott, derítsek már ki valamit róla. Csak holta után sikerült megtudnom, hogy a lubló várkapitány lánya volt. [...]

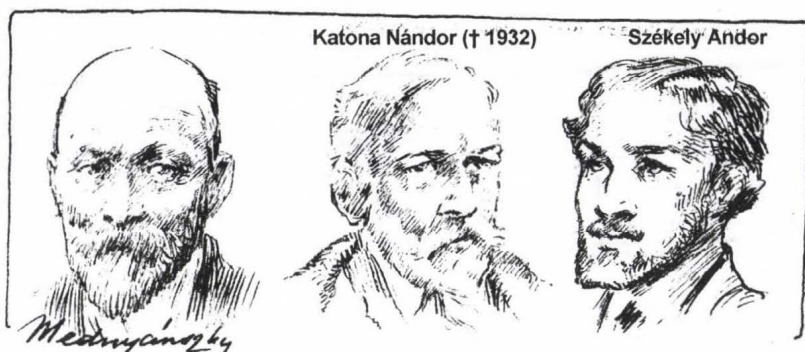

Az 1910. évi képviselőválasztás nagy forrongásba hozta a kedélyeket Szepességen. Amit én fővárosi állásomban úgyszólván észre sem vettem – mert szívvel-lélekkel belefelekedtem a végre megtalált tudományos kutatói hivatásom szolgálatába –, a Munkapárt uralma csendes szepesiek életét alaposan felkavarta. Amit Édesanyám betegsége és halála mellett is észleltem a Szepességen a közéleti jelenségekből, vegyes érzésekkel töltött el.

Nagy örömet éreztem, amikor márciusban az én szeretett nagybátyám, Wieland Artúr lett a megye főispánja. Gyermekkorom óta a széles látókörű, nagy és sokoldalú műveltségű, higgadt és kiegyenlített kereső ember példaképe volt számomra. Egy-egy szavából többet tanultam, mint némely tanáromnak egy évi előadás-darálásából. Megtörtént például, hogy valami fontoskodó „szakembert” jelenlétemben egy odavetett kérdéssel sarokba szorított s így kimutatta egyetemi oktatásunk egyoldalúságát. Ha azután négy szemközt velem „szakszamár”-nak aposztrofálta a fiatal óriást, azzal jobban serkentett az önképző munkára, mint egy pályadíj kitűzéssel. Bámultam az emlékezőtehetségét és mindenben az egészet látó szemét.

Főispánságához gratuláló levelemre válaszáat nem őriztem meg. De olyanféle volt, mint az öt évvel később a báróság elnyerése alkalmából írt levelemre a kegyelettel őrzött válasza. Ebben írja: „Leveled, édes Elcsim, emlékezetembe idézte a régi boldog időket, mikor Anna nénivel java korunkban víg gyermeksereg által körülvéve éltünk (fiaim csak később hagytak el önként). Ezeket a boldog időket nem pótolhatja semmi dísz!” Akkor még csak két fia hagyta el önként. 1918-még a harmadiknak távozását is meg kellett élnie.

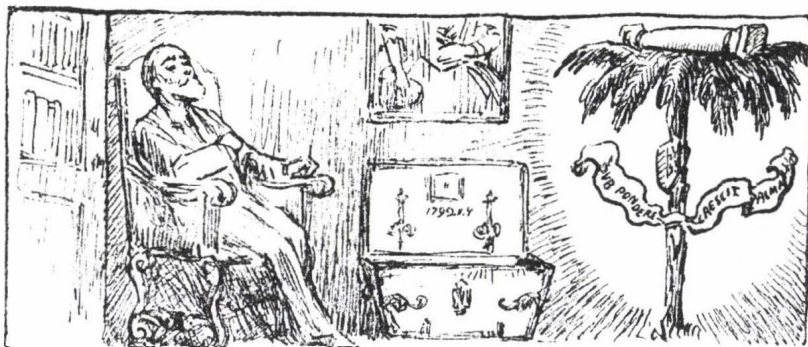
Korábbi választásokon énekeltek kortesnótát Münnich Aurélról és Artúr bácsiról, mint a szabadelvűek szepesi vezérééről, s ezt mi gyerekek is eltanultuk titokban valami kocsistól. [...] 1910-ben újra aktuálissá lett, mikor [...] az iglói mandátumért Münnich öccse, Kálmán pályázott. Csúf jelenetek játszódtak le a korteskedés alatt, s bár névleg liberálisok és függetlenségek meg néppártiak, valójában lutheránusok és katolikusok mentek egymásnak. Katolikus-lutheránus vegyes házasságból származva mindkét szülőm vallását egyaránt tiszteltem. Minden fanatizmustól, főként a vallásitól, gyerekkorom óta irtóztam. Sohasem vettem komolyan a műveltségben férfiideálommá lett Artúr bácsinál olyan apróságokat, hogy nagyobb társaságban számba vette a jelenvoltakat felekezetek szerint, s felragyogott az arca, ha konstatálhatta: „Többségben vagyunk!” Tudtam, hogy nagy tudása és igazságérzéke sohasem engedné, hogy a pártatlanság és felekezeti béke ellen vétsen. De a választási küzdelemben ő is, Andor bácsi is elsősorban csakis „lutyik” voltak a pápista ellenfelek szemében. [...]

Lett volna bőven miről beszélnünk a politikan kívül is. De csak egy-egy mondatot tudtam Andor bácsiból kicsikarni. Mednyánszkyt hozom szóba. „Rég nem járt erre az öreg csavargó.” Nem olyan öreg ő még! „Éppen tíz évvel fiatalabb csak, mint én.” Ő említi meg a riválisát, Katonát. (Akkor még nem volt szegény Nándor barátom olyan betegesen féltékeny Mednyánszkyra, mint a 20-as években.) [...] Érdeklődik mit csinál Székely Andor. Elmondom, hogy a Fehérvári úton van a műterme, s pompás képekben dolgozza fel holland és franciaországi tanulmányait. „Tavaly lepleztük le a lőcsei megyeházán Csáky Zénó főispánról festett, igen sikerült alkotását. Én mondtam róla megemlékező szavakat. Korponay Gusztai alispánról is van tőle ott jó kép. Most megfesthetné Artúr unokaöcsémét.” (Sajnos, annak a főispáni képnek a megfestésére csak a világháború utolsó évében került sor. Artúr bácsi már beteges volt, és nem volt türelme ülni. A kép nem sikerült, de megmaradt. A csehek kiadták a családnak. Az említett jó képen a megyeházi képtár többi anyagával elpusztultak egy pozsonyi raktárban.) [...]

Búcsút veszek a Spóner-kúriától... [...]

Én nagyon sokat köszönhetek annak, hogy naponta beülhetek a vén barokk karosszékekbe, amely a Lányi Zsuzsánna képe alatt, az Ida nénitől kapott XVIII. századvégi cirbolya könyvszekrény mellett áll. Ha nem is veszem elő a Spóner Pál dédapám 1799 évszámú, Vajkócról elhozott ütiládájából azt a néhány családi írást, amit életükben adtak át nekem Andor bácsi és Ida néni, hanem ha csak rágondolok a Spóner Antal címerével elmésen kifejezett jelmondatra, hát az életgondok súlya alatt SUB PONDERE CRESCO!⁶

⁶ A teher alatt növekszem!

KISS PÁL

Utam a papsághoz

Talán már kicsit unalmas is, de akkor is leírom, hogy egyik legkedvesebb professzorom, dr. Újszászy Kálmán¹ csaknem mindig megkérdezte, hogy írom-e már keresztyénységem és papságom történetét. Ő ilyen címet adott ennek: *az egyház alulnézetből*. Én mindig halogatam, mert féltem tőle, legalább úgy, mint valamikor teológus koromban a prédikálástól.²

Így igaz, s így hát leírom, hogy családom minden ága-boga ároni, papi família.

Tatár Dédnagyapámtól kezdve Prügyön lekipásztorkodtunk csaknem pontosan 160 évig! Apám 33 évig, én 38 évig Isten kegyelméből. Dédnagyapám idejében épült újjá mai formájában a templom, Apám idejében pótolták a kisharangot és építették az orgonát, az én időmben csak helyreállítás folyt. Mi, a három fiú, ott születünk a lelkészlakban, és a mi kisebbik lányunk is; hozzánőttünk, mindig sírva szakadtunk el tőle. És boldogan tértünk vissza hozzá. De egyikőnk sem gondolta, hogy prügyi pap lesz belőlem. Volt ebben jó adag abból az idegenkedésből, ami minden gyermekben ott van szülei foglalkozása, hivatása iránt. Ugyanis a gyermekek tanúi mindig a hivatás árnyoldalának is. Apánk azért imádkozott és abban reménykedett, hogy csak-csak örökli valamelyik fiú a palástot, és aztán ahogyan öregedett, látnia és hallania kellett, hogy nem. Én, a középső lettem az, aki örököltém Apám és nagyapám nevét, nekem a sok szolgálat jutott, a megalkuvás, testvéreimért és a családjáért küzdeni, keresni és engedelmeskedni. Az öcsém 9 év után elkésve kicsit mindenáron lett Áron. Legációim, jutalmaim és első zsoldjaim és fizetésem mind-mind érettük és a családjáért mentek el.

Bennem mindig ott volt a vágy és a szándék a papság után, de semmiképpen sem vonzott az úgynevezett „úri” papság. Azt hiszem, hogy ha nem változik meg az úgynevezett keresztyén kurzus, nem lettem volna pap. A leginkább az riasztott el, hogy a papok között szinte egyáltalán nem volt evangéliumi szellem. Riasztóan nagy volt az ellentét a templomi istentisztelet és az ott hirdetett evangélium és a való élet között. Túl nagy volt a versengés a magasabb javadalomért, a címekért, rangokért, népszerűségért egymás között is, a gyülekezeten belül, aztán a világi életben is. Apánkon nemcsak éreztük azt, hogy ő más, nem ilyen, hanem ez állandó beszédtema volt családon és kisebb közösségeken belül. Nagyon kisebbségben voltak azok, akik igazán Krisztus szolgálói akartak lenni minden tekintetben; igen, ki kell így mondanunk, hogy akik Istent, Krisztust, Krisztus kicsinyeit, általában az egyszerű embereket, a szegényebb embereket akarták szolgálni. Nagyon könnyen és nagyon gyorsan megbélyegezték azokat, akik

¹ 1902-1994. A sárospataki teológia filozófia és pedagógia tanára 1931 és 1951 között.

² Részletek dr. Kiss Pál ny. református lelkész, a sárospataki teológiai akadémia tiszteletbeli tanára „Keresztyénységem és papságom története” című 25 oldalas gépiratából, amelyet a szerző bízott évkönyvünk szerkesztőjére. A szöveget rövidítve közöljük, a szükségesnek látszó kiegészítő adatokat lábjegyzetben tesszük hozzá. A korrajz szempontjából is érdekes visszaemlékezés megjelenését szerzőnk nem érte meg: életének 80. évében 2006. július 3-án Miskolcon elhunyt. Emlékét kegyelettel megőrizzük. (A Szerk.)

imádságukkal, prédikációjukkal, szolgálataikkal nem igazodtak a külső és belső kasztrendszerhez. Ettől szenvedett mindenki. Az is, aki igazodni akart, és az is, aki bármilyen módon és bármilyen mértékben nem igazodott, hát még azok, kik meg merték mondani, hogy Isten, Krisztus, az evangélium nem ezt akarja, üzeni, parancsolja, hanem mást!

Csakhamar Patakra kellett mennünk. Isten különös kegyelme volt sokszorosan – ezt csak később tudtuk meg –, hogy a fiatal dr. Nagy Barna³ volt a hittantanárunk és a bibliakörös teológusunk Kődöböcz József.⁴ Szándékosan nem írtam semmilyen jelzőt egyikükhöz sem, de mindketten óriási meghatározó jelentőségűek voltak. És nemsokára el kellett mennem katonának, mert szegények voltunk. Abban az időben nem lehetett nemet mondani szüleinknek. Aztán mit mondhatunk volna arra, hogy a 28 magyar holdból nem telik három fiú taníttatására? A katonaiskolában⁵ kötelező fő tárgy volt a hittan, a filozófia és az antropológia. Templomba minden vasárnap Joó Sándorhoz⁶ jártunk. Soha nem hagytuk volna ki egyetlen istentiszteletét sem.

Nagyon szívemhez nőttek, feltétlenül hitbeli és szellemi hatással voltak rám az évente három-négyszer megismétlődő összejövetelek, melyeket sem Apám, sem én semmi áron el nem mulasztottunk volna, ezek majdnem mindig a Fasorban voltak Szabó Imre,⁷ Makkai Sándor⁸ vezetésével. Már ott kialakult egy rendkívüli barátság Makkai Lászlóval.⁹ Ezekre a papi összejövetelekre az volt a jellemző, hogy észrevehető és nem titkolt Ravasz¹⁰-ellenes karaktere volt. Ez természetesen inkább azt jelentette, hogy sokkal evangéliumibb, misszióibb és háborúellenesebb volt az iránya, de így is sokkal erősebb volt Ravasz hatása, befolyása, még ha nem vettük volna számításba a kormánypártisággal együtt járó hatást, akkor is. Természetesen Apámnak s nekem nagyon erősítette idetartozásunkat az, hogy Apám és Enyedy Andor¹¹ között roppant erős baráti kapcsolat és közöség volt, szinte amolyan „kuruckodó vérszerződés, véd- és dacsövetség”.

Erdély visszacsatolása után az ottani rokonság egyre gyakrabban felkereste Apánkat, így Nagy Lajos Kolozsvár királyi ügyésze is. Vilmos bátyánk¹² üzeneteivel jött, aki – talán köztudott – Horthy kormányzónak bizalmas barátja és elsőszámú megbízottja volt az üldözöttek mentésében. Ez akkor elsősorban zsidókat és kommunistákat jelentett. Lajos fedezett fel engem, hogy milyen hasznos tudok lenni ebben mint fiatal katona, akire kevesebb gyanú irányulhat, mint rájuk, nagyokra. A háború vége felé nekem hadműveleti beosztásom Kassához, Göncchöz fűződött, ott is kapcsolatban voltak velem. Sokszor előfordult, hogy eljöttek Göncre Farkas esperes úr¹³ istentiszteleteire, és az ő hivatalában volt az „összejövetel”.

Halléban kerültem fogságba. Itt Veress Imre¹⁴ tiszteletes úrnak, barátomnak és testvéremnek gyülekezeti tagja lettem, és ez végképpen eldöntötte, hogy nekem Krisztus szolgál-

³ 1909-1969. A rendszeres teológia tanára Sárospatakon 1937 és 1951 között.

⁴ 1913-2003. Ekkor teológus, később a sárospataki tanítóképző pedagógiatanára, tanulmányi vezetője.

⁵ A budapesti Ludovika Akadémiáról van szó.

⁶ 1910-1970. Budapesten a pasaréti ref. gyülekezet lelkésze.

⁷ 1891-1955. ref. lelkész, budapesti esperes, egyházi író.

⁸ 1890-1951. Kolozsvárt teológiai tanár és püspök. Élete utolsó szakaszában Budapesten élt.

⁹ 1914-1989. Történész akadémikus. Egy időben egyháztörténetet tanított a pataki teológián.

¹⁰ Ravasz László (1882-1975) dunamelléki református püspök 1948-ig, a két háború között az egyház legjelentősebb személyisége.

¹¹ 1888-1966. Lelkész Sátoraljaújhelyen és Miskolcon, 1942 és 1951 között a Tiszáninneni Egyházkerület püspöke.

¹² Nagybacsoni Nagy Vilmos (1884-1976) vezérezredes, 1942-43-ban honvédelmi miniszter.

¹³ Farkas Elek (1885-1972) 1911 és 1958 között gönci lelkész, 1942-től az abaúji egyházmegye esperese.

¹⁴ Veöreös Imre (1914-1999) evangélikus lekipásztor, a Lelkésznevelő Intézet igazgatója.

jává kell lennem palástosan. Az egyik legcsodásabb emlékem marad az, amikor a hallei dómban Imre szájmozgását láttuk a szószékben, de hangját nem hallottuk az ágyúdörgés és bombarobbanás pokoli zajában, de senki ki nem ment, jó helyen halunk meg. A fogásban sokszor csak néhányan maradtunk az istentiszteletein, én mindig. Krisztus jó illatát és valami csodálatos régi, örökkévaló hazai jó falusi ízt és zamatot éreztem benne és rajta, áldja meg haló poraiban is az Isten!

Amikor rendkívül korán hazajöhettem, útközben Pesten bementem a Veress Pálné utcába Mikes Endre tábornok úrhoz, aki – valamikor katolikus papnövendékből lett ludovikás, és első századparancsnokom volt, nagyon-nagyon kedveltük és szerettük egymást – most a hadsereg híradós főparancsnoka lett. (Ezek, akik itthon maradtak, mind-mind nagyon korán és nagyon gyanús, zavaros körülmények között haltak meg.) Első szava az volt: „Jó, hogy jössz, nagy szükségünk van ilyen tisztekre!” „De én megyek papnak Sárospatakra”, válaszoltam erre. „Bocsáss meg! Nagyon tisztellek érte. Átszólok a Kiliánba, hogy azonnal igazoljanak.” A Mária Terézia laktanyát hívták Kiliánnak. Az udvarán sáortábor volt, néhányból a nevemet kiáltották a régi ismerős főtiszték, törzstiszték. A tábornokok voltak a legrosszabb helyzetben, pedig a legtöbb egyáltalán nem volt bűnös, mind-mind hetek, hónapok óta várakoztak az igazoltatásra. Engem néhány perc alatt leigazoltak, ez Mikes tábornoknak volt köszönhető, indulhattam haza. Leírhatatlan pillanat volt: 1945. szeptember 4-én délután fél három óra tájon Édesanyám már vár; órák óta kint állt a kapuban, mert Sopronból néhány prügyivel tüzentem, hogy jövök. Sírunk és nevetünk egyszerre. Magasztaltunk az Istent. Csak nemsokára Anyámból kibukott a bánat és a pánik, hogy Sándor bátyámról semmi hír. Elmondta tragédiáját, hogy mint orvostanhallgatót elvitték málenki robotra. Utánuk ment, Cegléden messziről látta, de az összes arany ékszeréért csak ennyit engedtek meg a ruszlik, nem többet. Három és fél év múlva kaptunk hírt róla, hogy sokára hazajöhetett.

Én rögtön a terített asztalnál közöltem, hogy feltétlenül pap akarok lenni, olyan nagy bennem a felső és belső kényszer, hogy teljesen bizonyos az Úr hívása. Apám elsírta magát örömeiben, de rögtön rengeteg gond szakadt ránk. Apám röviden elmondta, hogy a Tiszán volt a hídfőállásuk az oroszoknak, sok ezer orosz és román katona halt meg az átkelelkor. A parókia udvarán 102 román közlegény van eltemetve a bútorainkból csinált koporsókban, meg két román tiszt és egy orosz őrnagy. Bajtársaik kérték Apámat, hogy ő temesse őket palástosan. Apám perfekt beszélt románul, jól beszélt németül, oroszul csak gagyogott. Nagyon sok román és orosz katona rendszeresen járt templomba, mert Apánk imádkozott és prédikált nekik románul. Viszont a parókia teljes déli oldala hiányzott a gránátalátalatoktól, a templom teteje és a toronysisak tele volt óriási lyukakkal, mert tűzérési és aknavető találatok érték, a falakról is hiányzott a vakolat, de a keményre égetett falakban szinte semmi kárt sem tettek a páncéltörő gránátok.

A tönkre tett vetésből szinte sértetlenül maradt három hold árpa és valamennyi búza meg rozs. „Fiam, azt le kéne vágni!” Emlékezetes aratás maradt a 45-ös, mert nagyon kevés csupasz kenyéren, tejen és dinnyén dolgoztunk. A nagyobb baj az volt, hogy Apánk mintagazdaságából szinte semmi sem maradt. Úgy vitték el Apám szemeláttára a lovakat, teheneket, még az ökröket is, hogy egy szót sem szólhatott, mert a ruszlik parancsolták és

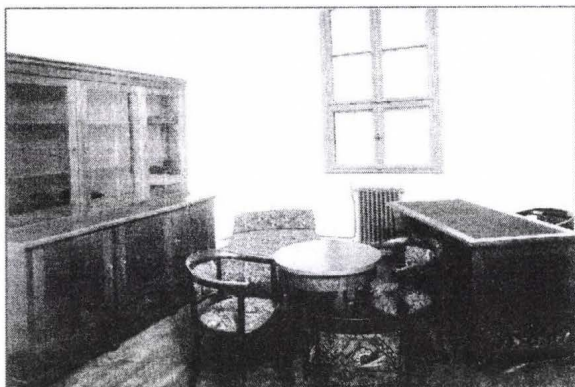
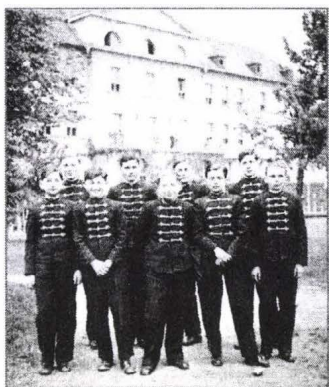
ellenőrizték a zabrálást. A száz birkából, a sok baromfiból egy sem maradt, úgy vadásztak rájuk fegyverrel. Megsemmisült az asztalos, kerékgyártó műhely, egy árva szövőszék sem maradt a sok közül. A több mint ezer könyvből száz sem maradt, mert a sárban járdát csináltak belőlük. Még a csodálatos rózsafa-tárogatóját is elvitték. Soha nem heverte ki szegény, ebbe halt bele (1957-ben), és hát abba, ami utána következett, mert támogatás helyett jött a beszolgáltatás. Apánk nemcsak „kulák” volt, hanem a „klerikális reakció” is. Ellenezte a földek elvételét és főként az iskolák államosítását. És a leghűségesebb tanítók is mind-mind ellene fordultak. Mindig rosszabb, mindig vadabb állapotok következtek. És hármunkat kellett taníttatnia...

1946 szeptemberében indultam a pataki teológiára. De még mielőtt beiratkozhattunk volna, és még mielőtt nagyon ősi és pataki hagyomány szerint családlátogatásra mentünk volna a professzorainkhoz, kivezényeltek bennünket egy nagyon-nagyon ostoba, gonosz kommunista előadásra. Ott kellett lennie a gimnázium, a tanítóképző és a teológia minden osztályának, minden tanárának. Az előadók közül Kassák Lajos, Ortutay Gyula, Bóka László nevére emlékszem, akik annyira istentagadók, egyház- és papellenesek, tajtékzóan Horthy-szidalmazók voltak. Egyik a másik után állt fel, és szidta-szidta az egész mindenséget. És amikor befejezték, felszólították a közönséget, hogy szóljunk hozzá. Én vártam, vártam, de hiába vártam. Aztán ilyeneket mondtam:

– A híres ősi pataki református kollégiumban nem akadt egy professzor sem, tanár sem, egy öregdiák sem, hát nekem kell felállnom és szólnom, pedig még be sem iratkoztam elsőéves teológusnak. Az szolgáljon mentségemre, hogy katonatiszt voltam, a háborúból úgy jöttem, hogy csaknem az egészet végig kellett csinálnom, minden hadifogságot kipróbáltam, öreg diáknak számítok. Önök mind-mind kivétel nélkül vétettek még a jó ízlés ellen is, a nevük nem lesz olyan tiszteletreméltó bennem, mint eddig. Én itt senki mellett nem fogok védőbeszédet tartani, de legalább annyit mondhattak volna a magyar történelemért, sárospataki kollégiumunkért, várunkért, jelképeinkért, hogy tisztelet a kivételnek! Uraim, amelyik rendszer ilyen fanatikusan és spontánul istentagadó, annak pusztulnia kell, és önök itt mind-mind kivétel nélkül nemcsak istentagadók, de még valóság- és erkölcsellenességükről is boldog bizonyosságot tettek...

Be sem fejezhettem mondókámat, egy felsőbb éves teológus belém fojtotta a szót. Nem írom le a nevét, mert nem illik. De dr. Nagy Barna felállt és megvédett, hogy igazam van. És nagyon keményen utasította rendre teológust, hogy „Patakon nem illik senkibe sem belefojtani a szót”. Hát így sikerült az én pataki bemutatkozásom. A professzorok mind egy szálig mellém álltak, csak az illető teológus és még néhány díszpinty álltak ki továbbra is a népi demokrácia és a kommunizmus védelmében. Nagyon nagy élmény volt az indexünk aláíratása és a családlátogatás. Sehol a világon ilyen kedves, valóban családlátogatásban nem részesülnek a diákok, mint annak idején Patakon.

Az első év rettenetes sok biflázással telt el, mert az pataki hagyomány volt, hogy a teológusléthez hozzátartozik a Bibliának és hitvallásainknak az ismerete- Az első év után kellett minősítő vizsgát tenni. Aki nem felelt meg, az távozhat még baj és botrány nélkül. Aztán a harmadik év után volt az alapvizsga, ez volt az igazi minősítő vizsga, hogy ki milyen részben jó vagy rossz a teológiai tudományokban.

AZ ANGOL INTERNÁTUS NÖVENDEKEINEK EGY CSOPORTJA ÉS A FELÜGYELŐ TANÁR SZOBÁJA

Majd elájultam a meglepetéstől, mert rögtön szeptember elején hívatott Nagy Barna bácsi, és azt kérdezte tőlem, hogy mivel babonáztam meg Maller Sándor¹⁵ angol internátusi igazgató urat, mert ultimátumot adott be, hogy ő nem fogadja el a teológia jelölését arra, hogy ki legyen az angol internátusi felügyelő, mert neki csak Kiss Pál kell. Ez a legmagasabb beosztásnak számított mindig. Nagyobb volt, mint a széniorság vagy bármilyen diákújság, ugyanis ez már beszámított a szolgálatba is. Külön szobánk volt a vendégszobák mellett. Nehéz szolgálat volt, az biztos, talán még a katonaságnál is nehezebb. Maller rögtön az elején összetegeződött velem, és kiadta az ő külön utasításait. Az volt a legelső és a legfontosabb, hogy legyek olyan kemény, vaskezü fegyelmező, amilyen csak tudok. A szedett-vetett nihilista és anarchista diákokból próbálják meg mintaszerű társaságot faragni. A következő dolog az volt, hogy akadályozzam meg azt, hogy éjszaka kiszökjenek az internátusból, és hogy éjszaka fogjam el a raktár fosztogatóit. Az első nagyon határozott fellépés után már első szóra csend és mozdulatlanság volt az ima alatt. Aztán a bibliakörben az volt az újtásom, hogy a résztvevők bármikor közbeszólhatnak és kérdezhetnek. Kiváló filozófiai felkészültségű diákjaim voltak ott, akikből hamar nagy emberek lettek később, még én is nagyon komolyan vettem olvasottságukat. Természetesen az internátusunknak volt külön tenispályája, futballpályája. Nyáron jártunk fürödni és evezni. Minden héten kétszer volt vívóóra, télen sítáborozásunk volt. Maller nemcsak irodalmi jártasságomért kedvelt ennyire, hanem evezésben, vívásban és sízésben való tehetségemért és képzettségemért. A katonaságnál öt éven keresztül öttusa csapattag voltam, a vívásban zsűrizést is kellett tanulnom mindhárom fegyvernemben. Talán ennél is fontosabb volt neki az, hogy szerettem és értettem is az amatőr színjátszás minden problémáját. Volt néhány nagyon jól sikerült dolgunk, amiben nemcsak rendeztem, hanem én is beugrottam.

Sajnos, amint az várható volt, Mallert még az államosítás előtt kezdték elcsábítani Patakról. Ő előre jelezte, hogy a bitang Rákosi hiába esküdözött és fogadkozott, hogy a Kollégium örök időkre a miénk marad a szegény paraszti diákok sok évszázados ingyen tanítatásáért és neveléséért, államosítani fogják. Ki akart agitálni az egyházból és a papságból, hogy menjek vele Debrecenbe az Egyetemi Könyvtárba, lesz külön szobám és tízszer annyi fizetésem, és az ő irodalmi és

¹⁵ 1917-2001. 1940 és 1951 között angol szakos tanárként tanított Patakon, három éven át az Angol Internátus vezetője.

filozófiai szakreferense leszek. Én rögtön az első alkalommal röviden de kimerítően megfogalmaztam, hogy én Krisztus szolgája voltam, vagyok és maradok most már itt, bármi lesz a sorsunk. Nagyon-nagyon szomorú és vészterhes volt minden részlete az államosításnak, minden tagozat külön-külön szálami módszerrel szeletelődött le. Az Angolban is maradhattam Hazagh Mihály¹⁶ barátom keze alatt, aztán Ruszkay András¹⁷ is megtartott, amíg be nem ütött a mennykő, hogy én a klerikális reakció, a nép ellensége hogy merészeltem ott maradni az államosított internátusban. Péter János¹⁸ lejött értem, és Újszászyval való tárgyalás után szólított engem, belém karolt és sétálás közben közölte velem, hogy a legrövidebb időn belül Édesapámat büntetésből kényszernyugdíjaztatja, és nekem pedig kötelező azonnal Prügyre mennem papnak. Nagyon váratlanul ért ez a bejelentés, türelmi időt kértem és azt, hogy lehessen választás is, és próbáljon egy riválist szerezni a büntetendőkhöz közül nekem. Ekkor én Patakon a nagykönyvtárban belföldi ösztöndíjas voltam már pár éve. Ez havi 306 forintot, kosztot, lakást és téli tüzelőt is jelentett még az Angol Internátus nélkül is. Szegényes volt, de azért tisztességes megélhetés, nekem legalábbis. Első feleségem, Marcell Ilona pataki teológus szintén elegendőnek tartotta ahhoz, hogy ne menjen Debrecenbe vagy Pestre. És 1951. október 5-én megesküdünk, Koncz Sándor¹⁹ barátunk esketett. Sajnos, 1952. december 6-án temettük feleségemet Óbudán, nyolcadik hónap terhesség után kisfiunkkal, Gáborkával együtt; tbc-s agyhártyagyulladásban halt meg.

Péter Jánostól bő félév türelmi időt kaptam. 1954 márciusában voltak a prügyi választások, és nekem az volt megdöbbenő, hogy a riválisom a választás hetében hirtelen meghalt, és ezt isteni figyelmeztetésnek vettem, hogy Isten is úgy akarja, hogy prügyi pap legyek. A választás tényleg nagyon reálsan, irtózatossal, korteskedésekkel zajlott; az én pártom vezére Báthori Sándor bácsi volt, az ellenzéki pedig Erdélyi Károly. Milyen az Isten humora, évtizedekkel később az egyik legjobb kurátorom lett Erdélyi Károly! A választást 75 %-os többséggel nyertem meg. Persze, ennek csak Apám örült, Anyám nem annyira, mert nyilván anyai ösztöne külön sorsát szánt a fiának.

Előzőleg, persze, óriási viharok voltak az államosítás miatt. Én a könyvtár kebelén viszonylag nyugalomban szemlélhettem ezt a tényleg óriási nemzetközi botrányt. Mi hárman: Czeglé Imre,²⁰ Román János²¹ és én csak a délutáni nagy vitákban csaptunk össze. Czeglé maradt, de János végül is elment Miskolcra a Megyei Levéltárba, és aztán hirtelen meghalt. Voltak kisebb-nagyobb csatározásaink az úgynevezett egyházkormányzattal. Az igazán említésre méltó nagy csaták közül meg kell említenem még azt, hogy egyszer Szamosközi István²² jött le hozzánk – természetesen még nem püspökként –, és valamelyik öszösvetségi textus alapján arról beszélt, hogy az összes nagy próféta, de különösen Jeremiás „a megtérés Istenhez” kifejezést úgy értette, hogy megtérni Nabukodonozorhoz első sorban.²³ Amikor ez elhangzott, mozgo-

¹⁶ 1915-1993. 1939-ben végezte el a teológiát, majd Debrecenben német-angol szakos tanári diplomát szerzett, 1942-től nyugdíjazásáig tanított a sárospataki gimnáziumban.

¹⁷ 1914-1998. Debrecenben szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. 1940-ben lett Patakon tanár.

¹⁸ 1910-. Ekkor az összevont tiszántúli és tiszáninneni református egyházkerület püspöke 1957-ig. Ezután politikus lett.

¹⁹ 1913-1983. 1947 és 1951 között a sárospataki teológia tanára, később haláláig ott a Tudományos Gyűjteményekben a levéltár igazgatója.

²⁰ 1912-2002. Ref. lelkész, a sárospataki Tudományos Gyűjtemények könyvtárigazgatója.

²¹ 1921-1986. Ref. lelkész, levéltáros, történész.

²² Ref. lelkész, 1956-tól Budapestén esperes, 1959 és 1977 között püspök.

²³ Vagyis a földi uralkodóhoz.

lódás, suttogás és morgás támadt, hogy szó sem lehet ilyesmiről. Kitört a botrány, mert ez a szerencsétlen megállt és erőltetni kezdte. Erre aztán a morgásból kiabálás lett, vihar támadt. Úgyhogy szegény menekülni volt kénytelen.

Aztán lelkesértekezletre lejöttek Pestről Fekete Sándor²⁴ és Farkas József.²⁵ Fekete Sándor egyenesen közönséges volt. Durván és nagyon közönségesen beszéltek arról, hogy Patak rászolgált az államosításra, mert az úgynevezett érdemeinél nagyobbak a bűnei, mert mindig nagyon irreális, történelmietlen felfogást sugalmazott, sőt hirdetett. Most pedig az az Isten akaratja, hogy teljesen újjá kell szervezni az egyházakat, és minden reakciót és kulákot ki kell tenni még a presbitériumokból is. Akinek pedig ez nem tetszik, az köpjön az anyja kötőjébe. Ez így hangzott el, és lett belőle olyan vihar, hogy Fekete Sándor azt is megbánta, hogy lejött Patakra. Én felugrottam és azt kiáltottam feléje: „Ez nem párttaggyűlés! Itt nem lehet akármilyen beszédet tartani, csak biblikusát és Krisztus vérében megtisztultat. Azonnal jöjjön le onnan a dobogóról!” „Úgy van, úgy van! Azonnal jöjjön le onnan, nem vagyunk kíváncsiak magukra!” És Farkas József nem tanult belőle semmit, mert elkezdett arról beszélni, hogy Jézus Krisztussal és a Bibliával nem állt meg a keresztyén kinyilatkoztatás, és az új kinyilatkoztatás Istentől a történelmen keresztül fog jönni. Erre már olyan vihar tört ki, hogy sokan – én is – azt kiáltottuk felénk, hogy addig menjenek innen, amíg a megszentelt falak rájuk nem szakadnak. Koncz Sándor pedig a maga mosolygós orcájával arról kezdett beszélni, hogy az atyafiak a legelemibb teológiai igazságokkal sincsenek tisztában, mert ilyeneket mondani még a teológiai dedónál is alacsonyabb nívó. Barth Károly²⁶ után ilyeneket senki ne merjen a szájára venni, mert a történelem minden lehet, csak Isten üzenete nem! A legjobb esetben arról lehet szó, hogy Isten ura a történelemnek is, a történetírásnak is, de Jézus Krisztus és a Biblia annyira az utolsó, a végső és lezárt kinyilatkoztatás, hogy mindig Jézus Krisztus és a Biblia dönti el, mondja meg, hogy a történelemből mi és mennyire lesz az Isten Igéjének illusztrációja akár pozitív, akár negatív értelemben. De az Ige sohasem lehet a történelem illusztrációja, csak fordítva. És ez a nyilvánvaló és leplezetlen kísérlet a történelmi és dialektikus materializmus teológiai igazolására olyan ostobaság, hogy Hegel forog a sírjában. A maga idejében nagyon divatos és népszerű hegelianizmus mindent akart, csak ezt nem, mert akkor a keresztyénség kurzus volt, és Hegel dialektikus és történelmi idealizmust akarhatott volna, de még azt sem, ám azt ő is vallotta, hogy az ellentéteket csak Isten tudja kibékíteni, feloldani és egyesíteni. Úgyhogy szegény Farkas József egyre inkább ráborult az asztalra, és a végén úgy könyörgött, jaj, csak az üdvösségét hagyják meg, a többi pedig nem számít.

De Patakon a teológia megszűnt 1951 nyarán. Dr. Enyedy Andor, az utolsó püspök akkor sírt és ordított úgy, hogy a bezárt ajtón keresztül egy emelettel lejjebb is hallani lehetett...

Sem Apám, sem Anyám, sem én, sem senki a családban nem gondolt arra, hogy én prügnyi pap leszek, lehetek. És 38 évig, több mint 38 évig voltam prügnyi pap Isten kegyelméből.

²⁴ 1915-1972. Ref. lelkész, újságíró.

²⁵ 1914-1999. ref. lelkész a budapesti Klauzál-téri gyülekezetnem. tanított a teológián.

²⁶ Karl Barth (1886-1968) nagy tekintélyű protestáns teológiai tanár előbb Németországban, majd Svájcban.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

Ősz csikordul

Ősz csikordul:

a nyári zöld
sárgára reped s kékre,
szürkül a felhő lágy fehérje
már kora délre.

Átcihöld
láztalan forróságodat
te is karácsonyi reményhez:
enélkül – tudd – kevés lesz
megannyi hit és áldozat!
Gyérül a lomb, a szemafor
szabad utat jelez a szélnek,
mégis hihetjük:

ha szállást kérnek,
helyet ad majd minden akol,
s nem a lemondás vére lüktet
bebarnuló időnkben mégsem,
hanem vágy:

adventi hóesésben
tisztára moshatjuk szívünket!

Vulnerant omnes...

Völgyben, lenn kiszikkadt karú fák
ernyedten bár, de még tartják
a sűrűlt ködöt egy darabig,
aztán a csönd is boglyasodik,
s rátelepszik elfáradt teste
a belenyugvó, rétova estre,
homályba búvó domboldalon
vereslő-zöld hó hull: vérszilva-lomb,
kihúynak a mézszínű fények,
lomhul a szó, belül az ének
halkul, s a percnyi szándék mind lefagy:
„Vulnerant omnes, ultima necat”.¹

¹ „Minden óra sebet ejt, az utolsó megöl.”

Csend és magány

Napfény vihog, kacér, sugárzik,
kiszikkasztja zöld csigolyáit,
patak vize vibráló hullám,
csillámpora foltonként hull rám,
ahogy hanyatt fekvő a parton
elmereng: hol jár az alkony?
Szívem töpreng, mondja, ne mondja?:
strand homokján minden mell bomba!

Napszítta szél összerogyottan
– akár rab a fogdasarokban –
ül, csak ül, ül száradt faágon:
előbb-utóbb rátör az álom.

Csend és magány. Magány a csendben.
Lettem, amivé csak lehettem.
Hinném, jó ez, de mást is látok:
emelkednek a barrikádok.

Álom ringat

Más melegben
hempereg
ma már
a nyár,

habár

a Nap még ugyanaz,
a Föld, a Fák is,
s a Por az Úton,

de hol a Lány,
az inge alatt tolakodó mellel,
s a régi rét, a régi búzatábla,
pipacsszíveit őszintén kitérve?

Álom ringat,
ha rájuk gondolok.

JAKABFALVY GYULA

Családi krónika, 1943-1961

Jakabfalvy Gyula (1905–1976) egykori földbirtokos Gagybátorban 1959 decemberében kezdte és három év múlva ott fejezte be családja krónikájának megírását. Az 56 gépelt oldal terjedelmű visszaemlékezést felesége bocsátotta rendelkezésünkre. A család története a 13. századig nyúlik vissza az abauji Csereháton, s a krónika trója is ott született, ott gazdálkodott az ősi birtokon 26 éven át. Mi a történetnek a végét mutatjuk be most, az utolsó két évtizedet, amely semmivé tette az évszázadok alatt megformálódott birtokosi életformát. A visszafogott, fegyelmezett leíráson átsüt a tragikus sors, de a sorssal való szembenézés elszántsága is. Ez a részlet a gépirat 42-52. oldaláról való, a kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három ponttal jelezzük. A jegyzeteket mi iktattuk be. (A Szerk.)

1943 januárjában megindult a tengelyhatalmak vereségsorozata, a front jött feltartóztatatlan rettenetességgel, mindig közelebb és közelebb. A rimaszombati huszárok is felmorzsolódtak, nem volt már hová behívni minket, maradék tartalékosokat sem, ember és ló még lett volna, de nem volt felszerelés. Én 1943. április 11-én még vendégül láttam névestémen néhány kedves barátunkat, de valahogy éreztem, hogy utoljára mulatok én az én házi cigányaimmal. 1943. augusztus 10-én vágta közben bukfencet vetett velem a Vezér nevű hátsólovam, s én koponyaalapú roncsolás következtében támadt idegzsakadásokkal, lapockatöréssel és jobb csuklórepedéssel jobb karomra megbénultam. Két év múlva erősödött meg annyira a jobb karom, hogy vele dolgozni tudhattam, de teljesen rendbe soha többé nem jött.

1944 márciusában a Kállay-kormány lemondásával Lenczi bátyám is megszűnt főispán lenni, s 17 évi egri tartózkodás után Vendégibe költöztek. Ezen év április 12-én pedig hozzánk költöztek Puky Palkóék négy gyerekkel, az erősen meginduló budapesti bombázások elől. Augusztusban indultak tovább Nyugat felé, akkor találkoztunk utoljára, jelenleg Venezuelában élnek. Az 1944-es ősz már a legnagyobb izgalmakat, nehézségeket, gondokat hozta mindnyájunkra. A harcér állandóan közeledett, de ennek a leírása itt nem célom. Mi is tele voltunk menekültekkel és katonákkal. Anyósomék és Porkoláb Karcsiék is nálunk voltak, míg Kassára nem mentek. Októberben Szerencsről hozzánk érkezett Kálmán Erzsike, mostani feleségem, és a családdal együtt ment ő is Kassára, hová én is kénytelen voltam a családomat bevinni 1944. november 21-én. Amíg lehetett, jártam őket látogatni Kassára, még december 13-án is ott voltam. Vendégiben Lenczi bátyám, Klára néném és kis Lenczi öcsém maradt.

JAKABFALVY GYULA DÍSZMAGYARBAN (1940 körül)

A GAGYBÁTORI KÚRIA (1944)

1944. december 15-én megjöttek nagy harccal az orosz és román csapatok. Az öreg házat is belőtte egy gránát, aztán 6 hétre megállt rajtunk a front, és ez volt a legrosszabb. Családi krónikát írok, így nem töltöm fölöslegesen füzetemet a szörnyűbbnél szörnyűbb háborús élmények leírásával, az nem ide való, meg sok is lenne, csak pár szóval említem a családot érdeklő dolgokat.

A házam tábori kórház lett, én is ott bolyongtam egy szál ruhában és lyukas csizmában. Többek között jártam ki az oroszok vonalába a falubeliekkel lövészárkot ásni stb. 1945. január 16-án hajtottam át a hajdan 9 mázsás törzskönyvezett szimentáli bikámat Vendégibe, ahol az oroszok a rekvirált vágóállatokat gyűjtötték. Bekötvén a bikát a Szalay Laci ebédlőjébe, beugrottam pár percre Bátyót és Lenczit megnézni. Kassa bevétele már időszerűnek mutatkozván terveztük, hogy hogyan juthatnánk be a családjainkhoz, hiszen itthon nem volt mit őriznünk, minden ki volt már dűlve. Lenczi öcsém elkísért a réten a fácskos bozótosig. Ő tele volt fiatalos optimizmussal, ma sem értem, hogyan láthatta akkor is a helyzetet, a mi helyzetünket. Ez egy keddi délután volt, esti szürkületkor már. Én csütörtökön hallottam egész véletlenül, hogy bátyámat és Lenczit szerdán, január 17-én a lakásukról elvitték ismeretlen helyre. Én szerdán is hadimunkán voltam, engem nem találtak, vagy talán nem is kerestek.

Sok nehézség után február 11-én tudtam hazahozni Kassáról a családot, de Lenczi bátyám kiütéses tifuszban igen súlyos állapotban Kassán maradt. Talán ez mentette meg, mert ezzel engedték el, míg szegény kis Lenczi öcsém – sok más ismerőssel – gyalogmenetben elment Oroszországba. 1945 tavaszán engem behívtak határ vadásznak az új hadseregbe. Mindenfelé nyomoztam a kis Lenczi után, mígnem az onnét szállingózó foglyoktól ősszel hallottuk, hogy a Dombaszék valamely szénbányájában, illetve a táborban 1945. április végén vagy május elején halt meg szegény [...] és még sokan. Mint polgári egyéneket vitték el őket. Lenczi a diplomáciánál szolgált Franciaországban, Törökországban majd Romániában. A németekkel nem rokonszenvezett [...].

AZ EGYKORI VENDÉGHÁZ

Teljesen megváltozott körülmények között éltek Vendégiben bátyóék és Klára néni, Bátorban pedig én a családommal, új szerény fészket rakva újra a háború által feldúlt házainkban. 1945 tavaszán a földjeinket majdnem teljesen elvesztettük. [...] Azon az éven kifagyott az őszi búza, az 1946-os hó nélküli decemberi nagy hidegben; igen

rossz aratás volt, nagy anyagi gondjaink voltak. Klára [a feleség], hogy segítsen ezeken a gondokon, felment pestre kozmetikusnőnek, amit már 1942-től tanult. A családot a még mindig jó bajtársként velünk küzdő Erzsikére – mostani feleségemre – bízta. Persze, ahogy ez lenni szokott, mind ritkábban látogatott haza, és mind kevésbé találta magát Pest után Bátorban. Engem közben a körülmények mindig mélyebbre sodortak a nehézségekben, de nem akartam, nem tudtam retirálni, elmenni az otthonomból, a falunkból, a temetőmtől, a múltamtól, emberfeletti fizikai küzdelemben iparkodtam eleget tenni, most már tudom, hogy sziszifuszi őrült munka volt ez, de akkor még nem hittem.

Közben Erzsike is menyasszony lett. Klárának haza kellett volna térnie, de Ő már nem tudott visszatalálni az elhagyott fészkébe. Az idők őt igazolták, később a fiúk szempontjából jobb is lett ez így. 1949. május 18-án a Miskolci Törvényszéken közös megegyezéssel elváltunk. Én az én nehéz életemet élettárs nélkül nem élhettem. Megkértem Kálmán Erzsikét, hogy bár nálánál 19 évvel öregebb vagyok és két fiam van, de mivel ismeri az életemet, és 1944 októberi hozzánk menekülése óta annyi nehézséget küzdöttünk le együtt, olyan prima bajtársnak és barátnak bizonyult, a gyerekeim és a családtagjaim is szeretik őt, próbálja a jegyességét felbontani és osztozni velem az én nehéz életemben. Óh, most már könnyebb ezt így leírni, de nem volt ez olyan egyszerű mindnyájunk életében.

Erzsike igent mondott, és a kedvemért áttért a gagyi róm. kath. lelkész előtt reformátussá. Tanúk voltak: Béres István akkori kurátor és én. 1949. július 16-án a mi öreg templomunkban megesküdtünk Kálmán Erzsébettel. Tanúk voltak: Hedry Lőrinc és Kálmán Gyula sógorom. Feleségem 1924. július 29-én született Nagykőrösön. Szülei: Kálmán István vasúti tisztviselő és Oláh Erzsébet, csongrádi születések voltak. [...]

Én még küzdöttem kitarotán, makacsul a lehetetlen gazdasági viszonyokkal, de 1951. július 12-én délben kaptam egy olyan pusztító jégesőt, hogy nem maradt abszolút semmi termésem. Napokig való keserves kesergés után egyedüli lehetőség volt, hogy a még megmaradt 68 hold földemet minden felszereléssel, beművelve 1951. október 1-jén a vendégi, illetve akkor Léhi Állami Gazdaságnak átadtam ingyen. Én októberben elmentem agronómusnak a Klementina-majori Állami Gazdaságba, de akkoriban nem kellett a volt földbirtokos sehová, pár nap múlva eljöttem onnét, és október 15-től beálltam kubikos munkásnak az Észak-magyarországi Mélyépítőhöz. November 1-jén, a még 1924-ben megszerzett gőzgépkezelői bizonyítványom alapján a gépészetre osztottak be, ahol 1952 májusában a lakatosi vizsgát is letettem. 1951. december 12-én Bátyóékat és Klára néniéket áttették Vendégiből ide, Bátorba

kényszerlakhelyre, minket pedig Vadas Istvánhoz egyetlen szobába. Bútort is csak annyit vihettünk magunkkal, amennyi egy szobában elfért. A többi holmink elkallódott!

Úgy látszik azonban, még ez a keserű pohár sem volt elég, mert 1952. június 25-én éjjel 2 órakor az éppen nálam tartózkodó feleségemmel együtt Miskolcra elvittek a Hortobágyra, Borsós-tanyára. [...] Erzsime ott küzdött velem, és csak 1953. szept. 16-án szabadultunk onnét,¹ siettünk fel Pestre a gyerekekhez, rokonsághoz, Kláránál és Lalinál szállva és meglátogatván Lenczi bátyámékat, akik 1953 tavaszán Szentendrére költöztek. Én Borsóson egy fél évig a mezőben dolgoztam, majd december 16-án gépműhelybe osztottak be, ahol eljövetelemlig voltam. Hazatérésem után siettem a szüleim sírjához, a templomba, az öreg házat is megnéztem messziről, a pályási földet is, hiszen ezekről álmodtam a Hortobágyon sokszor, és nem bántam, hogy távollétünk alatt is meglopták a kis szegénységünket, csak hogy még egyszer itthon lehettem az én szeretett szülőfalumban.

Szerencsésen el tudtam helyezkedni mint lakatos a mezőnyéki kavicsbánya gépműhelyében azonnal, úgyhogy kedden délután értünk haza Vadas Pistához, de már csütörtökön a hajnali autóbusszal mentem is az új munkahelyemre. Mezőnyékről azonban 1954. január 10-én visszamentem a régi vállalatához Miskolcra, hol mint lakatos, majd 1957-től mint vasesztergályos dolgozom napjainkig is.² Közben 1954. április 12-én, éppen a névnapomon, megszületett az én kis Erzsike leányom Miskolcon. Keresztszülei: Almásy István és felesége lettek, kikkel Hortobágyon barátkoztunk össze. Én, hogy szerény fizetésemből minél többet tudjak a családomnak adni, a miskolci munkahelyemen munkásszálláson lakom, tizenötöd magammal egy szobában, és üzemi étkezdében étkezem. Megszoktam, kielégít, szombaton járok haza Bátorba, ahol Erzsikéim laknak, és várnak, hogy a vasárnapot együtt töltsük.

1956. december 28-án a Községi Tanács visszahelyezett a kis házukba, melyért havi 35 Ft lakbért fizetek, de boldog vagyok, hogy 5 év és 3 heti kényszerlakhelyhez kötöttség után ismét padlós szobában, cserépkályha mellett, relatíve itthon láthatom a családomat, és ha vasárnaponként a tönkretett és elvadult, de nekem még mindig szép és kedves kertünkben teleszívhatom a gyári levegőben kopott tüdőmet, az itthoni jó levegővel, hát boldognak érzem újra magamat. [...]³

¹ A hortobágyi kényszerszolgálatban eltöltött másfél évet külön részletes visszaemlékezésben örökölte meg a szerző. Ebből részletek jelentek meg előbb a *Mozgó Világ* c. folyóiratban 1983-ban, majd 2006-ban a *Száműzöttek a Hortobágyon* című kötetben (153-173. o.)

² 1963-ban sikerült hazakerülnie Miskolcra, végzettségének és érdeklődésének megfelelő munkahelyet talált a szülőföldjén, ahol a termelőszövetkezetben főagronómusként alkalmazták. Ezt a lehetőséget nagy ajándékként fogta fel.

³ Özv. Jakabfalvy Gyuláné visszaemlékezéséből (2006 szept. 25.): „Férjemnek szömvű emlékeket kellett cipelni, míg élt, amit sok évig a fiainak sem mondott el, ne fájjon. 1957. május 1-jén, a szokásos hétfőjén itthon volt. Vasárnap a vacsora mellett ültünk, jött két rendőr egy irással: holnap reggel 7 órakor jelentkezzen Krasznokvajdán. Miért? Majd ott megmondják. Korán reggel elindult toronyiránt az eredőn keresztül. Dél felé már idegesített, hogy nem jön, majd kaptam egy üzenetet, amit az ottani orvos felesége továbbított, hogy teherautóval elvitték őket a szikszói bíróságra. Napokig nem kaptam hírt. A kis Erzsikét rábíztam a 'kulák' családra, ahol öt évig laktunk, elmentem Szikszóra. Öt percet sem beszélhettem a férjemmel, aki az udvaron volt, azt mondta, menjek haza, mert a rendőr részeg, és hogy szombaton otthon lesz. Így is lett. De látam rajta nyomokat, öt foga nélkül jött haza. Arra kért, tíz percet hagyjam egyedül; az ajtó mellett hallottam, hogy a szülei képe előtt sírt. Mindez a Hortobágyon és egyéb zaklatásoknál szömvűbb emlékként maradt meg benne. Évek múltán mondta el a fiúknak.” Az özvegy birtokában van egy 1958. január 6-án kelt Határozat az Encsi Járási Rendőrkapitányság vezetőjétől, amely felmenti Jakabfalvy Gyulát a rendőrhatalom felügyelet alól. Ebben indoklasként ez áll (betű szerint idézük): „A vizsgálat megállapította, hogy a nevezett az októberi ellenforradalom eseményei alatt olyan tevékenységet nem fejtett ki, amely hátráltatta volna a közrend és a közbiztonság helyreállítását. A vizsgálat figyelembe vette azt is, hogy a nevezett 6 éve dolgozik egyhelyen és keveset tartózkodik Gagybátor községben. Ugyan csak figyelembe lett véve az is, hogy 1956 októberi ellenforradalom eseményei alatt munkahelyén tartózkodott.”

FŐAGRÓNÓMUSKÉNT A JULISKA NEVŰ HÁTASLOVON (1965) BÚCSÚ A LIPICAI CSIKÓKTÓL (1973)

És most kimegyek a temetőbe az én öreg sarjaimhoz. Onnét indultam el a családi krónikával, oda is térek vissza. Végiggondolom az öreg sírok között mindazt, amit leírtam, elbeszélgetek a magam nyelvén ott a susogó kőrisfákkal, a csendes örökzölddel. [...]

Úgy szeretnék Apámmal legalább egy kicsit elbeszélgetni; életünkben néha nem értettük egymást, mint ahogy az apa és fia között a különbség kihoz nézeteltéréseket, főként a gazdasági fejlődés kérdéseiben. Én mindenben többet szerettem volna produkálni, Ő sokszor fékezett engem, pedig fiatal korában a régiekhez képest ő is nagyokat fejlesztett mindenben. De az idő mindig óvatosabbá neveli az apákat. Most azt szeretném neki elmondani, hogy bizony neki volt igaza a gazdasági, társadalmi, családi dolgok megítélésében. Hogy fölösleges volt az én iparkodásom, a jóhiszeműségem, a hitem; világot megmozgató erők teremtettek egy új kort, amihez képest a mi hajdani erőink, őseink törekvései, az én álmaim, számba sem vehető porszemnyi erők csak. Elmondanám, hogy leküzdvé minden fájdalmat, én becsületesen igyekszem mindenütt helytállni, ahová a sorsom vet, ezt az ő példájuk nyomán másképpen nem is tehetném, az Ő ismeretük erre kötelez. És erre a helytállásra igyekszem nevelni az Ő utódaikat is példaadással, becsületre, tisztességre, józan életfelfogásra, emberieségre.

Elmondanám, hogy nem tudok és nem is akarok elszakadni innét. Óh, nem a hajdani vagyon tart itt vissza, annak már az emléké is elmosta az idő meg az a sok keserűség, amit miatta le kellett nyelnem! De a tájék, a temetőm, amelynek csendes lakói a véremben élnek, élnek, mert tudok Róluk, és az írás szavai szerint: „Csak az hal meg, akit elfelejtenek”. A szülőfalu, az erdők, mezők, minden ideköt engem. [...] Óh, pedig csendesek az erdők is, nem jár arra rajtam kívül tán senki, és nem is ismeri a határokat rajtam kívül már senki. [...] Óh, sok minden nincs már meg; nemcsak a fák tűntek el, de én ,mégis látok mindent, ha arra visz a

zarándokutam. Nem az elpusztult tanyák embermagas gyommal benőtt helyeit nézem; nem a víz-elhordta szántóföldeket, nem az összevagdalt erdőket látom; én úgy látok mindent, ahogy valaha szerettem, ahogy valaha gyermekkoromból gondozni tanultam Apámtól, és mindenütt látok mindenkit, akikkel együtt jártam, és akiről ott hallottam,... [...] s szívom magamba ott a Cserehátot. Hogy mit tudok ezen a szegény vidéken szeretni? Hogy ennél sokkal szebb, gazdagabb tájak is vannak? Hát igen, igen, ez is igaz lehet, de nekem ez a legszebb, legkedvesebb, emlékekben leggazdagabb és én már csak itt szeretném leélni a még hátralévő időmet. [...] Bár el ne sodorna – akaratomon kívül – valami vihar ismét, és ott pihenhetnék majd Jakabfalvy nagyapám és nagyanyám között. Talán az én poraimból is nőne majd egy sudár kőrísfá, ami nézne jó időben és rosszban szerte azon a tájon, amin én most körülnézek. Mesélné nekem a gyökerein keresztül, hogy mit lát, és mesélné leveleinek susogásával, hogy mit üzen a krónikás, az ő kedves Öregjei közül az utókornak. Hátha akad az utódok között, aki ért majd a levelek susogásából! Ha valamikor csak egy is akad, akkor nem volt haszontalan a krónikás munkája, és nyugodtabban tudnék ott pihenni.

[...]

„Elmentem azokhoz akik szerettek.
Várom azokat akiket szerettem.”

JAKABFALVY GYULÁNÉ sz. Kálmán Erzsébet úgy a maga, mint a kiterjedt rokonság nevében szomorúan, megtört szívvel adja tudtul azoknak, akik ismerték és szerették, hogy a legjobb férj, apa, após, nagypapa, rokon és testvér

jakabfalvai

JAKABFALVY GYULA

nyugdíjas főmezőgazdász, az abaúji református egyházmegye
világi főjegyzője, Egyházkerületi Tanácsbíró, zsinati tag

1976. december 10-én, életének 72-ik évében, Isten akaratában megnyugodva
hosszú szenvedés után elhunyt. Temetése 1976. december hó 14-én 14 órakor lesz
Gagybátorban a református templomból.

Emléke szerető szívünkben örökké élni fog!

Ifj. Jakabfalvy Gyula
Jakabfalvy Zoltán
Jakabfalvy Erzsébet
Tartócki Julianna
Szarka Aranka
gyermekei és menyei

Jakabfalvy Júlia
Jakabfalvy Gábor
unokái
néhai Farkas Andorné
ösv. Zálánszky Imréné
Demesseffy Györgyné
testvérhugal
gyermekekkel és unokáikkal

Kálmán
Hedry
Szalay
Piacskó
és Pörkösi család
nagybátyja
és unokatestvérei

TAKÁCS PÉTER

Hortobágy – Borsós-tanya 1952/53

Mindig éjszaka érkeztek. Vagyonukból már kiforgatott, magas szinten iskolázott, eredeti kenyérkereső állásuktól eltiltott, méltóságukban már megtépázott emberekre vártalanul – mint orvul támadó rablóbanda – három-négy, öt-hat, nyolc-tíz ávos rádörömbölte az ajtót, ablakot. Így történt Miskolcon is, kicsi falvakban is, máshol is. Csak Pesten voltak figyelme-sebbek, az idegen hatalmak újságíróinak jelenléte miatt. Legalább félszázezer családdal bántak így Magyarországon 1949 és 1953 között. Korábban is voltak, későbbben is lesznek még ilyen fellépései az osztályharcos gyűlöletet és szadizmust intézményesítő ÁVH-nak. Egy 1952-es jú-nius végi éjszakán Miskolcon vertek fel álmukból 450-500 családot. A családfőnek átadtak egy végzést: „*tartozik... Hortobágy Borsós-tanya... kényszer-tartózkodási helyre távozni. A... ki-jelölt helyiséget... nem hagyhatják el. E tilalom megszegése azonnali internálást von maga után. A véghatározat ellen fellebbezésnek helye nincs.*” Mint a leprások a középkorban, kaptak még egy mondatot: „*a városban való tartózkodása a közrend szempontjából káros!*”

Sztálin halála után az embervértől lucskos Rákosi-Gerő-Farkas-Piros quadriga szadizmu-sát már Moszkvában is megelégtették. Kényszerítették őket, hogy hatalmukat osszák meg Nagy Imrével. Az új miniszterelnöknek köszönhetően 1953 augusztus-szeptember-októberében újabb félszázezer végzés született: „*X. Y. ... és vele egy háztartásban élő (családtagjainak) ... kény-szerlakhelyhez kötöttségét megszüntetem...*” A két határozat között azonban eltelt 14-15-16 hó-nap. Ennek a 14-16 hónapnak a Borsós-tanyai történetét meséli el a Balassa Zsuzsa, Bánhidy Attila és Kováts Dániel szerkesztette emlékkötet, a *Száműzöttek a Hortobágyon*.¹

Mint a szárazföldre rontó tengeri szököár, úgy söpör végig ezeken az emlékeken a lelki és testi fájdalom. S ott lebeg minden fájdalom felett a politikai hatalom által megnyomorított élet bocsánatot osztó gesztusa. A megsemmisített sors nem felejtethető kínjai, és a máig bennünk élő félelem dokumentumai ezek az írások. A nyers borzalom a kötetzáró emlékezésből robban ki. A kényszerlakhelyre hurcolt kamaszlányokat tanígtatta így a sorstársuk: „*Ha a Hortobágyon jártok, mindig köpjetek egyet!*” A tehetetlenség fél század multával is haraggal tölti el a hajdani szenvedőt: „*Ezt örömmel megtettem, ha nem is mindig a szó... fizikai értelmében, de a megvetés-nek ez az igen érzékeltes megjelenítése soha nem maradt el, amikor ott átutaztunk...*”

A köpésre kényszerítő undort inkább érdemelnék Sztálin csatlósai, a hírhedt szadista quadriga, és az őket lihegve szolgáló hazai janicsárok, mint a mindennel, a köpéssel szemben is közömbös rónaság. Mert hát mi is a Hortobágy, és mi volt akkor, amikor Flóra Jutkának be-

¹ *Száműzöttek a Hortobágyon*. Emlékek a borsói kényszermunkatáborból 1952–1953. W. Balassa Zsuzsa és Bánhidy Attila közreműködésével szerkesztette dr. Kováts Dániel. Bp., 2006. 408 p. – Ez az ismertetés és korrajz előadasként hangzott el e kötet debreceni könyvbemutatóján a Déri Múzeumban 2006. június 23-án.

letemették az ifjúságát?! Egy hektárokkal mérhető pusztá, a jellemző flórával és faunával. Húzó darvak. Pihenni leszálló vadlibák. Ciripelő tücskök, égbeszálló pacsirták. Vadászó sasok, futkosó ürgeék, rágcsláló egerek, hodálylakó patkányok. Aprócska, sérült szárnyú vörösbegy. Sas vájta szemű nyúl. Túzok, gerle, falatnyi jóízű pecsenyét adó veréb. Szél ringatta nád, Nyargaló ménes, legelésző csorda, gulya. Számolatlan konda, kolompoló juhnyáj. Pulik, amiket a gazdáik eltoltanak az idegenekkel való barátkozástól. A lustán andalgó, pocsolyás, sásos, sekély vizű folyó felé 1838-ban épített kilenclyukú kőhíd. A szél felverte porban avasodó nád, sás, gyékény és szalma fedte hodály. A magasba ágaskodó gémeskutak mellett lustálkodó vályúk. A káli- és nátriumsót kivirágoztató szikes. Ősszel és tavasszal bakancsot, csizmát szétrágó sár. Nyári forróság, téli didergés. Számokkal, természeti törvényekkel leírható, az embertől és cselekvésétől független geológiai és biológiai képződmény. Rónaság, ami évszázadokig gazdagította a legmagyarabb várost. Élterője, eltartója és felvirágoztatója a debreceni cívis kultúrának. Élterője, eltartója a leghíresebb magyar kálvinista kollégiumnak. Kopár sík, amelyre Isten boldogabb kedvében délibábot varázsolt. Megharagudván azonban a magyarokra, elhessentette azt onnan. A kitelepítettek már csak a színeitől megfosztott csontvázat, a rezgő víztömeg csalóka látványát érzékelték.

Amikor még humánusabb volt a világ, és lelkiük is volt az embereknek, Petőfi szabadságvágyában csodálkozott a pusztára. Amikor a nagyszalontai hajdú-ivadék tanígtatta a hunok és a magyarok történiáját kamaszoknak és véneknek, akkoriban nem jártak még ávósok a Hortobágyon. Akkor sem, amikor Jókai átszekerezett rajta – Pest felé tartván – Kossuthot dicsérni. Amikor Móricz még leült a pásztorokhoz novelláit mintázni, és amikor Ady füttyörészve végigcserdítette nagy magyar átkát a pusztán, akkoriban még nemcsak geológiai és biológiai képződmény volt.

Forró nyári napokon akkoriban megritkította a levegőt az Úr a Hortobágy fölött, s az így képződött domború lencsével eljátszadózott. Megemelte és megfordította a pusztát. Ilyenkor az égen csattogó patáikkal nyargaltak a ménesek, s a szürke por helyett aranykődbe burkolóztak a csikósok, s a talpuk a galaktika aranyporában gázolt. Az óriás szarvú szürke marhák is az égből lenyúló vályúkból itták a vizet. A kút ostorán lógó favedret a felhőtlen magasság ég szín-kék végtelenjébe merítette az öregbojtár. Pásztoralapjának pávatolla a selymes füvet septe. Fantázia és képzelet sem kellett mindehhez. Maga volt ez a délibábos valóság. Ahogy azonban megromlott az ember, megromlott a Hortobágy is. Délibáb és szivárvány helyett ávósok jártak. Ők riasztották el a délibábot is, a szivárványt is. Vízhullámozást utánzó levegőrezgés maradt a helyükben. Vallásosabb emberek hiszik: Isten nem akarta, hogy az arcását megcsúfoló ávósok szivárványban és délibában gyönyörködhesse nek.

Hagyjuk azonban a legendákat és a meséket. Szóljunk igazat. A geológiai és biológiai törvényekkel leírható pusztá kitelepítettnek és kitelepítőnek, kényszermunkára fogott szenvedőknek és a rájuk vigyázó rendőröknek, ávósoknak ugyanazt az arcát mutatta. Csak a képzelet és a Mindenhatóhoz való szubjektív viszony, a civilizációs értékrend kölcsönöz jelentőséget ebben a világban bárminek és bárkinek.

Vegyük csak sorra a gondolatfűzés idegszálain röpködő szavakat: *nagyhodály, hidi tábor, Borsós-tanya, hortobágyi Madonna, Kazal- és görékönyv, kisházak, Patkányos, Bánatfalva, nádas istálló, Via Latrina...* Sorolhatnánk a szidott-áldott édes anyai magyar nyelvünkön be-

vésődött fogalmakat. Azt jelentették-e ezek a szavak az ávosoknak, a rendőröknek, a puszták részeit a szerbtövis sűrűsége, a fű hajlása, a siskanád magassága, a vakondtúrás gyakorisága, vagy a lefolyástalan víztócsák nagysága alapján megkülönböztető őshonos pásztoroknak, büszke csikósoknak, a kajla gulyásoknak, a naphosszat hallgató juhászoknak, mint a kitelepített kényszermunkásoknak?! Amikor az ávosok megjelentek a puszta horizontján, összeavarodott a kép, a valóságot megerőszkolta a gyűlölet, s ezt tiszta ésszel, egészséges jogérzékkel nem lehet értelmezni.

A szavak mellé odatársultak az emberek. Az a 800-900, akiket a Borsós-tanyára vezényelt a hatalom. Az a néhány száz ávos, akiket felfegyverzett az elvakult gyűlölet, s a pszichiátriai kezeléért kiáltó szadizmusukat csecsemőkön, kamaszokon és aggyastyánokon éltek ki.

A könnyebb megélhetés reményében odacsörtetett káromkodva az „urizálásnak véget vetni” az alacsony növést szadista kéjlegéssel kompenzáló Makra-Mokány Berci. A rendőrség máig tartó dicsőségére porba rántani a szárítókötélre terített ruhákat, és az anyja édes magyar nyelvét ocsmány káromkodással szennyezni. A társadalom védelmére felesküdtött bátorságából futotta a 70 év fölöttiek megalázására. Odasündörgött fegyveresen „a vegytiszta gyűlöletről izzó” Tirpák szakaszvezető, a másik goromba rendőr. Meg a harmadik: Dankó tizedes is, aki a legocsmányabb ordítózással igazgatta a dolgokat.

Butasággal társult párhúságát 1952-ben Rákosi sem honorálhatta mással, odahelyezték hát igazgatónak a bilgericsizmás Széles Józsefet, aki párhúságát az „idősebb nők rugdosásában” élte ki. Gyógyíthatatlan szadizmusát bizonyítja, hogy a rendszerváltás hajnalán is a megalázottakat védő újságírókat fenyegette. Hitler gestapói vereségük után legalább elnémultak, a Széles József félek aljasságát máig sem rakta levéltárba a történelem. Ennek a rabiátus szörnynek a legfőnségesebb diadala az volt, amikor egy elaggott embert földre tepert, s a fülebe harapott.

Rongy volt ő magyarnak is, embernek is, amikor pünkösöd vasárnapján tövist gyomlálni a legelőre kergette a táborlakókat. Rongy volt ő embernek is, magyarnak is, igazgatónak is, amikor kondérban égette a kitelepítettek személyi iratait. Rongynak is hitvány volt, amikor öregekre támadt, füluket harapdálta, s kiállt az érkezők elé, hogy tudtukra adja: „Itt fognak dolgozni, míg meg nem döglenek, vagy virslit nem csinálunk magukból!” Virsli helyett sokan kolbászra emlékeznek. Lett légyen virsli vagy kolbász a szava járása, kannibál hajlamait csak azért fékezte, mert az emberpusztítást ugyan nem, de az emberhús majszolását állítólag Rákosi is büntette.

A históriából idáig hallatszik Széles József kolbásztöltő tombolása. Utoljára nem 1989 júliusában hangzott fel léleksértő ordítása. Ma is próbálgatja a torkát: *„határozottan figyelmeztetem és erélyesen felszólítom, hogy a gazdaságba kitelepített elemek melletti hangulatkeltő riportjának közlését tüstént szüntesse be, sőt még a kéziratokat is rögtön semmisítse meg.”* Szavaiban a fegytyű-Rákosik történelmi gögje, szadizmusa és bugyuta akarnoksága tombol. A fasiszta és bolsevik vezetők levetkőzhetetlen romlottsága és gögje lárifárizik itt 1989-ben éppúgy, mint 1952-ben vagy 2006-ban.

A Hortobágyon akkor, a megalázottak álmaiban ma is Széles József mellé léptet fehér lovon a „csaló, népszipolyozó, felforgató elemek” elleni harc rendőr törzsőrmester hőse. Sorba mind. A beteg öregembert másnap halottként regisztráló, az ágytakarókat géppisztoly csövével lebentető könyörtelenség. Oda sorakozik Zádori Elemér alhadnagy zseblámpás ellenőrzéssel

zaklatni a kimerültségtől kábult embereket. Ott settenkedik Arlett is, lesve, melyik kitelepített ládáját dézsmálhatja meg. Ott téblábolnak a „gazdaság tette kész hajcsárjai” is. Gyenes Böske, aki tizenhat hónap alatt egy nevet sem jegyzett meg. Saját lelkét kivetítve, „szemeteknek, ribancoknak” nevezte asszonytársait. Ott volt Szilágyi is, a goromba, kiabálós ember, s ott a vadlibát orozó vadász, a párt által puskatartásig kegyelt főnökök. Eljött a körvadászatra a névtelen iskolaigazgató is, hogy a Horthy-rendszer hajdani uraival hajtassa a zsdánovi elvek szerint durranó puskája elé a nyulakat. Az ő lelkébe fészkelte annyi humánus, hogy hajtóit egy-egy kupica pálinkával megvendégelte.

A szerencse ezúttal azonban nem szegődött az osztályharcos vadászok mellé. A félszáznyi puskás zsákmányát szállítani megrendelt három szekér öt nyúllal vánszorgott a vadászmulatság helyszínére, amíg a hajtók sűrű ködben baktattak szállásuk felé. Isten bölcsen kitakarította e tivornya elől a Hortobágyról a nyulakat és a löni érdemes vadakat.

Nemcsak ők, nemcsak a hatalmi gögben fürdőzők voltak 1952-1953-ban a Hortobágyon. Ott élt, ott dolgozott a maga paraszti emberségében a „csendes, jóindulatú” Marek János bácsi és Pap Sanyi bácsi is. Juliska néni is. Ők „jó emberek voltak” – tartja róluk az emlékezet. Ők voltak az „igaz magyar paraszttípus; születésüknél fogva intelligensek...” Ott élt a kitelepítettek szomszédságában őshonosként a lovasversenyek győztese, Vigh József is. Alacsony termetű – szadizmus helyett – sikert hozó lovaglással kompenzálta. Hálára érdemes emberek voltak a tyúktelep vezetője, dr. Szepessy István és felesége is. A két méter magas, bikaerős Kiss Jancsi is, aki két búzás zsákot emelt egyszerre, és akinek a vontatója mindig akkor romlott el, amikor a kényszermunkásoknak pihenőre volt szükségük, vagy egy lelkész egy-egy ebéddel megvendégelte őket.

Így is lehetett a kényszerlakhelyesekhez viszonyulni. Egy-két rendőr is tudta ezt. „Nincs olyan hosszú kötél, aminek vége ne lenne egyszer” – vigasztalt az egyikük. A másik kerékpárjára ültette a gyerekeket. Egyik-másik jó szóval, egy-egy szem cukorral, befőttel csalt mosolyt egy-egy gyermek arcára. Az éberebb osztályharcosok ezt a mosolyt is elkobozták, elrabolták a szocializmus két-hároméves ádáz ellenségeitől. Az emberség, az európaiság, a természetes intelligencia adottság. Nem foglalkozáshoz, nem pozícióhoz kötött. Vagy ezzel növekszünk fel, s lényegünkkel válik, vagy pótolhatatlan hiányként kíséri életünket. Így van ez ma is. A visszaemlékezők vallják: ők sem voltak mindig szentek.

Mindenüket veszítve, gyermekük, családjuk jövőjét ebek harmincadján látva, ne csodálkozzunk azon sem, ha olykor-olykor egymást fenyegették kötél általi elpusztítással.

„Az ember azt gondolná – szól az emlékező –, hogy a sorstársak a bajban összetartanak. De nem így volt. A kitelepítés alatt alaposan megismertem az embereket, és keserűen állapítottam meg, hogy többségük csak azt nézi, neki ne essen bántódása, nem izgatja, min meggy keresztül a másik.” A sorstárs Feri bácsi fájóbban tudott szűrni, mint az éppen nagykorúvá serdült leányzót éjszakai kocsiakázásra kényszerítő bilgericsizmás agronómus.

Ütés, ütés hátán. Nem a fizikai fájdalmak, a lelkiek a súlyosabbak. Azokat cipeli az ember a sírig. Azok keserítik meg a hétköznapiakat, a fáradt álmokat máig. Azok vizezik meg a szemeket ma is. Mert kimondani, leírni még csak-csak lehet, de együtt élni velük, hallgassuk csak: „Édesanyám és négy leánytestvérem már meghaltak.” Lakói voltak ők is a Hortobágyoknak.

Olvasom a visszaemlékezéseket. Égetik a lelkemet. A belső viták, egymás közti civakodások ellenére is két morálitás ütközött itt. Az őrzöttek és felvigyázók magatartásából két civilizáció élethalál harca sugárzik felém. Európa és Ázsia feszül egymásnak naponként, óránként. A keresztény magyar királyság Jézushoz szelídült emberei, és az elsőprésükre érkezett tatár horda. A felebarát centrikus, szabad akaratú párosuló, a kételkedés jogát is biztosító újtestamentumi értékrendet gázolta, forgácsolta a Hortobágyon a bizantinizmus, a cezaropapizmus, még akkor is, ha a retorika szerint bolsevik osztályharcos gögbe és gyűlöletbe öltözött. Batu kánnak a bolsevik Rákosi bába oltott tatársága vöröslött és tombolt a rónán a magyar janicsárok elvakultságával.

A Hortobágyon 12 táborban tízezer megsemmisítendő európai. Az ország falvaiban 14 ezer fővárosi lakos... A bebörtönzött falusi kulákok, a közellátást akadályozók, a málenkij robotosok, a Dombaszba hurcolt minden beregi férfi... A recski kőfejtők... Egyik oldalon a keresztény Magyarország... Az ezer éve Európát tanuló szorgalom, a méltóság és mérték, a humanum és racionalizmus...

A másik oldalon Rákosi és janicsárjai... A kis nyilasokból lett bolsevikok, a magyarságra telepedett moszkoviták. Az ország lakosságát ingóságaitól és ingatlanaiktól megfosztó rablók. A rablott villákba beköltözők. Kommunisták, kommunisták és ávósok mindenütt... Az éjszaka dörömbölők, a géppisztollyal randalírozók, a magatehetetlen vének kínládásán hahotázók... A patkány ösztönű dáridózók... Az ocsmányul kamaszlányok fülébe káromkodók... Az ütlegetők... Az emberi méltóságot alázó percmemberkék... Magyarországon három csoportjukat termelte ki a huszadik század: a nyilasokat, a bolsevik kommunistákat és az ávósokat. Ezek társadalmi rétegek, vállalt foglalkozások és rajongva vallott hitelvek. Mindenki más – mégoly kegyetlen szadista is – orvosi eset. Pszichológiai és biológiai deviancia. Ők együtt – a nyilasok, a bolsevik kommunisták és az ávósok – történelmi és társadalmi devianciák. Szálasinak és Rákosinak a teremtményei, a náci Németországnak és a bolsevik Szovjetunióknak a galád kiszolgálói. A nyilasok fél évig, az ávósok évtizednyi ideig, a bolsevik kommunisták fél évszázadig tobzódtek, tagadták, gyilkolták Európát.

Európát, az európai értékrendet a kitelepítettek képviselték, s azok a csendben munkálkodók, akik egy csomaggal, egy vigasztaló levéllel, egy debreceni kalanddal, pár nappal tovább húzódnak kórházi kezeléssel... könnyítettek a szenvedőkön. Mert hát mi is Európa?!

Primitív agyú politikusok hazudják mostanában, hogy Európa a számolatlanul ömlő pénz, évi ezermilliárdos könyöradomány. A Hortobágy kényszerlakói tudják: Európa nem a pénzről szól. Nem is a kilométerekkel mért autópályákról, nem a számítógépek uralmáról, nem is az Internetet használók arányáról. Európa a keresztény-keresztény civilizáció. A felebaráti szeretet és felelősség, a társadalmi szolidaritás, a kételkedés joga, a gondolat, a szólás, a hit és a cselekvés felelőssége és szabadsága.

Olvasom az emlékezéseket, s azoknak minden sora arról győző meg, hogy 1952-1953-ban Magyarországon Európa tyúkolban, hodályban, karámos disznóolban lakott a Hortobágyon...

Figyeljünk csak: Egy idős földesúr rászólt a kényszerszemű leánykákra: sorba rakják a keresztet, mert az a rend és a szokás. Ez Európa. Kétezer éve formálódó rend és szokás, s ez a tarlón is sorba rendezi a keresztet. A nádas szélén törött szárnyú vörösbegy, aminek kidekázott kenyéradagból szórunk morzsát. A búza- és rozstarlón obsitos katonatiszt érzi át a ka-

szával való aratás misztériumát, ráébred, hogy ő „életet” kaszál, szed marokra, kötöz kévébe és keresztez. Lelke az Úr trónusának számolyánál időzik, s már nem is gondol arra, hogy porba hulló morzsáért az őt álmából riasztó, a pusztába hurcoló ávósoknak aratja a kenyérnek és kalácsnak valót.

Apró dolgok ezek, de ezek alkotják az európai civilizáció lényegét. Figyeljük csak: a répa-kapálás fáradalmától bódult leány operaelőadásról álmodik. Az olasz építészeti alkotásait szeretné látni a másik. Sonka, szalonna, méz és cukor helyett – végzetes a hiány ezekből is – lelke csikófutamnyi pillanatában mégis Lyka Károly Művészettörténetét kéri elküldeni az egyik leányzó. Radnóti verseit, Oscar Wilde írásait olvassa a vetésekről vadlibát riogató napszámos. Nyolc-kilencszáz lélekre szabott apró kuriozitások ezek. De van egy pillanat, egy éjszaka, amikor az egyéni megnyilvánulásokat közös európai élménnyé szervezi a karácsony-éj. Kutassy Béla istentiszteletén és Eperjessy Dániel hangácsi plébános éjféli miséjén lélekkel érinthető közelségben került nyolc-kilencszáz emberhez a Szent Család. A barmok lehelete elviselhetővé enyhítette a fagyos éjszakát. A három királyok is jöttek a csillagok mutatta úton, s valamennyi kincstüket – a végtelen úrból a galaktikus ragyogást, a lélek vigasztalására szolgáló megújulást, az élet értelmét kiszolgáló reményt – pazarul szétszórták a hortobágyi éjszakában. Így lehetett ez a hortobágyi kényszertáborok mindegyikében, nemcsak a Borsós-tanyán. Jutott mindenüvé egy betlehemi jászol... Szívet melegítő, párát lehelő barom is. A három király is követhette mind a 12 tábor fölött felragyogó csillagokat. Tanítvány is, apostol is jutott minden táborba. Kettő is. Felosztották tizenketten maguk között a táborokat, s egyik-egyik hirdette Jézus Új-testamentumát. Júdás pedig ott settenkedett, lappangott ávósok, rendőrök képében minden Jézust rejtő istálló körül, lesve Rákosi-Heródes parancsát. Nem volt még soha ilyen éjszakája a neves magyar pusztának, a Hortobágnak. Isten vette ezen az éjszakán a tenyerére, hogy végleg beemelje Európába. Olyan csoda ugyanis, amilyen történt 1952. december 24-ről a december 25-re virradóra, csak a Jézus hitű Európában történhet. Száz meg száz család élte át csillagragyogású betlehemi közelségben Jézus születésének a lélekrendítő misztériumát. Csak ilyen értékrendet követő ember kérhette a segítséget felkínálótól, hogy – amennyiben lehetséges – gyűjtsanak három kicsi szál gyertyát karácsonykor az édesanyja sírján. Fontosabb lenne ez a lelkének, mint a testének az élelemmel, ruhával teli csomag.

Rákosi és valamennyi cinkostársa tudta, hogy az ilyen értékrendű embereket nem elég vagyionuktól, munkájuktól, megérdemelt nyugdíjuktól megfosztani. Őket lelkileg kell megtörni, ember-voltukban kell megalázni. Az általuk vallott értékrendet kell napról napra, óráról órára megcsúfolni.

Istállót, állatlakhelyet rendeltek szállásul a kitelepítetteknek, jelezve ezzel is, hogy már nem is rabszolgák, csupán barmok, akik annyiban különböznek az ökröktől, ígáslovaktól, hogy megalmoznak saját maguknak. Juhhodály, disznóól, tyúktól volt a rangosodás mércéje.

Az örök, ordibáló, káromkodó Heródes-katonák, Júdások. Fegyver mindegyiküknél, némelyikük kezében korbács is. A dirigens Júdás deviáns öröme abban kulminált, hogy pünkösöd vasárnapján tövisgyomlálásra hajtotta korbáccsal az európaiakat. Az abszurdításig fokozta a rendszer a lealacsonyítást, s akadt hivatalnok, aki beírta egy személyazonossági igazolványba: „dr. Ónodi József, végzett hat elemít”. A fél vagy teljes analfabéta bolsevik párt-tag kommunistaságáért igazgató székbe ülhetett, az angolul, németül, oroszul és franciául

beszélő hadmérnök cementet lapátolt Hejőcsabán, répát kapált, aratott a Hortobágyon. A ruházkodás, a táplálkozás az újabb kellékek. Szegfűgomba, verébhús, dögszállító kocsirol megmentett állatok, túltömött kacsák, sas vájta szemű nyúl, halászok selejtezte törpeharcsa, egy picike falat veréb...

A testi sanyarúságot felejtí az elme. Nehezebben a társadalomba illeszkedés tilalmát. Arról gondoskodott Sztálin magyarországi helytartója, hogy janicsárjainak legyen kit gyűlölniük, megalázniuk generációkon keresztül. Amelyik család a magyar államiság történetében legalább az alsó középosztályi szintig, az 1848-as népképviselési törvény szerint a szavazati jogot biztosító anyagi függetlenségig – háromszáz ezüstforint értékű ház, fél vagy negyed jobbágytelek, egy kisipari műhely – szorgalmas munkával, vagy öröklés révén megvagyonosodott, az osztályidegen mentalitása miatt megérett a bolsevikok korbácsára. Azt két-három generáción át eltították az elemi iskolát meghaladó szintű tanulástól is.

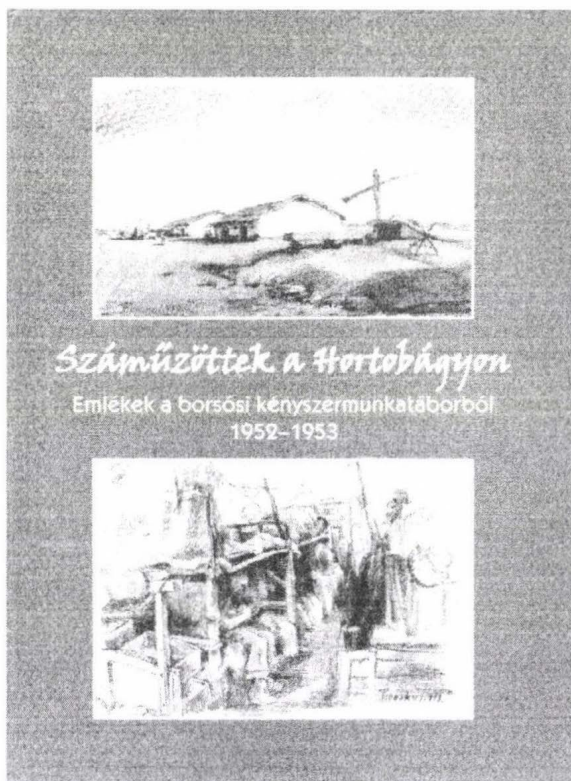
Ezért került a „kamilla illatú ... délibábos Hortobágyra” 1952 nyarán néhány „tábornok, ezredes, polgármester, ügyvéd, tűzoltóparancsnok, közigazgatási és pénzügyi tisztviselő, újságíró, vállalkozó, földbirtokos, kereskedő, iparos, szervezett és egyszerű munkás, paraszt, vásári árus, gépíró, kofa, egyetemista, gimnazista..., hogy csodálják a „gyönyörű napnyugtákat és napkeltéket.” Élvezzék „a békák esti szerenádját, a tücskök zenéjét.” Nézzék „a csillagokkal meghintett határtalan égboltot”.

Igaza van Kovács Évának: csodálatosabb „napfelkeltét és naplementét, mint itt, a pusztán, ... sehol a világon nem lehet látni... Az éjszakai sötétség mélyén opálos derengés jelenik meg az égbolton... Rózsaszín és piros fények, felettük fodros fehér felhők, nincs olyan lézerszínház a világon, ami azt a színorgiát utánozni tudná, amely a napkorong megjelenése előtt megfesti az eget.” A naplementék még leírhatatlanabbak.

S mindezek ellentéte „a kopár szik, a por, pizok, sár, embertelen munka, embertelen körülmények”. Amiket csak pillanatokra feledtetett, ha a „ragyogó kék égen” megjelentek a játékos, félkör alakú gomolyfelhők, s egyszerre kezdett az aljuk beszűkülni. A napfényben ezüstös tarajokkal fürdő gomolygások, ezüstmezőn legelesző birkákat játszó látványok alján gondos kezek lassan sűrű, fekete fátylat mozdítottak, ami hatalmas foltokban árnyékot vetett a hősgéttől tikkadó pusztára. Elnémultak ilyenkor a tücskök, a békák, el a madarak is. A levegő se rezzen, csak egy-egy kósza villám cikázott a sötétekből a szürke árnyalataiba sietve át- meg át- haragvó felhők között. Morgás, zengés, dübörgés követte a villámlást, egyre közeledve. Aztán hirtelen csattanások. Az emberre, állatra, a hajladozó fűszálara rászakadt recsege, ropogva, pattogva, csattogva az ég boltozatja. Mintha Isten cserdítgette volna haragjában óriás karikás ostorát. Már csak pillanatok, pillanat-töredékek választották el a kilenclyukú hídtól a debreceni vásártérig, az Egyektől Nádudvarig, a Balmazújvárostól Polgárig nyújtózó elektromos kistülések villanását a borzalmas csattanásoktól. Egyszerre félelmetes és grandiózus, felemelő és riasztó, az emberi kiszolgáltatottságot és tehetetlenséget is érzékeltető látvány. Néhány csattanás még, és az égiek – angyalok vagy ördögök – öntötték a mindenség dézsáiból jéggel vagy a nélkül a vizet. Az eső levegőt hasító suhogása, a jég kopogó hangja száműzött minden színt és hangot, minden életjelet a Hortobágyról. Pottyantak, csobbantak az apró tócsákban a nagyobb esőszemek, apró hullámú köröket rajzoltak, majd összefolytak. Sekély tavak kószáltak a nemrég még szállingózó port sárrá oldani. A szomjas föld itta, szívta magába a vizet. S amikor

már minden szeszű volt, lebben egyet a zordon fátyol. Az ezüstszekér elé fogott fehérszárnyú táltosok esővel, jéggel, foszladozó és növekedő égi dézsákkal együtt tovahúzták a vihart. A rohanás rést ütött a fellegeken. Az így támadt növekvő égi résen beszökött az ég valószínűtlen kékje, s nyomában a napsugarak telehintették a rónán ágaskodó füvek leveleit valószínűtlenül csillogó gyémántkristályokkal. A világ minden muzsikása, festője, költője és építészé együtt sem álmodhatták ilyennek az édent. S hogy még ennél is meghatóbb és szebb legyen, pacsirta röppent trillázva az égbe, emelve a pásztorok, rónán kószáló emberek, a kitelepítettek tekintetét is az Ég felé. Az Úr hatalmának és a Mindenségnek ezt a tömör szintézisét, az angyalok és ördögök táncának ezt az egyvelegét csak imát rebegve viselhette el a lélek. Közben észrevétlenül újra rázendítettek a tücskök, versenyre keltek velük a békák, s ezt a monoton alaptónust – mint megannyi hangszer – átszínezték hangjukkal a rónaság madarai. És közülük is mindig magasabbra, felfelé szállva az Égbe küldte a Mindiséget dicsőítő énekét a pacsirta.

Erre mondta az egyik obsitos tiszt: „Egyedül csak Isten nagy!” Ezt bizonyítandó, bosszú és kárpótlás ricsajos-üzleties követelése helyett terméskő alapra acélsínből feszületet alkottak a megalázottak, európai módra folytatva Jézus születésének karácsonyi misztériumát, mert akik 1952-1953-ban pacsirtát néztek és hallgattak a Hortobágyon, azok tudják: Krisztus a keresztről, a pacsirta éneke a porból, s az európai ember méltósága a születés pillanatától az ég felé vágyakozik.

GÁLFFY ADORJÁN

Emlékek az '50-es évekből

Szüleim kitelepítése

Édesapám, néhai dr. Gálffy Imre volt miskolci polgármester és édesanyám, néhai dr. Gálffy Imréné sz. Lukáts Sarolta Borsós-tanyán voltak kitelepítve. Ekkor én már 1949 óta Budapesten laktam, a MÁV-nál mint jogi előadó dolgoztam, így kerültem el, hogy engem is kitelepítsenek. Öcsém, néhai Gálffy György 1951 szeptembere óta Taszáron – mint megbízhatatlan – katonai munkaszolgálatosként dolgozott, így ő nem is tudta, azt, hogy mi történt a szüleinkkel. 1952. június 25-én délelőtt 11 óra körül egy vasutas kollégám hívott fel Miskolcra, és távollétemben a hivatalomban azt az üzenetet hagyta, hogy azonnal utazzam Miskolcra, mert az édesanyám hirtelen halálosan beteg lett, kórházba szállították. De ne menjek a villánkba, mert ott senkit sem fogok találni, hanem az unokatestvéremekhez menjek, ők minden részletről tájékoztatni fognak. Azonnal kivettem pár nap szabadságot, és még aznap délután a Budapestről 4,30-kor induló sebesvonattal Miskolcra mentem nagyon felindult, ideges állapotban. Két nappal korábban, a hét végén voltam náluk, és akkor édesanyámnak semmi baja sem volt. Nem egészen 54 éves életkorban, jó egészségben búcsúztunk el egymástól vasárnap délután. Unokatestvéreméknél apám nővére mondta aztán el nekem, hogy aznap hajnalban az ÁVO elhurcolta szüleimet Hortobágyra több száz miskolci lakossal együtt, de semmi egyebet nem tudott nekem mondani.

Rögtön kimentem a villánkba, ahol dr. Zelenka Árpád, a volt miskolci katolikus gimnázium onnan kilakoltatott igazgatója is lakott a feleségével, és ők mondták el, hogy mi történt hajnalban a szüleimmel. A lakás le volt pecsételve, oda be sem mehettem. Kétségbeesve vettem tudomásul a történeteket, elbúcsúztam tőlük, majd az éjszakát unokatestvéreméknél töltöttem, ahonnan másnap reggel elutaztam a Hortobágyra. Az állomásról elmentem a községbe, és ott már sok kétségbeesett emberrel találkoztam, akik a kitelepített szüleikkel akartak találkozni. Tőlük is megtudtam néhány részletet, de mondták, hogy senkit sem engedtek a kitelepítettekkel beszélni. Akkor ott tökéletes volt a felfordulás, senki hivatalos embert sem lehetett találni. Elmentem egy darabig az úton, és távolról láttam, hogy emberek álldogáltak egy nagy épület előtt, de nem lehetett közelebb menni, és így nem tudtam senkit sem felismerni, mert az ott lévő rendőrök megtiltották, hogy közelebb mehessünk... Messziről pedig senkit sem tudtam felismerni. Több miskolci ismerőssémmel találkoztam, akik mind az elhurcolt szüleiket keresték, de nekik is minden kísérletük hiábavalónak bizonyult. Szüleimmel hosszú ideig nem volt kapcsolat, de Bojkó József, az akkori Miskolc város egyik vezető alkalmazottja, aki a kitelepítettek ügyeivel foglalkozott, értesített, hogy hová írjak szüleimnek levelet, és így történt, hogy idővel kapcsolatba léphettem velük.

Szüleimet 1952. június 25-re virradó éjszaka 30 perc leforgása alatt hurcolták el miskolci, Bedegvölgy 29. szám alatti villájukból. Fél egy lehetett, amikor erősen megdöngették az ajtót. Apám első álmából felriadva dühösen kiszólt: „Ki az?” „Az Államvédelmi Hatóság”, hangzott a válasz. Apám azt hitte, hogy Gyuri öcsém érkezett meg, aki gyakran éjjel ért haza, mert teherautósófőr volt, álmos hangon felháborodva kiszólt: „Ugyan, fiam, ne csinálj rossz viccet éjnek idején! Gyere be, és fektüdj le aludni!” Erre a korábbi fenyegető hang most már durván beordított: „Az Államvédelmi Hatóság! Azonnal nyissák ki az ajtót!” Erre apám megdöbbenve kinyitotta az ajtót, és a legnagyobb meglepetésre hat ÁVH-s katona tódult be rajta. Szüleim mindketten megdermedtek, de nem maradt idejük még arra sem, hogy felocsúdjanak, mert durván felszólították őket, hogy azonnal öltözködjének fel. Az egyik felolvasta a 365.700/1952. sz. alatt kelt, kiutasítást kimondó véghatározatot, melynek értelmében feleségével együtt kitiltották Miskolc város területéről, és kényszertartózkodási hely gyanánt Hortobágy községben Borsós-tanyát jelölték ki. Felszólították, hogy semmihez ne nyúljanak, csak a legszükségesebb személyi dolgaikat vehetik magukhoz, és még a szomszéd szobába sem mehetnek át. Anyámnak ki kellett mennie a fürdőszobába, de oda sem mehetett egyedül, mert az egyik ávéhás végig ott állt, amíg anyám a szükséges dolgát elvégezte. Hamarosan kiharcolták szüleimet a villából, és a vaskapu előtt álló, ponyvával letakart teherautóra parancsolták fel őket. Pillanatok múlva a teherautó elindult.

Még hajnali 2 órát sem jelzett az óramutató, amikor a teherautó már a sajószentpéteri országútra tért. A sajószentpéteri vasútállomáson egy hosszú, marhavagonokból álló szerelvény állt. Ide felparancsolták szüleimet, ahol már pár kétségbeesett család volt összezsúfolva. Rájuk zárták az ajtót, majd kb. 3 óra körül elindult a szerelvény. A kis, rácsos vagonablakon kitekintve látták, hogy a Budapest felé vezető vágányon haladt a vonat. A helyzet egyre kétségbe ejtőbb volt, mert nem volt élelem, s még egy vödör sem volt a vagonban a szükségesség esetére. Dél felé járt az idő, amikor megérkezett a vonat Füzesabonyba, ahol az állomáson kívül egy mellékvágányra vontatták a szerelvényt. Majd felrántották az ajtókat, és durva káromkodások közepette ordítva megparancsolták a szerencsétlen embereknek, hogy azonnal szálljanak ki, és ott a vágányok között, az ávosok sorfala előtt mindenki végezze el a dolgát. Alig telt el vagy 5 perc, amikor elhangzott a durva parancs: „Azonnal viasszállni!” A marhavagon ajtaja döngve becsapódott, és a szerelvény rátért a Füzesabony–Debrecen vágányra. Délután 5 óra körül lehetett, amikor a szerelvény megérkezett Hortobágy állomásra.

A vonat nem az állomáson állt meg, hanem az állomáson kívül a töltésen, és itt kellett nagy nehézségekkel, a meglévő holmival együtt a nyak- és lábtörés veszélyével a több méter magas töltésről leereszkedni. Néhány szekér érkezett, amelyekre felrakták a csomagokat a kitelepítettek pedig irtózatos hőség és porfelhő közepette, étlen-szomjan félórát vánszorogva megérkeztek a tanyára. A holmikat lerakták a szekerekről, és a porban üldögélve várták, hogy mi lesz. Hirtelen felhangzott egy ellentmondást nem tűrő ordítás egy arrogáns, alacsony termetű rendőr szájából: „Indulás befelé az épületbe, mindenki foglalja el a helyét!” A nagy épületben négy terem volt sűrűn egymás mellé összetolt emeletes ágyakkal, és ezzel megkezdődött a kitelepítettek szomorú, reménytelen élete.

Hónapokkal később apám talált egy disznóólat, ezt kitisztította, a falait kimeszelte, és ide költözött be édesanyámmal, ahová szintén beköltözött hozzájuk Schumanné, egy miskolci

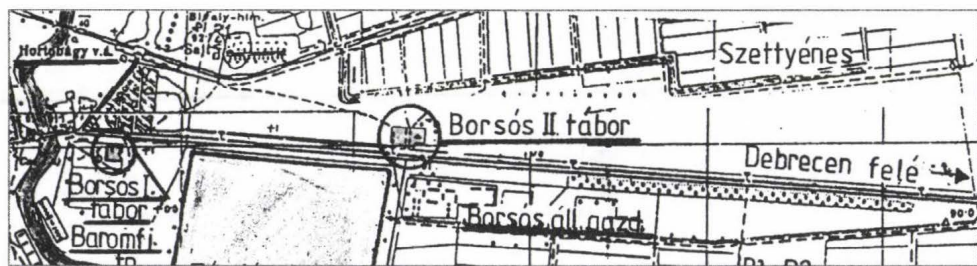
TYÚK- ÉS DISZNÓÓLBÓL „LAKÁSOK” BORSÓS-TANYÁN. Piroska János rajza

bútorkereskedő özvegye, és 19 éves fia, Sanyi. Apám egy időben trágyáskocsis volt, ami előkelő foglalkozást jelentett. Általában azonban mezőgazdasági fizikai munkát kellett végeznie mint földművesnek. Egy hajnalban 3 órakor felverték szüleimet, és kb. 5 kilométeres gyaloglás után anyámnak és a többieknek egész nap markot kellett szedniük, kévét kötniük. Majd este újabb 5 kilométeres gyaloglás után értek hullafáradtan haza a disznóólba. Anyámnak, aki a szívével gyengélkedett, napokig ágyban kellett feküdnie, mert a gyógykezelés lehetősége itt igen silány volt.

A külvilágtól teljesen el voltak zárva. Havonta egy levelezőlapot lehetett kapniuk, amit csak ellenőrzés után adtak át a címzeteknek, ha odaadták egyáltalán. Nagyon kevés levelet kaptam tőlük, mert vagy nem írhattak gyakran, vagy egyszerűen nem továbbították a leveleket. A tábort őrző rendőrök loptak. Egy Hamza nevű rendőr ellopta szüleim kofferjét. A kitelepítettek embertelen körülmények között éltek, ha ezt egyáltalán életnek lehet nevezni. Erről azonban bizonyára már sok történetet írtak.

Titkos látogatás a munkatáborban

Minthogy szüleimmel úgyszólván teljesen megszakadt a kapcsolat, amikor érkezett karácsony, 1952. december 24-én, szerdai napon kétségbeesetten elhatároztam, hogy elmegyek Hortobágyra és ha nem is látogathatom meg őket, legalább a közelükben leszek az ünnep estéjén. A Keleti pályaudvarról délután négy óra körül induló vonattal mentem Füzesabonyba, ahol rövid várakozás után átszálltam a Debrecenbe induló személyvonatra, és kb. este negyed 8-kor megérkezett vonatom Hortobágyra. A vonat megállt, de az állomáson több átvételező állt, így nem mertem leszállni. Megvártam, míg a vonat elindul. Előre mentem az első

A BORSÓSI KÉNYSZERMUNKATÁBOR A DEBRECENI ORSZÁGÚT MENTÉN

kocsiba, és amint a kocsi, amelyben voltam, kikerült az állomás lámpái által gyéren megvilágított fénykörből az egyre gyorsuló vonat állomással ellentétes oldaláról leugrottam. Egy szaladtam a vonattal, míg az elhagyott. Ekkor már biztonságban érezhettem magam. A sínek között haladva talpfáról talpfára lépve a sötétség ellenére jól tudtam gyalogolni. Minthogy a vasútnál dolgoztam, gyakran kellett a talpfákon haladva az építésvezetőségekhez eljutni, így alapos gyakorlatom volt a talpfákon való gyaloglásban. Ez most jól jött a sötétségben.

Egy idő múlva megláttam egy távolban pislákoló halvány fényt. Jobbra fordultam, elhagytam a vasúti vágányt, és elindultam a fény irányába. Egy vízfolyás állta az utamat, nem tudtam továbbmenni. Letültem a fagyos földre, egy darabig ott üldögéltem, elgondolkoztam a régi karácsonyestékről, majd fájni kezdtem. Valamit tenni kellett. Minthogy semmi értelme nem volt annak, hogy a hidegben továbbra is ott üldögéljek anélkül, hogy valami remény lett volna arra, hogy szüleimmel találkozom, így elindultam a következő vasúti állomás, Kónya irányában. Kónya kb. 7 kilométer távolságban volt. Arra gondoltam, hogy ott megvárom a reggeli vonatot, ami hajnali 5 óra körül fog indulni, amivel majd visszautazom Füzesabonyba, onnan Budapestre. Ahogy a vízfolyás mellett bandukoltam az eléggé sötét éjszakában, egyszerre csak egy híd körvonalai jelentek meg a homályban. Egyet gondoltam, átmentem a hídon, és elindultam visszafelé, amerről jöttem, amerre a tábort sejtettem.

Nem emlékszem, hogy volt-e holdfény, vagy sem, de valamennyire lehetett látni a sötétben. Egy idő múlva a korábban látott gyenge pislákoló fény ismét feltűnt. Gondoltam, ez csak a tábor lámpája lehet. Óvatosan, figyelve haladtam előre, és rövidesen a sötétség ellenére egy kis ház körvonalait véltem felfedezni. Minthogy fogalmam sem volt arról, hogy a kitelepítettek elhelyezése miként történt, gondoltam, hogy talán ez a ház a táborhoz tartozik. Nem tudtam, mit tegyek. Senki sem volt látható. Ha már eddig eljutottam, akkor valamit tennem kell, gondoltam magamban. „Megrúgott az ördög”, ahogy mondani szokás, odalopakodtam a kis házhoz. Benyitottam. Egy rémült tekintetű idősebb asszony tekintett rám, de amint megmondtam, hogy ki vagyok, megnyugodott. Tudta, hol vannak a szülei, és azt mondta, hogy ha a fia megérkezik, akkor az elvisz majd hozzájuk. Le kellett vennem a télikabátomat, ingujjra kellett vetkeznem, a csomagomat is ott kellett hagynom annak érdekében, hogy ha esetleg egy őrral találkozánk, akkor annak ne tűnjék fel az, hogy valaki télikabátban, csomaggal a kezében megy. A kitelepítetteknek általában nem volt télikabátjuk, ugyanis nyáron hozták el őket az otthonukból, és a táboron belül ingujjban mentik egyik házból a másikba. Így is történt, és amint a fiú hazaérkezett, minden baj nélkül elvezetett a szülei által lakott disznóházhoz. Itt anyám óriási örömmel fogadott, mert már hónapok óta nem hallott hírt rólam és

öcsémről. Egyik kérdés a másikat érte, mert annyi beszélőnivalónk volt. Apám csak 9 óra után érkezett vissza fáradtan a munkából. A két emeletes ágy között rejtőzködtem a sarokban, így apám nem vett észre. Miközben vetkőzni kezdett, anyám a karácsonyi vacsorára korábban már előkészített csirkét találta fel. Hirtelen odafordult apámhoz, és megkérdezte: „Mit szólnál ahhoz, ha valamelyik fiunk hirtelen beállítana hozzánk karácsony estére?” „Ugyan, ne beszélj bolondokat, ide senkit nem engednek be, mert nem adnak engedélyt a tábor látogatására.” Apám még hozzátette: „Egyik fiunk sem olyan bolond, hogy kockára tegye a szabadságát”. És folytatta a vetkőzést.

Hirtelen kimásztam a két ágy közül és hátulról megöleltem apámat. Amint megfordult, meglepődve ismert fel. Az örömtől elhomályosult szemmel ölelt meg. „Édes fiam! Hogy mertél idejönni? Te meg az öcséd, Gyuri szabadlábban éltél. Ha felfedeznek, akkor csak Gyuri marad a külvilágban.” Apámra néztem, aki örömmel, de ugyanakkor aggodalommal nézett rám. Szomorúan a szemébe néztem, és így kezdtem:

– Tévedni tetszik, mert Gyurit elvitték katonai munkaszolgálatra Taszárra, ahol nem lehet meglátogatni, és ki sem engedik onnan. Nehéz munkát végzett, sokszor derékig érő vízben dolgozott az ottani repülőtér építésénél. Egyszer találkoztam vele még augusztusban a Róbert Károly körüti kórházban, amikor ott feküdt. Maláriát kapott ugyanis, amit az orvosok félreismertek, mert azt hitték, hogy öngyilkosságot kísérelt meg. A bánásmód a katonai munkaszolgálatosok esetében olyan kegyetlen volt, hogy többen öngyilkosságot kíséreltek meg. Ezért gondoltak azonnal arra, hogy Gyuri öcsém is ezt követte el. Engem telefonon értesítettek, hogy azonnal menjek be a kórházba, mert az öcsém öngyilkossággal próbálkozott, és most igyekeznek megmenteni. Ész nélkül rohantam a kórházba! A legnagyobb meglepetésemre Gyurit a kórházi ágyán ülve, cigarettázva találtam. Majdnem hanyatt estem az örömtől, amikor megláttam.

Sem én, sem apámék nem is tudtunk arról, hogy öcsém munkaszolgálaton volt, mert azt hittük, hogy katona. Bevonulása óta nem tudott sem a szüleimmel, sem velem kapcsolatot teremteni, és ez volt az első eset, hogy találkozhattam vele. Így tudtam meg, hogy politikailag megbízhatatlan osztályidegenként nem érdemesítették arra, hogy a „Néphadsereg” katonája legyen. Apámék teljesen megrökönyödve vették ezt a hírt. Itt mondom el, hogy amikor később öcsém kikerült Taszárról, teherautósofőr lett; az angol követségen dolgozott, raktárvezetőként és gépkocsivezetőként. Az Államvédelmi Hatóság kémkedésre akarta kényszeríteni, ezt Gyuri elmondta a nagykövetnek, és kérte, hogy bocsássák el. Ezután egy évre lecsukták, majd onnan kikerülve szőnyegmosással kereste kenyerét. Ilyen világ volt akkor Magyarországon.

Közben elkészült a karácsonyi vacsora, paprikás csirke nokedlival, és miután valamennyire lehiggadtak a kedélyek, leültünk az ágyak szélére, és most már valamennyivel jobb hangulatban hozzákezdtünk a vacsorához. Felelevenítettük a régi karácsonyok emlékeit, amiket Budapesten és Miskolcon egy örökre letűnt világban élvezhettünk. Sietnünk kellett azonban, és alighogy befejeztük a vacsorát, fel kellett másznom az egyik emeletes ágyra, és ott a takaró alatt fektüdve folytattuk a beszélgetést. Arra az esetre kellett elrejtőznöm, ha esetleg éjszakai ellenőrzés történnék, akkor ne találjanak meg. Így beszélgettünk, ők az alsó ágyon, én felsőn.

Elmondták, hogy milyen kegyetlen a tábori életük, az örök durvák, mindenkivel szemtelenkednek, lopnak a kitelepítettek kevés magukkal hozott holmijából. Sok esetben a leveleket sem adják át, vagy nem továbbítják az általuk írt leveleket. Elmondták, hogy kik vannak a táborban,

akiket én is ismertem. Például dr. Isépy Tamás miskolci ügyvéd, akivel együtt jártam Budapesten az egyetem jogi fakultására; Dadányi Miklós feleségével és két gyermekével; dr. Mészáros Zoltán patikus; dr. Tréki Török Andor árvaszéki elnök, aki a miskolci árvaszéken egy ideig a főnöklőm volt; dr. Honti Béla helyettes polgármester; Kozma Ferenc, a Magyar Jövő c. miskolci újság tulajdonosa és fia, Feri; Szalay tábornok a feleségével és leányaival, akit alezredesből 1945-ben, az oroszok bevonulása után léptettek elő tábornokká, és bíztak meg az új hadsereg dandárjának a vezetésével azzal a céllal, hogy az orosz hadsereg kötelékében a német hadsereg ellen harcoljon. Az ő lányaival erőszakoskodtak a tábor őrei. Az általunk jól ismert Nagy Ernő péket feleségével együtt szintén elhurcolták annak ellenére, hogy őket a március 19-ét követő német katonai megszállást követő időkben, 1944 júniusában Miskolcra ugyancsak elhurcolták. Még sok ismerőst említettek. Joó Tibort, akivel együtt tanultam az egyetemen; Gnad Béláékat, Váczy Józseféket, Heller Frigyeséket, Kaffka Béláékat, Majoros Györgyéket, Mialkovszkyékat, Sassy Csabáékat, s másokat is, akiknek a nevére most 50 esztendő távlatából nem emlékszem. Mind ezeket egész családjukkal együtt telepítették ki. Volt olyan család, akinél albérletben lakott valaki, és azt az illetőt is kitelepítették, holott semmi köze sem volt a családhoz.

Az idő azonban rohant, és hamarosan elérkezett a kora hajnal, amikor nekem még világosodás előtt el kellett mennem, nehogy az örök meglássanak. Szerencsére nem voltak akkor ott örök, de lehet az is, hogy a karácsonyra való tekintettel talán részek voltak. Apám kikísért a ködös sötétségben a tábor hátsó végére, ott elbúcsúztunk, és megállapodtunk abban, hogy amíg a fagyos idők tartanak, és a tábor mögött lévő vízenyős terület be lesz fagyva, amin hason csúszva mentem keresztül, akkor január és február hónapokban azokon a szombatokon, amik legközelebb esnek 24-éhez, az esti vonattal ismét eljövök. Amikor apám hallani fogja, hogy a vonat elhagyta a hortobágyi állomást, akkor elindul, és a tábor szélén fog várni a sötétben.

Ez így is történt. Január 26-án és február 23-án szombaton, amikor gyerekjáték számba ment ez, még két esetben bemehettem a táborba. A második és harmadik alkalommal titokban leveleket vittem be az ismerős kitelepítetteknek a rokonaiktól, a szüleim pedig barátaiktól leveleket vettek át, amit anyám bevarrta a kabátom bélésébe – arra az esetre gondolva, ha elfognának – ezeket azután Budapesten és Miskolcon eljuttattam a címzeteknek. A harmadik esetben, amikor már ,kint jártam az állomás felé közeledve a holtvágányok között, az egyik magas fékfülkéből váratlanul lejött egy rendőr, és elkezdett ordítani, hogy szököünk a táborból. Schuman Sanyi ugyanis kikísért a táborból, nem is gondolt arra, hogy rendőrrel fogunk a táboron kívül találkozni. A rendőr ismerte Sanyit, mert ő már egyszer kiszökött egy esküvőre, utána elfogták, félholtra verték, három hétig volt kórházban Debrecenben. Engem sohasem látott, így meglepődve fordult hozzám, igazoltatni akart. A lábam földbe gyökerezett a rémülettől. Lassan elővettem az igazolványomat, megmutattam az első osztályra szóló hivatalos MÁV menetjegyemet. Erre nagyon udvarias hangon mondta, „Szabadság, Elvtárs!” és tisztelgett. Nem tudtam mire vélni a dolgot. Sanyi megfordult, visszaindult a táborba, én meg amilyen gyorsan a lábaim vittek, indultam az állomás felé. Az állomáson minden baj nélkül felszálltam az érkező vonatra, ami Füzesabonyba ment. Később tudtam meg, hogy akkor az ügyészség a helyi táborőrség tagjai ellen lopások és kegyetlenkedések okából a táborban vizsgálatot folytatott. Talán azért vált a rendőr hirtelen udvariassá, mert azt gondolhatta, hogy én az ügyészség részéről titokban folytatom a helyi rendőrök elleni nyomozást.

Ez volt az utolsó látogatásom, mert az idő megenyhült, a vizenyős talaj felolvadt, korábban világosodott, és a táborba való beszökés és kijövetel már lehetetlenné vált. Ettől kezdve nagy ritkán kaptam levelet és írtam levelet. Amikor utoljára búcsúztunk, február 24-én hajnalban, apám hozzám fordulva így szólt: „Hosszú évek múltán, amikor mi már anyáddal nem leszünk az élők sorában, vissza fogsz gondolni ezekre az időkre? Emlékezni fogsz valamennyiönkre, akik önhibánkon kívül embertelen körülmények közé kényszerítve velünk itt szenvednek?” Ennek már 54 esztendeje. Amíg élni fogok, ezek az idők örökre az emlékezetembe vésődtek. Azok azonban, aki manapság 50 év körüli életkorban járnak és különösen azok, akik még ennél is fiatalabbak, azok ezekről az időkről még hírből sem hallottak. Azok pedig, akik akkor a kitelepítés szenvedéseit átélték, lassan már csaknem mind elhunytak. Nem is említve azokat, akiket az Andrássy út 60-ban megkínoztak és agyonvertek, vagy hamis ítéletek alapján kivégeztek; azok örökre hallgatnak. Manapság pedig ezekről a tragikus sorsokról már senki sem beszél. „Amit nem írtak le, az nem történt meg.”

A szüleimet 1953 szeptember közepén engedték el a táborból, és ezzel elkezdődött a volt kitelepítettek nehéz élete. Édesapám 1957. június 4-én, édesanyám 1974 decemberében Miskolcon hunyt el. Öcsém 1982. augusztus 16-án súlyos rákban halt meg; a miskolci Deszkatemetőben nyugszik szüleim sírjában.

Az 56-os forradalom napjaiban

Jog- és államtudományi doktorátusomat 1948-ban szereztem meg a budapesti egyetemen. Utána Diósgyőrben egy hónapi próbaidő után elbocsátottak bérelszámolói munkakörömből, és sehogyan sem tudtam elhelyezkedni. Miskolc akkori főispánja, a kommunista Fekete Mihály behívatott a hivatalába. Ott a következőket mondta:

– Ezt nem magáénak teszem, hanem az édesapjának teszem, akit nagyra becsülök, mert ő a letűnt magyar nemességnek egy tiszteletre méltó tagja, aki mindig önzetlenül dolgozott a nép érdekében. Egy hátránya van a mai kommunista világban, nevezetesen az, hogy nem tartozik közénk. Ezért nyugdíjazzák ebben az évben, és a jövőben sok nehézsége lesz. Maga még fiatal, költözzön el Miskolcra, menjen Budapestre, ahol nem fogunk maga után menni, de ha itt marad, akkor teljesen tönkre fogjuk tenni. Menjen, amit nem késő.

Ezzel elbúcsúzott tőle. Hazamentem, és apám megkérdezte tőlem: „Mit mondott Miska?” Mert mi csak így hívtuk őt magunk között. Mikor meghallotta a fentieket, azt mondta: „Holnap felül sz a városi teherautóra, és azonnal elmész innen.” Ez így is történt, és 1949 májusában megkezdődött budapesti nehéz életem, ami 1956. november 22-ig, Magyarországról való elmenekülésemig tartott. A Práter utcában laktam.

Október 28-án, vasárnap reggel az Üllői út, a Ferenc körút és József körút kereszteződésénél, a Kilián-laktanya sarka és a Corvin köz között fél tíz tájban egy korábban kilőtt orosz tankból kimászva szembetaláltam magam egy fél-lánc talpas orosz katonaszállító teherkocsival, amit egy orosz tank követett. Az oroszok közeledtére percekkel korábban a laktanyából kiszólt egy katona, és figyelmeztetett arra, hogy itt vannak az oroszok. Én azonban az Üllői útnak a Kálvin tér felé eső oldala és a körutak felé néztem, de nem láttam oroszokat. Jó magyarosan legorombítottam a katonát, hogy ne beszéljen marhaságokat, és visszamásztam a tankba. A katona azonban ismét kiszólt a laktanyából, hogy „Itt vannak az oroszok!” Erre ismét kimász-

tam a tankból, újra a körutak felé néztem meg a Kálvin tér irányába, de megint nem láttam oroszokat. Erre még dühösebben ismét legorombítottam, a katonát. Erre ő rám kiáltott: „Gyorsan forduljon hátra, maga marha, akkor meglátja az oroszokat!”

Dühösen megfordultam. Az oroszok kb. 10-15 méterre tőlem a csapatszállító teherautóban ültek fegyverrel a kezükben. Megdermedtem az ijedtségtől. Józan eszemet elvesztve rájuk ordítottam: „Hore ruki, dole puski!” Ami magyarul azt jelenti: fel a kezekkel, dobjátok el a fegyvert. A kocsiban ülő fiatal oroszok meglepetten de mosolyogva oroszul kezdtek hozzám beszélni, aminek csak egy részét értettem. Én azonban nem tudva jól oroszul – csak konokul ismételtettem a fenti, utóbb kiderült: lengyel szavakat. Úgy látszik, ezért mosolyogtak rám az oroszok. Ezalatt a szabadságharcosok kirohantak a Corvin közből, körülvették a kocsit és az azt követő tankot. Kirángatták és lefegyverezték a kis teherautóban mozdulatlanul ülő oroszokat, letörték a kocsi antennáját, és bekísérték őket a Corvin közbe. Itt a fal mellett sorba állították őket. Az oroszok megrémültek, kettő elkezdett sírni, mert a szabadságharcosok igen vadul, fenyegetően néztek ki a rájuk fogott géppisztolyokkal a kezükben. Megsajnáltam ezeket a fiatal oroszokat, akiknek tulajdonképpen fogalmuk sem lehetett arról, hogy mi történik velük, és fennhangon elkezdtem ordítani:

– Ezek hadifoglyok és a Genfi Egyezmény értelmében rendesen kell bánni velük. Adjanak nekik cigarettát és ennivalót!

A helyzet pillanatok alatt megváltozott, a szabadságharcosok cigarettát és néhány almát adtak meg valamiféle kenyeret az oroszoknak, és erre kitört a béke. Lehet, hogy az itt leírt, nem tervezett viselkedésem vezethetett arra, hogy miután az oroszok figyelmét teljesen lekötöttem, a Corvin közből kirohanó szabadságharcosoknak lehetőségük nyílt arra, hogy elfogják az oroszokat, zsákmányul ejthessék a tankot meg a fél-láncfalas teherautót. A tankot még napokig láttam a Corvin közben a fal mellett állva. Vajon rajtam kívül emlékszik-e valaki erre az eseményre?

Az egyik szabadságharcos megkérdezte tőlem, hogy mi legyen az oroszokkal. Minthogy nekem fogalmam sem volt a helyzetről, mert csak az orosz tank iránti kíváncsiságom folytán kerültem ebbe a kritikus helyzetbe, azt mondtam: „Kísérjék el őket a főhadiszállásra, és ott majd gondoskodni fognak róluk.” Ezután eltűntem, mert akkor még semmi közöm sem volt a Corvin közhöz. Később a Práter utca és a Kisfaludy utca kereszteződésénél, az iskola sarkánál álló tankelhárító kis ágyú irányításában vettem részt. Ilyenek is történtek velem. Micsoda idők voltak azok, és micsoda hősök véreztek el a kommunizmus börtöneiben és 1956-ban Budapesten és más városok utcakövein! Emlékük örökké éljen!

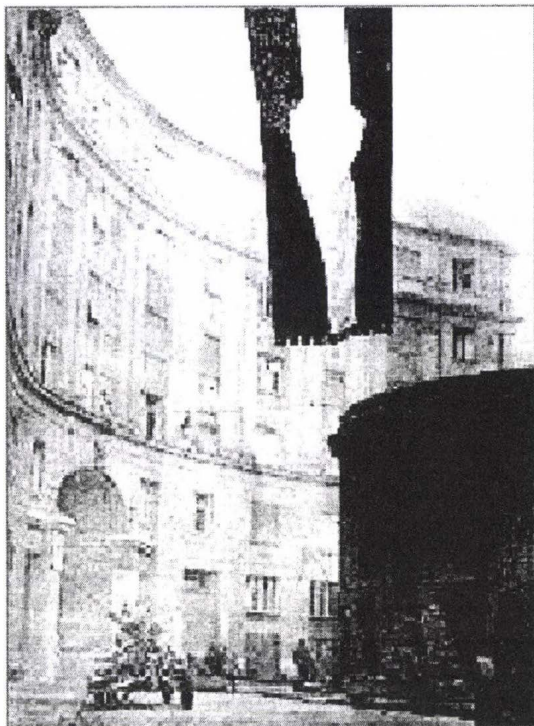
A Nagy Imre-kormány kinevezett az Egyesült Nemzetek Szervezete központjához a magyar nagykövetséghez azzal a megbízással, hogy váltsam el Moód Pétert, a kommunista nagykövetet, szervezzem át a nagykövetséget, képviseljem az új magyar kormányt addig, míg az új nagykövetet oda ki fogják nevezni. Azért kaptam ezt a megbízatást, mert Nagy Imre kormányában tudták, hogy nekem a Horthy-rendszerben diplomáciai képesítésem volt, beszéltem németül, angolul és valamit oroszul, és az események gyorsasága miatt nem volt idejük, hogy alkalmasabb embert nevezzenek ki oda. Akkor öcsém november 1-jén teherautójával felvett a Práter utcai lakásom előtt, levitt Miskolcra. Ott aznap választották meg édesapámat Miskolc és Észak-Magyarország Nemzeti Bizottsága elnökévé. Elmondtam akkor ott mindent anyámnak, apámnak és Gyuri öcsémnek.

BUDAPEST, CORVIN KÖZ, 1956. OKTÓBER 30.

Szombaton, november 3-án kellett visszamennem Budapestre a másnapi kormányülésre, de amikor szombaton reggel bementem apámhoz a városházára búcsúzni, akkor azt mondta, azonnal menj Budapestre, mert a jelentések szerint nagy szovjet-orosz csapatok lépték át a magyar határt és közelednek Budapest felé. Elbúcsúztunk, és ekkor láttam édesapámat utoljára.

November 4-én, vasárnap délelőtt 10 órakor kellett volna a kinevezésemét valamint a szükséges okmányokat és pénzt átvennem azzal, hogy két napon belül, november 6-án utazzam Bécsbe és onnan New Yorkba. Az oroszok november 4-én hajnalban betörték Budapestre; a Práter utca és a Corvin köz térségében akkorák voltak a harcok, hogy két napig nem tudtam kijönni a pincéből, és így nem tudtam elmenni a kormányülésre. Ez volt a szerencsém, mert így ott nem fogtak el. A kormányhivatalnokokat letartóztatták, de én ebből kimaradtam.

Budapestről Bécsbe menekültem, onnan az USA egyik katonai repülőgépe hozott át Amerikába. Itt New Yorkban dolgoztam, a Columbia Egyetemen megszereztem a master tudományos fokozatot. Azután könyvtárosként, levéltárosként dolgoztam, egy katonai főiskolán magyar nyelvet és államtudományt tanítottam. 1994 januárjától nyugdíjban vagyok.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

SZILÁGYI FERENC

Két költemény

Akiknek meg kellett halniuk

A Corvin köz hőseinek¹

Itt, ahol 57 tavaszán pergett a görög film
 és sírt sirton a nép: mert szíve, gondolata
kint járt: dőlt a pogány s *Akinek meg kelle* hitéért
halnia: lánggá gyúlt, fölmagasult a leány
 az, aki pénzért adta magát tegnap szerelemre
 szentté vált s fegyvert fogva: Halál jegyese
 lőn s a fiúk hőssé; kire Krisztus vére lecsordult
 úgy csordult rájuk, Forradalom, a te szent
 megváltó véred – s így lőn tíz napra a város
 Isten városa, hős, mennyei fényű erőd – –
 s bárha el is dúlták tankok, buta, bamba erőszak:
 fénye ki nem hunyhat, él: melegíti szívünk
 s bár ma a reklám fenn: *A Halál egyedüli megoldás*:
 Krisztusa által feltámad a sírba tiport!
 Oh, szent Forradalom, te a Krisztus véritül áldott
 s nép, te keresztre adott: Eszme vagy, Ész ragyogón;
 Róma ledől, a hazug, pénzes, tunya, óhitű bálvány
 és teszel új hit sarkköve, Forradalom!
 Üldözhetnek: akik ma tagadnak, önszívüket ki-
 tépik: a hon szíve vagy – s több: a Világ hite vagy!

Budapest, 1992. október 23.

Egy névtelen szoborra

*Nagy Imre, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc
 vértanú miniszterelnöke bévizi mellszobrára*

Névtelen áll a szobor a zsibongó utca szegélyén –
 mért is a név rá? hisz' tudja a nép, ki is ő;
 bölcs mosolya s bajszos, kedves, hű, szép magyar arca
 volt a remény mindig: amikor a „beadás”-t
 eltörlé, s bátran bejelenté a drága Szabadság
 feljöttét; s ahogyan Bocskait a hivei
 mint ahogy a hajdúk, elszántan követik mind,
 s üzték az ellent; s végszáva is te valál,
 Forradalom: vérzőn aki bátran a világba kiálta
 és a Gonosz kegyire hős száva ez vala: NEM!
 És zsoldárt zengett, a bitóhoz míg odaére:
 azt: „Tebenned bízunk...” gályarab ősök amit
 hív magyarok zengtek,² bátran, a halál küszöbén is,
 ő somogyi pór nép, szent igazába konok.
 Így zengé ő is, hitvalló pór-ivadék, és
 megdermedt a bíró s dúlt agya vérbe borult,
 s hökkentek azok is, kik várva sunyi módon a vesztét,
 ablakból lesték, sandali gyilkosai...
 Ő följebb nézett, hol az égen a júniusi Nap
 izzott, oly fénylőn, mint Igazak szíve lenn,
 és a végtelen Ég zengett: „Noha meghagyod őket
 halni”, de csak testben – lelkiük, a szellemük él!

2006. június

¹ 1957 tavaszán a Corvin Moziban Nikosz Kazantzakisz görög író *Akinek meg kell halnia* című megrendítő regényének filmváltozatát vetítették.

² Méray Tibor följegyzése szerint a vértanú miniszterelnök a vesztőhelyre menet a 90. zsoldárt énekelte.

SISKA JÓZSEF

Dámóc, Bodrogköz, 1956*A z e l ő z m é n y e k*

A gyökerek nagyon mélyen vannak. Az időben közelebb kutakodva nyugodtan állíthatjuk, hogy a nagy baj akkor kezdődött, amikor nácik megtámadták édestestvéreiket, az interná-cikat. Előtte egy kis színjáték: nem, nem soha! Aztán mégis! A Bodrogközben 1944 szeptem-berétől kezdtek besűrűsödni az események. Vészesen közelített felénk a front. Hol ejtőernyős partizánok, hol bombák estek az égből éjszakánként. Később egy égő repülőgép, teljes sze-mélyzettel. Menjünk azért a visszaemlékezők – néha egymásnak ellentmondó – időrendjében!

1944. szeptember 20-a körül a falunktól 8 kilométerre lévő járási székhely, Királyhelme-c határában, közel az Erős nevű erdőhöz, partizánokat dobtak le a Tisza zempléni oldalán véd-vonalat kiépítő német Déli Hadseregcsoport és az I. Magyar Hadsereg katonáinak háta mögé. Wöhler gyalogsági tábornok és László Dezső vezérezredes parancsára hajtóvadászat folyt elle-nük. Egyiküknek sikerült eljutni falunkig, egy szalmakazalba fészkelte be magát. Az ott játsza-dozó gyerekek figyeltek fel az idegenre, aki a közeli gyümölcsös kertben lakmározott egy álló hétig, szürkület után. Elfogásában azok a későbbi kisnyilasok voltak a legaktívabbak, akik a szovjetek bevonulása után a GPU szárnysegédeként gyűjtötték össze a falubelieket málenyikj robotra, szarvasmarháikat pedig a Vörös Hadsereg élelmiszer-utánpótlásának biztosítására. Ezek az emberek a legszegényebbek közül kerültek ki, és távolabbi helységekből nősültek be.

A faluban állomásozó németek közé egy reggel orosz vadászgép, egy Rata zúdított tüzet gépfegyverével. A halottakat az új temetőben hantolták el. Az október közepén kezdődő tiszai állóháború alatt kapott találatot Csap fölött az az orosz gép, amely a déli határunkban lévő Őrhegyen landolt. A pilótának sikerült kikapapultálni, de a személyzet meghalt. Őket a Vadas-kertben lévő őrhegyi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az Ivan Nyikolajevics Vinogradov vezérőrnagy parancsnoksága alá tartozó 40. és 159. sz. seregtest katonáinak nem kis áldozat révén sikerült Komoró és Révleányvár között a Tiszán híd főállást kiépíteni, azután átkelni. 1944. november 26-án szakadó esőben váltotta egymást a két megszálló nácio. Mindössze egy éjszakát töltöttek a faluban az oroszok, aztán folyamato-san nyomultak Királyhelme-c irányába. Ott rendezték be a hátországi parancsnokságot, innen jöttek aztán gyűjtögetni embert és állatot. December 15-én az ex-kisnyilasok segítségével 32 embert szedtek össze, és 17-én azzal indították útnak őket, hogy a Tisasalamon és Záhony közötti Tisza-hidat kell megjavítaniuk, amelyet a németek robbantottak fel. Az első éjszakát ott töltik, aztán irány: Szolyva, ahol már nem férnek be a lágerbe. Innen Perecsenybe hajtják őket, majd Szambor következik. Itt zsúfolt vagonokba helyezik el a Bodrogközben összegyűj-tött embereket, és a donyeci szén- és ércbányák a végállomás.

A harcokban négy dámóci pusztult el, itt pedig húsz.

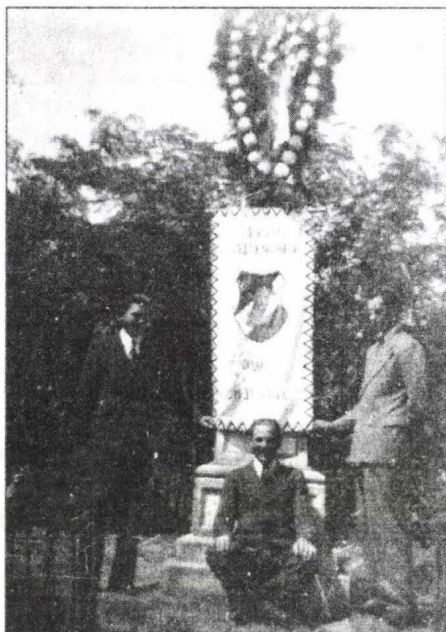
A DÁMÓCI VILÁGHÁBORÚS EMLÉKMŰ

Az I. világháború emlékműnél tartja a falu az 1945. május 1-jei nagygyűlést. A Kommunista Párt képviseletében az a partizánvadász-kisnyilas-milicista tartja ünnepi szónoklatát, aki ezzel a csatánál fejezi be mondóját sokak gyönyörűségére, kevesek megrökönyödésére: „Éljen a Német! Na, mit is beszéltek! Vagyis a Nép!” A tavaszi földosztáskor az ilyen kaliberű emberek kapják a nagybirtokok jobb minőségű földjeit. 1947-ben kékcédulás csalással indul a Rákosi Mátyás-féle „demokrácia”. A frissen földhöz juttatottakat bezsarolják a termelészövetkezeti csoportba 1951-ben. A közbirtokosokat a könyörtelen beadással, a tehetősebbeket pedig ezen felül az eget verő adókkal molsztálják. A faluról tudni kell azt, hogy 20 katasztrofális holdon felüli földtulajdonnal csak azok rendelkeztek, akiknek elődei nincstelenként vagy néhány holdas gazdaként vándoroltak ki az USA-ba, ahol sokéves kulimunkával és takarékos életmóddal spórolták össze a földvásárláshoz szükséges tőkét. Az adott kor színvonalán gépesítették gazdaságukat. Ezeket nyomorították meg, vitték el adóhátralék fejében gépeiket, állataikat. A katonakorú fiaikkal munkaszolgálatosként építették Kazincbarcikát, a Miskolci Egyetemet, a miskolci Szentpéteri kapuban a most megyei kórházként szolgáló laktanyakomplexumot, a sajóbábonyi hadianyaggyárat.

1953-ban, Nagy Omre miniszterelnöksége idején enyhült a helyzet. A Rákosi-klikk azonban két év múlva újra ott folytatta, ahol abbahagyta. A faluéletérős, kisebb földbirtokokkal rendelkező férfiai az erőltetett borsodi ipari beruházásokon vállaltak segédmunkát, hetente ingáztak. Otthon a hétvégeken próbálták elvégezni azokat a nehezebb mezőgazdasági tevékenységeket, amelyeket az asszonyok és a nagyobb gyerekek nem tudtak megcsinálni. Aratásra használták fel szabadságukat. Ez fárasztóbb volt mint a jobbágysors, sokan egészségileg tönkre is mentek. Az otthon maradt családtagok is megsínylelték ezt a barbár kizsákmányolást.

A magyarok a nyugati hatalmak segítségére nem számíthattak. Rádióikon keresztül közvetítették képmutató uszításait, viszont Potsdamban mindent aláírtak, s a kommunista hatalom szabad utat kapott. Ahogyan az akkori idők fűzfaversében egy alanyi költő megénekelte:

*Sztálin, Truman, Atlee!
Megint velünk csesztetek ki!
Divide et impera! – mondtátok,
Európát összeszabdaltátok.
Nagyhatalmi politika,
Világunk kurvája!
Nem is lehet tisztességgel
Soha gondolni rája!*

1956 októbere

1956 elejétől már kezdett alábbhagyni a Nagy Imre félreállítását követő bekeményítés, a sztálinisták sorra beismerték hóhérságukat, a fővárosban betelt a pohár.

Falunk a rádióból értesült az eseményekről frissiben. Az újságokból másnap. Október 25-én délután az iskolánkban tanító, korábban Budapesten élő két pedagógusnő szervezte meg a tüntetést. Az Ócskafaluban vonultunk végig a keletin szélén lévő iskolától a nyugati szélíg, azután a falu közepén, a görög katolikus parókia kertjében álló I. világháborús emlékmű előtt rövid kulturális műsor következett a Himnusszal, Szózzattal és Petőfi Sándor örökbecsű Nemzeti dalával. A menet élén a nyolcadikosok nemzeti színű zászlót vittek. A felnőttek még a mezőn vagy távoli munkahelyeiken dolgoztak, így kevesen csatlakoztak hozzánk. A tanítónők javaslatára a hazafias énekek közben a következőket skandáltuk: „A népnek kenyeret! Rákosi nyakára kötelet! Rákosival a Dunába! Gerővel meg utána!”

Este, sűrűedéskor aztán összeverődtek a felnőttek is. A falu nyugati, lácai végében gyülekeztek. A háború előtti hazafias énekeket szedték elő. A „*Hajnalodik, pirkad az ég alja, / Fel-szabadul már a magyar újra*” kezdetűre emlékszem ezek közül. A hősök emlékművénel a délutáni műsor ismétlődött. Az iskola udvarán nagygyűlést tartottak, ahol megválasztották közfelkiáltással a Munkástanács elnökét. Szóba került mint jelölt az iskolaigazgató, a délutáni tüntetést szervező egyik tanítónő, a háború után koholt vád alapján elítélt személy, ezek közül azonban nem mindenki nyerte el a tömeg tetszését. Végül aduásként a Terményforgalmi Vállalat őrhelyi raktárában dolgozó kisbirtokost sikerült rávenni a tisztség elvállalására.

A korábban magukat exponáló nyilasok, milicisták, kommunisták közül néhánynak megint volt a pofáján bőr beállni a sor végére a tüntetéskor. Aztán elzavarták őket melegebb éghajlatra. A tüntetés a Magyar Hiszekegy elmondásával zárult: „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, Hiszek Magyarország feltámadásában.*” Az összejövetel után néhányan még maradtak, önkéntesként lepiszkáltak mindent, amin a Rákosi-féle címer vagy ötágú vörös csillag volt. Egyiküknek eszébe jutott, hogy az őrhelyi temetőben nyugvó orosz repülősök fölé emelt kis obeliszken is az virít, ezért azt is leszedték.

Másnap a falu szinte kollektíven kivonult a Vadaskert nevű erdőbe, mert addig a telkeken lévő, tűzifának szánt akácokat is csak külön tanácsi engedéllyel engedték kivágni, s most szertették volna a téli tüzelőjüket biztosítani. Az egyik józan gondolkodású ember próbálta a népet nyugodt gondolkodásra bírni. Azt mondta, nem tudni hova fajul ez az egész. A Záhony környéki átrakóállomásokon dolgozók mondják, hogy egyre több ruszki csapatot, haditechnikát raknak Csapon vonatra és küldenek Budapest felé. Éjszaka hallani nálunk is a harckocsik láncfalainak csikorgását. A megfontoltságra intő embert lehangosabban a már annyiszor emlegetett köpenyeforgatók küldték el a sunyuba azzal, ne beszéljen hülyeségeket.

A volt tanácselnök átadta a hivatalt. A Munkástanács első intézkedése az volt, hogy megavittatta a hónapok óta álló községi malom hajtóművét. Ehhez a Csehszlovákiában lévő szomszédos község, Perbenyik nyújtott segítséget. Abban is megállapodtak, hogy az ottani mezőgazdasági szövetkezet traktorai felszántják a mi szövetkezetünk földjeit, mert üzemanyag hiányában a körzeti gépállomások nem tudják a munkát elvégezni. A csehszlovákok a trianoni határ mentén csövíkkel Magyarország felé néző nehézfegyvereket állítottak fel, megerősítették határvédelmü-

ket. Az itt szolgáló alakulat tagjai azonban elnézőek voltak. Az elszántabbak Perbenyikbe jártak a kenyérsütéshez elengedhetetlenül szükséges élesztőért, mert a mi falunkban egy darabig nem volt. Később az ottani Jednota (fogasztási szövetkezet) küldött át a mi szövetkezeti boltunknak nagy tételben. Jött aztán a propagandaanyag is, a pozsonyi Új Szó, amelyből mindenki megtudhatta, mint gondol az egészről a szocialista tábor. A Munkástanács már az első napokban felállította a Nemzetőrséget katonaviselt emberekből, hogy az esetleges atrocitásokat megelőzze, és vigyázzon éjszakánként a falu nyugalma. A pestieknek élelmet gyűjtöttek.

A z e l l e n h a t á s

November 4-én, egy szép, csípős levegőjű, napfényes vasárnap reggelen arra ébredt a falu, hogy Záhony irányából nehézfegyverek és gépfegyverek szólnak. Az idősebbek felmentek a dombon álló görög katolikus templom tornyába, és Záhony felől magas lángokat láttak felcsapni. Délután érkezett civil ruhában az ott szolgáló tiszthelyettes, tőle tudtuk meg, hogy a Győröcske végében lévő magyar tüérlaktanyával szembeni Tisza-szakaszon a muszkák pontonhidat építettek. Az első harcokcsi, amely ájtött, egyből tűz alá vette gépfegyverével és ágyújával a laktanyát. Vasárnap lévén a legénység akkor ébredezett és tisztálkodott. Pánik tört ki, mindenki igyekezett menekülni az épület által védett udvarra ajtón, ablakon át. Így is követelt néhány áldozatot és több sebesültet az orvttamadás.

A következő héten a Sátoraljaúj helyben megszervezett pufajkás egység tagjai egy éjjel Csepel teherautóval mentek végig a Bodroghözön. A falvak közelében gépfegyversorozatokkal igyekeztek megfélemlíteni, a megtorlásra lelkileg előkészíteni a lakosságot. A nemzetközi munkásmozgalom „régí” harcosai, a kisnyilas-milicista-érdekkommunisták újra éledni kezdtek. Mivel a tüntetésekor a falubeliek nem tolerálták az újabb kígyóbőr-növesztési kísérletet, sértődöttségükben kitalálták, hogy ők láttak egy nevüket tartalmazó likvidálási listát. Meg is vádolták a Ricsén felállított pufajkás őrsnél a Munkástanács elnökét és a Nemzetőrség parancsnokát, be is vitték őket, de semmiféle listát nem tudtak kiverni belőlük. Szerencséjükre a tanácselnökbe szorult egy kevés betyárbecsület, s nem felejtette el, hogy az új hatalom rövid regnálása alatt senkinek nem görbült meg még a haja szála sem. A tabávs iratait sem semmisítették meg, mint sok községben. A technikai problémák miatt álló malmot újraindították. Melléjük állt a malom gépésze is, aki három évet töltött málenyikj robotosként a Donyec-medencében. Bőrrén tapasztalta, hogy az egyszerű ukrán nép az utolsó falatot is megosztotta lágérakókkal, ha közéjük vezényelték dolgozni őket. Megosztotta, pedig alig volt mit enniük nekik is a beszolgáltatás miatt. Ott is a vezérek miatt kellett szenvednie a lakosságnak. Ők feszítették patanásig a húrt. Aztán elszakadt...

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy legyen egyetlen település az országban, ahol mindenki normálisan viselkedett, és nem sértette az ő koncepciójukat. Ha nincs, majd kreálunk! Az őrhelyi boltos kapta meg a forgatókönyvet, Kevéske édességgel sikerült rávennie három suhancot, hogy az éj leple alatt rombolják földig a csillagjától megfosztott kicsinyke orosz emlékművet. Már készen is volt a vád, hogy nemcsak a tanácsról, iskoláról, boltokról, kocsmákról, a síremlékről verték le a csillagot, hanem a rombolás tettét is ők követték el. Az igazi tettesek voltak a koronatanúk. A három ember összesen négy évet kapott. Miskolcon ültek vizsgálati fogságban, majd elítélésük után a

baracskai rabgazdaságban ismerkedtek a zöldségtermesztés mesterfogásaival. A vadaskerti tarvágásnál mérséklőleg fellépő polgár egy év felfüggesztett börtönbüntetést kapott, és rendszeres rendőrségi felügyeletet. Az el nem tüzelt, értékeesebb tölgy- és kőrisrönköket a karhatalmisták házról házra járva visszagyűjtötték, és jó nagy pénzbüntetések szóztak a delikvensek nyakába.

1957. október 22-én a negyedik osztály fiútagjainak eszébe jutott, hogy meg kellene kérdezni a tanító bácsitól, kell-e másnap, a forradalom évfordulóján iskolába menni. Abból indultak ki, hogy március 15-én is forradalom volt 1848-ban, és abban az évben először tanítási szünettel ünnepeltük. Mivel a tanító bácsi 19 éves, más községből odakerült, képesítés nélküli ifikommunista volt, sorba állította a díszes társaságot a duruzsoló vaskályha mellé. Megkérdezte, ki volt a keresztkérdés értelmi szerzője. Az került a sor elejére, és olyan pofont csavart le neki, hogy dominószerűen ütötte ki a másik öt 9-10 éves ellenforradalmárt. Szerencsére a kályha előtti szenesláda megakadályozta a forró tűzhellyel való közeli ismerkedést. Aztán elmagyarázta, hogy ez az egész miért nem lehetett forradalom. A bosszantó az akcióban az volt, hogy délutánosok lévén a tanításon túli szeminárium elhúzódása miatt lemaradtunk a Kultúrházban vetített Diktátor című Chaplin-film élvezetéről.

A falu huszonéveseinek egy része még 1956 novemberében emigrált. Németországban, Angliában, Kanadában, az USA-ban, Ausztráliában találtak új hazát. Az itthoniak kárpótlásul a három év múlva elkövetkező totális kolhozosításuk után közösen énekelgethették pianóban:

*Zöldre van a..., zöldre van a
Rácsos kapu festve!
Ott várom a rózsám minden este.
Oszk nem győztük az angolokat várni,
Be kellett a..., be kellett a
Téesszébe állni!*

Adatközlők:

Bányácski Béla, Bodnár István, Deák Mihály, Ómajtényi Béla, Szajkó József, Orosz Ferenc, Szabó Mihály, Vaszily Bertalan, Ujjobágy József.

A község világháborús emlékművéről a fényképet 1948-ban Főző László készítette.

FICSOR MIKLÓS

Versek

A megtisztulás hava

Gyertyaszentelő Boldogasszony
februárja, a böjtelő hava,
tudok-e még megtisztulni
esendő emberként valaha.

Jégszilánkos ereimben
mészette, szűkös a tér,
rétova céllal, el-elakadva
lűkter bennem a toxinos vér.

Boldogasszony!

Gyógyítsd meg révedő szemem,
mi kétes jövőnkbe hanyatlik,
s ring alattam e kasztrált föld,
mint szélviharban a ladik.

Segíts, hogy tarajos csigolyáim
ne kínozzanak szüntelen.

Mondd, meddig rombolnak még
e mutánsok szülőföldemen!

Göthös: itt fáj, ott fáj létem,
tán megtisztít e földi pokol,
tudom, sorsom menthetetlen
a nemlét felé lohol.

Mondom, szép hitem szilárd.
Bár szívem tele van salakkal,
hulljon rám februári fényed
minden éjjelen és nappal!

Csak ennyi

Mindenség gyermeke,
itt már nemkívánt vagy,
bújj a nemlét alá,
az bántani nem hagy,
hát, legjobb elmenni.
Zsong a nagy valóság,
az óriás semmi.
Mégis el kell menni!

Őseink

A távolt csikószemű, puzdrás őseink
hujjogták tele nyeregben állva,
s tettek szert e csillagok-rúgta,
mohón irigyelt, szittyá-világra.
Zúzott csontjaik kiféherítik
soknyelvű eke hasított nyomát,
Szkíthiától a Kárpátok öléig
töretlen hatoltak mindenén át.

A jurta-gondtól fosztott koponyát
képzeletben megsimogatom,
a révedő csendben ízlelgetem
ősökből fakadó holnapom.

Múltunk íze nem múlhat el,
ha hisszük! Terhe legyen
büszke öröm!

Csodaszarvas-Ősanya népe
források tükréből ránk köszön.
A mai fiú a holnap atyja.
Ifjú jelene nem lehet teljes,
ha múltját buzgón nem éli át,
ha nem tud benne
hallani honi harmóniát.

Bármit üzen a susogó világ,
e rögek csak nekünk vallanak.
Sebzetten is legyen feladatunk
maradni hűséges magyarnak!

HÖRCSIK LAJOS KÁLMÁN

Hörcsik Lajosné Czinege Johanna feljegyzései az 1956-os forradalom és szabadságharc történéseiről Nyíriből és Kőkapuról

Hörcsik Lajosné Czinege Johanna (1917-1999) diakonissza és lelkészfeleség Nyíriben élte át a forradalom és szabadságharc eseményeit férje, *Hörcsik Lajos* (1904-1986) oldalán. Visszaemlékezését nem sokkal halála előtt készítette el, amely mindmáig egy kék spirálfűzet lapjain rejtőzött.

Az „ellenforradalmároknak *Nyíri* községben volt az egyik gócpontjuk” állapította meg egy jelentés 1958-ban.¹ A megyében történt 1956-os események egyik legjelentősebb helyszíne *Kőkapu*. Ehhez Hörcsik Lajos személyén keresztül szorosan kapcsolódtak a Nyíriben történtek, ahol 1930 óta teljesített szolgálatot mint református lekipásztor. „A községi forradalmi események előmozdítója a megyében egyedülálló módon a református lelkész, Hörcsik Lajos volt”, állapítja meg Kis József, miskolci levéltáros, a téma szakavatott ismerője.²

Október 28-án Hörcsik Lajos felvonulást rendezett, s mintegy kétszáz református hívével a templomtól indultak el. Az iskola, majd a tanácsháza után – ahol a kommunista rendszer nyilvántartási iratait szerezték meg – a kultúrház következett, ahol Hörcsik Lajos javaslatára nyílt szavazással 29 tagú munkástanácsot választottak. Az ott lévő pártirodába vonultak vissza, majd 10 pontos követelést állítottak össze. A szovjet csapatok kivonulását, a Varsói Szerződés felbontását, illetve gazdasági jellegű követeléseket fogalmaztak meg. Emellett nemzetőrséget is szerveztek.

1956. november 4-én Sátoraljaújhelyen, a járási rendőrkapitányság épületében Kummer Károly nemzetőrparancsnok a szovjetek elleni harcra szólította fel nemzetőreit. Többségük vállalkozott az ellenállásra, nem akartak azonban a városban maradni, ezért központnak a hegyek közötti, Pálházától alig 7 kilométerre található, festői helyen lévő kőkapui üdülőt választották. A kivonulást rendkívül szervezett módon, a szükséges készletek biztosításával kezdték meg.³ Számukra Hörcsik Lajos is gyűjtött élelmet. Szoros kapcsolat alakult ki személyén keresztül a két forradalmi helyszín között, ezt támasztja alá, hogy három nyíri asszony – köztük Hörcsik Lajosné Czinege Johanna is – kint tartózkodott Kőkapun és főzött a felkelőknek.⁴

A hegyekben egy másik, 16 tagú ellenálló fegyveres csoport is berendezkedett. Vezetőik Takács Gyula abaújszántói fényképész⁵ és helyettese, Szépe László anyagbeszerző voltak, szék-

¹ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (a továbbiakban Lt.), XXXV/1. 9. f. 2. ö. E. Tájékoztató jelentés a nyíri alapszervezet munkájáról. 1958. márc. 28.

² Kis József kéziratából. A megyei eseményeket összefoglaló munka megjelenés előtt áll.

³ Lt. XXV-3. B.451/1958. Papp János százados. rendőrségi tanúkihallgatása. 1957. márc. 19.

⁴ Lt. XXV-3 B. 984/1957. sz. ítélet Dosnyai István ügyében

⁵ Személye igen ellentmondásos. Magát grófként aposztrofálta és Takács Tolvaj Ferenc fiaként tünteti fel magát, amit többen megkérdőjeleztek. A magyarázó részekben ennek megfelelően Takács Gyulaként említem. A hivatalos jellemzés szerint: „Ta-

helyük pedig a Hollóháza közelében lévő lászlótanyai⁶ Béke-üdülőben (az MDP Központi Vezetőségének akkori üdülőjében) volt, amit ekkor már a miskolci diákpárlament tagjai őriztek. A Kummer Károly és Takács Gyula közötti együttműködés vitathatatlan, Takácsék robbanóanyagot szereztek a kőkapuiaknak, és terjesztették azok röpcéduláit.

Kőkapun időközben szabályos katonai tábor rendeztek be konyhával, körözőhellyel. A felkelők a csatlakozott katonák segítségével és irányításával védelemre rendezkedtek be. A két páncéltörő ágyút, valamint a golyószórót, a géppuskákat tüzelőállásba helyezték, a bázishoz vezető útvonalat a bányából szerzett robbanóanyaggal aláaknázták, az egység tagjait eskütelre kötelezték, majd pedig katonai kiképzésben részesítették.⁷ Takács Gyuláék kapcsolatot tartottak a környező községek munkástanácsaival, székhelyüket, a Béke-üdülőt is a községek (pl. Nyíri) nemzetőregységeivel őriztették. Takács pénzadományok gyűjtésére adott ki felhívást.⁸

A szovjet hadsereg tokaji parancsnoksága úgy döntött, hogy pontot tesz a dolog végére. A csehszlovák hatóságok helikopterrel derítették fel a kőkapui ellenállókat, azonban jelentésükből kiderül, hogy jelentősen túlbecsülték a csoport nagyságát, 1500-2000 fővel számoltak.⁹ Kummerék a szovjet felszólítás ellenére sem változtattak döntésükön, a harc mellett sorakoztak fel. November 10-én a szovjetek egy páncélkocsival érkeztek. Kummer késett a találkozóról. A szovjet őrnagy javaslatára a pálházi postahelyiségbe mentek, ahol az őrnagy térképen mutatta meg Kummernek, hogy körül vannak zárva, majd felszólította, hogy adják meg magukat. „Tűrhetően viselkedett, inkább kért, mint követelt, szemlátomást harc nélkül akarta fölszámolni az ellenséges gócot, aligha minket: katonáit kímélendő”.¹⁰ Kummer nem állt kötélnek, kételkedett a szovjet tiszt által elmondottak hitelességében, ezért az őrnagy gépkocsiba ültette és megmutatta a szovjet csapatok nagy részét. Kummer látva a hatalmas túlerőt megadta magát.¹¹

A fegyverletétellel egy időben Takács Gyula Béke-üdülőbeli csoportja is feloszlott.

A forradalom utáni megtorlások idején többen kevesellték a felelősségre vonást Nyíriben. Így a pártszervezet két frakcióra oszlott. A „civakodás főképpen két vezető között van, amely alapján bevonták az egész párttagságot”. A pártegység megbontásának fő oka, hogy újból napirendre tűzték az ellenforradalmi eseményeket. Gáspár elvtárs elmondása szerint az ellenforradalmárokat Nyíriben azért nem vonták felelősségre, mert Lőrinc elvtárs elsimította dolgokat, mert ő is köztük volt a pap lakásán Takács-Tolvajjal együtt, amiről fénykép is van. Továbbá „Lőrinc elvtársnak köszönhető, hogy a Tanács vb-ben ma is ott van két presbiter, aki az ellenforradalom idején bizottmányi tag volt és az ellenforradalom mellett állt.”¹²

kács Ferenc Abaújszántón – ahol lakott – közismert szélhámos, dologkerülő hírében állott. Szélhámoságában odáig ment, hogy úton-útfélen grófi származásával dicsekedett. Azt állította magáról, hogy ő Gróf Takács Tolvaj Ferencnek, a horthysta világ reakciós politikusanak egyenes leszármazottja. Szélhámoságát ismerve sokan el is hitték ezt róla. Ez a magyarázata annak, hogy amikor az ellenforradalom napjaiban feltűnt mint bandavezér, sokan tényleg Gróf Takács Tolvajnak tartották. Gróf az soha nem volt, de 'tolvaj' annál inkább. Egy bizonyos: Takács Ferenc volt horthysta katonatiszt mindég szemben állt a népi demokratikus rendszerrel.” Lt.

⁶ A Károlyi család egykori vadászkastélya.

⁷ Lt. XXXV/1. 1. f. 2/41. ö. e. Főljegyzések a Kummer-csoport nov. 4-e utáni tevékenységéről. D. n.

⁸ Lt. XXV-3. B.220/1959. sz. ítélet Molnár Imre ügyében.

⁹ Lt. XXXV/1. 1. f. 1337. dob. Borsod megyei Szervező Bizottság határozata. 1956. nov. 10.

¹⁰ Tomcsányi Amália visszaemlékezése. In: Tomcsányi Amália emlékére. Egy igaz magyar asszony önvallomása. 2. rész. = Igazunk '56. V. évf., 12. sz.

¹¹ Lt. XXV-3. B.2075/1957. sz. ítélet Kovács Árpádné ügyében.

¹² Lt. XXXV/1. 9. f. 2. Ö. E. Tájékoztató jelentés a nyíri alapszervezet munkájáról. 1958. márc. 28.

Hörcsik Lajosné följegyzéseit az eredeti formában teszem közzé a magam jegyzeteivel.

1956 eseményei röviden:

56. augusztus 20-án egy magas, karcsú fiatalember, Takács Tolvaj Gyula¹³ jelent meg a Paróchián. Szállást kért. Fényképésznek mutatkozott be. Faluról-falura járt fényképeket készíteni és nagyítani. Esténként sokat beszélgettek a férjemmel. Később tudtam meg, hogy a forradalmat jött előkészíteni a falvakba. Előre megmondta, hogy okt. 23-án fog kitörni a forradalom. A legnagyobb titokba kellett tartani. Szívszorongva vártuk ezt a napot... Mikor elérkezett, könnyes szemmel hallgattuk a rádiót. Nagy volt az öröm, akkor még nem láttuk a végét, hogy mennyi vér fog folyni, és hogyan tiporják el az orosz tankok. No, de menjünk sorjában!

24-én egy teherautó futott be a paróchiára tele felkelőkkel. Teát kértek meg enniavalót. A faluban levő kommunisták kimenekültek a hegyekbe, nagyon félték. Mikor elmentek a felkelők, a férjem felkereste a párttagokat a hegyekben, és biztosította őket, hogy amíg ő ennek a falunak a papja, senkinek sem esik bántódása. Megkönnyebbülten tért haza mindenki. Úgy látszott, hogy megnyugodnak a kedélyek, de nem ez történt.

Ezután gyorsan peregetek az események. Hallani lehetett, hogy Pesten kivégzések folynak, az egész országban bizonytalanság uralkodik. Itt a faluban is megváltozott a hangulat. A párttagok kezdtek ismét éledni, és szembefordulni az urammal. Őt okolták azért, hogy a felkelők megjelentek a faluban. Közben Pesten folytak a tárgyalások, hogy pontosan mi történt, azt már sokan kikutatták és megírták. A levéltárban nyomon lehet követni, így erre én nem térek ki, csak azt írom le, ami körülöttünk történt.

A forradalom vezetői, itt a keleti országrészben rendszeresen összejöttek tanácskozni a paróchiára. Takács Tolvaj Gyula, Kummer Károly, Király Béla, a Rácز nevezetű orvos meg egy katonatiszt, de a nevét nem tudom. A férjem óvatosságra intette őket, azzal, hogy amíg az orosz hadsereg az országban tartózkodik, minden erőfeszítés hiába, mert ez a rendszer az orosz szuronyokon nyugszik. Tehát vigyázzatok, mert hiábavaló a vérrontás, amíg a megszállók itt vannak. Körülbelül 10 napig tartott a remény, de jött november 4-e, amikor vérbe fojtották a forradalmat. Várták a forradalom vezetői, hogy jön a segítség Amerikából, de sajnos az ígéret csak ígéret maradt, mert a Szuzei-csatorna válsága került előtérbe és a magyarok segélykiáltását elnyomta a politikai érdek.

Kummer Károly és vezérei 40 felkelővel kivonultak Kőkapura azzal a céllal, hogy nem nyugszanak bele a párt döntésébe. Követelték, hogy 12 pontban megfogalmazott tételeiket fogadják el. Ez nem történt meg, hanem elfogató parancsot adtak ki ezen vezetők ellen. Így nekik menekülni kellett, ők elmentek, mi maradtunk, így rajtunk csattant az ostor.

Kőkapu:

A forradalmi csoport Kummer vezetésével elfoglalta a kastélyt, hosszabb időre rendezkedtek be. Hozzánk a paróchiára azzal jöttek, hogy adjunk két asszonyt Kőkapura a konyha vezetésére. Hosszas tanácskozás után én magam vállaltam egy (Horváth Józsefné)¹⁴ falusi asszonytársammal a feladatot. Naponta 40-50 személyre főztünk.

¹³ XXXV/1. I. f. 2/41. ő. e. A Kummer banda garázdálkodásai. D. n.

¹⁴ Későbbi, de saját kézirásos bejegyzés

A kapuba egy fegyveres őrt állítottak, majd négy foglyot hoztak, és az egyik szobába zárták őket. Szűcs volt az egyik fogoly, az újhelyi párttitkár, Oláh, a helyettese, meg két katonatiszt. Testileg nem bántalmazták őket, hanem csak naponta többször vallatták. Ez tartott egy hétig. Majd egy éjszaka Király Béla felköltött bennünket, hogy öltözzünk fel azonnal, menekülnünk kell, orosz páncélosok körülzártak bennünket, talán még az erdőn keresztül kijutunk a gyűrűből. Sikerült a dzsippel hazajutnunk Nyíribe.

Nagy volt a riadalom, akkor már látszott, hogy hiába volt minden. Az orosz páncélos egység parancsnoka tárgyalást kért Kummertől, meg is egyeztek, hogy Pálházán találkoznak, ez másnap meg is történt. Barátságos hangulatban telt el a találkozás. Az orosz tiszt azt mondta: „Csak így tovább, ne hagyjátok abba, mi is mellétek állunk.” Az orosz tisztet is elfogták, menekülniük kellett a vezetőknek.

Nem felejttem el azt a könnyes búcsúzást, amit az egyik éjjel átéltünk. Rádió adónevőn Kummer hívta Amerikát, és segítséget kért, „Vártunk benneteket, de nem jöttetek, nem jöttetek, magunkra hagyatok”. Ez a paróchia kertjében zajlott le, de már teherautón ávós katonák érkeztek a faluba. Azonnal megindult a házkutatás. Kummernak csak annyi ideje volt, hogy a hegyen keresztül elmeneküljön.

A megtorlás:

Itt kezdődött a mi kálváriánk: A házkutatást a paróchián kezdték. Ráfogták a férjemre, hogy kifosztotta László-tanyát, ott Rákosiéknak volt örömtanya berendezve. Mint a nagyáruházban, ott minden megtalálható volt. Innen a faluból az elvtársak megkezdtek a kifosztást és a férjemnél kezdték. Házkutatás során keresték a sok ezüst és arany étkészletet, meg a sok selyemdamaszt ágyhuzatot, de hála Istennek a mi házunkban nem találtak egy darabot sem. Itt a férjem szavait idézem: „Rongy emberek mindig akadnak”, itt is akadtak, akiket felkarolt, taníttatott. (Molnár Imrét).¹⁵ „Aki kenyeremet ette, felemelte sarkát ellenem.” Ez a fiatalember minden alaptalan vádat kitalált, s ezzel szerzett belépést a besúgórendszerbe. Többször megtörtént, hogy éjnek évadján jöttek házkutatást tartani, kizavartak az ágyból a két gyerekkel, és a férjemet megfenyegették, ha nem mondja meg a nevüket az ellenforradalom vezetőinek, agyonlövök. Határidőt adtak, hogy másnap jelentkezzem az újhelyi parancsnokságon. Egész éjjel le sem hunytuk a szemünket. Másnap nem kellett elmenni, érte jöttek egy kocsival. Elvitték és akkor nem tudtam, hogy fogom még ebben az életben látni.

Ott maradtam a két gyerekkel a bizonytalanságban. Ekkor életemben először fordultam kérdéssel Isten felé: „Uram, miért? Mit vétettem, hogy így sújtasz azért, amit mi nem követünk el?” Tudtam, ha a férjemet elteszik láb alól, számomra nincs menekvés, a két gyerekkel még koldulni sem mehetnénk. Hiszen a papság részéről sem tapasztaltunk együttérzést. Úgy kerültek bennünket, mint a leprásokat. Eltelt egy hét, és a férjemről semmi hírt nem kaptam.

Végso elkeseredésemben felmentem a község házára (Molnár Imréhez)¹⁶, ahol az a férfi trónolt, akivel a férjem olyan sok jót tett, mert az ő keze volt a dologban. Követeltem, hogy hozassa haza az én férjemet, különben nem megy el innen élve. Teljesen el voltam szánva, senkire sem számíthattam, a faluban is minden bizonytalan volt. „Verd meg a pásztort, elszé-

¹⁵ Későbbi, de saját kézírásos megjegyzés.

¹⁶ Későbbi, de saját kézírásos megjegyzés.

led a nyáj!” Ez igaz, kértem a férfit, hogy vegye fel a telefont és hozassa haza a férjemet. Nem akarta. Ekkor felvettem az asztalról az ólom tintatartót azzal, hogy hozzávágom, egész valómban remegtem, csak a két gyermekemre gondoltam. Ekkor kinyílt az iroda ajtaja és egy rendőr jelent meg puskával a kezében, az én emberem megijedt és azonnal telefonált. Estére itthon volt a férjem, akire alig ismertem rá!!! Történt olyan is, hogy kiszállt egy kutatócsoport, s azzal jöttek a paróchiára, hogy a kertben az egyik almafa tövében kézigránátot találtak egy vászonzacskóban. Az érdekessége csak az volt, hogy egész nap esett az eső, s a zacskó mégis száraz volt. Nyilvánvalóan valaki odarejtette, hogy bevádolja a papot.

Egyszer pedig sürgősen hívtak engem a községházára, ahol már kihallgatások folytak. Két ávos tiszt volt jelen és 10 verőlegény korbáccsal felszerelve. Akit kínoztak, egy falubeli fiatalember volt, a kínzás módját nincs lelkierőm leírni, csak azt éreztem, hogy most itt végem van. Magamban Istenhez kiáltottam, „Uram, segíts!”, mikor rám került a sor. A vallótiszt durván megkérdezte tőlem: „Mit keresett maga Kőkapun? Kik voltak ott és mit csináltak?” Egy pillanatra azt éreztem, hogy menten elájulok, kértem, hogy hadd beszélhessek vele négy szemközt. A korbácsosok kimentek. Ekkor még nem tudtam, hogy mit fogok mondani. „Kérem engem a kommunisták küldtek oda, hogy nézzem meg mi történik ott.” „Miért nem mondta mindjárt asszonyom?” Ekkor nyílt az ajtó és egy ember szólt be: „Tessék jönni azonnal, mert a kisfia rosszul lett!” Így szabadultam meg, de ekkorra már teljesen leizzadtam! Még legalább 80-szor volt házikutatás, rendszerint éjszaka. Idegekkel már nehezen bírtuk. Ha Isten nem adott volna hozzá erőt, nehezen éltük volna túl.

A nagy próba még ezután következett!

1956. december 4-én éjjel történt. A családom velem együtt nyugovóra tért. Úgy 11 óra körül erősen verték a bejárati ajtót, hosszú idő óta először öltöztünk hálórúhába. A zörgetéshez már kiabálás is társult. „Hol van az a gazember, hazaáruló, fasiszta, csak golyót érdemel!” stb. Rimámkodtam a férjemnek, meneküljön, ugorjon ki az ablakon. „De mi lesz veletek?” „Az Isten meg fog őrizni, hiszen nem jártunk álnokságban! Te csak menekülj!” Meztőláb, pizsamába kiugrott az ablakon, erre már betörték az ajtót, s 25 karhatalmista fegyverrel a kezükben rontott be. „Hol van az a gazember hazaáruló?” „Nem tudom, keressék meg!” Egy szál hálóingben, meztőláb álltam a szoba közepén, az egyéves kisfiam a karomon volt, a 7 éves pedig ordítva fogta az ingemet. Ekkor nekem szegezték a puskát, amivel oldalba böktek többször. „Add elő azt a gazembert, mert itt lövünk agyon!”

Ekkorra már betelt a pohár, az idegeim felmondták a szolgálatot, és mint egy megvadult oroszán nekik rontottam, rájuk borítottam az asztalt, a két gyerek ordított. Azt hittem a szívem megszakad. „Nem szégyellitek magatokat, így kell egy lelkészcsaládra támadni éjnek idején? Magyar emberek vagytok ti?” (A faluban párttagok voltak: Balogh János, Papp Pál, H. Szabó István, Molnár Imre, Horváth Sándor (Pulyu Sándor), voltak többen is, de csak ők voltak hangadók.)¹⁷ „Vagy mint kommunista bérencek ítékeztek és gyilkoltok? Mars innen ki!” Ez tartott vagy két óra hosszáig, de látták, hogy velem nem boldogulnak, elmentek.

Alig zárult be az ajtó, a férjem zörgetett az ablakon: „Adjál ki ruhát, meg cipőt!” Kiadtam és kértem, meneküljön. Közben lövéseket hallottam, és a vér is meghűlt bennem, hogy a fér-

¹⁷ Későbbi, de saját kézírásos megjegyzés.

jemet lőtték agyon. Ráborultam a két gyermekemre és zokogva hívtam segítségül Istent. Azt az érzést még annyi év után sem tudom elmondani vagy leírni! Kétségbe voltam esve, újra verték az ajtót, bejöttek és kérték adjak ruhát a férjemre, mert agyonlőtték. „Hozzátok ide, majd felöltöztetem!” Erre elmentek.

Ottmaradtam a bizonytalanságban. Most mit tegyek? Ugyanis az történt, hogy a vaksötétben egymást lőtték meg a karhatalmisták, úgyhogy az egyiket az újhelyi kórházba kellett szállítani. A paróchiát körülzárták, se ki, se be. A faluból sem mert senki feljönni, teljesen magamra maradtam a két gyerekkel. Ez így ment egy hétig, örökös kétségek között. Egy reggel mégis jött egy fiatalasszony tejescsuporral, de az őt nem akarta beengedni, végül az őt is bejött a konyhába. „Hoztam egy kis tejet a gyerekeknek!” Bementünk a kamarába és ott súgta meg, hogy a férjem él, és ott van a hegyek alatt az ő lakásukban. „Nincs semmi baja, csak értünk aggódik.” Kértem, hogy még ne jöjjön haza.

Végül is megunták, és elhagyták a falut az ávósok. Jöttek a hírek kivégzésekről, akasztásokról, ezt előszeretettel adták a tudunkra a piroskönyvesek, hogy így is kínozzanak bennünket. Egyik éjjel Takács Tolvaj Gyula futott be hozzánk, jött elköszönni. Országos körözést adtak ki ellene. Ő orosz tiszti egyenruhába öltözve Újhelyben a község háza kapusszobájában rejtőzött el, onnan osztogatta a parancsot telefonon. Így ott senki sem kereste. Egy orosz tiszti társaságában kocsin hagyta el az országot. Kijutott Svédországba, és onnan küldött egy üdvözlőlapot. Ebből is baj keletkezett, ugyanis mielőtt a postás nekünk átadta volna, a párttitkárnak megmutatta, az pedig továbbította Újhelybe, a pártközpontba. Beidézés, kihallgatás lett a vége. A vád az volt, „ellenforradalmárokkal” tartjuk a kapcsolatot.

Idegőrlő hetek, hónapok következtek. Közben Papp Pál lett a tanácselnök, ő személyesen jött be a paróchiára, hogy elkobozza férjem írógépét, el is vitte. Egy érdekes epizód játszódott le. Richárd fiam, aki ott játszadozott a konyhában, Papp Pali bundásapkját lekapta az asztalról, és a moslékos vödörbe dugta. Nagy lett az elnök úr felháborodása és nagy haraggal elviharzott. „Ezt még nagyon megkeserülük!”, kiáltotta.

Teltek az évek, de a rágalomhadjárat nem szűnt meg. A falunak egyetlen megélhetési forrása az urasági almáskert felosztása volt, a piacra hordták az almát a gazdák. Ezt a hatóság megtiltotta, nem volt szabad eladni, kivinni a faluból. Teljesen megbénították a megélhetést. Ezért is a férjemet hibáztatták. Az egyik feljelentés ment a másik után Patakra a püspök úrhoz, aki akkor Darányi Lajos volt. Ő nem mert kiállni egyetlen papja mellett sem, így Hörcsik Lajost sem kérdezte meg, hogy mi az igazság. Csak küldte az ukázt, hogy „Nektek már rég el kellett volna menni Nyíriből! Két lehetőségetek van, Hernádbüd vagy Fony. A férjem Fonyt választotta, mert ott lakott az édesanyja és a testvérei. Így 1960 májusában elköltöztünk Fonyba. Nyíriben ekkor teljes virágzásba borultak a gyümölcsfák, ők így búcsúztak a gazdájuktól.

Még egy epizód történt. Költözködés előtt még az utolsó éjszakát ott töltöttük. Úgy hajnal felé kopogtak a kertre néző ablakon, felébredtünk és kinéztünk, de nem láttunk senkit. A kopogás megismétlődött, ekkor kinyitottuk az ablakot és a közeli diófáról madarak, kezdtek énekelni. Rendszeresen etette őket a férjem. Cinkét, rigót, harkályt, és ők is eljöttek „elbúcsúzni”. Sírva álltunk az ablaknál.

EVVA ANDRÁS

Amerikai magyarok 1956 emlékezetéért

Évek óta működik az AMERIKAI ALAPÍTVÁNY A MAGYAR IFJÚSÁGÉRT ÉS KULTÚRÁÉRT elnevezésű nonprofit alapítvány, amelynek célja: a) magyarországi történelmi szempontból értékes épületeknek, azok környezetének, továbbá egyéb értékeknek a megvédése, megőrzése; b) diákok támogatása segélyekkel és ösztöndíjakkal főleg az angol nyelvoktatásban; c) a magyar kultúra iránti közérdeklődés és tevékenység ápolása és támogatása az Egyesült Államokon belül és kívül. Magyarországon is támogatunk kulturális célokat; többek között a Nógrád megyei Penc községben 19 számítógéppel és monitorral ajándékoztuk meg az iskolát. Ezúttal azonban arról a kezdeményezésről szeretnék beszélni, amelynek eredményeként idén az 50. évforduló tiszteletére szobrot állítunk az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hőseinek, áldozatainak emlékére.

Az Alapítvány kezdeményezésére az USA *Naples* városában, Floridában élő magyar származású polgárok felhívással fordultak Collier megye elöljáróihoz és lakosságához, hogy állítsanak maradandó emléket az Ameriká-

**THE AMERICAN FOUNDATION FOR
HUNGARIAN YOUTH AND CULTURE, INC.**

501(C)(3)Charitable Corp.

1919 Princess Ct., Naples FL. 34110 - Phone # 239-593-9513 Cell # 586-484-5444
E-mail -- ASEVVA@AOL.COM

Those Who Don't
Value The Past
Shall Also Be
Without a Future

Aki A Múltat
Nem Becsüli,
Annak
Jövője Sincs

ban is nagy tisztelettel övezett magyarországi történelmi eseménynek. Beadványukban rámutattak arra, hogy egy ilyen emlékmű azt a célt is szolgálja, hogy emlékeztesse a nemzettel, a hazával szembeni állampolgári felelősségre az amerikai társadalmat.

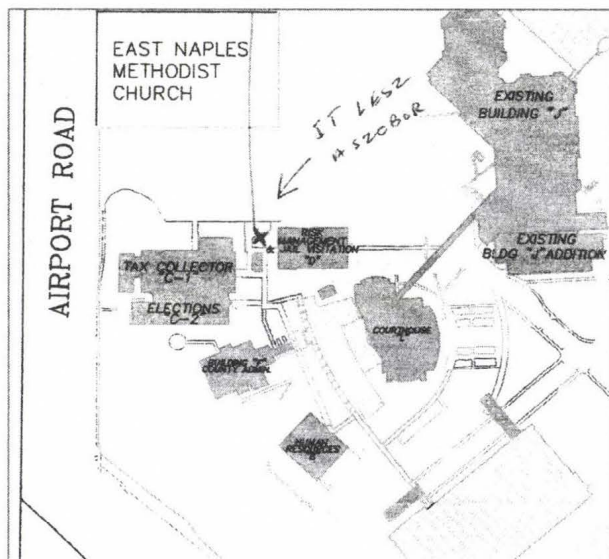
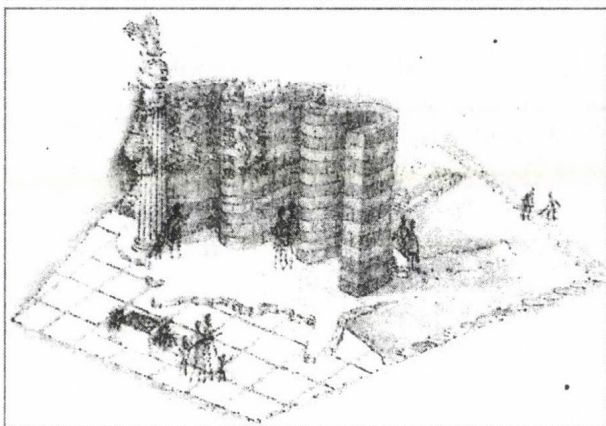
A megye két magyar származású képviselője, *Frank Halas* és *Donna Fiala* (képüket lásd a következő oldalon) messzemenően támogatta a kezdeményezést, s jóindulattal fogadta azt a város képviselőtestülete is. A megye közterületet jelölt ki egy *Szabadság Emlékpark* céljára, ahol felállítanak egy központi emlékművet, s ahol a magyar 56-os szobor is helyet kap. A *Naples News* című újság 2005. december 14-i számában megjelent a híradás arról, hogy megkezdődött az *Emlékpark* tervezése a városban egy tó közelében. Magának a parknak a kialakítása nem igényel költségeket, csak az emlékművekre kell anyagiakat áldozni. A tervezett s a későbbiekben felállítandó nagyszabású Szabadság-emlékmű egy amerikai lobogó alakját formázza (lásd képünkön a következő oldalon), s mellette az USA minden államát egy-egy kőlap jelképezi. Tervezője *Gerald Ladue*, s a kb. 1,8 millió dolláros költséget a tervek szerint a következő

Chairman Frank Halas
Collier County Commissioners
District #2

Donna Fiala
Collier County Commissioner
District #1

években társadalmi összefogással kívánják előteremteni. Ennek a Szabadság Emlékparknak a gondolata voltaképpen a múlt év elején magyarok egy csoportjának javaslatából fejlődött ki, akik arra kértek engedélyt, hogy szobrot állíthassanak az 1956-os magyar forradalom 50. évfordulóján.

Miután a megyei önkormányzati testület 2006. február 28-án az engedélyt megszavazta, megtörtént a hely kijelölése (lásd a térkép vázlaton balra lent), a szervezők megkezdheték a szoborállítás gyakorlati kivitelezését. A helyszínen elegyengetik a talajt, fűvel vetik be, előkészítik a szobor talapzatát, amelyet járda vesz körül, s megőrzéséről megvilágítással, videokamerákkal gondoskodnak.

A szobor megalkotására egy neves művész, *Harrison Covington* kapott megbízást. Munkáját azzal kezdte, hogy tájékozódott az 1956-os események tartalma, jelképei felől. Mi, floridai magyarok segítettünk neki a felkészülésben, rendelkezésére bocsátottunk korabeli felvételeket, valamint magyarországi emlékművekről készült fényképeket. A művész végül úgy döntött, hogy egy térdelő alakot formáz meg, aki a forradalom lyukas nemzeti zászlaját tartja maga elé, azzal próbál fölemelkedni. (Lásd a makettről készült fényképfelvételen)

A fekete gránit talapzatra felkerül azoknak a neve, akik legalább 500 dollárral hozzájárultak a szoborállítás költségeihez. Arra is gon-

doltunk, hogy információt nyújtsunk a múltat és Magyarországot nem ismerőknek, ezért olyan szövegek kerülnek a gránittömbre, amelyek eligazítást adnak a látottak értelmezéséhez.

'Talpra Magyar' 50th Anniversary Commemorative Sculpture
 „TALPRA, MAGYAR” EMLÉKMŰ AZ 50. ÉVFORDULÓRA
 Harrison Covington szoborműve (Naples, Florida, 2006)

A talapzat egyik oldalán az amerikai lobogó és az 1776-os évszám az USA megalakulásának történelmi jelentőségére és üzenetére utal, s odaírjuk az Egyesült Államok történetének két jelgeszerű tanulságát: „*Freedom is not free*” (A szabadságot nem adják ingyen), „*All gave some, some gave all*” (Mindenki áldozott valamit, néhányan mindent feláldoztak). A másik oldalon látható a Time Magazin állásfoglalása: 1956-ban a „Magyar Szabadságharcos”-t választotta ki „Az év embere” elismerő címre; rá kerül továbbá a Kossuth-címer, a forradalom ki-robbanásának dátuma, és egy elesett szabadságharcosnak meg egy zászlóvivőnek az alakja.

A talapzaton idézzük John F. Kennedy elnök szavait: „1956. október 23-a olyan nap, amely örökké élni fog a szabad emberek és nemzetek krónikáiban. A bátorság, a lelkiismeret és a győzelem napja volt ez. Egyetlen más nap sem mutatta meg világosabban a történelem kez-

detétől az embernek azt az örökös, olthatatlan vágyát, hogy szabad legyen bármily kevés az esély a sikerre, s bármily nagy áldozatot kell is hozni érte”. Egy 12 soros angol nyelvű verszet emlékeztet még a tanulásra, amelynek tartalma ez: „Menetelünk, s szívünk tele van valamilyen ismeretlen, titokzatos erővel; lehet ugyan, hogy később megtántorodunk, de egész Budapest a miénk. Most az utcákat vér borítja, s bár a jövő viharainak esője megtisztíthatja az utcákat, de sohasem törölheti el ezt a foltot. Álljon itt ez az emlékmű hirdetve az élőknek, hogy 56-ban vérrel vették meg a szabadságot Budapest utcáin.”

A szobor tehát adományokból, magyar és nem magyar származású amerikaiak áldozatkészségéből emelkedik majd a floridai Naples város Szabadság Parkjának egyik szögletében. 40 ezer dollár gyűlt össze, s ennek köszönhetően december 3-án ünnepélyes keretek között sor kerül az emlékmű felavatására. Magyarországról is várunk küldöttséget erre a felemelő alkalomra. Fred Coyle tanácsnok (képünkön), a Szabadság Emlékpark Bizottság elnöke méltatja majd annak az eseménynek a jelentőségét, hogy a park első emlékműve elkészült. Megáldják a szobrot az egyházak lelkészei, majd koszorúzásra kerül sor.

Ott lesz a koszorúzóik között Jim Mudd ezredes (képünkön), aki 56-ban a berlini falnál szolgált, s aki megköveti a magyarokat amiért akkor nem nyújthattak érdemi segítséget szabadságharcukhoz. Tengerészgyalogosok díszsortüze, trombitaszava tiszteleg ezután az elesettek előtt, s tisztelegni fog a New York-i tűzoltók és rendőrök díszegysége. S természetesen jelen lesznek több amerikai magyar szervezet küldöttei.

Alapítványunk igazgatóságának tagjai – Andrew S. Evva elnök, Phyllis S. Evva titkár, Somogyi Gábor ügyvivő, Jon V. Peterson pénztáros és Michelle Evva ügyvivő –, valamint a tanácsadó testületben munkálkodók – Donald W. Campbell és Frank Dobos, utóbbi a Naples-i Magyar/Amerikai Klub elnöke – lendületesen dolgoznak az emlékmű-állítás sikeréért. Hármasként célkitűzést szolgálunk ezzel. Először is megemlékezünk 1956 magyar forradalmának 50. évfordulójáról. Másrészt tisztelgünk az Amerikai Egyesült Államok előtt, amely befogadja a politikai üldözötteket, s amelynek Függetlenségi Nyilatkozata 1776-ban, tehát 230 éve deklarálta: „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvése.” Emellett ünnepelünk is, hiszen a Szabadság Emlékpark első objektuma készült el kifejezve az egyik legfontosabb alapérték jelentőségét.

A Magyar Szabadságharcos alakja ezután sok-sok embert fog Floridában emlékeztetni arra az önfeláldozó küzdelemre, amelyet az elnyomás ellen vívott a magyar nép 1956 őszén, s amelyet az egész világ rokonszenve, elismerése kísért. Egyúttal hirdeti a reménységet, hogy minden nemzet, minden ember képes győztesen talpra állni az elszenvedett tragédiák után.

DIENES DÉNES

*„Szelíden és rendíthetetlenül”***Dr. Koncz Sándor 1956-os Memoranduma****I.**

Dr. Koncz Sándor a sárospataki Teológiai Akadémia megszűnése során elvesztette tanári állását (1951). Az egyházkormányzatnak tervei voltak vele, mert „jó kádernak” tartották munkás származása miatt. Az első változatban tiszánineni püspököknek szánták, s hogy elkötelezze magát cikksorozatot kértek tőle „az Úr” című egyházi folyóiratba „*a sárospataki lokálpatriotizmus, mint helytelen sovínizmus, ami rokonságot mutat a titóizmussal*” címmel. Ő ezt nem vállalta.¹

A pataki Teológia után rövidesen megszüntették a kerületet is, ekkor a Miskolc-Vasgyári Egyházközség akarta meghívni egy második lelkészi állásra. Péter János debreceni püspök helytelenítette Koncz Sándor vasgyári meghívását, mondván, hogy „egyéb fog neki javára szolgálni”. Ez az „egyéb” a debreceni professzorság volt. A megszüntetett teológiák tanárainak kilátásba helyezték professzori beosztásukat a megmaradt akadémiákon. Koncz Sándorral kapcsolatban azonban ezt Péter János a „kitűnő munkásszármazáshoz” kötötte, ami nem volt más, mint a kommunizmus iránti feltétlen elkötelezésre ösztönzés. Ezért Koncz Sándor elutasította az ajánlatot néhány hónapos debreceni tanárkodás után: „az új időkben is talán a képesítés jelenti a tanárságra való alkalmatosságot és nem a származás”. Ezzel a vasgyári lelkipásztorkodás is elesett: „velem kapcsolatban ez az út járhatatlan, mert én arra vagyok ítélve, hogy falun legyek lelkipásztor”. Ez Bereczky Albertnek, a Református Konvent lelkészi elnökének az „ítélete” volt.² Ez a falu az Abaúj megyei Alsóvadász lett, ahol 1952 augusztusában kezdte meg szolgálatait dr. Koncz Sándor. 1955 őszén újra felmerült a Miskolc-vasgyári meghívás, az egyházkormányzat azonban megakadályozta ismétlen. Így Koncz Sándor Alsóvadászon maradt 1965-ig, s itt fejtette ki tevékenységét az egyház megújulásáért, Tiszáninnen és a pataki Kollégium visszaállításáért. Ennek 1956. évi dokumentumait közöljük és ismertetjük.

II.

Az „ötvenes évek” magyar társadalmát a korlátlan szovjet befolyás határozta meg. Így nagy jelentősége volt a Szovjetunió Kommunista Pártja 1956. február 14-25-e között tartott XX. kongresszusának. Hruscsov támadást intézett a személyi kultusz ellen és sürgette a törvénysértések feltárását. Bár Magyarországon Rákosi Mátyás és köre fékezni próbálta a XX. kongresszus pozitív hatásait, a személyi kultusz kritikáját és az igazságtalanul elítéltek rehabilitációjának igényét nem tudta megakadályozni. Szovjet irányítással Rákosit a hatalomból eltávolított-

¹ Dienes Dénes: Tiszánineni Rapszódia. = Enyedi Emlékkönyv. Sárospatak, 1992. 75.

² Koncz Sándor: Feljegyzés a diósgyőr-vasgyári gyülekezetbe való lelkipásztori meghívásomról. Alsóvadász, 1955. dec. Sárospatak, An. 3715.

ták, ez a döntés azonban csak a felszínt kezelte, mert a helyére kerülő Gerő Ernő egyenrangú társa volt Rákosinak a hibás döntésekben és a súlyos törvénytelenésekben. A társadalomban megindult és egyre szélesedett az embertelen diktatúrával való szakítás óhajta.³

A változás igénye egyre erőteljesebben jelentkezett a Református Egyházon belül is.

Ennek több jele mutatkozott: leváltották a hírhedt esperest, aki egyben az „Út” főszerkesztője is volt, Fekete Sándort. Vezetők közbenjárására többeket kiengedtek a börtönből: Pap Béla karcagi lelkész, Teleki Lászlót, a református ifjúsági élet kitűnő munkását.⁴ Legjellemzőbb talán az, hogy Magyarországon rendezhették az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának ülését '56 nyarán. Ennek élesztő hatását később – a forradalom leverése után – úgy értékelték, hogy károsan érintette az egyházat, s Péter János hibának nevezte a magyarországi rendezést, s Bereczky Alberttel együtt „személyes és helyettesítő bűnvallásban” negatívan értékelte a forradalom előtti tisztázódási folyamatot.⁵ Ez a vélemény azonban nem az egyház tagjainak érzését, meggyőződését fejezte ki, hanem a rendszernek mélyen elkötelezett vezetők hamisítása volt. 1956 nyarán a változásokat óhajtok reménnyel néztek előre és pozitív várakozással munkálták a szükséges megújulást. Ebbe a folyamatba illeszkedett a volt Tiszáninnyi Egyházkerület lelkipásztorainak küzdelme a Kerület és a pataki Kollégium visszaállításáért.

III.

E küzdelem egyik szellemi összefogójának dr. Koncz Sándort kell tekintenünk. Tiszáninnyi és a pataki Kollégium ügyét elválaszthatatlannak tartotta. Igyekezett mindkettőnek nyilvános fórumot szerezni. Ez lehetett egy temetés, esketés, lelkészbeiktatás, miként erről maga is vall.⁶ Javaslatára az alsóvadászi presbitérium pályatételt tűzött ki 500 forintos jutalmazással a Budapesti Teológiai Akadémia centenáriumi ünnepségére „A sárospataki és a budapesti Theológia kapcsolatai” címmel. A kar a pályatételt elfogadta.⁷ Olyan nyilvános fórum, amely már nem csak a gondolat ébrentartását szolgálta, 1956 nyarán adódott, mégpedig a lelkészi konferenciákon. Berekfürdőn Koncz Sándor előadást is tartott. Ekkorra (július 2-6 között volt a konferencia) a kiskörökben, egyházmegyei értekezleteken kialakult a lelkipásztorok állásfoglalása Tiszáninnyi ügyével kapcsolatosan. Ennek hivatalos közvetítését Koncz Sándor bonyolította: az MDP, az Elnöki Tanács, a Népfront és az Állami Egyháziügyi Hivatal felé 1956. június 1-jén kelt felterjesztésében. A Tiszavidék püspökét közvetlenül ezután értesítette:⁸

Kedves János!

A két mellékletet az előzőek folytatásaként most is bizalommal és szeretettel küldöm. Legalább pontos formában is értesülsz róla.⁹ Egyben tiszáninnyi lelkipásztorok kívánságára, bizalommal felvetem a hagyományos Tiszáninnyi Egyházkerület visszaállítása lehetőségének megfontolását. Ez a kérés megfelelő hatóságok felé hangzik el.

Atyafias köszöntéssel:

Alsóvadász, 1956. VI. 2.

Dr. Koncz Sándor

³ Szerencsés Károly: Magyarország története a II. világháború után. Bp., 1990. 115. skv.

⁴ Pap László: Tíz év és ami utána következett 1945-1963. Bern /Bp., 1992. 139. skv.

⁵ Studia et acta ecclesiastica. V. k. Bp. 1983. 527.

⁶ „Miként a csillagok” Dr. Koncz Sándor emlékére. Szerk. Dienes Dénes. Alsóvadász 1993. 62.

⁷ Alsóvadász, Irattár 180/1955. Bp. Theol. 53/1955 sz. irata.

⁸ Alsóvadász, Irattár 133-1956 141/1956.

⁹ Koncz Sándor egyházmegyei felszólalásáról van szó.

A „hatóságok” részéről az Állami Egyházügyi Hivatal válaszolt egyházi belügynek minősítve a kérdést, noha annak idején – miként erről még esik szó – rajta keresztül, erős állami beavatkozással történt a megszüntetés. Tempora mutantur... Koncz Sándor szeretett volna úgy is hangsúlyt adni az ügynek, hogy a Magyarországra érkező Egyházi Világtanács küldöttség egy-két tagjának szolgálati alkalmat biztosít Tiszáninnen. A cseh Hromádka professzornak és a német Martin Niemöllernek – mindkettő személyes ismerőse volt – írt is, de a szervezők nem osztottak be senkit erre a vidékre.

Péter János püspök július 2-án fogadta Debrecenben személyes beszélgetésen.¹⁰ Koncz Sándor pozitív hozzáállást tapasztalt részéről Tiszáninnen ügye iránt. Feljegyzésekben elküldte állásfoglalását Győry Elemér dunántúli püspöknek és az Egyetemes Konvent elnökének, Bereczky Albertnek, valamint Erdei Ferencnek, aki tiszavidéki főgondnok volt. Augusztus folyamán elkészült egy hármas vonatkozású memorandum, amit nevezetteknek szintén eljuttatott.¹¹ Koncz Sándor alapvető változást remélt az egyház-kormányzók magatartásában is – annak ellenére, hogy erősen kompromittálódtak az eltelt évek során – és nem akart senkit kirekeszteni a megújulás munkálásából: *„Isten elodázhatatlanul szívünkre helyezte belső egyházi életünk átrendezésének sürgősségét. Ez alól a felelősség alól kitérni nem lehet. Vállalni kell”* – írta Bereczky Albertnek augusztus 23-án, ugyanekkor Pap László budapesti dékánnak így fogalmazott: *„Sokan úgy gondoljuk, hogy egyházunk belső életének rendezése annyira közös felelősségünk, hogy ez alól senki nem vonhatja ki magát.”* Hasonlóan írt Győry Elemérnek és Péter Jánosnak is.¹²

Tiszáninnen jogi szempontból nem létezett, a valóságban azonban igen és egyre erőteljesebben mozgásba lendült önmaga és az egyetemes magyar reformátusság érdekében. Így született meg bizonyára Koncz Sándor hatására is szeptember végén a miskolci lelkipásztorok memoranduma, melyhez csatlakoztak a Miskolc környéki gyülekezetek pásztorai is. Ezt továbbították a Konvent, a Tiszavidéki Kerület és az egyházmegyék elnökségéhez. Megküldték a gyülekezetek számára is, kérve csatlakozásukat.¹³

A miskolci lelkipásztorok memoranduma:

Isten és emberek előtti felelősségben, egyetemes magyar református egyházunk iránti osztatlan szeretetben, annak egységéért munkálkodva, egyházunk és magyar népiünk szabad, demokratikus fejlődésének vágyában élve valljuk és egyházi előljáróink testvéri figyelmébe és megértésébe ajánljuk az alábbi pontokba foglaltakat:

1. Egyetértünk mindazokkal a törekvésekkel, amelyek az egyház Ura iránti szeretetből és engedelmességből, magyar református egyházunk egységéért és evangéliumi megújulásáért való buzgóságból fakadnak és táplálkoznak.

2. Kérjük a missziói szabályrendelet evangéliumi és zsinatpresbitéri elvek szerinti felülvizsgálatát és helyesbítését a Jézus Krisztus tiszta evangéliumát hirdető, kötetlen lelkipásztori szolgálat és teljesebb gyülekezeti élet érdekében.

3. Kérjük az egyház és az állam közötti egyezmény felülvizsgálását a törvényesség, a szabad egyház szabad államban elv alapján, főként a következőkre tekintettel:

a) a magyar állampolgárok félelem-mentes szabad vallásgyakorlata

¹⁰ Alsóvádasz, Irrattár 179/1956.

¹¹ Alsóvádasz, Irrattár 213, 214, 215, 220, 228, 229, 230./1956.

¹² Alsóvádasz, Irrattár 215/1956 216/1956.

¹³ Alsóvádasz, Irrattár 240/1956.

- b) a fakultatív vallásoktatás bevezetése, illetve biztosítása, általános és összes középiskoláinkban
c) a szabad egyházi sajtó.

4. Kérjük az állam és egyház között kötött egyezménynek szellemében a volt Tiszáninneni Egyházkerületi visszaállítást. Látásunk szerint az egyesítést nem követték a hozzá fűzött reménysek és elsorvadni látszottak a Tiszáninneni Egyházkerület életét jellemző azok a sajátosságok, amelyek egészségesen munkálták és erősítették a Magyarországi Református Egyház egységét.

5. Kérjük, hogy a zsinat-presbiteri elvnek megfelelően egyházi életünk minden területén és annak minden megnyilatkozásában a törvényesség szempontjai érvényesüljenek; ennek kapcsán mindazoknak az egyházi szolgálatban állott, vagy álló személynek ügyei felülvizsgáltassanak, akik az utóbbi években önhibájukon kívül sérelmet szenvedtek.

6. Kérjük az egyetemes egyház, egyházkerületek, egyházmegyék anyagi és egyéb ügykezelésének teljesebb és részletesebb nyilvánosságát.

Vállaljuk, hogy a fentiek evangéliumi lelkülettel a zsinatpresbiteri elvek szerint való megformálása jelentős mértékben erősítendő Magyarországi Református Egyházunk lelki és anyagi életének egységét és ökumenikus vonatkozásokban is nyereség származnék belőlük.

„...amik csak igazak, amik csak tisztességesek, amik csak igazságosak, amik csak tiszták, amik csak jóhatáruk, ... ezekről gondolkozzatok.” Fil.4:8.

Miskolc, 1956. szeptember 24.

Kóris Lajos s. k.

Miskolc alsóvárosi lelkipásztor

Kádár Zoltán s.k.

Miskolc-csabai kapui lelkipásztor

Ilosvay Ferenc s.k.

Miskolc-martintelepi lelkipásztor

Szilágyi László s.k.

Miskolc-felsővárosi lelkipásztor

Nagy József s. k.

Miskolc-avasi lelkipásztor

Fodor Lajos s.k.

Miskolc-felsővárosi lelkipásztor

Dr. Szilágyi István s.k.

Miskolc-tetemvári lelkipásztor

Október 5-én az abaúji, borsodi és zempléni egyházmegyék elnöksége csatlakozott a memorandumhoz, de csak a Missziói Szabályrendelet és Tiszáninnen kérdésében. Egyéb kérdésekben az elnökségi értekezlet „*elegendőnek tartja, ha a Presbitériumok figyelemmel kísérik az egyházi sajtó közleményeit, közöttük Péter János püspök úrnak az Út 41. számában megjelent tájékoztatóját.*” Az elnökségi értekezlet határozatához a memorandum készítői is csatlakoztak.¹⁴ Így a presbitériumok előtt félig visszavonásra került az irat tartalma. Péter János említett cikke nem zárkózik el az „újrakezdések lehetőségétől”, de a felvetett kérdéseket végeredményben elodázza. A tiszáninneni döntésben mégsem kell föltétlenül megalkuvást látnunk, fel kell tételeznünk, hogy valóban bíztak az országos egyház vezetőiben. Ez volt jellemző Koncz Sándorra is: „*bizalommal gondolok arra a nyitottságra, mely az elmúlt héten olyan mély benyomásokat hagyott bennem.*” – írta az ügy kapcsán Péter Jánosnak '56 október elején.¹⁵ A mai távlatból szemlélve ez a bizalom kevésbé érthető, de mégis létezett.

A miskolciak memorandumához Tiszáninnen visszaállítását kérve a presbitériumok is csatlakoztak. Természetesen Koncz Sándor is támogatta a kezdeményezést, részt is vett a tiszáninneni egyházmegyék elnökségének és a Tiszavidéki Egyházkerület vezetőinek tanácskozásán október első napjaiban, mely a tiszáninneni kérdést tárgyalta. A Kollégium visszaállítását is igényel-

¹⁴ Alsóvádasz, Irattár 249/1956.

¹⁵ Alsóvádasz, Irattár 251/1956.

te, továbbá az országos egyházi változásokat. Memorandumát 1956. augusztus 31-én zárta le.¹⁶ Tartalmához később is következetesen híj maradt. Nem rajta múlt, hogy másként történt.

IV.

A dokumentum tartalmával kapcsolatosan még néhány megjegyzést kell tennünk.

Az *egyezményt* 1948. október 7-én írták alá a magyar állam és a Református Egyház vezetői. Tartalma szerint a magyar állam elismeri és biztosítja a vallásgyakorlat szabadságát. Szabad vallásgyakorláshoz tartozó jog: istentiszteletek tartása templomban, alkalmas középületekben, szabadtéren, családi otthonokban, önálló sajtótermékben folytatott misszió, biblia és iratterjesztés, szeretetmunka, vasárnapi iskola, énekkar és egyéb vallásos összejövetelek tartása, evangelizáció, konferenciák szervezése. Az egyház államsegélyben részesül. Az iskolaügy területén az egyház megtarthatta a pápai, sárospataki és debreceni Kollégiumokat gimnáziumaival, két tanítóképzővel; Budapesten a Theológián kívül még két gimnáziumot (összesen 6 gimnáziumot).¹⁷ Az egyezményt az állam sosem tartotta be maradéktalanul. Az egyházkormányzat tevékeny asszisztálásával megszüntette a pápai és pataki Kollégiumokat, a 6 gimnáziumot egyre apasztotta le. A missziót pedig egyházi propagandának minősítve elsovasztotta a szabad vallásoktatással együtt.

A *Missziói Szabályrendelet* a szabad vallásgyakorlás durva megsértésének és a presbiteri egyházalkotmány felrúgásának dokumentuma. Az Egyetemes Konvent 1952. február 29-én „alkotta meg”. Biztosította az egyház vezetőinek az állam érdekei szerint való teljes uralmát és ellenőrzését a gyülekezetek felett. Ha például egy „nem lelkész képesítéssel” gyülekezeti tag a gyülekezet munkájában kiemeltebb feladatra vállalkozott (énekeztetés) engedélyt kérő presbiteri határozatot kellett küldeni az egyházmegyére, az egyházmegye elnöksége véleményes javaslattal továbbította a kerülethez, a kerület elnöksége ugyancsak véleményes javaslattal a konventhez. A lelképásztorok szolgálati szabadságát is teljesen leszűkítette. Minden esztendőben megújítandó engedélyhez kötötte a gyülekezet szolgálati-istentiszteleti alkalmainak szervezését.¹⁸

Az egyház vezetői hallatlan mélységig elkötelezték magukat az államhatalom szolgálatára. Némelyeket egyenesen a hatalom „épített be” a vezetésbe, mint Kiss Roland konventi világi elnököt, Erdei Ferenc tiszavidéki főgondnokot. Péter János püspökkel kapcsolatban pedig Pap László ezt a megjegyzést tette 1956-ban: „*ha az állam visszaadja őt az egyháznak, a Tiszántúli Egyházkerületnek kiváló püspöke lehet*”.¹⁹

Az elkötelezettség mértékének jelzésére lássunk két idézetet:

„*Hűséges és engedelmes lélekkel állunk egész népünkkel együtt a munka és az élet, a béke és a jövőd szolgálatában Miniszterelnök Úr mögött és készséggel ajánljuk föl egész egyházunk szolgáinak és tagjainak az eddiginél fokozottabb készsége a munka minden területén... Mélyen a tudatában vagyunk annak, mit köszönhet egyházunk szabad szolgálatá Miniszterelnök Úr bölcsességének, aki a magyar nép államával való békesség útjára nagy előrelátással hívta és segítette egyházunkat... Miniszterelnök Úr a már mögöttünk levő békés és eredményes éveket bölcs vezetésével mindnyájunknak biztosította. Szívvel kívánjuk, hogy a békés és alkotó munkára szükséges évtizedeket is ereje és egészsége teljében megérhesse, és legyen évtizedeken át megbecsült és engedelmesen követett vezetője magyar egyházunknak.*”

¹⁶ Fellelhető: Sárospatak An. 3717.

¹⁷ Studia et acta... V. k. 294. s. kv.

¹⁸ Református Egyház, 1952. 5. sz. 6 s. kv.

¹⁹ Kiss belügyi államtitkár, Erdei közismerten marxista, földművelésügyi miniszter volt. Pap László, i. m. 140.

A zsinat üdvözlő sorai ezek Rákosi Mátyáshoz 1952-ben.²⁰

„A gyászba borult magyar nemzet fájdalomában hű szívvel osztozván, a református egyház az evangélium tanítása szerint együtt siratja a strókkal Sztálin generalisszimuszának, a béketábor bölcs zászlóvivőjének, minden igaz emberi ügy szerető szívű barátjának halálát...”²¹

Ilyen és hasonló nyilatkozatokkal köteteket lehetne megtölteni. Tragikus az, hogy ezek nem csupán „kötelező formák” voltak, hanem mögöttük az egyház szolgálatát súlyosan sértő, akadályozó cselekvés húzódott meg. Ebbe a sorba tartozik a pataki Kollégium és a Tiszán-inneni Kerület likvidálása is. A Theológiai Akadémiák összevonását a zsinat 1951. november 29-én hozott 104. sz. határozata rendelte el. Előzőleg a konvent elnöksége már nem engedte meg a tanév elkezdését Sárospatakon.²² Mindennek előzménye pedig, hogy:

„Július 17-én az ÁEH elnöke, hivatali szobájában „bizalmas” megbeszélést folytatott Péter János püspökkel és dr. Finta István konventi főtanácsossal, amely alkalmon jelen volt még az ÁEH részéről Horváth János elnökhelyettes és Veres Pál előadó is. Kossa István tudomására hozta az egyház vezetőinek, hogy „a református egyház a következő feladatok elé került.”

- 1) Diakonissza szervezetek megszüntetése,
- 2) Egyházi földek felajánlása,
- 3) A kislelkeszű gyülekezetek csoportosítása,
- 4) A theológiai akadémiák összevonása,
- 5) Egyházkerületek összevonása.”

Tehát az egyház intézményes felszámolásának fokozatos „feladata” a kormányzattól, az államapparátustól indult ki, s az egyházkormányzat „csak” engedelmes végrehajtója volt annak. Július 24-én a négy egyházkerület püspökei és főgondnokai az első négy sorszám alatt felsorolt témákról tárgyaltak, másnap, 25-én az előző (17-ei) „bizalmas beszélgetésen” jelen voltak között újabb eszmecsere történt, amelynek értelmében a konventi főtanácsos már konkrét „ütemtervet” dolgozott ki az „eyházzsugorítás”-ra.²³ Berecky Albert és Kiss Roland azonnal intézkedett, mert július 25-én kelt a leirat Patakra az évnnyitó halasztásáról. Ez az ellenállás legcsekélyebb kísérletének a hiányát jelzi! Annál figyelemre méltóbb a Tiszáninnyi közgyűlés október 15-i ismert szembehelyezkedése a konvent elnökségének döntésével.²⁴

A „zsugorítás” mégis folyt tovább: egy esztendő múlva a gimnáziumokat is átadták az államnak – egy kivételével – így Patakon a Theológia után a gimnázium is elveszett. Érdekes, hogy 1954-ben Horváth János ÁEH elnök szemükre vetette a püspököknek, hogy *„a pataki és pápai iskolák államosítása körül is felelőtlenül jártak el s nem hívták fel az állam figyelmét ezeknek az intézményeknek nemzeti jelentőségére. [...] ... az igaz, hogy nagy volt az állami nyomás, de a püspök urak nem állították élére a kérdést, nem képviselték az egyház érdekét.”²⁵* Horváthnak a gimnáziumok „felajánlásáról” írt levele, főként a kommunista vezetők ráírt megjegyzései arra utalnak, hogy Bereckykék „*túlteljesítették*” az állami elvárásokat.²⁶ Hogy miért, azt Barth Ká-

²⁰ Református Egyház. 1952. 21. sz. 10.

²¹ Az ÚT 1953. márc. 15-21. Ugyanott Berecky ezt a szörnyűséget írja Sztálinról: „milyen jótéteménye Istennek, hogy ad a népeknek olyan vezetőket, akik utat mutatnak, életünket és békénket őrzik.”

²² Szentimrei Mihály: Megemlékezés... = Enyedy Emlékkönyv, Sárospatak, 1992. 64. s. kv.

²³ Ladányi Sándor: A református Egyház a II. világháború után. = Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 77.

²⁴ Szentimrei Mihály, i. m.

²⁵ Pap László, i. m. 115.

²⁶ Pap László, i. m. 116.

KONCZ SÁNDOR MUNKATÁRSAI KÖRÉBEN
A TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEK BEN

roly Bereczky püspökhöz írt sorai megmutatják: „Őn eljutott odáig, hogy a kommunizmus igenlését a keresztyéni üzenet részévé tegye, hitvallássá tegye /.../. Az Ön egész egyházpolitikájának teológiai alapföltételei körül valami nincsen rendben...”²⁷

Láttuk, hogy a kerületek összevonása is kijelölt feladat volt, amit Tiszáninnennel kapcsolatban teljesített is hűségesen az egyházvezetés, a Dunántúl azonban önálló maradt. Ez felveti azt a gondolatot, hogy az állami elváráson túl a kerület megbüntetése is cél volt engedetlenségéért. A zsinat 1952. évi ülészakán, melyen törvénybe iktatták

Tiszáninnenen megszüntetését, Bereczky Albert így beszélt:²⁸

„Amikor zsinatunk 1948-ban egyezményt kötött az új magyar állam kormányával, hitbeli döntést hozott s egyházunk engedelmessé útját szabta meg. Ennek az útnak keresésében voltak zavarok és bizonytalanságok. Az úton való járásban is mutatkoztak és fájdalom még mindig mutatkoznak engedetlenségek.

Egyházunk örüllői tudatában voltak annak a veszélyes kísértésnek, amelyet némelyek bizalmatlansága, bizonytalansága vagy éppen tudatos engedetlensége egyházunk döntésével szemben jelent. Ezért adtuk ki 1950. decemberében azt a Testvéri Izenetet, amelyben eligazítást adtunk... Ez a Testvéri Izenet időben adott és bizonyos értelemben, bizonyos köröknek utólagra adott figyelmeztetés volt. /.../ Aki nem értette meg a szót 1950-ben, még mindig megértheti 1952-ben. [...] Különösen fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a magyar református egyház és benne a gyülekezetek egységét Isten ajándékul és feladatul adta nékünk.

Ennek az egységnek következménye, hogy lelki és szellemi erőinket bölcsen koncentráljuk... Bizonyára ez a zsinati ülészak is ezt fogja tovább szolgálni törvényeivel és határozataival.”

A kihagyott részek ellenére az összefüggést megtartottuk: az engedelmességre való figyelmeztetés után közvetlenül az egységről szólt. Ez azért fontos, mert Tiszáninnen önállóságának megszüntetését így indokolták: „egyházunk egységének megőrzése és ápolása, lelki és anyagi erőinek gazdaságos összpontosítása céljából” egyesüljön a Tiszáninnen egyházkerület kisebb részben a Dunamellékkel, nagyobb részében a Tiszántúllal.²⁹ Tiszáninnen önállóságának megszüntetése így volt büntetés és figyelmeztetés is egyben. Bereczky Albert elégedett volt a döntéssel, „mely nemcsak az erők koncentrációját szolgálja, hanem az egymás iránti bizalmunk koncentrációját is”.³⁰ Ez az akkori egyházi „tolvajnyelven” azt jelentette, hogy az új Tiszavidéki Egyházkerület megbízható ellenőrzés alatt áll, „engedelmisség” biztosított.

A Széphalom mostani számában közreadott Dr. Koncz Sándor: Memorandum, 1956 című dokumentum e mondattal zárul: „A küzdelemben a keresztyén szabályszerűség ennyi: szelíden és rendíthetetlenül.” Valljuk: ma is!

²⁷ Idézi: Ladányi Sándor, i. m. 78.

²⁸ Református Egyház, 1952. 21. sz. 5.

²⁹ Uo. I.

³⁰ Uo.

KONCZ SÁNDOR

Memorandum, 1956.**(Alsóvadász, 1956. VIII. 31.)**

Dr. Koncz Sándor (1913-1983) tábori lelkész, egyetemi magántanár, sárospataki teológiai tanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros hagyatékából a Széphalom előző köteteiben közzétünk már tanulmányokat.¹ A jegyzetekben tájékoztatást adunk életművének áttekintési lehetőségeiről, a halála után róla és tőle megjelent írásokról.² Az itt közölt, 1956-os Memorandumot dr. Dienes Dénes teológiai tanár fedezte fel és publikálta először.³ A dr. Koncz Sándor elleni, későbbi egyházi pernek ugyan nem ez volt az indítéka, ám az ebben megnyilvánuló magatartás a tágabb előzményekhez tartozott.⁴ Az írás történelmi értelmezését lásd Dienes Dénes e kötetben közölt tanulmányában. A dr. Koncz Sándor életműve iránt érdeklődőknek, szakdolgozati, disszertációs témát keresőknek szívesen segít a szellemi hagyaték gondozója:

DR. KONCZ GÁBOR PHD.,

*a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke
www.mka.hu; e-mail: mka@mail.datanet.hu*

Feljegyzés**a magyarországi református egyházban szükséges átrendeződésről**

1. Az átrendeződés alapja: az 1948-ban kötött egyezmény szövege és szellemi tartalma. Az egyezmény és annak lelkiisége biztosítja a magyar református egyház missziói és szervezeti szabadságát.
2. Az átrendeződés perspektívája: a missziói népegyház teljes szolgálatának felszabadulása.
3. Az átrendeződés módszere: az egyezményben jogszerűsített keretek figyelembevétele azokkal a konkrét módosulásokkal melyek azóta bekövetkeztek (pl. fakultatív hitoktatás).
4. Az átrendeződés egyes konkrétumai:

A Missziói szabályrendelet hatálytalanítása. Ezzel egyházunkon belül helyreáll az igehirdetés nyilvánossága és szabadsága.

¹ *Koncz Sándor*: Harctéri lelkigondozás. (Készült 1994 nyarán.) = Széphalom, 14. k., 2004. 335-344.; *Koncz Sándor*: A zsinati tanítás hasznosítása a gyülekezetben. (Készült 1967 szeptemberében.) = Széphalom, 15. k., 205. 429-438.

² A hivatkozott írások jegyzetein túlmenően életrajzi áttekintéseket, történeteket és a halála után róla és tőle megjelent írások bibliográfiái adatait tartalmazzák az alábbi publikációk: *Szentimrei Mihály*: Dr. Koncz Sándorra emlékezünk születésének 80., halálának 10. évfordulóján. = Teológiai Szemle, 1993. 5. sz.; *Dr. Koncz Gábor* (szerk.) [2000]: Dr. Koncz Sándor Életrajzi vázlat és bibliográfia. Gépirat, 2000. 230 o. Tanulmányozható: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtár. A Zempléni Múza az elmúlt években Koncz Sándor több írását közölte, vö: A Zempléni Múza 2001-2005. évi I-V. évfolyamainak tartalomjegyzéke, összeállította: *Bolvári-Takács Gábor*. = Zempléni Múza, VI. évf. 2006/I. sz., 93, 99. Lásd továbbá a Napút 2005/I és 2006/I számaiban megjelent Koncz Sándor-írásokat és az ottani magyarázó jegyzeteket.

³ *Dienes Dénes* (szerk.): „Széliden és rendíthetetlenül.” Dr. Koncz Sándor Memoranduma, 1956. Kiadja az Alsóvadászi Református Egyházközség, 1994. 30 o.

⁴ *Horváth Krisztina*: Koncz Sándor gondolatai az állam és az egyház kapcsolatáról 1958 tavaszán. = Egyháztörténeti Szemle, 2003. IV. évf. 1. sz., Sárospatak, 112-117.; *Horváth Krisztina*: Koncz Sándor egyházi pere. Bevezető tanulmány és dokumentumok. = Zempléni Múza, 2006. 2. sz.

A teológiai kritika érvényesülése az egyházi sajtón belül. A cél annak az egyházi szellemiségnek a kidolgozása, amely megfelel a bibliai realizmus elveinek. Az ehhez vezető út: egyházunk megnyilatkozásainak, jelenségeinek, rendjének, szerkezetének felülvizsgálata a jövő felé mutató építő módon.

Az egyházkormányzat nyilvános bűnbánata. A társadalmi sérültek ügyeiben való hivatalos hallgatás, az egyházon belül a kegyesség ellen irányított támadások, az egyházkormányzat által elkövetett adminisztratív törvénytelenések – egybeként – nem maradhatnak ki a bűnbánatból.

Egyházi rehabilitáció. Szükséges nyilvánosan igazságot szolgáltatni mindazoknak, akikkel hátrányosan bántak el. Ide tartozik az alkalmatlanná vált egyházi funkcionáriusok felmentése.

A presbiteri rendszer érvényének visszaállítása. Ez lehetővé teszi az intézmények (kollégiumok, missziói telepek stb.), szervezetek (pl. Tiszáninneni Egyházkerület), szervek (alsóbb fokú egyházi szervek) rekreálását.

Az egyházi sajtó problematikája: missziói és néplap, hivatalos és tudományos ágazatok (Út és Református Egyház).

Az ökumenikus szolgálat: külsőleges túlméretezettségének lebontása belső egyházi életünket erősítő intenzitássá.

Anyagi ügyek: nyilvánosság részletekben, arányosság, takarékoság.

Az ún. hivatalos egyház (egyházkormányzatok) és az egyháztársadalom különböző színezeinek együttes értekezlete. Ezen a felemlített konkrétumokon kívül szélességben és mélységben egybeként is meg tárgyalhatók.

Feljegyzés

a Tiszáninneni Református Egyházkerület visszaállításáról

1.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület (Kerület) lebontása 1951-ben azzal kezdődött el, hogy a Kerület határozata ellenére felszámolták a Sárospataki Theológiai Akadémiát. A rákövetkező években a Kerület formálisan megszűnt. A formális megszüntetés azonban hiába kapott jogi keretet, a Tiszáninneni Református Egyházkerület ma is él.

Él evangéliumi gyökerű közvetlenségében, őszinte egyszerűségében, az ébredés és a hagyományos egyház harmóniájában, patriarchális viszonylataiban, stb.

Él történeti hagyományaiban a reformáció színeinek, a Rákócziaknak, a szabadságharcoknak, Kossuth Lajosnak, Kazinczy Ferencnek, Szemere Bertalannak, stb. ősi földjén.

Él jogérzékében. Bizonyára nem véletlen, hogy egyetemes egyházunk életében az adminisztratív intézkedések, egyházi törvénytelenességek elharapózása összefüggésbe hozható Tiszáninneni felszámolásával is.

2.

A Kerület visszaállítása lényegében az élő érzelmi-tartalmi helyzet újra való formális elismerése.

3.

A visszaállítás ugyanazon az adminisztratívnak is nevezhető módon mehet végbe, ahogyan a megszűnés történt. A kerület megszüntetésének még a gondolatával sem foglalkoztak sem a

gyülekezetek, sem a presbitériumok. A Tiszántúli Egyházkerület jogkörének a Tiszáninnenre való kiterjesztésével tehát nem „alulról” induló, az egyházi demokráciának, a presbiterianizmusnak megfelelő akarat érvényesült. Ez – a Dunamellékhez került terület minoritásának mértékéig – jóval kisebb arányban a Dunamelléki Egyházkerületre is vonatkozik. Mivel adminisztrációs egybeolvasztás történt, adminisztrációs különválasztás is lehetséges. A visszaállításban például szolgálhatnak a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban, közöttük hazánkban is végbement (a katolikus Grösz érseki jogköre, az evangélikus Ordas püspöki személye, református vonalon) vagy végbemenő egyházi rekreációk.

4.

A kerület visszaállításának ügyében informatív jellegű kérést intéztünk a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségéhez és az Állami Egyházügyi Hivatalhoz.

Az előbbi kettő részéről is a kérésre az utóbbi válaszolt: Állami Egyházügyi Hivatal 141.(Eln.) 1956. június 30-án kelt kiadványában. Ennek lényege a következő: „Az egyházak közigazgatásának szervezése, vagy annak megváltoztatása... felett az Egyházkerület, illetve a Zsinat határoz.” A visszaállításra vonatkozó kérést tehát az Egyházkerületnél kell indokolni.

A Tiszavidéki és a Dunamelléki Egyházkerület, továbbá a Zsinat tehát az a fórum, ahol a visszaállítás megoldható.

Az állam – mint több nyilatkozatból megállapítható – hangsúlyt helyez az egyház és az állam jó viszonyára. E jó viszony csak erősödik az állam részéről megerősített egyházszervezeti szabadsággal.

5.

A Kerület visszaállításával szervezetenként erősödnek gyülekezeteink. A fenyegető diaszpóra-veszély csökkenésével pedig erősödik egyetemes magyar református egyházunk. Mementó lehet, hogy ezen a területen 100 év alatt szinte diaszpórává vált az evangélikus egyház.

A református egyház erősödése állami szempontból sem közömbös. A római katolicizmus egyház-szervezetileg ezen a területen is hagyományosan meglévő formáiban erősödik. Ez a terület az ország egészének viszonylatában nézve, különleges érdekelttségű nemzetgazdasági vidék (Borsodi iparvidék, Hegyalja, stb.) és már ezért sem lehet közömbös egy egyoldalú egyházi erősödés.

Az egyház szervezetének erősödése a szekta-veszély leküzdésének szempontjából sem lehet közömbös. Tiszáninnen példamutató harmóniába került az ún. hivatalos egyház a különböző típusú missziói népmozgalmakkal.

Nem véletlen, hogy a legújabb kori, jövő felé mutató egyházi fejlődésünkre oly nagyjelentőségű Országos Református Misszió Munkaközösség is Kerületünk területén alakult meg. Az ezen tájegységen végbement evangélizációs törekvések nem jelentéktelen hatással kontraktarizálták a szekták működését ezáltal, hogy azok tagjai közül számosan az ellenőrizhetetlenségből tiszáninnen gyülekezeteink keretein belül egészséges evangéliumi-egyházi kontroll alá kerültek.

6.

A Kerület visszaállítása a bűnbánatból fakadó egyházi jóvátétel gyakorlati útját is szolgálja. A megszüntetés egyházunk egységének és arányosságának jelszava alatt történt. E jelszó mö-

gött azonban éppen azóta ijesztő módon nyilvánul meg egyházunk különböző rétegeinek egymástól való elidegenedése és egy eddig soha nem tapasztalt területi aránytalanság.

Nyilvánvaló, hogy maga a Tiszavidéki Egyházkerület is érzi azt, hogy ez a nagykiterjedésű egyházi „vidék” a területi aránytalanság miatt szervezeti egységbe alig fogható. Ebből a felismerésből indult el mindjárt a kezdet-kezdetén a kettős főjegyzőség tiszáninneni vonatkozásokra tekintettel. Ez a folyamat folytatódott azzal, hogy miskolci központtal tiszáninneni területéről egyházkerületi „társírodát” emlegetnek, szerveznek, vagy szerveznek egyházkerületi „társelőadókkal”.

Mindez olyan „gyarmati alkirálysági” benyomást tesz, melynek felszámolása éppen az önállóság visszaadásával szolgálja azt az igen kíváncsú magasabb rendű egységet és arányosságot, melyre annyi szekuláris példa kötelez. E kötelezettség csak nő azzal, ha a nagyelfoglaltságú püspökök nem egyszer kellemetlenül működő epigonjainak a tájegységen való szereplésére gondolunk. Az önállóság ezt a területet újra bekapcsolja az egyház ökumenikus vérkeringésébe, hiszen valószínűleg nem szándéknélküli az, hogy 1951 óta hazánkban igen nagyszámban megforduló ökumenikus látogatóból erre a egyházvidékre szinte senki sem jutott el.

A Kerület visszaállítása az egyházi törvényesség helyreállításának biztató ténye, hiszen – mint már említettük is – az egyházi törvényesség útjáról való nagyobb arányú letérés 1951-gyel kezdődött, amikor a Kerület lebontása kezdetét vette.

7.

A Kerület visszaállítása egyetemes egyházunk tisztuló ügymenetére nézve is fontos. Az ellenőrzés vonalának megerősödése, a nyílt és őszinte eszmecsere azt is eredményezné, hogy az egész test gazdagodására a decentralizáció emeli a perifériák fontosságát a jelenleginél jobban értelmezhető egyházi centralizmus szolgálatában. Ez által tömörebbé válik az egyház egysége, mely a törvény szerinti kerületi közgyűlések irányítása alatt a túlfelflújdott püspöki hatalmat a presbiterianizmussal egészségesen korlátozza.

8.

A Kerület visszaállítása anyagi szempontból előnyös és nem aggályos. Számításokból kiderül, hogy a Tiszáninneni Kerület egyetemes egyházunknak, ahová a Tiszáninnen is befizeti a maga közalapi részesedését, pénzügyileg szinte kevesebbe kerül, mint a mostan állapot fenntartása. A Tiszáninneni Kerület fenntartása a debreceni központúsággal való útiköltségekből, „társmivoltból” stb. csaknem fedezetet nyer.

De még ehhez vegyük hozzá azt is, hogy Tiszáninnen egyházkerületi irodájának hagyományos egyszerűsége a takarékoság irányában példa gyanánt hathat más kerületekre is. Az egyetemes egyház pénzkezelésében osztozó testvéri gondja, szempontjai, ellenőrzése az anyagi mérleget még pozitívabb oldalra billenti azzal, hogy az egyházi pénz kezelése megbízhatóbb, felelősséggel teljesebb legyen.

9.

A Kerület visszaállítására sorrendileg legelsőbben azért is szükség van, hogy a kollégiumok rekreálásában képviselhesse a sárospataki kollégium visszaállításának reális lehetőségeit egyetemes egyházi keretben.

Feljegyzés a Sárospataki Református Kollégium visszaállításáról

1.

Sárospataki Teológiát sem a Tiszáninneni Egyházkerület, sem annak gyülekezetei nem szüntették meg. Sőt 1951-ben a Kerület határozata félreérthetetlenül kimondta annak további fenntartását. Ez a határozat a hagyományos Tiszáninneni Egyházkerület és az ősi Sárospataki Kollégium történetének élő megnyilatkozása.

2.

Az egyezményben meghagyott református kollégiumok közül háromnak – közöttük a sárospatakinak is – a megszüntetése olyan időszakra esik, melyben, mely előtt és után a népi demokráciákon belül bizonyos egyházi intézmények nemcsak megmaradtak, hanem újonnan is szerveződtek.

A Szovjetunióban a 2. világháború után több egyházi intézmény rekreálódott. Prágában az addigi egy fakultásból kettő: a Husz és Comenius szerveződött. A Szlovákiai Református Egyház bizonyos tétovázó évek után határozottan újra szervezkedett. A kolozsvári teológia egyetemi rangot nyert s mögötte ott állnak a protestáns egyházaknak vagy ősi, vagy újabb keletű kerületi szervezetei. Jugoszláviában is működnek egyházi gimnáziumok.

A magyarországi római katolikusok visszakaptak és meg is tarthattak 9 gimnáziumot. (Ezért egyesek az egyezményben meghagyott református kollégiumok megszüntetését – szóbeszédben – a talán titkosan is működő actio catholica tevékenységével is kapcsolatba hozták, hogy ne legyen „Református Pannonhalma” Sárospatakon.)

E példák bővíthetők s akkor még inkább kiderül a mi kollégiumaink megszüntetésének az általános szituációval is mérhető lehetetlensége. Míg több helyen – megfelelő határokon belül – a fejlődés a többlet irányába mutat, addig református egyházunkban – határokon belül is – a kevesedés vonala „fejlődött”.

3.

Századunk társadalompolitikai szempontból a szocializmus korszaka. A szocializmus pedig a szociális demokráciában a szintetikus kultúrára is épülhet, amiben a kultúra oszthatatlansága alapján a vallásos, az egyházi kultúra is helyet kap.

Mindezt az egyezményben meghagyott ősi református kollégiumok megszüntetése a legszélesebb keretekben bizonyos érthetlenséggel találkozik. Különösen 1953-tól kezdve állami és társadalmi vonalon is mindjobban hangsúlyozzák posszibilis személyek a megszüntetés érthetlenségét. A pápai és sárospataki kollégiumok 425 éves „gimnáziumivá” szűkített ez évi jubileumi ünnepségeivel kapcsolatos világi méltányolásokból, különböző sajtó- és rádió-megnyilatkozásokból elég erőteljesen kicsendül bizonyos rekreálási óhaj. Ezt az óhajt még csak fokozzák e kollégiumok egészen kimagasló vagy egyszerűbb szekuláris szolgálatban működő volt diákjainak kívánságai. Sőt a népi demokráciákon belül mind jobban érvényesülő szintetikus kultúra egyik megnyilatkozása volt az, amelyik a Szovjetunió vezetőinek angliai látogatása idején fájalta a sárospataki kollégium kapcsolatainak felszámolását az angol protestantizmus hasonló intézeteivel.

4.

Amint világi szempontból a szocializmus korszakában vagyunk, úgy érkezünk el egyházi szempontból az ökumenizmus időszakához.

A Sárospataki Kollégium – a maga sajátosságaival – egészében véve a világtájak között helyet foglaló ökumenikus intézetnek számíthat. Nem pusztán tanintézet, hanem tanintézeteket is magába foglaló életes egység.

A terv az volt, hogy Tiszáninnen árva- és aggmenházait (Erdőbénye, Sajósenye, Hejőpapi) hogy az árváknak legyen hol iskolába járni és az aggoknak hol „pepecselni” (lelki, szellemi és anyagi okok miatt) a kollégiumokhoz kapcsoljuk. A kollégiumot így árvaház és aggmenház keretezné, továbbá napközi egészítené ki.

Az is terv, hogy a kollégiumot az autarkia szempontjából is a politechnikai oktatás különböző tanműhelyeivel (általános szerelő, lakatos, cipész, szabó, cukrász, méhész, szakács, kertészet, hizlalda, stb.) szereljük fel a parókiák felé gyakorlati szolgálatot is teremtve (pl. a parókiák parkosítása, gyümölcsösítése, évelőkkel való ellátása stb.)

E sajátos és valóban különleges ökumenikus színt jelentő kollégiummá épülés leírását még folytathatnánk.

Mindebből a lényeg az, hogy a Sárospataki Kollégium imaáhitat-, tanácskozó-, ebédlő- és hálóhely sorozataival, a 100 évet meghaladó bolthajtástól a népin át a modernig terjedő internátusaival, Bodrog-parti csónakházával és iskolai strandjával, a közeli hegyekben létesülő erdei üdülőjével, strandjával, a közeli hegyekben létesülő erdei üdülőjével, beépülő tantermi villanyorgonájával, jellegzetes iskolakertjével, értékes iskola-történeti és tájmúzeumával, ősi és mégis modern nagy-könyvtárával, egészen ritkaságszámba menő faluszeminárium-ekklézisztikai gyűjteményével, mintaszerű iskolai kórházával, a várra is támaszkodó történeti háttérével, a hangulatos református temetővel, a református templom tornyába szerelendő liftes kilátóval, a várossal együtt építendő stadionnal és még sok minden egyébbel az ökumenikus találkozások, konferenciák olyan világviszonylatban is számottevő és színeket képviselő helye lehet, ahol protestáns egyházi és magyar népi közelségbe kerülhet a világkeresztyénység. A világkeresztyénységben belül megtalálhatná itt oktatási, nevelési, látogatási, szórakozási, magyarságban való öntudatosodási helyét az egész világba szétszórt magyarok, reformátusok serege, akikre nézve speciális elgondolások élnek Patakon, mely szerint a kollégium missziói híd-intézményféle lenne a diaszpórába szétszórt magyarok felé a Magyarok Világszövetségével és a Magyar Református Világszövetséggel együttműködve.

Egy ilyen jellegű kollégium azt is lehetővé teszi, különösen ha a 3 ezer lelket befogadó gyülekezeti templomra is gondolunk, hogy az ökumenikus teológiai konzultatív és tanácskozó konferenciák mellett – az amerikai Evanston és az ausztráliai Gilbulla mintájára – ún. párhuzamos konferenciák is folyjanak, sőt megfelelő szabadtéri előadások is. Így kifelé és befelé hitelesebbek lennének a gyülekezetek tagjait ilyen módon is elérő ökumenikus fáradozások.

A magyar kollégiumi nevelés értékes hagyományai: az értelmi képzés, az érzelmi éberség és az akarat-indítás, ökumenikus, továbbképzési, üdülési stb. lehetőségekkel olyan egyházi szálláshellyé tennék a kollégiumot, ahol a nagy múltú történeti hely meglevő emlékeivel a jelenben szolgáló és mindig a jövőt is építő misszió egyik perspektivisztikus központja lenne. Magyarországon tehát nem lenne szükség – a csupán példának említett Prága és Helsinki

mintájára – valamiféle külön ökumenikus intézetre, mert a Sárospataki Kollégium a maga meglevő és kifejleszthető adottságaival a maga egészében nem is annyira ökumenikus intézetnek, mint inkább ökumenikus életnek számítana. Erre minden jónak mondható alap is megvolt. Hiszen itt olvadt össze építő módon leginkább az ébredés a hagyományos egyházzal. És a fent említett célok elérésének irányában az államnak való átadásig itt folyt le 1 millió Ft-t meghaladó nagyszabású újjáépítés, főleg 1948-tól 1951-ig.

Igen sajnálatos, hogy mind a beruházások tárgyi bizonyítékai, mind a jövő terveinek realizálása 1951-ben egyházi vezetőinknél nem talált halló fülekre. Ha arra talált volna, most nem kellene a rekreálás problémáival foglalkozni és sok minden olyat megmenthettünk volna, aminek megmentése most esetleg kérdésessé válik. Ha például egyházunk Patakot meghagyta volna annak, ami volt, és hagyta volna fejlődni oda, ahová kívánatos, a Hungarian Church Press-re való hivatkozással a Persbiteri Világszövetség lapjának nem kellene olyasmit írnia, hogy a magyar református egyházban a teológiára jelentkezők felét férőhely hiány miatt el kellett utasítani (The Reformed and Presbyterian World, March 1956. Vol. XXIV. No. 1. p. 31.)

Három feljegyzést készítettünk. Az egyik a Magyarországi Református Egyház életében szükséges átrendeződésről szól. A második a Tiszáninneni Református Egyházkerület, a harmadik a Sárospataki Református Kollégium visszaállítására vonatkozó megfontolásokat foglalja össze.

A feljegyzések egyetemes, kerületi és kollégiumi vonatkozásokat ölelnek tehát fel.

Ezek a feljegyzések becsületes „hitvallások”. Az a hitvalló, ami nyílt és nem titkos.

Azt gondoljuk szeretettel, hogy érdemes a három feljegyzésben foglaltakért küzdeni. Kell is értük küzdeni, hogy ne szégyelljük magunkat a jelen előtt és ne marasztaljon el minket a jövő.

A küzdelemben a keresztyén szabályszerűség ennyi: szelíden és rendíthetetlenül.

SERES JÁNOS RAJZA

SZABÓ ZOLTÁN

Feljegyzés Noszvaj jelenéről és jövőjéről 1958-ban

Az itt közölt feljegyzést dr. Szabó Zoltán (1901–1965), a sárospataki teológiai akadémia jeles tanára noszvaji lelkési szolgálata idején írta. A hagyatékában megmaradt s a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzött gépiratot¹ most a család hozzájárulásával közöljük. Annak ékes példája ez a tervezet, hogy a katedrájáról száműzött professzor miként volt képes a számára adott új környezetben, e környezet érdekében lankadatlanul és hasznosan munkálkodni. Feljegyzésében megtestesülnek korábbi falukutató, kultúraszervező, természetjáró, cserkészvezetői tapasztalatai. Ő, aki 1945 nyarán Sárospatakon még a Népegylet tervét dédelgette,² alig egy évvel noszvaji megtelepedése után a kis bükki falu lehetőségeit teszi mérlegre ugyanolyan alaposan. Az érdekes és tanulságos dokumentumot ottani híveinek ugyancsak 1958-ban papírra vetett soraival egészítjük ki, amelyeket akkor írtak lelképásztoruknak, amikor ő családjával – hosszú időn át tartó rendőri megfigyelés után – végre először látogathatott el Romániába felesége Brassóban élő szüleihez.³ Fél évszázad múltán is elismeréssel gondolunk arra a követendő magatartásra, amely dr. Szabó Zoltánt ebben az esetben is jellemezte. Ő, aki korábban a gyakorlati teológia professzoraként egy egész egyházkerületre hatással volt, aki parlamenti képviselőként öt éven át országos szolgálatot vállalt, nagyszerűen példázta ezzel az írásával, hogy nincs olyan kis hely, „eldugott” közösség, ahol ne lehetne értéket találni, értéket teremteni, a tartalmasabb életminőséget elősegíteni.

(A Szerk.)

I.

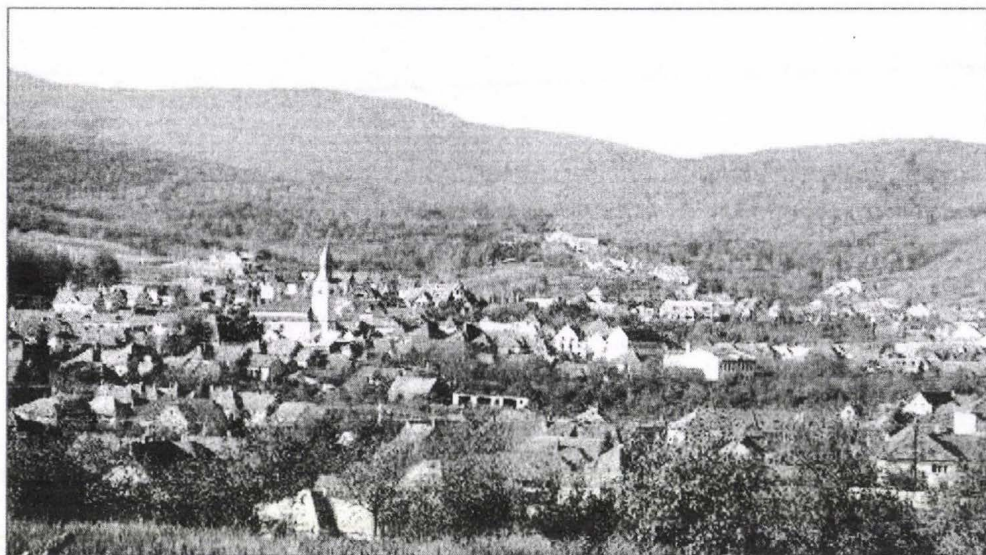
Népi államunknak mint noszvaji lakos vagyok tagja. Közösség iránti felelősségből, hazaszeretetből ki-ki ebben a szűkebb közösségben is vizsgáljuk, melynek lakóhely szerint tagja. A sejt egészsége és betegsége az egész test egészsége és betegsége is. Ez méri a falunk felől való tervezés jelentőségét és mértékét. A hiányokra való rámutatást is felelős, építeni kívánó szeretet diktálja. Ha egyik-másik látás túlságosan fantasztikusnak, kivihetetlennek, indokolatlannak látszanék is, egy pont miatt ne ítéljük el, ne igyekezzünk lehangolni az egészséget: sok lehetetlennek látszó terv vált már rövid jövőn belül is valóvá.

Látásainkat igyekeztünk néhány fő szempont alá csoportosítva összefoglalni, ám a csoportok nem különülnek el élesen egymástól, hanem a dolog természete szerint átmennek egymásba. E tervezés nem tart igényt a teljességre. A „lehetségesnek”, a „szükségesnek” nagyobb a leltára, mint azt egy csupán 15 hónapja itt lakó, egyéb szolgálati körben is elfoglalt egyén láthatja. De egyre alkalmas: lehet vele vitatkozni, hozzátoldani, belőle elvenni, sok szemnek többet látni, több kézzel többet tenni.

¹ At. 1977. sz.

² Vö.: Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 2005. 423-428.

³ Ez az anyag „8 levél Noszvajról Brassóba” címmel At. 1938. sz. alatt található a Gyűjtemények Adattárában.

NOSZVAJ MAI LÁTKÉPE

II. Noszvaj adottságai

1. *Tájbeli adottságai:* 267 m tengerszint feletti magasságával ott van a Bükk tíz legmagasabban fekvő községe közt. Sőt, a Déli-Bükknek Zsérccel együtt legmagasabb községe, a Déli-Bükk legmagasabb pontjától, a 669 m-es Vár-hegytől 3 és fél km légtávolságban van, s ezen belül két turistaház, kettős erdei tó s tíz festői erdei forrás helyezkedik el a változatosan tagolt, sokféle fanemmel díszített erdős hegyek között. Reprezentatív KTSZ-üdülője s a készülőben lévő másik üdülőszanatórium mutatja, hogy ezen a csendes, félreeső, a nagy forgalmi utaktól mégsem eldugottan elszigetelt helyről mások is felfedezték: milyen jó adottságai vannak Noszvajnak mint üdülőhelynek, mint idegenforgalmi tényezőnek.

2. *Geológiai és ebből következő agrobiológiai adottságok:* A Bükk földtörténeti-ókori, középkori agyagpala, homokkő tömbje s réatelepült mészkő kőzetei itt ereszkednek alá – többnyire észak felé zárt, dél felé nyitott lejtőkkel – a harmadkori s pleisztocénbeli talajhullámokra, mely utóbbiak nagy része vulkáni eredetű tufa. Kiváló talaj majdnem minden fajta gyümölcs és nemesfajta szőlők termesztésére. A tufatalaj mélye pedig ideális a borospincék könnyű bemélyesztésére, melyek gyümölcseletartásra is kiválóan alkalmasak. A korai cseresznyétől az igénytelen, mégis ízletes „bacsa” körtéig, melyet még április felé is ömlesztve, szekérkasban lehet szállítani, Noszvajban mindig van gyümölcs, s almából a sokáig elálló tavalyi itt éri a korai útjat. Mandula majdnem minden ápolás nélkül, úgyszólván vadon terem, a rengeteg erdei mogyoró termését főleg csak a mókus gyűjti.

3. *Lélektani adottságok:* Az üdülőhelyként való alkalmasság szempontjából nem közömbös, hogy a noszvaji ember barátságos, szíves szavú, vendégszerető, könnyen ismerkedő és fesztelenül érintkező. 1956 szeptemberében például az IBUSZ svéd turistacsoportokat hozott a faluval lassan összeérő Síkfőkútra, kik a faluban is sorra megfordultak, sokat fotografáltak,

SÍKFŐKÚT

sok gyümölcsöt, virágot kaptak. A következmény volt: iskolásainknak szóló sport-szer- és kakaóadományok, s a mai napig folyó fényképcsere és elég élénk levelezés.

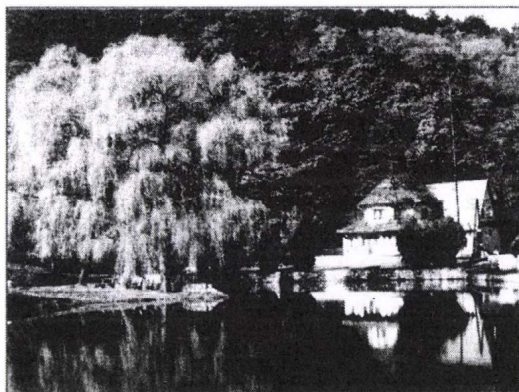
4. *Egyéb és rejtett adottságok.* A 2000 lélekszám körüli lakosság csak 1300 k. hold szántó- és rétterülettel rendelkezik, s kb. ugyanennyi az erdőterület. (Ez utóbbiból 624. k. hold közbirtokossági.) Mindebből annak is következni kellene, hogy a község lakóinak életében az erdőnek jelentékenyebb szerepe kellene, hogy legyen.

Nemcsak alkalmi tisztító, favágó, fuvarozó munkákban. Nemcsak gomba, erdei virág s gyógynövény gyűjtésének formájában. (Habár ezek jövedelméből új házak is épültek Noszvajon.) De hiányzik pl. a fával kapcsolatos kisipar és háziipar. A háti kas fonásához ugyan sok családban értenek, de a felhasznált anyag beszerzése félig illegitim történik. Nincs faragó háziipar, sőt a képesített kerékgyártó, bográn, ácsmester is hiányzik.

Hegyek ásványkincsének kutatására van megfelelő állami szerv. De ennek is lehet segíteni azzal, hogy figyelmét felhívjuk egyre-másra. Például egyes vidékeken a geológiai kutatócsoport gyűjtötte azokat a hely- és dűlőneveket, melyekben a „bánya” szó előfordult. Nálunk is vannak ilyen helynevek, s tudomásunk szerint nincsenek összegyűjtve. (Az is szándékunk, hogy a Kilián Gimnázium Kossuth-díjas igazgatóját,⁴ ki hosszú évekkkel ezelőtt egy vezetésünk alatti táj- és népkutató csoport geológusaképpen kitűnő munkát végzett, szünidei vendégül magunkhoz hívjuk, vele a környéket bejárjuk, s a tapasztalt geológus szeme által esetleg látottakat igyekszünk a köz számára is hasznossá tenni.)

III. A falu képe

Falunk a délkelet felé nyitott, keskeny völgyben út- és völgy menti ún. szalagtelepülésben, részben hegyoldalakra is felhúzódva szépen fekszik, s külső képe különösen megkapó a falu közepe fölél meredő Imány-bércről. Az utcák képe is elég vonzó. Különösen a most épülő Béke úté, a régebbi utcák közül a Herceg-oldal szőlői és gyümölcsösei alatti Rákóczi utca, az alsó falurészben a Hunyadi utca. A házak is elég szépen épültek és soraik – különösen ott, hol az utcai kőkerítések is rendszeresen fehérre meszelik, s ahol az utcai fásítás fasorszerűen rendszeres – ízléses utcaképet mutatnak. Ám a falu külső képén sok tatóngó hiány is van. Talán ott kezdjük, hogy Egerben a vár alatti szűk utcák labirintusában ember legyen a talpán az az autó vagy motorvezető, aki megtalálja a Vécsey utca szűk bejáratát, ahol a noszvaji műút elágazik. Út- és távolságjelző táblák kellenek: az egeri Május 1. út és Vécsey utca sarkára, a síkfőkúti elágazáshoz, a Kossuth és Béke úti elágazáshoz, a Kossuth utca és Sztálin utca keresztezéséhez, a Kossuth utca, a Mátyás tér és a Zsérci utca találkozásához, a Gárdonyi utca és a Piac tér találkozásához s a Sztálin utca Szomolya felőli végéhez. A Kossuth útnak, mely a falu egész hosz-

⁴ Dr. Peja Győző földrajztudós volt ekkor a miskolci Kilián Gimnázium igazgatója.

AZ 1928-BAN ÉPÜLT REFORMÁTUS TEMPLOM

szában végigvonuló főút, végig összefüggő beton vagy legalábbis kőburkolatú járdát kellene kapnia, mely sármentes közlekedést biztosítana egész éven át. Még úgy is, hogy a járda egyelőre nem az úttest mindkét oldalán, hanem a könnyebben megépíthetőség szerint a falu egyes szakaszain az egyik vagy másik oldalán épülne meg. Az eltömődött, beszakadozott beton vízvezető csöveket, hidakat még a hároméves terv keretében ki kellene javítani, a Kossuth u. 59. sz. ház előtti patakparti szakadék sürgős restaurációjával, míg ott végzetes baleset nem történik.

„Foghíj” a házsorok között aránylag kevés van. Talán legfeltűnőbb, mert a falucentrum közelében, a felső szövetkezeti bolt tőszomszédságában van a Kossuth u. 86. sz. özv. Pintérné Kiss Borbála-féle telek, mely omladozó, romos kőfalával

mostani állapotában a falu csúfja. Ha középítkezésre (orvosi lakás) át nem cserélhető vagy magánépítkezésre záros határidőn belül nem kötelezhető, akkor az utcavonalban pavilonépítkezéssel azt a szövetkezeti cukrászdát kellene ide építeni, melyről utóbb is szót ejtünk még. A patakot azon a kb. 200 méter hosszú szakaszon, ahol a főutcán folyik végig, mindkét oldalon kőburkolat közé kellene venni, esetleg társadalmi munkával, lévén nálunk kő elég. A nyert szegélyen kellene elkezdeni, illetve részben folytatni azt az utcafásítást, mely gyümölcsfákkal szegélyezné először a főutat, s aztán minden utcát, ami éppoly szép lenne, mint hasznos.

Sürgősen pótolni kellene azt a hiányt, hogy a középületeknek *felirataik* nincsenek. Így a tanácsolóknak s vele szemben a kultúrháznak. Ez utóbbinak nevet is kellene adni. (Például a megye nagyjai közül Bornemisza Gergely deákét vagy Lenkey tábornokét, vagy a falu régi életében szerepet játszó Szemere, Fáy család valamelyik kiemelkedő tagjátét, például Szemere Bertalan, Fáy András. Az üdülőknek sincs neve (pl. Fazoláé).

Legsúlyosabb problémája a faluképnek, hogy a falu mintegy 430 lakóháza, illetve lakóhelyisége közül 70 barlanglakás, s majdnem minden negyedik noszvaji barlanglakó. Egyik-másik ily lakás nemcsak állandó egészségi veszélyt, de folytonos életveszélyt is jelent. Némelyik család félig kijő a barlangból, elébe vagy hozzáépítve a felszínen, de a telek, lakás még mindig egészségtelen. Pedig olykor ugyanazon pénzen egészséges telken egészséges lakást lehetne építeni. Ezért e célra is kell hogy legyen falufejlesztési terv, első sorban Síkfő és az Avas felé, de a Hosszúszél felé is programatikusan kellene építeni, építtetni a falu új házait.

EGYKORI NOSZVAJI BARLANGLAKÁS

IV. A falu kulturális élete

Iskolai kérdésekkel itt nem foglalkozunk. Azt azonban felemlítjük, hogy nagyobbbrészt Egerből átjáró pedagóguskarunknak legalább egy részét jó lenne idekötni tanítói lakások építésével. Tanterem is igen kevés. Meg kellene tervezni az üdülő s egyben a régi iskolák közelében egy többlakásos, több tantermes új iskolaházat.

Községünknek érdekes, sok problémát felvető múltja, néprajza, népnyelve s részben ma is élő *népviselése* van. Telenként falutörténeti és néprajzi előadások sorát kellene tartani, és összehozni azt a munkaközösséget, mely egy lehetőleg bő s tudományos tekintetben is színvonalas *falutörténetet* készít. A noszvaji ember a summás időkből kifolyólag – de lélektani alkata szerint is – járni-kelni, utazgatni szerető volt s az maradt ma is. Jó keresetet adó szezonmunkára elmegy az ország minden részébe. Így teljességet nem igénylő összeállításunk szerint az elmúlt 1957. évben a következő megyékben dolgoztak – Hevesen kívül – noszvajiak: Borsod, Nógrád, Pest, Komárom, Fejér, Tolna, Somogy, Baranya, Szolnok, Csongrád, Békés. Munkaágak szerint: gyáripár, bánya, részes- és bérarató, rizsarató, komló-, szőlőművelés, szárválas, répaszedés, cséplés, erdei munkák. Gyümölcscsel, krumplival szekerezve is sok piacot, községet járnak be, különösen télen, mikor a noszvaji gyümölcseledásból a „második aratót” szerzik. Télen át hétről hétre más-más tájon járt más-más munkacsoportnak lehetne szabadművelési esték keretében alkalmat adni arra, hogy a látottakról, tapasztaltakról a legkülönbözőbb szempontok alapján beszámoljanak, pl. agrotechnikai, kereseti, ideológiai szempontokból.

Falunkban szinte semmiféle *sportélet* nincs. Nem tudjuk, mi az ok és mi az okozat. Ezért oly kritikán aluli a sportpálya vagy fordítva? Pedig a pályára iskolánknak is szüksége lenne. Viszont remek „pályái” vannak ily szabadtéri sportoknak: sí, turisztika. Ezeknek viszont művelői nincsenek. A *kultúrház* mozija keskenyfilmes, nézőtere szűk. Pedig itt az üdülő miatt is igény van a normálfilmes mozira, kifizező is lenne. Noszvajnál kisebb falvaknak is van tágasabb kultúrházuk, melyekben a faluszínpad társulatai is meg tudnak fordulni. De addig is, míg ez nálunk is valóra válik, könnyebben és gyorsabban meg lehetne és kellene csinálni a szabadtéri színpadot. Alkalmas helye látásunk szerint három is lenne, legközelebbi és talán legalkalmasabb a régi kastélykert északkeleti sarka a szelídesztyenyék alatt. Helyi kultúrcsoporton kívül – mely még ezután szervezendő – nyáron át az üdülő transzportok, úttörő- és KISZ-táborok szereplői válhatnak rajta egymást.

Szervezés és gyűjtés alatt lévő falu- és gyülekezeti múzeumunkat – úgy helybeliek, mint

idegen látogatók számára – kulturális tényezőnek is szántuk. (Ez az egeri Dobó István Múzeumnak lenne szervezetenleg hozzákápcsoló „filiája”. Költségeire a polgári községtől semmit sem igénylünk.)

A DE LA MOTTE KASTÉLY
ÜDÜLŐKÉNT, SZÁLLODAKÉNT
SZOLGÁL

V. Idegenforgalom, üdülés

Eddig érintett szempontoknak is voltak idevágó részei. Vannak szorosabban idetartozó problémák. A romba dőlt várhegyi *kilátó* újbóli megépítése. Országunk egyik legszebb kilátó pontjáról – kivéve a telet – rügyfakadástól lombhullásig csak az égboltozat egy részét látni. A nagyszerű megoldás az lenne, ha a kilátó egyben a televízió és mikrotávíró közvetítő állomásának tornya is lenne. Noszvajon, sőt Egerben és sok más környékbeli helyen – a technika mai állása szerint – jó televíziós vételt ez idő szerint csak egy várhegyi közvetítő állomás biztosítana. Pécsi és nyíregyházi-debrecei példa szerint ez anyagilag – sorsjegyek kibocsátásával – nem megoldhatatlan kérdés. Pár szép forrásfoglalást kellene csinálni. Legsürgősebben a Bükk egyik legszebb és legbővebb vizű forrásánál, a *Forró-kútnál* hol legalább egy felül nyitott betongyűrű megvédené a betaposástól és szennyeződéstől ezt a turisztikai szempontból is nagy értéket.

Új *turistautakat* kellene jelezni, páratlanul szép látnivalók felé: a Pajados-hegyi, Vásáros-hegyi, Hintó-völgyi, Mangó-tetői kaptárkövek európai, sőt világviszonylatban is érdekes történeti és kultúrtörténeti talányokat felvető látnivalók. De ilyen a Felső-szoros hosszanti felrepedéséből előtört megfagyott láva alakzatainak mesevilága, az alig látogatott Cserép-várat se felejtjük ki. Mind e helyeken a noszvajiak alig vagy egyáltalán nem fordulnak meg, így annál kevésbé tudnak turistákat, üdülőket erre irányítani. Fiatalokból kellene egy turistáskodó, hely- és környékismeretre nevelt, egyben vezetésre is alkalmas gárdát összehozni.

Nincs megszervezve nálunk a *fizetővendég*-szolgálat. Gazdaságilag is jelentős ügy. Nincs arról gondoskodva, hogy nyaraló, üdülő itt, a gyümölcs hazájában könnyen és gyorsan friss gyümölcshöz jusson. *Cukrászda* kellene s a korcsma helyett vagy mellé *étterem*. A noszvaji ember, háziasszony közszükségleti cikkei nagy részét a sűrűn látogatott Egerben szerzi be, itt-hon alig vásárolnak, bizonyos mértékben vegetálásra ítélve ezzel két vegyesboltunkat. Az üzleti fantázia is a jelzett irányban van: szövetkezeti cukrászda, szövetkezeti étterem sőt szerintünk fényesen prosperálna egy-egy szövetkezeti hentes-mészáros, továbbá gyümölcs-zöldség bolt.

Noszvaj ezelőtt 30 évvel szomorú hírre tett szert műemlék templomának gyors széthányásával. Pedig itt a kastélyon kívül a parasztházak, sőt barlanglakások közt is vannak *műemléknek* minősíthetők. Ezeket felismerni, megjelölni, nemcsak idegenforgalmi, hanem helyi kulturális, sőt országos érdek is.

Nincs elég helyi *képeslap*. Ezerszámra fogyna pedig. Nincs helyben női *fodrászat*. Az üdülő és turistaház vendégei Egerbe kénytelenek bejárni ezért is. Nincsenek – pedig nagyon keresik – helyi *emléktárgyak* és ezek kielégítésére helyi *háziipar*. Mikor e problémát az üdülő vendégeivel is tárgyaltuk, voltak ajánlkozók ilyenek díjtalan megtervezésére.

Közlekedésünk sokat javult, további javulásra szorul. Az autóbusz járatok kevesek, sokszor agyonzsúfoltak, turisták, üdülők sűrűn lemaradoznak. Sok a kocsiromlás, a nehéz terepre az AKÖV sokszor ad ócska kocsikat. Járatokat még nagy kocsikkal is sűríteni kellene. Úgy tudjuk, hogy az Eger környéki hálózatban a noszvaji járatok a legsúfoltabbak. Közlekedő makadámútjaink közül a noszvaj-bogácsi, noszvaj-szomolyai utak mind hevesi, mind borsodi szakaszai sürgős javításra és állandó karbantartásra szorulnak. Távoli álom lesz-e a falun átvezető útszakasz portalánítása? A villanyhálózat kiegészítésére nemcsak újonnan épült, de régi falurészek is epedve várnak.

VI. Gazdasági kérdések

A *gyümölcsstermés* nemcsak relatíve, hanem abszolút számokban is jelentékeny. A felvásárlás kismértvű, a helyi árak aránylag alacsonyak. Rengeteg gyümölcs leszedetlenül vagy lehullva megy pocsékba, vagy kísértést ad a falu lakóinak illegitim pálinkafőzésre, ami nemcsak pénzügyi kihágás, de súlyos etikai és közegészségügyi veszély, és a nagyfokú alkoholizmus egyik fő oka. Helyi gyümölcsipar kellene. Még egy szeszfőzde sincs belterületen, távoli tanyán működik egy igen kicsi kapacitással, tömördek ideje megy pocsékba vele a noszvajiaknak. Hűtőház kellene a gyümölcsnek, s ha nem konzervgyár, legalább egy gyümölcstörz- és szörpgyártó vagy pulpoló [gyümölcshús tartósító] üzem, ami kisebb keretek közt is megvalósítható s mégis az egész lakosság számára jelentős gazdasági tényező lenne. *Erdei termékeket* (gubacs, toboz, makk, cserszömörce, gomba, mogoró, málna, szeder, som, erdei gyógynövények, fagyöngy) gyűjtő és feldolgozó vállalatot is lehetne Noszvajon üzemeltetni.

Az *erőzió* a harmadkori rétegekben néhol óriási károkat okoz. Például a Vesszősön, a régi egri út sárosdi szakaszain. Védekezésre, megkötésre, a szakadékok feltöltésére megvannak a módszerek, csak alkalmazni kellene azokat.

Alig van *méhész*. Tanfolyam, fiókegyesület szervezése kellene. A ktsz-ek országos üdülőhelyén egyetlen cipészrészleg dolgozik helyben. Asztalosaink idejük és erejük nagy pazarlásával egri munkahelyre járnak. Állani kellene itt valahol egy *ktsz-munkaháznak*, melynek különféle részeiben cipészek, asztalosok végeznének helyben kifizetődően elvégezhető munkákat, s benne lennének a ma még hiányzó részlegek is, pl. kovács, bognár, hátikas-készítő stb. Helyi piac kellene. Sok időt és útiköltséget takarítatnánk vele nemcsak a helyi kisárutermelők, de az ilyeneket fogyasztók is. A méhészeken kívül *szőlőművelő és gyümölcsstermelő szakcsoportok* és termelési társulások is kellenének. Szükség lenne *helyi takarékszövetkezetre* is. *Orvosi lakás* kellene rendelővel. (A szomszéd Cserépfalu Borsod megyétől félmilliót kapott e célra, s a községnek egy fillérjében sem kerül.) Nem lehetne-e az ún. alsókastély üdülőszanatóriumát úgy megcsinálni, hogy az egyben *szülőotthon* legyen? Ezek nemcsak közegészségügyi, de egyben gazdasági ügyek is. Kisiparképpen határunkban két helyen folyik *mészégetés*. Egészséges körülmények közt ezeknek nincs jövője, elsősorban mint idegenforgalmi látványosság tartandó fenn.

VII. Mit vállalunk?

Akik e gondolatokat hallják vagy olvassák, joggal kérhetik: a felvetésen kívül mit vállal a javaslattevő? Erőnk és egészségünk mértéke szerint:

1. A táj-, illetve falu- és gyülekezeti múzeumocská anyagának gyűjtését, berendezését, az azzal kapcsolatos minden szolgálat díjtalan ellátását.

2. Falu- és helytörténeti előadásokban való részvételt, a falutörténet elkészítésében való közreműködést. (Hat év híján 400 éves helyi ref. gyülekezetünk. Ennek történetét is gyűjtjük és írjuk. Mivel a múltban a falu és a gyülekezet élete nagy mértékben összeszővődött, a gyülekezet története jórészt a falu története is.)

3. Készséggel részt veszek egy kis idegenvezetői tanfolyam szervezésében, elméleti és gyakorlati felkészítésében, rossz nyomon vezetett turistautak helyett jobb nyomvonalak készítésében, új vonalak kijelölésében.

4. Ha jobb erő e célra nem akad, télen szívesen tartok egy koromhoz és egészségi állapotomhoz mért intenzitású sítanfolyamot.

5. A megyei lap önként jelentkező vagy kijelölendő helyi tudósítóját szívesen bevezetem ily szolgálat elméleti és gyakorlati tennivalóiba.

6. Gyülekezetünk, presbitériumunk hangadó és érzékkal bíró tagjain keresztül készséggel segítünk egészséges, cselekvő közszellemet kimunkálni minden itt érintett vagy nem érintett jó ügy mellett.

7. Községi tanácsunkkal készséggel együttműködünk közösen vállalható és végezhető nagy ügyek szolgálatában: közös békenap, alkoholizmuselleni harc, a köztulajdon, a családi élet egészségének védelme. Készséggel rendelkezésre bocsátom idegenforgalmi, levelezési ügyekben ezután is nyelvismeretemet stb.

Szeretettel és szolgálatra készen a faluért s a falun át a köztért.⁵

ELJÖTT
1958. IX. 14.
Szeretettel küldöm levelem a magam, családom
A Nagy-Tisza menti úr és családja körében
Ne felejtse leharagudni hogy levelekre hamar válaszoltam
Tudatom a N.T. arról hogy 7 év az Egyesült Népek
a szolgálatot 14 év pedig a Békésszeri N.T. szolgálatát
Értesítom a N.T. vezetői körében is meg
értesítlek jeletemmel deli 5 év, nagyon meg
vannak elgedve a sok hallgatósággal
A korongba a múlt héten szerdán esőtől
kon jeletemmel is megromban deli is
dolgoztunk rajta, és megvan tanulmányaink
A korongunkat a felso' részről kell tanulni
mert a padlást is le kellett építeni és a
felso' oldalra kellett tanulni, a korongos állást
A esendő felől nem volt a korongos, így tudnak
a presbiterek is róla, a korongunkban már jobban
szól. Hát a ismét idáig meg halot nem volt
A egyes úr nagyon jól esően vette a szolgálatot
Eltérő dolog nem történt ide haza. Szeretettel
Köszöntjük a presbitérium és gyülekezet nevében a
N.T. vezetőit és sok-sok gondolatban vagyunk,
A N.T. felől, adig is a leg jobb egészséget kívánunk
a hármukra ismétőlől
Szeretettel Pinter Ernő és
családja.

Egyébeken kívül vagyunk. Kívánnunk
Zoltán bátyáinknak Tízévtől meg
aldott a családtagjainkat testben
lélekkben való megújulást ösztönöz
Szeretettel Noszvaj 1958. IX. 10. Szabó Zoltán

⁵ Dr. Szabó Zoltán zárójeles megjegyzése az előterjesztés alján: „E feljegyzés kézirata készült az 1958. márc. 24-i tanácsülésre, melyre a gondolatok ismertetésére meghívtam, de hirtelen rámtört 40 fokos láz miatt azon részt nem vehettem, így a kéziratot utóbb legépelve igyekeztem hozzáférhetővé tenni.”

SERES JÁNOS

Önéletrajz

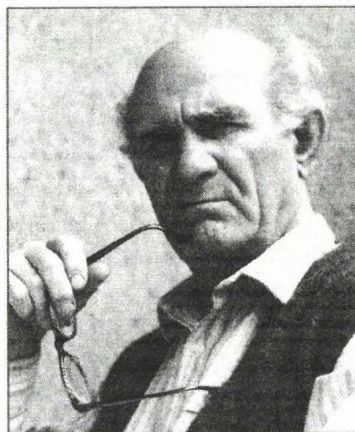
2006. február 16-án egy kiállítás-megnyitó és könyvbemutató miatt Miskolcon jártam, s telefonértesítést kaptam Seres János festőművész özvegyétől, Katalin asszonytól, hogy este keressem fel lakásán. Mivel szállásom a szomszédos Művésztelepen volt, becsöngettem hozzá. Elmondta, hogy férje hagyatékában egy megszerkesztett könyv anyagát találta meg, Szilágyi Ferenc verseinek Seres János által illusztrált gyűjteményét. A gépiraton a Kazinczy Ferenc Társaság szerepel mint kiadó, úgy gondolta, hogy átadja nekem. Felvilágosítottam, hogy ez a kiadvány – Seres János hathatós közreműködésével – már 1990-ben megjelent. Voltak azonban az anyagban olyan rajzok, amelyek abból a kötetből kimaradtak, s készséggel följánlítottam, hogy évkönyvünkben megjelentetjük őket. Kértem, keressen elő a hagyatékából egy önéletrajzot, hogy annak közzétételével is tisztelgünk az abauji születésű, Sárospatakhoz is kötődő alkotó életútja előtt. Az alábbiakban közölt kézzel írt kétoldalas Önéletrajz 1953-ban készült ugyan, tehát nem tükröződik benne a 2004-ben elhunyt művész teljes pályaképe, mégis érdekes adalékokkal szolgál az indulás éveire. Seres Jánosné a komód fiókjából előkereste férje kitüntetéseit, az adományozó oklevelek adatait följegyeztem, így azokról is tudunk hiteles információkat közölni. Sajnos közleményünk megjelenését Katalin asszony nem érte meg, szeptemberben egyre súlyosbodó betegségben elhunyt.

Kováts Dániel

1920. július 22-én születtem Selyeben, Abauj megyében. Édesapám Seres János, édesanyám Hornyák Mária. Tizenkét gyermekből tíz élő gyermekük van. Szüleim dolgozó parasztok. 1945 előtt 12 hold földjük volt, 1945 után részben juttatás, részben öröklés útján 18 holdra ment fel. Testvéreim közül egy gyári munkás, egy üzemi munkás, egy tanársegéd a budapesti jogi kar mezőgazdasági tanszékén, kettő földműves és négy iskolai tanuló.

Szülfalumban, Selyeben jártam négy elemi. 1931-ben írtak be a miskolci református reál gimnáziumba, hol mint sorkosztos diák tanultam 1939-ig. 1939-ben az országos középiskolai tanulmányi versenyen rajzból első lettem; jutalomképpen iskolám kéthetes olaszországi tanulmányútra vitt. Érettségi után nyáron a miskolci drótkötélgárban mint kisegítő munkás dolgoztam; mivel a 22 filléres órabérből nem tudtam semmit félretenni, hazamentem szüleimhez és a selyebi jegyzői irodán kerestem meg azt a nyolcvan pengőt, amivel nekivágtam Budapestnek, az ötéves főiskolai életnek.

1939 szeptemberében felvételi vizsga után beiratkoztam az Országos Képzőművészeti Főiskolára. A Hársfa utcai Diákok Házában kaptam szállást, első évben felszolgáló voltam a Protestáns Menzán, ezért ingyen ebédet adtak, reggelit-vacsorát kikerítettem. Voltam tejkihordó, újságot árultam, rajzoltam vagy télen szenet lapátoltam a többi hasonló körülmények között élő főiskolással.

Mesterem a Gömör megyei Rudnay Gyula, a kurucok, a szegénylegények festője, akitől öt éven keresztül nem tudtam elszakadni. Foglalkozom irodalommal, zenével, az akkori népi írók mozgalma van rám legnagyobb hatással. Az első nyáron főiskolai munkatáborba mentem, hogy foglalkozhassak a nagybirtokokon élő zsellérek életével. Itt megismerkedtem néhány tanárjelölttel. Tetszett, hogy a parasztság problémáival és a néprajzzal foglalkoztak. Az egyetem Turul ifjúsági egyesületében rendezett előadásokat hallgattam. Tagja lettem, és egy év alatt egy kis csoporttal sikerült megszabadítani az egyesületet a német burschenschaftos formáktól, a következő évben pedig feloszlanni, hogy helyette új, egészséges ifjúsági szervezetet létesítsünk. Ez viszont a németek bejövetele után lehetetlenné vált.

1944 májusában az oklevél megszerzése után a felsőbalogi (Gömör megye) művésztelepre mentem, hová már előzőleg két ízben kaptam ösztöndíjat. Itt nősültem meg 1944 júliusában. Feleségem Varga Katalin, apósom Varga László erdész. 1944. október 7-én behívtak katonának Székesfehérvárra a repülőszökhöz, még a dunántúli Tapolcán szolgáltam, és 1945. április 2-án Szepetneken, Nagykanizsa alatt kerültem orosz fogságba. Két és fél évig voltam hadifogoly a Szovjetunióban, itt először mint fizikai munkás egy évig, majd másfél évig mint propagandista dolgoztam. 1947. július 23-án kerültem haza.

1947. szeptember 1-től a miskolci Szemere Bertalan Népi Kollégium nevelőtanára, november 1-től 1948. szeptember 1-ig a Kossuth Kollégium igazgatója voltam. 1948. szeptember 1-jén kerültem be a Tóth Pál Líceum és Tanítóképzőbe tanárnak. Itt és a kapcsolatos gimnáziumban tanítottam 1950. szeptember 1-ig. Innen a Pedagógiai Gimnáziumba kerültem, majd egy hónap múlva az Állami Gépipari Diákotthon vezetésével bíztak meg. 1951. szeptember 1-től vezetem a Bányai Diákotthont.

Mint festő is dolgozom, sajnos – igen sok elfoglaltságom miatt – csak keveset, de rendszeresen részt veszek a miskolci, megyei és budapesti kiállításokon. Tagja vagyok a megyei képzőművészeti csoportnak, ahol mint oktatási felelős dolgozom, a Magyar-Szovjet Társaság képzőművészeti csoportjának titkára és a Pedagógus Szakszervezet Kultúrotthonának vezetői munkáját végzem. 1947 óta így nevelői és kultúrvonalon igyekszem minden eszközzel emlékeztetni a múltra, és a mai élet ábrázolásán keresztül a rendszer adta életlehetőségek ragyogó perspektíváját tárni az emberek elé.

Úgy érzem, sok területen dolgozom ahhoz, hogy maradéktalanul jó munkát végezhsek, de mindenkor becsületesen végeztem munkát, s szeretném, ha a jövőben eredményesebben is végezhetném.

Közvetlen családommal kapcsolatban annyit, hogy feleségem a Pedagógus Szakszervezet Területi Bizottságán adminisztrátor. Két gyermekünk van. Laci 8 éves, Gyurka 5 éves. Családi életünk jó.

SERES JÁNOS RAJZA

A Seres János festőművésznek adományozott elismerések:

- 1969: A Szakszervezetek Megyei Tanácsának művészeti díja.
- 1970: A Szocialista Kultúráért. (Miniszteri kitüntetés.)
- 1974: Heves Megye Tanácsának művészeti díja.
- 1974: Miskolc város nagydíja a felszabadulási pályázaton.
- 1975: A Szocialista Kultúráért. (Miniszteri kitüntetés.)
- 1976: Az egri országos akvarell biennále nagydíja.
- 1979: Kiváló Munkáért. (Miniszteri kitüntetés.)
- 1982: a Miskolci Téli Tárlat nagydíja.
- 1984: Izsó Miklós-díj. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye tanácsától.)
- 1986: A Szakszervezetek Megyei Tanácsának művészeti díja.
- 1986: Székely Bertalan emlékérem. (A Pedagógusok Szakszervezetétől.)
- 1991: Alkotói-díj. (A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűléstől.)
- 2000: Kondor Béla-díj. (Miskolc város önkormányzatától.)
- 2000: Eötvös József emlékérem arany fokozata. (A rajztanárok továbbképzéséért.)
- 2002: A Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt.
- 2004. január 21.: Kődöböcz József-díj. (Sárospatak város önkormányzatától.)

SERES JÁNOS RAJZA

ABAÚJI TÁJ. SERES JÁNOS RAJZA

Kalász László: Seres János (1975)*Faluja*

úgy lökte fel őt
 hogy megtartották a mezők
 s velünk is

– kiket falvak küldtek –
 megőriztette hűségünket
 ma is így munkál:

szigorúan!
 könnyebb vonásában is súly van!

ha rajzol: keze sose félre:
 nem ami volt: de ami kéne!

ha fest: sosem lesz festett arca:
 egyszerűsödik igazabbra

apámként-bátyámként lélekben
 egy bátorítóm se tette szebben

példát nem adna senki jobban
 gondokban és gondolatokban.

Dobrik István: Seres János

Mélyről zengő bús barnák és vörösek,
 Opálosan fénylő éltető kékek és zöldek,
 Mindeneket átfogó engesztelő színes szürkék,
 Fehérek és feketeék crescendója.

Nap, föld, víz, ég.
 A Természet tanító rendje.
 A Formák konok rendje.
 Az Érzelmek zabolázott rendje.

Évszakok hétköznapiakban merítkező szépsége,
 Elmúlást jelző tárgyaink szerető átírata.

Múltunkat féltő gondoskodás.
 Jelenünket építő gondoskodás.
 Jövőnkért aggódó gondoskodás.

Következetesség tetteiben és gondolatokban
 Állig begombolt büszkeség.

Mélyről zengő bús barnák és vörösek,
 Opálosan fénylő éltető kékek és zöldek,
 Mindeneket átfogó engesztelő színes szürkék,
 Ünnepeket jelező fehérek és feketeék.

BÉRES FERENC

Pályám rövid története

1922. december 3-án Gagybátoron, Abaúj-Torna vármegyében születtem.¹ Apám: Béres János géplakatos-földműves. Anyám: Timkó Mária háztartásbeli. István bátyám okl. kántortanító volt, 1943. július 8-án a II. világháborúban a Szovjetunióban hősi halált halt. Rózsa nővérem tejipari munkás volt, ma nyugdíjas; Mária húgom egészségügyi védőnő, férje a diósgyőri vasgyár munkása volt, ma mindketten nyugdíjasok; Julianna húgom 10 hónapos korában 1926-ban meghalt. János öcsém zenetanár, furulyaművész, szakfelügyelő, zeneiskolai igazgató és a Magyar Rádió állandó munkatársa volt, ma nyugdíjas. Kétszer nőtültem. Első házasságomat 1947 szeptemberében kötöttem. Feleségem Bene Zsuzsanna volt, aki házasságunk idején egyetemet végzett, muzeológusi diplomát szerzett. Gyermeektelen házasságunk miatt közös megállapodással és baráti egyetértésben házasságunkat 1957 szeptemberében felbontottuk. Második feleségem, Simig Erzsébet 1940. június 29-én született. Kitűnő eredménnyel érettségizett, de az akkori „numerus clausus” gyakorlatában „helyhiány miatt” az egyetemre nem vették fel. Fényképész szakmunkás bizonyítványt szerzett, s a Magyar Távirati Irodának volt 17 évig fényképész laboránsa, majd átkerült az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatalba, ahol főmunkatársi besorolásban fényképész-laborvezető volt. A hivatal minisztériummá alakulása után munkaköre megszűnt, más fotólaborban végzi mind a mai napig a munkáját. Házasságunkból három fiúgyermek született: Ferenc (1960. szeptember 26.), Gábor (1962. január 2.) és Bálint (1967. május 23.). Házasságunk boldog és megelégedett. Közös gondunk gyermekeink nevelése, iskoláztatása volt. Ma örülünk sikeresen induló életüknek és egyre gyarapodó unokáinknak.

1929-től 1934-ig szülőfalumban az elemi iskola öt osztályát, 1934-től 1938-ig pedig a sárospataki református főgimnáziumban négy gimnáziumi osztályt végeztem el. 1938-tól 1941-ig Miskolcon a Magyar Királyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola faipari osztályát végeztem, kitűnő eredménnyel szereztem végbizonyítványt. 1941 és 1943 között Besztercén a M. Kir. Állami Hunyadi János Gimnáziumban magánúton az V. és VI. osztályokból sikeres vizsgát tettem. 1945 szeptemberében beiratkoztam a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol néprajzot és újkori művészettörténetet hallgattam. Közben 1946 szeptemberében Sárospatakon a református gimnáziumban a VII. és VIII. osztályokból magántanulóként vizsgáztam, érettségi vizsgát tettem. Ezzel elnyertem a jogot arra, hogy az egyetemen a második évet rendes hallgatóként folytathatom. 1949-ben egyetemi tanulmányaimat befejeztem. A fentiek kívül művészeti stúdiumokat végeztem, melyek művészpályám meghatározó tényezői.

¹ Béres Ferenc énekművész élete és pályája sok szállal kötődik régióinkhoz: Abaújban született, Sárospatakon járt iskolába, ahol az ő adománya nyomán jött létre a Sárospataki Képtár. 2006. augusztus 20-án avatták fel szobrát az Iskolakerthben. Halálának tizedik évfordulóján kegyelettel emlékezünk rá 1995-ben készült önéletrajzának közlésével. (A Szerk.)

Az a társadalmi helyzet, amelyben éltünk, minden akarni vágyó ifjút erős akarátú emberre nevelt. Színes, változatos és tanulságos ifjúságom, valamint családom tragédiákkal terhes szegénysége, a ma már hihetetlennek tűnő diáknymor, ínségkonyhák sovány ételein való tengődésem, mindennapi harcom a megélhetésért, küzdelmeim jövőmért, nem ennek az írásnak tárgya, bármennyire is bizonyító erejű, vagyis ez nem ajánlólevél. Még gyermekfővel, alig 16 évesen álltam a magam lábára, mert szüleim elszegényedése miatt megélhetésemről és tanulásom költségeiről jórészt magamnak kellett gondoskodni. Amikor Miskolcon elvégeztem a szakiskolát, 1941. október elsején végleg elhagytam a szülői házat, és alig 19 évesen a magam útját járva Erdélybe utaztam, Besztercére, ahol az állami erdőgazgatóság mint műszaki rajzólót alkalmazott. Itt éltem 1944. szeptember végéig.

Az akkori Magyarország erdélyi részeit teljes egészében bejártam. Népi együttesekkel, művészeti csoportokkal, színészekkel, írókkal ismerkedtem meg. Könnyen ment ismerkedésem, mert már akkor is előadói fokon, jól énekeltem és furulyáztam, tehát szívesen befogadtak. Erdélyben találkoztam az élő népművészetrel, mely nem csupán felejthetetlen élményt adott, de nyiladozó szándékaimat erősítette, gazdagította. Népi énekesektől, táncosoktól, népi hangszeresektől sokat tanultam. Olyan alapok voltak ezek, melyekre jól lehetett építeni. Már akkor elhatároztam, hogy jövőmet, helyemet a művészetek tartományában fogom keresni.

A második világháború utolsó, a felszabadulás első hónapjait szűkebb hazámban szülőfalumban töltöttem. 1945 tavasza nemcsak népek, nemzetek történetében hozott új korszakot, de fordulópontja volt egyéni sorsoknak is. Az ágyúdörej idegeket tépő hangja, a fegyverek zaja alig szűnt meg, amikor az új élet alapjait a maga kezdetlegességével ki-ki elindította. Egyén és közösség, de egész népünk is egy új történelmi korszak hajnalához érkezve a romokból, romokon építkezett. Környékünkön az egyetlen műszaki képesítésű voltam, és a földosztó bizottságok kértek, legyek a földosztásban segítségükre. 1945 tavaszán falumban a földosztást is elvégeztem. Amikor a földosztást jelző első mezsgyekarót levertem a földbe, akkor értettem meg igazán, hogy egy új történelem sarjadásán, új korszak létrejöttén dolgozom én is.

Falumhoz a legközelebbi nagyváros Miskolc. 56 kilométert gyalogolva bementem Miskolcra. Itt találkoztam barátaimmal, iskolatársaimmal, akik már tevékeny részesei voltak az egyre élénkülő országépítésnek, valamint a politikai életnek. Ma közsismert írónk, Fekete Gyula azokban a hónapokban földosztó kormánybiztos volt, majd a Nemzeti Parasztpárt kerületi titkára. Kérésére és biztatgatására vállaltam a Nemzeti Parasztpárt Abaúj-Torna vármegyei titkárságát. Feladatomat az 1945. novemberi parlamenti választásokig vittem.

1945 tavaszán és nyarán többször jártam Budapesten. Jól tudtam, hogy politikai megbízatásom inkább baráti és becsületbeli, mint életemet meghatározó, választott feladat. Budapesten kapcsolatba kerültem régi ismerőssökkel, de hamarosan új barátokra is leltem. Így találkoztam többek között Muharay Elemérrel, aki a Nemzeti Parasztpárt kulturális osztályát vezette, és egy munkásszínház létrehozásán fáradozott. Muharayval 1942-ben Kolozsvárott ismerkedtem meg, hamarosan bizalmába és barátságába fogadott. Budapesti találkozásunk alkalmával arra kért, hogy kezdjem meg egyetemi tanulmányaimat, és legyek a munkatársa. Így lettem a Nemzeti Parasztpárt Országos Központja kulturális osztályának helyettes vezetője. Muharay ismerte többirányú művészi hajlamaimat és az általa megalapított népi együttes szervező feladatával is megbízott. A Nemzeti Parasztpárt központjában végzett munka közben ismerkedtem meg közéletünk

BÉRES FERENC UTOLSÓ SZÉTTEKINTÉSE A PATAKI VÁR VÖRÖS-TORNYÁBÓL (1996 májusában)

akkori jelentős politikai és társadalmi kiválóságaival, akik közül a ma még élőkkel most is baráti kapcsolatban vagyok. Az itt végzett munka párhuzamosan folyt sok más tevékenységgel, mert ennek a történelmi szakasznak ez természetes velejárója volt.

1945 szeptemberének első napjaiban végleg Budapestre költöztem. Az akkor alakult Petőfi Kollégiumban leltem otthonra. Hamarosan beilleszkedtem a népi kollégisták életébe, munkájába, mozgalmába. Romos épületből tettük lakhatóvá kollégiumunkat, anyagi alapjait is mi teremtettük meg. A Petőfi Népi Kollégium után alapítottuk a Népi Együttesek Művészeti Kollégiumát, majd a Kiss Áron Népi Kollégiumot. Akkori éveim tevékeny idejéből sokat áldoztam a kollégiumi mozgalomra, feloszlataáig hasznos és eredményes munkása voltam.

A Muharay Elemér vezetésével létrehozott Népi Ének-, Tánc- és Játékegyüttes 1946. március 4-én a Nemzeti Színház színpadán megtartotta bemutató előadását. Nagy siker volt! A kormány, a diplomáciai testületek, valamint a kulturális élet akkori vezetői számosan megjelentek. Az előadáson énekeltam, furulyáztam, mesejátékban szerepeltem. A sajtó jelentősnek tartotta az együttes bemutatkozását, elismerően méltatta műsorát, és bennünk látta egy államilag támogatott és megszervezésre váró Állami Népi Együttes alapítóit. Sajnos a koalíciós kormánypolitika megakadályozta, késleltette egy ilyen művészeti intézmény létrehozását. Anynyit azonban sikerült elérni, hogy a Kultuszminisztérium jelentős szubvencióval támogatta az együttest, bár ez az összeg csak a legszükségesebbekre volt elegendő.

Pályám alakulásához döntő segítséget kaptam Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi minisztertől és kedves feleségétől, Seiber Mária zongora- és orgonaművésztől. Ők először Sárospatakon 1946 nyarán, baráti találkozón figyeltek fel dalolásomra, furulyázásomra. Tőlük

nem csupán jó tanácsokat kaptam, hanem olyan erkölcsi és anyagi segítséget, amelyek nélkül nem tudtam volna kialakítani pályám rendjét, felkészülésem alapfeltételeit. Ők mutattak be Kodály Zoltánnak, aki meghallgatott és hasznos útravalókat adott. Ebből a találkozásból a későbbi évek folyamán baráti és munkatársi kapcsolat szövődött. Kereszturyék egyengették utamat abban is, hogy 1946 őszétől rendszeres szereplője lehettem a Magyar Rádió műsorainak.

Pályám első éveiben éreztem és világosan láttam, hogy egy új rendeltetésű művészeti irány van kibontakozóban, egy új előadó-művészet nyer fokozatosan polgárjogot. Úgy véltem – és hiszem ma is –, hogy népi-nemzeti hagyományaink ismeretéből, annak helyes irányú felhasználásából nemcsak egy új művészet terebélyesedik ki, hanem egyik pillére lehet ez egyetemes művelődésünk nagy ügyének. Ezt a gondolatot voltam hivatva szolgálni, ennek jegyében vált véglegessé bennem az elhatározás, hogy az eddig kedvtelésből és jó szándékú rajongásból végzett előadóművészi munkát hivatásomnak, életpályámnak választom. Tudatában voltam annak is, hogy ennek az új típusú művészeti munkának az előadói gyakorlatához a szervezeti feltételeket is meg kell teremteni, meg kell ácsolni azokat a pódiumokat is, amelyekre felléphe-tünk. Így kellett az előadói gyakorlat mellett a szervezői feladatokat is vállalni.

A Muharay Elemér által vezetett együttes néhány tagjával megszerveztük a Szabadművelődési Akadémiát. Szándékunk az volt, hogy a már mozgalommá duzzadt népi együtteseket szervezileg megerősítjük, műsoranyaggal ellátjuk, vezetőit kiképezzük, vagyis a népművelésnek minden ilyen feladatra alkalmas szakembert képezünk. 1947 tavaszán azonban szubven-ciónkat megvonták. A létezés anyagi feltételeinek hiánya miatt előbb a Szabadművelődési Akadémia, majd a Népi Ének-, Tánc- és Játékegyüttes is beszüntette működését. Az együttesnek sok népi kollégista tagja volt, ezekből szerveztük meg a Népi Kollégiumok Együttesét, ezt Szabó Iván szobrászművész és koreográfus vezette. A NÉKOSZ Együttes 1947 nyarán Prágában a Világifjúsági Találkozón képviselte a magyar ifjúságot, 1948 februárjában pedig Párizsban szerepelt. 1948 májusában Bulgáriában, júniusban Finnországban turnéztunk.

Amikor Bulgáriából visszajöttünk, Szigeti Pál őrnagy, a Honvédelmi Minisztérium kultu-rális osztályának vezetője néhányunkat meghívott tájékoztató beszélgetésre. Közölte, hogy hamarosan megalakul a Honvéd Együttes. Arra kért, vegyünk részt ennek megszervezésében, s magunk is legyünk tagjai az alakuló művészegyüttesnek. Szabó Ivánnal és Pálfi Csabával még a nyár folyamán elkezdtük az együttes szervezését. 1948. október 1-jén az Együttes első csoportja megkezdte működését, s ebben énekes és népi hangszeres szólista lettem. Egyetemi tanulmányaim mellett most már minden időmet a művészetre való felkészülés kötötte le. Pályám hivatásos volta most már egzisztenciálisan is megalapozott volt. 1949. április 30-án a Váro-si Színházban (ma: Erkel Színház), valamint május 1-jén a Hősök terén rendezett nagy ün-nepélyen a Honvéd Együttes a közönség előtt is bemutatkozott. Az akkori sajtó bemutatkozá-sunkat jelentős kulturális eseménynek tartotta, az énekszólómat minden lap dicsérte, és úgy összegezte mint egy új tehetség kitűnő bemutatkozását.

Néhány év múlva a Honvéd Együttes a Magyar Néphadsereg Művészegyüttese nevet vette fel. Számomra ez az együttes adta azokat a lehetőségeket, melyek pályámon alapvetően fontosak voltak. Az együttesben rendszeres elméleti oktatásban, hangképzésben és korrepetálás-ban részesültünk, melyet kitűnő főiskolai tanárok vezettek. Az együttesrel kezdtem el a rendszeres országjárás is, melyen a honvédségi alakulatokon kívül a polgári lakosságnak is rendsze-

FEKETE GYULA ÍRÓ, AZ EGYKORI PATAKI ISKOLATÁRS
 EMLÉKEZIK BÉRES FERENCRE SZOBRÁNAK AVATÁSAKOR
 (A szobor Kelemen Kristóf alkotása. Szabó Csaba felvétele)

resen műsort adtunk. Gazdag programunkból az egész ország részesült, melynek nem maradt el a méltó elismerése sem. 1954. május 22-én munkámért a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a „Kiváló Szolgálat Érdemrend”-et adományozta nekem.

Egymást követték a külföldi turnék: a Szovjetunióban (1954), Bulgáriában (1956), Kínában (1956), itt értesültünk arról, hogy Magyarországon kitört a forradalom. Együttessel minden tagja a nehéz helyzetben is tisztes-séggel és becsülettel végezte vállalt feladatát. Hazafelé jövet tudtuk meg, hogy a szovjet hatóságok megkérdésztünk nélkül Moszkvában a Csajkovszkij-teremben két előadást meghirdettek. A fellépés megtartását egyöntetűen megtagadtuk. Hazatekezésünk után gazdasági okokra hivatkozva az együttes csaknem teljesen feloszlott. Csupán egy kis kamaraegyüttes maradt, 180 embert elbocsátottak, engem is. A Honvéd Együttes széthullása után egzisztenciális helyzetem mélyre süllyedt. Értéktárgyaim eladogatása után napszámos munkára is kényszerültem. Nehéz helyzetből Kodály Zoltán anyagi és erkölcsi segítsége mentett meg. Bátorító szava, nyitott és őszinte segítőkészsége meggyőzött arról, hogy minden nehézséget le kell győzni, és a pályát folytatnom kell. Nehéz helyzetemből közel három esztendő múltán tudtam csak kilábalni. 1959. november 15-én katonai becsületbíróóság elé állítottak, és a kizárólag művészi érdemeimért kapott tartalékos főhadnagyi rendfokozatomtól megfosztottak. A magyar népzeneről a tisztí klubokban és a csapatoknál tartott előadások azonban nem szűntek meg.

A Magyar Rádió műsorában 1943 tavaszán szerepeltem először, majd 1946-tól gyakrabban, 1949-től pedig mind a mai napig rendszeresen és megszakítások nélkül. A Magyar Televízió műsoraiban néhány éves késéssel tudtam csak bekapcsolódni, ennek oka politikai megbízhatatlanságom. Közel 35 esztendeje – ritkán ugyan – ott is rendszeresen szerepelek. 1949 és 1953 között a Magyar Rádió munkatársa voltam; feladatom a népzenei csoport megszervezése, műsorellátása, a legmegfelelőbb művészek kiválogatása, a műsorok színvonalának emelése volt. Munkámat nívódíjjal, elismerő gesztusokkal honorálták. Közismertségemnek, népszerűségemnek kétségtelenül a Magyar Rádióban végzett munkám volt a fundamentuma.

Már 1952 tavaszától Völcsy Rózsi és Balázs Samu szereplőtársa voltam egy országjáró kis művészegyüttesben, aktualizált kis jelenteket adtunk elő zenés műsorral. Amikor 1957-ben az Országos Filharmónia újjászerveződött és 1958 februárjában megalakult az Országos Rendező Iroda (ORI), ez a kis együttes ennek keretén belül folytatta országjáró munkáját. 1957 novemberétől 1967 februárjáig több mint ezer előadást tartottunk, s eljutottunk a legtávolabbi falvakba is. Az Országos Filharmónia munkásságomnak egyik legjelentősebb intézménye volt. első önálló dalestem megrendezése (1953 májusa) óta. 1965. november 1-jétől az Országos Filharmónia státusában lettem szólista.

BÉRES FERENC SÍRJA A BUDAI FARKASRÉTI TEMETŐBEN

Újra eljuthattam külföldre is. 1958-tól mind a mai napig sokszor voltam Csehszlovákiában a pozsonyi rádió, művelődési házak, iskolák meghívására. 1963-ban Párizsban a hanglemezek nemzetközi versenyén a dalkategória I. díját nyertem el. Turnéztam Franciaországban 1963-ban, 1964-ben, 1966-ban; 1965-ben a „Budapest” koncert-cigányzenekarral Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Belgiumban, Hollandiában, Svájcban turnéztunk; 1967-ben Grúziában szerepeltem; 1968 tavaszán Ausztráliában és Új-Zélandon négy hónapon keresztül összesen 120 előadást tartottunk; 1971-ben másfél hónapig Japánban koncerteztem. 1972 márciusától egy éven át az Egyesült Államokban és Kanadában először kamaraegyüttessel, majd önállóan turnéztam, főként magyarok által lakott városokban összesen 180 alkalommal. Pályám során ez volt a leghosszabb idejű turném sok-sok élménnyel és tanulsággal. 1976 októberében Vietnamba jutottam el. Jártam Ausztriában (1976, 1979), Lengyelországban (1977, 1984), a Szovjetunióban (1977), Erdélyben (1981, 1993, 1994)), Svájcban (1995), Kárpátalján (1995).

Mint az Országos Filharmónia szólistája 1965-től orgonahangversenyek állandó közreműködője voltam. Egyházaink, főként a reformátusok, folyamatosan meghívtak egyházzenei hangversenyre, bár ezt gyakran gáncsolták, megghiúsították az Állami Egyházügyi Hivatal létezése idején. A „Kegyelmet és igazságot énekelek” címmel megtartott hangversenyekből az utóbbi 31 esztendőben közel 350 előadást tartottam. Műsoromat általában a XVI-XVII-XVIII. század régi magyar vallásos énekeiből állítottam össze, követve a jeles ünnepnapok, évfordulók alkalmait. A későbbi évszázadok vallásos énekeit egész napjainkig szintén felvettem műsoromba. Határainkon túl Erdély, Felvidék, Kárpátalja magyarsága sokszor élt és él ezekkel az alkalmakkal. Pályám fél évszázados történetéhez tartozik a több mint tízezer hangverseny mellett az a tény is, hogy a Magyar Rádió folyamatos műsoron tartása több milliós hallgatóval ajándékozott meg. Bár pályám érdeméhez viszonyítva kevés a hanglemezfelvételem, de ami van, az elévülhetetlen.²

Pályám különös és különleges szolgálat: a magyar énekkincs tolmácsolásán keresztül népben-nemzetben élni, érezni, cselekedni, az érzelmek húrjain a szépség, a jószág, az emberibb élet, egy jobb világot váró emberi akarat dallamait megszólaltatni.

Ez pályám, életem rendje, ez az én hitvallásom!³

² A leglényegesebb lemezek és kazetták: a) Több szereplővel együtt: Aratási dalok (1953), Dalok a tanyai életéről (1962), Betyárnóták (1964), Kuruc dalok (1965), Szerdahelyi János nótái (1965), Magyar Imre nótái (1987), Pataki diákdalok (1981). b) Önálló lemezek: Öt évszázad dalai (1965, amerikai kiadás 1972), Tebened bíztunk eleitől fogva (1985), A virágnak megtiltani nem lehet (1985).

³ A Béres Ferencnek adományozott díjak, kitüntetések: „Trudamyik” érem arany fokozat (Bulgária, 1948), VIT-díj (Budapest, 1949), a Magyar Rádió nívódíja (1950, 1974), Kiváló Szolgálat Érdemrend (1954), a CIMES Akadémia nemzetközi versenyének I. díja (Párizs, 1963), Sárospatak város díszpolgára (1970), Liszt Ferenc-díj (1976), a Vietnami Szocialista Köztársaság Barátság érdemérme (1976), SZOT-díj (1979), a Magyar Népköztársaság érdemes művésze (1980), a Magyar Népköztársaság kiváló művésze (1986), a Magyar Köztársaság tisztí keresztese (1993).

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

FEHÉR JÓZSEF

A nagytárkányi Balassi Bálint-szobor előtt

Tisztelt Ünneplő Közönség, kedves Barátaink!

Egyvalamiben biztosan megelőzte Nagytárkány Sárospatakot: előbb emelt szobrot Balassi Bálintnak, mint a nagy történelmi múltú város. Patak lett volna hivatott rá, ugyanis az a század, a tizenhatodik, amelyben a költő élt, ezer szállal kötődik a híres magyar történelmi családokhoz: a Perényiekhez, Dobókhöz, Balassákhoz. Abban az időben, amikor Balassi Bálint élt – 1554-ben született és 1594-ben halt meg –, Patak vára Dobó Ferencé és Dobó Krisztináé, az egri hős, Dobó István gyermekeié. A két híres család, a Dobó és a Balassi, több szállal fonódott össze. Hadd említsem fel, amit kevesen tudnak, hogyan voltak rokonságban!

Az Egri csillagokból is tudjuk, hogy Dobó István felesége Sulyok Sára volt. A Sulyok-lányok hárman voltak testvérek, s nem akármilyenek lehetnek, mert a második lány Balassi Bálint édesanyja volt, a harmadik pedig Bocskai Istváné, az erdélyi fejedelemé. Ezen a rokoni szálon történt meg aztán Balassi Bálint életének az egyik leghíresebb – mondhatni botrányos – históriája. Hogy ugyanis a sárospataki vár birtokába jusson, unokatestvérével, Dobó Krisztinával ütköztet házasságot kötött, s felesége bátyjának, Dobó Ferencnek a távollétében elfoglalták a sárospataki várat (1584). A csefogság azonban balul ütött ki, s a házasságból országos botrány kerekedett. Első unokatestvérek között a há-

zasság tiltott dolog volt, a vár elfoglalása pedig fő- és jószágvesztéssel járó felségsértésnek számított. Házasságát és 1585-ben született fiát törvénytelennek nyilvánították. Balassinak menekülnie kellett, előbb Erdélyben, majd Lengyelországban bujdosott.

De mi lett feleségével és fiával, Jánossal? Dobó Krisztina a házasságkötés után négy évvel fiatalon meghalt, s így a kisgyermek Jánost Nagytárkányba

hozták. A költő húga, Balassi Anna ugyanis Pachot Ferencnek, Zemplén vármegye alispánjának felesége volt, s ők nagytárkányi kastélyukban tartották udvarukat. (A mai római katolikus templom dombja ez

a hely.) Itt nevelkedett tehát hosszabb-rövidebb ideig a gyermek, akit anyja többször meglátogatott. Amikor a költő meghalt, a fiút asszonytestvérei, Mária és Anna örökbe fogadták, s felváltva maguknál tartották. A fiú 1597-ben, 12 évesen került el véglegesen Nagytárkányból, amikor a másik néje, Mária, a füleki várkapitány felesége teljes jogú gondviselője és gyámlja lett. Mindössze 17 évet élt az ifjú Balassi, 1602 márciusában halt meg.

Milyen volt a költő viszonya kicsi fiához? Leveleiben nem vagy alig említi, hiszen jó helyen tudhatta testvéreinél. Mégis, amikor 1594-ben Esztergom ostrománál egy ágyúgolyó hálára sebezte, utolsó óráiban atyai gondoskodással említette, aggódott fiacskájáért. Egyik bajtársa a következőképpen öröközte ezt meg: „Nagyságos Balassi Bálint, aki mikor Esztergom ostroma közben mindkét lábát a golyó átjarta, hívatta a papot, s mikor ettől bíznének meggyő-

¹ Elhangzott a szoboravatási ünnepségen Nagytárkányban 2006. június 11-én.

nására intetett, azonnal beleegyezett, s könyörgött Istenhez... Mikor a felcser vasával a sebéhez nyúlt, azt mondta: Most van szükség bátorságra, most erős szívre! Mikor a pap látta, hogy a fájdalom súlyosbodik, bátorította, s utána még a költő aggódva fiacskájáért, akit nyolcéves korában egyedül hagy hátra, ebben a beteg állapotában kérvényt írt Ő Fenségehez, s mint megbízható embernek, a papnak adta át ily szavak kíséretében: Tudom Atyám, hogy te természetből és hivatásodnál fogva igaz ember vagy, kérlek tehát, hogy ezt halálom után add át a Fenséges Hercegnek. Azt kérte benn, hogy fiát a Társaság iskolájába küldje, hogy ott a nyolcéves gyerek a katolikus vallással és a tudományal elteljék."

Ennyiben kívántam szólni a költő és Nagytárkány kapcsolatáról, de hadd mondjam még el, hogy a költő ezenkívül is többször megfordult a Bodrogházban és Zemplénben.

A közeli Zemplén falucskából – amely a nevezetes földvárával akkor még megyeszékhelynek számított – keltezte leveleit; Szalánc várában udvarolt a szép Losonczy Annának, akit verseiben Júliának nevezett (Szalánc vára akkor Losonczy Istvánnak, a híres temesvári hősnek, illetve lányának birtokában

volt); egy kicsit távolabb, a Szerencs melletti Mezőzomboron udvarháza és szőlői voltak; Szikszón lakott hónapokig, ott tartózkodott, amikor sárospataki várfoglalása kudarcba fulladt; Boldogkőváralján katonáskodott, a köztudat szerint ott írta egyik legismertebb versét, az *Egy katonánaket*, amely a „Vitézek, mi lehet e széles föld felett szebb dolog az végeknél?” szép sorral kezdődik. Tokajban többször meglátogatta öccsét; a regéci várban is többször megfordult, és még sorolhatnánk.

Azt gondolom, hogy Nagytárkány az előbb említett helységek nevében is – és azok közül elsőként – emelt szobrot a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjának, a reneszánsz költőnek, a magyar nyelvű lírát világirodalmi szintre emelő alkotójának. Köszönet jár ezért mindazoknak, akiknek támogatásával ez a szobor megvalósulhatott. Magánvéleményemet mondom, s hadd emeljem ki közülük *Kopasz József* polgármester urat, aki – miután elő-

ször hallott a nagytárkányi Balassi-kapcsolatokról – igazi örömmel, felcsillanó szemmel és azonnal hozzáfogott a Balassi-kultusz helyi kibontakoztatásához, a szoborterv megvalósításához.

És köszönet, üdvözlét illeti az alkotót, *Ferencz György* szobrászművészt is, aki több kitűnő szobor

és emlékjel: a Trianoni Emlékszobor, a háborús hősök és áldozatok emlékműve, a Millenniumi-oszlop, a Tárkányiak címere és emlékjele után a Balassi-szobor megalkotásával immár véglegesen letette névjegyét e kedves bodrogi település, Nagytárkány szépen terített asztalára.

KITÜNTETÉSEK NEMZETI ÜNNEPÜNKÖN

DR. CSORBA CSABA

Sátoraljaújhely díszpolgára

„Pro Urbe” kitüntetést kapott
a KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Október 23-án vette át díszpolgári oklevelét Sátoraljaújhelyen dr. Csorba Csaba történész, társaságunk elnökségének tagja. Szülővárosa 60. születésnapja alkalmából tüntette ki a szorgos kutatót, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem docensét. Újhely nemcsak azért lehet büszke szülőtte-re, mert szakmájában elismertséget szerzett, hanem mert tudományos munkásságával, a kulturális közéletbe való bekapcsolódásával közvetlenül is hozzájárult Sátoraljaújhely múltjának feltárásához, megismertetéséhez. Az utóbbi tizenöt évben egymást követték Zemplén, Hegyalja és Sátoraljaújhely történetének egy-egy jelenségét, korszakát vizsgáló dolgozatai. Különösen becses számunkra az a támogatás, amit miskolci levéltár-igazgatóként az újhelyi levéltár fejlesztéséhez, a helyi könyvkiadás támogatásához adott. Gyakori előadója újhelyi és környékbeli tudományos konferenciáknak, ismeretterjesztő programoknak.

Az ünnepségre kisfia is elkísérte.

Sátoraljaújhely képviselőtestülete október 23-án a „Pro Urbe” kitüntetéssel ismerte el a Kazinczy Ferenc Társaságnak a város és régiója kulturális életében kifejtett két évtizedes tevékenységét. A szép elismerést *Fehér József*elnök (képünkön jobbra) és *dr. Bencsik János* alelnök (balra) vette át az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulóját köszöntő ünnepségen. Az értékelés megállapította, hogy a sátoraljaújhelyi székhelyű Kazinczy Ferenc Társaságban olyan kiváló alkotóműhelyt tisztelhetünk, amilyenrel kevés hasonló méretű város dicsekedhet. Nem véleden, hogy amikor fölmerült Újhely helytörténeti-helyismeret kézikönyve megalkotásának gondolata, s ehhez a város biztosítani tudta az anyagi feltételeket, akkor a Kazinczy Ferenc Társaság kapta a megbízást a kötet elkészítésére. A Kazinczy Társaság tevékenységét fémjelzi, hogy tagjai közül eddig már hárman kapták meg a város díszpolgári címét, hárman pedig Pro Urbe kitüntetését.

A kitüntetetteknek szívből gratulálunk!

(UJJ PÉTER FÉNYKÉPFELVÉTELEI)

KISS ENDRE JÓZSEF

Dr. Erdélyi Géza köszöntése

„Bizony mondom néktek, ha a földbe esett búzaszem el nem hal,
csak egymaga marad; de ha elhal, sok gyümölcsöt terem.” (János ev.:12,24.)

Isten szavát idézve kezdjük a méltatást azzal az Igével, ami Krisztus Urunk kereszthalálát, annak megigazító, üdvözítő, életre ejető erejét prédikálja, de ugyanakkor mindannyiunkra vonatkozó, egyetemes igazságot hirdet: „*az élet is halomnyi holtest hídján halad*”, a halálból élet virágzik. Választhatunk, hogy megmaradunk-e termékenyen magnak, vagy odaállozunk magunkat, s meghalunk ezerszer a gyarlóságnak, bűnnek, hiábavalóságnak és felőrldünk, elemésztrdünk a munkában, hivatásunk teljesítésében, hogy mindezekből az áldozatokból szárb szökkenjen újra és újra az élet.

Felvidéki honfitársainkra gondolva, eszünkbe jut, hogy számukra meghalt a történelmi haza, meghalt a magyar igazság, meghalt a pataki Kollégium hosszú évtizedekre, meghalt a magyar iskola, elvesztek a hitvalló ősök által századokon át kiharcolt reménységek, perspektívák, elvesztek a Kárpát-medence vérkeringésébe kapcsoló kötelek, s ami maradt belőlük, az a nemzetgyilkossági kísérletek ellenére, egyedül Isten kegyelméből maradhatott és kapaszkodhatott meg.

Ahogy Németh László a dunántúli magyart előkelőnek és európainak, az erdélyit nemesnek és eredetinek mondja, Cs. Szabó László szerint a felvidéki ember hazája „*sziklafüdeles Híd a dunántúli és erdélyi bástya közt... s széles hátán eloszlik a magyarságra nehezded nyugati és keleti nyomás... Megóvott az idegentől, de szívesen befogadta a vendéget... s mint hogy a hídnek az a dolga, hogy összekössön, a népek összebarátkoztak a Felvidéken; ... ahol emyi ember él együtt, összekétkö emberi eszme és jelképes főváros kell oda... a Felvidék megtalálta Rákóczit és Kassát...*”

A Felvidék nagy prózáírókat adott, nagy leltározókat és tisztartókat, a békéltető magatartás mo-

delljével szolgált – sorolja tovább Cs. Szabó –: „*Szellemi alkata az eszmék világában, személyi varázsa a társaságban házastotta a pallérozott Európához. ... a felvidéki ember mögött egy rózsafa könyvszekrényt látok ... városias hajlama, nyílt szelleme, kézműves finomsága mindig igényt tartott a magas életformára, szép otthonra, jó könyvre, nemes tárgyra. Született gyűjtők... De világszomját és európai nátermetségét művészei bizonyítják legjobban... megértőbb és fogékonyabb, mint az átlag magyar. Ha civilizált magyarról beszélünk, róla beszélünk...*”

Európa és Magyarország a Felvidéken magától összezékült. Nem csoda, ha a dunántúli „*megalázottak és lázadók*”, az erdélyi vértanúk és pártitűk irigykedve, mégis meghatottan gondoltak erre az Aranyhídra. Van abban némi jelkép (ha még talán egy kissé erőltetett is) hogy a dunántúli Bacsányi, a tiszántúli Kazinczy és a székely Baróti Szabó Dávid Kassán szövetkezett a magyar irodalom megújítására. Azóta is minden diadalunk, s minden irodalmi viszályunk abból a szövetségből, s annak a szövetségnek a felbomlásából származik.”¹

Amikor főtiszteletű Erdélyi Géza püspök urat tagtársunknak választjuk az – egyébként kassai eredetű – Kazinczy Társaságban, vele együtt több, mint száz ezer felvidéki magyart ölelünk a szívére és próbáljuk a magunk kereseden módján kifejezni azt, hogy mi a legtermészetesebben, eredendően és elválaszthatatlanul összetartozunk, s hirdetjük ezt azok helyett, vagy azokkal szemben is, akiket nemzetből országalakosokká taposott a magyargyűlölő hatalom.

¹ Cs. Szabó László: A felvidéki ember. = Kárpát kebelében. Bp. 1994. 26-32. (Kiemelés tőlem. K.E.J.)

A pataki Kollégium nevelte az abarai református lelkipásztort – Erdélyi Géza testvérünk édesapját – mint Ung, Zemplén, Abaúj és Gömör megannyi településének az értelmiségét. A kollégiumi modell csonkán is modell maradt: a pataki szellemet nem tartóztathatták fel az értelemeden határok és korlátok őrői, ha a hordozóit, képviselőit rendre, koronként el is szigetelhetnék egymástól. Ennek a szellemnek az egyik megtestesítője a reformkorban – a hit, haza és humanitás jegyében – Erdélyi János, akiről a nagykaposi református templom emléktáblája hirdeti, hogy ebben a városban született az író, a pataki tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és – hozzátehetjük – reformer, közíró, szerkesztő, néprajzi gyűjtő, költő és filozófus. Erdélyi János a Kazinczy-kultusz alapozója, egyik levelében így ír: „Kazinczy Ferenc a legelső magyar író, ki föltevéen lelkét egy gondolatra: tudomány és irodalom, vagy szép és művelt nemzetiség által újjászülni hazáját, mindaddig küzdött és áldozott, míg célját el nem érte...² nem folytatótt össze még egy magyar ember emlékének sem annyi őszinte és szent akarat, mint a jelen évben Kazinczy Ferenc nevénel... írja másutt – Az élet beszédének, az irodalomnak, mióta magyar él, nem volt nagyobb művelője Kazinczy Ferencnél.”³

A név kötelez: a nagy elődé a rokonság között és a lelkipásztori szolgálat mezején. Így a hanvai református parókián vergődő Tompa Mihályé, Arany és Petőfi után a harmadik legnagyobb. Manapság mindhárman háttérbe szorulnak, úgy az iskolai oktatásban, mint az irodalmi nyilvánosságban. Pedig – csupán Tompánál maradva – mérlegelhetjük, hogy melyik ismert gondolata időszerűbb, most, mint saját korában volt: - az-é, hogy : „A sebzett vad a rengetegben Kínjának hangot ad: Magát az elnyomott magyar-nak Kísérni sem szabad”,⁴ vagy, hogy: „pusztulunk, veszünk, s mint oldott kéve szét hull nemzetünk!”⁵ – nem beszélve a többi prófétai gondolatáról.

Annak, akinek a templomába vezető lépcső Tompa Mihály sírhantja, szobra mellett halad, bizonyára nem kerülhetők meg az ő versekbe foglalt tapasztalatai a nemzeti sorskérdéseinkről, mint ahogy irodalmi hagyatéka és abban a Kazinczy emlékezetére írott sorai sem: „Élünk, élünk...! s milliók remélnek, Vevén ajkad nyílt jóslatát: Mellyel népünk nagy, büszke népek Művelt sorába állatád!”... „Mit mondjunk, jöve hűlt porodhoz? Áldás és fény nagy neveden! S amely nyelvén, s lelkében hordoz, Áldás és fény a nemzetem.”⁶

Függedenítheti-e magát őseinek hagyományaitól az Ung megyében, Abarán 1937-ben született Erdélyi Géza, aki azon a parókián gyerekeskedett, melyet a Rákócziak adományoztak az akkor még tisztán magyar ajkú településnek, s ahol már 1560-tól dokumentált a kálvinista prédikátorok folyamatos szolgálata? Függedenítheti-e magát a felvidéki magyar karaktertől, a pataki Kollégium nevelte elődöktől, Erdélyi János családi hagyományaitól, Tompa Mihály szellemi örökétől? A kérdésre az életút ad választ, s az a személyiség, mely az ateista diktatúra feltételei között, kisebbségi sorsra ítélve szocializálódik, hátrányosan megkülönböztetve azért, mert a hitét gyakorolja és azért, mert magyar. A meghurcolt felvidéki magyarság sorscsapásai az egyén életében válnak mindennapos átokká, amit szüntelen érez a saját bőrén. Ebben az alaphelyzetben vesz föl hatásokat a szlovák elemi iskolából, a magyar gimnáziumból, kap élményeket a prágai teológiai fakultástól, a művészettörténeti stúdiumoktól. S erre épülnek rá a hazai és nemzetközi egyházi konferenciák, publikációk, az Andrássy-könyvtár rendezésének, a gömöri klasszicista építészetnek,⁷ Ravasz László teológiája feldolgozásának a munkái, tudományos fokozatok elérése. Közben pedig a családtörténet állomásai: házasság, gyermekek születése. Az erőszakosan sorvasztott egyházszervezet jeleníti azt a közeget, melyben gyűlekezeti lelkipásztorként próbál helytállni gömöri eklézsiákban: Szalóc, Gombaszög, Vigtelke, Rozsnyó, Sajóháza, Csucsom, Hanva, Runya, Lénártfava, Csíz és végül: Rimaszombat. Azután az egyházkormányzati szolgálat –

² Erdélyi János levele 1859-ből.

³ Erdélyi János beszéde Kazinczy Ferenc születésének centenáriumi ünnepén Széphalomban, valamint Erdélyi János: Az 1859-es esztendő búcsúztatása. = Erdélyi János: Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Bp. 2003. 508-510.

⁴ Tompa Mihály: Pusttán. = Tompa Mihály összes költeményei. Bp., 1994. 197.

⁵ Tompa Mihály: A golyához. = Uo. 181..

⁶ Tompa Mihály: Kazinczy Ferenc emlékezetére. = Uo. 229-231.

⁷ Erdélyi Géza: Gömör vármegye klasszicista építésze. Gömörszőlős-Hanva-Özd, 1996. Szerk. Nagy Károly. 218.

tíz esztendeje püspökként⁸ és a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának elnökeként, a Magyar Református Világszövetség alelnökeként – és a teológiai tanári, majd a közéleti tevékenység, amit a Magyarok Világszövetsége elnökségi tagságával, Pribina-Kereszt-díjjal, az Esterházy János-emlékéremmel, a Tőkés László-díjjal ismernek el.⁹

2004. december 5-e, után, amikor a kettős állampolgárság ügye megbukott a magyarországi népszavazáson, a Magyar Köztársaság is megkísérelte egy érdemrenddel, de ezt elutasította: „*Úgy éreztem, hogy ha a kitüntetést elfogadom, az megtevesztené a híveinket. Mindamellett, hogy őszintén nagyra értékelem a gesztust, azt kell mondanom, hogy sem a becsülete, sem a körülöttünk kialakult helyzet nem engedi meg, hogy a kitüntetést elfogadjam.*”¹⁰

Sok kereszt, küzdelem az idővel, harc a fogyatkozó magyar közösségeért, viaskodás az anyagi problémákkal, düledező egyházi épületekkel, vagy az erkölcsi-leg rendezetlen múlttal: – ilyenekben hal el a mai felvidéki magyar püspök valamennyi törekvése, merül ki az ereje. Erdélyi Géza misszióját tekintve azonban, ez az a földbe esett nemes búzaszem, mely szárba szökken és régen bezárt iskolák kapuját nyitja meg, teológiai könyvtár alapít, a komáromi Calvin János Teológiai Akadémiát egyetemmé fejleszti, diakóniai központot épít, kerületi tudományos gyűjteményt hív életre, református könyvkiadót és lapot indít, ifjúsági missziói tábor működte, államosított egyházi ingatlanokat szerez vissza, az egyes gyülekezetek és egyházmegyéek gondját-baját orvosolja, hirdeti az Igét nemcsak a rimaszombati református egyház-községben és egész egyházközségében, hanem a Kárpát-medencében és mindenütt a nagyvilágban,

ahol képviseli a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházat, a magyar keresztyéniséget.¹¹

Adósok vagyunk még annak a tapasztalatunknak a megosztásával, hogy az, aki Erdélyi Gézával megismerkedik, a főtiekben felsoroltak ellenére, nem egy hivatalnokot, még kevésbé bürokratát, személytelen egyházkormányzót, elefántcsonttoronyba zárt tekintélyt talál benne, hanem sokkal inkább embert, testvért, régies kifejezéssel: atyánkfíát. S az, hogy ember tud maradni minden körülményben elárulja, hogy ő is abból a krisztusi szeretetből él, amelyik meghalt értünk a keresztfán és feltámadt értünk, hogy nekünk mindannyiunknak életünk legyen.

Befejezésül annak a magyarázatával tartozunk, hogy honnan vesszük a bátorságot egyáltalán ahhoz, hogy méltatlan bár, de hivatalos szolgatársként, Erdélyi Géza életművét értékeljük, személyes dolgait a nyilvánosság elé teregezzük, pusztán mert tagjává fogadja a Kazinczy Ferenc Társaság? Feljogosít erre bennünket az, hogy Erdélyi Géza annak az egyháznak a püspöke, amelynek a századok óta az ékes és szép magyar beszéd fellegrárai voltak. (Ha ma nem mindenütt azok, az

Erdélyi Géza múlik.) ~~Amikor Erdélyi Géza elhunyt~~ azonban az igazi felhatalmazást azért kapjuk, mert Erdélyi Géza eddig is, hosszú évtizedek óta, elmélyülten és színvonalasan tevékenykedett ugyanazokért a célokért, melyeket a Kazinczy Ferenc Társaság tűzött ki maga elé.

Számunkra megirsztelő, hogy körünkben köszönhetjük: Isten hozta szeretett atyánkfíát, főciszteletű dr. Erdélyi Géza püspök urat a Kazinczy Ferenc Társaságba!¹²

⁸ *Koncsol László*: Dr. Erdélyi Géza méltatása. (Az Esterházy János Emlékérem átadása alkalmából. Bp., Magyarok Háza, 2003. III. 9.) = *Kálvinista Szemle*, 2003. ápr. 6. 7.

⁹ *Koncsol László*: Méltó kézbe került a Tőkés László-díj. *Kisvárdai*, 2005. VI. 26.

¹⁰ Erdélyi Géza nyilatkozata a „reformatus.hu” világhálós fórumon.

¹¹ *Erdélyi Géza*: Erőt kaptok és tanúim lesztek. Pozsony, 2005. 353. „Erő és tanúságtétel” címmel utószavát írta: *Tőkés László*.

¹² A 2006. március 25-én tartott közgyűlésen iktattuk be tiszteletbeli tagjaink sorába dr. Erdélyi Gézát, a Felvidék református püspökét. Erdélyi Géza székfoglaló előadását *Hírlevelünkben* közzöltük.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Erdély fehér tornya leomlott...

Búcsú Sütő Andrástól

Egy hétvégi pihenésre érkezünk feleségemmel a neves alföldi fürdővárosba. A szállodai szobában a Duna Televízió fájdalmas képeket sugároz a II. Rákóczi Ferencet 1707-ben Erdély fejedelmévé választó marosvásárhelyi vártemplomból: Sütő András koporsóját látjuk, mellette székely ruhás fiatalok állnak díszőrséget. A képernyőről ismerős arcok néznek ránk: Éva asszony (Örökmécses), aki már harminc évvel ezelőtt is hófehér bástyája volt a családnak, az orvos-fiú, András, valamint az „Engedjétek hozzám jönni a szavakat” unoka-hőse, az időközben férfiúvá lett Lacika...

Az Erdély írófejedelmét méltató-búcsúztató szavak, mindenekelőtt Csiha Kálmán püspök, a jó barát és harcostárs Csoóri Sándor, a jeles életrajzíró Görömbei András, valamint az Advent a Hargitán legendás színészei (Agárdi, Sinkovits, Bubik) nevében szóló Kubik Anna emlékező szavai egyaránt azt sugallják: a magyar nyelv tábornoka távozott a Kárpát-medencéből... Szemünk a képernyőre mered, könnyeink inkább befelé csorognak. Mi is búcsúzunk, s gondolataink Marosvásárhelytől Pusztakamaráson át Sikaszóig mintegy három évtizedet járnak be.

Az első találkozás

Harmincöt éve az egri főiskolán, az I. évfolyam történelem-ének szakos hallgatóinak beszédművelés óráján dr. Pásztor Emil egy könyvből idézett:

„Egy napon így szólt anyám:

– Írhatnál rólunk is valami könyvet.

– Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos?

– Igaz legyen – mondta.

Láthattam tehát, hogy kérdésemmel az irányt elhibáztam. Anyám nem egyezkedésre gondolt, hanem – a kézmozdulatáról is ítélve – a fájdalomra a halántéka táján. Egy láthatatlan, szorító abroncsra, amely álmából is gyakorta felriasztja. Ilyenkor arra gondol, hogy mind-

annyiunk háta mögött felgyűlt az idő; szép csendesen ereszkedünk alá, mint a harangóra súlya. Mind közelebb a földhöz, azután kopp! – megérkeztünk, s nincs kéz, amely az órát még egyszer föl húzná. De lenne bár egy könyvecske, ó nem vigasztalónak, hanem tanúsodásképpen egyről és másról, ami megesett velünk.

– Ez nekem is gondom – adtam meg magam.

– Hallgass arra a gondra, s az álmod könnyebb lesz!”

Az 1970-ben megjelent könyvnek először a címe ragadott meg: „Anyám könnyű álmot ígér”. Örömmel újságoltam el Marosvásárhelyen tanuló kedvesemnek és azon a nyáron Sütő könyvét ajándékozta huszadik születésnapomra. Először 1976 nyarán találkoztam Sütő Andrással, magyarországi rajongójaként az Új Élet képes hetilap szerkesztőségi szobájában fogadott. Miközben látogatásom célja felől érdeklődött, hellyel kínálta. Köztünk a kisasztalon egy nemzeti színű szalaggal átkötött kecskeméti kisüsti nyújtogatta hosszú nyakát, ami mellé már könnyebb volt letenni dedikálást kérőleg az „Itt állok, másként nem tehetek” legújabb kötetet, az első, amelyet az író baráti kézjeggel látott el.

Családi kapcsolat

Időközben négyéves jegyesség és a román állami szervek tartós akadékoskodása után végre összeházasodhattunk az orvosi tanulmányait éppen

befejező feleségemmel. Marosvásárhelyen megszülető első fiúnk pár hetesen makacs mandulagyulladásal küszködött, amikor advent idején 1977-ben megjelent az író soron következő könyve, az Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Ezúttal is a szerkesztőségben kerestem fel Sütő Andrást, hogy megkérjem: ajánlja a kötetet most született fiamnak. Ő pedig fekete tollal dedikálta: „Jancsikának, hogy igaz és nagy Jánossá nőjön, szeretettel, Sütő András bácsi.”

Az első fiút viszonylag rövid időn belül még követő követte, ők már Magyarországon születtek. Ettől fogva viszont hazajáró lelkek lettünk. Kezdetben Pétervásáráról, majd a 80-as évek közepétől Sátoraljaújhelyről viszonylag sűrűn indulunk Erdély-látogatóba. A diktatúra elnyomása súlyos gazdasági válsággal párosult. A tökéletlen üzemanyag-, élelmiszer- és gyógyszer ellátás falusi, városi embert egyaránt sújtott. Döbbenetes volt tapasztalnom azt, hogy Erdély Herder-díjas írója szinte nélkülöz.

Valamikor 1983 tavaszán Marosi Júlia – ez idő tájt Csoóri Sándor felesége – népdalénekesen keresztül a Magyar Írók Szövetsége telefonja jutott el hozzám azzal a kéréssel, hogy a közelgő húsvéti utunk során juttassunk el szívgyógyszereket Sütő Andrásnak. Marosvásárhelyen telefonon jelentkeztem be s felfedve érkezésem célját az író volt Vörösmarty utcai lakásába invitált. Ennek emlékéit Perzsák, A szuzai menyegző megjelent kötetébe írt ajánlás őrzi: „Dombóvári Jánosnak és kedves, erdélyi-gyökérzetű családjának barátsággal, Sütő András.” Amikor kikísért, a kapuban a szemközti ház tetőtéri ablakára mutatott: onnan figyelnek bennünket, jegyezte meg, minden indulat nélkül, de azért hozzá tette, jól teszem, ha legközelebb nem közvedenül a ház előtt parkolok...

Ugyanazon év nyarán ismét felkerekedtünk, hogy szabadságunkat visszatérően a Kis-Küküllő vidékén tölthessük, s hogy feleségem nyugdíjas szüleinek az ellátás zavarain némiképp segítsünk. Az író is meglátogattunk, ezúttal már feleségem társaságában s az aszszonyok jelenléte pillanatokon belül szívélyessé tette az együttlétet. Miközben kávékat kortyolgattunk az almafa alatt, a fehérnépek hamar szót találtak gyógyszerek hatásairól, a beszerzés nehézségeiről, gyerekekről, unokáiról, addig Andrással az alkotás megnehe-

zült, s már-már elviselheteden körülményeiről váltottunk szót. Időbeosztásáról beszélt, arról, hogy hajnalban szeret dolgozni, a hét első három napját a szerkesztőségben tölti, csütörtöktől pedig a Hargitán, hétvégi házukban tartózkodnak Éva asszonnyal Sikaszóban. Igen ám, de az ismert üzemanyag ellátás mellett egy kilométert sem lehet megtenni, nem még háromszázat. Ebben az időben a külföldi rendszámú autók magasabb áron ugyan, de soron kívül juthattak üzemanyaghoz. A segítség formája kézenfekvő volt: tele tankkal beálltam az udvarra, ahol Andris, az orvosfiú gumicső segítségével leengedte a folyékony aranyat. Majd a műveletet megismételtük. Így jutott bő két sikaszói utazáshoz elegendő üzemanyaghoz az „Egy lócsiszár virágvasárnapja”, a „Csillag a maglyán”, a „Káin és Ábel” szerzője.

Búcsúzásunkkor András a magunkkal vitt „Évek, hazajáró lelkek” kötetet „Dombóvári Jánosnak és kedves asszonyának – a mindenkori hazajárás reményével” dedikálta.

Advent a Hargitán

A következő év nagyhetében ismét felkerekedtünk és apróságainkkal hazalátogattunk. És ezúttal sem csak feleségem szüleihez, hanem korábbi meghívásunk volt Sikaszóba. Székelyudvarhelyt elhagyva Fenyéden, ahogy balra elkanyarodik az út Zetelaka felé, néhány kilométer után a gyergyói havasok erdőrengetegében visz tovább az autós útja. Sikaszóba érve a gyorsan rohanó patak fahídján átkelve „pisztrángos színekben játszó mesés vidék” tárult elénk. S a ház, – most már tudjuk, hogy ezt is lehallgatták – amely szinte menedékhelyül szolgált a hatalom által egyre elviselhetetenebbül sanyargatott írónak. A kerti asztalnál eltöltött délután emlékéit őrzi a Sikaszóban, a Gyermekkorom tükörcserepei kötetbe írt ajánlás: A Dombóváriaknak: Jancsikának, Zoltánkának és Zsoltinak szeretettel, Sütő András bácsi.

A fiúk évekkal később a „Kalandozások Ihajcsuhajdiában” kötettel, valamint egy-egy Anyám könnyű álmot ígér dedikált példányával gyarapították emlékeiket. Mint ahogy mi is tesszük. Az idő markában című kötetbe ugyancsak Sikaszóban írt szerzői ajánlással: „Dombóvári Jánosnak és kedves Asszonyának szeretettel, barátsággal.”

Körülményeink úgy hozták, hogy 1985 advent-jét a karácsonyi ünnepekkel együtt gyermekeinkkel erdélyi Nagytatánál és Nagymamánál töltöttük a Marosvásárhelytől, Segesvártól, Szovátától egyaránt 30 kilométerre fekvő Gyulakután. A Tiszatáj 12. számában közölte a legújabb Sütő-darabot: az „Advent a Hargitán” színjátékot. Az irodalmi folyóirat bemutatta a Nemzeti Színház színlapját is és az ősbemutató időpontjaként december 20-át jelölte meg. Karácsony harmadnapján tettem egy rövid látogatást az igen csak zaklatottnak tűnő Sütő-házaspárnál. Otdélemtkor Éva asszony fogadott egy budapesti telefonhívást: Sík Ferenc, a darab rendezője tájékoztatta a legújabb fejleményekről s adott biztatást is, hogy az ősbemutató nem marad el, de egy-két hetet késheet. Az, hogy a szerző nem kapott údevelet a budapesti bemutatóra, nem meglepő a román szervektől, ilyen előfordult már máskor is. De hogy az anyaországi hatalmasságok tekintsek a darabot aggályosnak, ez felért egy árulással... (És a történelem ismételte önmagát: 2004. december 5!) A színmű végére írt dedikálás András lelkiállapotáról mindent elárult: „...és ajánlom a Dombóvárcsaládnak: nagyjának és aprajának szeretettel, most már egyszemélyes adventemből, Sütő András”.

A Nemzeti Színház vezető színészeinek határozott kiállása, kilátásba helyezett sztrájkjuk azt eredményezte, hogy pár hét késéssel ugyan, de az ősbemutatót – változatosan a szerző távollétében – megtartották. A második előadást 1986. február 2-án feleségemmel együtt láttuk mi is és tanúi lehettünk annak a katarzisnak, amely Bódi Vencel monológjában ért tetőpontjára:

„Elviszed, Uram, rendre mind az élőket, és nagy haragodban megtetézted a büntetésünket. Nem lehetünk immár együtt a halottainkkal sem. Add vissza bár a halottainkat, Istenünk, és mi helyetted is feltámasztjuk őket a ragaszkodásunkkal. Mit teszel velünk? Az élőket messzire veszed, halottainkat ismeretlenségben tartod, hogy ezzel is növeld a mi magányunkat. Erdeidben meghagyod a fákat egymás mellett, és a csilágaidat sem szórod szerte, hogy ne láthassák egymást. Miért éppen a mi gyermekeinket juttatod szélfúttá bogáncsok sorsára? Miért? És ha már így jársz el miveliünk, miért nem hagyod meg nekünk a kiáltás jogát legalább? A kiáltás hangján kellene szólnunk az elve-

szettekhez, Te pedig a hallgatás parancsával sújtasz bennünket. Fölibénk emelted a Nagy Romlás hótornyait, hogy alattok a suttogásunk is félelmet keltsen a szívünkben. Szelidítsd meg, Istenünk a hótornyaiddat, és add vissza nekünk a kiáltás jogát, hogy felemelt hangon szólhassunk a mi gyermekeinkhez! Vedd el tőlünk, Uram, a hallgatás kötelességét. A némaság maga is hangosabb és vidámabb nálunknál a mi hegyeink között, ám annál sajgóbb idebent a szívben, amit nincs akihez fölemelni... Ámen”

A színmű – a „Vidám sirató” és a „Pompás Geleon” játékok társaságában – a rá következő évben megjelent kötetben is. Szerzői ajánlása még komorabb (a darab másfél éve megy a Nemzetiben, András azonban továbbra sem kap údevelet): „Dombóvári Jánosnak és kedves Asszonyának szeretettel – tartós barátsággal – még tartósabb adventben, Sütő András”.

A sűrűsödő romániai levegőben – ekkor a határon már könyvek után is kutattak és a magyarországi sajtó, a magyar nyelvű biblia a tiltott termékek listáját vezetik – legközelebb akkor látogattam meg Sütő Andrást, amikor a Kortársaink-sorozatban megjelent az egyetemes magyar irodalomban is kiemelkedő értékű művészetének első elemző, értékelő áttekintése, Görömbei András monográfiája. A látogatás emléke a könyv dedikációjában: „Görömbei András druszám nevében s a magam ártatlanságát hangoztatva ajánlom barátilag Dombóvári Jánoséknak”.

Elismerés Újhelyből

A diktátor ugyan halott, de magyar-gyűlölő szeleme Tőkés László reményt keltő forradalmát meglovagolva Damoklesz-kardja ként ott lebegett az erdélyi magyarok feje felett. Sütő András ott van a marosvásárhelyi forradalom fősodrában: szervez, szónokol, tüntetők élén látjuk könyvvel és gyertyával a kezében... És a gyűlölet kardja – hathatós állami közreműködéssel – lesújtott Erdély legnagyobb írójára is: szemet szóért! Egy évvel vagyunk a pogrom után, András sérült szemén még mindig kötés, 1991 júniusában újabb műtetre vár... Látogatásomkor két kötetet vittem magammal, az egyik a Szépirodalmi Könyvkiadó életműsorozata, a „Sárkány alszik veled”. A „Beszélgetések könyve”-t András „Dombóvári Jánosnak és övéinek változatlan

baráti szeretettel” ajánlja. A másik könyv, a Bukarestben megjelent „A lőtt lábú madár nyomában” kötet, valamint a benne szereplő novella címe tulajdonképpen egy Illyés-vers: „A lőtt lábú madár”, melyet Sütő András köszöntésére írt Illyés Gyula. A vers igen becses emléke volt Andrásnak Gyula bácsitól, akit a címadó novellában „Szavaink Nagyfejedelmé”-nek nevez. A kéziratot bekeretezve dolgozószobája falán magam is láttam. De ötvenedik születésnapjára Illyés sem fukarkodott az elismeréssel: a jelenkori magyar irodalom egyik legnagyobb vigaszának nevezve Sütőt. Ilyen könyvet dedikált hát András „A Dombóvári-családnak – nagyjának és aprajának baráti szeretettel”.

A Kazinczy Ferenc Társaság 1990. évi közgyűlésén Sütő András írot a társaság tiszteletbeli tagjává választotta. Hálás vagyok a megízelt feladatért, hogy a társaság kitüntető érmét az emléklappal, valamint dr. Kovács Dániel elnök és dr. Hőgye István titkár köszöntő levelét az írónak átadhattam. Családi látogatás keretében került rá sor 1991 augusztusában. András az elismerésért a vele készült beszélgetés keretében mondott közvetve köszönetet (megjelent a *Széphalom* 5. évkönyvben). Két-három éven keresztül még komolyan latolgattuk egy sátorlajújhelyi látogatás lehetőségét is, azonban bármikor Magyarországon tartózkodott, idejét a közélet és a folyamatos gyógykezelés szinte teljesen lefoglalta. Így örök emlékként a Kazinczy Ferenc Társaság számára is a vele készült beszélgetés marad. A hívívők számára pedig az a két dedikált kötet, amelyet az életmű-sorozat újabb példányaként ajánlotta András. Az egyik kötet a „Színművek, amelyek e könyv falai közé szorultak s várják néző-olvasóként Jánost + Jolit szeretettel”. A másik pedig az „Omló egek alatt”, amelyet „A Dombóvári család aprajának és nagyjának és főleg: Jolánnak s Jánosnak” ajánl a szerző.

Utolsó találkozások

Debrecenben 1994-ben megjelent Sütő András monumentális vádirata: a „Heródes napjai”. A szerző 1984-1987 között naplót vezetett az erdélyi magyarok exodusáról, és közel ötszáz oldalon keresztül tárja azt az olvasó elé. Mindenesetre erős idegzet kell az irracionális messze túllépő kommunista diktatúra működésének megismeréséhez. Amikor azon nyáron meglátogattuk Andrást, először veszte-

ségeinket vettük számba: ő szüleit (apját korábban, Berta nénit vásárhelyi otthonukban) veszítette el, mi pedig a Nagytatákat (apámat és apósomat) temettük. Komor hangulatához mindenképp hozzá járulhatott, hogy újabb operáció előtt állt: beteg szemét el kell távolítani. Ennek ellenére a könyvbe írt ajánlása sajnos szinte látnoki: „Dombóvári Jánosnak és szeretteinek a múlttól, amely csak kezdte ma még sötét jövőnknek Sütő András”.

A következő nyáron találkoztunk utoljára. Ezúttal én dedikáltam a Lavotta-monográfiát Sütő Andrásnak a hangzó CD-melléklettel együtt. Kezébe vette és a jó tanács szándékával jegyezte meg, miért fontos, hogy egy könyvnek minél rövidebb, tömörebb címe legyen. Ebből arra következtettem, hogy a monográfia címét (Pusztafedémestől Tállyáig) nem találta elég tömörnek... Viszont már nem fogom megtudni, milyen hatást tett rá a verbunkos zene. Gyanítom, hogy – csakúgy, mint a népzene – a verbunkosra is zenei anyanyelvként tekintett. Ellenben örömmel hozta szóba legfrissebb zenei élményét és az ezzel kapcsolatos tervét. Budapesti barátai (András látását kímélendő) a közelmúltban Bartók-összkiadással ajándékozták meg. Elmonda, hogy nagy várakozással tekint a művek meghallgatása, megismerése elé, amely alapja lehet egy leendő Bartók-tanulmány írásának... Elkészültéről egyelőre nincs tudomásom. Mindenesetre most már bizonyos: ez volt utolsó beszélgetésem Sütő Andrással.

Munkáit bizonyára mérlegre teszik majd az erre hivatott irodalmárok. Nem lesz könnyű dolguk, mert az életmű hihetetlenül gazdag, s morális megítéléséhez pedig akárki nem is vállalkozhat. Életem kivételes ajándékának tekintem, hogy elejtett gondolat-morzsaiból csipegethettem s családommal együtt a nemzet lelkiismeretének, Erdély a Kárpát-medencét bevilágító fehér tornyának rezdülését szavain, kézfogásán, ölelésén keresztül közel három évtizeden át megtapasztalhattam.

Beteljesült Illyés Gyula prófécija: a jelenkori magyar irodalom legnagyobb vigasza távozott övéhez: Gyula bácsihoz, Nagy Lászlóhoz, Tamási Áronhoz, Zsögödi Nagy Imréhez, Bethlen Gáborhoz és nyelvtábornokként a magyarság többi szellemi hadvezéréhez. Kívánsága szerint a két Bolyai sírja közelében alussza örök álmát.

PÁVAI GYULA

Emléktábla került az aradi Damjanich-házra

Arad legrégibb negyedében, az Óvárosban, annak is abban a részében, ahol többségében szerbek laktak (ezt igazolja, hogy nem messze van az 1690-ben épült Szerb Templom), és amit a régi aradiak *Rácsföldnyak*-nak hívtak, van egy hosszúfrontú, alápincézett ház, amelyet ilyenformán mindenki magasföldszintesnek nézhet. A ház a XIX. század 30-as éveiben még az Alföld leggazdagabb emberének (Mikszáth elnevezése szerint a macsai nábob) Csernovics Péternek tulajdona volt, s ő nászajándékkul adta unokahúgának, Csernovics Emiliának, mikor Damjanich János felesége lett. Több történet ke-

ring arról, hogy amikor a híres tábornok aradi várparancsnok lett, a felesége ebben a házban lakott, ezt még néhány az utóbbi időben Amerikából hazalátogató rokon is tanúsította. A ház nagyon lakályos, belmérete sokkal nagyobb, mint az a külső jegyek által látszik, tulajdonképpen egy 19. század eleji polgári lakóház nagy pincével (a Csernovicsoknak hatalmas szőlőjük volt Ménes-hegyalján), hosszú folyosókkal, tágas udvarral és – ami a legérdekesebb – átjárással a párhuzamos utcába az udvar végén.

Hivatalos közleményből is tudjuk, hogy 1849. október 6-á éjszakáján, amikor Csernovics megvásároltatta Damjanich és Lahner holttestét, itt helyezték őket koporsóba, és szállították a macsai kastély parkjába, ahol 1984 őszéig nyugod-

tak, amikor is a vesztőhelyen lévő obeliszk alatti kriptába kerültek a többi 9 vértanúval együtt. A kiegyezés után a Város az utcát a vörös sipkások hős vezérééről nevezte el. Itt, a Damjanich utcai Damjanich-házban szállt meg a vértanú özvegye 1890. október 5-én és 6-án, amikor részt vett a Zala György által felállított Szabadság-szobor ünnepségén, sőt lapértesítés szerint Munkácsy Mihály, aki szintén díszvendég volt, felkereste a házat, hogy ott is adózzon a szabadsághős emlékének. Csernovics Emília halála után néhány évtizedig rokonok laktak az épületben, majd eladták egy mérnök-embernek, akitől el-

tartói örökölték. Jelenleg is benne laknak, és nemcsak gondozzák az épületet, de a ház folyosóján kis kiállítást rendeztek be a szabadságharc térképeiből, s ott található az a kard és golyóöntőforma is, amit az új gazdák a ház padlásán találtak.

Trianon után a Damjanich utcánév megszünt, helyette egy román 48-as tribunus, Axente neve került a falakra, azé a tribunusé, akinek tevékeny része volt az 1849. januári nagyenyedi véres eseményekben, s azért császári érdemrendet és magas nyugdíjat kapott. 1989 után, a „nagy építkezési zűrzavarban” elkezdtek bontani az utcát, egyik sarkára üvegpalatát építettek, amely most a homlokzatán a Night Club nevet viseli, mellé meg egy csicsás ház került, s nemsokára jön a következő bontás. Az utca másik végén, a Damjanich-ház

mellett egy úgazdag épített kacsaláb fonó valamit, s a kacsaláb bizony megrepesztette a ház oldalát, a gazda perre ment, a kacsaláb megállt, a repedést helyrehozták, s a Damjanich-ház beszorítva megmaradt. Hogy műemlékké váljon, és mellette ne bontsanak, a Kölcsény

Egyesület *Bognár Levente* alpolgármester segítségével elhatározta, hogy emléktáblát állít az épületre. Az egyesület megpályázta a szükséges összeget, az alpolgármester megszerezte a szükséges engedélye-

nek.

85 éve ez az első emléktábla, amit magyar céllal állítottak középületre Aradon, s ennek is latinul van a felirata, hogy mindenki értse...

ket, és ez év március 15-én emléktábla került a falra, jó magasan, nehogy valakit megkísértsen. A rajta lévő 18 cm átmérőjű rézdombormű *Britich Erzsébet* képzőművész alkotása. Az emléktáblát egy minorita lelkész szentelte be, hiszen a minorták támogatói voltak a szabadságharc-

A Balassa Iván emlékérem 2006. évi kitüntetettjei

2006. október 12-én Sárospatakon, a Múzsák Templomában, a Bodroghközi Művelődési Egyesület ünnepi közgyűlésének keretében Balassa Iván emlékérmek átadására került sor. A két díjazott, Filep Antal és Viga Gyula érdemeit Jósvainé dr. Dankó Katalin, illetve dr. Kovács Dániel méltatta. A kitüntetettek Sárospatak város honlapja munkatársának így nyilatkoztak:

FILEP ANTAL: Most fejeztem be az aktív egyetemi szolgálatomat, bár még a budapesti Károli Gáspár Református Egyetemen tanítok. Nagyon jól esett a kollégáimnak a figyelme, hogy a 70 éves születési évfordulómhoz viszonylag közel ebben a kitüntetésben részesítettek. Én ugyan az utóbbi évtizedekben nagyon keveset kutathattam Zemplénben, Sárospatakon, a Bodroghközben vagy a Hegyalján, de a szívemhez évtizedek óta közel áll ez a vidék, és különösen nagy öröm számomra, hogy a hivatali elődömről elnevezett kitüntetést kaphattam meg, hiszen 1961-ben Balassa Ivánt én váltottam a Rákóczi Múzeum élén, itt dolgoztam 1967. október 1-ig, amikor az Akadémiához szoltítottak. Balassa Ivánt ernyedetlen szorgalmáért, invenciójáért és hallatlan kitaratásáért megtanultam becsülni, és számomra ez a további munkákhoz ösztönzést jelentett. Azokat a munkákat, közéleti erőfeszítéseket amelyeket valaha tettem akár Sárospatakon, akár Sárospatakért, azt ezzel a kitüntetéssel nagyszerűen elismerték.

VIGA GYULA: Nagyon megtisztelő számomra ez a díj, amely egy olyan ember nevét viseli, akivel volt alkalmam 10-15 éven át együtt dolgozni, sok mindent együtt megcsinálni, sőt több alkalommal a lakásán vendégeskedni. Bölcs tanítómester volt. Ez az emlékérem igen nagy megtiszteltetés, s van egy személyes indíttatása. Ő nagyon sokat vállalt és tett azért, hogy a Bodroghköz kutatása helyi mozgalommá váljon a tudomány számára is, öröm volt számomra ebbe bekapcsolódni. Ezért gondolom, hogy ez a kitüntetés nagyon komoly megbecsülés. Szeretném azt is elmondani, hogy a Bodroghközi Művelődési Egyesület, amely ezt a szerepet vállalja – főleg a várban dolgozókra, Dankó Katalinra és kollégáira gondolok – valóban küldetészerűen végzi a Bodroghköz tradíciójának, kultúrájának, társadalmának kutatását, nem könnyű körülmények között. Ebben a mezőnyben ennél komolyabb elismerést nem igen kaphat az ember a munkájáért.

FILEP ANTAL

Emlékezés pataki, zempléni kötődéseimre

Természetes, hogy bármennyire is zavarban vagyok, az első szavam a köszönet szava kell legyen.¹ Hálásan köszönöm, hogy személyemet, munkásságomat kitüntető kedvességükkel figyelemre méltatták! Ezzel kapcsolatban a néprajz tudománytörténetének egy fontos eseményét kell felidézni. Dr. Solymossy Sándor 1929-ben kapott elsőként professzori kinevezést a Szegedre költözött kolozsvári tudományegyetemre. Ő szervezte az első szaktanszékiinket. Hivatalba lépése pillanatában tudta, hogy 1933-ban vagy 34-ben vissza kell vonulnia. Tudta, nyomába csak egyetemi magántanárok léphetnek. Az egyik kiszemeltje a boldog emlékeztű Bálint Sándor lett, aki többször volt itt pataki éveimben vendégem. Amikor Solymossy professzor úr magához kérte, és fel-szólította, adja be a habilitációs kérelmét, Sándor bátyánkból kiszakadt: „Professzor Úr! Én nem vagyok erre méltó!” Solymossy felelete rövid volt: „Fiam, ehhez Magának semmi köze!” Cs. Sebestyén Károllyal együtt Bálint Sándor a szögedi magántanárságot kénytelen volt viselni. Schmidt Henrik germanista professzor, a Kárpát-medence német néprajza iránt érdeklődő kutató patronálta őket. Később ott habilitált Ortutay Gyula, Gunda Béla, Tálasi István...

Különös becse van a Bodroghközi Művelődési Egyesület figyelmének. Húsz, huszonöt éves meggyőződés, hogy a magyar kultúra és tudomány nem nélkülözheti a társadalmi és közösségi támogatást. A pataki és a bodrogszerdahelyi összefogás,

a kassai támogatók jelenléte jövőbe mutató, példaadó. Személyesen is külön boldogság ez számomra, hiszen anyai őseim a Sajó és a Hernád felső szakaszáról szóródtak szét. A határokon átívelő regionális együttműködés igazán szívet melengető, felidézi azt a sok kedvességet, segítséget, amelyet a kelet-szlovákiai múzeumi szervezettől, a Techniké Múzeumtól, a Kelet-szlovák Galériától és a műemléki szolgálat akkori szakembereitől kaptam. Nem feledkezhetem meg azokról a kedves a néprajz és a múzeum, a helytörténet iránt elkötelezett személyekről, akiket a különféle Csema-dok-tanfolyamok előadójaként Gömörtől Zemplénig, Pozsonytól Hontig, Barsig megismerhettem. Örööm annak az idős magyar pedagógusnak az emlékét, aki Szerdahelyről járt a rendezvényekre, de örök adósa maradtam Balassa tanár

úrnak Eperjesről, aki pont a pataki szolgálatom végén szokott motoron meglátogatni. Feledhetetlen megtisztelő volt a Kelet-Szlovákiai Múzeum igazgatójának barátsága, akit a történelem felelős politikai vezetői állásba tett, s utána méltatlanul mellőzték. Az külön fájdalom számomra, hogy nem tarthattam a kapcsolatot, mert egy kóros elméjű jelentő 1968 szlovák, cseh vezetőinek magyar összekötőjét vélte felfedezni bennem.

Különösen kedves és nagyon nagy értékű, hogy patakiaktól, újhelyiektől, bodroghköziekől, Borsod-Abaúj-Zemplén megyeiektől kaptam elismerést. Életem legszebb – bár nem könnyű – korszaka köt ide. Szerettem volna az egész pályámat itt tölteni. Minden erőmmel azon voltam, hogy mind a múzeumot, mind a várost segítsem, hogy a történelmi rangját, fé-

¹ Elhangzott Sárospatakon a Balassa Iván emlékérem átvételkor 2006. október 12-én.

nyét visszanyerhesse. Újszász Kálmán, Kődöböcz József, Szepesy László doktor úr tanúskodhatnának arról, milyen erőfeszítéseket tettünk. Iteni szolgálatom vége felé tört meg az ellenállás, amikor a pataki diák, Huszár István tudományos és politikai súlyával kiállt értettünk. Magam tudatosan vállaltam, hogy a kutatómunkám kárára is a pataki közügyeket előmozdítsam.

Patakban a legteljesebb el-esettségében is egyetemes és nemzeti értéket láttam, amelynek európai jelentősége egyre világosabb. Néhány hét alatt rá kellett döbbernem, hogy Patak értékeit a Bodrogközszel, a Hegyaljával, a Hegyközzel együtt kell szolgálni. Világossá vált, hogy ehhez a néprajzkutató, a településeket, az épített örökséget vizsgáló szakember, a helyi társadalmat alapelemeiben ismerő kutató kell az érványagot szállítsa! Hittem, hogy az állami ateizmus idején is minden felekezet értékeit védve kell dolgoznunk. A helyi plébánia templom helyreállításának egyszerű renoválásból rekonstrukcióvá bővítésében olykor szinte reménytelenül mentünk harcba, de szolgálati időm után minden igazolódott. Sikertült megmentenünk az újhelyi piarista rendház festett homlokzatát, a felledhetetlen és példaadó bencés tanárt, plébánost, Pados Ottokárt hozzásegíthettük, hogy Olaszi román-kori értékei újra láthatók.

Engedjék meg, hogy a helyi hitközség jellegzetes, kedves emberei közül Gelb Sándorról, Patak fuvarosáról szóljak! A 60-as években a Tiszáninneni Református Egyházkertület Tudományos Gyűjteményeinek mind a pénze, mind a szene, fája elfogyott az egyik keményebb télen. Gelb urat megbízta, rendeljen a múzeumunk számára 5 kocsi tüzelőt, fizesse is kis. Megbeszéltük, hogy kocsisai 4 fuvar tévedésből a Kollégiumba tesznek le, majd nagy haraggal rendre utasítja őket, és az utolsót a várba hozza. Egyébként én bajba kerültem volna, ha pénzmaradvánnyal zártuk volna a költségvetést.

Külön kell szólnom a Várostervező Vállalat szakembereinek, az ÉM Miskolci Tervező Vállalat mérnökeinek segítségéről. Entz Géza, Dercsényi

Dezső és mérnökeik, valamint Détshy Mihály áldozatos kutatómunkája nélkül nem teljesíthettük volna feladatainkat. A Magyar Nemzeti Múzeum és a minisztériumi vezetők bizalma, támogatása alapfeltétel volt. Filep Ferencen, Korek Józsefen kívül elsősorban Méri Istvánnak, Kovalovszki Júliának, Mihalik Sándornak, Bánkúti Imrének és Galavics Gézának a napi segítsége, áldozatos munkája adott támaszt. Mindig mellettünk álltak a Herman Ottó Múzeum munkatársai; hozzájuk egyetemi barátság vagy Vargha László segítő közbenjárása fűzött.

Különösen megtisztelő, hogy hivatali elődöm nevét idézi az elismerés. Balassa Iván még főigazgatóként állt mellém, segítette kutatómunkámat. Szakmai tevékenységemet professzorom, Tálasi István és műegyetemi tanárom, Vargha László mellett ő támogatta mindvégig kutatásaimat, tudományos munkálkodásomat, tudományos közéleti, ismeretterjesztő tevékenységemet. Majdnem három évtizedig képviseltük a néprajz ügyét az ismeretterjesztő, tudományos népszerűsítő munkában. Őt olykor az 50-es évek eleji ellentétekből indítva különféle szakmai, minisztériális szervek tisztviselői gyakran támadták. Minden elismerésnél többet mond munkájáról, teljesítményéről, hogy az egyik ellenfele, aki nyugdíjasként a Néprajzi Múzeumban rendezte Balassa Iván kéziratanyagát, gyűjtési szövegeit, a legnagyobb elismerés hangján szólt (még Balassa Iván életében) az életműve kvalitásáról, teljesítménye mértékéről, tudománytörténeti jelentőségéről.

Magam különös hálaival gondolok arra, hogy a hivatali megbízásom átvétele előtt egy teljes héten át bevezetett a sárospataki, a zempléni helyi társadalom és a megyei közélet viszonyaiba. Tájékoztatása olyan alapos volt, hogy volt akit jellemzése, leírása alapján ismeredenül is azonosítani tudtam.

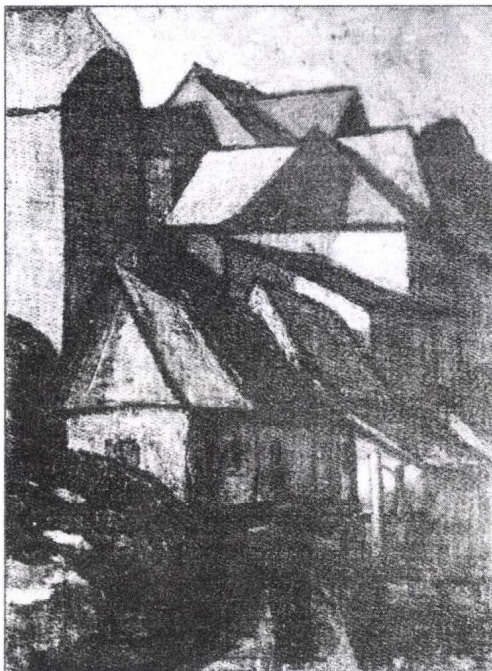
Hálával kell gondolnom a Tanítóképző Intézet tanári, pedagógus kara segítségére. Különösen nagy támaszt jelentett Kődöböcz József, Csuha János Imre, Nagy Dezső, Sáros György, Berecz József barátsá-

ga. Felejthetetlen marad Újszász Kálmán, Koncz Sándor professorok és Takács Béla folyamatos támogatása. A Tudományos Gyűjtemények munkatársai mindig segítségemre voltak. Nagyon sokat köszönhetek azoknak a lelkeseknek, akik a hajdani Faluszemináriumban jegyezték el magukat a kutatással. Örök élmény, s ma is szívem, lelket melegítő, ha arra a nyíltságra, szeretetre gondolok, ahogy a Bodroghköz, a Hegyalja, a Hegyköz népe vagy a tágabb megyei lakosság fogadott, segített bennünket.

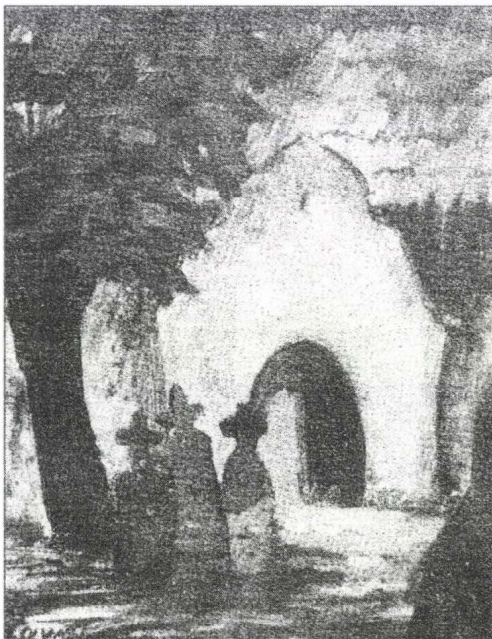
Aligha végezhettem volna kutatásaimat, vállalhattam volna közéleti, városi, megyei feladatokat, ha feleségem nem biztosít ehhez nyugodt háttérrel, biztos családi környezetet. S ezen felül összekapcsolta a Rákóczi Múzeumot és a Rákóczi Gimnáziumot. Gergely Károly segítségével nagyon sokat adott Szabó Gyula, Egey Antal, Hajdú István.

Engedjék meg, hogy a Rákóczi Múzeum, illetve a Bodroghközi Művelődési Egyesület jelenlegi vezetőinek, munkatársainak köszönetemet fejezzem ki azért, hogy „tanrabszolgaságom” idején visszafogadtak személy szerint engem is, diákjaimat pedig családtagként, testvérként támogatták! Nekem nagy tisztesség, hogy Patakra hazatérhetek, itthon lehetek. Sárospatak pótolja számomra azt a szülőföldet, ahol már nincsen rokonságom, pótolja azt a tájat, ahol valaha őseim éltek, de ahonnan a családomat elsodorták a történelmi évtizedek. Személyesen köszönöm Dankó Katalinnak, Tamás Editnek, Plósz Anikónak, F. Tóth Balásznak, munkatársainak, hogy van hol feltöltnöm, megerősödnöm, hogy munkámat végezhessem.

Úgy érzem Ézsaiás 58. fejezete szerint – mint minden értelmiséginek – amíg erőm van, adott a feladatom. Igyekszem kiáltani teli torokkal, hogy kritikával, önismerettel, tudományos elemzéssel népem tisztánlátását szolgáljam, hogy felépíteni segítssem az ősi romokat, megerősítsem a régi nemzedékek örökölt alapfalakat. Közös kötelességünk: örökségünkbe ne jussanak be „pogányok”! „Jeruzsálemünk” ne váljék kőhalommá, amint a 79. zsoltár látomása írja! Kirtüntető elismerésük ehhez ad indítást, ösztönzést. Úgy érzem, közös feladataink nagyok. Bizalmuk, szeretetük kötelezettségeinkre ébreszt. Én míg élek, dolgozhatok, szeretnék megbízható adósuk maradni. Munkájukon legyen áldás!

A RÉGI PATAK (1953. Olaj, vászon)

VÉGÁLLOMÁS (1987. akril, farost)

Lavotha Géza két festménye

KOVÁTS DÁNIEL

80 éve született Lavotha Géza

Itt lehetne még közöttünk, hiszen tele volt energiával, alkotókedvvel, amikor 1999. július 30-án közlekedési baleset áldozata lett. Hirtelen, váratlanul ragadta el a halál, s Ady Endre szavai jutottak eszembe a szomorú hír hallatán: „Az Úr Illésként elviszi mind, / Kiket nagyon sujt és szeret: /

Tüzes, gyors szíveket ad nekik, / Ezek a tüzes szekerek.” Igen, úgy éreztem, az Illés-nép tagja ő, aki „Ég felé rohan”. Élni is úgy élt: mindig magas hőfokon munkálkodva, alkotva.

80 éves lenne most; 1926-ban született a hegyaljai Erdőbényén, s a szülőföld bűvkörében nőtt teremtmény művészé. Amint egy 1997-ben megjelent írásában megvallotta: „Egész életemben arra törekedtem, hogy üzeneteket hagyjak a jövő nemzedék számára.” Benne van ebben a küldetésstudatban a családi örökség, a hazuról hozott hitvilág, de benne van a nevelői érzület is. A sárospataki tanítóképzőben készült fel hivatására, később Egerben szerzett újabb oklevelet földrajz-rajz szakon. 27 évet töltött a pedagógus pályán, majd éveken át dolgozott a közművelődés különféle intézményeiben; olyan munkaköröket keresett, amelyek teret engednek művészi alkotómunkájának kiteljesedéséhez. Az 1970-es évektől kiállító művészként rendszeresen részt vett tárlatokon.

Festőként, szobrászként, grafikusként, fafaragó művészként egyaránt szép sikereket ért el; művei a hegyaljai települések közgyűjteményeiben és közterein szép számban láthatók, s eljutottak alkotásai Németországba, Hollandiába, az Amerikai Egyesült Államokba, Japánba, Ausztráliába is. Kollektív és egyéni kiállítások sora után a 80-as évek második felében gyűjteményes kiállításokon állt közönsége elé Sárospatakon és Sátorajújhelyen; az utóbbi város 1996-ban életmű-kiállítását is megrendezte. Köztéri szobrainak többsége a szemléni jeles alakját örökíti meg; Lorántffy Zsuzsanna, Szepsi Laczkó Máté, Lavotta János, Domby Sámuel, Trefort Ágoston, Móricz Zsigmond vonásait faragta meg. Szívesen formálta meg szűkebb pátriája jellegzetes figuráit és munkafolyamatait, a szőlőműkást, a kőbányászt, a betyárt, a pásztort. Festményein a tájak jelennek meg: városi utcák, szőlőhegyek, völgyek. Hegyaljai táj, domb ölen meghúzó falu jelenik meg azon a képén is, mely dolgozószobámban függ, s ha rátekintek, mindig az jut eszembe, mennyire közel érezte lelkéhez a művész a tárgyat, hiszen otthonosság sugárzik belőle, békesség, lírai vonzat.

ANYA GYERMEKÉVEL (1978.. Diófa)

CORPUS (1978. szilvafa)

Dobrik István, a művészettörténész-barát jegyezte föl Lavotha Géza egyik vallomását: „Egy cseppet sem bánom, hogy nem lettem művész. Így mégiscsak megmaradt bennem valami abból a gyerekből, meg abból a naiv hitből, ami volt. Lehet, hogyha én nagyon tudatos figurává válok, az életben rafináltan mozgó emberre, bizonyos mélységeket nem tudtam volna megélni, amiket vagy ki tudok fejezni, vagy nem, de bennem vannak”. Művei nem nélkülözik a drámaiságot, mert tükrözik a megszenvedett igazságot. A keresztről a földre tekintő Krisztus arcára torz vonásokat rajzol a kőn, s reátekintve megértjük értünk hozott áldozatát. Máskor abból merítünk erőt, hogy látjuk életünk legfontosabb élményeit: anya és gyermek vagy a házastársak egymást erősítő viszonyát. Lavotha Géza láthatóan megküzd az anyaggal, mégpedig lelki és fizikai erőfeszítéssel egyaránt, ebből az átélésből, kínból jön létre a nézőt magával ragadó mű.

Élete utolsó éveiben az új, a modern formavilág felé tett lépéseket, mégis azt gondolom, hogy a természetábrázolás marad alkotásainak legvonzóbb csoportja. A kő és a fa a keményebb, erőteljesebb, kifejezőmódra készíti, ennek ellenére képes lírai hatást kelteni, bensőséges üzeneteket közvetíteni.

Tíz évvel ezelőtt, gyűjteményes kiállításakor mondta a következő visszatekintő mondatokat: „Amikor az ember a múltba nézve beszélhet távolságról, amikor már minden mögötte van, csak az az egy kérdés foglalkoztatja: volt-e értelme ennek az élet-útnak. Hasznára váltam-e a társadalomnak, amiben éltem? Volt-e szerepem abban, hogy az emberi közeg, amelyben éltem, fejlődött, jövőt alapozott? ... Térben és időben nagy utat jártam be az életben. Bennem is él a vágy, hogy élménybeszámolómat elmondjam. Kazinczy Ferenc is érezte, hogy a legegyszerűbb rajzocska is többet mond egy helyről, mintha oldalakat írna. Ilyen indíttatással vettem, a kezembe ceruzát, ecsetet, hogy megmutassam, merre jártam, mit láttam. A megmutatás vágya mindenkiben él. 'Oda-nézz!' – hangzik a spontán felkiáltás, ha valami különösét lát az ember. 'Milyen kár, hogy ő ezt nem láthatja!' – sóhajt fel az ember az élmény hatására. Azt akarjuk, hogy ő is lássa, őt is lássák, Ti is lássátok! Csak ezt akartam.”

A szerénység, a tiszta szándék, az őszinte adni-vágyás hatja át ezt a szemléletet. S ennek tükröződése állít meg bennünket Lavotha Géza alkotásai előtt, hiszen érezzük, hogy meg akarja osztani élményeit velünk. Hét éve már, hogy nem lehet közöttünk; most lenne 80 éves, s sajnáljuk, hogy ez a hét esztendő úgy suhant el, hogy már nem teljesülhettek további nagy tervei. De a művész az alkotásokban még mindig és még sokáig él. Az ember pedig a család, a barátok, a tisztelők emlékezetében.

ÖSSZETARTOZÁS (1987. diófa)

CSORBA CSABA

Zemplén vármegye levéltára és Hőgye István

Több évtizedes barátság fűz Hőgye Istvánhoz, ennek tudható be, hogy jelen írás vállaltan elfogult, ez azonban nem jelenti azt, hogy a leírtak torzítottnak tükröznék a valóságot.

Zemplén vármegye levéltára Sátoraljaújhelyen, a megyei levéltárak között különleges értéket képvisel, főleg ha a mai országterület más hasonló intézményeivel hasonlítjuk össze. Különlegessé teszi az, hogy szinte érintetlenül megmaradt régi berendezése, ősi iratainak igen nagy hányada, meg az is, hogy milyen nagyságok dolgoztak falai között. A nemrégiben fölavatott emléktábla az egykori vármegyeház falán, a levéltár mai irodáinak ablaka alatt a levéltár „tudós őreire, a helytörténetírás jeles művelőire” emlékeztet: Szirmay Antalra (1777–1785), Dongó Gyárfás Gézára (1908–1928), és Hőgye Istvánra (1966–2001).

Szirmay Antal, bár értő módon nyúlt a levéltári forrásokhoz, megkezdte az iratok rendezését is, azonban nagy ívű helytörténeti műveiben (írjuk le nyíltan), bizony a fantáziájára jobban támaszkodott, mint amennyire egy történetírónak illenék. *Kazinczy Ferenc* másfél évtizedig tartó (1815–1831) s fájdalmas hirtelenséggel megszakadt működése alatt a levéltár a széphalmi kúriával megosztva a magyar irodalmi, művelődési, művészeti élet központjának számított. Azt a munkát is rendkívül nagyra kell értékelnünk, amit Kazinczy Ferenc tett a levéltár kincseinek rendezése, kiválogatása, megismertetése érdekében. Nagy értékű grafikai gyűjteményének (arcképek) jelentős részével a levéltárat gazdagította (jórészt vedutákat tartalmazó nagyobb kollekcióját

korábban anyagi nehézségei miatt kénytelen volt a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményének eladni, ahol némi hiányokkal ma is megtalálható). A jeles történeti személyiségekkel kapcsolatos okmányok (autographumok) máig is Kazinczy Ferenc kéziratos mutatója alapján kutathatók. A 19-20. század fordulóján, több mint három évtizeden keresztül *Dongó Gyárfás Géza* újságíróként majd levéltárnokként korszakos jelentőségű munkát végzett. Nem is annyira a levéltári belső rendező munkáját emelnénk ki (bár az sem lehetett csekély), hanem azt, hogy mindent elkövetett a családoknál lévő pótolhatatlan értékű dokumentumok megmentése, megismertetése érdekében. *Az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* c. 1895 és 1928 között fennálló folyóirat páratlanul adat-gazdag, soha egyetlen megyei levéltár sem

tudott 1945 előtt hasonlót útjára bocsátani. Azt lehet mondani, hogy úgyszólván minden ödet (témakör) megtalálható benne, amit egy mai levéltáros vagy levéltárban kutató feldolgozni szeretne. A gazdasági válság s a buzgó levéltárnok-szerkesztő halála sajnálatosan elsodorta a folyóiratot, s az addigi időszakhoz képest apály következett be Zemplén történetének kutatásában. Az 1930-as évektől 1945-ig tartó időszakban a hivatali munka (adminisztráció) mellett a családkutatás vonatkozásában születtek eredmények (többek között egy töredékes adattár máig megmaradt). 1930–1945 között *Meczner Tibor* volt a vármegye főlevéltárnoka, aki éppen abban az esztendőben halt meg (1966), amikor Hőgye István Sátoraljaújhelybe került. 1944-ben a

front pusztításaitól való félelem azt eredményezte, hogy a főispáni iratokat (közte alapvető fontosságú adatbázisokat) megpróbálták elmenekíteni. Mint sok más múzeumi-levéltári anyagnak, ennek a sorsa is a megsemmisülés lett valahol a Délnyugat-Dunántúlon. Helyükön hagyva bizony megmaradtak volna. Utólag könnyű okosnak lenni...

A levéltár hányattatásai azonban ezzel nem értek véget. Csaknem másfél évtizeden keresztül nem volt állandó szakszemélyzete az intézménynek. Az 1950-es években átmenetileg *Kubinyi András*, majd *Soós Imre* (Egerből átjárva) próbálta a nagy értékű iratanyag kezelésének minimális feladatait ellátni. Utóbbi alapvető fontosságú tanulmányban dolgozta föl Kazinczy Ferenc levéltári tevékenységét. Időlegesen egy tanár (*Puskás* nevezetű), majd *Hevesi Béla* nyugdíjas vámtiszt gondjaira volt bízva a gyűjtemény. Jellemző, hogy 1958 előtt a sátoraljai helyi levéltár működésének szinte nyoma sincs, alig vannak iktatott iratai, ami arra utal, hogy csaknem szünetelt az ügyintézés. A levéltár gazdag könyvtára a „gazdátlanság” időszakában megtizedelődött. Aligha hihető, hogy egész sor szakfolyóirat (köztük pl. a címtan, családkutatás és oklevéltan egyik fő reprezentánsa, a *Turul*) egyetlen száma sem került volna be 1944 előtt az intézménybe. S aligha hihető, hogy az *Adalékokból* csupán egyetlen sorozatot őrzött volna meg a levéltár.

Mondy Miklós, a Kárpátaljáról származó, onnan Dámócra került görög katolikus pap Ortutay Gyulának köszönhetően (akinek személyes ismerőse volt) került a levéltár élére. Személyében az 1960-as évek elején végre állandó munkatársat kapott az intézmény, aki igyekezett valamiféle rendet kialakítani, biztosítani az állandó kutatószolgálatot. Bár nem volt szakember, de lelkiismeretesen igyekezett gondozni (és megismerni) a gyűjteményt. Ő készítette el a levéltár kéziratos térképeinek katasztrétét (1968), s földolgozta Zemplén vármegye székházának és levéltárának építéstörténetét (1981). Jómagam, amikor az unokabátyám, Lövei Zoltán kíséretében érettségizett diákként először jutottam be a levéltárba, az öreg Miklós bácsival találkoztam, s akkor lapozhattam bele nagy csodálkozással az *Adalékok* gondosan bekötött, de már „rongyosra” olvasott kötetébe. Zemplén vármegye levéltárának

helyzetét egyébként alapvetően meghatározta az 1950. január elsején bekövetkezett változás: Zemplén, Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Borsod vármegyéket egyetlen egységben (Borsod-Abaúj-Zemplén) egyesítették Miskolc székhellyel. Sátoraljai hely elvesztette megyeszékhely rangját, határszéli kisvárossá degradálódott. Élénk kereskedelme és ipara lehanyadott, társadalmát alapvetően megrendítette az, hogy 1944-ben a város lakosságának több mint egyharmadát kitevő zsidóságot megsemmisítették. A vármegyei közigazgatás régi tisztviselőinek köre megtizedelődött. A közlekedést (vasutat is) fokozatosan visszafelcsökkentették, a diktatórikus hatalom szemében megbízhatatlannak számító álmós kisváros lett. Az önálló megye megszüntetésével a vármegyháza elvesztette feladatkeretét, a városi tanács költözött épületébe. A levéltár a városi igazgatótól idegen, „megtűrt” intézmény lett, hiszen semmilyen vonatkozásban nem tartozott illetékességi körébe (bár az épület kezelője a város lett).

Évtizedeken keresztül a levéltárnak nem juttattak az épületben olyan helyiségeket, amelyekben tisztességes körülmények között dolgozhattak volna mind a tudományos dolgozók, mind a levéltári kezelők, s ahol helyet kaphatott volna a könyvtár s természetesen a kutatók is. A megfelelő szakmai körülmények (kellő számú szakember, megfelelő kutatási- és munkafeltételek) biztosítása voltaképpen minisztériumi, ill. a korábban a Levéltárak Országos Központjának feladata lett volna. Amennyiben hozzáférhetők lesznek a levéltártípus országos igazgatásának 1945-1980 közötti dokumentumai, talán pontosabban kideríthetők, miért lett olyan megalázó sorsa Zemplén vármegye levéltárának. S talán kideríthető lesz az is, kik ezért a felelősök: akik nem tettek semmit (vagy legalábbis nem eleget) ezért az értékes gyűjteményért. Ha Győr-Sopron megyében biztosítani lehetett, hogy Győr vármegye és Sopron vármegye levéltári gyűjteményei lényegében azonos feltételek között működjenek, akkor aligha hihető, hogy a hatalom számára stratégiai kérdés lett volna Zemplén vármegye levéltári gyűjteményével kapcsolatos tevékenység ellehetetlenítése. A levéltár anyagának gazdagsága nemcsak az *Adalékok* közléseiből volt ismeretes a magyar tudományosság számára, hanem egy 1955-ben szervezni kezdett mun-

kacsoport kutatásainak köszönhetően is. *N. Kiss István, Veress Éva, Kirilly Zsigmondné és Román János* tanulmányait *Makkai László* szerkesztette köteté (Jobbágyletelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI-XVII. századi agrártörténetéből). Meglehetősen késéssel, a kötet 1966-ban került megjelentetésre az Akadémiai Kiadó gondozásában, minimális példányszámban (550).

Hőgye István sátoraljaiújhelyi levéltárosi kinevezésével (1966. január 1.) olyan személy került az akkor még a 2. számú *Kazinczy Ferenc Állami Levéltár* nevet viselő intézménybe, akinek volt ugyan (az egri főiskolán szerzett) magyar-történelem-ének szakos (tanári) diplomája, három éves pedagógiai és népművelői gyakorlata, levéltári gyakorlattal azonban egyáltalán nem rendelkezett. A debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetemen megszerzett egyetemi (történelem szakos) diploma (1969), majd a doktorálás révén történészi képzettsége jelentősen emelkedett. Később az ELTE keretében az egyetemi levéltáros kiegészítő szakot is elkezdte, ezt azonban nem fejezte be, mivel a megyei levéltári vezetés nem biztosította a továbbképzés anyagi feltételeit.

Amikor *Román János* (1921-1986) református lelkész, akit a Tiszáninneni Református Egyházkerület levéltárában töltött másfél évtizedes levéltárosi tevékenység után kineveztek a Miskolci Állami Levéltárba (1965), amelynek igazgatója lett (1967-1981), látszólag kedvezőnek tűnő változás következett. *Román János* zempléni (gesztelyi) születésű volt, s amikor a miskolci levéltár mint megyeszékhelyi intézmény lett a sátoraljaiújhelyi levéltárnak is felettes hatósága (1968), úgy tűnhetett, hogy a személyi feltételek adóttak Zemplén levéltárának fejlesztéséhez. Nagyon gyorsan kiderült azonban, hogy a helyzet nemhogy javult volna, hanem inkább csak romlott. Sátoraljaiújhelyen Hőgye István mellett két levéltári kezelő volt (1960-tól *Séra Józsefné* és 1961. november 1-től *Kelecsényi Istvánné*). Miskolcon is hasonló nagyságú volt a személyi állomány. 1968-1981 között, *Román János* megyei igazgatósága időszakában 17 főre nőtt a levéltári dolgozóinak létszáma. Közülük 15 fő dolgozott Miskolcon, s mindössze 2 Sátoraljaiújhelyen. Sárospatakról *Román János* szeretett volna Sátoraljaiú-

helyre kerülni Zemplén levéltára vezetőjének (igazgatójának), megtartva sárospataki lakását. Az újhe-lyi levéltár anyagát meglehetősen ismerte, amire ékes bizonyíték az említett tanulmánykötet. A minisztérium azonban nem támogatta próbálkozását, így került Miskolcra. A közgyűjtemények tanácsi irányítás alá kerülésével Zemplén vármegye Sátoraljaiújhelyen őrzött levéltára betago- lódott Borsod-Abaúj-Zemplén megye levéltári szervezetébe, mint sátoraljaiújhelyi („névtelen”) fióklevéltár.

Amilyen föllendülést hozott a megyei levéltárak számára országosan a tanácsosítás, olyan „mélyreptü- lést” jelentett Sátoraljaiújhely számára. *Román János* totális centralizációja azt eredményezte, hogy Sátoraljaiújhelytől elvont mindenfajta önálló ügyinté- zést. Ha kutató érkezett, a kutatási kérelmet levélben el kellett küldeni Miskolcra, s onnan levélben kapták meg az engedélyt. Tekintettel arra, hogy a megyei igazgató fölfogása szerint a levéltár két egysége voltaképpen egyetlen intézmény volt, takarékos- sági okokból a könyvvásárlásokat és s folyóirat-elő- fizetéseket is úgy intézte, hogy ne keletkezhesse- nek „duplumok”. Vagyis folyóiratok és könyvek csakis a miskolci szakkönyvtárba kerülhettek. Sajátos volt a miskolci könyvbeszerzés is: az igazgató szubjektíven válogatott, egyes „nemkívánatos” szerzők műveinek beszerzését egyszerűen mellőzte. Sőt éveken keresz- tül az amúgy is szűkös beszerzése keretnek rendsze- resen visszautalta mintegy az egyharmadát a levél- tárfenntartó megyének (ez dicséretesnek számított akkoriban). Az éves beszámolók mindezt tartalmaz- ták, s a „szakmai” felügyelet ezt is eltűrte. Még a kö- telezően előírt hivatalos lapokat sem járatták Sátoraljaiújhelyre. Zemplén levéltára csak azokkal a könyvekkel gyarapodott, amelyeket az ott kutatók baráti szívességből az intézménynek ajándékoztak. Ez a rendszer egyértelműen a sátoraljaiújhelyi tu- dományos munka ellehetetlenítésére irányult; az igazgató a két intézmény tényleges összevonását sze- rette volna (Miskolcon). Ez a rémálom azonban a miskolci helyhiány miatt szerencsére megvalósítha- tatlannak bizonyult. *Román János* már sárospataki egyházi levéltárosként is hírhedten minden esz- közzel akadályozni igyekezett a levéltárban való ku- tatást, a levéltári közművelődésnek is csak azt a formáját tudta elképzelni, hogy olykor-olykor egy-

egy témáról a levéltáros tartson előadást, ha meghívják. Az országos iránymutatások mechanikus átvételével akarta az egész sátorlajújhelyi anyagot átrendeztetni, s jelentős rész átdobozolása meg is történt, dacára annak, hogy a műemléki polcrendszer, a hagyományos tárolás az effajta munkát teljesen értelmetlenné tette, sőt a régi, jó segédletek is szinte használhatatlanná váltak. Hőgye István és Kelecsényi Istvánné próbálták ugyan hangoztatni ellenvéleményüket, de az utasítással nem szegülhettek szembe. Hosszú évekig tartó nagy munkára voltak kárhozzátva, ami igazgatói szempontból ideális volt, hiszen „eredményesen” elvonta őket minden „nemkívánatos” tevékenységtől: a kutatástól, a kutatókkal való foglalkozástól vagy a közművelődéstől.

Több mint egy évtizeden keresztül a szakmai felügyeletet végző minisztériumi levéltári osztály mindezt hallgatólagosan eltűrte, s így az országban egyedülálló módon szinte ellehetetlenítették egy levéltár működését. A műemléki levéltári tér hagyományosan fűthetetlen volt, ami azt jelentette, hogy a nagy téli hidegek idején nemhogy huzamosabban dolgozni nem lehetett benne, de még néhány perces keresés is rendkívüli megpróbáltatást jelentett. Az 1960-as évek elején a folyosó egyes részeit rekészítették el munkaszobákká alakítva, kályhákkal fűthetően. Majd sikerült kapni egy folyosóról nyíló szobát (jelenleg a szakkönyvtári raktár található benne), ezt azonban az épületet behálózó központi fűtés nem volt képes nagyobb hideg esetén 15 foknál magasabb hőmérsékletre fölmelegíteni. Ebben az egyetlen helyiségben kellett a két munkatárnak és a kutatóknak is összezsúfolódnia.

Amit eddig összefoglaltam, a „szokásos” megemlékezésekhez szokott olvasó döbbenetben szemlélheti. Nem véletlen, hogy a *Levéltári Szemlé*ben most közzölt nekrológ nem tér ki ezekre a körülményekre. Pedig aki ezeket a tényeket nem ismeri, az nem érti meg, miért érdemel fokozott megbecsülést Hőgye István, legalább haló poraiban, ha már életében olyan munkahelyre, munkakörbe kerül, amire a képzése során nemigen készítették föl, akkor az esetek többségében megriadva a nehézségektől, igyekszik „elmenekülni”. Hőgye Istvánt azonban már a kezdet kezdetén megérintette a hely szelleme, Ka-

zinczy Ferenc, Kossuth Lajos s Zemplén többi nagyságának emléke. Nem véletlen, hogy már újhelyi munkálkodásának második évében két tanulmányt is közzétett Kazinczy Ferenc működésével, a vármegye szolgálatával, ill. pedagógiai tevékenységével kapcsolatosan. Vállalta a mostoha sorsot, s nem hátrált meg, noha a nehézségek hivatali ideje első másfél évtizedében inkább sokasodtak, mintsem fogytak. A „világ végén” senki sem volt, akiktől igazából megtanulhatta volna a levéltáros szakmát. A tapasztalatcsere lehetőségei nagyon csekélyek voltak. Hiányzott az új, a friss szakirodalom s általában a történeti irodalom. Legközelebb a sárospataki Nagykönyvtár volt, de mégsem lehetett minduntalan oda átsietni, ha valamiben megakadt, s nem talált megfelelő kézikönyvet. Mert nem voltak még lexikonok, bibliográfiák sem. A Városi Könyvtár történeti anyaga csak a középiskolás szintű átlagos érdeklődés kielégítését szolgálta, a régi piarista gimnázium híres könyvtárából pedig csak töredékek maradtak. Szívós munkával azonban mégis megtanulta a szakmát annak ellenére, hogy a szakmai képzettséggel nem rendelkező főnökének önző érdeke azt diktálta, hogy munkatársai továbbképzését akadályozza, mert így sokkal kiszolgáltatottabbak, s nem válhatnak „versenyhátrássá”.

A *Széphalom* 12. kötete (2002) közölte Hőgye István műveinek bibliográfiáját (331-336.), a 169 tétel, amely azóta még néhánnyal gyarapodott (szintén a *Széphalom* közölte utolsó írásait), nem tűnik soknak. 1967 és 1980 között mindössze 21 tételnyi, 1981 és 1993 között viszont már 90-re növekszik, s ezek sorában nagy tanulmányok s főleg alapvető fontosságú kötetek vannak.

1981-ben új fejezet kezdődött Zemplén levéltárának 1945 utáni történetében. Nehéz erről éppen nekem írni, de ki más tegye. Higgye el a Tisztelt Olvasó, nem valamiféle „öntömjénezés” vezet, amikor a következőket leírom. 1981-ben ment nyugdíjba Román János, s nevezte ki a megyei tanács művelődési osztálya a megyei levéltár igazgatójává e sorok íróját, aki ugyan végzett (nappali tagozaton) levéltár szakot, de azt megelőzően 12 éven keresztül múzeumban (Debrecenben, majd Budapesten) más szakjainak megfelelően régészként, ill. történészként dolgozott. Már az első napokban döbbe-

netes élmény volt azt tapasztalni, milyen munkatársi gárdával kell együtt dolgoznom Miskolcon. Ehhez képest üdítő és megnyugtató hely volt számomra Sátoraljaújhely, ahol Hőgye István és Kelecsényi Istvánné mintaszerűen állt helyt a nehéz körülmények között. Megtapasztalva a korábban már leírt sátoraljaújhelyi állapotokat, elborzadva szembesültem a lehangoló helyzettel. Tartozom azonban annyival az igazságnak, hogy a miskolci körülmények is az országos átlag alattiak voltak, ha a zempléninél kedvezőbbnek is tűntek első látásra. Kiderült, hogy a levéltár költségvetése oly nevetségesen alacsony, hogy lényeges (pénzigényes) változtatásokra remény sincs. De nem kellett mindenhez sok pénz. Az adminisztráció (az elképesztően túlbuzgánzóvá „fejlesztett” bürokrácia ésszerűsítése) nem igényelt anyagi forrásokat. Visszaállt az újhelyi levéltárnak a rendszer keretein belül elképzelhető legnagyobb önállósága. Hőgye István készítette ettől kezdve a munkatervet önállóan (hiszen ő ismerte a legjobban az adott intézményt és a területet), s a megyei igazgató azt gyakorlatilag „automatikusan” jóváhagyta a miskolci lehetőségeket figyelembe véve (pl. könyvkötetés, restaurálás, kiadványok megjelentetése). Valójában nem is főnök-beosztott viszony volt közöttünk, hanem baráti.

A megyei levéltár miskolci dolgozói 1968-tól kezdve bizonyos tekintetben mindig irigyelték a sátoraljaújhelyieket, merthogy ők nem voltak állandóan a megyei igazgató, a „főnök” szeme előtt. Kimondva vagy kimondatlanul (néhányan még nekem is a szemembe mondták), hogy az újhelyiek nem is dolgoznak annyit, nincs is akkora ügyfél- és kutatóforgalom. Tizenkét év (s még inkább az utolsó csaknem fél év, amikor magam is az újhelyi levéltárban dolgoztam) napról-napra egyértelműen bebizonyította számomra, hogy a gyanúsítgatások egyszerűen szemenszedett rágalmak. A kutatóforgalom jóval nagyobb volt mindvégig (s napjainkban is), mint Miskolcon, s erre (s minden más munkára) összesen csak ketten voltak Újhelyben! Az 1981 előtti vezetésnek köszönhetően bérben is jelentősen el voltak maradva az újhelyiek, főleg Kelecsényi Istvánné a kategóriájához képest. Több mint fél évtizedes keményen megharcolt erőfeszitésembe telt, amíg ezen a szegényletes helyzeten fokozatosan vál-

toztatni tudtam. A doktori címmel is rendelkező Hőgye Istvánnak bele kellett törődnie, hogy 1981 előtt éves jutalma nem lehetett nagyobb, mint a megyei igazgató titkárnőjéé vagy a csoportvezető miskolci (érettségizett) levéltári kezelőé.

Eleinte (pénzügyi lehetőségek híján) lassan, majd egyre gyorsuló ütemben igyekeztem a sátoraljaújhelyi szakkönyvtár bántó hiányosságait pótolni. Kiépítettem a levéltár könyvtári cserekapcsolatát (korábban ez csak levéltárak vonatkozásában létezett), s ennek révén egyformán igyekeztem csere formájában Miskolcra és Újhelybe megszerezni egyes kiadványokat, sorozatokat. Amikor a Miskolcon létesített nyomdának is köszönhetően jelentősebbek lettek az anyagi forrásaink, antikvár aukción a hiányzó régi sorozatokat (pl. a *Turul* összes évfolyamát) sikerült személyesen beszereznem. Újhely hirtelen fölgyorsult fejlesztése (pontosabban a hiányok pótlása) a miskolci munkatársi gárdában azt az érzetet keltette, hogy ez az ő rovásukra történik (addig föl sem tűnt számukra, hogy viszonylagos kedvezőbb helyzetük Újhely elszegényítésének is köszönhető). Mindvégig hangoztatták ellenem azt a vádat, hogy sátoraljaújhelyi születésűként elfogult vagyok Zemplénnel szemben, s ez az elfogultság vezetői munkámban is jelentkezik. Ebben az írásban nem lehet céloz ennek cáfolata. Személyes érzelmeim sosem tagadtam szülővárosom iránt, de arra törekedtem, hogy a nagy megye minden tája múltjának írott emlékeit a tölem telhető legjobb módon gyűjtsem, őrizzem, közkinccsé tegyem.

A járáások megszűnése nagy lehetőséget kínált a levéltár számára Sátoraljaújhelyen: férőhely gyarapodást mind a raktárak, mind az irodák vonatkozásában. A tanács oktatási-művelődési osztályának vezetője, *Daragó Ferenc* és munkatársai közül *Fehér József* minden tekintetben a lehető legmegértőbbnek bizonyult. Átérezve a gondok súlyosságát, hosszabb távra is biztató megoldást dolgoztak ki. Bár kevesebb dolgozószobát, kevesebb raktárt kaptunk, mint amennyire szükségünk lett volna, így is végre jól fűthető dolgozószobáink lettek, kialakíthattunk végre egy vezetői szobát a helyhez illően bebútorozva. Önálló kutatóteremre viszont már nem maradt helyiségünk. Raktáraink többsége továbbra is fűthetetlen. Végre sikerült viszont elhelyezni állag- és

tűzvédelmi szempontból megfelelő, nagy fémből készült tároló szekrényekben a térképeket, tervrajzokat, a középkori okleveleket. Az 1981 előtt éppen csak megúrt közművelődés is tisztességes teret kapott. Tárlókban, ill. asztalokon üveg alatt láthatóvá váltak a levéltár feltve őrzött különleges értékei, kincsei. A látogatók száma megnőtt, számukra külön kiadványok is készültek. Nagy gondot jelentett az állományvédelem. Ebben a tekintetben 1981 előtt szinte semmi nem történt Újhelyben. Még egyes, a fővárosban restaurált közgyűlési jegyzőkönyveket is újra kézbe kellett venni, mert bekötötték ugyan azokat, a belveket nem javították, sőt néhol még a sarat (!) sem tisztították le róluk. A műemléki polc-rendszer takarói közül nagyon sok restaurálásra szorult volna, meg az egész állványzat is, de erre nem volt elégséges a miskolci műhely létszáma.

A levéltár a lehetőségekhez képest nyitott intézménnyé vált, a kiadványok révén országos hírnévre tett szert. Hőgye István végre publikálhatta azokat az alapvető gyűjtéseit, amit hangyszorgalommal végzett. Nyugodtan leírhatjuk, hogy Zemplén dokumentumait eddig soha senki nem ismerte megközelítőleg sem olyan alaposan, mint ő. Nagyon sok kutatónak segített, sokan fordultak hozzá mindenfajta ügyes-bajos dolgukkal, vagy egyszerűen még egy kis beszélgetésre is beültek, aminek bizony sokszor korántsem örlött, mert fölartották a munkájában. De így megismerte úgyszólván Újhely teljes 20. századi társadalmát. Ezt aztán jól hasznosíthatta *Sátoraljaujhelyi Lexikon*ának megírásakor (e sorok írójának is fölbecsülhetetlenül sokat segített egyes szócikkek megírásánál). Az újhelyi levéltár helygyarapodása után lehetett csak személyi fejlesztésre gondolni. Hőgye István és Kelecsényiné közös ajánlására lett ismét a levéltár dolgozója Séra Józsefné, s a Járasi Hivatalból vettük át az adminisztráció terheit átvállaló *Magyar Sándornét*. A legnehezebb gond levéltáros biztosítása volt. Amikor végre találunk Kováts Dénesné személyében, aki a levéltár kiegészítő szakot is elvégezte, családi okok miatt a jól képzett kollégánál elköltözött Nyíregyházára, s az ottani levéltárnak lett megbecsült, kitűnő kutatója.

1993 után új igazgató került a megyei levéltár élére. A kialakult rendszer azonban változatlan maradt, sőt a kor megkívánta gépesítésre sor került.

A rendszerváltozás után megsokasodó helytörténeti monográfiák sorának lehetett Hőgye István szerzője, társszerzője. 2001-ben azonban nyugdíjba vonult. Azt tervezte, hogy még két évig bejár, folytatja megkezdett kutatásait, újabb kötetekbe rendezi gyűjtött anyagait. A végzet azonban mást hozott. Egészsége megromlott, rohamosan gyengült, s egyre nehezebb volt számára fölkapaszkodni a jól ismert lépcsőkhöz az emeletre. Nem tehetett mást, gyermekeihez költözött Debrecenbe. Tolószékhez, ágyhoz kötött ember lett. Utolsó nagy műve, a még hivatali időszakában megjelenő *Sátoraljaujhelyi Lexikon*ának több száz szócikke volt. Kidertült, hogy betegsége gyógyíthatatlan, de reménykedtünk, hogy még tovább mellettünk marad. Pedig tudtuk, hogy élete utolsó fél évtizedében egyre nagyobb nyűg lehetett számára a földi lét. A Kazinczy Ferenc Társaság és Zemplén vármegye történeti kutatása felmérhetetlenül sokat veszített az eltávozásával. De ez a mi önző fájdalomunk. Ne feledjük, hogy a fájdalomosan rövidre sikerült élet utolsó évtizede mekkora megpróbáltatást jelentett Hőgye István számára.

A város megbecsült polgára volt, megkapta a jól megérdemelt díszpolgári címet is. A Városi Könyvtárban ismerte meg Halász Annát, aki a felesége lett. Két tehetséges leányuk zenei pályára ment, a zenét és a művészetet Pista is szerette, megbecsülte. Békés, szép életüket azonban váratlan tragédia törte ketté, felesége súlyos beteg lett. Hiába volt a fél évtizeden keresztül tartó gondos, önfeláldozó ápolás, a halált nem lehetett fölartóztatni. A csapás összetörte a mindig vidám, kiegyensúlyozott embert, s a ráterő betegségnek ő sem tudott ellenállni.

Most már ott nyugszanak mind a ketten Sátoraljaujhely városának csendes temetőjében, ahonnan messze vidékre ellátni. Biharból, Hajdúbagosról ide vezetett Hőgye István útja. Aki ismerte a városban, az abaúji-zempléni tájakon (és nagyon sokan voltak ilyenek), azok tisztelték, becsülték emberségéért, nyíltságáért, szelídségéért, segítőkészségéért. Számomra ő jelentette a levéltárat, s ha oda be-betértek, szinte várom, hogy mosolyogva kilép a szobájából s üdvözl. De már csak a temetőben találkozhatom vele.

Elvesztése fáj, nagyon fáj, sokunknak fáj...

LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN

Ködöböcz tanár úrra emlékezem

*„Aki a lényében rejlő ős tudást önmaga számára meghódította,
mindent elért, ami emberileg elérhető;
az élet és a halál csak felületesen sebezheti, lényegében sérthetetlen és teljes.”*
Weöres Sándor: A teljesség felé

Ködöböcz Józsi bácsi tanárom és kollégám volt. Miért nevezhetem őt tanáromnak is? A 60-as években sok egyéb dolog között azt is kitalálták Magyarországon, hogy 4. osztályos gimnazisták pedagógiai osztályba járjanak egy évig, utána falusi iskolákban dolgozzanak, s levelező képzésben tanuljanak tovább. Én is részese voltam ennek a középiskolai képzésnek. Sátoraljaújhelyből Sárospatakra jártunk át, és a tanítóképző intézet tanárai tanítottak bennünket hetente egy-egy nap. Így lettem Ködöböcz József, Oláh Katalin, Lénárt József tanítványa. Később mégsem ezt az utat választottam, hanem a debreceni egyetemen tanultam nappali tagozaton. Emlékszem rájuk, hiszen az egyetem elvégzése után néhány évvel Jóska bácsi és Oláh Kati néni kollégája lettem, miután a képzőbe kerültem, hogy tanári pályámat itt folytassam.

Jóska bácsi kedves mosolyú, kellemes hangú, végtelen nyugalma, megnyerő egyéniség volt, a középiskolásokkal is ugyanolyan alaposan ismertette a didaktika kérdéseit, mint a tanítóképzős hallgatókkal. Részletesen elmagyarázott mindent, amit az elméletből tudnunk kellett. Hosszú időn át őriztem azt a füzetet, amelybe a pedagógia órákon tanultakat írtam, mivel később is hasznát vettem mindannak, amit Ködöböcz József tanár úrnál tanultam.

Amikor kollégák lettünk 1972 őszén, ugyanazzal a kedves mosollyal és derűs nyugalommal fogadott, mint évekkel korábban. Fontosnak tartotta, hogy tanítóképzős tanárokká váljunk. Többször összehívott bennünket, fiatalokat s igyekezett ellátni jó tanácsokkal. Előzőleg már négy évig tanítottam más munkahelyeken s önrzetem időnként berzenkedett, már öt éve tanár vagyok, s itt még mindig a kezdő pedagógust látja bennem az igazgatóhelyettes – pedig Jóska bácsi csak a legjobbat akarta, azt szerette volna, hogy alapos munkát végző, lelkiismeretes, jól felkészült tanítóképzős tanárok legyünk, akik a pataki szellem, a comeniusi örökség képviselői.

Szülfaluját, Vámosatyát mindig meleg szeretettel emlegette, ebben is példát mutatott mindnyájunknak, hogyan kell ragaszkodni a szülőföldhöz. Hűség volt mindenben, e hűségben elsősorban református hitét emlitem. Először református teológiát végeztem, lelkész lett. A gályarabságra hurcolt prédikátorok nemes szellemét, erejét, kitartását örökölte. Pedagógusként szintén elhivatott EMBERKÉNT állt a katedrán, hittel, kitartással dolgozott. A hűség, a hit, remény, szeretet megtartó erő volt életében. Én úgy érzem és gondolom, a XX. század második felének jelentős pedagógus egyéniségei közé emelte tanári tevékenysége, áldo-

zatos munkája, amelyet a sárospataki tanítóképzőért és tanítványaiért végzett. Végtelen türelemmel, empátiával foglalkozott mindenki-vel. Csodáltam, hogy van ideje és ereje mindenre, hiszen a munkája nem volt könnyű, főigazgató-helyettes volt; mindenről tudott az iskolában, szinte mindennel kellett foglalkoznia, tudományos munkát is végzett. Jól ismerte a hallgatókat, bármikor szinte bármilyen kérdésben felkereshették, a jó apához hasonlóan segített nekik. Különböző társaságoknak volt tagja, köztük a Kazinczy Ferenc Társaságnak, a Comenius Társaságnak hosszú időn át, haláláig elnöke.

Munkája mellett volt ideje arra, hogy eljárjon mind a képzős, mind a városi rendezvényekre. (Kiállítások, hangversenyek, tudományos tanácskozások stb.) Didaktikából ő tartotta az előadásokat, a pedagógia szívügye volt, mindent szeretett volna megtanítani a képzősöknek e témakörből.

Nyugdíjas korában visszahívták, tartson továbbra is előadásokat e tárgyból, amelynek igen alaposan felkészült szaktekintélye volt. Ebben az időben fordult elő, hogy egy alkalommal, amikor érdeklődtem, hogy van, milyennek látja a hallgatókat, panaszkodott, már nem olyanok, mint tíz évvel ezelőtt. Nem találta őket érdeklődőknek. Nyugtattam, majd megjön az I. évesek kedve a didaktika tanulmányozásához. Korábban sohasem hallottam tőle panaszszót a diákokra.

1980-ban Lengyelországba a czieszyni testvér-intézménybe utazott hivatalos ügyben. Ezen az úton én szintén részt vettem tolmácként. Gyönyörű májusi napok voltak, nagyon kellemes időt töltöttünk Czieszynben, Katowicében. Jóska bácsi akkor mesélt nekem II. világháborús emlékeiről, orosz hadifogsága szörnyűségeiről. Nem dramatizálva, hanem nyugodt szívvel, kellő bölcsességgel

Ködöböcz József

Életem

emlékezett a kegyetlen megpróbáltatásokra, de nem panaszkodott. Arról is szólt, mindenhez lehet és időnként kell is alkalmazkodni, ha úgy hozza a sors. Ő úgy látta, mindent át lehet élni, csak hite, kitartása legyen az embernek.

Most megjelent *Életem* címmel Ködöböcz József önéletrajza,¹ ezt olvasgatva még jobban megerősödik bennem annak tudata, hogy élete, munkássága nagyon sokat üzen nekünk és a XXI. századi fiataloknak.

Hogyan élhetünk hit-
tel, becsülettel, kitartó, ko-
moly, eredményes munká-

val?! Hogyan kellene szeretnünk embertársainkat, tanítványainkat, tisztelettel és alázattal végezni feladatainkat?!

Emlékeimben úgy maradt meg, mint egy jó-
ságos szülő – a fiatalabbaknak talán nagypapa –, aki
mindenkinek jót akart. A tudást, a türelmet, a
megértést, a figyelmességet, az empátia képességét
adta át nekünk, kollégáinak és tanítványainak.
Ezért szerettük, tisztelték sokan életében és halála
után továbbra is megbecsüléssel emlékeznek rá.
Hogy ez mennyire sikerült, azt mai tanítványa-
inknak kell(ene) megérezni s továbbvinni.

Mély főhajtással, szeretettel adózom Ködö-
böcz József tanár úr emlékének.

A vallás és a keleti filozófia kérdései iránt
mélységesen érdeklődő Weöres Sándor szavaival
kezdtém emlékezésemet. Józsi bácsi életéhez,
munkásságához méltó, bibliai idézettel fejezem be
gondolataimat:

„A nemes harcot megharcoltam, futásomat meg-
futottam, a hitet megtartottam.”

(Pál apostol 2. levele Timotheushoz 4: 7.)

■

¹ Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Kovács Dániel. A kiadást a Kazinczy Ferenc Társaság gondozta. Sárospatak, 2006. 132

NYIRI PÉTER

Júdás, az Iskáriótes Bojtor István regényéről

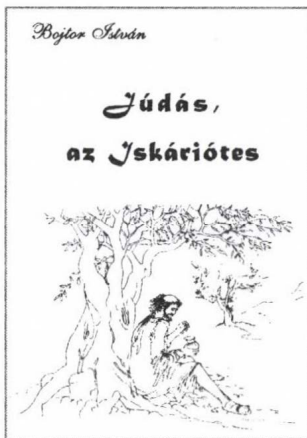
1998-ban Sátoraljaújhelyben, a Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában jelent meg BOJTOR ISTVÁN *Júdás, az Iskáriótes* című könyve. A mű történelmi regény, a Jézus eláruló Júdás életét, illetőleg a Megváltó kereszthalálát megelőző és kis részben az azt követő események regényes feldolgozása. A szerző hitelesen idézi élénk Júdás személyiségét és lelkivilágát – gondolatait és érzéseit. Júdást életének utolsó szakaszában ismerjük meg, ám visszaemlékezései révén a történet jelen ideje mellett mindvégig képet kapunk a tizenkettedik tanítvány múltjáról is. Jehuda – ez Júdás héber neve – igen talányos személyiség, okos, számító, gyűlöli a rómaiakat, és – s ez talán a legnagyobb hibája – olyan erősen áll lábaival a földön, hogy nem tudja vagy nem is akarja meghallani az Úr magasságokba hívó szavát. Akkor, amikor az Isten földi megtestesülésével minden embernek be kellene vallania, hogy ég és föld közül melyiket választja; hogy képes-e, akar-e a Jézus személyében megtestesült ideálok – szeretet, igazság – felé törekedni; akkor Júdás megrögzött materialistaként ellenáll a Fény erejének. A zsidó férfi nehéz sorsa, kirekesztettsége – bátyja és testvérei gyűlöltek, megvetettek – nyilvánvaló oka embergyűlöletének, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy hajlamai szintén erőteljesen sodorják a bűn felé. E vétkes, a világban helyét kereső embert leginkább a pénz érdekli, a pénz, ami nem csupán boldogulást jelent számára, de egyszersmind bálványává, sőt esztétikai öröm forrásává is lesz életében. Nem véletlen, hogy Júdás órákig képes gyönyörködni pénz-érméiben. Ő a zsidó nép előrejutását és a római igából való szabadulását kizárólag háborús megoldások eredményeként képzei el. Nem képes elfogadni a béke másik útját, a lélekben való újjászületést és a szeretet általi összefonódást, az emberiség

közösség voltának valódi megteremtődését. Örök probléma az, amit Júdás képvisel, a csírája minden háborúnak, melyet a világtörténelem során vívtak: a társadalmi igazságtalanságok és egyenlőtlenségek felszámolása ugyanis történhet fegyverekkel és vérrrel, az elnyomók iránti harcos lázadással; de megvalósulhat egyfajta szellemi-lelki munkával is. Hiszen az elnyomottnak csak azt kell felismernie, hogy lelkében szabad, azt ugyanis nem kötheti meg semmilyen béklyó. Ily módon mindenféle felesleges és ügyis hiábavaló lázadással önmaga rabjává lesz, s nem a fizikai, hanem az önmaga általi lelki elnyomatástól szenved. A legkegyedenebb zsarnokok is tudják, hogy csakis a lélekben megtört alattvaló az igazi szolga, ezért is törekszenek lelkekben meggyötörni az embereket. Mert aki lélekben szabad, az biztos számíthat az Úr segítségére. Ez volt az az erő, melyre Jézus tanította a népet: a szeretetből fakadó nyugalom féltelenkedik bármiféle földi királyság nyújtotta mesterséges békén. Júdás mindezt nem látta be, ezért csalódott Krisztusban, aki a lelki megváltást hozta el.

A másik sarkalatos pont Jehuda életében, amely táptalaja lehetett az Üdvözítő elárulásának: a tizenkettedik a tanítvány nem hitt Jézus istenségében. Júdás vallásossága valamiféle tudattalan szokásban ragadható meg; egy olyan ember passzív és többnyire holt hite ez, akinek ajkáról csak nagyon kivételes alkalmakkor – és akkor is ösztönszerűen – roppen fohász az ég felé. Az Iskáriótes képtelen elfogadni annak lehetőségét, hogy Adonáj földi alakban is megjelenhet. Valami előítéletszerű megrögzöttség folyvást eltávolítja a gondolatától. Időnként már-már elhiszi, hogy ez a csodálatos Proféta valóban a Messiás, ám „materialista hite” szinte azonnal nemet int e feltevésre.

Nemrég látott napvilágot, hogy megtaláltak egy bizonyos Júdás-apokrifot, mely szerint a tanítvány valójában Mestere parancsára árulta el Jézust. Bojtor István könyvében természetesen nincs szó ilyenről. Az ő regényében, mint ahogy a valóságban is, Júdás ördögi erők hatalmába kerítve, hitelensége és pénzimádata miatt követte el bűnét. Jehuda minden kétséget kizáróan bűnös. Bizonyítja ezt halála is. Nem élte túl Jézust, mert átkot vett magára, és nem csupán életében, de halálában is vétkezett: öngyilkos lett. Bojtor István lélektanilag is hiteles ábrázolásában Júdás beleőrül tettébe: amint felismeri ugyanis, hogy mit követett el, nem képes többé ép ésszel elviselni bűne súlyát.

Igen nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy Júdásnak helye volt-e a tanítványok között. Krisztus kiválasztotta őt, és bizonyára nem ok nélkül. Feltételezhetjük: nem pusztán azért, hogy később majd elárulja, és úgy töltsse be szerepét Jézus földi küldetésében. Meggyőződésem, hogy Júdásban voltak értékek, amelyek kidomborításával jelentős személyiséggé – jó értelemben – válhatott volna; jellemének árnyékos, gátló-akadályozó része azonban erősebbnek bizonyult, és lerántotta őt a mélybe. Éppen ezért – ahogy Bojtor István be is mutatja – Júdás sorsa a Jó és a Rossz, a Fény és a

Sötétség küzdelmének jelképe is. Júdást jónak – erkölcsi-lelki értelemben jónak – nevezni természetesen semmiképpen sem lehet, ám van egy tulajdonsága, mely pontosan megvilágítja személyiségének lényegét: Júdás földi-anyagi értelemben véve tehetséges volt. Ő maga is tudta, hogy – kis túlzással – egymagának több esze van, mint az összes többi tanítványnak együttvéve. János szellemi ember volt, Jézus szeretetében élő lény, Péter indulatos-szenvedélyes halász, Júdás, az Iskáriótes azonban egyértelműen eszes és okos. Tehetséges mindabban, ami az élet anyagi oldalát érinti: alkalmazkodó, kellőképpen ravasz és furfangos, jól bánik a pénzzel, üzleti érzéke kiváló, és a társadalmi-politikai viszonyokat is meglehetősen pon-

tosan átlátja. Végso soron ő éppen a zsidóság pénzügyi tehetségét testesíti meg, meglehet, Mestere ezért bízta rá a közösség pénzét. Lélektani próba volt ez Jehuda számára, és feladata kijelölése is: ha ellenáll a kísértésnek, és rendeltetésszerűen használja a vagyont, tökéletesen betölti feladatát: képességeivel a krisztusi közösség földi boldogulását segíti. És ez rendkívül fontos tisztség, hiszen bármennyire szellemi csoportról is van szó, a földi szükségletek elől ők sem zárkózhattak el. Jézusnak tehát szüksége volt egy olyan emberre, aki anyagi téren segíti őt és a tanítványokat, erre a feladatra pedig Júdás volt a legalkalmasabb személy. Lelkiileg azonban – és ez tragédiájának kulcsa – nem volt érett a megbízatásra. Nem fogadta el az Úr segítő-megváltó kezét.

A pénz valóban kulcsmotívum Júdás sorsában, és ez az a pont is egyúttal, amely folytonosságot teremt Jézus ideje és a jelenkor között. Ma ugyanis a Júdások vannak többségben, a pénzbalvány korszakában élünk, ahol naponta megtörténi a lélek elárulása, a szellem feláldozása a mammon oltárán. Júdás élete így a ma emberét is elgondolkoztathatja léte irányáról, és mielőtt megítelné a tizenkettedik tanítványt, arra készíti, hogy nézzen mélyen magába. Mindamelllett az ítélet nem lehet kérdéses: Júdás bűnös! És nem csupán azért, mert az utókor így látja, ismeretes, hogy például Dante az Isteni színjátékban az emberiség egyik legbűnösebbikeként Lucifer szájába, az örök gyötörődésbe helyezi Júdást a pokolban, hanem mert maga Krisztus nevezi őt árulónak és vétkesnek: „Az Embernek Fia jóllehet elmegyen, amint meg van írva felőle, de jaj annak az embernek, aki elárulja! Jobb lett volna, ha meg sem született volna” (Máté 26: 24). Vagyis az Úr azonnal ítélt fölötte.

Bojtor István is hangsúlyozza utószavában, hogy Júdás szereplője, de nem kulcsfigurája Krisztus földi életének. Sorsa valójában a Megváltótól függ: ő választja ki, és tud is minden lépéséről, így árulásáról is. Júdás mindig felül akart emelkedni

önmagán, nagy emberré akart válni, ám vétke után ő maga is megérti a valóságot: mennyire bűnös, ugyanakkor mennyire jelentéktelen, por-szemnyi, sőt féregnyi alak ő. *„Júdással az volt a célja Istennek – olvashatjuk a regényben –, hogy aki-nek van füle, az hallja, akinek van szeme, az lássa, hogy némelyik ember Jézus tanítványának látszik, pedig önző képmutató csupán. Voltak, vannak és lesznek árulók Krisztus seregében, az emberek közösségében, akik az ördögtől megszállott haszonlesők. És aki szem-befordulni merészel az örökkévaló Úrral, akár egyén, akár közösség, akár nagyhatalom, akár az egész világ, az belepusztul. Aki meg akarja tartani életét, elveszíti azt. Ilyen volt Júdás története és bukása.”*

A történet elbeszélője világosan látja Jézus szerepét: az Úr vállalta a kereszthalált, mert bár megfutamodhatott volna üldözői elől, de csakis így tehetett biznyságot saját istensége és az Igazság mellett. Azzal, hogy lázadás nélkül ment a halálba, igazolta, hogy amit ő hozott a földre, az az egyetlen igazság, és Ő az Isten Fia. A regény egyik csúcspontja ezért a Szanhedrin ítélkező tárgyalása, amikor Kajafás főpap felteszi Jézusnak a döntő kérdést: *„... te vagy-e a Krisztus, az élő Istennek fia?”* Ekkor dől el minden. Ha Jézus nemet mond, küzdelme és tanítása semmivé foszlik, és ugyan életét megtartja, de a megváltás műve kudarcot vall. Ám ha igent felel, megpecsételi küldetését, és meggyőződést ad a Benne hívőknek. És Krisztus kimondja a szavakat, kimondja az Igazságot: *„ÉN VAGYOK”*

A tárgyalás kapcsán mindenképpen meg kell említenünk, hogy valójában a Szanhedrin, a zsidó főpapok Nagytanácsa volt Krisztus igazi ellenfele. Az igazi, az örök, és a hamis, a pillanatnyi csapatott össze e küzdelemben. A papok, akik gazdasági-politikai alapon irányították tanácsukat, hatalmukat, vagyonukat féltették Jézustól. Nem az igazság, hanem a saját érdekük volt tehát a tét. És ebben a törekvésben ismét csak sok mai ember ismerhet saját céljaira és tetteire! Bojtor István kitűnően érzékelteti, hogy a Szanhedrin többnyire családi vállalkozás, a papi székekbe így nem érdem, hanem ismeretség és rokonság, mai szóval protekció alapján ültek be a tagok. Sajnos, ezen a téren sem változott semmi a kétezzer év alatt!

A Nagytanács arra mondta ki a halálos ítéletet, akinek szolgálatára egykor felesküdt: hiszen az Úr volt az, akit a keresztre küldött. Bűn ez, megbocsáthatatlan bűn, beleborzong az ember, ha meggondolja: a főpapok magát az Istent vádolták istenkáromlással! Előttük állt, és mégsem ismerték fel az Istent, mert annyira eltávolodtak tőle! Vajon ma másképpen lenne? Mindenkinél fel kell tennie ezt a kérdést, és tenni, küzdeni érte minden erejével, hogy felismerjük a mindig velünk lévő Istent!

Bojtor István könyvének nagy erénye, hogy igen alaposan tárja fel és mutatja meg előttünk a korabeli zsidó világ gazdasági, társadalmi és politikai viszonyait. Átfogó és pontos körképet nyújt ezáltal azokról a körülményekről, melyek Jézus kivégzésének idejét jellemezték. A földrajzi környezet meglevenítésével pedig élővé varázsolja számunkra a Bibliából ismert történetet.

Bojtor István számos bibliai idézetet szerepeltet művében. Ezek egyrészt azt igazolják, hogy a könyv cselekménye és a felfogás alapja egyértelműen a Szentírás, másrészt e megoldásnak teológiai, hitvallás jelleg is van: az elbeszélő ugyanis Jézust kizárólag újszövetségi szövegrészletekkel beszéli, vagyis nem ad szája alá olyat, melyet Krisztus a kanonizált evangéliumok alapján nem mondott.

A *Júdás, az Iskáriótes* című regény minden sora mély és őszinte hitvallás Jézus Krisztus mellett. A mű egyik fő jellemzője a hitelesség, a Biblia alapjaira építkezés, a Könyvek Könyve szűkszavúságának kiegészítése gördülékeny, olvasmányos és emelkedett stílusban. Bojtor István könyve hasznos útravaló és útmutató lehet napjaink kaoszszerrű világában. A szerző egy bételi öreggel mondatja ki azt, ami bizonyosak lehetünk benne, az ő meggyőződéses hite is: *„Fiam, az életünket nem kezdhettük újra, de új szívvel folytathatjuk. Ez a világ elmúlik, a híres embereket elfelejtik, a vagyonnak, dicsőségnek, földi életünknek egyszer vége, de az Úr Jézus Krisztusban nincs vége, a halál után sem, mert az élet csirája, Krisztus lakozik bennünk. Minden hiábavalóság Jézus nélkül, de aki hisz Benne, és szereti, az naponként erő, vigasztalást kap Tőle földi életünk nehéz küzdelmeiben a végső cél, ami az üdvösség.”*

PAP JÁNOS

Két matyóföldi könyvről – Kazinczyra is emlékezve

Dél-borsodi, matyóföldi könyvek kiadásán dolgozunk, Kazinczy mégis több szempontból részese gondolatainknak. Ez évi kiemelt évfordulóink mellett – Bartók, Nándorfehérvár, a magyar '56 – feltétlenül ide kíváncsolnak nagy tanítónk, nyelvészünk évfordulója is. Az augusztusi *Honismeret*ben Kovács Dániel igen hasznos tanulmányt jelentetett meg „Kazinczy Ferenc hona és honszeretete” címmel. Az írás kiváltója éppen Kazinczy Ferenc halálának 175. évfordulója. Széphalom messze van Mezőkövesdtől, de Dél-Borsodban van az a nagy történelmi múltú település, melyben a rabságba hurcolt Kazinczy megpihent 2387napos fogsága kezdetén a katonák és Ehrenstein főhadnagy kíséretével. A vérbíróhoz vezető útról *Kazinczy Fogságom naplója* c. művében ír részletesen.

Az talán hiba is, hogy erről a nevezetes megpihenésről, ebédéről sokat nem igen tudnak a helytörténészek sem Mezőkeresztesen, sem Mezőkövesden. 1794. december 17-én volt ez a nevezetes nap, amikor az éjszakát Kálban töltötték. 200 éve annak is, hogy Kazinczy feleségével Széphalomban letelepedett. 25 év adatott a számára, hogy a magyar irodalomtörténet központi helyévé varázsolja ezt az oly kedves tájat. Emlékezzünk az évfordulókra, és ha fellapozzuk a *Fogságom naplóját* ma, 2006 augusztusában, meglepő sort, gondolatot is fellelhetünk benne: „Ezek is beszélék, kik fogattak el, és hogy Pest és Buda zúg; nem hiszik a mesét, s a dolgot csak a terrorizmus munkájának tekintik.”¹ A Kazinczyval történtek és a történelmi körülmények 200 év óta nem változtak? A terrorizmus szó ma érzékenyen érintheti az olvasót, hiszen már háború is kiobbant... A félelem, a veszélyeztettség még a nagyhatalmakat is beláthatatlan következményekkel járó döntésekre kényszeríti. Talán még egy idézetet az akkori események leírásából: két közember „kivált zöld magyar mentém gallérát motozzák nagy gondal: jele, hogy valakinél kés vagy plajbász találatotott?”²

Történelmünk sok gyászos eseményét, napját úgy zártuk szívéinkbe, hogy azokat feledni nem tudjuk. El-mehetünk-e Martinovicsék kivégzési helye mellett szót-

lanul? Az 1965-ös irodalomtörténeti könyvünk így ír Kazinczy forradalmárságáról: „Jakobinus tevékenységéről a legnehezebb helyzetben is csak ennyit volt hajlandó elismerni: *A zavaros időkben a gondolatlan tett vétkes tettek vétetik.*”³ Ha sok okunk is van arra, hogy pesszimista gondolataink támadjanak, jusson eszünkbe Kazinczy-nak Cserey Miklóshoz írt levélrészlete, melyet idéz az emlékező: „Kevés az, amit tehetek: de ... amit teszek, lángoló színnel teszem. ... boldog, aki ezt munkálhatja! Aki-nek lelke azt a bizonyosságot adhatja, hogy sem példája, sem tanítása nem rontott, hanem építeni igyekezett.”⁴

Két könyvünk Mezőkövesden már nyomdába került, amikor a *Honismeret* Kazinczyra emlékeztetett. Mégis úgy gondolom, hogy ha áttételesen is, a fenti gondolatok jegyében születtek meg ezek az írások. *A matyó kultúráról* című könyvünk 19 szerzője arra vállalkozott, hogy a Matyóföldi Alkotók és Művészetpártolók Egyesületének szervezésében felolvasó ülésen ismertesse azokat a kutatási eredményeit, melyek helytörténetírásunkban még eddig nem jelentek meg, vagy 2006-ban újra kell gondolni azokat. Ezekkel a tanulmányokkal hozzá kívántak járulni a szerzők Matyóföld kulturális történetének, életének jobb megismeréséhez, az értékek felmutatásához. Mezőkövesd történelme is illeszkedik az egész magyar történelem folyamába. Ezért sem tartjuk „vidékieknek” alkotó értelmiségünk dolgozatait. Valahol a szálak összefutnak, és ha igazán korszerűek akarunk lenni, biztosan hisszük, hogy az európai nagy közösséget a teljes magyar kultúra történetével, hagyományaink feltárásával és éltetésével együtt tehetjük teljessé, gazdaggá.

Dr. Várallyay Gyula (1926–2006) mai gondolatait mondja el Trianonról, felhasználva édesapja korabeli írását is. Ami 1920 után Mezőkövesden fontos volt, az szinte teljes egészében napi feladat ma is. A műszaki élet történetéhez ritkábban nyúlunk íróink, de *Hajdu Ráfi János*nak már sok ismerete gyűlt össze „múzeumos” korszakában Mezőkövesd villamosításának kezdeteiről. *Szlovák Sándor* könyvet is írt Zsóry Lajos fürdőalapítóról, ebben az írásában Zsóryt mint fürdőalapítót mutatja

¹ Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Bp., 1979. 423.

² I. m. 424.

³ A magyar irodalom története. Bp., 1965. 3. k. 268.

⁴ *Honismeret*, 2006. 4. sz. 15.

be. Különleges feladatra vállalkozott *Márton József* „A családfakutatás és mezőkövesdi lehetőségei” megírásakor. A legkorszerűbb eszközöket, az informatika tudományát is segítségül hívta a teljes témakibontáshoz. Társadalmi ügyről kapunk ízelítőt *dr. Pázmándy László* tanulmányában a tanácsrendszerről, az önkormányzatról.

Igazi elemző munkát fektetett tanulmányába *Pap Pál*, amikor a matyó kultúrát sokoldalúan, az elmélet és a gyakorlat bemutatásával kívánja közkinccsá tenni. Újszerűnek mutatkozik az a felfogás, amely a sok-sok szép eredmény mellett a hiányosságokra is rámutat. Ma már láthatjuk, hogy a régi módon nem élhetünk meg abból, hogy a híressé vált matyó népművészetre gondolunk, ha kultúráról van szó. Ha csak néhány tartalmi kérdést emelek ki, érzékelhetjük a teljességre törekvő megközelítést; az itt élők mobilitása és a település megtartó ereje, a hagyományteremtés és ellentmondásai, környezetkultúra, lelki kultúra, viselkedéskultúra, közlekedésünk kulturáltsága, az egészséges életmód, külön téma lehet a fürdőkultúra, a mezőgazdasági, a politikai és a közéleti kultúra, a helyi tájékoztatás kultúrája, műszaki-technikai kultúra, építészet- városrendezés, nyelvi kultúra.

A művészeti élet, a folklór is új megközelítést igényel. *Bán József* a Szent Anna kultusz elemzi, Dala és Takács festőművészek, Papp János keramikusművész munkásságáról, a keresztény értékek megjelenése a képzőművészetben témakörökről *Jéger Károly* és *Laczkó Pető Mihály* értekeznek. A mezőkövesdi Takács István száznál több templom freskóját készítette el országszerte. Ezekből mutat be *Dorogi Ferenc* fotókat. *Tóthné Gáspár Mária* a művészeti oktatás kérdéseivel foglalkozik. *Hegyi Imre* és *Pap János* Mezőkövesd irodalmi életét, az írókat, költőket mutatja be. *Pető Margit* az új Matyó Múzeumról, *Kissné Dudás Mária* az amatőr színjátszásról ír. *Kiss Máttyás* felfedezi a negyedik matyó falut, Erdélyben Dólyát. *Kiss József* kifejti gondolatait Szabó Zoltán „A tardi helyzet” című szociográfiájáról. *Csimazné Cserenyák Ilona* bemutatja, hogyan alakították ki a Városi Könyvtárban a helyismereti részleget. A fenti felsorolásból is láthatjuk a változatosságot, az újszerűséget Matyóföld kultúrájáról szólván. A szerzők, helyi értelmiségiek, bíznak abban, hogy munkájuk nem volt hiábavaló. Gondolataik nem ragadnak le Mezőkövesd, a matyóság központjának földrajzi határánál. Értéket mentenek az egész magyar kultúra számára.

A második könyv, amely a napokban lát napvilágot, úgy kapcsolható Kazinczy életművéhez, példájához, hogy az emberi szenvedést, küzdelmet és akaraterőt

helyezi előtérbe. Az *Aknászok, tűzszerészek – Hős magyar honvédek* című könyvben 12 szerző emlékezik. Emlékezik úgy, hogy valóságos képet kapunk a II. világháború és az azt követő időszak, az 1950-es évek katonai eseményeiről, az aknászok és tűzszerészek önfeláldozó munkájáról. A könyv szerzői között voltak, akik a II. világháborúban részt vettek, többségük azonban az '50-es évek magyar hadseregének tagjai voltak, majd tovább szolgáltak. Mindegyikükre jellemző azonban, hogy aknász, tűzszerész emlékeiket a valóságnak, az igazságnak megfelelően vetették papírra. Ők nem hívatásos írók. Életük, példájuk azonban a ma és a jövő ifjúságának is alapvető lehet. Kik is a könyv szerzői? *Vitéz Balázs Ferenc* törzsőrmester (1920), *Biri Lajos* őrnagy (1919), *Fehér János* százados, *vitéz Fodor Pál* nemzetőr alezredes (1930), *Hajdu Ráffis János* őrzetű (1925), *vitéz Hegedűs János* főhadnagy (1912), *Illés Imre* őrmester (1931), *vitéz Kapi Béla* ezredes (1921), *Klausz József* honvéd (1943), *vitéz Korsós József* ezredes (1928), *Kvassay Rezső* őrzetű (1933-1998), *vitéz Márta László* főhadnagy, az Egyesített Magyar Nemzetőrség ezredese. A könyvben megtaláljuk még *Soós Zoltán* költő *Robbanások* című versét is, mely mindig elhangzott szeptember 28-án a tűzszerész emlékmű budapesti koszorúzásánál.

Nehéz lenne leírni, hogy az emlékezők mely emlékeiket osztják meg az olvasókkal. Ki kell azonban említeni a könyv egyik szerkesztőjének elhivatottságát e téma iránt. Nem tévedek, ha azt mondom, hogy nélküle talán ez a könyv sem jelenhetett volna meg. Hajdu Ráffis Jánosról van szó, aki „Tűzszerész katona voltam” címmel emlékezik tényleges katonai idejére, az 1952-53-as évekre. Magával ragadó az elbeszélése, de nagy értéke írásának, ami a mellékletben jelenik meg, hogy kiskatona létére szinte mémtöki pontossággal rajzolta le nagy kockás füzetebe azokat az aknákat, robbanóanyagokat, amelyeket mentesítettek. Ezek a rajzok talán pótolhatatlan kincsek a jövő katonatechnikai tudománya számára.

A visszaemlékezések hosszabb, rövidebb terjedelműek. Stílusuk változó, de bár nem az írás gyakorlati mestereiről van szó, értékesek. Híű képet kapunk a korról is a sok írásos dokumentum és az igen beszédes fotók alapján. A fotók, írásos dokumentumok többször minőségben nem tartoznak a legjobbak közé, de a mezőkövesdi Pető Nyomda mindent megtett, hogy esztétikailag és tartalmilag is elfogadhatóak legyenek. Örömlünk kell e könyv megjelenésének, mert pótolhatatlan ismereteket nyújt minden olvasójának. A történészek, a katonapolitikusok is haszonnal forgathatják munkájuk során.

CSORBA CSABA

Személyi bibliográfia

Dr. Csorba Csaba történész Sátoraljaújhelyen született 1946. szeptember 28-án. Apja: dr. Csorba Sámuel, anyja Szabó Ilona. 1970-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán régészet-történelem-levéltár szakon. Szakdolgozatát (*A Tolna megyei Sárvíz mente településtörténete*) Méri István és Torma István szakmai irányításával készítette, régészeti terepbejárás alapján. Egyetemi doktorátust 1974-ben, szerzett *summa cum laude* minősítéssel (Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címek a középkorban). 1970-1971-ben a debreceni Déri Múzeum, 1972-től 1981-ig a Budapesti Történeti Múzeum középkoros régész-muzeológusa. 1981 és 1993 között a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója. Az 1980-as években a Miskolci Egyetem Jogi Karán tartott nemzetiség-történeti speciálkollégiumokat, majd 1990-től középkori magyar történeti speciálkollégiumokat az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara Történelem tanszékén, amelynek 1993 decemberétől adjunktusa, majd docense. Őskor-régészet, középkori magyar- és egyetemes történelem témakörben tart évfolyam-előadásokat, ill. ugyanezen témakörökben vezet szemináriumokat.

Kutatási területe: Közép- és török kori várak és erődírmények, vártopográfia, történeti földrajz. Várak- és városok ábrázolásának kutatása (történeti ikonográfia). Cimer- és pecséttan: polgári címek története, megyei címek története, értelmiségiek címerei; több mint fél száz város ill. falu cimerét tervezte meg az 1990-es évek óta. Középkori településtörténet, honismeret. Tagja a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Néprajzi Társaságnak. Alapító tagja a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaságnak, a Magyar Comenius Társaságnak. Kezdeti tagja a Magyar Történelmi Film Alapítvány kuratóriumának. Tagja a Honismeret c. folyóirat szerkesztő bizottságának (1995-től), a Várak, Kastélyok, Templomok folyóirat szerkesztőségének (2005-től).

Szakirodalmi tevékenysége tematikus bibliográfiájának közlésével szeretettel köszöntjük 60. születésnapja, valamint Sátoraljaújhely város díszpolgári címével történt kitüntetése alkalmából.

A Szerk.)

Az alkalmazott rövidítések: **BC.** = Bibliotheca Comeniana; **BFÉvk.** = Borsodi Földrajzi Évkönyv; **Bp.** = Budapest, **ÉKMFÉvk.** = Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv; **főszerk.** = főszerkesztő; **HOMÉvk.** = A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve; **HOMKözl.** = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei; **ism.** = ismertetés; **k.** = kötet; **MLevFüz.** = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek; **Sújhely** = Sátoraljaújhely; **sz.** = szám, **szerk.** = szerkesztő, szerkesztette, **SzSzSz.** = Szabolcs-Szatmári Szemle;

Magyarország története

Könyvek

A muhi csata (minikönyv). Miskolc, 1982.

Az ónodi országgyűlés (minikönyv). Miskolc, 1983.

II. Rákóczi Ferenc (minikönyv). Miskolc, 1985.

II. Rákóczi Ferenc és a kuruc szabadságharc. Miskolc, 1986.

A muhi csata. Miskolc, 1991.

A tatárjárás. Bp., 1991.

„Számos dicsőségű első Rákóczi György”. A nagy fejedelem. Szerencs, 1993.

„Árpád jöve magyar néppel”. A magyarság őstörténete és a honfoglalás. Bp., 1996., 2006.

Árpád örökében. Szent Istvántól III. Andrásig. Új Képes Történelem. Bp., 1996. (2006)

Árpád népe. Tudomány – Egyetem. Bp., 1997. (Több kiadásban)

Magyarország képes története. Bp., 1999, majd több kiadásban (Estók Jánossal és Salamon Konráddal; magyarul, németül, angolul, franciául, 2001: CD-ROM magyarul). Új kiadás, 2006.

Pannon enciklopédia. Magyar ipar- és technikatörténet. Főszerk. Fehér Katalin. Bp., 1999. 10-198.

Révai Új Lexikona. Főszerk. Kollega Tarsoly István. 5-18. k. Szekszárd, 2000-2006. (bibliográfiai adalékok, szócikkek)

Tanulmányok

- A történelmi ismeret és a történelemszemlélet zavarai. Diószegi István tanulmányának margójára. = Valóság 1970. 4. 91-93.
- A tatárjárás és a kunok magyarországi letelepedése. = Dankó Imre (szerk.): Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára. Túrkeve, 1981. 3-68.
- Szemere Bertalan nyugat-európai tanulmányútja. = Borsodi Művelődés 1987. 3. 32-35.
- Szemere Bertalan emlékezete. = Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén 11. Miskolc, 1987. 11-19.
- Magyarország felszabadulása a török uralom alól. Az 1980-as évek kutatásainak fényében. = Békési Élet 1990. 1. 133-138.
- Szemere Bertalan nyugat-európai utazása 1836-1838. = Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Borsod-Abaúj-Zemplén i Történelmi Évkönyv 7/1. Miskolc, 1991. 49-70.
- Szemere Bertalan élete és munkássága. = Szemere Lapok, 5-6. sz. Miskolc, 1994. 2-18.
- Kép és történelem. Gondolatok Kazinczy metszetgyűjteménye ürügyén = Széphalom 10. Sújhely, 1999. 595-609.
- A Sajó-mezei csata (1241). = Veres László-Viga Gyula (szerk.): Ónod monográfiája. Ónod, 2000. 65-86.
- Gondolatok a keresztény magyar állam és egyház szervezéséről. = Honismeret 2000. 3. 3-13.
- Cikkek*
- A kápolnai csata jelentősége (Ism.) = Köznevelés, 1976. 34.
- Kurucok romantika nélkül (Ism.) = Köznevelés, 1976. 12.
- Könyv Metternichről (Ism.) = Köznevelés, 1976. 43.
- Márki Sándor: Népek közeledése (Ism.). = Békési Élet, 1978. 2. 263-264.
- Egy spanyol zsoldosvezér haditettei Magyarországon a XVI. század közepén (Ism.) = Békési Élet 1986. 4. 542-545.
- Muhi a magyar történelemben. = Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén 1982. 1. sz. 42-49.
- Tisztelet Rákóczinak. Emberségből példát. = Észak-Magyarország 1985. ápr. 6.
- Szent István kultusza. = Észak-Magyarország 1988. aug. 20.
- Huszárok. = Észak-Magyarország 1988. okt. 29.
- Március 15-e öröksége. = Déli Hírlap 1989. márc. 14.
- A zsácutca sztrájkokkal van kikövezve. Az oktatásban is rendszerváltás kell. = Déli Hírlap 1989. jún. 10.
- István az államalapító. = Uo. 1989. aug. 19.
- Legyen éke, szabadság és egyetértés. Honvédegylet. = Uo. 1990. márc. 14.
- Nemzeti gyásznap. = Uo. 1990. okt. 6.
- Kiket nem ünnepel együtt a város március 15-én. = Észak-Magyarország 1991. márc. 14.
- Tatárjárás I-V. = Észak-Magyarország 1991. márc. 23, 30, ápr. 6, ápr. 13, 20.
- 750 esztendeje történt... A muhi csata. = Déli Hírlap 1991. ápr. 11.
- Engel Pál-Kristó Gyula-Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526. (Ism.) = Módszertani Lapok. Történelem 1998. 2. sz. 28-30.
- Gondolatok a keresztény magyar állam és egyház szervezéséről. = Honismeret 2000. 3. sz. 3-13.
- Árpádok. Emlékezés nemzeti dinasztiánkra. = Honismeret 2001. 2. sz. 3-7.

Régészet, muzeológia*Tanulmányok*

- Pusztuló középkori emlékeink ügye 1928-ban. = Múzeumi Kurír 4. Debrecen, 1970. okt. 44-45.
- Gondolatok az alföldi középkori falukutatásról. = Múzeumi Kurír 7. Debrecen, 1971. dec. 71-74.
- Posta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969/70. Debrecen, 1971. 117-146.
- A múzeumi kiállítás-ismertető füzetekről. = Múzeumi Közlemények 1973. 2-3. 102-106.
- Az óbudai Szt. Margit egyház és könyvének kutatása. = Budapest Régiségei XXIV. 1. Bp., 1976. 257-267.
- Százéves vita egy ötszáz éves sisakról. = Budapest, 1979. 10. sz. 34-35.
- Nyíry Dániel régészeti munkássága. = **HOMKözl.** 21. 1983. 50-56.
- Iskola és múzeum, régen és ma. = Hársas Éva (szerk.): Múzeum az iskolában. Bp., 2000. 13-19., adattár 67-76.
- Cikkek*
- Székesfehérvár Évszázadai I. (Ism.) = Művészettörténeti Értesítő, 1970. 1. sz. 63-64.
- Első benyomások, első elképzelések. = Múzeumi Kurír 2. Debrecen, 1970. febr. 5-6.
- A debreceni Déri Múzeum és a közművelődés. Hozzászólás. = Hajdú-Bihari Napló, 1970. szept. 20.
- Áttekintés Békés megye 1967-1969. évi régészeti irodalmáról. = Békési Élet, 1970. 3. sz. 540-542.
- Bemutatkozott: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi szervezet. = Hajdú-Bihari Napló, 1970. okt. 24.
- Március 15-e (Ünnep – gondokkal). = Múzeumi Kurír 7. Debrecen, 1971. dec. 46-47.
- Háromszéki múzeumi kiadványok. = Uo. 7. Debrecen, 1971. dec. 91-92.

Százéves tiszántúli múzeum jubileumi évkönyve. = Múzeumi Kurír 5. Debrecen, 1971. márc. 4-5.

A hazai régészeti topográfiai munka első eredményei. = MTA II. Oszt. Közleményei 1973. 1-2. sz. 123-129.

Régészeti ismeretterjesztő könyvek. = Múzeumi Kurír 27. Debrecen, 1978. júl. 48-50.

Zoltai Lajos és Ecsedi István. = HOMKözl. 9. Miskolc, 1971. 10-14.

Gondolatok a nagyvárad múzeumügyéről. = Múzeumi Kurír 6. Debrecen, 1971. jún. 54-56.

Csak hobby? (A képes levelezőlap-gyűjtésről.) = Múzsák. Múzeumi Magazin 1973. 1. 34.

Az alsó-ausztriai Schallaburg kiállításának tanulságai. = Honismeret 1994. 2. sz. 81-83.

László Gyula (1910-1998). = Honismeret 1998. 6. sz. 103-105.

Emlékezés Bóna István régészprofesszorra. = Uo. 2002. 1.sz. 106-109.

Címer- és pecséttan, családtörténet

Könyvek

Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897. (hasonmás kiadás szerk., Csoma József életrajza, kiegészítések). Miskolc, 1992.

Budapesti önkormányzatok jelképei. Budapest Főváros Levéltára. Bp., 2001. (Czaga Viktóriával.)

Tanulmányok

Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. = HOMÉvk. XIII-XIV. Miskolc, 1975. 143-189.

Régi és új címerek megyénkben. = Széphalom 3. 1990. 263-281. (Balsai Jolánnal)

Vámegyei címerek és Borsod-Abaúj-Zemplén megye címere. = HOMÉvk. XXVIII-XXIX. Miskolc, 1991. 105-137.

A címer mint az önkormányzat jelképe. = Comitatus, 1995. november. 51-57.

A törökellenes harcok heraldikai emlékei (levágott török fejek címereink). = Budapest Régiségei XXXVIII. Bp. 2005. 69-78.

Cikkek

Középkori budai mesterjegyek I-II. = Budapest 1974. 1. 39-41., 2- 39-41.

Budai polgári pecsétek és címerek a középkorban. = Budapest, 1974. 3. 39-41.

Középkori budai polgárok síremlékei. = Budapest, 1974. 4. 39-41.

Szülő a címereken. = Kertbarát Magazin 1980. ősz-tél, 46-47.

Abaúj címere. = Encsi Kalendárium 1990. Encs, 1989. 24-25.

Hegyaljai címerek. = Tokaj-hegyaljai Kalendárium 1991. Miskolc, 1990. 120-123.

„Habent sua armorum”. = Honismeret, 2001. 1. sz. 3-7.

Levéltárügy, történeti források kiadása

Könyvek

Mészáros Károly önéletrajza (bevezetés, sajtó alá rendezés). Debrecen, 1974.

Múltunk forrásai (Hőgye Istvánnal, Seresné Szegőfi Annával és Tóth Péterrel). Miskolc, 1982.

Cartographia antiqua Miskolciana. 1771-1938. Kiállítási katalógus. Miskolc, 1983.

Miskolc levéltárának kincsei (Seresné Szegőfi Annával). Kiállítási katalógus. Miskolc, 1985.

A miskolci Földes Ferenc Gimnázium történetének válogatott dokumentumai a XVII. századtól 1950-ig. Református Gimnázium. Miskolc, 1985. (Gállné Jakó Mariannal és Tóvári Judittal.)

A miskolci Földes Ferenc Gimnázium történetének válogatott dokumentumai a XVII. századról 1950-ig. Katolikus Gimnázium. Miskolc, 1985. (Gállné Jakó Mariannal és Tóvári Judittal.)

Levéltári ritkaságok a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár gyűjteményéből. Kiállítási katalógus. Miskolc, 1986.

A százdi alapítólevél (1067). Oklevéltár. (Szerk. és kísérő tanulmány). Miskolc, 1986.

Sátoraljaújhely város kiváltságlevele (1261). Oklevéltár. (Szerk. és kísérő tanulmány). Miskolc, 1986.

Borsod-Miskolc 1848. Hasonmás-összeállítás. Miskolc, 1987.

Borsod-Abaúj-Zemplén a történelemben. Válogatott dokumentumok (Veres Lászlóval). Miskolc, 1987.

II. Rákóczi Ferenc hajdúvárosi kiváltságlevele Gönc számára (1706). Hasonmással. (Szerk.) Gönc, 1988.

Mátyás király Miskolcnak adományozott kiváltságlevelei. Oklevéltár. (Kísérő tanulmány). Miskolc, 1988.

Lázár Olga: Életem szörmű naplója (Birkenau, Allendorf). Sajtó alá rend. H. n., é. n. (1988).

Szilágyi Sándor: Nevem 4504. Birkenau-Auschwitz. (Sajtó alá rend.). H. n., é. n. (1988)

Zemplén vármegye 1848-1849. Dokumentumok (Szerk.). Miskolc, 1988.

Sárospatak 1848/49. Dokumentumok. (Szerk.) Miskolc, 1988.

Borsod vármegye statútumai 1578-1785. MLevFüz. 23. (Szerk., bevezető tanulmány). Miskolc, 1989.

Miskolc középiskoláinak levéltári dokumentumai. MLevFüz. 29. (Szerk., társszerző). Miskolc, 1989.

- Az Tokai városnak eleiteol foguan valo törveniek... (Hasonmás kiadás, szerk.). Miskolc, 1989.
- Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek). Szerk. és kíséző tanulmány. Miskolc, 1990.
- Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek). Szerk. és kíséző tanulmány. Miskolc, 1990.
- Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyve (1569-1600). Szerk. és kíséző tanulmány. Miskolc, 1990.
- Magyar Decretum. Debrecen, 1565. (Hasonmás kiadás, szövegátírás, kíséző tanulmány). Miskolc, 1991.
- Trefort Ágoston önéletráisa. (Szerk. és kíséző tanulmány.) Sújhely, 1991.
- Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek). Szerk. és kíséző tanulmány. Miskolc, 1993.
- Gömör vármegye katonai leírása (1780-as évek). Szerk. és kíséző tanulmány. Miskolc, 1993.
- Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Kivonatok) I. 1558-1560. (Szerk., előszó). Miskolc, 1990.
- Szekély István: Krónika ez világnak jeles dolgairól. Krakkóban MDLIX. Hasonmás kiadás. (szerk.). 1993.
- „Felkelt a napunk...” Olvasókönyv a millenniumi vetélkedőhöz, 2000. A Honismeret különszáma.
- Tanulmányok, forrásközlések*
- A bősörményi hajdúk panaszlevele 1670-ből. = Műzeumi Kurír 3. Debrecen, 1970. júl. 34.
- A plébániai levéltárak történeti értékű iratanyaga = Széphalom 9. 1997. 289-296.
- Román János (nekrológ). = Levéltári Közlemények 1986. 2. sz. 322-323.
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye régi térképei. = Borsodi Földrajzi Évkönyv. Miskolc, 1985. 86-104.
- Helytörténeti kutatás. = Magyarország a XX. században V. köt. Tudomány. 2. Társadalomtudományok. Szerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 2000. 409-441.
- Cikkek*
- A Heves Megyei Levéltár kiadványai. = Honismeret 1979. 1. sz. 53-55.
- Gondolatok a TIT és a levéltár kapcsolatáról. = Műhely 1983. 2. sz. 73-81.
- Tiltott nyomtatványok. = Miskolci Műsorkalauz. 1983. 5.
- Miskolc város levéltára. = Uo. 1983. 8.
- Háromszáz esztendő városi számadások. = Uo. 1983. 10.
- Építkezések a régi Miskolcon. = Uo. 1983. 11.
- Tisztviselők minősítése az 1860-as években. = Uo. 1984. 9.
- Két évszázados miskolci recept. = Uo. 1985. 7.
- Miskolci szerelmi históriák (Kétszáz esztendő történetké). = Déli Hírlap 1988. dec. 30.
- Emberek és esetek (Miskolci pitaval anno 1788). Uo. 1988. dec. 31.
- Mit loptak kétszáz esztendeje Miskolc városában? = Uo. 1989. jan. 2.
- A velezdi kincs. = Uo. 1989. jan. 17.
- A hajdani Koronából déli étlap. Uo. 1989. aug. 9.
- Az Aranyzarvas védjegye. = Uo. 1989. aug. 12.
- Tanszerreklám anno. Uo. 1989. aug. 31.
- „Ne tévesszünk utat!”. A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése Nagykőrösön. (Hozzászólás). = Levéltári Szemle 1989. 4. 13-14.
- Hazatérő dokumentumok. = Déli Hírlap 1989. nov. 23.
- Így látja a levéltáros. Pártarchívum: örökség és örökösök. = Déli Hírlap 1990. jan. 22.
- A levéltárvezető jelentő... A pusztulás dokumentumai, a dokumentumok pusztulása. = Uo. 1991. febr. 14.
- Régi históriák. Iratpusztulás Zemplénben anno 1951. = Észak-Magyarország 1990. febr. 19.
- Anno 1874. Büntet a miskolci rendőrség. = Déli Hírlap 1990. febr. 20.
- A polgárok védelmére kelt Mátyás király és Miskolc. = Uo. 1990. ápr. 6.
- A bíraskodás szervezete. Miskolci ügyvédek, anno 1809. = Uo. 1990. ápr. 23.
- Elfeledett gyógyfürdők: Alsókéked, Erdőbénye. = Észak-Magyarország 1990. ápr. 20.
- Céda-szabályzat. Mikért zártak be egy vöröslámpás házat 1883-ban. = Déli Hírlap 1990. júl. 2.
- Levélpapír, étlap és társai... = Észak-Magyarország 1990. dec. 15.
- Sok és jó nyomda volt valaha Miskolcon. Céghistória levélpapíron. = Déli Hírlap 1990. dec. 15.
- Régi cégjeles levélpapírok a megyei levéltár gyűjteményéből. = Észak-Magyarország 1991. jan. 2.
- Százezres várost a törekvő polgárságnak. Nagymiskolc és a kultuszminiszter. = Déli Hírlap 1991. márc. 30.
- Emlékezés a muhi csatára fél évszázaddal ezelőtt és most. = Észak-Magyarország 1991. ápr. 11.
- Kutyanevek Szerencsen 1938-ban. = Névtani Értesítő 16. Bp. 1994. 102-103.
- Déaványai oklevelek 1332-1523. (Ism.) = Honismeret 2000. 6. sz. 112-114.
- Mezőtúri oklevelek 1219-1425. (Ism.) = Honismeret 2001. 4. sz. 110-111.
- Őcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai (1297-1738). Ism. = Uo. 2002. 5. sz. 87.

Művelődéstörténet*Könyvek*

Évezredek hétköznapijai. I. könyv. Az ókori görögök és rómaiak élete (Bíró Ferencnével). Bp., 1983.

Évezredek hétköznapijai. II. könyv. Élet a középkori Európában és Magyarországon (Bíró Ferencnével). Bp. 1985.

Tanulmányok

Pannóniai kultúra – alföldi műveltség. Gondolatok a debreceniség kapcsán. = SzSzSz. 1970. 4. sz. 97-100.

Középkorkutatásunk négy új kézikönyve. = MTA II. osztály Közleményei 1971. 3. sz. 301-307.

Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. (Ism.) = Valóság 1977. 10. sz. 113-115.

Zemplén vármegye a reformkorban. = Borsodi Művelődés 1985. 3. sz. 34-43.

A reformáció kora Abaújban, Borsodban és Zemplénben. = Széphalom 4. 1992. 19-31.

Az írásbeliség helye és szerepe Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján. = Ujváry Zoltán (szerk.): Történeti és néprajzi tanulmányok. Debrecen, 1994. 325-331.

A táj és művelődés évszázadai. = Ujváry Zoltán (szerk.): Tanulmányok és közlemények. Debrecen-Szolnok, 1995. 177-184.

Comenius Schola Ludusa. = BC. VII. Comenius és a magyar iskola. Sárospatak, 1999. 289-294.

Cikkek

Egy székelly világjáró regényes életrajza. Mikó Imre: A bércre esett fa. (Ism.) = Alföld 1970. 9. sz. 92-93.

Tallózás a régi erdélyi faluirodalomban 1849-1914. (Ism.) = Tiszatáj, 1971. 5. sz. 471-472.

Mikó Imre: Az utolsó erdélyi polihisztor. Brassai Sámuel (Ism.) = Valóság 1972. 2. sz. 109-110.

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I-II. (Ism.) = Honismeret 1984. 2. sz. 55-56.

100 éves lexikon cikk a hajdúk történetéről. = Múzeumi Kurír 13. Debrecen 1973. dec. 66-67.

Változik, alakul a család. A középkorban. = Családok könyve 1980. 24-32.

Iskola és nevelés a középkorban. = Gyermekünk 1980. 1. sz. 18-20.

A középkori eretnekmozgalmak és a nevelés. = Uo.-1980. 2. sz. 18-19.

Az utópisták nevelési elképzelései. = Uo. 1980. 3. sz. 18-19.

Nevelés és oktatás a felvilágosodás korában. = Uo. 1980. 4. sz. 24-25.

A hiúság történetéből. A szigorú középkorban. = Családok könyve 1981. 60-64.

Fejezetek a női munka történetéből. A középkorban. = Uo. 70-74.

Lakástörténelem az ókortól a XX. századig. A középkori lakás. = Uo. 183-185.

A vendéglátás és konyhaművészet. A középkori konyha. = Uo. 194-197.

A gyermekjátékok históriája. Középkor. = Gyermekünk 1981. 1. sz. 18-19.

Őn és ólomjátékok. = Uo. 1981. 1. sz. 18-19.

Babák és babaházak. = Uo. 1981. 3. sz. 18-19.

Fából és papírból készült játékszerek. = Uo. 1981. 4. sz. 18-19.

Szabadtéri játékok. = Uo. 1981. 5. sz. 18-19.

Mechanikus és automata játékok. = Uo. 1981. 6. sz. 18-19.

Gyermeknevelés a középkorban. = Családok könyve 1981. 65-70.

A végek lantosa. Tinódi Sebestyén emlékezete, halála 425. évfordulóján. = Napjaink 1981. 12. sz. 38.

Közegészségügy a középkorban. = Családok könyve 1983. 36-46.

Terhesség, terhesség megszakítás és szülés a középkorban. = Családok könyve 1984. 76-86.

Halottkultusz a középkorban. = Családok könyve 1986. 93-108.

Rituálé a test körül. A középkortól napjainkig. = Családok könyve 1987. 82-95.

Az öregek tisztelete a középkortól napjainkig. = Családok könyve 1988. 64-80.

Újszászy Kálmán Emlékkönyv (Ism.) = Honismeret 1997. 2. sz. 95-96.

Településtörténet*Könyvek*

Tiszakeszi (Seresné Szegőfi Annával és Tóth Péterrel). Tiszakeszi, 1982.

Tiszakeszi 650 éves (minikönyv). Miskolc, 1983. (Seresné Szegőfi Annával és Tóth Péterrel)

Abaúj helytörténeti leírása (minikönyv). Miskolc, 1984.

Halmaj históriája (Tóvári Judittal). Halmaj, 1984.

Iskolatörténeti gyűjtemény Tiszakeszi (Kozaróczy Gyulánéval és Seresné Szegőfi Annával). Tiszakeszi, 1985.

Sátoraljaújhely 1261-1986. (társszerző). Sújhely, 1986.

Hankó Zoltán: Megyaszó históriája a kezdetektől 1867-ig. Megaszo, 1990. (Szerk., átdolgozás)

Encs 1945-1985. Encs, 1986. (A kezdetektől a felzabadozásig 3-12.)

Borsod-Abaúj-Zemplén. Magyarország megyéi. Bp. 1986. (123-148, 154-159, 163-172, 208-213.)

Lorántffy Zsuzsanna és Ónod. Ónod, 1991.

Tiszakeszi évszázadai. Táj – falu – Iskola. (Kozaróczy Gyulánéval). Tiszakeszi, 1993.

- Az ipari szakoktatás története Miskolcon. = Szemere Lapok 7. Miskolc, 1994.
- Borsod-Abaúj-Zemplén. Megyekönyv. Szerk. Viga Gyula. Miskolc, 1994. (Az Árpád-kori vármegyéktől Borsod-Abaúj-Zemplénig 81-130.) Új, átdolg. kiadás. Miskolc, 2002.
- Sátoraljaújhely Lexikona. Sújhely, 2001. (Félezer szócikk és a bibliográfia)
- Szerencs műemlékei. = Szerencs monográfiája. Szerencs, 2005. 155-173.
- Füzérradvány falukönyve. Füzérradvány, 2005. (társzerzőkkel) 71-80., 185-200., 237-242., 257-258.
- Tanulmányok*
- A Sárvíz mente településtörténete a X-XVII. században. = Tanulmányok Tolna megye történetéből III. Szekszárd, 1972. 49-91.
- Településtörténet-birtoktörténet. = A településtörténeti kutatás módszerei. Korreferátumok. Veszprém, 1974. 15-21, 65-66, 71-73, 87-88, 101, 105-108.
- Közlekedés, árucseré és városfejlődés a Szamos-vidéken a XIV-XV. században. = Dankó Imre szerk. Csengeri Krónika. Csenger, 1975. 166-184.
- A történeti Gömör. = A gömöri falvak néprajza. Miskolc, 1982. 5-19.
- A vizeken való áthalmenés. Közlekedésföldrajz-történeti vázlat. = BFÉvk.. Miskolc, 1982. 3-34.
- Abaúj történetének vázlata. = Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében IV. Abaúj néprajza. Szerk. Viga Gyula. Miskolc, 1983. 3-30.
- A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye XVI-XVII. századi településtörténetének néhány kérdése. = Honismeret 1984. 4. sz. 23-25.
- Abaúj történeti vázlata. = Borsodi Művelődés 1987. 2. sz. 12-22.
- A Czudar-család és Sajólad kapcsolata. = Borsodi Művelődés 1988. 1. sz. 69-72.
- Abaúj-Toma gazdaságtörténeti vázlata. = Szülőföldünk 13. Miskolc, 1988. 46-50.
- Marjalaki Kiss Lajos, Miskolc város történetének kutatója. = HOMKözl 25. Miskolc, 1987/88. 49-53.
- Sárospatak Erdélyi János korában. = Széphalom 6. 1994. 285-294.
- Az Alföld településföldrajza a 19-20. században. = ÉKMFÉvk. 1. Miskolc-Nyíregyháza, 1994. 77-90.
- Vályi András országleírása mint adattár. = Fuga Temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Bp., 1997. 71-100.
- Helytörténeti kutatás = Magyarország a XX. században. V. k. Szekszárd, 2000. 409-441.
- Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében. = Széphalom 11. 2001. 121-136.
- Sátoraljaújhely gazdasága és társadalma Kossuth korában. = Szülőföldünk 30. 2002. 7-12.
- A település története a 18. századtól napjainkig. = Veres László-Viga Gyula (szerk.): Halmaj monográfiája. Halmaj, 2002. 154-170.
- Sátoraljaújhely és Kossuth. = Széphalom 12. 2002. 13-21.
- Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42). = Széphalom 14. 2004. 291-302.
- Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42) II. rész. = Széphalom 15. 2005. 341-354.
- Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42) III. rész. = Széphalom 16. 2006.
- Cikkek*
- A helynevek megszólaltatása. = Dunakanyar 1979. 2. sz. 61-62.
- Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei. = Honismeret 1980. 4. sz. 49-50.
- A török hódoltság másfél századáról. Napjaink 1983. 12. sz. 38-39.
- A múlt feltárása. Debrecen és Szeged monográfiája. (Ism.) = Napjaink 1984. 7. sz. 29-31.
- Szeged története I-II. (ism.) = Honismeret 1986. 5. sz. 66-67.
- A bizakodás és a remény városáért. = Észak-Magyarország 1987. márc. 21.
- 60, 40, 19 esztendeje Miskolcra írták, írtuk. = Déli Hírlap 1988. szept. 27. – 1991. szept. 24. (148 cikk)
- Fél évszázada történt... Miskolc a világháborúban. A Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap cikkei tükrében. = Déli Hírlap 1991. ápr. 26. - aug. 19. (8 cikk)
- Senki sem próféta a saját hazájában... = Észak-Magyarország 1991. ápr. 16.
- 200 éve történt. Abaúji népszámlálás. = Encsi Hírek 1993. márc.-ápr.
- A Jászság kutatása. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban. = Honismeret 2000. 6. sz. 94-96.
- Száz Magyar Falu Könyvesháza. (Ism.) = Uo. 107-109.
- Sátoraljaújhely és Kossuth. = Széphalom 12. 2002. 13-22.
- Honismeret, műemlékek**
- Tanulmányok*
- Gondolatok a honismereti-helytörténeti gyűjtőmunkáról. = Körösmenti Honismereti Közlemények 4-5. Békéscsaba, 1973. 21-25.
- Bél Mátyás: Bihar vármegye leírása. = A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalú, 1978. 51-107. (Bevezetés és jegyzetek)
- Bél Mátyás és a magyarországi honismereti mozgalom kezdetei. = Szülőföldünk 7. Miskolc, 1984. 3-6.
- Abaúj és Zemplén honismereti-helytörténeti kutatásának néhány kérdése. = Széphalom 5. 1993. 276-300.

Cikkek

- Székelyföld képekben. (Ism.) = Fotó 1972. 2. 355-358.
 A műemléki topográfiai munka új eredményei. = MTA II. osztály Közleményei 1975. 1. sz. 165-167.
 Nógrád megyei honismereti kiadványok. = Honismeret 1979. 2. sz. 48-51.
 Esztergomi ányékok. = Dunakanyar 1979. 3. sz. 39-41.
 Horváth István: Dömös és környéke (Ism.) = Dunakanyar 1980. 1. sz. 69.
 A túlsó part. = Dunakanyar 1980. 4. sz. 24-26.
 Törökök nyomában... (Gerő Győző: Oszmán-török építészet Magyarországon). (Ism.) = Dunakanyar 1980. 3. sz. 40.
 Ezerszinű Magyarország (Ism.) = Honismeret 1981. II. sz. 52-54.
 A Dunakanyar nevezetességei (... és „érdem” szerinti megítélésük). = Dunakanyar 1982. 2. sz. 45-47.
 Esztergomban házról-házra járva. = Dunakanyar 1983. 3. sz. 51-53.
 „A magyar népet tekintem családomnak...” Orbán Balázs: A Székelyföld leírása (Ism.) = Napjaink 1983. 6. sz. 34-35.
 Nyitott kapu. Lipták Gábor emlékezete. = Napjaink 1983. 7. sz. 32.
 Honismeret a kalendáriumokban. = Honismeret 1999. 1. sz. 41-42.
 Közgyűjtemények és honismereti mozgalom. = Honismeret 1999. 3. sz. 3-7.
 Kalendáriumok az 1999-es esztendőre. = Honismeret 1999. 5. sz. 109-110.
 Gondolatok a honismeret oktatásáról. = Honismeret 2001. 1. sz. 10-16.
 A hon- és népismeret előzményei és pedagógiai tanulságai. = Honismeret 2002. 2. sz. 48-53.
 Honismereti tankönyvek. = Uo. 1999. 4. sz. 22-24.
 Honismereti tankönyvek. = Iskolakultúra 1999. 9. sz. 116-119.
 Gondolatok a helytörténet-honismeret tanításáról. = Módszertani Lapok Történelem. 2000. 1. sz. 1-9.
 Gondolatok a tanulmányi kirándulásokról. = Uo. 2000. 4. sz. 17-22.
 A felsőregmeci református templom. = Várak, Kastélyok, Templomok 2005. 5. sz. 28-29.
 Búcsú Szénássy Árpádtól. = Honismeret 2006. 1. sz. 10-11.

Néprajz*Tanulmányok, közlemények*

- Igaz történetek Hernádnémetiből. = Múzeumi Kurír 26. Debrecen, 1978. febr. 47-49.
 A geszti Serfőző Mihály följegyzései. = Árkadia. Debrecen, 1978. 219-226.

- A Fige-család följegyzései. = HOMÉvk. XXI. 1982. Miskolc, 1983. 125-136.
 A geszti krónika. = Múzeumi Kurír 42. Debrecen, 1983. júl. 118-125.
 A gesztelyi Várad Balázs feljegyzései a hadifogságban. = HOMKözl. 24. Miskolc, 1986. 93-97.
 „Írtam emlékül Csorba János”. = Széphalom 2. 1989. 189-203.
 Dr. (ifj.) Kós Károly tudományos munkássága. = Ethnographia 1974. 1. sz. 200-204. (bibliográfia)
Cikkek
 Tanulmánykötet Kriza Jánosról (Ism.) = Szabolcs-Szatmári Szemle 1972. 2. sz. 109-110.
 Szőlőmunkák 1702-ben. = Kertészet és Szőlészet 1979. 29. 7.
 Régi borospincék. = Kertészet és Szőlészet 1979. 50-51. 15.
 Borkezelés hajdanán. = Kertészet és Szőlészet 1980. 51-52. 14.
 Így tudom, így mondom (Gazda József könyvének ism.) = Valóság 1981. 4. sz. 102-105.
 A népi hagyományok újabb kincsestára. Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (Ism.) = Napjaink 1982. 7. sz. 34.
 Háború alulnézetből. Könyeyné Gaál Edit: Az I. világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban (Ism.) = Borsodi Művelődés 1986. 3. sz. 88-90.
 Dankó Imre 75 éves. = Széphalom 9. 1997. 421-424.
 Dankó Imre nyolcvan éves. = Honismeret 2002. 1. sz. 91-93.

Várak, erődítmények*Könyvek*

- Esztergom hadi krónikája. Bp. 1978.
 Várak a Hegyalján. Tokaj, Ónod, Szerencs. Bp. 1980.
 Borsodi várak. (minikönyv). Miskolc, 1981. Regelő váraink. Magyar Könyvklub, 1996.
 Vég-Gyula várának története. Bp. 1985.
 Tokaj vára 16-17. századi metszeteken. Mappa. 1993.
 Legendás váraink. Magyar Könyvklub. Bp. 1998.
 Rejtélyes váraink. Magyar könyvklub. Bp. 2001.
 Regényes váraink. Magyar Könyvklub. Bp. 2001.
 Két szomszédvár. Somoskö, Salgó. Honismereti Kiskönyvtár 251. Komárom, 2004.
 Pácín, Nagykövesd. Honismereti Kiskönyvtár 252. Komárom, 2004.
 Sátorajújhely, Szlovákújhely. Honismereti Kiskönyvtár 253. Komárom, 2004.
 Fülel. A vár. Honismereti Kiskönyvtár 249. Komárom, 2005.
 Felvidéki középkori várak története. Dunaszerdahely, 2006.

CD-ROM

- Várak, kastélyok, legendák 1. Felső-Magyarország. Pécs, 2001. (Kósa Pállal)
- Várak, kastélyok, legendák 2. Erdély és az Alföld. Pécs, 2002. (Kósa Pállal)
- Várak, kastélyok, legendák 3. Dunántúl és Horvát-Szlavónország. Pécs, 2002. (Kósa Pállal)
- Tanulmányok*
- Település és erődítetttség az Alföldön a török korban. = Dankó Imre (szerk.): Bajomi Krónika. Bihar-nagybajom, 1973. 56-64.
- Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. = Somogy megye múltjából 5. Kaposvár, 1974. 13-47.
- A magyarországi várkutatás története. Vázlatos áttekintés. = MTA II. Oszt. Közleményei 1974. 2. 289-310.
- Adattár a X-XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972. Debrecen, 1974. 177-236.
- Pest városfalának vázlatos története. = Budapest Régiségei XXIV. 1. Bp., 1976. 349-368.
- A Felső-Tiszavidék hadtörténete a drinápolyi békétől a vasvári békéig. = Ács Zoltán (szerk.) Tanulmányok Kisvárdai történetéből. Kisvárdai, 1983. 75-85.
- A magyarországi végvárak adattára. = Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 39-47.
- Várak, kastélyok, kúriák Gömörben. = Borsodi Művelődés 1984. 1. 54-58.
- A 17. századi végvárak a veduták és tervrajzok tükrében. = Studia Agriensia 5. Eger, 1985. 131-151.
- Várak, várkastélyok, kúriák a Bodroghözben. = Borsodi Művelődés 1988. 3. sz. 58-67.
- Tokaj várának története. = Tokaj és a Hegyalja I. Miskolc, 1989. 66-75.
- A török végvárak ellenállási lehetőségei a felszabadító háborúk során. = Studia Agriensia 9. Eger, 1989. 159-185.
- Várak a Rákóczi-szabadságharcban. = Studia Agriensia 11. Eger, 1991. 69-77.
- A végvári rendszer néhány kérdése Északkelet-Magyarországon. = Studia Agriensia 14. Eger, 1993. 193-209.
- Vár és környezete a leírások és ábrázolások tükrében. = Studia Agriensia 15. Eger, 1995. 103-136.
- Hegyaljai várak és erődített templomok. = Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. 99-102.
- Gondolatok a magyar várkutatásról. = Testis tempus. Tanulmányok a magyar művelődés történetéből. Szerk.: Závodszky Géza. Bp. 2003. 237-251.
- Cikkek*
- Gerő László: Magyar várak (Ism.) = Művészettörténeti Értesítő 1970. 1. 64-65.
- Egy pusztuló emlékün, a füzéri vár. = Múzeumi Kurír 6. Debrecen, 1971. jún. 54-56.
- Fügedi Erik: Vár és társadalom. Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia (Ism.) = Századok 1982. 1. sz. 153-157.
- „Magas partját mi végett, mikor s ki hányla fel? ...” Földvárak Észak-Magyarországon. = Napjaink 1982. 2. sz. 36-37.
- „Azon várral úgy vannak műár, mint a rossz feleséggel...” Nógrád megye névadó váráról. = Napjaink 1982. 2. sz. 36-37.
- „Felhőbe hanyatlott a drégeli rom” Epizódok Drégely várának történetéből. = Napjaink 1982. 3. sz. 35-36.
- „Csudaszép helyen Eger vára vagy...” A magyar vitézség egyik jelképének történetéből. = Napjaink 1982. 4. sz. 37-38.
- Dacol az idővel, s a közönnnyel: de meddig? Sirok, a sziklába vajt vár. = Napjaink 1982. 5. sz. 29-30.
- Ahol a sárkányos lovagok éltek. Vár a Mátra alján. = Napjaink 1982. 6. sz. 35-36.
- „... Mely fejedelmi épületnek én földön mását nem is láttam...” Képek a diósgyőri vár múltjából. = Napjaink 1982. 7. sz. 35-36.
- „Olnod végházában fegyverrel szolgáltunk...” De szomorú rom az ónodi vár. = Napjaink 1982. 8. sz. 37-38.
- „Arx totaliter ruinata...” Képek Regéc múltjából. = Napjaink 1982. 9. sz. 38-39.
- „az híres Szendrőben...” Szendrő várának története. = Napjaink 1982. 10. sz. 38-39.
- „Jajgat Patak vára” Képek a sárospataki vár múltjából. = Napjaink 1982. 11. sz. 38-39.
- Castrum de Sátorhegy. Történelmi forgácsok az újhelyi várról. = Napjaink 1982. 12. sz. 38-39.
- Hegyalja várai. = Tokaj-hegylajai Kalendárium 1990. 151-158.
- Zempléni váraink. = Honismeret 2002. 3. sz. 10-14.
- Gondolatok az esztergomi vár újabb műemléki helyreállításáról. = Magyar Múzeumok 2002. 2. sz. 11-13.
- A Rákócziak várai és várkastélyai. = Széphalom 12. 2003. 15-30.
- A végvárak élete. = Honismeret 2005. 1. sz. 56-60.
- Rákóczi várak és várkastélyok 1-2. = Várak, Kastélyok, Templomok 2005. 1. sz. 10-13., 2. sz. 10-13.
- Szalánc vára. = Uo. 2005. 1. sz. 25-26.
- Csókakő vára. = Uo. 2005. 1. sz. 27-28.
- Ostromverte várak. = Uo. 2005. 1. sz. 36-37.
- Kirándulás Salgó és Somoskő várához. = Uo. 2005. 1. sz. 42-43.
- Fraknó vára. = Uo. 2005. 2. sz. 25-26.
- Nagybiccse várkastélya. = Uo. 2005. 3. sz. 25-26.
- Kolozsvár. = Uo. 2005. 3. sz. 27-28.
- Solymos vára. = Uo. 2005. 4. sz. 25-26.

Ugocsa székvárosának ékességei. = Uo. 2005. 4. sz. 38-39.
 Léka vára. = Uo. 2005. 5. sz. 25-26.
 A bonchidai kastély. = Uo. 2005. 5. sz. 27-28.
 Túra a Börzsönyi Salgó romjaihoz. = Uo. 2005. 5. sz.
 Élet a várban. Sebesvár. = Uo. 2005. 6. sz. 32-33.
 Alsólendva vára. = Uo. 2005. 6. sz. 25-26.
 Bátorkő vára. = Uo. 2006. 1. sz. 25-26.
 Galambóc vára. = Uo. 2006. 1. sz. 27-28.
 Kirándulás Vajára. = Uo. 2006. 1. sz. 44-45.
 Bács vára. = Uo. 2006. 2. sz. 25-26.
 Sirok vára. = Uo. 2006. 2. sz. 27-28.
 Palota ostromának emléke. = Uo. 2006. 2. sz. 35-37.
 Borostyánkő vára. = Uo. 2006. 2. sz. 25-26.
 Szendrő erődítései. = Uo. 2006. 3. sz. 25-26.
 Vasdobra vára. = Uo. 2006. 4. sz. 25-26.
 Hrussov vára. = Uo. 2006. 4. sz. 27-28.

Idegenforgalom, turisztika

Könyvek

Magyarországi kirándulások (Endrődi Lajossal és Kürthy Miklóssal). Bp. 1977. 2. átdolg. kiadás Bp. 1981.
 Vártúrák kalauza III. Vártúrák Csehszlovákiában és Romániában. Bp. 1983. (Szlovákia, Románia)
 Esztergom. Városkalauz. Bp. 1982.
 Pécs. Városkalauz. Bp. 1983.
 Pécs. Panoráma (Átdolgozott új kiadás). 2003.
Útikalauz-sorozat
 Magyarország múzeumai. = Turista Magazin 1972. 7.
 Hazánk hegy- és dombvidékei (Farkas Péterrel) Uo. 1972. 9. (melléklet)
 Magyarország várai. = Uo. 1972. 10. (melléklet)
 Magyarország kastélyai. = Uo. 1972. 11. (melléklet)
 Az Öbökk és a Cserehát. = Uo. 1972. 12. (melléklet)
 Motel, üdülőtábor, turisztaszálló. = Uo. 1973. 1.
 Európai autós túrák. = Uo. 1973. 2. (melléklet)
 Magyarország török műemlékei. = Uo. 1973. 4.
 Európa tengerparti fürdői. = Uo. 1973. 5. (melléklet)
 Magyarországi túrazomogalmak. = Uo. 1973. 9.
 Magyarországi emlékhelyek. = Uo. 1973. 11.
 Védett természeti értékeink. = Uo. 1973. 12.
 A Budai-hegység. = Uo. 1974. 1. (melléklet)
 A Börzsöny-hegység és a Naszály. = Uo. 1974. 2.
 Turistaházak és kulcsosházak. = Uo. 1974. 3.
 A Pilis és a Visegrádi-hegység. = Uo. 1974. 4.
 A Cserhát és a Gödöllői-dombság. = Uo. 1974. 5.
 A Bakony. = Uo. 1974. 7. (melléklet)
 A Zempléni-hegység. = Uo. 1974. 8. (melléklet)
 Gerecse. = Uo. 1974. 9. (melléklet)
 A Bükk. = Uo. 1974. 10. (melléklet)
 A Mecsek és a Villányi-hegység. = Uo. 1974. 11.
 A Mátra-hegység. = Uo. 1975. 1. (melléklet)
 A Vértes. = Uo. 1975. 2. (melléklet)
 A Balaton-felvidék. = Uo. 1975. 3. (melléklet)

Népi műemlékeink I.-II. = Uo. 1975. 4. és 6.
 52 hét – 52 kirándulás. = Uo. 1975. (melléklet)
 A Karancs-Medves-hegység. = Uo. 1975. 8.
 A Vasi- és a Zalai-dombság. = Uo. 1975. 9.
 A Soproni- és a Kőszegi-hegység. = Uo. 1975. 10.
 Az Alföld I-II. = Uo. 1975. 11. és 12. (melléklet)
 Magyarország A-tól Z-ig. Nógrád megye I-II. = Uo. 1976. 1. és 2. (melléklet)
Cikkek
 A debreceni Déri Múzeum. = Turista Magazin 1971. 4. sz.
 Debrecen és Hajdú-Bihar megye múzeumai és kiállító helyei. = Uo. 1971. 7. sz.
 Romániai turistatérkép. = Uo. 1971. 7. sz.
 Békés megye két székhelye: Békés és Békéscsaba. = Uo. 1971. 12. sz.
 A nemzeti gyász és diadal földjén. Muhi és Ónod. = Uo. 1972. 3. sz.
 A Berettyó partján. = Uo. 1972. 4. sz.
 Hegyközi tájakon. Sátoraljaújhelytől Füzérig. = Uo. 1972. 8. sz.
 Barangolás a Nagy Sárretn. = Uo. 1972. 10. sz.
 Göncről Sátoraljaújhelyig. = Uo. 1972. 11. sz.
 Hogyan nézzünk múzeumi kiállításokat? = Uo. 1973. 4. sz.
 Száz éves a szervezett magyar turisztika. I. A kezdetektől 1873-ig. = Uo. 1973. 4. sz.
 Száz éves a szervezett magyar turisztika II. 1919-ig. = Uo. 1973. 8. sz.
 Száz éves a szervezett magyar turisztika. III. 1920-1973. = Uo. 1973. 9. sz.
 A magyar turistaság száz éve. = Uo. 1973. 9. sz.
 A turista hasznos segítőtársa: az új autótálasz. = Uo. 1973. 4. sz.
 Mátrai túra. = Autósélet 1976. 2. sz.
 Barangolás vasi tájakon. = Uo. 1976. 2. sz.
 Autóval és gyalogszerrel a Bükkben. = Uo. 1976. 2. sz.
 Kirándulással a lengyel és a szlovák Tátrában. = Uo. 1976. 11. sz.
 Sopron és környéke. = Uo. 1976. 3. sz.
 Kirándulás a Mecsekbe. = Uo. 1976. 3. sz.
 Nógrádi barangolások. = Uo. 1976. 4. sz.
 Zemplén-hegylajjai körút. = Uo. 1976. 4. sz.
 Börzsöny-cserhádi körtúra. = Uo. 1976. 5. sz.
 Utak a Vértesen át. = Uo. 1976. 5. sz.
 Soproni körtúra. = Uo. 1976. 6. sz.
 Szentendre. = Magyar Hírlap 1976. szept. 26.
 Ősz a Börzsönyben. = Uo. 1976. okt. 10.
 A művelődés kincsestárai. Így látogassuk a múzeumokat. = Uo. 1976. okt. 24.
 Kirándulási útmutató. Menjünk a Mecsekbe. = Uo. 1976. okt. 31.
 Irány: Zemplén. = Uo. 1976. nov. 21.
 Miskolc és környéke. = Uo. 1976. dec. 19.

- Szállás külföldön. = Nagytó 1977. 6. sz.
 Hétfélig autóbustúra Nagyváradra. = Karaván 1977. 4. sz.
 Autóval a szlovákiai Zemplénbe. = Uo. 1977. 5. sz.
 Túra Kelet-Szlovákiába. = Uo. 1977. 6. sz.
 Hétfélig a Bánátban. = Uo. 1977. 7. sz.
 Pozsonytól Zakopanéig. = Uo. 1977. 8. sz.
 A „kirándulások könyvéből”. = Uo. 1977. 9. sz.
 Keresztül a Királyhágón. = Uo. 1977. 10. sz.
 Autós körtúra a Börzsönyben. = Uo. 1977. 11. sz.
 Szegedi autós körtúra. = Uo. 1977. 12. sz.
 Borsodi körtúra. = Uo. 1977. 13. sz.
 Közép-szlovákiai körút. = Uo. 1977. 14. sz.
 Pilisi túra. = Uo. 1977. 15. sz.
 Körtúra Budától Budáig. = Uo. 1977. 16. sz.
 Téli körtúra a Balaton mentén. = Uo. 1978. 1. sz.
 A gyalui havasokon keresztül. = Uo. 1978. 2. sz.
 „Kincses Kolozsvár” és környéke télen. = Uo. 1978. 3. sz.
 Téli Baranya. = Uo. 1978. 3. sz.
 Utazás a téli Bukovinába. = Uo. 1978. 4. sz.
 Győr-Pannonhorma. = Uo. 1978. 4. sz.
 Nagyváradtól Nagybányáig. = Uo. 1978. 5. sz.
 Vértestől a Mezőföldre. = Uo. 1978. 6. sz.
 Zempléni barangolás. = Uo. 1978. 7. sz.
 Tavasz a Szigetközben. = Uo. 1978. 8. sz.
 Nógrádi tájakon. = Uo. 1978. 9. sz.
 Barangolás Mikszáth hazájában. = Uo. 1978. 10. sz.
 Kolozsvártól Désig. = Uo. 1978. 10. sz.
 Kolozsvártól Tordaig. = Uo. 1978. 11. sz.
 Tordától Gyulafehérvárig. = Uo. 1978. 12. sz.
 Regélő várak: Dunaföldvár, Simontornya. = Uo. 1978. 13. sz.
 Ráckeve és környéke. = Uo. 1978. 14. sz.
 Nemzetiségek muzeális emlékei. = Uo. 1978. 15. sz.
 Vendégváró Zala. = Uo. 1978. 16. sz.
 Veszprémtől a Balatonig és vissza. = Uo. 1978. 17. sz.
 Végig a Hegyközön. = Uo. 1978. 18. sz.
 Ismeretlen Gerecse. = Uo. 1978. 18. sz.
 Vendégváró Csikóvárja. = Uo. 1978. 18. sz.
 Boldogkői sasfészek. = Uo. 1978. 19. sz.
 Telkibánya: múlt és jelen. = Uo. 1978. 19. sz.
 Körtúra – Tokajból. = Uo. 1978. 20. sz.
 Kirándulás a múltba: Selmecbánya és környéke. = Uo. 1978. 21. sz.
 Keszthelytől Kaposvárig – mellékúton. = Uo. 1978. 21. sz.
 „Híres, magas Somlóvár”. = Uo. 1978. 22. sz.
 Az Ojtozi-szoroson át. = Uo. 1978. 24. sz.
 Körös menti barangolások. = Uo. 1978. 25. sz.
 Marosvásárhelytől Maroshévig. = Uo. 1978. 25. sz.
 Keresztül a Vöröstoronyi-szoroson. = Uo. 1978. 25. sz.
 Pilisi túra. = Uo. 1978. 26. sz.
 Maroshévtől Gyergyószentmiklósig. = Uo. 1978. 26. sz.
 Mit nézzünk meg? Várkastélyok. = Uo. 1978. 26. sz.
 Török emlékek Magyarországon. = Uo. 1979. 1. sz.
 Kincses Sárospatak. = Uo. 1979. 1. sz.
 A hó birodalma: Predeal. = Uo. 1979. 2. sz.
 Téli-nyári turistaparadicsom: Brassó. = Uo. 1979. 3. sz.
 Kőszegi tél. = Uo. 1979. 3. sz.
 Út a Bakony belseje felé. = Uo. 1979. 3. sz.
 „Gabriella” várja vendégeit. = Uo. 1979. 3. sz.
 Pápa és környéke. = Uo. 1979. 4. sz.
 Gyergyószentmiklóstól Csíkszeredáig. = Uo. 1979. 4. sz.
 Pozsony környéki kirándulóhelyek. = Uo. 1979. 5. sz.
 Barangolás gyula környékén. = Uo. 1979. 5. sz.
 Túra Erd-Biatorbágy vidékén. = Uo. 1979. 6. sz.
 Védett természeti értékeink. = Uo. 1979. 6. sz.
 Váraink és a turisztika. I. Teszt. Alföldi várak. = Nagytó 1979. 7. sz. 8-9.
 Váraink és a turisztika. II. Észak-magyarországi várak tesztje. = Uo. 1979. 10. sz. 2-3.
 Váraink és a turisztika III/1. Észak-dunántúli várak tesztje. = Uo. 1979. 19. sz. 14-15.
 Váraink és a turisztika. III/2. Balaton-környéki várak tesztje. = Uo. 1979. 20. sz. 14.
 Váraink és a turisztika III/3. Dél-dunántúli várak tesztje. = Uo. 1979. 21. sz. 23.
 Dicsőszentmártontól Szovátáig. = Karaván 1979. 7. sz.
 Parajd és környéke. = Uo. 1979. 8. sz.
 Barangolások a Kis-Küküllő mentén. = Uo. 1979. 11. sz.
 Székelyudvarhelytől Barótig. = Uo. 1979. 13. sz.
 Balassagyarmattól Zólyomig. = Uo. 1979. 15. sz.
 A Velem környéki parkerdő. = Uo. 1979. 16. sz.
 Ábel rengetegében. = Uo. 1979. 16. sz.
 Székely körút: kirándulások Csíkszeredáról. = Uo. 1979. 17. sz.
 A Tarna völgyében. = Uo. 1979. 18. sz.
 Keresztül a Mátrán. = Uo. 1979. 22. sz.
 A Dunától a Tiszáig: Bajáról Szegedre. = Uo. 1979. 23. sz.
 Túrák kevés benzinnel. = Uo. 1979. 24. sz.
 A Duna-kanyar és környéke. = Uo. 1979. 25. sz.
 A Zempléni-hegység – télen. = Uo. 1980. 1. sz.
 Túrák kevés benzinnel (Ecser). = Uo. 1980. 1. sz.
 A Duna mentén: Budapestől Kalocsáig. = Uo. 1980. 2. sz.
 Az Alacsony-Tátra – télen. = Uo. 1980. 2. sz.
 Válasz az olvasónak. = Uo. 1980. 2. sz.
 Gyógyüdülés Zalakaroson. = Uo. 1980. 3. sz.
 Chopok, az Alacsony-Tátra síközpontja. = Uo. 1980. 3. sz.
 Dél-zalai tájakon. = Uo. 1980. 4. sz.
 Őrségi tájakon. = Uo. 1980. 5. sz.
 Bajlódás Bajával. Válasz az olvasónak. = Uo. 1980. 6. sz.
 Kecskemét és a Töserdő. = Uo. 1980. 6. sz.

- Jó tanácsok kirándulóknak. = Magyar Hírlap 1980. ápr. 26.
- Jászszági túra. = Karaván 1980. 9. sz.
- Gyógyüdülés – Balf és környéke. Uo. 1980. 10. sz.
- Túrák kevés benzinnel Vác környékén. = Uo. 1980. 11. sz.
- Túrák kevés benzinnel: Csepel-sziget. = Uo. 1980. 12. sz.
- A természetet járva – gyógynövénygyűjtés. = Uo. 1980. 13. sz.
- Kevés benzinnel: Gyömrő. = Uo. 1981. 14. sz.
- Balatoni túrák. Kirándulás a középkorba. = Magyar Hírlap 1980. júl. 26.
- Autóval a Dunakanyarban. = Dunakanyar 1980. 2. sz. 25-27.
- Szombathelytől Szombathelyig. = Karaván 1980. 16. sz.
- Balatoni túrák. = Magyar Hírlap 1980. aug. 2.
- Az ismeretlen Simontornya. = Uo.
- Nyári túrák – rossz időben. Ha esik az eső és fúj a szél. = Uo. 1980. júl. 12.
- Esztergomtól Visegrádig. = Karaván 1980. 17. sz.
- Székesfehérvár és a Balaton között. = Uo. 1980. 18. sz.
- Hová menjen az osztály? Iskolai kirándulások. = Magyar Hírlap 1980. szept. 6.
- Tolnai tájakon. = Karaván 1980. 19. sz.
- Barangolások borsodi tájakon. A Hernád és a Sajó háromszögében. = Magyar Hírlap 1980. szept. 13.
- Keresztül a Bükkön – autóval. = Karaván 1980. 20. sz.
- Háromszéki tájakon. = Uo. 1980. 21. sz.
- Vas megyei felfedező túrák. Várak, kastélyok, arborétumok. = Magyar Hírlap 1980. okt. 18.
- Kevés benzinnel. = Karaván 1980. 22. sz.
- Várkálauz kirándulóknak. Keresztül kürtön, bástyán, alagúton. = Magyar Hírlap 1980. nov. 1.
- Várról várra vándorolva. = Uo. 1980. nov. 1.
- Kevés benzinnel a Pilisben. = Karaván 1980. 23. sz.
- Téli túrák előtt. Síterepek Szlovákiában. = Magyar Hírlap 1980. nov. 15.
- Sítúrák határon túl. Lesiklőhelyek Erdélyben. = Uo. 1980. nov. 22.
- Vulkánok, mészkövek, fegyverek. Kirándulások ősz-től-tavaszig. = Uo. 1980. dec. 6.
- Zala műemléki kincsei között. = Karaván 1980. 25. sz.
- Székelly körút: Csíkszereda-Tusnád-Bikszád. = Uo. 1981. 3. sz.
- Tutajozás a Dunajecen. = Uo. 1981. 3. sz.
- Pécsi csalogató. = Uo. 1981. 5. sz.
- Panorámatúrák. Városok, falvak – madártávlatból. = Magyar Hírlap 1981. márc. 7.
- Kirándulás a kilátókhoz. Hegyek, csúcsok – útközben. = Uo. 1981. márc. 7.
- Legszebb: Hétfőn, eső után... Milyenek a kilátások. = Uo. 1981. márc. 7.
- Látogatható sötétedésig. Túra közben kaktuszvásár. = Uo. 1981. márc. 28.
- Dendrológusok nyomában. = Uo. 1981. márc. 28.
- Vácrátót. Tomanádaska. Angolkert, franciakert. = Uo. 1981. márc. 28.
- Gumitermő Tuchung-fa. Oázisok az alföldi homokon. = Uo. 1981. márc. 28.
- Kemping – indián módra. = Karaván 1981. 9. sz.
- Iskolai kirándulások. Történelem, irodalom – portya közben. = Magyar Hírlap 1981. máj. 9.
- Hegyek és vizek partján. = Uo. 1981. máj. 9.
- Barangolások patakok mentén. = Uo. 1981. máj. 9.
- Székelly körút: Sepsiszentgyörgyről. = Karaván 1981. 13. sz.
- A Zala, a Horka, a Válicka völgyében... Vendégmarasztaló Göcsej. = Magyar Hírlap 1981. júl. 4.
- Százlyukú galambdúc. Népi műemlékek Szombathelyen. = Uo. 1981. júl. 4.
- „A szennai lipisen, laposon...” Zselicségi kirándulások. = Uo. 1981. júl. 4.
- A Felső-Tisza-vidék Szentendrén. = Magyar Hírlap 1981. júl. 4.

Nemzetiségi kérdés

Tanulmányok

- Nemzetiségek a középkori Magyarországon. (A magyarországi kun kutatás helyzete). = Dankó Imre (szerk.): Emlékkönyv a Türkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Türkeve, 1971. 153-161.
- Történelmi tudat, honismeret a Korunk tükrében. = Alföld 1971. 5. sz. 471-472.
- A kárpátukránok múltjára vonatkozó magyar kutatások 1945 előtt. = SzSzSz. 1972. 1. sz. 101-109.
- A kárpátukránok kutatása Zemplénben a 20. század fordulóján. = HOMKözl. 12. Miskolc, 1972. 114-18.
- A romániai magyar társadalomtudományi kutatások. = MTA II. osztály Közleményei 1973. 3. sz. 241-267.
- A romániai magyar művelődés és a társadalomtudományi kutatások. = Valóság 1974. 10. sz. 61-78.
- A tiszáninneni régió néptörténeti vázlata. = Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 17-26.
- A soknemzetiségű Románia I-II. = SzSzSz. 1990. 1. sz. 5-18., 2. sz. 161-174.

Cikkek

- Magyarságkutatás Magyarországon kívül. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei (Ism.). = Múzeumi Kurír 7. Debrecen, 1971. dec. 6-9.
- A kassai Batsányi Kör Évkönyve 1965-1968. (Ism.) = Múzeumi Kurír 6. Debrecen, 1971. jún. 10-11.
- Háromszéki múzeumi kiadványok (Ism.) = Múzeumi Kurír 7. Debrecen, 1971. dec. 91-92.

Korunk Évkönyve 1973. Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből (Ism.) = Valóság, 1973. 8. sz. 100-104.

A magyar és a román történettudomány negyedszázados fejlődése (Ism.) = MTA II. Oszt. Közleményei 1975. 1. sz. 159-163.

A Téka-sorozatról (Ism.) = Alföld 1978. 3. sz. 88-91.

Cora Irineu: Bánáti írárok (Ism.) = Tiszatáj 1978. 10. sz. 113-114.

A Kriterion Könyvkiadó 1500. könyve: Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. (Ism.) = Valóság 1979. 5. sz. 105-108.

Mikó Imre pályájáról. = Tiszatáj 1979. 12. sz. 59-63.

A megmaradás dokumentuma. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. (Ism.) = Napjaink 1982. 9. sz. 31-32.

„magaslik s nem porlad a megtartó példa...” Kós Károly centenáriuma. = Napjaink 1984. 2. sz. 36-37.

Az Ausztráliai Magyar Múlt (Ism.) = Honismeret 1985. 3. sz. 87-89.

Bibliográfia, könyv- és nyomdatörténet

Könyv

A régi Sárét világa. (Bibliográfia). Békéscsaba, 1974.

Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig. Összeáll. Csatlós Istvánné. Miskolc, 1989. (Szerk., bev., mutatók, közreműködés az anyaggyűjtésben)

Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. Bibliográfia. Dokumentumok. Adattár. Miskolc, 1989. (szerk. és történeti tanulmány)

Közlemények, tanulmányok

Magyar nyelvű újságok és folyóiratok a szomszédos szocialista országokban. = Valóság 1971. 11. sz. 76-84.

15 éves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában. = Magyar Könyvszemle 1972. 1-2. sz. 142-144.

A magyarországi kézműipari vassfeldolgozás történetének kutatása. Bibliográfia. = Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéről II. Miskolc, 1984. 297-340.

A romániai magyar nyelvű könyvkiadás 1970-ben. Vázlatos áttekintés. = Békési Élet 1972. 2. sz. 355-358.

A honfoglalástól az Árpád-kor végéig. Múltunk kutatásának újabb eredményei. = Könyvtáros 1973. 2. sz. 106-110.

A Kriterion Téka-sorozata. = Valóság 1973. 12. sz. 97-101.

Könyvek a könyvről. A romániai Kriterion Könyvkiadó két kiadványa a nemzetközi könyvév alkalmából. = Könyvtáros 1973. 3. sz. 177-178.

Miről írtak egy hónap során a romániai magyar nyelvű kulturális lapok? = Könyvtáros 1973. 9. sz. 553-554.

Az emberi művelődés kincsestára: a Téka sorozat. = Könyvtáros 1973. 10. sz. 618-621.

Könyvek az iszlám világról. = Könyvtáros 1974. 10. sz. 619-622.

Művelődéstörténet, művészettörténet, irodalomtörténet. Romániai magyar nyelvű kiadványok. = Könyvtáros 1974. 11. sz. 683-685.

Utazás könyvekkel térben és időben. = Könyvtáros 1975. 8. sz. 489-492.

Mondák, regék. = Könyvtáros 1975. 11. sz. 681-684.

A testedzés és természetjárás könyvei. = Könyvtáros 1976. 6. sz. 367-369.

Fotó és filmkönyvek. = Könyvtáros 1974. 4. sz. 237-239.

A 125 éves Vasárnapi Újság. = Honismeret 1979. 5-6. sz. 65-67.

Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül. = Széphalom 1. 1986. 303-308.

Nyomdák, könyvkötők és könyvkereskedők Zemplénben a 19-20. században. = Széphalom 7. 1995. 209-225.

A gyermek- és ifjúsági lapok története. = Módszertani Lapok. Történelem 1999. 1. sz. 18-23.

A középkor története az újabb kiadványok tükrében. = Módszertani Lapok. Történelem. 1995. 4. sz. 22-33.

A magyar honfoglalás és államalapítás történetének újabb irodalma. = Uo. 1996. 1-2. sz. 35-41.

A világ őstörténete az újabb kiadványok tükrében. = Uo. 1996. 3. sz. 41-45.

Az ókori Kelet története az újabb kiadványok tükrében. = Uo. 1996. 4. sz. 25-34.

Az ókori görög világ története az újabb kiadványok tükrében. Uo. 1997. 1. sz. 40-48.

Az ókori római világ története az újabb kiadványok tükrében. Uo. 1997. 2. sz. 35-48.

Új képes történelem. Uo. 1997. 3. sz. 23-29.

Új történelmi kézikönyvek és lexikonok. = Uo. 1998. 1. sz. 29-31.

Az egyetemes történet új kézikönyvei (Őskor, honfoglaláskor, középkor, vallástörténet). = Uo. 1998. 3. sz. 22-28.

Új kézikönyvek a történelem oktatásának szolgálatában I. = Uo. 2002. 3. sz. 27-30.

Történelemtanítás

Könyvek

Időutazás. Történelemtankönyv és szöveggyűjtemény az általános iskolák 5. osztálya számára. Dinasztia Kiadó Bp. 2001. (új, átdolgozott kiadás 2006.)

Időutazás. Történelemtankönyv és szöveggyűjtemény az általános iskolák 6. osztálya számára. Bp. 2002.

Időutazás. Történelemtankönyv és szöveggyűjtemény az általános iskolák 7. osztálya számára. Bp. 2003.

Időutazás. Történelemtankönyv és szöveggyűjtemény az általános iskolák 8. osztálya számára. Bp. 2004.
Történelem a középiskolák 9. osztálya számára. Bp. 2001. (Hegyi W. Györggyel)
Történelem a középiskolák 10. osztálya számára. Bp. 2002. (Katona Andrással)

Cikkek

A helytörténet oktatása az iskolában (A Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma programjának ürügyén). = Módszertani Lapok. Történelem 1995. 3. sz. 23-25.
Történelemtankönyveink képei. = Iskolakultúra 1995. 11-12. sz. 70-74.
Régi korok történelme mai könyvekben. Gondolatok az ókori és középkori egyetemes történelem tanulásáról és tanításáról. = Iskolakultúra 1996. 2. sz. 36-41.
Időutazás. Új 5. osztályos történelem-tankönyv és szöveggyűjtemény. = Uo. 2001. 2. sz. 7-13.

Függelék

Szerkesztői tevékenység

Földes Emília: Ötvöskatalógus. Bp. é. n. (1978)

Múltunk forrásai. Miskolc, 1982.

Tiszakeszi. Tiszakeszi, 1982.

Borsod-Abauj-Zempléni Levéltári Füzetek 13-34. Miskolc, 1982-1992.

A levéltárak és a szocialista irattárak kapcsolatai. Bp., 1983.

Halmaj története. Halmaj, 1984.

Miskolc város levéltárának kincsei. Kiállítási katalógus. Miskolc, 1985.

Tóvári Judit: Borsod-Abauj-Zemplén megye válogatott történeti irodalma 1981-1982. Miskolc, 1985.

A Miskolci Földes Ferenc Gimnázium történetének válogatott dokumentumai. Miskolc, 1985.

Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1985.

Iskolatörténeti gyűjtemény – Tiszakeszi. Tiszakeszi, 1985.

Högye István: Zemplén levéltára. Miskolc, 1986.

Ioann. Amos Comenii: Orbis pictus. Bibliotheca Comeniana I. 1986.

Kazinczy Ferenc: Tövis és virágok. Széphalom, MDCCCXI. (hasonmás kiadás) Kazinczy Könyvtár. Miskolc, 1986. (utánnézetek 1986-2000)

Kazinczy Ferenc: Magyar Ország geographica, az az földi állapotjának le-rajzolása... Kassán, é. n. [1775] (hasonmás kiadás) Kazinczy Könyvtár. Miskolc, 1986.

Juhász József: Nyújtott lépésben. Adalékok Szentistván társadalomrajzához. Miskolc, 1986.

Levéltári ritkaságok a Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár gyűjteményéből. Kiállítási katalógus. Miskolc, 1986.

Borsod-Miskolc 1848. (Dokumentumok). Miskolc, 1987.

Borsod-Abauj-Zemplén a történelemben. Miskolc, 1987.

Gyermek-nevelésre vezető út-mutatás... Kassán, 1797. (Hasonmás kiadás) Miskolc, 1987.

Tompá Mihály: Népregék (Hasonmás kiadás) Miskolc, 1987.

Bibliotheca Comeniana II. H. n. 1988.

Ádám István: Szikszó (Műemlékek, látnivalók). Szikszó, 1988.

Lázár Olga: Életem szömvű naplója. Miskolc, 1988.

Szilágyi Sándor: Nevem 4504. Miskolc, 1988.

Seresné Szegőfi Anna: Adalékok Miskolc város közlekedésének történetéhez. Miskolc, 1988.

Miskolc Széchenyi utca. Házak és portálok a századfordulón. Kiállítási katalógus. Miskolc, 1988.

Magyar Museum. Első kötet. 1788. és 1798.. (Hasonmás kiadás). Miskolc, 1988.

Zemplén vármegye 1848-1849. (Dokumentumok). Miskolc, 1988. Sárospatak 1848/49. (Dokumentumok). Miskolc, 1988.

Dr. Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926. (Hasonmás kiadás) Gönc, 1988.

Lévay József: Visszatekintés. Miskolc, 1935. (Hasonmás kiadás) Miskolc, 1988.

Szentpéteri türes fészkek. Szemelvények Lévay József naplójából. Miskolc, 1988.

Kövy Sándor: A magyar törvénynek rövid summája. Pozsonyban, 1789. (Hasonmás kiadás) Miskolc, 1989.

Bánkuti Imre: A Rákóczi szabadságharc történetének dokumentumai 1703-1704. Miskolc, 1989.

Csatlós István: Abauj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig. Miskolc, 1989.

Fehér Erzsébet: Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a kollégium alsó és középső szintjei számára 1793-1848. Miskolc, 1989.

Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830-1836. Miskolc, 1989.

Sándorfi György: Korai helyneveink vizsgálata. Miskolc, 1989.

Az Tokai városnak eleiteol foguan valo törveniek... (Hasonmás kiadás) Miskolc, 1989.

Pozbai Dezsőné: Kendemunkák Kázmárkon. 1989.

Bibliotheca Comeniana III. Sárospatak, 1990.

Bánkuti Imre: A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1705. Miskolc, 1990.

Dr. Hankó Zoltán: Megyasó története. Megyasó, 1990.

Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei I. 1558-1560. Miskolc, 1990.

Miskolc város tanácsulési jegyzőkönyve (1569-1600). Miskolc város történetének dokumentumai I. Miskolc, 1990.

Borsod-Abauj-Zemplén Levéltár Évkönyve VI. Miskolc, 1990.

A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai. Borsod vármegye (1770). Közreadja Tóth Péter. Miskolc, 1991.

Kiss Attila: A közoktatás története Prügyön a kezdetektől napjainkig. Prügy, 1991.

Trefort Ágoston önéletírása. Fordította Barsi János. Sújhely, 1991.

Magyar Decretum. Debrecen, 1565. (Hasonmás kiadás és átirás). Miskolc, 1991.

Dankó Imre: A Sajó-Hemád-melléki hajdútelepek. Sújhely, 1991.

Járasi Lőrinc: A regéci vár és környéke. Miskolc, 1992.

Csoma József: Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897. (Hasonmás kiadás) Encs, 1992.

Hármas Kis-tűkör... 1848-ik évi kiadás. Pesten. (Hasonmás kiadás, válogatás) Kazinczy Könyvtár. Miskolc, 1992.

Évkönyvünk 16. kötetének munkatársai:

- Dr. BALÁZS GÉZA egyetemi tanár, Budapest
 Dr. BARSZ ERNŐ ny. főiskolai tanár, Győr
 Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
 Dr. BENKE GYÖRGY ny. teológiai tanár, Bogács
 BÉRES FERENC (1922–1996) énekművész
 BOJTOR ISTVÁN ref. lelkész, Fonyó
 DR. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
 CAP GYÖRGY helytörténész, Perbenyik
 CSALOG JUDIT ny. középiskolai tanár, Vámosújfalú
 CSEH KÁROLY költő, tanár, Mezőkövesd
 Dr. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
 Dr. DEME LÁSZLÓ egyetemi tanár, Budapest
 Dr. DIENES DÉNES gyűjteményi igazgató, Sárospatak
 Dr. DOBRIK ISTVÁN művészettörténész, Miskolc
 DOMBÓVÁRI JÁNOS zeneiskolai igazgató, Sújhely
 DUDÁS SÁNDOR költő, Mezőkövesd
 EVVA ANDRÁS alapítványi igazgató, Naples, USA
 EVVA MARGIT helytörténész, Encs
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FICSOR MIKLÓS költő, tanár, Balatonszemes
 Dr. FILEP ANTAL egyetemi tanár, Budapest
 FINTA ÉVA költő, tanár, Sárospatak
 Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
 GÁLFFY ADORJÁN könyvtáros, Monterey, USA
 Dr. GYULAI ÉVA egyetemi docens, Miskolc
 HANÁCSEK ERZSÉBET költő, népművelő, Tokaj
 HALÁSZI ALADÁR tanár, történész, Tiszaújváros
 HÖRCSIK LAJOS KÁLMÁN tanár, Szolnok
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen
 JAKABFALVY GYULA (1905–1976) okl. mezőgazdász
 KALÁSZ LÁSZLÓ (1933–1999) költő
 KÁLMÁN ÉVA levéltáros, Sátoraljaújhely
 KÁLMÁN FERENC középiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KATONA KÁLMÁN költő, jegyző, Borsodivánka
 KELEMEN ERZSÉBET költő, tanár, Debrecen
 Dr. KÉZI ERZSÉBET főiskolai docens, Sárospatak
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak
 Dr. KISS LÁSZLÓ orvos-történész, Csillagradvány
 Dr. KISS PÁL (1927–2006) ref. lelkész
 Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, Sárospatak
 KOMPORDAY LEVENTE tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KONCZ GÁBOR alapítványi igazgató, Budapest
 Dr. KONCZ SÁNDOR (1913–1983) teológiai tanár
 KOVÁCS ELEONÓRA levéltáros, Székesfehérvár
 Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 KÖLCSEY FERENC (1790–1838) költő
 KÖSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
 KRETT TIBOR tanár, Pécel
 KUKLAY ANTAL plébános, művészettörténész, Köröm
 LAVOTHÁNE dr. JÁGER KATALIN főisk. docens, Spatak
 LÉVAY JÓZSEF (1825–1918) költő
 MADÁR JÁNOS költő, szerkesztő, Tokaj
 MARTINÁK JÁNOS ny. tanár, Sárospatak
 MARTINÁK JÁNOSNÉ ny. tanár, Sárospatak
 Dr. MARTOS JÓZSEFNÉ ny. tanár, Budapest
 Dr. MEZEI MÁRTA egyetemi tanár, Budapest
 MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
 Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyíregyháza
 NAGY GÁSPÁR költő, Budakeszi
 NYÍRY PÉTER középiskolai tanár, Sárospatak
 Dr. NYÍRKOS ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen
 OLÁH TAMÁS történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
 OROSZNÉ PREPOG ERIKA múzeumvezető, Tarcál
 PAP JÁNOS tanár, szerkesztő, Mezőkövesd
 PÁVAI GYULA tanár, Arad
 POCSAINÉ EPERJESI ESZTER dr. múzeumigazgató, Spatak
 Dr. PRAŽÁK, RICHARD egyetemi tanár, Brno
 Dr. PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalomtörténész, Veszprém
 SERES JÁNOS (1920–2004) festőművész
 SISKÁ JÓZSEF muzeológus, Szirmabesenyő
 SOMOGYI DEZSŐ ANDRÁS ny. tervezőmérnök, Budapest
 SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
 Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1902–1865) teológiai tanár
 Dr. SZILÁGYI FERENC ny. egyetemi tanár, Gyomaendrőd
 SZÍVÓSNÉ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA tanár, Győr
 Dr. TAKÁCS PÉTER egyetemi tanár, Nyíregyháza
 Dr. TAMÁS EDIT történész-főmuzeológus, Sárospatak
 TELLINGER ISTVÁN festőművész, Miskolc
 Dr. TÓTH ORSOLYA irodalomtörténész, Pécs
 Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 TUSNÁDY MÁRIA középiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. UGRAI JÁNOS egyetemi tanársegéd, Miskolc
 Dr. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
 VINCZE TAMÁS főiskolai adjunktus, Sárospatak

Az évkönyv kiadásának támogatói:

az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
 a Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztés és környezetkultúra kollégiuma,
 a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítványa,
 a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ: A megálmodott aranykor Vörösmarty költészetében	361
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	370
MARTINÁK JÁNOSNÉ: A költő Sáfár László, az egykori újhelyi diák	371
SZÍVÓSNÉ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA: Az intertextualitás mint megközelítési lehetőség...	389
KOMÁROMY SÁNDOR: Ötven éve jelent meg Weöres Sándor <i>Bóbitája</i>	401
TUSNÁDY MÁRIA: Folytonosság Déry Tibor <i>Szerelem és Philemon és Baucis</i> című novelláiban	409
KUKLAY ANTAL: Kommentár egy Pilinszky-vershez	415
NAGY GÁSPÁR: Versek	416
KELEMEN ERZSÉBET: Nagy Gáspár költeményének verstani elemzése	417
CSEH KÁROLY: Műfordítások	422

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA: Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42) III. rész	423
KŐSZEGHY ELEMÉR: Utazás a múltba – 1910	437
KISS PÁL: Utam a papsághoz	451
DUDÁS SÁNDOR: Versek	458
JAKABFALVY GYULA: Családi krónika, 1943-1961	459
TAKÁCS PÉTER: Hortobágy–Borsós-tanya, 1952-53.	465
GÁLFFY ADORJÁN: Emlékek az '50-es évekből	473
SZILÁGYI FERENC: Két költemény	482
SISKA JÓZSEF: Dámóc, Bodroghöz, 1956	483
FICSOR MIKLÓS: Versek	488
HÖRCSIK LAJOS KÁLMÁN: Hörcsik Lajosné főljegyzései 1956-ról (Nyíri, Kőkapu)	489
EVVA ANDRÁS: Amerikai magyarok 1956 emlékezetéért	495
DIENES DÉNES: Dr. Koncz Sándor 1956-os Memoranduma	499
KONCZ SÁNDOR: Memorandum, 1956.	506
SZABÓ ZOLTÁN: Feljegyzés Noszvaj jelenéről és jövőjéről 1958-ban	513
SERES JÁNOS: Önéletrajz	523
KALÁSZ LÁSZLÓ: Seres János (vers)	526
DOBRIK ISTVÁN: Seres János (vers)	526
BÉRES FERENC: Pályám rövid története	527

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

FEHÉR JÓZSEF: A nagytárkányi Balassi Bálint-szobor előtt	533
KISS ENDRE JÓZSEF: Dr. Erdélyi Géza köszöntése	536
DOMBOVÁRI JÁNOS: Erdély fehér tornya leomlott. Búcsú Sütő Andrástól	539
PÁVAI GYULA: Emléktábla került az aradi Damjanich-házra	543
FILEP ANTAL: Emlékezés pataki, zempléni kötődéseimre	545
KOVÁTS DÁNIEL: 80 éve született Lavotha Géza	548
CSORBA CSABA: Zemplén vármegye levéltára és Hőgye István	550
LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN: Kódoböcz tanár úrra emlékezem	556
NYÍRY PÉTER: Júdás, az Iskáriótes. Bojtor István regényéről	558
PAP JÁNOS: Két matyóföldi könyvről	561
CSORBA CSABA: Személyi bibliográfia	563
TELLINGER ISTVÁN grafikái	22, 28, 112, 143, 164, 216, 280, 286, 348, 360, 414, 481

Tipográfia és szövegszerkesztés: Fortuna 97 Bt., Szeged • Nyomás és kötés: Átrium Dekor Bt., Szeged

HU ISSN 0237-6237

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG
3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11.
Pf. 40. Telefon: 47/322-351

Dr. Hőgye István

emlékének ajánljuk a *Széphalom* évkönyv 2006. évi kötetét, ennek írásával búcsúzunk a március 20-án Debrecenben elhunyt hűséges munkatárstól, a *Kazinczy Ferenc Társaság* alapító titkárától, kedves barátunktól. Két évtizeden át szolgálta szívvel-lélekkel közös ügyünket, korai távozása mindannyiunk nagy vesztesége. 1941. január 26-án Hajdúbagason született, s mindössze 65 év adatott neki, hogy pályáját befussa.

Debreceni középiskolás évek után Egerben szerzett előbb tanári oklevelet (1963), majd a debreceni egyetemen történész-diplomát (1969) és doktorátust (1973). Rövid pedagógiai tevékenység után került a sátoraljaújhelyi levéltárba (1966), amelynek azután igazgatója lett; 35 éven át, nyugalomba vonulásáig (2001) volt Zemplén vármegye archívumának lelkiismeretes gondozója, kiváló kutatója. Életműve szerves és nélkülözhetetlen része marad a zempléni kulturális örökségnek. Minősíti tevékenységét Sátoraljaújhely város Pro Urbe-díja és díszpolgári címe, a Pauler Gyula-díj, a Bél Mátyás-emlékérem s több más kitüntetés. Ha majd megírják a zempléni kultúrhistoria XX. századi történetét, abban nagy helyet kap Hőgye István szerepvállalása. Méltó cselekedet, hogy a néhány hónappal halála után az egykori megyeháza falán elhelyezett emléktábla az ő nevét is megőrökíti Zemplén nagy hatású levéltárnokai, helytörténészei között. „*Reánk ragyog az élők világossága*”, olvashatjuk fejfáján a Jób könyvéből Hőgye István által választott idézetet; s mi nagyrabecsüléssel, baráti szeretettel őrizzük emlékezetét. Évkönyvünk 16. kötetének közleményeivel tisztelgünk előtte.

Idén is tanulmányok külön csokrában foglalkozunk Társaságunk névadójának munkásságával és korával, anyanyelvünkkel, a zempléni és abaúji történelmi örökséggel, jeles alkotókkal és alkotásokkal; folytatjuk visszaemlékezések, kortörténeti

dokumentumok közlését, tudósítunk a Kazinczy Társaság életéről. A szokottnál jóval terjedelmesebb 2006. évi kötetben 85 szerző jelentkezik, közülük többen most először, s örömmel teremtünk fórumot számukra támogatóink segítségével a Kazinczy Ferenc Társaság alkotóműhelyében. Folytatjuk tehát a munkát, s elhunyt barátunkra gondolva egyetértéssel idézzük Kazinczy Ferencnek 1829-ben papírra vetett szavait: „*Jó embernek soha sem hal meg a barát; él az az ő szívének még a sírban is, és minthogy már maga nem tehet semmit, ami őtet kedvessé tehesse a jóknál, a hátramaradt barátnak tiszte az ő képét viselni.*”

A Szerkesztő